

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Жељка Јанковић

**ПРИСТУП ДЕЛУ ГОСПОЂЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ
ИЗ УГЛА ЖЕНСКИХ СТУДИЈА**

Докторска дисертација

Београд, 2019.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

**AN APPROACH TO THE WORK OF MADAME DE LAFAYETTE
FROM THE PERSPECTIVE OF WOMEN'S STUDIES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**ТОЛКОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА ГОСПОЖИ ДЕ ЛАФАЙЕТ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
ИЗУЧЕНИЯ ЖЕНСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ**

Докторская диссертация

Белград, 2019

UNIVERSITÉ DE BELGRADE
FACULTÉ DE PHILOGIE

**L'ŒUVRE FICTIONNELLE DE MADAME DE LAFAYETTE
ANALYSÉE À LA LUMIÈRE DES ÉTUDES FÉMININES**

Thèse de doctorat

Belgrade, 2019

МЕНТОР:

Др Милица Винавер-Ковић, доцент на Катедри за романистику Филолошког факултета Универзитета у Београду

**ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ
ДИСЕРТАЦИЈЕ:**

- 1.
- 2.
- 3.

Датум одбране :

ИЗРАЗИ ЗАХВАЛНОСТИ

Истраживање на чија ћу полазишта, одвијање и резултате указати у овом раду не би било могуће без помоћи и подршке неколико значајних особа: на првом месту моје менторке доц. др Милице Винавер-Ковић, чији су ми савети и усмеравања у почетничким научним корацима били драгоцени; затим проф. др Биљане Дојчиновић, чијим курсевима и пројекту *Књиженство* дугујем отварање хоризоната и откривање значајних феминолошких приступа књижевности. Изразе велике захвалности упућујем и Универзитетској агенцији за франкофонију и, пре свега, матичној катедри и факултету, за дозволу одсуства ради истраживања на париским универзитетима, затим на Универзитету Тулуз 2 (особито захваљујем колегама доц. др Саши Марјановићу и проф. др Дејану Стошићу), а нарочито на Универзитету у Букурешту, где ми је истраживање под менторством проф. емеритус др Долорес Тома у значајној мери омогућило да уобличим контуре овога рада. Захвалност на разложним саветима, упутницама и литератури упућујем и проф. др Јовану Попову. Захвалност за превођење сажетка на енглески, односно руски језик, дугујем колегиницама Радојки Јевтић и Катарини Петровић. Најзад, садржајно дељење искустава и немерљива пријатељска подршка др Татјане Јовановић улепшали су и олакшали често трновит пут истраживача, а својој породици Јанковић (родитељима Слави и Предрагу и брату Жељку), пријатељицама Тамари Митровић и Светлани Зувић, као и породици Јовић у Епону, посвећујем овај рад, као здање у чије су темеље уграђени њихова несебична помоћ, залагање, вера и подстрек.

Приступ делу госпође Де Лафајет из угла женских студија

Сажетак

Дисертација пружа анализу фикционалног опуса Мари-Мадлен Де Лафајет — новела *Грофица Де Танд* и *Кнегиња Де Монпансије*, као и романа *Заида* и *Принцеза Де Клев* — кроз призму књижевне феминологије.

У првом делу трасира се еволуција женских студија од феминистичке књижевне критике, преко гинокритике до студија рода. Предочава се основни појмовни и методолошки апарат женских студија, уз нарочито поклањање пажње значају интерсекцијалности рода и других идентитетских компоненти (раса, класа, старост, народност итд.) како би се избегла опасност есенцијализације, то јест репродуковања стереотипа о специфичности женског као Другог.

Други део излаже друштвено-историјски контекст епохе у којој је живела и стварала госпођа Де Лафајет, са особитим акцентом на представама жене у нормативним дискурсима (цркве, науке, филозофије) и контрадискурсима мушких и женских гласова у Расправи о женама, као и у прециозним салонима XVII века. Предочава се значај прециозних салона за обликовање протофеминистичких идеја и женско ауторство. Нарочито се оцртавају родно поларизована полисемија термина *galanterie* и стереотипне особине идеала XVII века — пристојног/углађеног човека (*honnête homme*), као и особине које красе његов пандан — пристојну/углађену жену (*honnête femme*).

Трећи део дисертације доноси податке о животу и стваралаштву госпође Де Лафајет, разматра питање атрибуције њених дела, као и питање њеног места у развоју француског романа, односно кратке наративне прозе.

Четврти део пружа увид у историјат рецепције дела госпође Де Лафајет, истичући неколико упечатљивих момената сукоба интерпретација како би повукао паралеле између расправе око *Принцезе Де Клев* из XVII века и промене парадигме у поимању лика јунакиње овог романа у англоамеричкој феминолошкој херменеутичкој средини од седамдесетих година XX века. Описујући различита тумачења најзначајнијег француског класицистичког романа, ово поглавље за основни циљ има предочавање штетности идеолошких трансформација текста по књижевну критику. Други циљ поглавља је истицање аналитичких новина у рецепцији дела госпође Де Лафајет којима је допринео развој женских студија. Трећи циљ је разматрање места госпође Де Лафајет

у књижевном канону и анализа заступљености родних приступа у интерпретацијама њеног најзначајнијег романа у оквиру школске лектире.

Најзад, пети део дисертације пружа анализу новела и романа госпође Де Лафајет из феминолошке визуре: у њему се пореде женски и мушки ликови, односи међу њима, анализира се њихово саображавање стереотипним родним улогама епохе или одударање од њих; указује се на двоструке стандарде гледе мушке и женске прељубе, анализира васпитавање девојака у складу са врлином, чашћу и идеалима пристојности а против кобне страсти, испитује сликање брачне институције, тачка гледишта на идеолошком плану и упоређује судбина женских ликова наспрам мушких.

Кључне речи: госпођа Де Лафајет, женско ауторство, француски роман XVII века, женске студије, књижевна феминологија

Научна област: наука о књижевности, француска књижевност

Ужа научна област: француска књижевност XVII века, феминистичка књижевна критика

УДК број: 821.133.1.09(043.3)

An approach to the work of Madame de Lafayette from the perspective of women's studies

Abstract

The dissertation offers an analysis of the works of fiction of Marie-Madeleine de La Fayette – the novellas *The Countess of Tende* and *The Princess of Montpensier*, as well as the novels *Zayde: A Spanish Romance* and *The Princess of Cleves* – through the prism of literary feminology.

The first part traces the evolution of women's studies from feminist literary theory and gynocriticism to gender studies. Special attention is paid to the significance of the intersectionality of gender and other components of identity (race, class, age, nationality, etc.) to avoid the perils of essentialization, that is, the reproduction of stereotypes on the particularity of the female as the Other. In addition, the elementary conceptual and methodological apparatus of women's studies is presented, as well.

The second part presents the socio-historical context of the epoch in which Madame de Lafayette lived and worked, with particular emphasis placed on the notions of women in normative discourses (of the Church, science, philosophy) and the counter discourses of male and female voices in the Quarrel of Women, as well as in précieuses' salons of the XVII century. The significance of the précieuses' salons for shaping protofeminist ideas and female authorship is presented, as well. What is particularly outlined is the gender polarised polysemy of the term *galanterie* and the stereotypical qualities of the ideal of the XVII century – of “the cultivated man” (*honnête homme*), as well as the qualities that adorn his counterpart – “the cultivated and respectable woman” (*honnête femme*).

The third part of the dissertation presents information about the life and work of Madame de Lafayette, discusses the issue of the attribution of her work, as well as the issue of her place in the development of the French novel, that is, the short narrative prose.

The fourth part offers insight into the history of the reception of Madame de Lafayette's work, underscoring several prominent moments of the conflict of interpretations in order to draw parallels between the 17th-century quarrel of *La Princesse de Cleves* and the paradigm shifts in the perception of the heroine of this novel in the Anglo-American hermeneutic environment since the 1970s. By describing different interpretations of the most significant French classicist novel, this chapter mainly aims to demonstrate the harmfulness of ideological

transformations of text to literary criticism. The other goal of the chapter is to highlight analytical novelties in the reception of the work of Madame de Lafayette to which the development of women's studies contributed. The third goal is to reflect on the place of Madame de Lafayette in the literary canon and the analysis of the interpretation of her most significant novel within school required reading.

And lastly, the fifth part of the dissertation offers an analysis of the novellas and the novels of Madame de Lafayette from the perspective of literary feminology: in it, female and male characters and the relations between them are compared; their conforming to stereotypical gender roles of the epoch or their distinction is analysed; the double standards regarding male and female adultery are pointed out; the upbringing of girls in accordance with virtue, honour and ideals of decency and against perilous passion is analysed; the portrayal of the institution of marriage and the point of view on the ideological plane are questioned and the fate of the female characters is compared to that of the male characters.

Key words: Madame de Lafayette, female authorship, 17th-century French novel, women's studies, literary feminology

Scientific field: Literary Science, French Literature

Scientific subfield: 17th-century French literature, feminist literary theory

UDC number: 821.133.1.09(043.3)

Толкование творчества госпожи де Лафайет с точки зрения изучения женской проблематики

Резюме

Диссертация представляет анализ фикционального опуса Мари Мадлен де Лафайет— новелл «*Графиня Тандская*» и «*Принцесса де Монпансье*», а также романов «*Заида*» и «*Принцесса Клевская*» — сквозь призму литературной феминологии.

В первой части рассматривается эволюция изучения женской проблематики от феминистической литературной критики, через гинокритику до гендерных исследований, с особым вниманием к значению интерсекциональности гендера и других компонентов самобытности (раса, класс, возраст, народность и т.д.), чтобы избежать опасности эссенциализации, то есть воспроизведения стереотипа о специфике женского как Другого. Наряду с этим, предоставляются основная терминология и методология изучения женской проблематики.

Вторая часть занимается общественно-исторической обстановкой, в которой жила и творила госпожа де Лафайет, с особым акцентом на представлениях о женщине в нормативных дискурсах (церкви, науки, философии) и контр-дискурсах мужских и женских голосов в Споре о женщинах, а также и в прециозных салонах XVII века. Указывается на значение прециозных салонов в формировании протофеминистических идей и женского авторства. *Особенно выделяются гендерно поляризованная полисемия термина *galanterie* и стереотипические качества идеала XVII века— приличного и порядочного дворянина (*honnête homme*), и качества, которыми обладает его пандан— приличная и порядочная женщина (*honnête femme*).*

Третья часть диссертации предоставляет данные о жизни и творчестве госпожи де Лафайет и рассматривает вопросы атрибуции ее произведений и ее место в развитии французского романа, т.е. короткой нарративной прозы.

Четвертая часть посвящена истории восприятия произведений госпожи де Лафайет, указывая на некоторые впечатлительные моменты конфликта толкований, с целью сравнить Спор о «*Принцессе Клевской*» в XVII веке и измененное понимание героини данного романа в англо-американской герменевтической среде с семидесятых годов XX века. Основная цель настоящей части— описанием различных трактовок самого значительного французского классицистического романа указать на вред,

который идеологическая трансформация текста приносит литературной критике. Второй целью является подчеркивание новых аналитических тенденции в восприятии творчества госпожи де Лафайет, которым способствовало развитие изучения женской проблематики. Третья цель— рассмотрение места госпожи де Лафайет в литературном каноне и анализ трактовок ее важнейшего романа в рамках школьной программы по литературе.

Наконец, пятая часть диссертации предоставляет анализ новелл и романов госпожи де Лафайет с феминологической точки зрения: сравниваются женские и мужские персонажи, их взаимоотношения, анализируется их совпадение или отличие от стереотипных гендерных ролей; указывается на двойные стандарты в отношении к женской и мужской измене, анализируется воспитание девушек в соответствии с достоинством, честью и идеалами приличия, а против фатальной страсти, ставится под вопрос представление институции брака, точка зрения в плане идеологии и сравнивается судьба женских персонажей с судьбой мужских.

Ключевые слова: госпожа де Лафайет, женское авторство, французский роман XVII века, изучение женской проблематики, литературная феминология

Научная область: литературоведение, французская литература

Узкая научная область: французская литература XVII века, феминистическая литературная критика

Номер УДК: 821.133.1.09(043.3)

L'œuvre fictionnelle de Madame de Lafayette

analysée à la lumière des études féminines

Résumé

La présente thèse cherche à analyser sous l'angle des études féminines l'œuvre fictionnelle de madame de Lafayette, à savoir ses nouvelles *La Princesse de Montpensier* et *La Comtesse de Tende*, ainsi que les romans *Zayde* et *La Princesse de Clèves*.

La première partie offre un panorama de l'évolution des études féminines vers les études de genre, en passant par la critique littéraire féministe et la gynocritique. On y définit les notions théoriques et méthodologiques essentielles des études féminines. Est surtout soulignée l'importance de l'intersectionnalité, c'est-à-dire l'interaction entre le genre et les autres composantes identitaires (telles classe, race, âge etc.) qui permet d'éviter le piège de l'essentialisation reproduisant les stéréotypes sur une prétendue nature de la femme considérée comme l'Autre par rapport à l'homme.

Dans la deuxième partie est abordé le contexte socio-historique dans lequel madame de Lafayette a créé ses œuvres. On y analyse surtout les représentations de la femme dans les discours dominants (religieux, médicaux, philosophiques) et les voix discordantes qui se sont fait entendre depuis le début de la Querelle des femmes jusqu'aux salons précieux du XVIIe siècle. On met en avant l'importance de la préciosité dans la création des idées féministes avant la lettre et dans la naissance des femmes de lettres. Finalement, on étudie la polysémie du concept de la galanterie, ainsi que la différence entre les stéréotypes sexués concernant l'idéal de la noblesse louis-quatorzienne — l'honnête homme, et son pendant féminin — l'honnête femme.

La troisième partie fournit un aperçu de la vie et de l'œuvre de madame de Lafayette. On y aborde également la problématique de l'attribution de ses œuvres, ainsi que la question de sa contribution à l'évolution du genre de la « nouvelle-petit roman ».

La quatrième partie suit la réception française, anglo-saxonne et serbe de l'œuvre de madame de Lafayette du XVIIe siècle jusqu'à nos jours, en prêtant une attention particulière aux querelles dont son célèbre roman *La Princesse de Clèves* a fait objet. Le but de cette partie est triple : d'abord, on y met en avant quelques exemples d'interprétations où le texte a été mis au service de différentes positions idéologiques ; ensuite, on souligne le renouvellement de l'intérêt pour l'ensemble de l'œuvre de madame de Lafayette depuis l'avènement des études

féminines. Troisièmement, on se penche sur la place que madame de Lafayette occupe dans le canon littéraire et on analyse différentes interprétations du roman *La Princesse de Clèves* en milieu scolaire.

Dans la cinquième partie sont analysés les nouvelles et les romans de madame de Lafayette sous le prisme des études féminines. On y compare les portraits des personnages féminins et masculins, on analyse les rapports entre eux, on décrit les caractéristiques sexuées stéréotypées ou l'écart par rapport aux normes genrées. On souligne l'importance de la vertu et de l'honneur dans l'éducation des filles, on met en avant la vision du mariage et la différence entre la galanterie « masculine » et « féminine » et aborde la question de point de vue sur le plan idéologique. Finalement, on compare le sort des personnages féminins et masculins.

Mots-clés : madame de Lafayette, littérature féminine, roman français du XVIIe siècle, études féminines

Domaine(s) scientifique(s) : études littéraires, littérature française

Domaine(s) scientifique(s) de spécialité : littérature française du XVIIe siècle, critique littéraire féministe

Numéro CDU : 821.133.1.09(043.3)

САДРЖАЈ

Резиме	
Summary	
Резюме	
Résumé	
УВОД.....	2
I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР.....	6
1.1. Феминизам.....	6
1.2. Од женских студија ка студијама рода.....	7
1.3. Основни појмовни апарат женских студија.....	12
1.3.1. Еволуција аналитичке категорије рода.....	13
1.3.1.1. Род — културно обликовани пол и дискурзивна формација.....	13
1.3.1.2. Род и други чиниоци идентитета.....	16
1.3.2. Остали значајни појмови женских студија.....	20
Идеологија.....	20
Дискурс.....	21
Фало(го)центризам.....	21
Патријархат.....	22
Бинарне опозиције.....	23
(Анти)есенцијализам.....	26
Способност деловања — агенсност (agency)	26
Родна подела простора: јавно/приватно.....	26
1.4. „Амерички” и „француски” феминизам.....	27
1.4.1. Тековине англоамеричке књижевне феминологије.....	29
1.4.1.1. Феминистичка критика у ужем смислу наспрам гине критике: од ревизионистичког читања канона до стварања женске књижевне традиције.....	31
1.4.1.2. Фалусни критичар наспрам родно освешћеног читаоца.....	34
1.4.1.3. Анализа саображености превода владајућим идеологијама.....	37
1.4.2. Француски феминизми: од егалитаризма ка диференцијализму.....	39
1.4.2.1. Друштвено обликовани концепт женскости: феминистичка мисао Симон де Бовоар.....	40
1.4.2.2. „Крадљивице језика”: француске теоретичарке женског писма (Елен Сиксу, Лис Иригаре, Јулија Кристева)	42
1.4.2.2.1. Елен Сиксу: писмо „дивље женскости”.....	43
1.4.2.2.2. Јулија Кристева о преидипалном поретку и „женском генију”.....	45
1.4.2.2.3. Оспоравање андроцентричне филозофије: Лис Иригаре.....	46
1.5. Развој феминистичке књижевне критике у Србији.....	48
1.6. Методологија женских студија на пољу књижевности: резиме.....	52

II ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ДЕЛА ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ: ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ И ПРЕДСТАВЕ О ЖЕНИ У XVII ВЕКУ У ФРАНЦУСКОЈ...55

2.1. Владајући дискурси о жени: између „недостатног мушкарца” и злокобног створења.....	60
2.1.1. Став медицине: спрега женске физиолошке природе и карактера.....	62
2.1.2. Став Цркве: Евине потомкиње.....	65
2.2. Расправе о женама: мизогинија и протофеминистички контрадискурси.....	67
2.2.1. Кристина Де Пизан: алегоријски приказ женских врлина.....	70
2.2.2. Кастиљонеов <i>Дворјанин</i> : сума аргумената против и у корист жена.....	75
2.2.3. Мари де Гурне: значај образовања за добру хришћанку.....	79
2.2.4. Пулен де ла Бар: ум нема пол.....	80
2.3. Стереотипне родне особине и улоге у трактатима о углађености и пристојности.....	88
2.3.1. Кастиљоне: о родним специфичностима дворјанина и дворске даме.....	94
2.3.2. Никола Фаре: о утицају отмених госпи на карактер мушкараца.....	98
2.3.3. Витез Де Мере: о значају љупкости.....	99
2.3.4. Антоан де Куртен: о углађеном хришћанину.....	104
2.3.5. Опат Ди Боск: о углађеној и смерној хришћанки.....	106
2.4. Правни статус жене, васпитање ћерки: врле хришћанке и узорне супруге....	113
2.5. Прециозе: смешне или опасне?.....	118
2.6. Женски гласови у <i>Res literaria</i>.....	129
2.7. Сјај и беда галантности.....	135
2.7.1. Бела и црна галантност.....	136
2.7.2. Промена у поимању љубави у књижевности друге половине века: од племенитог надахнућа до кобне страсти.....	140
Закључак.....	147

III КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ ОКВИР ЖИВОТА И СТВАРАЛАШТВА ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ.....150

3.1. Сусрет прециозности и јансенизма: основни подаци о животу и стваралаштву госпође Де Лафајет.....	150
3.1.1. Знатижељна књигољубива млада племкиња.....	150
3.1.2. „Лепа Лаверна”: угледна прециоза и талентована књижевница.....	152
3.1.3. Од стоицизма зрелих година ка јансенизму.....	155
3.2. Ауторка из сенке: питање атрибуције дела госпође Де Лафајет.....	158
3.2.1. Књижевно занимање шкоди добром гласу: питање атрибуције новеле <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	162
3.2.2. Колективни рад: ауторство романа <i>Зауда</i>	167

3.2.3. Не судити о књизи на основу аутора: атрибуција романа <i>Принцеза Де Клев</i>	169
3.2.4. Питање атрибуције и датирања новеле <i>Грофица Де Танд</i>	173
3.3. Опус госпође Де Лафајет	175
3.3.1. Нефикционални опус госпође Де Лафајет.....	175
3.3.1.1. Портрети.....	175
3.3.1.2. Мемоари.....	176
<i>Приповест о Анријети Енглеској (L’Histoire d’Henriette d’Angleterre)</i>	176
<i>Мемоари француског двора за 1688. и 1689. годину (Mémoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689)</i>	182
3.3.2. Фикционални опус госпође Де Лафајет: новеле и романи.....	184
3.3.2.1. Новеле.....	184
<i>Кнегиња Де Монпансије (La Princesse de Montpensier)</i>	184
<i>Грофица Де Танд (La Comtesse de Tende)</i>	188
3.3.2.2. Романи.....	190
<i>Заида (Zaide)</i>	190
<i>Принцеза Де Клев (La Princesse de Clèves)</i>	197
3.3.2.3. Пажљиво осмишљена издавачка „кампања”: приповест <i>Несрећна врлина (La Vertu malheureuse)</i> као најава романа <i>Принцеза де Клев?</i>	203
3.4. Место госпође Де Лафајет у развоју француске новеле и класицистичког романа	209
 IV ОД ОСПОРАВАЊА ДО КАНОНА И НАЗАД: КРИТИЧКА АНАЛИЗА РЕЦЕПЦИЈЕ ДЕЛА ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ	
220	
4. 1. Госпођа Де Лафајет у свом и данашњем времену	221
4.1.1. Шта се помаља на хоризонту очекивања? Родне импликације полемика око романа <i>Принцеза Де Клев</i> у XVII веку.....	225
4.1.1.1. Прећутати или не? Одговори читалаца <i>Галантног Меркура</i> на питање у вези са принцезиним признањем мужу.....	225
4.1.1.2. Расправа око <i>Принцезе Де Клев</i> између Валенкура и Шарна.....	232
4.1.1.3. Закључак: скупа цена врлине и искрености.....	240
4.1.2. Рецепција дела госпође Де Лафајет на француском и енглеском језику у периоду 1970–2018.....	243
4.1.2.1. Сукоби интерпретација: Принцеза Де Клев у XX и XXI веку — жртва или победница патријархата?.....	258
4.1.2.2. У сенци <i>Принцезе Де Клев</i> — рецепција новела <i>Кнегиња Де Монпансије, Грофица Де Танд</i> и романа <i>Заида</i> у периоду 1970–2018.....	285
а. Рецепција новеле <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	285
б. Рецепција новеле <i>Грофица Де Танд</i>	287
в. Рецепција романа <i>Заида</i>	290
4.2. Госпођа Де Лафајет у књижевном канону: гласови за и против	291
4.2.1. Има ли места женским студијама у тумачењу школске лектуре? Анализа заступљености родно заснованих приступа тумачењу романа <i>Принцеза Де Клев</i> у француским школским приручницима у 2016. години.....	300

4.2.1.1. Анализе главних ликова.....	305
4.2.1.2. Принцезино признање мужу: чин племените храбрости или охоло слабости?.....	310
4.2.1.3. Принцезина последња одлука и повлачење из света.....	312
4.2.1.4. Закључак.....	314
4.3. Рецепција дела госпође Де Лафајет на српско-хрватском језичком подручју.....	316
4.3.1. Почетак XX века: буђење интересовања.....	317
4.3.2. Међуратни период: спорадични помени.....	319
4.3.3. Од средине до седамдесетих година XX века: златно доба.....	320
4.3.4. Почетак XXI века: госпођа Де Лафајет у стручним монографијама и академским радовима.....	324
Закључак: књижевни текст као поље идеолошких сукоба.....	342
 V ПРЕДСТАВЕ ЖЕНА У ДЕЛУ ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ — (НЕ)НАГРАЂЕНА ВРЛИНА.....	 344
5.1. Постоји ли женска и мушка природа? Есенцијалистички ставови у делу госпође Де Лафајет.....	344
5.1.1. <i>Грофица Де Танд</i>	344
5.1.2. <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	346
5.1.3. <i>Заида</i>	348
5.1.4. <i>Принцеза Де Клев</i>	351
5.2. Постајање женом у углађеном свету: родни стереотипи у делу госпође Де Лафајет.....	353
5.2.1. Описи јунакиња.....	373
5.2.2. Изглед: лепе жене и наочити мушкарци.....	376
5.2.3. Вредности: женска и мушка дужност и слава.....	380
5.2.4. Особине, понашање и комуникација: женска и мушка врлина, сукоб пристојности и галантности:.....	383
5.2.4.1. <i>Грофица Де Танд</i>	398
5.2.4.2. <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	400
5.2.4.3. <i>Заида</i>	403
5.2.4.4. <i>Принцеза Де Клев</i>	406
5.3. Однос женских ликова и фигура ауторитета.....	410
5.3.1. Родитељске фигуре и повереници: чувари традиције и тајни.....	410
5.3.1.1. <i>Грофица Де Танд</i>	410
5.3.1.2. <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	411
5.3.1.3. <i>Заида</i>	413
5.3.1.4. <i>Принцеза Де Клев</i>	414
5.3.2. Мужеви: између саветодаваца и судија.....	422
5.3.2.1. <i>Грофица Де Танд</i>	422
5.3.2.2. <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	425
5.3.2.3. <i>Заида</i>	427
5.3.2.4. <i>Принцеза Де Клев</i>	429
5.4. Од јавног ка приватном: родна подела простора.....	437

5.4.1. <i>Принцеза Де Клев</i>	439
Од двора ка Куломјеу: између јавног и приватног.....	439
Неоствариви спокој.....	442
Спокој у „сопственом” простору? Коначно повлачење.....	445
5.4.2. <i>Кнегиња Де Монпансије</i>	449
5.4.3. <i>Грофица Де Танд</i>	453
5.4.4. <i>Заида</i>	454
5.5. Судбина женских и мушких ликова	460
5.6. Лица и наличја патријархата: тачке гледишта на идеолошком плану	466
ЗАКЉУЧАК	480
БИБЛИОГРАФИЈА	486

ПРИЛОЗИ

Биографија ауторке	565
---------------------------------	-----

Изјава 1

Изјава 2

Изјава 3

Тако се помаља једна врло чудна и сложена креатура. Уобразиља јој придаје огроман значај; у пракси је потпуно безначајна. Она прожима поезију од корица до корица; њено присуство у историји не може се порећи. У књижевним делима она управља животима краљева и освајача; у стварности је робинња момка чији родитељи јој натакну прстен. Неке од најнадахнутијих речи, неке од најдубљих мисли у књижевности сишле су с њених усана; у стварном животу она је једва умела да чита и пише и била је власништво свога мужа. Ако прво прочитамо оно што су написали историчари, а затим оно што су написали песници, нама ће искрснути необично чудовиште — црв са орловским крилима; дух живота и лепоте који у кухињи сеца сало.¹

Свест је моћ. Створити ново разумевање наше књижевности значи омогућити нови утицај те књижевности на нас. А омогућити неки нови утицај значи створити услове за мењање културе коју та књижевност одражава. Разоткрити и оспорити постојећи комплекс идеја и митова о женама и мушкарцима у нашем друштву, који је потврђен у нашој књижевности, значи учинити систем моћи оваплоћен у књижевности не само подложним расправи него и промени.

У тај систем се мора ући са становишта које доводи у питање његове вредности и претпоставке и које има свој интерес да приведе свести управо оно што та књижевност жели да сакрије. Феминистичка критика пружа такво становиште и оличава такву свест.²

¹ Virdžinija Vulf, *Sopstvena soba*, Beograd: Plavi jahač, 1993, стр. 51–52.

² Džudit Feterli, „O političkoj prirodi književnosti”, prevela Dragana Starčević, *Genero*, br. 1, 2002, стр. 48.

УВОД

Предмет овог рада је анализа фикционалног опуса Мари-Мадлен Де Лафајет (Marie-Madeleine de Lafayette), познатије као госпођа Де Лафајет (Madame de Lafayette), који сачињавају новеле *Кнегиња Де Монпансије* (*La Princesse de Montpensier*, 1662) и *Грофица Де Танд* (*La Comtesse de Tende*, 1718), као и романи *Зайда* (*Zayde*, 1670–1671) и *Принцеза Де Клев* (*La Princesse de Clèves*, 1678), у светлу савремених теорија феминистичке књижевне критике. Наше опредељење за истраживање дела славне ауторке француског класицизма, по многима зачетнице модерног француског романа који у први план ставља сликање унутарњих превирања ликова, вишеструко је мотивисано. Најпре, подстакнуто је настојањем да целокупну фикционалну прозу госпође Де Лафајет опширније сагледамо из феминолошке перспективе, будући да истраживања сличне врсте постоје само у парцијалном виду (као и да делимично управо из тог разлога доносе понекад упитне закључке). Исцрпан критички апарат који је Камилј Есмен-Саразен (Camille Esmein-Sarrazin) приредила уз сабрана дела госпође Де Лафајет 2014. године³ омогућио је да се коначно поуздано утврди атрибуција горепомнутих наслова, будући да су за живота госпође Де Лафајет објављени анонимно или под именом њеног пријатеља и сарадника Сегреа (Jean Regnault de Segrais). Наш избор теме мотивисан је и чињеницом да је реч о ауторки која је део канона француске, а и европске/светске књижевности: ако преиспитивање канона презасићеног мушким ауторима, те посвећивање пажње ауторкама са маргине представља један од фокуса феминистичке књижевне критике у ужем смислу и гинеокритике, испитивање опуса канонизоване ауторке додатно је изазовно јер омогућује, између осталог, анализирање нормативног (и) академског дискурса који обликује рецепцију привилегујући извесне аспекте текста на штрб других. Амбиција нам је да, с једне стране, поред доприноса савременим тумачењима дела госпође Де Лафајет, обогатимо њену рецепцију у домаћој књижевној критици и међу српском читалачком публиком, која познаје само део њеног опуса, као и да, с друге стране, представљањем обимног корпуса њене савремене рецепције у оквиру франкофоне и англофоне академске заједнице проблематизујемо идеолошку обојеност читања.

³ Madame de Lafayette, *Œuvres complètes*, édition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Gallimard, collection « Bibliothèque de la Pléiade », 2014.

Настојећи да што обухватније применимо аналитичку категорију рода, како у анализи опуса госпође Де Лафајет тако и у испитивању рецепције њеног дела, поред књижевне феминологије, ступићемо на шире поље студија културе испитујући друштвено-историјску климу у којој је настајало дело госпође Де Лафајет. Иако ћемо приликом уводног представљања различитих тенденција феминистичке критике указати и на психоаналитички приступ, у својим анализама нећемо се служити поменутом методом, као ни биографским приступом, јер нам је примарни циљ да сликање женских ликова у текстовима госпође Де Лафајет сагледамо кроз спрегу род/класа у контексту друштвеног положаја жене и представа о жени у XVII веку у Француској. Како анализа маскулинитета (која од 80-их година прошлог века постаје део студија рода) није у првом плану нашег тумачења, већ пажњу више поклањамо анализи женских ликова, њихових међусобних релација, као и односа са мушким ликовима, у наслову рада уместо *студија рода* користимо термин *женске студије*. Овај термин користимо и стога што једно поглавље рада посвећујемо анализи рецепције канонизованог романа госпође Де Лафајет у периоду рађања и развоја женских студија. Намера нам је, дакле, двострука: да предочимо могућности једног комплементарног читања, које не одбацује оруђа других приступа већ осветљава извесне донекле занемарене аспекте дела, као и да подвучемо да не постоји неутралан и „безазлен” интерпретативни чин, нарочито када је реч о штиву које представља део школске лектире, као што је случај са романом *Принцеза Де Клев*.

У првом делу рада поставићемо теоријско-методолошке оквире анализе освртом на историјат феминизма и женских студија, америчке и француске феминологије, феминистичке књижевне критике у ужем смислу и гине критике, објашњавајући и разлике међу поменутиим терминима и приступима. Дефинисаћемо основну појмовну апаратуру женских студија и представити плодове рада најзначајнијих англоамеричких и француских феминистичких књижевних критичарки и гине критичарки, а указаћемо и на рађање дисциплине у Србији. Посебну пажњу посветићемо феминолошким преиспитивањима књижевног канона, критици објективности интерпретативних ауторитета и разлици између нормативног тумачења класика и ревизионистичког приступа тзв. „побуњене читатељке”.

У другом делу рада анализираћемо друштвено-историјски оквир у којем је госпођа Де Лафајет стварала. Испитаћемо владајуће дискурсе о женама међу научним и црквеним ауторитетима и представити женомрзачке и протофеминистичке ставове у вишевековној „Расправи о женама” (*Querelle des femmes*). Затим ћемо објаснити

вишезначни појам галантности (*galanterie*), као и појам прикладности (*bienséance*) и идеал отмености у француским високим круговима XVII века — „углађеног човека” (*honnête homme*), те изучити које друштвено пожељне родне особине кресе његов пандан — „углађену (и, додали бисмо, смерну) жену”. Указаћемо и на значај прециозних салона, као климе у којој се рађају и обликују феминистички контрадискурси *avant la lettre* у француским аристократским круговима епохе, у којима су се кретали госпођа Де Лафајет и њени књижевни сарадници.

У трећем делу рада пружићемо преглед живота и стваралаштва госпође Де Лафајет, указати на њен однос према ауторству и утврдити њен допринос развоју француског романа, односно кратке наративне прозе. Како је предмет нашег рада феминолошка анализа романа и новела госпође Де Лафајет, два тома њених мемоара — *Приповест о Анријети Енглеској (Histoire de Madame Henriette d'Angleterre)*, који доказано потичу из њеног пера, и *Мемоари француског двора за године 1688 и 1689 (Mémoires de la Cour de France pour les années 1688 et 1689)*, који јој се приписују без чврстих доказа — служиће нам само као илустрација друштвено-историјског контекста у којем је ауторка стварала, и који је диктирао и тон њеног фикционалног опуса.

Четврти део рада бави се питањем статуса госпође Де Лафајет у француској и светској књижевности. После анализе родно обојене расправе око романа *Принцеза Де Клев* у XVII веку, оцртаћемо главне токове његове рецепције у франкофоној и англофоној академској критици почев од седамдесетих година XX века, како бисмо указали на упадљиву дисонанцу у тумачењу лика главне јунакиње са француске и англоамеричке „стране”. Анализа овог јазга довешће нас до закључка о различитим схватањима сврхе књижевности и феминистичке књижевне критике. Циљ нам је да поређењем „традиционалних” читања чувеног романа госпође Де Лафајет са новијим путевима које нуди феминистичка књижевна критика истакнемо у коликој мери рецепција дела зависи од културно-историјског оквира читалаца, али и да, поред заслуга феминолошких приступа, укажемо на извесне интерпретативне замке у које могу упасти. Наиме, наш рад не настоји да госпођу Де Лафајет категоризује као ауторку феминистичке литературе у савременом смислу речи — у критичкој пракси већ постоје слични анахронистички покушаји саображавања ликова из опуса ауторке XVII века јунакињама савремене књижевности, чије су портретисање условиле историјско-друштвене околности друге половине прошлог века, те ћемо указати на проблематичне тачке оваквих интерпретација. У овом поглављу биће представљена и рецепција остатка фикционалног дела госпође Де Лафајет од седамдесетих година прошлог века до данас,

која јасно указује на то да је развој женских студија заслужан за појачано интересовање за остале наслове канонизоване ауторке. На трећем месту, анализом тумачења канонизованог романа *Принцеза Де Клев* у одабраним француским школским интерпретативним приручницима заступљеним у најзначајнијим париским универзитетским библиотекама и књижарама у 2016. години испитаћемо да ли се читање канонизоване ауторке саображава једном идеолошком дискурсу и поретку, а прећуткује или извитоперује извесне аспекте текста којима би се довели у питање стереотипни кодови патријархалног схватања положаја и улоге жене у друштву. Најзад, у последњем делу овог поглавља представићемо рецепцију дела госпође Де Лафајет на српско-хрватском језичком простору.

Фокус петог дела рада јесте читање дела госпође Де Лафајет из угла женских студија. У овом поглављу биће анализирани васпитање девојака, стереотипне родне улоге, односи међу женским ликовима и однос јунакиња са фигурама ауторитета (родитељима, мужем, дворским великодостојницима), могућност активног делања, изражавања сопствених жеља и овладавања гласом у дворјанском друштву које, иако намеће врлину, дужност и прикладност, истовремено подстиче „зобрањену” галантерију и војеризам. Нарочито ћемо испитати различите судове у вези са родно обојеним категоријама галантности и пристојности. У складу са поставкама локационог феминизма Сузан Стенфорд Фридман (Susan Stanford Friedman), размотрићемо варирање значаја рода као елемента идентитета у спрези са осталим идентитетским компонентама женских ликова наспрам мушких, како бисмо истакли различите могућности и степен самосталности код девојака, удатих жена, удовица, жена на високом положају и/или богатих жена. Испитаћемо и потенцијалну родно засновану семантику простора. Упоредићемо судбине јунакиња са судбинама мушких ликова. Најзад, анализираћемо тачку гледишта на идеолошком плану, наративне поступке и начине на које госпођа Де Лафајет обрађује родно значајне теме.

У закључку ћемо пружити синтезу претходних поглавља и покушати да одговоримо на питање да ли се сликањем женских ликова у својим романима и новелама госпођа Де Лафајет приближава конзервативним схватањима улоге жене у друштву своје епохе или, пак, њене јунакиње сведоче о својеврсним протофеминистичким стремљењима жена ка већој аутономији, слободи и срећи.

I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

1.1. Феминизам

Готово две стотине година пошто је Шарл Фурије (Charles Fourier) употребио реч *феминизам*⁴, тешко је одредити јединствену дефиницију овог појма, који све више научника употребљава у плуралу. Можда је најадекватније позвати се на следећу тврдњу Адриане Захаријевић:

Феминизам је — као и многи други -ИЗМИ — покрет, идеологија, лично уверење, мрежа теоријских позиција, полазна тачка у разматрању феномена који се више и не морају тицати жена, појмовни оквир, скуп различитих (понекад изразито креативних, понекад тескобно архиварских) активности чији је циљ поспешење положаја у којем се жене данас налазе, а неретко и покушај да се историја прочита другачије, да се из њеног ткања „извуку” нека невидљива места која би могла послужити као путоказ за будуће праксе.⁵

Уколико оставимо по страни активизам претеча и пионирки феминизма⁶ каквима се сматрају, између осталих, Мери Вулстонкрафт (Mary Wollstonecraft) и Олимп де Гуж (Olympe de Gouges)⁷, сам феминистички покрет традиционално је подељен у три таласа, који свакако имају утицај и на развој феминистичке књижевне критике, као и на књижевно стваралаштво, иако се не може говорити о строгом преклапању. Први талас, настао с краја XIX века, траје до почетка шездесетих година XX века и обележен је борбом за друштвену равноправност полова⁸; други се простире од шездесетих до

⁴ Видети Karen Offen, « Sur l'origine des mots 'féminisme' et 'féministe' », *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome 34, n° 3, juillet–septembre 1987, 492–496.

⁵ Adriana Zaharijević, „Kratka istorija sporova: šta je feminizam?”, u *Neko je rekao feminizam*, Beograd: Centar za ženske studije, 2012, стр. 368.

⁶ За детаљан хронолошки приказ историје (прото)феминистичких идеја в. Karen Ofen, *Evropski feminizmi 1700–1950*, Beograd: Evoluta, 2015, стр. 15–23.

⁷ За транскрипцију и деклинацију свих имена страног порекла водимо се правилима изложеним у Твртко Прчић, *Transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*, Novi Sad: Prometej, 1998, Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурца, *Правонис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, 2010, т. 268–275, Ivan Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica*, Beograd: Сігоја, 2009. За имена оних ауторки из XV–XVIII века које су биле предмет научних радова у српској академској заједници водили смо се „обичајном нормом” (Митар Пешикан и др., *нав. дело*, т. 269, Твртко Прчић, *нав. дело*, XX), то јест преузели смо устаљене посрбљене транскрибоване облике са завршетком на -а, док се за остале ауторке опредељујемо за транскрипцију према правилима поменутих правописних приручника; стога пишемо, на пример, Кристина де Пизан, а Кристин Делфи, или Катрин Бернар, Катрин Декарт итд.

⁸ Ivana Milojević, „Tri talasa feminizma”, u Ivana Milojević, Slobodanka Markov (ur.), *Uvod u rodne teorije*, Novi Sad: Centar za rodne studije/Mediterran Publishing, 2011, стр. 27–37.

деведесетих година прошлог века и води идејом специфичних полних разлика⁹, а трећи, зачет с краја XX века, заговара плуралитет женских субјеката с обзиром на расну, класну, националну и ине припадности¹⁰. Према неким аналитичарима, од 2005. године на снази је четврти талас феминизма, који се служи потенцијалима виртуелног простора (с покретима попут #MeToo или *Time's Up*) у борби против насиља над женама и за побољшање њиховог друштвеног положаја.¹¹ Како ћемо у наставку подсетити, поимање основног концепта женских студија — рода као аналитичке категорије — развијало се у складу са овим померањима фокуса.

1.2. Од женских студија ка студијама рода

Женске студије су „млађа сестра” студија културе¹² и такозване „француске теорије”, у оквиру које је често обједињена мисао постструктуралистичких историчара идеја и теоретичара Мишела Фукоа (Michel Foucault), Жила Делеза (Gilles Deleuze) и Жака Дерида (Jacques Derrida)¹³. Са поменутих теоретичарима женске студије деле одбацивање иманентног ванконтекстуалног приступа тексту и идеје аполитичног естетизма, заступајући становиште да не постоји неутрална субјекатска позиција нити перспектива читања.¹⁴ Студије културе естетске категорије поимају у спрези са политичким и социоекономским механизмима, те, пре него што ће донети валоризујући или депрецијативни суд о неком делу, постављају питање какав мање или више латентан „културални рад” изводи то дело и у чије име.¹⁵

⁹ B. Linda Nicholson (ed.), *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*, New York: Routledge, 1997.

¹⁰ B. Само неке од многих данас класичних референци које представљају плодове трећег таласа јесу: Angela Y. Davis, *Women, Race and Class*, New York: Random House, 1981; bell hooks, *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*, London: Pluto Press, 1982; Gayatri Chakravorty Spivak, “Can the subaltern speak?”, in Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana: University of Illinois Press, 1988; Patricia Hill Collins, *Black Feminist Thought*, New York: Routledge, 1991. Видети и Henry Astrid, *Not my Mother's Sister: Generational Conflict and Third Wave Feminism*, Bloomington: Indiana University Press, 2004.

¹¹ David Bertrand, « L'essor du féminisme en ligne. Symptôme de l'émergence d'une quatrième vague féministe ? », *Réseaux*, vol. 208–209, n° 2, 2018, 232–257.

¹² B. Jelena Đorđević (ur.), *Studije kulture*, Beograd: Službeni glasnik, 2008.

¹³ B. Fransoa Kise, *FRENCH THEORY. Fuko, Derida, Delez & co i preobražaj intelektualnog života u SAD*, prevela s francuskog Olja Petronić, Loznica: Karpos, 2015.

¹⁴ Према Донатану Калеру, студије културе рођене су из француског постструктурализма; нарочиту заслугу за утирање пута демистификацији дискурса културе имала је књига *Митологије (Mythologies)* Ролана Барта из 1957: в. Jonathan Culler, *Literary Theory: a Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 1997, стр. 43.

¹⁵ Maria Damon, Ira Livingston, “Introduction”, in Maria Damon, Ira Livingston (eds.), *Poetry and Cultural Studies — A Reader*, Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2009, стр. 2, навод према Dubravka Đurić, *Diskursi popularne kulture*, Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2011, стр. 134.

За разлику од потоњих студија рода, централну категорију истраживања у женским студијама представља „женскост”, то јест питање специфичности концепта женскости и његово историјско конструисање и модификација: „Као епистемолошка алтернатива патријархалног дискурса, женске студије преиспитују целокупно дотадашње признато знање”¹⁶. Како то резимира Татјана Јовановић, према Жинет Кастро (Ginette Castro), задатак женских студија је трострук: 1. ревидирање историје са стављањем акцента на значај жена, 2. разобличавање стереотипних представа жене у књижевности, 3. откривање занемарене женске књижевне продукције и сликања женског искуства у њој.¹⁷

Зачеци женских студија (*Women’s Studies*¹⁸) сежу у Сједињене Америчке Државе и Енглеску шездесетих година прошлог века, када се отварају интердисциплинарни курсеви са циљем скупљања што ширег знања о положају жене кроз историју. Први акредитовани курс женских студија, на Универзитету Корнел, датира из 1969. године¹⁹, а 1977. основано је прво Национално удружење за женске студије. Од 1972. излази први научни часопис *Феминистичке студије (Feminist Studies)*, а од 1975. *Signs. Journal of Women in Culture and Society*²⁰, најзначајнији часопис из области женских студија. Године 1977. оснива се у Сан Франциску прво Национално удружење за женске студије (National Women’s Studies Association).²¹

Када је реч о институционализовању женских студија у Француској, треба напоменути да је Елен Сиксу (Hélène Cixous) 1974. основала Центар за женске студије (Centre d’études féminines) на универзитету Париз 8.²² Данас на истом универзитету овај

¹⁶ Татјана Јовановић, *Књиженствени град. Конституисање женског канона у српској прози 1990–2010*, Крагујевац: ФИЛУМ, едиција Црвена линија, 2017, стр. 61.

¹⁷ Ginette Castro, *American Feminism: A Contemporary History*, New York/London: New York University Press, 1990, стр. 241.

¹⁸ Жарана Папић термин *Women’s Studies* преводи као „студије о жени и за жену”: в. Žarana Papić, *Sociologija i feminizam*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1989, стр. 18, док Биљана Дојчиновић, на трагу Љубише Рајића, користи термин *феминологија*: в. Ljubiša Rajić „Feminologija i književnost na angloameričkom i skandinavskom području”, *Republika*, br. 11–12, 1983, 112–131, Biljana Dojčinović-Nešić, *Ginokritika: Rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*, Beograd: Književno društvo „Sveti Sava”, 1993, стр. 10, 12, 26, 36. О проблематици превођења термина *Women’s Studies* на француски језик в. Éliane Elmaleh, « Les Women’s Studies aux États-Unis », *Transatlantica*, 1, 2003, онлајн верзија од 27.3.2006, на адреси <<http://transatlantica.revues.org/541>>.

¹⁹ В. <<http://www.feministstudies.org/aboutfs/history.html>>.

²⁰ В. <<http://signsjournal.org/>>.

²¹ За детаљан преглед значајних курсева и истраживачких центара из домена женских студија, в. Rosi Braidotti et al., *The Making of European Women’s Studies*, Utrecht: ATHENA University Utrecht, 2002 и Éliane Elmaleh, нав. Дело.

²² В. Hélène Cixous, *Le Rire de la Méduse et autres ironies*, préface de Frédéric Regard, Paris : Galilée, 2010, стр. 10–11.

центар постоји под називом Одсек за женске студије и студије рода²³, а 2015. основана је и Лабораторија за студије рода и сексуалности (Laboratoire d'études de genre et de sexualité)²⁴. Прве групе и центри за женске студије основани су око истраживачица које су се бавиле женским питањем на пољу друштвених наука, нарочито историје: поред поменутог центра Елен Сиксу, као пионирске подухвате ваља поменути формирање Центра за женске студије универзитета Провансе (Centre d'études féminines de l'Université de Provence) на Универзитету Екс-Марсеј (Aix-Marseille) 1972. године, на иницијативу историчарке Ивон Книбилер (Yvonne Kniebielher), као и Групу за феминистичке студије (Groupe d'études féministes) окупљену од 1975. године на универзитету Париз 7 око Мишел Перо (Michelle Perrot) и Франсоаз Баш (Françoise Basch). Први национални научни скуп из поља женских студија у Француској, под називом „Жене, феминизам и научно истраживање” („Femmes, Féminisme et Recherche”), окупио је више од осам стотина учесника у децембру 1982. године на Универзитету Тулуз ле Мирај (Toulouse le Mirail)²⁵. Од тог датума до данас број родно оријентисаних научних пројеката, центара и института у непрестаном је порасту.²⁶ Стога је 2009. године оформљена Национална међууниверзитетска интердисциплинарна мрежа за изучавање рода (RING: Réseau interuniversitaire et interdisciplinaire national sur le genre) после оснивачке скупштине на универзитету Париз 7. Циљ овог удружења је интердисциплинарна међууниверзитетска и међународна размена, већа видљивост истраживања на пољу рода и оснивање нових периодичних публикација.²⁷

Увођење женских студија на универзитете резултирало је непрегледним бројем научних часописа²⁸ и монографија, школских и академских уџбеника и курсева, истраживачких пројеката и међународних размена. Овом приликом поменућемо свега

²³ В. <<http://www.genre.univ-paris8.fr/>>.

²⁴ В. <<http://legs.cnrs.fr/>>.

²⁵ Иако су пре овог скупа одржана три скупа сличне тематике: на Универзитету Екс-Марсеј 1975. године, 1978. на Универзитету Париз 8, и у Лиону 1980, Франсоаз Пик (Françoise Picq) о скупу у Тулузу говори као о првој научној конференцији националног обима која је добила значајну институционалну и финансијску подршку и означила почетак озваничавања женских студија на универзитетима. В. Françoise Picq, « Les études féministes en France : une institutionnalisation problématique », in *Labrys, estudos feministas/études féministes*, n°7, 2005, revue en ligne, <http://www.anef.org/wp-content/uploads/2014/11/Les-%C3%A9tudes-f%C3%A9ministes-en-france.-Une-institutionnalisation-probl%C3%A9matique_2005_Labrys.pdf>.

²⁶ За детаљнији преглед историје женских студија у Француској до 2005. године в. Françoise Picq, нав. чланак. За тренутни преглед стања феминистичких студија и студија рода, попис часописа, архива, удружења, студијских програма, в. Marine Gilis, Valentin Gleyze, Marine Rouch et Justine Zeller, *Faire des Etudes Féministes et de Genre en France*, Paris : EfGIES, 2018. Брошура је доступна у електронској верзији на адреси <https://efgies-ateliers.hypotheses.org/files/2018/09/%C3%A9preuve_sept_2018.pdf>.

²⁷ В. <<http://www.univ-paris8.fr/RING/>>.

²⁸ У Француској је нарочито значајан часопис *Clio : Histoire, Femmes et Société*, в. <<https://journals.openedition.org/cliio/>>.

неколико капиталних дела везаних за француску историју и књижевност²⁹: на пољу историје, Жорж Диби (Georges Duby) руководио је изградом петотомне *Историје жена на Западу* од Антике до савременог доба³⁰. Франсоаз Тебо (Françoise Thébaud) је монографију *Писање историје жена*, коју је уредила 1998. године, девет година касније са сарадницима проширила и објавила под насловом *Писање историје жена и рода*³¹. Године 2000. основано је Међународно друштво за проучавање жена старог режима (SIEFAR: Société Internationale pour l'Étude des Femmes de l'Ancien Régime) са циљем проучавања услова живота жена, њихових активности, дела и мисли, као и места која заузимају у економском, политичком, интелектуалном, научном и уметничком животу у Француској пре Револуције.³² Што се тиче књижевности, својеврсни француски пандан есеју о женском ауторству *Сопствена соба* Вирџиније Вулф (Virginia Woolf) представља монографија *Балзакова млађа сестра*³³ Кристине Планте (Christine Planté) из 1989. године. Поново су штампана или први пут објављена многа дела претеча и зачетница феминизма: илустрације ради, Мари-Фредерик Пелгрин (Marie-Frédérique Pellegrin) уредила је списе Пулена де ла Бара (François Poulain de la Barre) о једнакости полова и образовању жена³⁴, док се Мартин Ред (Martine Reid), пошто је уредила значајне студије *О женама у књижевности*³⁵ и *Жене у књижевној критици и историји*³⁶, побринула да се идеје Олимп де Гуж поновно одштапају у популарном џепном издању³⁷. Године 2018. поново је штампана капитална монографија Натали Еник (Nathalie Heinich) *Обличја жене. Женски идентитет у западној фикцији* из 1996³⁸. Од трансдисциплинарних енциклопедија и речника значајни су *Речник славних жена из*

²⁹ За детаљније библиографске упутнице в. библиографију у Rotraud Von Kulessa (dir.), *Études féminines — gender studies en littérature en France et en Allemagne*, Actes du colloque organisé par le Frankreich-Zentrum de l'Université Albert-Ludwing de Fribourg (6–7 décembre 2002), Fribourg, Br., Frankreich-Zentrum, 2004; о проучавању контекста стваралаштва и самог опуса француских ауторки које су стварале током тзв. „старог“ поретка (XVII–XVIII век), в. Méline Caron, « Les études sur les femmes et le genre », *Dix-huitième siècle*, 2014/1, n° 46, 219–234.

³⁰ Georges Duby (dir.), *Histoire des femmes en Occident*, Paris : Perrin, 2002.

³¹ Françoise Thébaud, (dir.) *Écrire l'histoire des femmes*, Lyon : ENS Editions, 1998, *Écrire l'histoire des femmes et du genre*, Lyon : ENS Editions, 2007.

³² В. <<http://siefar.org/>>.

³³ Christine Planté, *La petite sœur de Balzac. Essai sur la femme auteur*, Paris : Seuil, 1989.

³⁴ François Poulain de la Barre, *De l'égalité des deux sexes. De l'éducation des dames. De l'excellence des hommes*, édition, présentation et notes par Marie-Frédérique Pellegrin, Paris : Librairie philosophique J. Vrin (Bibliothèque des textes philosophiques ; Textes cartésiens), 2011.

³⁵ Martine Reid (dir.), *Des femmes en littérature*, Paris : Belin, 2010.

³⁶ Martine Reid (dir.), *Les femmes dans la critique et l'histoire littéraire*, Paris : Champion, 2011.

³⁷ В. Olympe de Gouges, « *Femme, réveille-toi !* » *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne et autres écrits*, éd. Martine Reid, Paris : Gallimard, 2014, Olympe de Gouges, *Lettre au peuple et autres textes*, éd. Martine Reid, Paris : Gallimard, 2018.

³⁸ Nathalie Heinich, *États de femme. L'identité féminine dans la fiction occidentale*, Paris : Gallimard, 2018 [1996].

свих епоха и држава ауторки Лисјен Мазно (Lucienne Mazenod) и Гизлен Шелер (Ghislaine Schoeller)³⁹, као и тротомни *Универзални речник стваратељки* из 2013, који је 2018. постао интернет база са преко 12.000 одредница⁴⁰.

Однос феминизма и женских студија је сложен. Неке феминисткиње, попут Цудит Батлер (Judith Butler) и Џоан Скот (Joan W. Scott), сматрају да теорија штети феминистичком активизму јер води у деполитизацију, као и да је и сама „обележен[а] својим маскулинистичким и европоцентричним пореклом”⁴¹. С друге стране, не може се оспорити изванредно богата сума података и знања, прикупљених заслугом женских студија, који утичу на промену перцепције историје и богаћење школских курикулама.⁴²

Осамдесетих година XX века, са трећим таласом феминизма и постколонијалним студијама, женске студије, које, како смо истакли, оперишу појмовима женскости и женског искуства, еволуирају ка студијама рода (с централном категоријом друштвенокултурног пола), отварајући простор за изучавање друштвено конструисаног маскулинитета (*Men's Studies, Masculinities Studies*)⁴³ и квир (*queer*) идентитета. Одбацивање бинарности пол/род Зорица Мршевић категорише као „један од највећих доприноса савременој друштвеној мисли уопште”⁴⁴. Како наводи Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu): „Ако жене, потчињене раду социјализације који настоји да их потцијени, негира, стичу одређена знања о негативним врлинама самоодрицања, потпуног одрицања у корист другог, о помирености са судбином и ћутањем, мушкарци су такође затвореници и, потајно, жртве преовлађујућих представа.”⁴⁵ Поменимо да је пажње вредна опсервација Мишел Рио-Сарсе (Michèle Riot-Sarcey) како студије рода уживају у

³⁹ Lucienne Mazenod, Ghislaine Schoeller, *Dictionnaire des femmes célèbres de tous les temps et de tous les pays*, Paris : Robert Laffont, 1992.

⁴⁰ B. Mireille Calle-Gruber, Béatrice Didier, Antoinette Fouque (dir.), *Le Dictionnaire universel des créatrices : version en ligne*, Ed. des Femmes, 2018, на адреси <<https://www.dictionnaire-creatrices.com/>>.

⁴¹ Džudit Batler, Džoan Skot, *Feministkinje teoretizuju političko*, prevela sa engleskog Adriana Zaharijević, Beograd: Centar za ženske studije, 2006, стр. 11. В. и Susan Stanford Friedman. „Preko' roda: nova geografija identiteta i budućnost feminističke kritike”, prevela sa engleskog Dubravka Đurić, *Genero*, br. 6–7, 2005, стр. 105, 121–123. Са француске стране, Франсоаз Тебо такође подвлачи да већина истраживачица и истраживача, растрзаних између милитантизма и „ортодоксног” истраживачког приступа, тражи трећи пут који није „ни феминистички, ни усмерен искључиво на жене, већ заснован на становишту златне средине” („ni féministe, ni sur les femmes, fondée sur la position du juste milieu”, Françoise Thébaud (dir.), *нав дело*, 1998, стр. 89).

⁴² B. Betty Schmitz, *Integrating Women's Studies into the Curriculum*, New York: The Feminist Press, 1985 и Anna Yeatman, “The Place of Women's Studies in the Contemporary University”, in Sandra Kemp & Judith Squires (eds.), *Feminisms*, Oxford: Oxford University Press, 1997, 135–142.

⁴³ Видети, на пример, Elisabeth Badinter, *XY. De l'identité masculine*, Paris : Odile Jacob, 1992, као и Michel Dorais, « Pour une approche masculiniste », in Daniel Welzer-Lang, Jean-Paul Filiod (dir.), *Des hommes et du masculin*, Lyon : Presses universitaires de Lyon, 1992, 193–203.

⁴⁴ Zorica Mršević (ur.), *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*, Beograd: IP Žarko Albulj, 1999, стр. 134.

⁴⁵ Pjer Burdije, *Vladavina muškaraca*, s francuskog prevela Mileva Filipović, Podgorica: CID, 2011, стр. 70.

Француској бољи статус и већу признатост него што су имале њихове претходнице — женске и феминистичке студије.⁴⁶

1.3. Основни појмовни апарат женских студија

Женске студије у књижевности нужно су интердисциплинарног карактера; према речима Биљане Дојчиновић, истраживања су усмерена „на одређен скуп информација који потиче из осталих грана феминологије”⁴⁷. У анализама представа о жени у књижевности или, пак, изучавању оквира женског књижевног стваралаштва, књижевна критика се додирује са историјом, социологијом, етнологијом, антропологијом, психологијом, „адаптирајући их помоћу категорије рода”⁴⁸. Више него на сам текст, фокус се усмерава на његов контекст, стога феминистичке критичарке и критичари користе компаративну, биографску, социолошку или психоаналитичку методу, одвојено или у комбинацији. Од метода ближих тексту, Б. Дојчиновић нарочито истиче архетипски и деконструкционистички приступ⁴⁹, те наглашава да дисциплини прети ћорсокак уколико остане на стадијуму спољашњег приступа и при разматрању књижевног дела не узме у обзир формалне и вредносне критеријуме.⁵⁰

Са данашње дистанце, до деведесетих година прошлог века могла би се у оквиру женских студија на пољу књижевне критике, теорије и историје трасирати следећа три стремљења, о којима ће касније бити више речи: феминистичка критика у ужем смислу, гинокритика, те теорије о женском писму (*l'écriture féminine*). Од деведесетих година, са јачањем трећег феминистичког таласа, отварају се нови путеви феминистичке књижевне критике, међу којима је *локациони феминизам (locational feminism)*, за који се залаже Сузан Стенфорд Фридман, од нарочитог значаја за нашу тему и он ће стога бити детаљније представљен. Ради лакшег оперисања појмовима, у наставку рада, уместо женских студија на пољу књижевности или феминистичке књижевне критике користећемо термин *књижевна феминологија*. Пре него што се позабавимо

⁴⁶ Разматрање ове проблематике превазилази оквира нашег рада; детаљније в. Michèle Riot-Sarcey, *Histoire du féminisme* (nouvelle édition), Paris : La Découverte & Syros, 2008, стр. 103. Елијан Елмале такође истиче да женске студије у Француској никада нису добиле прави легитимитет, трасирајући истовремено плуралитет приступа и тензије међу њима; в. Éliane Elmaleh, нав. чланак. О стању студија рода у Француској в. Bérénice Levet, *La Théorie du genre ou le monde rêvé des anges. L'identité sexuelle comme une malédiction*, Paris : Bernard Grasset, 2014.

⁴⁷ Биљана Дојчиновић-Нешић, нав. дело, стр. 187.

⁴⁸ Исто, стр. 54.

⁴⁹ Исто, стр. 140.

⁵⁰ В. Исто, стр. 47, 101, 130, 147, 154, 188.

проблематиком феминистичке епистемологије у оквиру науке о књижевности, размотрићемо основне појмове које књижевна феминологија позајмљује из других друштвених наука, а затим оцртати главне токове у развоју ове дисциплине у англоамеричкој, француској и српској академској средини.

1.3.1. Еволуција аналитичке категорије рода

1.3.1.1. Род — културно обликовани пол и дискурзивна формација

*Оно што се данас зове природом жена јесте савршено вештачка творевина — резултат насилне репресије у неким правцима, неприродног подстрека у другим.*⁵¹ (Ц. С. Мил, 1869)

*Оно што називамо есенцијом или материјалном чињеницом заправо је само наметнуто културно становиште прерушено у природну неумитност.*⁵² (Ц. Батлер, 1987)

Категорија рода (*gender*) представља релативно новију интерпретативну алатку која се, пре уплива у домен књижевне критике, показала драгоценом на ширем пољу друштвених наука, нарочито историје, социологије и антропологије.⁵³ Термин *род*, то јест опозицију пол/род (*sex/gender*), први је педесетих година XX века употребио амерички психолог и сексолог Џон Мани (John Money) у циљу разликовања биолошког пола детета од његовог родног идентитета.⁵⁴ На трагу Манија, шездесетих година Роберт Столер (Robert Stoller) анализира развој сексуалности код деце у студији *Sex and*

⁵¹ Džon Stjuart Mil, *Potčinjenost žena*, prevela s engleskog Ivana Milojević, Beograd: Službeni glasnik, 2008, стр. 42–43.

⁵² „[...] what we call an essence or a material fact is simply an enforced cultural option which has disguised itself as natural truth.” Judith Butler, “Variations of Sex and Gender: Beauvoir, Wittig and Foucault”, in Seyla Benhabib and Drucilla Cornell (eds.), *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, стр. 142. Превела Жељка Јанковић (у даљем тексту Ж. Ј.). Уколико није другачије назначено, сви наводи на француском и енглеском језику у читавом раду дати су у нашем преводу.

⁵³ Видети: Joan Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *American Historical Review*, Vol. 91, n° 5, 1986, 1053–1075, Dominique Fougereyrollas-Schwebel (dir.) et al., *Le genre comme catégorie d’analyse. Sociologie, histoire, littérature*, Paris : L’Harmattan, 2003, Irène Théry, Pascale Bonnemere (dir.), *Ce que le genre fait aux personnes*, Paris : EHESS, 2008, Juliette Grange, « Genre et sexe : nouvelles catégories épistémologiques des sciences humaines », *Cités*, n° 44, 2010, 107–121, Danielle Chabaud-Rychter, Virginie Descoutures, Anne-Marie Devreux et Eleni Varikas (dir.), *Sous les sciences sociales, le genre. Relectures critiques de Max Weber à Bruno Latour*, Paris : La Découverte, 2010, Laura Piccand et al., « Éditorial : La construction scientifique des sexes », *Emulations. Revue des jeunes chercheurs en sciences sociales*, n° 15, 2015, 7–15.

⁵⁴ В. Пана Löwy, « Intersexe et transsexualités : les technologies de la médecine et la séparation du sexe biologique du sexe social », *Les cahiers du genre*, 34 : « La distinction entre sexe et genre. Une histoire entre biologie et culture », 2003, 81–104.

*Gender*⁵⁵, на коју ће се надовезати феминисткиња Кејт Милет (Kate Millett)⁵⁶, а четири године касније, књига Ан Окли (Ann Oakley) *Пол, род и друштво (Sex, Gender and Society)* из 1972. постаће значајна референца, која ће до данас доживети преко 15 издања на енглеском језику⁵⁷. Окли поставља питање којим ће се у наредним деценијама многи истраживачи на пољу друштвених наука служити као водилом: „Сви знају да су мушкарци и жене различити. Али иза ове спознаје крије се извесна nelaгодност: колико су различити? Колики је обим разлике? И како се та разлика одражава на начине на које се мушкарци и жене понашају у друштву и на које се друштво опходи према њима?”⁵⁸ Њен одговор, данас општеприхваћена тврдња, у време објављивања студије био је умногоме револуционаран: „Мора се прихватити устаљеност пола, али се исто тако мора прихватити и променљивост рода.”⁵⁹ Најзначајнија зачетница ове тврдње свакако је Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir), која у двотомном феминистичком есеју *Други пол* из 1949. године анализира како читава цивилизација обликује женски род као „прелазни производ између мужјака и кастрата”⁶⁰.

Друсилa Корнел (Drucilla Cornell) истиче да је род као аналитичка категорија произишао управо из другог таласа феминизма, „који је отворено почео да оспорава идеју да се биолошка разлика између полова сме користити — чак и у афирмативном смислу — као оправдање партиципације жена као грађанки.”⁶¹ Од настанка другог феминистичког таласа феминисткиње се боре против идеје да је анатомија судбина.”⁶² Запитавши се, бовоарски речено, како је жена током историје постајала женом, феминисткиње другог таласа су увођењем категорије рода настојале да покажу како су тобожње природне, биолошке „женске особине” заправо друштвена конструкција: стога

⁵⁵ Robert Stoller, *Sex and Gender: on the development of masculinity and femininity*, New Haven and London: Yale University Press, 1968.

⁵⁶ Према Jelisaveta Blagojević, „S one strane binarnih opozicija: teorijska razjašnjenja pojma roda”, *Genero*, br. 8–9, 2006, стр. 49. Текст је доступан на адреси <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=85414>>.

⁵⁷ Последње издање датира из 2016. године (London: Taylor and Francis).

⁵⁸ „Everybody knows that men and women are different. But behind this knowledge lies a certain uneasiness: how different are they? What is the extent of the difference? What significance does it have for the way male and female behave and are treated in society?” Ann Oakley, *Sex, Gender and Society. Towards a New Society*, New York: Harper and Row/ London: Maurice Temple Smith Ltd, 1972, стр. 17.

⁵⁹ „The constancy of sex must be admitted, but so too must the variability of gender”, *Исто*, стр. 16.

⁶⁰ Simon de Beauvoir, *Други пол II. Животно искуство*, превела i pogovor napisala Mirjana Vukmirović, Beograd: BIGZ, 1982, стр. 11.

⁶¹ B. Drucilla Cornell, „Rod”, преуео sa engleskog Ranko Mastilović, *Genero*, br. 2–3, 2003, стр. 21. Текст је доступан на адреси <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=116454>>. Јелисавета Благојевић такође подвлачи заслугу феминисткиња по овом питању, нав. чланак, стр. 48–49: „Према томе, иако се о роду као о сложенем друштвеном идентитету заправо одувек говорило, ипак, тек се у 20. веку, пре свега заслугама феминисткиња, о родном идентитету говори као о нечему што не произилази из природе, него о нечему што је вишеструко и на различите начине друштвено условљено.”

⁶² Друсилa Корнел, нав. чланак, стр. 21.

род „означава друштвене карактеристике пола и наглашава њихову разлику у односу на биолошки пол”⁶³. Он је „инструмент политике полова” који се „захваљујући привидној природности, обнавља у свакој јединки у процесу одрастања и васпитања”⁶⁴.

Интериоризујући читаву суму окамењених схватања о мушкарцима и женама, вишевековних стереотипа којима се обликују *родне улоге*⁶⁵, појединац постаје друштвено прихватљив мушкарац или друштвено прихватљива жена, а осветљавање механизма којима се наводи да усваја ове улоге представља „први корак у побуну против њих.”⁶⁶ Примена интерпретативне категорије рода „којом се описују учинци патријархата на сваку жену”⁶⁷ у друштвеним наукама довела је с једне стране до спознаје спрега којима је владајућа патријархална идеологија подјармљивала жене и стављала их на маргину историје људског знања и стварања, а са друге стране до откривања тих скрајнутих фигура, које често нису имале потпуно занемарљиву улогу у друштвено-политичком животу⁶⁸.

У друштвеним наукама, претходно наведено одређење аналитичке категорије рода изазвало је и плодотворне полемике које су најавиле прекретнице, или бар значајне тачке у развоју феминистичких теорија. Једну од њих свакако представља монографија *Невоље с родом (Gender Trouble, Feminism and the Subversion of Identity)* Џудит Батлер из 1989. године. Надовезујући се на Фукоове претпоставке о субјекту као производу дискурса и Деридино читање Кафке, те упућујући на ненормативне сексуалне праксе, Џ. Батлер најпре закључује: „Ако је род скуп културних значења које преузима полно одређено тело, онда се никако не може рећи да род произилази из пола.”⁶⁹ Развијајући ову тврдњу до крајњих логичких исхода, филозофкиња поставља питање: ако постоје само два пола (што је такође упитно, сматра ауторка), а род не произилази из пола, зашто би постојала само два рода? Одавде ће ауторка закључити да су и претходна — између осталог феминистичка — начела о роду изведена из наслеђених, непреиспитаних ставки о мушкости и женскости. Жена, онако како је феминистичка критика разматра, производ је истих оних институција моћи „посредством којих се тежи еманципацији”⁷⁰. Стога Џ.

⁶³ Биљана Дојчиновић-Нешић, *нав. дело*, 1993, стр. 17.

⁶⁴ *Исто*.

⁶⁵ В. поглавље „The learning of gender roles” у Ann Oakley, *нав. дело*, стр. 173–188.

⁶⁶ Друсила Корнел, *нав. чланак*, стр. 21.

⁶⁷ Адриана Захаријевић, *нав. дело*, 2012, стр. 383.

⁶⁸ Видети Kathryn Norberg, “Incorporating Women/Gender into French History Courses, 1429–1789: Did Women of the Old Regime Have a Political History?”, *French Historical Studies*, n° 27, 2004, 243–66.

⁶⁹ Džudit Batler, *Невоља с родом. Феминизам и субверзија идентитета*, превела Адриана Захаријевић, Loznicа: Каргос, 2010, стр. 56.

⁷⁰ *Исто*, стр. 49.

Батлер упућује на теорију перформативности рода (а и пола⁷¹) као „начина на који антиципација родно одређене суштине производи оно што поставља изван себе”.⁷²

1.3.1.2. Род и други чиниоци идентитета

Заслуга наведених опсервација Џудит Батлер јесте двострука: са једне стране, њена истраживања и филозофска разматрања допринела су развоју квир теорије, која не улази у оквир нашег рада, те се њоме нећемо бавити.⁷³ Са друге стране, ова филозофиња подвлачи недостатност концепта рода, уколико се овај постави као једина аналитичка категорија⁷⁴ — у чему, наравно, није прва нити једина, већ улази у дијалог са помалајућим феминистичким гласовима трећег таласа, особито афроамеричке провенијенције. Подсећајући на наслов књиге Дениз Рајли (Denise Riley) *Јесам ли ја то име?* (*Am I that name?*), Џ. Батлер сугерише да се успостављање рода кроз историју „укршта с расним, класним, етничким, сексуалним и регионалним видовима дискурзивно успостављених идентитета”⁷⁵. Како би избегао „грубо погрешно представљање”⁷⁶ које је цена покушаја успостављања стабилног субјекта, то јест заједничког женског идентитета, феминизам своју снагу мора видети у спознаји чињенице да, по речима ауторке „ако неко ‘јесте’ жена, то јамачно неће бити све што неко јесте”⁷⁷. Стога се род не може испитивати у некаквом самоподразумевајућем ванисторијском вакууму, већ у конкретном политичком и културном контексту који га обликује и перпетуира. Тако, надовезујући се на Симон де Бовоар, ауторка подвлачи да је жена „процесуалан термин”⁷⁸, настајање без почетка и краја, те самим тим подложна преобличавању: „Јер то ‘ја’ које сте прочитали једним делом представља последицу

⁷¹ В. Исто, стр. 58: „Род не би требало поимати као културно уписивање значења у пол који је унапред дат (јуридичка концепција); он се, наиме, такође мора односити на апарат помоћу којег се производе сами полови. Отуда се не може установити веза између рода и културе, с једне, и пола и природе, с друге стране; јер род је и оно дискурзивно/културно средство помоћу којег се производи ‘полно одређена природа’ или ‘природни пол’, и установљује као нешто што ‘претходи’ дискурсу и култури, као политички неутрална површина на коју култура делује.”

⁷² Исто, стр. 18.

⁷³ В. на пример, поглавља “Judith Butler: ‘The Queen of Queer’” у Rachel Alsop, Annette Fitzsimons and Kathleen Lennon, *Theorizing gender*, Cambridge: Polity Press, 2006 [2002], стр. 94–113, Teresa de Lauretis, « Théorie queer : sexualités lesbiennes et gaies. Une introduction », *Théorie queer et cultures populaires. De Foucault à Cronenberg*, Paris : La Dispute, 2007, 95–122, као и Dragana Todorović, „Квир теорија и феминизам” у Ивана Милојевић, Слободанка Марков (ур.), *нав. дело*, стр. 241–254.

⁷⁴ В. Џудит Батлер, *нав. дело*, стр. 20.

⁷⁵ Исто, стр. 50.

⁷⁶ Исто, стр. 53.

⁷⁷ Исто, стр. 50.

⁷⁸ Исто, стр. 104.

граматике која управља доступношћу личности у језику. Ја нисам изван језика који ме структурира, али нисам ни детерминисана језиком који то ‘ја’ омогућава”⁷⁹. Захваљујући овој спознаји, као што смо поменули, са једне стране указује се на постојање ширег спектра родних идентитета, а са друге подвлачи неминовност вишеструког тумачења обликовања мушкости и женкости кроз најмање тријадну спрегу род – раса – класа.⁸⁰ На ово је, уосталом, указивала већ Симон де Бовоар 1949. године: „За мушкарца жена није била једино оваплоћење Другог, и у историји она није имала увек исти значај. Било је тренутака када су је потискивали други идоли. [...] Спартанка, посвећена држави, у супериорнијем је положају него друге грчке жене. Њу никакав сан мушкарца није преобразио.”⁸¹

Из наведених закључака произилази, како предочава Маја Солар, нужна анализа разлика и релација, будући да ни појединац ни друштво не представљају изоловане тоталитете. Имајући у виду да ни класне ни полне релације нису „мирн[е] разлик[е] између полних позиција [...] већ је реч о напетом односу доминације и репресије”⁸², то јест, бурдијеовским речником, о пољу борбе између владајућих и потчињених, потребно је промислити историјске структуре које обликују доминантне и подређене класне и полне субјекатске позиције. Усвојени појам жене или мушкарца захтева обухватну анализу производње услова обликовања субјекатске позиције женкости, односно мушкости коју индивидуа заузима, тачније коју је индивидуа принуђена да заузме у одређеном историјском тренутку. М. Солар се овде надовезује на Алтисера (Althusser)⁸³ како би закључила следеће: „субјект је само ефект, последица датих односа, празно место које испуњавају они који се препознају у одређеним субјекатским позицијама. То никада није ствар слободног избора, јер, реч је о идеолошком учинку, а он је присиљан.”⁸⁴

Тако се у трећем таласу феминизма, од деведесетих година XX, а нарочито у првој деценији XXI века јавља читав низ антологија текстова афроамеричких ангажованих

⁷⁹ Исто, стр. 32.

⁸⁰ В. Kathi Weeks, *Constituting Feminist Subjects*, Ithaca: Cornell University Press, 1998; Claudia Leeb, “The Impossibility of a Feminist Subject”, *Social Philosophy Today*, n° 25, 2009, 47–60.

⁸¹ Simon de Bovoar, *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*, s francuskog prevela Zorica Milosavljević, Beograd: BIGZ, 1982, стр. 196.

⁸² Маја Солар, „Natrаg ka borbenim pojmovima: klasа, pol, univerzalnost”, *Genero*, br. 16, 2012, стр. 85. Текст је доступан на адреси <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=268160>>.

⁸³ Алтисерова мисао инспирисала је и ставове о субјекту не као слободном актеру, већ као културно обликованом агенсу код Пјера Бурдијеа. В. Пјер Бурдије, *нав. дело*.

⁸⁴ Исто, стр. 89.

феминисткиња и књижевница с једне стране⁸⁵, а са друге стране се објављују енциклопедије и научне монографије које настоје да теоретизују поставке „црног феминизма”⁸⁶. Мери Хелен Вошингтон (Mary Helen Washington) спровела је категоризацију женских ликова у афроамеричкој књижевности на „заустављене жене”, „асимиловане жене” и „нове жене”, трасирајући еволуцију јунакиња од „жене која је жртва (патријархалног) друштва и мушкараца до жене која је самосталан владар свог живота”⁸⁷. Најзначајнијим ауторкама, уједно и активисткињама у борби против стереотипног приказивања црних жена, сматрају се некада заборављена Зора Нил Херстон (Zora Neale Hurston), затим Тони Морисон (Toni Morrison) и Алис Вокер (Alice Walker).⁸⁸ Са француске стране, већа пажња нарочито се посвећује франкофоним ауторкама из Магреба.⁸⁹

Уочљиво је, дакле, да на пољу женских студија у књижевности, еволуција аналитичког концепта рода није прошла без последица. Након што је прва фаза коју Илејн Шоуволтер (Elaine Showalter) назива феминистичком критиком у ужем смислу била усмерена на анализу представа жене у мушкој књижевности, а друга, гинеоцентрична етапа се концентрисала на специфичност женског стваралачког и читалачког искуства, трећа фаза интересује се за плуралну природу женског идентитета, где род представља само једну од компоненти.⁹⁰

На трагу Бурдијеових поставки, новија антрополошка истраживања, вршена међу космогонијским примитивним друштвима код којих се сматра да ни пол ни тело не

⁸⁵ Видети, на пример: *Words of Fire: An Anthology of African-American Feminist Thought*, ed. Beverly Guy-Sheftall, New York: The New Press, 1995, Brenda Wilkinson, *Black Stars: African American Women Writers*, New York: John Wiley & Sons, 2000, *Writing African American Women: An Encyclopedia of Literature by and about Women of Color*, ed. Elisabeth Ann Beaulieu, New York: Greenwood Press, 2006.

⁸⁶ Поред референци наведених у фусноти 10, видети: *Reading Black, Reading Feminist*, ed. Henry Louis Gates Jr. New York: Penguin Books, 1990, *The Cambridge Companion to African American Women's Literature*. Ed. Angelyn Mitchell and Danielle Taylor. New York: Cambridge University Press, 2009.

⁸⁷ Mary Helen Washington, “Teaching *Black-Eyed Susans*: An Approach to the Study of Black Women Writers”, in Akasha Hull, Patricia Bell-Scott & Barbara Smith (eds.), *All the Women are White, All the Men Are Black, But Some of Us Are Brave: Black Women's Studies*, New York: The Feminist Press, 1982, 210–216, навод према Tamara Jovović, „Afro-američke književnice iz ugla afro-američkog crnog feminizma: Zora Nil Herston, Elis Voker i Toni Morison”, doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016, стр. 13.

⁸⁸ В. Тамара Јововић, нав. чланак.

⁸⁹ В. Delphine Naudier (dir.), « Genre et activité littéraire. Les écrivaines francophones », *Sociétés contemporaines*, n° 78, 2010.

⁹⁰ Уп. дистинкцију коју Торил Мој прави између појмова „женско”, „феминистичко” и „феминино (женствено)” у Toril Moi, “Feminist, Female, Feminine”, in Catherine Belsey & Jan Moore (eds.), *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*, New York: Basil Blackwell, 1989, 117–132. В. и Rosalind Coward, “‘This Novel Changes Lives’: Are Women’s Novels Feminist Novels?”, *Feminist Review*, n° 5, 1980, 54–63, затим Gayle Greene, *Changing the Story: Feminist Fiction and the Tradition*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991, Ann Ardis, *New Women, New Novels*, New Brunswick: Rogers University Press, 1990, као и André Bourin, « Aujourd’hui: roman féministe ou roman féminin? », *Cahiers de l’Association internationale des études françaises*, n° 46, 1994, 129–143.

претходе социјалној стварности, отварају путеве ка релационом поимању рода. Према Ирени Тери (Irène Théry), „род је модалитет релација, а не атрибут личности.”⁹¹ Другим речима, без обзира на пол, људи учествују у заједничком оквиру који их обликује али и они обликују њега. Оваква схватања довела су до померања ка анализи жене као учеснице у историјским родним конструкцијама: насупрот виђењу полова као целина које се уопште не укрштају и бинарној опозицији опресор/угњетен, Бурдије тврди да се симболичка моћ „не може вршити без доприноса оних који је подносе, а који је подносе само зато што је конструишу као такву.”⁹²

Сузан Стенфорд Фридман у тексту „‘Преко’ рода: нова географија идентитета и будућност феминистичке критике” из 1998. године уместо горепоменуте три фазе, наводи шест етапа кроз које је еволуирао академски феминизам. На трагу новијих теоријских поставки о флуидном, релационом и ситуационом идентитету, она уочава да се дискурс идентитета у академском феминизму кретао од привилеговања рода, то јест истицања у први план „многоструког угњетавања” жене, преко дискурса који наглашавају „многоструке субјекатске позиције”, „контрадикторне субјекатске позиције”, „релациону субјективност”, до дискурса „ситуационе субјективности” и „хибридности”. По овој теоретичарки, како феминистичке критичарке и гинокритичарке „нису успеле да оформе довољно флексибилан дискурс да би задовољиле сложеније типове субјективности”⁹³, новији, такозвани *локациони феминизам*⁹⁴ узима у разматрање „мултидимензионално” *ја* и нужно сарађује са другим дисциплинама. Поље географије идентитета, према С. С. Фридман, представља ново, обједињујуће и интердисциплинарно превазилажење граница међу наукама којим се руше бинарности.⁹⁵ Другим речима, ако на премисама локационог феминизма продубимо „дискурзивно детерминистички” став Џудит Батлер да субјекат женског пола јесте и жена, то јест да није само то, феминистичка критика морала би да изучава не само конститутивне елементе идентитета као што су род, раса, класа, националност, нити релационе

⁹¹ „[L]e genre est une modalité des relations, et non un attribut des personnes.” Irène Théry, Pascale Bonnemere (dir.), *нав. дело*, 2008, стр. 9–10.

⁹² Пјер Бурдије, *нав. дело*, стр. 58.

⁹³ Susan Stanford Friedman, *нав. дело*, стр. 114.

⁹⁴ Исто, стр. 105.

⁹⁵ В. Исто, стр. 107: „Уопштеније говорећи, мешање и сударање преклопљених или паралелних дискурса феминизма, мултикултурализма, постструктурализма и постколонијалних студија у академији у дисциплинама различитим као што су студиј књижевности и географије произвело је нове конфигурације идентитета које су премашиле достигнућа гинокритике и гинезе.”

елементе и прелазне тачке између истости и друго(јако)сти⁹⁶, већ и ситуациону променљивост јаства, то јест преовладавање једног конституента идентита у односу на друге у одређеном тренутку. Тако у једној специфичној ситуацији род може бити примарна компонента која одређује жену и којом је она угњетена, док ће у другој ситуацији род бити стављен у други план а на чело ће испливати женина вероисповест или старосно доба, на основу којих може бити привилегована. С. С. Фридман ове новије тенденције резимира на следећи начин:

Идентитет зависи од тачке референце; како се та тачка номадски креће, крећу се и контуре идентитета, нарочито у односу према структурама моћи. [...] Идентитет једне особе је производ вишеструких субјекатских позиција, али осе идентитета нису подједнако видљиве у свакој ситуацији. *Када се сцена промени, до изражаја долазе најважније конституенте идентитета. Друге осе идентитета не нестају; оне су у одређеној сцени неупадљиве.*⁹⁷

Ауторка ипак не пориче заслуге гиноцентрично оријентисане критике, већ указује како се њене тековине интегришу у шири скуп. Она закључује да локациона феминистичка критика често има контрадикторан задатак наизменичног хода између наглашавања полне/родне разлике (нарочито када се она у владајућем јавном дискурсу замагли те се освојене слободе доведу у питање), то јест очувања политичке компоненте феминизма с једне стране и посвећивања пажње осталим матрицама идентитета у које се род „утапа“⁹⁸ са друге стране.

1.3.2. Остали значајни појмови женских студија

Идеологија. У феминистичкој теорији идеологија је схваћена у фукоовском смислу, као систем уверења специфичног владајућег политичко-економског система, или њему супротстављених маргинализованих идеја и уверења, који обликују човеков идентитет намећући једно одређено поимање света.⁹⁹ Према Крису Баркеру (Chris Barker), реч је о „мапама значења чија је наводна сврха да буду универзална истина, а заправо

⁹⁶ С. С. Фридман говори о „местима синкретичког мешања и хибридних стапања јаства и другог“, Исто, стр. 106.

⁹⁷ Исто, стр. 110–111. Курзив Ж. Ј.

⁹⁸ В. Исто, стр. 123.

⁹⁹ Elizabeth Kowaleski Wallace (dir.), *Encyclopedia of Feminist Literary Theory*, London: Routledge, 2009, стр. 207–208.

представљају историјска разумевања којима се замагљује и одржава моћ.”¹⁰⁰ Елен Сиксу идеологију посматра као „огромну мембрану која обавија све”, чврсту и обновљиву покожицу за чије је постојање неопходно знати, иако се никада не може потпуно скинути. Да би се променио свет, неопходно је, тврди ова критичарка, да „непрестано покушавамо да је изгребемо, да је покидамо.”¹⁰¹

Дискурс. Појам дискурса узима се у феминизму у фукоовском значењу начина конструисања мишљења и репрезентација, то јест употребе језика којим се регулише прозводња знања у друштвеном општењу. Фукоова заслуга је што указује на то да се владајући филозофски дискурси могу изместити ка „научном и политичком дискурсу”, те да се дела морају довести у „однос [...] са установама, друштвеним навикама и понашањима, техникама, потребама.”¹⁰² Владајући дискурси који производе и репродукују један наметнути смисао и једну слику реалности ослањају се на политичке, правне, образовне институције, док се маргинални дискурси противе овим репрезентацијама тежећи подривању доминантне идеологије која се њима одржава. Уколико се позовемо на дефиницију Нормана Ферклоа (Norman Fairclough), дискурс представља „текст у контексту”¹⁰³, те је при анализи једног текста потребно спровести декодирање дискурзивних пракси које конструишу односе моћи у његовом контексту.

Фало(го)центризам. Термин који је први пут употребио Жак Дерида¹⁰⁴ како би указао на родно засновану структуру моћи у свакодневном говору, то јест „саучесништв[о] између Западне метафизике и схватања мушке првости”¹⁰⁵. Како би „разводниле” фалогоцентризам као одраз чврсто утемељеног логичког дискурса који се представља

¹⁰⁰ „[...] maps of meaning which, while they purport to be universal truths, are historically specific understandings of which obscure and maintain power”, Chris Barker, *Cultural Studies*, London: Sage, 2000, стр. 50. прев

¹⁰¹ B. Hélène Cixous, « Sorties », in Hélène Cixous, Catherine Clément, *La Jeune née*, Paris : Union Générale d'Éditions, 1975, 266–267: „Pour moi, l'idéologie, c'est une sorte d'immense membrane qui enveloppe tout. Une peau, dont il faut savoir, même si on est enveloppé comme d'un filet, d'une paupière rabattue, qu'elle existe. Et que, pour changer le monde, il faut sans cesse essayer de la gratter, de la déchirer. On ne peut jamais l'arracher en entier, mais il ne faut jamais la laisser adhérer, ne plus la soupçonner. Elle se reconstitue et on recommence.”

¹⁰² Mišel Fuko, *Arheologija znanja*, s francuskog preveo Mladen Kozomara, Beograd: Plato, 1998, стр. 149–150.

¹⁰³ Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, London: Routledge, 2003, стр. 9. В. и Barbara Johnstone, *Discourse analysis*, Oxford: Blackwell publishing, 2008.

¹⁰⁴ Према Elizabeth Kowaleski Wallace, *нав. дело*, стр. 304–305. Нада Секулић тврди да је кованица фалогоцентризам настала спајањем Лакановог појма *фалоцентризма* и Деридиног *логоцентризма*, које су француске постструктуралистичке критичарке критиковале мерејајући им да „не увиђају у којој мери је њихово сопствено мишљење родно утемељено”; в. Nada Sekulić, „Odnos identiteta, pola i 'ženskog pisma' u francuskom poststrukturalističkom feminizmu”, *Sociologija*, Vol. LII, br. 3, 2010, стр. 242.

¹⁰⁵ Žak Derida, „Koreografija”, sa engleskog prevela Branka Arsić, *Ženske studije*, br. 11–12, 2000, стр. 141–159. Текст је доступан на адреси <<https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/178-koreografija>>.

као универзалан иако је суштински маскулиноцентричан, француске феминистичке теоретичарке попут Елен Сиксу и Лис Иригаре (Luce Irigaray) заговарају нов израз: женско писмо или „говор на женски начин” (*le parler-femme*)¹⁰⁶. Овај ослобођени језик би, пратећи одјеке тела и ирационалног, својом флуидношћу, испрекиданошћу, неухватљивошћу, изражавао дуго потискивани женски ужитак (*jouissance*)¹⁰⁷.

Патријархат. Патријархат је облик устројства друштвених односа који погодује доминацији мушкараца и опресиви жена. Адриана Захаријевић наводи да према Кетлин Кох (Kathleen Cough) патријархат представља „систем вредности у којем женска и мушка бића (пол) постају мушкарци и жене (род)”, те „мушкарци имају моћ да негирају женску сексуалност или да намећу њене пожељне оквире; да управљају радом и производом женског рада; да контролишу женско потомство; да их физички ограничавају и спречавају кретање жена; да их користе као објекте у мушким трансакцијама; да онемогућавају њихову креативност и да им ускраћују приступ друштвеном знању и културним достигнућима.”¹⁰⁸ Патријархат се дефинише и као идеолошка хегемонија генеалогije очева и синова, уз заборављање женских генеалогija, о којима пише Лис Иригаре: патријархат, сматра ова филозофкиња, почива на матрициду¹⁰⁹.

У књизи *Политика полова* Кејт Милет одређује патријархат као примарни облик поробљавања на којем почивају сви други опресивни облици друштвеног понашања; он се одржава путем институционалног апарата који чини да чланови друштва конструисану полну неједнакост посматрају као природну датост.¹¹⁰ Исто тако, разматрајући специфичности доминације мушкараца, Пјер Бурдије истиче да је у патријархату реч о *симболичком насиљу*, које се спроводи путем знања: „учинак онога што зовем симболичко насиље, насиље благо, неосјетно, невидљиво, чак и за његове жртве, којему је својствено да се врши једино симболичким путевима комуникације и знања, или тачније, незнања, захвалности, или на крају, љубави”.¹¹¹ Према Бурдијеу, читаво знање је саображено „фалонарцисоидн[ој] визиј[и] и мушкоцентрично[ој]

¹⁰⁶ В. Luce Irigaray, *Ce sexe qui n'en est pas un*, Paris : Minuit, 1977.

¹⁰⁷ Детаљније о појму *jouissance* в. Ellen Rooney (ed.), *The Cambridge Companion to Feminist Literary Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, стр. 153.

¹⁰⁸ Адриана Захаријевић, *нав. дело*, 2012, стр. 384.

¹⁰⁹ Luce Irigaray, *Je tu nous. Pour une culture de la difference*, Paris : Grasset, 1990, стр. 15.

¹¹⁰ В. Kate Millett, поглавље “Theory of Sexual Politics” у *Sexual Politics*, New York: Doubleday, 1970, стр. 23–58.

¹¹¹ Пјер Бурдије, *нав. дело*, стр. 6.

космологиј[и] које су заједничке свим медитеранским друштвима и које још и данас трају [...] у нашим мисаоним и друштвеним структурама.”¹¹² Исто тврди и Елен Сиксу:

Заправо, читава теорија Културе, читава теорија друштва, читав скуп симболичких система, то јест, све изговорено, све што се уобличава у дискурсе, уметност, религија, породица, језик [...] све је устројено на подлози хијерархизованих супротности које упућују на опозицију мушкарац/жена; ова опозиција се одржава једино захваљујући разлици између активности и пасивности, која је постављена као „природна” путем дискурса културе.¹¹³

Бинарне опозиције. Претходно поменуте друштвене структуре устројене су у паровима супротности којима многа друштва перципирају свет и који, бурдијеовски речено, представљају базу симболичке моћи. Реч је о паровима као што су мушко/женско, топло/хладно, бело/црно, чисто/нечисто, тврдо/меко, суво/влажно, изнад/испод, јавно/приватно, разум/емоције¹¹⁴, који сежу још до аристотеловског учења о мушкарцу као активном принципу и жени као материји¹¹⁵. По Бурдијеу, ове схеме се, када је реч о телесном аспекту, поред полних органа, примењују и на тело у целини, чији је превој *изнад/испод* означен појасом, који код жене представља симболичку границу „између чистог и нечистог”¹¹⁶. Тако је патријархат, сматра Адријен Рич (Adrienne Rich) наводећи примере викторијанске жене „анђела дома”, или, пак, проститутке, женама наметнуо бинарно-поларизовано виђење њих самих: са једне стране, женско тело представља се као нечисто, искварено, извор моралног посрнућа мушкараца, „улазна врата за ђавола”, а са друге стране жена је сакрализована као асексуална мајка хранитељка.¹¹⁷ Симон де Бовоар такође указује на амбивалентност „вечног женског” кроз представе мајке час као

¹¹² Исто, стр. 12.

¹¹³ „En fait toute la théorie de la Culture, toute la théorie de la société, tout l’ensemble des systèmes symboliques c’est-à-dire tout ce qui se dit, tout ce qui s’organise en tant que discours, l’art, la religion, la famille, le langage, [...] tout est organisé à partir d’oppositions hiérarchisées qui renvoient à l’opposition homme/femme, laquelle ne se soutient que d’une différence posée comme « naturelle » par le discours culturel, différence entre l’activité et la passivité.” Hélène Cixous, « Le sexe ou la tête », *Les Cahiers du GRIF*, n° 13, 1976, стр. 7. Текст је доступан на адреси <http://www.persee.fr/doc/grif_0770-6081_1976_num_13_1_108>.

¹¹⁴ Пјер Бурдије, *нав. дело*, стр. 22–23.

¹¹⁵ В. Thomas Laqueur, *La Fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident* [изворно: *Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud*], Paris : Gallimard, 1992, стр. 46.

¹¹⁶ Пјер Бурдије, *нав. дело*, стр. 25.

¹¹⁷ Adrienne Rich, *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution*, New York: Norton, 1986, стр. 34.

давателке живота, час као доносиоца смрти, или кроз слике девице као отеловљења светог духа или као симбола чулности и ђавољег искушења.¹¹⁸

Хијерархизоване „друштвен[о] вештачк[е] творевин[е] какве су снажан (*viril*) мушкарац и женствена жена”¹¹⁹, нису, сматра Бурдије, тако лако разградиве како би се према теорији перформативности Џудит Батлер из *Невоља с родом* могло чинити.¹²⁰ Он, наиме, замера овој критичарки што занемарује у коликој су мери бинарне опозиције укорене у читав поредак света¹²¹, то јест што заборавља, како би подвукла Симон де Бовоар, да је „Другост [...] основна категорија људске мисли”¹²².

Имајући у виду горенаведене тврдње, бинарни скуп жена/мушкарац у речнику феминистичке теорије упућује на биолошке особине двају полова, док опозиција женскост/мушкост указује на симболичка одређења, на друштвене атрибуте који се приписују половима, творећи стереотипне¹²³ родне улоге. Са мушке стране преовладавали би снага, храброст, наметање гласа и амбициозност, чврстина, активност, надмоћност над женама и децом¹²⁴, док би друштвено пожељну жену одређивале физичка слабост, наглашена емотивност и интуиција, плашљивост, пасивност, скромност и покорност¹²⁵. Већ Кејт Милет у горепоменутом тексту истиче да се друштвено пожељне особине владајућих класа представљају као „мушке врлине” — агресивност, интелект, снага и ефикасност — док се пасивност, незнање, послушност,

¹¹⁸ В. Симон де Бовоар, *Други пол*, том I, стр. 321.

¹¹⁹ Пјер Бурдије, *нав. дело*, стр. 25.

¹²⁰ О проблематизацији позиције Џудит Батлер по којој је род конституисан у језику в. Linda Nikolson (ur.), *Feministička sporenja: filozofska razmena*, Beograd: Beogradski krug, 2007.

¹²¹ Уп., на пример: „родови су дубоко укоријењени у ствари (структуре) и тијела, нијесу настали као проста посљедица вербалног именовања, и не могу бити укинута успјешним магијским чином — они нијесу просте ‘улоге’ које се могу играти по вољи (као drag queens), јер су уписани у тијела и у свијет из којих добијају своју снагу.” Пјер Бурдије, *нав. дело*, стр. 141. О Бурдијеовом становишту у вези са развојем мисли Џ. Батлер од *Невоља са родом* до *Тела која нешто значе* в. фусноту 36 на истој страни.

¹²² Симон де Бовоар, *Други пол*, том I, стр. 13.

¹²³ Појмом *стереотип* служимо се у значењу „успостављеног модела уопштавања, вредновања и етикетања”; према Гордани Ђерић, стереотип је, између осталог, „мамац преовлађујућег схватања, предвидљив начин говорења и понашања” којима моћ обликује појединца; овим појмом представља се „средство јаких, којим се обезбеђује ‘културна супериорност’, односно ‘културни империјализам’ као замена или продужење ‘економског империјализма’”, в. Gordana Đerić, „Razvoj stereotipa — multidisciplinarni pristup (antropološka, socijalno-psihološka, književno-istorijska i imagološka perspektiva)”, 2009, текст је доступан на адреси <www.kas.de/upload/auslandshompages/serbien/Djeric_pred.pdf>.

¹²⁴ Уп. са одредницом *virilité* (*мужевност*) која подразумева „колективни и индивидуални израз владавине мушкараца”, Helena Hirata et al., *Dictionnaire critique du féminisme*, 2e édition augmentée, Paris : Presses universitaires de France, 2004, стр. 77.

¹²⁵ Према Линди Бренон (Linda Brannon), у елементе које треба узети у разматрање приликом изучавања родних стереотипа спадају изглед, особине, понашање и занимање. В. “Gender Stereotypes: Masculinity and Femininity” у Linda Brannon, *Gender: Psychological Perspectives*, London/New York: Routledge, Taylor & Francis Group 2016 [Allyn and Bacon, 2002]. В. и одредницу *Femininity* у Elizabeth Kowaleski Wallace (dir.), *нав. дело*, стр. 151–152.

чедност и неефикасност дефинишу као „женске” особине.¹²⁶ Једно од значајних научних оспоравања оваквих тврдњи пружила је Лиз Елиот (Lise Eliot) у књизи *Ружичасти мозак, плави мозак*¹²⁷, истичући да су когнитивне и психомоторне способности мушкараца и жена обликоване васпитањем и образовањем, моделима понашања којима су девојчице и дечаци изложени од рођења, без учешћа биолошког супстрата. У анализама родних стереотипа у школској лектури и књижевности за децу, Јелена Стефановић и Саша Гламочак набрајају стереотипне родне особине према Џону Мачонису (John Macionis), веома сродне претходно наведеном списку бинарно организованих особина које су предпочиле феминистичке истраживачице: стереотипне женске особине које Мачонис наводи у уџбенику *Социологија*¹²⁸ јесу „покорност, зависност, неинтелигентност, емотивност, пријемчивост, интуитивност, слабост, плашљивост, скромност, пасивност, спремност да се сарађује са другима; такође, жена је виђена као сексуални објекат и привлачна је због свог изгледа. Родно стереотипне мушке особине супротне су од женских, то су: надмоћност, независност, интелигенција, самопоуздање, аналитичност, снага, храброст, амбициозност, активност, мушкарац је такмичарски настројен, сексуално агресиван и привлачан због својих постигнућа”.¹²⁹ Напоменимо на овом месту да понекад, пропустивши да прецизирају конкретне друштвено-историјске контексте у којима се уочавају поменути стереотипи (у којим друштвима и којим епохама су они заступљени у управо таквој подели?), ови научници упадају у замку есенцијализације коју настоје проказати. Стога је за нашу тему битно (у намери да се одреде родни стереотипи у Француској у другој половини XVII века и потом прати начин на који их госпођа Де Лафајет обрађује у свом фикционалном опусу) консултовати тадашње списе о природи полова и, анахронистички говорећи, родним улогама које наводе, између осталог, трактати о углађености и пристојности, а које књижевна продукција или учвршћује или подрива, што ће чинити предмет II поглавља овог рада. Другим речима, не можемо *a priori* тврдити да друштвено обликована,

¹²⁶ Навод према Sanja Pavlović, Miloš Urošević (ur.), *Oslobođenje žena: feministički tekstovi 1964–1975*, Beograd: Autonomni ženski centar/ Žene u crnom, 2017, стр. 282–283.

¹²⁷ Lise Eliot, *Pink Brain, Blue Brain: How Small Differences Grow into Troublesome Gaps and What We Can Do About It*, Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

¹²⁸ John Macionis, *Sociology*, Pearson Prentice Hall. Књига је између 1987. и 2017. године доживела 17 издања.

¹²⁹ Јелена Стефановић, „Родни стереотипи у романима лектуре другог циклуса основне школе”, докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, 2016, стр. 9, Jelena Stefanović i Saša Glamčak, „(Ne)stereotipni likovi u nagrađenim romanima za decu”, u Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *Feministička teorija je za sve. Zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas”*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu/ Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2018, стр. 460–461.

„стереотипна” жена из дефиниције коју Мачонис наводи у монографији с почетка XXI века у потпуности одговара друштвено пожељном појму женскости у високим круговима француског племства из XVII века.

(Анти)есенцијализам. Док је есенцијализам доктрина која одређеним групама приписује извесне одлике као непроменљиви биолошки супстрат (на пример да се, као што смо подвукли, доминација мушкараца оправдава њиховом физичком надмоћи у односу на жене), феминистички приступ изразито је антиесенцијалистички: он настоји да укаже на вишевековне друштвене механизме који заправо обликују људске идентитете, као и да предложи начине за превазилажење опасне натурализације културе.¹³⁰

Способност деловања — агенсност (*agency*). Тешко преводив термин Џ. Батлер¹³¹ означава, у преводу Адриане Захаријевић, *моћ деловања*, пре него „чињење”, „деловање”, „учинковитост”. А. Захаријевић наводи дефиницију из речника *Webster Dictionary* према којем је *agency* „капацитет, стање или услов деловања или спровођења моћи” и објашњава свој избор преводног решења: „Синтагма ‘моћ деловања’ задржава динамички аспект ове речи, која подразумева и само чињење и производе чињења (учинке), али и услове могућности чињења¹³², односно моћ да до деловања уопште дође.”¹³³

Родна подела простора: јавно/приватно. Јавно/приватно једна је од бинарних опозиција која се у феминистичкој епистемологији користи ради испитивања „родне поделе простора”: приватно се од XVIII века, а нарочито у викторијанском дискурсу о жени као „анђелу дома”, везује за жену и кућне послове, док је јавни простор намењен мушкарцима који се баве државним и друштвеним активностима¹³⁴. Ова опозиција често се анализира и у спрези са релацијама отворено/затворено, дозвољено/ забрањено,

¹³⁰ В. Delphine Gardey, Ilana Löwy (dir.), *L'invention du naturel. Les sciences et la fabrication du féminin et du masculin*, Paris : Éditions des archives contemporaines, 2000.

¹³¹ Џудит Батлер, *нав. дело*, стр. 31.

¹³² Иако јој је замерано да овај аспект занемарује у *Невољама с родом*, Џ. Батлер више пута објашњава да агенсност „не може превазићи конститутивну димензију друштвене нормативности”: в. предавање Џ. Батлер о рањивости, “Vulnerability/Resistance”, од 20.11.2015, Дворана Културног центра Београда, доступно на адреси <<http://media.rcub.bg.ac.rs/?p=4818>>.

¹³³ Adriana Zaharijević, *Postajanje ženom*, Beograd: Rekonstrukcija ženski fond, 2010, стр. 192, фуснота 75.

¹³⁴ В. Исто, стр. 49.

реално/имагинарно, активност/пасивност.¹³⁵ Анри Лефевр (Henri Lefebvre) истиче да простор није празна површина, већ социјално конструисана и испуњена територија¹³⁶, а Сандра Бре (Sandra Breux) и Ерве Гимишан (Hervé Gumuchan) говоре о „идеолошком простору” као „местима довољно бременитим значењем које би носило централну улогу”; таква места омогућавају појединцима и групама да организују живот на начин доследан и разумљив свима у оквиру датог простора.¹³⁷

1. 4. „Амерички” и „француски” феминизам

Многи критичари истичу како постоје америчка феминистичка струја, која је милитантнија и промишља феминизам у оквиру политичке филозофије, и француски феминизам, који се бави полном разликом на теоријском трагу постструктуралистичке мисли, истражујући дејство идеолошког апарата и његових хегемонијских дискурса на обликовање идеје женскости и друштвени положај жене.¹³⁸ Тешко је, међутим, повући строгу демаркациону линију између „америчког” и „француског”, „егалитаристичког” и „диференцијалистичког”, „ангажованог” и „теоријски утемељеног” феминизма, тим пре што су се многобројни концепти француских постструктуралистичких теоретичара и теоретичарки — не само из подручја феминизма — управо преко англосаксонске рецепције проширили по свету. На пример, Фредерик Регар (Frédéric Regard) и Мартин Ред (Martine Reid) подвлаче да је енглески превод есеја *Смех медузе* Елен Сиксу, који је 1976. године објавио часопис *Signs*, допринео снажној рецепцији овог текста у читавом свету, док је у Француској оригинални текст у прво време био познат само уским феминистичким круговима.¹³⁹ Разменама и „калемљењима” тековина допринели су и чести боровци француских теоретичарки у Сједињеним Америчким Државама, као и рад критичарки попут Џудит Батлер, која за своју књигу *Невоље с родом* тврди да

¹³⁵ В. Mihaela Chapelan (dir.), *Partages genrés de l'espace*, Craiova : Editura universitaria, 2014, стр. 9. В. и Elizabeth Kowaleski Wallace (dir.), *нав. дело*, стр. 366, 379–380.

¹³⁶ В. Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, Paris : Edition Anthropos, 1974.

¹³⁷ Sandra Breux, Hervé Gumuchan, « Ces spectres agités (Louis Hamelin, 1991) : analyse géocritique », цитат у Mihaela Chapelan (dir.), *нав. дело*, стр. 175.

¹³⁸ В. Џудит Батлер, Предговор, *нав. дело*, стр. 10, и Anne E. Berger, « Petite histoire paradoxale des études dites de “genre” en France », *Le français aujourd'hui*, n° 163 : Genre, sexisme et féminisme, Paris : Armand Colin, décembre 2008, 83–91.

¹³⁹ Frédéric Regard, Martine Reid (dir.), *Le Rire de la Méduse. Regards critiques*, Paris : Honoré Champion, 2015, стр. 11. В. и Lynn K. Penrod, “Translating Hélène Cixous: French Feminism(s) and Anglo-American Feminist Theory”, *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, Vol. 6, n° 2, 1993, 39–54.

представља рад „културног превођења” француске постструктуралистичке мисли у англосаксонском свету¹⁴⁰.

И сам назив „француски феминизам” јесте англоамеричка кованица, коју први пут употребљавају Илејн Маркс (Elaine Marks) и Изабел де Куртиврон (Isabelle de Courtivron) у наслову антологије *Нови француски феминизми* из 1980. године¹⁴¹, како би означиле, у односу на тадашње стање у Америци, прогресивнију психоаналитичку диференцијалистичку струју којој припадају Елен Сиксу, Лис Иригаре и Јулија Кристева (Julia Kristeva).¹⁴² Међутим, мисао ове три теоретичарке је хетерогена и не може се ставити под заједнички именилац без грубих уопштавања; штавише, оне саме често одбијају да себе окарактеришу као феминисткиње, тврдећи да стреме укидању бинарности жена/мушкарац, женскост/мушкост.¹⁴³ Уз то, иако се умногоме окрећу од Симон де Бовоар, о чему ће бити нешто речи у наставку, заједно са својим америчким колегиницама оне настављају да на њеном трагу преиспитују читав западњачки систем мишљења којим се производи неравноправност међу половима. Стога је потребно имати у виду да је категоризација амерички/француски феминизам вештачка, иако су разлике свакако постојале седамдесетих година прошлог века¹⁴⁴, пре него што ће осамдесетих довести до спорова у којима је француској „струји” замерена опасност есенцијализације¹⁴⁵.

¹⁴⁰ Цудит Батлер, Предговор, *нав. дело*, 2010, стр. 9.

¹⁴¹ Elaine Marks, Isabelle de Courtivron (eds.), *New French Feminisms: An Anthology*, Harvester: The University of Massachusetts Press, 1980. Кристина Делфи такође подвлачи да „француски феминизам у Француској није феминизам” (в. Christine Delphy, “The Invention of French Feminism: an Essential Move”, *Yale French Studies*, 87, 1995, стр. 190, цитат у Éliane Elmaleh, *нав. чланак*). Уп. Claire Moses, « La construction du “French Feminism” dans le discours universitaire américain », *Nouvelles Questions féministes*, Vol. 17, n° 1 : France, AMÉRIQUE : Regards croisés sur le féminisme, 1996, 3–14.

¹⁴² Детаљније в. Jeannette Laillou Savona, « Le féminisme et les études littéraires en France et en Amérique du Nord », *Littérature*, n° 69, 1988, 113–127.

¹⁴³ Уп. изјаву Елен Сиксу: „Као што често и кажем, мој рад заправо тежи ка томе да нас разреши речи као што су ‘феминино’ и ‘маскулино’, ‘женскост’ и ‘мушкост’, чак и ‘мушкарац’ и ‘жена’, које означавају оно што не може бити класификовано унутар означитеља осим по цену силе и насиља и које и поред тога стреме преко датих категорија.” Verena Andermatt Conley, “Voice I...”, (Interview with Helene Cixous), *Boundary 2*, 1984, Vol. 12, стр. 51, навод према Dragana Stojanović, „Razlika kao mesto *odakle*: teorijsko izvođenje telesnosti i rodnosti iz perspektive feminizama razlike“, *ART + MEDIA*, br. 6, oktobar 2014, стр. 31–32. В. и Birgit Schippers, *Julia Kristeva and Feminist Thought*, Edinburgh University Press, 2011.

¹⁴⁴ В. дискусију у оквиру округлог стола на коме су у Хјустону 1980. учествовале Елизабет Абел (Elizabeth Abel), Каролин Ален (Carolyn Allen), Сандра Гилберт (Sandra Gilbert), Сузан Губар (Susan Gubar), Мери Џејкобус (Mary Jacobus) и Бренда Силвер (Brenda Silver) штампану у Colette Gaudin et al. (dir.), Introduction, *Yale French Studies*, n° 62: “Feminist Readings: French Texts/American Contexts”, 1981, 2–18. Текст је доступан на страници <<http://www.jstor.org/stable/2929891>>.

¹⁴⁵ Уп. Мери Џејкобус: „It seems to me that the emphasis on the body and on the Dark Continent in authors like Cixous and Irigaray is something we should be very suspicious of and that such essentialism does have a conservative implication“, у Исто, стр. 8. В. и Nancy Fraser, “The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics”, in Nancy Fraser, Sandra Lee Bartky (eds.), *Revaluing French Feminism — Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*, Bloomington: Indiana University Press, 1992, 177–194, као и Биљана Дојчиновић-Нешић, *нав. дело*, 1993, стр. 31.

1.4.1. Тековине англоамеричке књижевне феминологије

Пошто су, како смо већ истакли, женске студије на трагу постструктуралистичких теорија усвојиле став да је свако знање дискурзивно фабриковано путем идеолошког апарата, односно да је, према речима Доне Харавеј (Donna Haraway), „лоцирано”¹⁴⁶, преиспитивање објективности научног знања представљало је један од нужних почетних задатака феминистичких критичарки. Поред поља књижевности, најпре су се, по Фабијен Димон (Fabienne Dumont), седамдесетих година прошлог века побуниле историчарке уметности које су се, на челу са Линдом Нохлин (Linda Nochlin)¹⁴⁷, Керол Данкан (Karol Dankan)¹⁴⁸ и затим Гризелдом Полок (Griselda Pollock)¹⁴⁹, уз тему маргинализације уметница, бавиле политикама репрезентације, то јест настојањем да покажу како су преовлађујући представљачки модели женскости у уметности у исти мах и модели којима, фукоовски речено, моћ надзире производњу значења.¹⁵⁰ Са књижевне стране, поред Кејт Милет или Цудит Фетерли, Рут Клигер (Ruth Klüger) у књизи *Жене читају другачије (Frauen lesen anders)*¹⁵¹ из 1996. године устаје против књижевне теорије која одбацује ванестетичка (нарочито морална) разматрања уз тврдње како је потреба читаоца за идентификацијом „дечји ступањ” читања¹⁵². Заговорници естетских критеријума често прибегавају оваквим изговорима како би, сматра ова критичарка, занемаривањем садржаја избегли да преиспитају преовлађујући поглед на свет. Стога не чуди закључак Сузан Ленсер (Susan Lenser) како до 1986. године, када је објављен њен чланак „Ка феминистичкој наратологији”, није било „савремене теорије [...] која је тако мало утицала на феминистичку критику или била тако у целини одбачена као што је то био случај са формалистичко-структуралном наратологијом.”¹⁵³ Феминистичка критика

¹⁴⁶ Donna Haraway, “Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective”, *Feminist Studies*, Vol. 14, n° 3, 1988, 575–599.

¹⁴⁷ B. Linda Nochlin, “Why Are There No Great Women Artists?”, in Vivian Gornick, Barbara Moran (eds), *Women in Sexist Society, Studies in Power and Powerlessness*, New York, 1971, 480–510 и Linda Nochlin, “What’s Wrong with Images of Women?”, *Woman as Sex Object: Studies in Erotic Art 1730–1970*, New York, 1972, 26–33.

¹⁴⁸ Karol Dankan, “The Esthetics of Power in Modern Erotic Art”, *Heresies*, I, 1977, 46–50.

¹⁴⁹ Griselda Pollock, “Modernity and the Spaces of Femininity” in *Vision & Difference*, London; Routledge, 1988, 59–90.

¹⁵⁰ Детаљније в. Fabienne Dumont (dir.), *La Rébellion du Deuxième Sexe. L’histoire de l’art au crible des théories féministes anglo-américaines (1970–2000)*, Dijon : Les Presses du Réel, 2011.

¹⁵¹ В. преведен одломак Rut Kliger, „Žene čitaju drugačije”, s nemačkog prevela Virđinija Pasku, *ProFemina*, br. 25–26, proleće/leto 2001, 177–188.

¹⁵² Исто, стр. 178.

¹⁵³ Suzan S. Lenser, „Ka feminističkoj naratologiji”, sa engleskog prevela Biljana Dojčinović-Nešić, *Genero*, br. 6–7, 2005, стр. 82.

је, дакле, отворено полемичка и политичка, и у зачетку првенствено усмерена на садржински ниво текста.

У есејима „Ка феминистичкој поетици”¹⁵⁴ из 1979. и „Феминистичка критика у пустоши”¹⁵⁵ из 1981. Илејн Шоуволтер дефинише дистинкцију између две „гране” књижевне феминологије: феминистичке критике у ужем смислу или гинезе (*Feminist criticism, Gynesis*), која је усмерена на жену као ангажовану читатељку-критичарку текстова из пера мушкараца, и гинокритике (*Gynocriticism, Gynocritics*), која се фокусира на специфично женско искуство писања и тежи да успостави јединствену женску ауторску традицију. Карактеристика феминистичке књижевне критике у ужем смислу јесте, како резимира Биљана Дојчиновић, „усредсређеност на откривање стереотипа и женомрзачких слика у књижевности коју су писали мушкарци, као и указивање на потпуну искљученост жена из неких од тих дела”¹⁵⁶. С друге стране, гинокритика је „усмерена на жену” (*woman-centered perspective*)¹⁵⁷, она одбацује „ревизионистичко” читање андроцентричног књижевног канона у име изучавања особености жанрова, тема и мотива у књижевности коју су писале жене, испитивања друштвених и психолошких импликација у стваралачком процесу¹⁵⁸, те успостављања својеврсног алтернативног канона женске књижевне традиције након трагања за „прамајкама”.

Иако почетком осамдесетих година супротстављене, гинеза и гинокритика ће продором постструктуралистичких идеја на америчке универзитете све више сарађивати¹⁵⁹, стога ћемо и ми у наставку рада говорити о заслугама *књижевне феминологије*. Задржаћемо се на три тачке које су најзначајније за нашу тему, а то су: 1. критика маскулиноцентричне канонске књижевности и стварање женског „контраканона”, 2. истицање субјективности критеријума „фалусних” критичара, те указивање на нужност родног освешћивања читалаца, 3. анализа уподобљавања књижевних превода патријархалној идеологији.

¹⁵⁴ Elaine Showalter, “Toward a Feminist Poetics”, in Elaine Showalter (ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*, New York: Pantheon Books, 1985; цитирано према Биљана Дојчиновић, *нав. дело*, 1993, стр. 51.

¹⁵⁵ B. Elaine Showalter, “Feminist Criticism in the Wilderness”, in Elaine Showalter (ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*, New York: Pantheon Books, 1985, стр. 248–249.

¹⁵⁶ Биљана Дојчиновић, *нав. дело*, 1993, стр. 11.

¹⁵⁷ *Исто*, стр. 26.

¹⁵⁸ *Исто*, стр. 13.

¹⁵⁹ В. Сузан Стенфорд Фридман, *нав. чланак*, стр. 104.

1.4.1.1. Феминистичка критика у ужем смислу наспрам гинокритике: од ревизионистичког читања канона до стварања женске књижевне традиције

Феминистичке књижевне критичарке допринеле су ревидирању канонских текстова националних и светске књижевности ишчитавајући у њима полне разлике, односе моћи и родне стереотипе, како би указале на чињеницу да је књижевност идеолошко поље путем ког се не преносе нужно универзалне истине. Термин „ревизија”, као „гледање уназад” употребљава Адријен Рич у значењу „уласка у стари текст из новог критичког правца”, али тако да, пошто се упознамо са традицијом, не преносимо је „већ [...] раскинемо окове у којима нас она држи”¹⁶⁰. Међу класичним текстовима, попут већ поменутих *Политике полова*, у којој Кејт Милет испитује слике жене у романима Д. Х. Лоренса (D. H. Lawrence), Хенрија Милера (Henry Miller), Нормана Мајлера (Norman Mailer) и Жана Женеа (Jean Genet), или текстова Нине Бејм (Nina Baym)¹⁶¹, најутицајнија је студија *Побуњена читатељка* Џудит Фетерли (Judith Fetterley)¹⁶². У њој ауторка „ревидира” четири приче и четири романа из пера Ирвина Вошингтона (Irving Washington), Шервуда Андерсона (Sherwood Anderson), Натанијела Хоторна (Nathaniel Hawthorne), Вилијема Фокнера (William Faulkner), Ернеста Хемингвеја (Ernest Hemingway), Френсиса Скота Фицџералда (Francis Scott Fitzgerald), Хенрија Џејмса (Henry James) и Нормана Мајлера не би ли показала да је америчка књижевност андроцентрична, те да се њени канонски текстови готово по правилу граде на односу доминације мушкараца и негативној „представи о женама” (*Images of Women*)¹⁶³. Џ. Фетерли је заслужна за демаскирање тобожње аполитичности књижевности, то јест идеје да књижевна дела неупитно исказују универзалне истине о човечанству.¹⁶⁴ Анет Колодни (Annette Kolodny) критикује маскулиноцентричну теорију канона Харолда Блума¹⁶⁵ и упућује на нужност „сензибилизације” читаоца која би допринела схватању мање приметних значења, утолико опаснијих у есенцијализујућем/универзализујућем

¹⁶⁰ Adrijen Rič, „Kad se mi mrtvi probudimo: pisanje kao re-vizija”, у *Savremene američke književnice*, priredila i prevela sa engleskog Aleksandra Izgarjan, Zrenjanin: Agora, 2009, стр. 18.

¹⁶¹ В. на пример Nina Baym, “Melodramas of Beset Manhood: How Theories of American Fiction Exclude Women Authors”, *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*, ed. by Elaine Showalter, New York: Pantheon Books, 1985, 63–80.

¹⁶² Judith Fetterley, Introduction, *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction*, Bloomington and London: Indiana University Press, 1978. Биљана Дојчиновић за наслов нуди превод „Читатељка која пружа отпор” или „Читатељка која одолева”: В. Биљана Дојчиновић Нешић, „Феминистичка читања и преиспитивање књижевног канона”, *Genero*, br. 1, 2002, стр. 36.

¹⁶³ В. детаљније у Исто, стр. 37.

¹⁶⁴ В. Džudit Feterli, „О политичкој природи књижевности”, prevela Dragana Starčević, *Genero*, br. 1, 2002, 46–56.

¹⁶⁵ Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, New York: Harcourt & Brace, 1994.

смислу уколико се тексту не приступи (и) из родне визуре.¹⁶⁶ Она истиче да су све интерпретативне стратегије „научене, историјски детерминисане и тиме нужно под утицајем рода (*gender-inflected*)”¹⁶⁷.

Значајна је и обухватна студија *Лудакиња на тавану: жене писци и деветнаестовековна књижевна имагинација*¹⁶⁸, у оквиру које Сандра Гилберт и Сузан Губар наводе примере из текстова Дантеа (Dante), Милтона (Milton), Гетеа (Goethe), Шекспира (Shakespeare), Дикенса (Dickens), како би указале на женомрзачке и андроцентричне представе жена у њима. Насупрот „вечном женском” валоризованом кроз слављење скромности, учтивости, повучености и чедности, Гилберт и Губар указују на „чудовишне” фигуре, попут Лилит, које симболизују мушки страх од жена. Оне такође показују како су енглеске ауторке XIX века покушавале да пронађу сопствени глас стварајући палимпсестне текстове у којима се друштвено непожељна значења смештају испод површинског слоја који говори о женској усамљености и отуђености кроз метафору лудила.

О гинеокритичким покушајима стварања женске традиције и теоретизације „женске књижевности” сведоче многе данас класичне студије међу којима се издвајају *Њихова сопствена књижевност*¹⁶⁹ Илејн Шоуволтер из 1977, у којој ауторка реконструише традицију енглеских романсијерки од Шарлот Бронте (Charlotte Bronte) до Дорис Лесинг (Doris Lessing), као и *Књижевнице (Literary Women)*, у којој Елен Мерс (Ellen Moers) дефинише књижевни феминизам као *хероинизам*, те испитује „женску” имагинацију и „женске” пејзаже. Како су женске студије најпре заживеле на америчким универзитетима, многе енциклопедије и антологије француских књижевница или феминолошки приступи тумачењу њихових дела објављени су (најпре) на енглеском језику¹⁷⁰. Са француске стране, на гинеокритичком пољу позната је, између осталих, књига *Ecriture-femme* Беатрис Дидије (Béatrice Didier) из 1981. У њој ауторка предочава проблематику која ће представљати главни ћорсокак гинеокритике: од иницијалне

¹⁶⁶ В. Annette Kolodny, „Мапа ponovnog čitanja: Rod i interpretacija književnih tekstova”, s engleskog prevela Biljana Dojčinović-Nešić, *Genero*, br. 1, 2002, 58–71.

¹⁶⁷ Исто, стр. 59.

¹⁶⁸ Sandra M. Gilbert, Susan Gubar, *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*, New Haven/London: Yale University Press, 1979.

¹⁶⁹ Elaine Showalter, *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Bronte to Lessing*, New Jersey: Princeton University Press, 1977.

¹⁷⁰ В., на пример, Germaine Brée, *Women Writers in France: Variations on a Theme*, New Brunswick/ New Hersey: Rutgers University Press, 1973, Joan DeJean, *Tender Geographies: Women and the Origins of the Novel in France*, New York/Oxford : Columbia University Press, 1991, Faith E. Beasley (dir.), *Teaching seventeenth and eighteenth-century French Women Writers*, New York: The Modern Language Association of America, 2011.

замисли да представи специфичност читаве женске књижевности, схвативши да је такав подухват немогућ и потенцијално сегрегационистички, Б. Дидије се задовољава ишчитавањем „женскости” у одабраним текстовима појединачних ауторки, осцилирајући између покушаја изналажења женске стваралачке особености и нужног закључка да је, „током читавих генерација жена стекла навику да пише о ономе што је мушкарац мислио да она осећа”¹⁷¹. Овакво стање одговара ономе што је Илејн Шоуволтер назвала првом, „женственом” етапом у развоју женске књижевности у Енглеској од краја XIX века.¹⁷²

Према Шоуволтер, поменуто прву, женствену (*Feminine*) фазу, која у енглеској књижевности обухвата период од четрдесетих година XIX века до смрти Џорџ Елиот (George Eliot) 1880. године, одликује настојање ауторки да подражавају доминантне патријархалне моделе, при чему неретко користе мушке псеудониме. Друга, феминистичка (*Feminist*) фаза, која захвата период од 1920. до шездесетих година XX века, па и дуже, изразито је полемичка: ауторке дижу глас и истичу сестринство у борби против маскулиноцентричног књижевног канона. Она еволуира у трећу, женску (*Female*) фазу, коју карактерише антиесенцијализам и дискурзивно поигравање идентитетским позицијама.¹⁷³

На овом месту ваља указати на замку приликом превредновања канона коју су убрзо уочиле многе критичарке и критичари, а то је проблематичан однос између естетике и политике књижевности. Задржавајући се на истраживању тема, мотива и ликова кроз призму рода, гинокритика занемарује питање уметничке обраде материје и естетског вредновања. Како примећује Биљана Дојчиновић: „Редукција интересовања [за формалне одлике дела] у гинокритици се може схватити и као одлика почетне фазе, ‘дечја болест’ новог приступа књижевности. То, наравно, подразумева и потребу да се ови недостаци превладају и да се уверење да је утицај рода израженији у садржини замени одговарајућим истраживањима на пољу форме.”¹⁷⁴ Једно од решења којима би се измирили формални и контекстуални приступ значењу у приповедању нуди Сузан Ленсер, допуњујући класификацију нивоа приповедања према Жерару Женету (Gérard Genette). Анализирајући једно писмо непознате ауторке објављено у часопису *Atkinson*

¹⁷¹ „[P]endant des générations la femme avait pris l’habitude d’écrire ce que l’homme croyait qu’elle sentait.” Béatrice Didier, *L’écriture-femme*, 1991 [1981], 3ème édition, Paris : PUF, стр. 35.

¹⁷² Уп. три етапе кроз које, према Илејн Шоуволтер, пролази роман из пера жена у Биљана Дојчиновић-Нешић, *нав. дело*, 1993, стр. 59–67.

¹⁷³ Vladislava Gordić Petković, „Rod i književnost”, у Ивана Милојевић, Слободанка Марков (ур.), *нав. дело*, стр. 403.

¹⁷⁴ Биљана Дојчиновић, *нав. дело*, 1993, стр. 101.

Casket у априлу 1832. године, критичарка указује да се постојећим нараторским оруђима не може подвући очигледна дистинкција јавно/приватно у тексту који на површини представља похвалу брачног живота упућену супругу и блиској пријатељици, а испод површине читаоцу који није званично одређен као адресат нуди текст у коме осуђује читав друштвени систем:

Да би се остварила комплетнија анализа приповедног нивоа, предложила бих допуну Женетовом систему разликом између јавног и приватног приповедања. Под јавном нарацијом подразумевам једноставно нарацију усмерену (имплицитно или експлицитно) ка адресату који је екстерни (то јест, хетеродијегетички) у односу на свет текста и који се може изједначити са читалачком публиком; приватна нарација, насупротив томе, усмерена је ка експлицитно одређеном адресату који постоји само унутар текстуалног света.¹⁷⁵

1.4.1.2. Фалусни критичар наспрам родно освешћеног читаоца

Међу најзначајнијим именима пионирки у ревидирању маскулиноцентричног канона у англосаксонској заједници налази се и Мери Елман (Mary Ellmann). Ова критичарка у књизи *Размишљања о женама*¹⁷⁶ из 1968. године одлази корак даље од раскринкавања стереотипних сексистичких представа жене у књижевности коју су писали мушкарци. Наиме, М. Елман упућује и на „фалусне” критичаре (*Phallic Criticism*) који са субјективне женомрзачке подлоге интерпретирају књижевна дела, најчешће тражећи „скандале” у биографији (жена-)писаца помоћу којих би сексистички интерпретирали дела. Такви критичари заступају, према речима Лорејн Код (Lorraine Code), „институционализовано јавно знање” у које уписују своје андроцентричне погледе, универзализујући их са својих позиција научних и културних арбитара¹⁷⁷. У зборнику *Жене у књижевности*, Мартин Ред показује како се систематски вршило искључивање ауторки из француске књижевне историје током XVIII и XIX века¹⁷⁸, или како су их у њој дуго пратиле уврежене пејоративне конотације, као што је, на пример,

¹⁷⁵ Сузан С. Ленсер, нав. чланак, стр. 92.

¹⁷⁶ Mary Ellmann, *Thinking About Women*, New York: Harcourt, Brace & World, 1968. В. нарочито стране 27–55.

¹⁷⁷ „Institutional public knowledge” (Код га назива још и „commonable knowledge”): в. Lorraine Code, *What Can She Know: Feminist Theory and the Construction of Knowledge*, New York: Cornell University Press, 1991, нарочито стр. 175.

¹⁷⁸ В. и Christine Planté, « La place des femmes dans l’histoire littéraire : annexe, ou point de départ d’une relecture critique ? », *Revue d’histoire littéraire de la France*, Vol. 103, 2003/3, 655–668.

био случај са прециозама, пре него што је Мирјам Дифур-Метр (Myriam Dufour-Maître) на крају прошлог века објавила исцрпну тезу *Прециозе. Рађање књижевница у Француској у XVII веку*¹⁷⁹.

На трагу И. Шоуволтер¹⁸⁰, Џудит Фетерли (као и многи потоњи проучаваоци школских уџбеника¹⁸¹) указује да оваква ситуација није нимало безазлена јер доводи до „имаскулинизације“¹⁸² жена: од девојчице, преко ученице-студенткиње до одрасле жене, читатељкина свест обликује се са мушког становишта, те она усваја андроцентрични, често дубоко женомрзачки систем вредности и ствара негативну слику о себи. Исто подвлачи и Рут Клигер, тврдећи да се читатељке идентификују са јунацима као јединим вредним ликовима у текстовима, а женске ликове посматрају с nelaгодом, неретко и презиром, покушавајући да се увере да нису такве, јер, додаје ауторка: „ко још жели да буде заведена девојка, или заводљива насилница, или самоубилачка браколомница или леп али безизражајан објекат пожуде?“¹⁸³ Елизабет Грос (Elizabeth Grosz), једна од представница тзв. телесно усмереног феминизма (*corporeal feminism*), истиче да се оваквом „генерализацијом мушких особина“ занемарује женска особеност и способност самодефинисања.¹⁸⁴

Разматрајући критику оријентисану ка читаочевом одговору на дело (*Reader response criticism*), Лин Пирс (Lynne Pearce) у књизи *Феминизам и политика читања*¹⁸⁵ указује на пренебрегавање значаја емоција током читалачког процеса, што објашњава хегемонијом бинарних опозиција према којој је афективност смештена на „женском“ полу, инфериорна у односу на разум и објективност „мушке“ стране дијаде. „Идеални“ читалац, сматра ова критичарка, није бесполна јединка која с неутралне субјекатске позиције долази до објективних истина о делу, те стога ауторка указује на важност родних знања читаоца („gendering of knowledge“) која имају моћ да моделују степен идентификације. О истој нужности говори и Сара Милс у вези са формирањем „родно

¹⁷⁹ Myriam Dufour-Maître, *Les Précieuses : Naissance des femmes de lettres en France au XVIIe siècle*, Paris : Honoré Champion, 2008 [1999].

¹⁸⁰ В. Elaine Showalter, “Women and the Literary Curriculum”, *College English*, vol. 32, n° 8, 1971, 855–862.

¹⁸¹ В. нарочито радове Мајкла Епла (Michael W. Apple), о којима ће бити реч у IV поглављу рада: *Education and Power*, New York: Routledge, 1985; *A Political Economy of Class and Gender Relation in Education*, New York/London: Routledge, 1988; *The Politics of the Textbook*, London: Routledge, 1991. У српском преводу објављена је 2012. године студија *Идеологија и курикулум*, превео Ђорђе Томић, Земун: Фабрика књига.

¹⁸² Џудит Фетерли, нав. чланак, стр. 52.

¹⁸³ Rut Kliger, нав. чланак, стр. 181.

¹⁸⁴ Elizabeth Grosz, “The In(ter)vention of feminist knowledges”, in Barbara Caine et al. (eds), *Crossing Boundaries, Feminism and the Critique of Knowledges*, Sidney/London: Allen&Unwin, 1988, 92–104.

¹⁸⁵ Lynne Pearce, *Feminism and the Politics of Reading*, London: Hodder Education, 1997.

осетљивог читаоца¹⁸⁶, који би препознао не само маскулиноцентрични поглед на свет и опресију жене у делима мушких аутора, већ и начин на који се родни стереотипи мењају кроз текстове жена-аутора¹⁸⁷.

Патросинио Швајкарт (Patrocínio Schweickart) нуди „решење” претходно предоченог проблема имаскулинизације читатељки, тврдећи да је неопходно направити избор између читања приликом којег се читалац препушта тексту, и оног током ког читалац управља текстом у процесу стварања значења. Према речима критичарке, потребно је „[п]реузети контролу над читалачким доживљајем [...]: читати текст како није био намењен да буде читан, у ствари, читати га против њега самог.”¹⁸⁸ На тај начин читатељка-феминисткиња иступа из униформне интерпретативне заједнице, урођене у андроцентрична значења која управљају хоризонтом очекивања.¹⁸⁹

Поред неопходности родног преиспитивања школске лектуре и школских и академских уџбеника, феминистичке критичарке и/или школске и универзитетске професорке захтевају и већу заступљеност жена у школским програмима. Поред претходно наведених заслуга гине критичарки у рехабилитацији књижевности коју су писале жене, поменимо да је у мају 2016. у Француској организовано потписивање петиције којом се од Министарства просвете захтева веће присуство текстова ауторки у програмима за матурски испит (*baccalauréat*), а 2017. и за стручни испит за наставнике књижевности (*agrégation de lettres*)¹⁹⁰. Петицију за увођење књижевница у програм матурског испита на завршној години књижевно усмереног гимназијског школовања (*classe terminale L*) покренула је Франсоаз Каен (Françoise Cahen), гимназијска професорка француског језика и књижевности у Алфорвилу (Alfortville)¹⁹¹. Ова петиција била је инспирисана једном претходном, из 2014. године, коју је покренула Аријан Бајон (Ariane Baillon), ученица гимназије, под називом „Направите више места за жене у

¹⁸⁶ B. Sara Mills, *Gendering the reader*, New York: Harvester Wheatsheaf, 1994.

¹⁸⁷ О диференцијацији термина *жена-писац*, *жена-аутор*, *списатељица* итд. в. Tatjana Rosić (ur.), *Ženapisac: kiborg u srpskoj književnosti? Teorije i politike roda*, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2008, стр. 11–27.

¹⁸⁸ Patrocínio Švajkart, „Čitati nas same: Prilog feminističkoj teoriji čitanja”, sa engleskog preveo Vladimir Kapor, *ProFemina*, br. 25–26, proleće–leto 2001, стр. 168.

¹⁸⁹ B. Stanley E. Fish, *Is there a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*, Cambridge: Harvard University Press, 1980, упутница према Patrocínio Švajkart, нав. чланак, стр. 175, напомена 2.

¹⁹⁰ B. Eric Nunès, « Une pétition pour réclamer plus d’œuvres de femmes au programme de l’agrégation de lettres », *Le Monde*, 25/7/2017, на адреси <https://www.lemonde.fr/campus/article/2017/04/25/l-agregation-de-lettres-en-mal-d-autrices_5117235_4401467.html>.

¹⁹¹ Текст петиције доступан је на адреси <<https://www.change.org/p/najatvb-donnez-leur-place-aux-femmes-dans-les-programmes-de-litt%C3%A9rature-au-bac-l>>.

школским програмима”, указујући Министарству просвете на опште одсуство жена из школских предмета, нарочито из филозофије¹⁹². Франсоаз Каен подвлачи:

Никада ниједна жена није била заступљена у програму из књижевности на завршној години књижевног смера. [...] Волели бисмо да велике књижевнице попут Маргерит Дирас, госпође Де Лафајет, Ани Ерно, Маргерит Јурсенар, Натали Сарот, Симон де Бовоар, Жорж Санд, Лујзе Лабе итд. подједнако представљају предмет изучавања наших ученика. У разреду који већински сачињавају девојчице и у коме у највећој мери књижевност предају жене, каква се сублиминална порука тежи пренети?¹⁹³

Пошто је петиција добила 19.782 потписника, у програм за полагање матурског испита за 2018. годину уведена је новела госпође Де Лафајет¹⁹⁴ *Кнегиња Де Монпансије*¹⁹⁵.

1.4.1.3. Анализа саображености превода владајућим идеологијама

С краја осамдесетих година прошлог века број научних истраживања на пољу традуктологије која имају за предмет идеолошку димензију превода постаје све већи¹⁹⁶, захваљујући, између осталог, и развоју постколонијалних студија. Водећи се закључком

¹⁹² Текст петиције „Donnez une place aux femmes dans les programmes scolaires” доступан је на адреси <<https://www.change.org/p/beno%C3%AEt-hamon-donnez-une-place-aux-femmes-dans-les-programmes-scolaires>>.

¹⁹³ „Mais jamais une auteure femme n’a été au programme de littérature en terminale L. [...] Nous aimerions que les grandes écrivaines comme Marguerite Duras, Mme de Lafayette, Annie Ernaux, Marguerite Yourcenar, Nathalie Sarraute, Simone de Beauvoir, George Sand, Louise Labé... soient aussi régulièrement un objet d’étude pour nos élèves. À un type de classe composé en majorité de filles et des profs de lettres qui sont majoritairement des femmes, quel message subliminal veut-on faire passer ?”, одломак текста петиције „Pour donner leur place aux femmes dans les programmes de littérature au bac L”, са адресе наведене у фусноти 191.

¹⁹⁴ « Mme de Lafayette au programme du bac L, une première pour une femme », *Le Monde*, 20/3/2017, <https://www.lemonde.fr/education/article/2017/03/20/pour-la-premiere-fois-une-femme-de-lettres-mme-de-lafayette-au-programme-du-bac-l_5097644_1473685.html>.

¹⁹⁵ Анализа могућих разлога због којих је управо ова новела уврштена у програм за матуру превазилази оквира нашег рада. Летимичним увидом у објашњење избора теме на сајту француског Министарства образовања уочава се неколико мотива те одлуке: 1. популарност истоименог филма *La Princesse de Montpensier* Бернара Тавернијеа (Bernard Tavernier) из 2010. године несумњиво је на првом месту, будући да су теме за матуру оријентисане ка поређењу књижевног предлошка и филмске адаптације (в. референце у IV поглављу, фуснота 1326); 2. лапидарност и језгровитост исказа; 3. профеминистичко-гинокритичко настојање да се укаже на дугу традицију жена-писаца и очи еволуција женских ликова од XVII века до данас. В. <https://www.education.gouv.fr/pid285/bulletin_officiel.html?cid_bo=128647>.

¹⁹⁶ В. Lori Chamberlain, “Gender and the Metaphorics of Translation”, *The Translation Studies Reader*, éd. Lawrence Venuti, London: Routledge, 1988, 306–321, Susan Bassnett, André Lefevere (éds.), *Translation, History and Culture*, London: Pinter, 1990, Luise von Flotow, *Translation and Gender: Translating in the Era of Feminism*, Manchester: St Jerome, 1997, као и Jose Santaemilia (ed.), *Gender, Sex and Translation: The Manipulation of Identities*, Manchester: St Jerome, 2005.

да је „ауторка увек написана језиком којим се служи”¹⁹⁷, који Гајатри Чакраворти Спивак (Gayatri Chakravorty Spivak) истиче у текстовима у којима говори о свом преводилачком раду (нарочито о превођењу Жака Дерида), феминолошки оријентисане студије из традуктологије указују на процесе манипулације текстом током превођења, „предузете у служби моћи”¹⁹⁸. Корин Остер (Corinne Oster) подвлачи како превод поново исписује ‘оригинални’ текст уподобљавајући га не само језичким, већ и културним, идеолошким и политичким принудама циљног језика и културе.¹⁹⁹ Она предочава неколико заслуга феминолошке критике на овом пољу: 1. идентификовање патријархалних наслага у оригиналним текстовима и својеврсне имаскулинизације при њиховом превођењу, то јест саображавања превода потребама владајућег патријархалног поретка²⁰⁰; 2. поновно превођење дела уз отклањање тих наслага, и објављивање критичких издања у којима би се на њих указало; 3. откривање непреведених, нарочито (прото)феминистичких текстова који су у својој и потоњим епохама занемарени од стране издавача јер не одговарају владајућој идеологији, те њихово превођење.²⁰¹ Ставка 2 је нарочито значајна јер, према Антоану Берману (Antoine Berman), омогућује да се укаже у тексту на потенцијално субверзивне идеје које је првобитни превод замаглио²⁰², или на убацивање родних стереотипа који нису постојали у оригиналу. На занимљиве примере оваквих уподобљавања приликом превођења романа *Принцеза Де Клев* госпође Де Лафајет на енглески језик, од превода Томаса Перија (Thomas Perry) из 1891. године преко потоњих издања до осамдесетих година прошлог века, указале су Милдред Грин (Mildred Greene)²⁰³ и Џоан Дежан (Joan DeJean)²⁰⁴.

¹⁹⁷ „The writer is always written by her language”, цит. у Corinne Oster, « La traduction est-elle une femme comme les autres ? Ou de l’intérêt d’intégrer les études de genre à la traductologie », in Guyonne Leduc (dir.), *Comment faire des études-genres avec de la littérature. Masquereading*, Paris : L’Harmattan, 2014, стр. 272.

¹⁹⁸ Susan Bassnett, André Lefevere: „Rewriting is manipulation, undertaken in the service of power, and in its positive aspect can help in the evolution of a literature and a society”, цитат у Исто, стр. 263.

¹⁹⁹ Исто, стр. 264.

²⁰⁰ Rolfe Humphries, навод према Исто, стр. 268.

²⁰¹ Исто, стр. 264.

²⁰² B. Antoine Berman, « La Retraduction comme espace de la traduction », *Palimpsestes*, n° 4 : Retraduire, 1990, стр. 10–13.

²⁰³ B. Mildred S. Greene, “The Victorian Romanticizing Of Sex: Changes In English Translations Of Madame De Lafayette’s *La Princesse De Cleves*”, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, Vol. 70, n° 2, 1976, 501–511.

²⁰⁴ Џоан Дежан је открила и како се у француском издању романа у редакцији Жана Менара (Jean Mesnard) из 1980. године, као и у пет потоњих издања, брише женска агенсност и жеља, читљива кроз заменицу *она* која упућује на принцезу Де Клев као наручиоца слика у следећој реченици: „Elle s’en alla à Coulommiers; et en y allant, elle eut soin d’y faire porter de grands tableaux qu’elle avait fait copier sur des originaux qu’avait fait faire madame de Valentinois pour sa belle maison d’Anet”, из оригиналног и другог издања романа објављеног за живота госпође Де Лафајет, а замењена именом принца Де Клева на основу дописане исправке на маргини копије издања коју је, сматрају критичари које Џ. Дежан помиње у раду, највероватније додао издавач Клод Барбен: „Elle s’en alla à Coulommiers; et en y allant, elle eut soin d’y faire

1.4.2. Француски феминизми: од егалитаризма ка диференцијализму

Клима која је седамдесетих година прошлог века у Француској омогућила обликовање нових феминистичких идеја, побуну због потиснутог гласа жена и рађање „женског писма”, посебно у радовима Елен Сиксу и Лис Иригаре, везана је политички за чувену 1968. годину, те постмодернизам, постструктурализам и деконструкцију, са најзначајнијим фигурама попут Ролана Барта (Roland Barthes), Мишела Фукоа, Жила Делеза, Жака Дериде.²⁰⁵ Као што смо истакли, схватање да је стварност учинак дискурзивних пракси у грубим цртама представља заједничко филозофско полазиште претходно поменутих мислилаца, те је њихово главно настојање да демаскирају идеологије иза наводно неутралних, непроменљивих и саморазумљивих појмова и појава. У литерарном миљеу то је превасходно био циљ авангардне групе „Тел Кел” (Tel Quel), идејно надахнуте поменутиим филозофима и теоретичарима. Насупрот Симон де Бовоар²⁰⁶ или Кристин Делфи које разоткривају патријархалне митове о вечном женском и критикују друштвено-историјски условљену потчињеност жена²⁰⁷ како би се избориле за њихову друштвену равноправност са мушкарцима, Антоанет Фук (Antoinette Fouque) оснивањем „Psych et Po”²⁰⁸ окупља око себе групу истраживача у пољу психоанализе, са циљем испитивања психолошког конституисања женског идентитета, уз ослањање, поред психоанализе и филозофије, на лингвистику, тачније семиотику. Француске феминисткиње сврстане су, дакле, у два „табора” — радикалну струју која се ослања на марксистички материјализам и наставља мисао С. де Бовоар, и диференцијалистичку струју која се окомљује на симболички поредак заснован на матрициду и искључивању жене. На трагу ових струјања, универзитетски образоване интелектуалке попут Елен Сиксу, Лис Иригаре и Јулије Кристеве, које страна научна јавност заједно подводи под

porter de grands tableaux que *Monsieur de Clèves* avait fait copier sur des originaux qu'avait fait faire madame de Valentinis pour sa belle maison d'Anet.” В. Joan DeJean, “X-Rated: Removing Madame de Clèves from *La Princesse de Clèves*”, *The French Review*, Vol. 80, n° 2, Dec. 2006, 436–441. У српском преводу поштован је оригинал: „Она оде у Куломје и постара се одлазећи да тамо пренесе велике слике које је дала насликати по оригиналима порученим од стране госпође Де Валантиноа за њену лепу кућу у Анеу.” Gđa de Lafajet, *Princeza de Klev*, превео Živojin Živojinović, Subotica: Minerva, 1988, стр. 147 (у наставку рада *Принцеза Де Клев*. Ортографију предлога *de/d'* уз страна презимена изменили смо у односу на Живојиновићев превод тако што смо га писали великим словом тамо где му не претходи лично име).

²⁰⁵ Delphine Naudier, « L'écriture-femme, une innovation esthétique emblématique », *Sociétés contemporaines*, n° 44, 2001/4, 57–73. В. и Nada Popović Perišić, *Literatura kao zavodjenje*, Београд: Prosveta, 1988, стр. 47.

²⁰⁶ О проблематичном односу Лис Иригаре према ставовима Симон де Бовоар в. Luce Irigaray, *Je tu nous. Pour une culture de la différence*, Paris : Grasset, 1990, стр. 8–10.

²⁰⁷ О овој теми в. Marcelle Marini, « La place des femmes dans la production culturelle. Écriture féminine et critique littéraire », in Georges Duby, Michelle Perrot, *Histoire des femmes en Occident*, tome 5, *Le XXe siècle*, sous la dir. de Françoise Thébaud, Paris : Plon, 1992, 275–296.

²⁰⁸ Скраћеница од *Psychoanalyse et Politique*.

француски други талас феминизма²⁰⁹, заговарају, опште узев²¹⁰, дестабилизацију друштвеног поретка која би се извршила не политичким активизмом *stricto sensu*, већ преко једног новог писма бременитог превратничким потенцијалом, преко „симболичке револуције засновану на преиспитивању језика”²¹¹, кроз дестабилизацију окамењених владајућих дискурса. С тим у вези индикативан је податак да је двоброј 54–55 часописа *Partisans* из 1970. године насловљен „Ослобађање жена: нулта година”²¹², како би означио нову етапу у коју улази француски феминизам. Речита је и чињеница да А. Фук за своју издавачку кућу тврди да није „феминистичка” установа, будући да има за циљ представљање специфичне књижевности која није „женствена”, већ је више реч о књижевности „женки”²¹³. Та књижевност одбија уподобљавање традиционалним патријархалним представама о жени промовишући, како би рекла Е. Сиксу, „дивљу женскост”.

1.4.2.1. Друштвено обликована женскост: феминистичка мисао Симон де Бовоар

Оспоравајући Фројдову тврдњу како анатомија одређује женину судбину, Симон де Бовоар, најзначајнија феминистичка филозофкиња XX столећа, у есеју *Други пол* из 1949. године утемељено раскринкава псеудонаучне закључке о женској биологији, показујући како је женска инфериорност у односу на мушкарца заправо резултат друштвено детерминисаних начела женскости које ови прописују „као судије и као странке”²¹⁴. Ауторка предочава како је друштво усвојено тако да мушкарац представља Субјект, Апсолут, „позитив и неутратив”²¹⁵, а жена Други, негатив који акумулира све „женске” одлике и понашања у служби овог првог, *обликујући се* у жену, а не рађајући се таквом²¹⁶. Жена је ограничена на иманентност, док мушкарац трансцендира природу; он се показује као активни актер историје која указује на то да је људска врста

²⁰⁹ В. Dani Cavallaro, *French Feminist Theory — An Introduction*, London/New York: Continuum, 1987.

²¹⁰ Разматрање амбивалентних ставова према феминизму и дихотомији мушко/женско сваке од три теоретичарке, а нарочито Јулије Кристеве, која одбацује термине *écriture féminine* и *parler-femme* Е. Сиксу и Л. Иригаре, превазилази оквире овог рада. На ову тему в. упутнице из фусноте 143.

²¹¹ *Nouvelle Critique*, n° 12, mars 1968, цитирано у Delphine Naudier, нав. чланак, 2001.

²¹² *Partisans*, n° 54–55 : *Libération des femmes : Année Zéro*, Paris, Maspéro, juillet–octobre 1970.

²¹³ В. *Catalogue édition Des Femmes, 1974–1979* на адреси: <<https://www.desfemmes.fr/catalogues/>>.

²¹⁴ С. де Бовоар се позива на став протофеминистички оријентисаног аутора из XVII века Пулена де ла Бара, чијим ћемо се идејама бавити у другом поглављу овог рада: в. *Други пол*, том I, стр. 18.

²¹⁵ *Исто*, стр. 11.

²¹⁶ Simon de Beauvoir, *Други пол II. Животно искуство*, превела Mirjana Vukmirović, Beograd: BIGZ, 1982, стр. 12.

антифизис²¹⁷. Симон де Бовоар излаже најчешћа уврежена општа места у схватањима жене, митове окамењене кроз религију, празноверице, књижевност, уметности; она огољава вредности и циљеве који се жени усађују васпитањем и указује на препреке које јој стоје на путу ка слободи од најранијег доба до старости. Филозофкиња (пре)испитује положај жене кроз историју ослањајући се на биолошке чињенице²¹⁸, етнографска истраживања и историјски материјализам²¹⁹, полемичу са теоријом о утицају појаве приватне својине на положај жене²²⁰, подјармљујућим законодавним уредбама, хришћанским начелима, митом о вечном женском и о развоју девојчица према неутемељеним психолошким претпоставкама, те варијацијама мита кроз представе жене у књижевности Монтерлана (Montherlant), Д. Х. Лоренса, Клодела (Claudel), Бретона (Breton) и Стендала (Stendhal).

Решење у борби против доминације мушкараца лежи, сматра С. де Бовоар, у потврђивању сопствене слободе кроз одбацивање пасивног и зависног положаја путем интелектуалног оснаживања. Она је свесна да овај подухват није лак, утолико пре што је читаво људско поимање света засновано на горепоменутом опозитним паровима схваћеним хегеловски, то јест у хијерархијском односу супериорно/инфериорно, господар/роб.²²¹ Штавише, жене борбу за равноправност могу перципирати као опасност пада на друштвеној лествици: „Одбити да се буде Други, одбити сарадњу са мушкарцем, за жену би значило одрећи се свих користи које им савез са вишом кастом може донети.”²²² Но, промена економског положаја жене, најзад, није довољна, иако представља „основни чинилац њеног развоја”²²³: све области људског духа контаминирани су хијерархијом полова, стога је, закључује С. де Бовоар, потребно

²¹⁷ В. *Други пол*, том I, стр. 77: „Теорија историјског материјализма расветлила је веома значајне истине. Човечанство није животињска врста, оно је историјска стварност. Људско друштво је антифизис. Присуство природе оно не прима пасивно, оно је осваја (мења) у своју корист.” Уп. *Исто*, стр. 193: „жена се изграђивала као Друго, а то је служило економским интересима мушкараца и одговарало њиховим онтолошким и моралним претензијама. Чим субјекат тражи да се потврди значи да му је Друго, које га ограничава и пориче, ипак неопходно. Он себе сазнаје само кроз реалност која није он. Зато живот мушкарца никада није целовитост и мировање, већ промашај и покрет, борба. Он се сукобљава са Природом, укроћује је и покушава да је присвоји, али она не може потпуно да га задовољи.”

²¹⁸ В. *Исто*, стр. 29–62.

²¹⁹ Уп. *Исто*, стр. 89: „Овај свет је увек припадао мушкарцима и ниједан доказ, досад дат, за то није нам изгледао довољан. Како је настала хијерархија полова схватићемо тек посматрањем чињеница из праисторије и етнографије тумачене егзистенцијалистичком филозофијом.”

²²⁰ В., на пример, *Исто*, стр. 81: „Он [Енгелс] је добро схватио да је жена због мускуларне слабости постала конкретно инфериорна тек у односу на оруђа од бронзе и гвожђа, али није схватио да ограничења њеног радног капацитета стварају конкретни недостатак само у извесној перспективи.”

²²¹ В. *Исто*, стр. 13.

²²² *Исто*, стр. 17.

²²³ Симон де Бовоар, *Други пол* II, стр. 600.

константно указивати на репресивне моралне последице које спречавају појаву „нове жене”.

1.4.2.2. „Крадљивице језика”: француске теоретичарке женског писма (Елен Сиксу, Лис Иригаре, Јулија Кристева)

Синтагма „крадљивице језика”, коју француска критичарка Клодин Ерман (Claudine Herrmann) користи у истоименој књизи²²⁴ из 1976. године можда најадекватније обухвата основну заједничку идеју водилу рада трију критичарки. Надовезујући се на Лаканову идеју да жена не постоји ван језика²²⁵ и да није кадра формулисати сопствену жељу²²⁶, оне указују на измештеност жена из мушког језика који их дефинише као свој негатив, осуђујући их на ћутање или пак испразне разговоре саображене мушким дефиницијама супротног пола. Како би се овај статус променио, жене морају да „украду” сопствени језик којим би општиле са светом. Кованица највише упућује на покушај дефиниције женског писма као праксе која превазилази фалогоцентрични дискурс, као ослобођеног писма које „украденим” устаљеним речима даје нови полет, у програмском тексту Елен Сиксу *Смех Медузе (Le Rire de la Méduse)*:

Не ради се о томе да се присвоје њихови инструменти, њихови концепти, њихова места, нити да се пожели њихов газдински положај. То што знамо да постоји опасност од идентификације не би требало да значи да пред истом опасношћу и посустанемо. [...] Да се она приграби али не тако да бисмо је интериоризовале, или да бисмо њоме манипулисале, већ да бисмо је превазишле у једном потезу, да бисмо је „прелетеле”.²²⁷

²²⁴ Claudine Herrmann, *Les voleuses de langue*, Paris : Edition des femmes, 1976. Са англофоне стране, Алисија Острајкер (Alicia Ostriker) преузима синтагму у наслову текста “The Thieves of Language: Women Poets and Revisionist Mythmaking” објављеног у броју 8 часописа *Signs* 1982, 68–90.

²²⁵ В. Colette Soler, *Ce que Lacan disait des femmes: Etude de psychanalyse*, Paris : Editions du Champ Lacanien, 2003.

²²⁶ О односу ових критичарки према Лакановој мисли в. Драгана Стојановић, нав. чланак, стр. 26, и Нада Секулић, нав. чланак, стр. 237–238.

²²⁷ Elen Siksu, „Smeh meduze”, prevela s francuskog Sanja Milutinović Bojanić, *ProFemina*, br. 43–45, leto/jesen/zima 2006, стр. 76. Е. Сиксу се овде поиграва полисемијом глагола *voler*, који на француском значи и *красти* и *летети*. Уп. са оригиналним текстом: „Il ne s’agit pas non plus de s’appropriier leurs instruments, leurs concepts, leurs places, ni de se vouloir en leur position de maîtrise. Que nous sachions qu’il y a un risque d’identification, cela n’entraîne pas que nous succombions. [...] Non s’emparer pour interioriser, ou manipuler, mais traverser d’un trait, et ‘voler’.” Hélène Cixous, *Le Rire de la Méduse et autres ironies*, нав. дело, стр. 58.

Капиталне заслуге поменутих критичарки јесу разоткривање фалогоцентричности владајућих дискурса о половима, одбацавање валоризације ума/рационалности на страни мушкараца, указивање на систематско занемаривање женске разлике и аутентичне женске жеље у корист фалонарцисоидног поретка.

1.4.2.2.1. Елен Сиксу: писмо „дивље женскости”

Смех Медузе, кључни текст Елен Сиксу који се сматра манифестом женског писма и који је највише допринео стварању назива *French Feminism* на америчком тлу²²⁸, спаја књижевну теорију, поезију у прози и политички ангажовано писање. Кроз умножавање гласова и нагле промене регистра, игре речи и неологизме, алузију на митску фигуру Медузе која добија нова значења, која је „лепа и смеје се”²²⁹ ако јој се заиста погледа у лице, то јест, ако се женском гласу дозволи да говори у своје име, критичарка предочава да ће ово ослобођено писмо преобратити женску судбину²³⁰.

Е. Сиксу као примере женског писма, то јест „уписане женствености” у тексту, помиње текстове Маргерит Дирас (Marguerite Duras), Колет (Colette) и Жана Женеа²³¹, истичући како особености женског писма нису нужно у вези са полом аутора²³². У есеју *Тек рођеној (La Jeune née)*, објављеном исте године када и *Смех Медузе*, као и у другим текстовима с краја седамдесетих година прошлог века, ауторка надахнутим реченицама непрекинутог ритма истиче субверзивни потенцијал „живог и несхватљивог”²³³ писма којим се жена може ослободити вековних опресивних митова наталожених у несвесном, пуштајући тело да неспутано искаже жудњу:

[...] загњурити њено тело у воду, неодложно, пратити његов ток, без крме, без скретања, без пометње, препустити вољи да пристане, жена са широким раменима и широким куковима, додиривати месо, бити између великих влажних груди, упијати њихов мирис; [...] а да се не чуди томе, што не мисли о томе, да се чуди, да тражи, што она са своје

²²⁸ Frédéric Regard, Martine Reid (dir.), *нав дело*, стр. 11.

²²⁹ „Смех медузе”, стр. 75.

²³⁰ На почетку текста Елен Сиксу циљано користи будуће време како би подвукла да се услед стега репресивне културе и политике женско писмо са предоченим карактеристикама још није појавило, већ се помаља (стр. 70). В. и Hélène Cixous, « Le sexe ou la tête ? », стр. 12.

²³¹ „Смех медузе”, стр. 82, фуснота 5, и стр. 75.

²³² У тексту *Sorties* из исте године, Елен Сиксу помиње још и Шекспира и Џојса као примере мушких аутора чији текстови одишу женственошћу у погледу стила. В. такође Hélène Cixous, « Le sexe ou la tête ? », стр. 12.

²³³ Elen Siksu, „Napisane žene, žene u pismu”, preveo s nemačkog Dušan Đorđević Mileusnić, *ProFemina*, br. 3, leto 1995, стр. 155.

стране не може да тражи, ако се догађај дешава у једној соби односно комаду које је украсила њена мајка, ова жеља, ово захтевање се не плаши.²³⁴

Према Е. Сиксу, тело и текст се спајају у једно, у „секст“²³⁵, бујицу речи пробуђених из ућутканости у којој су нагони²³⁶ потиснути и ослобођених стереотипа о вечној женској природи: „Текст, моје тело: проткано певајућим преливањима“²³⁷. Женско тело пише се „белим мастилом“, то јест мајчиним млеком²³⁸. Полемишући са окамењеним мушким владајућим дискурсом који обликује стереотипне представе о жени („Не мрдај, направићемо ти твој портрет, како би што пре почела на њега да личиш“²³⁹), она користи прилику да превреднује етикету „женске“ хистерије обраћајући се чувеној Фројдовој Дори као неукротивој „господарици Означитеља“²⁴⁰. Овиме критичарка истиче да оно што је из доминантне андроцентричне визууре виђено као „ненормално“ може заправо представљати полазишну тачку у ослобођењу жене која би успела да артикулише своје тело „ломећи јарам и цензуре“²⁴¹. На том путу ослобођења од Имена-Оца или фалусне мајке²⁴² жена се „чисти [...] од симболичког“²⁴³ тако што послушкује „одјеке пред-језика“²⁴⁴.

Елен Сиксу ревидира нашироко познате текстове који чине део колективног несвесног, попут бајки о Успаваној лепотици или Црвенкапи, у којима уочава да је жени по правилу приписана пасивна позиција и лежећи положај²⁴⁵. Поред принца чија је функција да јунакињу подведе под, лакановски речено, Закон Оца²⁴⁶, то јест саобрази је пожељном моделу женскости у служби андроцентричне културе, округли вук у читању Е. Сиксу представља „са својим великим зубима, крупним очима и изгледом старице,

²³⁴ Исто, стр. 167.

²³⁵ На француском *sexe* — игра речима *sexe* и *texte*. В. Hélène Cixous, Catherine Clément, *нав. дело*, стр. 125.

²³⁶ Значајно је да Е. Сиксу, поред фројдовских термина оралног и аналног нагона, спомиње *гласовни* нагон као потребу за самодефинисањем и афирмацијом: в. „Смех Медузе“, стр. 79.

²³⁷ Исто, стр. 72.

²³⁸ Исто.

²³⁹ Исто, стр. 80.

²⁴⁰ Исто, стр. 75.

²⁴¹ Исто.

²⁴² В. Исто, стр. 80.

²⁴³ Исто, стр. 77.

²⁴⁴ Исто, стр. 78.

²⁴⁵ В. Hélène Cixous, « Le sexe ou la tête ? ».

²⁴⁶ Исто, стр. 8. За Лаканова разматрања о језички конструисаном несвесном и различитом уласку дечака и девојчица у симболички поредак, в. Нада Секулић, нав. чланак, 242–243. Уп. Luce Irigaray, *Je tu nous. Pour une culture de la difference*, Paris : Grasset, 1990, стр. 47.

велико Над-ја теорије које прети свим малим црвенкапама²⁴⁷ које теже да крену у истраживање сопствене шуме без дозволе аналитичара.”²⁴⁸

1.4.2.2.2. Јулија Кристева о преидипалном поретку и „женском” генију

Претходно поменуто заговарање окретања „пред-језику” од стране Елен Сиксу одговара поретку који Јулија Кристева назива семиотичким, а коме је својствена природност примарног гласа из периода телесне везаности за мајку, наспрам друштвено-историјских талоба симболичког поретка који означава улазак у језик. Кристева је под јаким утицајем Пирсове (Pierce) семиологије предложила нову дисциплину — семанализу (*sémanalyse*) којом би се у оквир семиотике увела разматрања о вези материјалности тела и стварања језичких значења. Идеје о ослобођеном женском писму Елен Сиксу и преидипалном семиотичком поретку по Кристевој доводе до већег поклањања пажње материјалности језика и текста у поезији — истраживању звукова и ритмова, поигравању са интерпункцијом и графичким распоређивањем текста. У дисертацији „Револуција песничког језика” Кристева поигравање неистраженим потенцијалима језика насупрот симболичком поретку у коме доминира Закон Оца уочава код песника попут Малармеа (Mallarmé)²⁴⁹. У огледима о зазорном (абјекту)²⁵⁰, бави се питањем другости које је у центру многих њених текстова, са феминистичким предзнаком или без њега. Кристевин субјект у процесу (*sujet en procès*), слично Делезовом субјекту у непрекидном настајању (*sujet en devenir*) упућује на идентитетски антиесенцијализам²⁵¹. Кристева се нарочито бави анализом мајчинства и загонетком тела мајке²⁵², ситуираног на граници двају поменутих поредака, природе и културе, као поља абјекције — одбијања, раздвајања, затим матрицидним нагоном²⁵³ и уопште питањем женског тела коме патријархат не дозвољава афирмацију и равноправност.

²⁴⁷ Црвенкапа код Елен Сиксу симболизује клиторис као место женског ужитка; в. Hélène Cixous, « Le sexe ou la tête ? », стр. 6.

²⁴⁸ „Le grand-méchant Loup représente, avec ses grandes dents, ses grands yeux et ses airs de grand-mère, le grand Surmoi théorique qui menace tous les petits chaperons rouges féminins qui essaient d’aller explorer leur forêt, sans la permission de l’analyste.” Исто, стр. 7.

²⁴⁹ В. Јулија Кристева, *La révolution du langage poétique*, Paris : Seuil, 1974.

²⁵⁰ Јулија Кристева, *Моћи užаса — оглед о зазорности*, Zagreb: Naprijed, 1989.

²⁵¹ В. и Јулија Кристева, „Žensko vreme”, превели Ranko Mastilović и Daša Duhaček, *Gledišta*, br. 1–2, januar–april 1990, 17–38.

²⁵² В. поглавље “Kristeva’s Death-Bearing Mother” у Janice Doane, Devon Hodges, *From Klein to Kristeva. Psychoanalytic Feminism and the Search for the “Good Enough” Mother*, The University of Michigan Press, 1995 [1992], стр. 53–78.

²⁵³ В. Јулија Кристева, *Црно сунце. Депресија и меланхолија*, превео Младен Шукало, Нови Сад: Светови, 1994.

Трилогија о „женском генију”²⁵⁴ у којој Ј. Кристева пише о Хани Арент (Hannah Arendt), Мелани Клајн (Melanie Klein) и Колет наговештава, ипак, да креативност нема пол. Кристева сматра да је, после егалитаристичке фазе настојања жена да успоставе једнакост са мушкарцима, те диференцијалистичке етапе која инсистира на полним разликама, потребно доћи — што би био крајњи циљ феминизма — до индивидуалистичког феминизма, у коме би субјекти били ослобођени есенцијалистичких импликација колективних идентитета.²⁵⁵

1.4.2.2.3. Оспоравање андроцентричне филозофије: Лис Иригаре

Спутаност у проналажењу аутентичног женског гласа у фалогоцентричном свету који је према мушким аршинима дефинисао и зауздао жену једна је од централних преокупација Лис Иригаре, Лаканове (Lacan) ученице и сараднице. Она истиче да симболички поредак није детерминисана константа, већ једна од конструисаних фикција којом патријархат одржава моћ. Сматрајући да одржавање „псеудонеутралности” закона и традиција кроз тобож непристрасан језик²⁵⁶ и писмо учвршћује андроцентричне генеалогije и повластице, Л. Иригаре заговара разбијање овог система најпре кроз „намерно преузимање женске улоге” мимикријом, „ометањем саме теоретске машине” која производи једнострану истину²⁵⁷ и приписује жени патријархално пожељне, законом подржане улоге супруге и мајке. Читав симболички поредак учи од најранијих дана девојчицу да „не овладава ничим, осим, можда, својом тишином”²⁵⁸. Супротно томе, Л. Иригаре подвлачи да је највећа аутентична женска потреба управо аутономија и неспутано изражавање себе насупрот слици женскости која служи искључиво као потпора мушком нарцизму: мушки „супер-его”, оснажен идеалима, моралним правилима и аутореклексивним гледиштима уклониће од мушкарца реалну жену у замену за идеју жене и „женскости”²⁵⁹. Л. Иригаре се служи термином *parler-femme*

²⁵⁴ Julia Kristeva, *Le génie féminin, tome I : Hannah Arendt*, Paris : Gallimard, 2003, *tome II : Melanie Klein*, Paris : Gallimard, 2003, *tome III, Colette*, Paris : Gallimard, 2004.

²⁵⁵ В. Јулија Кристева, „Женско време”, нав. чланак, као и Nancy Fraser, нав. чланак.

²⁵⁶ В. *Parler n'est jamais neutre*, Paris : Minuit, 1985. Ова књига допринела је и метакритичком освешћивању истраживача чији научни стил постаје личнији, а учтиво, неутрално *ми* у представљању резултата сада замењује *ја* истраживача који отворено открива своје становиште.

²⁵⁷ Liz Irigaraj, „Moć diskursa i podređenost ženskog”, preveo sa engleskog Vladimir Stojnić, *AGON, internet časopis posvećen savremenoj poeziji*, br. 6, januar–februar 2010, 106–108.

²⁵⁸ Lis Irigaraj, „Gest u psihoanalizi”, sa engleskog preveo Ranko Mastilović, *ProFemina*, br. 3, leto 1995, стр. 151.

²⁵⁹ Лис Иригаре, *Спекулум другог: жена*, превела са француског Сања Милутиновић-Бојанић, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014, стр. 101.

(женски говор, говор жене) који се, попут кованице *écriture féminine* Елен Сиксу, опире дефинисању, поиграва полисемијом, процепима, недореченостима, који је неразумљив из перспективе рационално-логички обликованог ума, или, према речима Дубравке Ђурић: „Говор жене имитира фалогоцентризам да би изложио оку оно што је прикривено”²⁶⁰. Л. Иригаре се слаже са Е. Сиксу да овај „женски” стил, флуидан и неухватљив, покушава да изрекне све заузданости тела које је ућуткано (свакидашње речи су „неспособне да преведу оно што се таласа, што се буни, што нежно и неодређено, измиче у криптичним путањама хистеричне патње-прикривања”²⁶¹) и као такав подрива фалогоцентризам. То постиже ремећењем и кидањем синтаксе, изостављањем везника, елипсама, инсистирањем на „белинама у дискурсу”²⁶², покушајима да укаже на талог традиције у представама о жени утемељеним на страховима и забрани наспрам необузданог протока насладе кроз представљање преобиља телесности, сликање природних и биљних циклуса²⁶³, уопште, на првом месту, говором о женској жељи о којој психоаналитички дискурс ћути²⁶⁴. Улазећи у интертекстуални полемички дијалог (заправо, отворену оштру дијатрибу у случају Фројда) са доминантном западном филозофском и психоаналитичком мисли, филозофкиња предочава да је платоновска пећина, метафора за све оно скривено и потиснуто што се приписује жени, бременита превратничким набојем, пошто се може десити да „се силе овог подземног света, које су постале непријатељске јер су лишене живота на дневном светлу, побуне и прете да униште заједницу”²⁶⁵. Тада ће жена, одбијајући улогу „несвесне хранитељице природе”²⁶⁶, захтевати право на свој глас, задовољство и вишеструко сексуално уживање које јој је својствено, а табуизирано је. У есеју „Једна се не креће без друге” Е. Сиксу ће подвући овај паралишући утицај мајке оковане традиционалним схватањем жене чувеним цитатом: „Са твојим млеком, Мајко, посисала сам лед [*glace*]”²⁶⁷, тј. огледало којим се алудира на интериоризовање патријархалне представе о жени.

²⁶⁰ Dubravka Đurić, *Poezija teorija rod — Američke moderne i postmoderne pesnikinje*, Beograd: Orion Art, 2009, стр. 49.

²⁶¹ Lis Irigaraj, „Spekulum — Svaka teorija subjekta je uvek bila prilagođena ’muškom’”, s francuskog prevela Ivana Mardešić, *Ženske studije*, br. 1, leto 1995, 59–72. Текст је доступан на адреси <<http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-1/286-spekulum-svaka-teorija-subjekta-je-uvek-bila-prilagodavana-muskom>>.

²⁶² Исто.

²⁶³ В. „Гест у психоанализи”, стр. 151, 153.

²⁶⁴ В. Лис Иригаре, *Спекулум другог: жена, нав. дело*, стр. 63.

²⁶⁵ Исто, стр. 283.

²⁶⁶ Исто.

²⁶⁷ Цитирано према Нада Поповић-Перишић, *нав. дело*, стр. 106.

Лис Иригаре закључује студију *Спекулум Другог: жена* указивањем на циљано изостављање цитата, коришћење пастиша, пародирање и колаж референци, како би истовремено миметички указала на андроцентричне конотације владајућег дискурса и предочила могућност уписивања женскости, тј. женског имагинарног у доминантне кодове.²⁶⁸

1.5. Развој феминистичке књижевне критике у Србији

Иако је у зачетку била инспирисана француским теоријама женског писма, нарочито у аутентичним поетским огледима и новом читању савремене поезије²⁶⁹, домаћа феминистичка књижевна критика убрзо се окренула англоамеричком приступу²⁷⁰. Говорећи о доминацији претпостструктуралистичке фазе америчке гине критике из седамдесетих година прошлог века током деведесетих година у Србији, наспрам прогресивније француске постструктуралистичке теорије присутне у осамдесетим годинама, Дубравка Ђурић предочава да је главни разлог овог измештања фокуса регресија из „релативно либералног социјалистичког друштва у којем су нове теоријске концепције биле релативно благовремено примане” у период „затвореног постсоцијалистичког друштва које је окренуто прошлости, заокупљено ратовима”²⁷¹.

О овом померању феминистичке жике сведоче и две пионирске монографије на пољу студија рода у књижевности у нас: *Литература као завођење* Наде Поповић-Перишић и *Гине критика. Род и проучавање књижевности коју су писале жене* Биљане Дојчиновић-Нешић. У првој књизи, објављеној 1988. године, Нада Поповић-Перишић домаћој јавности представља тековине француске постструктуралистичке интелектуалне мисли кроз интертекстуални дијалог са Е. Сиксу, Ж. Кристевом, Л.

²⁶⁸ Лис Иригаре, *Спекулум другог: жена*, стр. 455.

²⁶⁹ В. на пример Дубравка Ђурић, *Politika поезије — Транзиција и песнички експеримент*, Београд: Аџин, 2010. Дубравка Ђурић је од 1998. при Асоцијацији за женску иницијативу (АЖИН) Центра за женске студије водила песничке радионице, на којима је значајну улогу играло и ишчитавање огледа Елен Сиксу. Јасмина Лукић подвлачи да се захваљујући Бранки Арсић француска филозофска постструктуралистичка (и) феминистичка мисао нашла на страницама часописа *Женске студије*, и да је њена особита заслуга предочавање веза између феминизма и деконструкције: в. Jasmina Lukić, „Ženske/rodne studije i problemi disciplinizacije: uloga časopisa”, u Biljana Dojčinović, Ana Kolarić (ur.), *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018, стр. 150–151.

²⁷⁰ Уп. Biljana Dojčinović, „Prihvatanje razlika: feministička kritika u Srbiji u postsocijalističkom periodu”, u Биљана Дојчиновић, Ана Коларић (ур.), *нав. дело*, стр. 16: „Гине критика, као истраживање књижевности коју су писале жене, представљала је ревизију традиције управо на бази појма род, и тај облик феминистичке критике прекрио је талас интересовања за женско писмо из осамдесетих година.”

²⁷¹ Дубравка Ђурић, *нав. дело*, 2010, стр. 25.

Иригаре, Ани Леклер (Annie Leclerc), Лаканом, Солерсом (Sollers), Бартом, Фукоом, Деридом, Делезом и Гватаријем (Guattari), Лиотаром (Lyotard), Бодријаром (Baudrillard). Пре него што ће чланци или монографије француских теоретичарки женског писма бити преведени на српски језик са француског, енглеског или немачког језика²⁷², Н. Поповић-Перишић пружа прецизне преводе њихових кључних мисли, описујући одлике женског писма. Након ове монографије, а пре оснивања значајних феминистичких часописа у нас, 1993. године објављена је студија Биљане Дојчиновић *Гинокритика. Род и проучавање књижевности коју су писале жене*, данас незаобилазна референца истраживачима књижевности на пољу женских студија. Ауторка у њој пружа домаћој јавности детаљан преглед тековина и токова америчке феминистичке критике у ужем смислу, гинокритике, француске феминистичке школе разлике, теорија женског писма, а у последњем поглављу даје пример гинокритичког читања романа *Страх од летења* Ерике Џонг (Erica Jong).

Да је домаћа критичко-теоријска феминистичка сцена несумњиво под јачим утицајем тековина америчке феминистичке критике него француског другог таласа показује и број преведених текстова и монографија, те оригиналних научних радова који се ослањају на појмове гинокритике, као и каснијег „трећег таласа”, проучавајући и/или ревидирајући српску и страну прозну и поетску продукцију.²⁷³ На пример, америчка феминистичка критика тема је првог броја часописа *Генеро*, у коме је посебан акценат стављен на задатак преиспитивања и превредновања књижевног канона. Тема двоброја 5–6 *Женских студија* из 1995. такође је англоамеричка гинокритика и женска књижевна традиција.²⁷⁴ У књизи *Политика поезије*, анализирајући поезију Радмиле Лазих из деведесетих година, Дубравка Ђурић уочава да дихотомија мушки домен/женски домен у поетској продукцији тадашње уреднице часописа *ПроФемина* прати ток доминантног феминистичког дискурса у Србији, установљеног, између осталог, захваљујући предавањима Биљане Дојчиновић и Јасмине Лукић²⁷⁵: „У том периоду рано

²⁷² Видети Biljana Dojčinović, *Ođabrana bibliografija radova iz feminističke teorije/ženskih studija 1974–1996*, Beograd: Centar za ženske studije, 1996.

²⁷³ Детаљније в. *Исто*.

²⁷⁴ За детаљнији преглед садржине часописа *Женске студије*, *ПроФемина*, *Генеро*, *Феминистичке свеске*, као и тематске бројеве других часописа и зборника посвећених феминизму, гинокритици и феминистичкој књижевној критици, в. Татјана Јовановић, *нав. дело*, стр. 159–174, а за исцрпне анализе и разматрања о значају поменутих часописа в. Биљана Дојчиновић, Ана Коларић (ур.), *нав. дело*.

²⁷⁵ Дојчиновић и Лукић су у школској 1992/1993. години држале курс „Гинокритичка истраживања књижевности. Женски гласови у мушком свету”. В. <<http://www.zenskestudie.edu.rs/predavanja/arhive-prethodnih-predavanja?start=15>>.

англоамеричко гинеитичко учење доминантан је дискурс у Центру за женске студије у Београду”²⁷⁶.

Центар за женске студије, основан као „алтернативна образовна институција”²⁷⁷, године 1992. отворио је екпериментални курс на ком су Биљана Дојчиновић и Јасмина Лукић представљале гинеитичка истраживања књижевности и говориле о женским гласовима у мушком свету²⁷⁸. На основном курсу у 1997/1998. години код Даше Духачек, Биљане Дојчиновић, Славице Стојановић и Јасмине Лукић било је речи о предфеминистичким теоријама, зачецима феминистичке мисли, различитим феминистичким организацијама, подели феминистичке критике, њеном односу према канону, као и о есеју *Сопствена соба* Вирџиније Вулф. Исте године на изборном курсу из књижевности пажња је била посвећена, између осталог, српским књижевницама Средњег века, афроамеричким феминистичким ауторкама, теми материнства у феминистичкој теорији. На изборним курсевима 2000/2001. године Ванда Перовић држала је часове енглеског језика за специфичне намене женских студија; претходно поменуте теоретичарке бавиле су се, између осталог, питањем рода у реалистичком роману и аутобиографији, а Владислава Гордић-Петковић водила је курс „Женски ликови у Шекспировим трагедијама”.

Овакво критичко феминистичко ишчитавање мушке књижевности као једна од развојних фаза женских студија приметно изостаје у зачетку домаће феминистичке критике, која се одмах окренула ка „феминистичк[ој] крити[ци] женске књижевности”²⁷⁹. Ипак, у потоњем периоду приметна је, с једне стране, већа заступљеност „ревизионистичког” родно усмереног читања књижевности коју су писали мушкарци²⁸⁰, нарочито школске лектире²⁸¹, а са друге намера да се осветли заборављена

²⁷⁶ Дубравка Ђурић, *нав. дело*, 2010, стр. 25.

²⁷⁷ Оснивачице центра и чланице првог Савета (1991/1992) биле су: Марина Благојевић, Неда Божиновић, Биљана Дојчиновић, Соња Дрљевић, Даша Духачек, Јасмина Лукић, Лепа Млађеновић, Зорица Мршевић, Жарана Папић, Славица Стојановић и Јасмина Тешановић.

²⁷⁸ Архива предавања у Центру за женске студије доступна је на адреси: <<https://www.zenskstudie.edu.rs/predavanja/arhive-prethodnih-predavanja?start=15>>.

²⁷⁹ Svetlana Slapšak, „Kradljivice jezika”, *ProFemina*, br. 12, 1997, стр. 151. В. и Biljana Dojčinović, „Decentrirani pluralizam metoda: feministička književna kritika u Srbiji”, *ProFemina*, br. 37–40, 2004/2005, 110–121.

²⁸⁰ В., на пример, Марија Грујић, *Род и култура фрагментарности: Нечиста крв и Газда Младен Борисава Станковића*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

²⁸¹ В. Ana Kolarić, „Smeh i suze srpskog obrazovanja: rodni i etnički stereotipi u čitankama za osnovnu školu”, *Reč, časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 76, 2008, 153–192, „Pedagogija i odgovornost: razmišljanja o nastavi književnosti”, *Reč*, br. 83, 2013, 93–107, „Učionica: mesto deliberacije ili (društvene) promene?”, *Reč*, br. 87, 2017, 207–219; Jelena Stefanović, Saša Glamočak, *Rod u čitankama i nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi*, Valjevo: Grupa za emancipaciju žena „Hora”, 2008, Јелена Стефановић, *Свилена кожа и пилеће срце: родни стереотипи у романима из лектире за основну школу*, Нови Сад : Покрајински завод за равноправност полова, 2017.

феминистичка прошлост²⁸² и покушаји да се у учионицама омогући више простора женској књижевности и гинокритичком приступу²⁸³. Са Владиславом Гордић-Петковић и Татјаном Росић ступило се и на поље студија маскулинитета.²⁸⁴ Прве историје женске књижевности на српскохрватском језику јесу *Voices in the Shadows (Гласови у сенци)* Силије Хоксворт (Celia Hawkesworth) из 2000. године²⁸⁵ и ... *када сазremo као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон–жанр–род)* Магдалене Кох (Magdalena Koch) из 2011²⁸⁶. Први велики зборник који у виду академског уџбеника представља суму феминистичке историје и феминистичке методологије на пољу друштвено-хуманистичких наука јесте *Увод у родне теорије* из 2011.²⁸⁷

На пољу феминистичког издаваштва изузетно значајну улогу током деведесетих година одиграли су и часописи *Женске студије* (потоњи *Генеро*, од 2002. године) и *ПроФемина* (основани 1995) објављивањем оригиналних радова, као и превода значајних феминистичких текстова са страних језика, те представљањем заслужних претходница и значајних савременица.²⁸⁸ У претходној и текућој деценији искоришћене су могућности које нуди дигитална хуманистика кроз два истраживачка пројекта са циљем обнове интересовања за запостављене књижевнице: *Завера нечитања: место, судбина и значај женског књижевног стваралаштва у српској културној баштини (2001–2004)*²⁸⁹ и *Књиженство, теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године (2011–)*. При пројекту *Књиженство*, поред базе података са биобиблиографским подацима за преко 170 домаћих ауторки, од којих неке, попут

²⁸² Biljana Dojčinović-Nešić, „О ženama i književnosti na početku veka”, *Ženske studije*, br. 11–12, 2000, 23–33. Текст је доступан на адреси <<https://zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/185-o-zenama-i-književnosti-na-pocetku-veka>>.

²⁸³ B. Žarka Svirčev, „Ginokritika i metodika nastave književnosti”, *Genero*, br. 13, 2009, 153–168. Текст је доступан на адреси <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=81359>>.

²⁸⁴ B. Tatjana Rosić, *(Anti)utopije tela: reprezentacija maskuliniteta u savremenoj srpskoj prozi*, Institut za književnost i umetnost: Beograd, 2014. Значајна је и исцрпна монографија Tatjana Rosić (ur). *Teorije i politike roda: rodni identiteti u književnostima i kulturama jugoistočne Evrope*, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2008. Детаљну суму резултата рада домаћих феминистичких критичарки и теоретичарки рода даје Игор Перишић у монографији *Женски портрети: Прилози за историју српске књижевне теорије и критике (ауторке рођене у периоду 1961–1970)*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2017.

²⁸⁵ Издао Централноевропски универзитет у Будимпешти. Године 2018. објављен је српски превод (превела Александра Ђуричић) у издању Службеног гласника.

²⁸⁶ Превела Јелена Јовић, Београд: Службени гласник. На пољском језику књига је објављена 2007.

²⁸⁷ Ивана Милојевић, Слободанка Марков (ур.), *нав. дело*.

²⁸⁸ Детаљно о овим часописима в. Биљана Дојчиновић, Ана Коларић (ур.), *нав. дело*, нарочито текстове Немање Глинтића, Катарине Лончаревић, Дубравке Ђурић и Јелене Лалатовић.

²⁸⁹ Пројекат је основан у Центру за женске студије и у њему су учествовале Биљана Дојчиновић, Дубравка Ђурић, Владислава Гордић-Петковић, Татјана Росић.

Јелене Димитријевић, добијају значајнију читалачку пажњу²⁹⁰, објављује се и истоимени електронски часопис²⁹¹.

1.6. Методологија женских студија на пољу књижевности: резиме

Род као интерпретативна категорија у књижевној феминологији, неизоставно повезан са истраживањима у другим друштвено-хуманистичким наукама, допринео је дубљем разумевању културних традиција, будући да његова примена осветљује канонске или маргинализоване текстове из неретко занемареног угла — стављајући посебан акценат на читање односа међу половима, конституисања друштвено пожељних родних улога и њихове еволуције. Књижевну феминологију при читању текста највише занимају теме и ликови. Она испитује заступљеност женских ликова у делу, поставља питање да ли су они у другом плану у односу на мушке, да ли су подређени или доминантни, имају ли подједнаке прилике за успех у друштву. Њу такође, поред односа између женских и мушких ликова, занима да ли су женски ликови идентични или издиференцирани. Поставивши питање да ли у делу постоје специфично женске или мушке особине, феминолошки оријентисан(а) књижевни(а) критичар(ка) испитаће однос ликова према родним улогама, истражити постоји ли разлика у начину испољавања осећања између жена и мушкараца, као и које су међу особинама наглашене као позитивно вредноване, а које су потиснуте или оспорене. Анализираће и постоје ли ликови који преузимају неке особине „карактеристичне” за супротни пол и како се такво стање одражава на њихов однос са другим ликовима. Запитаће се постоје ли женски ликови који се буне против устаљеног поретка, одолевајући уподобљавању стереотипном виђењу друштвено пожељног женског родног идентитета и анализирати њихову судбину, како би уочио/ла да ли су след својих избора награђени или кажњени. Говори ли дело о женском телу и сексуалности, и, ако да, на који начин, постоји ли разлика између простора, пејзажа или, пак, друштвених догађаја доступних женама и мушкарцима, још нека су од питања које поставља књижевна феминологија.

²⁹⁰ В. Biljana Dojčinović, Jelena Milinković (ur.), *Čitate li Jelenu Dimitrijević?*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018. Одломак из путописа Јелене Димитријевић *Седам мора и три океана* уврштен је 2019. у програм обавезне лектуре за седми разред (податак према *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 5/2019 од 27.5.2019. године, стр. 63).

²⁹¹ В. Zorana Simić, „Knjiženstvo: susret ginokritike i digitalne humanistike”, у Биљана Дојчиновић, Ана Коларић (ур.), *нав. дело*, стр. 315–327.

У наизменичном ходу између текста и његовог контекста, критичар(ка) ће посветити пажњу и следећим питањима: Какав је однос аутора/ке према владајућим дискурсима о женскости у његовој/њеној епохи? Да ли се аутор/ка кроз своја дела обрачунава са друштвеном и/или жанровском традицијом? Какав је третман дело имало у свом времену, а какав у потоњим периодима? Да ли је дело кроз рецепцију тумачено једнодимензионално, или постоји разноврсност приступа, међу којима је заступљена и родна компонента? Уколико не постоји, шта такве интерпретације покушавају да прећуте, а коју идеологију подупиру?

Како уочава Адриана Захаријевић, „феминистичко знање је резултат сталних, релативно успешних покушаја другачијег читања естаблираног знања у циљу његовог ‘поправљања’ или свргавања с положаја мериторног знања.”²⁹² Оно се као такво нужно ослања на претходне теоријске радове и „немогуће [га је] истргнути из мрежа доминантних дискурса који су за њега конститутивни, било да им се декларативно супротставља или да на њих прећутно пристаје.”²⁹³ Плодоносан дијалог између нормативне традиције и њене ревизије допринео би, сматрају Маријан Ками (Marianne Camus) и Франсоаз Ретиф (Françoise Rétif), укидању опасних бинарности: „Женска читања традиције, посматрана у њиховој моћи да је де-централизују, омогућују, дакле, и одвајање од алтернативе континуитет/прекид: реч је, заправо, о ширењу субјективитета, о упису женских субјективности у поље традиције.”²⁹⁴ Стога је (ауто)рефлексивност једна од главних одлика која би требало да краси феминистичког/у истраживача/ицу. Како би избегао/ла тенденциозно тумачење, он(а) стално мора имати на уму ограничења приступа, недостатност коришћења искључиво биографске методе или, пак, психолошког и других приступа, било да тумачи изолован текст, било да настоји да једно дело тумачи другим. Такође мора бити свестан/на опасности од учитавања концепата мушкости и женскости сопствене епохе у књижевни текст који је настао у временски и/или просторно удаљеном периоду. Најзад, нарочито је за

²⁹² Адриана Захаријевић, *нав. дело*, 2010, стр. 190.

²⁹³ *Исто*. Уп. цитат Коре Каплан из пера Еве Баховец: „Нема таквог феминизма, који би постојао у потпуности са оне стране женскости, онако како се она схвата у одређеном историјском тренутку. Сви феминизми су некакве идеолошке жртве женскости конституисани на основу пола и сексуалности свога времена, и истовремено су им супротстављени.” Навод према Eva D. Bahovec, „Feminizam i ambivalentnost: Simon de Bovoar”, sa slovenačkog prevela Jelena Petrović, *Genero, časopis za feminističku teoriju*, elektronsko izdanje br. 1, 2007, стр. 1. Текст је доступан на адреси <<http://www.zenskestudie.edu.rs/pdf/eva.pdf>>.

²⁹⁴ „Les lectures de femmes considérées dans le pouvoir qu’elles ont de dé-centrer la tradition permettent donc également de se démarquer de l’alternative continuité ou rupture : ce qui est en question, c’est un élargissement de la subjectivité, l’inscription de subjectivités féminines dans le champ de la tradition.” Marianne Camus, Françoise Rétif (dir.), *Lectures de femmes. Entre lecture et écriture*, Paris : L’Harmattan, 2003, стр. 10.

будућност књижевне феминологије значајно садржински усмерен приступ надоградити питањем да ли увођење категорије рода у анализу баца ново светло на уметнички ниво текста, то јест, према речима Биљане Дојчиновић, уочити да род као аналитичка категорија „може да допринесе естетском вредновању тиме што дело посматра из новог, другачијег угла, омогућавајући тако да се уоче аспекти дела који су раније остајали непримећени”²⁹⁵. Следствено томе, интерпретатор(ка) текста ће истражити, између осталог, како је организован текст, да ли се о родно значајним темама сазнаје кроз сугестије наратора, из дијалога међу ликовима, или пак из унутрашњих монолога ликова, те који се регистри при томе користе.

²⁹⁵ Биљана Дојчиновић-Нешић, *нав. дело*, 1993, стр. 47.

II ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ ДЕЛА ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ: ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ И ПРЕДСТАВЕ О ЖЕНИ У XVII ВЕКУ У ФРАНЦУСКОЈ

„[И]сторија жена” која је учинила да се, било то и против њене воље, појави велики дио константи, трајања, мора, ако хоће да буде досљедна, дати мјесто, и без сумње прво, историји агенса и институција који непрекидно судјелују у обезбјеђивању ових трајања, цркви, држави, школи, итд., и чији релативни значај и функције могу бити различити у различитим епохама. [...] Укратко, освјетљавајући трансисторијске инваријанте односа између „родова”, историја се обавезује да узме за предмет историјског рада дезисторизацију коју су те непромјенљиве непрестано производиле и репродуковале, тј. стални рад на разликовању, којем мушкарци и жене не престају да буду потчињени, и који их наводи да се разликују постајући мушкарци или жене.²⁹⁶

Увијек су мушкарци били ти који су говорили, а надасве, писали: у наукама, филозофији, религији, политици.²⁹⁷

Пре него што се позабавимо темом друштвено прописане женскости у владајућим дискурсима, то јест стереотипним схватањима женске „природе” у Француској у XVII веку, и еманципаторским контрадискурсима, као и вишезначним појмовима галантности/галантерије, пристојности/углађености и прикладности за које ћемо показати да подразумевају различите категорије у зависности од рода, сматрамо да је нужно предочити основне линије историјских кретања у седамнаестовековној Француској, будући да њихово познавање расветљава извесне опречне тенденције или смене тенденција у представама жене у научно-филозофским дискурсима, књижевности и уметности. На пример, култ „херојске жене” није случајно упадљиво присутан у књижевним текстовима и трактатима у доба регенства краљица-мајки Марије Медичи (Marie de Médicis) и Ане Аустријске (Anne d’Autriche), и није случајно еволуирао у култ пристојне жене у доба јачања централизоване власти Луја XIV, за време чије владавине, такође, култ витешког племића оданог краљу, доминантан у доба Луја XIII, бива замењен култом отменог и галантног дворјанина. Поред тога, упадљива је подударност између зенита деловања прециозних салона које су држале жене на чије ћемо ауторство и/или протофеминистичке ставове указати у овом поглављу и побуне племства познате

²⁹⁶ Пјер Бурдије, *Владавина мушкарца*, нав. дело, стр. 115–117.

²⁹⁷ Lis Irigare, *Etika polne razlike*, prevela s francuskog Kristina Bojanović, Novi Sad: Akademska knjiga/Podgorica: ARTO, 2018, стр. 124.

као Фронда, у којој су мање или више активно учествовале неке од њих, како би потом кругови блиски краљу неуспелу Фронду подругљиво окарактерисали као „млитаву” женску побуну а мемоаристи учеснице побуне описали као издајнице опасне по поредак²⁹⁸. Погледајмо, стога, најпре неколико за нашу тему значајних датума из друштвено-политичке, културне и књижевне историје до године 1693, када умире госпођа Де Лафајет²⁹⁹:

27.9.1601: рођење Луја XIII, сина француског краља Анрија IV и Марије Медичи.

1607: објављен први део пасторалног романа *Астреја* Онореа д’Ирфеа (други део објављен је 1610, трећи 1619, четврти 1627, а пети је по ауторовој смрти довршио његов секретар и објавио 1632)

14.5.1610: Равајак убија краља Анрија IV. До пунолетства Луја XIII, крунисаног 17. октобра у Ремсу, намесништво припада краљици Марији Медичи.

22.8.1612: у Мадриду је потписан уговор о склапању брака између Луја XIII и Ане Аустријске, ћерке шпанског краља Филипа III. Венчање ће се обавити 25.11.1615. у Бордоу.

1616: Ришеље постаје министар спољних послова Луја XIII.

1617: Луј XIII наређује хапшење и убиство свог министра маршала од Анкра Кончина Кончинија (Concino Concini, Maréchal d’Ancre), штићеника Марије Медичи, због издаје и проневере новца. Односи између краљице-мајке и краља су напети: Луј XIII протерује мајку са двора.

23.5.1618: почетак Тридесетогодишњег рата. Завршиће се Вестфалским споразумом 24.10.1648.

22.2.1619: Марија Медичи успева да побегне из дворца Блоа. Споразумом из Ангулема припада јој двор у Анжеу. Августа исте године она подржава побуну племића против краља.

²⁹⁸ В. на ову тему Sophie Vergnes, *Les Frondeuses. Une révolte au féminin (1643–1661)*, Seyssel : Champ Vallon, 2013.

²⁹⁹ Податке наводимо према René & Suzanne Pillorget, « Chronologie » in Alain Niderst (dir.), *Les Français vus par eux-mêmes : Le siècle de Louis XIV. Anthologie des mémorialistes du siècle de Louis XIV*, стр. XX–XXXVI, Françoise Bagot, *Chronologie commentée de la littérature française*, Paris : Nathan, 1993, стр. 48–80, Jean Lafond (dir.), *Moralistes du XVIIe siècle. De Pibrac à Dufresny*, Paris : Robert Laffont, 1992, стр. LV–LXV.

10.8.1620: Ришељеовим посредовањем, споразумом из Анжеа озваничено је измирење Луја XIII и Марије Медичи. Краљевске трупе односе победу над побуњеним великашима на страни краљице-мајке, која у октобру улази у нови рат против краља.

5.9.1622: Ришеље је постављен за кардинала и 1629. постаје највиши државни министар. Марија Медичи бежи у Холандију 1631.

1622: расправа *Једнакост мушкараца и жена* Мари де Гурне

1624: углађени свет окупља се у салону госпође Де Рамбује. Салон ће бити активан до 1648. године.

1628: Шарл Сорел објављује роман *На страни настир*

1630: објављен *Углађени човек или Умеће допадања на двору* Николе Фареа

1632: опат Жак ди Боск објављује први део трактата *Пристојна жена*; други део ће изаћи

1634, а трећи 1636. године. Дело ће поново бити штампано 1640.

29.1.1635: Кардинал Ришеље и Луј XIII оснивају Француску академију (*Académie française*). У мају исте године Француска улази у рат са Шпанијом.

1637: Декартова *Расправа о методи*, камен темељац рационалистичке мисли

Расправа о Корнејевом *Сиду*

5.9.1638: рођење Луја XIV, првог сина краља Луја XIII и Ане Аустријске. У септембру исте године рођена је Марија Тереза, ћерка шпанског краља Филипа IV и Елизабете Француске.

4.12.1642: Смрт кардинала Ришељеа; функцију врховног министра преузима Мазарен.

14.5.1643: смрт краља Луја XIII. Ана Аустријска постаје регенткиња.

27.5.1648: почетак побуне (Фронде) у Парламенту³⁰⁰

1649: Објављен први део романа *Велики Кур* Мадлене де Скидери, са потписом њеног брата Жоржа де Скидерија. Роман ће у деловима излазити до 1653. године.

Објављен Декартов оглед *Расправа о страстима душе*

³⁰⁰ Побуна, зачета у париском Парламенту због Мазаренових реформи у области правосуђа и финансија, одјекнуће и шире међу високим племством, с главним представницима из породица Конде (Condé), Конти (Conti) и Лонгвил (Longueville). У ноћи између 5. и 6. јануара 1649. Конде опседа Париз, а двор током ноћи бежи у Сен-Жермен-ан-Ле (Saint-Germain-en-Laye). 19. јануар 1650. узима се као датум поновног отпочињања побуне великаша, будући да су на тај дан ухапшени племићи из породица Конде и Конти, као и Анри II Орлеански, војвода Де Лонгвил (Henri II d'Orléans, duc de Longueville). Побуна је окончана тријумфалним повратком Мазарена у престоницу 3.2.1652. Разлози побуне су вишеструки: учвршћивању апсолутистичке владавине на штрб законодавне улоге Парламента треба придодати слабљење аристократских привилегија, опорезивање племства и борбу за очување поседа. Детаљно о Фронди в. Michel Pernot, *La Fronde : 1648–1653*, Paris : Tallandier, 2012, као и ново критичко издање мемоара госпође Де Мотвил: Madame de Motteville, *Chronique de la Fronde (1648–1653)*, édition présentée et annotée par Jean-Michel Delacomptée, Paris : Mercure de France, coll. « Le Temps retrouvé », 2003.

1653: почињу суботња окупљања угледних људи од духа код Мадлене де Скидери. Њен салон биће активан до 1661. године.

7.6.1654: крунисање Луја XIV у Ремсу.

1654: Објављен први део романа *Клелија* Мадлене де Скидери, са потписом њеног брата Жоржа де Скидерија. Роман ће у деловима излазити до 1660. године.

1656: Жан де Сегре објављује *Француске новеле или Разоноде принцезе Аурелије*

Прва *Посмртна беседа* бискупа, проповедника и књижевника Босијеа

Блез Паскал под псеудонимом Луј де Монталт објављује полемички спис *Провинцијалке*, против језуита а у корист јансенистичке доктрине.

Опат Де Пир објављује први део романа *Прециоза или загонетке салона*; последњи, четврти део биће објављен 1659.

3.3.1657: Париски споразум између Француске и Енглеске

7.11.1659: Пиринејски споразум између Француске и Шпаније

1659: Антоан Бодо де Сомез објављује *Велики речник прециоза*

18.11. прво извођење Молијерове једночинке *Смешне прециозе*

9.6.1660: Венчање Луја XIV и шпанске инфанткиње Марије Терезе од Аустрије. Исте године, 13. децембра, Луј XIV најављује Парламенту одлуку да искорени јансенизам.

9.3.1661: по смрти кардинала Мазарена, Луј XIV објављује да ће владати сам.

1661: Мадлена де Скидери објављује новелу *Селинта*

1662: анонимно објављена новела *Кнегиња Де Монпансије* госпође Де Лафајет

26.12. премијера Молијерове комедије *Школа за жене*

15.9.1663: двор се први пут премешта у Версај. Коначно ће се сместити у версајском дворцу 6.5.1679.

1664: *Размишљања или Сентенце и моралне максиме* Франсоа де ла Рошфукоа

Јануар 1666: умире Ана Аустријска. Луј XIV објављује рат Енглеској. Крајем исте године министар финансија Жан-Батист Колбер оснива Академију наука (Académie des Sciences). Пет година касније основаће и Академију архитектуре.

1666: прво извођење Молијерове комедије *Мизантроп*

1667: Расинова трагедија *Андромаха*

Трактат о углађености: *Љупкости. О правилима разговора. О духу витеза* Де Мереа

1667: Луј XIV осваја Холандију. Босије постаје учитељ престолонаследника Луја Француског (Louis de France)

1669: анонимно објављена Гијрагова *Португалска писма*

Расинова трагедија *Британик*

1670: Расинова трагедија *Береника*

Постхумно објављени прикупљени фрагменти Паскалове апологије хришћанства
Мисли

1670–1671: роман *Заида* госпође Де Лафајет излази са Сегреовим потписом

1671: објављени *Галантни анали* госпође Де Вилдје

Пјер Никол објављује *Огледе о моралу*

1672: изведен Молијеров комад *Учене жене*

Доно де Визе оснива часопис *Галантни Меркур*

6.4.1672: Луј XIV објављује рат Уједињеним Низоземским Провинцијама. Мир ће бити потписан 1684.

1673: расправа Пулена де ла Бара *О једнакости полова*

1674: Боалоова *Песничка уметност*, сума класицистичких начела и правила књижевних родова

Расправа *О васпитању/образовању гости* Пулена де ла Бара

1675: госпођа Де Вилдје објављује роман *Љубавне недаће*

1677: Расинова трагедија *Федра* постиже изванредан успех

1678: роман *Принцеза Де Клев* госпође Де Лафајет објављен анонимно

30.6.1683. умире краљица Марија Тереза од Аустрије. Октобра исте године Луј XIV се тајно венчава са госпођом де Ментенон

18.10.1685: Луј XIV укида Нантски едикт

1686: Мадлена де Скидери објављује *Разговоре о моралу*

1688: *Нови разговори о моралу* Мадлене де Скидери

15.4.1689: Луј XIV објављује рат Шпанији

2.1. Владајући дискурси о жени: између „недостатног мушкарца” и злокобног створења

Три перифразе из текста у стиху *De contemptu feminae* опата Бернара де Морла (Bernard de Morlas) из XII века које Жан Делимо (Jean Delumeau) цитира у поглављу „Страх од жена” своје монографије *Страх на Западу* најбоље сажимају вишевековне негативне стереотипе о женском полу, присутне и у XVII веку: „Понор похоте, оруђе пропасти, врата греха”³⁰¹. Закључци да је жена због своје „влажне природе” нестабилнија, млитавија, духовно слаба, подложна јаким страстима те кобна по мушкарца, нестална и недокучива, сежу у античко доба и аристотеловске теорије изложене у *De historia animalium*.³⁰² Колективно виђење жене у XVII веку умногоме наслеђује ове аристотеловске ставове — довољно је консултовати одреднице *феминизирати* и *женскаст* у Фиртјеровом (Antoine Furetière) речнику из 1684. године³⁰³ како би се уочила свест о родним разликама и пејоративна конотација „женских” одлика код мушкараца који, савременим родним речником речено, испољавају слаб маскулинитет: „луксуз феминизира народе [...] одузимајући им одлике мушкости”³⁰⁴, „женскаст” је онај мушкарац који је „постао сличан жени — млитав и похотан”³⁰⁵. У одредници *жена* Фиртјер бележи, између осталог, да се за мушкарца говори да „изиграва жену, када је кукавица, лењивац, када се фемка и пренемаже”³⁰⁶. Анонимно објављена сатира из 1669. такође је исмевала мушкарце који теже да се допадну женама напуштајући мужевне одлике:

³⁰¹ „Gouffre de sexualité, instrument de l’abîme, bouche des vices”, Jean Delumeau, *La peur en Occident (XIVe–XVIIIe siècles)*. Une cité assiégée, Paris : Fayard, 1978, стр. 418.

³⁰² Шире о овој теми в. Thomas Laqueur, *нав. дело*, и Françoise Colin et al., *Les femmes de Platon à Derrida*, Paris : Plon, 2000, стр. 46–68.

³⁰³ Прва верзија речника, малог формата, под насловом *Essais d’un dictio(n)naire universel*, штампана је 1684. године, за Фиртјеровог живота. Мета напада Француске академије због уврштавања свакодневних речи у своје дело, аутор бива искључен из ове институције и губи одобрење за штампање првог француског речника енциклопедијског типа. Речник ће бити објављен у Холандији 1690. године, са предговором Пјера Бела.

³⁰⁴ „[L]e luxe effémine les peuples [...] en leur ôtant les marques de la virilité”, одредница „Efféminer”, у Antoine Furetière, *Dictionnaire universel contenant généralement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts*, Haye/ Rotterdam, chez Arnout et Reinier Lers, 1690, t. II, доступна на адреси: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f690.image>>. Ради лакшег читања, већину цитата на средњем или класичном француском у наставку рада прилагодили смо савременим правописним правилима.

³⁰⁵ „mol, voluptueux, qui est devenu semblable à la femme”, одредница „Efféminé” у *Исто*.

³⁰⁶ „On dit aussi, qu’un homme fait la femme, lors qu’il est lâche, oisif & effeminé, qu’il se delicate trop.” Одредница „Femme” у *Исто*, текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f843.image>>.

Други нек се диве како је љупкасто
Смешком зачињено држање женскасто.
Лепшем полу ако приближит се кани
Не треба сопствени оставит по страни.
Привлачности ради, он душом и телом
Промени се одвећ и постаде женом.³⁰⁷

Наводно природним женским недостацима објашњавају се и оправдавају подређеност жена и њихова искљученост из политичког живота: тако 1632. године државни саветник Лебре (Lebret) подвлачи да је „искљученост девојака [из управљања државом] у складу са законом природе, која је жену створила несавршеном и слабом, како телом тако и духом, и потчинила је мушкој моћи”³⁰⁸. Кардинал Ришеље такође сматра да „ништа није способније наудити државама од тог [=женског] пола”³⁰⁹, будући да је жена изазвала првобитни грех, те да код ње страсти превладавају над разумом. И Пол Каје (Paul Caillet) у трактату *Слика брака* из 1635. предочава да је потребно држати жене даље од државничких послова, будући да је више примера регенткиња из француске прошлости довело државу „на руб пропасти”, готово је „сахранивши у недаћама”³¹⁰. Овакви списи служе, између осталог, учвршћивању фигуре краља као одлучног, стаменог и поузданог поглавара.

Како би патријархална, неретко женомрзачка политика добила већи легитимитет, систем се ослања на (и производи) доминантне дискурсе у областима људског духа који

³⁰⁷ „Admire qui voudra l’agrément que lui donne
Un ton efféminé qu’un sourire assaisonne.
S’il veut plaire au beau sexe, il ne s’y prend pas bien
Quand pour en approcher, il s’éloigne du sien
Et métamorphosant et son corps et son âme
Pour devenir un bel homme il est devenu femme.”

Satyre nouvelle sur les promenades du Cours de la Reine, des Thuilleries et de la porte S. Bernard, anonyme 1669, цит. у Cédric Corgnet, « Une masculinité en crise à la fin du XVIIe siècle ? La critique de l’efféminé chez La Bruyère », *Genre & Histoire* [En ligne], 2, Printemps 2008, <<http://genrehistoire.revues.org/249>>.

³⁰⁸ „[L]’exclusion des filles [...] est conforme à la loi de la nature, laquelle ayant créé la femme imparfaite, faible et débile, tant du corps que de l’esprit, l’a soumise à la puissance de l’homme.” Цит. у Jean Delumeau, *нав. дело*, стр. 93.

³⁰⁹ „[R]ien n’est plus capable de nuire aux États que ce sexe [...]” Цит. у *Исто*, стр. 430.

³¹⁰ „Nous n’avons pas besoin de feuilleter l’antiquité pour vous produire des exemples indignes de femmes, qui par leurs mauvais déportements ont perdu non seulement leurs maris et leurs familles; mais aussi des Etats florissants et des Provinces entières; la France nous servira de preuve à notre grand regret, laquelle autrefois durant la régence des femmes, a eu le malheur de se voir à deux doigts pres de sa ruine, et presque ensevelie dans ses calamités.” Paul Caillet, *Le Tableau du mariage*, цит. у Ian Maclean, *Women Triumphant: Feminism in French Literature 1610–1652*, Oxford: Clarendon Press, 1977, стр. 59.

најделотворније обликују јавно мњење³¹¹: ако оставимо по страни народне изреке³¹², умотворине и народну усмену књижевност, родне стереотипе који подупиру подређеност жена можемо читати у владајућим медицинским и филозофским дискурсима епохе, као и у ставовима цркве.

2.1.1. Став медицине: спрега женске физиолошке природе и карактера

Евлин Берио-Салвадор (Evelyne Berriot-Salvadore) подвлачи да се од краја XVI века медицинске науке крећу у подручју „аристотелизма који жену своди на недовршеност и галенизма који је затвара у застрашујућу особеност материце”³¹³. Све женске болести долазе од материце, која је „одговорна” и за рађање ћерки. Према лекару Жану Лијебоу (Jean Liébault), девојчице се рађају када хладноћа материце дегенерише врућу семену течност мушкарца, која је по себи подесна за стварање мушког детета³¹⁴. И у незаобилазној референци умећа дворјанског живота, Кастиљонеовом (Baltassare Castiglione) *Дворјанину*, који ћемо детаљније анализирати у наставку рада, један од ликова, господин Гаспар, позива се на „старе мудраце” који су записали да би „природа, која вазда замишља и стреми савршенству ствари, када би могла, стварала само мушкарце; и када се роди жена, то је мана и грешка природе против онога што би она желела да уради”³¹⁵. Пјер Дармон у студији о прокреацијском миту у барокном добу оцењује да је жеља родитеља да добију синове, стотинама година присутна у различитим друштвима, особито упадљива у Француској у XVII и XVIII веку, и предочава како готово да нема текста, медицинске, теолошке или филозофске природе, који не истиче

³¹¹ Незаобилазну референцу о потпори систему од стране науке и правосуђа, који су се од XVIII века придружили традиционалној корективној улози Цркве у сфери сексуалности представља Фукоова тротомна *Историја сексуалности: Историја сексуалности: Волја за знанјем*, књига 1, s francuskog prevela Jelena Stakić, Beograd: Prosveta, 1978, *Историја сексуалности: коришћење љубавних уживања*, књига 2, s francuskog prevela Ana Jovanović, Beograd: Prosveta, 1988, *Историја сексуалности: старанје о себи*, књига 3, s francuskog preveo Branko Jelić, Beograd: Prosveta, 1988.

³¹² По овом питању в. Jean Delumeau, *нав. дело*, стр. 441–443. Аутор је у попису народних изрека израчунао да их је седам од десет непријатељски усмерено према женама. Видети такође Georges Duby (dir.), *Amour et sexualité en Occident*, Paris : Seuil, 1991, стр. 243.

³¹³ „[T]out semble devoir se jouer entre un aristotélisme qui réduit le féminin à une incomplétude et un galénisme qui l'enferme dans la spécificité inquiétante de l'utérus.” Evelyne Berriot-Salvadore, « Le discours de la médecine et de la science », in Nathalie Davis, Arlette Farge (dir.), *Histoire des femmes en Occident. XVIe–XVIIIe siècles*, vol. 3, Paris : Plon, 1990, стр. 360. О приказивању полова у ренесансним медицинским текстовима в. Ian Maclean, *Le monde et les hommes selon les médecins de la Renaissance*, Paris : CNRS, 2006.

³¹⁴ В. одломке *Trois Livres de maladies et infirmités des femmes*, 1649, цитиране у Wolfgang Leiner (dir.), *Onze études sur l'image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*, Paris : Editions Place, 1984 [1978], стр. 162.

³¹⁵ Baltasare Kastiljone, *Књига о дворанину*, preveo i uvodni tekst napisao Aleksandar V. Stefanović, Beograd: Albatros Plus, 2012, стр. 245.

рођење ћерке као „катастрофу”³¹⁶. Дармон на основу анализе медицинске литературе уочава да је чак потцртавана и неизвесност у погледу постојања душе код особа женског пола, те да су управо стога прва сецирања лешева обављана на женама.³¹⁷

Слично претходним тврдњама, у *Разноврсним запажањима о стерилности* из 1626. једна бабица истиче да је Бог с намером начинио жене слабијима и учинио да пате због недаћа узрокованих материцом како би „спречио завист коју би један пол могао да осећа према другом”³¹⁸. Лекари се, дакле, при описивању женске анатомије не либе психолошких и етичких опсервација. Позивајући се на теорију телесних течности, они жени приписују хладну и влажну, те несавршену природу, између животиње и људског бића.³¹⁹ Лекар Марен Киро де ла Шамбр (Marin Cureau de La Chambre) 1659. године бележи како је жена створена хладна и влажна за сврху коју јој је природа наменила, а потом повлачи аналогију између физиологије и карактера: „И пошто је хладна, нужно је слаба, затим плашљива, кукавица³²⁰, сумњичава, подозрива, лукава, притворна, ласкава, лажљива, увредљива, осветољубива, окрутна у освети, неправедна, шкрта, незахвална, сујеверна. А пошто је влажна, самим тим је променљива, нестална, неверна, нестрпљива, лаковерна, достојна жаљења, брбљива.”³²¹ Ове закључке Де ла Шамбр изводи из претпоставке коју узима као аксиом, према којој је топлота „начело снаге, храбрости и одважности”, па је самим тим нужно „хладноћа начело слабости, нискости душе и плашљивости”³²². Из ове три одлике произилазе остале: на пример, жене лукавошћу надомешћују недостатак снаге, тврди Де ла Шамбр. Илустративан је и аргумент Луја де Сера (Louys de Serres) из студије *Природа, узроци, знаци и лечење немогућности зачећа и стерилности жена* из 1625. године: „Бог је нарочито тежио да подреди жене тој бољци

³¹⁶ Pierre Darmon, *Mythe de la procréation à l'âge baroque*, Paris : J.-J. Pauvert, 1977.

³¹⁷ В. Исто, стр. 149.

³¹⁸ „obvier à l'envie qu'un sexe eût pu porter à l'autre”, *Observations diverses sur la stérilité*, цитат у Evelyne Berriot-Salvadore, нав. дело, стр. 370.

³¹⁹ Из овог разлога поједини лекари и проповедници траже више попустљивости при кажњавању жена, које у извесној мери оправдава њихов „заостали” темперамент (в. Jean Delumeau, нав. дело, стр. 427).

³²⁰ Уп. Брантомову опсервацију како жене воле храбре мушкарце јер представљају супротност њиховој урођеној плашљивости: „Il ne fut jamais que les belles et honnêtes dames n'aimassent les gens braves et vaillants, encore que de leur nature elles soient poltrones et timides ; mais la vaillance a telle vertu à l'endroit d'elles qu'elles l'aiment. Que c'est que de se faire aimer de son contraire malgré son naturel.” Pierre de Brantôme, *Les Dames galantes*, Paris : Garnier Frères, 1967, стр. 235.

³²¹ „[...] et parce qu'elle est froide il faut qu'elle soit Faible & ensuite, Timide, Pusillanime, Soupçonneuse, Défiante, Rusée, Dissimulée, Flatteuse, Menteuse, aisée à offenser, Vindicative, Cruelle en ses vengeances, Injuste, Avare, Ingrate, Superstitieuse. Et parce qu'elle est humide il faut aussi qu'elle soit Mobile, Légère, Infidèle, Impatiente, facile à persuader, Pitoyable, Babillarde.” Marin Cureau de La Chambre, *L'Art de connoistre les hommes. Première partie, où sont contenus les discours préliminaires qui servent d'introduction à celle science*, Paris : Rocolet, 1659, стр. 50. Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65687978/f74.image.r=Marin%20Cureau%20de%20La%20Chambre>>.

³²² Jean Delumeau, нав. дело, стр. 427.

како би зауздао њихову гордост и показао им да су много несавршеније од мушкарца³²³. Стога се случајеви транссексуалних особа по правилу тумаче као „вирилизација”, то јест прелазак из несавршеног у савршеније стање; према речима Жака Дивала (Jacques Duval) из *Трактата о хермафродитима* из 1612: „Мушкарци [...] никада не напуштају своју мужевну природу да би се спустили ка женском полу, јер све ствари теже савршенству”³²⁴. Тако су и примери женског прерушавања у мушкарце, подстакнути славним фигурама ратница и светица, схваћени као стремљење ка савршенијем облику људског бића, док се на ређе случајеве мушкараца прерушених у жене није гледало похвално.³²⁵

Жена је, дакле, парадоксално, истовремено хладне природе и жртва незаситости материце („fueur utérine”), те је важно да се што пре уда како би се спречила фрустрација услед неутаженог сексуалног апетита и материнством зауздао њен природни порив ка похотности³²⁶. Љубав је такође још једна од болести којој жена не успева умаћи след мањка разума и снаге, сматра доктор Жак Феран (Jacques Ferrand) у студији *О љубавној болести или еротској меланхолији (De la maladie d'amour ou mélancolie érotique)* из 1623³²⁷; ова књига надовезује се на сличан трактат из 1612. намењен студентима медицине у Паризу.³²⁸ Феран запажа да је мушки полни орган истурен како би се избегла пометеност и помућеност расуђивања услед близине стидних зона³²⁹, док унутрашњи положај материце утиче на зараженост женског мозга — мушкарац је мање похотан од жене јер у њему „расуђивање ублажава страст пожуде”³³⁰. Феран неуморно цитира

³²³ „Dieu ait voulu particulièrement assujettir les femmes à tel mal pour abattre leur orgueil, et pour leur faire voir qu'elles sont beaucoup plus imparfaites que l'homme.” *Nature, causes, signes et curation des empêchements de la conception, et de la stérilité des femmes*, цитат у Evelyne Berriot-Salvadore, *нав. дело*, стр. 364.

³²⁴ „Les hommes [...] ne déposent jamais leur nature virile et ne retournent arrière vers le sexe féminin, d'autant que toutes choses tendent à perfection.” *Traité des hermaphrodites*, цитат у Evelyne Berriot-Salvadore, *нав. дело*, стр. 368.

³²⁵ На ову тему в. Christine Bard & Nicole Pellegrin (dir.), *Femmes travesties : un « mauvais » genre*, *Clio*, n° 10, 1999, Sylvie Steinberg, *La confusion des sexes. Le travestissement de la Renaissance à la Révolution*, Paris : Fayard, 2000.

³²⁶ В. Evelyne Berriot-Salvadore, *нав. дело*, стр. 380. О женској неутаживој сексуалној жељи услед загревања вулве в. Thomas Laqueur, *нав. дело*, стр. 63. О зауздавању похоте браком в. Georges, Duby, « La femme, l'amour et le chevalier », in Georges, Duby (dir.), *Amour et sexualité en Occident*, Paris : Seuil, 1991, стр. 215.

³²⁷ Студија је први пут објављена 1610, али је била осуђена од стране свештеничких ауторитета у Тулузу. Податак према Жерару Жакену: Jacques Ferrand, *Traité de l'Essence et Guérison de l'Amour ou De la Mélancolie érotique (1610)*, édition, notes et traduction des citations latines et grecques par Gérard Jacquin et Éric Foulon, Introduction de Gérard Jacquin, Postface de Michel Gardaz, Paris : Anthropos, 2001.

³²⁸ *De la Maladie d'amour ou Mélancolie Pratique, Discours curieux qui enseigne à connaître l'essence, les causes les signes et les remèdes de ce mal fantastique*, Dédié à Messieurs les Etudiants de la Faculté de Médecine de Paris, par Jacques Ferrand, Docteur en la Faculté de Médecine, Paris : Denis Moreau, 1612; rééd. 1623.

³²⁹ В. стр. 16 на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86268170/f38.image>>.

³³⁰ „le jugement tempère en lui la passion”, навод према Pierre Darmon, *Mythologie de la femme dans l'ancienne France, XVIe–XVIIIe siècle*, Paris : Seuil, 1983, стр. 97.

ауторитете попут Хипокрита, Галена, Авицене, чије опсервације поткрепљује сентенцама и народним умотворинама. Трактат има упадљиву морализаторско-дидактичку функцију; аутор љубав, тј. страст/пожуду сматра болешћу код оба пола, а као једини лек, после поглавља у којима разматра потенцијалне хируршке или фармацеутске терапије, препоручује брак и предочава супружницима како да се излече од прељубничких порива. Уз то, неколико поглавља посвећено је искључиво питањима женске страсти, незаситости материце као извору еротске меланхолије, разматрањима да ли је женска страст тежа за лечење од мушке.³³¹

2.1.2. Став Цркве: Евине потомкиње

Горенаведени псеудонаучни докази омогућавају проповедницима да оправдају и увереније заступају доминацију мушкараца. Једно од најраспрострањенијих дела у француским домовима почев од краја XVI века, *Упутства исповедницима* светог Карла (saint Charles), које су, према истраживањима Жана Делимоа, духовници читали међу десетинама милиона људи, поручује да васпитање и образовање жена изискује исувише напора, те да је стога боље позабавити се подучавањем духа њихових мужева:

И, пошто несталност њиховог [женског] духа и нарави обично захтева много рада од исповедника, једно од најбољих решења јесте да настојимо да више негујемо душу њихових мужева, који су хришћани, него душу тих жена: јер, будући да је природа подарила већи и чвршћи дух мушкарцу, много је корисније њих образовати, пошто ионако исправно вођење породице и побожност жена у потпуности зависе од врлине њихових мужева.³³²

³³¹ Садржај поглавља в. на <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86268170/f19.image>>. Истраживања Ђулијане Скјезари и Бернадете Хуфер показала су да се женама приписује „телесна” меланхолија као последица незаситости материце, док је искључиво за мушкарце резервисана племенита „умна меланхолија” која је још од Аристотела знак генија. В. Juliana Schiesari, *The Gendering of Melancholia: Feminism, Psychoanalysis, and the Symbolics of Loss in Renaissance Literature*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992, Bernadette Höfer, *Psychosomatic Disorders in Seventeenth-Century French Literature*, Aldershot: Ashgate, 2009. Слично је писао и Мишел Фуко у одељку о „хистеризацији” женског тела у првом тому *Историје сексуалности*.

³³² „Et pour ce que la légèreté de leur esprit et de leur humeur donne ordinairement beaucoup de travail aux confesseurs, l’une des meilleures précautions qu’on puisse y apporter, c’est de cultiver davantage les âmes des maris, qui sont chrétiens, que celles de leurs femmes : car la nature ayant donné plus de poids et de fermeté à l’esprit de l’homme, il y a bien plus de profit de les instruire, vu même que le bon ordre des familles et la piété des femmes dépend complètement de la vertu des hommes [...]” *Les Instructions aux confesseurs*, Цит. у Jean Delumeau, *нав. дело*, стр. 423.

Трактат *О владању гости* из XVI века Абрам де ла Фрамбоазјер (Abraham de La Framboisière) отпочиње набрајањем лукавстава и трикова који жени могу помоћи да сачува лепоту, сматрајући да женска лепота природно одговара мушкој снази³³³: „Стога не треба да чуди што се жене упињу одржавати оно што им по природном праву припада”³³⁴. Лепота и срамежљивост представљају незаобилазне особине идеалне жене. Ако је прва од стране црквених отаца проказана као извор искушења и греха, друга је слављена као природни коректив и штит. Тако отац Ле Моан (Le Moane) сматра да за жену ништа није природније од стида: „Он је вео који она не мора куповати [...] Припада свим земљама и свим годишњим добима, свим сталежима и свим животним добима”³³⁵. Есенцијалистичко и родно диференцирано схватање категорије стида потврђује и дефиниција из Фиртјеровог речника: „природна срамота, која се осећа када се чини нешто непристојно или лоше, и испољава се црвенилом на лицу. Стид пристоји женама, девојкама и деци”³³⁶. Босије (Bossuet), који је својим положајем и утицајним беседничким умећем привлачио пажњу верника, са проповедничке позиције у *Другом успењу* заговара скромност наспрам женске сујете и каћиперства, подсећајући жену да је потекла од додатног мушкарчевог ребра у које је стало искључиво „онолико лепоте колико је Бог желео”³³⁷. У *Једанаестом успењу* Босије се позива на причу о Постању и објашњава да су надмоћ, па чак и окрутност и насиље мушкараца последице Евиног греха:

Она [= жена] је била створена да мушкарцу пружи пријатно друштво, утеху и благодот живота, а постала је горда због ове намене: стога се Бог умеша и ову првобитну нежну превласт коју беше приписао мушкарцу претвори у подређеност и горку надмоћ.

³³³ Уп. са Брантомовом опаском како жене не треба да се прерушавају у мушкарце да не би извитопериле своју природну лепоту и нежност: „D’une autre chose aussi se doit bien garder la dame, de ne déguiser son sexe et ne s’habiller en garçon, soit pour une mascarade ou autre chose : car, encore qu’elle eût la plus belle jambe du monde, elle s’en montre difforme, d’autant qu’il faut que toutes choses aient leur propreté et leur séance; tellement qu’en démentant leur sexe, défigurent du tout leur beauté et gentillesse naturelle.” Pierre de Brantôme, *нав. дело*, стр. 195.

³³⁴ „C’est pourquoi il ne faut trouver étrange si elles sont curieuses de conserver ce qui semble leur appartenir de droit naturel [...]” *Du gouvernement des dames*, цит. у Evelyne Berriot-Salvadore, *нав. дело*, стр. 387.

³³⁵ „C’est un voile qu’elle n’achète point [...] Il est de tous les pays et de toutes les saisons, de toutes les conditions et de tous les âges.” *Исто*, стр. 12. Детаљније о „женском” и „мушком” стиду в. Jean-Claude Bologne, *Histoire de la pudeur*, Paris : Hachette, 1986, стр. 12–14.

³³⁶ „Honte naturelle qu’on a de faire quelque chose de deshonnête, ou de mauvais, & qui se témoigne par une rougeur qui monte au visage. La pudeur sied bien aux femmes, aux filles & aux enfants.” Antoine Furetière, *нав. дело*, одредница „pudeur”. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1693.image>>.

³³⁷ „Elles n’ont qu’à se souvenir de leur origine ; et sans trop vanter leur délicatesse, songer après tout qu’elles viennent d’un os surnuméraire où il n’y avait de beauté que celle que Dieu voulut y mettre.” Bossuet, *Deuxième Élévation sur les Mystères*, Цит. у Françoise Colin et al., *нав. дело*, стр. 212.

Мушкарац по разуму беше надмоћнији: сада постаде окрутан господар по нарави; љубомора га начини тиранином, и жена постаде потчињена таквом бесу. На преко пола планете жене живе у својеврсном ропству. То тешко царство мушкараца и терет коме је жена потчињена последица су греха.³³⁸

2.2. Расправе о женама: мизогинија и протофеминистички контрадискурси

Ако се узму у обзир предочени нормативни институционализовани дискурси, не чуди обиље експлицитно женомрзачких текстова објављиваних током читавог XVII века. Једно од најчувенијих таквих дела јесте *Абецеда женских несавршености и зала* Жака Оливијеа (Jacques Olivier), објављена 1617³³⁹, у којој аутор нашироко сликовито разрађује двадесет пет женских мана и порока који одговарају сваком од слова абецеде³⁴⁰. Он предочава како жена није требало ни да буде створена из више разлога, нарочито са своје неспособности, неспретности, као и труда који изискује од мушкараца, а особито због „урођене и традиционалне сујете“³⁴¹. У књижевности XVII века не недостаје примера слабо похвалних ставова према женама: од сатиричних приказа похотних и/или ружних жена код барокних песника³⁴², преко Рењијеове (Mathurin Régnier) XIII сатире, до критике феминизираних, префињених а подлих дворјана у Ла Бријеровим (Jean de la Bruyère) *Карактерима*³⁴³ или Боалоове (Boileau) X сатире против жена из 1694. године.³⁴⁴

Примери „природних“, претежно негативних женских одлика које смо побројали у одељку 2.1. представљају неке од потезаних аргумената у такозваној Расправи о

³³⁸ „Elle était faite pour être à l’homme une douce société, sa consolation, et pour faire la douceur de la vie ; elle s’enorgueillissait de cette destination : mais Dieu y mêle la sujétion et il change en une amère domination cette douce supériorité qu’il avait d’abord donné à l’homme. Il était supérieur par raison : il devient un maître sévère par humeur ; sa jalousie le rend un tyran ; et la femme est assujettie à cette fureur ; dans plus de la moitié de la terre, les femmes sont dans une espèce d’esclavage. Ce dur empire des maris, et ce joug auquel la femme est soumise, est un effet du péché.” Bossuet, *Onzième élévation*, цит. у *Исто*.

³³⁹ Јан Меклин подвлачи да је ово дело штампано шеснаест пута у току XVII века: Ian Maclean, *нав. дело*, стр. 31.

³⁴⁰ На пример: *Advissimum animal* (незасита животиња), *Concupiscentia carnis* (похота пути) итд. *L’Alphabet de l’imperfection et malice des femmes*, в. Pierre Darmon, *нав. дело*, 1983, стр. 7.

³⁴¹ „la vanité naturelle et coutumière”, цитат у *Исто*, стр. 25.

³⁴² О представама жене у барокној поезији в. Michel Jeanneret, *Eros rebelle. Littérature et dissidence à l’âge classique*, Paris : Seuil, 2003, као и наш рад Željka Janković, « La femme et l’amour dans la poésie baroque française : entre néo-pétrarquisme et anti-pétrarquisme », *Filološki pregled*, XL, 2013/2, 89–101.

³⁴³ На ову тему в. Cédric Corgnet, *нав. чланак*.

³⁴⁴ За опширније анализе слика жене у књижевности XVII века упућујемо на две исцрпне студије које је уредио Волфганг Лајнер: Wolfgang Leiner (dir.), *Onze études sur l’image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle* и *Onze nouvelles études sur l’image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*, Tübingen/Paris : Gunter Narr Verlag, 1984.

женама³⁴⁵ (*Querelle des femmes*), како се често називају полемике на ширем европском подручју у интервалу од почетка XV до XIX века. Скорија истраживања из области студија рода показују да је примереније говорити у множини о споровима око жена који су се у одређеним историјским тачкама јављали у вези са различитим питањима поводом положаја жене у друштву, не само у Француској и Енглеској, како се првобитно сматрало, већ и у Немачкој, Италији, Шпанији.³⁴⁶ Но, како је већ приметио Јан Меклин (Ian Maclean), неретко су са обе „стране” учесника у расправама аргументи усмерени преваходно ка доказивању супериорности једног пола над другим.³⁴⁷ Предочимо само пар речитих наслова: као реакцију на текст Жака Оливијеа, витез од Ескала (*le chevalier de L'Escale*) пише трактат *Заступник жена, који тврди да су оне племенитије, савршеније и у свему честитије од мушкараца, насупрот извесном женомрцу, неименованом аутору и изумитељу женских несавршености и злобе*³⁴⁸; Онора де Меније (Honorât de Meunier) осам година касније саставља текст *Савршенство жена (La Perfection des femmes)*, а Жакет Гијом (Jacquette Guillaume) 1665. објављује *Славне госпе, где се исправним и чврстим аргументима доказује да женски пол у свему надмашије мушки (Dames illustres: où, par bonnes et fortes Raisons, il se prouve que le Sexe féminin surpasse en toute Sorte de Genre le Sexe masculin)*³⁴⁹.

Узгред, треба имати у виду да су поједини аутори похвалних списа у одбрану и славу жена из XVII века, са повећањем броја писмених жена и порастом женске читалачке публике, те окупљањима у салонима угледних жена, вероватно писали панегиричке текстове ради задобијања читалачке пажње међу женском циљном групом.

Мушкарци који стају у одбрану женског пола често настоје доказати и како су жене морално честитије од мушкараца. Тако ни појединим заступницима женских

³⁴⁵ Искрпна листа библиографских референци у вези са Расправом о женама доступна је на адреси <<http://siefar.org/revisiter-la-querelle-des-femmes/bibliographie>>.

³⁴⁶ В. нарочито серију публикација под насловом *Revisiter la Querelle des femmes* у издању Универзитета Сент-Етјен: Éliane Viennot, Nicole Pellegrin (dir.), *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 1 : Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1750 aux lendemains de la Révolution*, Saint-Etienne : Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2012, Danielle Haase-Dubosc et Marie-Élisabeth Henneau (dir.), *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 2 : Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1600 à 1750*, 2013, Armel Dubois-Nayt, Nicole Dufournaud et Anne Paupert (dir.), *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 3 : Discours sur l'égalité/inégalité des femmes et des hommes, de 1400 à 1600*, 2013, Armel Dubois-Nayt, Marie-Élisabeth Henneau et Rotraud von Kulesa (dir.), *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 4 : Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de la Renaissance aux lendemains de la Révolution française*, 2016.

³⁴⁷ В. Ian Maclean, *нав. дело*, стр. 35.

³⁴⁸ *Le Champion des femmes, qui soutient qu'elles sont plus nobles, plus parfaites et en tout plus vertueuses que les hommes, contre un certain misogynes, anonyme auteur et inventeur de l'imperfection et malice des femmes*, à Paris, chez la veuve de M. Guillemot, 1618.

³⁴⁹ За више наслова и појединости в. Marc Angenot, *Les champions des femmes : examen du discours sur la supériorité des femmes, 1400–1800*, Montréal : Presses de l'Université du Québec, 1977.

гласова у расправи често не мањка псеудоаргумената: један од илустративнијих примера оваквог, данас бисмо рекли псеудофеминизма, јесте популарни трактат *О изврности жена (De l'excellence des femmes)* из 1509, радо читан у наредна два века, у коме аутор Анри Корнеј Агрипа (Henri Corneille Agrippa), славећи срамежљивост жена, потврђује њихову супериорност доказом да жени коса довољно расте како би покрила „све делове тела које стид захтева да се покрију”, а природа томе доприноси и „скривајући и затварајући унутра оно што код мушкарца стоји споља”³⁵⁰. Штавише, жена је, тврди аутор, ближа Богу од мушкарца јер се при паду увек нађе на леђима, очију упртих ка небу, док мушкарац, „пада припросто, на стомак, лицем ка земљи”³⁵¹. Слично, госпа Емилија из Кастиљонеовог *Дворјанина* примећује да су жене много часније од мушкараца, будући да је „врлина женског, а грех мушког рода.”³⁵² На сличне бескорисне подухвате надметања осврнула се Симон де Бовоар опаском како је неопходно укинути размишљање о половима у хијерархијским релацијама:

Међутим, са исто толико неповерења треба да примамо и аргументе феминиста: брига о полемикама њима веома често одузима сваку вредност. „Питање жена” јесте тако јалово баш зато што је мушка ароганција од њега направила предмет „препирке”. Када се човек препире, он више не резонује добро. Неуморно се покушавало да се докаже да је жена супериорна, инфериорна или равноправна с мушкарцем. [...] Сваки аргуменат одмах повлачи за собом своју опречност, и често су оба нетачна. Ако постоји жеља да се тај проблем јасно сагледа, треба се ослободити тих укорењених навика. Треба искључити магловите појмове супериорности, инфериорности, једнакости, који су покварили све дискусије и започети све изнова.³⁵³

Нас првенствено интересује које родне стереотипе женомрсци или бранитељи и бранитељке жена износе у својим текстовима. Након горепредочених мана и порока, погледаћемо неколико илустративних примера особина које красе врлу жену. Критичка литература и антологије феминистичких текстова као протофеминистичке ауторе³⁵⁴ пре

³⁵⁰ „[L]eurs cheveux croissent assez pour couvrir toutes les parties de leur corps que la pudeur veut qu'on cache [...]. De plus, la nature paraît avoir voulu ménager la pudeur de la femme, en cachant et en refermant au dedans ce qui paraît au dehors dans l'homme.” Цит. у Pierre Darmon, *нав. дело*, стр. 56.

³⁵¹ „tombe avec vulgarité, sur le ventre, face contre terre”, навод у *Исто*.

³⁵² Балтасаре Кастиљоне, *нав. дело*, стр. 221.

³⁵³ *Други пол*, том I, стр. 23.

³⁵⁴ Према нашем увиду, термином *протофеминизам* као ознаком профеминистичких ставова и текстова пре организованих феминистичких покрета први пут се у француској литератури служи Кристин Делфи у Christine Delphy, « Proto-féminisme et anti-féminisme », *Les Temps modernes*, n° 346, mai 1975. Текст је прештампан 1998. у *L'Ennemi principal, 1. Économie politique du patriarcat*, Paris : Syllepse, 207–243.

XVIII века најчешће наводе Кристину де Пизан (Christine de Pizan), Мари де Гурне (Marie le Jars de Gournay) и Пулена де ла Бара³⁵⁵, те ћемо се и ми осврнути на део мисли ово троје аутора, а предочићемо и приказ поларизованих тензија у расправи о женама на примерима из Кастиљонеовог *Дворјанина*.³⁵⁶

2.2.1. Кристина де Пизан: алегоријски приказ женских врлина

Један од првих значајнијих тренутака у Расправи о женама представља побуна ранохуманистичке ауторке Кристине де Пизан против представа жене у другом делу чувеног средњовековног *Романа о Ружу* (*Le Roman de la Rose*)³⁵⁷ из пера Жана де Мена (Jean de Meung).³⁵⁸ Насупрот трубадурској традицији идеализовања вољене госпе, оличеној, између осталог, у првом делу романа из пера Гијома де Лориса (Guillaume de Lorris), Жан де Мен жени приписује несталност, подмуклост, лицемерје, љубомору, користољубље. Кристина де Пизан се 1404. и 1405. године посветила писању *Града жена*, у чијем предговору износи мотиве за свој подухват: на страни „јачањ[а] морала и врлине”³⁵⁹, ауторка иронично јадикује што Господ није учинио да се роди као мушкарац, безгрешан и савршен у очима многих гласноговорника свога пола, те поставља питање због чега је жена у многим мушким списима и расправама, од Овидија наовамо, оклеветана као искључиви кривац за сва зла. Она преузима тезу коју је заступала и у делу *Посланица о Роману о Ружу* (1401–1402): полемишући са Овидијевим *Умећем љубави*, закључила је да постоје превртљиве жене, али ништа више него превртљиви мушкарци те да би, уколико се за ове друге пишу трактати који их упозоравају на женске замке, ваљало исто тако ове прве научити како да се сачувају „од замки које им

³⁵⁵ В., на пример: Elaine Marks, Isabelle de Courtivron (eds.), *нав. дело, Ecrits féministes de Christine de Pizan à Simone de Beauvoir*, anthologie présentée par Nicole Pellegrin, Paris : Flammarion, 2010, Florence Rochefort et Éliane Viennot (dir.), *L'Engagement des hommes pour l'égalité des sexes. (XIVe–XXIe siècle)*, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2013, Lieselotte Steinbrügge & Suzan van Dijk (dir.), *Narrations genrées, Écrivaines dans l'histoire européenne jusqu'au début du XXe siècle*, Louvain : Peeters, 2014, François Le Guennec (dir.), *Savantes femmes & citoyennes de Tendre en Europe (1607–1678)*, Paris : L'Harmattan, 2014, стр. 187–200. За друге протофеминистичке гласове у периоду 1597–1694. в. Colette H. Winn, *Protestations et revendications féminines. Textes oubliés et inédits*, Paris : Honoré Champion, 2002.

³⁵⁶ За детаљнију синтезу Расправе о женама у прве три деценије XVII века в. Ian Maclean, « La querelle des femmes en France et en Angleterre de 1615 à 1632 : conjoncture et structures », *Littératures classiques*, vol. 81, n° 2, 2013, 147–171.

³⁵⁷ Роман је настао између 1237. и 1280. године.

³⁵⁸ Текстови учесника у расправи обједињени су у Christine de Pisan, Jean Gerson, Jean de Montreuil, Gontier et Pierre Col, *Le Débat sur le Roman de la Rose*, édition critique, introduction, traductions, notes par Eric Hicks, Paris : Honoré Champion, 1977.

³⁵⁹ Kristina de Pizan, *Grad žena*, sa francuskog prevela Suzana Pavlov, Beograd: Feministička 94, 2003, стр. 9.

постављају мушкарци³⁶⁰. Ово подсећање честитих жена, а нарочито неискусних девојака, на погубност страсти, те на нужност подозрења и одбрану угледа стидом пред ласкавим заводницима уочљиво је и у обраћању ауторке женама у ораторском и дидактичком регистру на крају књиге:

А ви девојке, девице, будите чисте, честите и скромне. Увек пазите: покварењаци увек шире своје мреже. Нека вам поглед буде оборен, уста шкрта на речима; *нека стид увек надахњује ваше поступке. Наоружајте се врлином и храброшћу против свих лукавстава заводника* и избегавајте њихово друштво. [...] Одгурните ласкаве лицемере који желе да вас опчине својим лепим причама и свим *бешчасним лукавствима одузму ваше највеће благо, односно вашу част и беспрекорност вашег угледа!* О, бежите, госпође, *бежите од те луде страсти коју величају пред вама!* Бежите од ње! За љубав Бога, бежите! Ништа добро вам неће донети; насупротив томе, будите сигурне да уколико вам се игра чак и учини пријатном, она ће се увек завршити на вашу штету.³⁶¹ Не допустите никада да вас увере у супротно, јер је то гола истина. Сетите се, драге пријатељице, како вас ти мушкарци оптужују за слабост, лаковерност и непостојаност, што им уопште не смета да поставе своје најизопаченије замке и да се довијају на хиљаде начина да вас заведу и да вас ухвате као животиње у своје мреже! Бежите, госпође, бежите! Избегавајте везе, јер се иза те веселости крију најстрашнији отрови, који доносе смрт. Настојте, моје пречасне госпе, увеличати и умножити број становница нашег Града трагајући за врлином и бежећи од порока и веселите се у добру.³⁶²

Ауторка у алегоријској приповести предочава како су јој се обратиле три госпе: Разумност, Исправност и Праведност, наводећи је да сагради и утврди Град жена у којем ће живети заслужне припаднице женског пола, описане као: „само образоване и угледне жене, јер ће зидине нашег града бити затворене за све оне које немају врлина.“³⁶³ Врлина је најузвишенија одлика честите жене, коју Кристина де Пизан понавља и у свом завршном обраћању женама с краја књиге.³⁶⁴ Кроз савете и запажања трију госпи може се уочити хришћанско становиште ауторке која проказује само „неправедне жене које

³⁶⁰ Исто, стр. 158.

³⁶¹ Слично одвраћање жена од опасних љубавних заноса наћи ће се нешто мање од века и по касније у роману *Болне љубавне стрепње (Les Angoisses douloureuses qui procedent d'amours)* Елизене из Крена (Hélisenne de Crenne), који је између 1538. и 1560. доживео десет издања (према Тамара Валчић-Булић, *Француска ренесанса прича, приповетка и приповест*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2014, стр. 42).

³⁶² Кристина де Пизан, *нав. дело*, стр. 213–214. Курзив Ж. Ј.

³⁶³ Исто, стр. 13.

³⁶⁴ В. Исто, стр. 212.

воде искварен и изопачен живот”³⁶⁵ противно женској природи која је „скромна, честита и поштена”. Нарочито су истакнуте побожност, милосрдна дела и врлине знаменитих жена.³⁶⁶ Полемишући са Цицероном или Катоном, три госпе више пута подвлаче честитост као основно обележје жене, као главну женску врлину која јој је по природи приписана, додајући да је таквој жени урођена непрестана обазривост и брига за углед: „Наиме, нема ничег пријатнијег него кад видите изврсну и часну жену беспрекорног понашања; али трн Страх од Лошег Понашања и трн Скрушености заувек је усађен у душу такве жене; отуда суздржаност, честитост и опрезност који су јој својствени и који је штите.”³⁶⁷ Нарочита апологија женске врлине и честитости и савети да је неопходно чувати се посрнућа пред заводником уочљиви су на почетку другог дела књиге, у коментару који госпа Исправност изриче на рачун чињенице да су многи мужеви незадовољни када им жена донесе на свет ћерку. Разлози овоме, недовољно чврсти, подвлачи госпа, јер су често засновани на наивности и незнању, могу бити вишеструки. Госпа Исправност наводи страх од трошкова при удаји ћерке, као и страх очева да им ћерка не подлегне „шарму неког заводника” то јест не „обешчати се”. Први страх је неутемељен јер, тврди госпа, образовање, изучавање заната, али и проблеми и „лудости” синова могу родитеље стајати много скупље од мираза за ћерке. Лек против другог страха госпа Исправност види у васпитању, тј. пружању примера врлине и строгој дисциплини:

Што се тиче страха да се не обешчате, довољно је мудро их подучити док су још мале и да им мајка да добар пример, јер ако мајка води недоличан живот, она неће бити узор својој кћери. Такође их треба сачувати од недоличних посета, мотрити на њих изблиза и застрашити их, јер када се деца и млади људи науче да поштују дисциплину, онда се науче врлини за читав живот.³⁶⁸

Од других „природних” женских особина Кристина де Пизан наводи умереност, посвећеност, милосрђе, нежност³⁶⁹. Њено виђење „равноправности” полова, пре него термином једнакости могло би се адекватније дефинисати термином комплементарности према божјој замисли, будући да је Свевршњи једном полу наменио

³⁶⁵ Исто, стр. 21.

³⁶⁶ В., на пример, стр. 157, 213, 214.

³⁶⁷ Исто, стр. 27.

³⁶⁸ Исто, стр. 95.

³⁶⁹ В. Исто, стр. 28.

једне послове, а другом друге. Тако ауторка објашњава искљученост жена из судства њиховом природном нежношћу и неспособношћу да се баве присилом и снагом оружја, за разлику од мушкараца које одликују физичка снага и „храброст да иступају”³⁷⁰. У поглављима која обухватају дијалог и расправе између Кристине и Разумности госпа Разумност тврди како је физичка слабост жена у односу на мушкарце надомешћена развијенијим неким другим особинама. Тако на опаске извесних женомрзаца да жене имају слабије интелектуалне способности него мушкарци госпа Разумност отповеда да умови који то уочавају бркају узрок и последицу, то јест да би девојчице подједнако добро владале наукама којима владају дечаци када би се систематски слале у школе као што се то чини с овим другима и када би имале подједнако разноврсна искуства уместо што се искључиво брину о домаћинству; госпа Разумност додаје: „јер, као што сам ти малочас назначила, будући да жене имају нежније тело од мушкараца, слабије и мање кадро за одређене задатке, оне примају живље и истанчаније оно за шта се заузму.”³⁷¹

Три госпе саговорнице Кристине де Пизан оповргавају неколико негативних стереотипних особина приписаних женама као што су брбљивост и неспособност да сачувају тајну, слаба воља, лакомисленост, лукавост и несталност, кокетерија, склоност лепих жена ка „посрнућу”, тврдичлук³⁷². У аргументацији користе противпримере знаменитих жена — краљица, принцеза, ратница, научница, светица и мученица — које су пример постојаности, храбрости, искрености и честитости, или пак, осуђују чувене мушкарце који су кроз историју оставили пример непостојаности и неистрајности. Госпа Истрајност имплицитно критикује жене које се дотерују и носе раскошну одећу искључиво како би се допале мушкарцима, те настоји да докаже да мушкарци више цене врлину него љупкост:

И када бих признала да се жене труде да буду лепе, кокетне, љупке и заводљиве да би биле вољене, доказаћу ти да их мудри и честити мушкарци не воле више из тог разлога. Напротив, они који воле врлину више воле врле, честите и непорочне жене чак и ако су мање лепе од кокетних жена. Могли би ми одговорити — пошто жене привлаче мушкарце врлином и честитошћу, да је несрећа што их оне тако привлаче — да би било боље да су жене мање врле. Међутим, то је софизам, јер се не морамо одрећи добрих и

³⁷⁰ Исто, стр. 32.

³⁷¹ Исто, стр. 57.

³⁷² О наведеним манама в. Исто, стр. 28, 32, 57, 114, 139, 157, 172, 131, 176.

корисних ствари или их занемарити под изговором да их будале користе за зло. Свако мора да испуњава своје обавезе посвећујући се добру, ма шта се догодило.³⁷³

Кристина де Пизан за брак тврди да је света институција, „исправан и у складу са Божјим законом”³⁷⁴, а себи, кроз речи Госпе Разумности, поставља задатак да исправи и мушкарце и жене када „застрале”, како би их вратила на прави пут. Апологија брака и осуда развратних жена присутне су кроз читаву књигу.³⁷⁵ Ауторка кроз речи трију госпи предочава да су сва стереотипна виђења брака као неподношљивог след женине кривице заправо извртања добро познате чињенице да мушкарци владају женама, а не обратно, те да ови први „никада нису били под јармом такве царевине”. Но, институција брака код Кристине де Пизан није проказана или одбачена, као што ће то бити случај код, на пример, неких прециозних ауторки XVII века, већ ауторка настоји да укаже на примере складних бракова који су пријатни јер су и муж и жена „добри, благи и разумни.”³⁷⁶ Брак са „изврским, часним и верним” мушкарцем представљен је као највећа женина срећа: „жене које се за њих удају су рођене под срећном звездом и треба да захвале боговима за срећу коју су им подарили на овом свету.”³⁷⁷

Сличну аргументацију у славу честитих жена и брака, као и предочавање комплементарних родних улога изнеће и скоро три века после Кристине де Пизан, 1694. године, Шарл Перо (Charles Perrault) у *Апологији жена (L'Apologie des femmes)*, написаној, између осталог, и као одговор на Боалоову женомрзачку X сатиру³⁷⁸, а у форми поеме у којој отац сину предочава предности брака. Као код Кристине де Пизан, у Пероовом виђењу идеална супруга „мираз свој крунише стидљивошћу чедном/

³⁷³ Исто, стр. 174.

³⁷⁴ Исто, стр. 13.

³⁷⁵ В. на пример, стр. 100: „Али које становнице ћемо довести? Развратне жене на лошем гласу? Свакако не; оне ће све бити изузетно поштене и угледне, јер нема бољих становница нити лепшег украса за град од племенитих и храбрих госпи.”

³⁷⁶ Исто, стр. 102.

³⁷⁷ Исто. Уп. одломак из завршног обраћања ауторке на крају књиге, у којем се уочава и слављење понизности и истицање „дужности” жене да се потруди да мужа приведе врлини уколико скрене с доброг пута, стр. 213: „Да она који има благог, разумног и доброг мужа, који је воли искреном љубављу, захвали Господу јер то није безначајна наклоност, већ највеће добро које може примити на овом свету; нека се побрине да га служи, љуби и воли верна срца — као што је њена обавеза — живећи у миру и молећи Бога да и даље чува њихову заједницу и да им сачува животе. Што се тиче оне чији муж није ни добар ни зао, и она мора захвалити Господу што јој није доделио горег; она мора да се потруди да ублажи његову напраситост и да живе у складу са својим сталежом. А она чији је муж развратник, неверник и зао мора учинити све да га подржи, како би га отргла од изопачености и извела га, уколико може, на пут разума и добротe; а уколико, упркос свим њеним напорима, муж истрајава у злу, њена душа ће примити награду за ту храбру истрајност, и сви ће је благословити и узети у заштиту.”

³⁷⁸ В. Nicolas Boileau-Despreaux, « Satire X : Les Femmes », in *Œuvres poétiques de Boileau-Despreaux, accompagnées d'extraits de ses œuvres*, édition classique annotée par M. Ch. Gidel, Paris : Garnier frères, 1883. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54070390/f2.image>>.

искреном врлином и нежним пламеном³⁷⁹. И као што Кристина де Пизан у експлицитно хришћански оријентисаном *Граду жена* слави женску понизност и трпељивост, и труд жене да мужа који је „скренуо са пута” приволи врлини, тако Перо сматра да је адекватан одговор жене на мушку прељубу стрпљиво подношење, као и испољавање још веће љупкости којом би се поново освојило мужевљево срце:

Галантну прељубу ако ли примети
Што више љупкости нека се посвети;
Без речи нек трпи, а благост ће знати
Мужевљево срце нежно да поврати.³⁸⁰

2.2.2. Кастиљонеов *Дворјанин*: сума аргумената против и у корист жена

Четири књиге *Дворјанина* (*Il Libro del Cortegiano*) Балтасареа Кастиљонеа изашле су 1528. године, а у Француској су између 1537. и 1690. доживеле пет превода и неколико десетина издања³⁸¹. Дело је бокачовске инспирације: наиме, 9 ликова — 2 жене и 7 мушкараца — окупљених на двору Монтефелтро у Урбину дискутују о значајним темама које, поред одлика савршеног дворјанина, дотичу и питање идеалне дворске даме и опхођења према њој. Фактивно ткиво Кастиљоне је између 1513. и 1524. године црпео у дворским конверзацијама којима је „ председавала” војвоткиња од Урбина Елизабета Гонзага (Elisabetta Gonzaga), снаха „ прве даме Ренесансе”, значајне културне и политичке фигуре, уметничке покровитељке која је утицала на преношење моде салона из Италије у Француску — Изабеле д’Есте (Isabella d’Este). Ова књига извршила је несумњив утицај на обликовање дворјанског идеала углађеног и пристојног човека у седамнаестовековној Француској, те ћемо јој се стога вратити у одељку посвећеном овом питању, где ћемо показати да идеал пристојног мушкарца и пристојне жене не

³⁷⁹ „[...] couronne sa Dot d’une chaste pudeur, / D’une vertu sincère & d’une tendre ardeur.” [Charles Perrault], *L’Apologie des femmes*, Paris : Coignard, 1694, стр. 11. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108213g>>.

³⁸⁰ „Si son œil aperçoit quelque intrigue galante,
Alors elle se rend encore plus complaisante,
Souffre tout, ne dit mot, tant qu’enfin sa douceur
L’attendrit, le désarme & regagne son cœur.” *Исто*, стр. 12.

³⁸¹ Податак према Giovanna Devincenzo, « *Le Livre du Courtisan* en France aux XVIe et XVIIe siècles », *Tradurre*, 2014, 67–68. Текст је доступан на адреси <<https://ojs.cimedoc.uniba.it/index.php/trd/article/view/309/177>>.

подразумева исте „врлине”. Жене се у расправи деле на честите/„крепосне”³⁸² и блудне/нечасне³⁸³. Конте дефинише отмену дворску даму, чије ћемо црте накнадно детаљније анализирати, као супротност извештаченој каћиперки: дражесност ове прве састоји се у природности покрета, једноставности украса, привидној нехајности за изглед, а нарочито је допадљива „чедн[а] зарумењеност на лицу”³⁸⁴ од стида. Она је лепа, чедна и одмерена, одана, весела и опуштена у друштву, држи до свог угледа, те мушкарац мора да се опходи према њој са пуно поштовања.

На овом месту превасходно нас занимају женомрзачки и протофеминистички аргументи изложени у тексту, који представља својеврсну синтезу расправа о женама. Портпарол женомрзаца представљен је у лику Гаспара Палавичина, и, донекле, Отавијана Фрегоза, док је главни „заступник” жена Јулијано Величанствени. Овај први износи неке од традиционалних аргумената против жена, ослањајући се, као што смо већ поменули, на аристотеловске и галеновске ставове³⁸⁵: жене су завидне, окрутне и свирепе, таште, уживају да буду мољене, и да се опходе према мушкарцима са висине, а истовремено су кукавице и плашљиве³⁸⁶. Будући несавршеније од мушкараца, нужно је зауздати им порочну природу — која често нагиње крајностима у свему, па тако и у страстима³⁸⁷ — помоћу „срамот[е] и бојазни од љаге”, како би се уздржаношћу осигурала „извесност у погледу деце”³⁸⁸. Даље, жене су брбљиве, користољубиве и заводе мушкарце ради поклона и богатства, а главно занимање требало би им бити старање о кући, деци и породици.³⁸⁹ Док је Гаспар изричито против поверавања

³⁸² В. Балтасаре Кастиљоне, *нав. дело*, стр. 200.

³⁸³ В. Исто, стр. 73.

³⁸⁴ Исто, стр. 74.

³⁸⁵ Уп. Исто, стр. 248–249: „као што и сами знате, од најмудријих људи, да је мушкарац сличан облику, а жена твари, према томе, као што је облик савршенији од твари”, као и стр. 250: „Вруће је много племенитије и савршеније од хладног, јер је делатно и продуктивно.” Уп. са Галеновим ставом: „Or, de même que l’espèce humaine est la plus parfaite de tous les animaux, au sein de l’humanité l’homme est plus parfait que la femme, et la raison de sa perfection est son excès de chaleur, car la chaleur est l’instrument premier de la Nature”, цит. у Thomas Laqueur, *нав. дело*, стр. 46.

³⁸⁶ Балтасаре Кастиљоне, *нав. дело*, стр. 180, 301, 221, 309, 250.

³⁸⁷ Уп. Исто, стр. 272: „Нећу оповргавати да су људи дали себи нешто већу слободу, а ово стога што знају да по општем мишљењу разуздани живот њима не доноси срамоту као женама, које због слабости пола, много више су склоне путеној глади од мушкараца, и ако се понекад уздржавају да задовоље своје страсти, оне то чине због срамоте, а не зато што нису за то врло спремне. И тако су им људи наметнули страх од љаге као кочницу, да, такорећи, на силу сачувају своју чедност, без које, искрено речено, не би биле много поштоване, јер свету су жене потребне само да би рађале децу.”

³⁸⁸ Исто, стр. 222. Уп. стр. 271: „И стога, као што је јуче речено, сасвим је на месту правило да је женама дозвољено да, без прекоревања, у свему другом греше, докле год су у могућности да све своје снаге посвете тој једној врлини, чедности, без које не би се знало ко је отац деце, а веза која држи повезаним цео свет крвљу и љубављу, коју свако природно гаји према сопственом потомству, не би више постојала. Из тог разлога, женама није допуштен разуздан живот мушкараца, који не носе девет месеци децу у своме телу.”

³⁸⁹ Исто, стр. 240, 225.

државних послова женама, Јулијано наводи примере, од антике наовамо, жена које су умешно и оштроумно управљале градовима и државама, показујући подједнаку интелектуалну способност као мушкарци, па чак и већу, тврди он, јер „у филозофији постоји став по коме телесно слабији имају снажнији ум”³⁹⁰.

Супротних погледа од Гаспара, Величанствени Јулијано тврди да честите жене не подносе наметљивост, да заслужују „поштовање и уважавање сваког племенитог човека”; у њиховом присуству забрањене су „скаредне и непристојне” досетке јер је углед њихово највеће благо³⁹¹: „Мора, осим тога, да буде обазрива и више пажљива да не пружа прилику да се о њој лоше говори, и да се постара не само да не буде окаљана кривицом већ ни сумњом, јер жена нема много путева које има мушкарац, да се брани од лажних клевета.”³⁹² У следећим речима месера Бернарда садржани су двоструки аршини гледе мушке и женске несталности, то јест степена љаге који их прати:

Ово због тога што смо ми сами створили једно правило по којем, што се нас тиче, разуздани живот није ни порок ни недостатак, нити пак било каква срамота док када су жене у питању то је таква брука и срамота, да ће она, о којој се само пренесе клевета, па била она тачна или лажна, бити за сва времена обешчашћена.³⁹³

Месер Чезаре, коментаришући женску врлину, предочава и како ју је изузетно тешко очувати, будући да девојкама са свих страна прете наметљиви удварачи, постављајући им замке, што нас подсећа на речи Кристине де Пизан.³⁹⁴ Ласкавци се не окомљују само на девојке, већ и на удате жене, пред којима се некада служе чак и претњама које дотичу најдрагоценије благо — честитост: „А ако се сирота девојка извесно време још увек опире, они само повећају притиске, [...] и понављајући насртаје, уклањају преостале препреке. Постоје исто тако многи који, када виде да их њихово удварање не доводи до циља, прелазе на претње како ће ставити до знања мужевима да

³⁹⁰ В. Исто, стр. 272–273, 244, 248, 255, 268, 246.

³⁹¹ Исто, стр. 180, 200.

³⁹² Исто, стр. 237.

³⁹³ Исто, стр. 209–210.

³⁹⁴ „Истина је да овакве велике поступке чини веома мали број жена, а оне које успевају да се одупру љубавним насртајима заиста су за дивљење, док оне које понекад подлегну, заслужују сву нашу самилост. Јер, свакако, да су поред наговарања заљубљених, средства која примењују, бројне замке које припремају непрекидне, тако да је велико чудо уколико једној нежној младој девојци и пође за руком да их избегне. [...] Када би то она икада могла да се појави на прозору, а да сваки пут не угледа упорног љубавника, без иједне речи али са очима које казују, напаћена и чезнутљива лица, с оним ватреним уздасима, а често и са обилним сузама?” Исто, стр. 284–285.

оне нису оно за шта се издају.³⁹⁵ Овај учесник у разговору изговара и једну ироничну опаску на рачун брака, из које се може читати како је љубав у браку изузетно ретка ствар, јер би жене, тврди Бернардо, да их занима искључиво путеност у љубави, све редом волеле своје мужеве: „Када би жене давале душу ономе ко располаже њиховим телом, не би се нашла ниједна која не би волела мужа више него било коју другу особу на свету, што је супротно од онога што можемо да видимо.”³⁹⁶ Он подвлачи и како су жене „несрећнице” јер подносе свакакве грдне речи и поступке мужева, које, пак, свеједно више воле него они њих.³⁹⁷ Дотиче се и теме уговорених бракова, осуђујући очеве или мужеве који своје кћери или супруге због новца уступају „као плен”³⁹⁸.

Што се тиче одговора жена на мушка удварања, Јулијано тврди да оне треба да се руководе сопственом вољом, а не жељом других.³⁹⁹ Гаспар, пак, сматра да добро које жене чине мужевима проистиче из страха, а не љубави. Бранећи уврежени став по коме је мушкарац савршенији од жене, Гаспар подвлачи како жена „природно воли мушкарца који је био први коме се предала у љубавним задовољствима” јер је она тим чином усавршила своју недостатну природу, док мушкарац мрзи своју прву љубавницу јер га чини несавршенијим. Он потеже есенцијалистички аргумент по коме је велики знак савршенства мушкарца и несавршености жене то што свака жена жели да буде мушкарац, „по неком природном нагону који је учи да жели сопствену савршеност.”⁴⁰⁰ Величанствени Јулијано, бранилац жена, отповеда антиесенцијалистичким предочавањем како „сирота створења” желе да буду мушкарци да би „стекле слободу и могле да одбаце владавину коју су они сами себи присвојили над њима.”⁴⁰¹ На Гаспарове опаске о разлозима вечите љубави жене према првом мушкарцу а аверзији мушкарца према жени, Јулијано пружа противаргумент по коме је таква ситуација последица тога што су жене верније у љубави, а мушкарци непостојани и нестални, и често, уместо љубављу, вођени појудом која се гаси по освајању жене⁴⁰². Онде где Гаспар или,

³⁹⁵ Исто, стр. 285.

³⁹⁶ Исто, стр. 218.

³⁹⁷ Исто, стр. 258.

³⁹⁸ Исто, стр. 286.

³⁹⁹ Исто, стр. 290.

⁴⁰⁰ Исто, стр. 248.

⁴⁰¹ Исто, стр. 249.

⁴⁰² Исто, стр. 369–370: „И сходно томе, онај ко мисли да ужива у лепоти поседујући тело, вара се, и њега гони, не право сазнање као исход разумног избора, већ једно погрешно мишљење настало из жудње, те је према томе и задовољство које следи исто тако нужно лажно и несавршено. Због тога, сви они љубавници који задовољавају своје нечедне жудње за женама које воле, упадају у једну од ове две грешке, јер оног тренутка када постигну жуђени циљ не само да осећају засићеност и нелагодност већ мрзе и вољену особу, скоро као да се жудња каје због своје грешке и признаје да је обманута судом чула, због кога је поверовала да је зло добро; [...] обманути овим привидом, одмах се враћају својим необузданим жудњама, и са истим

понекад, Фриђо, реферишу на Еву као погубитељку људског рода, Величанствени Јулијано подсећа аудиторијум на Девицу Марију. Најзад, он предочава да и мушкарце и жене у младости неретко одликује заслепљеност и робовање чулима, која су међу свим саговорницама схваћена као непријатељи разума⁴⁰³; овом питању поимања страсти у француском високом друштву из друге половине XVII века посветићемо посебан одељак.

2.2.3. Мари де Гурне: значај образовања за добру хришћанку

Аргументацијски поступак позивања на ауторитете, који се у алегоријском спису Кристине де Пизан уочава у опису угледних врлих и знаменитих жена, усвојиће у трећој деценији XVII века и самоука Мари де Гурне, која је, поред превођења латинских стихова и приређивања Монтењевих *Есеја*, написала два протофеминистичка огледа: *Једнакост мушкараца и жена (Egalité des hommes et des femmes, 1622)* и *Жалба гостни (Le Grief des dames, 1626)*⁴⁰⁴, у којима устаје против тобожње женске биологије којом се подупире потчињеност жена, чија су природа и душа, сматра она, истоветне мушким, будући да су обоје божја бића. Оба текста предочавају нужност доступности образовања женама⁴⁰⁵, пружајући истовремено слику идеалне жене уподобљене хришћанском схватању врлине, чедности, милосрђа и брачне љубави. Ове одлике ауторка истиче као најпрепоручљивије већ на почетку првог есеја, у посвети краљици Ани Аустријској која представља њихово оличење.⁴⁰⁶ Мари де Гурне наговештава рационалистичку картезијанску сумњу, коју ћемо наћи у протофеминистичким огледима Пулена де ла Бара, устајући против оних „уважених” имена, која назива хвалисавцима, ауторитета

узнемирењем одраније, налазе се у жестокој и неутољивој жељи за оним за шта су се узалудно надали да њиме савршено располажу.”

⁴⁰³ Исто, стр. 370: „осећање је у младости врло снажно, јер му снага пути у томе додаје велику моћ, тачније онолико колико је одузела разуму, те наводи душу да ова следи пожуду. [...] А пошто су [чула] варљива, испуњавају је грешкама и погрешним мишљењима. Из тога следи да скоро увек долази до тога да су млади обузети оном љубављу, која је чулна, и у потпуности супротстављена разуму, и тако постају недостојни да уживају у благостима и погодностима које љубав поклања својим правим следбеницима, а не осећају ни било какво задовољство у љубави сем оног које осећају неразумне животиње, већ их напротив муче много тежи јади.”

⁴⁰⁴ Оба трактата поново су штампана прошле године са модернизованом ортографијом: Marie de Gournay, *Égalité des hommes et des femmes et autres textes*, Paris : Gallimard, collection « Folio Sagesses », 2018.

⁴⁰⁵ „Que si les dames arrivent moins souvent que les hommes aux degrés d'excellence c'est merveille que le défaut de bonne instruction, voire l'affluence de la mauvaise expresse et professoire ne fasse pis, les gardant d'y pouvoir arriver du tout.” Marie Le Jars de Gournay, *Egalité des hommes et des femmes*. A la Reyne, M.DC.XXII, стр. 12. Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k314288/f26.image>>.

⁴⁰⁶ „[...] car il en est quelques-unes des plus recommandables, entre autres la Religion, la charité vers les pauvres, la chasteté et l'amour conjugal, dont vous avez touché le midi dès le matin.” Исто, стр. 4. Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3142288/f18.image>>.

који без научног утемељења заступају уврежена стереотипна виђења женских мана, научена из празноверја и народних умотворина, према којима је женски пол инфериоран у односу на мушки јер му недостаје умних способности, као и телесних предиспозиција како би досегао достојанство намењено мушкарцима.⁴⁰⁷ Како би поткрепила своје аргументе, ауторка се позива на феминофилне ставове Платона и Сократа који дају реч Диотими и Аспасији, затим Плутарха, Сенеке, Еразма, Кастиљонеа. Предговор другог есеја ауторка отвара емфатичном апострофом читаоца, срећног што није рођен као жена, којој се као једина „срећа” нуде незнање, приглупост, потчињеност без права на реч и без могућности да буде саслушана⁴⁰⁸, а потом проказивањем свих арбитра који *a priori* одбацују текстове из пера жена као рђаве.⁴⁰⁹ Дело је, стога, значајно и у функцији охрабривања женског ауторства.

2.2.4. Пулен де ла Бар: ум нема пол

Пола века по објављивању расправа Мари де Гурне анонимно су објављена два наслова Пулена де ла Бара: *О једнакости полова (De l'égalité des deux sexes)* из 1673. и *О васпитању/образовању госпи (De l'éducation des dames)* из 1674. године. Картезијански приступ методичне сумње који ће бити темељ ауторове аргументације назире се већ у ширем наслову прве расправе: *О једнакости полова; расправа о физичким и моралним питањима из које се уочава значај ослобађања од предрасуда*⁴¹⁰. Пошто у првом делу буде представио колективна схватања, тј. уврежене ставове о

⁴⁰⁷ „D'autant qu'ils ont ouï trompéter par les rues, que les femmes manquent de dignité, manquent aussi de suffisance, voire du tempérament et des organes pour arriver à celle-ci, leur éloquence triomphe à prêcher ces maximes : et tant plus opulemment, de ce que, dignité, suffisance, organes et tempérament sont beaux mots : n'ayant pas appris d'autre part, que la première qualité d'un mal habill'homme, c'est de cautionner les choses sous la foi populaire et par ouï-dire.” Исто, стр. 8. Курзив Ж. Ј.

⁴⁰⁸ „Bienheureux es-tu, lecteur, si tu n'es point de ce sexe, qu'on interdit de tous les biens, l'interdisant de la liberté : ou qu'on interdit encore à peu pres, de toutes les vertus, lui soustrayant le pouvoir, en la modération duquel la plupart d'elles se forment ; afin de lui constituer pour seule félicité, pour vertus souveraines et seules, ignorer, faire le sot et servir. Bienheureux, derechef, qui peux être sage sans crime, ta qualité d'homme te concédant, autant qu'on les défend aux femmes, toute action, tout jugement et toute parole juste, et le crédit d'en être cru, ou pour le moins écouté.” *L'Ombre de la demoiselle de Gournay*, à Paris, chez Jean Liber, M.DC.XXXVI, стр. 556. Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k70563p/f571.image>>.

⁴⁰⁹ „Ajoutons à ce discours, que non seulement le vulgaire des Lettrez bronche à ce pas, contre le sexe féminin, mais que parmi ceux mêmes vivants et morts, qui ont acquis quelque nom aux Lettres en notre siècle, voire parfois sous des robes sérieuses, j'en ai connu qui méprisaient absolument les Œuvres des femmes, sans se daigner amuser à les lire pour savoir de quelle étoffe elles sont, et sans se vouloir premièrement informer, s'ils en pourraient faire eux-mêmes qui méritassent que toute sorte de femmes les lussent.” Исто, стр. 559–560.

⁴¹⁰ Poullain de la Barre, *De l'égalité des deux sexes, discours physique et moral où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés*, Paris : Jean Dupuis, 1673. Трактат је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9617928w?rk=107296;4>>.

половима као штетно предубеђење, Де ла Бар ће у другом делу доказати да су жене подједнако умно способне као мушкарци, подједнако кадре за друштвене послове и подједнако надарене за науке. У одељку о разматрањима порекла неравноправности полова, чији део наслова гласи „како темперамент сам по себи није ни добар ни лош”, Де ла Бар оповргава есенцијалистичка схватања мушких и женских „природних” карактерних особина да би потом закључио, нешто мање од три века пре Симон де Бовоар којој ће служити као инспирација, како су разлике између мушкараца и жена последица различитог васпитања. Иако дело није ту и тамо лишено есенцијалистичких ставова у тренуцима када се Де ла Бар одмиче од аргументације у корист равноправних способности полова како би истакао женско преимућство над мушкарцима у извесним областима духа (елоквентности, благости и правдољубивости)⁴¹¹, оно је вишеструко значајно:

1. Већ у предговору истакнута је нужност критичког духа и опсервације који ће чинити потку читавог трактата:

Не постоји осетљивија тема од жена. Када мушкарац говори у њихову корист, људи одмах претпостављају да то чини из настојања да им се допадне или из љубави, и веома је вероватно да ће већина која о овој расправи буде просуђивала на основу наслова помислити како она потиче из прве или друге побуде и радоваће се да јој сазнају разлог и сврху. Она је следећа: најизврснија мисао која може пасти на памет онима што настоје стећи утемељено знање, пошто су били подучавани уобичајеном народском методом, јесте да посумњају у квалитет онога чему су подучени и да пожелеле сами открити истину.⁴¹²

⁴¹¹ Уп. *Исто*, стр. 51–52: „Elles ont encore cet avantage que l'éloquence de l'action est en elles bien plus vive que dans les hommes. C'est assez de voir à leur mine qu'elles ont dessein de toucher, pour se rendre à ce qu'elles veulent. Elles ont l'air noble et grand, le port libre et majestueux, le maintien honnête, les gestes naturels, les manières engageantes, la parole facile, et la voix douce et flexible”, и стр. 167–168: „Le raffinement ne leur manquerait non plus dans les négociations publiques, qu'il leur manque dans les affaires particulières, et comme la piété et la douceur sont naturelles à leur Sexe, la domination en serait moins rigoureuse, que n'a été celle de plusieurs Princes, et l'on souhaiterait sous leur règne, ce que l'on a craint sous tant d'autres, que les sujets se réglissent sur l'exemple des personnes qui les gouvernent.” Курзив Ж. Ј.

⁴¹² „Il n'y a rien de plus délicat que de s'expliquer sur les Femmes. Quand un homme parle à leur avantage, l'on s' imagine aussitôt que c'est par galanterie ou par amour : et il y a grande apparence que la plupart jugeant de ce discours par le Titre, croiront d'abord qu'il est l'effet de l'un ou de l'autre, et seront bien aises d'en savoir au vrai le motif et le dessein. Le voici. La plus heureuse pensée qui puisse venir à ceux qui travaillent à acquérir une science solide, après avoir été instruits selon la Méthode vulgaire, c'est de douter si on les a bien enseignés, et de vouloir découvrir la vérité par eux-mêmes.” *Исто*, Préface, sine pagina, текст доступан на адреси: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9617928w/f11.item.r=sujets>>.

Савременик Пјера Бела (Pierre Bayle) и Бернара де Фонтенела (Bernard Le Bovier de Fontenelle), Пулен де Ла Бар једну деценију пре него што ће се анонимно појавити Белова *Разматрања о комети*⁴¹³ или Фонтенелови текстови *О пореклу легенди* и *Историја пророчишта*⁴¹⁴ исписује редове какве готово у готово истоветном облику можемо наћи код потоње двојице мислилаца.⁴¹⁵ Најзначајније идеје заједничке тројици представника картезијанског рационализма и претеча Просветитељства јесу указивање на то да су заблуде, општеприсутне у народу, често усвојене и међу учењацима, чије мисли заправо неретко представљају предубеђења преузета без преиспитивања, и утолико су опасније што су изречене са позиције ауторитета⁴¹⁶, те истицање нужности огледа наспрам непроверених тврдњи узетих као чињенице. Тако Де ла Бар наглашава да „гомилу у ставовима о женама подржавају судови учењака”.⁴¹⁷

2. Онда где већина ауторитета на пољима медицине или филозофије, од којих смо неке примере предочили у претходном одељку, говори о *природи*, Пулен де ла Бар предочава да је заправо реч о *обичајима*.⁴¹⁸ Карактер жена није јединствен и непроменљив⁴¹⁹, већ зависи од васпитања, друштвеног положаја, националности, узуса:

Нешто што је пристојно у једној земљи, у другој није; па и у једном истом краљевству, у различитим епохама, чак и у истој епохи али међу људима различитих сталежа, положаја и нарави један исти поступак час је у складу са пристојношћу, час јој је противан. Стога

⁴¹³ *Pensées diverses écrites à un docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comète qui parut au mois de décembre 1680*, Rotterdam : Reinier Leers, 1683.

⁴¹⁴ *De l'origine des fables*, 1684, *L'Histoire des Oracles*, Paris : G. de Luynes, 1686.

⁴¹⁵ Уп., на пример, опсервације Де ла Бара, *нав. дело*, стр. 78–79, 90 са Беловим VII поглављем *Разматрања о комети*, стр. 13–15, као и Де ла Барову завршну опаску, стр. 242–243, са Фонтенеловим уводним ставом у тексту *О пореклу легенди*, доступном на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k835221/f359.image>>.

⁴¹⁶ Бел користи термине *традиција* и *ауторитет* (*нав. дело*, стр. 13), а Пулен де ла Бар као два највећа непријатеља истине означава *гомилу* (*le Vulgaire*) и „готово све учењаке” („presque tous les Savants”), *нав. дело*, Préface, sine pagina.

⁴¹⁷ „Ce qui confirme le vulgaire dans la pensée qu'il a des femmes, c'est qu'il s'y voit appuyé par le sentiment des savants.” *Исто*, стр. 77.

⁴¹⁸ „Et il est d'autant plus important de remarquer que les dispositions que nous apportons en naissant, ne sont ni bonnes ni mauvaises, qu'on ne peut autrement éviter une erreur assez ordinaire par laquelle on rapporte souvent à la nature ce qui ne vient que de l'usage.” *Исто*, стр. 206. Курзив Ж. Ј.

⁴¹⁹ „Et si l'on n'y prend garde, toutes les Objections qu'on en tire, ne sont que des Sophismes de préjugé, par lesquels tantôt on entend de toutes les femmes des passages qui ne conviennent qu'à quelques-unes en particulier ; tantôt on rejette sur la nature ce qui ne vient que de l'Éducation ou de la Coutume, et ce qu'ont dit les Auteurs Sacrés par rapport aux Usages de leurs temps.” *Исто*, Préface, sine pagina, текст је доступан на страници: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9617928w/f269.image>>.

пристојност и није ништа друго до начин на који се поступа са природом, према процени коју су људи начинили и којој је мудро повиновати се.⁴²⁰

Будући теолог, Пулен де ла Бар се, слично Кристини де Пизан или Мари де Гурне, не одмиче од хришћанских начела морала и савета за живот жени која настоји да буде честита. Код њега се уочава гасендијевска тенденција измирења филозофија хришћанства и епикуризма у идеји да је најузвишенија срећа достижна кроз упражњавање (хришћански схваћене) врлине.⁴²¹ Уз то, жене не би могле упражњавати врлину да нису интелектуално способне разумети у чему се она састоји, тврди Де ла Бар.⁴²² Стога се опаска да је „мудро повиновати се” извесним обичајима односи на брак, старање о породици, учење деце хришћанским вредностима, служење као пример врлине мужу који може залутати у разврат⁴²³. У појединим деловима текста уочава се свест аутора и о негативној реалности брачне заједнице, на пример када предочава степен трпљења и увиђавности који жене исказују како би „живеле у миру са мужевима”:

Колико само љубазности жене испољавају како би живеле у миру са мужевима. Оне се повинују њиховим захтевима, ништа не чине без њиховог одобрења, обуздавају се у многим стварима како им се не би замериле, и често се лишавају и најчеститијих разонода како им не би давале повода за сумњу. Познато нам је који је пол вернији, стрпљивије подноси недаће које се јављају у браку и при томе показује више мудрости.⁴²⁴

⁴²⁰ „Cela paraît en ce qu'une chose qui est honnête en un pays, ne l'est pas l'autre ; et que dans un même Royaume, mais en divers temps ; ou bien en un même temps, mais entre des personnes d'état, de condition et d'humeur différente, une même action est tantôt conforme, tantôt contraire à l'honnêteté. C'est pourquoi l'honnêteté n'est autre chose que la manière d'user des choses naturelles, selon l'estime que les hommes en font, et à quoi il est de la prudence de s'accommoder.” *Исто*, стр. 188.

⁴²¹ Уп. стр: 142–146: „Il n'y a personne qui ne cherche à être heureux, et c'est à quoi tendent toutes nos actions; et pas un ne le peut être solidement que par des connaissances claires, et distinctes ; et c'est en cela que Jésus-Christ même et saint Paul nous font espérer, que consistera le bonheur de l'autre vie. [...] Lorsque l'on dit que le bonheur consiste principalement dans la connaissance de la vérité, on n'en exclut pas la vertu ; on estime au contraire que celle-ci en fait le plus essentiel. Mais un homme n'est heureux par la vertu qu'autant qu'il connaît qu'il en a, ou qu'il tâche d'en avoir. [...] Ce qui est cause qu'il y a si peu de gens qui aient du goût et de l'amour pour la véritable vertu, c'est qu'ils ne la connaissent pas, et n'y faisant point d'attention, lorsqu'ils la pratiquent, ils ne sentent point la satisfaction qu'elle produit, et qui fait le bonheur dont nous parlons.” Курзив Ж. Ј.

⁴²² В. *Исто*, стр. 125.

⁴²³ „[L]'expédient le plus commun pour remettre un jeune homme dans le bon chemin, c'est de lui donner une femme, qui le retient par son exemple, qui modère ses emportements et le retire de la débauche.” *Исто*, стр. 70.

⁴²⁴ „Quelle complaisance n'emploient point les femmes pour vivre en paix avec leurs maris. Elles se soumettent à leurs ordres, elles ne font rien sans leur avis, elles se contraignent en beaucoup de choses pour éviter de leur déplaire, et elles se privent souvent des divertissements les plus honnêtes, pour les exempter de soupçon. L'on sait lequel des deux Sexes est le plus fidèle à l'autre, et supporte plus patiemment les malheurs qui surviennent dans le mariage, et y fait paraître plus de sagesse.” *Исто*, стр. 70–71.

Такође, говорећи о неударним женама, за које се чини да су остале међу светом не би ли служиле као пример другима сопственом хришћанском скромношћу која им се „очитава на лицу и одећи” и која представља „њихов главни украс”, Де ла Бар настојање оних жена које су одлучиле да се не упусте у брак оправдава потребом за већом слободом духа која им допушта да буду „дужне да се допадну” искључиво Богу.⁴²⁵ При разматрању значаја приступачности правог образовања женама, које би засигурно усавршиле дух и пригрлиле врлину, Де ла Бар истиче и једну ставку коју ћемо детаљније анализирати у наставку рада, а тиче се схватања страсти у XVII веку. Наиме, читаво столеће обележено је расправама о пореклу и природи страсти и саветима како са њима треба поступати. Док јансенистички оријентисани духови човека виде као слабо биће подложно страстима које разумом не успева савладати, картезијанско је становиште, уочљиво, између осталог, у Декартовој *Расправи о страстима душе*, да страсти, сензације механицистичке тј. физиолошке природе (које Декарт назива „кретањима духова”⁴²⁶), по себи нису ни добре ни лоше, већ да треба знати овладати њима и умерено им се потчињавати, не дозвољавајући им да подјарме човекову вољу: „Сада када их све [= страсти] познајемо, имамо много мање разлога да их се бојимо него што смо имали раније, будући да уочавамо да су оне све по природи добре, и да је на нама једино да избегавамо да се рђаво или неумерено служимо њима.”⁴²⁷ Овакав став назире се у два наврата у Де ла Баровим опаскама о увиђању жена, захваљујући образовању, како је неопходно бити умерен по питању страсти.⁴²⁸

⁴²⁵ „Il semble que celles qui vivent hors du mariage, et qui demeurent dans le monde, n’y restent que pour servir d’exemple aux autres. La modestie Chrétienne paraît sur leur visage et dans leurs habits. La vertu fait leur principal ornement. Elles s’éloignent des compagnies et des divertissements mondains ; et leur application aux exercices de piété, fait bien voir qu’elles ne se sont point engagées dans les soins ni dans les embarras du mariage, pour jouir d’une plus grande liberté d’esprit, et n’être obligées que de plaire à Dieu.” Исто, стр. 68. Курзив Ж. Ж.

⁴²⁶ René Descartes, *Les Passions de l’âme*, à Paris, chez Henry le Gras, M.DC.XLIX, art. XVI, стр. 27. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8601505n/f3.image>>.

⁴²⁷ „Et maintenant que nous les connaissons toutes [= les passions], nous avons beaucoup moins de sujet de les craindre, que nous n’avions auparavant. Car nous voyons qu’elles sont toutes bonnes de leur nature, & que nous n’avons rien à éviter que leurs mauvais usages ou leurs excès; contre lesquels les remèdes que j’ai expliqué pourraient suffire, si chacun avait assez de soin de les pratiquer.” Исто, art. CCXI, стр. 280–281.

⁴²⁸ Уп. Poullain de la Barre, *нав. дело*, стр. 126, 154–155: „Et après avoir appris par la Physique en quoi consiste le plaisir des sens, et de quelle façon les choses extérieures contribuent à la perfection de l’esprit et à la conservation du corps, elle ne manquera pas de juger qu’il faut être ennemi de soi-même pour n’en pas user avec beaucoup de modération. [...] C’est donc une erreur populaire que de s’imaginer que l’étude est inutile aux femmes, parce dit-on, qu’elles n’ont point de part aux emplois, pour lesquels on s’y applique. Elle leur est aussi nécessaire que le bonheur et la vertu ; puisque sans cela on ne peut posséder parfaitement ni l’un ni l’autre. Elle l’est pour acquérir la justesse dans les pensées et la justice dans les actions : Elle l’est pour nous bien connaître nous-mêmes et les choses qui nous environnent, pour en faire un usage légitime, et pour régler nos passions, en modérant nos désirs.” Курзив Ж. Ж. О опречним ставовима образованих жена према картезијанском раздвајању духа од тела и његовим последицама по схватања жене в. Erica Harth, *Cartesian Women: Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.

3. Женску потчињеност у патријархално устројеном свету Пулен де ла Бар објашњава тиме што готово сви векови светске историје сведоче о надмоћи Закона јачег, то јест силе, над разумом.⁴²⁹

4. Оним женомрсцима међу учењацима који као аргумент о неравноправности полова потежу „чињеницу” да жене нису оствариле никаква значајна постигнућа у наукама, Де ла Бар отповеда како су жене од давнина осуђене да се старају о одвијању свакодневног живота у заједници, а да су природне и друштвене науке настале захваљујући слободном времену које су мушкарци могли да искористе предајући се контемплацији и апстрактним полемикама.⁴³⁰ Онима који проказују женска настојања да се старају о сопственој лепоти, удешавају и украшавају, аутор отповеда да извесне жене то чине јер су, лишене могућности да се баве духом, схватиле да је то један од начина да побољшају свој положај и приближе се повластицама супротног пола тако што ће настојати да им се допадну.⁴³¹ Због тога је огледало „врховни учитељ и пророчиште коме се жене обраћају”⁴³².

Равноправна умна способност жена да се баве науком представља једно од питања којима Пулен де ла Бар поклања нарочиту пажњу.⁴³³ Он истиче како је то што би се већина чудила да види жену како предаје за катедром на студијама беседништва или медицине, или како хапси криминалце на улици, заступа оптужене или председава судом, па чак и скупштином, предводи војску, обраћа се владарима са позиције

⁴²⁹ Уп. Poullain de la Barre, *нав. дело*, стр. 15: „Si on avait suivi cette règle, en une infinité de jugements, on ne serait pas tombé en tant de méprises : et dans ce qui concerne la condition présente des femmes, *on aurait reconnu qu'elles n'ont été assujetties que par la Loi du plus fort*, et que ce n'a pas été faute de capacité naturelle ni du mérite qu'elles n'ont point partagé avec nous ce qui élève notre Sexe au-dessus du leur. [...] la raison a toujours été la plus faible : et il semble que toutes les histoires n'aient été faites, que pour montrer ce que chacun voit de son temps, que depuis qu'il y a des hommes, la force a toujours prévalu.” Курзив Ж. Ј.

⁴³⁰ Уп. *Исто*, стр. 26–27: „Ainsi les femmes n'ayant eu à faire que leur ménage, et y trouvant assez de quoi s'occuper, il ne faut pas s'étonner qu'elles n'aient point inventé de sciences, dont la plupart n'ont été d'abord, que l'ouvrage et l'occupation des oisifs et des fainéants.”

⁴³¹ Уп. *Исто*, стр. 30–31: „S'apercevant que les ornements étrangers les faisaient regarder des hommes avec plus de douceur, et qu'ainsi leur condition était plus supportable, elles ne négligèrent rien de ce qu'elles crurent pouvoir servir à se rendre plus aimables. Elles y employèrent l'or, l'argent, et les pierreries, aussitôt qu'elles furent en vogue : et voyant que les hommes leur avaient ôté le moyen de se signaler par l'esprit, elles s'appliquèrent uniquement à ce qui pouvait les faire paraître plus agréables. Elles s'en sont depuis fort bien trouvées, et leurs ajustements et leur beauté les ont fait considérer plus que n'auraient fait tous les livres et toute la science du monde. La coutume en était trop bien établie pour recevoir quelque changement dans la suite ; la pratique en a passé jusqu'à nous.”

⁴³² „Le miroir et le grand maître & l'oracle qu'elles consultent.” *Исто*, стр. 211.

⁴³³ О анализи ове теме у сва три трактата Пулена Де ла Бара о односима међу половима в. Marie-Frédérique Pellegrin, « La science parfaite. Savants et savantes chez Poullain de la Barre », *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, n° 138, 2013/3, 377–392.

амбасадорке, последица традиције која је затворила женама приступ поменутиим местима, те да ће овакво стање бити чудно искључиво док буде представљало новину.⁴³⁴ Уколико се међу ученим женама којима је положај дозволио описмењавање и приступ књигама може наћи понеки пример охолости, који се може сматрати логичном последицом свих препрека које су надвладале како би се образовале, такви примери су ипак ређи од примера гордих учењака, и појављиваће се докле год један пол буде имао повлашћенији положај и лакши приступ едукацији, тврди Де ла Бар.⁴³⁵ Још једна његова опсервација је важна јер се из ње назире „лош глас” који је пратио учене жене, којима би, уколико би се усудиле да покажу своју ученост, била приписана етикета *прециоза* чак и од припадница њиховог пола — из љубоморе.⁴³⁶ Ово наводи на закључак да је термин *прециоза* у епохи у којој Пулен де ла Бар пише свој трактат имао негативну конотацију, чему ћемо посветити засебан одељак.

Поред тога што предочава да су многи учени људи доспели на места на којима се налазе јер им је друштвени положај то обезбедио, те истиче да сигурно постоји мноштво сељака који би постигли исте резултате да су се могли посветити наукама⁴³⁷, Де ла Бар нарочито наглашава један наочиглед парадоксални бенефит дотадашње женске искључености из наука: жене, тврди он, резонују исправније и јасније, и говоре разговетније и разумљивије, будући да нису подучаване на предрасудама или херметичним текстовима, те да су лишене охолости коју испољавају извесни учењаци којима је полемисање једна од главних окупација⁴³⁸. Међу оним женама које нужност тешког рада није „заглупела”, тврди Де ла Бар, може се наћи више сувислих резона него у већини дела лажних ауторитета.⁴³⁹ Историја бележи примере веома учених жена које су тим заслужније што су имале победити немали број препрека које мушкарци немају, али се њихове мисли нису могле преносити јер нису имале ученике, будући да је „несрећна прикладност” спречавала мушкарце да се окупљају код њих.⁴⁴⁰

⁴³⁴ В. Poullain de la Barre, *нав. дело*, стр. 8–9.

⁴³⁵ В. *Исто*, стр. 154.

⁴³⁶ „Et s’il arrive que quelques-unes se distinguent du commun par la lecture de certains Livres, qu’elles auront eu bien de la peine à attraper, à dessein de s’ouvrir l’esprit, elles sont obligées souvent de s’en cacher : La plupart de leurs compagnes par jalousie ou autrement, ne manquant jamais de *les accuser de vouloir faire les précieuses.*” *Исто*, стр. 211. Курзив Ж. Ј.

⁴³⁷ В. *Исто*, стр. 33.

⁴³⁸ „Elles sont éloignées de l’esprit de contradiction et de dispute, auquel les savants sont si sujets : elles ne pointillent point vainement sur les mots, et ne se servent point de ces termes scientifiques et mystérieux, si propres à couvrir l’ignorance, et tout ce qu’elles disent est intelligible et sensible.” *Исто*, стр. 41–42.

⁴³⁹ В. *Исто*, стр. 42.

⁴⁴⁰ „La contrainte dans laquelle on les retenait, n’empêcha pas que quelques-unes n’eussent l’entretien ou les écrits des savants : elles égalèrent en peu de temps les plus habiles : et comme on s’était déjà forgé une bienséance importune, les hommes n’osant venir chez elles, ni les autres femmes s’y trouver, de peur qu’on n’en prit ombrage,

Последња мисао значајна је јер Де ла Бар предочава да су друштвена начела *прикладности* неретко опресивна за жене. Тако у случају оних жена које не показују подједнако разложно резонување као мушкарци кривицу треба тражити искључиво у спољашњим факторима, који према Де ла Бару подразумевају: лишеност образовања, уврежене предрасуде и заблуде које се на жене преносе, пример других жена око њих, прикладност, принуде, уздржаност, потчињеност, плашљивост.⁴⁴¹ Наравно, сходно дидактичкој хришћанској димензији, на другим местима у тексту аутор хвали женску срамежљивост и поштовање правила прикладности, због којег се од жене никада неће чути двосмислене речи и због којих она не може поднети „ништа што вређа стид.“⁴⁴²

Колико је категорија прикладности нарочито везана за понашање жена довољно илуструје општепозната замерка у расправи о Корнејевом (Corneille) *Сиду* на рачун лика Шимене, која сутрадан по очевој смрти пушта у кућу његовог убицу Родрига.⁴⁴³ Међутим, Корнеј се и у коментарима својих ранијих дела, пре заокрета ка строжој поетици класицизма, дотицао овог питања. Неке од речитих примера налазимо у разматрању поступака женских ликова у комедијама *Галерија палате* (*La galerie du Palais, ou L'amie rivale* 1632/33) и *Краљевски трг* (*La Place royale, ou L'Amoureux extravagant*, 1633/34), која сведоче о значају женске пристojности и уздржаности пред мушкарцем:

Карактер двеју заљубљених девојака срамотан је стога што су обе заљубљене у мушкарце који их не воле; нарочито Селидеја, која се толико разјарује да се сама нуди; могли бисмо је оправдати жестоком љубомором према вољеном мушкарцу, који јој указује презрење ласкајући другој пред њом; а уосталом, комедија не представља савршене ликове који нису подложни манама и слабостима след страсти; но, признајем да је тим поступком,

elles ne firent point de disciples ni de sectateurs, et tout ce qu'elles avaient acquis de lumière mourait inutilement avec elles.” *Исто*, стр. 28.

⁴⁴¹ „Et si l'on trouve à présent en quelques-unes quelque défaut, ou quelque obstacle, ou même que toutes n'envisagent pas les choses solides comme les hommes, à quoi pourtant l'expérience est contraire, cela doit être uniquement rejeté sur l'état extérieur de leur Sexe, et sur l'éducation qu'on leur donne, qui comprend l'ignorance où on les laisse, les préjugés ou les erreurs qu'on leur inspire, l'exemple qu'elles ont de leurs semblables, et toutes les manières, à quoi la bienséance, la contrainte, la retenue, la sujétion, et la timidité les réduisent.” *Исто*, стр. 208–209.

⁴⁴² „Elles observent en tout exactement la bienséance : on ne peut être plus retenu qu'elles le sont. On n'entend point sortir de leur bouche de paroles à double entente. Les moindres équivoques blessent leurs oreilles, et elles ne peuvent souffrir la vue de tout ce qui choque la pudeur.” *Исто*, стр. 39.

⁴⁴³ B. Jean-Marc Civardi, *La Querelle du Cid (1637–1638) : Édition critique intégrale*, Paris : Champion, 2004.

који иако сам по себи није за осуду, отишла предалеко, оглушивши се о прикладност и уздржаност свога пола.⁴⁴⁴

Анђеликин лик се огрешава о прикладност у томе што је исувише заљубљена па прерано дозвољава да је отме мушкарац према коме би морала имати подозрење. Добро је што јој ова отмица не успева. Иако у трагедији није неопходно да велики злочини буду кажњени, јер сâмо њихово представљање изазива довољно ужаса код гледалаца како би их одвратило од њих, то, међутим, није случај са грешкама овакве природе, јер би оне могле какав млади и заљубљени дух навести да их подражава, када би спазио да они који се служе овим погрешним средством успевају остварити оно што желе.⁴⁴⁵

2.3. Стереотипне родне особине и улоге у трактатима о углађености и пристојности

Ренесансни идеал ерудите *uomo universale* јачањем апсолутистичке монархије еволуираће почетком седамнаестог века у идеал *gentilhomme* — узвишеног племића оданог краљу и овенчаног славом⁴⁴⁶, да би потом, с променом положаја племства, идеал високог друштва нешто пре средине века постао тзв. *honnête homme*, чији ће зенит представљати епоха краља Сунца. Жан Роу (Jean Rohou) смешта замах овог идеала у период после Фронде: „од Фронде (1648–1653) и пропасти хероизма, *l'honnête homme* постаје модел који смењује јунака у друштву у коме циљ више није потврдити се подвизима, већ прилагодити се, потчинити и допасти.”⁴⁴⁷ Стога Жан Менар (Jean

⁴⁴⁴ „Le caractère des deux amantes a quelque chose de choquant, en ce qu'elles sont toutes deux amoureuses d'hommes qui ne le sont point d'elles, et Célidée particulièrement s'emporte jusqu'à s'offrir elle-même. On la pourrait excuser sur le violent dépit qu'elle a de s'être vue méprisée par son amant, qui, en sa présence même a conté des fleurettes à une autre; et j'aurais de plus à dire que nous ne mettons pas sur la scène des personnages si parfaits, qu'ils ne soient sujets à des défauts et aux faiblesses qu'impriment les passions ; mais je veux bien avouer que cela va trop avant, et passe trop la bienséance et la modestie du sexe, bien qu'absolument il ne soit pas condamnable.” Pierre Corneille, *Examen de la Galerie du Palais*, стр. 107 у *Œuvres de P. Corneille, avec le commentaire de Voltaire sur les pièces de théâtre et des observations critiques sur ce commentaire par le citoyen Palissot*, Paris : P. Didot l'Ainé, 1801. Текст је доступан на адреси <https://books.google.rs/books?id=E5EZA AAAAYAAJ&pg=PA3&hl=sr&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false>.

⁴⁴⁵ „Le caractère d'Angélique sort de la bienséance, en ce qu'elle est trop amoureuse, et se résout trop tôt à se faire enlever par un homme, qui lui doit être suspect. Cet enlèvement lui réussit mal ; et il a été bon de lui donner un mauvais succès, bien qu'il ne soit pas besoin que les grands crimes soient punis dans la tragédie, parce que leur peinture imprime assez d'horreur pour en détourner les spectateurs. Il n'en est pas de même des fautes de cette nature, et elles pourraient engager un esprit jeune et amoureux à les imiter, si l'on voyait que ceux qui les commettent vinsent à bout, par ce mauvais moyen, de ce qu'ils désirent.” Pierre Corneille, *Examen de la Place royale*, стр. 114 у *Исцо*.

⁴⁴⁶ B. Normand Doiron, « Le parfait gentilhomme. L'idéal du moi au début du XVIIe siècle », *Dix-septième siècle*, n° 277, 2017/4, 611–630.

⁴⁴⁷ „À partir de la Fronde et de la ruine de l'héroïsme, l'honnête homme est le modèle qui remplace le héros dans une société où il ne s'agit plus de s'affirmer par l'action, mais de s'intégrer, de se soumettre, de complaire.” Jean

Mesnard) тврди да *honnêteté* превасходно имплицира вештине потребне за успех у друштву.⁴⁴⁸ У том смислу речит је поднаслов трактата *Углађени човек* Николе Фареа (Nicolas Faret) — *Умеће допадања на двору*. Џеси Дикинсон (Jesse Dickinson) у раду о пристојности и идеологији у Молијеровој комедији *Мизантроп* наводи један одломак из мемоара Луја XIV из којег се јасно уочава намера апсолутног владара да старој беспосленој аристократији наметне идеал естетског преимућства над буржоазијом како би је држао потчињеном и уводио у све веће дугове: „То друштво уживања, које људима на двору пружа могућност да остваре учтиву присност са нама, способно је дирнути их и опчинити и више него што се да замислити [...] На тај начин ми каткада обузимамо њихов дух и срце чвршће од свих награда и добротинастава”.⁴⁴⁹ Питер Берк (Peter Burke) предочава како је 1663. године Колбер основао Малу академију и изабрао пет чланова који ће се старати о обликовању краљеве слике у јавности.⁴⁵⁰

Истраживања Бернадете Хуфер (Bernadette Höfer) показала су да је картезијански рационализам погодовао апсолутистичком монарху истицањем идеје да човек вољом може обликовати себе, стварајући „усавршену” форму људског бића чије је тело зауздано снагом ума⁴⁵¹. Раздвојивши ум од тела, тачније, показавши како неке телесне предиспозиције могу бити превазиђене снагом воље, Декарт је олакшао пут богатим племкињама које су се могле образовати и приступити позицијама арбитара укуса у високом друштву. Већина трактата о углађености велича надмоћ ума над страстима; на пример, у тексту *Врлине неопходне једном владару како би добро владао својим поданицима* Никола Фареа уводи појам *la tempérance* (умереност) који дефинише као „потпуно господарење разума над свим поремећеним подстицајима душе”⁴⁵². Исти

Rohou, « Introduction », in La Rochefoucauld, *Réflexions ou Sentences et Maximes Morales* [1665], Paris : Classiques de Poche, 2007, стр. 36.

⁴⁴⁸ Jean Mesnard, « “Honnête homme” et “Honnête femme” dans la culture du XVIIe siècle », *Biblio 17*, n° 36 : « Présences féminines : littérature et société au XVIIe siècle », éd. par Ian Richmond et Constant Venesoen, Seattle, 1987, стр. 22.

⁴⁴⁹ „Cette société de plaisirs, qui donne aux personnes de la cour une honnête familiarité avec nous, les touche et les charme plus qu'on ne peut dire. (...) Par là, nous tenons leur esprit et leur cœur quelquefois plus fortement peut-être que les récompenses et les bienfaits.” Louis XIV, *Mémoires*. Ed. J. Longnon. (Paris: Tallandier, 1987), навод према Jesse Dickson, « Honnêteté et idéologie dans *Le Misanthrope* », *Cahiers du 17e*, Vol. III, n° 2, 1989, стр. 78.

⁴⁵⁰ Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven: Yale University Press, 1992, р. 58. Навод у Исто.

⁴⁵¹ В. Bernadette Höfer, *нав. дело*, стр. 211. На француском језику о манифестацијама ове проблематике у књижевности нарочито је значајна монографија Hélène Merlin-Kajman, *L'Absolutisme dans les lettres et la théorie des deux corps : passions et politique*, Paris : Honoré Champion, 2000.

⁴⁵² „un pouvoir absolu de la raison sur tous les mouvements déréglés de l'âme”, [Nicolas] Faret, *Des vertus nécessaires à un prince pour bien gouverner ses sujets*, Paris : Toussaint du Bray, 1623, стр. 99. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109738w/f106.image>>. В. и поглавље „Qu'il faut vaincre ses passions et ses humeurs” у Nicolas Faret, *L'honneste-homme, ou L'art de plaire à la court par le sieur Faret*. Paris : Toussaints du Bray, 1630, стр. 163–165. Уп. Antoine Gombault, chevalier de Méré, *Œuvres*

термин користи и опат Ди Боск (Jacques du Bosc) у трећем делу трактата *Пристојна жена*⁴⁵³. Када се ово има у виду, не чуди краљев анимозитет према јансенистичкој доктрини којој је значајан део племства био наклоњен, а у којој је он видео претећи фактор по јединство државе. Но, исто тако ваља поменути да је величање способности воље да овлада страстима присутно и у текстовима о краљици-мајци Ани Аустријској, која, будући регенткиња, мора владати собом како би владала државом. Стога су друштвени положај и порекло нужни елементи које ваља сагледавати у корелацији са родом при анализи слика жене, будући да се, када се сва три елемента узму у обзир, уочава да у похвалним текстовима о женама на високим положајима моћи јунакиње приповести красе и неке стереотипно „мушке” одлике као што су одлучност, чврстина и непоколебљивост, присебност и самоконтрола.⁴⁵⁴ Илустративан пример пружају следећи редови из мемоара госпође Де Мотвил (Françoise Bertaut, dame de Motteville):

Она мрзи непријатеље подједнако колико воли своје прве пријатеље. Нагонски би се радо осветила и далеко отишла због злопамћења, али је разум и савест зауздавају, и често сам је чула како говори да се понекад тешко савладава. Ретко се љути, страст не господари њоме: не пада у ватру недостојну једне владарке која, господарећи краљевством, мора господарити самом собом, али јој се јара понекад назире у очима и наговештава у речима.⁴⁵⁵

complètes du Chevalier de Méré. Tome II : Les Discours : des agréments, de l'esprit, de la conversation, Ed. Charles-H. Boudhours, Paris : Fernard Roches, 1930, стр. 49: „Je connais des personnes qui seraient d'avis que pour être agréable et même pour vivre heureusement on n'eût point de passions. Il y a même eu des gens fort sévères, mais de peu de sens, qui se sont autrefois imaginés qu'elles sont toutes mauvaises. Mais elles sont ordinairement si bonnes, que tant s'en faut qu'on les doive retrancher, on fait bien d'en augmenter le nombre, et d'être touché de tout ce qui plaît aux personnes raisonnables. Car si peu qu'on leur revienne d'ailleurs, c'est un moyen bien sûr pour en être aimé. De sorte que quand on se pourrait défaire de toutes les passions, ce qui serait assez difficile, il s'en faudrait pourtant bien garder, parce que celui qui ne souhaiterait rien, et qui ne serait sensible à quoi que ce soit, trouverait la vie ennuyeuse, et déplairait à tout le monde et à soi-même.”

⁴⁵³ В. Jacques Du Bosc, *L'honneste femme, troisieme et derniere partie*, Paris : Augustin Courbe, 1636, стр. 217.

⁴⁵⁴ Ове особине „јаке жене” (*femme forte*) садржане су и у двотомном делу *Славне жене или Херојске харанге (Les Femmes Illustres ou les Harangues héroïques)* из 1642. и 1644, који је Мадлена де Скидери потписала именом свога брата Жоржа: енергичност, одлучност, великодушност почивају, међутим, и на порицању сексуалности: јака жена често је неудата или удовица и узор чедности и хришћанске врлине.

⁴⁵⁵ „Elle hait ses ennemis de la même façon qu'elle aime ses premiers amis. Par son inclination, elle se vengerait volontiers, elle serait capable de porter bien loin ses ressentiments : mais la raison et sa conscience la retiennent, et souvent je lui ai ouï dire qu'elle a peine à se vaincre là-dessus. Elle se met rarement en colère, sa passion ne la domine pas : elle n'éclate par aucun bruit indécent à une princesse qui, commandant un royaume, doit se commander elle-même ; mais il y paraît à ses yeux, et quelquefois elle en a donné quelques marques par ses paroles.” Françoise Bertaut de Motteville, *Mémoires de madame de Motteville*, Lausanne : Foucault, 1824, стр. 327.

Текст је доступан на адреси <https://books.google.rs/books?id=zLgPAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

Морис Мажанди (Maurice Magendie) је уочио да је за узор префињености током готово читавог XVII века узимана епоха владавине последњих изданака из лозе Валоа, коју је сменила „грубост и примитивност нарави” двора Анрија IV (Henri IV).⁴⁵⁶ Тако, на пример, госпођа Де Лафајет свој роман *Принцеза Де Клев* смешта у годину пред смрт и непосредно по смрти Анрија II; Катрин Бернар (Catherine Bernard) 1689. објављује галантну новелу *Гроф од Амбоаза (Le Comte d'Amboise)*, чија је радња смештена на двору Франсоа II, у доба „у којима је госпе красила љупкост колико и мушкарце одважност”; нешто мање од пола века пре ових остварења, госпођица Де Сен-Нектер (Mlle de Saint-Nectaire) за фон радње романа *Оразија (Orasie)* из 1645. узима епоху Анрија III, описујући његов двор као „највеличанственији и најраскошнији двор какав се икада могао видети, двор у коме су владале истинска отменост и чиста учтивост, у ком не беше места лажним љубавним сплеткама и нискостима”⁴⁵⁷. Да ли последња опсервација представља имплицитну критику лицемерја и „нискости” ауторкине епохе, или је реченица искључиво угледног карактера, питање је које заслужује засебну пажњу, но, свакако се из ње може назрети став који ће бити опште место трактата о углађености, а то је „дивилизујућа” улога угледних госпи; према речима Мажандија:

Ништа не може тако профинити нарави мушкараца као редовно општење са госпама, под условом да они у њима не траже искључиво физичко задовољење својих жеља, и да оне своју љубав држе на високој цени, а не да је исхитрено испоље [...] Они покушавају да их освоје пријатним опхођењем, љубазним речима, тананошћу осећања и стотинама знакова пажње за које им се пружа прилика на многобројним окупљањима отменог света. Овакве праксе зауздавају и на дуже стазе реформишу приземне обичаје.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Maurice Magendie, *La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVII siècle de 1600 à 1660*, Genève: Slatkine, 1970 [Paris, F. Alcan, 1925], стр. 29.

⁴⁵⁷ „C'est un tableau, lit-on dans la dédicace à Bassompierre, de la plus magnifique et plus pompeuse Cour qu'on ait jamais vue (Henri III), d'une Cour où régnaient les vraies civilités et la plus pure politesse, où les fausses galanteries et les bassesses ne s'étaient pas introduites.” *Orasie, où sont contenues les plus mémorables aventures et les plus curieuses intrigues qui se soient passées en France vers la fin du seizième siècle, par une dame illustre*, Paris, Ant. De Sommaville, 1645, цит. у Исто.

⁴⁵⁸ „Rien ne peut mieux polir les mœurs des hommes, qu'un commerce suivi avec les dames, à la condition qu'ils recherchent en elles autre chose que la satisfaction matérielle de leurs désirs, et qu'elles mettent leur amitié à un prix assez haut, pour ne pas l'accorder, sans délai, après quelques démonstrations de pure forme. Ils tâchent de les gagner par l'aisance aimable des manières, l'agrément des paroles, la délicatesse des sentiments, et mille prévenances dont les menus événements de la vie mondaine renouvellent à chaque instant l'occasion. Ces pratiques contraignent et, à la longue, réforment les tempéraments grossiers.” Maurice Magendie, *нав. дело*, стр. 88.

Овај рафинишући женски „фактор”, поред приручника о углађености, биће коришћен као адут и код заговорника женске супериорности или бранилаца жена у раправама о женама. Погледајмо, на пример, следеће стихове из поменуте Пироове *Апологије жена*:

Учтивост код жена, то се мора знати,
Роди се с пристојношћу, коју свагда прати.
Од њих се улјудност прима углађена,
Финоћа и укус, појава отмена.⁴⁵⁹

Јован Попов је пратио еволуцију значења придева *honnête* у синтагми *honnête homme*, као и преводна решења, међу којима предочава следећа: „частан, честит, поштен, ваљан, исправан, одан, искрен, непоткупљив, беспрекоран, моралан, достојанствен, савестан и још понешто, у зависности од контекста и имагинативности преводиоца.”⁴⁶⁰ Сам Попов усваја израз *пристојан човек*, бележећи да се у речницима отприлике на прелазу из XII у XIII век придев, поред устаљеног схватања части, почиње све више односити „на опхођење саобразно пристојности и одређеним друштвеним нормама”⁴⁶¹, као и да, употребљен уз именицу *жена*, од средине XV века означава „жену честиту у сексуалном погледу, било ону чедну било ону верну свом мужу.”⁴⁶² Потврду овог закључка налазимо код ренесансних аутора и ауторки: на пример, Никол Казоран (Nicole Cazauban) у раду о значењу појмова *honneste, honnestete, honnestement* у делу Маргерите Наварске истиче да, употребљени уз особу женског пола, придев и именица означавају „чедност, част, врлину”, „жену без порока и мрље, која се чува физичког односа ван брака”, и да се са сличним пољем значења употребљавају речи *honorable, modestement, honorablement, honneur*⁴⁶³. Разматрајући исту категорију појмова код Жака Таироа и Жака Ивера,

⁴⁵⁹ „Peux-tu ne savoir pas que la Civilité
Chez les Femmes naquit avec l’Honnêteté ?
Que chez elles se prend la fine politesse,
Le bon air, le bon gout, & la délicatesse ?” Charles Perrault, *нав. дело*, стр. 7.

⁴⁶⁰ Jovan Popov, „Pristojna žena i pristojni čovek: dva pola jednog ideala”, *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, PH4, Beograd, 2000, стр. 139.

⁴⁶¹ Исто, стр. 141.

⁴⁶² Исто, стр. 147.

⁴⁶³ Nicole Cazauban, « “Honneste”, “Honnestete” et “Honnestement” dans le langage de Marguerite de Navarre, in *La Catégorie de l’honneste dans la culture du XVIe siècle*, (Actes du colloque international de Sommières II), Institut d’études de la Renaissance et de l’âge classique, Université de Saint-Etienne, 1985, 149–164. Захваљујемо Тамари Валчић-Булић, која нам је предочила корисне појединости у вези са појмом *honnête* у француској књижевности XVI века и упутила нас на тематски зборник посвећен овој проблематици. Детаљније о ужој теми еволуције учене *virago* у категорију *пристојне жене* с краја XVI века в. Linda

Кедица ел-Ажруд (Khedija el-Ajrout) уочава да су значења која они покривају етичке, друштвене и физичке природе. Стереотипне валоризоване одлике мушкарца код ове двојице аутора јесу храброст, правичност, верност, умеће конверзације, а стереотипне особине жена физичка лепота и љупкост, учтивост, оштроумност, умереност, чедност и врлина.⁴⁶⁴ Фиртјеров речник је такође прецизан гледе поделе врлина према полу/роду: „Честитост жена састоји се у чедности, скромности, стида, уздржаности. Честитост мушкараца састоји се у правичном, искреном, љубазном, усрдном и учтивом опхођењу.”⁴⁶⁵ У том смислу речита је јадиковка једне од учених књижевница и домаћица салона Нинон де Ланкло (Ninon de Lenclos): „Боже, начините од мене пристojног мушкарца, само ме немојте никада начинити пристojном женом.”⁴⁶⁶ Оваква родна „подела” значења уочљива је и у речницима Жан-Франсоа Фероа (Jean-François Féraud) из XVIII и Емила Литреа (Emile Littré) из XIX века: под одредницом *honnête* они наводе значење „у складу са прикладношћу”, предочавајући потом како се у XVII веку придев користио у синтагми *honnête homme* у значењу „који има све предуслове да се допадне у друштву”. За *honnête femme*, *honnête fille* и Фероа и Литре бележе „која је беспрекорног држања у погледу чедности”⁴⁶⁷.

У овом одељку главну пажњу посветићемо испитивању родних стереотипа у трактатима о углађености⁴⁶⁸ како бисмо установили да ли пристojног човека/мушкарца и пристojну жену красе исте одлике или, у супротном, у чему се састоји *differentia specifica*. Као репрезентативни корпус за истраживање одабрали смо пет дела⁴⁶⁹: 1. Кастиљонеовог *Дворјанина*, као дело које је одиграло изузетно значајну улогу у обликовању слике савршеног дворјанина у Француској, 2. *Углађеног човека* Николе Фареа из 1630. године, као трактат на ову тему који је доживео највише издања током

Timmermans, « De la ‘virago’ à l’honnête femme’ à la fin du XVIe siècle », in *La Femme au XVIe siècle. Actes du colloque du Puy-en-Velay, 14–15 septembre 1992*, 27–38.

⁴⁶⁴ Khedija el-Ajrout, « La catégorie de l’honnête et l’évaluation morale et esthétique chez J. Yver et J. Tahureau », in *La Catégorie de l’honnête dans la culture du XVIe siècle, нав. дело*, 211–217.

⁴⁶⁵ „L’honnêteté des femmes, c’est la chasteté, la modestie, la pudeur, la retenue. L’honnêteté des hommes, est une manière d’agir juste, sincère, courtoise, obligeante, civile”. Antoine Furetière, *нав. дело*, одредница „honnêteté” <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1035.image>>.

⁴⁶⁶ Навод према Roger Duchêne, « Honnêteté et sexualité », in Yves-Marie Bercé et al., *Destins et enjeux du XVIIe siècle*, Paris : PUF, 1985, стр. 119.

⁴⁶⁷ Одредница „honnête” у електронским издањима речника Jean-François Féraud, *Dictionnaire critique de la langue française*, 1787–88, и Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, 1872–77 на адреси <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=honnete&submit=>>>.

⁴⁶⁸ Именица *honnêteté* у расправама које чине корпус нашег истраживања подједнако се адекватно може превести терминима *углађеност*, *отменост*, *пристойност* и *честитост*.

⁴⁶⁹ За још наслова на ову тему в. Dorothy Dallas, *Le Roman français de 1660 à 1680*, Genève : Slatkine reprints, 1977 [Paris : J. Gamber, 1932], стр. 91.

читаваог века⁴⁷⁰, 3. *Нови трактат о учтивости која се упражњава у Француској међу углађеним светом* Антоана де Куртена (Antoine de Courtin), дипломате Луја XIV, из 1671. године, и 4. разматрања о углађености витеза Де Мереа (le chevalier de Méré) из 1677. године, како бисмо виђење отмености из последње трећине века упоредили са Фареевим опсервацијама из прве трећине, те, најзад, 5. један тротомни трактат који искључиво обрађује питање пристојне жене: *Пристојна жена* опата Жака ди Боска, који је објављен у периоду 1632–1636.

2.3.1. Кастиљоне: о родним специфичностима дворјанина и дворске даме

Александар Стефановић, преводилац Кастиљонеовог *Дворјанина*, предлаже термин „отмен човек” као епитет дворјанина кога красе „обзир и уљудност, етикета, нехајност (ноншалантност) [...] дражесност или чар (умилност).”⁴⁷¹ Питање одлика савршеног дворјанина садржано је у све четири Кастиљонеове књиге, а једна — трећа — нарочито је посвећена цртама које би красиле савршену дворску даму и опхођењу дворјанина према њој. Описи савршеног дворјанина већински су у футуру или потенцијалу, што наговештава да је реч о идеалу који још није досегнут, то јест да је дело прескриптивног карактера, а да је реалност туробнија, односно да се, према речима Александра Стефановића, „под плаштом мукотрпне префињености скрива најбесрамнији опортунизам.”⁴⁷²

Дворјанин је нужно племенитог рода и из добре породице⁴⁷³, како би стремио части и угледу својих предака, и одан је господару; притворност и оговарање оштро су проказани⁴⁷⁴. Плећству се приписује природна супериорност, а владари су народима дати од Бога као старатељи над њиховим благостањем⁴⁷⁵: „И тако бива скоро увек, да у оружју и у другим вредним радњама, они који се највише истичу су племенита рода, јер природа је у све уткала оно скривено семе које има свој извештан начин да утиче и

⁴⁷⁰ Ан Лешербах бележи да је дело било штампано једанаест пута у периоду 1630–1671: Anne Löcherbach, « *La Princesse de Clèves et le processus de civilisation* », *Pratiques*, n° 151–152, 2011, стр. 104.

⁴⁷¹ Балтасаре Кастиљоне, *нав. дело*, стр. 24.

⁴⁷² *Исто*, стр. 25.

⁴⁷³ *Исто*, стр. 66.

⁴⁷⁴ *Исто*, стр. 145.

⁴⁷⁵ *Исто*, стр. 339: „Народе је Бог оставио на чување властима, који о њима морају да се помно старају, подносећи му, као добри заступници своје господару, о њима рачуна, да их воле и о њима се у свему брину и у добру и у злу, као и да воде бригу, пре свега, о њиховој срећи.”

преноси даље своје суштинске одлике свему ономе што од њега потиче, чинећи га сличним себи.⁴⁷⁶

Складности тела и лепоти лица додаје се дражесност у држању која ће „на први било чији поглед оног ко га види оставити утисак допадљивости и привлачности.”⁴⁷⁷ Једна од основних црта отмености јесте нехајност, оно што Кастиљоне назива *sprezzatura*, а француски текстови о углађености из XVII века преводе термином *négligence*⁴⁷⁸: „у свему треба поступати са неком врстом нехаја, који прикрива намештеност и показује да је оно што је урађено и речено, такорећи, учињено без већег размишљања”.⁴⁷⁹ Уопште, дворјанин треба да се клони извештачености као највећег непријатеља. У друштву скроман и уздржан, али елегантног и понекад духовитог усменог и писаног израза⁴⁸⁰, дворјанин треба да избегава разметљивост, а самоувереност, гордост и отреситост препоручују се искључиво на бојном пољу.⁴⁸¹ Он треба да је вичан оружју, окретан у телесним вежбама и лову, поносит и неустрашив, будући да се мушки углед заснова на одважности, а женски на чедности.⁴⁸²

Претерано дотеривање и шминкање нису препоручљиви јер мушкарца чине сличним нечасним женама⁴⁸³, као што нежност и млитавост у држању не само да нису препоручљиве, него су чак за осуду, сматра конте: „Желео бих да појава нашег дворанина буде оваква, а не ружна и женствена, какву се неки старају да имају [...] Пошто их природа није створила онаквима какви би желели да изгледају и да јесу, према њима се треба држати не као према часним женама, већ као према обичним јавним блудницама. Њих треба изгнати ван друштва часних људи уопште, а да двореве моћних

⁴⁷⁶ Исто, стр. 66.

⁴⁷⁷ Исто, стр. 69.

⁴⁷⁸ В., на пример, поглавље „De l'affectation et de la négligence” у Nicolas Faret, *нав. дело*, 1630, стр. 34–36, као и La Chapelle-Bessé, « La manière négligée d'un courtisan » in *Ecrire au XVIIe siècle. Une anthologie*, Paris : Presses Pocket, 1992, 310–314.

⁴⁷⁹ Балтасаре Кастиљоне, *нав. дело*, стр. 81.

⁴⁸⁰ Уп. стр. 173: „када се ради о нашем дворанину, довољно је још додати ономе што сам већ рекао, да не сме никада да допусти да му недостају речи добро промишљене и прилагођене саговорнику, као што мора да зна да с извесном умилношћу и досеткама натера на смех и веселост оне који га слушају. А ово треба да уради на начин да то никоме не смета, и да не буде досадан, већ вазда забаван.”

⁴⁸¹ В. Исто, стр. 71.

⁴⁸² Уп. Исто, стр. 70: „Као код жена, честитост једном укаљана, никада више неће бити оно што је била, исто тако и глас племића под оружјем, ако само и један једини пут, макар и најмање окаља неким кукавичлуком или нечим другим што му се може приговорити, за сва времена ово ће у очима света остати као обешчашћење, брука и срамота.”

⁴⁸³ Уп. контеове опаске о извештачености жена које се труде да прикрију недостатке: „Тамо где је природа у томе оманула, оне се труде да то замене вештачким путем. Отуд толико, понекад и до бола, старање о изгледу лица. [...] „Напротив, с потребом, и то великом”, одговори на то конте, „јер ови ваши недостаци о којима говорим лишавају вас дражесности пошто настају баш из те извештачености, којом свима откривате своју жарку жељу да будете лепе.” Исто, стр. 101–102.

владара и не спомињемо.”⁴⁸⁴ Истог је мишљења и месер Федерико, који таштину повезује са женским полом: „Када је одевање у питању, желим да наш дворанин све оно што на себи носи буде чисто и углађено, као и у складу с извесном отменом скромношћу, али никако на женски или ташт начин.”⁴⁸⁵

Величанствени Јулијано експлицитно подвлачи да постоје родно засноване разлике међу дворским светом:

[П]ремда је господин Гаспар рекао да иста правила која су постављена за дворанина служе и за женски лик, ја сам другачијег мишљења, јер иако су неке одлике заједничке и човеку нужне колико и жени, има опет и таквих које више одговарају жени неголи мушкарцу, а неке које доликују мушкарцу, треба да буду далеко од жене.⁴⁸⁶

Попут дворјанина, и дворска дама је племенитог порекла. Јулијано као мушке предности наводи чврстину и одлучност, а као женске „смирен[у], истанчан[у] нежност”, благод и доброту, мудрост, часност⁴⁸⁷. Пошто је жена крхкија од мушкарца, она је обазривија од њега, и опрезност је једна од њених највећих врлина.⁴⁸⁸ И једни и други би, наставља Јулијано, требало да избегавају извештаченост, надменост и хвалисавост, завидност, свадљивост, оговарање и одавање тајни⁴⁸⁹. И једне и друге треба да краси смотреност, великодушност и разборитост, скромност и умереност. У разговору, жена мора избегавати непристојности и, уколико им сведочи у неком друштву, црвенилом ће показати да их се срами.⁴⁹⁰ Најсавршенија њена одлика јесте грациозност, љупкост и спретност покрета, и, надасве, лепота, значајнија него код мушкарца, јер без ње, подвлачи Величанствени Јулијано, жена „губи много на значењу”.⁴⁹¹ Она треба да уме плесати, свирати неки инструмент, певати, све са истанчаношћу и умереношћу, и „отменом суздржљивошћу”⁴⁹², због чега јој не пристају груби инструменти попут бубњева или трубе. Задатак жене на двору, према мишљењу свих учесника у разговору, јесте да атмосферу учини пријатнијом, веселијом и живахнијом и допринесе његовом сјају и лепоти својом појавношћу и префињеношћу.

⁴⁸⁴ Исто, стр. 73–74.

⁴⁸⁵ Исто, стр. 156.

⁴⁸⁶ Исто, стр. 237.

⁴⁸⁷ Исто, стр. 237, 238, 244.

⁴⁸⁸ Исто, стр. 248.

⁴⁸⁹ Исто, стр. 309.

⁴⁹⁰ Исто, стр. 239.

⁴⁹¹ Исто, стр. 237.

⁴⁹² Исто, стр. 242.

Она подстиче храбре витезове на подвиге и усавршава расуђивање дворјанина.⁴⁹³ Због ње се он учи љупким вештинама: плесу, музици, књижевности⁴⁹⁴.

Дискусија у *Дворјанину* у појединим тренуцима дотиче се и теме умећа љубави. Месер Бернардо представља љубав као подношење напора и труда зарад освајања срца вољене даме. Освајање „тврђаве духа” жене валоризовано је наспрам телесних аспирација.⁴⁹⁵ Месер Федерико поставља питање како би жена требало да се опходи према љубазним и ласкавим речима и поступцима мушкараца, како би се сложио са Величанственим Јулијаном да је изузетно значајно разлучити истинску заљубљеност од лажног удварања.⁴⁹⁶ Рецепт је женска обазривост. Док Јулијано с једне стране пледира за равноправност у испољавању осећања и изразима нежности код оба пола у случају неудатих девојака⁴⁹⁷, од удатих жена, с друге стране, знајући како љубав не зависи од воље, уколико буду „толико несрећне” да се заљубе у неког другог мушкарца, он строго захтева да ничиме то не покажу, већ да љубав чувају искључиво у свом срцу:

[О]не наносе увреду саме себи онда када поред мужа воле неког другог. Међутим, иако често не волети није у нашој моћи, уколико дама са двора буде била толико несрећна да се заљуби у неког другог, због тога што је муж мрзи, или је нечија страст приморава на узвраћање љубави, желим да она заљубљеном не допусти било шта сем свог срца, никада му не дајући било какав знак сигурне љубави било речима, било поступцима, или на било који други начин, који би њему пружио сигурност.⁴⁹⁸

Величанствени Јулијано подвлачи како мушкарац не сме бити наметљив у удварању: он предочава да је пожељније погледом и поступцима ставити жени до знања своја осећања него речима⁴⁹⁹, а уједно упозорава да погледи не смеју бити исувише

⁴⁹³ Исто, стр. 236–237.

⁴⁹⁴ В. Исто, стр. 288–289.

⁴⁹⁵ Уп. Исто, стр. 216–217: „мислим да сваки племенити заљубљеник подноси толике напоре, толика бдења, излаже се толиким опасностима, проливању толиких суза, изналажењу толиких начина и путева да се допадне вољеној жени, не зато да би првенствено задобио њено тело, већ да би освојио тврђаву њеног духа, разбио те претврде дијаманте, отопио тај лед, који се често може наћи у нежним грудима жена. И ја мислим да је ово право и савршено задовољство намерагани циљ сваког племенитог срца. И, свакако, што се мене тиче, када бих био заљубљен, волео бих више да јасно спознам како она којој служим узвраћа својом љубављу од срца, поклањајући ми душу неголи да уживам у потпуности у њој против њене воље, јер би ми се у том случају чинило да сам господар једног беживотног тела.”

⁴⁹⁶ Исто, стр. 290–293.

⁴⁹⁷ Исто, стр. 293.

⁴⁹⁸ Исто.

⁴⁹⁹ „Због тога, по моме мишљењу, рекао бих да пут који ваља да изабере дворанин да би обзнанио своју љубав према дами, треба да буде исказан пре делом неголи речима, јер, заиста, понекад се љубавно осећање читује пре једним уздахом, једним знаком пажње, [...] неголи путем ниљаду изражених речи. А

упадљиви у присуству света, јер ће жена одмах одреаговати повлачењем и хладноћом уколико према њој искаже ишта више до поштовања.⁵⁰⁰

2.3.2. Никола Фаре: о утицају отмених госпи на карактер мушкараца

Никола Фаре, саветник Луја XIV, један од учесника у оснивању Француске академије и њених првих чланова, трактатом *Углађени човек или умеће допадања на двору* представља верног настављача, каткад и преписивача Кастиљонеових идеја. Попут саговорника у Кастиљонеовом *Дворјанину*, Фаре предочава да основна одлика отменог човека треба бити нехај, неусиљена „природна драженост”⁵⁰¹, то јест да ваља „бежати од кобног понора несрећне и наметљиве извештачености и у свему се држати са извесним нехајем који скрива усиљеност и указује да све чинимо без великог размишљања и икаквог напора.”⁵⁰² Такође, попут Кастиљонеових ликова, Фаре тврди да је племенити род значајан, ако не и нужан предуслов успеха на двору⁵⁰³. Дворјанин надасве треба да је спретан с оружјем јер му част и углед директно зависе од одважности и умећа ратовања.⁵⁰⁴ Фаре у поглављу посвећеном мушкој части практично преписује Кастиљонеово поређење (које смо навели у фусноти 482) најважнијих особина које доприносе добром гласу мушкараца и жена: „Јер као што честитост неке госпе, једном

потом, постарати се да поглед буде весник срца, јер често он је тај који с бољим учинком указује на унутрашњи садржај страсти неголи што би то учинио језик, писма...” *Исто*, стр. 301.

⁵⁰⁰ „Било да жели да пише, било да јој се обрати речима, он то треба да учини са знатном уздржаностју и са таквом опрезношћу, да речи најпре искушају срце госпе и на двосмислен начин се косну њене воље, остављајући јој наду и изврстан излаз како би могла, тобоже, да не зна да те речи подразумевају и љубав, тако да уколико се обре у тешкоћама, може да се повуче, и покаже да је писао и говорио са другим циљем, не би ли са сигурношћу уживао у домаћинствима и дочеку, које жене често указују онима за које им се чини да су пријатељски расположени према њима; а што могу одмах и да укину, учини ли им се само да је иза тога стајала љубав. Због тога, они који хрле и на охол начин се упуштају, уз журбу и упорност, често бивају губитници, и то заслужно, јер свакој племенитој дами вазда се чини да је недовољно цењена када неко без поштовања према њој, захтева од ње љубав, пре него што се уопште и потрудио да јој буде на услузи. [...] Истина је да поглед уколико није вешто усмерен, често може да открије љубавну жудњу више него што би се то желело, јер из њега, такорећи, приметно могу да заблистају оне ватрене страсти које би заљубљени хтео да стави до знања само вољеној особи, док оне бивају јасне и онима за које је то превасходно требало да остане тајна. Због тога онај који није изгубио надзор над собом, поступа опрезно и води рачуна о времену, месту, и када треба да се уздржи од тако наумљених погледа, премда је у питању тако сладак пашњак за очи, јер љубав наочиглед свих представља нешто заиста непријатно.” *Исто*, стр. 301, 302–303. Курзив Ж. Ј.

⁵⁰¹ В. одељак „De la grâce naturelle” у Nicolas Faret, *нав. дело*, 1630, стр. 32–33. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1097398>>.

⁵⁰² „C’est de fuir comme un précipice mortel cette malheureuse & importune Affectation, qui ternit & souille les plus belles choies & d’user par tout d’une certaine négligence qui cache l’artifice & témoigne que l’on ne fait rien que comme sans y penser & sans aucune sorte de peine.” *Исто*, стр. 34–35.

⁵⁰³ Уп. *Исто*, стр. 7–8: „je dirai premièrement qu’il me semble très nécessaire que celui qui veut entrer dans ce grand commerce du monde soit né Gentilhomme, & d’une maison qui ait quelque bonne marque”.

⁵⁰⁴ В. *Исто*, стр. 15–16.

укаљана, више никада не може повратити првобитну чистоту, тако је немогуће да се углед војника, укаљан каквим кукавичлуком, поврати тако да не остане ништа што му се може приговорити.”⁵⁰⁵ Он инсистира на „напорима разума” који би надјачао и укротио страсти.⁵⁰⁶

Фареов трактат углавном се не дотиче исцрпније одлика дворске даме, већ се аутор, успутно напоменувши како се „врлина жена ни у чему не разликује од врлине која краси мушкарце”⁵⁰⁷ ограничава на предочавања предности и угодности које мушкарци могу уживати у контакту са префињеним дворским дамама које им „подижу вредност”⁵⁰⁸. Он сматра да би мушкарци требало да се у друштву жена уче елоквенцији, будући да оне имају „угодну лакоћу у изражавању”, и да у њиховом друштву треба показати особито уважавање⁵⁰⁹. Нарочито истиче угодност разговора међу светом који се ван Лувра окупља у салонима угледних дама⁵¹⁰. Разговор са женама описан је као „једна од најпријатнијих и најчеститијих животних разонода”⁵¹¹, при којој је кључна одлика жена скромност и уздржаност⁵¹². Од негативних одлика женског карактера или неких аспеката њиховог понашања, Фаре устаје против жена које се пренаглашено шминкају⁵¹³ као и против притворних, лажно чедних, које су најсклоније оговарању.

2.3.3. Витез Де Мере: о значају љупкости

Док је код Фареа искључиво уочљива тежња за допадањем господару, из појединих редова Мереовог трактата о духу, умећу разговора, љупкости и исправности, структурисаног у форми дијалога између неименованог витеза и маршала, провејава и мање или више осетна критика дворјанства. На пример, иако на почетку другог тома трактата Мере предочава како је углађеност вештина која се вежба, и да двор служи као

⁵⁰⁵ „[...] car comme l’honnêteté d’une Dame ayant une fois été souillée de quelque tache, ne peut jamais retourner à sa première pureté : de même il est comme impossible que l’estime d’un Soldat, apres avoir été ternie de quelque lâcheté, se puisse si bien remettre qu’il ne reste toujours quelque chose à lui reprocher.” *Исто*, стр. 18.

⁵⁰⁶ В. *Исто*, стр. 33, 163–165.

⁵⁰⁷ В. *Исто*, стр. 104.

⁵⁰⁸ В. *Исто*, стр. 89.

⁵⁰⁹ В. нарочито одељке „De la complaisance parmi les femmes”, „Qu’il faut respecter les femmes”, „Raisons pourquoi l’on doit honorer les femmes”, стр. 220–256.

⁵¹⁰ Уп. *Исто*, стр. 90: „Il faut donc descendre à la ville, et regarder celles d’entre les dames de condition que l’on estime les plus honnêtes, et chez qui se font les plus belles assemblées”.

⁵¹¹ „l’un des plus doux et des plus honnetes amusements de la vie”, *Исто*, стр. 23.

⁵¹² В. одељак „Modestie dans la conversation des femmes”, *Исто*, стр. 256.

⁵¹³ В. одељак „Contre l’affectation de la beauté”, *Исто*, стр. 37–38.

најпогодније место за учење љупкости и пристојности⁵¹⁴, нешто касније у тексту један од саговорника француски двор дефинише као место притворности и користољубља: „Колико познајем људи са двора који би се морали одлучити од ње [таштине]! Али, на двору се људи најмање поправљају [...] стога што је за то потребан промућуран и искрен пријатељ, или бар строго преиспитивање себе [...] а на тако сјајном и раскошном двору, човек је толико заокупљен да је потпуно одвраћен од размишљања.”⁵¹⁵ Маршал примећује да многи успевају у друштву мање узвишеним и отменим средствима, на шта витез отповеда да постоје особе слабог расуђивања које не могу разлучити између истинске врлине и притворности.⁵¹⁶

Двојица саговорника инсистирају, дакле, на идеји истинске отмености која не зависи од рођења нити богатства⁵¹⁷, већ долази из срца и духа⁵¹⁸. Витез истиче и разлику између отменог и галантног мушкарца: док је други можда понекад љубазнији у друштву јер се више креће међу светом, дух првога знатно је дубљи и префињенији. Младаљачка галантност може проћи, па се према некада галантном мушкарцу може осетити чак и презрење, док је љубав према отменом/пристојном мушкарцу постојанија.⁵¹⁹ Узгред је

⁵¹⁴ „Pour satisfaire ou pour éclaircir les personnes dont j’ai parlé, j’avoue que la Cour n’est pas inutile à s’instruire des Agréments et de la bienséance, et que c’est l’endroit le plus propre à s’y perfectionner. Mais il est certain qu’on aurait beau fréquenter les plus honnêtes gens, et les Dames les plus galantes qui soient à la Cour : à moins que de penser souvent à ce qui sied le mieux, et de s’y appliquer avec un grand soin, il serait bien difficile d’en acquérir la perfection.” Antoine Gombault, chevalier de *Méré*, *Œuvres complètes du Chevalier de Méré. Tome II : Les Discours : des agréments, de l’esprit, de la conversation*, Ed. Charles-H. Boudhours, Paris : Fernard Roches, 1930 [у наставку текста *Tome II*], стр. 27. Изворно издање доступно је на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109779n.image>>. Уп. *Исто*, стр. 52: „Il faut donc que les personnes qui veulent plaire tâchent de se perfectionner en ce qui regarde le commerce du monde. Car il ne faut pas s’imaginer que l’Agrément vienne sans qu’on l’appelle.”

⁵¹⁵ „Que je connais de gens à la Cour qui s’en devraient corriger ! Mais c’est l’endroit du monde, où l’on se corrige le moins. [...] Cela vient si je ne me trompe, de ce qu’on ne se perfectionne que bien peu, à moins que d’être aidé par un ami intelligent et sincère, ou du moins qu’on ne s’observe soi-même, et bien sévèrement. Mais on ne s’avertit pas volontiers parmi ce monde ; si ce n’est peut-être pour prendre avantage sur ceux qu’on avertit. Ces gens-là ne s’examinent pas non plus ; parce qu’on est toujours si occupé des choses qui paraissent dans une Cour éclatante et pompeuse, qu’on n’y fait point de réflexions.” *Исто*, *cmp.* 123.

⁵¹⁶ Antoine Gombault, chevalier de *Méré*, *Œuvres complètes du Chevalier de Méré. Tome I. Les Conversations. Discours de la justesse*, Ed. Charles-H. Boudhours, Paris : Fernard Roches, 1930 [у наставку текста *Tome I*], стр. 78.

⁵¹⁷ „On sait assez que ces richesses sont peu de chose, et que même elles peuvent nuire. Le mal pourtant n’est pas d’en avoir, mais de s’en croire plus honnêtes homme, et de s’abaisser lorsqu’on n’en a point. L’honnêteté est bien au-dessus de cela, et quand on viendrait manquer de tout, et qu’on aurait beaucoup à souffrir, il ne faudrait pas s’en tenir déshonoré, non plus que d’être malade, ou de faible constitution.” *Исто*, стр. 38.

⁵¹⁸ „La vraie bienséance ne dépend point de la fortune, elle vient du cœur et de l’esprit ; tout le reste est peu considérable.” *Tome II*, стр. 24. Уп. *Исто*, стр 77: [...] je ne sais quoi de noble qui relève toutes les bonnes qualités, et qui ne vient que du cœur et de l’esprit, le reste n’en est que la suite et l’équipage.”

⁵¹⁹ „Que je vous suis obligé, dit le Maréchal, de mettre de la différence entre l’honnête homme, et le galant homme ! On les confond aisément. — Il me semble, dit le Chevalier, qu’un galant homme est plus de tout dans la vie ordinaire, et qu’on trouve en lui de certains agréments, qu’un honnête homme n’a pas toujours ; mais un honnête homme en a de bien profonds, quoi qu’il s’empresse moins dans le monde. — Il y a bien à dire de l’un à l’autre, reprit le Maréchal ; cette qualité de galant homme, qui plait dans les jeunes gens, passe comme une fleur, ou comme un songe, et j’ai vu de ces galants hommes devenir le rebut et le mépris de ceux mêmes qui les avaient

истакнуто и колико угледу даме „шкоди и најмања сумња да је изабрала неучтивог мушкарца или да је такав воли”⁵²⁰. Такође, саговорници праве разлику између истинске и лажне, искварене галантности: галантност, сматра витез, не зависи од спољашњости, јер није довољно бити привлачан, много је важније имати правично срце и истанчан дух.⁵²¹ Ова тема нарочито је разрађена у другом тому дела: један од саговорника чак подвлачи да се француски двор истиче над осталима у лажној галантности⁵²², која не приличи нити прија особама од укуса, а огледа се искључиво у бризи о одевању, посећивању балова, друштвених игара и „љубавним и ратним пустоловинама”⁵²³. Оваква врста галантности честа је у младих и није нужно бити пристојан човек како би се овладало њеним правилима. С друге стране, истинска галантност ретких узвишених људи долази искључиво из пристојног и отменог духа, али ова прва ипак није потпуно проказана, будући да други саговорник подвлачи како две врсти галантности „када се споје, тако се добро допуњују да не постоји ништа пријатније”⁵²⁴.

Попут Кастиљонеа и Фареа, витез Де Мере више говори о женској допадљивости и њеној улози међу мушкарацима него што разматра питање пристојне жене *sui generis*:

Мушкарац никад није у потпуности отмен, или бар галантан, а да се даме нису умешале у његов дух.⁵²⁵

admirés. Mais si l'on aime quelqu'un à cause qu'il est honnête homme, on l'aime toujours, et de ce côté-là le temps n'a point de prise sur lui.” *Tome I*, стр. 18.

⁵²⁰ Исто, стр. 80.

⁵²¹ „Je m’imagine, dit le Chevalier, que lors qu’on estimait tant ces galants hommes, tout le monde n’en était pourtant pas ébloui, et qu’il y avait toujours quelqu’un, ou quelqu’une qui sentait bien que ce n’était qu’une fausse galanterie, et je ne sais quoi de brillant, qui peut surprendre. Mais la vraie galanterie parmi les personnes qui s’y connaissent, est toujours bien reçue : Elle ne dépend que fort peu des avantages du corps ; il arrive même souvent qu’un homme contrefait a meilleure grâce qu’un autre qui semble fait à peindre. Car ce n’est pas assez d’avoir de si beaux dehors pour être agréable, le plus important consiste à donner l’ordre dans sa tête et dans son cœur. Aussi n’est-on jamais galant homme sans avoir un bon cœur, et bien de l’esprit.” Исто, стр. 18–19.

⁵²² „J’en connais d’autres qui ne veulent plaire que par la galanterie, et ceux-là n’entreprennent pas une affaire bien aisée. Car outre que la galanterie est fort sujette à être fausse, et que la Cour de France s’y connaît mieux que les autres Cours, il faut tant d’esprit, et tant d’invention pour atteindre à celle qui plaît aux personnes de bon goût, qu’on ne trouve rien de plus malaisé.” *Tome II*, стр. 42.

⁵²³ Исто, стр. 44.

⁵²⁴ „Ces deux manières de galanterie subsistent séparément, et plaisent plus ou moins selon le tempérament de ceux qui les considèrent ; mais quand elles sont ensemble, elles se donnent si bon air l’une à l’autre qu’on ne voit rien de plus agréable.” Исто.

⁵²⁵ „Aussi n’est-on jamais tout à fait honnête homme, ou du moins galant homme, que les Dames ne s’en soient mêlées.” *Tome I*, стр. 18.

Чини ми се да ништа не може толико допринети истинској љупкости колико намера да се освоји префињена жена која познаје савршену прикладност. На тај начин срце се испуњава племенитим осећањима, а дух пријатним мислима.⁵²⁶

Шта мислите, до које мере младић који се заљуби у жену која познаје и упражњава прикладност може постати углађен човек поред ње? [...] ако таква дама здраво расуђује о свему, једино је изузетна врлина и племенити манири могу задобити, тако да, уколико се тај младић задеси или проговори у њеном друштву, осмејак или трептај одобравања ставиће му до знања да је на добром путу. А ако му се омакне каква непристојна реч или приземан и нељубазан поступак, најмањи знак њеног негодовања преваспитаће га боље него сва прекоревања неког васпитача.⁵²⁷

Иако је у два наврата успутно подвучено да су пристојан мушкарац и пристојна жена исто⁵²⁸, у тексту се уз именицу жена нигде друге не спомиње придев отмена/пристојна (*honnête*), већ се користе придеви *лепа*, *галантна*, *љупка*, *пријатна*. Међу истакнутим женским одликама доминирају, дакле, лепота, дух, и, нарочито, допадљивост, која је женама „или урођена или, схвативши да је њихов адут, од ње готово да чине својеврсно занимање још од детињства.“⁵²⁹ Како би поткрепио тврдњу да свако жели остварити срећу, маршал потеже аргумент из којег се чита значај женске лепоте код мушкараца: „Ми ценимо и прижељкујемо ствари на основу тога да ли нас могу усрећити. Због чега тражимо лепе жене? Зато што нам годи да их гледамо, и да нас воле.“⁵³⁰ Попут Фареа, он осуђује оне госпе које настоје искључиво да постану лепе а не и допадљиве, предочавајући како је то сигуран пут ка трошењу љубави: „Јер чим се

⁵²⁶ „Il me semble que rien ne peut tant contribuer aux vrais Agréments que le dessein de gagner une personne délicate, et qui connaît ce qui sied le mieux. C'est par là que le cœur se remplit de nobles sentiments, et l'esprit d'agréables pensées.” *Tome II*, стр. 50.

⁵²⁷ „Un jeune homme qui devient amoureux d'une femme qui se connaît à ce qui sied bien, et qui le sçait pratiquer, combien pensez-vous qu'il se peut rendre honneste homme auprès d'elle ? [...] et si cette Dame juge sainement de tout, il n'y a que le mérite exquis et les manières nobles qui la puissent gagner. De sorte que si ce jeune homme se prend bien à vivre ou à parler en sa presence, un souris, un clin d'œil lui fait sentir qu'elle l'approuve et le confirme dans les bonnes voies. Que s'il vient à dire une impertinence, ou à faire une action grossière, ou de mauvaïse grâce, le moindre rebut le corrige mieux que toutes les remontrances d'un gouverneur.” *Tome II*, стр. 80.

⁵²⁸ *Tome I*, стр. 77 и *Tome II*, стр. 31: „ce que je dis d'un honnête homme, se doit entendre aussi d'une honnête femme.”

⁵²⁹ „[E]lles se connaissent plus finement qu'eux à bien faire les choses ; soit que l'avantage de plaire leur soit plus naturel, ou que sentant que c'est là leur fort, elles s'en fassent dès leur enfance comme un métier.” *Tome I*, стр. 18. В. и стр. 58, 77.

⁵³⁰ „Nous n'estimons, et ne souhaitons les choses que selon qu'elles peuvent contribuer à notre bonheur. D'où vient qu'on cherche les belles femmes ? c'est qu'on est bien aise de les voir, et d'en être aimé.” *Tome II*, стр. 103.

поседује нека лепа ствар, уобичајено је да почињемо мање да је ценимо”.⁵³¹ Лепота временом постаје досадна јер не постоји више чар откривања, док истинска љупкост и допадљивост никада не може да се исцрпи.⁵³² Стога они мушкарци који се жале на несталност жена и оне жене које мушкарце оптужују за неверства треба, заправо, подвлачи витез, да схвате да је то последица њиховог сопственог недостатка љупкости.⁵³³ Мере такође попут претходника устаје против против разметљивости⁵³⁴ и усиљености⁵³⁵, и хвали императив пристojности јер се из његовог поштовања јављају и љупкост и драж; за пример узима допадљиву женску уздржаност садржану у реченицама попут „On ne vous hait pas” и „on vous aime” у којима се из пристojности уместо првог лица једине користи општија заменица *on*.⁵³⁶

Кроз дијалог двојице ликова, Мере се дотиче и још неких горућих питања женског положаја, нарочито негативног гледања на образовање жена, наговештавајући да оне жене које су образоване настоје то прикрити⁵³⁷. Друго, на витезово предочавање Клеопатриног опхођења према Цезару, маршал отповеда како није знао да су „прециозе” које су се свирепо опходиле према мушкарцима постојале и пре њихове епохе⁵³⁸. Ово потврђује уврежено виђење прециоза као гордих и сурових жена које исувише много

⁵³¹ Исто, стр. 37: „Les Dames qui songent plus à devenir belles qu’agréables, sont mal conseillées : quand cela leur arrive, c’est le plus mauvais moyen du monde pour se faire aimer longtemps. Car dès qu’on possède une belle chose, il arrive pour l’ordinaire qu’on ne l’estime plus tant [...]”

⁵³² Исто, стр. 38 „D’ailleurs on s’ennuie aisément de n’avoir devant les yeux qu’une même chose, et cette sorte de beauté se présente toujours également : quand on l’a vue une fois on n’y découvre plus rien qui surprenne, mais un grand fonds d’Agréments ne se peut épuiser, il en sort toujours de nouveaux qu’on n’avait pas aperçus.”

⁵³³ Исто, стр. 45–46: „En vérité tant d’hommes qui grondent contre la légèreté des femmes, comme aussi tant de femmes qui de leur côté les accusent d’inconstance : en vérité les uns ni les autres ne se devraient plaindre que de ne pas avoir de ces Agréments. Car il est certain qu’on ne les saurait assez rechercher, et que plus on voit les personnes qui les ont, plus on les aime. Si bien qu’une personne qui se fait aimer de la sorte, n’a rien à craindre qu’une longue absence, ou des Agréments de plus haut prix. Il ne faut donc pas que les femmes prennent trop de confiance en leur beauté ni les hommes en leur bonne mine.”

⁵³⁴ В. Исто, стр. 72: „Les plus honnêtes gens veulent que tout soit propre, que tout soit agréable et commode ; mais ils se passent des choses de montre, et qui ne sont bonnes qu’à jeter de la poudre aux yeux. Ce n’est pas dans la grande parure que se trouvent les meilleurs entretiens, et les personnes qui se font tant remarquer par leurs habits, ne brillent pas pour l’ordinaire en leurs discours.”

⁵³⁵ Уп. Исто, стр. 126: „Mais on hait cruellement la douceur étudiée d’une méchante femme, et d’un faux honnête homme.”

⁵³⁶ Исто, стр. 34: „Cette grande recherche de la bienséance fait de bons effets jusques dans les moindres façons de parler. Et ce qui mérite bien d’être remarqué, c’est qu’un mot s’emploie agréablement dans une rencontre, et qu’il sied fort mal dans une autre. Beaucoup de gens en parlant d’eux-mêmes se servent de ce mot « on », et je vois qu’une Dame dira plutôt, « On ne vous hait pas », « on vous aime », qu’elle ne dira ; « Je ne vous hais pas », ou « je vous aime » ; et parce que cette expression vient de modestie, elle ne peut avoir que fort bonne grâce.”

⁵³⁷ Tome I, стр. 9 „L’esprit est toujours de bon commerce, dit le Chevalier, et même les femmes selon mon sens n’en sauraient trop avoir ; mais la plupart du monde n’approuve pas qu’elles soient si savantes, ou du moins que cela paraisse.”

⁵³⁸ „Je vois bien, reprit le Maréchal, qu’il y avait dès ce temps-là, des précieuses, et je croyais que ce fut une invention de nos jours.” Исто, стр. 10.

захтевају од мушкараца, заступљено у Молијеровим комедијама или Де Пировом (*abbé de Pure*) делу.

2.3.4. Антоан де Куртен: о углађеном хришћанину

Поједини аутори трактата о учтивости осцилирају између предочавања вештина и знања која је потребно усвојити при друштвеном општењу и става по коме је учтивост урођена склоност, на шта смо већ указали код Кастиљонеа или Фареа. Антоан де Куртен у *Новом трактату о учтивости која се упражњава у Француској међу углађеним светом* спаја практичне друштвене вештине са хришћанским начелима како би предочио да није довољно допасти се свету својом спољашношћу, већ је потребно ускладити физичке и духовне дражи. Он најпре истиче како учтивост није ништа друго до „скромност и пристојност које свако треба неговати у речима и поступцима”⁵³⁹, како би додао: „Не би се могла пружити поуздана упутства како стећи ову пријатну драж, будући да она долази од великодушности Природе.”⁵⁴⁰ Но, несумњиво је неопходно, подвлачи Куртен, следити правила прикладности, која по њему представља једну од врховних врлина, а огледа се у „извесној скромности и срамежљивости које треба да прате све наше поступке”⁵⁴¹. Скромност у Куртеновом виђењу представља понизност, наспрам разметљивог славољубља и самољубља⁵⁴², што је сасвим у складу са поменутом замисли споја монденских вештина и хришћанске врлине⁵⁴³. Стога не чуди што аутор закључује трактат цитатом светог Павла, саветујући читаоце да се заодену благошћу, милосрђем, добротом, понизношћу и скромношћу.⁵⁴⁴ У закључку трактата подвлачи, слично Де ла Бару, како прикладност није ништа друго до понашање „које је Разум

⁵³⁹ „La Civilité [...] n'est que la modestie et l'honnêteté que chacun doit garder dans ses paroles & dans ses actions.” Antoine de Courtin, *Nouveau traité de la civilité qui se pratique en France, parmi les honnêtes gens*, à Paris, chez Hélie Josset, 1671, стр. 1. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1511740w>>.

⁵⁴⁰ „On ne saurait donner des préceptes certains pour acquérir cet heureux agrément ; puisque c'est une pure libéralité de la Nature.” *Исто*, стр. 2.

⁵⁴¹ „Or cette bienséance n'étant autre chose qu'une certaine modestie et pudeur qui doit accompagner toutes nos actions, c'est proprement de cette vertu qu'il serait propos de parler, si nous en étions capables ; puisque il serait enseigner tout d'un temps le moyen d'acquérir cette Politesse, & cet agrément qui fait si bien que concilier l'affection & l'applaudissement du monde.” *Исто*, стр. 4.

⁵⁴² В. *Исто*, стр. 7: „Il y a quantité de personnes qui passent dans le monde pour fort civiles et fort honnêtes, & qui toutefois ne sont pas humbles, couvrant sous cette modestie apparente beaucoup de vaine gloire et d'amour-propre.” Уп. стр. 9: „Il n'y a rien au contraire qui soit plus agréable, plus touchant, et qui gagne plus le cœur, que l'affabilité et la soumission, ou ces sentiments & démonstrations humbles & charitables de bonne volonté.”

⁵⁴³ Сличан спој пре Де Куртена остварује Ив де Пари (Yves de Paris) у тексту *Le Gentilhomme Chrestien*, Paris, chez la veuve Denys Thierry, 1666. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k648382?rk=21459;2>>.

⁵⁴⁴ В. Antoine de Courtin, *нав. дело*, стр. 300.

проценио пригодним спрам начела Природе и обичаја⁵⁴⁵. Прикладност у смислу озбиљног држања, али без извештачености, строгоће или натмурености, нарочито је значајна за црквена, правосудна и старија лица, девојке и жене.⁵⁴⁶ Женама особито не приличе ружне речи; оне нису прикладне ни у говору мушкараца, међутим, код жене, подвлачи Куртен, чак ни двосмислене речи нису дозвољене будући да „вређају учтивост и пристојност.”⁵⁴⁷

Куртен дефинише и појам части (*honneur*), који је у његовом схватању синоним угледа (*réputation*) и представља уважавање у очима света захваљујући врлим поступцима.⁵⁴⁸ Иако тврди да се иста начела части која је предочио гледе мушкараца односе и на жене, Куртен наглашава да постоји једна специфичност у погледу женске части, а то је да је стид њена основна компонента.⁵⁴⁹ Стога ће жена епитете да је шкрта, округла, охола, безбожна схватити, тврди Куртен, као „ласкање” у поређењу са увредом части коју јој неко нанесе уколико јој каже како није пристојна жена.⁵⁵⁰ Жена слободнијег понашања открива таштину и развратност којом вређа не само себе, већ и оне у чијем се друштву налази.⁵⁵¹ Што се тиче опхођења мушкараца према женама, аутор трактата препоручује „смиреност пуну уважавања” наспрам ласкавог удварања које би их могло увредити⁵⁵². Како су, за разлику од мушкараца, жене у младости мање изложене често тегобним занимањима међу светом, оне су веселије, нежније и спонтаније, те се у

⁵⁴⁵ „[...] la bienséance n'étant autre chose, que ce que la Raison a jugé convenable sur les principes de la Nature & de l'usage [...]” *Исто*, стр. 294. Значај поштовања обичаја Куртен више пута подвлачи у трактату, уп., на пример, стр. 11: „[I]l faudrait observer exactement ce que l'usage a établi parmi nous pour honnête, & éviter de même aussi tout ce qu'il a condamné comme indécent.”

⁵⁴⁶ В. *Исто*, стр. 231: „Selon la bienséance, les personnes d'Eglise, par exemple, celles de judicature, les personnes âgées, les Filles, les Femmes, doivent avoir un maintien sérieux, qui marque de la gravité : mais qui n'ait rien d'affecté, de froid, de nonchalant, d'endormi, ni de cet air couvert & ténébreux, qui marque que l'on est fâché.”

⁵⁴⁷ „[C]'est manquer de respect que de proférer une parole sale & quand c'est une conversation de femme, l'équivoque même n'est pas permise ; elle choque la Civilité, aussi bien que l'honnêteté.” *Исто*, стр. 57.

⁵⁴⁸ „Et comme cette droiture paraît extérieurement par les bonnes actions qu'il fait, elle frappe les yeux & attire le cœur du monde : car c'est le propre de la vertu de se faire aimer & louer, on l'estime, on la loue, on lui applaudit. Or c'est cette estime, cette louange, cet applaudissement que nous appelons *honneur*, ou d'un autre nom *réputation*.” *Исто*, стр. 242.

⁵⁴⁹ „Pour ce qui regarde les femmes, on entend parler d'elles en parlant des hommes. Il y a seulement cela de particulier à dire à leur sujet, que leur qualité dominante & leur point d'honneur est la pudeur ; jusques-là que cette pudeur s'appelle l'honneur même [...]” *Исто*, стр. 266.

⁵⁵⁰ Уп. *Исто*, стр. 270: „Enfin l'honneur des femmes étant l'honneur même selon le terme que l'usage lui a affecté, ce n'est que les cajoler si on vient à leur dire qu'elles sont avares, qu'elles n'ont point de cœur, de bonne foi, qu'elles mènent une vie molle & sensuelle, qu'elles sont pleines de vanité, d'aigreur, qu'elles n'ont point de piété ; si vous leur dites qu'elles ne sont point honnêtes femmes, c'est là le sensible, parce que c'est ce qui attaque l'honneur...”

⁵⁵¹ В. *Исто*, стр. 226–227.

⁵⁵² „Les différents gestes de ceux qui cajolent ici les Dames, marquent qu'il y a en eux de la Coquetterie, & ils subsistent ainsi cette passion à cette quiétude respectueuse où ils doivent être.” *Исто*, стр. 225–226.

држању пред њима препоручује нешто веселији и спокојнији став него уобичајено, као и, нарочито, љубазност која почива на поменутом опрезу да се не увреде.⁵⁵³

2.3.5. Опат Ди Боск: о углађеној и смерној хришћанки

Три тома расправе *Пристојна жена* опата Жака ди Боска представљају, према речима аутора, допуну трактата о пристојном човеку, на првом месту Николе Фареа. Истраживања Колин Фиццералд (Colleen Fitzgerald) показала су да је Ди Боск био мета критике савременика због употребе придева *honnête* у наслову, будући да су многи сматрали да се он односи искључиво на мушкарце.⁵⁵⁴ Јан Меклин предочава да се распон значења придева *honnête* уз именицу жена по објављивању Ди Босковог трактата проширио у односу на првобитно значење чедности, не изгубивши ову компоненту, која, пак, никада није улазила у опсег значења придева уз именицу *мушкарац*.⁵⁵⁵ Ово наводи Мишел Коен (Michele Cohen) на закључак како је за жене идеал пристојности првенствено био везан за религиозну и етичку компоненту, док је код мушкараца подразумевао секуларну друштвену идеју мање везану за врлину колико за част.⁵⁵⁶ Линда Тимерманс (Linda Timmermans) је уочила да је Ди Боск први после Мари де Гурне поставио питање образовања жена, и да стога његов трактат заузима значајно место у Расправи о женама⁵⁵⁷. Код Ди Боска се, наиме, не уочава потенцирање посредничке улоге жене у углачавању духа савршеног отменог мушкараца какво смо предочили у гореанализираним текстовима. Иако каткад подвлачи да ће мушкарци бити склонији врлини уколико су јој жене којима настоје да се допадно склоне⁵⁵⁸, његова основна намера јесте да пружи женама оруђе за усавршавање у друштвеном општењу кроз вештине разговора, разложног размишљања и читања квалитетних књига. Другим

⁵⁵³ В. стр. 80–81.: „comme ce sexe ne sentant pas dans cette jeunesse le chagrin des affaires du monde, a d’ordinaire l’esprit enjoué, & beaucoup de douceur et de naturel, particulièrement s’il est bien élevé, il faut de même prendre un air beaucoup plus gai, c’est-à-dire, plus serein que l’ordinaire pour la conversation des Dames, & observer plus qu’en aucun lieu du monde d’être complaisant : c’est-à-dire, de ne rien faire ni de ne rien dire, qui puisse choquer la personne à qui on parle, non seulement directement, mais même indirectement, ou donner quelque idée désavantageuse de soi-même.”

⁵⁵⁴ Colleen Fitzgerald, “To Educate or Instruct? Du Bosc and Fenelon on Women” in Barbara J. Whitehead, *Women’s Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*, New York: Garland, 1999, стр. 166.

⁵⁵⁵ Ian Maclean, *нав. дело*, 1977, стр. 122–123.

⁵⁵⁶ Michele Cohen, *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century*, London: Routledge, 2002, стр. 19.

⁵⁵⁷ Linda Timmermans, *L’Accès des femmes à la culture (1598–1715)*, Paris : Honoré Champion, 1993, стр. 281.

⁵⁵⁸ В. Jacques Du Bosc, *L’honneste femme, troisieme et derniere partie* [у наставку текста III], Paris : Augustin Courbe, 1636, стр. 353. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8519591>>.

својим насловима, попут *Нове збирке писама гости нашега доба*⁵⁵⁹ из 1635. године, а нарочито *Херојском женом*⁵⁶⁰ из 1645. или *Херојским женама*⁵⁶¹ из 1659. Ди Боск се придружује линији сликања женског хероизма и овладавања страстима какав можемо срести, на пример, у Корнејевом позоришту⁵⁶², и утире пут апологетским текстовима посвећеним краљици-мајци Ани Аустријској⁵⁶³.

Истичући како побожност и учтивост нису супротстављене⁵⁶⁴, у предговору прве књиге Ди Боск подвлачи да је женама неопходно образовање како би научиле које су им дужности, избегле да их лоши примери искваре, разлучиле лаж од истине⁵⁶⁵ и заштитиле се довољно јаким оружјем „против оних који једино настоје да их заведу”⁵⁶⁶. Као врхунски идеал коме врла жена тежи опат наводи „спокој савести и мир”⁵⁶⁷ насупрот најкобнијим страстима — љубави и славољубљу⁵⁶⁸. Спокој и мир, којима је посвећено

⁵⁵⁹ Детаљну анализу и поређење ове збирке са опатовим књигама о пристојној жени пружају Aurora Wolfgang & Sharon Diane Nell, “The Theory and Practice of Honnêteté in Jacques Du Bosc’s *L’Honnête femme* (1632–36) and *Nouveau recueil de lettres des dames de ce temps* (1635)”, *Cahiers du dix-septième*, Vol. 12, n° 2, 2011, 56–91.

⁵⁶⁰ *La Femme héroïque ou les héroïnes comparées avec les héros en toutes sortes de vertus. Et plusieurs Réflexions Morales à la fin de chaque comparaison*, Paris : Sommaille, 1645.

⁵⁶¹ *Les Femmes héroïques, comparées avec les héros*, Paris : T. Quinet, 1659.

⁵⁶² Уп. на пример, следеће стихове краљица Изабеле и Клеопатре из трагедија *Дон Санчо и Помпеја* које наводи Пол Бенишу у Paul Bénichou, *Morales du Grand siècle*, Paris : Gallimard, 1948, стр. 60:

„Madame, je suis reine, et dois régner sur moi.
Le rang que nous tenons, jaloux de notre gloire,
Souvent dans un tel choix nous défend de nous croire,
Jette sur nos désirs un joug impérieux,
Et dédaigne l’avis et du cœur et des yeux.” (*Don Sanche*, I, 2)
„Les princes ont cela de leur haute naissance :
Leur âme dans leur sang prend des impressions
Qui dessous leur vertu rangent leurs passions.” (*Pompée*, II, 1).

⁵⁶³ Међу значајнијим таквим текстовима издваја се, на пример, Pierre Le Moynes, *La Galerie des femmes fortes*, који ће између 1647. и 1668. године доживети шест издања. В. шесто издање на <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k15185441>>.

⁵⁶⁴ B. Jacques Du Bosc, *L’honnête femme* [у наставку текста I], Paris : Pierre Aubovin, 1639–40 [Paris : Pierre Billaine, 1632], стр. 9, 138. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1512270m>>.

⁵⁶⁵ I/ 212–213: „[C]elles qui n’ont pas assez de jugement pour connaître le vice, n’en ont pas davantage pour faire choix de la vertu, ou pour savoir préférer selon les occasions la vérité à l’apparence.”

⁵⁶⁶ *Исто*, стр. 21–22: „Il faut que les Dames apprennent dans les livres la règle de leur devoir, afin que les mauvais exemples ne les corrompent jamais ; qu’elles puissent discerner le mensonge d’avec la vérité : & qu’elles aient des armes pour se défendre contre ceux qui ne songent qu’à les séduire, & qui font vanité de les surprendre, & de leur en faire accroire.” Уп: Jacques Du Bosc, *L’honnête femme, seconde partie* [у наставку текста II], Paris : Pierre Aubovin, 1639–40 [1634], стр. 34. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5572643k>>.

⁵⁶⁷ B. I/28: „Nous étalerons devant lui toutes les beautés de la Vertu, & des raisons, nous en ferons des Louanges. Nous lui montrerons tous les contentements des gens de bien, afin de lui faire naître l’envie de le devenir. Nous lui parlerons de ce repos de Conscience, & de cette Tranquilité parfaite dans laquelle ils demeurent toute leur vie [...]”

⁵⁶⁸ II/208–209: „Amour & Ambition [sont] deux passions qui portent les Dames assez souvent à de grandes extremités [...] si elles se pouvaient bien défendre de la tyrannie de ces deux Passions, sans doute qu’elles auraient trouvé le moyen de vivre avec moins d’inquiétude & plus de repos.”

посебно поглавље у другом тому („De la vraie solitude et du repos de l’Ame”), постижу се овладавањем страстима уз помоћ разума који им неће допустити да поробе вољу⁵⁶⁹.

Текст је прескриптивног, али не и морализаторског карактера, тврди аутор, будући да не настоји да се женама обраћа са позиције учитеља који стоји пред незналицама, већ да „заоденувши лекцију у похвалу”⁵⁷⁰ укаже на узорне примере који би жене навели да заволе врлину⁵⁷¹. Ди Боск сматра да се женска природна склоност ка добром често не може развити због „тираније” мајки и мужева, или неких других препрека које им не дозвољавају да учењем усаврше лепе одлике за које се рађају склоне⁵⁷². Иако се стога Ди Боск наочиглед издваја од гореанализираних нормативних дискурса који жени поричу интелектуалне способности, у његовом тексту јасно је уочљива намера уподобљавања жена хришћанском и патријархалном моделу, а афектирано одустајање од морализаторске димензије, предочено у предговору првог тома, оповргава изузетно честа употреба глагола *морати* и императива упозорења. У предговору трећег тома трактата Ди Боск истиче како му је намера при писању била да „пристојну жену окрене још више хришћанству но што је то била у прва два дела”⁵⁷³. Овој теми посвећено је посебно поглавље: „О хришћанској врлини, која је безусловно неопходна пристојној жени”⁵⁷⁴. Резимирајући у закључку које су основне одлике пристојног мушкарца и пристојне жене: вера, честитост, брига о савести, страх од греха, Ди Боск подвлачи како је међу побожним женама могуће наћи неке које немају све одлике пристојне жене, али како „никада није међу нама постојала пристојна жена која није побожна.”⁵⁷⁵ Настојећи да жене представи у „мало лепшем светлу него што то

⁵⁶⁹ Исто, стр. 294–295: „[C]e n’est rien de s’éloigner des compagnies, si on ne s’éloigne de ses passions [...] Ce n’est donc pas assez aux Dames d’être toutes seules, pour jouir de la vraie solitude que je loue : Pour avoir leur esprit en repos, elles n’ont point de meilleur moyen que de se rendre maîtresses de leurs affections, au lieu d’en être esclave.” Уп. I, Préface, sine pagina: „Notre volonté est un aveugle, qui ne marche point sans l’entendement, qui est son guide & son conducteur : c’est une Reine qui ne fait rien que par l’avis de son Conseil. Or comment est-ce qu’il lui pourra conseiller une chose qu’il ne connaît pas ?”

⁵⁷⁰ Уп. I/21: „On ne trouve quasi personne qui veuille recevoir les choses en forme d’instruction, & en qualité d’ignorant. Il fallait donc leur donner un autre visage, déguiser un précepte sous l’habit d’une louange, embellir les Dames de toutes les perfections qui leur manquent, les louer de toutes les vertus que l’on veut persuader : en faisant leur portrait un peu plus beau qu’elles, leur montrer adroitement leurs défauts, & en même temps leur faire naître l’envie de les corriger, allumer dedans leur cœur un désir de se rendre semblables à une si belle image, & par ce moyen les obliger insensiblement à changer de vie, & à se reformer sur cet exemplaire.”

⁵⁷¹ В. Исто, стр. 21–22, 33–34, 38.

⁵⁷² Исто, стр. 272: „[...] Leur bon naturel & leur bonne inclination demeurant sans effet, manque de lecture, ou de Conversation, quand la Tyrannie de leurs mères ou de leurs Maris, ou bien quelque autre malheur les empêche d’acquérir les belles qualités dont elles naissent capables.” Уп. II/67.

⁵⁷³ III/18.

⁵⁷⁴ „De la Vertu Chrestienne : qu’elle est absolument nécessaire à l’honneste Femme”, III/487.

⁵⁷⁵ „Il se peut faire qu’il y en ait de Dévotes, qui manquent des autres qualités d’une honnête femme : mais il ne se peut faire qu’il y ait jamais d’honnête femme entre nous qui ne soit Dévote.” Исто, стр. 482.

заиста јесу”, Ди Боск женске мане на које се окомљује не представља као последицу друштвеног устројства, већ као урођене склоности које изучавање адекватних, што ће рећи религиозних, књига може исправити: „Показујући им грех у који могу посрнути, и коме су природно склоне, утолико више издижем оне које су имале довољно снаге да украте нагоне и које су се сачувале чистим и неукаљаним у искварености овога века.”⁵⁷⁶ Ди Боск тврди како је његово доба ера „раскоши и шепурења”, моралне искварености и лажних „врлина” неумерности и настраности⁵⁷⁷. У свом трактату он неће писати читаве томове о томе како се треба облачити или свирати инструменте, већ ће се бавити искључиво моралном димензијом⁵⁷⁸. Прво поглавље првог тома, насловљено „О читању”, представља дијатрибу против романā, „поткупљивача невиности”⁵⁷⁹, који трују дух, водећи га у разврат тако што слабе стид и страх који зауздавају опасне наклоности⁵⁸⁰ а подучавају жене „најсуптилнијим начинима да почине грех”⁵⁸¹. Насупрот таквим рђавим књигама које пореди са заблуделим мушкарцима, Ди Боск предочава користи читања светих књига.⁵⁸²

Насупрот кокети, развратној или сујеверној жени, истинска пристојна жена је стрпљива, понизна, савесна, дискретна попут Девике Марије која је свега неколико пута проговорила у току живота, скромна, „природно склона милосрђу”, храбра попут мушкарца када треба бранити отаџбину, мужевљевоу љубав и предачку веру⁵⁸³. Лепота, представљена платонистички као физички одраз стремљења ка добром⁵⁸⁴, није јој на првом месту: значајнија је врлина која је утолико постојанија што су жене ученије⁵⁸⁵ и

⁵⁷⁶ I/35 „Au contraire, en faisant voir le defaut où elles peuvent tomber, & où elles sont portées naturellement, je relève d’autant plus celles qui ont eu assez de force pour dompter leur inclination, & qui se sont conservées pures, & exemptes de ces taches parmi la corruption de se siècle.”

⁵⁷⁷ Исто, стр. 117 : „Nous sommes dans un siècle de pompe & de parade, où la Morale est renversée, & où les Vertus du temps ne consistent plus que dans l’excès & dans l’extravagance.”

⁵⁷⁸ Уп. Исто, стр. 47: „c’est dans la Morale seulement qu’on trouve les qualités requises, pour bien former celle que je loue. Je tâche surtout de régler l’Esprit, & la conscience. C’est sont à mon avis les deux parties les plus considérables d’une personne qu’on doit estimer honnête.”

⁵⁷⁹ Исто, стр. 21.

⁵⁸⁰ Исто, стр. 27: „La lecture de tant de choses lascives échauffe peu à peu, elle efface insensiblement la répugnance & l’horreur, qu’on devrait avoir pour le mal : On s’appriivoise si bien avec l’image du vice, qu’on ne craint plus quand on rencontre le vice même. Et depuis qu’on a perdu la pudeur, on est bien en danger de perdre ce qui ne se conserve que par elle [...] les affections s’échappent avec toute sorte de liberté depuis qu’on n’a plus cette honnête crainte qui les retient.”

⁵⁸¹ „[...] elles n’y apprennent pas seulement le mal, qu’elles devraient ignorer, mais les plus délicates façons de le commettre.” Исто, стр. 28.

⁵⁸² В. Исто, стр. 31–35.

⁵⁸³ О свим предоченим манама и врлинама в., редом: III/91, 148, 200; поглавље „La Desbauchée” у I/279–290; III/283; III/429; III/462; I/64, 195, III/82; I/55; III/524, I/258; I/163–164.

⁵⁸⁴ В. Исто, стр. 235.

⁵⁸⁵ III/486: „Mais pour être véritablement honnête femme, ce n’est point assez de tout cela : il faut surtout travailler à la conduite de l’esprit, & à celle de la conscience. Il faut premièrement mettre la vertu dans la volonté, après, la science dans l’esprit ; & enfin, la gentillesse dans la contenance.” Уп. II/85, III/238.

што им је добар глас представљен као једно од највреднијих богатстава⁵⁸⁶. Како би истакао значај угледа, Ди Боск цитира Цезарову изјаву према којој није довољно да Цезарова жена не буде грешна, већ да не сме бити ни предмет најмање сумње.⁵⁸⁷ Највећу срећу жена постиже када осигура себи и добар глас код других и мирну савест пред самом собом.⁵⁸⁸ Чедност је женин „најлепши украс“⁵⁸⁹, а никако није природна нити својствена мушкарцима⁵⁹⁰. Пишући трактат првенствено за писмене жене из високог друштва, Ди Боск је свестан да не може у потпуности осудити шминкање и удешавање, те оправдање за ту „природну склоност“ којом чедне госпе искључиво желе угодити себи самима налази у цитату светог Јеронима⁵⁹¹.

Попут претходно предочених аутора огледа о углађености, и Ди Боск најоштрије осуђује извештаченост и наметљиво показивање учености.⁵⁹² У друштву мушкараца жене морају бити уздржане и обазриве, и, док лепотом могу побудити љубав, управо им срамежљивост и опрез доносе дивљење и уважавање супротног пола⁵⁹³. Још једном од природних особина коју жене испољавају без усиљености опат сматра дражесност⁵⁹⁴. Он за потребе монденског морала спаја чедност и љубазност, предочавајући како без љубазности чедне жене често делују неприступачно и њихова натмуреност изазива

⁵⁸⁶ I/130 „J'avoue qu'il vaut mieux être bonne en effet qu'en apparence, & qu'une honnête femme doit plus estimer la vertu que la Réputation : Mais si on se pouvait bien représenter l'importance de la Renommée, je pense qu'on éviterait avec plus de soin les dangers de la perdre.”

⁵⁸⁷ „Ce n'est pas assez, dit cet Empereur, que la femme de César soit innocente, elle ne doit pas même être soupçonnée.” *Исто*, стр. 131.

⁵⁸⁸ В. II/285 „La Réputation nous rend heureux chez les autres, la Conscience nous rend heureux dans nous mêmes ; notre honneur dépend de la croyance que les autres ont de nous, notre repos dépend de l'opinion que nous avons de nous-mêmes.”

⁵⁸⁹ „[L]a Chasteté est leur plus bel Ornement”, I/37. В. и *Исто*, стр. 146.

⁵⁹⁰ Уп. *Исто*, стр. 158–159: „Il ne faut pas de longs discours pour prouver que la chasteté n'appartient pas aux hommes, eux-mêmes en quittent librement leur part, & croient qu'ils entreprendraient quelque chose sur la profession des femmes s'ils pratiquaient les préceptes qu'ils leur donnent.”

⁵⁹¹ I/ 228: „Leur sexe est curieux d'Ornements & s'étudie naturellement à la somptuosité des habits, jusques-là même qu'on voit beaucoup de Dames tres chastes qui s'habillent néanmoins avec soin, sans avoir d'autre but à leurs desseins que leur contentement particulier, par je ne sais quelle complaisance ou satisfaction tres innocente.” Ди Боск се одмах оградајује, и, попут Кастиљонеа или Фареа, осуђује извештаченост и претерано дотеривање: „Qu'on ne croie point que je veuille ici excuser le Fard. La modestie est un puissant charme : sans elle, la beauté n'a point d'âme & si les autres vertus sont dignes d'admiration, elle seule merite de l'Amour.” *Исто*, стр. 229.

⁵⁹² В. *Исто*, стр. 148.

⁵⁹³ В. *Исто*, 156, 179. Уп. *Исто*, стр. 195: „Les Dames ne sont qu'humaines par la Beauté, mais elles sont comme divines par Prudence : Si la Beauté leur acquiert de l'Amour, la Prudence les rend dignes d'Admiration & de respect. C'est la vertu qui leur est plus nécessaire & qui leur donne plus d'Autorité puisque sans elle toutes les autres belles qualités sont sans ornements [...] Avec elles, les plus vicieuses conservent quelquefois leur Renommée : sans elle bien souvent les plus vertueuses perdent la leur.”

⁵⁹⁴ *Исто*, стр. 269: „Véritablement il semble que cette agreable qualité soit naturelle aux femmes & qu'elles la possèdent quasi sans peine & sans étude...” Уп. стр. 273–274: „Si donc la Bonne Grâce se remarque à faire tout comme par nature, & sans étude, la Naiveté est bien meilleure que la Contrainte.”

презрење.⁵⁹⁵ Будући да је нежност женама урођена, оне које настоје изгледати исувише озбиљно постају недружељубиве и „дивље”⁵⁹⁶.

У другом тому Ди Боск, као Кастиљоне и Фаре, отвара питање да ли се врлине духа добијају рођењем или васпитањем и предочава да племенито порекло свакако представља повластицу, али није пресудно, будући да је солидно образовање неопходно обама половима, без обзира на порекло.⁵⁹⁷ Попут учесника у разговору код Кастиљонеа, Ди Боск сматра да младе људе треба посматрати као „болеснике” подложне одавању страстима, те инсистирати на ономе што је за њих корисно, а не што им се допада, и одвајати их од прилика у којима могу упасти у порок.⁵⁹⁸ У овом тому Ди Боск преузима и уврежене аристотеловске ставове о телесним течностима због којих је жена, будући хладније природе од мушкараца, склонија тузи и телесној меланхолији.⁵⁹⁹ Такође, посебан акценат стављен је на предочавање благости брака, који није опречан спокоју, не представља робију, већ утеху⁶⁰⁰, и надахњује супружнике на највеликодушније поступке⁶⁰¹.

Значајна тема којој Ди Боск посвећује засебно поглавље у првој књизи односи се на врсте љубави о којима ћемо сличне расправе срести код, на пример, Мадлене де Скидери (Madeleine de Scudéry). Аутор сматра да постоје љубав из наклоности и љубав која је плод избора. Он настоји показати колико је љубав из наклоности слепа⁶⁰², срамна, чак неправедна будући да „вређа” објекат љубави јер се рађа искључиво нагонски, на физичком нивоу, без познавања онога ка коме је усмерена⁶⁰³, толико да је многи, не

⁵⁹⁵ Исто, стр. 146. Уп. II/259: „Avouons le vrai, quelque parfaite que soit une femme, si elle n’a point de complaisance, ni de douceur, sa Vertu même est importune, & sa mauvaise humeur peut rendre son honnêteté odieuse.”

⁵⁹⁶ Исто, стр. 43: „comme la douceur est naturelle à leur sexe, la Complaisance doit être inseparable de leurs actions comme de leur entretien. Il est vrai que je n’approuve pas celles qui paraissent affectées ou contraintes à force de complaire ; mais aussi je ne puis excuser celles qui font tant les sérieuses, qu’elles deviennent sauvages. La douceur & la rudesse ne sont pas contraires [...] la Prudence les peut mettre dans un parfait tempérament.”

⁵⁹⁷ В. Исто, стр. 65–69, 193.

⁵⁹⁸ Исто, стр. 108–109: „Il me semble qu’il est bon de traiter les jeunes gens comme les malades : il faut avoir égard à ce qui leur est utile, & non pas à ce qui leur plaît. Il y a trop de hasard de se fier en eux de leur propre conduite. La défiance en cela est une des plus belles parties de la prudence, qui ne doit pas seulement regarder les maux à venir, mais même les possibles. Les éloignant des occasions, au moins on leur ôte les effets, si on ne leur ôte les désirs.”

⁵⁹⁹ В. Исто, стр. 134. Уп. стр. 135–136: „[...] la tristesse se forme plus facilement dans une complexion effeminée que dans une plus mâle ou plus forte : cette mollesse ou cette délicatesse naturelle, est bien plus sensible à la douleur. Tellement que pour se défendre de la tristesse, elles n’ont pas seulement la fortune à combattre, mais la Nature même.”

⁶⁰⁰ Исто, стр. 251.

⁶⁰¹ В. Исто, стр. 248–250.

⁶⁰² Уп. Исто, стр. 327, где као пример заслепљености Ди Боск наводи Дидону.

⁶⁰³ I/341: „Mais afin de mieux voir combien cet Amour est honteux & injuste, c’est assez de penser que ceux qui ne nous aiment que par Inclination nous offensent : ils ne nous aiment pas pour notre mérite, puisque le plus souvent ils nous aiment avant que de nous connaître [...] C’est un effet de leur Tempérament plutôt que de leur

могавши је објаснити, описују као „неко не знам шта, које се ствара не знам како и опчарава нас не знам каквим дражима”⁶⁰⁴. Он ту пријатну силу пореди са кушатељком Евом и не слаже се са онима који тврде како је тај вид љубави најузвишенији јер дозвољава да се само једна, одабрана особа воли, већ сматра да је такав облик љубави непостојан и пролазан.⁶⁰⁵ Ди Боск истиче и неколико општих места о схватању љубави заступљених у осталим трактатима из нашег корпуса, као и у многим књижевним текстовима: љубомора је поуздан знак љубави, али и извор мучења вољене жене, која може и умрети од терета сумњичења и оптужби којима јој је укаљан углед⁶⁰⁶; љубав се, као и многе људске страсти, временом гаси када, утажена, „нема више шта пожелети”⁶⁰⁷.

Ди Босков трактат служиће као инспирација многим ауторима расправа о углађености, као и прециозним ауторкама, нарочито Мадлени де Скидери, у чијим се *Разговорима о моралу* може наћи одјек многобројних опатових идеја: хришћанска врлина и скромност честите жене, заснованост љубави на уважавању и захвалности⁶⁰⁸. Један од опатових имитатора, Франсоа де Гренај (François de Grenaille), саставиће, по узору на овај трактат, списе о пристојној девојци⁶⁰⁹, пристојном младићу⁶¹⁰, честитом браку⁶¹¹ и пристојној удовици⁶¹², као и текст *Женска задовољства*⁶¹³. У овом последњем Гренај предочава које су разоноде прикладне као свакодневне активности у којима пристојна жена проводи слободно време, нагласивши да се не обраћа свим женама, а

Election & il me semble qu'on ne leur a pas beaucoup d'obligation, s'ils font une chose, dont ils ne se peuvent empêcher.”

⁶⁰⁴ Исто, стр. 335–336: „Après tout, cette Inclination n'est bien souvent qu'un Phantome, les plus savants ont de la peine à en exprimer la cause & la nature. Elle est tellement occulte, que plusieurs ne pouvant comprendre l'Amour qu'elle fait naître disent que c'est un je ne sais quoy, qui se forme je ne sais comment & qui nous enchante par je ne sais quels charmes.” Курзив Ж. Ј.

⁶⁰⁵ В. Исто, стр. 318, 325.

⁶⁰⁶ Исто, стр. 292, као и II/307.

⁶⁰⁷ I/276. Уп. Исто, стр. 325–326: „[...] il est plus fort durant qu'il espere que durant qu'il possède, [...] il ne nous attache que par l'interêt & [...] il n'y a point d'autre lien que le plaisir, ou l'utilité.”

⁶⁰⁸ Детаљну анализу фигуре пристојне жене у моралистичким огледима Мадлене де Скидери в. у Anne-Sophie Calonne, « La "Morale du Monde" et la Figure de l'Honnête Femme. Étude des *Conversations Morales* de Mademoiselle de Scudéry », mémoire de master, Université Stendhal, Grenoble, 2013.

⁶⁰⁹ François de Grenaille, *L'Honneste Fille, où dans le premier livre il est traité de l'esprit des filles*, 3 vols., Paris : Jean Paslé, 1639–1642; текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9624234j>>. Текст је поново штампан са модернизованом ортографијом 2003 године: François de Grenaille, *L'honnête fille : où dans le premier livre il est traité de l'esprit des filles*, édition critique établie, présentée et annotée avec variantes par Alain Vizier, Paris : Honoré Champion, 2003.

⁶¹⁰ François de Grenaille, *L'honneste garçon ou l'Art de bien élever la noblesse à la vertu, aux sciences et à tous les exercices convenables à sa condition*, Paris : T. Quinet, 1642; текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9613419z>>.

⁶¹¹ François de Grenaille, *L'Honneste mariage*, Paris : T. Quinet, 1640; текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109755f>>.

⁶¹² François de Grenaille, *L'Honneste Veuve*, Paris : T. Quinet, 1640.

⁶¹³ François de Grenaille, *Les plaisirs des Dames*, Paris : Gervais Clovisier, 1641; текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109758k>>

нарочито не онима чије „порочне разузданости” проказује, већ искључиво хришћанским госпама. Истим темама, са оштријим морализаторским призивом, бави се и опат Д’Обињак (abbé d’Aubignac) у више пута штампаној расправи *Аристови савети Селимени како да сачува углед* (*Les Conseils d’Ariste à Célimène sur les moyens de conserver sa réputation*) из 1666. године, или у делу *Амелонда, приповест из нашег времена, из које се види да је честита жена срећна када послуша мудар и крепостан савет* (*Amelonde, Histoire de notre temps, où l’on voit qu’une honneste femme est heureuse quand elle suit un conseil sage et vertueux*) из 1669.⁶¹⁴ У завршном поглављу прве расправе, насловљеном „Може ли жена остварити пријатељство са мушкарцем”, опат изричито одбацује ову идеју, тврдећи како се под маском „лепог” пријатељства крије „безумна љубав” погубна по углед⁶¹⁵.

2.4. Правни статус жене, васпитање ћерки: врле хришћанке и узорне супруге

Још је у XVI веку хуманистички замах, што се може приметити из горенаведених примера Кристине де Пизан, образовање жена везивао надасве за морално обликовање по узору на хришћанско схватање врлине и чедности. Евлин Берио-Салвадор наводи да је и реформаторска црква заступала идеју стицања знања у педагошке сврхе моделовања идеалне жене како би се остварио двојни циљ: постављање жене за стуб очувања породице и усмеравање образовања у правцу тога да „учена” жена „постане актер сагласан са својом потчињеношћу”⁶¹⁶. Аутори попут Еразма (нпр. у делу *Хришћански брак [Mariage chrétien]*) предочавају да је чак нужно надгледање тока образовања жене од стране мужа. Линда Тимерманс указује да је ово настојање настављено и учвршћено у XVII веку: док једни сматрају да жена, правно третирана као малолетно лице које потчињеност оцу замењује послушношћу према мужу, не уживајући никаква материјална или професионална права, нема никакве користи од образовања⁶¹⁷, други

⁶¹⁴ Детаљну анализу представа жене у опатовом опусу пружа монографија Bernard J. Bourque, *All the Abbé’s Women: Power and Misogyny in Seventeenth-Century France, through the Writings of Abbé d’Aubignac*, Tübingen: Narr, 2015.

⁶¹⁵ B. François Hédelin, abbé d’Aubignac, *Les Conseils d’Ariste à Célimène sur les moyens de conserver sa réputation*, seconde édition, Paris : N. Pempingué, 1667, стр. 235–238.

⁶¹⁶ „[...] que l’épouse devienne le pôle conservateur de la famille et que la femme « docte » soit acteur consentant de sa propre soumission”. Evelyne Berriot-Salvadore, « Les femmes et les pratiques de l’écriture de Christine de Pisan à Marie de Gournay », *Bulletin de l’Association d’étude sur l’humanisme, la réforme et la renaissance*, n° 16, 1983, стр. 54.

⁶¹⁷ Према Bernard Groperrin, *Les petites écoles sous l’Ancien Régime*, Rennes : Université Ouest France, 1984, стр. 124.

оштрије осуђују приступ жена наукама процењујући га опасним след брушења критичког духа⁶¹⁸, а трећи, уместо отворено женомрзачких књига, какве ће, свакако, и даље бити писане, стварају дела о уређењу брачног живота, написана „за добробит оба пола”, која ни на који начин не доводе у питање друштвену неравноправност полова, већ жену стављају на исту раван са мушкарцем на моралној лествици како би јој се делотворније наметнуле прописане родне улоге које смо набројали у претходним одељцима⁶¹⁹. Исто запажа Ален Вијала: „будући да је девојчицама пружано ограничено образовање јер нису ишле у школе, пажња учитеља углавном није била усмерена на књижевност, већ су се већински бавили подучавањем писања и читања, а највише моралним васпитањем, усвајањем правила учтивости и веронауком.”⁶²⁰

Девојчице из племићких породица често су одгајане у манастирима и такозваним „пензионатима”⁶²¹, где су подучаване читању, певању, плетењу, везу, литургијском латинском, вођењу кућних послова и старању о кућном буџету. Међу високим племством, девојчице су понекад, уместо у манастиру, стицале знања од приватних учитеља, а потом пре удаје често постављане за свиту краљица или принцеза. Анријет Голдвин (Henriette Goldwyn) примећује да до оснивања училишта у манастиру Сен-Сир (Saint-Cyr) 1686. године од стране госпође Де Ментенон, друге супруге Луја XIV, не постоји никакав званичан школски програм за девојчице⁶²². У овај манастир девојчице из углавном сиромашнијих племићких породица примане су у доби између 7 и 12 година и остајале би некад и до 20. године како би се од њих начиниле монахиње, учитељице или честите супруге⁶²³; записано је да је госпођа Де Ментенон изговорила како циљ образовања у овом училишту није стварање „јунакиња вере нити учених жена, већ понизних хришћанки и добрих домаћица”⁶²⁴. Уз то, контрареформацијски покрет је при многим опатијама установио манастире у које су се, према истраживањима Елиз

⁶¹⁸ Claude Dulong, « Femmes auteurs au Grand Siècle », *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Vol. XXII, n° 43 : La culture des femmes au XVIIe siècle, 1995, стр. 393.

⁶¹⁹ В. Linda Timmermans, *нав. дело*, 1993, стр. 243–244, 292.

⁶²⁰ „[...] l’instruction restreinte donnée aux filles, ne passant pas par les collègues, on ignorait en général les Lettres, la tâche des précepteurs se bornant à l’apprentissage de la lecture et de l’écriture, et laissant la plus large place à l’éducation morale, à la civilité et à la religion”. Alain Viala, *Naissance de l’écrivain*. Paris : Éd. de Minuit, 1985, стр. 138.

⁶²¹ Henriette Goldwyn, « L’éducation Des Femmes au Dix-septième Siècle », *Cahiers du 17e*, V, 1, 1991, стр. 251.

⁶²² Исто, стр. 253.

⁶²³ В. Chantal Grell, Arnaud Ramière de Fortanier (dir.), *L’éducation des jeunes filles nobles en Europe: XVIIe–XVIIIe siècles*, Paris : Presses Paris Sorbonne, 2004.

⁶²⁴ „Ni héroïnes de la foi ni femmes savantes mais chrétiennes soumises et bonnes ménagères”, цит. у Henriette Goldwyn, *нав. чланак*, стр. 253.

Булдинг (Elise Boulding), повлачиле највише удовице или неудате жене, девојке без мираза и сиромашне сељанке.⁶²⁵

Ван манастирских училишта, о васпитању ћерки најчешће се стара мајка; савременим речником говорећи, сексуално васпитање практично је непостојеће у педагошким штивима епохе, своди се на брачни репродуктивни задатак, а инсистира се на чедности, страху и понизности пред мужем⁶²⁶. Аутори педагошких штива најчешће су свештена лица која императивно налажу родитељима да од малена девојчицама, али и дечацима, представљају ужасе и замке љубавних веза, како би их одвратили од њих а предочили им брачне дужности⁶²⁷. Анонимни аутор *Хришћанских и кућних упутстава очевима и мајкама за васпитање деце* из 1659. године записује да се дужности супруге огледају у страхопоштовању пред мужем, кога треба волети и уважавати попут Господара.⁶²⁸ Општеуврежено мишљење је да љубав није нужан предуслов доброг брака, напротив; још је Монтењ сматрао да је „својеврстан инцест у тој узвишеној и светој вези одавати се лудостима љубавног разврата. [...] Добром браку љубав није сапутник.”⁶²⁹

Неускладивост љубави и брака неисцрпна је инспирација књижевних и иних текстова и због устаљене друштвене праксе, према сликовитом коментару Франсоа Блиша (François Bluche), „венчања једне вреће новца са другом врећом новца”⁶³⁰, то јест уговорених бракова где родитељи „преговарају” цену ћерке код будућег мужа ког су изабрали сходно материјалним интересима. Дороти Далас бележи да су госпођу Де Рамбује (madame de Rambouillet) удали са свега 12 година, а госпођу Де Монтеспан (madame de Montespan) са 14. Побуна младих девојака против намењеног, често знатно

⁶²⁵ B. Elise Boulding, *The Underside of History, A view of Women through Time*, Boulder (Colorado): Westview Press, 1977, стр. 568.

⁶²⁶ Уп. примере народних пословица из XVI и XVII века у којима се указује на нужност васпитања ћерки заснованог на страху и одвраћање младића од венчања лепим девојкама које су лење, развратне итд. у Jean-Louis Flandrin, *Le sexe et l'Occident. Evolution des attitudes et des comportements*, Paris : Seuil, 1981, стр. 243–244. Опширније на ове теме в. радове у *L'Éducation des filles sous l'Ancien Régime : études à La mémoire de Linda Timmermans*, préparées sous la direction de Colette H. Winn, *PFSCS*, XXIV, 46, 1997.

⁶²⁷ В., на пример, Anonyme, *Instructions chrétiennes et familières pour apprendre aux Pères et Mères à élever leurs enfans*, Paris : Langlois, 1659, Alexandre-Louis Varet, *De l'éducation chrestienne des enfans*, Paris : Prome, 1667, Claude Joly, *Avis chrétiens et moraux pour l'institution des Enfans*, Paris : Desprez, 1675.

⁶²⁸ „Quel est le devoir de la femme envers son mari ? C'est de craindre et d'aimer son mari, l'honorer et le respecter comme son Seigneur.” Anonyme, *Instructions chrétiennes et familières pour apprendre aux Pères et Mères à élever leurs enfans*, Paris : Langlois, 1659, 112, цит. у Francis Mathieu, « 'Louanges empoisonnées' : feinte, persuasion et éducation dans *La Princesse de Clèves* », *PFSCS* XLII, 83, 2015, стр. 345.

⁶²⁹ „Aussi est-ce une espèce d'inceste d'aller employer à ce parentage vénérable et sacré les efforts et les extravagances de la licence amoureuse. [...] Un bon mariage, s'il en est, refuse la compagnie et conditions de l'amour.” Навод према Paul Bénichou, *нав. дело*, стр. 198.

⁶³⁰ François Bluche, *Vie quotidienne au temps de Louis XIV*, Paris : Hachette, 1984, стр. 139.

старијег мужа тема је, између осталог, многих Корнејевих⁶³¹ и Молијерових комедија, али и расправа и галантних новела. Неки од илустративнијих примера јесу Сегреове *Француске новеле* из 1656. године, у којима се, између осталог, може прочитати јадиковка једне грофице удате против своје воље: „Како се родитељи љуто варају или свирепо опходе према нама верујући да захвалност и дужност могу управљати нашим наклоностима!”⁶³², или, пак, Сорелова (Charles Sorel) *Расправа за и против нежне љубави изван брака* из 1663. године.⁶³³ У „Приповести о Белинди” из другог тома *Разговора о моралу* Мадлене де Скидери јунакиња узвикује како се захваљује небу што није „једна од оних богатих наследница које су приморане да се удају.”⁶³⁴ Расинове (Racine) античке принцезе често изговарају сличне јадиковке: „Судбином краљевне љубав не управља/ Слава послушности за њу се оставља.”⁶³⁵ Што је друштвени положај девојке виши, то је питање њеног брака више посматрано попут „дипломатског односа”, како би рекао Дени де Ружмон⁶³⁶. Госпођица Де Монпансије (Anne Marie Louise d’Orléans, Mademoiselle de Montpensier), ћерка војводе Гастона Орлеанског, трећег сина Анрија IV и Марије Медичи, у једном писму госпођи Де Мотвил написаће како је институција брака осигурала надмоћ мушкарцима и потчинила жене, назване слабијим полом јер су постале зависне од мужева, „често против наше воље, из породичних интереса чије смо биле жртве.”⁶³⁷ Госпођа Де Мотвил јој у одговору потврђује како браком мушкарци постају „окрутни непријатељи” жена, подјармљених „свирепим и неподношљивим” законима, подвлачећи и да су, да би учврстили владање земљом и

⁶³¹ За анализу слике жене у пет раних Корнејевих комедија в. Cecilia Rizza, « La condition de la femme et de la jeune fille dans les premières comédies de Corneille », in Wolfgang Leiner (dir.), *Onze études sur l’image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*, Paris : Editions Place, 1984 [1978], 129–146.

⁶³² „[Q]ue les parents se trompent bien ou qu’ils nous traitent cruellement quand ils pensent que la reconnaissance et le devoir peuvent régler nos affections !” Segrais, *Nouvelles Françaises, ou Divertissements de la Princesse Aurélie*, 1657, цит. у Marie-Aline Raynal, *Le talent de Madame de La Fayette*, Genève : Slatkine, 1926, стр. 34.

⁶³³ B. *Oeuvres diverses, ou Discours meslez, qui sont, I. Le nouveau Parnasse, ou les muses galantes. II. La loterie celeste, ou l’origine de la blanque & de la lotterie. III. La mascarade d’amour, ou la nouvelle des précieuses preudes. IV. Polyphile, ou l’amant de plusieurs dames ; la defense de ses diverses amours, avec la réponse & la replique. V. Les discours pour & contre l’amitié tendre, hors le mariage. Avec cinquante lettres à des dames sur divers sujets*. Par M. D. S., Paris : Compagnie des libraires, 1663. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k119044s?rk=21459;2>>.

⁶³⁴ „[J]e rends grâce au ciel de n’être pas une de ces grandes héritières qui sont forcées de se marier.” *Morale du Monde ou Conversations morales*, Tome 3, volume 2, *Histoire de Bélinda*, pp. 880–881, цит. у Anne-Sophie Calonne, нав. чланак, стр. 163.

⁶³⁵ Žan Rasin, *Andromaha*, preveo Gordan Maričić, стр. 47 у Žan Rasin, *Tragedije*, Beograd : Paideia, 2004.

⁶³⁶ Deni De Ružmon, *Ljubav i Zapad*, preveo Milan Komnenić, Beograd: Službeni glasnik i Karpos, 2011, стр. 163.

⁶³⁷ „Vous souffrirez encore que je vous dise que ce qui a donné la supériorité aux hommes a été le mariage et que ce qui nous a fait nommer le sexe fragile a été cette dépendance où le sexe nous a assujetties, souvent contre notre volonté, et par des raisons de famille, dont nous avons été les victimes.” Цит. у Sophie Vergnes, нав. дело, стр. 779.

небом и господарење над људским животима женама као плен послужили „таштину, ласкања и лепоту”⁶³⁸.

Од епохе Кловиса лишена права на наследство круне, од средине XVI века правним актима стављена под ауторитет оца који јој бира супружника-господара (што, у одсуству оца, чини мајка), по узору на краља који командује народом, и лишена права на посед без сагласности мужа, жена је, примећују истраживачи попут Кристин Дусе (Christine Dousset) или Робера Мишамбледа (Robert Muchembled), у XVII веку у потпуно потчињеном положају.⁶³⁹ Мишамблед предочава да су ћерке из имућних средина често имале два пута: манастир или удају из рачуна како не би „окрњиле капитал намењен најстаријем сину”⁶⁴⁰. Једино статус удовице (или ситуација неких ретких неодатих жена) жени дозвољава да ужива извесна права, располаже поседима и управља имовином, али под условом да ју је муж тестаментом одредио као наследницу уколико су деца малолетна. Сва материјална добра *in fine* припадају деци-наследницима, и правосудне уредбе су од едикта из јула 1560. године по том питању веома строге како у случају преудаје мајке деца из првог брака не би била лишена очевих средстава⁶⁴¹. Истраживачи су, међутим, уочили и да је стварна слика разноврснија од доминатних случајева описаних у правним документима који приписују потпуну моћ оцу и мужу и првенство синовима, то јест да постоји јаз између „афирмације идеалног маскулинистичког поретка и реалности која је заправо много више женска”⁶⁴²: наиме, у епохи готово непрестаних ратовања, демографска слика Француске која стално губи одрасле мушкарце-војнике „обезбеђује” ћеркама јединицама и удовицама да постану наследнице и представљају замену очевог гласа и воље пред децом. Уз то, старије ћерке могу добити

⁶³⁸ „Les hommes, par lui [le mariage], sont nos cruels ennemis. [...] Je sais de plus que les lois qui nous soumettent à leur puissance sont dures et insupportables ; je sais qu'ils nous donnent en partage la vanité, les louanges et la beauté, pour mieux usurper sur nous le commandement de la mer et de la terre, les sciences, la valeur et la puissance de juger et d'être les maîtres de la vie des humains [...] et, ôté la quenouille, je ne vois rien sous le soleil qu'ils n'aient mis de leur côté. Cependant leur usurpation n'est fondée sur aucun juste prétexte. Les histoires sont pleines de femmes qui ont gouverné des empires avec une singulière prudence, qui ont acquis de la gloire en commandant des armées et qui se sont faites admirer par leur capacité.” Цит. у Исто.

⁶³⁹ В. Christine Dousset, « Femmes et héritage en France au XVIIe siècle », *Dix-septième siècle*, n° 244, 2009/3, стр. 477–478, Jean Portemer, « Réflexions sur les pouvoirs de la femme selon le droit français au XVIIe siècle », *XVIIe siècle*, n° 144, 1984, стр. 193. Жан Портмер бележи да је едиктом из 1556. проглашена обавезна сагласност родитеља — оца и мајке, с тим да је глас оца важнији — или само мајке у случају очевљеве смрти, за венчање девојака до 25 година и младића до 30 година.

⁶⁴⁰ Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècles)*, Paris : Flammarion, 1978, стр. 242.

⁶⁴¹ Jean Portemer, *нав. дело*, стр. 198–199, Christine Dousset, *нав. чланак*, стр. 479.

⁶⁴² Исто, стр. 491.

предност над млађим синовима због потребе склапања погодног брака⁶⁴³. Стога Ноеми Хеп (Noémi Hepp) закључује да, иако је неоспорно слобода ћерки ограничена, то није резултат искључиво чињенице што је у питању женско дете, већ што је „као и син, чланица строго хијерархијски устројене заједнице каква је постала породица”.⁶⁴⁴ Мишамблед такође предочава да је међу мушком децом васпитање и образовање најстаријег сина фаворизовано на уштрб млађих⁶⁴⁵. Институција породице претрпела је значајну промену у XVII веку уподобивши се моделу централизоване апсолутистичке власти краља коме је служила као идеолошко упориште и одредивши строже стеге и оквири за децу у односу на претходно столеће.⁶⁴⁶ Поједине учене племкиње, попут претходно наведених госпођице Де Монпансије или госпође Де Мотвил, побуниће се против оваквог поретка, нарочито опресивног за жене. Историје књижевности и културе забележиће (или занемарити) њихове гласове под заједничким именитељем *прециозности*.⁶⁴⁷

2.5. Прециозе: смешне или опасне?

Мирјам Дифур-Метр уочава три етапе развоја термина *прециоза*. Почетком века коришћен је као лично име јунакиња многих позоришних, прозних и поетских дела по узору на лик младе циганке из Сервантесових (Miguel de Cervantes) *Узорних новела*, преведених 1615. године, које су наишле на изузетан пријем читалачке публике.⁶⁴⁸ Конотације које придев покрива на шпанском језику јесу „лепа”, „дражесна”, „допадљива”; *preciosa* је она која своју вредност заснива на лепоти, дражесном држању и умећу опхођења у друштву. Поред тога, Сервантесова Прециоза је, подвлачи М.

⁶⁴³ Исто, стр. 490: „Il n'en reste pas moins que le privilège de masculinité, caractéristique de la noblesse et des milieux qui y aspirent, est ainsi contrebalancé par les nécessités de l'alliance, qui poussent à favoriser les aînées des filles au détriment des cadets des garçons.”

⁶⁴⁴ Noémi Hepp, « Le pouvoir féminin », *XVIIe siècle*, n° 144, 1984, 187–188: „La liberté de la femme en cette matière si importante, puisqu'elle concerne la disposition même de sa personne, n'est donc pas entravée parce qu'elle est femme, mais parce que, comme le garçon, elle est membre de ce groupe rigoureusement hiérarchisé qu'est devenue la famille.”

⁶⁴⁵ Robert Muchembled, *нав. дело*, стр. 242.

⁶⁴⁶ На ову тему в. Mitchell Greenberg, « Classicisme hard. Vision et différence sexuelle au XVIIe siècle », *Littératures classiques*, n° 82, 2013/3, 61–77.

⁶⁴⁷ Уп. закључак Делфин Дени: „C'est pour édifier ou consolider le monument national d'une littérature française classique qu'intervint la préciosité, ombre portée sur l'éclat du Grand siècle, quand elle ne se réduisit pas à rassembler tous les laissez-pour-compte de la littérature galante...” Delphine Denis, « Classicisme, préciosité et galanterie », in Darmon, Jean-Charles & Delon, Michel (dir.). *Histoire de la France littéraire. Classicismes : XVIIe-XVIIIe siècle*, Paris : PUF, 2009, 117–130.

⁶⁴⁸ М. Дифур-Метр као најрепрезентативније наводи трагикомедије Ардија и Салбреа: Alexandre Hardy, *La Belle Égyptienne, Tragi-comédie*, Sallebray, *La Belle Égyptienne, tragi-comédie* [1640–1641], Paris : Sommaille et Courbé, 1642, rééd. 1654.

Дифур-Метр, наследница многих општих места куртоазне и петраркистичке поезије: она је крадљивица срца, страхује да ће се љубав вољеног мушкарца угасити од засићености, ставља га на искушења током две године пре него што ће пристати на брак.⁶⁴⁹ Елементи које Сервантес додаје јесу инсистирање на чедности и пристојности⁶⁵⁰, жеља за слободом, љубав према поезији и склоност ка стихотворењу захваљујући којој вешто расуђује о стиховима које јој упућују.⁶⁵¹ Директно инспирисана Сервантесовом новелом, трагикомедија *Лена Египћанка (La Belle Égyptienne)* Александра Ардија (Alexandre Hardy) из 1628. године додаје лику Прециозе захтев за љубављу пречишћеном физичке димензије и Циганкину жељу за слободом замењује потчињавању срца разуму и снази воље.⁶⁵²

Друга фаза, када властита именица прелази у заједничку како би означила читаву једну категорију жена-прециоза, смештена је, према Мирјам Дифур-Метр, у период после Фронде, између 1654. и 1661. године. У овом периоду појављују се роман *Прециоза или загонетке одаја (La Précieuse ou le mystère des ruelles)* опата Де Пира и Сомезов (Somaize) *Велики речник прециоза (Le Grand Dictionnaire des Précieuses ou la Clef de la langue des ruelles)*, који указују на то да су се прециозама називале учене жене које су држале салоне или биле редовне гошће у салонима, у којима се са многим писцима и људима од духа дискутовало о књижевности и идејама. У исцрпном списку „констелације” прециоза са краја своје капиталне тезе *Прециозе. Рађање књижевница у Француској у XVII веку*, која представља својеврстан „женски пандан” студији *Рађање писца* Алена Вијала, М. Дифур-Метр наводи 149 имена, међу којима као најзначајније истиче следећих 21, абecedним редом: госпођу Д’Омал (Suzanne d’Haucourt d’Aumale, maréchale de Schomberg), грофицу Де Брежи (Charlotte de Saumaise de Chazan de Flécelles, comtesse de Bregy), војвоткињу Де Шатијон (Isabelle-Angélique de Montmorenci-Bouteville, duchesse de Châtillon, puis de Mecklembourg), госпу Де Шоази (Jeanne-Olympe de Belesbat de Hurault de l’Hospital, dame de Choisy), госпођу Дезулијер, грофицу Де Грињан-Рамбује (Angélique-Clarice d’Angennes de Rambouillet, première comtesse de

⁶⁴⁹ Myriam Dufour-Maître, « De 'Précieuse, Égyptienne' à 'Mélisse, vieille Précieuse' : naissance d'un personnage, applications mondaines et exténuation d'un type (1628–1724) », *Littératures classiques*, n° 58, 2005/3, стр. 116.

⁶⁵⁰ Уп. „Све ако јој се у владању видјела простодушност и неусиљеност, није се ту откривала никаква врста нечасности: напротив, премда ју је ресила живахност и хитар дух, била је она тако пристојна и честита да се пред њом ниједна Циганка, стара или млада, није усуђивала запјевати раскалашну, бесрамну пјесму ни протиснути непристојну ријеч.” Miguel de Cervantes Saavedra, *Uzorite novele*, sa španjolskoga preveo Josip Tabak, Zagreb: Dubravko Deletis, стр. 176.

⁶⁵¹ Myriam Dufour-Maître, нав. чланак, 2005, стр. 116.

⁶⁵² Исто, стр. 117.

Grignan-Rambouillet), госпођу Де Лафажет, госпођу Де ла Сиз, војвоткињу де Лонгвил (Anne Geneviève de Bourbon, duchesse de Longueville), маркизу Де Ментенон (Françoise d'Aubigné, veuve Scarron, marquise de Maintenon), грофицу Де Мор (Anne Doni d'Attichy, comtesse de Maure), војвоткињу Де Монтозије (Julie-Lucine d'Angennes de Rambouillet, duchesse de Montauzier), госпођицу Де Монпансије, госпођу Де Мотвил, војвоткињу Де Немур (Marie d'Orléans-Longueville, duchesse de Nemours), грофицу Д'Олон (Catherine-Henriette d'Angennes de La Loupe, comtesse d'Olonne), војвоткињу Д'Утрелез (Madeleine Blondel, demoiselle d'Outrelaize), маркизу Де Рамбује (Catherine Savelli de Vivonne, marquise de Rambouillet), маркизу Де Сабле (Madeleine de Souvré, marquise de Sablé), Мадлену де Скидери, госпођу Де Севиње (Marie de Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné), Катрин Д'Апремон де Ванди (Catherine d'Aspremont de Vandy).⁶⁵³ Из овог списка најзнаменитијих прециоза уочава се да је већински реч о племкињама, високог порекла или блиско везаних за породице на значајним положајима: на пример, Мадлена де Скидери је пореклом из породице ситног племства; како је у раном детињству остала без родитеља, ујак, свештено лице, јој је, као и њеном брату Жоржу, пружио солидно образовање и увео је у дворске кругове. Међутим, међу 149 имена налази се и значајан број (28) припадница високе буржоазије, нарочито у другој половини века.

Већ у другој фази јављају се сатирични текстови који ће многе прециозе навести да се одрекну овог епитета (госпођица Де Монпансије се, на пример, изричито противила етикети прециозе⁶⁵⁴) или довести до поделе на „праве” и „лажне” прециозе, да би у трећој етапи, после 1661. године, *прециоза* постала готово искључиво предмет исмевања, о чему нарочито сведоче Молијерове комедије.⁶⁵⁵ Такође, Сент-Евремон (Saint-Evremond) у сатиричној песми праћеној прозним коментаром под насловом „Кружок” (*Le Cercle*) из 1656. прециозе описује као „лажне префињене” душе које су љубави отеле „оно најприродније” и највећом заслугом сматрају то што „нежно воле

⁶⁵³ В. Muriel Dufour-Maître, *нав. дело*, 2008, стр. 657–736.

⁶⁵⁴ *Исто*, стр. 708.

⁶⁵⁵ Уп. следеће редове из *Учених жена* и *Смешних прециоза*, који откривају страх патријархално устројеног поретка пред образованим женама које преиспитују свој положај и захтевају слободу избора:

„Јунакиње дана! Ви учене жене!

Пуне оштра духа, укуса без мане,

чикам ја све ваше стихове, романе,

писма, и сву вашу науку уједно,

да вреде колико то незнање чедно!” (Молијер, *Школа за жене*, у Молијер, *Изабрane* комедије, друга књига, превела Радмила Миљанић-Николић, Београд: Просвета, 1951, стр. 261)

„Дивно ли је њихово удварање! Шта, зар да одмах предлажу брак?” (Молијер, *Смешне прециозе у Исто*, прево Рашко Димитријевић, стр. 543).

своје љубавнике без насладе, а телесно се наслађују крај мужева са одбојношћу”⁶⁵⁶. У фикционалним или поетским текстовима које су неке од њих оставиле, као и у писмима, ситуација је, међутим, другачија. Љубав је афирмисана као идеал слободног избора духа наспрам друштвених стега и дужности, пречишћена љубоморе и других јаких афеката штетне страсти. Мирјам Дифур-Метр и Домна Стентон (Domna Stanton) проучавале су обиман корпус дискурса о прециозама у написима углавном сатиричног регистра и установиле, узимајући у обзир положај и интересе састављача тих текстова, да је прециоза представљана као негативни пол углађености, њена девијантна верзија која крши правила прикладности, „кастрирајућа женка која пориче мушку превласт”⁶⁵⁷ и која је постала мета клевета јер је устала против устаљених схватања родних улога жене и мушко-женских односа у којима јој је намењено место подређеног члана. Истраживања критичара показала су и како су сатире о прециозама део осмишљене стратегије потирања култа херојске љубави и херојске жене који су племкиње глорификовале у доба регенства Ане Аустријске у корист култа пристојне и смерне углађене жене међу дворјанима Луја XIV.⁶⁵⁸ У сатирама о прециозама стога су легитимни захтеви за редифинисањем љубавних и брачних веза искаркирани тако што су оне представљене као хладне крвнициње љубави које су цензурисале њену физичку димензију, што ће остати и опште место у многим историјама књижевности, нарочито од друге половине XIX века. Боало их у својим сатирама, пак, назива кокетама које искварују младеж сликајући штетне страсти у својим романима. Реалност идеја и (домета) утицаја ових жена је, пак, разноврснија.

„Мода” окупљања високог друштва у салонима пренета је у Француску из Италије XVI века; најзначајнија салонска фигура прве половине XVII века у Француској јесте маркиза италијанског порекла Катрин-Вивон Де Рамбује; она је у својој резиденцији близу Лувра створила „алтернативни двор” који је добио глас „врховног

⁶⁵⁶ „Ces fausses délicates ont ôté à l’amour ce qu’il a de plus naturel, pensant lui donner quelque chose de plus précieux. Elles ont tiré une passion toute sensible du cœur à l’esprit, et converti des mouvements en idées. Cet épurement si grand a eu son principe d’un dégoût honnête de la sensualité ; mais elles ne se sont pas moins éloignées de la véritable nature de l’amour, que les plus voluptueuses ; car l’amour est aussi peu de la spéculation de l’entendement, que de la brutalité de l’appétit. Si vous voulez savoir en quoi les Précieuses font consister leur plus grand mérite, je vous dirai que c’est à aimer tendrement leurs amants sans jouissance, et à jouir solidement de leurs maris avec aversion.” Charles de Marguetel de Saint-Denis Saint-Évremond, *Oeuvres mêlées de Saint -Évremond. Fragments d’histoire et de critique historique. Mélange de littérature et de critique. Poésie / revues, annotées et précédées d’une histoire de la vie et des ouvrages de l’auteur par Charles Giraud*, Paris : J. Léon-Techener fils, 1865, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6238169b/f544.item>>.

⁶⁵⁷ Domna C. Stanton, “The Fiction of Préciosité and the Fear of Women”, *Yale French Studies*, n° 62: Feminist Readings: French Texts/American Contexts, 1981, стр. 125.

⁶⁵⁸ В. Myriam Dufour-Maître, *нав. дело*, 2008, нарочито стр. 132–22, и Sophie Vergnes, *Les Frondeuses. Une révolte au féminin (1643–1661)*, Seyssel : Champ Vallon, 2013, нарочито стр. 775.

суда делā од духа⁶⁵⁹. Угледан свет ту се окупљао од 1618. године до педесетих година, тј. до смрти домаћице салона⁶⁶⁰, коју су звали Артениса (Arthénice). У њеној чувеној „Плавој соби” (*Chambre bleue*) чести гости били су госпођица Де Монпансије, Корнеј, Менаж (Gilles Ménage), Вожла (Vaugelas), Шаплен (Jean Chapelain), госпођа Де Севиње, госпођа Де Лафајет, Мадлена де Скидери, Венсан Воатир (Vincent Voiture). Сегре је записао да је госпођа Де Рамбује „исправила рђаве обичаје који су владали пре ње” негујући идеал учтивости и префињености у свом салону. Госпођица Де Скидери је такође под именом *Cléomire* хвали у свом роману с кључем *Велики Кур*: „Та жена је најбоље познавала учтивост, коју би побуђивала у свима који би је виђали, а може се рећи и да се из њених одаја проширила на читав двор.”⁶⁶¹ Поред госпође Де Рамбује, двадесетих година је и госпођа Де Лож (Mme des Loges) држала угледан салон у коме су се свакодневно скупљали људи са двора, учењаци попут Ге де Балзака (Guez de Balzac) и писци у повоју, али је, због Ришелјеових сумњи да сплеткари са краљевим братом Гастоном Орлеанским и хугенотима морала напустити Париз 1629. године, те је њен салон пао у заборав, засењен Плавом собом.⁶⁶²

« La ruelle du château de Rambouillet », детаљ са графике Абрама Боса (Abraham Bosse)⁶⁶³

⁶⁵⁹ Linda Timmermans, *нав. дело*, 1993, стр. 77.

⁶⁶⁰ Треба истакнути да је термин „салон” анахронистички приписан оваквим стециштима племства (и, како век буде одмицао, високе буржоазије), будући да су домаћице, посађене на дивану или кревету, углавном примале госте у својим приватним одајама, званим *ruelles*. В. Roger Duchêne, « De la chambre au salon : réalités et représentations », in Roger Marchal (dir.), *Vie des salons et activités littéraires : de Marguerite de Valois à Mme de Staël*, Nancy : Presses Universitaires de Nancy, 2001, 21–28.

⁶⁶¹ „C’est elle qui a corrigé les méchantes coutumes qu’il y avait avant elle, [...] et elle a enseigné la politesse à tous ceux de son temps qui l’ont fréquentée.” „C’est la femme du monde qui savait le mieux la politesse ; elle l’inspirait même à tous ceux qui la voyaient, et l’on peut dire que de son cabinet, elle s’est répandue dans toute la Cour...” Навод према Maurice Magendie, *нав. дело*, стр. 125.

⁶⁶² Детаљније о госпођи Де Лож в. на <http://siefar.org/dictionnaire/fr/Marie_Bruneau>.

⁶⁶³ Извор: *Gazette des beaux-arts : courrier européen de l’art et de la curiosité*, janvier 1905, стр. 111, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k203166v/f130.image>>.

Зенит активности прециозни салони остварују у периоду 1654–1661. Године 1637. Мадлена де Скидери се придружила у кући у Паризу брату Жоржу, драмском аутору, који ју је увео у салон госпође Де Рамбује. Од 1653. госпођица Де Скидери почела је суботом примати свет у својој новој резиденцији у четврти Маре (Marais): поред поменутих гостију салона Рамбује, међу присутнима били су често госпођа Де Сабле и витез Де Мере. У салону су се читала остварења Монтења, Маргерите Наварске, Декартова разматрања о човеку и страстима, као и савремена књижевна продукција, а дискусије су се, поред доброг укуса у књижевности, нарочито односиле на природу љубави. Због тога су салонски дух и прециозни „покрет” допринели ширењу извесних протофеминистичких идеја разматрањима о положају жене у браку и захтевима за образовањем жена. Ренате Крол (Renate Kroll), изучаватељка прециозне поезије, забележила је како Мадлена де Скидери у својим стиховима, прози и писмима осуђује „пролазну, користољубиву и лажну љубав” и „приземна осећања” ласкаваца.⁶⁶⁴ У следећим стиховима заступљеним у једном од писама госпођици Катрин Декарт (Mademoiselle Catherine Descartes), која је, попут извесног броја племкиња названих прециозама, изабрала целибат, Мадлена де Скидери пружа антитетичку слику лажне љубави која тиња искључиво док је неостварена, супротстављајући јој „херојску” љубав која не почива на премоћи срца над разумом већ спаја срце и ум и основно обележје јој је спокој, насупротив немиру љубави-страсти:

Од љубави слику створих савршену
Да љубав приземну видим поражену;
Но, упркос нади, срца је све више
Која недостојни јунаци освојише.
Презревши плен који узеше без славе
У победе нове хрле без обуставе.
Опчињену беху, сада се ругају
Што их заситише прераном љубављу.
Али вашем срцу, дево мудра, љупка,
Помогох свесрдно да се не насука.
Морима љубави не стрепи да плива,

⁶⁶⁴ Renate Kroll, « La poésie des Précieuses. Un genre nouveau ? », *Dix-septième siècle*, n° 254, 2012/1, стр. 76.

У спокоју сада слободно ужива.
Стога се не кајем што страст племениту
Осликах баш такву, чисту и честиту.
Херојска је љубав противотров прави
Она срца спаја не шкодећи глави.⁶⁶⁵

Да је госпођа Де Лафајет у извесној мери била задојена сличним прециозним идејама, о чему ће више речи бити у наредном поглављу, речито говоре њени коментари на маргинама Ла Рошфукоових максима: крај максиме „Љубав, ако судимо о њој на основу већине последица које ствара, више наликује на мржњу него на пријатељство”, госпођа Де Лафајет бележи: „Не разумем. У реду, могућно у случају жестоке љубави праћене љубомором која, према многима, представља истинску љубав.” На максиму „Постоје добри бракови, али не и изврсни”, госпођа Де Лафајет реагује речима: „Не знам постоје ли изврсни, али верујем да могу постојати.”⁶⁶⁶

У преписци госпођице Декарт са Мадленом де Скидери, као и у горепоменутом писмима које су размењивале госпођица Де Монпансије и госпођа Де Мотвил, учава се зебња од неверности вољеног мушкарца као једна од главних тема. Госпођица Декарт поставља питање:

Где вољеног таквог има
Верности да прати звезду?
Можда тек у романима

⁶⁶⁵ „Quand je fis de l'amour une image parfaite,
Des vulgaires amours j'espérai la défaite ;
Mais malgré cet espoir nous voyons mille cœurs
Se laisser conquérir par d'indignes vainqueurs,
Qui, méprisant bientôt ce qu'ils ont pris sans gloire,
Courent incessamment de victoire en victoire,
Et se lassant enfin d'être trop tôt aimés,
Se moquent des Chloris dont ils furent charmés.
Mais puisque votre cœur, fille charmante et sage,
Est par mon assistance échappé du naufrage,
Et que des mers d'amour ne craignant plus les flots
Il est libre et jouit d'un glorieux repos,
Je ne me repens pas d'avoir fait la peinture
De cette passion et si noble et si pure,
Qui sait unir les cœurs sans blesser la raison ;
Car l'amour héroïque est un contre-poison.” Цит. у Renate Kroll, *Femme poète: Madeleine de Scudéry und die 'poésie précieuse'*, Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2017 [1996], стр. 470.

⁶⁶⁶ Навод према Le comte d'Haussonville, *Mme de La Fayette*, Paris : Hachette, 1891, стр. 84.

Ил' у гугуткином гнезду.⁶⁶⁷

Испод маске галантног мушкарца често се крије заводник који напушта жену чим је освоји. У следећим стиховима госпођица Декарт, попут Кристине де Пизан, упозорава жене на недаће којима се излажу уколико се предају ласкавцима, а истовремено подвлачи да је разум често немоћан пред снагом страсти:

Пастир сваки вара, многе жене гледа;

Јад оној што му се преда.

Иако ум схвата да треба да бежи,

Примерима разним га убеђујемо,

Чим срце нам се разнежи,

У верност поверујемо.⁶⁶⁸

Најпознатија романескна остварења Мадлене де Скидери, у којима ће ауторка понудити алтернативу освајачкој и притворној љубавној стратегији кроз идеју *нежности, нежне љубави-пријатељства, лене страсти (le tendre, l'amour tendre, l'amitié amoureuse, l'amour amical)*, јесу два позамашна романа-реке *Велики Кур* и *Клелија*. У најчувенијем пасторалном роману с почетка века, *Астреји* Онореа Д'Ирфеа, који ће бити инспирација читавом низу прециозно-галантних остварења, љубав је платонски схваћена као сила која „усавршава душе”; у *Клелији* и *Великом Киру* Мадлене де Скидери такође је описана као „најплеменитији покретач свих херојских поступака”⁶⁶⁹, „извесна осећајност срца, која [...] одликује особе племените душе, честитих порива и исправног духа.”⁶⁷⁰ Фиртјеров речник под одредницом *tendresse* бележи: „осећајност срца и душе [...], та реч најчешће значи љубав.”⁶⁷¹ Делфин Дени

⁶⁶⁷ „Où peut-on trouver des amans/ Qui nous soient à jamais fidèles ? / Je n'en sais que dans les romans / Et dans les nids des tourterelles.” Цит. у Renate Kroll, « Les Précieuses au XVII siècle. 'Amour amitié', 'Mars jardinier' et 'Un Héros de toutes les saisons' », in Françoise Rétif (dir.), « *Il faut beaucoup aimer les hommes* ». *Le Masculin dans les œuvres d'écrivaines françaises*, Paris : Classiques Garnier, 2016, стр. 104.

⁶⁶⁸ „Tout berger est trompeur, inconstant et volage ;/ Malheur à celle qui s'engage./ Mille exemples fameux en convainquent l'esprit ;/ Mais malgré cette règle et si juste et si belle,/ Si tôt que le cœur s'attendrit,/ On croit que l'amour est fidèle.” Цит. у Исто, стр. 105.

⁶⁶⁹ Навод према Paul Bénichou, *нав. дело*, стр. 42: „On lit par exemple dans *L'Astrée* : « L'amour a cette puissance d'ajouter de la perfection à nos âmes » ; et, dans le *Grand Cyrus*, de Madeleine de Scudéry : « Cette belle passion est la plus noble cause de toutes les actions héroïques »”.

⁶⁷⁰ *Clélie*, p. 118, навод према Delphine Denis, « Les inventions de Tendre », *Intermédialités : histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques*, n° 4, 2004, стр. 56.

⁶⁷¹ Antoine Furetière, *нав. дело*, одредница „tendresse”, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f2003.image>>.

(Delphine Denis), на примерима из корпуса Мадлене де Скидери, тумачи именицу *tendresse* као обзире, пажњу, љубазност и тананост, и, нарочито, пут измирења опозиције љубав/разум који обједињује наклоност и пријатељство⁶⁷², што је и подвучено у *Клелији* опаском како су „љубав и пријатељство помешани као две реке” и како је „љубав такве врсте савршенија од било које друге.”⁶⁷³ Ова филозофија љубави засноване на уважавању и нежности алегорички је представљена кроз Мапу Краљевства Нежности (*La carte du Royaume de Tendre*), на којој су трасиране етапе љубавног идеала: до Краљевства Нежности стиже се захваљујући Искрености, Осећајности, Великодушности, Уважавању, нежним писмима итд. Тако се *l’amour tendre* разликује од пуке наклоности по томе што валоризује духовну димензију јер је заснована на поштовању које проистиче из познавања вољене особе, а не на искључивој физичкој привлачности, што одговара разматрањима опата Ди Боска о љубави рођеној из наклоности и љубави која је резултат свесног избора. У *Клелији* је садржана илустрација и овог става: „Никада нисам могла схватити — рече Клелија — да је могуће волети некога кога нисмо имали довољно времена упознати; јасно ми је да се изузетна лепота допада од првог тренутка када је угледају, али никако не могу појмити да се може у једном трену и заволети.”⁶⁷⁴ Аронс се слаже са Клелијом: „Уверен сам да је љубав којој претходе велико уважавање и дивљење снажнија и чвршћа од оне која се у нама рађа жустро, а да чак ни не знамо има ли особа коју волимо врлина или духа.”⁶⁷⁵

У ова два романа кроз ставове и поступке јунакиња и јунака може се читати и критика брака и предефинисање љубави. У *Великом Киру*, под именом Сапфо, госпођица Де Скидери изјављује како без љубави никада неће пристати да изгуби слободу и потчини се тиранији мужа. Јунакиња романа *Клелија* ће се удати после многих препрека и опасности које је њен вољени мушкарац пребродило, док ће у истом роману одбијање

⁶⁷² Delphine Denis, нав. чланак, стр. 56, 62.

⁶⁷³ „[...] l’amour et l’amitié se mêlent comme deux fleuves, dont le plus célèbre fait perdre le nom à l’autre. Mais après tout, les eaux du plus petit y sont effectivement aussi bien que celles du plus grand ; de sorte qu’encore qu’un ami qui est devenu amant, dise toujours alors qu’il a de l’amour, et ne dise plus qu’il a de l’amitié, il est pourtant certain que ces deux sentiments-là sont dans son cœur, quoiqu’il ne les puisse presque plus discerner ; et il est constamment vrai qu’une amour de cette espèce, est plus parfaite que l’autre.” (IIIe partie, livre V, p. 129) Цит. у Исто.

⁶⁷⁴ „[J]e n’ai jamais pu comprendre — affirme Clélie — qu’il fût possible d’aimer ce qu’on n’a pas eu le loisir de connaître ; je conçois aisément [...] qu’une grande beauté plaît dès le premier instant qu’on la voit, mais je ne conçois point du tout qu’on la puisse aimer en un moment.” Madeleine de Scudéry, *Clélie, histoire romaine*, première partie, 1654, éd. Chantal Morlet-Chantalat, Paris : Honoré Champion, 2001, стр. 112. Овај пример наводи и Жан Русе, в. *Облик и значење*, превоо Иван Димић, Нови Сад/Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1993, стр. 66.

⁶⁷⁵ „Je suis [...] persuadé [...] qu’une amour [...] qui est devancée par une grande estime, et même beaucoup d’admiration est plus forte, et plus solide, que celle qui naît en tumulte, sans savoir si la personne qu’on aime, a de la vertu ni même de l’esprit.” Madeleine de Scudéry, *Clélie*, нав. дело, стр. 113.

брака у корист нежне љубави бити предочено кроз лик Плотине. У једном пасажу романа представљене су „жеље госпи” и „жеље мушкараца”: док прве теже лепоти и настоје бити вољене и пружити љубав, а нарочито би волеле бити „пристојан мушкарац уместо пристојна жена”, списак жеља других је позамашан и упућује на шири спектар могућности, и, последично, амбиција доступних мушкарцима: богатство, здравље, снага, храброст, доношење мудрих закона, кроћење чудовишта и освајања краљевстава и отетих госпи, речитост и ученост, стварање лепих дела која ће остати будућим генерацијама, уживање у свим доступним задовољствима неке су од жеља мушкараца.⁶⁷⁶

Јован Попов је забележио како су Габријел Гере и Де Вилар у току Расправе између старих и модерних с краја века писали да је дворски укус меродавнији критеријум од поетских правила и да се успех обезбеђује угађањем укусу дама, а не учењака.⁶⁷⁷ Будући да су постављене као арбитри јавног укуса и да су установиле својеврстан, према речима Амандин Демем-Теруен (Amandine Demême-Thérouin), „нетипичан критички простор”, домаћице салона често су биле мета напада учених академика током читавог века. Тако један од оснивача и чланова Француске академије Жан Шаплен у писму колеги академику Ге де Балзаку на следећи начин описује салон виконтесе Д’Оши (la vicomtesse d’Auchy), код које су се у првој половини века читала савремена дела на окупљањима средом: „У тој женској академији, мушкарци доприносе а жене једино примају. Оне су ту судије и заузимају исто место као на витешким турнирима. Долази им читав метеж учесника, и све је по укусу тих вила које најчешће имају много година а мало разума. То је једна од бесмислених новина нашега доба”.⁶⁷⁸ Такође, многи припадници табора „старих”, који су заступали подражавање античких остварења као врхунац литерарних домета, устали су против „галантеризације старих” заступљене у делу Мадлене де Скидери или, још више, госпође Де Вилдје (madame de Villedieu). Ова ауторка у делима попут *Љубави славних људи* (*Les amours des grands hommes*, 1671) или *Галантних анала Грчке* (*Les anaales galantes de la Grèce*, 1687) спаја историографско ткиво са приватним детаљима, нарочито из љубавног живота, настојећи да, с једне стране, извуче из заборавља „грчке госпоје”, тј. женске фигуре које је Историја

⁶⁷⁶ В. цитирани одломак у Renate Kroll, нав. чланак, 2016, стр. 113.

⁶⁷⁷ Jovan Popov, *Klasicistička poetika romana*, Београд: Zavod za udžbenike, 2001, стр. 210.

⁶⁷⁸ „Dans cette académie femelle, les femmes n’y font que recevoir, et les hommes y donnent toujours. Elles y sont juges des matières et tiennent la place en ce lieu qu’elles tiennent dans les carrouzels. Il y a foule de participants et tout est bon pour l’appétit de ces fées qui, la plupart, ont beaucoup d’âge et peu de sens. C’est une des nouveautés ridicules de ce temps.” Цит. у Amandine Demême-Thérouin, « Les salons littéraires de l’Ancien Régime : Des espaces critiques atypiques », *Postures, Actes du colloque « Réfléchir les espaces critiques : consécration, lectures et politique du littéraire »*, n° 24, 2016, En ligne, URL : <<http://revuepostures.com/fr/articles/dememetherouin-24>>.

потиснула и да, са друге стране, представи јунаке, које је Историја неретко идеализовала, као обичне људе, са врлинама и манама смртника.⁶⁷⁹ Пример Мадлене Де Скидери нам, међутим, говори и да је погрешно створити слику потпуно супротстављених табора између учених академика и углађених салонских духова у XVII веку: наиме, иако је противницима галантне књижевности попут Фиртјера, или исмевачима прециоза попут Боалоа неретко представљала предмет карикатуре, ова ауторка примила је прву књижевну награду Француске академије за оглед *О слави* из 1671. и године 1684. била је изабрана у Академију у Падови⁶⁸⁰. Несумњиво је томе допринело и повиновање слављењу краљевске породице у списима попут поменутих *Славних жена или херојских харанги* или *Версајске променале* (*Les promenades de Versailles*, 1669). Њени романи *Велики Кур* и *Клелија* читани су са великим интересовањем и може се рећи да су представљали „бестселере“ епохе, све до тридесетих година XVIII века, а институционализовањем историје књижевности у XIX веку представљена је као пример другоразредне књижевности и покондирене „смешне прециозе“, док је њено залагање за побољшање положаја жене кроз образовање и указивање на неравноправност супружника потпуно пало у заборав⁶⁸¹. У *Славним женама* она устаје против тираније стереотипа лепих и дражесних жена које не треба да се мешају у књижевност и науку, резервисане за мушкарце, предочавајући, попут Мари де Гурне, да је искљученост жена из ових области последица обичаја, а не мањка интелектуалних способности, и пружајући противпримере многих учених жена и, с друге стране, многобројних мушкараца који успевају у друштву улажући искључиво у допадљиву спољашњост. Њена каснија остварења, попут *Разговора о моралу*, који су се извесно време у училишту госпође Де Ментенон у Сен-Сиру користили као корисно штиво за девојчице, за разлику

⁶⁷⁹ Уп. следеће редове госпође Де Вилдје у предговору *Галантних анала Грчке*: „Assez d’auteurs célèbres ont pris le soin d’écrire les actions mémorables des anciens Grecs, et de les faire passer jusques à nous. Ils en portent la gloire si haut, qu’ils nous ont donné sujet de douter si ce qu’ils rapportent comme des vérités historiques, en sont en effet, ou si ce sont d’agréables fictions ; mais aucun ne s’est encore avisé de parler des Grecques fameuses. Ils croient les avoir trop honorées lorsqu’en passant, ils nous ont appris leurs noms ; cependant il me semble que les nations étant composées des deux sexes, on ne peint la Grèce qu’à demi, quand on n’en peint que les grands hommes, ajoutons quelques traits à cette peinture, et disons aujourd’hui quelque chose des dames.” *Les Annales galantes de Grèce, Œuvres de Madame de Villedieu*, t. VII, p. 377, цит. у Edwige Keller-Rahbé, «Je crois déjà les entendre dire que je viole le respect dû à la sacrée Antiquité” : Mme de Villedieu et la galanterie des anciens, ou le savoir-faire d’une mondaine », *Littératures classiques*, n° 77, 2012/1, стр. 169. Курзив Ж. Ј.

⁶⁸⁰ Катрин Бернар је такође два пута награђена од стране Француске академије (податак према Muriel Dufour-Maitre, *нав. дело*, 2008, стр. 663).

⁶⁸¹ Такође, Ренате Крол бележи да је чак 70 жена стварало и представљало своја песничка дела у салонима, али да историје књижевности помињу свега пар имена прециозних песника попут Венсана Воатира, потпуно занемарујући квантитативно значајну продукцију прециозних песникања. Renate Kroll, *нав. чланак*, 2012, стр. 81. О брисању прециоза из историја књижевности у XIX веку в. Delphine Denis, *нав. чланак*, 2009.

од идеализоване нежне љубави из романа, одликује песимистични тон и свест о подјармљујућој патријархалној реалности.

2.6. Женски гласови у *Res literaria*

Окренувши се монденској култури и култу углађености на двору и у високом друштву, насупрот уском кругу критичара-учењака при маскулиноцентричним академијама, отмено племство и висока буржоазија разоноде се проводећи време у галантним разговорима у којима значајну улогу имају жене, арбитри укуса. У салонима се читају „ситни жанрови” попут портрета, максима, прича, писама, новела⁶⁸². Док се неке жене ограничавају на улогу домаћица салона и судија делā аутора који настоје успети и допасти се отменом друштву, друге се усуђују, охрабрене новом улогом међу углађеним светом, и саме се латити пера⁶⁸³, али углавном потписујући своја дела мушким псеудонимом, иницијалима имена и презимена или само једног од та два, или их објављујући анонимно. Један од чувенијих примера представљају романи *Велики Кур* и *Клелија*, потписани именом Жоржа де Скидерија.⁶⁸⁴ Треба, међутим, истаћи да су анонимном објављивању у XVII веку прибегавали аутори племићког порекла оба пола нарочито како би избегли етикету професионалних писаца која не приличи припадницима њиховог сталежа⁶⁸⁵: Анри Куле бележи да је између 1660. и 1669. године 60% романа објављено анонимно⁶⁸⁶. Но, ово правило чешће је код жена будући да, како је већ предочено, нормативни дискурси жени намењују улогу старатељке породице којој образовање нерелигиозног карактера није потребно и намећу јој идеал скромности и уздржаности. Илустративна је белешка Пјера Никола (Pierre Nicole) у *Огледима о моралу*

⁶⁸² B. Noémi Hepp, « Féminité, culture de l'esprit et vie mondaine au XVIIe siècle », in Roger Marchal (dir.), *Vie des salons et activités littéraires : de Marguerite de Valois à Mme de Staël*, Nancy : Presses Universitaires de Nancy, 2001, 9–18.

⁶⁸³ Уп. закључак Мирјам Дифур-Метр: „C'est certainement à la faveur du développement de la critique mondaine fondée sur le goût qu'est venu à des femmes de plus en plus nombreuses le désir d'écrire elles-mêmes, voire de faire quelque figure sur le Parnasse.” Myriam Dufour-Maître, *Les Précieuses : Naissance des femmes de lettres en France au XVIIe siècle*, Paris : Honoré Champion, 2008, стр. 300.

⁶⁸⁴ Уп. са следећом опсервацијом Вирџиније Вулф о енглеским књижевницама у *Сопствена соба*, стр. 58: „Оно што је преостало од осећања чедности наметало је женама анонимност чак и у деветнаестом веку. Карер Бел, Џорџ Елиот, Жорж Санд, све саме жртве унутарње борбе, као што показује њихово писање, безуспешно су се криле иза мушких имена.”

⁶⁸⁵ Уп. опаску Клод Дилон: „Voilà bien le paradoxe du XVIIe siècle : seules les femmes de la bonne société sont capables d'écrire, mais elles ne le peuvent pas sous peine, précisément, de perdre leur place dans cette société.” Claude Dulong, нав. чланак, стр. 398. Опширну анализу ове теме пружају Alain Viala, *Naissance de l'écrivain : sociologie de la littérature à l'âge classique*, Paris : Éditions de Minuit, 1985 (в. нарочито стр. 23–49) и Camille Esmein-Sarrazin, *L'Essor du roman. Discours théorique et constitution d'un genre littéraire au XVIIe siècle*, Paris : Honoré Champion, 2008.

⁶⁸⁶ Henri Coulet, *Le Roman jusqu'à la Révolution*, Paris : Armand Colin, 1967.

како „постоје госпе племенита рода већма учене по питању лепе књижевности, али које своју ученост скривају као ствар помало срамну, и имају право, пошто је увек срамотно лаћати се бескорисне науке”⁶⁸⁷. Студија Мирјам Дифур-Метр јасно указује на постојање две групе ауторки међу прециозама које су решиле опробати се у лепој књижевности: док племкиње „испољавају дар не оцрнивши руке мастилом”⁶⁸⁸, то јест објављују анонимно, потписују своја дела псеудонимима, мушким именима, именима рођака или пријатеља, или, пак, делимично доприносе стваралачком процесу мушких колега, припаднице грађанског сталежа ређе се либе потписати своје текстове. На пример, госпођица Дежарден, будућа госпођа Де Вилдје, пореклом из ситног племства, потписивала је већину својих дела и под меценатом Луја XIV примала суму од 1500 ливра. Занимљиво је да је госпођа Де Вилдје једна од ауторки које нису сврстане у констелацију прециоза М. Дифур-Метр, и, на основу појединих њених дела, нарочито готово молијеровске *Фарсе о прециозама*⁶⁸⁹, може се извести закључак да је непријатељски гледала на прециозност.

Суд оних жена које дискутују о књижевним остварењима свога доба нипошто не сме имати призивку педантерије, већ се ученост крије под кринком „природног” истанчаног укуса и женске интуиције, насупрот сувопарности учених академика који књижевност процењују према критеријумима строго утврђених правила.⁶⁹⁰ Чувена је изјава једног од оснивача и првих чланова Француске академије Ге де Балзака који у писму Жану Шаплону, такође оснивачу академије, пише да женама треба забранити приступ ауторству: „Одавно сам се изјаснио против претенциозности супротног пола и рекао како бих радије подносио жену са брадом неголи жену која се представља ученом.”⁶⁹¹ Стога се у аутографским предговорима или уводним обраћањима читаоцу

⁶⁸⁷ „Il y a des dames de qualité fort savantes dans les belles-lettres, qui s'en cachent comme d'une chose un peu honteuse et elles ont raison car il est toujours un peu honteux de s'être chargé d'une science inutile.” Pierre Nicole, *Essais de Morale, contenus en divers traités sur plusieurs devoirs importants. Nouvelles lettres*, цит. у Ayres-Bennett Wendy, « Le rôle des femmes dans l'élaboration des idées linguistiques au XVIIe siècle en France », *Histoire Épistémologie Langage*, tome 16, fascicule 2, 1994, стр. 43.

књига, Београд: Просвета, 1951, стр. 248.

⁶⁸⁸ Myriam Dufour-Maître, *нав. дело*, 2008, стр. 25.

⁶⁸⁹ Marie-Catherine Desjardin, *Récit en prose et en vers de la farce des Précieuses*, Paris : Claude Barbin, 1660. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6504026w>>.

⁶⁹⁰ Уп. следеће стихове из Монфлеријевог комада *Суђење жени судији и странци (Le Procès de la femme juge et partie)* из 1664: „Si leur sexe n'a pas ces grands fonds de sciences, / Il a d'autres talents, et d'autres connaissances ; / Et la vivacité de leurs charmants esprits, / Leur fait connaître tout, sans avoir rien appris.” A. Jacob, dit Montfleury, *Le Procès de la femme juge et partie* [1669], *Théâtre de Messieurs de Montfleury*, Paris : Compagnie des libraires, 1739, t. II, p. 108, навод према Véronique Lochert, « Y a-t-il une critique féminine ? Représentations du jugement des spectatrices dans le théâtre français du XVIIe siècle », *Littératures classiques*, n° 89, 2016/1, стр. 80.

⁶⁹¹ „Il y a longtemps que je me suis déclaré contre cette pédanterie de l'autre sexe et que j'ai dit que je souffrirais plus volontiers une femme qui a de la barbe qu'une femme qui fait la savante...” Цит. у Faith E. Beasley, *Salons*,

ауторке неретко служе топосом *excusatio propter infirmitatem* и предочавају да је основни циљ дела које нуде читаоцима морално усавршавање награђивањем врлине, схваћене у складу са горепредоченим нормативним дискурсима, и кажњавањем греха. То исто чине угледне жене и у сопственим портретима, инсистирајући на чињеници да су им примарни извор образовања духовне и поучне књиге; на пример, госпођа Де Тремоај (Marie Anne de La Trémoille), значајна дипломатска фигура Луја XIV и госпође Де Ментенон на шпанском двору, приповедајући о себи у колективној *Збирци портрета најславнијих особа Француске* из 1663. наглашава како се клони читања романа из којих би сазнала „само оно што би радије да не зна”⁶⁹².

Уколико проговоре о сопственој љубавној жељи, проказаној и заузданој строгим захтевима прикладности и доброг гласа, ауторке ће готово по правилу анонимно објавити текстове с таквом тематиком. То је случај, између осталог, са ауторкама песама међу којима се издвајају госпођа Де ла Сиз (Henriette de Coligny, comtesse de La Suze), госпођа Дезулијер (Antoinette du Ligier de La Garde, madame Deshoulières) и госпођа Де Вилдје. Ова последња написала је и 1657. године анонимно објавила сонет еротских тонова „Наслада” о борби између љубави-страсти и врлине, илустративан за нашу претходну тврдњу:

Данас твој загрљај разум ми односи,
Тирсисе вољени, твој љубавнички плам
Данас некажњено надјачава мој срам
Предајем се чари што душу заноси.

History, and the Creation of Seventeenth-Century France: Mastering Memory, Aldershot: Ashgate, 2006, стр. 89. Уп. следеће стихове из Молијерове комедије *Школа за жене*:

„Ја да узмем жену ко мудрице оне
Што помињу само кружоке, салоне;
да ми прозу везе и стихове клепа
и прима маркизе и свет „духа лепа”;
[...] Не, такву ја нећу. Сувише у глави

Има жена што се списатељством бави.” Молијер. *Изабране комедије*. Друга књига, Београд: Просвета, 1951, стр. 248.

⁶⁹² „J’ai moins aimé la lecture, dit-elle que je ne le fais presentement, & les livres qui sont le plus de mon goût, après ceux de devotion, ce sont ceux qui règlent les mœurs par les exemples et les préceptes. La lecture de romans m’a toujours été insupportable, pource qu’ils n’apprennent que ce que je voulais ignorer.” « Le portrait de Madame la duchesse de la Trémoille fait par elle-meme » in *La Galerie des peintures ou Recueil des portraits et éloges en vers et en prose, contenant les portraits du Roy, de la Reyne, des princes, princesses, duchesses, marquises, comtesses & autres Seigneurs & Dames les plus illustres en France, la plupart composez par eux-mesmes, Epître liminaire signée : C. de Sercy*, Paris : Charles de Sercy, 1663, стр. 79. Текст је доступан на адреси <https://books.google.rs/books?id=dHSiyLUkeAcC&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>.

Жар пун поштовања срећу ми доноси,
Кад се пољупцима Тирсисовим предам
Ја више ни за част ни врлину не знам
Што љубави драгог може да пркоси.

Чујте, слабе душе, што су вам незнани
Сви овоземаљски ужици танани,
Какав занос може душу отргнути.

Свест посрће наспрам угодне слабости
Мрем у загрљају пуноме верности
И живот налазим усред такве смрти.⁶⁹³

У XVII веку појављују се и ауторке мемоара (међу значајнијим именима јесу госпођа Де Мотвил, госпођица Де Монпансије, госпођа Де Лафајет, госпођа Де ла Гет) које желе оставити сведочанство о сопственој епохи, свесне да ова привилегија углавном припада мушкарцима, о чему говори следећа уводна реч госпође Де Ла Гет (Madame de La Guette), једне од ретких жена које су се оглушиле о родитељску вољу и удале се из наклоности⁶⁹⁴:

Није необично видети приповести о мушкарцима који се својим значајним делима или истакнутим врлинама представљају као узори будућим поколењима, или које је Фортуна

⁶⁹³ „Aujourd’hui dans tes bras j’ai demeuré pâmée,
Aujourd’hui, cher Tirsis, ton amoureuse ardeur
Triomphe impunément de toute ma pudeur,
Et je cede aux transports dont mon âme est charmée.

Ta flâme et ton respect m’ont enfin désarmée,
Dans nos embrassemens je mets tout mon bonheur,
Et je ne connois plus de vertu ni d’honneur,
Puisque j’aime Tirsis, et que j’en suis aimée.

Ô vous ! foibles esprits, qui ne connoissez pas
Les plaisirs les plus doux que l’on goûte ici-bas,
Apprenez les transports dont mon âme est ravie.

Une douce langueur m’ôte le sentiment,
Je meurs entre les bras de mon fidelle Amant,
Et c’est dans cette mort que je trouve la vie.” « Jouissance », <<https://fr.wikisource.org/wiki/Jouissance>>.

⁶⁹⁴ О госпођи Де ла Гет в. Madeleine Foisil, *Femmes de caractère au XVIIe siècle, 1600–1650*, Paris : Éditions de Fallois, 2004.

по својој ћуди уздигла или понизила; међутим, мало жена се усуђује обелоданити шта им се дешавало у животу. Ја ћу бити међу тим малобројним женама.⁶⁹⁵

Неке од ауторки, како смо показали на примеру Мадлене де Скидери, отвореније указују на потчињеност жена и опресивни карактер брачне институције. Познатија међу њима је и, на пример, Габријела Сишон (Gabrielle Suchon, 1631–1703), самоука протофеминисткиња која се при крају века придружује Расправи о женама оставивши значајан двотомни трактат о *Вољном целибату*⁶⁹⁶, потписан именом госпођице Габријеле Сишон, као и расправу потписану иницијалима и псеудонимом G. S. Aristophile и штампану о сопственом трошку у Лиону под насловом *Расправа о моралу и политици подељена у три дела: о слободи, науци и владању, у којој се показује да особе женског пола имају природне способности захваљујући којима могу учествовати у њима, праћен Малим трактатом о слабости, несталности и неверству који се неумесно приписују женама*⁶⁹⁷. У њој, попут Мари де Гурне или Пулена де ла Бара, ауторка раскринкава вишевековне доминантне предрасуде о женама. Клод Дилон, уосталом, за последње наведену ауторку истиче како се „никада не би усудила објавити своје оштре расправе о неправедном положају жене да није била помало скрајнута целибаткиња која није имала шта изгубити.”⁶⁹⁸ Вољни целибат изабрале су и госпођа Де Мотвил и госпођица Де Монпансије.

Издавачи попут Клода Барбена (Claude Varbin), активног у периоду 1656–1698, објављују и све више дела из пера жена. Натали Гранд је забележила да је између 1659. и 1698. Барбен објавио преко шездесет наслова четрнаест ауторки, међу којима се налазе

⁶⁹⁵ „Ce n’est pas une chose fort extraordinaire de voir les histoires des hommes qui, par leurs beaux faits ou par leurs vertus éminentes, se sont rendus recommandables à la postérité, ou qui ont été élevés ou abaissés selon les caprices de la fortune ; mais il se trouve peu de femmes qui s’avisent de mettre au jour ce qui leur est arrivé dans leur vie. Je serai de ce petit nombre.” Catherine de La Guette, *Mémoires de Madame de La Guette écrits par elle-même (1613-1676)*, цит. у Héléne Merlin-Kajman, « La transparence extérieure : les Mémoires de Mme de La Guette », in Marc Hersant et Catherine Ramond (dir.) *La représentation de la vie psychique dans les récits factuels et fictionnels de l’époque classique*, Leiden : Brill/Rodopi, 2015, стр. 88.

⁶⁹⁶ *Du célibat volontaire, ou La vie sans engagement. Tome 1*, par Damoiselle Gabrielle Suchon, Paris : J. et M. Guignard, 1700. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k624463>>, *Du célibat volontaire, ou La vie sans engagement. Tome 2*, par Damoiselle Gabrielle Suchon, Paris : J. et M. Guignard, 1700. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62559q>>.

⁶⁹⁷ G. S. Aristophile, *Traité de la morale et de la politique divisé en trois parties, sçavoir, la liberté, la science et l’autorité, où l’on voit que les personnes du sexe, pour en être privées, ne laissent pas d’avoir une capacité naturelle, qui les en peut rendre participantes, avec un Petit traité de la faiblesse, de la légèreté et de l’inconstance qu’on attribue aux femmes mal à propos*, Lyon : J. Certe, 1693. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62560x>>.

⁶⁹⁸ „Jamais Mlle de Gournay, la fille adoptive et spirituelle de Montaigne, n’aurait osé publier, dès le début du siècle, ses traités, d’ailleurs assez vifs de ton, sur l’injustice de la condition féminine, s’il elle n’avait été, comme Mlle von Schurman, une célibataire un peu marginale qui n’avait rien à perdre.” Claude Dulong, нав. чланак, стр. 398.

чувене госпођица Де Скидери, госпођа Де Вилдје, госпођа Де Лафајет, али и неке заборављене ауторке попут госпође Де Мервил (*madame de Merville*) или госпође Де Ловерњ (*madame de Lauvergne*).⁶⁹⁹ Барбен је, за разлику од многих колега који су се држали учених и теолошких штива, објављивао књиге у мањем формату, доступнијем и јефтинијем, намењене првенствено разоноди међу отменим светом.⁷⁰⁰ О реакцијама академика на овакву издавачку политику сведочи кованица „барбинаде”, којом се означавала, према виђењу учењака, нижа литература без поуке намењена да испуни време залуднима, нарочито женама.⁷⁰¹ Н. Гранд закључује како су жене, поред нове улоге оличења доброг „природног” књижевног укуса, и квантитативно постале најзначајнија публика⁷⁰².

О повећаном броју жена међу читалачком публиком сведочи и оснивање феминистичких⁷⁰³ часописа какав је, на првом месту, *Галантни Меркур* (*Le Mercure Galant*). Основао га је у марту 1672. Жан Доно де Визе (*Jean Donneau de Visée*), који ће га уређивати до 1710. године. Од 1678. до 1685. уз часопис ће излазити и тромесечни додаток (*L'Extraordinaire du Mercure Galant*) у којем ће читаоци, а нарочито читатељке, моћи да добију реч о многим питањима, нарочито у домену љубави.⁷⁰⁴ У посвети првог броја додатка, Доно де Визе се обраћа „Госпама”: „Не пружам вам поклон, племените даме, овим Додатком. [...] Он је сав сачињен од онога што сте ви створиле или што сте побудиле код других стваралаца.”⁷⁰⁵ Његова улога истовремено је огледна и угледна, то

⁶⁹⁹ Nathalie Grande, « Claude Barbin, un libraire pour dames ? ». *Revue de la BNF*, n° 39, 2011/3, стр. 23–25.

⁷⁰⁰ Исто, стр. 26.

⁷⁰¹ Н. Гранд наводи следећи дефиницију у Тревуовом речнику (*le Dictionnaire de Trévoux*) из 1711. у Исто, стр. 27: „BARBINADE, s.f. [Sont] ces nombreux colifichets de petits livres qui ne servent qu'à faire perdre inutilement du temps, et après la lecture desquels on se trouve l'esprit aussi peu rempli que si l'on n'avait rien lu, et qui n'ont pas laissé d'enrichir Barbin.”

⁷⁰² Ален Вијала такође подвлачи улогу жена у вулгаризацији знања: „La diversité des matières, le refus du pédantisme sont autant d'exigences liées à ce public féminin, ce qui implique que le salon devienne naturellement le lieu de la « civilisation » des savoirs, c'est-à-dire de leur vulgarisation pour un public mondain.” Alain Viala, « Le status de l'écrivain à l'âge classique » in Darmon, Jean-Charles & Delon, Michel (dir.), *Histoire de la France littéraire. Classicismes : XVIIe-XVIIIe siècle*, Paris : PUF, 2009, стр. 113.

⁷⁰³ Термин преузимамо од Станиславе Бараћ, на трагу Јелене Петровић, С. Бараћ објашњава термин *феминистички* часопис у југословенском контексту на следећи начин: „Под појмом феминистички подразумевају се они часописи који су, у периоду процвата женске штампе, захваљујући продору еманципаторских дискурса, у новонасталој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевини Југославији, неговали женско ауторство и бавили се тзв. женским питањем, иако по својој основној намени, па чак ни узредном декларисању, нису били 'женски' или феминистички.” Станислава Бараћ, „Феминистичке уређивачке политике: Нова Европа и Мисао”, у Марко Недић и Весна Матовић (ур.), *Нова Европа 1920–1941: зборник радова*, Београд: ИКУМ, 2010, стр. 519.

⁷⁰⁴ Уп. неколико галантних питања на која су читаоци позвани да одговоре: „Si l'amour diminue plutôt par les rigueurs d'une belle que par ses faveurs”, „Si une maîtresse fait plus souffrir un amant quand elle lui préfère un rival qu'elle a dessein d'épouser que quand elle lui en préfère un dont elle ne veut qu'être aimée”, *Extraordinaire*, oct. 1679.

⁷⁰⁵ „Ce n'est pas vous faire un présent, Mesdames, que de vous donner l'Extraordinaire... Il est tout plein de ce que vous avez produit vous-mêmes ou de ce que vous avez fait produire aux autres.” Навод према Monique

јест однос друштва и часописа је дијалектичан: *Меркур* се представља као огледало друштвених феномена и уједно утиче на учвршћивање узорног галантног кодекса понашања.⁷⁰⁶ Тај кодекс подразумева, између осталог, узимање у обзир нове улоге коју образоване жене имају као арбитри укуса, а коју други престижни званични часописи, попут *Gazette officielle* неретко пренебрегавају. Доно де Визе тврди: „како управо оне [= жене] доносе успех делима, они који не открију тајну како да им се допадне никада неће успети”.⁷⁰⁷ Такође, заступљено је и преиспитивање љубавних релација кроз разматрања различитих типова љубави на трагу прециоза и побуна против уговореног брака а у корист брака из наклоности, чије су препреке најчешће оличене у родитељским фигурама.⁷⁰⁸ При крају XVII и с почетка XVIII века написи о нужности ослобађања од вековних есенцијалистичких предрасуда у погледу жена биће све присутнији.⁷⁰⁹

2.7. Сјај и беда галантности

Категорија галантности (*galanterie*) као једног од обележја отменог света под Лујем XIV предмет је многобројних научних истраживања која често доносе опречне закључке.⁷¹⁰ Припадници епохе коју ми данас називамо добом класицизма историјски тренутак у коме су живели називали су *галантном* епохом. Док једни критичари стављају знак једнакости између галантности и прециозности⁷¹¹, други сматрају да су се

Vincent, *Le Mercure galant: Présentation de la première revue féminine d'information et de culture, 1672–1710*, Paris : Honoré Champion, 2005.

⁷⁰⁶ Детаљно о *Галантном Меркуру* в. тематски број часописа *XVIIe Siècle : Auctorialité, voix et publics dans Le Mercure Galant*, n° 270, 2016/1. Збирку новела објављених у часопису уредила је Моник Венсан: в. Monique Vincent, *Anthologie des nouvelles du Mercure galant (1672–1710)*, Paris : Classiques Garnier, 1996. Ова критичарка објавила је и детаљну библиографију часописа: Monique Vincent, *Mercur Galant, Extraordinaire, Affaires du temps. Table analytique contenant l'inventaire de tous les articles publiés 1672–1710*, Paris : Honoré Champion, 1998.

⁷⁰⁷ „[C]omme ce sont elles qui font réussir les ouvrages, ceux qui ne trouveront point le secret de leur plaire ne réussiront jamais”. *MG*, t. IV, 1673, p. 266, навод према Monique Vincent, « Le Mercure Galant à l'écoute de ses 'institutions' », in Roger Marchal (dir.), *Travaux de littérature*, n° 19 : *L'écrivain et ses institutions*, Genève : Librairie Droz, 2006, стр. 190.

⁷⁰⁸ Уп. причу „Le Mariage impromptu” у броју из новембра 1678, или обраћање госпође Салије Вигијер д'Алби (Mme Saliez Viguière d'Albi) са намером да оснује групу филозофа у корист питања положаја жене из јула 1681. 414 бројева часописа доступно је на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb40216887k/date>>.

⁷⁰⁹ В. Barbara Selmeci Castioni et Adrien Paschoud, « Le Mercure galant (1672–1710) : un jalon significatif sur la voie de l'encyclopédisme des Lumières », *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, 51, 2016, 143–167.

⁷¹⁰ Искрпна библиографија на тему галантности с краја тематског броја часописа *Littératures classiques*, n° 77, 2012/1), стр. 333–335 налази се на адреси <<https://www.cairn.info/revue-litteratures-classiques1-2012-1-page-333.htm>>.

⁷¹¹ В., на пример, Ian Richmond, *Héroïsme et galanterie. L'abbé de Pure témoin d'une crise*, Sherbrooke : Naaman, 1977, Jean-Michel Pelous, *Amour précieux, amour galant : 1654–1675 : essai sur la représentation de l'amour dans la littérature et la société mondaines*, Paris : Klincksieck, 1980.

прециозе поставиле као коректив институционализованој докси галантности, коју је апсолутистичка власт присвојила и установила као културни идеал како би племство држала потчињеним, окупирајући га углађеним галантним разонодама, и која је дегенерисала у притворност и привид првобитно позитивног идеала.⁷¹² Коментар Филипа Селијеа (Philippe Sellier), који истиче да се прециозе постављају као „галантне жене које не воле галантне мушкарце”⁷¹³ наговештава полисемију термина са појединим негативним конотацијама, као и родну диференцијацију. Консултовањем речника из XVII века и корпуса мемоарских и фикционалних текстова, закључили смо да је термин родно обележен и да се може говорити о „белој” и „црној” галантности, према квалификацији Селијеа⁷¹⁴, то јест „честитој” и „разузданој” галантности, у виђењу Жан-Мишела Пелуса (Jean-Michel Pelous).⁷¹⁵

2.7.1. Бела и црна галантност

Фирјтеров речник под одредницом *galanterie*⁷¹⁶ наводи следећа позитивна значења: углађеност, фине манире и укус у одевању и опхођењу, услужност, пристојност, љубазност и, са мушке стране, допадљивост и умеће удварања женама саображено правилима учтивости. У Сореловим *Законима галантности* из 1644. године галантан, пристојан/углађен мушкарац и дворјанин покривају иста поља значења: уредност, учтивост, умеће вођења разговора, промућурност.⁷¹⁷ Галантност нарочито у првој половини века конотира позитивне одлике духа: пример је опис Ане Аустријске из пера госпође Де Мотвил, која, подвукавши како је краљица-мајка „галантног духа” истиче да би „уживала у тој лепој галантности која не вређа врлину и кадра је улепшати двор.”⁷¹⁸ Клод Абиб (Claude Habib) уочава да се у позитивном значењу уз именицу *галантност* најчешће користе придеви *лена* (belle) или *танана* (fine), а наводи и пример

⁷¹² B. Delphine Denis, нав. чланак, 2009, нарочито стр. 124–125, Claude Habib, *La Galanterie française*, Paris : Gallimard, 2006, и Alain Viala, *La France galante. Essai historique sur une catégorie culturelle, de ses origines jusqu'à la Révolution*, Paris : PUF, 2008, стр. 169.

⁷¹³ „galantes sans aimer les galants”, Philippe Sellier, « Se tirer du commun des femmes : la constellation précieuse », in *L'Autre au XVIIe siècle*, PFSCL, Biblio 17, n° 117, 1999, 313–329.

⁷¹⁴ Исто, стр. 325.

⁷¹⁵ Jean-Michel Pelous, нав. дело, стр. 26.

⁷¹⁶ B. <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f930.image>>.

⁷¹⁷ Charles Sorel, *Les Loix de la galanterie*, Paris : Ch. de Sercy, 1644, réed. 1658. Књига је доступна на адреси <https://books.google.fr/books?id=bzUJAAAAQAAJ&pg=PA1&hl=fr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false>.

⁷¹⁸ „Elle a l'esprit galant. Elle goûterait fort cette belle galanterie qui, sans blesser la vertu, est capable d'embellir la cour [...]” Madame de Motteville, *Portrait d'Anne d'Autriche en 1658*, in *Chroniques de la Fronde*, Mercure de France, « Le Temps retrouvé », 2003, p. 31. Цит у Claude Habib, нав. дело, стр. 158.

оца Ле Моана који говори о „чистој духовној галантности”⁷¹⁹. Ла Рошфукоова максима бр. 101 галантност духа, пак, двосмислено одређује као „умеће ласкања на пријатан начин”⁷²⁰, што имплицира да се испод тежње за допадањем међу угледним светом крије користољубље. Лепа и танана галантност заступљена је, како смо показали, и као идеал у романима Мадлене де Скидери. Враћајући се на ову тему у својим познијим остварењима, нарочито у *Разговорима о моралу*, госпођица Де Скидери подвлачи свест о идеалистичком сликању фикције наспрам туробније реалности, у којој се мушкарци хвале успехом код жена које виде као плен и чије освајање ласка њиховој сујети:

Када би госпе умеле штедети благонаклонст, било би могућно успоставити међу светом једну тако продуктивну, пријатну и невину галантност, која не би вређала ни прикладност ни врлину. Заиста, када би даме дуговале љубав на основу врлине вољеног, а не на основу пажње и удварања, мушкарцима би теже било освојити њихова срца, и били би усрднији, пажљивији и обзирнији него што су, а жене би биле мање користољубиве, неверне, превртљиве и слабе.⁷²¹

Речник Француске академије бележи следећа значења именице *galanterie*:⁷²²

1. *Одлика онога који је галантан, љубазност. Нарочито се односи на уважавање и угађање госпама.* Партикуларно, значење је пренето и на *поклоне који се из удварања нуде дамама*: „Cet homme-la fait tous les jours cent galanteries. il luy a envoyé une galanterie aux estrenes.”
2. *Такође подразумева: љубавну везу.* За значење *забрањене љубавне везе* аутори речника наводе примере у којима су субјекти женског рода. „Ова жена је у љубавној вези са тим и тим. Већ је имала неколико љубавних веза. За кокетну жену каже се да је галантна”.⁷²³

⁷¹⁹ „galanterie de pur esprit”, *Исто*.

⁷²⁰ „La galanterie de l’esprit est de dire des choses flatteuses d’une manière agréable.” *Réflexions ou sentences et maximes morales*, nouvelle édition, à Paris, chez Claude Barbin, M.DC.LXVI, стр. 37.

⁷²¹ „Si les Dames en général savaient bien ménager tous leurs avantages, il serait possible d’introduire dans le monde une galanterie si spirituelle, si agréable, & si innocente qu’elle ne choquerait ni la bienséance ni la vertu. En effet, si les Dames ne voulaient devoir leurs Amants qu’à leur propre mérite, sans les devoirs à leurs soins & à leurs faveurs, la conquête de leur cœur étant plus difficile à faire, les hommes seraient plus complaisants, plus soumis & plus respectueux qu’ils ne sont, & les femmes seraient aussi moins intéressées, moins lâches, moins fourbes & moins faibles qu’on ne les voit.” *Conversations de la morale*, Tome 2, volume 1, « De l’Air Galant », р. 380-381, навод према Anne-Sophie Calonne, нав. чланак, стр. 62.

⁷²² Одредница је у дигитализованом издању речника доступна на адреси <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=galanterie&submit=>>>.

⁷²³ „Cette femme a une galanterie avec un tel. Elle a déjà eu plusieurs galanteries. On dit, d’Une femme coquette, qu’Elle est galante”. Уп. Ла Рошфукоову максиму 74: „On peut trouver des femmes qui n’ont jamais eu de

3. Галантерија значи и небитна ствар, ситница, тричарија.⁷²⁴

За придев *galant* речник Француске академије као прво значење наводи „пристојан, учтив, дружељубив, пријатан у друштву и разговору”. Под Лујем XIV галантан значи и весео, врцавог духа⁷²⁵. Поименичен, придев *галантан* значи *заљубљен, вољени*, али речник подвлачи да чешће одређује мушкарца који заводи удату жену или девојку коју не намерава оженити.⁷²⁶ Негативна конотација придева уз именицу *мушкарац*, или поименичени облик придева, у значењу „ласкавац, удварач”, заступљени су у многим књигама савета за васпитање младих девојака, као и у књигама које прописују узорно понашање честите жене, у виду савета и једнима и другима да се клоне галантних мушкараца. Ди Боск у анализираној расправи *Пристојна жена* осуђује заводнице које се „дотеравају само да би се допале удварачима”⁷²⁷, и саветује женама да се ругају услужности „тих ласкаваца”, који обзирима и трудом око њих искључиво траже сопствено задовољство и „пропаст оних које их слушају”⁷²⁸.

Док је галантан онај мушкарац који се уме допасти на двору, захваљујући манирима наученим у друштву углађених дама, галантна жена носи и значење раскалашне жене, жене склоне прељуби и тајним везама.⁷²⁹ Поређење следећих Корнејевих и Молијерових стихова открива како ожењеним мушкарцима удварање може подићи углед у очима јавности, док слободне „кокетне” жене наилазе на оштру осуду:

Чедност више није врлина за мужа;

А принцеза вашем наклоности пружа;

Миловања њена за углед му раде

galanterie, mais il est rare d'en trouver qui n'en est jamais eu qu'une”. *Réflexions ou sentences et maximes morales*, нав. дело, стр. 28.

⁷²⁴ „Ce n'est qu'une galanterie, pour dire, que C'est une chose de peu d'importance”.

⁷²⁵ Jean-Michel Pelous, нав. дело, стр. 205.

⁷²⁶ „Il est aussi substantif, & signifie Amant, amoureux. C'est mon galant. je suis son galant. elle a bien des galants. Mais il se dit plus ordinairement de celui qui fait l'amour à une femme mariée, ou à une fille qu'il n'a pas dessein d'épouser. Le mary & le galant ne s'accordent pas. il en fait le galant, pour dire, Il en fait l'amoureux.”

⁷²⁷ Jacques Du Bosc, *L'Honneste femme, troisième et dernière partie*, стр. 148.

⁷²⁸ Jacques Du Bosc, *L'Honneste femme, seconde partie*, стр. 239–240: „Comme les Roi se moquent des Compliments des Courtisans, parce qu'ils les font plus par intérêt que par affection, les Dames aussi se doivent rire des devoirs de ces Galants: parce qu'avec tous leurs soins & toutes leurs peines, ils ne cherchent que leur plaisir & la perte de celles qui les écoutent, parce que toute leur peine aboutit à leur volupté & à la ruine des imprudentes.”

⁷²⁹ „Femme galante, femme qui est dans l'habitude d'avoir des commerces de galanterie.” *Dictionnaire de l'Académie française*, нав. дело.

*Част галантног мужа љубавнице граде.*⁷³⁰

Ту ваш бучни живот, ком се многи чуде,
Им'о је несрећу да хваљен не буде.
Она сила људи што вас посећује,
ваш слободан провод и... све што се чује,
нађоше судија за сва ваша дела,
и то много строжих него што бих хтела.⁷³¹

Галантни романи или новеле, о којима ће више речи бити у наредном поглављу, поред разоноде, према схватању њихових аутора и салонских критичара а насупрот оштрој осуди свештених лица, имали су и функцију поправљања нарави.⁷³² Анри Куле уочава, међутим, да придев *галантан* у поднасловима фикционалне прозе из друге половине века, поред уљудности опхођења и префињености осећања, све више указује на „незаконити и нечисти карактер страсти“⁷³³, будући да се заплет тих дела најчешће своди на недаће жена које су, предавши се удварачима, укаљале сопствени углед и погазиле брачну дужност.

Именица *galanterie* заступљена је у мемоарима госпође Де Лафајет *Приповест о Анријети Енглеској* 27 пута, а придев *galant* 13 пута, и покривају готово сва горе наведена значења. Предочићемо неколико упечатљивих примера, превodeћи именицу као *галантност* у позитивним значењима и као *галантерија* у значењу прељубе и забрањене везе: описујући однос између госпође Де Тијанж и Филипа Орлеанског, мемоаристкиња подвлачи како је „њихова веза више наличила на нешто слободније поверавање него на истинску *галантерију*“⁷³⁴ У опису министра Колбера госпођа Де Лафајет подвлачи да је овај подједнако био склон сплеткама и *удварању*.⁷³⁵ При афери

⁷³⁰ Пјер Корнеј, *Комична илузија*, нав. дело, стр. 140. Курзив Ж.Ј.

⁷³¹ „Et là, votre conduite, avec ses grands éclats,

Madame, eut le malheur qu'on ne la loua pas.

Cette foule de gens dont vous souffrez visite,

Votre *galanterie*, et les bruits qu'elle excite,

Trouvèrent des censeurs plus qu'il n'aurait fallu.” Молијер, *Мизантроп*, у *Изабрane комедије*, прва књига, превела Радмила Миљанић-Николић, Београд: Просвета, 1950, стр. 160. Курзив Ж. Ј.

⁷³² Alain Viala, нав. дело, 2008, стр. 81.

⁷³³ Навод према Јован Попов, нав. дело, 2001, стр. 175.

⁷³⁴ „Madame de Thiangesfille aînée du duc de Mortemart, avait paru lui plaire plus que les autres; mais leur commerce était plutôt une confidence libertine qu'une véritable galanterie.” Mme de Lafayette, *Mémoires précédés de La Princesse de Clèves*, Paris : Ernest Flammarion, 1917, стр. 189–190.

⁷³⁵ „Ce surintendant était un homme d'une étendue d'esprit et d'une ambition sans bornes, civil, obligeant pour tous les gens de qualité, et qui se servait des finances pour les acquérir et pour les embarquer dans ses intrigues, dont les desseins étaient infinis pour les affaires aussi bien que pour la galanterie.” *Исто*, стр. 191.

Фуке, код Фукеа је, истиче, пронађено више *ласкавих* писама него важних докумената.⁷³⁶ Анријета Енглеска, снаха Луја XIV, усрдна удварања грофа Де Гиша примала је као „тричарију” (или „ласкање”), не поклањајући им пажњу.⁷³⁷ Нешто касније, ауторка подвлачи да се због љупкости грофа Де Гиша Анријета упустила у „*галантерију* која ће је стајати тешких мука”⁷³⁸. Како би завадио грофа Де Гиша са Анријетом, Вард му је послао писмо у коме му саопштава да се она „упустила у *галантерију* са Марсијаком”.⁷³⁹ Преводиоци романа *Принцеза Де Клев*, односно новеле *Кнегиња Де Монпансије* на српски језик, Живојин Живојиновић и Оливера Милићевић, именицу *galanterie*, у зависности од контекста, преводе синтагмама *љубавна веза*⁷⁴⁰, *љубавна авантура*⁷⁴¹, *љубавна пустоловина*⁷⁴², *љубавне сплетке*⁷⁴³, односно именицама *господственост*⁷⁴⁴, *удварање*⁷⁴⁵, *успијање*⁷⁴⁶ и *згоде*⁷⁴⁷. Поред наведених преводних решења, у сопственом преводу новеле *Грофица Де Танд* и романа *Заида* користимо и именице *галантност*, *учтивост*, *ласкавост*, *прељуба*.

2.7.2. Промена у поимању љубави у књижевности друге половине века: од племенитог надахнућа до кобне страсти

За разлику од „нежне љубави” чију савршену манифестацију налазимо у Д’Ирфеовом роману *Астреја*, а на коју ће се надовезати и великодушност којој је љубав потпора код, на пример, појединих Корнејевих јунака, и схватање љубави као покретача

⁷³⁶ „L’on trouva dans les cassettes de M. Foucquet plus de lettres de galanterie que de papiers d’importance; et, comme il s’y en rencontra de quelques femmes qu’on n’avait jamais soupçonnées d’avoir de commerce avec lui, ce fondement donna lieu de dire qu’il y en avait de toutes les plus honnêtes femmes de France.” *Исто*, стр. 213.

⁷³⁷ „Pendant la répétition de ce ballet, le comte de Guiche était très-souvent avec Madame, parce qu’il dansait dans la même entrée. Il n’osait encore lui rien dire de ses sentiments; mais, par une certaine familiarité qu’il avait acquise auprès d’elle, il prenait la liberté de lui demander des nouvelles de son cœur et si rien ne l’avait jamais touchée; elle lui répondit avec beaucoup de bonté et d’agrément, et il s’émancipait quelquefois à crier, en s’enfuyant d’auprès d’elle, qu’il était en grand péril. Madame recevait tout cela comme des choses galantes, sans y faire une plus grande attention; le public y vit plus clair qu’elle-même. Le comte de Guiche laissait voir, comme on a déjà dit, ce qu’il avait dans le cœur; en sorte que le bruit s’en répandit aussitôt.” *Исто*, стр. 209.

⁷³⁸ „Enfin la jeunesse de Madame, l’agrément du comte de Guiche, mais surtout les soins de Montalais, engagèrent cette princesse dans une galanterie qui ne lui a donné que des chagrins considérables.” *Исто*, стр. 217.

⁷³⁹ „Lorsque Marsillac avait été chassé, Vardes, dont les intentions étaient déjà de brouiller entièrement le comte de Guiche avec Madame, avait écrit au comte qu’elle avait une galanterie avec Marsillac.” *Исто*, стр. 234.

⁷⁴⁰ В. *Принцеза Де Клев*, стр. 46, 97.

⁷⁴¹ В. *Исто*, стр. 107.

⁷⁴² В. *Исто*, стр. 76.

⁷⁴³ В. *Исто*, стр. 43.

⁷⁴⁴ В. *Исто*, стр. 7.

⁷⁴⁵ В. *Исто*, стр. 10, 18, 19, 61, 162, 172.

⁷⁴⁶ В. *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 176.

⁷⁴⁷ В. *Исто*, стр. 193.

племенитих душа у херојским романима Мадлене де Скидери, генерација аутора и ауторки из последње трећине века љубав види као неодољиво привлачну а монструозну страст.⁷⁴⁸ Насупрот скидеријевском идеалу љубави која се заснива на познавању и уважавању стоји став да је љубав немогућа без *нечега несазнатног*, појма који се у Француској XVII века означава поменути изразом *un je ne sais quoi*, а по значењу је најприближнији речи *charme*⁷⁴⁹ — опчињујућој чари — или *grâce*, чији италијански еквивалент у Кастељонеовом *Дворјанину* преводилац Александар Стефановић тумачи на следећи начин: „љупкост, умиљатост, пријатност и љубазност оваплоћене у једној јединој речи: *grazia*, то јест дражесност”⁷⁵⁰. Пример налазимо у следећем коментару о рађању љубави из *Разговора Ариста и Евгенија* оца Буура (1671):

Најразумније и најизвесније што се о томе може рећи јесте да и најзаслужнија врлина без њега не може ништа, а да је оно само по себи довољно да произведе веома јак утисак. Узалуд нам наочитост, духовитост, веселост и све остало — уколико то *неко не знам шта* недостаје, ове одлике су као мртве, без ичега што би нас зачудило и гануло. [...] Наиме, то је нешто тако танано и неприметно да измиче и најпродорнијој и најистанчанијој способности разумевања.⁷⁵¹

Лapidарна илустрација дихотомије дух (ум)/срце, у којој други елемент односи превагу, садржана је у 43. Ла Рошфукоовој максими: „Човек често верује да управља собом када је заправо вођен; и док духом тежи ка једном крају, срце га неосетно вуче ка

⁷⁴⁸ Уп. опсервацију Мориса Лева: „Барокна љубав била је место идеала, избављења бића, обећање ненадвисиве среће, музички предак јунакове судбине, очаравајуће разрешење његових странствовања. [...] Ту отворену, оптимистичку визију барокне ере смењује ’модерни’ песимизам чији су повлашћени тумачи моралисти, на челу са Ла Рошфукоом. Еуфорија љубавног заноса уступа место хладној анализи и горком губљењу илузија. Љубав се третира — и описује — као болест душе, страховита колико и непредвидљива, сурова по својим последицама колико и неизвесна по трајању, а када једном ишчезне, она за собом оставља убиствену разочараност.” Предео и навео Јован Попов у *нав. дело*, 2001, стр. 174.

⁷⁴⁹ Уп. le chevalier de Méré, *нав. дело*, II том, стр. 46: „Cette aimable Reine d’Egypte avait peu d’éclat, et de la sorte que le monde en parlait elle n’était pas si belle que d’abord on en fut surpris ; mais quand on venait à la considérer, c’était un charme.”

⁷⁵⁰ Предговор у Балтасаре Кастиљоне, *нав. дело*, стр. 16.

⁷⁵¹ „Ainsi ce qu’on peut en dire de plus raisonnable & de plus certain, c’est que le plus grand mérite ne peut rien sans lui & qu’il n’a besoin que de lui-même pour faire un fort grand effet. On a beau être bien fait, spirituel, enjoué, & tout ce qu’il vous plaira, toutes ces belles qualités sont comme mortes, elles n’ont rien qui frappe, ni qui touche. [...] En effet c’est quelque chose de si délicat & de si imperceptible qu’il échappe à l’intelligence la plus pénétrante & la plus subtile.” [Dominique Bouhours], *Les Entretiens d’Ariste et d’Eugene*, à Paris, chez Sébastien Mabre-Cramoisy, M.DC.LXXI, стр. 241–242. Текст је доступан на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k122907n/f4.image>>. Модернизовано издање књиге објављено је 2003. Године: Dominique Bouhours, *Les Entretiens d’Ariste et d’Eugène*, édition établie et commentée par Bernard Beugnot et Gilles Decléq, Paris : Honoré Champion, 2003.

другом.⁷⁵² И сама Мадлена де Скидери у својим познијим кратким романима и новелама прави заокрет од префињеног предефинисања љубавних односа ка песимистичном сликању реалности у којој љубав више није прочишћени идеал.⁷⁵³ „Фина” деликатна галантност савршене скидеријевске љубави из херојских романа, засноване истовремено на пријатељству, поштовању, захвалности и наклоности смењена је грешном „галантеријом” прељубе или забрањене љубави иза привида врлине. Жорж Пуле (Georges Poulet) је сувисло предочио алијенацијске психичке учинке такве страсти код Расинових јунака: „Проживљено време Расинових јунака представља време забринуте потраге за собом, време збуњене свести која се не препознаје у својим сукцесивним стањима и обличјима.”⁷⁵⁴ Истоветан закључак доноси и Пол Бенишу: „Чини се да се после *Андромахе* Расин све више окреће сликању луцидног посрнућа, које очајнички посматра само себе и зна да му нема лека.”⁷⁵⁵

Плодна ауторка госпођа Де Вилдје иза себе је оставила неколико десетина галантних романа и новела, басана, позоришних комада и песама, у којима се у центру пажње налазе разноврсне ситуације мушко-женских односа. Њено дело садржи имплицитно указивање на непогодности брачне институције, али она не прави корак ка њеном одбацивању, већ указује на значај њеног поштовања, о чему сведоче и морализаторски коментари у предговорима, на које ћемо се осврнути у наредном поглављу. Кроз њене текстове може се уочити и еволуција од повремених махом оптимистичних пасторалних „излета”, какав представља, на пример, роман *Карманта* (*Carmante*) из 1668. године, у ком млада и врла удовица на крају налази срећу у другом браку, до озбиљног, неретко трагичног тона потоњих кратких новела и романа који проказују „кобно безумље”⁷⁵⁶ љубави-страсти и недаћа које она доноси. Госпођа Де

⁷⁵² „L’homme croit souvent se conduire lorsqu’il est conduit; et pendant que par son esprit il tend à un but, son cœur l’entraîne insensiblement à un autre.” *Réflexions ou sentences et maximes morales*, нав. дело, 1666, стр. 16.

⁷⁵³ На ову тему в. Rosa Galli Pellegrini, « Un discours masqué: les nouvelles de Madeleine de Scudéry », in *Le Miroir et l’Image. Recherches sur le genre narratif au XVIIe siècle*, Genova 1982, 183–239.

⁷⁵⁴ „[L]e temps vécu des héros de Racine est le temps de la recherche inquiète de soi, temps de la conscience obscure qui ne se reconnaît pas dans la succession de ses propres états et de ses propres manifestations.” Georges Poulet, « Racine, poète des clartés sombres » in *Études sur le temps humain*, Vol. IV : Mesure de l’instant, Paris : Plon, 1964, стр. 45.

⁷⁵⁵ „Après Andromaque, Racine semble avoir préféré de plus en plus la peinture d’une déchéance lucide, qui se contemple elle-même avec désespoir et se sait sans remède.” Paul Bénichou, нав. дело, стр. 188.

⁷⁵⁶ Уп. морализаторски закључак из *Љубавних пометњи*: „Ainsi finissent presque toutes les personnes qui s’abandonnent sans réserve à cette fatale manie (l’amour). Si on la ressent faiblement, elle est une source intarissable de perfidie et d’ingratitude, et si on s’y soumet de bonne foi, elle mène jusqu’à l’excès du dérèglement et du désespoir.” *Les Désordres de l’amour*, in *Œuvres de Madame de Villedieu, Contenant Les Désordres de L’Amour, & le Portrait des Faiblesses humaines; Fables ou Histoires allégoriques; Nouveau Recueil de Pièces galantes; Cléonice, ou le Roman galant*, Tome premier, à Paris, chez David, M.DCC.XLI, стр. 213–214. Текст је доступан на адреси

Вилдје пружа широку лезу типова фикционалних јунакиња, од пристојне девојке, супруге или удовице, до притворних и користољубивих жена. У одговору једне наизглед честите удовице, госпође Де Варвил, из новеле „Le Portefeuille” (1674) љубавнику који је открио њену превару, стичу се свест о исквареним друштвеним узусима код оба пола и виђење љубави као неодољиве страсти:

Добро познајем витеза од Вирлеа, и знам да свест о постојању противника распаљује његову страст [...] мислим да ми је позната и суманутост кокета [...] Немојте ме због тога прекоревати: када би избор мог срца зависио од савета разума, више бих волела мушкарца нарави попут Ваше, него разуданог човека коме служим само као разонода из навике: али, господине маркиже, срце је поуздано склониште наклоностима које воли да чува — узалуд признајемо његове грешке када их не можемо исправити, и какве год лекције нам држали равнодушни људи, несрећна заљубљена жена увек је слаба када се бори против себе саме.⁷⁵⁷

Преварени г. Де Номаноар, који се, издан од стране вољене жене, повукао из света и отишао да живи на селу, отвара наредно писмо следећим речима које су, по његовом мишљењу, применљиве на све жене: „Репутација честите жене по себи је веома пожељна ствар, али би прескупо коштала када би се због ње морало потпуно одустати од љубавних веза. Треба се мудро служити обема, и покушати измирити тајну везу са привидом врлине.”⁷⁵⁸

Претходно цитирани редови упућују на неколико готово општих места епохе која, како ћемо показати у V поглављу, налазе место и у делу госпође Де Лафајет: питање истине и привида, потреба да се одржи илузија врлине и брачне слоге у очима света⁷⁵⁹,

<https://books.google.rs/books?id=Ayg6AAAАсAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false>. Курзив Ж. Ј.

⁷⁵⁷ „Je connais le Chevalier de Virilai; je sais qu’un Rival échauffe ses desirs, [...] je crois connaître aussi la manie des Coquettes [...] Ne me faites sur cela ni reproches, ni remontrances; si le choix de mon cœur dépendait des conseils de ma raison, j’aimerais bien mieux un Amant de votre caractere qu’un homme dissipé, dont je ne suis que l’habitude et l’amusement: Mais, Monsieur le Marquis, le cœur est un azile bien sûr pour les inclinations qu’il aime à conserver: on a beau convenir de ses erreurs, on ne les corrige point, et quelques maximes que nous prêchent les gens indifférents, une pauvre amante est toujours bien faible quand elle combat contre elle-même.” Цит. у Donna Kuizenga «“Fine veuve” ou “veuve d’une haute vertu” ? Portraits de la veuve chez Mme de Villedieu », *Cahiers du Dix-septième*, Vol. 7, n° 1, 1997, 227–239.

⁷⁵⁸ „La réputation de grande vertu est de soi une chose très désirable : mais on l’achèterait trop cher, si elle coûtait une renonciation sincère à la galanterie. Il faut ménager l’une et l’autre, et tâcher d’accommoder une intrigue secrète avec les apparences qui lui sont contraires.” Цит. у Исто.

⁷⁵⁹ Детаљније на ову тему у делу госпође Де Вилдје в. Sophie Houdard, « Les fictions du non-mariage : Mme de Villedieu et le personnage de la femme naturelle et publique », *Littératures classiques*, n° 55, 2004/3, 225–242.

разорна моћ страсти пред којом је разум немоћан, преплитање љубави и таштине самољубља⁷⁶⁰, маскулинистичко „освајачко” виђење љубави. Као што смо већ истакли, госпођа Де Вилдје не покушава да радикалније прекодира љубавне односе попут, на пример, Мадлене де Скидери, већ дели виђење Паскала (Pascal), Расина, Ла Рошфукоа (La Rochefoucauld), госпође Де Сабле и госпође Де Лафајет, по којима страст обузима биће и господари њиме. Језгровита илустрација тог става садржана је у следећој Паскаловој мисли: „Ко буде хтео да упозна потпуно човекову сићушност, нека само испита узроке и последице љубави. Узрок јој је *неко не знам шта* а последице су јој страховите.”⁷⁶¹

Салони госпође Де Сабле, госпође Де Лонгвил (madame de Longueville) и брачног пара Ди Плеси-Генего (du Plessis-Guénégaud), о коме ће нешто више речи бити у III поглављу, представљали су стедиште присталица августинистичко-јансенистичког виђења света (чије је главно теолошко упориште била опатија Port-Royal⁷⁶²). Према јансенистичком схватању, човек је, за разлику од „јунака и полубога”⁷⁶³ — каквим га виде Декарт и претходна генерација у којој се по блискости језуитима издваја, између осталих, Корнеј — искварене природе после првобитног греха, препуштен свом бедном положају у свету-тамници⁷⁶⁴, неспособан да суштински сублимира своје рђаве пориве и заслужи спасење без божје милости. Да су страсти у другој половини века нарочито међу интелектуалном елитом јансенистичке оријентације све више виђене као непријатељи разума и воље која не успева да њима овлада потврђује и следећа опсервација теолога

⁷⁶⁰ Уп. следеће Ла Рошфукоове максиме: „Il n’y a point de passion où l’amour de soi-même règne si puissamment que dans l’amour; et on est toujours plus disposé à sacrifier le repos de ce qu’on aime qu’à perdre le sien.” (максима 262, *нав. дело*, стр. 97). „Si on croit aimer sa maîtresse pour l’amour d’elle, on est bien trompé.” (максима 374). „Les femmes croient souvent aimer, encore qu’elles n’aiment pas. L’occupation d’une intrigue, l’émotion d’esprit que donne la galanterie, la pente naturelle au plaisir d’être aimées, et la peine de refuser, leur persuadent qu’elles ont de la passion lorsqu’elles n’ont que de la coquetterie.” (максима 277, стр. 103 у *нав. дело*). Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k713652/f5.image>>. О схватању телесних течности и страсти попут самољубља као надмоћних над људском вољом код Ла Рошфукоа в. Richard G. Hodgson, « Les “divers degrés de la chaleur du sang” : le corps et les passions chez La Rochefoucauld » in *Le Corps au XVIIe siècle, Papers on French Seventeenth Century Literature*, Paris-Seattle-Tübingen: Biblio 17, 1995, 239–247.

⁷⁶¹ Блез Паскал, *Мисли*, т. II, превели Ј. Ибровац-Поповић и М. Ибровац, Београд, 1980, стр. 82. Навод према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 58. О појму *un je ne sais quoi* в. *Исто*, стр. 58–61.

⁷⁶² О историји манастира и идеолошким тензијама в. Philippe Luez, *Port-Royal et le jansénisme : des religieuses face à l’absolutisme*, Paris : Belin, 2017.

⁷⁶³ Алузија на намеру коју Жак Еспри наводи у предговору огледа *Исквареност људских врлина*, настојећи да предочи људима који се сматрају „јунацима и полубоговима” сву беду и ништавност њихове природе. Jacques Esprit, *Fausseté des vertus humaines*, à Paris, chez Guillaume Desprez, M.DC.LXXVIII, Préface, sine pagina. Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k648549/f28.image>>.

⁷⁶⁴ Паскаловој метафору *cachot* в. у *Pensées, fragments et lettres de Blaise Pascal : publiés pour la première fois conformément aux manuscrits originaux en grande partie inédits*. Tome 2, par M. Prosper Faugère, Paris : Andrieux, 1844, chap. IV, art 1, стр. 64. Текст је доступан на страници <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5543783x/f66.item>>.

Пјера Никола из *Огледа о моралу*: „Ми плутамо по овоземаљском мору по вољи наших страсти, које нас носе час на једну, час на другу страну, попут брода без једра и без кормилара. Не служи се разум страстима, већ се страсти користе разумом како би постигле свој циљ”.⁷⁶⁵

Изузетан успех Гијрагових (Guilleragues) анонимно објављених *Португалских писама* из 1664. године⁷⁶⁶ можда најбоље сведочи о овом песимистичном поимању љубави.⁷⁶⁷ У пет писама упућених француском официру који ју је завео, млада редовница исписује „смртне муке” неузвраћене љубави коју описује као „заслепљеност којој се препустила.”⁷⁶⁸ Себе представља као „сироту безумницу”⁷⁶⁹, која није „призвала разум у помоћ како би ублажила кобну пренаглашеност насладе”⁷⁷⁰, поклекнувши пред мушкарцем коме је представљала само изазован трофеј⁷⁷¹. Тричаво оправдање налази у чињеници да је млада и неискусна, од малена затворена у манастиру, морала подлећи чарима допадљивог мушкарца на месту где је сретала искључиво туробне и непривлачне

⁷⁶⁵ „Nous flottons, dans la mer de ce monde, au gré de nos passions qui nous apportent tantôt d’un côté et tantôt d’un autre, comme un vaisseau sans voile et sans pilote ; ce n’est pas la raison qui se sert des passions, mais les passions qui se servent de la raison pour parvenir à leur fin.” Pierre Nicole, *Essais de morale*, « De la faiblesse de l’homme », (t. I, 1er traité, 1re édition 1671), chap. XI, p. 53, навод према Dominique Weber, « Le “commerce d’amour-propre” selon Pierre Nicole », *Astériorion* [Online], 5, 2007, <<http://journals.openedition.org/asterion/848>>.

⁷⁶⁶ *Les Lettres portugaises*, à Paris, chez Claude Barbin, le 4 janvier 1664.

⁷⁶⁷ Ремон Лебег (Raymond Lebègue) је указао на изузетан утицај *Португалских писама* у раду « Sensibilité dans les lettres d’amour au XVIIe siècle », *Cahiers de l’Association internationale des études françaises*, n° 11, 1959, 77–85.

⁷⁶⁸ „[J]e ne laisserais pas d’être bien malheureuse, si vous ne m’aimiez, que parce que je vous aime, & je voudrais tout devoir à votre seule inclination ; mais je suis si éloignée d’être en cet état, que je n’ai pas reçu une seule lettre de vous depuis six mois : j’attribue tout ce malheur à l’aveuglement, avec lequel je me suis abandonnée à m’attacher à vous.” *Lettres de la religieuse portugaise*, mise en page par Alain Hurtig, Paris, 1996, стр. 16. Електронска верзија на коју се позивамо доступна је на адреси <<http://www.alain.les-hurtig.org/pdf/lettres.pdf>>.

⁷⁶⁹ *Исто*, стр. 27.

⁷⁷⁰ „[I] fallait que dans ces moments trop heureux j’appelasse ma raison à mon secours pour modérer l’excès funeste de mes délices.” *Исто*, стр. 16.

⁷⁷¹ Уп. *Исто*, стр. 24: „Oui : je connais présentement la mauvaise foi de tous vos mouvements : vous m’avez trahie toutes les fois que vous m’avez dit que vous étiez ravi d’être seul avec moi ; je ne dois qu’à mes importunités vos empressements, & vos transports : vous aviez fait de sang froid un dessein de m’enflammer, vous n’avez regardé ma Passion que comme une victoire, & votre cœur n’en a jamais été profondément touché”. О моделовању поимања љубави по узору на „ратничка” освајања неприступачне и немилосрдне госпе од средњовековног култа *fin’amor* (који, далеко од цивилизујуће функције продуховљавања и истанчавања нарави, представља само другу страну медаље којом се жена уподобљава патријархалним моделима) на овамо писали су Georges Duby, « La femme, l’amour et le chevalier », in Georges Duby (dir.), *Amour et sexualité en Occident*, нав. дело, 207–217 и Howard Bloch, « La misogynie médiévale et l’invention de l’amour en Occident », *Les Cahiers du GRIF*, n°47 : Misogynies, 1993, 9–23. Незаобилазна референца свакако је и Дени де Ружмон, нав. дело (в. нарочито стр. 190–191).

људе.⁷⁷² „Излечење” од болесне страсти не зависи од ње⁷⁷³, а поставља и питање жели ли оздравити, будући да је једину срећу у животу спознала у том осећању, коме се предала противно части и прикладности.⁷⁷⁴ Тако се у *Португалским писмима* назире дихотомија немир/спокој, аналогна опозицији између љубавне страсти и живота без афеката какву ћемо срести и код госпође Де Лафајет: иако је редовница, хомодијегетичка нараторка која се оглашава путем писама појму спокоја приписује негативно конотиране епитете, што наводи на помисао да код неких аутора и ауторки тога доба спокој није виђен као врхунска вредност и циљ, већ „утешна” алтернатива друштвеним узусима чије темеље треба промислити, иако на површини многа остварења манихејски кажњавају друштвено дефинисани порок а награђују исто тако друштвено детерминисану врлину: „Али ја Вам се из свег срца захваљујем на очају који изазивате у мени, и презирем мир у коме сам живела пре него што сам Вас упознала. [...] Могу ли превазићи оно чиме сам непрестано закупањена како бих водила спокојан и чежњив живот?”⁷⁷⁵ Претходни редови подсећају на чар љубавног заноса из сонета госпође Де Вилдје. Штавише, спокој је у љубави, тврди млада редовница, потпуно одсутан, била она остварена или не: јунакиња је свесна да ју је немир обузео и док је уживала у сластима љубави са вољеним мушкарцем, будући да је непрестано осећала стрепњу да јој је овај неверан:

Читавог живота бићу несрећна; али нисам ли била несрећна и док сам вас свакодневно виђала: умирала бих од ужаса пред помишљу да ми нисте одани, пожелела бих да вас стално виђам, што није било могућно [...] очајавала сам мислећи да више нисам лепа нити достојна вас [...] чинило ми се да Вас не волим довољно, страховала сам шта би Вам

⁷⁷² Уп. *Lettres de la religieuse portugaise*, стр. 51: „[J]’étais jeune, j’étais crédule, on m’avait enfermée dans ce couvent depuis mon enfance, je n’avais vu que des gens désagréables, je n’avais jamais entendu les louanges que vous me donniez incessamment, il me semblait que je vous devais les charmes & la beauté que vous me trouviez [...]”

⁷⁷³ В. *Исто*, стр. 17. Уп. стр. 24: „n’ayant enfin à combattre que contre moi-même, je ne pouvais jamais me défier de toutes mes faiblesses, ni appréhender tout ce que je souffre aujourd’hui;”, као и стр. 44: „Je n’ai bien connu l’excès de mon Amour que depuis que j’ai voulu faire tous mes efforts pour m’en guérir.”

⁷⁷⁴ „[C]ependant je ne me repens point de vous avoir adoré, je suis bien aise que vous m’ayez séduite : votre absence rigoureuse, & peut-être éternelle, ne diminue en rien l’emportement de mon amour : je veux que tout le monde le sache, je n’en fais point un mystère, & je suis ravie d’avoir fait tout ce que j’ai fait pour vous contre toute sorte de bienséance : je ne mets plus mon honneur, & ma religion qu’à vous aimer éperdument toute ma vie, puisque j’ai commencé à vous aimer;” *Исто*, стр. 18. „J’ai perdu ma réputation, je me suis exposée à la fureur de mes parents, à la sévérité des lois de ce Pays contre les Religieuses, & à votre ingratitude, qui me parait le plus grand de tous les malheurs : cependant je sens bien que mes remords ne sont pas véritables, que je voudrais du meilleur de mon cœur, avoir couru pour l’amour de vous de plus grands dangers.” *Исто*, стр. 25.

⁷⁷⁵ „[C]ependant je vous remercie dans le fond de mon cœur du désespoir que vous me causez, & je déteste la tranquillité, où j’ai vécu, avant que je vous connusse. [...] Pourrais-je survivre à ce qui m’occupe incessamment, pour mener une vie tranquille & languissante ?” *Исто*, стр. 35.

јарост мојих родитеља могла учинити; најзад, била сам у стању готово подједнако вредном жаљења као ово у којем сам сада.⁷⁷⁶

Тако се дотичемо и неизбежног пратиоца љубави у схватању многобројних аутора с краја XVII века — љубоморе. Она је практично најпоузданији знак љубави-страсти која се, пак, троши уколико се не похрањује сталним препрекама, што доводи до закључка да је друштвено конструисана слика љубави заправо неретко пуко удовољавање самољубљу⁷⁷⁷: „сама сам привукла све своје недаће: одмах сам Вас исувише добронамерно навикла на своју велику страст, а у љубави су потребне смицалице, ваља умети пронаћи начине да се страст разбукне; *сама љубав не побуђује љубав.*”⁷⁷⁸

Закључак

Године објављивања расправа Мари де Гурне и Пулена де ла Бара — 1622. и 1673 — наговештавају да је питање једнакости/равноправности полова током читавог XVII века заокупљало пажњу научника, државних и верских ауторитета, људи од духа. Наша анализа нормативних научних дискурса открива да је патријархат, подупрт црквеним и књижевним текстовима, консолидован и физиолошким разматрањима, према којима се „женска” слабост, притворност, мањкавост духа или несталност аристотеловски објашњавају хладном и влажном природом, док су снага, стабилност и моћ доброг расуђивања последица „мушких” топлих и сувих телесних течности. Сходно томе, жена је дужна да се чува и штити од своје несавршене, чак злокобне природе, врлином, срамом, страхом од љаге и ћутањем, а брачном покорношћу зауздава се њена наводно природна похотност. Лекари и практичари не разлучују природу од културе, то јест — у формулацији Де ла Бара — *обичаја*, и знатан број физичких и душевних поремећаја

⁷⁷⁶ „[J]e serai malheureuse toute ma vie ; ne l'étais-je pas en vous voyant tous les jours : Je mourais de frayeur que vous ne me fussiez pas fidèle, je voulais vous voir à tous moments, & cela n'était pas possible, [...] j'étais au désespoir de n'être pas plus belle & plus digne de vous [...] il me semblait que je ne vous aimais pas assez, j'appréhendais pour vous la colère de mes parents, & j'étais enfin dans un état aussi pitoyable qu'est celui où je suis présentement ;” *Исто*, стр. 48.

⁷⁷⁷ Уп. са Ла Рошфукоовом максимом 56, у Jean Lafond (dir.), *нав. дело*, стр. 186: „N'aimer guère en amour est un moyen assuré pour être aimé.”

⁷⁷⁸ „[A]h ! „je me suis attiré tous mes malheurs : Je vous ai d'abord accoutumé à une grande passion, avec trop de bonne foi, & il faut de l'artifice pour se faire aimer, il faut chercher avec quelque adresse les moyens d'enflammer, & l'amour tout seul ne donne point de l'amour ;” *Lettres d'une religieuse portugaise*, стр. 50. Курзив Ж. Ј. Уп. са Ла Рошфукоовом максимом бр. 76: „L'amour aussi bien que le feu ne peut subsister sans un mouvement continuel ; et il cesse de vivre dès qu'il cesse d'espérer ou de craindre.” *Réflexions ou sentences et maximes morales*, *нав. дело*, стр. 29.

објашњавају „природним”, органским предодређеностима полова, где жени припада епитет „грешке природе”. Док поједини аутори медицинских, филозофских, теолошких или педагошких штива упозоравају на природне женске мане, други величају исто тако, према њиховом схватању, природне, женама својствене врлине, међу којима се на првом месту налазе стид и чедност. Због природне слабости и несавршености, просуђено је да је жена неподобна бавити се, између осталог, државним питањима. Међутим, у доба регенства краљица-мајки бујају текстови прославног и похвалног карактера на рачун култа *херојске жене*, која, поред врлине, чедности, милосрђа, обједињује „мушку” чврстину, снагу и одлучност. Фигура учене жене предмет је опречних судова — док једни пледирају за женско образовање, други му се изричито противе, исмевајући поједине учене жене подругљивим епитетом *прециоза*. И једни и други слажу се како се ученошћу не треба разметати, већ је ваља прикривати иза вела нехајности, одајући утисак неусиљености и природне обдарености разумом без педантерије. Стога су учене жене често виђене као значајнији арбитри укуса од академских ауторитета.

Умереност, посвећеност, милосрђе и нежност женске су врлине које величају и жене-аутори учеснице у Расправи о женама, попут Кристине де Пизан у XVI или Мари де Гурне у XVII веку; иако устају против потчињености жена и вековних негативних родних предрасуда, ове ауторке не излазе из оквира хришћанског виђења брака. Прециозе попут госпођице Де Монпансије или госпођице Декарт, пак, оштрије указују на потчињеност жене у браку, не предочавајући притом женама како би требало да подражавају понашање „галантних” мужева срљајући у прељубу, већ, напротив, с једне стране заговарају спокој који, за разлику од Ди Босковог величања брака, неке од њих налазе у вољном целибату или *нежној љубави*, и, с друге стране, славе фигуру *пристојне жене* — отмене, смерне, честите, скромне, ненаметљиве, побожне. Црта заједничка готово свим текстовима које смо анализирали јесте истицање нужности одбране угледа непрестаним подозрењем према ласкавцима који заводе врле девојке и жене. Уз чедност, стид и врлину, углађену госпу из високог друштва красе лепота, допадљивост и природна дражесност, истакнута љупким руменилом од стида, нехајност, префињеност манира, брига о угледу. Она својим хладним држањем пред ласкањима профињује грубе мушке нарави. Пристојну жену величају и многи текстови Мадлене де Скидери, који уједно осуђују понашање оних раскалашних жена чији развратан и користољубив начин живота доприноси опресији читавог женског рода, будући да се ове лако предају заводницима и љубав изједначују са игром освајања учвршћујући на тај начин штетне друштвене праксе; другим речима, ређи еманципаторски гласови попут госпођице Де

Скидери у позним написима, нарочито *Разговорима о моралу*, или Пулена де ла Бара, мање преиспитују положај жене у друштву како би женама наговестили потенцијално другачије путеве аутономије колико покушавају да у оквирима друштвено наметнутих граница прикладности укажу да је жена по умним способностима и врлини кадра досегнути висине традиционално резервисане за мушкарце. Уз то, опат Ди Боск, госпођица Де Скидери и њени следбеници идеалистичким представљањем љубави која је последица свесног избора а не загонетне наклоности настоје преконфигурисати „галантне” заводничке праксе и наговестити како разум може овладати страстима. Аутори расправа о углађености из последње трећине века, попут Мереа, наговештавају исквареност дворјана и одсуство искреног пријатељства и љубави у галантном друштву коме су користољубље и опчињеност допадањем ампутирала интроспекцију и преиспитивање света око себе.

III КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ ОКВИР ЖИВОТА И СТВАРАЛАШТВА ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ

3.1. Сусрет прециозности и јансенизма: основни подаци о животу и стваралаштву госпође Де Лафајет⁷⁷⁹

Мари-Мадлен Пиош де ла Верњ (Marie-Madeleine Pioche de La Vergne), будућа госпођа Де Лафајет, пореклом је из породице ситног племства, која је, пак, била блиска високим дворским круговима. Наиме, њен отац Марк Пиош (Marc Pioche), архитекта и некадашњи припадник војске, био је учитељ маркиза Де Брезеа (marquis de Brézé), Ришељеовог нећака, док је Франсоа Пена (François Pena), деда са мајчине стране, био лекар краља Луја XIII. Изабел Пена (Isabelle Pena) и Марк Пиош венчали су се 5. фебруара 1633. године, а наредне године су првој ћерки, Мари-Мадлен, за кумове на крштењу у цркви Сен-Силпис (Saint-Sulpice) у Паризу одабрали блиске рођаке кардинала Ришељеа: Ирбена де Маје-Брезеа (Urbain de Maillé-Brézé) и госпођу Де Комбале, војвоткињу Д'Егијон (Madame de Comballet, duchesse d'Aiguillon). У новембру исте, 1634. године Марк Пиош откупио је терен на углу улица Феру (rue Férou) и Вожирар (rue de Vaugirard), где ће 1635. подићи луксузну кућу (фр. *hôtel particulier*) (а две године касније и кућу с двориштем на докупљеној суседној парцели) у коју ће се преселити из куће госпође Де Комбале. У овој кући неколико деценија касније окупљаће се угледни интелектуални кругови у салону његове ћерке Мари-Мадлен. Две млађе ћерке, Елеонора-Арманда (Eléonore-Armande) и Изабел-Луиз (Isabelle-Louise), рођене 1635. и 1636. године, у младости ће се замонашити.

3.1.1. Знатижељна књигољубива млада племкиња

По очевој смрти 1649. године и мајчиној преудаји за витеза Рено-Ренеа де Севињеа (Renaud-René de Sévigné)⁷⁸⁰, Мари-Мадлен ће се приближити дворским круговима и 1650. године постати део свите краљице Ане Аустријске као почасна

⁷⁷⁹ Уколико није другачије назначено, све податке о животу и стваралаштву госпође Де Лафајет у овом одељку наводимо према Roger Duchêne, *Madame de Lafayette*, Paris : Fayard, 2000 [1988].

⁷⁸⁰ Рођак госпође Де Севиње (Marie de Rabutin-Chantal, marquise de Sévigné, 1626–1696), која ће постати блиска пријатељица младе Мари-Мадлен.

дворска госпођица (фр. *fille d'honneur*). Међутим, како је витез Де Севиње због умешаности у Фронду принуђен на изгнанство 1652. године, супруга и Мари-Мадлен га прате у Анжу (Anjou), а потом се наредне године настањују у Анжеу (Angers), заједно са Жилом Менажом (рођ. 1613), учитељем младе Мари-Мадлен⁷⁸¹, пре него што ће отићи у Нант (Nantes). Жил Менаж ће Мари-Мадлен подучавати грчком и латинском језику, што ће јој омогућити да, између осталог, чита Вергилијеве стихове; поред тога, упознаће је са занимљивим историјским списима о (скоријој) историји Француске и Шпаније⁷⁸², из којих ће будућа госпођа Де Лафајет црпити инспирацију за своје историјско-галантне новеле и романе. Доцније ће Менаж научити италијански како би на њему писао стихове посвећене госпођи Де Лафајет, којој је, међу свим језицима, италијански био омиљени: забележено је да је са Менажом читала популарну Тасову (Torquato Tasso) пасторалну драму *Аминта*, као и да је коментарисала поетска остварења на италијанском својих познаника⁷⁸³. У Нанту ће Мари-Мадлен, поред прогнаног кардинала Де Реа (cardinal de Retz), у манастиру Шајо (Chaillot) упознати Анријету Енглеску, будућу снаху краља Луја XIV, и постати јој блиска пријатељица, а спријатељиће се и са Мари-Жан Батист де Немур (Marie-Jeanne Baptiste de Nemours), будућом савојском регенткињом.

Године 1654. Изабел Пена се са ћеркама враћа у Париз, и уговара 15. фебруара 1655. удају Мари-Мадлен за тридесетосмогодишњег Франсоа Мотијеа, грофа од Лафајета (François Motier, comte de Lafayette) из високог племства. Лафајет је богати поседник имања у Оверњи (Auvergne), у коју га супруга прати по венчању. Током 1655. Менаж госпођи Де Лафајет редовно шаље прве томеове романа *Клелија* госпођице Де Скидери, које грофица чита са великим уживањем, о чему сведоче и писма Менажу. У писму од 27. августа 1655. године госпођа Де Лафајет узвикује како гори од нестрпљења ишчекујући други том *Клелије*, а 13. марта 1657. написаће следеће: „сасвим извесно не постоји ништа узвишеније од те књиге пуне духа: не престајем јој се дивити.”⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Мари-Мадлен Пиош де ла Верњ упознала је Жила Менажа, као и касније романописца Пола Скарона, захваљујући очуху (податак забележила Камил Есмен Саразен у *Madame de Lafayette, Œuvres complètes, édition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Gallimard, collection « Bibliothèque de la Pléiade », 2014, стр. XL*).

⁷⁸² Представљајући *Заиду*, роман хиспанско-маварске инспирације, Камил Есмен-Саразен бележи како госпођа Де Лафајет није познавала шпански језик, док је Сегре, њен сарадник на роману, о чему ће касније бити речи, владао њиме. В. Mme de Lafayette, *Zayde. Histoire espagnole, présentation, notes, appendices, table des personnages, chronologie et bibliographie par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Flammarion, 2006, стр. 22*. За потребе писања овог романа, госпођа Де Лафајет консултоваће, између осталог, француске преводе шпанских историчара, о чему ће више речи бити у одељку 3.3.2.2.

⁷⁸³ О једној дискусији између Менажа и Шаплена поводом превода Петраркиних стихова, у којој је госпођа Де Лафајет учествовала као „арбитар” в. Roger Duchêne, *нав. дело, стр. 73*.

⁷⁸⁴ „Assurément, il n’y a rien de plus spirituel que ce livre-là : pour moi, je ne cesse de l’admirer.” Цит. у *Исто*, стр. 100.

3.1.2. „Лепа Лаверна”: угледна прециоза и талентована књижевница

Наредне године, след мајчине смрти и ради решавања питања наследства, госпођа Де Лафајет приморана је да се врати у Париз, где већ почиње да пати од мигрене, која ће је пратити целог живота. У том периоду примљена је у високе интелектуалне париске кругове који се окупљају у салонима госпође Де Рамбује и госпођице Де Скидери, или код Менажа, где упознаје, између осталих, витеза Де Мереа⁷⁸⁵. Писма Пјер-Данијела Ијеа (Pierre-Daniel Huet) и Менажа сведоче да су госпођа Де Лафајет и Мадлена де Скидери биле веома блиске: на Менажово писмо путем којег госпођа Де Лафајет и госпођица Де Скидери упућују Ијеу поздраве, Ије одговара: „Када будете срели лепу Лаверну и славну Сапфо, помените, молим Вас, у пар речи и мене.”⁷⁸⁶ Жил Менаж 1656. објављује збирку *Aegidii Menagii Poemata*, у којој многи стихови (преко четрдесет песама⁷⁸⁷) славе лепоту и дух госпође Де Лафајет под надимком Laverna — следећа два стиха експлицитно указују на то да је грофица у очима свог учитеља, а и шире, већ виђена као талентована жена од пера:

Опчињеног духа, сви упиру очи
У љупке списе које божанска рука срочи.⁷⁸⁸

Године 1657, по повратку са лечења у Вишију, госпођа Де Лафајет рађа првог сина, Луја де Лафајета (Louis de Lafayette), који ће постати опат. Година 1658. обележена је повременим боравцима у Вишију и Оверњи, и дужим боравком у Паризу. Госпођа Де Лафајет запажена је у високим монденским круговима као „једна од прециоза највећег угледа и највишег узлета”⁷⁸⁹. Наредне године она објављује портрет своје пријатељице госпође Де Севиње у збирци *Галерија портрета (La Galerie des Portraits)*, по наруџбини госпођице Де Монпансије; у њеном окружењу упознала је Жана де Сергеа (рођ. 1624) и

⁷⁸⁵ Према Шарлу Будуру: A. G., chevalier de Méré, *Œuvres complètes du Chevalier de Méré. Tome I*, нав. дело, стр. XXIV.

⁷⁸⁶ „Quand vous vous rencontrerez avec la belle Laverna et l'illustre Sapho, faites, je vous prie, quelque commémoration de moi.” Цит. у Roger Duchêne, нав. дело, стр. 183.

⁷⁸⁷ Податак је забележио гроф Д’Осонвил: Le comte d’Haussonville, нав. дело, стр. 16. О Менажовом учењу италијанског језика ради читања многих изворних текстова и посвете стихова на италијанском госпођи Де Лафајет в. *Исто*, стр. 17.

⁷⁸⁸ „De sa divine main, les aimables écrits / Arrêtent les regards, enchantent les esprits.” Цит. у Roger Duchêne, нав. дело, стр. 58. Целокупан списак Менажових поетских и прозних галантних дела посвећених госпођи Де Лафајет доступан је у *Исто*, стр. 475–476.

⁷⁸⁹ „[U]ne des précieuses du plus haut rang et de la plus grande volée”, навод из дневника браће Вилар (Villars) од 4. јануара 1658. у Camille Esmein-Sarrazin, нав. дело, 2014, стр. XLII.

опата Ијеа, са којима се од тада редовно среће. Крајем септембра рађа јој се други син, Рене-Арман де Лафајет (René-Armand de Lafayette), који ће постати официр и погинути у Ландоу (Landau) 1694. године.

По венчању Анријете Енглеске са краљевим братом Филипом Орлеанским (Philippe d'Orléans) 31. марта 1661, госпођа Де Лафајет затиче се у центру збивања на двору, а њен муж се враћа на посед у Оверњи и веома ретко ће долазити у Париз. Госпођа Де Лафајет држи свој салон, блиста у високом друштву, редовно посећује тзв. хотел Невер (Nevers), то јест салон брачног пара Ди Плеси-Генего⁷⁹⁰, где се, према скоријим истраживањима, упознала са Ла Рошфукоом још око 1656. године⁷⁹¹, и где добија прециозни надимак „Нимфа од Алијеа” (Nymphe de l'Allier). Салон Невер редовно ће, поред Ла Рошфукоа, посећивати многи интелектуалци блиски јансенистима, попут Паскала (чија *Писма провинцијалцу* госпођа Де Лафајет одушевљено чита) или рођака породице Арно (Arnaud). И отац Рапен (le père Rapin) прибележио је да су се у том салону, стецишту свих већих људи од духа, с краја четрдесетих и почетка педесетих година века надаље „разматрале, са учтивошћу којом је одисало то место, све предности [јансенистичког] опредељења и размењивала мишљења о свему пријатном што је одликовало то ново морално становиште”⁷⁹². Јансенизам ће госпођи Де Лафајет бити близак и преко очуха, будући да овај од опатица Пор-Роајала добија допуштење да уз бедеме манастира у Паризу подигне стан у коме ће провести остатак живота у осами. Исте 1661. године објављен је и поменути Сомезов *Велики речник прециоза или Кључ салонског језика*, у коме је госпођа Де Лафајет заступљена под именом Фелицијана (Féliciane): „Фелицијана је веома дражесна прециоза, млада и духовита, веселе и приступачне нарави; учтива је, љубазна и помало подругљива, али је та подругљивост тако љупка да чини да је и они према којима се најсуровије опходи ако не воле, а оно макар не мрзе.”⁷⁹³

⁷⁹⁰ Елизабета де Шоазел (Elisabeth de Choiseul), ћерка маркиза Шарла де Пралена (Charles, marquis de Pralens), француског маршала, удала се за Анрија де Генегоа (Henri de Guénégaud), државног секретара а потом министра правде под Ришељеом и Мазареном.

⁷⁹¹ В. Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d'Alain Niderst, Paris : Dunod, 1997, стр. III и издање Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. XI.

⁷⁹² „C'était là que l'on débitait, avec toute la politesse dont cet hôtel était plein, toutes les bonnes fortunes du parti et tout ce qu'il y avait d'agréable dans la nouvelle morale.” Цитат у Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 134.

⁷⁹³ „Féliciane est une précieuse fort aimable, jeune et spirituelle, d'un esprit enjoué, d'un abord agréable ; elle est civile, obligeante et un peu railleuse ; mais elle raille de si bonne grâce qu'elle se fait aimer de ceux qu'elle traite le plus mal, ou du moins qu'elle ne s'en fait pas haïr.” Somaize, *Grand dictionnaire des précieuses ou Clef de la langue des ruelles*, цит. у Le comte d'Haussonville, *нав. дело*, стр. 33.

Године 1662. Сегре је изабран у Француску академију. Блез Паскал умире 19. августа, а 20. августа анонимно је објављена новела *Кнегиња Де Монпансије*⁷⁹⁴, зачетница новог жанра историјске и галантне новеле, о чему ће више речи бити у одељку 3.4. Госпођа Де Лафајет, упркос напорима да затаји своју литерарну активност, на које ћемо такође касније указати, сматрана је за жену од духа и пера: Жан де ла Форж (Jean de La Forge) у панегиричком спису *Кружок учених жена (Cercle des femmes savantes)* из 1663. године представља је под прециозним надимком Фелиција као учену књижевницу и ауторку претходно поменуте новеле. Његови стихови, које пружамо у апроксимативном преводу, наговештавају и како се у краткој наративној прози помаља нови „талас” који фиктивно ткиво надовезује на фактивну грађу, стављајући у први план сликање љубавних заплета међу знаменитим личностима скорије француске историје:

Други за историју показаше страст праву
И разним путевима стекоше исту славу:
Кроз учене романе вешто ће покасти
Догађаје велике, и уз њих нежне страсти.
Мендата и Фелиција, томе дару вичне
Из гроба извукоше две славне господичне
Оживевши их тако — што збиља дар је прави —
Да, поред славе њине, опишу и љубави.⁷⁹⁵

Неки истраживачи бележе да је у овом периоду — 1662–1663. године — госпођа Де Лафајет постала интимна пријатељица Ла Рошфукоа⁷⁹⁶, који је исте године објавио *Мемоаре*. Његова *Размишљања или Сентенце и моралне максиме*, у чијем је кориговању и уобличавању учествовала и госпођа Де Лафајет, објављена су у октобру 1664. С краја исте године, на молбу Анријете Енглеске, госпођа Де Лафајет почиње да пише мемоаре о животу ове принцезе.

⁷⁹⁴ *La Princesse de Montpensier*, à Paris, chez Thomas lolly, M.DC.LXII, оригинално издање доступно је на адреси: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86000595/f5.image.r=La%20Princesse%20de%20Montpensier>>.

⁷⁹⁵ „D’autres, avec ardeur s’appliquant à l’histoire,/ Par des chemins divers obtiendront même gloire,/ Et sauront ajuster dans leurs doctes romans/ Les tendres passions aux grands événements./ Mindate et Félicie, usant de ces adresses,/ Tireront du tombeau deux illustres princesses,/ Et trouveront cet art, en leur rendant le jour,/ D’accommoder leur gloire aux soins de leur amour.” Цит. у Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 218.

⁷⁹⁶ В. Издање Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. XLIV.

3.1.3. Од стоицизма зрелих година ка јансенизму

Године 1666. и 1667. Пјер Никол саставља списе о опасном неморалном утицају позоришта на нарави.⁷⁹⁷ Крајем 1668. године госпођа Де Лафајет отпочиње писање романа *Заида*, који у деловима шаље опату Ијеу на дораду и исправке.⁷⁹⁸ Октобра 1669. издавач Клод Барбен добија одобрење за штампање, те први део романа излази 20. новембра, потписан Сегреовим именом, и са трактатом опата Ијеа о пореклу романа у виду својеврсног предговора. Већ у јануару 1670. први том романа добија друго издање. Истог месеца излазе и Паскалове *Мисли*, апологија хришћанства и осуда дивертисмана⁷⁹⁹, које ће госпођа Де Лафајет веома ценити. Сегре сведочи о ауторкином стремљењу ка некој врсти неостоичке атараксије: „Довољно је што постојимо: то су речи госпође Де Лафајет, која је под њима подразумевала да је за срећан живот потребно живети без амбиција и без страсти, или макар без жестоких страсти.”⁸⁰⁰

Првог јуна 1670. у двадесет шестој години умире Анријета Енглеска; опис њене стоичке смрти госпођа Де Лафајет додаће мемоарима о њеном животу. Грофица почиње да води све повученији живот, редовно се виђајући само са Ла Рошфукоом. Други том *Заиде* штампан је у јануару 1671. године, а у децембру исте године Клод Барбен уговара штампање романа под насловом *Принц Де Клев*. У јулу 1674. године опат Ије изабран је у Француску академију. У августу 1676, после пет година проведених у својству секретара и сарадника код госпође Де Лафајет, Сегре се по женидби повлачи у Кан (Саен) у Нормандији. Госпођа Мари-Жан Батист де Немур по смрти мужа постаје савојска регенткиња. Госпођа Де Лафајет ће јој као блиска пријатељица учинити значајне услуге у пословима, а из преписке са Лешереном (Lescheraine), регенткињиним секретаром, могу се сазнати многи битни детаљи у вези са ауторством госпође Де Лафајет, о чему ће више речи бити у наредном одељку.

⁷⁹⁷ Нарочито је значајан *Трактат о комедији (Traité de la comédie)* у чије ће друго издање из 1675. године Никол укључити и осуду романа (податак према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 125). Није довољно, сматра Никол, што су у роману пороци кажњени а врлина награђена, јер читалац остаје под утиском страсти које су у њему описане: в. Pierre Nicole, *Traité de la comédie* [1667], éd. L. Thirouin, Paris : Honoré Champion, 1998, стр. 42.

⁷⁹⁸ О уделу који су пријатељи и сарадници госпође Де Лафајет имали у њеном опусу биће детаљније речи у одељку 3.2.

⁷⁹⁹ Под појмом дивертисмана (*divertissement*) Паскал подразумева сваколико бављење пословима или разономом и задовољствима које човека удаљава од размишљања о сопственом бедном положају у свету без Бога. В. Blaise Pascal, *Pensées*, fragments 168–171, у Jean Lafond (dir.), *нав. дело*, стр. 358–362.

⁸⁰⁰ „C’est assez que d’être. C’est un mot de Mme de La Fayette, qui entendait par-là que pour être heureux il fallait vivre sans ambition et sans passions, au moins sans passions violentes.” Segrais, *Segraisiana ou Mélanges d’histoire et de littérature*, Paris : Compagnie des libraires, 1711, 77, цитат у Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, изд. Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXVII.

У јануару 1678. Клод Барбен уговара штампање романа *Принцеза Де Клев*, који ће бити анонимно објављен у марту. По објављивању романа у часопису *Галантни Меркур* уредника Доноа де Визеа уследила је анкета којом се читаоци позивају да изрекну суд о признању главне јунакиње романа, која показује неувобичајено уважавање и искреност према мужу откривши му да гаји осећања према другом мушкарцу.⁸⁰¹ Поред писама читалаца, појавиће се и две анонимне књиге критике романа: у децембру 1678. *Писма госпођи маркизи Де *** поводом Принцезе Де Клев (Lettres à Mme la Marquise *** sur le sujet de La Princesse de Clèves)* из пера Валенкура, а у мају наредне године *Разговори о критици Принцезе Де Клев (Conversations sur la critique de La Princesse de Clèves)*, одговор на Валенкурову критику који се приписује опату Де Шарну (abbé de Charne). Године 1678. објављене су и *Максима* госпође Де Сабле и оглед *Исквареност људских врлина*, чији је аутор Жак Еспри. Обоје аутора били су блиски са Ла Рошфукоом, са којим су делили песимистични поглед на свет у коме самољубље и интереси управљају човеком.

Године 1680. у марту умире Ла Рошфуко (17.3.1680), као што је већ истакнуто, близак пријатељ госпође Де Лафајет и сарадник на романима *Заида* и *Принцеза Де Клев*. Писма госпође Де Севиње сведоче колико је смрт присног пријатеља погодила грофицу.⁸⁰² Исте године, 26. јуна, умире муж госпође Де Лафајет. Она после двадесет година поново ступа у контакт са Жилом Менажом: из њихове преписке сазнајемо, поред значајних детаља о делу госпође Де Лафајет о којима ће касније бити речи, колико госпођа Де Лафајет пати од усамљености и мигренозних болова и води све повученији живот.

Године 1686. госпођа Де Лафајет пише опату Де Рансеу (abbé de Rancé), а потом му се и исповеда, пригрливши јансенизам, за који су, како смо већ истакли, блиско били везани њени присни пријатељи попут Ла Рошфукоа, или аутори и људи од духа чијим делима се дивила, као што је случај са Паскалом⁸⁰³. Рансе је аутор *Трактата о светости и дужностима манастирског живота (Traité de la sainteté et des devoirs de la vie monastique, 1683)* који је госпођа Де Лафајет читала. Поред тога, госпођа Де Лафајет била је и блиска пријатељица војвоткиње Де Лианкур (duchesse de Liancourt), која је са

⁸⁰¹ Ова анкета, као и шира анализа савремене рецепције романа *Принцеза Де Клев*, биће предмет четвртог поглавља овог рада.

⁸⁰² В. изд. Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXXVIII.

⁸⁰³ Детаљније на ову тему в. Philippe Sellier, *Port-Royal et la littérature : le siècle de saint Augustin : La Rochefoucauld, Mme de Lafayette, Sacy, Racine*, tome II, Paris : Honoré Champion, 2000, нарочито стр. 329–450.

мужем у салону у свом стану често примала јансенистички оријентисане интелектуалце.⁸⁰⁴ Године 1690. исповедник госпође Де Лафајет постаје свештеник Диге (Duguet), блиско повезан са Пор-Ројалом. Две године касније, 23. јула 1692. године умире грофичин пријатељ Менаж, а сама госпођа Де Лафајет угасиће се 25. маја 1693. године у присуству Паскалове нећаке Маргерите Перије (Marguerite Périer)⁸⁰⁵. Сахрањена је 27. маја у капели цркве Сен-Силпис.

Некролошка белешка из *Галантног Меркура* сведочи о угледу госпође Де Лафајет на двору, о окупљању значајних великаша код ње, као и о успеху на који су њени текстови наишли међу публиком:

Била је удовица г. грофа Де Лафајета, и толико се истицала духом и врлином да је придобила уважавање и углед међу најзначајнијим људима Француске. Када јој здравље више није дозвољавало да одлази на двор, може се рећи да је читав двор одлазио код ње, тако да је, и не излазећи из собе, свуда уживала заслуге, којима се служила искључиво како би свима била на услузи. Тврди се да је имала учешћа у неколико дела која је публика читала са уживањем и дивљењем.⁸⁰⁶

Потхумно објављена дела госпође Де Лафајет и дела која су јој приписана јесу следећа:

1. У септембру 1718. у *Новом Меркуру* анонимно излази новела *Грофица Де Танд*⁸⁰⁷, а 1724. *Француски Меркур* штампаће је са поднасловом „Историјска новела госпође Де Лафајет”.
2. Године 1720. с потписом госпође Де Лафајет објављени су у Амстердаму мемоари *Приповест о госпођи Анријети Енглеској*.
3. Године 1731, такође у Астердаму, име госпође Де Лафајет освануло је на корицама *Мемоара француског двора за године 1688 и 1689*.

⁸⁰⁴ Према Алену Нидерсту, *нав. дело*, стр. XXX.

⁸⁰⁵ Овај податак бележи Камил Есмен-Саразен, *нав. дело*, 2014, стр. LI.

⁸⁰⁶ „Elle était Veuve de M. le comte de la Fayette, et tellement distinguée par son esprit et par son mérite, qu'elle s'était acquis l'estime et la considération de tout ce qu'il y avait de plus grand en France. Lorsque sa santé ne lui a plus permis d'aller à la Cour, on peut dire que toute la Cour a été chez elle, de sorte que sans sortir de sa chambre, elle avait partout un grand crédit, dont elle ne faisait usage que pour rendre service à tout le monde. On tient qu'elle a eu part à quelques Ouvrages qui ont été lus du Public avec plaisir et admiration.” *Le Mercure galant*, article des morts, juin 1693, 195–196, цит. у *Исто*, стр. XV.

⁸⁰⁷ Оригиналано издање «La Comtesse de Tende», *Le Nouveau Mercure*, septembre 1718, à Paris, chez Guillaume Cavelier, Pierre Ribou & Guillaume Cavelier fils, pp. 36–59 доступно је на адреси: <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6340774r/f40.image.r=comtesse%20de%20tende>>

4. Године 1783. међу публикацијама каталога библиотеке војводе Де ла Валијера (duc de la Vallière) помиње се *Карачо (Caraccio)*, новела госпође Де Лафајет, у рукопису од 87 страна.
5. Године 1909. часопис *L'Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* објављује *Шпанску приповест (Histoire espagnole)* и *Приповест о дон Карлосу од Асторгаса (Histoire de Don Carlos d'Astorgas)*, које су, сматра Ален Нидерст (Alain Niderst), приписане госпођи Де Лафајет без утемељених аргумената.⁸⁰⁸
6. Године 1937. часопис *Mesures* објављује *Победу равнодушности (Triomphe de l'Indifférence)*, кратки роман за који Андре Боније (André Beaunier) сматра да се може приписати госпођи Де Лафајет; потоњи проучаваоци њеног дела не узимају овај наслов у обзир због недовољних доказа ауторства.

3.2. Ауторка из сенке: питање атрибуције дела госпође Де Лафајет

„Портрет маркизе Де Севиње, из пера госпође грофице Де Лафајет, под именом незнанца” (*Portrait de la marquise de Sévigné, par madame la comtesse de la Fayette, sous le nom d'un inconnu*) једини је текст који је госпођа Де Лафајет објавила под сопственим именом.⁸⁰⁹ Сва остала дела која јој се данас приписују објављена су, као што смо истакли, или анонимно (новела *Кнегиња Де Монпансије* и роман *Принцеза Де Клев*), или под именом њеног сарадника Сегреа, у случају романа *Заида*. Постхумно објављена новела *Грофица Де Танд* најпре је 1718. осванула без имена аутора, а потом са именом госпође Де Лафајет, шест година касније. Током XVII века, припадници различитих кругова блиских госпођи Де Лафајет и/или њеним сарадницима приписиваће поменута дела или самој госпођи Де Лафајет, или Сегреу, Менажу, Ијеу, Ла Рошфукоу, док ће се у XVIII веку, поред ауторкиног имена, помињати још једино Сегре⁸¹⁰. Ово је без сумње резултат објављивања, с почетка XVIII века, преписке или мемоара сарадника госпође Де Лафајет — на првом месту Ијеових и Менажових писама.

Пре него што се вратимо овом значајном питању, поменимо да на трагу Женевјев Мулињо (Geneviève Mouligneau), која је између седамдесетих и деведесетих година прошлог века довела у питање удео госпође Де Лафајет у читавом фикционалном и

⁸⁰⁸ Alain Niderst, *нав. дело*, стр. V.

⁸⁰⁹ Према Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. IX, X, XXVII, LV. Уп. Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 141.

⁸¹⁰ Према Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. XV.

мемоарском опусу који јој се приписује⁸¹¹, неки истраживачи у анализама скоријег датума и даље поричу ауторство госпође Де Лафајет у случају поменутих дела. Тако Франсоаз Кусту (Françoise Cousty), некадашња директорка библиотеке и архива општине Куломје (Coulommiers), сматра да су *Кнегиња Де Монпансије*, *Заида* и *Принцеза Де Клев* потпуно потекле из пера Ла Рошфукоа, док је госпођа Де Лафајет само помагала своме пријатељу у њиховом штампању и дистрибуцији.⁸¹² Ова критичарка, наиме, тврди да госпођа Де Лафајет „надгледа штампање и раздељивање примерака *Кнегиње Де Монпансије* како би Ла Рошфуко могао да сачува анонимност”⁸¹³ у вези са овим делом, будући да су у њему, као и у *Принцези Де Клев*, представљене љубавне афере Ла Рошфукоа са госпођом Де Лонгвил, која је имала замак у Куломјеу. Ла Рошфуко би, дакле, према овој хипотези, одбио потписати роман из бојазни да би читаоци лако назвали које се стварне личности крију иза полуфиктивних или фиктивних ликова. Ову аферу Ла Рошфуко није описао ни у својим *Мемоарима*, већ ју је транспоновано у роман, који тако, према Ф. Кусту, представља „најинтимнији део његових мемоара”⁸¹⁴. Међутим, све и да је хипотеза о инспирацији романа тачна, ништа не спречава могућност да је госпођа Де Лафајет транспоновала авантуру свог блиског пријатеља у романескно штиво. Франсоаз Кусту додатно подупире своје тврдње опсервацијом како је немогуће да је госпођа Де Лафајет написала тако „импозантна дела” каква су *Кнегиња Де Монпансије*, *Заида* и *Принцеза Де Клев*, будући да је највећи део времена била заузета преписком или породичним пословима око статуса имања и наследства за своје синове.⁸¹⁵ Најзад, критичарка поткрепљује закључке чињеницом да је један рукопис *Кнегиње Де Монпансије* пронађен у замку Вертеј (Verteuil), „омиљеном замку војводе Де Ла Рошфукоа”⁸¹⁶, као и паралелама између поменутих дела и многих Ла Рошфукоових *Максима*, што, пак, не представља чврст доказ, будући да су, како смо

⁸¹¹ В. Geneviève Mouligneau, « Des pérégrinations d'un groupe de lettres de Mme de La Fayette », *Revue d'Histoire littéraire de la France*, mars/avril 1968, 204–220, *Madame de La Fayette, romancière ?*, Bruxelles : Editions de l'Université de Bruxelles, 1980, као и *Madame de la Fayette, historienne ?*, Bruxelles : Palais des académies, 1990.

⁸¹² В. нарочито поглавље XIX у Françoise Cousty, *Clèves et Montpensier, deux princesses en quête de leur auteur*, Montceaux-lès-Meaux : Fiacre, 2013, стр. 189–204.

⁸¹³ „[...] superviser l'impression et la diffusion de *La Princesse de Montpensier* afin que La Rochefoucauld puisse garder l'anonymat.” *Исто*, стр. 150. Уп. *Исто*, стр. 191, као и Françoise Cousty, *La Princesse de Clèves : une énigme littéraire. Des Amours du duc de La Rochefoucauld et de la duchesse de Longueville à Coulommiers*, Montceaux-lès-Meaux : Fiacre, 2011, стр. 211.

⁸¹⁴ В. Françoise Cousty, *нав. дело*, 2011, стр. 21. Уп. *Исто*, стр. 79: „Cachées derrière les personnages de son roman, il y a l'intimité et la passion qu'ont partagées La Rochefoucauld et Mme de Longueville, durant leurs séjours à Coulommiers”, као и стр. 198: „En signant son oeuvre, La Rochefoucauld aurait livré toutes les clefs.”

⁸¹⁵ В. Françoise Cousty, *нав. дело*, 2013, стр. 200, 216, 247.

⁸¹⁶ *Исто*, стр. 12.

већ поменули, критичари попут грофа Д'Осонвила (le comte d'Haussonville) и Камиј Есмен-Саразен указали не само на блиску сарадњу двоје аутора у вези са фикционалним опусом госпође Де Лафајет, о чему ће додатно бити речи, већ и на удео који је госпођа Де Лафајет имала у кориговању *Максима*⁸¹⁷. О овоме сведочи и један пронађен рукопис *Максима* са исправкама и белешкама госпође Де Лафајет на маргинама.⁸¹⁸

Пре него што ће изучаваоци, биографи и приређивачи сабраних дела госпође Де Лафајет указати на поуздане доказе њеног ауторства у случају *Кнегиње Де Монпансије*, *Грофице Де Танд*, *Заиде* и *Принцезе Де Клев*, седамдесетих година XX века Жан де Базен (Jean de Bazin) путем статистичког упоређивања вокабулара у поменутих романима и новелама покушао је да допринесе решавању питања атрибуције *Принцезе Де Клев*, *Кнегиње Де Монпансије* и *Грофице Де Танд*.⁸¹⁹ Поредџи у једној студији суперпониране најзаступљеније глаголе, именице, придеве и прилоге у *Кнегињи Де Монпансије*, *Грофици Де Танд*, Ла Рошфукоовим *Максимама* и Сегреовој новели *Флоридон или несмотрена љубав* (*Floridon ou l'atour imprudent*), а у другој вокабулар *Принцезе Де Клев* и писама која је госпођа Де Лафајет слала Лешерену⁸²⁰, Базен закључује да су *Кнегиња Де Монпансије* и *Грофица Де Танд* међусобно сродне а различите од осталих дела с којима су поређена, као и да постоје упечатљиве сличности између *Принцезе Де Клев* и речника који се користи у поменутих писмима. Базен још уочава и један детаљ у роману *Принцеза Де Клев* који му дозвољава да претпостави како је аутор романа жена: наиме, за разлику од најзаступљенијег цепног издања романа из седамдесетих година прошлог века, у којем за војводу де Немура наратор(ка) подвлачи следеће: „Ce prince était fait d'une sorte, qu'il était difficile de n'être pas surpris⁸²¹ de le voir quand on ne l'avait jamais vu”, Базен је открио да у свим сачуваним старим издањима у Народној библиотеци

⁸¹⁷ Уп. Ијеову белешку цитирану у издању Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. XI: „Када је г. Де ла Рошфуко сачинио своје *Максима*, госпођа Де Лафајет, која је имала доброг удела у њима, послала ми их је желећи да сазна моје мишљење.” („Lorsque M. de La Rochefoucauld composa ses *Maximes*, Mme de La Fayette qui y avait bonne part, me les communiqua, et voulut savoir ce que j'en pensais.”)

⁸¹⁸ Детаљну анализу бележака госпође Де Лафајет и њених исправки на маргинама рукописа *Максима* в. у Le comte d'Haussonville, *нав. дело*, стр. 80–89.

⁸¹⁹ Jean de Bazin, *Index de vocabulaire de La Princesse de Clèves*, Paris : Nizet, 1967; Jean de Bazin, *Index de vocabulaire : La Princesse de Montpensier, La Comtesse de Tende*, Paris : Nizet, 1970; Jean de Bazin, *Qui a écrit la Princesse de Clèves ?* Paris : Nizet, 1970. На стр. 3–18 последње наведене референце могу се пронаћи детаљи о свим истраживањима и закључцима по питању атрибуције романа *Принцеза Де Клев* до 1961. године.

⁸²⁰ Ова писма (двадесет осам укупно) открио је Доменико Переро (Domenico Perro), конзерватор архива у Торину. Писмо упућено Лешерену поводом ауторства *Принцезе Де Клев* објавио је у часопису *La Rassegna settimanale* из марта 1879. године, Vol. 3, n° 65, стр. 249–250 (дигитализована верзија часописа доступна је на адреси <<https://franchetti.unisob.na.it/wp-content/uploads/2019/02/Vol3-1879-1-S1-F65.pdf>>), као и у *Curiosita e ricerche di storia subalpina*, Fasc. XV, 1880.

⁸²¹ Курзив Ж. Ј.

Француске придев *surpris* стоји у женском роду: „Ce prince était fait d’une sorte, qu’il était difficile de n’être pas *surprise* de le voir quand on ne l’avait jamais vu.”⁸²² Међутим, ова реченица сама по себи не упућује на став наратора/ке према лику, већ на општи утисак који војвода оставља међу женама, а, ако се узме у обзир непосредни контекст цитата, нарочито на принцезу Де Клев која га је први пут угледала.⁸²³

Биографи и/или приређивачи сабраних дела госпође Де Лафајет, међу којима се истичу Андре Боније, Емил Мањ (Emil Magne), Роже Дишен (Roger Duchêne), Жан Менар и Ален Нидерст, те, најзад, Камииј Есмен-Саразен, захваљујући којој су се сабрана дела госпође Де Лафајет 2014. године нашла у чувеној серији класика „Плејада” издавача Галимар (Gallimard), на основу озбиљног филолошког рада на рукописима, пронађеним писмима госпође Де Лафајет, као и препискама и мемоарима њених сарадника Менажа, Сегреа и Ијеа, са сигурношћу су утврдили да госпођа Де Лафајет јесте ауторка новела *Кнегиња Де Монпансије* и *Грофица Де Танд*, као и романа *Заида* и *Принцеза Де Клев*, те мемоара *Приповест о Анријети Енглеској*. Издање Камииј Есмен-Саразен нарочито је драгоцено са генетичко-филолошке тачке гледишта, будући да, поред оригиналних копија дела, пружа увид у рад на ранијим верзијама текстова, те даје преглед историје објављивања различитих рукописа, као и њихове анотације. Критичарка се водила идејом да за референтни текст не би требало узети последње издање објављено за живота ауторке, како су неки приређивачи чинили, већ да, кад год је то могуће, треба анализирати сачувани рукопис (у случају *Кнегиње Де Монпансије*, *Грофице Де Танд* и *Приповести о Анријети Енглеској*) или оригинално издање (у случају портрета и романа *Принцеза Де Клев*, као и *Мемоара француског двора за године 1688 и 1689*, за које, пак, сматра да нема довољно чврстих доказа како би се приписали госпођи Де Лафајет). Поред тога, ово критичко издање од великог је значаја јер прилаже текстове који су госпођи Де Лафајет служили као инспирација за историјски фон догађаја или портрете одређених ликова, затим репродукује у целости Ијеов *Трактат о пореклу романā* који је штампан као предговор романа *Заида*, даје свеобухватан увид у савремену рецепцију сваког од дела и назнаке ауторства, прилаже интегрално штампану Валенкурову критику романа *Принцеза Де Клев* и одговор опата Де Шарна на њу, као и сва писма која су стигла на адресу *Галантног Меркура* као одговори на анкету у вези са

⁸²² В. Jean de Bazin, *Qui a écrit la Princesse de Clèves ?*, нав. дело, стр. 86.

⁸²³ У преводу на српски језик Живојина Живојиновића заменица *on* односи се на принцезу Де Клев, те реченица гласи: „Тај принц је био такав да није могла не бити изненађена кад га је угледала, пошто га никада дотле не беше видела.” *Принцеза Де Клев*, стр. 29.

признањем принцезе Де Клев мужу. Стога ово критичко издање пружа и драгоцен увид у историју нарави, преплитање различитих дискурса у вези са родним улогама у XVII веку, те у хоризонт очекивања читалаца епохе у којој је госпођа Де Лафајет створила први француски психолошки роман.

3.2.1. Књижевно занимање шкоди добром гласу: питање атрибуције новеле *Кнегиња Де Монпансије*

У збирци *Одбегла Љубав или Разноврсни начини да се воли (L'Amour Eschapé ou les diverses manières d'aimer ; contenues en 40 histoires, avec le Parlement d'Amour)* Анжелике Пети (Angélique Petit) из 1669. године госпођа Де Лафајет је у делу са портретима прециоза описана из пера Доноа де Визеа под именом Хиперида, одмах иза Мадлене де Скидери, највеће међу прециозама, на следећи начин:

Хиперида је лепог стаса и сва љупка у лицу, нарочито када се не може савладати да поцрвени. Више духа и разборитости од ње никада не беше ни у кога. Она зна не само све оно што би жена од духа морала знати, већ и све ствари које мушкарце чине отменим и вештим. Поред задивљујућег владања матерњим језиком, познаје још пет или шест страних језика, и прочитала је све лепе књиге на њима. Пише савршено добро, али не хаје да своја дела покаже.⁸²⁴

Овај портрет нам указује на то да је пре 1669. године у монденским круговима било познато да госпођа Де Лафајет пише, иако је од потписаних дела једино објављен њен портрет госпође Де Севиње. Значи ли то да су неки њени познаници знали за постојање још неких дела која су потекла из њеног пера раније? Шарл Сорел у *Француској библиотеци* из 1664. године наговештава како познаје аутора/ку *Кнегиње Де Монпансије*, али поштује његов/њен избор да остане непознат/а:

Штампана је и *Кнегиња Де Монпансије*, новела једне особе високог положаја и блиставог духа, којој је довољно што ствара лепа дела, без објављивања властитог имена. Ова књига

⁸²⁴ „Hypéride a la taille agréable, et beaucoup d'agrémens dans le visage, surtout lorsqu'elle ne se peut empêcher de rougir. Jamais on n'eut plus d'esprit, et plus de discernement qu'elle en a. Elle sait non seulement tout ce que les femmes d'esprit doivent savoir, mais encore tout ce qui peut faire passer les hommes pour galants et habiles. Outre sa langue où elle se fait admirer, elle en sait cinq ou six autres, et a lu tout ce qu'il y a de beaux Livres en toutes ces langues. Elle écrit parfaitement bien, et n'a nul empressement de montrer ses ouvrages.” *L'Amour Eschapé*, Paris, 1669, t. III, 6–7, цит. у Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d'Alain Niderst, нав. дело, стр. VII.

је била одлично примљена због свог стила који је сасвим по укусу племенитог света. Веровало се да је у њој реч о једној згоди која се збила особама из нашег доба, под именима неких припадника старог двора, и, пошто ју је ретко ко прочитао док је кружила у рукопису, сви су пожелели да је се домогну чим је штампањем умножена.⁸²⁵

У делу *О познавању добрих књига, или Проучавање неколико аутора* из 1671. Сорел сведочи и како је *Кнегиња Де Монпансије* „прва књига достојна одобравања” која се појавила након рогобатног китњастог стила херојских романа, додајући како су многи покушавали да је подражавају, али нису у томе успели ни на плану радње, ни у погледу израза.⁸²⁶ За аутора дела истиче како је реч о „особи из племства, која пише као што говори, а увек говори изузетно добро и пријатно.”⁸²⁷

Пре наведених Сорелових редака, у рукопису *Суд г. Ростоа о неколиким ауторима* (*Sentiments du sieur Rosteau sur plusieurs auteurs*) из 1662–1663. Шарл Росто (Charles Rosteau) прибележио је слично запажање, по коме је свет сматрао како је *Кнегиња Де Монпансије* новела „са кључем”, то јест да иза ликова дворјана из времена Шарла IX крије авантуре савременика госпође Де Лафајет. Росто експлицитно помиње име госпође Де Лафајет као могуће ауторке:

Неки сматрају да је реч о скорашњој згоди; сасвим се засигурно може тврдити да ништа није галантније написано од ње. Судаћи према гласинама, дело је написала госпођа Де Лафајет, довољно позната као једна од особа са највише духа на нашем двору; други је приписују г. војводи Де ла Рошфукоу.⁸²⁸

Како би избегла управо оно о чему пишу Росто и Сорел — нагађања о савременој интризи забашуреној иза збивања на двору из XVI века, ауторка прибегава често

⁸²⁵ „On a aussi imprimé la Nouvelle de *La Princesse de Montpensier*, laquelle vient d’une Personne de haute condition et d’excellent Esprit, qui se contente de faire de belles choses, sans que son nom soit publié. Ce Livre a eu grand cours pour son Style qui est tout à fait de l’air du beau Monde. On a cru y trouver une aventure de ce Siècle, sous les noms de quelques Personnes de l’ancienne Cour, et parce que cette Pièce a été rare lorsqu’elle a couru en manuscrit, chacun a voulu l’avoir dès que l’impression en a multiplié les Copies.” *La Bibliothèque française*, Paris, 1664, 161, цитат у издању Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 55.

⁸²⁶ Исто, стр. 56.

⁸²⁷ „[...] d’une personne de qualité qui écrit de même qu’elle parle, et qui parle toujours fort bien et fort agréablement.” Исто.

⁸²⁸ „Quelques-uns croient que c’est une aventure de ces derniers temps; ce que l’on en peut dire de plus assuré est que rien ne peut estre plus galamment écrit. Le bruit commun veut que ce soit une production de Madame de La Fayette assez connue pour un des plus beaux esprits de notre cour, d’autres y donnent part à M. le duc de la Rochefoucauld.” Цит. у Geneviève Mouligneau, *нав. дело*, 1980, стр. 34.

коришћеној стратегији — у наводној напомени издавача, у првом и наредним издањима, уверава читаоца како је реч о чистој фикцији:

Уважавање које дугујемо славном имену у наслову ове књиге, као и оним угледним потомцима личности које су носиле исто презиме, обавезују ме да кажем следеће, како не бих показао непоштовање ни према првима ни према другима пружајући ову приповест публици: прича није потекла ни из каквог рукописа који би остао сачуван из времена личности о којима је у њој реч. Пожелевши да за сопствену разоноду пише сасвим измишљене договорштине, аутор је просудио како је погодније да позајми имена која су позната у нашој историји, него да се служи онима која се налазе по романима, верујући при томе да углед госпође Де Монпансије никако неће бити укаљан потпуно измишљеном причом. Уколико читалац није истог мишљења, ја га разуберавам овом уводном речи, коју сматрам колико корисном за аутора, толико пуном уважавања према почившим који се овде помињу, и живим који би помислили да могу имати удела у њој.⁸²⁹

Историчари књижевности попут Андреа Бонијеа⁸³⁰ и Емила Мања сматрају да се у новели иза заводничког лика војводе Де Гиза крије гроф Де Гиш (le comte de Guiche), који је завео Анријету Енглеску и тиме изазвао жестоку љубомору њеног супруга Филипа Орлеанског⁸³¹, док Антоан Адан (Antoine Adam) претпоставља да је заправо реч о вези Анријете Енглеске са извесним Вардом (Vardes), што је, подвлачи Ален Нидерст, мало вероватно, будући да је ова љубавна авантура отпочела 1662, када је *Кнегиња Де Монпансије* већ била објављена⁸³². Но, свакако важније од ових нагађања јесте питање да ли је госпођа Де Лафажет ауторка новеле и зашто би порекла ауторство свог дела.

⁸²⁹ „Le respect que l'on doit à l'illustre nom qui est à la tête de ce livre, et la considération que l'on doit avoir pour les éminentes Personnes qui sont descendues de ceux qui l'ont porté, m'oblige de dire, pour ne pas manquer envers les uns ni les autres en donnant cette histoire au public, qu'elle n'a été tirée d'aucun Manuscrit qui nous soit demeuré du temps des personnes dont elle parle. L'Auteur ayant voulu pour son divertissement écrire des aventures inventées à plaisir, a jugé plus à propos de prendre des noms connus dans nos Histoires, que de se servir de ceux que l'on trouve dans les Romans, croyant bien que la réputation de Mme de Montpensier ne serait pas blessée par un récit effectivement fabuleux. S'il n'est pas de ce sentiment, j'y supplée par cet Avertissement : qui sera aussi avantageux à l'Auteur, que respectueux pour moi envers les Morts qui y sont intéressés, et envers les Vivants qui pourraient y prendre part.” „Le Libraire au Lecteur”, цитат у издању Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 49.

⁸³⁰ Боније је први 1942. године прикупио и објавио целокупну преписку госпође Де Лафажет: Madame de Lafayette, *Correspondance*, I et II, édité d'après les travaux d'André Beaunier, Paris : Gallimard, 1942.

⁸³¹ О овим догађајима госпођа Де Лафажет пише у III и IV делу мемоара *Приповест о Анријети Енглеској*: в. Mme de Lafayette, *Mémoires précédés de La Princesse de Clèves*, Paris : Ernest Flammarion, 1917, стр. 214–251.

⁸³² Antoine Adam, *Histoire de la littérature française au XVIIe siècle*, t. IV, Paris, 1954, 178, цит. у издању Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XII.

Једно недатирано писмо госпође Де Лафајет Менажу открива нам ауторство, а и панику ауторке пошто је сазнала да је њен некадашњи слуга узео један примерак новеле: „Она поштењачина Фераре, који ми је био слуга, украо је једну копију *Кнегиње Де Монпансије* — двадесет особа добило ју је на читање. Новела сада кружи међу светом, али срећом, не под мојим именом.”⁸³³ Грофица додаје: „Преклињем Вас да се, уколико чујете да се говори о књизи, претварате како је никада нисте видели и да порекнете да долази од мене уколико случајно то неко буде поменуо”⁸³⁴. Ијеу, који је један примерак новеле поклатио својој сестри госпођи Де Пинвил, замерила је на индискретности: „Али нисам Вам је [новелу] послала да јој је понудите као моје дело. Помислиће да сам књижевница од заната кад тако поклањам своја дела. Молим Вас, поправите мало штету коју је таква уобразиља могла нанети мишљењу какво бих желела да [госпођа Де Пинвил] има о мени.”⁸³⁵

Друга писма Менажу још експлицитније показују да је госпођа Де Лафајет написала *Кнегињу Де Монпансије*, уз помоћ свога учитеља, коме је минуциозно део по део текста слала на исправљање, о чему сведочи и придев *наш* који користи у једном од писама: „Јако Вас желим видети и видети моја дела штампана [...] Желела бих сутра ујутру видети први лист, уколико је иштампан [...] Молим Вас да књижару искате до тридесет примерака наше *Кнегиње* [...] за себе ћете узети лепо повезане примерке, које Вас молим да чувате, јер желим да моја дела заузимају места у Вашој библиотеци.”⁸³⁶ Неки истраживачи сматрају да је и Сегре имао удела у стварању, али се у његовим писмима и мемоарима, за разлику од многих спомена *Заиде* и *Принцезе Де Клев*, ова новела не помиње.⁸³⁷

⁸³³ „Cet honnête Ferrarais qui était à moi m’a dérobé une copie de la *Princesse de Montpensier* et l’a donnée à vingt personnes. Elle court le monde; mais par bonheur ce n’est pas sous mon nom.” Beaunier, *Correspondance*, t. I, 168–169, цит. у *Исто*, стр. VIII.

⁸³⁴ „Je vous conjure, si vous en entendez parler, de faire bien comme si vous ne l’aviez jamais vue et de nier qu’elle vienne de moi si par hasard on le disait.” Цит. у Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 195.

⁸³⁵ „Mais je ne vous l’avais pas remis pour lui donner comme une de mes œuvres. Elle croira que je suis un vrai auteur de profession de donner comme cela de mes livres. Je vous prie, rascommodez un peu ce que cette imaginative pourrait avoir gâté à l’opinion que je souhaite qu’elle ait de moi”. Цит у Emile Magne, *Le cœur et l’esprit de Madame de Lafayette*, Paris : Editions Emile-Paul Frères, 1927, стр. 52.

⁸³⁶ „J’ai bien envie de vous voir et bien envie de voir mes œuvres sortant de la presse [...]. Je voudrais bien voir demain matin la première feuille, si elle est tirée. [...] Je vous prie de demander au libraire jusques à trente exemplaires de notre *Princesse* [...] vous en prendrez pour vous de ceux qui seront bien reliés, que vous garderez s’il vous plaît, car je prétends que mes œuvres aient place dans votre bibliothèque.” Цит. у Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 194.

⁸³⁷ Према Alain Niderst, *нав. дело*, стр. IX.

Поред бојазни да би круговима високих дворјана међу којима се кретала могла дати повода да јој замере како је у делу представила њихове сплетке⁸³⁸, госпођа Де Лафајет, према мишљењу многих критичара и историчара књижевности, брижљиво је скривала ауторство из стрепње да не буде сматрана за професионалног аутора, на шта је племство XVII века гледало са презиром⁸³⁹, нарочито у случају жене-писца⁸⁴⁰, и нарочито у погледу романа, жанра који су, поред позоришта, црквени ауторитети осуђивали као морални отров⁸⁴¹. Подсетимо да је, на пример, Мадлена де Скидери своје романе *Велики Кур* и *Клелија* објавила под братовљевим именом. Роже Дишен подвлачи како књижевно занимање није још задобило интелектуалну моћ у доба када је госпођа Де Лафајет стварала, а приходи које су књиге почеле доносити писцима били су изузетно ниски, практично занемарљиви, толико да „супруга једног Лафајета не би смела да призна њихов износ”. Једину праву вредност у аристократском друштву, истиче Дишен, чине „порекло и склопљене везе” — положај високог достојанства је привилегија која се „неће компромитовати лажном славом, нарочито код жена”⁸⁴². Ово потврђује и коментар који Мадлена де Скидери под именом Сапфо даје у тому *Великог Кура* из 1652:

⁸³⁸ Ову претпоставку износи Дороти Далас (Dorothy Dallas) у *Le Roman français de 1660 à 1680*, Genève : Slatkine reprints, 1977 [Paris : J. Gamber, 1932], стр. 177 sqq.

⁸³⁹ Уп. закључак Рожеа Дишена: „Један од значајнијих парадокса света у којем грофица живи јесте тај што књижевност, иако је стекла положај какав никада до тада није имала, није постала призната вредност.” („L’un des grands paradoxes du monde dans lequel vit la comtesse, c’est que la littérature y a acquis une place qu’elle n’avait encore jamais eue, sans être pourtant devenue une valeur reconnue.”) Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 196.

⁸⁴⁰ В. Le comte d’Haussonville, *нав. дело*, стр. 51. Ову потешкоћу подвлачи и Слободан Витановић, „Роман о љубави која се одриче себе”, Предговор у: Госпођа Де Лафајет. *Принцеза Де Клев*, Београд: Нолит, 1966, стр. 8. Опширније на тему в. Joan DeJean, *Tender Geographies: Women and the Origins of the Novel in France*, New York / Oxford : Columbia University Press, 1991, стр. 43–126, а нарочито поглавље XI у Nathalie Grande, *Stratégies de romancières. De Clélie à la Princesse de Clèves (1654–1678)*, Paris : Champion, 1999, стр. 281–304. У последње наведеној референци в. и „Annexe : Tableau de répartition par sexe de la production romanesque au XVIIe siècle”, стр. 451–454. Од референци скоријег датума в. Myriam Dufour-Maître, « “Ces Messieurs du Recueil des pièces choisies” : Publication collective et anonymat féminin », *Littératures classiques*, vol. 80, n° 1, 2013, 309–322.

⁸⁴¹ Уп. Harry Ashton, *Mme de La Fayette, sa vie, ses œuvres*, Cambridge: The University Press, 1922, стр. 15 : „Није желела да се изјасни као писац пошто је Босије пред њом изговорио како су ‘романи површне а опасне измишљотине’ а Никол је рекао како је ‘аутор романа тровач јавности’”. („Elle n’a pas voulu se déclarer auteur car Bossuet avait dit devant elle que ‘les romans étaient de frivoles et dangereuses fictions’ et Nicole ‘qu’un faiseur de romans était un empoisonneur public’”). Уп. одељак „Le roman est-il corrupteur ?” у Nathalie Grande, *нав. дело*, стр. 339–343. Сличне осуде кратких приповедних форми присутне су и у претходном веку: в. о томе Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 16 sqq.

⁸⁴² „Il n’y avait pas encore de pouvoir intellectuel. Les revenus que les livres commençaient à rapporter aux auteurs de professions demeuraient si faibles qu’ils étaient négligeables pour une héritière comme Marie-Madeleine et inavouables pour la femme d’un La Fayette. La seule vraie valeur, dans une société aristocratique, reste la naissance et les alliances. Tout le reste est entaché de roture, et les plus grands succès n’apportent que des satisfactions aléatoires, parfois considérables matériellement, mais sans commune mesure avec la noblesse et le rang, qui sont d’un autre ordre. Quand on a la chance de les avoir acquis, on ne va pas les compromettre pour de fausses gloires, surtout quand on est une femme.” Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 196.

За племићко срце, нарочито кад је од високога рода, нема ничег непогоднијег до бити образован или држан за учењака. Јер, најзад, несумњиво тврдим да човек изгуби половину свог племенитог порекла чим се издигне од светине ученошћу свога духа, и стекне глас да има више духа од неког другог и да довољно добро пише и поезију и прозу да би могао стварати књиге; тада више нема исту вредност као неко други из његове куће или од његове лозе коме не пада на памет да се лати писања.⁸⁴³

3.2.2. Колективни рад: ауторство романа *Заида*

Што се тиче романа *Заида*, опат Ије, чији текст „Трактат о пореклу романā” претходи тексту романа потписаног под Сегреовим именом, у више наврата у својим писмима датираним између 1702. и 1705. године, као и у мемоарима, тврди како је госпођа Де Лафајет написала *Заиду*, коју му је прилежно слала ради исправки, као што је то чинила са Менажом у случају *Кнегиње Де Монпансије*. Погледајмо неколико речитих одломака из Ијеових писама:

Његове [Сегреове] новеле наишле су на добар одјек код публике, но не толико колико *Заида* и друга слична дела, која су се појавила под његовим именом а написала их је заправо грофица Де Лафајет, што су и он и грофица више пута потврдили многим својим пријатељима, који могу са извесношћу посведочити. За *Заиду* знам из прве руке, јер сам често затицао госпођу Де Лафајет обузету радом на њој, и јер ми је читав роман слала део по део пре него што ће га објавити.⁸⁴⁴

Ко може боље познавати истину од мене, који сам био блиско повезан са овом господом, који сам је видео како ствара ту књигу, коју ми је део по део поверавала како је одмицала у раду? Показаћу Вам кад год Вам згодно, господине, писма преко којих ми госпођа Де Лафајет јавља како ми шаље делове *Заиде*, молећи ме да их прочитам, изрекнем своје мишљење и начиним исправке оловком. [...] Може ли се замислити да је аутор *Заиде* дао дело на штампање са мојим *Трактатом о пореклу романā*, а да ја не знам ко је он? Г. Де

⁸⁴³ „Il n’y a rien de plus incommode que d’être bel esprit ou d’être traité comme l’étant, quand on a le cœur noble et qu’on a quelque naissance. Car enfin, je pose pour fondement indubitable que, dès qu’on se tire de la multitude par les lumières de son esprit et qu’on acquiert la réputation d’en avoir plus qu’un autre et d’écrire assez bien en vers ou en prose pour pouvoir faire des livres, on perd la moitié de sa noblesse si on en a, et l’on n’est point ce qu’est un autre de la même maison et du même sang qui ne se mêlera pas d’écrire.” Цит. у *Исто*, стр. 460.

⁸⁴⁴ „Ses Nouvelles furent bien reçues du public, moins toutefois que *Zayde*, et quelques autres ouvrages de ce genre, qui parurent sous son nom, et qui étaient en effet de la comtesse de La Fayette, comme lui et la Comtesse l’ont déclaré souvent à plusieurs de leurs amis, qui en peuvent rendre un témoignage assuré. Pour *Zayde*, je le sais d’original, car j’ai souvent vu Mme de La Fayette occupée à ce travail, et elle me le communiqua tout entier pièce à pièce, avant que de le rendre public.” Huet, « Les Origines de la ville de Caen », 1702, цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 310.

Сегре је често чуо госпођу Де Лафајет како тврди да смо нас двоје ујединили своја чеда.⁸⁴⁵

[М]олила ме је да забелешке пишем црвеним мастилом јер се црна оловка слабије видела. У писмима која ми је слала не говори уопште о овом делу као о Сегреовом, већ као о свом; осим тога, г. Де Сегреу, с којим сам био веома близак пријатељ, који је одседао, обедовао, и често спавао код мене, није било потребно посредовање госпође Де Лафајет како би ме замолио да прочитам његово дело.⁸⁴⁶

Судећи према свему до сада наведеном, сва је прилика да је госпођа Де Лафајет замолила Сегреа да потпише њен роман како би избегла „лош” глас професионалне књижевнице⁸⁴⁷. Сам Сегре, који у својим писмима роман често назива „моја Заида”⁸⁴⁸, касније признаје да је реч о делу госпође Де Лафајет, у којем је он ипак суделовао на плану распореда:

Принцеза Де Клев је од госпође Де Лафајет, која није желела одговорити на критику оца Буура⁸⁴⁹. *Заида*, која се појавила под мојим именом, такође је њено дело. Истина је да сам ја имао нешто удела у њему, али само у погледу диспозиције овог романа, који се потпуно верно повинује правилима Уметности.⁸⁵⁰

У „Цртицама, белешкама и коментарима” Сидвил (Cideville) на основу Сегреовог разговора са Фонтенелом тврди да је Сегре писао *Заиду* према плану који је сачинила

⁸⁴⁵ „Qui peut mieux être informé de la vérité que moi, qui ai été lié d’une étroite liaison avec cette dame, qui lui ai vu composer livre, et à qui elle l’a communiqué pièce à pièce et à mesure que son travail s’avançait ? Je vous ferai voir quand il vous plaira, Monsieur, des lettres de Mme de La Fayette par lesquelles elle me mande qu’elle m’envoie quelques parties de *Zayde*, qu’elle me prie de les lire, de lui en dire mon sentiment, et d’y faire des remarques avec le crayon. [...] Est-il présumable que l’auteur de *Zayde* ait fait imprimer cet ouvrage avec mon *Traité des Romans* sans que j’aie su qui était l’auteur de *Zayde* ? M. de Segrais a ouï souvent Mme de La Fayette me dire que nous avions marié nos enfants ensemble.” Lettre à « mon aïeul », 27 août 1705, цит. у *Исто*, стр. 311.

⁸⁴⁶ „[...] en me priant de me servir d’un crayon rouge pour y faire mes notes, plutôt que d’un noir dont les traits paraissent moins. Elle n’en parle point dans ces lettres, comme de l’ouvrage de M. de Segrais, mais comme étant d’elle ; outre que M. de Segrais, avec qui j’étais lié alors d’une amitié très étroite, logeant, mangeant, et couchant presque toujours ensemble, n’aurait pas eu besoin de l’entremise de Mme de La Fayette, pour me prier d’examiner son ouvrage.” Lettre au père Martin, le 19 novembre 1705, цит. у *Исто*. За више сличних доказа из Ијеових мемоара из 1719. в. *Исто*, стр. 311–312.

⁸⁴⁷ Ову хипотезу заступа и Ален Нидерст, в. *нав. дело*, стр. XVIII.

⁸⁴⁸ В. одломке из *Segraisiana* из 1722. године у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 313.

⁸⁴⁹ Реч је о Валенкуровој критици *Писма госпођи маркизи Де *** поводом Принцезе Де Клев*, која је најпре била приписана оцу Бууру.

⁸⁵⁰ „*La Princesse de Clèves* est de Mme de La Fayette, qui a méprisé de répondre à la Critique que le père Bouhours en a faite. *Zaide*, qui a paru sous mon nom, est aussi d’elle. Il est vrai que j’y ai eu quelque part, mais seulement pour la disposition du Roman, où les règles de l’Art sont observées avec grande exactitude.” *Segraisiana*, 1722, цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 313.

госпођа Де Лафајет⁸⁵¹, и да ју је започињао седам пута, будући да госпођа Де Лафајет, која је „желела сасвим другачији тон од оног у великим романима госпођице Де Скидери и г. Де ла Калпренеда”⁸⁵², није била задовољна. О овоме сведочи и Сегреова опаска о лапидарном стилу: „Госпођа Де Лафајет је желела да скратимо све превише сложене реченице и избацимо непотребне речи.”⁸⁵³ Једно писмо Ијеу из 1669. године, у којем госпођа Де Лафајет користи заменицу *ми*, поткрепљује хипотезу према којој је реч о колективном раду — на основу плана госпође Де Лафајет, Сегре пише текст који онда госпођа Де Лафајет коригује, допуњује и шаље Ијеу на „улепшавање”⁸⁵⁴: „Шаљем вам трећу и четврту свеску [*Zaude*]; како овај део још увек није поново прочитан нити исправљен, имаћете посла, али не задржавајте се превише на изразу, већ обратите пажњу на радњу, пошто ћете поново прочитати када их будемо исправили [...]”⁸⁵⁵.

3.2.3. Не судити о књизи на основу аутора: атрибуција романа *Принцеза Де Клев*

Како је велики успех романа *Zaude* охрабрио ауторку и њене сараднике, убрзо су замислили ново дело, те је већ 1671. године код Клода Барбена састављен уговор за штампање романа *Принц Де Клев*. Наслов је промењен у току рада на роману, о чему сведочи и опаска из једног писма госпође Де Севиње, која је очигледно била упозната са настајањем будућег ремек-дела, од 16. марта 1672: „Оно псето Барбен ме мрзи јер не пишем *Принцезе Де Клев* и *Де Монпансије*.”⁸⁵⁶ Блиски пријатељи и пријатељице госпође Де Лафајет били су, дакле, упознати са шестогодишњим радом на овом делу, што потврђује и преписка госпођице Де Скидери са Биси-Рабитеном из децембра 1677: „Г.

⁸⁵¹ „[E]lle voulait un ton tout différent de celui des grands Romans de Mlle de Scudéry et de M. de la Calprenède.” Cideville, « Traits, notes et remarques », 1744–1747, цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XVIII.

⁸⁵² Ms. Rouen O. 40, pp. 12, 83, објавио Alain Niderst у *Revue d'histoire littéraire de la France*, septembre–octobre 1969, 822–831.

⁸⁵³ „Mme de Lafayette voulait que l’on retranchât des textes toutes les périodes et les mots inutiles.” *Segraisiana*, 196, цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, 1997, стр. XVIII.

⁸⁵⁴ Нидерст подвлачи да је у писању неких пасажа делимично учествовао и Ла Рошфуко, будући да је Виктор Кузен (Victor Cousin) међу његовим списима нашао верзију једног одломка романа са напоменом „Г. Де ла Рошфуко доставља на оцену” („M. de La Rochefoucauld donne ceci à juger”), Ms. fils fr. 17045, II. 162, цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XIX. Копија рукописа репродукована је у Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 251.

⁸⁵⁵ „Je vous envoie le troisième et le quatrième cahier. Celui-ci n’est point du tout corrigé ni revu : aussi vous y trouverez bien à mordre, mais ne vous amusez guère aux expressions et prenez seulement garde aux choses, car, quand nous l’aurons corrigé, vous y repasserez encore [...]” André Beaunier, *Correspondance*, t. II, 22, цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XIX.

⁸⁵⁶ „C’est ce chien de Barbin qui me hait parce que je ne fais pas des *Princesses de Clèves* et de *Montpensier*.” Mme de Sévigné, *Lettres*, t. I, 459, цит. у *Исто*, стр. XXX.

Де ла Рошфуко и госпођа Де Лафајет скројили су роман о љубавним сплеткама на двору Анрија II за који се прича да је задивљујуће добро написан.⁸⁵⁷

Занимљиво је да, као и у случају *Кнегиње Де Монпансије*, тексту романа *Принцеза Де Клев* претходи обраћање издавача читаоцу, у овом случају опробан стратешки потез *excusatio propter infirmitatem*. Наиме, издавач тврди како се аутор крије јер не жели да његово име умањи успех романа или му, пак, допринесе ако сâмо дело то не заслужује. И из овог текста, као из писама госпође Де Севиње и госпођице Де Скидери, сазнајемо да је рукопис романа кружио међу блиским пријатељима госпође Де Лафајет и њених сарадника пре него што је пуштен у штампу, те да је наишао да веома позитиван одјек:

Ма колико да је ова приповест наишла на одобравање оних који су је прочитали, аутор се није могао одлучити да открије своје име, из страха да њиме не умањи успех својој књизи. Из искуства му је познато да се делима некада суди на основу осредњег мишљења о њиховим ауторима, као што зна и да им углед аутора често додаје вредност коју немају. Стога аутор остаје у сенци коју је изабрао како би се о роману судило слободније и праведније; но, ипак ће се разоткрити уколико се ова прича покаже онолико пријатном код публике колико се ја надам да хоће.⁸⁵⁸

Овакви потези, којима су ауторке често прибегавале желећи да сачувају углед, будући да је, како смо већ предочили, „правило да се дела не штампају под сопственим именом, применљиво на ауторе из високог племства, још [...] строже за жене”⁸⁵⁹, често су изазивали позитиван ефекат *captatio benevolentiae*, то јест похрањивали знатижељу публике⁸⁶⁰. Стога гинокритичарке попут Џоан Дежан или Ан Грин (Anne Green) говоре о путу ауторки попут госпође Де Лафајет као кретању од заштите приватности према

⁸⁵⁷ „M. de La Rochefoucauld et Mme de Lafayette ont fait un roman des galanteries de la cour d’Henri second qu’on dit être admirablement bien écrit.” Correspondance de Bussy, t. III, 431–432, цит. у *Ието*.

⁸⁵⁸ „Quelque approbation qu’ait eue cette Histoire dans les lectures qu’on en a faites, l’auteur n’a pu se résoudre à se déclarer; il a craint que son nom ne diminuât le succès de son livre. Il sait par expérience que l’on condamne quelquefois les ouvrages sur la médiocre opinion qu’on a de l’auteur et il sait aussi que la réputation de l’auteur donne souvent du prix aux ouvrages. Il demeure donc dans l’obscurité où il est pour laisser les jugements plus libres et plus équitables, et il se montrera néanmoins si cette Histoire est aussi agréable au public que je l’espère.” „Le libraire au lecteur”, *La Princesse de Clèves*, à Paris, chez Claude Barbin, 1678; оригинално издање доступно је на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610820b/f9.image>>.

⁸⁵⁹ „Applicable aux hommes d’un certain rang, la règle de ne pas imprimer sous son nom est encore plus contraignante pour les femmes.” Roger Duchêne, *Madame de Lafayette, la romancière aux cent bras*, Paris : Fayard, 1988, стр. 200. Уп. одељак „La femme-auteur”, у Maurice Laugaa, *Lectures de Madame de Lafayette*, Paris : Armand Colin, 1971, стр. 129–133.

⁸⁶⁰ Опширнију анализу сличних издавачких и ауторских стратегија в. у Nathalie Grande, *нав. дело*, одељци „Anonymat et pseudonymie, des signatures détournées ?”, стр. 284–287, и „Pudeur et préfaces”, стр. 296–299.

„повластицама анонимности”⁸⁶¹. Ваља, ипак, узгред указати на чињеницу да стратешки аутографски или алогографски предговори са топосима „афектиране скромности”⁸⁶² нису новина, већ да су се њима обилато служили француски аутори и (ретке) ауторке у ренесансним новелама, причама и приповестима.⁸⁶³

У писму упућеном 13. априла 1678. Лешерену, поменутом секретару савојске регенткиње Мари-Жан де Немур, госпођа Де Лафајет пориче ауторство:

Због једне књижице која је кружила међу светом пре петнаест година, и за коју је публика тврдила да сам учествовала у њеном стварању⁸⁶⁴, приписује ми се учешће у *Принцези Де Клев*; али уверавам Вас да немам никаквог удела у њој, као ни г. Де ла Рошфуко, коме се такође приписује; он се толико пута заклео да му се мора поверовати, нарочито поводом такве једне ствари која се без стида може признати. Што се мене тиче, поласкана сам што ме сумњиче, и мислим да бих признала дело, када бих била убеђена да прави аутор никада неће доћи да ми га затражи.⁸⁶⁵

Многи истраживачи, на трагу Алена Нидерста, слажу се да је ово порицање ауторства својеврсно „скривено признање” госпође Де Лафајет: наиме, Лешерен је секретар њене пријатељице која је пореклом из породице Немур, те госпођа Де Лафајет не жели да призна ауторство за дело у којем је регенткињин предак Жак де Немур осликан негативно. Уз то, моћна снаха госпође Де Лонгвил, такође пореклом из лозе Немура, гајила је мржњу према Ла Рошфукоу, те је госпођа Де Лафајет желела да заштити свог сарадника⁸⁶⁶. Хипотезу о скривеном признању потврђује наставак писма — госпођа Де Лафајет, повинујући се јавном мњењу, хвали роман и тврди како јој је речено да је првобитна замисао аутора била да напише мемоаре:

⁸⁶¹ В. Joan Dejean, “Lafayette’s Ellipses: The Privileges of Anonymity”, *PMLA*, n° 99, Oct. 1984, 884–902 и Anne Green, *Privileged Anonymity. The Writings of Madame de Lafayette*, Oxford: Legenda, 1996.

⁸⁶² Ернст Роберт Курцијус, *Европска књижевност и латински Средњи век*, Београд: Српска књижевна задруга, 1996, стр. 141, навод према Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 71.

⁸⁶³ В. Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, нарочито стр. 71–73. За детаљнију анализу *excusatio propter infirmitatem* у XVII веку в. Geoffrey Turnovsky, “Authorial Modesty and its Readers: Mondanité and Modernity in Seventeenth-Century France”, *Modern Language Quarterly*, Vol. 72, n° 4, 2011, 461–492.

⁸⁶⁴ Реч је о новели *Кнегиња Де Монпансије*.

⁸⁶⁵ „Un petit livre qui a couru il y a quinze ans et où il plut au public de me donner part, a fait qu’on m’en donne encore à la *Princesse de Clèves*; mais je vous assure que je n’y en ai aucune, et que M. de la Rochefoucauld à qui on l’a voulu donner aussi y en a aussi peu que moi ; il en a fait tant de serments qu’il est impossible de ne le pas croire, surtout pour une chose qui peut être avouée sans honte. Pour moi, je suis flattée que l’on me soupçonne et je crois que j’avouerais le livre, si j’étais assurée que l’auteur ne vînt jamais me le redemander.” André Beaunier, *Correspondance*, t. II, 62–63, цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXXI.

⁸⁶⁶ *Исто*, стр. XXXII.

Налазим да је веома пријатан, добро написан, језиком који није претерано углачан, пун је задивљујуће тананости и ваља га чак прочитати више пута. А нарочито налазим савршено подражавање двора и живота на њему. Нема ничега измишљеног нити преувеличаног, стога то и није роман, већ је, заправо, реч о правим мемоарима, што је, како су ми рекли, и био наслов књиге, али су га променили.⁸⁶⁷

Неких дванаест година касније, када око 1690. године буде обновила редовну преписку са Менажом, грофица ће примити питање свог учитеља, коме је за потребе писања мемоара потребан податак да ли је она, поред *Кнегиње Де Монпансије*, написала и роман о принцези Де Клев. Доносимо нешто слободнију парафразу у преводу првог дела Менажовог писма: „Поводом Ваше *Кнегиње Де Монпансије*, написао сам да [...] би та приповест била недостижна по префињености и љупкости израза да нисте написали приповест о кнегињи Де Клев, која се може достојно упоредити са овом првом.”⁸⁶⁸ У наставку писма, Менаж, ипак, најпре пита госпођу Де Лафајет жели ли уопште да о њој напише да се бави књижевношћу, а затим и да ли је ауторка *Принцезе Де Клев*, како њен учитељ, који добро познаје њен стил, наслућује, будући да, каже он, круже приче да су роман написали Ла Рошфуко или Сегре⁸⁶⁹. Из одговора госпође Де Лафајет наслућујемо имплицитно признање њеног ауторства: „Не верујем да су особе које ми именујете [Сегре и Ла Рошфуко] имале ишта више удела до ситних исправки.”⁸⁷⁰ Грофица индиректно своје учитељу даје информацију, али га моли да у списима не помиње ниједно име: „Можете, у вашој приповести о Сабле, говорити о двома кратким причама за које сте ме јуче питали. Али Вас преклињем да не именујете аутора ни за једну, ни за другу.”⁸⁷¹

⁸⁶⁷ „Je le trouve très agréable, bien écrit sans être extrêmement châtié, plein de choses d’une délicatesse admirable et qu’il faut même relire plus d’une fois. Et surtout, ce que j’y trouve, c’est une parfaite imitation du monde de la cour et de la manière dont on y vit. Il n’y a rien de romanesque et de grimpé ; aussi n’est-ce pas un roman : c’est proprement des mémoires et c’était, à ce que l’on m’a dit, le titre du livre, mais on l’a changé.” *Исто*, стр. XXXI.

⁸⁶⁸ Оригинални текст писма, наведен према Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 328: „Au sujet de votre *Princesse de Montpensier*, explique-t-il, j’ai dit que c’était cette princesse de Montpensier dont vous aviez écrit l’histoire avec toute sorte d’élégance et d’agrément, et que cette histoire serait incomparable si vous n’aviez point écrit celle de la duchesse de Clèves, qui lui est comparable.”

⁸⁶⁹ „Je vous demande premièrement, Madame, si vous voulez bien qu’on dise que vous avez fait des livres. Je vous demande en second lieu si vous avez fait cette histoire de la duchesse de Clèves, comme je l’ai dit et comme j’en suis persuadé [...] car quelques-uns disent que c’est M. de La Rochefoucauld qui l’a faite, et d’autres que c’est M. Segrais.” Цит. у *Исто*.

⁸⁷⁰ „Je ne crois pas que les deux personnes que vous me nommez y aient nulle part qu’un peu de correction.” A. Beaunier, *Correspondance*, t. II, 182, цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXXI.

⁸⁷¹ „Vous pouvez parler, dans votre histoire de Sablé, des deux petites histoires dont vous me parlâtes hier. Mais je vous demande en grâce de ne nommer personne ni pour l’une ni pour l’autre.” Цит. у Roger Duchêne, *нав. дело*, стр. 328.

3.2.4. Питање атрибуције и датирања новеле *Грофица Де Танд*

Као што смо већ истакли, постхумно објављена новела *Грофица Де Танд* први пут је осванула без имена аутора 1718. године у листу *Нови Меркур*, а 1724. је прештампана у *Француском Меркуру* са именом госпође Де Лафајет⁸⁷², то јест придодатим поднасловом „Историјска новела госпође Де Лафајет”⁸⁷³. Роже Дишен бележи да се у свежњу од три сачувана рукописа мемоара *Приповест о Анријети Енглеској* госпође Де Лафајет налази и ова новела, као и да се у једном од свежњева, поред мемоара и *Грофице Де Танд*, налази рукопис *Кнегиње Де Монпансије*, за коју је са сигурношћу утврђено ауторство — *Грофица Де Танд*, дакле, јесте дело госпође Де Лафајет, али је време настанка новеле неизвесно⁸⁷⁴. Неки критичари, на основу једног писма госпође Де Лафајет Менажу, сматрају како новела представља рано дело ауторке, својеврсту стилску вежбу насталу пре *Кнегиње Де Монпансије*, будући да су ликови у овој краткој новели слабије продубљени у односу на потоњу — тако Јован Попов ову новелу карактерише као „почетни беочуг у осмишљеном и консеквентно реализованом ланцу развоја опсесивне списатељкине теме”⁸⁷⁵. Ален Нидерст смешта настанак новеле између 1658. и 1660. године. Роже Дишен сматра да је *Грофица Де Танд* прва новела госпође Де Лафајет, у коју ауторка транспонује своју „незгodu” — наиме, судећи према неким гласинама, госпођа Де Лафајет била је трудна пре венчања, зато, тврди Дишен, у својим остварењима слика „жене које су згрешиле према мужу или се осећају кривима пред њим”⁸⁷⁶. Блиски савременици госпође Де Лафајет бележе да је 1663. године грофица

⁸⁷² Према Камиј Есмен-Саразен, *нав. дело*, 2014, стр. LI.

⁸⁷³ Комплетне референце наведене су у *Исто*, стр. 462: *Le Nouveau Mercure*, septembre 1718, pp. 35–56 (анониме): « La comtesse de Tende, Historiette » ; *Le Mercure de France*, juin 1724, pp. 1267–1291 : « La comtesse de Tende, nouvelle historique par Mme de Lafayette ».

⁸⁷⁴ Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 455.

⁸⁷⁵ В. Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 234. Истог је мишљења Лоранс Плазене: „Il est douteux que *La Comtesse de Tende* soit « une progression et une justification » de *La Princesse de Clèves*. Il existe de nombreuses récurrences entre les scénarios de *La Comtesse de Tende*, de *La Princesse de Clèves* et de *La Princesse de Montpensier*. Elles témoignent de liens entre les trois œuvres qui postulent très fortement une commune attribution à Mme de Lafayette. Mais une comparaison scrupuleuse révèle aussi que *La Comtesse de Tende* expose toujours les situations les plus crues et les plus moralement répréhensibles, tandis que *La Princesse de Clèves* procède, sinon à un apaisement des conflits, du moins à une amorce de résolution en ménageant à l’héroïne la possibilité d’une fuite salutaire. *La Princesse de Montpensier* se situe entre les deux. Ce processus suggère que *La Comtesse de Tende* est le plus ancien des trois textes et qu’elle constitue une épure à partir de laquelle se sont étoilées *La Princesse de Montpensier* et *La Princesse de Clèves*.” Préface in Madame de Lafayette, *Histoire de la princesse de Montpensier, suivi de Histoire de la comtesse de Tende*, présentation par Laurence Plazenet, Paris : Librairie Générale Française, coll. Le Livre de poche, 2003, стр. 7.

⁸⁷⁶ „Une mésaventure de jeunesse expliquerait bien ceux de Mme de La Fayette. Il n’y a pas d’enfants illégitimes dans ses autres romans. Mais elle y présente des femmes qui sont ou se sentent coupables envers leur mari.” Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 14.

написала једну историјску новелу, чији је текст, наводно, изгубљен. Ален Нидерст претпоставља да је реч управо о *Грофици Де Танд*.⁸⁷⁷ Ову хипотезу поткрепљује ауторкино писмо Менажу које Андре Боније датира између 1661. и 1665. године: „Нећу Вам слати ову кратку приповест, која није вредна Вашег труда око преправљања”⁸⁷⁸. И Камиј Есмен-Саразен смешта настанак овог дела између новеле *Кнегиња Де Монпансије* и романа *Заида*.⁸⁷⁹ Други, пак, период настанка *Грофице Де Танд* смештају у осамдесете године XVII века, после објављивања *Принцезе Де Клев*⁸⁸⁰, сматрајући да новела представља ауторкин одговор критичарима у вези са расправом око романа, о којој ће бити речи у наредном поглављу: наиме, пошто је принцезино признање мужу у роману, будући да није начинила прељубу, просуђено као противно правилу вероватности, госпођа Де Лафајет у новој новели доноси приповест о жени која је заиста згрешила, те признала мужу грешну везу из које чека дете. У *Универзалној библиотеци романа* из јануара 1776. новела је представљена као „можда најдостојније дело којим би јој [госпођи Де Лафајет] се одала почаст, будући да је састављено из тако часних намера. Ова љупка фикција у нашој Библиотеци прати дело [*Принцезу Де Клев*] чији је својеврстан наставак и објашњење.”⁸⁸¹ Дороти Франсес Далас (Dorothy Frances Dallas) такође неодређено подвлачи како *Грофица Де Танд* „може бити посматрана или као прва скица признања, или, пак, као његово невешто и задоцнело оправдање.”⁸⁸²

Амбивалентност по питању времена настанка *Грофице Де Танд* чини непоузданим подухват објашњавања једног дела другим у евентуалном покушају праћења еволуције ставова госпође Де Лафајет наспрам своје омиљене теме: љубави-страсти.

⁸⁷⁷ У Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, нав. дело, стр. III.

⁸⁷⁸ „Je ne vous envoie pas cette petite histoire, qui ne vaut pas la peine que vous la récriviez.” Цит. у Roger Duchêne, нав. дело, 2000, стр. 221.

⁸⁷⁹ В. Camille Esmein-Sarrazin, нав. дело, 2014, стр. XXI.

⁸⁸⁰ В. Le comte d’Haussonville, нав. дело, стр. 193, и Katharina M. Wilson (ed.), *An Encyclopedia of Continental Women Writers*, vol. 2, London: Routledge, 1991, стр. 1295.

⁸⁸¹ „[...] l’Ouvrage peut-être le plus digne de l’honorer, puisqu’il fut composé dans des intentions aussi honorables. Cette fiction charmante doit suivre, dans notre Bibliothèque, l’Ouvrage dont elle est une progression et une Justification.” *Bibliothèque universelle des romans*, janvier 1776, цитат у Camille Esmein-Sarrazin, нав. дело, 2014, стр. 78.

⁸⁸² „La Comtesse de Tende [...] peut être regardé comme une première ébauche ou, au contraire, comme une justification gauche et tardive de l’aveu.” Dorothy Dallas, нав. дело, стр. 207.

3.3. Опус госпође Де Лафајет

3.3.1. Нефикционални опус госпође Де Лафајет

3.3.1.1. Портрети

„Портрет маркизе Де Севиње, из пера госпође грофице Де Лафајет, под именом незнанца” (*Portrait de la marquise de Sévigné, par madame la comtesse de la Fayette, sous le nom d’un inconnu*) једини је текст потписан именом госпође Де Лафајет за ауторкиног живота. Написан је 1658. или 1659. године, када је и објављен у збирци *Галерија портрета* угледних личности коју је, како смо већ истакли, наручила госпођица Де Монпансије, унука Анрија IV. Мода књижевних портрета цветала је у салонима тога доба; госпођа Де Лафајет се повиновала „правилима” жанра истичући похвалним тоном духовне и физичке квалитете своје блиске пријатељице, дајући истовремено реч „незнанцу” који ће посведочити о њиховом пријатељству. У следећим одабраним пасусима госпођа Де Лафајет предочава колико је дух значајан у салонским разговорима и разним забавама, и какав утисак женски дух спојен са лепотом оставља на посматрача:

Стога знајте, госпођо, уколико случајно не знате, да Ваш дух неизмерно украшава и улепшава Вашу спољашњост, тако да, када учествујете у каквом неспутаном разговору, нема на читавој земљи особе љупкије од Вас. Све што изговорите пуно је дражи која Вам толико добро пристаје да Ваше речи окупљају око Вас осмехе и чари; Ваш блистави дух обасјава Вам лице и очи таквим сјајем да, иако изгледа да једино уши могу бити дирнуте духом, у Вашем случају извесно је да његова блиставост засењује и очи; [...] Поносити сте и славољубиви, и ништа мање осетљиви на уживања: чините се рођеном за њих, и она као да су створена за Вас; Ваше присуство увеличава забаве, а разоноде којима сте окружени увећавају Вашу лепоту [...] Нежне сте и страствене природе, али, на срамоту нашем полу, та нежност Вам је била бескорисна јер сте је усмерили на Ваш пол, пружајући је госпођи Де Лафајет.

[...] Каква је срећа господарити срцем попут Вашег, којим владају осећања надахнута тим отменим духом који су Вам богови подарили!⁸⁸³

⁸⁸³ „Sachez donc, Madame, si par hasard vous ne le savez pas, que votre esprit pare et embellit si fort votre personne, qu’il n’y en a point sur la terre d’aussi charmante, lorsque vous êtes animée dans une conversation d’où la contrainte est bannie. Tout ce que vous dites a un tel charme et vous sied si bien, que vos paroles attirent les ris et les grâces autour de vous ; et le brillant de votre esprit donne un si grand éclat à votre teint et à vos yeux, que, quoiqu’il semble que l’esprit ne dût toucher que les oreilles, il est pourtant certain que le vôtre éblouit les yeux; [...] Vous êtes sensible à la gloire et à l’ambition, et vous ne l’êtes pas moins aux plaisirs : vous paraissez née pour

3.3.1.2. Мемоари

Приповест о Анријети Енглеској (L'Histoire d'Henriette d'Angleterre)

Недовршени мемоари *Приповест о госпођи Анријети Енглеској*, унуци Анрија IV, ћерки Карла Првог, краља Енглеске и Шкотске, и Анријете Марије Француске, објављени су 1720. године у Амстердаму са потписом госпође Де Лафајет.⁸⁸⁴ Госпођа Де Лафајет их је писала од 1665. године по налогу саме Анријете Енглеске, о чему сазнајемо из ауторкиног предговора⁸⁸⁵. Састоје се од четири дела која славе врлину супруге краљевог брата Филипа Орлеанског и описују атмосферу раскоши и забава на француском двору између 1661. и 1665. године. Године 1684. госпођа Де Лафајет је тексту придодала *Приповест о смрти Госпође (Relation de la mort de Madame)*, која умире отрована 1670. Највећи део мемоара посвећен је љубавним везама и сплеткама на двору, омиљеној теми госпође Де Лафајет: у првом делу ауторка приповеда, између осталог, о сестри свога мужа Лујзи-Анжелики де Лафајет (Louise-Angélique de Lafayette) и њеној (наводној) вези са Лујем XIII, затим о љубави Луја XIV према нећакама свог кардинала Мазарена, описујући детаљно и остале краљеве миљенице, те о венчању Анријете Енглеске са краљевим братом Филипом Орлеанским. Интереси, славољубље, част, врлина, наивност и притворност смењују се при опису значајних личности на двору, које ауторка анализира са истом хируршким моралистичком прецизношћу која краси њене најуспелије романескне редове. Обратите пажњу на неке делове које сматрамо репрезентативним за нашу тему стога што осликавају атмосферу двора и баве се приказивањем жене и/или обрађују теме љубави, страсти и користољубља. Од прве реченице осећа се суперлативни тон који госпођа Де Лафајет преузима из прециозних романа, користећи га у свом фикционалном опусу како би га потом разрушила разоткривањем истинских, искварених порива појединих дворјана:

eux, et il semble qu'ils soient faits pour vous ; votre présence augmente les divertissements, et les divertissements augmentent votre beauté, lorsqu'ils vous environnent. [...] Vous êtes naturellement tendre et passionnée ; mais, à la honte de notre sexe, cette tendresse vous a été inutile, et vous l'avez renfermée dans le vôtre, en la donnant à madame de la Fayette. [...] Quel bonheur d'être le maître d'un cœur comme le vôtre, dont les sentiments fussent expliqués par cet esprit galant que les dieux vous ont donné !" Madame de Lafayette, *Œuvres complètes*, édition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, , нав. дело, 2014, стр. 4.

⁸⁸⁴ Према Алену Нидерсту, в. Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d'Alain Niderst, нав. дело, стр. V.

⁸⁸⁵ В. Mme de Lafayette, *Mémoires précédés de La Princesse de Clèves*, нав. дело, стр. 181–184, нарочито стр. 184: „Vous écrivez bien, ajouta-t-elle ; écrivez, je vous fournirai de bons Mémoires.”

Између Француске и Шпаније беше склопљен мир; после многих потешкоћа, обављено је краљево венчање и чинило се да кардиналу Мазарену, свом поноситом што беше донео мир Француској, није остајало ништа друго до да ужива у високом положају на који га је срећа уздигла. Никада ниједан министар није владао са тако потпуном моћи, нити се икада иједан министар њоме тако вешто послужио како би себи осигурао висок положај и богатство.⁸⁸⁶

Додворавање краљу или његовим најближим сродницима и сарадницима ради уздицања на друштвеној лествици честа је тема романа и новела госпође Де Лафајет. Следећи пасус, у ком госпођа Де Лафајет подвлачи интересе угледних дворских дама, као да најављује почетне стране романа *Принцеза Де Клев*, где на двору Анрија II „амбиција и удварање подједнако [...] заокупља[ју] и мушкарце и жене”⁸⁸⁷:

Стога су се многи надали да ће имати каквог удела у државним пословима; и многе даме, из сличних разлога, полагаше велике наде у краљеву благонаклоност. Увиделе су да је краљ страсно заволео госпођицу Манчини, која је над њим имала највећу могућу власт коју је икада вољена жена могла имати над срцем заљубљеног; надале су се да ће, пошто су биле дражесније од ње, имати користи макар колико и она;⁸⁸⁸

Пре него што ће представити значајне личности на двору, госпођа Де Лафајет истиче како мушкарци и жене на различите начине могу напредовати на друштвеној лествици. Наиме, мушкарцима је поверено активно управљање државним пословима, док је за жене резервисан „пасиван” положај краљеве љубавнице: „Али, како би се боље разумела ситуација на двору по смрти кардинала Мазарена [...], потребно је укратко представити краљевску породицу, министре који су могли стремити управљању државом и даме које

⁸⁸⁶ „La paix était faite entre la France et l’Espagne; le mariage du Roi était achevé après beaucoup de difficultés; et le cardinal Mazarin, tout glorieux d’avoir donné la paix à la France, semblait n’avoir plus qu’à jouir de cette grande fortune où son bonheur l’avait élevé. Jamais ministre n’avait gouverné avec une puissance si absolue, et jamais ministre ne s’était si bien servi de sa puissance pour l’établissement de sa grandeur.” *Исто*, стр. 185.

⁸⁸⁷ „Амбиција и удварање били су душа двора и подједнако су заокупљали и мушкарце и жене. Било је толико интереса и толико различитих савеза да је љубав увек била умешана у послове, а послови у љубав.” *Принцеза Де Клев, нав. дело*, стр. 18.

⁸⁸⁸ „Ainsi beaucoup de gens espéraient quelque part aux affaires; et beaucoup de dames, par des raisons à peu près semblables, espéraient beaucoup de part aux bonnes grâces du Roi. Elles avaient vu qu’il avait passionnément aimé mademoiselle Mancini et qu’elle avait paru avoir sur lui le plus absolu pouvoir qu’une maîtresse ait jamais eu sur le cœur d’un amant; elles espéraient qu’ayant plus de charmes elles auraient pour le moins autant de crédit;” *Mme de Lafayette, Mémoires précédés de La Princesse de Clèves, нав. дело*, стр. 187–188.

су тежиле задобити краљеву благонаклоност.⁸⁸⁹ Такође, из наредног описа грофице Де Соасон (la comtesse de Soissons) могу се читати друштвено пожељне и корисне женске особине и поступци, условљеност понашања друштвеним положајем, склапање бракова из користи и на наговор породице:

Грофица Де Соасон⁸⁹⁰ је могла полагати право на краљеву наклоност јер је овај био навикнут на њено присуство, и пошто она беше његова прва љубав. Та жена се не би могла назвати лепом; па ипак, била је кадра изазвати допадање. Не бејаше ни нарочито изузетног нити узвишеног духа, али се према онима које је познавала опходила природно и пријатно. Захваљујући високом положају и богатству њеног ујака није се морала устезати. Та слобода у понашању, као и живахан дух, страсна нарав и самовоља учинише да се кнегиња покоравала само ономе што би јој годило. Била је по природи амбициозна, и, у оно време када ју је краљ заволео, престо јој се није чинио толико недостижним да се не усуди стремити ка њему. Њен ујак, који ју је јако волео, није био далеко од намере да је уздигне до трона, али су га сви астролози толико уверавали да неће успети да је напустио ту замисао и удао је за грофа Де Соасона. Па ипак, још увек је у извесној мери уживала краљеву наклоност и имала слободу да му се обраћа смелије од других, што је наводило на сумњу да је понекад удварање и даље налазило места у њиховим разговорима.

Међутим, изгледало је немогуће да јој краљ поново поклони своје срце. Овај владар беше осетљивији на наклоност коју су жене осећале према њему него на њихову љупкост и врлину.⁸⁹¹

⁸⁸⁹ „Mais, pour faire mieux comprendre l'état de la Cour après la mort du cardinal Mazarin, [...] il faut dépeindre en peu de mots les personnes de la maison royale, les ministres qui pouvaient prétendre au gouvernement de l'État et les dames qui pouvaient aspirer aux bonnes grâces du Roi.” *Исто*, стр. 188.

⁸⁹⁰ Олимпија Манчини, нећака кардинала Мазарена.

⁸⁹¹ „La comtesse de Soissons aurait pu y prétendre par la grande habitude qu'elle avait conservée avec lui, et pour avoir été sa première inclination. C'était une personne qu'on ne pouvoit pas appeler belle et qui néanmoins était capable de plaire. Son esprit n'avait rien d'extraordinaire, ni de fort poli; mais il était naturel et agréable avec les personnes qu'elle connoissoit. La grande fortune de son oncle l'autorisoit à n'avoir pas besoin de se contraindre. Cette liberté qu'elle avait prise, jointe à un esprit vif et à un naturel ardent, l'avait rendue si attachée à ses propres volontés, qu'elle était incapable de s'assujettir qu'à ce qui lui était agréable. Elle avait naturellement de l'ambition, et, dans le temps où le Roi l'avait aimée, le trône ne lui avait point paru trop au-dessus d'elle pour n'oser y aspirer. Son oncle, qui l'aimoit fort, n'avait pas été éloigné du dessein de l'y faire monter; mais tous les faiseurs d'horoscope l'avaient tellement assuré qu'elle ne pourroit y parvenir, qu'il en avait perdu la pensée et l'avait mariée au comte de Soissons. Elle avait pourtant toujours conservé quelque crédit auprès du Roi et une certaine liberté de lui parler plus hardiment que les autres; ce qui faisoit soupçonner assez souvent que, dans certains momens, la galanterie trouvoit encore place dans leur conversation.

Cependant il paraissoit impossible que le Roi lui redonnât son cœur. Ce prince était plus sensible en quelque manière à l'attachement qu'on avait pour lui, qu'à l'agrément et au mérite des personnes.” *Исто*, стр. 191–192.

У редовима које госпођа Де Лафајет посвећује љубави Луја XIV према Марији а потом и Хортензији Манчини, нећакама кардинала Мазарена, стичу се, између осталог, типични описи рађања и гашења страсти у грофичином делу. Страст се најчешће рађа из погледа, временом се гаси упркос обећањима вечне оданости, а верност и наклоност вољене жене не спречавају мушкарца да усмери поглед ка другим потенцијалним љубавницама, што ауторка подвлачи својеврсном максимом (коју истичемо курзивом), у којој употребљава нерезеренцијални презент општих истина и неличну заменицу *on*. Уз то, положај и богатство жене одређују да ли ће она имати моћ и слободу да „бира” или ће бити „изабрана”:

Краљ није више гајио исту страст према њој [Марији Манчини]; беше у потпуности обузет пријатном чињеницом да је поседовао лепу и младу принцезу попут краљице, своје жене. Па ипак, *приврженост супруге ретко представља препреку за љубав која се гаји према љубавници*, и краљ би се можда поново окренуо госпођици Манчини, да није знао да је од свих прилика које јој се тада представише као просци она жарко желела да се уда за војводу Карла, нећака лоренског војводе, и да није био убеђен да је овај војвода дирнуо њено срце.⁸⁹²

Свет није знао за тајну огорченост са којом је краљ посматрао њену наклоност да се уда за нећака лоренског војводе, и, пошто је често бивао виђен како одлази у палату Мазаренових, где је она становала са својом сестром, госпођом Мазарен⁸⁹³, није се знало да ли га тамо вуку остаци некадашњег плама, или пак искре нове ватре, коју су очи госпође Мазарен биле кадре запалити.

Кроз наредни опис Хортензије Манчини уочљиво је да је лепота најважнији „атрибут” и „адут” жене, који је читаву одређује путем синегдохе коју подлачимо курзивом у преводу и у оригиналном тексту; с друге стране, дух представља веома драгоцен, али не и неопходан „додатак” лепоти:

⁸⁹² „Le Roi n’avait plus la même passion pour elle; la possession d’une princesse belle et jeune comme la Reine sa femme l’occupait agréablement. Néanmoins, *l’attachement d’une femme est rarement un obstacle à l’amour qu’on a pour une maîtresse*, le Roi serait peut-être revenu à mademoiselle de Mancini, s’il n’eût connu qu’entre tous les partis qui se présentaient alors pour l’épouser, elle souhaitait ardemment le duc Charles, neveu du duc de Lorraine, et s’il n’avait été persuadé que ce prince avait su toucher son cœur.

Le public ignorait le secret dépit qu’avait eu le Roi du penchant qu’elle avait témoigné pour le mariage du neveu du duc de Lorraine; et, comme on le voyait souvent aller au palais Mazarin, où elle logeait avec madame Mazarin, sa sœur, on ne savait si le Roi y était conduit par les restes de son ancienne flamme, ou par les étincelles d’une nouvelle, que les yeux de madame Mazarin étaient bien capables d’allumer.” *Исто*, стр. 195–196. Курзив Ж. Ј.
⁸⁹³ Хортензија Манчини.

Била је, као што смо већ рекли, не само најлепша од свих кардиналових нећака, већ и једна од најсавршенијих *лепотица* на двору. Једино јој је недостајало духа како би била савршена и постала живахнија; но, ово није у очима свију представљало недостатак, и многи мушкарци сматрали су да је допадљива сред чежњивог изгледа и нехајности.⁸⁹⁴

И опис јунакиње мемоара, Анријете Енглеске, показује колико су лепота и љупкост значајне за женин успех у друштву:

Допадљивост и љупкост беху одлике која су красиле ову енглеску принцезу у највећој могућој мери; читава њена спољашњост, као и њени поступци и дух одисали су чарима, и никада ниједна принцеза није била тако способна да подједнако изазове љубав код мушкараца и обожавање код жена.

Како је расла, тако се и њена лепота увећавала, тако да је, по обављеном краљевом венчању, уговорен њен брак са краљевим братом. Не беше никога на двору ко би јој био раван.⁸⁹⁵

Лепота и привлачност значајни су и код мушкараца, но, како ћемо показати у V поглављу, мушкарцима се приписују и друге позитивне особине след којих им таштина може бити опроштена. О томе сведочи и следећи опис миљеника Филипа Орлеанског грофа Де Гиша, који ће се заљубити у његову жену и, како то често бива и у фикционалном опусу госпође Де Лафајет, сплеткарити му иза леђа у покушају да се приближи вољеној. У овом кратком опису садржани су најчешћи епитети „галантног” мушкарца:

Гроф Де Гиш бејаше тада његов миљеник. Био је то најлепши и најкраснији младић на двору, привлачне спољашњости, љубазан, смео, одважан, духа величанственог и узвишеног. Све ове високе врлине чиниле су га оholим, и беше у свим његовим

⁸⁹⁴ „C’était, comme nous avons dit, non-seulement la plus belle des nièces du Cardinal, mais aussi une des plus parfaites beautés de la Cour. Il ne lui manquait que de l’esprit pour être accomplie, et pour lui donner la vivacité qu’elle n’avait pas; ce défaut même n’en était pas un pour tout le monde, et beaucoup de gens trouvaient son air languissant et sa négligence capables de se faire aimer.” *Исто*, стр. 196.

⁸⁹⁵ „[C]’était principalement ce que la princesse d’Angleterre possédait au souverain degré, que le don de plaire et ce qu’on appelle grâces; les charmes étaient répandus en toute sa personne, dans ses actions et dans son esprit; et jamais princesse n’a été si également capable de se faire aimer des hommes et adorer des femmes. En croissant, sa beauté augmenta aussi; en sorte que, quand le mariage du Roi fut achevé, celui de Monsieur et d’elle fut résolu. Il n’y avait rien à la Cour qu’on pût lui comparer.” *Исто*, стр. 199.

поступцима некакве презривости, што му је унеколико кварило углед; али мора се признати да није било дворјанина угледнијег од њега.⁸⁹⁶

Кратка, потенцијално иронична опаска о Катрин де Невил де Вилроа (Catherine de Neufville de Villeroy), која је 1660. године удајом за Луја Лоренског, грофа од Армањака, постала грофица од Армањака, указује на идеју да је љубав остварива једино изван брака, истичући како је стога прељуба у браку општеприхваћена:

На двору беше још много лепих дама које би могле привући краљеве погледе.

Госпођа Д'Армањак, ћерка маршала Де Вилроа, беше од оних лепотица способних да привуку погледе свију. Док је била девојка, *свима који је беху заволели пружила је много наде да ће постати њихова љубавница када браком буде доспела у слободнији положај*. Међутим, чим се удала за господина Д'Армањака, потпуно се повукла и посветила породици, било да је страшно заволела мужа, било да је због година постала обзривија.⁸⁹⁷

Сплетке и љубомора готово по правилу прате привлачне младе људе, давали они повода гласинама и оговарањима или не. У том смислу илустративан је опис односа између Анријете Енглеске и Луја XIV, који изазивају љубомору код принцезиног мужа, краљевог брата, појачану од стране краљеве мајке Ане Аустријске, која из мржње према краљевој бившој љубавници грофици Де Соасон жели да науди њеној пријатељици, својој снахи. Овде је такође уочљива веза између погледа и страсти, као и стигматизација женске „галантерије“:

Она [Анријета Енглеска] постаде блиска са грофицом Де Соасон, која тада беше предмет краљичине љубоморе и мржње краљице-мајке; не помишљаше да се допадне краљу другачије но као снаха. Ипак, мислим да му се допала на један друкчији начин; а верујем и да је сматрала како се он њој допадао једино као зет, иако јој се можда допао више од тога: али најзад, како су обоје били бескрајно привлачни и рођени са заводничким

⁸⁹⁶ „Le comte de Guiche était en ce temps-là son favori. C'était le jeune homme de la Cour le plus beau et le mieux fait, aimable de sa personne, galant, hardi, brave, rempli de grandeur et d'élévation. La vanité, que tant de bonnes qualités lui donnaient, et un air méprisant répandu dans toutes ses actions ternissaient un peu tout ce mérite; mais il faut pourtant avouer qu'aucun homme de la Cour n'en avait autant que lui.” *Исто*, стр. 202.

⁸⁹⁷ „Il y avait encore à la Cour un grand nombre de belles dames sur qui le Roi aurait pu jeter les yeux. Madame d'Armagnac, fille du maréchal de Villeroy, était d'une beauté à attirer ceux de tout le monde. Pendant qu'elle était fille, *elle avait donné beaucoup d'espérance à tous ceux qui l'avaient aimée qu'elle souffrirait aisément de l'être lorsque le mariage l'aurait mise dans une condition plus libre*. Cependant sitôt qu'elle eut épousé M. d'Armagnac, soit qu'elle eût de la passion pour lui, ou que l'âge l'eût rendue plus circonspecte, elle s'était entièrement retirée dans sa famille.” *Исто*, стр. 197. Курзив Ж. Ј.

склоностима, и како се су свакодневно виђали сред разонода и забава, свима се учинило како су се опходили једно према другом са оном љубазношћу која обично претходи великим страстима.

Двор је убрзо брујао о томе. Краљица-мајка беше одушевљена што је добила тако згодан повод да се због пристојности и побожности успротиви краљевој привржености снахи. Без потешкоће је придобила господина краљевог брата који, по природи љубоморан, постаде још љубоморнији због расположења своје супруге, за коју је сада налазио да је склона љубавним авантурама више него што би он то желео.⁸⁹⁸

Мемоари француског двора за 1688. и 1689. годину (Mémoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689)

Мемоари француског двора за 1688. и 1689. годину објављени су први пут 1731. и приписани госпођи Де Лафајет.⁸⁹⁹ Како примећује Камил Есмен-Саразен, ово дело се разликује од остатка ауторкиног опуса по приступу историји, која више „не служи као повод за размишљање о наравима и осећањима”⁹⁰⁰. Аутор се овде не поставља као хирург људског срца, већ као сведок и хроничар који детаљно описује турбулентне две године француске историје, што наводи К. Есмен-Саразен на закључак да мемоари, приписани госпођи Де Лафајет, нису из њеног пера⁹⁰¹. Критичарка сматра како је издавач желео да искористи већ славно име госпође Де Лафајет, које се једанаест година раније везало за веома успешно дочекане мемоаре о Анријети Енглеској, како би осигурао добар пријем дела.

⁸⁹⁸ „Elle se lia d’une manière étroite avec la comtesse de Soissons, qui était alors l’objet de la jalousie de la Reine et de l’aversion de la Reine mère, et ne pensa plus qu’à plaire au Roi comme belle-sœur. Je crois qu’elle lui plut d’une autre manière; je crois aussi qu’elle pensa qu’il ne lui plaisait que comme un beau-frère, quoiqu’il lui plût peut-être davantage: mais enfin, comme ils étaient tous deux infiniment aimables et tous deux nés avec des dispositions galantes, qu’ils se voyaient tous les jours, au milieu des plaisirs et des divertissements, il parut aux yeux de tout le monde qu’ils avaient l’un pour l’autre cet agrément qui précède d’ordinaire les grandes passions. Cela fit bientôt beaucoup de bruit à la Cour. La Reine mère fut ravie de trouver un prétexte si spécieux de bienséance et de dévotion pour s’opposer à l’attachement que le Roi avait pour Madame. Elle n’eut pas de peine à faire entrer Monsieur dans ses sentimens; il était jaloux par lui-même, et il le devenait encore davantage par l’humeur de Madame, qu’il ne trouvait pas aussi éloignée de la galanterie qu’il l’aurait souhaité.” *Исто*, стр. 206–207.

⁸⁹⁹ Према Алену Нидерсту, в. Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d’Alain Niderst, *нав. дело*, стр. V.

⁹⁰⁰ „Les Mémoires de la cour de France que l’on a pu lui attribuer se démarquent à l’évidence des autres textes par le traitement de l’histoire, qui n’y est plus prétexte à une réflexion sur les mœurs et les sentiments, mais se fait chronique pour rapporter, avec l’acuité d’un témoin, des faits de guerre et de Stratégie.” Camille Esmein-*нав. дело*, 2014, стр. XXV. Курзив Ж. Ј.

⁹⁰¹ *Исто*, стр. V, LVI. До овог закључка дошао је и Роже Дишен средином прошлог века, стога Камил Есмен-Саразен одлучује да ове мемоаре стави у Додатак Сабраним делима, са напоменом „приписано дело”.

Дело није ту и тамо лишено тона који је госпођа Де Лафајет користила при описивању живота Анријете Енглеске, као и у свом фикционалном опусу: ратови, освајања, финансијске кризе, сукоби интереса и дворске сплетке мешају се са, истина, упадљиво мање заступљеним редовима о љубави и страсти и нередима које оне проузрокују. Књигу отвара опис спокоја и мира — ратови су обустављени примирјем код Ратисбоне⁹⁰², и двор ужива у раскоши и разонодама:

Француска је уживала у савршеном спокојству; није се знало за друго оружје до оруђа неопходног за копање и градњу. У ове сврхе биле су уполсене војне трупе, не само да би, попут старих Римљана, избегле доколицу која би по њих била подједнако штетна колико и претерани рад, већ и како би усмериле реку Еру против њене воље да би се фонтане у Версају непрестано напајале водом.⁹⁰³

Ипак, као и у новелама и романима госпође Де Лафајет, мир је само привидан: испод наизглед спокојне површине кују се савези и склапају кланови, а средином 1688. године оснива се Аугсбуршка лига ради спречавања експанзионистичких планова Луја XIV. Највећи део мемоара описује етапе војевања Луја XIV против удружених владара Немачке, Шведске, Шпаније, Холандије и Пијемонта. Због неизвесности у погледу атрибуције⁹⁰⁴, а и будући да се у фокусу нашег рада налазе представе жене у романима и новелама госпође Де Лафајет, овим делом се у наставку рада нећемо подробније бавити.

⁹⁰² Примирје су 15. августа 1684. потписали Луј XIV и цар Леополд I. В. о томе Georges Duby (dir.), *Histoire de la France. Dynasties et révolutions de 1348 à 1852*, Paris : Larousse, 1987, стр. 210–211.

⁹⁰³ Mme de Lafayette, *Mémoires précédés de La Princesse de Clèves*, нав. дело, стр. 277: „La France était dans une tranquillité parfaite, l'on n’y connaissait plus d’autres armes que les instruments nécessaires pour remuer les terres et pour bâtir. On employait es troupes à ces usages, non seulement avec l’intention des anciens Romains, qui n’était que de les tirer d’une oisiveté aussi mauvaise pour elles que le serait l’excès du travail, mais le but était aussi de faire aller la rivière d’Eure contre son gré, pour rendre les fontaines de Versailles continuelles [...]”

⁹⁰⁴ Поред страна наведених у фуснотама 900 и 901, в. и Camille Esmein-Sarrazin, нав. дело, 2014, стр. XVIII.

3.3.2. Фикционални опус госпође Де Лафајет: новеле и романи

3.3.2.1. Новеле

Кнегиња Де Монпансије (La Princesse de Montpensier)

Већи део радње новеле *Кнегиња Де Монпансије* (1662), по мишљењу многих дела којим је започео талас историјских и галантних новела у Француској у XVII веку⁹⁰⁵, одиграва се између 1566. и 1572. године на фону верских ратова и рушилачке љубави: „Док је грађански рат раздирао Француску за време Шарла IX⁹⁰⁶, љубав је ипак успевала да пронађе своје место међу толиким пометњама, а да многе изазове и у свом царству.”⁹⁰⁷ Документарну подлогу госпођа Де Лафајет нашла је у Давилиној (Davila) студији *Историја грађанских ратова у Француској (Histoire des guerres civiles de France)* из 1644. године, затим у Мезревој (Mezeray) *Историји Француске (Histoire de France)* из 1651. године, као и у *Палати части (Le Palais de l'honneur)* Анселма де Сент-Марија (Anselme de Sainte-Marie) из 1653.⁹⁰⁸

За време првог верског рата, госпођицу Де Мезијер, богату наследницу пореклом из лозе Анжуа, родитељи су обећали Карлу Лоренском, војводи Де Мену, млађем брату војводе Анрија де Гиза. Овај последњи се, међутим, страшно заљубио у будућу снају, а и она у њега: „Своју љубав скриваху они веома брижљиво”⁹⁰⁹. Но, породични интереси и

⁹⁰⁵ В. René Godenne, *La nouvelle française*, Paris : PUF, 1974, стр. 46, и Evelyne Wilwerth, *Visages de la littérature féminine*, Bruxelles : Pierre Mardaga, 1986, стр. 95. Ален Вијала, пак, сматра да је госпођица Де Скидери зачетница жанра са новелом *Селинта (Célinthe)* из 1661: в. Alain Viala, *La France galante. Essai historique sur une catégorie culturelle, de ses origines jusqu'à la Révolution*, Paris : PUF, 2008.

⁹⁰⁶ Син Анрија II и Катарине Медичи.

⁹⁰⁷ Превод новеле на српски језик датира из 2000: Госпођа Де Лафајет, „Кнегиња Де Монпансије”, превела Оливера Милићевић, *Писмо*, бр. 60–61, 2000, стр. 174–193 (у наставку рада *Кнегиња Де Монпансије*). Јован Попов је указао на неколико проблематичних места објављеног превода и предложио сопствено решење уводне реченице новеле у *Читања неизвесности. Огледи из компаратистике*, Нови Сад: Светови, 2006, стр. 45. У наставку текста, уколико није другачије назначено, служићемо се постојећим преводом. У супротном, пружићемо сопствени превод делова чија нам се преводна решења из пера Оливере Милићевић чине мање адекватним. Напоменимо да „неслагање” у погледу превода појединих места не проистиче из сумње у преводачко умеће О. Милићевић, већ у највећем броју случајева из чињенице да је превод О. Милићевић урађен на основу прве објављене верзије новеле, а да се наша анализа односи на оригинални рукопис објављен у сабраним делима госпође Де Лафајет у редакцији Камиј Есмен-Саразен и у Madame de Lafayette, *La princesse de Montpensier, texte intégral + dossier par Marjolaine Forest + lecture d'image par Agnès Verlet*, Paris : Gallimard, 2015. О разликама између оригиналног рукописа и објављене верзије новеле из 1662. године в. одељак „Variantes” у Madame de Lafayette, *Œuvres complètes, nav. дело*, стр. 1214–1216.

⁹⁰⁸ Одломци из ових дела који су госпођи Де Лафајет служили као директна инспирација за опис одређених догађаја или портрета ликова налазе се на странама 49–55 њених сабраних дела у наведеном издању Камиј Есмен-Саразен из 2014.

⁹⁰⁹ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 174.

страх од стрица, лоренског кардинала, изазивали су оклевање код Гиза. С друге стране, интереси припадника династије Бурбона, који су завидели Гизовима, довели су до раскида веридбе и „отимања” госпођице Де Мезијер, која је била приморана да се уда за принца Де Монпансијеа, рођака Бурбонових: „Госпођица Де Мезијер, увиђајући да се не може удати за војводу Де Гиза, а знајући, вођена врлином, да је опасно имати за девера човека кога би желела за мужа, одлучи најзад, под притиском родитеља, да послуша савете своје околине, заклињући војводу Де Гиза да се више не опире њеном венчању.”⁹¹⁰

Кнез Де Монпансије одлази у други верски рат, поверивши честитом старијем блиском пријатељу грофу Де Шабану да се стара о његовој жени, коју је склонио у замак у Шампињију. Међу Шабаном и кнегињом Де Монпансије родило се велико поштовање и пријатељство, и кнегиња је поверавала грофу све, па и своју некадашњу љубав према Де Гизу. Шабан, ипак, не успева да одоли кнегињиним чарима и после годину дана признаје јој своју страст. Кнегиња му хладно одговара да је след њене врлине и разлике у њиховим положајима, а нарочито због грофовог пријатељства с њеним мужем, тако нешто немогуће, и наставља да се пријатељски опходи према њему. Гроф, приморан да је свакодневно виђа, осећаће све већу страст.

Монпансије, плаховите и љубоморне нарави, по повратку са двогодишњег војевања после битке код Сен-Денија и опсаде Париза, остаје задивљен лепотом своје супруге и тражи од Шабана извештај о њеном владању. Племенити гроф обавештава Монпансијеа о изузетној врлини и духу његове жене и „изнесе кнезу све оне особине кнегињине које би овога навеле да је заволи; осим тога, посаветова он и госпођу Де Монпансије о томе шта би све требало да чини како би до краја задобила љубав и поштовање свога мужа.”⁹¹¹

Како се рат наставио, Монпансије је био поново принуђен да остави жену у Шампињију. Једном приликом, док се кнегиња Де Монпансије са пратњом налазила у барци на језеру, војводе Де Гиз и Д’Анжу (син Катарине Медичи, будући Анри III), који су се затекли у близини, угледаше лепу женску прилику и одлучише да јој се приближе. Војвода Де Гиз је открио како његова страст према кнегињи није усахла током претходне три године, а Д’Анжу се страсно заљубио у њу. Војводе су неко време провели у Шампињију, што је изузетно наљутило љубоморног Монпансијеа, а по повратку су се

⁹¹⁰ Исто, стр. 175.

⁹¹¹ Исто, стр. 177.

чували да један другом признају осећања према кнегињи. Кнегиња уверава грофа Де Шабана, који изјављује да би био скрхан уколико би она и даље волела Де Гиза, како не осећа ни делић некадашње страсти.

Пошто се рат водио у околини Поатјеа, Монпансије је одлучио да супругу врати у Париз, где убрзо по примирју стижу и остали дворјани, међу којима је и Гиз, овенчан славом. Он је кнегињи више пута кришом ставио до знања како је још увек воли, тако да су се и у њој пробудила некадашња осећања. Међутим, како се краљева сестра Маргерита Валоа заљубила у Гиза, што је годило његовом самољубљу и обећавало му висок положај и углед, кнегиња се љубомором бранила од даљег бујања страсти. Гиз, међутим, изјављује кнегињи да ће све прекинути уколико би тиме задобио њено срце.

На балу под маскама приређеном у част краљевог венчања, кнегиња, познајући љубомору свога мужа који је надгледа, наређује прерушеном војводи од Анжуа, за кога мисли да је Гиз, да не управља погледе ка њој, већ искључиво према Маргерити Валоа. Д'Анжу, сломљен овом спознајом, одлучује да дискредитује Гиза код краља, као и код кнегиње, и истом приликом јој са жаљењем изјављује љубав за коју зна да неће бити узвраћена. Кнегиња је опрхвана љубомором и бесом след Д'Анжуове тврдње да се Гиз поиграва њом и краљевом сестром, али је овај разуверава одустајањем од брака који би му донео престиж, те заједно успевају да одгонетну неспоразум који се десио током бала.

Монпансије назире Гизову страст према кнегињи и наређује јој да се врати у Шампињи. Не знајући како да одржи контакт са вољеним, кнегиња одлучује да грофу Де Шабану повери улогу посредника. Гроф, иако очајан, пристаје из љубави према кнегињи, што га кошта великих мука. Монпансије се враћа у Шампињи у незгодан час — када је Гиз обузела жеља да види кнегињу. Преко Шабана, ужаснутог помишљу колико кнегиња ризикује своју врлину, уговарају ноћни састанак у њеним одајама.

Док је Гиз био у кнегињиним одајама, Монпансије је чуо буку и похитао ка њој, посумњавши да се нешто дешава. У том тренутку Шабан одлучује да заштити војводу Де Гиза, који успева да умакне, и остаје сам у соби са кнегињом Де Монпансије. Кнегињин муж је ван себе од призора Шабана и кнегиње, за који не успева да добије прецизно објашњење, а кнегиња пада у постељу, тешко болесна. Сазнавши потом да је Шабан погинуо у рату, да је изгубила мужевљево поштовање, као и да ју је њен вољени Гиз заборавио и постао привржен госпођи Де Ноармутје, кнегиња пада у смртне муке и

убрзо умире, а наратор(ка) подвлачи да би ова најлепша жена на свету „свакако [...] била и најсрећнија да су врлина и разборитост управљали њеним поступцима.”⁹¹²

Новела се на основу кључних тачака може поделити у осам целина:

1. Инципит: породични интереси и рађање љубави између госпођице Де Мезијер и Анрија де Гиза
2. Преокрет: Венчање госпођице Де Мезијер са кнезом Де Монпансијеом
3. Кнегињин боравак у Шампињију под заштитом грофа Де Шабана
4. Повратак кнеза Де Монпансијеа у Шампињи и поновни сусрет кнегиње и Гиза
5. Бал у Паризу, обновљена веза некадашњих заљубљених
6. Повратак кнегиње у Шампињи, размена писама са Гизом посредством грофа Де Шабана
7. Гизова ноћна посета кнегињи
8. Расплет: Шабанова смрт, нова веза Анрија де Гиза са принцем Де Ноармутје и смрт кнегиње Де Монпансије

Хронолошке упутнице значајне за радњу новеле:

1590–1574: владавина Карла IX

1563: Завршетак првог верског рата споразумом у Амбоазу (Amboise). Мари де Мезијер упознаје војводу Де Гиза.

1556: Венчање госпођице Де Мезијер са кнезом од Монпансијеа

Март 1568: завршетак другог верског рата, примирје у Лонжимоу

Лето–јесен 1569: опсада Поатјеа

1570: венчање Карла IX и Елизабете Аустријске

Август 1570: завршетак трећег верског рата, примирје у Сен Жермену

24.8.1572. Вартоломејска ноћ — убиство грофа Де Шабана и завршетак новеле.

⁹¹² Исто, стр. 193.

Грофица Де Танд (La Comtesse de Tende)

Радњу новеле *Грофица Де Танд*, за чије епизоде и описе госпођа Де Лафајет налази надахнуће у већ поменутој Мезреовој књизи, као и код Брантома (Brantôme)⁹¹³, отвара удаја госпођице Де Стрози, блиске рођаке Катарине Медичи, за грофа Де Танда из куће Савоја, „богатог, стаситог дворског великодостојника који је живео у највећој раскоши и више изазивао поштовање него допадање”⁹¹⁴. Иако је страшно заволео мужа, осећања јој нису била узвраћена, али ју је пажња света убрзо одвратила од љубоморе и страсти према супругу. Постала је блиска пријатељица са принцем од Нешатела, којој се допао витез од Наваре — „млад, наочит, пун духа и узвишености”, али сиромашан. Иако је из интереса намерио да задобије наклоност принцезе од Нешатела⁹¹⁵, гроф се у међувремену страшно заљубио у грофицу Де Танд, која „примети ову страст, која јој је годила самољубљу, и осети жестоку љубав према њему”⁹¹⁶.

Грофица Де Танд подржава будући брак принцезе од Нешатела и витеза од Наваре, али пошто јој витез убрзо ставља до знања да би му дража била судбина крај ње, постаје дубоко узнемирена и опхрвана кајањем и грижом савести према пријатељици која се удаје из љубави, противно свом високом положају. Од ужаса грофица „[п]омисли на срамоту и све недаће које доноси љубавна авантура, уочи у какав понор се залетала и одлучи да га избегне”⁹¹⁷. Међутим, како наратор(ка) одмах подвлачи, није испоштовала своје одлуке. Иако страшно воли витеза и иако је изједа љубомора, грофица му забрањује да принцези од Нешатела пружи икакав повод за сумњу. Витез од Наваре се оглушује о ове молбе и уочи венчања улази у одаје грофице Де Танд, молећи је да прихвати његово срце, којем уопште није стало до принцезе. Ужаснута, грофица му наређује да похита на церемонију, а да ће му њено срце свакако припасти. Витез (по венчању принц од Наваре) убрзо се каје због венчања и упућује грофици писмо у којем исказује жаљење због

⁹¹³ Brantôme, *Vies des hommes illustres et grands capitaines français*, 1666; одабране одломке в. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 79–81.

⁹¹⁴ „[R]iche, bien fait, le seigneur de la cour qui vivait avec le plus d’éclat, et plus propre à se faire estimer qu’à plaire.” Madame de Lafayette, « La Comtesse de Tende », in *Histoire de la princesse de Montpensier et autres nouvelles*, édition établie et présentée par Martine Reid, Paris : Gallimard, 2009 (у наставку текста *La Comtesse de Tende*), стр. 65. Уколико није другачије назначено, сви наводи из дела дати су у преводу Ж. Ј.

⁹¹⁵ „[J]eune, beau, plein d’esprit et d’élévation, mais la fortune ne lui avait donné d’autre bien que la naissance. Il jeta les yeux sur la princesse de Neuchâtel, dont il connaissait l’esprit, comme sur une personne capable d’un attachement violent et propre à faire la fortune d’un homme comme lui. Dans cette vue, il s’attacha à elle sans en être amoureux et attira son inclination [...]” *La Comtesse de Tende*, стр. 66.

⁹¹⁶ „Il ne put lui cacher entièrement sa passion, elle s’en aperçut, son amour-propre en fut flatté, et elle se sentit un amour violent pour lui.” *Исто*, стр. 67.

⁹¹⁷ „La honte et les malheurs d’une galanterie se présentèrent à son esprit, elle vit l’abîme où elle se précipitait et elle résolut de l’éviter. Elle tint mal ses résolutions.” *Исто*, стр. 67–68.

одржане речи, а његова супруга препознаје трагове мастила и испољава сумње и љубомору код своје пријатељице: „Удала сам се из страсти; пристала сам на неравноправан брак, који нико не одобрава и који ми унижава углед, а мушкарац коме сам све друго претпоставила воли другу жену!”⁹¹⁸

Упркос опрезности, грофица Де Танд лако попушта пред удварањима принца од Наваре. Несрећним сплетом околности, гроф Де Танд затиче овог последњег на коленима пред грофицом — он успева да смисли довољно убедљив изговор, уз молбу супружницима да га избаве од недаће код принцезе од Нешатела. Грофица је накратко ослобођена немира, али јој муж убрзо задаје нове муке: „гроф Де Танд се заљуби у њу као да му није била жена, те је више није остављао и хтео је да поврати права која беше занемарио”⁹¹⁹. Принцеза је увређена мужевљевим опхођењем и јетко и хладно се опходи према њему.

Како принц од Наваре мора кренути у ратни поход, љубавници се срећу и врлина и поштовање не успевају задуго да обуздају страст — грофица ускоро сазнаје да је трудна. Од гриже савести, а и след сазнања да је витез погинуо у рату, „[о]на изгуби и свест и разум; више пута су је оба напустила. Та превелика несрећа повремено јој је доносила некакву утеху: није више страховала за свој спокој, свој углед, нити за свој живот; једино јој се смрт чинила пожељном, и очекивала ју је од превеликог бола или се одлучивала да је сама призове.”⁹²⁰ Скрхана болом и кајањем, одлучује да мужу напише писмо у којем му признаје свој грех и ставља живот у његове руке. Гроф, бесан и понижен, ипак је задовољан сазнањем да његова срамота није јавна. Одговара супрузи да му је углед битнији од освете и налаже јој пристојно понашање.

Доневши на свет дете за које се уверила да неће дуго поживети, грофица, разједена стидом, „најсилниј[ом] од свих страсти”⁹²¹, умире с олакшањем, чак радошћу. Гроф Де Танд остаје с помешаним осећањима, но одлучан да се никада поново не ожени, иако је „поживео до поодмаклог доба”⁹²².

⁹¹⁸ „J’ai épousé un homme par passion ; j’ai fait un mariage inégal, désapprouvé, qui m’abaisse, et celui que j’ai préféré à tout en aime une autre !” *Исто*, стр. 72.

⁹¹⁹ „[L]e comte de Tende devint aussi amoureux d’elle que si elle n’eût point été sa femme, il ne la quittait plus et voulait reprendre tous ses droits méprisés [...]” *Исто*, стр. 78.

⁹²⁰ „Elle perdit la connaissance et la raison ; elle fut plusieurs fois privée de l’une et de l’autre. Cet excès de malheur lui paraissait dans des moments une espèce de consolation. Elle ne craignait plus rien pour son repos, pour sa réputation, ni pour sa vie ; la mort seule lui paraissait désirable, elle l’espérait de sa douleur ou était résolue de se la donner.” *Исто*, стр. 80.

⁹²¹ „[E]lle sentit bien que la honte est la plus violente de toutes les passions.” *Исто*, стр. 85.

⁹²² „Quoiqu’il fût fort jeune, il ne voulut jamais se remarier, et il a vécu jusqu’à un âge fort avancé.” Превео Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 231.

3.3.2.2. Романи

Zaida (Zayde/Zaide)

Роман *Zaida*, поднасловом одређен као „шпанска приповест” (*histoire espagnole*), објављен је у два дела, 1670. и 1671. године, и потписан Сегреовим именом⁹²³. Пре почетка романа, у облику својеврсног предговора штампан је, како смо већ истакли, „Трактат о пореклу романā” опата Ијеа. Први том, штампан с краја новембра 1670, доживео је тако велики успех да је поново штампан већ у јануару наредне године.⁹²⁴ Иако је овом роману посвећена мања пажња критике у односу на остатак дела госпође Де Лафајет, будући да је углавном посматран као ауторкино повлађивање већ помало овешталој моди, то јест регресивни „излет” у свет прециозних романа⁹²⁵, савремени истраживачи заступају становиште (које делимо и аргументоваћемо га у наредном одељку) да многим одликама *Zaida* илуструје прелаз од прециозног ка класицистичком роману⁹²⁶. У роману су обрађене све омиљене теме госпође Де Лафајет: разочараност животом на двору, бег у осаму, љубав-страст и раздирућа љубомора која је јача од љубави, сплетке и издаје, галантне афере, с том разликом у односу на остале текстове

⁹²³ ZAYDE, *Histoire Espagnole*, par Monsieur de Segrais, Avec un Traité De l'Origine des Romans, par Monsieur Huet, A Paris Chez Claude Barbin, au Palais, sur le second Perron de la Sainte Chapelle, M.DC.LXX, Avec Privilège du Roi, in-8°; ZAYDE, *Histoire Espagnole*, Par Monsieur de Segrais, Seconde et dernière Partie, A Paris, Chez Claude Barbin, au Palais, sur le second Perron de la Sainte Chapelle, M.DC.LXXI, in-8°. Même privilège. Achevé d'imprimer le 2 janvier 1671. Оригинално издање првог тома доступно је на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10433430/f7.image.r=zayde>>.

⁹²⁴ „Il fit un bruit prodigieux”, Ms. Rouen O. 40, p. 83, цит. у Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d'Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XIX.

⁹²⁵ Нпр: Le comte d'Haussonville, *нав. дело*, стр. 177–178: „Напротив, *Zaida* представља корак уназад, повратак ка шпанском жанру који је подражавала госпођица Де Скидери. Сматрам да ово назадовање дара госпође Де Лафајет треба приписати сарадњи са Сегреом. [...] Уверен сам да је Сегре помислио како ће постићи чуда, вероватно сугеришући госпођи Де Лафајет да представи потпуно фиктивне ликове уместо историјских, и наводећи је да прекине и успори главни ток радње епизодним причама, по угледу на Сервантеса, али без вештине којом би ингениозан аутор одржао јединство дела усмеривши пажњу на једног протагонисту, као и по угледу на госпођицу Де Скидери или Ла Калпренеда, које је било дакако лакше подражавати од Сервантеса.” („Or *Zayde* marque au contraire un pas en arrière, un retour au genre espagnol, qu'avait imité Mlle de Scudéry. C'est la collaboration de Segrais qu'il faut, suivant moi, rendre responsable de ce recul du talent de Mme de la Fayette. [...] Segrais crut, j'en suis persuadé, faire merveille, peut-être en conseillant Mme de la Fayette de choisir ses personnages dans le domaine de la fiction pure et non pas dans celui de l'histoire, en tout cas en l'engageant à entrecouper et ralentir l'action principale par des récits épisodiques, à la mode de Cervantès, mais sans la force du génie qui maintient l'unité en concentrant l'intérêt sur un seul personnage, et aussi à la mode de Madeleine de Scudéry ou de la Calprenède, beaucoup plus faciles à imiter que Cervantès”); Уп. Maurice Lever, *Romanciers du Grand Siècle*, Paris : Fayard, 1996, стр. 218: „По дужини и по регистру, *Zaida* представља својеврстан изузетак — и регресију — у делу госпође Де Лафајет. Архаична концепција је прво што упада у очи читаоцу.” („Par sa longueur comme par son registre, *Zaide* apparaît comme une exception — et comme une régression — dans l'œuvre de Mme de Lafayette. Ce qui frappe tout d'abord, c'est sa conception archaïque”). В. и Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 265.

⁹²⁶ В. Camille Esmein-Sarrazin, « Un roman entre tradition et innovation », in Mme de Lafayette, *Zayde. Histoire espagnole*, *нав. дело*, стр. 9–12.

госпође Де Лафајет што прича, смештена у Шпанију и проткана оријенталним елементима, доноси срећан крај главној јунакињи Заиди и њеном вољеном Консалву. Роман се приближава жанровској традицији по структури јер главна приповест уоквирује пет уметнутих прича. Премда оваква структура представља једну од одлика прециозних романа, уметнуте приче знатно су краће него у ранијим делима и чвршће су повезане са главном радњом.

Госпођа Де Лафајет је, на Менажову сугестију, историјски фон романа и имена протагониста пронашла у *Историји грађанских ратова у Гренади (Histoire des guerres civiles de Grenade)* аутора Хинеса Переза де Ите (Ginés Pérez de Hita) из 1595. године, преведену на француски 1608. и прештампану 1660.⁹²⁷ Његовим списима служила се и госпођица Де Скидери за роман *Алмаида (Almahide)*. Госпођа Де Лафајет се, дакле, надовезала на моду текстова хиспано-маварске инспирације заступљену шездесетих година XVII века у Француској. Међутим за разлику од својих савременика, подвлачи Ален Нидерст, она радњу своје књиге не смешта у Андалузију из XV века, већ на леонски двор на међи IX и X века.⁹²⁸ Неке епизоде пронашла је код историчара по имену Мариана (Mariana), затим код Туркеа де Мајерна (Turquet de Mayerne) и Ди Вердјеа (Du Verdier).⁹²⁹ Поред списа о Африци Мармол-Карвахала (Mârmol-Carvajal)⁹³⁰, Мезреова *Историја Турака (Histoire des Turcs)* из 1650. послужила је госпођи Де Лафајет за документовање о опису Маварки — погледајмо следећи пасус, који Камииј Есмен-Саразен репродукује у *Сабраним делима* госпође Де Лафајет, илустративан по представи егземпларног женског угледа заснованог на смерном одевању и чедном држању:

Ето, тако се оне отприлике облаче; одело им је скромно као и покрети и ход, по чему нимало не личе на наше Францускиње, одевене раскошније и разузданије када се појављују у свету него код куће. Ове прве, напротив, показују се разметљиво и раскошно код куће, а вани су тако смерне и озбиљне, што како мужевима не би дале повода за сумњу, што да би заузеле претерану смелост с којом би се неки безочно усудили да заведу њихову част и врлину, по којима су на изванредном гласу.⁹³¹

⁹²⁷ Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 139.

⁹²⁸ Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d'Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXIII.

⁹²⁹ Дотични пасуси могу се прочитати у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 314–322.

⁹³⁰ Текстове овог историчара 1667. године превео је на француски језик Перо д'Абланкур (Perrot d'Ablancourt). Податак бележи Камииј Есмен-Саразен у Mme de Lafayette, *Zayde. Histoire espagnole*, *нав. дело*, стр. 23.

⁹³¹ „Voilà à peu près la façon de leur habit, aussi modeste que leurs gestes et déportements, ne ressemblant pas à nos Françaises, qui sont habillées plus somptueusement et dissolument allant par la ville que dans la maison, et celles-ci tout au contraire usent de parade et magnificence chez elles, et dehors d'une honnête gravité, tant pour ôter tout sujet de mauvais soupçon à leurs maris, que pour arrêter la téméraire hardiesse de ceux qui voudraient

Радња романа, који се одвија у Шпанији с краја IX века, отпочиње на леонском двору, са ког млади и славни Консалво, син Нуњеза Фернанда, једног од двојице најмоћнијих кастиљанских грофова, одлази разочаран издајом пријатеља и вољене жене, о чему ће читаоци сазнати појединости у првој уметнутој приповести. Обревши се прерушен и под лажним именом Теодорик на каталонској обали, одакле је намеравао да се укрца за Грчку, Консалво среће наварског племића Алфонса, који већ пет година живи у осами, и овај му нуди преноћиште. Међу племићима се јавља велико поштовање и пријатељство, између осталог стога што су обојица спознали недаће живота међу људима. Консалво одлучује да остане код Алфонса.

Једног јесењег дана, када је у рану зору после олује изашао до обале, Консалво је угледао насукан брод и у његовој близини Заиду, младу и изванредно лепо обучену жену, која оставља јак утисак на њега. Наредних шест дана „био је толико опчињен свиме што је налазио у ове странкиње да је готово помислио да није реч о људском бићу.”⁹³² Међутим, како је већ искусио женску притворност и издају, Консалво је уједно усхићен и огорчен. Са Заидом се обрела и њена пријатељица Фелима; Заида јој се често јада, лијући сузе којима Консалво не успева докучити разлог, будући да двоје јунака не говоре истим језиком. Седмог дана по сусрету, спазивши како Заида објашњава нешто Фелими показујући на њега, Консалво помишља како она плаче за неким изгубљеним вољеним који ликом подсећа на њега и уто схвата да је заљубљен пошто га почиње изједати љубомора.

Пре него што ће отпочети приповест о пређашњем животу на двору, Консалво открива Алфонсу своје право име и идентитет. Као миљеник дон Гарсије, краљевог сина, Консалво је уживао велики углед на двору и љубав прелепе Нуње Беле, ћерке најмоћнијег кастиљанског грофа. Пре описа почетка везе са Нуњом Белом, Консалво препричава Алфонсу дискусију о љубави коју је водио са дон Гарсијом и дон Рамиром, другим блиским пријатељем на двору: док ова двојица сматрају да се љубав заснива на страсти и чарима новине, као и на жељи за надметањем са супарницима, Консалво тврди да жену може заволети само пошто је добро упозна. Користољубиви и превртљиви дон Рамир и Нуња Бела успевају да протерају Консалва искористивши краљеву бојазан да

par quelque libre effronterie entreprendre sur leur honneur et vertu qu'elles ont en singulière recommandation.” Цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 322.

⁹³² „[I]l était si charmé de tout ce qu'il voyait dans cette étrangère, qu'il était prêt de s'imaginer que ce n'était pas une personne mortelle.” *Zayde*, in Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d'Alain Niderst, *нав. дело*, стр. 43 (у наставку текста *Zayde*).

принц дон Гарсија браком између Консалва и Нуње Беле не учврсти двојицу кастиљанских грофова у завери против њега; Консалво тако остаје без наклоности принца, пријатељства дон Рамира и љубави вољене жене, која се след амбиције окреће дон Рамиру. Истовремено, Консалвов отац одлучује да доведе на двор прелепу ћерку Ерменезилду, у коју се заљубљује сам принц дон Гарсија. Консалво, који не жели да код краља изазове сумње како преко сестре тежи да се дочепа моћи, није упућен у њихову везу јер Нуња Бела и дон Рамир вешто вуку све конце, а принц и Ерменезилда скривају међусобну приврженост. Амбициозни Нуњез Фернандо губи битку против Мавара, због чега га краљ протерује са леонског двора у Кастиљу, а Консалва води са собом у напад. Иако се Консалво истакао у бици, схватио је да „слава не доноси подједнак сјај као краљева наклоност”⁹³³. Издан и разочаран, напушта леонски двор, решен да се склони „од подлости мушкараца и опасног утицаја жена”⁹³⁴.

Главни ток радње даље прати Консалва, очајног од страсти према Заиди, коју не познаје и чији сусрет избегава због љубоморе према непознатом мушкарцу који личи на њега. Једном приликом, при шетњи кроз шуму, Консалво налази наруквицу коју је Заида направила од својих власи и одлучује да је задржи за себе. Када га буде затекла замишљеног крај обале са наруквицом у рукама, Заида ће постати узнемирена, али не и љута, што ће Консалву пружити трачак наде да се у њој буде некаква осећања према њему. Другом приликом он Заиду среће крај фонтане и пада на колена пред њом изјављујући јој љубав. Како би јој објаснио да је љубоморан на мушкараца кога она воли и који подсећа на њега, Консалво наручује сликару који израђује платно са узбурканим морем да дослика тог страдалог мушкараца и лепу жену како јадикuje за њим, док се иза ње налази други мушкарац који жели да је спасе. Заида прецртава страдалог мушкараца на слици, стављајући тако Консалву до знања да је неосновано љубоморан. Алфонсо уверава Консалва да га Заида воли. Трећом приликом Консалво улази у собу у којој изненађује Заиду док пише писмо. Заида црвени и склања писмо, за које Консалво верује да је упућено другом мушкарцу.

Заљубљени Консалво је у Тарагони научио пар речи на грчком језику, али није успео да на њему изјави љубав Заиди, која је већ била отишла, без поздрава, пре његовог повратка код Алфонса. Консалво пада у очај, а Алфонсо отпочиње приповест којом би

⁹³³ „La réputation que j’avais acquise ne m’ôta pas l’air que donne la disgrâce, et, lorsque je revins à Léon, je connus bien que la gloire ne donne pas le même éclat que la faveur.” *Исто*, стр. 69.

⁹³⁴ „Il faut donc par une retraite entière me dérober à la tromperie des hommes et au dangereux pouvoir des femmes.” *Исто*, стр. 83.

му доказао да је највећа несрећа она коју човек сам себи изазове. Из приче о Алфонсу и Белазири сазнајемо како је Алфонсо сматрао изазовом да освоји Белазиру, која је подозрива према браку и у чијем срцу нико до тада није побудио љубав. Узајамну приврженост љубавника квари Алфонсова безумна љубомора према страдалом дон Лару, који је некада волео Белазиру, а потом и према заједничком пријатељу, дон Манрикеу, кога несрећним случајем убија испод Белазириних прозора. Белазира се због ове несреће повлачи у манастир, пославши претходно Алфонсу писмо у којем му објашњава да је то једино место на коме ће њен углед и спокој бити сигурни.

Прича се затим враћа на главни ток, где затичемо Консалва у Тортози у нади да ће пронаћи Заиду. Задесивши се предвече крај градског врта на који гледа једна зграда, Консалво је зачуо са балкона глас сличан Заидином и начуо разговор између двеју жена, у коме се једна жалила другој да би отишла срећнија да је могла мушкарцу од ког одлази исказати своју љубав. Сутрадан Консалво са обале опажа Заиду у богато украшеном броду, али је убрзо губи из вида. Уто затиче Олибана, кога је дон Гарсија послао да га пронађе и врати на двор.

Други део романа почиње на леонском двору, на коме Консалво затиче Ерменезилду у пратњи дон Гарсије и сазнаје да је његова сестра постала краљица пошто је дон Гарсија преузео престо и венчао се с њом. Из приповести о дон Гарсији и Ерменезилди сазнајемо још и како се принц покајао за своје поступке према Консалву, како је дон Рамир убијен у грађанском рату и како је Нуњу Белу отац против њене воље удао за једног славољубивог немачког племића.

Консалво је на двору несрећан без Заиде. Дон Гарсија се одлучује да поведе рат против Мавара; Консалво се тада истиче у командовању при опсади Талавере, којом је завладао Зулема, за ког ће се испоставити да је Заидин отац. У једној од одаја палате у Талавери Консалво проналази Заиду, која му се обраћа на шпанском, али му не открива осећања нити отворено објашњава своје реакције на његове речи и поступке током боравка код Алфонса. Од дон Олмонда, часног дворјанина који се показао као истински пријатељ Консалвов, овај схвата да су Заида и Фелима ћерке принца Зулеме и његовог брата Осмена, али исто тако сазнаје и да је дон Аламир, принц од Тарса, смртно заљубљен у Заиду и да је управо у потрази за њом. Игром околности Консалво спасава живот Зулеми, а Аламира тешко рањава у борби. Рањени Аламир се потом упућује ка Тортози, али се пре тога среће у шуми са једном женом, за коју ће читаоци и Консалво накнадно сазнати да је Фелима. Љубоморан, Консалво мисли да је реч о Заиди. Истовремено од дон Олмонда прима Фелимино писмо, из којег чита молбу да се дон

Аламиру поштеди живот, али верује да она потиче од Заиде. Ипак, великодушно се одлучује умолити краља да услиши молбе, уз објашњење како не жели да га Заида замрзи.

Тек у четвртој и петој уметнутој приповести Консалво преко дон Олмонда, који му препричава све што му је Фелима саопштила о дон Аламиру, сазнаје појединости о Фелиминој страсној љубави према Аламиру и љубомори према Заиди, о Аламировој склоности ка завођењу и несталности⁹³⁵, те о Заидином одбијању очевог предлога да се уда за Аламира будући да је овај друге (муслиманске) вероисповести. Најбитније, Консалво преко дон Олмонда сазнаје и детаље о предсказању које је у Александрији чувени астролог Албумазар изрекао Заиди и њеном оцу: „Суђени сте ономе чији вам је портрет Зулема показао. Ретко који афрички владар му је раван. Уколико се удате за њега, бићете срећни; чувајте се да не предате срце некоме другом”.⁹³⁶ Чуђење са којим је на почетку приче Заида показивала Фелими на Консалва јесте последица Консалвове сличности са портретом. Упркос опрезу и сталном подсећању на предсказање, Заида је заволела Консалва-Теодорика, за кога тада није знала да је заправо мушкарац са поменутог портрета.

Расплет романа отклања неспоразуме и доноси радост на леонски двор: Заида је заволела Теодорика-Консалва и била је тужна што није могла да му објасни како не постоји страдали мушкарац за којим јадикује; писмо које је писала када ју је изненадио у соби код Алфонса било је упућено управо њему, али ју је врлина спречила да му тада то и искаже. Није се поздравила са Консалвом и Алфонсом јер ју је отац пронашао и наложио хитан повратак ка Африци. Док још није знала да је мушкарац са портрета Консалво, решила је да сузбије своју љубав према њему, да му је никада не призна и послуша очеву жељу да се уда за принца од Феса, који личи на мушкарца са портрета. Како је Консалво већ делом био упознат са њеним осећањима када је из Фелимине приче схватио да је оне вечери у врту у Тарагони са балкона заиста чуо њен глас, ипак није успела да му не призна своју љубав.

Аламир подлеже ранама, а Фелима умире после тешке болести изазване мајчином и Аламировом смрћу. Консалво препознаје свој портрет код Заиде и објашњава јој да је сигурно испао његовом оцу из џепа током једне битке против Мавара, а сличност са

⁹³⁵ Истакнуто је како је Аламир под лажним именом, не желећи да му нека жена постане привржена из интереса, освојио три жене о којима ће касније бити више речи: Нарију, Зоромату и Елсибери.

⁹³⁶ „[V]ous êtes destinée à celui dont Zuléma vous a fait voir le portrait. Peu de princes dans l’Afrique peuvent s’égalier à lui. Vous serez heureuse si vous l’épousez, prenez garde de laisser engager votre cœur à quelque autre.” *Исто*, стр. 207.

принцом од Феса објашњава чињеницом да је сестра његовог оца принчева мајка, коју су једном приликом Мавари отели и удали за краља од Феса. Зулема прелази у хришћанску веру и даје благослов венчању Заиде и Консалва, које је спроведено „уз сву могућу маварску галантност и шпанску учтивост”.⁹³⁷

Радњу и структуру романа можемо сумарно представити у следећим цртама⁹³⁸:

1. Главна приповест у трећем лицу: Консалвов одлазак са леонског двора, сусрет са дон Алфонсом коме се представља као Теодорик. Консалво спасава Заиду и заљубљује се у њу. Разједа га љубомора јер верује да Заида жали страдалог вољеног мушкарца који личи на њега.
2. Консалво приповеда Алфонсу о свом успеху и недаћама на двору.
3. Наставак главне приповести: Консалво очаран Заидом. Покушаји комуникације двоје јунака путем предмета и гестова. Заидин изненадни одлазак.
4. Алфонсо приповеда о својој љубави према Белазири и несрећном исходу њихове везе.
5. Наставак главне приповести: Консалво, у потрази за Заидом, бива ухваћен и враћен на двор.
6. Дон Гарсија, нови краљ, приповеда о љубави са Консалвовом сестром Ерменезилдом.
7. Наставак главне приповести: Консалво се истиче у рату, проналази Заиду, спасава њеног оца Зулему а рађава свог супарника Аламира, принца од Тарсе.
8. Дон Олмонд препричава Консалву Фелимину приповест о њеном и Заидином животу: Консалво сазнаје да је Заиди предсказано како ће се удати за племића чији портрет брижљиво чува.
9. Фелимина приповест о Аламировом заводништву
10. Наставак главне приповести: Консалво покушава да открије Заидина осећања.
11. Наставак приче о Фелими и Заиди: Фелима открива Заидину љубав према Теодорику-Консалву.

⁹³⁷ Последња реченица романа гласи: „Peu de jours après, Zuléma embrassa publiquement la religion chrétienne ; on ne songea ensuite qu’aux préparatifs des noces, qui se firent avec toute la galanterie des Maures et toute la politesse d’Espagne.” *Исто*, стр. 235.

⁹³⁸ Сличну схематизацију у облику табеларног приказа са одговарајућим бројевима страна даје Камиј Есмен-Саразен у Предговору издања из 2006: уп. Mme de Lafayette, *Zayde. Histoire espagnole*, нав. дело, 2006, стр. 14.

12. Завршетак главне приповести: откриће да је Консалво племић са портрета.
Венчање Заиде и Консалва.

Принцеза Де Клев (La Princesse de Clèves)

Најпознатији француски класицистички роман који се данас приписује госпођи Де Лафајет објављен је анонимно у мају 1678. године, после шест година стварања у којем су поред ауторке, како је већ било поменуто, учествовали Ла Рошфуко и Сегре. Име госпође Де Лафајет први пут се јавља на корицама романа 1780. године.⁹³⁹ О изузетном пријему на који је наишао код публике сведочи податак да је прештампаван 1688, 1689. и 1690. године, као и да га је Бурсо (Boursault) већ 1678. године адаптирао у позоришни комад, изведен два пута.⁹⁴⁰

Радња романа одвија се већински на двору Валоа, током последње године владавине Анрија II, чија смрт обележава границу између прва три и четвртог дела књиге.

Први део

Инципит романа сачињава дуг опис „раскоши и господствености”⁹⁴¹ на двору Анрија II — наратор(ка) описује краља, краљицу Катарину Медичи, као и госпођу Де Валантиноа — Дијану де Поатје, краљеву љубавницу, а затим представља и најугледније дворјане који су за краљевску породицу везани породичним односима и/или интересима. На тако велелепном двору појављује се шеснаестогодишња госпођица Де Шартр, девојка необичне лепоте и искрености, „једна од великих прилика за удају”⁹⁴², коју је мајка одгајила према строгим начелима честитости, предочавајући јој све опасности места на коме владају љубавне афере неверних мушкараца, и учећи је да живи у врлини крај мужа, чија би љубав требало да представља највећу срећу честите жене. Госпођица Де Шартр код једног италијанског трговца накитом среће принца Де Клева, који остаје задивљен њеном лепотом и скромношћу. Користећи повољну прилику, будући да су многобројни сукоби интереса и сплетке удаљили од принцезе готово све просце, принц Де Клев тражи руку госпођице Де Шартр, која мајци поверава да према њему осећа

⁹³⁹ Податак забележио Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 326.

⁹⁴⁰ Према Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXXIV.

⁹⁴¹ Гђа Де Лафајет, *Принцеза Де Клев*, *нав. дело*, стр. 8.

⁹⁴² *Исто*, стр. 16.

поштовање и захвалност, али не и љубав. Муж ће јој то убрзо замерити, пребацујући јој да у његовом одсуству не осећа ни неспокој, ни нестрпљивост, ни тугу, те да он није срећан што не успева да у њој пробуди страст.

Приликом једног од дворских балова, принцеза Де Клев среће војводу Де Немура, најпривлачнијег међу дворјанима, познатог по бројним љубавним везама. Код обоје се јавља страсна љубав на први поглед, која се код неискусне принцезе манифестује кроз црвенило и сва она осећања која јој је муж пребацио да не осећа према њему. Принцеза, која је до тада све поверавала мајци и из чије је приповести о госпођи Де Валантиноа научила колико је по углед жене опасно упустити се у љубавне сплетке, почиње да јој прећуткује ствари везане за војводу Де Немура, који јој индиректно ставља до знања да је заљубљен у њу. Мајка убрзо увиђа опасност у којој јој се ћерка налази.

Тешко болесна, госпођа Де Шартр на самртној постељи открива ћерки да зна како је ова заљубљена у Немура и заклиње је да не „посрне као све остале жене”, саветујући јој да се повуче са двора. Ожалошћена принцеза Де Клев по мајчиној смрти одлази у летњиковац у Куломјеу, где јој се муж придружује са вешћу о смрти госпође Де Турнон. Принцеза за госпођу Де Турнон верује да је представљала прави узор удовичке постојаности, а принц Де Клев отпочиње другу секундарну приповест у којој ће јој представити колико је ова заправо била превртљива.

Други део

Принц Де Клев приповеда супрузи како је његов пријатељ Сансер, коме је удовица госпођа Де Турнон обећала брак, по смрти вољене жеље сазнао да је ова истовремено одржавала љубавну везу са Естутвилом. Сансер је скрхан тугом, разочаран и бесан у исти мах. Принц Де Клев изјављује жени да му је искреност толико важна, да би, уколико би сазнао да га вољена жена или супруга вара, био тужан али не и љут; жалио би је и тешио.

Принцеза се на мужевљев захтев враћа у Париз и схвата како и даље осећа страст према Немуру. Њена љубав је утолико јача што сазнаје да је Немур одустао од претензија на још већи углед венчањем са Елизабетом Енглеском. Сви уочавају промену у Немуровом понашању и расположењу, сумњајући да има неку тајну љубавницу. Принцеза Де Клев покушава да избегне сусрете с њим. Једном приликом јој Немур пред очима краде портрет, на шта она не реагује како свет не би сазнао за војводина осећања и како би избегла да јој их он отвореније посведочи.

Када буде рађен током једног турнира, Немур ће по принцезиној узнемирености закључити да није равнодушна према њему. Принцеза том приликом спознаје и ужасе љубоморе, јер добија од Марије Стјуарт, краљице престолонаследниковице, писмо које је наводно Немуру испало из џепа. Из писма принцеза сазнаје да је Немур имао више веза одједном, и закључује да према њој не гаји никаква осећања.

Трећи део

Наратор треће уметнуте приповести је видам Де Шартр, ујак принцезе Де Клев и Немуров најближи пријатељ. Он Немуру објашњава да је поменуто писмо њему упутила госпођа Де Темин, са којом је одржавао љубавну везу упркос обећањима датим краљици како неће имати љубавнице не би ли могао у потпуности да се посвети улози краљичиног повереника. Видам моли Немура да му помогне и спасе га код краљице тако што ће од Марије Стјуарт затражити писмо, тврдећи да је упућено њему, што Немуру не одговара, јер би тиме себе дискредитовао код принцезе Де Клев, али ипак пристаје. Новонастала ситуација приближава Немура и принцезу — уједињени у задатку да спасу видама тако што ће по сећању саставити писмо, заљубљени проводе неколико сати насамом у радосном разговору. Писмо је толико лоше реконструисано да није успело да завара краљицу, која никада неће опростити видуама.

Принцеза Де Клев увиђа како постаје све ближа Немуру и моли мужа да се поново повуче у Куломје. Тамо ће му ускоро упутити признање: пред мужевљевим опаскама како је исувише млада да би се повукла у осаму и наваљивањима да се врати у Париз, принцеза признаје да је заљубљена у другог мушкарца, чије име не открива, и моли мужа да се сажали на њу и управља њеним поступцима, будући да више нема мајке која би је штитила. Принц Де Клев је истовремено задивљен и очајан због жениног поступка. Немур је кришом чуо ово признање и наслућује да је о њему реч, али није сигуран, будући да принцеза није изговорила ниједно име. Несмотрен, војвода препричава ову авантуру видуама, који је преноси Марији Стјуарт, и ускоро цео двор прича о неубичајеном поступку жене која признаје свом мужу да воли другог мушкарца.

Принцеза Де Клев пада у очај када чује од Марије Стјуарт ову причу, јер зна да се може само на њу односити, те окривљује мужа да је одао њихову тајну. Муж, пак, сматра да принцеза није могла да издржи да је не повери некој блиској пријатељици. Обузет љубомором, ставља жену на искушења како би открио ко је мушкарац у кога је заљубљена, и све више сумња на војводу Де Немура. Овај је опхрван кајањем што је

открио принцезину тајну и „више осећ[a] зло које јој [је] учинио него оно којим [је] сам себи код ње наудио.“⁹⁴³

Приликом турнира, на коме Немур носи боје које принцези дају знак да је заљубљен у њу, краљ је тешко рањен у око и цео двор страхује да ће се обистинити предсказање једног астролога према коме ће краљ млад погинути у двобоју.

Четврти део

По краљевој смрти, двор добија ново лице. Госпођа Де Валантиноа пада у краљичину немилост. Током крунисања новог краља у Ремсу, принцеза се повлачи у Куломје, где Немур кришом долази, не знајући да га прати повереник принца Де Клева. Увече, Немур из потаје гледа принцезу како посматра слику опсаде Меца на којој се налази и његова фигура и покушава да јој се приближи; принцеза чује шум и сместа се повлачи у одају где се налазе њене жене. Наредних дана Немур поново долази, једном и у пратњи своје сестре госпође Де Меркер која станује у близини, и узалуд покушава да се приближи принцези, која све чини да му не допусти да насамом са њом дође до речи.

Шпијун подноси принцу Де Клеву двосмислен извештај, рекавши му да Немур јесте био у Куломјеу, али да не може тврдити да је дошло до сусрета са принцем; принц не жели до краја да га саслуша. Разједен љубомором, пада у постељу и пребацује супрузи како ће бити крива за његову смрт, поручујући јој да је нико неће волети као он, и да ће сви, а нарочито Немур, само тражити да задовоље сујету њеним освајањем. Принцеза се заклиње мужу да није комуницирала са Немуром у Куломјеу, али разуверавање долази прекасно.

Ван себе после мужевљеве смрти, принцеза живи повучено, проводећи део времена у Паризу, где од Марије Стјуарт сазнаје да Немур понекад долази, а од једног трговца поред њене куће чује да се изван наочити господин настанио преко пута како би гледао на њене прозоре. Принцеза је узбуђена спознајом да би то могао бити Немур. Овај уз помоћ видама Де Шартра организује сусрет са принцем, током ког му она изјављује да гаји осећања према њему, али да је то последњи пут да се виде, јер из дужности никада неће дозволити да је заведу страсти. На Немурова преклињања да размисли јер више не постоје никакве препреке њиховој љубави и браку, принцеза додаје да, поред успомене на мужа, зарад сопственог спокоја не може прихватити

⁹⁴³ Исто, стр. 132.

Немурову љубав, јер је, след Немурових „склоности ка удварању”, свесна да ће је стално изједати љубомора, за коју сматра да је најстрашнија од свих мука.

Немур и видам више пута неуспешно покушавају да допру до принцезе и измоле је да поново размисли. Она живи повучено, у „тужном спокоју”, проводећи пола године у манастиру, а другу половину на поседу у Пиринејима. Како време пролази, Немурова страст јењава, а принцеза умире од чежње у цвету младости, оставивши за собом пример „недостижне врлине”.⁹⁴⁴

Госпођа Де Лафајет документовала се за овај роман из поменуте Мезреове *Историје Француске*, у којој је, између осталог, нашла детаљан портрет краљице Катарине Медичи и слику двора по смрти краља Анрија II. Брантомове књиге *Живот славних госпи Француске (Vie des dames illustres de France)* и *Животи галантних дама (Vies des dames galantes)* пружиле су јој портрет краљеве сестре Маргерите и инспирацију за опис наклоности Елизабете Енглеске према Немуру, чију привлачност и заслуге Брантом описује следећим речима: „био је толико савршен у свему, вичан оружју, тако пун свих врлина да би га госпе радо прогањале како би му се предале; видео сам међу њима и слободније, а и најчедније како напуштају своје чедно уздржавање због њега”⁹⁴⁵. На тему стереотипног виђења полова, то јест „женских” врлина и мана, илустративан је коментар који Брантом у виду својеврсне максиме надовезује на опис прекида пријатељства између Катарине Медичи и видама Де Шартра, коме се краљица „окрутно осветила” и за чији су боравак у Бастиљи по завери у Амбоазу многи кривили управо краљицу: „Али шта се ту може? Када госпа, која је волела, омрзне вољеног, спремна је на све могуће довитљивости које би исказале јачину њене мржње.”⁹⁴⁶

Сам портрет Катарине Медичи, чија ће притворност бити истакнута на првој страници романа⁹⁴⁷, госпођа Де Лафајет нашла је у поменутој Мезреовој *Историји Француске*. Историчар у наредним редовима наглашава краљичину превртљивост и

⁹⁴⁴ Исто, стр. 180.

⁹⁴⁵ „[C]ar il était si accompli en toutes choses, et si adroit aux armes, et autres vertus, que les Dames à l’envi volontiers l’eussent couru à force ; ainsi que j’en ai vu des plus fringantes et plus chastes, qui rompaient bien leurs jeûnes de chasteté pour lui.” Brantôme, *Vies des dames galantes*, 1666, цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 484.

⁹⁴⁶ „Mais qu’y saurait-on faire? Quand une dame qui a aimé vient à haïr, elle en trouve toutes les inventions du monde pour bien haïr” (t. VI, p. 122). Цит. у Alain Niderst, *нав. дело*, стр. 459.

⁹⁴⁷ „Због властољубиве своје нарави краљица је налазила великог уживања у владању; чинило се да без муке подноси краљеву приврженост војвоткињи де Валантиноа, јер није због ње показивала нимало љубоморе; али она је била тако дубоко притворна да је тешко било оценити њена осећања, а и политика ју је нагонила да војвоткињу приближи својој личности, да би тако и краља приближила себи.” *Принцеза Де Клев*, стр. 8.

дволичност, уједно подвлачећи како се није либила посегнути за „женским дражима” када би јој такво средство било потребно:

Не само из интереса, већ и по природној склоности, уживала је сејући завист и правећи раздор међу великашима, показујући благонаклоност час према овима, час према онима, час према католицима, час према хугенотима, тако да старо гесло куће Медичи — *Zavadi na vladaj* — никоме није боље пристајало из њене лозе до њој. [...] Претварала се да отвара срце свима који би јој се приближили, прилагођавала би израз лица, очи, глас и држање расположењима једних или других како би распламсала или зауздала страсти; час строга и озбиљна, час блага и предусретљива, у једном трену покорна, четврт сата касније претећи настројена; сад весела, потом тужна, није штедела ни молбе, ни сузе, ни умилне присности, нити предност дражи својих кћери. Својим лукавствима, као и новцем који је трошила како би исплаћивала тајне изасланике или поткупљивала слуге великаша, успевала је да дозна све њихове тајне и изнађе начина да их међусобно завади. Но, упркос свом том труду, није имала довољно дара за владање. Беше домишљата и подмукла, али не и снажна и моћна духа; напротив, беше срамежљива, сујеверна, неспособна да са подједнаком снагом спроводи све замисли, које, приде, нису биле утемељене, већ засноване на предсказањима астролога, видовњака и других шарлатана, у које је имала много поверења. Стога су, уместо да она лично влада, заправо њоме управљали други.⁹⁴⁸

Када у наставку буде представљао краљичину везу са видамом Де Шартром, Мезре ће истакнути како краљица, иако је при управљању државом показала „мушку храброст” и „промућурност и држање истинског државника”, ипак, будући жена, није могла одолети љубавној страсти. Опис указује и на друштвену праксу „галантног” удварања из користи:

⁹⁴⁸ „[N]on seulement par intérêt, mais même par inclination naturelle, elle se plaisait merveilleusement à semer des jalousies et des divisions entre les Grands, favorisant tantôt ceux-ci, tantôt ceux-là, écoutant les Catholiques, puis les Huguenots ; si bien que l’ancienne devise de sa maison de Médicis, *Divide ut régnes*, ne convint jamais mieux à pas un autre de cette race qu’à elle. [...] Elle feignait d’ouvrir son cœur à tous ceux qui l’approchaient, accommodait son visage, ses yeux, sa voix et sa contenance aux passions des uns et des autres pour les inciter ou pour les retenir, paraissait maintenant grave et sérieuse, tantôt douce et affable, tantôt suppliante, à un quart d’heure de là menaçante, à cette heure joyeuse, aussitôt triste, et n’épargnait ni prières, ni larmes, ni même ses plus familières caresses, et les attraites de ses filles. Avec ses artifices, et avec l’argent qu’elle dépensait à entretenir des Émissaires, et à gagner les valets auprès des Grands, elle savait tous leurs secrets, et par là trouvait moyen de les brouiller ensemble. Mais quoiqu’elle se donnât toutes ces peines pour régner, elle n’en avait pourtant point le génie. Son esprit était fin et rusé, mais non pas fort et puissant ; au contraire, timide, superstitieux, qui ne suivait pas ces desseins de même force, et qui ne les bâtissait pas sur de bons et solides fondements, mais sur les prédictions des Astrologues, Devins et autres Charlatans, auxquels elle avait grande croyance. De telle sorte, qu’elle fut l’instrument de la domination d’autrui, et n’en jouit presque jamais elle-même.” Mezeray, *Histoire de France*, 1646, цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 494.

[Н]ије, ипак, у толикој мери пригушила нагоне својствене своје полу како би се могло рећи да је била лишена страсти која је владала на двору од њеног свекра Франсоа Првог до гашења лозе Валоа. Гајила је наклоност према разним мушкарцима, између осталог, и према Франсоа де Вандому, видаму од Шартра [...] Но, не тврдим да је то пријатељство превазилазило границе удварања. Осим што је таква била мода, јер није било госпе која није имала свог витеза, био је то за краљицу поуздан начин да најмоћнијом од свих врста привржености крај себе осигура особе које би јој служиле. Стога је на свом двору допуштала и подносила разноврсне изјаве наклоности, што од наварског краља, што од принца Де Кондеа, што од других значајних владара и великаша, али све то беше без скандала, како тврди сир Брантом, какве год измишљотине хугеноти наводили као повод да увреде њену чедност.⁹⁴⁹

3.3.2.3. Пажљиво осмишљена издавачка „кампања”: приповест *Несрећна врлина* (*La Vertu malheureuse*) као најјава романа *Принцеза Де Клев*?

Пре него што ће се роман *Принцеза Де Клев* појавити у марту 1678⁹⁵⁰, у јануару исте године часопис *Галантни Меркур* објавио је непотписану причу „Несрећна врлина”⁹⁵¹, која представља својеврсну скицу романа, а уједно, према мишљењу Мориса Лога (Maurice Laugaа), служи да читалачкој публици „најави” сцену признања која ће је заокупљати месецима по објављивању *Принцезе Де Клев*⁹⁵². Реч је о егземпларној приповести са тезом (о чему сведочи и чињеница да јунаци нису одређени личним именима), којом се желе подвући „херојски поступци што заслужују да се дуго памте.”⁹⁵³ Наратор(ка) представља пријатељици причу о младој грофици која се по мужевљевој

⁹⁴⁹ „Pour achever l'éloge de cette Princesse, je dirai que parmi ses grandes occupations où elle faisait paraître un courage d'homme avec toute la prudence et la conduite d'un parfait Politique, elle n'oublia pas tellement son Sexe, qu'on puisse dire qu'elle ait été exempte de la passion qui dominait à la Cour, depuis le roi François premier son beau-père, et qui a duré jusques à l'extinction de la postérité des Valois. Elle eut diverses inclinations, et entre autres pour François de Vendôme vidame de Chartres [...] Je ne veux pas dire que cette amitié ait passé les bornes de la galanterie. Outre que c'était la mode, parce qu'il n'y avait guère de Dames qui n'eussent leurs Chevaliers, c'était un moyen de s'assurer de personnes qui la servissent par le plus puissant de tous les engagements. C'est pourquoi encore elle souffrait diverses inclinations à sa Cour, tant du roi de Navarre, et du prince de Condé que de plusieurs autres Princes et grands Seigneurs ; mais c'était sans scandale, comme dit le sieur de Brantôme, quelque prétexte qu'en prissent les Huguenots pour donner atteinte à sa chasteté.” Цит. у *Исто*, стр. 500.

⁹⁵⁰ Према подацима које је сакупио Ален Нидерст, роман је завршен 1677. године, штампан је 8. марта 1678, а 17. марта је пуштен у продају; в. Alain Niderst, *нав. дело*, стр. XXXIII–XXXIV.

⁹⁵¹ *Mercure galant*, janvier [tome 1], 1678, 52–93. Прича се у целости налази у Madame de Lafayette, *Œuvres complètes*, édition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, стр. 507–513.

⁹⁵² О овоме сведочи сведочи и анкета о користи или штетности признања коју је Доно де Визе, уредник часописа *Галантни Меркур*, објавио у јулу исте године, а о којој ће више речи бити у наредном поглављу.

⁹⁵³ Уп. почетак приче: „Comme les Inscriptions conservent la mémoire de ce qui se passe de plus grand au monde, on en devrait faire pour toutes les actions héroïques qui méritent un long souvenir. Je mets de ce nombre la Retraite de l'admirable Personne dont vous me parlez.” *Исто*, стр. 507.

смрти повукла у манастир, нарочито истичући разлоге који су је навели на повлачење из света. Ова приповест о младој лепотици која се повиновала очевом избору богатог грофа за мужа, иако је пре брака била заљубљена у другог мушкарца (мање богатог маркиза за ког се ће се испоставити да је мужевљев близак пријатељ), сажима вредности високог дворјанског друштва и поимање љубави које ће чинити срж *Принцезе Де Клев*: љубав је приказана као сажижућа сила која се рађа на први поглед, која се храни погледом⁹⁵⁴, и од које се једино повлачењем може утећи, иако ће и тада наставити да гори⁹⁵⁵; јунакиња, растрзана између дужности и страсти, признаје мужу „грешна” осећања и повлачи се у осаму; муж јој налаже да се врати на двор; по мужевљевој смрти, грофица позива маркиза и признаје му љубав, истовремено се опраштајући од њега јер је одлучила да се повуче у манастир. Опис младе јунакиње на почетку приче истиче најзначајније одлике пристојне жене:

У ње не само да се није могла уочити каква лоша особина, него је имала све оне одлике које се могу пожелети код савршене жене: била је лепа, али не и охола, учтива, али не и понизна, истанчаног, али не и извештаченог духа, љубазна без усиљавања. Најзад, у читавом њеном опхођењу беше нечег тако дражесно нежног што би дирнуло срце свих чим би је спазили [...]⁹⁵⁶

И поред крајње дражесности, још више од лепоте, ову лепотицу одликовала је изузетна врлина [...]⁹⁵⁷

Закључак приповести подвлачи грофичину врлину, каква се ретко среће, и која ће бити истакнута и на крају романа *Принцеза Де Клев*:

⁹⁵⁴ Уп. *Исто*, стр. 510: „Il n’attend rien d’elle, il est même résolu de ne lui parler jamais de son amour, mais le plaisir de la voir lui est trop sensible pour en être toujours privé.”

⁹⁵⁵ Уп. *Исто*, стр. 509: „La Comtesse charmée de son respect, en redoubla son estime ; mais comme elle avait une vertu tort délicate, ce redoublement d’estime lui fit peur; et sans vouloir pénétrer de quel principe partait la pitié qu’elle avait de son malheur, elle [résolue] de fuir tout ce qui pouvait l’entretenir dans des sentiments que la sévérité de son devoir trouvait condamnables. Il n’y en avait point un plus sûr moyen que de s’éloigner.”

„L’absence n’efface point les impressions qu’elle a cru perdre en s’éloignant, elle s’en fait une honte, mais sa scrupuleuse vertu ne peut l’emporter sur le penchant qui la violente. Le Marquis lui est présent à toute heure, et plus elle tâche de l’oublier, plus elle se trouve contrainte de penser à lui.”

⁹⁵⁶ „C’est peu de dire qu’on ne pouvait découvrir en elle aucune mauvaise qualité, elle avait toutes celles qu’on peut souhaiter dans une Personne tout accomplie. Elle était belle sans fierté, civile sans abaissement, spirituelle sans affectation, complaisante sans contrainte, et il y avait un je ne sais quel charme de douceur répandu dans toutes ses manières, qui touchait le cœur dès qu’on la voyait [...].” *Исто*, стр. 507.

⁹⁵⁷ „La Belle qui toute charmante qu’elle était, avait encore plus de vertu que de beauté.” *Исто*.

Одржала је задату реч, и, иако је још млада и лепа, повукла се у један манастир који је посећивала док је боравила у Лангдоку и ту се и недавно замонашила, како су ми потврдили. Признајте, госпођо, да се толика врлина ретко среће када се укажу тако подстицајне прилике да се прекрше сопствена начела. Љубав је жестока страст која се не повинује увек разуму.⁹⁵⁸

Па ипак, значајне разлике откривају колико је роман комплекснији и психолошки продубљен, а мотивација поступака одређених ликова другачија. Читалац-екстрадијегетички адресат, није довољно убеђен у оправданост јунакињиног одбијања вољеног мушкарца, колико ће то бити случај са романом *Принцеза Де Клев*, између осталог и зато што нараторски коментари управљају његове симпатије ка несрећним заљубљенима. За разлику од благонаклоног принца Де Клева који је заљубљен у своју жену и може изазвати саосећање и сажаљење код читаоца, грофичин муж се овде диви искрености своје супруге, али се врло убрзо окреће љубавници и у очима света своју нову страст оправдава женином наклоношћу према другом мушкарцу, што спречава читаоца да развије симпатије према његовом лику:

Иако опчињен изузетном врлином своје супруге, гроф се заљубљује у једну лепотицу, чијој је сујети ласкало да га освоји, и усрдно јој се удвара. Грофица почиње сумњати на љубавну сплетку јер се муж према њој понаша све хладније. Ипак, скрива свој јад и, не жалећи се на промене у његовом понашању, чини све што врла жена може учинити како би поново задобила срце свог мужа. Но, сва њена нежност је узалудна: гроф се слепо одаје страсти, која је убрзо толико одјекнула међу светом да грофица више не може да се претвара како јој је непозната, и стога сматра да је дужна исказати своју бол мужу. Овај то прима као тричарију, рекавши жени да, пошто он њој није замерио нарочито уважавање које је имала према маркизу и дозволио јој је да га виђа, исто тако њу не би требало да саблажњава пажња коју он указује изузетно углађеној жени која је била толико добра да је прихвати.⁹⁵⁹

⁹⁵⁸ „Elle lui a tenu parole, et to u te jeune et toute belle qu'elle est encore, elle est entrée dans un Couvent o ù elle avait fait habitude pendant qu'elle était en Languedoc, et l'on m'assure qu'elle y a pris le voile depuis quelques jours. Avouez, madame, qu'il est rare de trouver tant de vertu dans des occasions aussi pressantes de ne pas suivre si scrupuleusement ses maximes. L'Amour est une passion violente qui ne se rend pas toujours à la raison.” *Исто*, стр. 513.

⁹⁵⁹ „Le Comte, tout charmé qu'il est de l'extraordinaire vertu de sa Femme, devient amoureux d'une Belle qui se fait honneur de sa conquête. Il lui rend de grandes assiduités, et la Comtesse commence à le soupçonner de quelque intrigue par les froideurs qu'il lui fait paraître. Elle dissimule son chagrin, et sans se plaindre de son changement, elle fait tout ce qu'une vertueuse Personne peut faire pour regagner le cœur d'un Mari. Toute sa tendresse est inutile. Le Comte s'abandonne aveuglément à sa passion, et elle fait tant d'éclat, que la Comtesse qui ne peut plus l'ignorer, se trouve obligée de lui en témoigner sa douleur. Il traite la chose de bagatelle, et lui dit, que comme il

[Н]е знајући чиме да пред пријатељима оправда гласине о својој новој страсти, он пребацује кривицу на грофицу, која га је, заљубивши се у његовог пријатеља, навела да се освети приврженошћу која јој задаје јаде.⁹⁶⁰

Овакво представљање догађаја може се читати као осуда уговорених бракова, која је у више наврата присутна и у коментарима наратора/ке. Наиме, на почетку приповести, иза „конаца судбине”, јасно се назире да маркиз у кога се млада девојка за удају заљубила неће постати њен супруг због имовинског стања, као и да се воља девојке племенитог рода мора повиновати вољи оца:

Међутим, како се фаталност меша у све, а нарочито у љубав, један млади маркиз, *који је био од довољно племенитог рода како би понео ову титулу, али није имао довољно богатства којим би је поткрепио у своју корист*, дошао је да проведе јесен на поседу који је имао поред племићевог имања.⁹⁶¹

[...] она се никаквим обзирима није бранила од задовољства које су јој пружале његове посете и, исказујући отворену љубазност према њему, није обратила пажњу на то да је *одлука при којој је стајала, да као девојка доброга рода жели оно што се од ње очекивало да жели*, није штитила од тајне привржености коју неће увек бити способна да победи.⁹⁶²

За разлику од принцезе Де Клев, која је војводу Де Немура упознала после венчања, грофица је маркиза заволела пре него што ће јој гроф бити представљен као будући муж. Ова чињеница, као и употреба подвученог модализатора *желети* уз глагол *волети*, и

ne trouvait point à dire qu'elle eût de l'estime particulière pour le Marquis qu'il lui permettait de voir, elle ne devait point se scandaliser des soins qu'il rendait à une fort honnête Personne qui avait la bonté de les souffrir.” *Исто*, стр. 511.

⁹⁶⁰ „[...] et ne sachant par où se justifier avec ses Amis de l'éclat que fait sa nouvelle passion, il en rejette la faute sur la Comtesse, qui ayant pris de l'amour pour son Ami, l'a porté à se vouloir venger d'elle par l'attachement qui la chagrine.” *Исто*, стр. 512.

⁹⁶¹ „Cependant comme il y a de la fatalité en toute chose, et plus en amour qu'en aucune, un jeune Marquis, qui avait assez de naissance pour en prendre le titre, et trop peu de bien pour en soutenir avantageusement la qualité, vint passer l'Automne dans une Terre qu'il avait, voisine de celle vieux Gentilhomme.” *Исто*, стр. 507–508. Курзив Ж. Ж.

⁹⁶² „[E]lle n'usa d'aucune précaution contre le plaisir que lui donnaient ses visites, et ayant pour lui une civilité ouverte, elle ne prit pas garde que *la résolution où elle demeurait de vouloir en fille bien née tout ce qu'on jugeait à propos qu'elle voulût*, ne la défendait pas d'un engagement secret qu'elle ne serait pas toujours en pouvoir de vaincre.” *Исто*, стр. 508. Курзив Ж. Ж.

суперлатива придева *дирљив* који наратор(ка) користи при препричавању сцене признања, поткрепљују нашу интерпретацију:

Она отпочиње [признање] изразима најјаче љубави за коју жена може бити способна према мужу ког јединог на свету *жели воleti*; преклињући га, указује му на своје опхођење од када се оженио њоме, и, пошто му је стотину пута посведочила непобедиву верност, признаје му да, пре него што ју је он упознао, беше према маркизу осетила наклоност због које је пожелела да се њен отац изјасни у његову корист. Представља му *најдирљивију* могућу слику патње коју подноси след своје строге врлине.⁹⁶³

Такође, у следећем одломку наратор(ка) накратко прекида ток приче и усваја интересну тачку гледишта коментаришући развој догађаја као неповољан по заљубљене:

[Супружници] [к]рећу, враћају се на двор. Двојица пријатеља настављају уобичајено да се виђају, а грофица удвостручује приврженост према мужу и предузима све строже мере опреза како се никада не би задесила сама са маркизом. Овај је све силније воли, али јој то ставља до знања само преко љубазности пуних уважавања, што грофици још јаче доказује колико је достојан да буде вољен. *Али, ово двоје заљубљених још не беху довољно несрећни. Послушајте наставак њихових недаћа.* Гроф, иако опчињен изузетном врлином своје супруге, заљубљује се у једну лепотицу, чијој је сујети ласкало да га освоји.⁹⁶⁴

За разлику од принца Де Клева који ће умрети од љубоморе, гроф умире од изненадне болести, а грофица налаже маркизу да се више никада не сретну јер би у супротном оправдали гласине о њиховој љубави, које круже заслугом њеног покојног мужа:

⁹⁶³ „Elle commence par les protestations du plus fort amour dont une Femme puisse être capable pour un Mari qu'elle veut aimer seul au monde ; le supplie d'examiner la conduite qu'elle a tenue avec lui depuis qu'il l'a épousée; et après mille assurances réitérées d'une inviolable fidélité, elle lui avoue qu'avant qu'il l'eût jamais vue, ni qu'elle pût croire qu'il dût être un jour son Mari, elle avait senti pour le Marquis un penchant qui lui avait fait souhaiter que son Père se voulût déclarer pour lui. Elle lui fait là-dessus la peinture la plus touchante de ce qu'elle souffre par la sévérité de sa vertu.” *Исто*, стр. 510. Курзив Ж. Ј.

⁹⁶⁴ „On part, on vient à la Cour. Les deux Amis continuent à se voir à l'ordinaire, et la Comtesse qui redouble son attachement pour son Mari, prend en même temps de plus sûres précautions pour ne se trouver jamais seule avec le Marquis. Il l'aime toujours plus éperdument, et ne s'explique avec elle que par des complaisances respectueuses, qui lui font connaître plus fortement combien il est digne d'être aimé. Ces deux Amants n'étaient pas encore assez malheureux. Voyez la suite de leur disgrâce. Le Comte, tout charmé qu'il est de l'extraordinaire vertu de sa Femme, devient amoureux d'une Belle qui se fait honneur de sa conquête.” *Исто*, стр. 511.

Маркиз се враћа и, после признања у своју корист коме је присуствовао, не сумња да је грофица рада да га усрећи. Међутим, грофица подноси жртву својој строгој врлини. Предочава му да би, ако би пристала да се уда за њега након гласина које су кружиле, свету дала повода да поверује како су те гласине у потпуности истините, те, како би обуставила оговарања и поштедела маркиза туге коју би осећао када би другоме одобрила оно што је њему одбила, обећава му да ће се заувек повући из света.⁹⁶⁵

Морис Лога сматра како је намена ове кратке приче била искључиво да привуче пажњу публице сценом признања и „узбурка” јавно мњење пре објаве романа *Принцеза Де Клев*.⁹⁶⁶ Међутим, нико међу поменутих приређивачима сабраних дела госпође Де Лафајет не представља ову причу као њено дело. Камиј Есмен-Саразен је интегрално прилаже у *Сабраним делима* госпође Де Лафајет, али не тврди експлицитно да је прича потекла из ауторкиног пера, нити је уврштава у садржај ауторкиних дела на почетку издања. Андре Боније заступа становиште по ком је у питању текст плагијатора који је на брзину саставио дело слично *Принцези Де Клев*, о чијем се заплету већ говорило међу светом пре објављивања.⁹⁶⁷ Поред тога, напоменимо да сцена признања мужу није сасвим нова, будући да је слично признање заступљено у новели-кратком роману *Љубавне пометње*⁹⁶⁸ (*Les Désordres de l'amour*) госпође Де Вилдје из 1675. године. У овом делу супруга маркиза Де Терма (le marquis de Termes) признаје своје мужу да је од ране младости заљубљена у барона Де Белгарда (le baron de Bellegarde), његовог нећака, који није био довољно богат како би њен отац пристао да је уда за њега. Муж умире стицајем несрећних околности, а даљи ток приче прати његову удовицу, која се по његовој жељи удаје за вољеног мушкарца, али тиме не проналази срећу.

Из наведених разлога: превасходне намене *captatio benevolentiae* и непоуздане атрибуције ове кратке приче са тезом, у којој су ликови слабо психолошки продубљени, то јест схематизовани у служби сижеа, ми јој нећемо поклањати додатну пажњу у властитом читању опуса госпође Де Лафајет, које ће бити предмет петог поглавља овог рада. Ипак, сматрали смо да је значајно скренути пажњу на њу као још један од примера

⁹⁶⁵ „Le Marquis revient, et après l'aveu favorable qu'on lui a fait, il ne doute point qu'on ne soit disposé à le rendre heureux, mais la Comtesse se sacrifie à la sévérité de sa vertu. Elle oppose que si elle consentait à l'épouser après les bruits qu'on a fait courir, elle donnerait lieu de croire qu'on n'aurait rien dit que de véritable ; et pour faire taire la médisance, et épargner au Marquis le chagrin qu'il pourrait avoir si elle accordait à un autre ce qu'elle se trouvait obligée de lui refuser, elle lui promet de renoncer pour jamais au monde.” *Исто*, стр. 512–513.

⁹⁶⁶ Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 25–26.

⁹⁶⁷ André Beaunier, *L'Amie de La Rochefoucauld*, Paris : Ernest Flammarion, 1927, стр. 201–202.

⁹⁶⁸ Српски превод наслова преузимамо од Јована Попова, *нав. дело*, 2001, стр. 174.

поимања љубави-страсти, питања брака и величања женског угледа у епохи настајања *Принцезе Де Клев*.

3.4. Место госпође Де Лафајет у развоју француске новеле и класицистичког романа

Разлози инфериорног статуса у односу на поезију а веће популарности међу читалачком публиком, које Тамара Валчић-Булић наводи као пресудне за полет кратке ренесансне прозе ван прескриптивних руминација ерудита⁹⁶⁹, применљиви су и на кратке прозне форме у XVII веку. Јован Попов бележи да је у Француској у XVII веку „објављено преко 1100 дела, која се, са мање или више основа, могу назвати романом”⁹⁷⁰. Иако широко распрострањен у усменој употреби, појам *роман* не појављује се као рубрика међу каталозима из XVII века, већ су краћа прозна остварења класификована углавном под „*histoire*” или „*nouvelle*”, па чак и под „*poésie*”⁹⁷¹. Роман није високо пласиран међу књижевним жанровима, слободнији је јер још није теоретизован попут позоришних облика⁹⁷², не захтева велику ерудицију, те доживљава све већи успон са порастом броја читалаца, нарочито међу женском публиком⁹⁷³. Због ове последње наведене чињенице роман је био један од презренијих жанрова међу учењацима, нарочито при академијама. Илустрације ради, Антоан Фиртјер у већ поменутом речнику наводи да се под романом подразумевају „књиге са невероватним љубавним причама и витешким пустиловинама, измишљене за разбигригу лењиваца”⁹⁷⁴. Шарл Сорел такође примећује како романи похрањују грешне склоности, и како женски део дворске елите

⁹⁶⁹ В. Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 16.

⁹⁷⁰ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 121.

⁹⁷¹ О дефиницији кратке приповедне прозе и међусобној заменивости термина *conte, nouvelle, histoire* у XVI веку в. Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 9–11, 19–22.

⁹⁷² Уп. Боалоову опсервацију у *Песничкој уметности (L'Art poétique)* из 1674:

„Фриволан је роман и све му се прашта

Доста је да прича забави у лету

Претерана строгост ту потребна није” (III, 119–121)

Цит. у Слободан Витановић, *Поетика Николе Боалоа и француски класицизам*, Београд: Српска књижевна задруга, 1971, стр. 268. (Исте стихове цитира и Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 13).

⁹⁷³ В. Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 97. Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 282 додаје категорији жена и млађе читалачке публике растући број свештених лица која се баве питањем теорије и/или намене романа. Он такође истиче да се друштвени опсег публике „постепено шири од аристократске елите ка образованом и имућном грађанству”, *Исто*, стр. 275. Уп. Christian Jouhaud, Alain Viala (dir.), *De la publication entre Renaissance et Lumières*, Paris : Fayard, 2002. Вијала подвлачи да су успону романа допринели издавачи попут Клода Барбена, који су штампали романе у ситнијем, лако преносивом џепном формату, који је уз то био и јефтинији.

⁹⁷⁴ „Livres fabuleux qui contiennent des Histoires d’amour & de Chevaleries, inventées pour divertir & occuper des faineants.” Antoine Furetière, *нав. дело*, одредница „roman” на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1831.image>>.

у њима налази преувеличану слику својих заслуга, јер представљају „тријумф њиховог пола. Управо у њима настоји се показати како жене краљују над мушкарцима и читавим светом, и како их чак треба признати за богиње; нема места на којем је више уздигнута њихова вредност.”⁹⁷⁵ С друге стране, у поменутом *Трактату о пореклу романā*, Ије, пак, „разбибризи” придодаје дидактичку димензију, дефинишући роман као „фикције о љубавним авантурама, уметнички писане у прози, за задовољство и поуку читалаца.”⁹⁷⁶ Основни циљ романа, према Ијеу, „јесте поучавање читалаца којима увек треба предочити крунисану врлину и кажњени порок.”⁹⁷⁷

Већ с почетка и у првој трећини XVII века, трагичне приповести Франсоа де Росеа (François de Rosset, *Les histoires tragiques de notre temps*, 1614) или Жан-Пјера Камија (Jean-Pierre Camus)⁹⁷⁸ представљале су кратке наративне форме у којима су ликови укоренењени у блиску прошлост, а аутори сликањем раздирућих дејстава страсти (убистава, инцестних веза, чедоморстава, бављења враџбинама...) желе да изазову јак утисак код читаоца и пруже моралну поуку⁹⁷⁹. Поред ђавољих искушења која усмеравају људске нагоне, нарочито је негативно приказана жена, „предмет неукротиве љубавне страсти, узрок смрти и уништења”⁹⁸⁰. Ками у *Похвали побожним повестима* из 1621. истиче дидактичко-морализаторску димензију: „Испод дражи повести желео сам да скријем корисност поуке, како би сласт једног послужила као сируп и преносник горчине другог”⁹⁸¹. Овим аспектом Росе и Ками настављају позноренесансну традицију новела са трагичном тематиком у којима се, како примећује Тамара Валчић-Булић, „француски приповедачи [...] утркују у упозорењима и моралистичким порукама.”⁹⁸² Типична схема трагичних приповести, резимира Т. Валчић-Булић на трагу Цветана Тородова (Tzvetan Todorov) и Лионела Соџија (Lionel Sozzi), јесте бипартитна: закон/кршење закона или закон/одбијање да се закон прекрши, или, пак, чешће, трипартитна: забрана/кршење забране/кажњавање, затим извршавање неког задатка/

⁹⁷⁵ Charles Sorel, *De la Connoissance des Bons Livres*, 136, цит. у Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 210.

⁹⁷⁶ Pierre Daniel-Huet, *Traité de l'origine des romans* [1670], Stuttgart, 1966, 4–5, цит. према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 219.

⁹⁷⁷ Исто. Опширније о овом Ијеовом трактату в. Јован Попов, „Теорија романа опата Ије”, *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, РН1, 1997, 64–80.

⁹⁷⁸ Најпознатији Камијеви наслови јесу *La Mémoire de Darie*, 1620, *l'Alexis*, *Les Caquets de l'accouchée*, 1622–23, *Amphitéatre sanglant*, *Spectacles d'horreur*, 1630.

⁹⁷⁹ О позноренесансним новелама с трагичном тематиком (инспирираним новелама Матеа Бандела), с којима трагичне приповести двојице аутора деле многе црте в. Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 38–39, 68–69, 122, 137.

⁹⁸⁰ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 129.

⁹⁸¹ Jean-Pierre Camus, *Eloge des histoires devotes*, цит. према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 134. Детаљније о Камијевим побожним романима в. Исто, стр. 130–132.

⁹⁸² Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 80.

награда за учињено⁹⁸³. Ликови у њима више нису из нижих сталежа, као у предренесансној и раноренесансној новели, већ су племенитог рода и приказани стереотипно, кроз суперлативне апстракције које Т. Валчић-Булић објашњава „вертикалном визијом света и бића [...], аналогји[ом] између физичког изгледа, племенитог порекла и моралног понашања”⁹⁸⁴. Наспрам срчаности и поштења стоји љубавна жеља, виђена као пут ка блуду и посрнућу, те по правилу кажњена.⁹⁸⁵ Мешајући поступке и теме витешког и сентименталног романа са новелистичким тековинама и трагедијом, ове приповести, закључује критичарка, „као да учествују у припреми препорода романескног жанра”⁹⁸⁶, који ће се остварити у XVII веку.

Развој наративне прозе у току XVII века можемо грубо пратити у четири етапе: 1. пут од пасторалног до херојског романа у првој половини века, под Лујем XIII, 2. прелаз од херојског до галантног романа педесетих и шездесетих година XVII века, 3. заокрет ка галантној новели и кратком роману почев од шездесетих година, 4. спој галантног романа и филозофије с краја века (код, на пример, Фонтенела⁹⁸⁷).

У прву фазу спада чувени пасторални роман *Астреја* (1607–1627) Онореа д’Ирфеа, као и херојски и псеудоисторијски или „епски” романи попут Гомбервиловог (Gomberville) *Поликсандра* (*Polyxandre*, 1634) или *Клеопатре* (*Cléopâtre*, 1647) Ла Калпренеда (*La Calprenède*)⁹⁸⁸. Ови аутори инспирацију и извесну „предачку легитимацију” романескног жанра налазе у грчким романима који су у XVI веку преведени на француски, међу којима се нарочито истичу Хелиодорове *Етиопске приче о Теагену и Хариклеји* (преведене 1547)⁹⁸⁹. Ликови су приказани стереотипно, у служби радње, која најчешће прати (не)згоде двоје заљубљених: отмице, несреће на мору, раздвојеност због ратова, пре него што ће их срећан крај спојити. Главну нит приче прекида мноштво секундарних епизода и споредних ликова⁹⁹⁰. Тако Д’Ирфеовом *Астрејом*, поред главних јунака Астреје и Селадона, у пасторалном кадру Галије из V

⁹⁸³ Sozzi, 1991: 9, навод према Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 117.

⁹⁸⁴ *Исто*, стр. 122.

⁹⁸⁵ *Исто*, стр. 121.

⁹⁸⁶ *Исто*, стр. 69.

⁹⁸⁷ В. нарочито Bernard Le Bouyer de Fontenelle, *Entretiens sur la pluralité des mondes*, à Paris, chez la veuve C. Blageart, 1686.

⁹⁸⁸ В. Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 144–146.

⁹⁸⁹ Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 44, бележи да је роман превео Жак Амио (Jacques Amyot). Опширније о хеленским узорима, на које се позива и Жорж де Скидери у предговору роману *Ибрахим или славни паша* (1641) своје сестре Мадлене, или опат Ије у *Трактату о пореклу романā*, в. Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 150–151, 215–216, као и Laurence Plazenet, *L’Ébahissement et la délectation. Réception comparée et poétiques du roman grec en France et en Angleterre aux XVIe et XVIIe siècles*, Paris: Honoré Champion, 1997.

⁹⁹⁰ Јован Попов бележи да заплет *Астреје* броји чак четрдесет уметнутих прича (*нав. дело*, 2001, стр. 127).

века на преко пет хиљада страница дефилију многи споредни ликови, попут Иласа, својеврсног Дон Жуана чија је функција да, славећи чулност и љубавну несталност, заступа противтежу идеализованој платонској љубави каквој стреме остали ликови.

Најпознатији романи друге, „херојско-галантне” фазе, јесу десетотомни *Велики Кир* (1649–1653) и *Клелија* (1654–1660), у којима, како смо већ истакли, госпођица Де Скидери преко јунака старог Рима или Персије слика своје савременике и пружа анализу љубави која почива на поштовању, захвалности и/или наклоности кроз алегоричку Мапу Краљевства Нежности. Под утицајем салонског духа, љубав је представљена као продуховљена нежност; она подстиче јунаке на велика дела и доноси им славу. У овим романима анализа такве идеализоване љубави заступљена је и у виду дигресија, најчешће кроз дискусије између ликова, инспирисане монденским конверзацијама, а радња је лишена последица јаких страсти које ће постати примарна тема новела и кратких романа у другој половини века — заљубљени, растављени горепоменутих спољашњим препрекама, на крају се увек проналазе и остварују своју љубав. Као што смо већ предочили, осуда уговорених бракова и подстицање женске аутономије и образовања код Мадлене де Скидери, те слављење узвишене љубави-врлине спадају у протофеминистичке ставове, према речима Јована Попова, „необично смеле за оно доба.”⁹⁹¹

Паралелно са идеалистичком струјом развија се пародијска грана комичних приповести и романа у којима се, на трагу *Дон Кихота*, исмева пасторално-прециозна извештаченост или оштрије проказује штетан утицај идеалистичке литературе на младеж. Упечатљиве примере налазимо у *Настраном пастуру* (*Le Berger extravagant*, 1627–1628)⁹⁹² Шарла Сорела, где млади протагониста покушава да опонаша пастире из *Астреје*, или Фиртјеровом *Грађанском роману* (*Le Roman bourgeois*, 1666), у ком млада Жавота постаје жртва салонских ласкаваца.⁹⁹³

Са развојем цепног формата књига и успоном културне категорије галантности, почетком шездесетих година развија се новела-кратки роман⁹⁹⁴, жанр у коме ће главну,

⁹⁹¹ Исто, стр. 147.

⁹⁹² Књига у поднаслову издања из 1633. носи одредницу „Anti-Roman”. Српски превод наслова позајмљујемо од Јована Попова, *нав. дело*, 2001, стр. 134.

⁹⁹³ Детаљније о поетици романа грађанског реализма в. у Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 162–170.

⁹⁹⁴ Кованицу *nouvelle-petit roman* предочава René Godenne, « L’association ‘nouvelle-petit roman’ entre 1650 et 1750 », *Etudes sur la nouvelle française*, Geneve/Paris, 1985, pp. 31–42, навод према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 181. О овом потирању разлика у терминима, бар што се дужине текста тиче, сведочи, на пример, наслов дела госпође Де Вилдје *Cléonice, ou le roman galant. Nouvelle*. Детаљније о питању термилошких одредница в. одељак „Новела или кратка повест” у Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 180–183.

иако не и једину, реч имати ауторке⁹⁹⁵: поред госпође Де Лафајет, треба поменути галантне новеле или романе госпође Де Вилдје, која је захваљујући тези Мишлин Киенен (Micheline Cuénin) с краја прошлог века поново задобила пажњу изучавалаца књижевности француског класицизма⁹⁹⁶. У другој половини XVII века чак преко три стотине књига у поднаслову садржи термин *галантни роман, приповест* или *новела*.⁹⁹⁷ „Моду” галантних новела, краћих приповести које често за инспирацију узимају неки догађај из скорије историје, најавио је Сегре двотомном збирком *Француске новеле или Разноде принцезе Аурелије (Les Nouvelles françaises, ou les Divertissements de la princesse Aurélie)* из 1656. године. Дороти Франсес Далас подвлачи како је управо ово дело представљало прелазни корак између дугих романа-река и кратке фикције која је еволуирала до кулминацијске тачке коју ће представљати *Принцеза Де Клев*.⁹⁹⁸ У овој збирци Сегре кроз речи јунакиње дефинише разлику између новеле и романа:

Чини ми се да је разлика која постоји између романа и новеле у томе што роман описује ствари онако како пристојност то налаже и на песников начин, док се новела мора мало више држати историје и настојати да пружи слику ствари онако како их ми обично видимо да се дешавају пре него онако како их наша машта себи представља.⁹⁹⁹

Свест о поменутој разлици коју Сегре прави у степену вероватности заступљене у новели и роману госпођа Де Лафајет показује кроз једну успутну опаску наратора/ке у новели *Кнегиња Де Монпансије*: наиме, када војводе Де Гиз и Д’Анжу, скренувши с пута,

⁹⁹⁵ Дороти Далас наводи следеће ауторе и ауторке: Mme de Villedieu, Boursault, Saint-Réal, Pierre Ortigue de Vaumorière, Mme d’Aulnoy, Boisguilbert, Brémond, Préchac, sieur de Gurly, Courtilz, Rousseau de la Valette, Ghavigny. Списак најпознатијих дела в. у Dorothy Dallas, *нав. дело*, стр. 155–156.

⁹⁹⁶ Micheline Cuénin, *Roman et société sous Louis XIV : Madame de Villedieu (Marie-Catherine Desjardins 1640-1683)*, thèse, Atelier des thèses de Lille/Champion, 1979. В., на пример, Roxanne Decker Lalande (ed), *A Labor of Love: Critical Reflections on the Writings of Marie-Catherine Desjardins (Mme de Villedieu)*, London: Associated University Press, 2000, Edwige Keller-Rahbé (dir.), *Madame de Villedieu romancière : nouvelles perspectives de recherche*, Lyon : Presses universitaires de Lyon, 2004. Детаљна библиографија поново штампаних дела госпође Де Вилдје од седамдесетих година XX века до данас доступна је на адреси <<https://madamedevilledieu.univ-lyon2.fr/editions-des-oeuvres-de-mme-de-villedieu-567893.kjsp?RH=grac9>>. У српској академској средини дело госпође Де Вилдје представљено је код Јована Попова, *нав. дело*, 2001, стр. 189–192.

⁹⁹⁷ Ицрпан списак наслова в. у Marie-Thérèse Hipp, *Mythes et réalités : enquête sur le roman et les mémoires, 1660–1700*, Paris : C. Klincksieck, 1976, стр. 567–573.

⁹⁹⁸ „En somme, *Les Nouvelles Françaises* servent de transition entre les romans de dix tomes et les petites fictions qui entourent et rendent possible *La Princesse de Clèves*.” Dorothy Dallas, *нав. дело*, стр. 152.

⁹⁹⁹ „Il me semble, que c’est la différence qu’il y a entre le roman et la nouvelle que le roman écrit les choses comme la bienséance le veut et à la manière du poète, mais que la nouvelle doit un peu davantage tenir de l’histoire et s’attacher plutôt à donner les images des choses comme d’ordinaire nous les voyons arriver que comme notre imagination se les figure.” *Nouvelles françaises*, t. I, pp. 240–241, превео Јован Попов у *нав. дело*, 2001, стр. 187.

буду угледали прелепу кнегињу Де Монпансије у чамцу насред реке, наратор(ка) ће подвући: „Овај догађај испуни још већом радошћу младе принчеве и целу њихову пратњу. Личио им је на *доживљај из романа*.”¹⁰⁰⁰ Фиртјеров речник потврђује овај став: „Једном речи, све измишљене или невероватне приче сматрају се романима. Чак се и за какву невероватну анегдоту коју неко исприча у друштву каже ‘то је прави роман, то је згода из романа, заплет из романа’”.¹⁰⁰¹ Јован Попов истиче да је, управо из разлога што роман губи на угледу, већина дела која би се сврстала међу романима поднасловима одређена као галантна новела, историјска новела или, пак, галантна и историјска новела.¹⁰⁰² Госпођа Де Вилдје у *Галантним аналима (Annales galantes)* из 1671. године, истичући у први план морализаторску димензију оваквих штива, подвлачи да она поучним примерима из прошлости пружају младима, нарочито женама, реалну слику погубних страсти и нарушених женских угледа уместо идеализованог, непостојећег света *Клелије* или *Великог Кура*:

Настојала сам приписати морални смисао стварима које се чине представљеним исувише развратно. [...] Ако сам раскалашност неких жена нагласила до највеће бестидности, учинила сам то како бих пружила што упечатљивију слику непристојности. Каткад је опасно осликати порок само у слабом обрисима, јер ће нека жена подлећи искушењу коме би можда одолела да је била упозната са свим његовим последицама; стога, како бих уписала корисне поуке у примере које пружам, верно се држим начела кажњавања порока и награђивања врлине.¹⁰⁰³

Заљубљени се опростише нежно, заклињући се на верност. Ова сцена опраштања била би чудесно улепшана у каквом роману, и ја је сигурно не бих занемарила када би ова

¹⁰⁰⁰ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 178. Курзив Ж. Ј.

¹⁰⁰¹ „Et en un mot toutes les Histoires fabuleuses ou peu vraisemblables passent pour des Romans. On dit même d’un recit extraordinaire qu’on fait en compagnie, Voilà un Roman, c’est une aventure de Roman, une intrigue de Roman”, одредница *Roman* наведена у фусноти 973.

¹⁰⁰² Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 227. Попов подвлачи и како је Рене Годен пописао више од 150 наслова оваквих дела у периоду од 1660–1700.

¹⁰⁰³ „Du reste, j’ai tâché de renfermer un sens moral dans les choses qui paraissent les plus déréglées. [...] Si je pousse la débauche de quelques femmes jusques à l’effronterie, c’est pour donner des couleurs plus fortes à l’impudicité. Il est quelquefois dangereux de ne faire qu’une faible ébauche du vice : telle personne se laisse emporter à la tentation, qui l’aurait, peut-être, surmontée, si elle en avait connu toutes les suites : et pour enchâsser des préceptes utiles dans les exemples que je propose, j’observe exactement la maxime de punir le vice et de récompenser la vertu.” Marie-Catherine-Hortense de Villegardien, *Avant propos, Annales galantes*. Partie 1, Tome 1, Paris : chez Claude Barbin, M.DC.LXX, текст је доступан на адреси : <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6546464p>>.

приповест била роман; али стил анала није у сагласју са таквим украсима, те читаоца који је жељан сцена страствених растанака упућујем на *Кира* или *Клелију*.¹⁰⁰⁴

У наредном периоду, дакле, од шездесетих година XVII века, на путу који је прокрчио Сегре, госпођица Де Скидери одустаће од дугих претерано усложњених романа и новелом *Селинта (Celinte, Nouvelle Première)* из 1661. направити заокрет ка форми новеле-кратког романа¹⁰⁰⁵. *Кнегиња Де Монпансије* госпође Де Лафајет готово унанимно је поздрављена као најупечатљивији родоначелник оваквих остварења¹⁰⁰⁶, у којима се позитивно слика легитимна „лепа галантност” у виду указивања почести дамама, а истовремено подвлачи опасност забрањених страсти.¹⁰⁰⁷ Рене Годен (René Godenne) подвлачи основне одлике *галантно-историјске*¹⁰⁰⁸ новеле овог периода: брзо постављање заплета, хитро низање догађаја, без успоравања радње, повећан степен вероватности, концентрисање на један драматичан тренутак који је пресудан у животу јунака, јасна хронолошка прогресија, строга структура.¹⁰⁰⁹ Све ове особине, истиче Годен, красе *Кнегињу Де Монпансије*, која је, према његовом мишљењу, „једно од ретких дела која најављују ову специфичност: концизност и брзину одвијања радње, која напредује до једне сцене, кулминативне тачке у радњи [момента када кнез открива Шабана у соби своје супруге], осећај за организацију приповести истицањем

¹⁰⁰⁴ „L’adieu de ces amants fut tendre, et accompagné de grandes protestations de fidélité. Cet endroit ferait une beauté merveilleuse dans un roman, et je me garderais bien de le passer sous silence si c’était un roman que cette histoire ; mais le style d’annales ne s’accorde pas avec ces sortes d’ornements, et je renvoie le lecteur curieux des adieux passionnés au *Cyrus* ou à *la Clélie*.” *Annales galantes*, 148, цит. у Micheline Cuénin, *нав. дело*, стр. 259, фуснота 746.

¹⁰⁰⁵ Према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 174.

¹⁰⁰⁶ *Исто*, стр. 228.

¹⁰⁰⁷ Уп. са следећом Садовом опсервацијом из *Мисли о романима*: „После Д’Ирфеа и његових подражавалаца [...] после свих тих дела у којима се јунак удвара вољеној у девет томова да би се срећно оженио у десетом, после све те нејасне збрке појавила се госпођа Де Лафајет.” („Après d’Urfé et ses imitateurs, après les *Ariane*, les *Cléopâtre*, les *Pharamond*, les *Polixandre*, tous ces ouvrages, enfin, où le héros, soupirant en neuf volumes, était bien heureux de se marier en dixième; après, dis-je, tout ce fatras inintelligible aujourd’hui parut *Madame de Lafayette*”. Le marquis de Sade, *Les crimes de l’amour Précédé d’un avant-propos, suivi des Idées sur les romans*, Bruxelles : Gay et Doucé, 1881, стр. 109).

¹⁰⁰⁸ Рене Годен сматра да је историјска реконструкција само изговор којим се писци служе како би иза великих имена и чувених догађаја из прошлости говорили о галантним згодама своје епохе, те су стога „историјска” и „галантна” новела, по његовом мишљењу, „два лица једног истог новчића”, што потврђује и чињеница да многи аутори и ауторке уз именицу *новела* стављају оба придева истовремено. В. René Godenne, *La nouvelle française*, Paris : PUF, 1974, стр. 32–33. Уп. Dorothy Dallas, *нав. дело*, стр. 164, о *Кнегињи Де Монпансије*: „On y goûte surtout de petites analyses sentimentales et des descriptions de tournois et de fêtes mais comme bon nombre d’ouvrages dont le sujet est tiré du seizième siècle, celui-ci offre plutôt un tableau des mœurs du dix-septième.” Исто у случају романа *Заида* тврди Ален Нидерст, који сматра да се иза сплетки, побуна и грађанских ратова, великаша палих у немилост на леонском двору крију учесници Фронде: в. Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d’Alain Niderst, Paris : Dunod, 1997, стр. XXIV–XXVI.

¹⁰⁰⁹ René Godenne, *нав. дело*, стр. 149–150. О увођењу термина *nouvelle* у књижевном значењу у Француској у XV веку в. Тамара Валчић-Булић, *нав. дело*, стр. 19–20.

најзначајнијих момената [сусрета између кнегиње Де Монпансије и њеног љубавника итд.]”¹⁰¹⁰ Заслуге које Јован Попов приписује овој новели јесу истанчано сликање историјског фона, ванредан дар за понирање у психологију ликова, мелодрамски образац који ће ауторка развијати у својим наредним делима.¹⁰¹¹ О успеху новеле, поред позитивног одјека на који је наишла међу савременицима, који смо подвукли у одељку 3.2.1, сведоче и остварења која су је подражавала: Роже Дишен бележи да је између 1662. и 1669. осам аутора објавило дванаест новела по узору на *Кнегињу Де Монпансије*.¹⁰¹²

Основно настојање галантно-историјских новела јесте да осликају последице осећања која раздиру срце против воље јунака, а још чешће јунакиња. У већ поменутом спису *О познавању добрих књига*, Шарл Сорел ће учити померање фокуса фикције са младих заљубљених на недаће удатих жена: „У романима данашњице скоро да више и нећете видети љубави младића и девојака; на све стране мушкарци се окомљују на удате жене и додијавају им својим прогањањима у настојању да их искваре.”¹⁰¹³ Морис Левер подвлачи како ова смена младе девојке удатом женом „преображава љубав у преступ: роману више није довољно да своју жртву доводи до очаја, већ сада од ње ствара оптуженицу коју позива пред суд религије и друштва.”¹⁰¹⁴ Теза Дороти Далас показује да је питање борбе пристојне жене против забрањених осећања омиљена тематика читалачке публике у последњој трећини XVII века. Ова критичарка је прва с почетка XX века минуциозно изучила фикционална остварења француског Златног века како би поткрепила хипотезу према којој *Принцеза Де Клев* није представљала револуционарну новину, већ врхунац тенденције читавог низа фикционалних остварења која за предмет имају невоље пристојне жене.¹⁰¹⁵ Нова јунакиња, подвлачи Д. Далас, жртва је „унутрашњег конфликта који започиње у оном тренутку за који смо навикли да код

¹⁰¹⁰ „[...] un des rares œuvres qui annonce déjà cette spécificité : concision et rapidité dans le déroulement, sens de la progression vers une scène, moment culminant de l’action, sens de l’articulation du récit par une mise en évidence des temps forts.” René Godenne, *нав. дело*, стр. 47–48.

¹⁰¹¹ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 227.

¹⁰¹² Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 265.

¹⁰¹³ Charles Sorel, *De la Connaissance des Bons Livres ou Examen de plusieurs Auteurs* (1671), Geneve-Paris, 1981, pp. 167–168, цит. према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 175.

¹⁰¹⁴ „La substitution de l’épouse à la jeune fille transforme l’amour en délit : non content de réduire sa victime au désespoir, le roman en fait une criminelle et la convoque devant le tribunal de la religion et de la société.” Maurice Lever, *нав. дело*, стр. 176.

¹⁰¹⁵ Dorothy Dallas, *нав. дело*, стр. 9: „Cet ouvrage n’a pas surgi inopinément, mais a été, au contraire, le résultat d’une préparation lente et difficile. Voilà pourquoi il n’est pas inutile d’examiner en détail quelques tentatives du même genre ainsi que les imitations qui l’ont suivi de près. [...] L’œuvre principale de Mme de Lafayette ne reste pas isolée comme on l’a pensé pendant longtemps, mais elle marque l’apogée et représente l’exemple le plus réussi de toute une série de romans et de nouvelles [...]” В. поглавља „Romans d’analyse ayant pour sujet l’honnête femme. Quelques tentatives qui ont précédé *La Princesse de Clèves*”, стр. 168–204, „Romans d’analyse ayant pour sujet l’honnête femme. L’apogée du genre avec *La Princesse de Clèves*. Quelques imitations qui l’ont suivie de près”, стр. 205–265, као и детаљан списак поменутих остварења на стр. 266–268.

дотадашњих романописаца представља крај приче.”¹⁰¹⁶ Удата против своје воље, заљубљена је у другог мушкарца, али „по сваку цену жели да сачува свој углед неукаљаним.”¹⁰¹⁷ Стога је главна новина класицистичке нарративне прозе, према Јовану Попову, остварена пре свега на тематско-идејном плану.¹⁰¹⁸

Роман *Заида*, иако представља наставак хиспано-маварске инспирације¹⁰¹⁹, којој ће припадати, на пример, и *Гренадске галантерије* (*Galanteries grenadines*, 1672–1673) госпође Де Вилдје, као и продужетак сентименталних барокних остварења са срећним завршетком, умногоме представља дело на средокраћу барока и класицизма. Дужина текста, нелинеарност главне приче испрекидане уметнутим приповестима, оријенталне примесе, срећан завршетак за јунака и јунакињу који се проналазе после многих перипетија припадају нестајућој барокној концепцији.¹⁰²⁰ Из монденских салонских конверзација госпођа Де Лафајет у свој роман уткала је максиме, галантна питања и расправе (нпр. када на почетку романа Консалво, дон Гарсија и дон Рамир полемишу о рађању и врстама љубави), писма и портрете. Па ипак, унутарња превирања и помалање психолошке анализе, питање женског угледа и мушке неверности, песимистичко поимање љубави, нарочито у причама о Фелими и о Алфонсу и Белазири, уметнуте приповести које су чвршће повезане са главним током радње, која се сукцесивно сагледава из тачке гледишта више ликова, приближавају *Заиду* класицистичком роману. Тон је мање емфатичан, што је, видели смо из писма госпође Де Лафајет Сегреу које смо навели у одељку 3.2.2., био ауторкин циљ јер је „желела сасвим другачији тон од оног у великим романима госпођице Де Скидери и г. Де ла Калпренета”. Биси Рабитен такође бележи: „Ништа није боље написано. Када би сви романи били као тај, радо бих их читао.”¹⁰²¹ Камииј Есмен-Саразен сматра да је главна заслуга госпође Де Лафајет у *Заиди* што, као контрапункт оптимизму главне приче, трансформише уметнуте секундарне приповести, типичне за херојске романе, у кратке новеле које постају место анализе

¹⁰¹⁶ „C’est une héroïne nouvelle en proie aux affres d’un conflit intérieur et dont l’existence commence au moment même où l’on avait accoutumé de voir finir les récits des romanciers.” *Исто*, стр. 168.

¹⁰¹⁷ „Celle-ci, en effet, n’est plus la belle jeune fille toute pure qui se laisse enfin persuader par son soupirant tout dévoué, c’est sa sœur mariée — c’est, en un mot, l’honnête femme qui aime un autre homme que son mari, mais qui veut conserver à tout prix sa « gloire » sans tache.” *Исто*, стр. 169.

¹⁰¹⁸ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 174.

¹⁰¹⁹ Детаљније о шпанском витешком, сентименталном, пасторалном и маварском роману в. у Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 82–87, као и у Guiomar Hautœur, *Parentés franco-espagnoles au XVIIe siècle. Poétique de la nouvelle de Cervantès à Challe*, Paris : Honoré Champion, 2005.

¹⁰²⁰ Детаљније о присуству одумируће романескне традиције у овом роману в. *Zayde, Histoire espagnole, présentation, notes, appendices, table des personnages, chronologie et bibliographie* par Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, стр. 10.

¹⁰²¹ „Rien n’est mieux écrit. Si tous les romans étaient comme celui-là, j’en ferais ma lecture.” Lettre du 18 décembre 1669, цит. у Roger Duchêne, *нав. дело*, 2000, стр. 257.

страсти и крајности у које она одводи, што одговара владајућем песимистичком поимању љубави у класицистичким остварењима.¹⁰²²

Најзад, *Принцезу Де Клев*, као зенит класицистичког романа, кресе одлике које Јован Попов сажима на следећи начин:

[Р]адња постаје упрошћенија, лишена чудесних догађаја, усредсређена на главни предмет; одвија се брже и хронолошки организовано; ликови су, нарочито у психолошком смислу, ближи обичном човеку; реторичке фигуре и стилски украси сведени су на минимум, а достојанственом стилу непримерен је низак хумор, па и хумор уопште. Љубав остаје најчешћи предмет фабуле, али је њен карактер суштински измењен, као и њени актери; на делу је нови, песимистички концепт. Уместо идеализованих младих љубавника који савлађују препреке на путу ка законитом, друштвено пожељном сједињењу, овде се срећемо са јунакињама обузетим грешним, браколомним страстима које воде у несрећу, при чему се не назире позитивна алтернатива.¹⁰²³

Принцеза Де Клев је, како би рекао Томас Павел, „премодерни роман” јер интроспекцију ставља у сам центар заплета.¹⁰²⁴ За разлику од аутора трагичних приповести који занемарују карактеризацију јунака, то јест код којих, према речима Тамаре Валчић-Булић, „склоп догађаја и њихов целокупни смисао има већи значај од карактера и њиховог евентуалног развоја”¹⁰²⁵, госпођа Де Лафајет се одмиче неколико корака напред у нијансирању фаза психолошке еволуције својих јунака. Смањење броја ликова омогућује јој да фокус сузи на унутарња превирања неколицине протагониста.¹⁰²⁶ Такође, уметнуте приповести овде више нису „накалемљено страно тело”¹⁰²⁷, већ су чврсто повезане са основном причом. Наратор(ка) постаје одсутнији/а из приповести, најпре користећи индиректни или слободни индиректни стил, а потом уступа све више простора унутрашњем монологу/солилоквију протагониста. Но ипак, како Попов

¹⁰²² Zayde, *Histoire espagnole*, нав. дело, 2006, стр. 11.

¹⁰²³ Јован Попов, нав. дело, 2001, стр. 276.

¹⁰²⁴ Thomas Pavel, « Réflexions sur l'histoire du roman », *Le Débat*, 2002/3, n° 120, 94–108.

¹⁰²⁵ Тамара Валчић-Булић, нав. дело, стр. 122. Уп. стр. 126: „Протагонисти и антагонисти, манихејски приказани, служе заплету, а не заплет њиховом развоју, чак и када читалац упознаје њихове унутрашње доживљаје; стереотипна психолошко-морална карактеризација, када је присутна, најзаступљенија кроз сликање физичких манифестација патње јунака и кроз њихов говор, изразито драматизован, али помало извештачен и високопаран, тражи читаочево како естетско тако и афективно ангажовање.”

¹⁰²⁶ Јован Попов истиче да ауторка у томе нарочито успева при мелодрамском описивању свести принцезе Де Клев и војводе Де Немуре по смрти принца Де Клева а пре последњег сусрета: в. нав. дело, 2001, стр. 243.

¹⁰²⁷ Исто, стр. 236.

примећује на трагу Жерара Женета, „привидно одсутна”, нараторка¹⁰²⁸ се не либи да изрекне своје етичке ставове путем духовних потреса ликова кроз чију свест проговара, али, „у складу са [њиховим] спознајним моћима”¹⁰²⁹. Одричући се аналептичких подухвата, госпођа Де Лафајет прибегава свезнајућем приповедачу који, према Жану Русеу (Jean Rousset) „подиже вео и упознаје нас с оним што јунакиња још не зна и са свим оним што се она труди да сакрије од других.”¹⁰³⁰

Између пасторалних и херојских романа које је са задовољством читала, и сурове реалности коју је упознала на двору, те песимистичког поимања света својих блиских пријатеља и сарадника, госпођа Де Лафајет у свом најуспелијем делу синтетичке тематске и наративне новине које су се помолиле у француској краткој наративној прози шездесетих година XVII века. Јован Попов, на трагу Дороти Далас, оцењује да *Принцеза Де Клев* представља зенит идеала пристојног човека и пристојне жене, чији ће једини достојни настављач бити Ди Плезирова (Du Plaisir) *Војвоткиња од Естрамена (La Duchesse d'Estramène)*¹⁰³¹. Синтезе наведених тенденција и дидактички карактер класицистичке фикције усмерен првенствено ка учвршћивању женске врлине управо Ди Плезир пружа у *Утисцима о књижевности и историји, са скрупулама о стилу (Sentiments sur les lettres et sur l'histoire avec des scrupules sur le style)* из 1683. године. Аутор у овом спису истиче основне црте пристојног мушкарца и пристојне жене који су јунаци класицистичког романа и новела: „Несебичност и префињеност код мушкарца, обзир и захвалност код жене, могу начинити дивну радњу.”¹⁰³² Притом, сматра Ди Плезир, женска врлина је крхка, те је у роману не треба стављати на подједнако јака искушења као мушку храброст.¹⁰³³

¹⁰²⁸ Иако критичари углавном недвосмислено говоре о *нараторки* (в., на пример, Jean Rousset, *Forme et signification*, Paris : José Corti, 1962, стр. 20, Michael G. Paulson, “The Equality of the Two Sexes in *La Princesse de Cleves*”, *Cahiers du Dix-Septieme*, Vol. 2, n° 1, 1988, 57–66, Philippe Sellier, « À quoi rêve une narratrice : *La Princesse de Clèves* », dans *Essais sur l'imaginaire classique. Pascal. Racine. Précieuses et moralistes. Fénelon*, Paris : Honoré Champion, 2005, стр. 237–246), будући да дело не пружа експлицитне назнаке пола наратора, определили смо се да радије пишемо наратор(ка).

¹⁰²⁹ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 243.

¹⁰³⁰ Жан Русе, *Облик и значење*, превео Иван Димић, Нови Сад/Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1993, 74, цит. у Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 239.

¹⁰³¹ *Исто*, стр. 238, Dorothy Dallas, *нав. дело*, 222. На стр. 222–223 критичарка наводи још неке слабо успеле новеле или кратке романе који су подражавали заплет *Принцезе Де Клев*, попут анонимно објављених *Dam Sébastien, Roy de Portugal*, 1679, или *La Duchesse de Milan*, 1682.

¹⁰³² Навод према Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 257.

¹⁰³³ *Исто*.

IV ОД ОСПОРАВАЊА ДО КАНОНА И НАЗАД:

КРИТИЧКА АНАЛИЗА РЕЦЕПЦИЈЕ ДЕЛА ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ

Оно за шта се одлучујете и што одбацујете на теоријском плану зависи, дакле, од онога што покушавате да урадите у пракси. То је одувек био случај са књижевном критиком: а она једноставно често снажно одбија да ту чињеницу схвати. У свакој академској студији бирамо теме и методе које сматрамо најважнијим, а наша процена њихове важности управља се према оквирима интересовања дубоко укорењеним у практичне облике нашег друштвеног живота. Радикални критичари се по овом питању не разликују: разлика је само у томе што они имају скуп друштвених приоритета с којима већина људи сада има тенденцију да се не сложи. Због тога се они обично отписују као 'идеолошки', јер се као 'идеолошки' увек описују туђи интереси а не свој сопствени.¹⁰³⁴ (Тери Иглтон)

У овом поглављу показаћемо да изузетно обимна критичка рецепција славног романа *Принцеца Де Клев* представља, према нашем увиду, један од најупечатљивијих примера родно заснованих идеолошких импликација научног дискурса, који се у теорији залаже за објективност. Већ у својој епохи, роман је оптужен за огрешење о правило веродостојности а понашање јунакиње по некима осуђено као неприкладно. Неретко су не само аутори и „обични” читаоци већ и књижевни критичари више или мање свесно задојени читавом палетом стереотипа који се учвршћују и одржавају, као што смо предочили у другом поглављу, кроз (нормативне) дискурсе филозофије, религије, медицине итд. Стога, како би се уочили родни стереотипи у поимању човека француског Златног века, сматрамо да је битно, поред анализе друштвено-историјског оквир у коме је настао роман *Принцеца Де Клев*, који је био предмет II поглавља овог рада, испитати и реакције његових савременика, које су прешле у веома живу расправу,

Поред представљања реакција читалаца романа *Принцеца Де Клев* у XVII веку у Француској, увидом у новију рецепцију дела госпође Де Лафајет у франкофоној и англоамеричкој књижевној критици — од седамдесетих година XX века — указаћемо на сукобе интерпретација који су произашли, између осталог, из понеких упитних покушаја читања њеног најпознатијег романа у феминистичком светлу. Пошто будемо показали

¹⁰³⁴ Terry Eagleton, *Literary Theory: An Introduction*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, стр. 211, цитат преузет из Susan S. Lanser, нав. чланак, стр. 81.

да свакој интерпретацији прети опасност да се претвори у идеолошку трансформацију текста, поставићемо и питање какве одјеке различита читања романа *Принцеза Де Клев* могу имати међу ученицима и студентима, будући да је реч о делу уврштеном у школску лектуру и универзитетске програме.

Најзад, у последњем одељку овог поглавља предочићемо историју рецепције дела госпође Де Лафајет на српско-хрватском језичком простору како бисмо указали на доминантне аспекте који окупирају пажњу домаћих истраживача, пре него што у петом поглављу рада пружимо допринос рецепцији сопственим феминолошким читањем.

4. 1. Госпођа Де Лафајет у свом и данашњем времену

Преко три стотине година од објављивања романа *Принцеза Де Клев*, истраживачу који се усуди да се лати подухвата његовог тумачења неминовно ће пасти на памет Ла Бријерова (*La Bruyère*) констатација (изречена у другом контексту, поводом Расправе између старих и модерних), чију парафразу себи дозвољавамо на овом месту: „Дошли смо исувише касно — све је већ речено”¹⁰³⁵. Наиме, само списак наслова радова у чијој се жижи интересовања налази опус госпође Де Лафајет заузео би један позамашан том. Преобиле интерпретација и њихова разноврсност и, као што ћемо показати, неретко дијаметрално супротни закључци, могу обесхрабрити тумача, запитаног постоје ли уопште неиспитане димензије текста. Пре него што одговоримо на ово питање у петом поглављу, погледајмо до којих су резултата дошли истраживачи пре нас.

Прву синтезу тумачења дела госпође Де Лафајет од XVII века до шездесетих година XX века пружио је Морис Лога у већ поменутој незаобилазној референци *Тумачења госпође Де Лафајет* из 1971. године. Године 2015. појавила се књига истог наслова из пера Жана Роуа и Жила Сиуфија (*Giles Siouffi*), намењена ученицима и студентима: у њој аутори пописују неке од најзначајнијих референци скоријег датума указујући и на новије интерпретативне оријентације, о чему ће више речи бити у одељку 4.2. Између ове две године, Џејмс Вилијам Скот (*James William Scott*) објавио је на 76 страна списак библиографских референци под насловом *Госпођа Де Лафајет: одабрана критичка библиографија*¹⁰³⁶ до 1974. године, године када излази и прегледни рад Мари

¹⁰³⁵ „Tout est dit, et l'on vient trop tard depuis plus de sept mille ans qu'il y a des hommes et qui pensent.” Jean de La Bruyère, *Les Caractères*, 1688, I, 1 « Des ouvrages de l'esprit », Paris : Gallimard, 1965, стр. 21.

¹⁰³⁶ James William Scott, *Madame de Lafayette: A selective critical bibliography*, London: Grant & Cutler Ltd., 1974.

Одил-Свицер (Marie-Odile Sweetser) о савременим тумачењима романа *Принцеза Де Клев*¹⁰³⁷. После ове године, не постоје обухватнији подухвати пописивања и груписања обимне критичке литературе¹⁰³⁸, на шта ће већ 1978. са жаљењем указати Рене Деморис (René Demoris): приказујући монографије Рожеа Франсијона (Roger Francillon) и Барбаре Вошински (Barbara Woshinsky), обе из 1973. године, прву посвећену целокупном делу госпође Де Лафајет, а другу фокусирану на њен култни роман, Деморис ће подвући како у критичкој апаратури постоји „изненађујућа празнина” у вези са делом госпође Де Лафајет, које је често било предмет изванредних тумачења¹⁰³⁹. Студија Габријеле Виолато (Gabriella Violato) *Јансенистичка принцеза*¹⁰⁴⁰ из 1981. године пружа 400 библиографских јединица, али свега 14 постериорних у односу на поменути попис Мари Одил-Свицер¹⁰⁴¹. Нешто мање од једне деценије касније, 1988. године у прегледном раду шаљивог тона и речитог наслова „Госпођа Де Лафајет у паклу или пакао [изучавања] госпође Де Лафајет” Бернар Бењо (Bernard Beugnot) истаћи ће неопходност „паузе” у раду критичара, како би се направила подробнија синтеза истраживања и успоставила топка најзначајнијих резултата. Истом приликом Бењо ће указати на парадоксални, по његовом мишљењу штетни ефекат „критичке инфлације” — иако је допринела „рехабилитацији” остатка дела госпође Де Лафајет и превођењу на многе језике, истовремено је, сматра Бењо, лишила роман *Принцеза Де Клев* његове очаравајуће загонетне моћи; критичари, утркујући се да пруже „кључ” за читање романа, неретко се снебивају да остваре дијалог са претходним читањима, иако су најбоља расветљавања

¹⁰³⁷ Marie-Odile Sweetser, « *La Princesse de Clèves* devant la critique contemporaine », *Studi Francesi*, 52, 1974, 13–29.

¹⁰³⁸ Изузеци су значајни прегледни радови, ужег захвата, Џона Кембела: John Campbell, *Questions of Interpretation in La Princesse de Clèves*, Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 1996, « Etat présent. Madame de Lafayette », *French Studies*, Vol. LXV, n° 2, 2011, 225–232, затим поглавље „Criticism” у енглеском издању превода романа из пера Џона Лионса (Madame de Lafayette, *The Princess of Clèves. Contemporary reactions, criticism*, ed. and with a revised translation by John D. Lyons, New York, London: W.W. Norton, 1993), као и библиографија коју Ален Нидерст пружа у *нав. дело*, стр. IV–LXVII. Најзад, у обновљеном и проширеном издању романа и новела госпође Де Лафајет у редакцији Алена Нидерста из 2014. године може се наћи позамашан списак библиографских референци: в. Madame de Lafayette, *Romans et nouvelles. La Princesse de Montpensier, Zaïde, La Princesse de Clèves et La Comtesse de Tende*, Paris : Classiques Garnier, 2014, стр. 561–579.

¹⁰³⁹ „Il existe une lacune surprenante, dans notre littérature critique, à propos de Mme de Lafayette : aucun livre ne rassemble les recherches souvent remarquables qu’a suscitées son oeuvre”. René Demoris, « Compte rendu : Roger Francillon, *L’Œuvre romanesque de Madame de La Fayette*, Paris : Librairie José Corti, 1973. Un vol. 23 x 14 de 320 p. ; Barbara R. Woshinsky, « *La Princesse de Clèves* », *The Tension of Elegance*. Paris/The Hague: Mouton, 1973. Un vol. 23 x 16 de 125 p. », *Revue d’histoire littéraire de la France*, année 78, n° 2, mars/avril 1978, стр. 305.

¹⁰⁴⁰ Gabriella Violato, *La principessa jansenista. Saggi su Madame de La Fayette*, Roma: Bulzoni, 1981.

¹⁰⁴¹ Податак је забележио Бернар Бењо у Bernard Beugnot, « Madame de Lafayette aux Enfers ou l’enfer de Madame de Lafayette », in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir*, Paris–Seattle–Tübingen : Biblio 17, vol. 40, 1988, стр. 34.

слојевитог романа настала, према Бењоовом мишљењу, управо на тај начин¹⁰⁴². Бењоова опаска изузетно је значајна и за нашу тему: као што овај критичар подвлачи да су се нека од најзанимљивијих тумачења остварила у плодотворном дијалогу (као примере наводи да се изузетна студија Жанин Ансом Кретер [Janine Anseaume Kreiter] о теми привида у делу госпође Де Лафајет ослања на једну опаску Жана Старобинског [Jean Starobinski] из 1955. године, да Кристијан Гаро [Christian Garaud] наставља Русеове наратолошке увиде из 1963. и истраживања Старобинског у вези са поетиком погледа, а Жорж Форестије [Georges Forestier] се 1980. позиционира као настављач Франсијонових и Корделијеових [Jean Cordelier] радова у вези са значајем лика госпође Де Шартр¹⁰⁴³), тако и ми сматрамо да се плодно феминолошко читање може остварити увођењем аналитичке категорије рода у разноврсне приступе, у дијалогу „традиционалних” и „алтернативних” читања¹⁰⁴⁴; сопствени скроман допринос сагледавању целокупног дела госпође Де Лафајет из родне визуре уписујемо у низ који је, према нашем увиду, започео Роже Франсијон, а наставили су га истраживачице и истраживачи из поља женских студија о којима ће више речи бити у наставку, као и, што се домаће херменеутичке средине тиче, Јован Попов у својим истраживањима о идеалу пристојног човека у француској књижевности XVII века.

Бењоова опаска о хиперпродукцији интерпретација романа *Принцеза Де Клев* наговештава још нешто: уколико између поменуте књиге Џејмса Вилијамса Скота из 1974. и сопственог прегледног чланка из 1988. године Бењо говори о интерпретацијској „најезди” и „госпођи Де Лафајет у паклу”, то значи да је у датом интервалу остварен знатан број критичких осврта од којих су неки, према алузивном наслову критичаревог чланка, проблематични. На основу испитивања обимне критичке литературе, учили смо да су управо с краја седамдесетих и током осамдесетих година XX века, по увођењу

¹⁰⁴² В. Исто, стр. 34–35: „Il reste aussi qu’une pause au moins temporaire des travaux critiques serait sans doute favorable à diverses tentatives de synthèse, qu’il s’agisse d’établir une édition commentée sur le modèle de celles que les humanistes ou la philologie allemande procuraient des textes anciens avec tout leur appareil de scolies, ou d’élaborer une topique. Topique citationnelle qui relèverait tous les points de passage obligés [...] et étudierait les processus de sélection et de mise en relief de ces moments clés. [...] L’enfer de Madame de La Fayette n’était évidemment que la figure de l’enfer du chercheur qui rêve de s’aventurer encore dans cette œuvre. Il semble que cette inflation critique ait eu un effet double et contradictoire ; d’une part, sans aucun doute, il a stimulé la lecture des textes, ce dont témoignent les éditions et traductions en toutes langues ; d’autre part, pour les lecteurs spécialisés que nous sommes, n’aurait-il pas eu — mais j’extrapole sans doute une réaction personnelle — un effet stérilisant qui prive *La Princesse de Clèves*, comme une pièce de musique trop jouée, de son pouvoir d’évocation et de rêve, de son emprise existentielle pour la métamorphiser en pur objet intellectuel ? Ce serait pourquoi les lectures se juxtaposent sans entrer le plus souvent en dialogue, chacun étant à la fois fasciné par le texte, porté par le désir d’en parler à son tour et impuissant à maîtriser le déjà-dit.”

¹⁰⁴³ В. Исто, стр. 35.

¹⁰⁴⁴ Наводницима указујемо на сопствено становиште према подели на „традиционална” или „канонска” и „алтернативна” читања, коју сматрамо вештачком и штетном.

женских студија на универзитете, „букнула” феминистичка читања *Принцезе Де Клев*¹⁰⁴⁵, која су до данас досегла троцифрен број, и која, према нашем увиду, тренутно, поред јансенистичких читања¹⁰⁴⁶ и проблематизовања питања комуникације¹⁰⁴⁷, квантитативно представљају најзаступљенији приступ тумачењу овог романа. Но, пре него што пружимо сумарни преглед читања дела госпође Де Лафајет од седме деценије XX века до данас, са посебним акцентом на резултате родно оријентисаних читања и полемике у вези са њима, вратићемо се у епоху у којој је роман настао како бисмо ослушнули реакције његових савременика.

¹⁰⁴⁵ Овај наш закључак потврђује и коментар Фејт Бизли (Faith Beasley) и Кетрин Ен Џенсен (Catherine Ann Jensen), у Уводној речи зборника *Приступи у предавању Принцезе Де Клев госпође Де Лафајет*: „In the 1980s and 1990s the popularity of Lafayette’s masterpiece has increased dramatically, in large part because of the insights of feminist criticism and the development of women’s studies. No longer confined to French departments and their courses on classicism, *la Princesse de Clèves* can now be found in a variety of classroom settings [...]” Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds), *Approaches to Teaching Lafayette’s The Princess of Clèves*, New York: The Modern Language Association of America, 1998, стр. IX.

¹⁰⁴⁶ Међу многобројним референцама које испитују духовну климу епохе, однос госпође Де Лафајет према ставовима Пор-Ројала, Паскаловим становиштима, Бурдалуовим списима итд. издвајамо: Jean Mesnard, « Morale et métaphysique dans *La Princesse de Clèves* », *Littératures classiques*, Supplément de janvier 1990, 65–78, Wolfgang Leiner, “The Princess and Her Spiritual Guide: On the Influence of Preaching in Fiction”, in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example. La Princesse de Clèves*, Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1992, 139–155, Philippe Sellier, *Port-Royal et la littérature : le siècle de saint Augustin : La Rochefoucauld, Mme de Lafayette, Sacy, Racine*, tome II, Paris : Honoré Champion, 2000, Francis Mathieu, « Mme de Lafayette et la condition humaine : Lecture pascalienne de *La Princesse de Clèves* », *Cahiers du dix-septième*, 12/1, 2008, 61–85. Од радова новијег датума један занимљив чланак Хедли Вуд анализира питање духовности у *Принцези Де Клев* у оквиру зборника посвећеног духовној димензији код француских ауторки од XV до XXI века: Hadley Wood, “Neither Prude nor Coquette: The Heroine’s Spiritual Journey in Lafayette’s *La Princesse de Clèves*”, in Kelsey L. Haskett & Holly Faith Nelson (ed. and introd.), *French Women Authors: The Significance of the Spiritual (1400–2000)*, Newark: University of Delaware Press, 2012, 63–87. У изврсном чланку „Потрага за идеологијом у *Принцези Де Клев*” Џон Кембел предочава како се у роману преплиће читава мрежа неретко опречних филозофских оријентација и духовних усмерења: стоицизам, платонизам, јансенизам, скептицизам, пиронизам, епикуризам. В. John Campbell, “Round Up the Usual Suspects: the Search for an Ideology in *La Princesse de Clèves*”, *French Studies*, 64/4, 2006, 437–452.

¹⁰⁴⁷ После сада већ класичне референце Жана Руссеа: Jean Rousset, « Échanges obliques et paroles obscures dans *La Princesse de Clèves* », in *Littérature, Histoire, Linguistique: Recueil d’études offert à Bernard Gagnebin*, Genève : L’Age d’Homme, 1973, 97–106, значајни су радови: Joan De Jean, “*La Princesse de Clèves*: The Poetics of Suppression”, *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 10, 1983, 79–97, Simone Ackerman, « *La Princesse de Clèves* : un théâtre de la vérité oblique », in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir, нав. дело*, 37–45, Nathalie Grande, « Faut-il parler ? Faut-il se taire ? Silence et roman dans *La Princesse de Clèves* et *Les Désordres de l’amour* (de Mme de Villedieu) », *XVIIe Siècle*, 207, 2000, 185–198, Valérie Nao Yoshimura, “Permeable Boundaries: Secrecy, Gossip, and Community in *La Princesse de Clèves*”, *Cahiers du 17e*, 8/1, 2003, 68–84, Leah Chang, “Blushing and Legibility in *La Princesse de Clèves*”, *Romance Studies*, 30, 2012/1, 14–24, François-Ronan Dubois, « Le secret et la constitution de l’individu dans *La Princesse de Clèves* de Marie-Madeleine de Lafayette », *Résonances*, n° 14, 2013/2, 245–265, Diane Kelley, “The Counterfeit Refusal: Models, Copies and Mme de Thémines’ Letter in *La Princesse de Clèves*”, *Cahiers du 17e*, 2017/18, 45–58.

4.1.1. Шта се помаља на хоризонту очекивања? Родне импликације полемика око романа *Принцеза Де Клев* у XVII веку

*А ипак се врло мало њих усуђује да било шта каже што мушкарци,
од којих њихов књижевни успех зависи, нису вољни да чују.*

*Тако да је истина да неприродно углавном значи неуобичајено, и да све што је уобичајено
делује природно.¹⁰⁴⁸*

Како је већ било истакнуто у одељку 3.1.3, Доно де Визе, уредник листа *Галантни Меркур*, у додатку броју из априла 1678. предложио је неколико питања у вези са принцезиним признањем мужу као својеврсно испитивање јавног мњења. Одговори на питање (као и питање само) да ли је, признавши мужу осећања према другом мушкарцу, принцеза добро поступила или не умногоме говоре о типичним схватањима родних особина и улога у епохи у којој је роман настао. Како је већ приметно Морис Лога, Де Визе не формулише питање толико у вези са самом принцезом Де Клев колико дискусију издиже на општи ниво употребом неодређеног члана уз именице *жена*, *муж*, *вољени мушкарац*: „Занима ме да ли једна *честита жена*, која у потпуности цени *савршено пристојног мужа*, а коју непрестано раздире веома јака страст према *вољеном мушкарцу* [...] исправно чини признајући своју страст”¹⁰⁴⁹.

4.1.1.1. Прећутати или не? Одговори читалаца *Галантног Меркура* на питање у вези са принцезиним признањем мужу

Већина читалаца осуђује принцезино признање сматрајући да је његова цена висока: извесни читалац под псеудонимом Неосећајни из Бовеа (*Insensible de Beauvais*) налази да је прећуткивање пожељније од препуштања мужевљевој вољи: „боље је вечно се борити, па и умрети у борби, него исповедити нешто тако опасно особи од које [жена] зависи и зависиће”¹⁰⁵⁰. Читалац потписан као Стедрок, пастир са обала Жине (*Stedroc, berger des rives de Juine*), оцењује да је принцезин поступак неразуман: „ако је госпођа

¹⁰⁴⁸ Дон Стјуарт Мил, *нав. дело*, стр. 50, 27.

¹⁰⁴⁹ „Je demande si une *Femme de vertu*, qui a toute l'estime possible pour un *Mari parfaitement honnête Homme*, et qui ne laisse pas d'être combattue pour un *Amant* d'une très forte passion [...] fait mieux de faire confidence de sa passion”, наведено у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 29. Курзив Ж. Ј.

¹⁰⁵⁰ „Il valait mieux éternellement combattre, et mourir même dans les combats, que d'aller faire une confidence si dangereuse à une Personne dont elle devait toujours dépendre.” Цитат у *Исто*, стр. 33.

од Клева имала разума колико јој је у овој причи приписано, ипак јој га је недостајало када је могла да се одлучи на такво признање¹⁰⁵¹. Читалац који се потписује као Буше из Гренобла наговештава да је галантно удварање пуно поштовања прихватљиво, и да се не мора нужно развити у прељубничку везу, те да би, затајивши осећања пред мужем, жена сачувала и његово поштовање и нежну наклоност вољеног мушкарца:

Ништа није мање галантно од поступка госпе која исповеда мужу своју страст и страст мушкарца који је у њу заљубљен [...] А ништа галантније и пријатније по њу не би постојало да је вешто и загонетно неговала ту лепу страст, за коју не би добила никаквог другог доказа до нежног опхођења пуног поштовања.¹⁰⁵²

Извесни Де Мервил (De Merville) више је забринут за мужа и такође сматра да је тајна прељуба погоднија:

[У]век је непромишљено поверити му нешто што му може задати великих брига и променити му нежна осећања која је имао према њој. [...] Сматрам да је требало чак и препустити се искушењу, пре него ли се изложити непрестаном лошем расположењу мужа, јер Мушкарац је срећнији ако не зна да је преварен, него као исповедник жене која га мрзи најчеститије на свету.¹⁰⁵³

Читалац који се потписује као „Небески Алоброж“ сличног је мишљења: честита жена, која след врлине неће поклекнути, и чије ће се срце, сматра он, временом охладити, требало би радије да ћутањем жртвује своје спокојство него да код мужа изазива љубомору, највеће од свих зала:

¹⁰⁵¹ „Si Madame de Clèves avait autant d'esprit que cette Histoire lui en donne, elle en a peu manqué quand elle a pu se résoudre d'en venir à cette déclaration.” *Исмо*.

¹⁰⁵² „Rien de moins galant que le procédé d'une Dame qui fait confidence à son Mari de sa passion et de celle de son Amant [...]. Mais rien de plus galant et de plus agréable pour elle, que de soutenir adroitement et avec mystère une belle Passion, qui ne souffre jamais d'autre déclaration que celle qu'une tendresse toujours respectueuse peut faire.” Bouchet de Grenoble, LETTRE XXVI, *Extraordinaire*, juillet 1678, цит. у Madame de Lafayette, *Œuvres complètes*, édition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Gallimard, collection « Bibliothèque de la Pléiade », 2014, стр. 525.

¹⁰⁵³ „[...] c'est toujours une imprudence de lui confier une chose qui peut lui donner de grandes inquiétudes, et qui est capable de changer les sentiments de tendresse qu'il avait pour elle [...] Je crois qu'elle devait plutôt se laisser tenter, que de s'exposer à la mauvaise humeur continuelle d'un Mari, parce qu'un Homme est plus heureux d'être trahi sans le savoir, que d'être le Confident d'une Femme qui le hait le plus vertueusement du monde.” Цитат у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 34.

Како ме је ганула судбина принца Де Клева, склонији сам ставу да такву тајну треба прећутати него признати. Иако честитост жену штити сумњи, она никада не би требало да је ставља на коцку признањем мужу. Љубомора је тако застрашујуће чудовиште да је нужно избегавати све путеве који воде ка њему. А постоји ли сигурнији пут до њега од таквог признања? Љубавни плам заљубљеног мушкарца, ма колико био затајен и зауздан поштовањем, увек наводи мужа да дрхти, колико год га разуверавали, у зебњи да строга врлина његове жене не поклекне пред нежношћу љубавника. [...]

Треба избегавати непријатеља који нам се чини опасним, а пошто је у питању честита жена, ништа је не стаје да нешто свога спокоја жртвује зарад спокојства њеног мужа, док време, које све лечи, не учини да чежњива срца оздраве.¹⁰⁵⁴

Још један анонимни читалац дели ово мишљење: пошто жена свакако пати од страсти, виђала вољеног мушкарца или мислила о њему у осами, барем ваља сачувати брачну слогу, а време ће учинити своје:

Када би та жена прећутала страст свом мужу, истина је да би патила, трудећи се да угуши љубав коју се не осуђује да призна; али, да ли би мање патила у повучености, да ли би њено срце било мање узнемирено? С једне стране би виђала вољеног мушкарца, а с друге би он био присутан у њеном срцу. Ако би га виђала, разговарала би с њим; а ако га не би виђала, мислила би непрестано на њега, тражећи у уму стотине начина да покида ланце. Сакриће тајну и вољеном мушкарцу, и мужу: првом да се његова страст не би разбуктала, другом да његова не би сахнула; а сред тог ћутања, за разлику од опасног признања, страст ће увенути а мир ће се сачувати.¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵⁴ „[C]omme j’ai été touché du triste sort du prince de Clèves, je penche plus à taire une confidence de cette nature, qu’à la faire. Bien que la probité d’une Femme la mette à couvert de tout soupçon, elle ne doit jamais se hasarder à donner des alarmes à un Mari. La jalousie est un Monstre tellement à redouter, qu’on doit fuir toutes les voies qui y conduisent En peut-on voir une plus infaillible qu’un aveu de cette force? Les feux d’un Amant, quelque respectueux et quelque mal reconnus qu’ils soient, font toujours trembler un Man. On a beau le rassurer, il craint que la vertu d’une Femme pour sévère qu’elle se montre, ne succombe à la tendresse d’un Amant. [...] Il faut éviter la rencontre d’un Ennemi qui nous paraît dangereux, et puisque c’est une Femme de vertu, elle peut bien sacrifier un peu de son repos à celui de ton Mari, jusqu’à ce que le temps qui est un grand Médecin, rende la santé à ces cœurs languissants.” Le Céleste Allobroge, LETTRE I, *Extraordinaire*, juillet 1678, цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 518.

¹⁰⁵⁵ „Quand cette Femme gardera le silence avec son Mari, il est vrai qu’elle souffrira, étouffant son amour sans oser le déclarer; mais souffrira-t-elle moins dans l’absence, et son âme sera-t-elle moins agitée ? D’une manière elle voit son Amant des yeux, de l’autre il est présent dans son cœur. Le voyant, elle lui parle ; ne le voyant pas, elle y pense continuellement, cherchant dans son esprit mille moyens pour rompre ses fers. Vous pouvez bien juger quelle est ma Conclusion. De quelque manière que ce soit, j’ose dire qu’il ne faut que la volonté de cette Femme pour succomber, et qu’il ne faut aussi que sa vertu pour la retenir ; vertu, qui paraîtra d’autant plus grande, qu’elle ne sera rien que dans le silence. Elle cachera également son secret, et à son Amant, et à son Mari ; à l’Amant, pour ne pas augmenter sa passion ; au Mari, pour ne rien diminuer de la sienne ; et ce silence enfin bien différent d’une confidence si dangereuse, laissera mourir l’amour et entretiendra la paix.” Цит. у *Исто*, стр. 521.

За разлику од две последње поменуте реакције, из којих се назире да љубавни плам временом усахњује, један читалац (или читатељка¹⁰⁵⁶) предочава да љубав изван брака не зависи од наше воље, већ да силом обузима читаво биће. У његовом одговору уочавамо и уврежено мишљење о неусаглашености брака и наклоности, дихотомију разум/срце, као и „цену”, то јест значај женске части од које зависи и мужевљев углед:

Постављено питање има велику тежину, јер се тиче онога што је најдрагоценије код жене [...] Мужевљев углед је ту нарочито пољуљан. Супружничка слога доведена је у опасност [...] Брачна љубав је ствар избора [...] и води се искључиво разумом. Она се не рађа случајно, и не прихватамо је друкчије но свесно.[...] Љубав која се осећа према љубавнику није исте врсте. Како није наметнута, и долази неосетно, значи да је ствар наклоности. Она се рађа без наше сагласности, непозвана погађа срце, којим овладава насилно а нечујно.¹⁰⁵⁷

Читалац који се потписује псеудонимом Сир де Лестан препричава како је, задремавши крај неког извора са галантним питањем крај себе, у сну угледао Амора који му је предочио да има оних који сматрају како је женин поступак редак доказ верности, али и оних који тврде да „таква исповест може створити само пометње и раскол”, па је боље прећутати је; такви немају знатно похвално мишљење о снази женске врлине и налазе да жене ретко одолевају удварању: „[...] и како најзад лепи пол ретко одолева да се упусти у љубавну авантуру, и Аргусове очи¹⁰⁵⁸ тешко би прозреле колико је далеко отишла његова жена.” Стога, врло је вероватно да ће муж из љубоморе помислити да је жена промишљено начинила тако необично признање како би боље затајила своје

¹⁰⁵⁶ У читавом овом одељку, када је реч о непотписаним одговорима или одговорима послатим под псеудонимом, користимо именицу мушког рода у општем значењу, подразумевајући могућност да је пошиљалац читатељка.

¹⁰⁵⁷ „La Question proposée n'est pas d'une petite conséquence. Il y va de ce qu'une Femme a de plus cher. [...] L'honneur du Mari y est engagé bien avant. La bonne intelligence de l'un et de l'autre est en danger. [...] L'amour conjugal est un amour de choix [...] et ne se conduit que par raison. Il ne nous vient point par hasard, et nous ne le prenons qu'avec dessein prémédité. [...] Il n'en est pas de même de celui que l'on sent pour un Amant. Il n'est point forcé, et comme il vient insensiblement, il est d'inclination. Il se forme sans que nous y consentions. Il frappe le cœur sans y être appelé. Il s'en rend le maître par force et sans bruit [...]” LETTRE XIII, *Extraordinaire*, juillet 1678, цит. у *Исто*, стр. 520.

¹⁰⁵⁸ Argus, митолошко биће са стотину очију, као заједничка именица може значити *шпијун*, *надзорник*. Израз *avoir des yeux d'argus* значи *бити веома подозрив*, *бити увек на опрезу*, *не дати се лако обманути*, *преваранути*. Одредница « Argus » у *Dictionnaire de l'Académie française*, <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=argus&submit=>>>.

прељубничке поступке, то јест да „показује тако узвишена осећања само да се не би посумњало да се тајно дописује са љубавником.”¹⁰⁵⁹

У следећем одговору једног анонимног читаоца стичу се претходно наведене дилеме. „Срећно слепило” боље је од жестоке љубоморе, али ни страст није ништа мање жесток непријатељ, па је женина врлина на мукама уколико се одлучи да затаји то осећање:

Нисмо се могли усагласити око постављеног питања, било што је исувише деликатно, било што ни мушкарцима ни женама не иде у прилог да се таква исповедања установе, јер носе опасне последице по оба пола. Нарочито мушкарци, за које би се, с једне стране, чинило да би пожелели да се успоставе такве врсте признања, јер представљају чврсто јемство женине врлине, имају, с друге стране, прибојавати се толиких зала због тог поступка, који је тако скупо стајао г. Де Клева, да је за њихово спокојство блажено незнање погодније од тако опасног сазнања. Али, ако погледамо ствар по себи, онако како сте поставили питање, уколико жена нема ниједног другог начина да избегне тог опаког непријатеља, онда она мора од два зла изабрати мање, те обзирима које би имала према мужевљевом спокојству и поверењу претпоставити очување своје врлине и спокојства свог срца, што је њено највеће добро и основна дужност.¹⁰⁶⁰

Један од читалаца подухватио се својеврсног логичког закључивања саставивши четири скупа како би извагао предности и мане признања и прећуткивања и дошао до истог закључка о нужном одабиру мањег зла. Упадљиво је да се управо реч „врлина” налази у сваком од скупова, што потврђује да је реч о особини која примарно одређује пристојну жену: „у борби се ризикује врлина”, „сачуваће глас врле жене”, „изгубиће

¹⁰⁵⁹ „Ils se persuadent qu'elle est capable d'inspirer une très forte jalousie à un Mari, qui se mettra en tête que sa Femme, quoique éloignée de celui qu'elle aime, n'en sera pas moins à redouter ; qu'elle ne s'est résolue à lui faire un aveu si extraordinaire, que pour le mieux éblouir ; qu'elle ne montre des sentiments si nobles, qu'afin de n'être pas soupçonnée d'entretenir de secrètes correspondances avec son Amant; que l'ambition et l'intérêt seuls ont contracté son Mariage ; que le bonheur de l'Amant est préférable au sien ; et qu'enfin le beau Sexe résistant rarement à une galanterie, des yeux d'Argus auraient peine à découvrir jusqu'où sa Femme poussera la sienne. Ils concluent de là qu'une confidence de cette nature ne peut causer que du trouble et du divorce.” de la salle, sieur de LeStang, LETTRE XXXIII, *Extraordinaire*, juillet 1678, цит. у *Исто*, стр. 528.

¹⁰⁶⁰ „On ne put pas même bien s'accorder sur la Question proposée, soit parce qu'on la trouva trop délicate, soit parce que ni les Hommes ni les Femmes n'ont intérêt que ces confidences s'établissent. Elles sont d'une trop dangereuse conséquence pour tous les deux. Les Hommes surtout, qui semblent d'abord devoir souhaiter leur établissement, parce qu'une confidence de cette nature est un garant bien fort de la vertu d'une Femme, ont d'un autre côté tant de maux à craindre de cet aveu, et il en coûta si cher à M. de Clèves lui-même, qu'une tranquille ignorance est à préférer pour leur repos à une connaissance si périlleuse. Mais à regarder la chose en soi, de la manière dont vous avez posé la Question, une Femme n'ayant que ce moyen pour éviter un Ennemi trop dangereux, doit de deux grands maux choisir le moindre, et préférer la conservation de sa vertu, et de la tranquillité de son cœur qui est son premier bien, et son premier devoir, aux égards qu'elle pourrait avoir pour la conservation du repos et de la confiance de son Mari.” Цит. у *Исто*, стр. 528.

мужевљево поштовање према себи као врлој жени”, „осигураће жестоко нападнуту врлину”. Овај читалац сматра да је признање паметнија опција и подвлачи да се, изабравши ћутање, „жена излаже опасности да изгуби највеће од свих добара, јер ризикује своју врлину, до које треба да држи више од свега”¹⁰⁶¹. Погледајмо све предности и непогодности обе опције, које веома речито откривају пожељне родне особине, дужност жене у браку наспрам „нежне наклоности” изван њега, пријатне наклоности која постаје опасна уколико се развије у љубавну авантуру:

Уколико прећути [осећања према другом мушкарцу]:

I Непогодности:

1. Борбом ризикује своју врлину и спокој
2. Пружа страсти вољеног мушкарца прилику да све више јача и постане све пријатнија
3. Најзад, веза, која се готово неосетно успоставила између заљубљених, може изаћи на видело

II Предности:

1. Угодан живот са мужем
2. Очуваће углед честите жене
3. Гајиће у срцу најнежнију наклоност на свету
4. Неће се изложити непредвидивим реакцијама и осудама мужа¹⁰⁶²

Уколико призна:

III Непогодности:

1. Нарушиће однос са изузетно честитим човеком и добрим мужем
2. Изгубиће у његовим очима поштовање које ужива честита жена
3. Изложиће себе и вољеног мушкарца мужевљевој оправданој срџби

IV Предности:

1. Учврстиће жестоко нападнуту врлину
2. Предупредиће развој љубавне авантуре
3. Пружиће добром мужу редак доказ верности¹⁰⁶³

¹⁰⁶¹ „l'on hasarde par les combats sa vertu”, „conserver sa réputation de Femme de vertu”, „Perdre [...] l'estime de Femme de vertu”, „Mettre en sûreté une vertu fortement combattue”; „une Femme s'expose à perdre le plus grand de tous les biens ; puisqu'elle hasarde sa vertu, qu'elle doit préférer à toutes choses.” Цит. у *Исто*, стр. 529–530.

¹⁰⁶² „À se taire / Les inconvénients sont : 1. Que l'on hasarde par les combats — Sa vertu — son repos. / 2. Que l'on fournit à la passion d'un Amant les occasions de s'accroître et de se rendre de plus en plus agréable. / 3. Qu'enfin le commerce s'établissant insensiblement, il peut venir à éclater. / Les avantages seront: 1. Vivre bien avec son Mari. / 2. Conserver sa réputation de Femme de vertu. / 3. Suivre un penchant le plus doux du monde. / 4. Ne s'exposer point au hasard du jugement que peut faire un Mari d'une pareille confiance.” LETTRE, *Ordinaire*, octobre 1678, цит. у *Исто*, стр. 529–530.

¹⁰⁶³ „À parler / Les inconvénients seront : 1. Se mettre mal avec un très honnête Homme, et bon Mari. / 2. Perdre auprès de lui l'estime de Femme de vertu. / 3. Exposer — un Amant — soi-même à son juste ressentiment. / Les

Закључак овог читаоца открива став по коме је готово немогуће да жена не поклекне уколико настави да среће вољеног мушкарца, те подвлачи да је „мање зло” што ће признањем учинити мужа љубоморним, јер он, захваљујући честитом понашању жене, неће дуго бити љубоморан:

Оцените, господине, да, пошто је за једну жену много мања nelaгода да распири љубомору кратког даха код мужа него да стави на коцку своју врлину, чији је губитак готово извештан уколико настави да се виђа са вољеним мушкарцем, морамо закључити, на основу начела која сам установио, да је та жена приморана на признање.¹⁰⁶⁴

Став свештених лица начелно можемо уочити у одговору извесног Де Грамона¹⁰⁶⁵, који подвлачи да свештеници и казуисти деле његово мишљење, и приклања се признању, сматрајући га мањим злом од искушења: „Како превазилажење [страсти] није увек у нашој моћи и како је победа ретка тамо где су честе борбе, најзад, ако је та жена била толико уверена да ће поклекнути [...], сматрам да је боље да призна мужу страст која јој задаје толика страдања, како би избегла њено развијање и последице”¹⁰⁶⁶. Пре овог закључка, Де Грамон разматра другу опцију, која је, сматра, погоднија, ако је жена уверена да ће надвладати страст, јер ћутањем спречава три последице — мужевљево патњу и срцбу окренуту према вољеном мушкарцу, као и нарушавање свог угледа: „Уколико је жена сигурна да ће из борбе са страшћу изаћи као победница, мање је зло прећутати, јер би у том случају само она патила, док би признањем задала бол и мужу, изложила вољеног мушкарца опасности и укаљала своју част.”¹⁰⁶⁷

avantages seront : 1. Mettre en sûreté une vertu fortement combattue. / 2. Prévenir les suites d'un commerce. / 3. Donner à un bon Mari un rare témoignage de fidélité.” *Исто*, стр. 530.

¹⁰⁶⁴ „Vous jugez bien, monsieur, que l'inconvénient de rendre un Mari jaloux, sans lui donner lieu de l'être longtemps, étant beaucoup moindre pour une femme, que celui de hasarder sa vertu, dont la perte lui est presque infaillible, si elle continue à voir un Amant aimé, on doit conclure sur les Principes que j'ai établis, que cette Femme est obligée à la confidence.” *Исто*, стр. 531.

¹⁰⁶⁵ Морис Лога у нав. дело, стр. 35 као пошиљаоца наводи госпођу Де Грамон (Mme de Grammont), док се код Камиле Есмен-Саразен, нав. дело, 2014, стр. 524 иза писма налази само потпис De Grammont. Провером у оригиналном издању (*Extraordinaire du Mercure galant*, juillet 1678, стр. 234) на <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6383830z/f253>> утврдили смо да је Лога начинио лапсус.

¹⁰⁶⁶ „Comme il n'est pas toujours en notre pouvoir de vaincre, et que la victoire est rare où les combats sont fréquents, si enfin cette Femme était tellement assurée de succomber [...], je pense qu'il vaudrait encore mieux qu'elle déclarât à son Mari la passion qui lui fait tant de peine, afin d'en éviter les suites.” Цит. у Maurice Laugaа, нав. дело, стр. 35.

¹⁰⁶⁷ В. „Or il y a sans comparaison plus de mal à une Femme, de faire à son Mari la confidence qu'on suppose, que de lui taire sa passion au péril des combats qu'elle est obligée de rendre, pourvu, comme je l'ai dit, qu'elle croie en sortir à son avantage, puisqu'en cette occasion il n'y aurait qu'elle qui souffrirait, au lieu qu'après son

У мају 1678. Фонтенел шаље одговор под псеудонимом Геометра из Гијене (Géomètre de Guyenne) дивећи се принцезиној борби са страшћу: „она тражи помоћ да би је савладала [...] и, како би себи наметнула још строжа правила понашања од оног које јој сопствена врлина намеће, поверава мужу своја осећања према другоме. У томе не видим ништа друго до лепоту и јунаштво”¹⁰⁶⁸. Сцена признања је, према Фонтенеловом суду, вредна дивљења и брижљиво припремљена. С друге стране, страхујући за принцезин углед, Фонтенел замера аутору сцену Немуровог ноћног прескакања бедема у Куломјеу: „сматрам да током тог сусрета ни заљубљени, ни муж немају похвално мишљење о врлини госпође Де Клев за коју су, пак, обојица имали изузетно јаке доказе”¹⁰⁶⁹.

4.1.1.2. Расправа око *Принцезе Де Клев* између Валенкура и Шарна

Осим реакција читалаца *Галантног Меркура*, преписка поводом романа између госпође Де Севиње и Биси-Рабитена, вођена од марта до октобра 1678, истиче питање веродостојности у роману, које ће бити у првом плану Валенкурове критике. Према Биси-Рабитену: „Писац је [...] више мислио на то да не личи на друге него да следи здрав разум”¹⁰⁷⁰ у најмање два наврата: најпре, не само да не постоји жена која би мужу признала прељубничку страст јер би, сматра Биси-Рабитен, тиме „могла да га наведе на помисао да није сачувала никакве границе у увреди коју му је задала”, него, штавише, врло је вероватно да је та страст према дугоме усахла и пре смрти мужа, јер би у супротном свака жена пошла за вољеног: „није вероватно да љубавна страст и врлина постоје дуго у неком срцу с подједнаком јачином”. Стога је принцезино понашање, закључује Биси-Рабитен, „неизгледно и против сваког обичаја”¹⁰⁷¹.

Полемика у вези са вероватношћу постаће права расправа, о чему сведоче поменута непотписана дела из 1678. и 1679: *Писма госпођи маркизи Де *** поводом*

aveu, elle ferait souffrir son Mari, exposerait son Amant, se déshonorerait elle-même, et mettrait enfin tout en désordre.” Цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 524.

¹⁰⁶⁸ „[E]lle cherche du secours pour le vaincre [...] et, pour s’imposer encore une conduite plus austère que celle que sa propre vertu lui imposerait, elle fait à son mari la confidence de ce qu’elle sent pour un autre. Je ne vois rien à cela que de beau et d’héroïque.” Цитат у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 24.

¹⁰⁶⁹ „[J]e trouve qu’en cette rencontre, ni l’amant, ni le mari n’ont assez bonne opinion de la vertu de Madame de Clèves, dont ils avaient pourtant l’un et l’autre des preuves assez extraordinaires.” *Исто*.

¹⁰⁷⁰ Предео Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 250.

¹⁰⁷¹ „[E]lle peut faire croire à son mari qu’elle n’a gardé aucunes bornes dans l’outrage qu’elle lui a fait”; „il n’est pas vraisemblable qu’une passion d’amour soit longtemps, dans un cœur, de même force que la vertu”, „contre toute apparence et contre usage”, цитат у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 18.

„Принцезе од Клева” приписана Валенкуру и *Разговор о критици „Принцезе од Клева”* опата Де Шарна. Валенкурова критика састоји се из три дела: први је уперен на вођење приче, други на ликове, а трећи на израз и стил. Предмет наше пажње у овом делу ограничићемо искључиво на замерке и аргументе из којих се могу читати ставови о природи полова и родним улогама¹⁰⁷². Постављајући мањак веродостојности за осу своје критике, Валенкур предочава да му особито сметају извесне карактерне црте и поступци ликова као да је реч о стварним особама, и притом занемарује функцију одређених поступака у динамици приче¹⁰⁷³: најпре, он замера анонимном аутору што је одлучио да Немур, који је увек дискретан и пажљив (што се, подвучимо, не би могло у потпуности тврдити, уколико се обрати пажња на, на пример, сцену у којој узима принцезин портрет — мишљења смо да Немур еволуира од освајача ка дискретном заљубљеном мушкарцу, о чему ће више речи бити касније), разнесе вест о принцезином признању:

Не тражим да се, пишући повест двадесетпетогодишњег принца, од њега створи полубог и непогрешив човек; било би то претерано и вређало би вероватност. Он треба да буде подложен грешкама, као што су и сви људи; али му барем треба приписати и велики део добрих својстава која би могао имати у свом узрасту, а да му се не припише ниједна значајна мана.¹⁰⁷⁴

Валенкур изражава дивљење према дирљивом лику принца Де Клева, тим пре што би сваки муж обично испољио веома јаке реакције пред сличним признањем с којим је овај суочен: „Он је био уједно и заљубљен у госпођу Де Клев, и њен муж; само једно од та два је довољно, после онога што је чуо, да га примора на крајности у понашању. Међутим, он готово сасвим остаје господар себе самог а сви његови гневни испади само указују на његову патњу”¹⁰⁷⁵. Критичар ублажава наметљивост са којом принц у наставку сцене притиска жену да открије име човека у кога је заљубљена, то јест љубомору која ће га навести да шпијунира жену, а због које ће јој се сам пожалити како

¹⁰⁷² Детаљније о двема критикама в. Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 244–254, Maurice Laugaа, *нав. дело* 40–111. Интегрални текст Валенкурове критике штампан је на странама 532–610, а Шарнов одговор на стр. 611–706 у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014.

¹⁰⁷³ По овом питању Жерар Женет ће полемисати са Валенкуровим ставовима у Gérard Genette, « Vraisemblance et motivation », *Communications*, n° 11, 1968, 5–21, на српском „Вероватност и мотивација”, стр. 103–123 у Žerar Ženet, *Figure*, odabrala i prevela Mirjana Miočinović, Beograd: Vuk Karadžić, 1985.

¹⁰⁷⁴ Превео Јован Попов у *нав. дело*, 2001, стр. 246.

¹⁰⁷⁵ „Il était amant de Madame de Clèves, et son mari tout ensemble ; l’un des deux suffisait, après ce qu’il venait d’entendre, pour l’obliger à se porter aux dernières extrémités. Cependant il demeure presque toujours maître de soi-même ; tous ses emportements ne vont qu’à exprimer sa douleur;” Цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 575. Курзив Ж. Ј.

више не господари собом. Функција смрти лика принца Де Клева најмање је двострука: поред тога што се њоме омогућује наставак приче у коме ће принцеза испољити егземплярну врлину и постојаност, она указује на разорно дејство љубоморе која потпуно овладава бићем против његове воље¹⁰⁷⁶. Валенкур такође замера аутору што афективну уплетеност читаоца усмерава готово искључиво ка лику принцезе Де Клев, то јест, што онемогућује да читалац, који пати заједно са принцем, исто саосећање осети и према њеном супругу: „Какво саосећање [можемо осетити] за човека који умире јер жели да умре; који умире као глупак, а не жели разјашњење; који себи задаје бол и очајава, а не зна због чега?”¹⁰⁷⁷ Јован Попов Валенкурову интерпретацију коментарише на следећи начин:

Али, да је до разјашњења дошло, шта би од романа остало? То је питање које аутор писма пропушта себи да постави. Валенкур је, видимо, пажљив али ситничав читалац који још не допире до спознаје о иманентним законитостима жанра, независним од уобичајене животне логике. [...] Валенкур је карактере критиковао посматрајући их у изолованим ситуацијама, не трудећи се да разлучи колико се свака таква ситуација слаже с етосом појединог лика, занемарујући при том и дубоку динамику страсти коју списатељка настоји да изнесе на видело.¹⁰⁷⁸

С друге стране, Валенкур у неколико наврата изражава жаљење што је принцеза слабог и неодлучног, некад чак исувише једноставног карактера, толико да, како наводи Попов, „њена скромност као да пре сведочи о духовној ограничености него о изузетној врлини”¹⁰⁷⁹: „Не може се порећи да у лику госпође од Клева постоји исувише велика слабост. Она слуша све што јој се каже, ни пред чиме се не брани, и све је обеспокојава; најзад, не може се замислити окрутнија страст од њене”¹⁰⁸⁰. Валенкур репродукује

¹⁰⁷⁶ Уп., на пример, *Принцеза Де Клев*, стр. 146: „— Не сумњајте у то, госпођо — одговори г. Де Клев — преварили сте се. Очекивали сте од мене исто тако немогуће ствари као што сам и ја од вас очекивао. *Како сте се могли понадати да ћу сачувати разум?* Зар сте заборавили да вас лудо волим и да сам вам муж? И једно од тог двога може довести човека у крајност: шта ли тек не могу учинити обоје заједно? Ех! Шта и не чине! — настави он. — Осећам само бол и неизвесност, којима *више не господарим*. Не сматрам се више достојним вас; ви ми се више не чините достојном мене. Обожавам вас и мрзим вас; вређам вас и молим за опроштај; дивим вам се, а стидим се што вам се дивим. *Једном речју, у мени нема више ни спокојства ни разума.*” Курзив Ж. Ј.

¹⁰⁷⁷ Предео Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 247.

¹⁰⁷⁸ *Исто*, стр. 247, 254.

¹⁰⁷⁹ *Исто*, стр. 248.

¹⁰⁸⁰ „[L]’on ne peut nier qu’il ne paraisse une trop grande faiblesse dans le caractère de Mme de Clèves. Elle écoute tout ce qu’on lui dit, ne se défend de rien, et toutes choses la chagrinent ; enfin l’on ne peut avoir une passion plus violente.” Цитат у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 49.

бинарну опозицију срце/разум и стереотип лепе жене мањкавог духа, те стога склоне страстима, и у одговору онима који сматрају да су принцезина лепота и благодост довољни да пробуде велику страст и да читалац осећа самилост према њеном нежном и слабом лику, док би нека жена „одлучна и с пуно духа, која се не би одупрла паду у сличне крајности”¹⁰⁸¹ изазвала презрење. Истичући се неприпадањем „обичним” читаоцима који саосећају са принцезом и жале је, Валенкур подвлачи да се „госпођици од Шартра ипак могло приписати више духа него што га има”, да би закључио да му њена „једноставност” изгледа „претерано”¹⁰⁸². Принцезин наведени мутизам му, пак, не смета у сцени када јој супруг налаже да се контролише у опасности којој је изложена, на шта она почиње да јеца и остаје нема: „Многи су се зачудили што госпођа од Клева ништа не одговара: али, што се мене тиче, сматрам да нису у праву; ћутање госпође од Клева на овом месту изгледа ми лепше од свих одговора које је могла пружити.”¹⁰⁸³ С друге стране, пак, Валенкур подвлачи, кроз став извесне маркизе, фиктивне саговорнице, да при последњем сусрету са Немуром принцеза не поштује друштвене норме које жени приписују уздржаност а мушкарцу повластицу говора по питању љубави (заборављајући, приде, да принцеза није знала да ће при посети видаму срести Немура):

Госпођа од Клева говори све што би господин од Немура требало да каже. Она њему говори о својој страсти, она му открива осећаје свога срца, и то чини тако поступно и спокојно да се уопште не осећа пометеност коју слично признање изазива код уздржаних жена. Рекло би се да је она ту дошла једино да би говорила, а господин од Немура да би слушао, а требало би да буде сасвим супротно.¹⁰⁸⁴

Валенкур улази у замишљени дијалог са извесном маркизом и поставља јој питања о принцезиним поступцима које просуђује као непромишљене: сматрајући маркизу женом од духа која се истиче над другим женама, и претварајући се да не залази

¹⁰⁸¹ „[...] une femme qui, avec beaucoup d'esprit et de résolution, n'aurait pu s'empêcher de tomber dans les mêmes extrémités”, цитат у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 90.

¹⁰⁸² „[...] l'on eût pu donner à Mademoiselle de Chartres un peu plus d'esprit qu'elle n'en a”, „sa simplicité me paraît outrée”. *Исто*.

¹⁰⁸³ „Il y a bien des gens qui se sont étonnés que Madame de Clèves n'y réponde rien : mais pour moi, je trouve qu'ils se trompent fort ; et le silence de Madame de Clèves en cet endroit me paraît plus beau que toutes les réponses qu'elle aurait pu faire”. Цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 675.

¹⁰⁸⁴ „Madame de Clèves dit tout ce que devrait dire Monsieur de Nemours. C'est elle qui lui parle de sa passion, qui lui découvre tous les sentiments de son cœur, et qui le fait avec un ordre et une tranquillité qui ne se ressent guère du trouble qu'un pareil aveu donne toujours aux femmes un peu retenues. L'on dirait qu'elle n'est venue là que pour parler, et Monsieur de Nemours pour écouter, au lieu que ce devrait être tout le contraire.” Цит. у *Исто*, стр. 589.

у подручје морала, он ради јачег ефекта у одговоре маркизе ставља оптужбе против припаднице њеног пола, која је себи дозволила да у Куломје понесе слике на којима се налази Немур:

*Сигуран сам да ћете ми одговорити да је тако нешто неопростиво; да је већ било превише, за жену којој је стало до врлине, да носи у срцу осећања која је она гајила, и да није требало још и тражити начине којима би се та осећања похрањивала, и чак учвршћивала; али, не тражим Ваше мишљење у вези са тим. Када је реч о срцу, свако се сналази како може, и нису сви попут Вас. На страну морал, питам Вас само, да ли је било разборито поручити те слике. Никако се није могло спречити да их сви не виде. Стрепим да мужа госпође од Клева не обузме жеља да дође да је посети.*¹⁰⁸⁵

Једино прихватљиво решење по Валенкуру јесте да је аутор предвидео да принц умре пре него што ће доћи у Куломје и видети дате слике.

Поменута маркиза, Валенкурова саговорница, сматра да је принцеза „несхватљива”, „најсрамежљивија међу намигушама и најкокетнија међу срамежљивицама икада виђена”¹⁰⁸⁶, на шта аутор одговара тобожњом одбраном јунакиње, подвлачећи да је „херојски” разлог због ког одбија вољеног мушкарца — осећај кривице за мужевљеву смрт — „на висини храбрости и врлине госпође од Клева”¹⁰⁸⁷. Маркиза му на то одговара да није кривица главни разлог одбијања, колико је то страх да ће се Немурова љубав угасити, те иронично уочава: „То јој се чини тако страшном несрећом да је на седам или осам страна осликава са најпрефињенијим каћиперством. Гле лепог ли разлога да се жена не уда за мушкарца? Да ли се од Сапфе у *Великом Киру* до данас срела жена којој би оваква уобразиља пала на памет?”¹⁰⁸⁸

Најзад, Валенкур такође маркизи даје реч поводом бојазни пред потенцијалним утицајем романа на девојке које можда неће подједнако успети да смогну снаге и одоле

¹⁰⁸⁵ „Je suis sûr que vous me répondrez d’abord que *cela n’est pas excusable* ; que c’en était déjà trop, pour *une femme qui se piquait de vertu*, que d’avoir dans son cœur les sentiments qu’elle avait, qu’il ne fallait pas chercher encore les moyens de les entretenir, et même de les fortifier : mais ce n’est pas là-dessus que je vous consulte. *En matière de ce qui regarde le cœur*, chacun s’en tire comme il peut, et *tout le monde n’est pas fait comme vous*. Je vous demande seulement, et *la morale à part*, s’il y avait beaucoup de *prudence* à faire porter ces grands tableaux. L’on ne pouvait empêcher que tout le monde ne les remarquât. Je tremble pour Madame de Clèves qu’il ne prenne envie à son mari de la venir voir.” Цитат у *Исто*, стр. 584. Курзив Ж. Ј.

¹⁰⁸⁶ „incompréhensible”, „la prude la plus coquette et la coquette la plus prude que l’on ait jamais vue”, *Исто*.

¹⁰⁸⁷ „[...] digne du courage et de la vertu de Madame de Clèves et héroïque”, *Исто*, стр. 590.

¹⁰⁸⁸ „Cela lui paraît un si horrible malheur, qu’elle emploie sept ou huit pages à le dépeindre avec des termes de la plus raffinée coquetterie. Voilà-t-il pas une belle raison pour ne pas épouser un homme ? Et depuis la Sapho du *Grand Cyrus*, s’est-il rencontré une femme à qui cette vision soit tombée dans l’esprit?” *Исто*.

искушењу страсти. Штавише, маркиза подвлачи: „А ко зна да ли би и сама госпођа од Клева одолела?“¹⁰⁸⁹, на шта јој аутор приговара да има лоше мишљење о свом полу. Маркиза затим примећује да свака жена успева да одоли љубави уколико је она представљена као злочиначка и кобна, али да је невоља када романи сликају љубав примамљиво, како би закључила да човек не господари толико својим срцем колико писац господари својом маштом: „али пред таквим делима у којима од ње [= љубави] представљају само оно пријемчиво, у којима чак одлазе дотле да ту лудост представе као врлину и одлику великог срца, тешко је увек се одбранити од ње, и не изненадити се пред непријатељем који нам подмеће тако пријатну замку“¹⁰⁹⁰.

Опат Де Шарн, који је посећивао салон госпође Де Лафајет, заузима се да објасни и одбрани извесне поступке ауторке служећи се истом стратегијом галантног разговора са извесном маркизом. Он замера Валенкуру мешање историјског и фиктивног лика у опасци да је врлина госпође Де Клев доведена у питање одабиром жуте и црне боје које Немур носи на једном турниру, будући да Брантомови [Brantôme] *Мемоари* којима је роман у извесној мери инспирисан отворено истичу да је војвода одабрао да носи те боје „из љубави према једној госпи, код које је имао повластице“¹⁰⁹¹. Истовремено, он брани принцезину врлину и истиче несрећну судбину жена које су попут ње удате против сопствене воље: „и већина жена које су се удале само зато што је требало удати се, не би поднеле боље од госпође од Клева разговор са мужем који би се сладуњаво опходио према њима. Нажалост, госпођа од Клева је припадала таквим женама; судбина је једина крива што је тако лоше удесила ствари за њеног мужа и њу“¹⁰⁹².

Супротно Валенкуру, Шарн не сматра да је Немуров поступак ширења гласине о признању против правила веродостојности лика. Напротив, критичар тврди да је овај чин мотивисан Немуровом страху и тежњом да дискредитује противника, што аргументује Немуровим наговештајем принцези да је муж из љубоморе могао да се одважи да исприча тајну. Такође, није потребно, подвлачи Шарн, да веродостојан лик буде обдарен неуобичајеним врлинама, а у истом коментару можемо читати схватање

¹⁰⁸⁹ „Et que sait-on si Madame de Clèves y eût résisté elle-même ?” *Исто*, стр. 101.

¹⁰⁹⁰ „[M]ais dans ces sortes d’ouvrages où l’on n’en prend que des idées qui nous plaisent, où l’on va même jusques à faire passer cette folie pour une vertu et pour une marque de grandeur d’âme, il est bien difficile d’être toujours en garde contre elle, et de ne pas se laisser surprendre à un ennemi qui nous tend des pièges si agréables”. *Исто*, стр. 591.

¹⁰⁹¹ „[...] pour l’amour d’une très belle Dame, dont il était favorisé”, *Исто*, стр. 637.

¹⁰⁹² „[...] et la plupart des femmes, qui ne se sont mariées, que parce qu’il faut se marier, ne soutiendraient pas mieux que Madame de Clèves la conversation d’un mari qui voudrait faire le doucereux avec elles. Madame de Clèves par malheur était de ce nombre ; et la fortune avait tort toute seule d’avoir si mal disposé les choses pour son mari et pour elle.” *Исто*, стр. 656–657.

мушкарца као „освајача”: „Његова осећања су она која се у љубави, као и у рату, буде у свим мушкарцима. Аутор није од њега желео да направи некаквог измишљеног лика из романа, већ стварног јунака. Сви ти пренаглашени изрази великодушности пристају једино потпуно измишљеним јунацима”¹⁰⁹³.

Маркиза која је Шарнова замишљена саговорница с почетка наизглед дели слабо ласкаво Валенкурово мишљење о женама у вези са ликом јунакиње: „Постоји овде једна друга морална ставка којом критичар није задовољан. Чини ми се да бих по овом питању морала да заузем његову страну зарад части свога пола, и осудим госпођу од Клева што је изрекла: ‘Показала [сам се] као и друге жене, премда сам тако далеко од тога да личим на њих’”¹⁰⁹⁴. Ова опаска Шарну пружа прилику да, кроз одговор извесног Клеанта, предочи да је реч о принцезином размишљању у осами приватних одаја, пошто се, забринута за своју врлину, подсећа свих љубавних сплетки на двору: „Да је госпођа од Клева, одговори Клеант, ово изговорила негде другде, ван својих одаја, свакако би се имало шта замерити.”¹⁰⁹⁵ Шарнова маркиза је, чини се, још једном на страни Валенкура и не одобрава принцезино наручивање и доношење слика опсаде Меца у Куломје, чиме одступа од вођења врлином. Њен саговорник јој, пак, одговара, да није реч о војводином личном портрету, већ о групној слици. Такође, на оптужбе о слабости јунакињиног лика Шарн одговара да аутор циљано слика жену која није „лишена нереда страсти”¹⁰⁹⁶: „Карактер госпође од Клева одговара жени која се бори и стога не би требало да она свуда господари собом. Довољно је да на крају буде таква, што ће се свакако и десити”¹⁰⁹⁷. Шарн затим подвлачи да, да га је госпођа Де Клев упитала за мишљење, не само да би јој забранио да понесе портрет, већ би је и посаветовао да „угуши љубав у свом срцу”, „да је ишчупа из корена”¹⁰⁹⁸, и истовремено устаје против „опасне поуке” притворности коју налаже Валенкур („боље би поступила да је своју страст задовољила,

¹⁰⁹³ „Il avait en cela *les sentiments que l’amour a coutume d’inspirer à tous les hommes, et en amour aussi bien qu’en guerre* [...] L’Auteur n’a pas voulu faire de lui un Héros Romanesque, mais un Héros d’histoire. Toutes ces générosités outrées ne sont bonnes que pour des Héros purement imaginaires.” *Исто*, стр. 676. Курзив Ж. Ј.

¹⁰⁹⁴ „Il y a ici, dit la Marquise, un autre trait de morale, qui n’accommode pas le Critique. Je ne sais si je ne dois pas être de son côté, pour l’honneur de mon sexe, et condamner Madame de Clèves d’avoir dit : ‘Je me trouve comme les autres femmes, étant si éloignée de leur ressembler.’” *Исто*.

¹⁰⁹⁵ „Si Madame de Clèves, répondit Cléante, avait dit cela ailleurs que dans son cabinet, et autrement que dans son cœur, il y aurait véritablement quelque chose à redire”, *Исто*.

¹⁰⁹⁶ „exempte du désordre des passions”, *Исто*, стр. 677.

¹⁰⁹⁷ „Le caractère de Madame de Clèves est d’une femme qui combat. Il ne faut pas qu’elle soit par tout maîtresse d’elle-même. Il suffit qu’elle le soit enfin, et c’est ce qui ne manquera pas d’arriver”, *Исто*.

¹⁰⁹⁸ „combattre son amour dans son cœur”, „en arracher jusqu’aux racines”, *Исто*, стр. 678.

под условом да то чини дискретно”¹⁰⁹⁹) како би закључио: „не делим мишљење оних који сматрају да су греси који се не чине пред светом ситни”.¹¹⁰⁰

Најзад, године 1684, Пјер Бел се такође изјашњава о, по његовом мишљењу, невероватним ликовима јунака, нарочито војводе, чија се срамежљивост и повиновање нормама прикладности не могу срести у стварности, будући да жене, сматра он, воле када се мушкарци јавно жале како пате због њих:

Волео бих да ми се покаже једна госпа у Француској, која би била оригинал лика принцезе од Клева [...] али мислим да би још мање вероватно било пронаћи оригинал лику војводе од Немуре међу господом на двору. Та велика уздржаност и поштовање нису познати нашем добу. Код нас се јадикује, и захтева се кад се пати од љубави, и довољно познајемо природу оних које су узрок наших патњи да бисмо очекивали да се наљуте што јадикујемо и захтевамо нешто од њих. Не само да је наше доба такво, него су и све претходне епохе биле такве, а нарочито она у којој је живео војвода од Немуре [...]”¹¹⁰¹

Бел тврди да се и жене саме ругају романима у којима се пренаглашено учтиви односи међу заљубљенима представљају саобразно императиву величања женске чедности а науштрб веродостојности¹¹⁰². Писмо закључује резигнираном недоумицом: „Ако велики умови могу тако да преиначавају Природу и истину, шта ће тек бити са ситним писцима и песницима?”¹¹⁰³

¹⁰⁹⁹ „[E]lle eût mieux fait de donner à sa passion quelque satisfaction plus sensible, pourvu qu'elle eût été plus secrète.” Исто.

¹¹⁰⁰ „[J]e ne suis pas de l'opinion de ceux qui croient qu'on ne peut faire que de petits péchés, lorsqu'on ne pêche pas devant les hommes.” Исто.

¹¹⁰¹ „Je voudrais bien qu'on me montrât une Dame en France, qui fût le vrai Original de la Princesse de Clèves [...] Mais je crois qu'il serait encore plus rare de trouver l'Original du Duc de Nemours parmi les Seigneurs de la Cour. On ne connaît point cette grande timidité, ni ce grand respect, dans notre siècle. On se plaint, et on demande quand on souffre, et on connaît assez le naturel de celles qui sont cause qu'on souffre, pour espérer qu'elles ne seront pas fâchées qu'on se plaigne, et qu'on demande. Non seulement notre siècle est ainsi fait, mais aussi tous les siècles précédents ont été de même, et surtout celui où le Duc de Nemours vivait [...]” Цит. у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 114.

¹¹⁰² Уп: „Voyez-moi un peu leurs Romans ; y eut-il jamais rien de plus opposé à l'Histoire véritable, et vraisemblable, que les peintures qu'ils nous font de certains amoureux transis, qui se font aimer enfin après mille peines, et mille poursuites, et qui cependant demeurent dans une immobilité auprès de l'objet aimé, de laquelle on n'a point d'exemples dans le monde ? Les femmes mêmes se moquent de tout cela quand elles le lisent, quoique ce soit pour faire honneur à leur chasteté qu'on traite ainsi de l'amour. Il n'y a pas longtemps qu'une femme de qualité espagnole lisant le Roman de *Cléopâtre*, et tombant sur une conversation passionnée d'un Amant et d'une Amante, se moqua de l'Auteur comme d'un méchant Copiste de la Nature.” Цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 707.

¹¹⁰³ „Si les grands Esprits gâtent ainsi la Nature et la vérité, que sera-ce des petits Auteurs, et des Poètes ?” Исто.

4.1.1.3. Закључак: скупа цена врлине и искрености

Госпођа Де Лафајет вешто је већ у самом роману *Принцеза Де Клев* на извештан начин антиципирала његову рецепцију, што реакцијама ликова на принцезино признање (на пример, видам Де Шартр је госпођи Де Мартиг „препричао чудноват поступак те особе која је свом мужу признала страст коју осећа према некоме другом”¹¹⁰⁴, а Марија Стјуарт, разуверена, изговара: „И ја сам безмало — настави она — мишљења госпође Де Клев, која тврди да тај догађај *не може бити истинит*”¹¹⁰⁵), које ће и сама јунакиња, како би се одбранила пред Маријом Стјуарт, оценити као „невероватно” или „необично” (—Та прича *не чини ми се баш много вероватна*, госпођо, и волела бих знати ко вам је то испричао”¹¹⁰⁶; „Ја збиља не верујем да је истинит — прихвати госпођа де Клев, која још није била проговорила — а кад би и било могућно да буде истинит, како би се то могло сазнати? *Није вероватно* да би жена кадра да учини тако *необичну ствар* имала слабости да је исприча”¹¹⁰⁷), што истицањем од стране наратора/ке или јунакиње како је реч о јединственом поступку („*Јединственост таквог признања, коме није могла наћи примера*, показивала јој је сву његову погубност;”¹¹⁰⁸, „Па добро, господине — одговори му она, бацивши му се пред ноге — признаћу вам *нешто што никада ниједна жена није признала своме мужу;*”¹¹⁰⁹).

На основу многобројних примера реакција читалаца и критичара у вези са користи/штетношћу принцезиног признања и, шире, вероватношћу поступака јунакиње, али и других ликова, могу се извести закључци о стереотипним виђењима родних особина у француском високом друштву XVII века, будући да су полемике, са самог романа, измештене на општи ниво и да литерарна „вероватност” која је оса критике Валенкура, Биси-Рабитена или Бела упућује на ниво усклађености поступака ликова са друштвено пожељним/прописаним родним улогама и прикладношћу¹¹¹⁰. Критичари,

¹¹⁰⁴ *Принцеза де Клев*, стр. 121. Курзив Ж. Ј.

¹¹⁰⁵ *Исто*, стр. 125. Курзив Ж. Ј.

¹¹⁰⁶ *Исто*, стр. 123. Курзив Ж. Ј.

¹¹⁰⁷ *Исто*, стр. 125–126. Курзив Ж. Ј.

¹¹⁰⁸ *Исто*, стр. 114. Курзив Ж. Ј.

¹¹⁰⁹ *Исто*, стр. 111. Курзив Ж. Ј.

¹¹¹⁰ Уп. Женетово запажање у *нав. дело*, стр. 105: „У ствари, вероватно и долично се здружују у једном истом мерилу, наиме у ономе ‘све што је у складу са јавним мњењем’ (Carin о вероватном, стр. 114). Ово ‘мњење’, стварно или претпостављено, управо је оно што бисмо данас назвали идеологијом, што ће рећи збиром начела и предрасуда који је истовремено визија света и систем вредности.” Уп. став Жана Русеа, *нав. дело*, стр. 57: „Велики део критике XVII века био је уперен на односе између дела и стварности. [...] Основни недостатак тог сумњивог критеријума, то је што скреће пажњу са дела и доводи у опасност да се превиде суштинске врлине његове унутрашње повезаности.” Уп. и опсервацију Ненси Милер, *нав. чланак*, 1981, стр. 36: „What this statement means is that the critical reaction to any given text is hermeneutically bound

дакле, „бране” или „нападају” ликове нарочито са етичке тачке гледишта.¹¹¹¹ Шарн показује нешто веће разумевање раздвојености збиље и фикције, односно унутрашњег функционисања књижевног дела, те се може рећи да наговештава модерне ставове књижевне критике¹¹¹². Реакције читалаца *Галантног Меркура* и критичара могу се читати и као продужетак вишевековне Расправе о женама, и као писани облик монденских салонских дискусија, јер је уочљиво да је један од главних залога расправе однос међу половима. И противници и присталице принцезиног признања слажу се око једне ствари: женска част и врлина су драгоцене — укаљавши их, жена губи поштовање мужа, од кога зависи и према коме има брачну дужност. Уколико призна осећања према другом мушкарцу, ризикује да се изложи срџби мужа због повређене части, али и потенцијалне љубоморе. Љубомора је, слажу се многи читаоци, опасно чудовиште које треба по сваку цену избећи, макар та цена подразумевала предавање прељуби. Из реакција више читалаца који су против признања, као и из Шарнових закључака о судбини која је крива што је „лоше удесила ствари” за брачни пар Де Клев, те Валенкурове тврдње да би принцеза боље поступила да је преварила мужа, може се назрети да је прељуба општеприхваћена ствар, будући да је љубав у браку ретка, и да мужеви више воле „блажено незнање”, те да стога „није грех тајно грешити”. Неки сматрају да галантно удварање пуно поштовања и „нежна наклоност” могу коегзистирати са брачном слогом (иза чега се уочава и различито поимање брачне „љубави”, засноване на уважавању — скидеријевске *Tendre sur Estime* — и љубави-страсти из наклоности, *Tendre sur Inclination*), други тврде да се галантна љубав временом хлади¹¹¹³, док трећи подвлаче да је љубав из наклоности снажна и незауостављива страст којој „лепши” али слабији пол ретко успева да се одупре; штавише, неки читаоци, међу којима и Пјер Бел, сматрају да удварање женама ласка и

to another and preexistent text: the doxa of socialities. Plausibility, then, is an effect of reading through a grid of concordance.”

¹¹¹¹ Уп. закључак Цефрија Турновског, који развија хипотезу да многи читаоци који су се јавили *Галантном Меркуру* са одговором на питање заправо нису ни прочитали роман: „What the *Mercure* respondents did seek in booksand, specifically, in the issues of the *Mercure galant*, if not in the *Princesse*, was not “identification” but the chance to participate in a communal consensus over agreed-on norms of behavior and self-expression, and to demonstrate their own personal mastery of these norms.” Geoffrey Turnovsky, “Literary History Meets the History of Reading: The Case of *La Princesse de Clèves* and Its (Non)readers”, *French Historical Studies*, Vol. 41, n° 3, August 2018, стр. 445.

¹¹¹² О овом питању в. запажања Јована Попова у *нав. дело*, 2001, нарочито стр. 278, као и стр. 254: „Савремени познаваоци теорије романа XVII столећа [...] утврдили су да је заправо већ Шарн, својом аргументованом одбраном *Принцезе де Клев*, изградио нову теорију новеле.”

¹¹¹³ Анонимност читалаца и уопштавање у одговорима не дозвољавају нам да изведемо закључак да ли је уврежено мишљење да се љубав „хлади” применљиво првенствено на мушкарце, пошто „освоје” жену, или време подједнако лечи од страсти и мушкарце и жене — ово је једна од тема у делу госпође Де Лафајет коју ћемо подробније испитати у петом поглављу.

да воле да се због њих отвореније уздише и пати. Мушкарац је виђен као освајач, он је тај који треба да покаже отвореније изразе наклоности, док жена уздржаношћу треба да се „брани”, на тај начин не само чувајући „врлину” већ и похрањујући страст.

Све ове опсервације потврђују став Томаса Лакера, и истраживач(иц)а у области родних студија који су се надовезали на резултате његових истраживања или га подстакли на истраживање¹¹¹⁴, да пре краја XVIII века „пол, или тело, треба схватити као епифеномен, док је *род*, оно што бисмо узели за културну категорију, тада био примаран, то јест ‘стваран’”.¹¹¹⁵ Госпођа Де Лафајет је, како смо на почетку овог закључка показали, свесно, истицањем „беспримерне” врлине своје јунакиње, указала на устаљене друштвене праксе од којих ће се принцеза Де Клев одмакнути све израженијим повлачењем из света, где се под кринком галантности крше норме брака, који је, међутим, такође имплицитно проказан као опресивна институција.

Већ се у претходно анализираној расправи око *Принцезе Де Клев* из XVII века уочавају идеолошке импликације иза тумачења херменеутичара који претендују на објективност, то јест назире се опасност учитавања или редукционистичке замке која прети сваком интерпретативном поступку: наиме, циљаним одабиром извесних аспеката дела а мање или више свесним прећуткивањем других потенцира се једно одређено виђење света и неретко поткрепљују извесни стереотипи, између осталог и родни. Ово може бити нарочито опасно када је реч о школској лектури, којој припада роман *Принцеза Де Клев*, те ћемо се у наредним одељцима бавити савременом критичком рецепцијом дела госпође Де Лафајет како бисмо указали на својеврсну нову „расправу” у вези са њеним најпознатијим романом, која је поделила критичаре на „присталице” и „противнике” феминолошких читања.

¹¹¹⁴ Лакер у предговору књиге *Making Sex*, која данас представља незаобилазну референцу у домену студија рода, наводи како га је откриће феминистичких студија довело до идеје за истраживање и потом на више места у самој студији исказује захвалност истраживачи(ца)ма из поља женских студија и студија рода на чије се резултате надовезује: Роберту Столеру, Лонди Шибингер, Барбари Џонсон, Натали Земон Дејвис итд. В. Thomas Laqueur, *нав. дело*, стр. 10, 12, 25, 33, 293.

¹¹¹⁵ „[I]l faut [...] comprendre le *sexe*, ou le *corps*, comme l'épiphénomène tandis que le *genre*, ce que nous prendrions pour une catégorie culturelle, était premier ou 'réel'.” Thomas Laqueur, *нав. дело*, стр. 21.

4.1.2. Рецепција дела госпође Де Лафајет на француском и енглеском језику у периоду 1970–2018.

Од 369 библиографских јединица¹¹¹⁶ — монографија, оригиналних научних и прегледних чланака, дипломских и мастер радова и докторских дисертација на француском и енглеском језику од 1970. до 2018. године, свега 16 референци посвећено је двама или трима насловима, или укупном фикционалном делу госпође Де Лафајет; остатак је усмерен на анализу романа *Принцеза Де Клев*.

Иако највећим делом посвећена анализи канонизованог романа, односу госпође Де Лафајет према филозофским становиштима епохе и месту ове ауторке у историји романа, монографија Рожеа Франсијона *Романескно дело госпође Де Лафајет* из 1973. године изванредан простор посвећује анализи остатка дела госпође Де Лафајет и значајна је као прва студија таквог замаха¹¹¹⁷. Она представља својеврстан продужетак Русеових и Женетових нараторских истраживања јер, поред ослањања на анализу канонизованог романа из пера ове двојице аутора, Франсијон поклања пажњу тачкама гледишта у остатку фикционалног опуса госпође Де Лафајет и функцијама приповедача који је, како уочава критичар, час мемоариста, час психолог, час, ређе, моралиста¹¹¹⁸. Франсијон замера Полу Бенишуу што у поменутој студији *Морална становишта Великог века (Morales du Grand siècle)*¹¹¹⁹ пажњу посвећује искључиво позоришним писцима и моралистима XVII века, занемарујући значајна етичка проматрања госпође Де Лафајет на тему односа појединца према себи самом, према друштву и према Богу.¹¹²⁰ Критичар истиче да је до тада дело госпође Де Лафајет сличну судбину доживљавало и у школама, где се анализа романа *Принцеза Де Клев* сводила на спорадична поређења са схватањем

¹¹¹⁶ До ове бројке дошли смо претрагом портала Cairn, Persée и међууниверзитетских каталога bis Sorbonne <<https://catalogue.biu.sorbonne.fr/>> и Virtuouse+ <<https://www.dbu.univ-paris3.fr/accueil-dbu>>.

¹¹¹⁷ Опус госпође Де Лафајет био је пре овог датума предмет засебних поглавља у оквиру монографија општије проблематике, као, на пример, у студији Анрија Кулеа: Henri Coulet, *Le Roman jusqu'à la Révolution*, Paris : Armand Colin, 1967, стр. 244–262.

¹¹¹⁸ В. нарочито стр. 40–41, 84, 208–210 у Roger Francillon, *L'Œuvre romanesque de Madame de La Fayette*, Paris : Librairie José Corti, 1973.

¹¹¹⁹ Наслов се може превести и као *Моралне поуке Великог века*. Јован Попов нуди превод *Морали Великог века* у *Нав. дело*, 2001, стр. 237.

¹¹²⁰ В. Roger Francillon, *нав. дело*, стр. 179.

света у Корнејевом и Расиновом позоришту.¹¹²¹ Разлог овој скрајнутости Франсијон види у вишевековном поимању романа као нижег жанра.¹¹²²

Без наговештеног усмерења ка родно базираном приступу који је, уосталом, у доба објављивања студије још увек институционално непостојећи у Француској, Франсијон остварује и неколико значајних закључака на овом пољу; он, према нашем увиду у историјат рецепције дела госпође Де Лафајет, први подвлачи неколико важних паралела које би могле представљати полазишне тачке за даља родно усмерена истраживања:

1. У читавом опусу госпође Де Лафајет љубав је неусагласива са браком, уочава Франсијон.¹¹²³ Он подвлачи да су јунакиње госпође Де Лафајет „жртве трговачког схватања брака”¹¹²⁴. Но, за разлику од куртоазне књижевности, љубав ван брака овде је осуђена као погубна по појединца и друштво, а куртоазни мит о љубави која расте у одсуству је срушен — време и одсуство су код госпође Де Лафајет целати љубави.¹¹²⁵
2. Љубомора је код кнеза Де Монпансијеа и грофа Де Танда више знак повређеног самољубља него љубави; такође, закупљени очувањем угледа, ова двојица ликова „ни у једном тренутку не одмеравају сопствени део одговорности у брачној драми” за коју су одговорне њихове супруге.¹¹²⁶
3. Ликови Белазире и принцезе Де Клев умногоме су слични: обе страсно воле мушкарца који је заљубљен у њих, али одустају од брака из дужности, а нарочито да би очувале спокој; најзад, искуство љубоморе обе наводи на закључак да је љубав неостварива.¹¹²⁷

¹¹²¹ В. Исто, стр. 172. Поређење принцезе Де Клев са Корнејевим и Расиновим јунацима и јунакињама и дан-данас је неисцрпан извор инспирације истраживача. Од радова најскоријег датума поменимо Marcella Leorizzi, « L'aveu de la princesse de Clèves entre héroïsme cornélien et faiblesse racinienne », *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Vol. 44, n° 86, 2017, 97–111.

¹¹²² „L'auteur de la *Princesse de Clèves* a pâti du discrédit dans lequel on a tenu longtemps le roman de son époque.” Roger Francillon, *нав. дело*, стр. 172. Сличног мишљења је и Жан Роу: „Jusqu'à une date récente, Mme de Lafayette n'avait guère de place [parmi les classiques] parce qu'elle était femme, parce que le roman ne figurait pas sur la liste des grands genres avant le milieu du XIXe ou à cause de son analyse de l'amour et de sa critique sévère de la vie de Cour.” Jean Rohou, *Le classicisme (1660–1700)*, Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2004 [1996], стр. 14.

¹¹²³ Roger Francillon, *нав. дело*, стр. 174.

¹¹²⁴ „Dans les premières œuvres, Mme de Montpensier, Mme de Tende et Henriette d'Angleterre sont toutes trois victimes de la conception purement « marchande » du mariage.” Исто.

¹¹²⁵ Исто, стр. 157.

¹¹²⁶ Исто, стр. 27.

¹¹²⁷ Исто, стр. 78.

4. Франсијон први уочава да је принцеза Де Клев, резервисана и срамежљива, пре венчања представљена искључиво споља и да готово никада не узима реч¹¹²⁸; ова тема овладавања гласом представљаће окосницу многих потоњих феминистичких читања романа.
5. Развој Немуровог лика од охолог освајача до чежњивог повученог заљубљеног мушкарца симболизује антиномију између монденских заводничких афера и аутентичних осећања, најпре подвлачи Франсијон.¹¹²⁹ Потом, пак, истиче војерску страну војводиног лика, наметљивост којом одудара од савреног куртоазног љубавника, и егоизам који је нарочито потцртан кроз различит третман интроспекције код њега и лика принцезе Де Клев: наиме, док у случају принцезе Де Клев прибегавање монологу служи како би се истакла „унутарња борба” јунакиње, Немурови монолози су чиста екстериоризација његове неутажене жеље, без иједног тренутка моралног преиспитивања.¹¹³⁰ За разлику од Корнејевих јунака, у овом роману, сматра Франсијон, мушка част састоји се у обешчашћивању жена¹¹³¹.

Будући да највећу пажњу посвећује *Принцези Де Клев*, Франсијон не оставља простора за подједнако продубљена читања осталих дела (наравно, и сама та дела мање су комплексна у односу на канонизовани роман), а неки закључци до којих долази међусобно су противречни или се, пак, могу довести у питање уколико се у анализу уведе категорија рода, што себи постављамо као задатак у V поглављу. Овом приликом навешћемо два примера:

Делимично невешт закључак о песимистичном погледу на свет госпође Де Лафајет према којој се, сматра Франсијон, „срећа не може наћи ни у љубави, ни у браку, већ у бегу и самоћи”¹¹³², поред тога што ставља упитан знак једнакости између среће и спокоја¹¹³³, пренебрегава полемички родни аспект ког дело госпође Де Лафајет није

¹¹²⁸ Исто, стр. 157.

¹¹²⁹ Исто, стр. 152.

¹¹³⁰ В. Исто, стр. 155–157.

¹¹³¹ Исто, стр. 175: „dans le roman, l'honneur des hommes consiste essentiellement à ravir celui des femmes.”

¹¹³² „Que faire alors dans une telle situation ? Le bonheur ne peut être trouvé ni dans l'amour, ni dans le mariage, mais dans la fuite et dans la solitude. D'emblée donc, dès ses premiers récits, Mme de La Fayette présente une vision profondément pessimiste de l'homme et fait le constat de la misère humaine.” Исто, стр. 38.

¹¹³³ Ипак, на више места у монографији исправљен је овај закључак: на стр. 37 уместо среће Франсијон говори о „леку против патње” који кнегиња Де Монпансије и грофица Де Ганд налазе у смрти; такође, на стр. 83 Франсијон је прецизнији: „Seule la solitude dans la retraite permet de trouver sinon le bonheur, du moins le repos.”

лишено. У свим фикционалним делима госпође Де Лафајет, уколико се изузму главни ликови романа *Заида*, јунакиње и споредни женски ликови доживљавају несрећну судбину и/или тужну смрт због срамоте и/или издаје, односно неузвраћене љубави: грофица Де Танд умире по порођају опхрвана стидом колико и болом због смрти вољеног мушкарца; кнегиња Де Монпансије покошена је срамотом пред мужем, тугом због смрти верног пријатеља и болом због издаје од стране вољеног мушкарца. Фелимина смрт услеђује по смрти заводника Аламира, према коме је осећала неузвраћену страст; Белазира се повлачи у манастир како би сачувала образ; најзад, принцеза Де Клев се гаси у „тужном спокоју” који је изабрала из дужности према мужевљевој успомени и како би избегла страхоте љубоморе. Мушки ликови ретко доживљавају сличну судбину, или је њихова смрт другачије мотивисана: принц од Наваре гине у рату, као и гроф Де Шабан — њихов нестанак, поред наговештаја теме случаја и фатума, има функцију да додатно мотивише душевни потрес јунакиња; Аламир такође подлеже ранама, но његова смрт се може схватити и као казна за донжуанство којим је унесрећио многе жене, што уочавамо из његовог покајничког самртног монолога¹¹³⁴; принц Де Клев умире од раздируће љубоморе; Алфонсо живи у осами коју је, према сопственим речима, сам „зарадио”, такође жестином несавладиве љубоморе; гроф Де Танд се приказује свету као уцвелећи муж — наратор(ка) кратко подвлачи како се никада није поново оженио из аверзије према женама — и доживљава дубоку старост. Гиз и Немур се окрећу новим љубавима. Са стране мушких ликова не постоји кобни душевни потрес који женски ликови доживљавају због срамоте, то јест опасности од укаљаног угледа. Уз то, понегде је наговештено да су срећу пронашли управо они ликови који су пристали на површне галантне друштвене игре — најизразитији примери су војводе Де Гиз и Де Немур.

Франсијон истиче обавезујући аспект брака који тежи терет одговорности сваљује на жену, и уз то подвлачи да, ипак, код госпође Де Лафајет нема отвореног одбацивања друштвених структура, са чиме се слажемо: „Брачна дужност, без обзира на неправедно друштвено обавезивање жене на брак без љубави, не може се одвојити од части. У очима госпође Де Лафајет, друштвене институције треба поштовати, иако су рђаве.”¹¹³⁵ Може ли се ставити знак једнакости између поштовања брачне институције и

¹¹³⁴ В. *Zayde*, *нав. дело*, стр. 227–228.

¹¹³⁵ „Le devoir conjugal, quelle que soit l’injustice de la société qui contraint la femme à se marier sans amour, ne peut être séparé de l’honneur. Aux yeux de Mme de La Fayette, même si les institutions sociales sont mauvaises, il faut les respecter.” Roger Francillon, *нав. дело*, стр. 175.

среће, на шта наизглед указују поука с краја *Кнегиње Де Монпансије* или лекције госпође Де Шартр? Читав опус госпође Де Лафајет упућује на супротан закључак, и у том смислу упадљив је и раскорак између кратких морализаторских поука наратора/ке које генерално можемо назвати патријархалним, вођења радње која оповргава те поуке, и успутних нараторских упадица, које нису лишене ироније, па чак и сарказма. Другим речима, неретко је упечатљива дисонанца између онога што би Борис Успенски назвао „тачком гледишта на идеолошком плану”¹¹³⁶ која је у већини сентенци и нараторских поука отворено патријархална, то јест усмерена ка очувању друштвених узуса кроз слављење женске врлине и институције брака, и успутних нараторских упадица којима се предочава свест о некомпатибилности љубави и брака. Овом темом подробније ћемо се бавити у V поглављу. За сада ћемо предочити Франсијонову опсервацију у вези са нараторским коментарима која се разликује од нашег виђења, а у наредном поглављу ћемо пружити неколико примера у корист противаргумента. Франсијон је поменуто амбивалентну природу наратора/ке нешто другачије назрео у више дела госпође Де Лафајет и извео следећи закључак:

Код наратора [у *Грофици Де Танд* и *Кнегињи Де Монпансије*] нарочито чуди једна црта која ће постати још израженија у *Принцези Де Клев* — волшебна мешавина психолошке оштроумности и општеприхваћеног морала; не можемо порећи истанчаност његових опаски о последицама самољубља, а, међутим, не можемо да не останемо изненађени попустљивом природом неких његових моралних светоназора¹¹³⁷: он се чини вољним да оправда људске слабости представљајући глас света који је пун разумевања, чак и дивљења према онима који проживљавају „велику љубав”, а уједно је спреман да хитро подсети на значај врлине уколико ствари крену по злу или друштвени поредак постане угрожен.¹¹³⁸

¹¹³⁶ В. А. Uspenski, *Poetika kompozicije; Semiotika ikone*, Beograd: Nolit, 1979, стр. 15.

¹¹³⁷ Код нараторке романа *Принцеза Де Клев* Франсијон подвлачи сличну тенденцију на стр. 208: „Le personnage de la narratrice apparaît ainsi comme l’incarnation d’un certain conformisme social et moral ; il est par là très proche du lecteur du XVIIe siècle, et même du lecteur moyen d’aujourd’hui.”

¹¹³⁸ „[...] ce qui frappe dans le narrateur — et nous retrouverons ce trait sous une forme accentuée dans la *Princesse de Clèves* — c’est un mélange très curieux de perspicacité psychologique et de morale courante ; on ne saurait en effet nier la finesse de ses remarques sur les effets de l’amour-propre, mais en même temps on ne peut être que frappé par le caractère laxiste de sa morale : il semble prêt à excuser les faiblesses humaines et représente bien l’opinion du monde qui est à la fois plein d’indulgence et même d’admiration pour ceux qui vivent « un grand amour » et prompt à rappeler les mérites de la vertu si les choses tournent mal ou si l’ordre social est menacé.” *Исто*, стр. 40. Уп. стр. 41: „Alors que, dans les deux nouvelles, « l’auteur implicite » met profondément en cause l’Homme et la Société, le narrateur représente d’un point de vue moral le lecteur moyen avec tous ses préjugés. Ce personnage, qui n’est pas « dramatisé », permet ainsi à la nouvelliste de placer une sorte d’écran entre sa vision du monde radicalement pessimiste et celle de ses lecteurs des salons parisiens.”

Критичар за пример нараторове благонаклоности, то јест „попустљивости” према ликовима у *Грофици Де Танд* и *Кнегињи Де Монпансије* узима две максиме којима, по његовом мишљењу, наратор ублажава и оправдава рђаве поступке ликова показујући разумевање на какво би наишли међу светом: приликом пристанка грофице Де Танд да се сретне са витезом од Наваре без знања њеног мужа, Франсијон подвлачи да „[наратор] ублажава грешку јунакиње бележећи да се ‘човек лако препушта ономе што му се допада’”¹¹³⁹; слично, када Шабан пристане да постане посредник и помоћник кнегиње Де Монпансије и Гиза, Франсијон сматра да наратор „оправдава понашање лика истичући како је ‘човек веома слаб када је заљубљен.’”¹¹⁴⁰ Ми не налазимо да овим двама максимама наратор(ка) „држи страну” ликовима, напротив: посматрамо их као сентенце чијом се језгровитошћу и универзалношћу ефектно подвлачи сила страсти и слабост разума пред њом (и код жена и код мушкараца), и ликовима се чак, условно речено, због те слабости пребацује. То потврђује више осталих нараторских упадица. У *Грофици Де Танд* наратор(ка), исприповедавши како је главна јунакиња одлучила да избегне амбис прељубе, хитро у наредном реду подвлачи: „слабо испоштова своје одлуке”:

Од тада грофица подлеже немиру који јој одузе сав спокој; осети кајање што пријатељици отима срце мушкараца за кога је ова намеравала да се уда једино да би је волео, и то уз негодовање света и науштрб свог угледа.

Од ове издаје се ужасну. Помисли на срамоту и све недаће које доноси љубавна авантура, уочи у какав понор се залетала и одлучи да га избегне, али слабо испоштова своје одлуке.¹¹⁴¹

У оригиналном тексту реченица се без везника надовезује на претходну, а хитро низање аориста доприноси ефекту имедијатности: „La honte et les malheurs d’une galanterie se présentèrent à son esprit, elle vit l’abîme où elle se précipitait et elle résolut de l’éviter. Elle tint mal ses résolutions.”

¹¹³⁹ „[Q]uand la comtesse de Tende accepte de recevoir le chevalier de Navarre à l’insu de son mari, il atténue la faute de son héroïne en notant que « l’on cède aisément à ce qui plaît ».” *Исто*, стр. 40.

¹¹⁴⁰ „Lorsque Chabanes renonce à sa dignité et devient l’intermédiaire entre Mme de Montpensier et le duc de Guise, il excuse la conduite de son personnage en faisant remarquer que « l’on est bien faible quand on est amoureux ».” *Исто*.

¹¹⁴¹ „Depuis ce temps, la comtesse fut dans une agitation qui lui ôta le repos, elle sentit le remords d’ôter à son amie le cœur d’un homme qu’elle allait épouser uniquement pour en être aimée, qu’elle épousait avec l’improbation de tout le monde, et aux dépens de son élévation. Cette trahison lui fit horreur. La honte et les malheurs d’une galanterie se présentèrent à son esprit, elle vit l’abîme où elle se précipitait et elle résolut de l’éviter. Elle tint mal ses résolutions.” *La Comtesse de Tende*, стр. 67–68.

У *Кнегињи Де Монпансије* налазимо сличан коментар слабости јунакињине воље пред страшћу:

Али, кад се нађе у својој соби, на шта све није помишљала од стида што је *тако лако попустила* пред извињењима војводе Де Гиза, мислећи на неприлике у којима ће се наћи упуштајући се у нешто на шта је гледала са згражањем, као и на ужасне невоље које би јој могла приредити мужевлева љубомора! Овакве мисли наведоше је на нове одлуке; *међутим, и оне се расприташе већ сутрадан*, при првом виђењу са војводом Де Гизом.¹¹⁴²

У случају грофа Де Шабана, нараторски коментар који Франсијон истиче као оправдање Шабановог пристанка да постане посредник у љубавној афери јавља се заправо као опаска на његов повратак код кнегиње, која га је немилосрдно мучила, и изгледа више као потцртавање слабости него благонаклоност према лику; у том тренутку Шабан је већ одавно помоћник заљубљених; дотични нараторски коментар и његов непосредни контекст упућују на силину страсти која промтно васкрсава и наводи Шабана да се врати и заслепљено заузме још понизнији став пред кнегињом, иако се пре тога писмом „завек опростио” од ње. Део који истичемо курзивом иде у прилог овој интерпретацији истицања посрнућа воље пред страшћу — наратор(ка) подвлачи да је Шабан љут на себе:

Иако је његова љубав била неизмерна, као и његово стрпљење, иако је одолевала сваком искушењу, он напусти кнегињу и оде код једног свог пријатеља у околини Шампињија, одакле јој је писао *пун гнева што се јавио после таквог поступка*, али уза све то, са поштовањем које је дуговао њеној личности; у писму јој је казао збогом заувек. Кнегиња се стаде кајати што се тако рђаво понела према човеку над којим је имала толику моћ; и, не могавши се помирити с тим да га изгуби, не само из пријатељства које је према њему осећала, већ исто тако због користи за своју љубав, у чему јој је он збиља био неопходан, затражи по сваку цену још један сусрет рекавши му да ће му, после тога, пустити на вољу да чини шта хоће. Човек је веома слаб кад је заљубљен. Гроф се врати и, за непун час, лепота кнегиње Де Монпансије, њен дух и неколико љубазних¹¹⁴³ речи, учинише га још

¹¹⁴² *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 183.

¹¹⁴³ Придев *покајнички* из превода Оливере Милићевић („лепота кнегиње Де Монпансије, њен дух и покајничке речи, учинише га још потчињенијим него што је икад био”) заменили смо придевом *љубазан*. Уп. оригинал: „Le comte revint, et en une heure la beauté de la princesse de Montpensier, son esprit et quelques paroles obligeantes le rendirent plus soumis qu’il n’avait jamais été.” Madame de Lafayette, « La Princesse de Montpensier », in *Histoire de la princesse de Montpensier et autres nouvelles*, édition établie et présentée par

потчињенијим него што је икад био, и он јој чак уручи писма војводе Де Гиза, која нешто раније беше примио.¹¹⁴⁴

Када је реч о осталим монографијама посвећеним опусу госпође Де Лафајет, у студији *Естетика госпође Де Лафајет*¹¹⁴⁵ Франсоаз Жевре испитује изражајна средства и стилске поступке у *Кнегињи Де Монпансије*, *Зауди* и *Принцези Де Клев*. Монографија Одет Вирмо (Odette Virmaux) *Романескне јунакиње госпође Де Лафајет*¹¹⁴⁶ бави се првенствено поређењем историјских личности из књига које су госпођи Де Лафајет служиле као инспирација (посебно Брантомових дела која смо навели у III поглављу) са ликовима у њеном роману *Принцеза Де Клев* и новелама *Кнегиња Де Монпансије* и *Грофица Де Танд*. Критичарка заступа тезу по којој је госпођа Де Лафајет несрећним судбинама својих јунакиња желела да укаже на потребу очувања установљених моралних норми како би њена дела била прихваћена као поучна у добу у којем је роман био на лошем гласу, што, према мишљењу критичарке, није успело да завара строге морализаторске верске ауторитете¹¹⁴⁷. Ан Грин (Anne Green) обрађује исту тему у монографији *Повластице анонимности*, испитујући и однос госпође Де Лафајет према ауторству.¹¹⁴⁸ У дипломском раду „Сличност јунакиња госпође Де Лафајет”¹¹⁴⁹ Клара Зоубкова (Klára Zoubková) такође проучава судбину јунакиња у три претходно поменуте дела, како би, на трагу Жанин Кретер, испитала дихотомију између друштвеног идентитета и истинског ја и закључила да једина два лика која не могу поднети растрзаност између бића и привида јесу принцеза Де Клев и гроф Де Шабан¹¹⁵⁰. Овим трима делима бави се и Елен Шапко (Ellen Charco) са формалне стране, испитујући

Martine Reid, Paris : Gallimard, 2009, стр. 52. Употреба неодређеног придева *quelque* није случајна, сматрамо да се њиме, у значењу „un petit nombre de” (в. дефиницију у *Речнику Француске академије* из 1694: „On s'en sert aussi pour marquer Diminution & adoucissement de la chose dont on parle, soit à l'égard de la qualité, soit à l'égard de la quantité, <[¹¹⁴⁴ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 188.](http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=quelque&submit=>, курзив наш) додатно истиче колико је лако Шабан поклекнуо и променио став.</p></div><div data-bbox=)

¹¹⁴⁵ Françoise Gevrey, *L'Esthétique de Madame de Lafayette*, Paris : SEDES, 1997.

¹¹⁴⁶ Odette Virmaux, *Les Héroïnes romanesques de Madame de La Fayette*, Paris : Klincksieck, 1981.

¹¹⁴⁷ В., на пример, *Исто*, стр. 29: „[...] le comportement des héroïnes de Madame de Lafayette n'était pas de nature à satisfaire les exigences pointilleuses des moralistes du temps et, partant, à réduire leurs préventions à l'égard du roman. [...] La fin édifiante de la *Princesse de Clèves*, la mort honteuse de la princesse de Montpensier et de la comtesse de Tende cherchent à démontrer que les entorses à la morale courante n'apportent finalement que la souffrance et la mort. Parade obligée, en fait, et qui ne réglait rien : le parti dévot et les jansénistes ne se laissaient pas « récupérer » si facilement.”

¹¹⁴⁸ Anne Green, *нав. дело*.

¹¹⁴⁹ Klára Zoubková, « La ressemblance des héroïnes de Madame de Lafayette », diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra francouzského jazyka a literatury, 2015.

¹¹⁵⁰ В. Janine Anseaume Kreiter, *Le Problème du paraître dans l'œuvre de Mme de Lafayette*, Paris : Librairie A-G. Nizet, 1977, стр. 71, цит. у Исто, стр. 55.

начине на које инципит сваког од њих уводи читаоца у радњу¹¹⁵¹. Камиј Есмен-Саразен занима се за питање вере у фикционалном опусу госпође Де Лафајет¹¹⁵², Мишлин Киенен за тему смрти¹¹⁵³, а Мајкл Копиш (Michael S. Koppisch), на трагу Клодет Делез-Сарле (Claudette Delhez-Sarlet) и Рожеа Франсијона, испитује тему љубоморе која је недвојбени доказ љубави у делу госпође Де Лафајет¹¹⁵⁴. Преплитањем историје и фикције бави се и Стефани Кутирије (Stéphanie Couturier) у занимљивом компаративном сагледавању *Принцезе Де Клев* и мемоара о Анријети Енглеској, како би показала да историјска личност принцезе Анријете Енглеске и фиктивни лик принцезе Де Клев „лично више него што бисмо помислили“¹¹⁵⁵.

Неколико радова компаратистички тумачи *Принцезу Де Клев* и *Заиду*: Барбара Кун (Barbara Kuhn) анализира функцију слика и портрета у ова два романа¹¹⁵⁶; Кристел Барбијон (Chrystelle Barbillon) прати како од *Заиде* до *Принцезе Де Клев* сузе мењају функцију, трансформишући се из топоса и лајтмотива дугих барокних романа у афективне катализаторе сведено описаних сцена бременитих патетичним набојем¹¹⁵⁷; дисертација Мо Ксуан (Mo Xuan) испитује динамику говора и ћутања, те „победу тишине“ у оба романа¹¹⁵⁸, а Питер Шумејкер (Peter Shoemaker) анализира сцене исповедања/признања и питање вероватности схваћене као правила у грађењу ликова и приче, нарочито се осврћући на трансформацију улоге повереника који постаје блиско афективно повезан са јунакињама¹¹⁵⁹.

¹¹⁵¹ Ellen Chapco, « L'incipit narratif et l'entrée en scène : trois œuvres de Mme de La Fayette », *Vers un thesaurus infomatisé : la topique des ouvertures narratives avant 1800*. Actes du quatrième colloque international SATUR, Université Paul Valéry – Montpellier 3, 25–27 octobre 1990, Ed. Pierre Rodriguez et Michèle Weil, Montpellier : Centre d'étude du dix-huitième siècle de Montpellier, 1990, 169–176.

¹¹⁵² Camille Esmein-Sarrazin, « Roman et religion au tournant des années 1660 : lectures de Mme de Lafayette », *Littératures classiques*, n° 79, 2012/3, 217–235.

¹¹⁵³ Micheline Cuénin, « La mort dans l'œuvre de Mme de Lafayette », *PFSCS*, 10, 1978–1979, 89–119. Ово је и тема тезе Masayo Nomura, « La mort dans l'œuvre de Madame de La Fayette », Thèse de doctorat en Littérature française, sous la direction de Jean Serroy, Université Grenoble 3, 1999.

¹¹⁵⁴ Michael S. Koppisch, « The Dynamics of Jealousy in the Work of Madame de Lafayette », *MLN*, Vol. 94, n° 4: French Issue: Perspectives in Mimesis, May 1979, 757–773.

¹¹⁵⁵ Stéphanie Couturier, *Histoire et fiction dans la Vie de la princesse d'Angeleterre et La Princesse de Clèves de Mme de La Fayette*, Paris : Connaissances et Savoirs, 2014.

¹¹⁵⁶ Barbara Kuhn, « Images du pouvoir — pouvoirs de l'image. Tableaux et portraits dans les romans de Madame de Lafayette », *PFSCS*, XLII, 82, 2015, 199–222.

¹¹⁵⁷ Chrystelle Barbillon, « La représentation des larmes dans l'œuvre fictionnelle de Mme de Lafayette », *Littératures classiques*, n° 62, 2007/1, 107–121.

¹¹⁵⁸ Mo Xuan, « La Philosophie du langage dans les romans de Mme de Lafayette: le plaisir du discours et le triomphe du silence », University of Cincinnati, 1996.

¹¹⁵⁹ Peter Shoemaker, « Lafayette's Confidence Game: Plausibility and Private Confession in *La Princesse de Clèves* and *Zaïde* », *French Forum*, Vol. 27, n° 1, 2002, 45–58.

Други радови, пак, пореде извесне аспекте *Кнегиње Де Монпансије и Принцезе Де Клев*: Франсоаз Жевре испитује полисемију речи *aventure* у оба дела¹¹⁶⁰; мастер рад Табите Спањоло (Tabitha Spagnolo) на трагу резултата истраживања Робера Мишамбледа испитује слику девојке, удате жене и удовице у новели и роману као илустрацију положаја жене у XVII веку у Француској¹¹⁶¹. Овај рад је значајан јер указује на статус удовице као „најпогоднији” у смислу независности, јер пружа жени извешан степен аутономије у управљању пословима, у чему замењује покојног мужа, и слободу да самостално себи изабере сапутника или остане удовица¹¹⁶². Карин Шифер (Karin Schiffer) анализира трагање јунакиња за сопственим гласом¹¹⁶³ и идентитетом насупрот дискурсу наметнутом од стране друштва. Овладавање гласом, то јест истицање сопствених ставова, сматра ауторка рада, даје кнегињи Де Монпансије и принцези Де Клев илузију слободе, која се испоставља варљивом јер их „дискурс врлине” који почива на одбијању притворности и осуди жеље заправо гуши. Иако понекад долази до збуњујућих и упитних закључака јер не разјашњава појмове „сопственог идентитета” и „сопственог дискурса/гласа”¹¹⁶⁴ при тумачењу ликова којима контекст намеће примат друштвеног и породичног будући да епоха још не познаје концепт аутономије и индивидуе у данашњем смислу речи¹¹⁶⁵, К. Шифер остварује и значајне увиде на пољу родних питања. Наиме, критичарка подвлачи да ћутање и повлачење принцезе Де Клев на крају романа представљају симболично одмицање од патријархалног друштва, чин

¹¹⁶⁰ Françoise Gevrey, « L'aventure dans *La Princesse de Montpensier* et dans *La Princesse de Clèves* », *Littératures*, 21, 1989, 39–51.

¹¹⁶¹ Tabitha Spagnolo, « Au carrefour du roman et de l'histoire : des points tournants du statut de la femme dans *La Princesse de Montpensier* et *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette », master thesis, University of British Columbia, 1997.

¹¹⁶² В. нарочито стр. 51–52, 57, 62.

¹¹⁶³ Karin Schiffer, « À la recherche d'une voix féminine: Étude de *La Princesse de Montpensier* et de *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette », *Paroles Gelées: UCLA French Studies*, Vol. 11, 1993, 17–30.

¹¹⁶⁴ На пример, на страни 18 ауторка тврди да кајање кнегиње Де Монпансије долази стога што је она свесна да је изневерила „дискурс који је *требало* да буде *њен* (иако јој га је Шабан *наметнуо*)” („*La Princesse de Montpensier sait qu'elle a failli par rapport au discours qui aurait du être le sien [bien qu'imposé par Chabannes]*”). Курзив Ж. Ј. Шири контекст реченице указује на то да критичарка покушава подвући јаз између притворности дворског света и кнегињиног стремљења врлини. Такође, на страни 19, проницљиво анализирајући утицај мајке на принцезу Де Клев, К. Шифер истиче да „госпођа Де Шартр захтева од ћерке, како би достигла тај животни идеал, да се *одрекне своје суштине*, да постане не само различита од других, већ *различита од онога што она у ствари јесте*” („*Afin d'atteindre cet idéal de vie, Mme de Chartres exige que sa fille renonce à son essence, qu'elle devienne non seulement différente des autres, mais différente de ce qu'elle est en réalité*”). Курзив Ж. Ј. Ауторка овде не пружа никакво појашњење у вези са тиме шта представља *суштину* личности које принцеза треба да се одрекне, и шта принцеза идентитетски то у *ствари* представља, што (већ) није обликовано васпитањем.

¹¹⁶⁵ О рађању појединца у француској књижевности у XVIII веку и, последично, модификацијама у схватању детињства и васпитања те осетнијој диференцијацији јавног и приватног простора в. Yveline Lévy-Piarroux, « 'Je' devient (un) autre », *Espaces Temps*, n° 37 : « Je et moi, les émois du je. Questions sur l'individualisme », 1988, 30–34.

који по њој, за разлику од неких интерпретација које ћемо представити у наставку, не представља „победу”, то јест самоафирмацију већ неуспех, али и симболичну тиху побуну: госпођа Де Лафајет, сматра критичарка, у своја два дела на рубовима патријархалног дискурса исписује помаљајући „специфично женски” глас, који, иако се не чује, то јест, иако је утишан, ипак даје назнаке постојања¹¹⁶⁶. У свом раду, пак, К. Шифер не објашњава шта подразумева под „специфично женским” гласом.

Управо ће питање проналажења сопственог гласа и „победе” над патријархалним поретком представљати окосницу многих феминистичких читања романа *Принцеза Де Клев*. Пре него што им посветимо већу пажњу, резимираћемо, на основу ишчитавања обимне критичке литературе, основне осе око којих су усмерена тумачења овог романа у последње четири деценије. Уочљиво је неколико тенденција, као и разилажења:

1. Док се у француској академској критици осамдесетих и деведесетих година XX века, па и у текућој деценији, и даље разматра питање ауторства госпође Де Лафајет у вези са читавим опусом који јој се приписује¹¹⁶⁷, англоамеричке гинокритичарке не доводе ауторство у питање, нити узимају подробније у разматрање удео који су сарадници госпође Де Лафајет имали у стварању *Принцезе Де Клев*¹¹⁶⁸ или других текстова госпође Де Лафајет¹¹⁶⁹; у анонимном објављивању култног романа оне виде стратешки потез госпође Де Лафајет и, евоцирајући сцене романа у којима долази до обелодањивања женских тајни, праве паралелу између ауторкиног

¹¹⁶⁶ В. Karin Schiffer, нав. чланак, стр. 26–27: „Ces deux recits s’achevent sur l’affirmation du discours patriarcal, la recherche du discours féminin se solde d’un échec. Néanmoins, et c’est le dernier retournement que nous propose *La Princesse de Clèves*, si la Princesse ne peut formuler son discours, se taisant devant le triomphe du discours de la mère et du mari, c’est un reproche silencieux au monde patriarcal qui s’énonce implicitement [...] Madame de Lafayette a besoin d’une parole double, a jamais insaisissable, indéfinissable, pour dire (et c’est probablement inconsciemment qu’elle réalise cette démarche) qu’en filigrane du triomphe du discours patriarcal s’écrit la dénonciation de ce même discours, c’est-à-dire la possibilité d’un autre discours, spécifiquement féminin. La voix de la femme ne peut encore éclater au grand jour. Si l’œuvre de Madame de Lafayette signifie que cette voix doit être tue, elle ne dit pas moins que cette parole existe.”

¹¹⁶⁷ Поред радова Женевјев Мулињо и Франсоаз Кусти наведених у III поглављу, в. и Micheline Cuénin, « Les Pièges de la critique d’attribution », *Revue de Synthèse*, janvier–juin 1981, 159–168, Roger Duchêne, « Les deux Princesses sont-elles d’un même auteur ? », *Supplément de Littératures Classiques*, 1990, 7–19, Hélène Merlin-Kajman, « Madame de La Fayette, l’auteure inavouée », *Le Débat*, n° 181, 2014/4, 181–192.

¹¹⁶⁸ Изузетак представља рад Џоан Дежан: Joan DeJean, « De Scudéry à Lafayette : la pratique et la politique de la collaboration littéraire dans la France du dix-septième siècle », *XVIIe siècle*, n° 181, 1993, 673–685, као и зборник Elizabeth C. Goldsmith and Dena Goodman (eds.), *Going Public: Women and Publishing in Early Modern France*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995.

¹¹⁶⁹ На ову тему в. Beatriz Polidori Zechlinski, « Amitié et création littéraire au XVIIème siècle : observations des liens affectifs entre Madame de La Fayette et Gilles Ménage », in François Le Guennec (dir.), *Savantes femmes & citoyennes de Tendre en Europe (1607–1678)*, Paris : L’Harmattan, 2014, 89–105, Camille Esmein-Sarrazin, « Ménage lecteur et correcteur de *La Princesse de Montpensier* de Madame de Lafayette », *Littératures classiques*, n° 88, 2015/3, 77–89.

овладавања писмом и јунакињиног овладавања гласом и повлачења из света, како би валоризовале специфичност женског писања.¹¹⁷⁰

2. Франкофони критичари (и ретки англоамерички романисти, као што је Клод Дилон) показују веће занимање за биографију госпође Де Лафајет и њен однос са пријатељицама и сарадницима¹¹⁷¹. У критичкој литератури скоријег датума на енглеском језику не налазимо референце које имају слична питања у фокусу истраживања.
3. У корпусу компаратистичких радова, поред оних који се баве директним књижевним имитацијама или филмским и позоришним адаптацијама романа *Принцеза Де Клев*¹¹⁷², утицајем госпође Де Лафајет на развој женских ликова у

¹¹⁷⁰ B. Nancy K. Miller, "Emphasis Added: Plots and Plausibilities in Women's Fiction", *PMLA*, Vol. 96, n° 1, Jan. 1981, 36–48, прештампан у Patrick Henry (éd.), *нав. дело*, 15–38; Peggy Kamuf, "A Mother's Will: The Princess de Clèves", *Fictions of Feminine Desire*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1982, 67–96; Joan DeJean, "Lafayette's Ellipses: The Privileges of Anonymity", *PMLA*, Vol. 99, n° 5, Oct. 1984, 884–902, прештампан у Patrick Henry (éd.), *нав. дело*, 39–70; Joan DeJean, « L'écriture féminine : sexe, genre et nom d'auteur au XVIIe siècle », *Littératures Classiques*, n° 28, 1996, 137–146.

¹¹⁷¹ Разумљиво, у овој категорији најзаступљенији су радови Рожеа Дишена, који је написао и најисцрпнију биографију госпође де Лафајет на коју смо се позивали у III поглављу. В. и Roger Duchêne : « La Conversion de Mme de La Fayette », *L'Intelligence du passé : les faits, l'écriture, le sens, Mélanges offerts à Jean Lafond*, 1988, 303–310, « Mme de La Fayette, femme d'influence », *Biblio 17*, 40, 1989, 9–14, « Mme de La Fayette épistolière », *XVIIe siècle*, 1993, 629–642. В. и Geneviève Mouligneau, « 'Nostre amitié ne finira que quand nous finirons', Madame de La Fayette et Ménage », *XVIIe siècle*, n° 109, 1975, 67–91, Alain Niderst, « Sur la genèse de *La Princesse de Clèves* », *Revue d'histoire de la France*, 6, 1984, 883–890, Claude Dulong, « Mme de La Fayette et ses placements immobiliers », *XVIIe siècle*, n° 156, 1987, 241–266, Denise Mayer, *Une Amitié parisienne au Grand siècle : Mme de Lafayette et Mme de Sévigné 1648–1693*, Paris-Seattle-Tübingen: Papers on French Seventeenth Century Literature, 1990, Noémi Hepp, « Romancière ou dame d'honneur ? Madame de La Fayette devant ses héroïnes », *XVIIe siècle*, n° 181, 1993, 621–628, François-Ronan Dubois, « Jean Régault de Segrais, Pierre-Daniel Huet et Gilles Ménage dans la correspondance de Marie-Madeleine de Lafayette » in François Le Guennec (dir.), *Savantes femmes & citoyennes de Tendre en Europe (1607–1678)*, Paris : L'Harmattan, 2014, 107–118, Nathalie Freidel, « Madame de Lafayette et Ménage : naissance d'une Muse moderne », *XVIIe siècle*, n° 280, 2018/3, 487–498.

¹¹⁷² Françoise Gevrey, « Les registres de la jalousie dans quelques imitations de *La Princesse de Clèves* », *Cahiers de l'Association Internationale des Etudes Françaises*, n° 41, 1989, 25–40, Françoise Denis, « *La Princesse de Clèves*, Lafayette et Cocteau, deux versions », *The French Review*, LXXII, 2, 1998–1999, 285–296, Tara & Philip Collington, "Adulteration or Adaptation ? Nathaniel Lee's *Princess of Cleves* and Its Source", *Modern Philology*, 100, 2002, 196–226, John Campbell, "Restoration or Destruction? *La Princesse de Clèves* Seen through Nathaniel Lee's Adaptation", in Faith E. Beasley, Kathleen Wine (ed. and introd.), *Intersections*, Tübingen: Narr, 2005, 59–67, Helena Duffy, "L'(In)fidélité? A Kristevan Reading of Andrzej Żulawski's Cinematic Adaptation of *La Princesse de Clèves*", in Jane Southwood and Bernard Bourque (eds), *French Seventeenth-Century Literature: Influences and Transformations. Essays in Honour of Christopher J. Gossip*, Oxford: Peter Lang, 2009, 91–115, Edwige Keller-Rahbé, « Romans du XVIIe siècle sur la scène contemporaine : *Les Désordres de l'amour*, *La Princesse de Clèves* et les *Lettres portugaises* par Louise Doutreligne », in Frank Greiner, Catherine Douzou, *Le Roman mis en scène*, Paris : Classiques Garnier, 2010, 233–246, Andrea Tureková, « Les 'sœurs' de la Princesse de Clèves au XVIIIe siècle : exemple des héroïnes de Madame de Tencin », *Romanica Olomucensia*, 25/1, 2013, 73–82, Martina Stemberger, "Classical Cinema: Transmediating *La Princesse de Clèves*", *Romance Studies*, 35/4, 2017, 209–225, Marine Roussillon, « La langue classique, une langue parlée ? Dire *La Princesse de Clèves* au XXIe siècle », in *L'oralité dans le roman (XVIe et XVIIe siècles)*, Marie-Gabrielle Lallemant, Pascale Mounier (éd.), *Elseneur*, n° 32, 2017, текст је доступан на адреси: <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01664887v1/document>>.

трагедијама које су писале жене с краја XVII века у Француској¹¹⁷³, или, пак, узорним претходницама попут *Љубавних недаћа* госпође Де Вилдје¹¹⁷⁴, значајан број радова посматра лик принцезе Де Клев као наговештај рађања „раног модерног субјекта”¹¹⁷⁵ и дијахронијски изучава развој појединца у француској књижевности од јунакиње госпође Де Лафајет до нашег доба. Распон приступа креће се од социолошког¹¹⁷⁶ до филозофског¹¹⁷⁷ и психоаналитичког¹¹⁷⁸, а с родне стране гледано, јунакиња госпође Де Лафајет сагледава се упоредо са мушким ликовима у анализама развоја појединца уопште¹¹⁷⁹, или се, пак, пореди са значајним женским ликовима у потоњим књижевним остварењима, било из пера мушкараца¹¹⁸⁰, било из

¹¹⁷³ Theresa Varney Kennedy, “A Mind of Her Own: *La Princesse de Clèves* and the Making of the Female Hero in Seventeenth-Century Women’s Tragedy”, *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, XLI, n° 81, 2014, 365–378. Кенеди пореди главни женски лик из трагедије *Нинетис* госпође Де Вилдје из 1663. године са јунакињама двеју трагедија постериорним у односу на објављивање *Принцезе Де Клев*: Лаодамијом (*Laodamie, Reine d’Épire*, 1689) Катрине Бернар (Catherine Bernard) и Аријом (*Arrie et Pétus*, 1702) Мари-Ан Барбије (Marie-Anne Barbier), те уочава како у потоњим двама трагедијама јунакиње доносе сопствене одлуке и учествују у прогресији радње, док код госпође Де Вилдје јунакиња има пасивну улогу. Ову хипотезу било би занимљиво проверити и на ширем репрезентативном узорку.

¹¹⁷⁴ Nathalie Fournier, « Affinités et discordances stylistiques entre *Les Désordres de l’Amour* et *La Princesse de Clèves* : indices et enjeux d’une réécriture », *Littératures classiques*, n° 61, 2007, 259–276, Carleen S. Leggett, “Two Women: The Princesse de Cleves and the Marquise de Termes”, *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 40, 1988, 63–73.

¹¹⁷⁵ Уп. Roland Racevskis, *Time and Ways of Knowing Under Louis XIV: Molière, Sévigné, Lafayette*, Lewisburg: Bucknell University Press, 2003, стр. 184: „Lafayette’s princess stands as an intriguing representative of the early modern subject”.

¹¹⁷⁶ В., на пример, Allison Stedman, “Lafayette Rewrites History, Murat Rewrites Lafayette: the Novel and the Transfiguration of the Social Sphere in Old-Regime France”, *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. 17, 14, 2012, 1–21.

¹¹⁷⁷ Ellen McClure, “Cartesian Modernity and the *Princesse de Clèves*”, *Seventeenth-Century French Studies*, 29, 2007, 73–80, Richard E. Goodkin, “Cartesian Lafayette: Clear and Distinct in *La Princesse de Clèves*”, in Faith E. Beasley (ed.), *Teaching Seventeenth- and Eighteenth-Century French Women Writers*, New York: Modern Language Association, 2011, 188–201, Ugo Gilbert Tremblay, « Raison et passions au XVIIe siècle : une investigation philosophique de *La Princesse de Clèves* », *Ithaque*, n° 11, 2012, 1–26, Laurence A. Gregorio, “Husserl, History, and Historiography: A Phenomenological Approach to *La Princesse de Cleves*”, in Charles G. S. Williams (ed.), *Actes de Columbus : Racine, Fontenelle: Entretiens sur la pluralité des mondes, histoire et littérature : actes du XXIe colloque de la North American Society for Seventeenth-Century French Literature, Ohio State University, Columbus (6–8 avril 1989)*, Paris : PFSCL, 1990, 209–216.

¹¹⁷⁸ В. Sjeff Houppermans, *Lectures du désir. De Madame de Lafayette à Régine Detambel et de Jean de La Fontaine à Jean Echenoz*, Amsterdam : Brill / Rodopi, 1997, Dan Dobre, *L’amour chez Stendhal et Madame de La Fayette : essai psychanalytique*, Bucuresti : Editura Universitatii din Bucuresti, 2013.

¹¹⁷⁹ В. Edward C. Knoq, *Pattern of Person: Studies in Style and Form from Corneille to Laclous*, Lexington, Kentucky: French Forum Publishers, 1983, Lilia Coropceanu, *Faber Suae Fortunae : L’Autoformation du sujet chez Mme de Lafayette, Marivaux et Stendhal*, New York: Peter Lang, 2009.

¹¹⁸⁰ В., на пример Mildred S. Greene, „‘A Chimera of Her Own Creating’ : Love and Fantasy in Madame de Lafayette’s *La Princesse de Clèves* and Richardson’s *Clarissa*”, *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 40/4, 1986, 220–232, Alain Niderst, « *La Chartreuse de Parme* et *La Princesse de Clèves* », *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XXIV, 47, 1997, 465–473, Rebecca L. Hansen, « Le processus échoué d’autodétermination des héroïnes de *La Princesse de Clèves*, *Madame Bovary*, et *L’Assommoir* : une analyse textuelle », Thesis (B.A.), Drew University, 1999, Sandrine Léopold, *L’écriture du regard dans la représentation de la passion amoureuse et du désir. Etude comparative d’œuvres choisies de Madame de Lafayette, Rousseau, Stendhal et Duras*, New York : Peter Lang, 2009.

пера жена¹¹⁸¹. Од „претходница”, јунакиња госпође Де Лафајет пореди се са сликама жене код Лујзе Лабје или Маргерите Наварске¹¹⁸². Синхронијски гледано, роман госпође Де Лафајет пореди се формално, тематски и/или стилски са делима госпође Де Вилдје¹¹⁸³, Сергеа и опата Сен-Реала¹¹⁸⁴, Расина¹¹⁸⁵, Жан-Жозефа Сирена (Jean-Joseph Surin)¹¹⁸⁶. Предочава се и дуг ренесансној новели¹¹⁸⁷ и барокном роману¹¹⁸⁸, као и помак у односу на њега¹¹⁸⁹.

¹¹⁸¹ В., између осталог, Mildred S. Greene, “Isolation and Integrity: Madame de La Fayette’s *Princesse de Clèves* and George Eliot’s *Dorothea Brooke*”, *Revue de Littérature Comparée*, Tours, Vol. 44, 1970, 145–154, Mary J. Green, “Laure Conan and Madame de Lafayette: Rewriting the Female Plot”, *Essays on Canadian Writing*, 43, 1987, 50–64, Anna Rosner, « Clôture et ouverture: le refus de mariage dans *La Princesse de Clèves* de Mme de Lafayette et *Lavinia* de George Sand », in Chantal Bertrand-Jennings (éd. et préface), *Masculin/féminin: Le XIXe siècle à l’épreuve du genre*, Toronto : Centre d’Etudes du XIXe siècle Joseph Sablé, 1999, 105–120, Gina Fisch, “Charrière’s Untimely Realism : Aesthetic Representation and Literary Pedagogy in *Lettres de Lausanne* and *La Princesse de Clèves*”, *Modern Language Notes*, 119/5, 2004, 1058–1082, Diane Duffrin Kelley, “Epiphanies: The Narrative Effect of the Woman’s Spying Gaze in Lafayette’s *Princesse de Clèves* and Tencin’s *Mémoires du Comte de Comminge*”, *Women in French Studies*, 14, 2006, 27–36, Holly C. Hamilton, “Finding their wings : Yan-Zi and the Princesse’s journey from object to subject in Ying-Chen’s *L’Ingratitude* and Madame de Lafayette’s *La Princesse de Clèves*”, *Romances Notes*, 48/3, 2008, 385–394, Katharine Ann Jensen, “Daughters as Maternal Masterpieces: Teaching Mother-Daughter Relations in Lafayette and Vigée Lebrun” in Faith E. Beasley (ed. and introd.), *Teaching Seventeenth and Eighteenth-Century French Women Writers*, New York: Modern Language Association of America, 2011, 92–100, Harriet Stone, “Zoom Zoom: Focusing in on *La Princesse de Clèves* and *Lettres d’une Péruvienne*”, in: *Idem*, 258–268, Anna Ledwina, « *Le Ravissement de Lol V. Stein* et *La Princesse de Clèves* : une lecture intertextuelle des stéréotypes », *Romanica Cracoviensia*, 3, 2017, 167–174.

¹¹⁸² В. докторску дисертацију Mahdia Ben Salem, “Louise Labé, Marguerite de Navarre and Madame de Lafayette: Three Recaptured Feminine Voices and Feminine Spaces”, University of Tennessee, 1995.

¹¹⁸³ Gérard Letexier, « Deux fondatrices du roman. Madame de Villedieu (1640–1683) et Madame de Lafayette (1634–1693) », thèse de doctorat, Université Paris 4, 1995, Shirley Jones Day, *The Search for Lyonesse: Women’s Fiction in France 1670–1703*, New York: Peter Lang, 1999, Monika Kulesza, « Enjeux politiques — enjeux amoureux dans les romans de femmes de la seconde moitié du XVIIe siècle », *Synergies*, n° 7, 2010, 87–94.

¹¹⁸⁴ В. Carleen S. Leggett, “Sisters of La Princesse de Cleves: Two Heroines of Segrais and Saint-Real”, *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. V, n° 1, 2006, 1–20, Julia Chamard-Bergeron, « ‘Libre d’aimer’ ? Loi du péché et destin romanesque chez Segrais et Mme de Lafayette », *Dix-septième siècle*, 281, 4, 2018, 737–748.

¹¹⁸⁵ Alain Niderst, « Racine et Mme de Lafayette, lecteurs du *Traité des passions* », Bernard Yon (dir.), *La peinture des passions de la Renaissance à l’âge classique*, Université de Saint-Etienne, 1995, 379–91, Michael G. Paulson, “The Heroine’s Refusal in *Andromaque* and *La Princesse de Clèves*”, *Facets of a Princess: Multiple Readings of Madame de La Fayette’s La Princesse de Clèves*, New York: Peter Lang, 1998, 91–111, Philippe Sellier, *нав. дело*, 2000, Delphine Reguig-Naya, *Le Corps des idées : pensées et poétiques du langage dans l’augustinisme de Port Royal. Arnauld, Nicole, Pascal, Mme de La Fayette, Racine*, Paris : Honoré Champion, 2007.

¹¹⁸⁶ Bernadette Höfer, *нав. дело*, као и Bernadette Hoefler, « Une insubordination clandestine, ou la relation entre l’esprit et le corps chez Surin et Lafayette », *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. 10, n° 2, 2006, 19–48.

¹¹⁸⁷ John D. Lyons, “Reading *La Princesse de Clèves* with the *Heptaméron*”, in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds), *нав. дело*, 158–164, Leanna Bridge Rezvani, “Marguerite de Navarre’s *Heptaméron*: The Inspiration behind *La Princesse de Clèves*”, *Dalhousie French Studies*, Vol. 92, Fall 2010, 3–9.

¹¹⁸⁸ Twyla Meding, “Out of Pocket: The Purloined Letter and Inconstancy in *L’Astrée* and *La Princesse de Clèves*”, in David Wetsel & Frédéric Canovas (dir.), *La Spiritualité: l’épistolaire; le merveilleux au Grand Siècle: actes du 33e congrès annuel de la North American Society for Seventeenth-Century French Literature*, Arizona State University, May 2001, Tome III, Tübingen: Narr, 2003, 117–129.

¹¹⁸⁹ Roger Francillon, « Madame de Lafayette au carrefour des esthétiques du roman », in Giorgetto Giorgi (dir.), *Perspectives de la recherche sur le genre narratif français du dix-septième siècle*, Genève : Slatkine, 2000, 269–280, Judit Bibo, « Métamorphoses du discours romanesque : *La Princesse de Clèves* », *Revue d’Études Françaises*, n° 6, 2001, 63–69, Julia Chamard-Bergeron, « Le Moyen d’être soi : Psychologie morale du roman classique », thèse de doctorat, University of Chicago, 2013, Tatiana Kozhanova, « Le dénouement de *La Princesse*

4. Критичари показују константно занимање за стилску изражајност романа¹¹⁹⁰, његову сродност са извесним изражајним средствима трагедије¹¹⁹¹, затим за функцију екфрастичких елемената¹¹⁹². У многобројним структуралистичким читањима¹¹⁹³, која се махом ослањају на Жана Русеа¹¹⁹⁴, пажњу херменеутичара највише привлаче наративне стратегије¹¹⁹⁵ и функције уметнутих приповести¹¹⁹⁶.
5. У растућем броју интерпретација симболике простора¹¹⁹⁷, после дисертације Еве Пошфај (Eva Pósfay)¹¹⁹⁸, уочава се померање од тумачења антиномије јавно/приватно као одраза дихотомије привид/суштина ка родним читањима простора¹¹⁹⁹; другим речима, увођењем аналитичке категорије рода испитује се повезаност јунакињиног овладавања властитим гласом са потрагом за сопственим

de Clèves de Madame de Lafayette comme la réponse au dilemme pastoral », *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, XLII, n° 83, 2015, 355–363.

¹¹⁹⁰ Georges Molinié, « Approches stylistiques de *La Princesse de Clèves* », *L'Information Grammaticale*, n° 43, 1989, 23–26, Anne-Marie Garagnon, « Étude de style : *La Princesse de Clèves*, Tome deuxième », *L'Information Grammaticale*, n° 45, 1990, 26–33, Emilie Van Driessche, « La multiplicité de la rhétorique dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette », mémoire de master, Université de Ghent, 2017.

¹¹⁹¹ Jean Garapon, « *La Princesse de Clèves* et l'esthétique de la tragédie », dans *Mme de Lafayette, La Princesse de Montpensier, La Princesse de Clèves, Littératures classiques, Supplément* de janvier 1990, 21–28, Faïka Besbes-bannour, « Le pathétique et la femme : l'écriture romanesque féminine du pathos dans les années charnières 1678–1720 », thèse de doctorat, Université Paris 3, 2011.

¹¹⁹² Jean-Pierre Montier, « Arrêt sur image dans *La Princesse de Clèves* », *Littérature*, n° 119, 2000, 3–20, Kurt Weinberg, "The Lady and the Unicorn, or Monsieur de Nemours à Coulommiers: Enigma, Device, Blazon, and Emblem in *La Princesse de Clèves*", *Euphorion*, 71, 1977, 306–335, Barbara Kuhn, нав. чланак.

¹¹⁹³ В., на пример, Susan W. Tiefenbrun, *A Structural Stylistic Analysis of La Princesse de Cleves*, The Hague: Mouton, 1976, и Kim Sung, *Les Récits dans La Princesse de Clèves : tentative d'analyse structurale*, Saint-Genouph : Librairie Nizet, 1997.

¹¹⁹⁴ Jean Rousset, *Forme et signification. Essai sur les structures littéraires de Corneille à Claudel*, Paris : José Corti, 1962.

¹¹⁹⁵ Richard G. Hodgson, "Mise en Abyeme and the Narrative System of *La Princesse de Clèves*: Mme de Thémis' Letter to the Vidame de Chartres", *Actes de Davis*, ed. Claude Abraham, *Biblio 17*, 40, 1988, 55–61, Thérèse Lassalle, « Les apories d'un roman exemplaire, ou du rapport entre les apories de la passion et les impasses des stratégies narratives dans *La Princesse de Clèves* », in Nathalie Ferrand & Michèle Weil, *Homo narrativus : Recherches sur la topique romanesque dans les fictions de langue française avant 1800*, Montpellier : Presses universitaires de la Méditerranée, 2001, 257–270.

¹¹⁹⁶ John Lyons, *Exemplum: The Rhetoric of Example in Early Modern France and Italy*, Princeton: Princeton University Press, 1989, Nicholas Paige, "The Storyteller and the Book", *MLQ*, 67/2, June 2006, 141–170, Nicholas Paige, "Lafayette's Impossible Princess: On (Not) Making Literary History", *PMLA* 125/4, Oct 2010, 1061–1077.

¹¹⁹⁷ В., на пример, Michael Danahy, "Social, Sexual and Human Spaces in *La Princesse de Cleves*", *French Forum* 6/3, 1981, 212–224, Keren M. Smith, "Towers and Mirrors: Aspects of Space in *La Princesse De Clèves*", *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, Vol. 33, n° 1, 2000, 113–131, Michel Charles, « La forme au fil du texte. Une princesse entre cour et jardin », *Poétique*, 2012/3, n° 171, 349–372.

¹¹⁹⁸ Eva Pósfay, « L'espace architectural et le désir féminin dans les romans de Lafayette, Villedieu et Aulnoy (1660–1700) », PhD thesis, Princeton University, 1990. Резултате истраживања у вези са романом *Принцеза Де Клев* ауторка ће касније објавити и у чланцима « L'Architecture du pouvoir féminin dans *La Princesse de Clèves* », *PFSCS*, XXIII, 45, 1996, 527–538, "Mapping *La Princesse de Clèves*: A Spatial Approach", in Faith E. Beasley et Katherine Ann Jensen, нав. дело, 102–107.

¹¹⁹⁹ Као репрезентативне примере наводимо Allison J. Rochigneux, « L'expression de l'autonomie et de l'espace dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette : la galanterie et la vertu », mémoire de master, Université de Regina, 2001, Anne Fastrup, « Maîtrise esthétique de la passion féminine. Fonctionnement topique du pavillon dans *La Princesse de Clèves* », *Revue Romane*, Vol. 42, Issue 2, November 2007, 297–314.

простором; семантика „женског простора” тумачи се и у другим делима госпође Де Лафајет¹²⁰⁰. Овом питању посветићемо више пажње у V поглављу.

6. У родно усмереним тумачењима романа, уочава се тензија између „виктимолошких” читања према којима је жена жртва патријархално устројеног друштва и виђења принцезе као протофеминистичке активне јунакиње која брани право на сопствени избор и, одбивши Немура, симболички руши патријархални поредак. У скорије време помаљају се гласови који сведоче о нужности превазилажења сличних поларизованих тумачења.¹²⁰¹ Како ова проблематика веома упечатљиво илуструје идеолошку уплетеност тумача, посветићемо јој посебан одељак.

4.1.2.1. Сукоби интерпретација: Принцеза Де Клев у XX и XXI веку — жртва или победница патријархата?

Један од главних разлога због којих роман *Принцеза Де Клев* не престаје да заокупља пажњу истраживача, чији су закључци неретко потпуно опречни, свакако јесте двосмисленост и „сива зона” загонетне јунакиње; њен амбивалентни „избор” у очима критичара адекватно резимира следећа опсервација Ричарда Моја (Richard Moya):

Да ли повлачење госпође Де Клев и њено одустајање од света представљају победу или пораз? Успева ли принцеза да установи свој сопствени женски простор, у коме би могла сачувати идентитет и независност? Или се, пак, повлачи из света једино да би пронашла прерану смрт?¹²⁰²

¹²⁰⁰ В. Ellen Chapco, « La cour et le cabinet : l'espace-femme dans *La princesse de Montpensier*, *La princesse de Clèves* et *La Comtesse de Tende* de madame de la Fayette », In Nathalie Ferrand, Michèles Weil (dir.), *Homo narrativus : Recherches sur la topique romanesque dans les fictions de langue française avant 1800*, Montpellier : Presses universitaires de la Méditerranée, 2001, 245–255.

¹²⁰¹ Слични (али ређи) гласови помаљали су се и раније. Уп. оцену Барбаре Вошински из 1973. године: „Thus, Mme de Lafayette's 'uncharitable anthropology' is not an indictment of the male sex, but a criticism of a social order which discourages deep personal ties. This is a system which injures both men and women. One can speak of a double standard in sexual morality, but in fact both sexes consent to the standard, both are its accomplices and victims.” Barbara R. Woshinsky, *La Princesse de Clèves. The Tension of Elegance*, Paris/The Hague: Mouton, 1973, стр. 118.

¹²⁰² „Is Mme De Clèves' retreat from and renunciation of the world of the Court a victory or a defeat? Does she establish for herself a female space, a space in which she can maintain her own identity and autonomy? Or does she retire from the world merely in order to die an early death?” Richard H. Moya, “Silent Victory: Narrative, Appropriation, and Autonomy in *La Princesse de Clèves*”, *Modern Language Notes*, n° 104, 1989, стр. 845.

Лик принцезе Де Клев није једини пример дијаметрално супротних тумачења. Критичари осуђују или бране и лик госпође Де Шартр, принца Де Клева и војводе Де Немур, што Џон Кембел речито сумира у уводу своје студије *Питања интерпретације Принцезе Де Клев*; у критичаревом коментару уочљиве су тензије између патријархалних и феминистичких тумачења, која понекад иду до мизогиније или мизандрије:

Да ли читамо исту књигу? Различита тумачења најупадљивија су у разноврсним судовима изреченим на рачун карактера, мотива и система вредности ликова. Да ли је госпођа Де Клев честита, фригидна, еготистична? Да ли њено признање представља чин храбрости, доказ искренности или одраз жеље да науди супругу? Да ли је супруг недужни несрећник или, пак, параноични себичњак? Да ли је Немур посвећен заљубљени мушкарац који покушава да освоји срамежљиву драгу или цинични фалократа? Представља ли госпођа Де Шартр нешто више од намћора опседнутог жељом да ћерки усади сопствену потиснуту сексуалност?¹²⁰³

Ми ћемо на овом месту пажњу посебно посветити опозитним интерпретацијама лика принцезе, а тумачења осталих ликова дотаћи ћемо се спорадично¹²⁰⁴. На део рецепције романа *Принцеза Де Клев* може се применити опсервација Мајре Џелен (Муга Jehlen) која, пратећи са развојем женских студија померање парадигме у интерпретацији класика енглеске књижевности и женских сентименталних романа писаних средином XIX века, предочава како гинокритичарке попут Елен Мерс или Нине Бејм понекад упадају у замку јер „покушава[ју] да откриј[у] феминистичко у женском”¹²⁰⁵. Коментаришући потпуно супротна читања романа *Широки, широки свет* (*The Wide, Wide World*) Сузан Ворнер (Susan Warner) из пера критичарџа Хенрија Неша Смита (Henry Nash Smith) и Нине Бејм како би указала на њихову идеолошку обојеност¹²⁰⁶, М. Џелен

¹²⁰³ „Could we all be reading the same book? Differences of interpretation are most immediately manifest in the various judgements made about the nature, motives and value systems of characters. Is Mme de Cleves virtuous, frigid, egotistical? Is her confession an act of courage, a proof of sincerity or a desire to wound? Is her husband an unfortunate innocent or a paranoid egoist? Is Nemours a devoted lover attempting to win a coy mistress, or a cynical phalocrate? Is Mme de Chartres any more than a killjoy obsessed with the desire to imprint her own sexual repression on her daughter?” John Campbell, *Questions of interpretation in La Princesse de Clèves*, Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 1996, стр. 7.

¹²⁰⁴ За детаљан преглед осцилација између позитивних и негативних виђења лика госпође Де Шартр упућујемо на чланак Џона Кембела: John Campbell, “Wicked Witch or Fairy Godmother? The Role of Mme de Chartres in *La Princesse de Clèves*”, *Australian Journal of French Studies*, Vol. 35, Issue 3, 1998, 295–307.

¹²⁰⁵ Мајра Дзелен, „Архимед и парадокс феминистичке критике”, *Genero*, 1, 2002, стр. 78.

¹²⁰⁶ В. Исто, стр. 86: „Управо у томе лежи проблем овог есеја, који извире све јасније и упечатљивије, будући да се обоје, и Смит и Бејмова према материји односе идеолошки. Чак и њихови описи, а да не говоримо о тумачењима, показују ефекте дивергентних становишта. Узмите у обзир како свако од њих сажима заплет типичног сентименталног романа. Тако Смит одређује *Широки, широки свет* као причу о

предочава како је перцепција делā сентименталних романијерки које су представљале чуварке поретка и практично славиле женску подређеност и „покорност Богу поглавару и његовим вице краљевима на земљи”¹²⁰⁷ прешла у „наглашава[ње] улог[е] девојке у дефинисању сопствене животне ситуације, тако да средиште приче постаје њен прелазак из стања пасивности у стање активног ангажмана”¹²⁰⁸. Веома слично читање романа госпође Де Лафајет налазимо, на пример, у чланку Миао Ли (Miao Li) „Рађање романескне агенсности: феминистичко тумачење *Принцезе Де Клев*”. Критичарка истиче да ће принцеза од „пасивног објекта на почетку приповести, подјармљена и неспособна, али поткована сазнањима о судбинама жена, створити сопствено виђење слободе, активног живота и, најзад, самосталности.”¹²⁰⁹ М. Ли сматра да мајчина смрт омогућује принцези да „постепено напусти склониште пасивних девојака како би постала делајућа жена, како би овладала гласом и одабрала сопствени начин живота”¹²¹⁰. Принцеза, дакле, „постепено развија самосвест, узима реч, лично одлучује о сопственом животу и неубичајеним поступком ремети јавни простор како би у извесној мери променила друштвену перспективу”¹²¹¹. Пре него што ће закључити како сегрегационистичка тенденција неких гинокритичарки да историју женске књижевности посматрају изоловано од друштвено-историјског контекста може бити штетна, те позвати на нужност проналажења „пут[а] да се проблеми женског писања ставе у контекст читаве књижевности и на тај начин илуструје употреба компаративног приступа као алтернативна основа која се налази на критичкој удаљености неопходној да би се спровела ревизија”¹²¹², Мајра Целен ће подвући непотребност гинокритичарске

‘сирочету изложеном сиромаштву и психичким недаћама које коначно браком постиже материјалну сигурност и висок друштвени статус’ (16). Бејмова исти роман ишчитава као ‘причу о младој жени лишеној подршке од које с правом или погрешно зависи њен живот и суоченој са неопходношћу да се самостално избори за свој пут у животу’ (19). Ово друго тумачење наглашава улогу девојке у дефинисању сопствене животне ситуације, тако да средиште приче постаје њен прелазак из стања пасивности у стање активног ангажмана. Насупрот томе, погледа упртог у њено окружење и у начине на које се оно њоме послужило, Смит јунакињу види као потпуно пасивну, прво ‘изложену’, а на крају удату. Јасно је да овде није реч о питању исправног или погрешног читања већ о политици визије.”

¹²⁰⁷ Исто, стр. 84.

¹²⁰⁸ Исто, стр. 86.

¹²⁰⁹ „[o]bjet passif au début du récit, opprimée et incapable, instruite par l’histoire des femmes, [elle] formera sa propre conception de la liberté, de l’activité et, finalement, de l’autonomie.” Miao Li, « La naissance de l’agentivité romanesque : une lecture féministe de *La Princesse de Clèves* », *Convergences francophones*, n° 1, 2014, стр. 53

¹²¹⁰ „[L]a mort de la mère permet à la princesse de quitter peu à peu l’abri des filles passives pour devenir une femme active, pour prendre la parole et choisir sa propre façon de vivre.” Исто, стр. 56.

¹²¹¹ „[La princesse] développe peu à peu une conscience de soi, prend la parole, décide elle-même de sa vie personnelle et perturbe, par un geste inhabituel, l’espace public pour changer, dans une certaine mesure, la perspective sociale.” Исто, стр. 58.

¹²¹² Мајра Целен, нав. чланак, стр. 95.

анахронистичке *a posteriori* „одбране” конзервативних женских сентименталних романа следећим речима: „Нема сврхе преувеличавати ствари или гледати на достигнућа прошлости као на доказ обећања будућности”¹²¹³. Овај закључак ваља имати на уму и при подухвату феминолошког тумачења француског психолошког романа који је од наше епохе удаљен више од три века.

Феминистичка тумачења која у лику принцезе Де Клев виде наговештај самосталне жене ослобођене патријархалних окова уследила су после упадљиве тенденције извесних критичара с краја пете деценије прошлог века да принцезин лик представе у изразито негативном светлу.¹²¹⁴ Наиме, Серж Дубровски (Serge Doubrovsky) је нагласио како је принцеза Де Клев себична и „ниједног тренутка не мисли на Немура и његову срећу”¹²¹⁵, Клод Виже (Claude Vigée) ју је назвао амбициозном, опседнутом собом и безобзирном¹²¹⁶, а Мартин Тарнел (Martin Turnell) закључио да она не тежи никаквом апсолуту и да појам врлине за њу не значи ништа више до очувања привида¹²¹⁷. Осим неколицине изузетака¹²¹⁸, већина франкофоних критичара од шездесетих година прошлог века наовамо мишљења је да принцеза не жели да одбијањем Немура „остане верна себи самој” из неке врсте протофеминизма, већ да завршетак романа представља суморан расплет живота осуђеног на ћутање и повиновање дужности, без могућности испољавања сопственог гласа. У том смислу илустративна је опсервација Ан-Мари Лиган (Anne-Marie Lugan) да „Госпођа Де Клев [...] бира живот, али живот [...] ван реалности насладе”¹²¹⁹. Одет Вирмо сматра да је принцеза жртва „прециозне

¹²¹³ Исто, стр. 89–90.

¹²¹⁴ Ово уочава и Патрик Хенри у Уводној речи зборника *Недосежни пример: Принцеза Де Клев*, у којем су обједињена феминистичка, социолошка, етичка и религиозна, као и психолошка тумачења романа: „What remains constant in the diverse mass of post-1950 critical commentary is the tendency to denigrate the heroine. If the seventeenth century was obsessed by the princess’s confession to her husband, the twentieth has been preoccupied with her final renunciation of Nemours. It is precisely for her renunciation that she has sustained a barrage of charges most of which are variations on the themes of egoism and lack of authenticity.” Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example. La Princesse de Clèves*, Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1992, стр. 11.

¹²¹⁵ „Sa décision est d’un égoïsme total : pas un seul instant elle ne pense à Nemours et à son bonheur à lui.” Изворни текст: Serge Doubrovsky, « *La Princesse de Clèves* : une interprétation existentielle », *La Table ronde*, n° 138, juin 1959, 36–51, цит. у Serge Doubrovsky, *Parcours critiques : 1959–1991*, Tome II, études réunies par Isabelle Grell, Grenoble : ELLUG, 2006, стр. 111.

¹²¹⁶ Claude Vigée, « *La Princesse de Clèves* et la tradition du refus », *Critique*, XVI, 1960, стр. 729.

¹²¹⁷ Martin Turnell, “Madame de Lafayette and the *Princesse de Clèves*”, in *The Novel in France*, New York: New directions, 1951, стр. 39.

¹²¹⁸ В., на пример, Jean Lafond, « Madame de Lafayette et le repli sur l’être », in *L’Homme et son image. Morales et littérature de Montaigne à Mandeville*, Paris : Honoré Champion, 1996, 281–288.

¹²¹⁹ „[...] Madame de Clèves, elle, choisit de vivre, mais une vie hors de l’histoire — anhistorique pourrait-on dire —, hors du réel de la jouissance.” Ane-Marie Lugan, « Le fantôme de la liberté », *Les Cahiers du GRIF*, n° 26, 1983, стр. 115.

прикладности”, заробљеница друштвених норми колико и сопствених окова¹²²⁰. Жан Шарон (Jean Charron) такође тврди да „изванредни цвет какав беше госпођица Де Шартр, није могао да се расцвета у остварену принцезу којој се сви диве и завиде” због „програмације” од стране мајке и потом мужа, оличења друштвених стега. „Исправши мозак” ћерки, макијавелистичка мајка довела ју је до крхког, прерано остарелог створења које живи искључиво кроз погледе других, лишивши је могућности љубави, срећног брака, материнства и пријатног друштвеног живота, сматра Шарон.¹²²¹ Исту хипотезу заступа, између осталих, Валентини Пападопулу Брејди (Valentini Papadopoulou Brady) у чланку „Принцеза Де Клев и одбијање љубави: херојско одрицање или патетична покорност?” доказујући, уз ослањање на поставке трансакционе (психо)анализе, како је принцеза пасивна жртва.¹²²²

Са друге стране, нарочито (али не и искључиво) англоамеричке гинеитичарке заступају гореизнето становиште према којем принцезина крајња одлука представља тријумф самосвести жене која, стварајући сопствени простор, еволуира од пасивног објекта ка делатном субјекту. Реч је, по Алисон Рошиње (Allison Rochigneux), о „жени из патријархалног друштва која успева да испољи своју индивидуалност”¹²²³. Крај романа би у овом светлу представљао израз независности у сопственом приватном простору у који други не може да продре и поремети га¹²²⁴. Након пионирских феминистичких читања из пера француских критичара Пола Жениста (Paul Genuist)¹²²⁵

¹²²⁰ В. Odette Virmaux, *нав. дело*, стр. 89, 110, 129.

¹²²¹ „Le renoncement définitif à un mariage d’amour chez Madame de Clèves, dont la santé était considérablement affaiblie [...] est l’effet final d’un lavage du cerveau ou plus précisément, pour être à la page, d’une « programmation » dont Madame de Chartres a été la programmeuse initiale et que le Prince de Clèves a corrigé en le renforçant. La fleur exquise qui était Mademoiselle de Chartres n’a pu s’épanouir en une princesse accomplie que tous auraient admirée et enviée, après qu’elle eut surmonté les écueils de la cour. Peu à peu la jeune femme n’existe plus pour elle-même, elle assume le personnage que sa mère a créé et qui ne vit que dans le regard des autres.” Jean D. Charron, « La Princesse de Clèves ou la création d’une non-femme », in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir*, Paris–Seattle–Tübingen: Biblio 17, vol. 40, 1988, стр. 47.

¹²²² Valentini Papadopoulou Brady, “La Princesse de Clèves and the refusal of love: heroic denial or pathetic submission?”, *Neophilologus*, 84/4, January 2000, 517–530. У категорију сличних интерпретација може се убројати Michael Moriarty, “Decision, desire, and Asymmetry in *La Princesse de Clèves*”, in Shirley Jones Day (ed.), *Writers and Heroines: Essays on Women in French Literature*, Berne: Peter Lang, 1999, 49–70.

¹²²³ „[C]’est une femme d’une société patriarcale qui réussit à manifester son individualité.” Allison J. Rochigneux, « L’expression de l’autonomie et de l’espace dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette : la galanterie et la vertu », *нав. д.*, стр. 117.

¹²²⁴ В. Joan DeJean, *нав. чланак*, 1984, стр. 70, као и Michael Danahy, *нав. чланак*.

¹²²⁵ В. Paul Genuist, « Pour une interprétation féministe de *La Princesse de Clèves* », *PFSCS*, n° 9, 1978, 135–149: „L’échec de Nemours symbolise l’effondrement de toute une conception masculine de la vie. [...] Ce qui triomphe, par contre, c’est bien ce désir qu’a la femme de chercher une autre conception du bonheur que celle offerte par la société traditionnelle.” Уп. Paul Genuist, « *La Princesse de Clèves* est-elle ouverte au discours féministe? », *Cahiers de littérature du XVIIe siècle*, n° 8, 1986, 231–247.

и Рожеа Гајара (Roger Gaillard)¹²²⁶, Џоан Дежан у принцезином признању мужу види више од исповедања „греха” и молбе за опроштај: критичарка сматра да је овај поступак први корак у формирању сопственог гласа, то јест става, први покушај да јунакиња постане „субјект сопствене приче” тако што ће створити „причу која је по својој јединствености искључиво њена и нико други је не може присвојити”, насупрот положају објекта који је до тада заузимала у односу на мајку, мужа и заљубљеног/вољеног мушкарца.¹²²⁷ Ненси Милер (Nancy Miller) полемише са неразумевашем на које је принцезин поступак наишао у XVII веку, када је процењен као противан правилу веродостојности: Н. Милер сматра да андроцентрични хоризонт очекивања није дозволио публици да препозна како се „женски заплет” опире традиционалним схватањима проказујући „максиме које пролазе као опште важећа истина људског искуства”, а заправо су наметнути модел доминантне културе.¹²²⁸ Џ. Дежан и Н. Милер, као и, нешто касније, Роланд Рачевскис (Roland Racevskis) на њиховом трагу¹²²⁹, повлачењу принцезе из света не приписују негативан предзнак, већ у ноћној сцени из Куломјеа током које принцеза посматра Немурову слику и везује врпце за штап из Индије који му је припадао виде наговештај потоњих еротских „усамљених

¹²²⁶ B. Roger Gaillard, *Approche de la Princesse de Clèves*, Dijon : Aleï, collection « Nouvelles approches », 1983, стр. 21–22: „En effet, le vrai drame du roman, la seule action de l’héroïne, et ce que l’on doit considérer malgré tout comme la victoire de Madame de Clèves, c’est d’avoir volontairement renvoyé à l’absence ce qui freinait sa propre ascension vers une conscience de soi. Le long chemin lumineux et terrible de Madame de Clèves est celui de *la prise d’individualité par la prise de parole*. [...] Mademoiselle de Chartres, donc, instruite par sa mère, décide de pousser la leçon au point le plus haut, celui où elle sera hors d’atteinte, à l’abri de toute perte. Et *l’attitude de Madame de Clèves va changer, elle va oser parler, d’abord à elle-même, puis de plus en plus haut, au grand dommage des hommes*.” Курзив Ж. Ј.

¹²²⁷ „The *aveu* represents the first attempt on Madame de Cleves’ part to break free of all those seeking to control the narrative of her life — her mother, her husband, her lover — and to create a story that, because it is without precedent, is uniquely hers and unable to be taken over by anyone else.” Joan De Jean, “*La Princesse de Clèves: The Poetics of Suppression*”, *Papers on French Seventeenth Century Literature*, X, 1983, стр. 92. Уп. Roger Gaillard, *нав. дело*, стр. 23: „Le dernier obstacle, mais il semblerait que ce soit curieusement le moindre, puisque tout le travail de la répudiation a déjà été fait, puisque les miroirs ont été rejetés, puisque la parole a été appropriée, est de vaincre Monsieur de Nemours [...] Monsieur de Nemours, à notre avis, est dans le récit une figure de plus en plus pâle, de moins en moins agissante au fur et à mesure que Madame de Gèves grandit en énergie et volonté.” Слична тумачења нуде и радови Pierre Zobermann, “A Modest Proposal for Queering the Past: A Queer Princess with a Space of her Own”, in James Day (ed.), *Queer Sexualities in French and Francophone Literature and Film, French Literature Series*, Amsterdam-New York: Rodopi, Vol. XXXIV, 2007, 35–49, Ellen Schaf, “Finding her voice: the Princess’ struggle in Madame de Lafayette’s *La Princesse de Clèves*”, Master Thesis, Miami University, Oxford (Ohio), 2011.

¹²²⁸ B. Nancy K. Miller, *нав. чланак*, 1981, стр. 46–47: „The attack on female plots and plausibilities assumes that women writers cannot or will not obey the rules of fiction.[...] The blind spot here is both political (or philosophical) and literary. It does not see that the maxims that pass for the truth of human experience and the encoding of that experience in literature, are organizations, when they are not fantasies, of the dominant culture. To read women’s literature is to see and hear repeatedly a chafing against the ‘unsatisfactory reality’ contained in the maxim.”

¹²²⁹ Roland Racevskis, “Solitary Pleasures: Creative Avoidance of Court and Convent in *La Princesse de Clèves*”, *The French Review*, Vol. 70, N° 1, Oct. 1996, 24–34.

уживања” којима ће се принцеза препуштати у Пиринејима.¹²³⁰ Проблем је, међутим, у томе што текст не пружа никакву потпору оваквом закључку, напротив: у кратком опису принцезиног живота у осами с краја романа, наратор(ка) истиче само како је принцеза, измучена болешћу, и током оног дела године када није била у манастиру, заокупљена „светим стварима”: „Један део године проводила је у том манастиру, а други део код своје куће, али у повучености и занимању светим стварима више него што се чини и у најстрожим манастирима.”¹²³¹

У тематском броју часописа који су заједно уредиле 1988. године, а потом и у заједничкој монографији о традицији француске женске књижевности из 1991. године, Џ. Дежан и Н. Милер осврћу се и на лик госпође Де Шартр у похвалном регистру, указујући како мајчине лекције усмеравају принцезине поступке и омогућавају јој да избегне опасности прељубе, сачува достојанство и, најзад, не постане жртва друштва¹²³². Овом тумачењу „победе матријархата” у роману успротивиле су се француске критичарке Констанс Картмил (Constance Cartmill) и Ребека Колборн (Rebecca Colborne) у чланку „Ко се боји *Принцезе Де Клев* или Шта нам феминистичка критика може рећи о класицизму?” износећи као противаргумент податак да принцезине поступке и свест подједнако обликују и мужевљеве лекције и савети.¹²³³ Нели Капер (Nelly Kupper) се успротивила глорификовању мајчинске фигуре заступајући став према ком мајчини савети више заробљавају принцезу него што је ослобађају.¹²³⁴ Елизабет Голдсмит (Elisabeth Goldsmith) главну замерку интерпретацијама Џ. Дежан и Н. Милер упутила је на рачун тога што критичарке подразумевају да је роман *Принцеза Де Клев* искључиво дело ауторке, то јест што занемарују податак да је у питању колективно остварење.¹²³⁵ У исту замку упада и Мајкл Полсон (Michael Paulson) када, при настојању да истакне

¹²³⁰ В. Joan DeJean, нав. чланак, 1992, стр. 51. Уп. Nancy Miller, нав. чланак, 1992, стр. 38: „however, if, as I believe, the withdrawal to Coulommiers is homologous to the final withdrawal, then there is no reason to imagine that at a remove from the world — or, rather, in the company of the world contained by representation in painting — the Princesse does not continue to experience her erotic longings.”

¹²³¹ *Принцеза Де Клев*, стр. 180.

¹²³² Joan DeJean, Nancy Miller (eds), *The Politics of Tradition: Placing Women in French Literature*, *Yale French Studies*, 75, 1988. Joan DeJean, Nancy Miller, *Displacements: Women, Tradition, Literatures in French*, Baltimore/London: Johns Hopkins University Press, 1991.

¹²³³ Constance Cartmill & Rebecca Colborne, « Qui a peur de *La Princesse de Clèves*? ou, qu'est-ce que la critique féministe peut nous dire sur le classicisme ? », *Dalhousie French Studies*, 48, 1999, стр. 27.

¹²³⁴ Nelly Grosman Kupper, “A Woman’s Choice: Duty and Desire in *La Princesse de Clèves*”, *Symposium*, Summer 2011, 95–105. В. нарочито стр. 96: „In other words, they argue for liberating the Princess from one bond only to applaud her yoked to another. [...] The story of Mme de Clèves is not a story of victory; it is a story of tragedy in which the Self is overcome by its attachment to the Other, where personal choice is overshadowed by family’s wishes, and in which life is extinguished by the force of pre-history.”

¹²³⁵ Elizabeth Goldsmith, « Madame de Lafayette et les lieux de l’écriture féminine : Une revue de la critique récente », in В. Heyman et L. Steinbrugge (dir.), *Genre-Sexe-Roman : De Scudéry à Cixous*, Frankfurt : Peter Lang, 1995, 33–46.

како у роману постоји једнакост полова схваћена као комплементарност, али и како су жене доминантније, предочава како је такво приказивање логично јер су и аутор и наратор женског пола.¹²³⁶ Реакцију на исте интерпретације, против поларизованих читања, пружа и Франсоа-Ронан Дибоа (François-Ronan Dubois), предочавајући како управо мајка уводи ћерку у патријархално устројени свет двора у коме ће ова испрва, као девојка за удају, бити представљена као објекат друштвене размене.¹²³⁷ С друге стране, Дибоа феминистичким критичаркама приписује заслугу нарочито за то што су скренуле пажњу на симболику јавног и приватног простора у роману.¹²³⁸

Један од упечатљивих примера манипулације текстом у служби потврђивања унапред донетог закључка пружа чланак „Оне проналазе своја крила: пут Јан-Зи и принцезе од објекта до субјекта у *Незахвалности* Јинг Чен и *Принцези Де Клев* госпође Де Лафајет” Холи Колинс Хамилтон (Holly Collins Hamilton). Ауторка сматра да, упркос томе што је у својој епохи виђена као изузетан пример оданости мужу и посвећености његовој успомени, „перцепцији која често траје и данас”¹²³⁹, принцеза Де Клев, попут Јан-Зи, од објекта постаје делатни субјект, рушећи норме и очекивања друштва свога доба када одбија Немура и повлачи се из света. Х. Колинс Хамилтон, попут Џоан Дежан, Ненси Милер или Роланда Рачевскиса, тврди како је „очигледно” да, иако се повлачи у манастир, принцеза „предефинише сам појам спокојства” не водећи се верским начелима; критичарка при томе не пружа никакву текстуалну потпору својим закључцима:

¹²³⁶ В. Michael G. Paulson, “The Equality of the Two Sexes in *La Princesse de Cleves*”, *Cahiers du Dix-Septieme*, Vol. 2, n° 1, 1988, 57–66, нарочито стр. 62: „The novel seems to depict outwardly a man's world, where man is supreme, but there are other factors which merit consideration. The author of the novel, we must recall, is a woman; whatever importance she may assign to the males in her work, they are viewed from a feminine perspective. She selects and arranges the literary details to suit her ends, not the ends of males. Likewise, she has selected a female narrator, who in turn presents several women characters, who narrate tales in which women predominate. These digressions relate in depth the general dominance of women and show their power over men; whether in the tale of Diane de Poitiers, Marie de Guise or Elizabeth of England, we see females who have overcome obstacles to exercise authority successfully over males.”

¹²³⁷ François-Ronan Dubois, « La construction d’une identité féministe *a posteriori* : le cas Madame de Lafayette », *Postures*, n° 15, 2012, 25–40.

¹²³⁸ В. François-Ronan Dubois, « De quoi la Princesse de Clèves est-elle le sujet ? Etude au prisme de l’espace de la dynamique entre subjectivité et assujettissement dans *La Princesse de Clèves* de Marie-Madeleine de Lafayette », mémoire de master, Université Stendhal, Grenoble III, 2010 и François-Ronan Dubois, нав. чланак, 2013.

¹²³⁹ В. Holly Collins Hamilton, “Finding their wings: Yan-Zi and the Princesse’s journey from object to subject in Ying-Chen’s *L’Ingratitude* and Madame de Lafayette’s *La Princesse de Clèves*”, *Romances Notes*, 48, 2008/3, стр. 391: „Despite a popular perception during its time as a great story of devotion and honor to her deceased husband that often persists today, the Princesse de Clèves makes a similar transition from object to subject”, и стр. 392: „On the intellectual level it was written off as being a simple story about a virtuous woman who had an impeccable devotion to her husband and was seen as a good example of how a woman should act.”

Па ипак, упркос чињеници да одлучује да свој спокој пронађе у манастиру, принцеза очигледно води живот изван религијских и хришћанских оквира и својим поступцима измеђује саму дефиницију спокоја. Уместо што своди њено повлачење из друштва на осећај дужности или извесну врлину којом би се као племкиња морала водити, читалац би морао испитати идеју према којој принцеза радије тражи уточиште и мир даље од фалочентричног друштва и света око ње.¹²⁴⁰

Оваквим оценама репродукују се бинарне опозиције на чију штетност женске студије неуморно настоје указати. Текст госпође Де Лафајет, према нашем мишљењу, представља занимљив предмет проучавања управо стога што се, уместо у редукионистичком „или-или” читању које бисмо назвали *читањем упркос тексту*, може читати у „и-и” кључу, о чему ће више речи бити касније. Једно такво читање остварује Леана Бриџ Резвани (Leanna Bridge Rezvani) у раду о *Принцези Де Клев* као продужетку Расправе о женама: ауторка сматра да госпођа Де Лафајет активно учествује у овој расправи, која, супротно мишљењу неких истраживача, није усахла у првој половини века: својим ремек-делом које поништава ригидну дихотомију родних улога, чувајући се строгог црног или белог сликања мушких и женских ликова, госпођа Де Лафајет наговештава да принцеза Де Клев јесте жртва, али жртва која устаје против друштвеног привида и стиче луцидност по цену дуге и болне борбе; муж је у роману благ и разумљив, али и љубоморан; љубавник је заводник, али деликатан и ипак се у извесној мери мења под утицајем љубави.¹²⁴¹ Могло би се аргументовати, наставља Х. Колинс Хамилтон, на трагу Ненси Милер, да је роман оцењен као противан правилима вероватности од стране критичара своје епохе јер андроцентрична интерпретативна заједница у свом хоризонту очекивања није окатегорисала такав случај као могућ „зато што још нису били спремни нити вољни да размотре лик принцезе као делатног субјекта. То што је имала сопствене жеље у које није била укључена веза са Немуром и уопште друштвом око ње било је умногоме субверзивна идеја”¹²⁴². И овде је на делу читавање

¹²⁴⁰ „However, despite the fact that she chooses to live out her repose in a convent, the Princesse is clearly acting outside of the religious and Christian terms, and in her actions she redefines the idea of repose. Rather than simplify her retreat from society by attributing it to a sense of duty for her husband or a certain virtue of the Princesse, one must examine the idea that she is seeking refuge or repose from the phallogocentric society and world around her.” Исто, стр. 392.

¹²⁴¹ Leana Bridge Rezvani, “Transcending the Rhetorical Impasse: Madame de Lafayette’s *La Princesse de Clèves* and the Seventeenth-Century Querelle des Femmes”, *Romance Notes*, vol. XLVI, n° 2, 2006, 183–193.

¹²⁴² „One could argue however that the novel only seemed ‘invraisemblable’ to its critics because they were yet unready and unwilling to consider the Princesse as acting in the role of subject. That she had desires of her own that did not involve a relationship with Nemours or her society was a rather subversive idea.” Holly Collins Hamilton, нав. чланак, стр. 392.

произвољних закључака след удаљавања од текста у коме, између осталог, можемо затећи принцезу Де Клев како јадикује пред Немуром, свесна да, иако обуставља сваки контакт с њим, љубавни плам неће лако усахнути у њој, и уз то отворено жали што га није упознала пре него што се удала за принца Де Клева или пошто је постала удовица: „— Зашто се морало догодити да могу да вас оптужим за смрт г. де Клева? Зашто вас нисам упознала кад сам постала слободна, или зашто вас нисам упознала пре него што сам се удала? Зашто нас судбина раздваја тако несавладивом препреком?”¹²⁴³. И када покуша да пружи текстуални доказ којим би поткрепила своју хипотезу, Холи Колинс Хамилтон извлачи делове реченица из контекста саображавајући их унапред спремљеном интерпретативном калупу. Најочигледнији пример таквог поступка јесте следећи: пошто подвуче да, за разлику од Јан-Зи, која осећа потребу да се избави из „мајчинског кавеза”, принцеза, „помало иронично”, бира кавез како би захтевала право на сопствену субјективност, критичарка закључује да принцеза „више не може поднети да буде непрестано потчињена наметнутој улози и подвргнута мушким погледима”. Доказ за то налази у следећем цитату: „Она говори Немуру: Ја не бих више чинила Вашу срећу”¹²⁴⁴. Овако представљен, цитат може бити интерпретиран на више начина, па и сагласно критичаркиној полазишној хипотези. А међутим, сасвим супротно закључку Х. Колинс Хамилтон, сложена реченица из које је цитат истргнут, као и читав пасус у коме се налази, упућују на један од главних разлога због којих принцеза одбија Немура: на страх да ће, због његове несталности, када једном буде „освојена”, бити преварена и непрестано обузета љубомором што она више не представља извор Немурове среће. Доносимо шири контекст цитата, који истичемо курзивом:

Ништа ме не може спречити да не увидим да сте се ви родили са свим склоностима за удварање и са свим особинама које су у стању да вам прибаве успеха. Ви сте већ имали више љубави, имаћете их још; *ја тад не бих више за вас представљала срећу*. Видела бих како сте према другој онакви какви сте били према мени. То би ме смртно болело и нисам сигурна да не бих искусила несрећу љубоморе.¹²⁴⁵

¹²⁴³ *Принцеза Де Клев*, стр. 174.

¹²⁴⁴ „While Yan-Zi needs to break free from her mother’s cage in order to accomplish her goal, the Princess somewhat ironically chooses to become caged, in a sense, in order to claim her own subjectivity. She can no longer stand to be constantly oppressed by the rules of an imposed role, nor to be ever subject to a masculine gaze. She says to Nemours: ‘Je ne ferai plus votre bonheur’.” Holly Collins Hamilton, нав. чланак, стр. 392.

¹²⁴⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 172.

Још један пример извлачења делова текста из контекста или пренебрегавања делова текста који противрече унапред дефинисаном интерпретативном закључку налазимо у тумачењу лика војводе Де Немуре и његових поступака из пера Пеги Тржебјатовски (Peggy Trzebiatowski). Критичарка сасвим пертинентно уочава да је војводин лик обележен „предаторским” тенденцијама, да неретко уходи принцезу и намеће јој се у покушајима да је освоји. Мишљења смо, међутим, да претерује када војводину крађу принцезиног портрета описује као чин „симболичног силовања” који указује и на стереотипно виђење мушкарца као субјекта а жене као објекта мушке жеље¹²⁴⁶. Закључак да је реч о претеривању поткрепићемо текстуалним доказом: наратор(ка), наиме, отворено подвлачи да је принцеза веома пометена, али и потајно задовољна што војводи може учинити пријатну ствар без његовог знања:

Госпођа Де Клев била је веома збуњена. Разум је захтевао да тражи натраг свој портрет; али тражити га јавно значило би одати целом свету осећања која он гаји према њој, а кад би га тражила насамом, то би, такорећи, значило принудити га да јој говори о својој љубави. Она напослетку просуди да је боље оставити му га, а било јој је и драго да му учини неку љубав, а да он и не зна да му је учинила.¹²⁴⁷

Такође, критичарка на следећи начин осуђује лик војводе који, према њој, свесно нарушава принцезин спокој прихватајући видамов план да се сретну: „Штавише, Немур, како би постигао циљ, прихвата могућност да код госпође Де Клев изазове дубок потрес, трауму које је потпуно свестан: ‘г. Де Немур помисли да би била потресена...’ [...]. Војвода се свесно коцка са принцезиним емоционалним благостањем при овом сусрету. Није ни чудо што принцеза одлучује да се повуче.”¹²⁴⁸ П. Тржебјатовски извлачи цитирани део реченице из контекста, који експлицитно указује на то да Немур одбија први видамов предлог да заједно оду код принцезе из бриге да принцеза не буде

¹²⁴⁶ „The beloved has become the ‘goods’ that can be taken by force. The theft, which takes place before the princess’s eyes, is an example of a subject-object mentality. The aggressive sexual overtones are clear; the act is a symbolic rape.” Peggy Trzebiatowski, “The Hunt Is On: The Duc de Nemours, Aggression, and Rejection”, in Thomas J. Schoenberg and Lawrence J. Trudeau (eds), *Literature Criticism from 1400 to 1800*, vol. 144, Gale, 2008 (изворно објављен у *Papers on French Seventeenth Century Literature*, vol. 25, n° 49, 1998, 581–593); текст је доступан на адреси <<http://link.galegroup.com/apps/doc/H1420079654/LitRC?u=unipari&sid=LitRC&xid=626f10f3>>.

¹²⁴⁷ *Принцеза Де Клев*, стр. 74.

¹²⁴⁸ „More significantly, Nemours is willing to risk Madame de Clèves’s profound shock, a trauma of which he is well aware, in order to attain his objective, ‘M. de Nemours crut qu’elle en serait choquée...’ (382). The duke is willing gamble with the princess’s emotional well being in this encounter. It is little wonder that the princess chooses finally to ‘retreat.’” Peggy Trzebiatowski, нав. чланак.

увређена; реченица, дакле, не значи да војвода безобзирно не води рачуна о принцезином душевном стању при сусрету код видама, већ исказује војводину забринутост да ће подухват пропасти јер ће се принцеза из пристојности увредити уколико буду отишли код ње, тако да придев *choquée* нема значење емоционалне потресености већ повреде прикладности: „Г. Де Немур га замоли да му пружи могућности да разговара с њом и да сазна какво је њено расположење. Видам му предложи да га одведе њој, али је г. Де Немур мислио да би она тиме била *увређена*, јер још никога не прима.”¹²⁴⁹ П. Тржебјатовски додаје и да глагол *бранити (se)*, наведен као мотивација за принцезино признање мужу¹²⁵⁰, указује на степен Немурове агресивности.¹²⁵¹ Ми сматрамо да се принцеза, бранећи се од Немуровог присуства, брани од жестине страсти и забрањене прељубе којом би укаљала углед; штавише, глагол *бранити se* неретко је у читавом делу госпође Де Лафајет употребљен уз именице *љубав* или *страст* представљене као жестоке силе против којих су разум и воља немоћни; погледајмо два речита примера из *Принцезе Де Клев* који указују на то да принцеза, бранећи се од Немуровог присуства, наметљивог или не, покушава да одоли страсти; први је смештен у контекст рађања љубоморе код принцезе у тренутку када мисли да је писмо госпође Де Темин упућено Немуру, а други у контекст њеног живота у осами с краја романа, када, потпуно одвојена од света, и, последично, од Немуровог присуства, проводи сате у манастиру или на поседу у Пиринејима припремајући се за смрт, те се глагол *бранити se* односи на њену унутрашњу борбу против осећања према Немуру, а не на војводину физичку наметљивост:

1. Дотада она није знала за смртна неспокојства подозрења и љубоморе; мислила је само на то да *спречи себе* да заволи г. Де Немура и није се још била почела плашити да он заволи неку другу.¹²⁵²

¹²⁴⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 166. Курзив Ж. Ј. Уп. оригинал: „Monsieur de Nemours le pria de lui donner les moyens de lui parler, et de savoir quelles étaient ses dispositions. Le vidame lui proposa de le mener chez elle ; mais monsieur de Nemours crut qu'elle en serait choquée parce qu'elle ne voyait encore personne.” Madame de Lafayette, *La Princesse de Clèves*, Paris : Hatier, 2012 (у наставку рада *La Princesse de Clèves*), стр. 198.

¹²⁵⁰ „Mais quand elle venait à penser que ce remède, quelque violent qu'il fût, était le seul qui la pouvait défendre contre monsieur de Nemours, elle trouvait qu'elle ne devait point se repentir, et qu'elle n'avait point trop hasardé.” Цит. у Peggy Trzebiatowski, нав. чланак. Уп. превод: „Али кад је помислила да је тај лек, ма колико опор био, једини који је може заштитити од г. Де Немура, она нађе да не треба да се каје због тога и да се није сувише изложила опасности.” *Принцеза Де Клев*, стр. 114–115.

¹²⁵¹ „Defense is cited as the overriding motivation behind the princess's decision to acknowledge her feelings to her husband. In the verb 'défendre' there is a recognition of Nemours's aggression.” Peggy Trzebiatowski, нав. чланак.

¹²⁵² *Принцеза Де Клев*, стр. 107.

2. Тај дуг и близак призор смрти учинио је да је госпођа Де Клев погледала на ствари овога живота другачијим оком него што се оне гледају док је човек здрав. Неумитност смрти, којој је била тако близу, навикла ју је да се отуђи од свега, а дуготрајност њене болести начинила је од тога навику. Кад се повратила из тога стања, увидела је ипак да г. Де Немур није ишчезао из њеног срца; али је, да би *се одбранила* од њега, призвала у помоћ све разлоге због којих је веровала да никако не треба да се уда за њега. У њој се разви велика борба. Најзад она надвлада остатке те страсти, која је већ била ослабљена осећањима изазваним болешћу.¹²⁵³

Непознавање различитих поља значења појединих речи у класичном француском такође може довести до неутемељених тврдњи. Поред горенаведеног примера погрешно протумаченог значења придева *choqué*, у тези Валентине Балгери (Valentine Balguerie) о рађању женске субјективности, тј. појма *особе* у изабраним француским новелама XVII века, налазимо поједине примере погрешно протумаченог значења именице *personne*. В. Балгери тврди да принцеза више жели да се истакне као аутентична *особа*, него као *жена*, наводећи као илустративан пример следеће принцезине речи упућене Немуру: : „Ayez cependant le plaisir de vous estre fait aimer d’une personne qui n’auroit rien aimé, si elle ne vous avoit jamais veu”¹²⁵⁴. Критичарка затим додаје да је Немур свестан како је љубав према оствареној „особи” пожељнија и вреднија од љубави према љубавници, супрузи, или жени уопште, јер „особа” обједињује у себи све три категорије.¹²⁵⁵ Она, међутим, занемарује чињеницу да у класичном француском језику именица *personne* може имати значење *жена*, о чему сведочи дефиниција из *Речника Француске академије* или, пак, књижевни примери из Литреовог речника:

Il se dit, dans certaines locutions, des Femmes seulement. *C’est la plus belle personne du monde, une des plus jolies personnes qu’on puisse voir. Voilà une belle personne. Un pensionnat de jeunes personnes. Elle est très belle personne.*¹²⁵⁶

¹²⁵³ Исто, стр. 178.

¹²⁵⁴ Valentine Balguerie, « Démasquer la femme au XVIIème siècle : remise en cause de la personne féminine dans les nouvelles historiques », thèse de doctorat, Brown University Providence, Rhode Island, May 2015, стр. 133: „Plutôt qu’une femme, en effet, la princesse, suivant les enseignements maternels, aspire à se distinguer en tant que « personne », et offre ainsi cette consolation à Nemours au moment de le quitter : « Ayez cependant le plaisir de vous estre fait aimer d’une personne qui n’auroit rien aimé, si elle ne vous avoit jamais veu » (Lafayette, *La Princesse de Clèves*, 195).”

¹²⁵⁵ В. Исто, стр. 133–134: „De fait, être aimé d’une personne, comme l’observe Nemours avec perspicacité quelques pages plus tôt, doit être infiniment plus désirable que d’être aimé d’une maîtresse, d’une épouse ou d’une femme car la personne réunit en elle toutes ces dimensions sans être définie par aucune d’elles.”

¹²⁵⁶ Одредница *personne* у *Dictionnaire de l’Académie française* на адреси <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=personne&submit=>>>.

Particulièrement. Il se dit des femmes dans certaines phrases où cette acception est déterminée par le sens total :

MOL., *Éc. des fem.* II, 6: Il [le ciel] ne vous a pas faite une belle personne, Afin de mal user des choses qu'il vous donne

MOL., *Mis.* II, 1: Certes pour un amant la fleurette est mignonne, Et vous me traitez là de gentille personne¹²⁵⁷

Управо се у роману *Принцеза Де Клев* може наћи више очигледних примера употребе именице *personne* у овом значењу; набројмо их неколико:

Jamais cour n'a eu tant de belles personnes et d'hommes admirablement bien faits,¹²⁵⁸

Il parut alors une beauté à la cour, qui attira les yeux de tout le monde, et l'on doit croire que c'était une beauté parfaite, puisqu'elle donna de l'admiration dans un lieu où l'on était si accoutumé à voir de belles personnes.¹²⁵⁹

La plupart des mères s'imaginent qu'il suffit de ne parler jamais de galanterie devant les jeunes personnes pour les en éloigner.¹²⁶⁰

Il s'aperçut que ses regards l'embarrassaient, contre l'ordinaire des jeunes personnes qui voient toujours avec plaisir l'effet de leur beauté;¹²⁶¹

Поједини феминистички критичари и критичарке пренебрегавају чињеницу да је у роману реч о рађању љубави, те однос Немур/принцеза тумаче искључиво као насртљиво донжуановско удварање мушкарца жени која бежи од њега, као да не гаји никаква осећања према њему¹²⁶². Чињенично, већи део романа описује принцезине покушаје да утекне Немуровом присуству, нарочито у приликама када би се могли обрети насамо, али она то чини из страха да не „посрне” у прељубу. Нико од критичара,

¹²⁵⁷ Одредница *personne* у Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française (1872–77)* на адреси <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=personne&submit=>>.

¹²⁵⁸ Madame de Lafayette, *La Princesse de Clèves*, нав. дело, 2012, стр. 8.

¹²⁵⁹ *Исто*, стр. 18.

¹²⁶⁰ *Исто*, стр. 19.

¹²⁶¹ *Исто*, стр. 20.

¹²⁶² Уп. *Принцеза Де Клев*, стр. 174: „А међутим нађите задовољства у томе што сте успели да вас заволи особа која никога не би волела да вас није видела. Верујте да ће осећања која гајим према вама бити вечита и да ће подједнако постојати ма шта ја чинила.” Курзив Ж. Ј.

у нашем увиду, није приметио сасвим јасну назнаку наратора/ке да су принцеза и Немур више пута разговарали (иако не насамом, већ у оквиру ширег друштва; притом, током њиховог јединог разговора који су водили насамом пре мужевљеве смрти принцеза је описана као занесена и веома радосна¹²⁶³), то јест да принцеза није бегала од Немуре у свакој прилици, што потврђују следећи пасуси:

Ма колико се *трудила да избегне његове погледе и да му се обраћа мање него другима, увек би јој се омакло нешто што је потицало из каквог плаховитог осећања*, а по чему је војвода могао оценити да јој није равнодушан; човек мање проницљив од њега можда то не би опазио, али он је већ толико пута био вољен да се тешко могло догодити да не примети када га ко воли.¹²⁶⁴

Г. Де Немур је имао жуту и црну. Узалуд су тражили разлог томе. Госпођа Де Клев није имала муке да погоди: *сетила се како је пред њим рекла да воли жуту боју* и да јој је криво што је плавуша, па не може да је носи. Војвода је мислио да се с том бојом може без зазора појавити, јер је госпођа Де Клев никада не облачи, тако да се не би могло посумњати да је то њена боја.¹²⁶⁵

Пеги Тржебјатовски проницљиво уочава како у обраћању принцези при последњем сусрету Немур упорно говори о својој срећи, не питајући се шта би за принцезу представљало срећу¹²⁶⁶. Међутим, преувеличан је закључак да је Немур искључиво себичан, а принцеза неосетљива на његова осећања. Пренебрегнут је следећи опис у коме наратор(ка) прати мисли јунакиње, из ког се јасно назире њена растрзаност између дужности и могућности остварене љубави с војводом:

Још једном је испитала разлоге дужности који су се супротстављали *њеној срећи*; осетила је бол што је нашла да су тако јаки, а покајала се што их је у толикој мери показала г. Де Немору. Мада јој се помисао да се уда за њега јавила још чим га је угледала у оном парку, та помисао није на њу оставила исти утисак као разговор који је имала с њим; и *било је*

¹²⁶³ Уп. *Исто*, стр. 105: „Тај привид тајанствености и поверења није имао мало дражи за војводу, па чак и за госпођу Де Клев. Присуство њеног мужа и интереси видама Де Шартра у неку руку су јој умиривали савест. *Осећала је само задовољство што види г. Де Немуре*. Осећала је због тога само *чисту и непомућену радост* коју још никада није осетила; та радост је њеном духу давала слободу и веселост коју г. Де Немур никада још у ње не беше видео и која је удвостручила његову љубав.” Курзив Ж. Ј.

¹²⁶⁴ *Исто*, стр. 69–70.

¹²⁶⁵ *Исто*, стр. 133.

¹²⁶⁶ В. *Исто*, стр. 170: „— Ах, госпођо — рече јој г. Де Немур — какву авет од дужности супротстављате ви *мојој срећи*? Шта! Зар ће вас једна безразложна и неоснована мисао спречити, госпођо, да усрећите човека кога не мрзите?” Курзив Ж. Ј.

тренутака када је тешко могла схватити да би могла бити несрећна кад би се удала за њега. Радо би била рекла себи да није имала довољно разлога ни у својим обзирима у погледу прошлости ни у својим страховањима за будућност.¹²⁶⁷

Феминолошки приступ било ком делу, припадало оно нашој или удаљеној епохи, легитиман је колико и други приступи. Наша намера у овом поглављу далеко је од дискредитовања приступа по себи — искључиво настојимо указати на потенцијалне замке и примере редукционистичких тумачења. Та намера је, налазимо, тим потребнија што извесна и феминолошка и ина читања на чије апоричности настојимо да укажемо теже да се представе као „тотализујући” кључ за решавање енигме читавог дела, којим се поништавају сви други приступи. Тако Холи Колинс Хамилтон у поменутом чланку истиче да је „разлог због ког принцеза бежи из друштва далеко од оног који рецепција романа сугерише.”¹²⁶⁸

Сличан став заузима и Меријен Хирш (Marianne Hirsch) у чланку „Усвајање и понављање мајчиног дискурса у *Принцези Де Клев*” објављеном у тематском броју часописа *Yale French Studies* речитог наслова *Феминистичка читања: француски текстови/амерички контексти*.¹²⁶⁹ Ослањајући се на закључак Адријен Рич о потреби ревизионистичког читања¹²⁷⁰, те на психоаналитичка разматрања Фројда, Ненси Чодоров (Nancy Chodorow), Џејн Флекс (Jane Flax) и Лис Иригаре, М. Хирш тврди да се кључ за тумачење романа, који је био „у озбиљној мери погрешно тумачен”¹²⁷¹ од стране „традиционалне” критике, налази у формативном искуству принцезиног одрастања уз мајку чије се симбиотичке врпце није решила. Другим речима, принцезино признање

¹²⁶⁷ Исто, стр. 175–176. Уп. стр. 172: „Треба ли да се надам чуду у своју корист и могу ли довести себе у положај да јамачно увидим крај тој страсти од које бих ја начинила читаву своју срећу?” Курзив Ж. Ј.

¹²⁶⁸ „The reasons for which the Princesse escapes from society are far from that which was suggested by the reception of the novel.” Holly Collins Hamilton, нав. чланак, стр. 393.

¹²⁶⁹ Marianne Hirsch, “A Mother’s Discourse: Incorporation and Répétition in *La Princesse de Clèves*”, *Yale French Studies*, n° 62: Feminist Readings: French Texts/American Contexts, 1981, 67–87. Текст је доступан на адреси <<http://www.jstor.org/stable/2929894>>.

¹²⁷⁰ Уп. стр. 67: „Our expectations of women’s fiction need to be revised. It is not surprising that ‘the first text of women’s fiction in France’ should also be the first female novel of development. Neither is it surprising that that text, like women’s fiction generally, has not only been discredited but has also been seriously misread. Seen through the optic of traditional expectations about fictional patterns and women’s lives, *La Princesse de Clèves* is the story of a young woman’s struggle between marital duty and extra-marital passion, of her conflict between two men. Read in this manner, the plot is marked by a number of incongruities and ‘implausibilities’ [Miller’s term] which have been pointed out by critics since the novel’s publication: the heroine’s extraordinary confession to her husband; her ultimate refusal, when free and supported by the conventions of her culture, to marry the man she passionately adores; and her choice instead to withdraw from social involvement to the tranquility of a convent and an early death. The novel’s plot and the Princess’ choice become plausible only if we revise our expectations; I use the term re-vision here in the sense that Adrienne Rich has given it [...]”

¹²⁷¹ Исто.

мужу и одбијање Немуре постају, према виђењу ове критичарке, сасвим логични поступци уколико се узме у обзир да је принцеза заробљена у преэдипалном стадијуму хомоеротске, либидалне окренутости мајци, које не успева да се ослободи, између осталог и зато што јој недостаје очинска фигура, следствено чему не успева упознати хетероеротску димензију и усмерити либидалну жељу ка мушком објекту. Симболично, преэдипални стадијум представљен је кућним домом у коме је принцеза одгојена, или приватним просторима у које се повлачи (село, манастир), док је двор, простор хетеросексуалних љубавних игара и сплетки, симбол едипалног стадијума у који принцеза ступа, али не одраста прераставши претходну фазу, већ бежи натраг у симбиотичку повезаност с мајком.

М. Хирш кључном сценом романа сматра мајчино самртно обраћање ћерки, које ће заувек обележити принцезу и чије ће делове ова више пута понављати у својим солилоквијима. Не може се порећи заслуга извесних делова овог рада — оних у којима се критичарка одмиче од строге психоаналитичке жиже и више окреће тексту — који могу служити као занимљива полазишна тачка за даља истраживања. Као једну од нама интересантних опсервација издвојили бисмо следећу: критичарка истиче да током сцене у којој се мајка из самртне постеље обраћа принцези, ова ћути и немо упија мајчине речи, и практично је лишена гласа, могућности да ишта одговори, будући да мајка окреће главу на другу страну и налаже јој да позове послугу.¹²⁷² Ова опаска навела нас је да сличан образац уочимо и у сценама мужевљевог обраћања принцези, о чему ће више речи бити у петом поглављу.

Још једно место сматрамо нарочито занимљивим јер је детаљ на који Меријен Хирш упућује пре ње уочио једино Тимоти Сканлан (Timothy Scanlan)¹²⁷³. Наиме, у првој уметнутој приповести, госпођа Де Шартр, предочавајући ћерки животни пут Дијане де Поатје као пример нечасне и користољубиве жене, помиње „једну од најлепших жена на двору” у коју је био заљубљен војвода од Орлеана и која је њега волела. Као разлог што је неће именовати наводи да је после војводине смрти та жена живела тако часно да јој не треба укаљати углед:

¹²⁷² В. Исто, стр. 78: „The entire encounter is completely one-sided: the mother alone has a voice, one which informs the daughter about her own feelings and instructs her as to her behavior. Mme. de Clèves has no chance to reply but merely weeps [...]”

¹²⁷³ В. Timothy M. Scanlan, “Maternal Mask and Literary Craft in *La Princesse de Clèves*”, *Revue du Pacifique*, n° 2, 1976, 23–32.

Он је волео једну од најлепших жена на двору, а и она је њега волела. Нећу вам је именовати, јер је она касније живела толико разборито и чак је тако брижљиво крила љубав коју је осећала према томе принцу да је заслужила да јој се сачува добар глас. Случај је хтео да је вест о смрти свога мужа примила у исти дан када је сазнала и за смрт г. Д'Орлеана, тако да је имала тај изговор да прикрије прави свој бол, а да се није морала мучити да се савлађује.¹²⁷⁴

М. Хирш сматра да ова жена може бити госпођа Де Шартр лично: изгубивши и мужа и вољеног мушкарца, она посвећује остатак свог живота васпитању ћерке, како би угушила осећај кривице и надоместила сопствене пропусте постизањем спокојног и честитог живота кроз своје дете. Више од ових спекулација које не треба нужно одбацити као неутемељене¹²⁷⁵, сматрамо да је пасаж значајан јер принцези наговештава неколико ствари: 1. Иако госпођа Де Шартр инсистира на идеји да је једини извор среће за жену „да воли свога мужа и да буде вољена од њега”¹²⁷⁶, сви примери које предочава ћерки показују колико је љубав у браку ретка, 2. Мајка, која систематски осуђује прељубу и васпитава ћерку да буде подозрива према ласкавости и мушкараца, а и жена на двору, изговара похвалне речи на рачун жене која је „згрешила”, јер је потоње понашање оправдава, али 3. истовремено, не показује да та жена настоји да прогна страст из срца као зло од којег треба стрепети, већ, поред тога што имплицира како је тешко ослободити је се, наговештава да скривена љубав није грешна кад се „брижљиво крије”.

За разлику од горепоменутих „оптимистичних” читања, закључак Меријен Хирш је песимистичан (поред тога што је отворено идеолошки обојен) :

Као феминистички читаоци/читатељке ангажовани/е у ре-визионистичком поступку читања, ми видимо снагу у принцезином бескомпромисном повлачењу, видимо победу у њеном одбијању да буде женски објекат у љубавној размени, у њеном наглашавању значаја привржености и трајања. Али не можемо да не испитамо непремостиве препреке које је спречавају да одрасте. Изгледа да фикционална јунакиња која одбија да буде поседована и уништена „непријатном” љубавном игром има два пута: ропско везивање за породицу и детињство или религиозну/мистичну тренсценденцију. Оба представљају преурањену смрт.¹²⁷⁷

¹²⁷⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 35.

¹²⁷⁵ В. аргументацију коју М. Хирш пружа на стр. 85–86.

¹²⁷⁶ *Принцеза Де Клев*, стр. 14.

¹²⁷⁷ „As feminist readers engaged in an act of re-vision, we see the strength in the Princess' uncompromised withdrawal, we see the victory of her refusal to be the female object in the exchange of love, of her insistence on

Проблематичност поставке рада М. Хирш најмање је двострука: најпре, категорија породице и породичних односа у потпуности је лишена друштвено-историјске димензије, то јест, занемарено је да роман из XVII века може подједнако реферисати на мајчинску и/или очинску фигуру као представнике и чуваре традиције која обликује систем вредности и понашања детета¹²⁷⁸. Затим, позивањем на специфичност „женског” психолошког развоја, без узимања историјског контекста у разматрање, репродукује се есенцијализујући стереотип „вечног женског” и схватање жене као Другог у односу на маскулиноцентричну психоаналитичку поставку коју и саме истраживачице на које се критичарка позива оспоравају.

Умереније закључке доноси компаратистички рад Џулије Де При (Julia De Pree) „Изгубљене ћерке? Француске приповести у потрази за материнским”¹²⁷⁹. На теоријским поставкама лакановских и постлакановских феминистичких идеја о уласку у језик и одвајању од мајке, критичарка анализира *Принцезу Де Клев* и Русоову *Нову Елоизу*, у којима уочава да губитак мајке представља нужан услов за остваривање јаства, а да се смрт јунакиња као „коначно раздвајање” од мајке подудара са препознавањем еротске жеље.

Једно од познатијих (контроверзних) психоаналитичких тумачења жеље у роману *Принцеза Де Клев* пружио је Мишел Битор 1960. године, приписујући фалусну симболику штапу од бамбуса на који принцеза привезује траке сањарећи у летњиковцу у Куломјеу пред сликом опсаде Меца на којој је приказан и Немур¹²⁸⁰. Но, Битор није једини који је „фродизовао” лик јунакиње. Дан Добре у психоаналитичком огледу *Љубав код Стендала и госпође Де Лафајет* пореди манифестације едиповског комплекса код госпође Де Лафајет и Стендала, који излаз из њега налазе, сматра

attachment and continuity. Yet we cannot help but question the unbridgeable oppositions which prevent her from growing up. It seems that the fictional heroine who refuses to be possessed and destroyed by the “uncomfortable” game of love has two alternatives: an enslaving attachment to family and childhood or religious/mystical transcendence. Both constitute an early death.” Marianne Hirsch, нав. чланак, стр. 87.

¹²⁷⁸ На ову тему в. Sarah Hanley, “Engendering the State: Family Formation and State Building in Early Modern France”, *French Historical Studies*, 16/1, 1989, 4–27.

¹²⁷⁹ Julia K. De Pree, “Filles Perdues? French Narrative in Search of the Maternal”, *Intertexts*, 5/1, Spring 2001, Online, текст је доступан на адреси <http://www.intertexts.org/?page_id=108>.

¹²⁸⁰ Michel Butor, « Sur *La Princesse de Clèves* », *Répertoire I*, Paris : Les éditions de Minuit, 1968, 74–78. Текст је прештампан и као предговор издању романа *Принцеза Де Клев* из 1972 (Madame de Lafayette, *La Princesse de Clèves*, Paris : Minuit, 1972). В. стр. XI: „Il n’est, certes, pas besoin d’un diplôme de psychanalyste pour percer et goûter le symbolisme de toute cette scène ; c’est exactement le même que celui des contes de fées rédigés en ce temps-là, et l’on sait que le contenu sexuel des contes est non seulement évident pour nous, mais qu’il était évident aussi pour les gens du XVIIe siècle comme le prouvent les moralités avec lesquelles Perrault les a commentées. L’esprit de la princesse travaille à ce moment dans une zone très obscure pour elle-même ; c’est comme en rêve qu’elle noue ses rubans à cette canne, et son rêve se précise peu à peu [...]”

критичар, кроз сублимацију у својим ликовима.¹²⁸¹ Полазећи од Фројдове трипартитне топике људске психе и опсервација о женској сексуалности и опсесивној неурози његових настављача попут Андреа Грина (André Green) и Жана Ребула (Jean Reboul)¹²⁸², Добре заступа идеју да је млада Мари-Мадлен по губитку оца (за ког је, тврди, била присније везана него за хладну фигуру мајке) и мајчиној преудаји осетила подсвесну инцестну приврженост према очуху, фалусном супституту оца, те да мигрене које ће је пратити кроз живот представљају механизам одбране од забрањених импулса који долазе из *то* (*id*) слоја психе.¹²⁸³ Због тога ће, сматра Добре, госпођа Де Лафајет тражити пријатеље међу оним личностима које раскривавају људске пороке, као што је Ла Рофшуко, и идеал врлине поставити у центар свог дела, а касније са жаром пригрлити веру.¹²⁸⁴ Добре онда прелази на „клиничко” испитивање лика принцезе Де Клев, чије одбијање Немура тумачи као „самоубиство” то јест транспозицију ауторкиног потискивања подсвесних еротских импулса. Принцеза Де Клев је „женски Вертер”, „роб Над-ја”; њену „самодовољност” и „нарцистичку задовољеност” Добре клинички дијагностификује као болест¹²⁸⁵. Критичарима који, попут Пулеа, тврде да је принцезин избор „парадоксалан” одговара да се он чини таквим једино уколико се не узме у обзир дубинска психолошка позадина. Идентификујући фикционални лик са стварносном личношћу, то јест ауторком, Добре закључује да је госпођа Де Клев кажњена у име ауторкине инцестне кривице због несвесних импулса који су се у њој родили према очуху када је имала шеснаест година¹²⁸⁶. „Бриљантан”, према критичаревом суду, текстуални доказ несвесног на делу „који све објашњава” (као што у фројдовском

¹²⁸¹ Dan Dobre, *L'amour chez Stendhal et Madame de La Fayette : essai psychanalytique*, Bucaresti : Editura Universitatii din Bucaresti, 2013.

¹²⁸² У уводу студије Добре свој приступ дефинише као „компромис” између клиничког испитивања, општих фројдовских ставова и психокритике. В. и стр. 194.

¹²⁸³ В. нарочито стр. 88 и 89, на пример: „Le manque d'identification à la mère sexuelle explique l'attachement ultérieur de Mme de La Fayette à des femmes célèbres et vertueuses. Malgré ces auspices défavorables, grâce à l'instruction reçue, l'enfant sera en mesure de s'assurer une autonomie qui lui permette le développement de la conscience morale assortie d'un certain narcissisme.” [...] „Les intentions incestueuses internalisées existent au niveau de l'inconscient et la fillette tentera de les réaliser par transfert. Leur refoulement est si fort, qu'il produira plus tard une sorte de « complexion malade » dont parle Emile Magne dans *Le cœur et l'esprit de Mme de La Fayette* et qui en sera sa punition augmentée par l'ennui permanent auquel elle voulait s'échapper.”

¹²⁸⁴ В. *Исто*, стр. 92–93.

¹²⁸⁵ *Исто*, стр. 89, 185. Уп. *Исто*, стр. 187: „Sa décision de refuser Nemours signifie le suicide. Cliniquement, la différenciation sexuelle qu'elle supprime par une sorte d'autosuffisance, la complétude narcissique qu'elle atteint, n'est pas « signe de santé, mais mirage de mort ».”

¹²⁸⁶ В. *Исто*, стр. 188: „Le fantasme de M. de Clèves – Surmoi transgressé – adultère ; la princesse se fait donc un devoir de ne pas transgresser un obstacle invisible pour le monde réel. C'est le texte. En structure de profondeur, Madame de Clèves sera punie en vertu de la culpabilité incestueuse engendrée par l'intention inconsciente que Madame de Lafayette a eu envers son père adoptif à 16 ans (le substitut du père perdu).”

поступку детаљ расветљава целину), а који је дотадашња критика пренебрегла, налази се у детаљу који наратор(ка) предочава при првом сусрету принцезе Де Клев и Немуре:

[...] краљ јој довикну да узме онога који улази. Она се окрете и угледа човека *за кога је одмах помислила да не би могао бити нико до други г. Де Немур*, а који је силазио између седишта да би стигао до простора где се играло. Тај принц је био такав да није могла не бити изненађена кад га је угледала, пошто га никада дотле не беше видела.¹²⁸⁷

Добре подвлачи како је у предоченом пасажу реч о „инстинктивном препознавању” будући да је госпођа Де Клев заведена „а да није видела нити упознала” Немуре, и, наставља „управо ју је инстинкт гурнуо ка њему као замени за очински фалус”¹²⁸⁸. „Она га је познавала *иако га никада не беше видела*”, истиче даље Добре, след идентификације са децом фантазијом која се догодила на несвесном нивоу: „познавала га је у својој подсвести, инстинктивно. Ето психоаналитичког објашњења овог кључног места новеле који ће обележити читав потоњи развој објектне везе Клев – Немур”¹²⁸⁹. Поред читавања, Добре занемарује непосредни контекст пасажа: само неколико редова раније, наратор(ка) наговештава како је Марија Стјуарт више пута говорила о Немуру принцези Де Клев, којој, стога, није тешко да га препозна због његове репутације највеличанственијег међу дворјанима: „Чула је како сви о томе принцу говоре као о најкраснијој и најпријатнијој личности на двору, а нарочито јој га је госпођа престолонаследниковица описивала на такав начин и говорила јој о њему толико пута да је изазвала у њој радозналост, па чак и нестрпљење да га види.”¹²⁹⁰

На сличне покушаје објашњења „истинских покретача” принцезиних поступака указао је Жерар Женет коментаришући, поред Валенкурове критике, тумачење Жака Шардона (Jacques Chardonne), који тврди да принцеза воли свог мужа и више него што мисли. Женетов закључак применљив је и на примере које смо претходно предочили: „Тумачење је занимљиво, оно има само једну ману што заборавља да осећања Госпође

¹²⁸⁷ *Принцеза Де Клев*, стр. 28–29.

¹²⁸⁸ „Une preuve brillante de l'action de la fonction inconsciente instinctive est la première rencontre avec Nemours, la danse. Cette rencontre est une rencontre instinctuelle. Elle fut séduite par Nemours, *sans le voir, sans le connaître*, et ce fut l'instinct qui la poussa vers lui en tant que substitut du phallus paternel.” Dan Dobre, *нав. дело*, стр. 189.

¹²⁸⁹ „Elle le connaissait *sans l'avoir jamais vu*, par identification au fantasme enfantin gardé à l'état de trace ; elle le connaissait dans son inconscient, par son instinct. Voilà l'explication psychanalytique de ce moment clé de la nouvelle qui signe ainsi tout développement ultérieur de la relation objectale Clèves - Nemours. C'est un passage sur lequel la critique classique n'a pas insisté. Mais il explique tout. C'est ainsi que Freud faisait d'un tout un élément et d'un élément un tout afin de pénétrer les secrets du texte.” *Исто*, стр. 190.

¹²⁹⁰ *Принцеза Де Клев*, стр. 28.

од Клева — према мужу и према Немуру — нису стварна осећања, већ осећања фикције и језика: што ће рећи осећања која су покривена свеукупношћу исказа чијим их посредством приповест означава.”¹²⁹¹ Тумачење делова текста без узимања у обзир целине у којој имају специфичну функцију, то јест изоловано од других делова са којима улазе у различите односе, доводи до херменеутичких погрешака. Сасвим легитимни подухват испитивања дубоких значења принцезиног поступка која би указивала на неку „скривенију реалност”, уколико не узме у обзир текстуалну логику и функционалност, тврди Женет, претвориће се у подухват психоанализе ауторке и/или читаоца¹²⁹². Горенаведени примери нам то и потврђују. У немалом броју критичких радова који узимају за тему роман *Принцеза Де Клев* уочавамо да закључци више говоре о читаочевом поимању реалности него о текстуалној стварности. Беатрис Дидије, која сувисло подвлачи да се треба чувати доношења закључака о ауторима на основу ликова, нарочито у епохи која, за разлику од наше, презриво гледа на изливе личне осећајности и дилема на папир¹²⁹³, упада у сличну психоаналитичку замку при тврдњи да принцеза и принц Де Клев, наизменично жртве и целати сопствених осећања и брачног партнера, мазохистички „уживају” у сопственој тортури, као и у мучењу другог.¹²⁹⁴ Текст, пак, изванредно садистички моменат наговештава једино у епизоди Немуровог прислушкивања принцезиног болног признања, када ће његова сујета бити поласкана што је једну неуобичајену и изванредну жену „навео” на такав поступак: „Он ипак осети знатно задовољство што ју је довео у ту крајност. Нашао је да треба да се поноси што је успео да га заволи жена која је тако различита од свих других; једном речју, сто пута је нашао да је у исти мах и срећан и несрећан.”¹²⁹⁵

Фундаментални проблем учитавања савременог контекста уочљив је и у појединим квир интерпретацијама. Франсоа Кисе, професор америчких студија на Универзитету Paris-Ouest Nanterre, у монографији *Квир критичари. Француска књижевност огољена од стране хомо-читалаца* позива се на Бартове опаске о задовољству у тексту и Гватаријеву опсервацију о томе да све што нарушава устаљени

¹²⁹¹ Жерар Женет, *нав. дело*, стр. 114.

¹²⁹² Исто.

¹²⁹³ Уп. Паскалову изјаву „Le moi est haïssable” у Pascal, *Pensées*, Texte de l'édition Brunschvicg, Paris : Garnier, 1948, fragment 455.

¹²⁹⁴ В. Béatrice Didier, « Le silence de la Princesse de Clèves », *нав. дело*, стр. 79: „Il ne suffit pas de dire que le mari et la femme sont à la fois bourreau et victime : il faut ajouter qu'ils trouvent une âpre joie à l'un et l'autre rôle, et qu'ils prennent plaisir à se torturer eux-mêmes comme à torturer leur partenaire. Mme de Clèves se torture par la lutte, l'aveu, le refus final, tandis que M. de Clèves alimente à plaisir sa jalousie, et prolonge sa souffrance par-delà sa vie, en imaginant — à tort — un remariage de sa femme.” Курзив Ж. Ј.

¹²⁹⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 115.

поредак има неке везе са хомосексуалношћу, те да право питање за тумача није које је сексуално опредељење писца, већ шта се хомосексуално може пронаћи у његовим текстовима¹²⁹⁶. Кисе подвлачи да „перверзни читалац” заснива специфичан однос са текстом, нарочито канонским, проучавајући „под лупом неки занемарени детаљ”¹²⁹⁷, тражећи у њему процепе, „подрхтавање на површини реченица захваљујући којем би се мало-помало расточила наша једнозначна читања, и најзад, испод хетеро-заплета и утврђених форми, промолио један замагљенији темељ одакле би брзнуо списатељски импулс”¹²⁹⁸. Квир читање је, према Кисеу, трансгресивније од *геј студија* јер, док се ове упињу да створе хомоконтраканон, квир приступ читању подразумева непрестано лудичко преиспитивање категорија *хетеро* и *хомо*, дестабилизацију и ерозију стамених „канонских” приступа делима уопште. На трагу америчких пионира квир приступа, Кисе метафорично предочава да је традиционални однос текст-читалац изграђен по моделу доминације на релацији мушкарац-жена, и да се хегемонија текста треба одбацити у име плуралитета подједнако легитимних читања: „Једном речи, потребно је одбацити ту потчињеност тексту и његовом јединственом значењу коју заступа хетерокритика и ратосиљати се њеног застарелог мачизма, те надмоћи агресивног маскулинистичког текста над женствено покорним читаоцем.”¹²⁹⁹ Тако се у поглављу „Невоља у породици Клев” ауторово квир читање ослања на хипотезу да жена-објекат у тексту служи само као изговор да на текстуалну сцену ступе два конфронтирана типа мушкости. Немур и принц Де Клев су у очима квир критичара „први мушки јунаци који у потпуности губе контролу над собом у налету љубавне патње” и представљају стога „ослабљене мужјакe”¹³⁰⁰. Превласт емоција, које се приписују женама, над разумом који је стереотипно мушки, чини од ових јунака, „без њиховог знања”, подвлачи Кисе, „прве критичаре полног манихејства које је тада било у пуном замаху”.¹³⁰¹ Ови јунаци су сред

¹²⁹⁶ François Cusset, *Queer critics, La littérature française déshabillée par ses homo-lecteurs*, Paris : PUF, 2002, стр. 5, 17. Монографија је 2011. године објављена и у енглеском преводу под насловом *The inverted gaze: queering the French literary classics in America*, превео David Homel, Vancouver: Arsenal Pulp Press, 2011.

¹²⁹⁷ В. Исто, стр. 15.

¹²⁹⁸ „Sous le regard insistant de cet œil en retrait, sous les caresses d’une main importune glissée par l’ouverture, un trouble inédit saisirait le texte canonique, sonnet symboliste ou roman gothique, poème épique ou saga historique, un tremblement à la surface des phrases qui démultiplierait peu à peu nos lectures monosémiques, et dévoilerait enfin, sous l’intrigue hétéro et les formes convenues, un fond plus obscur d’où jaillirait l’impulsion d’écriture.” Исто, стр. 8.

¹²⁹⁹ „Il faut, en un mot, refuser cette soumission au texte et à son sens unique que prôneraient la critique hétéro et son machisme poussièreux, cette domination d’un lecteur aux traits féminins par un texte agressif d’essence masculine.” Исто, стр. 26.

¹³⁰⁰ „les deux premiers héros masculins à perdre ainsi tout contrôle d’eux-mêmes sous le coup d’une douleur amoureuse”, „mâles amoindris”, Исто, стр. 89, 90.

¹³⁰¹ „Finalement, l’emprise sur eux de l’émotion et de l’incertitude aux dépens de la Raison virile en fait en quelque sorte, à leur insu bien sûr, les premiers critiques d’un manichéisme sexuel alors en plein essor, comme s’ils

љубавне патње „демаскулизовани”, сузе које проливају их „феминизирају”, а „прециозност формула које аутор користи при опису њиховог јада обавија додатном слабошћу њихова мишићава тела”¹³⁰². Једина невоља је у томе што, нажалост, критичар учитава стереотипне родне особине сопствене епохе, занемарујући колико су тема мушких уздаха и патње пред немилосрдном лепом господом и, уопште, мотив мушких суза општа места од куртоазне књижевности наовамо, те да XVII век не види нужно Немурове или Клевова суза као „ефеминизацију”¹³⁰³ већ као део галантног кодекса опхођења¹³⁰⁴. Девалоризација мушких суза на сцену ступа у XIX веку.¹³⁰⁵ Уколико се у роману *Принцеза Де Клев* може говорити о извесном ублажавању „мушкости” или, речником савремених феминистичких/родних теорија говорећи, о слабом маскулинитету, сматрамо да би ваљало упоредити галантног дворјанина из романа госпође Де Лафајет са храбрим витезом/ратником из прве половине века (која је, уколико се послужимо Кисевим речима, осетније „полно манихејски” устројена у односу на другу половину века) који је, како смо показали у II поглављу, смењен идеалом *углађеног човека* сред нове ситуације у којој се племство нашло под Лујем XIV. Ипак, Кисе не претендује на поседовање тотализујућег херменеутичког кључа значења романа и напомиње како се „ремек-дело госпође Де Лафајет, ни смелост неких његових квир читања, не могу свести искључиво на мотив смекшане мушкости”¹³⁰⁶.

Претходно предочене интерпретативне несугласице и расправе откривају најмање две ствари: с једне стране, истраживачи попут Јана Батенса (Jan Baetens) или Кристофа Женена (Christophe Genin) указали су на извесну одбојност, грубо уопштено

invalidaient par avance le grossier tableau d’un monde divisé entre hommes forts et femmes faibles.” *Исто*, стр. 89.

¹³⁰² „Leur tourment les dévirilise, leurs larmes les féminisent, la préciosité des formules de l’auteur pour décrire leur affliction enveloppe d’une faiblesse nouvelle leurs corps musculeux.” *Исто*, стр. 89.

¹³⁰³ На тему суза у књижевности и, шире, о историји суза, в. Sheyla Page Bayne, *Tears and Weeping: an aspect of emotional climate reflected in Seventeenth-century French Literature*, Tübingen/Paris : G. Narr/J.-M. Place, 1981, Vincent M. Grégoire, « Le larmoiement : l’expression originale d’une sensibilité masculine dans la seconde moitié du dix-septième siècle », *Seventeenth-Century French Studies*, n° 15, 1993, 181–203, Lucie Desjardins, *Le Corps parlant. Savoirs et représentation des passions au XVIIe siècle*, Québec/Paris : Les Presses de l’Université Laval/L’Harmattan, 2001, Jean-Jacques Courtine et Claudine Haroche, *Histoire du visage. Exprimer et taire ses émotions (XVIe–début XIXe s.)*, Paris : Payot/Rivages, 1994 [1988], Tom Lutz, *Crying: the natural and cultural history of tears*, New York : W.W. Norton, 1999. Уп. Декартове опсервације о сузама у René Descartes, *Les Passions de l’âme*, Paris : Vrin, 1991 [1649], 156–160.

¹³⁰⁴ Одреднице *femme, efféminé, efféminer* из Фиртјеровог речника, цитиране у II поглављу, указују, ипак, на то да се пренаглашена галантност манира подругљиво пореди са деградирањем од мушког ка женском полу, тј. роду.

¹³⁰⁵ Anne Vincent-Buffault, « Sensibilité et insensibilité : des larmes à l’indifférence », in Emmanuel Bouju, Alexandre Gefen (dir.), *Modérnités*, n° 34 : « L’émotion, puissance de la littérature ? », Presses universitaires de Bordeaux, 2012, 51–72.

¹³⁰⁶ „On ne saurait réduire pour autant le chef-d’œuvre de Mme de La Fayette, et l’audace de certaines de ses lectures queer, au seul motif du mol mâle.” François Cusset, *нав. дело*, 2002, стр. 90.

говорећи, француске академске средине према студијама културе (самим тим и женским студијама), које су оптужене за релативизацију, субјективизам и пристрасност, уз тврдње да резултати таквих приступа више говоре о истраживачком субјекту него о објекту проучавања, који је ионако, према једној од основних теза самих студија културе, несазнатљив јер је већ обојен вишеструким пројекцијама.¹³⁰⁷ На тему оваквог стања Фејт Бизли се осврнула предочивши критику на коју су код појединих Француза, попут Данијела Милоа (Daniel Milo), наишли курсеви француске књижевности XVII века које предају феминистичке критичарке на појединим америчким универзитетима¹³⁰⁸. Ф. Бизли на Милоову опаску да су „француски програми у Сједињеним Америчким Државама савршен пример неодговорности” отповеда да се у сличним реакцијама назире како Француска и САД не предају исти француски XVII век: док су у САД-у студије рода допринеле богатијем, полицентричном виђењу француског Златног века, у Француској је дуго владала учвршћена слика класицистичког периода коју је исковао XIX век.¹³⁰⁹

Ако овакве оптужбе више нису толико чест случај у Француској, у којој је институционални положај студија културе, женских и родних студија последњих година знатно повољнији¹³¹⁰, други залог који сматрамо важним подједнако је актуелан у

¹³⁰⁷ В. на ову тему Christophe Genin, « Les études culturelles : une résistance française ? », *MEI*, n° 24–25 : « Études culturelles / Cultural Studies », 2006, 43–55, Jan Baetens, « Une défense “culturelle” des études littéraires », *Fabula-LhT*, n° 8 : « Le Partage des disciplines », mai 2011; текст је доступан на адреси <<http://www.fabula.org/lht/8/baetens.html>>.

¹³⁰⁸ „Le mot-clef est responsabilité : l'école français n'est ni la garante, ni la gérante du patrimoine culturel anglais ; elle a donc le droit à l'erreur, voire au ridicule (les programmes du français aux États-Unis donnent ainsi un exemple parfait de l'irresponsabilité).” Daniel Milo, « Les Classiques scolaires » in P. Nora, *Les lieux de mémoire : La Nation*, tome 2, Paris : Gallimard, 1984, p. 2113, цит. у Faith E. Beasley, « La voix des ombres : les femmes et la création du/au XVIIe siècle », in Hélène Merlin-Kajman (dir.) *La littérature, le XVIIe siècle et nous : dialogue transatlantique*, actes du colloque de Paris III (2–4 juin 2005), Paris : Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2008, стр. 228.

¹³⁰⁹ Исто: „Comme on le sait trop bien, il y a eu de la résistance à ces approches féministes en France aussi bien que chez nous. [...] nos cours sont parfois considérés comme « irresponsables » parce qu'on étudie des œuvres des femmes, par exemple, qui ne sont pas les vrais représentants du patrimoine littéraire français. Mais il me semble que la vraie peur n'est pas que les professeurs américains se trompent de textes, mais qu'ils créent une image de la France qui diffère de celle qui domine en France. Le XVIIe siècle continue à survivre dans les universités américaines, mais il n'est peut-être pas le même siècle classique qui règne en France. Faut-il accepter ou combattre ce regard extérieur, et surtout l'approche féministe et maintenant celle des gender studies développée à l'origine aux États-Unis ?” Ф. Бизли се истом тему бави и у раду Faith E. Beasley, “Gender and the Marketing of Seventeenth-Century France”, *Cahiers du 17e*, X/1, Fall 2006, 137–145. Уп. нарочито стр. 139: „I would argue that one of the biggest differences between the way we teach the classical period in the United States and the way our colleagues do in France is our interest in questions of gender over the past twenty years and our incorporation of these questions into our research and teaching. The change has been rather phenomenal, and has not been echoed in France until very recently, and then only in the realm of research and not in the classroom. Today the incorporation of questions of gender in approaches to history and to literature no longer meet the same resistance as they did twenty years ago.”

¹³¹⁰ Уп. коментар Фејт Бизли у Исто, стр. 145, који сведочи о пионирским подухватима француских књижевних критичарки које изучавају XVII век из родне перспективе: „Of all the periods of French literary

садашњем тренутку колико и пре три деценије, а тиче се статуса књижевности и студија књижевности. Приказујући књигу Ива Ситона (Yves Citti) о „доброј употреби анахронизма” и политичком потенцијалу књижевности који, између осталог, лежи у интерпретативној актуализацији класика¹³¹¹, Мишел Жанре (Michel Jeanneret) истиче како најзначајнији текстови светске књижевности одолевају времену управо стога што их читаоци присвајају и у њима налазе теме које их се тичу, те подвлачи да „анахронизам, који изазива толико негодовања у учионицама” не „издаје” књижевност, већ указује на ширину њеног потенцијала и „спасава је, а можда и нас са њом”¹³¹². Приметивши успут да „са друге стране Атлантика, а сада и са наше, студије књижевности покушавају да се спасу ослањањем на студије културе”¹³¹³, Жанре закључује да актуализација представља сам темељ интерпретације. Ова „неужност” актуализујућег приступа временски удаљеним текстовима у циљу атрактивности студија књижевности или интерактивног и стимулативног дијалога у учионици предочена је и на међународном скупу „Књижевност, XVII век и ми: Трансатлантски дијалог” одржаном између 2. и 4. јуна 2005. на Универзитету Париз 3. Конференција је окупила преко 20 специјалиста за француску књижевност и историју XVII века који су нарочито дискутовали о различитим приступима проучавању и подучавању истог предмета. Организаторка скупа Елен Мерлен-Кајман (Hélène Merlin-Kajman) истакла је значај опреза од пројектовања сопствених погледа на свет на прошлост.¹³¹⁴ Америчке професорке и научнице Домна Стентон и Фејт Бизли нарочито су предочиле кризу коју француске студије, али и читаво поље друштвених наука, доживљавају у Сједињеним Америчким Државама¹³¹⁵. Стога је за опстанак дисциплине неопходно „рекламирање” француског XVII века кроз текстове у којима би студенти, а особито студенткиње, које су бројније на студијама хуманистике, могли да се пронађу.¹³¹⁶ Фејт Бизли као пример

history, the seventeenth century has always been the most “masculine,” which makes feminist and interdisciplinary approaches, — or indeed any approach that changes the conception of this canonical century — difficult to accept. Little by little, more French researchers are being drawn to women writers, scholars such as Myriam Maître, Nathalie Grande, and Delphine Denis. Their work has not yet translated into classroom practice, but who knows? Perhaps in another 20 years our two seventeenth centuries will not be so different...”

¹³¹¹ Yves Citti, *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires ?*, Paris : éditions Amsterdam, 2007.

¹³¹² „L’anachronisme qui, dans les salles de cours, suscite tant d’indignation, ne trahit pas la cause de la littérature, mais en déploie le potentiel : il la sauve, et peut-être nous avec. Le bon usage des livres passe donc par l’actualisation, qui elle-même implique le geste fondateur de l’interprétation.” Michel Jeanneret, « Cinquante-huit réponses à Nicolas Sarkozy », *Critique*, n° 750, 2009/11, стр. 946.

¹³¹³ „De l’autre côté de l’Atlantique, et maintenant du nôtre, on pense sauver les études littéraires par les *Cultural Studies* [...]” Исто, стр. 947.

¹³¹⁴ В. Hélène Merlin-Kajman (dir.), *нав. дело*, стр. 25.

¹³¹⁵ В. Domna C. Stanton, « Les études de femmes, de genre et de sexualité aux Etats-Unis » у *Исто*, стр. 197.

¹³¹⁶ Уп. Faith E. Beasley, « La voix des ombres : les femmes et la création du/au XVIIe siècle » у *Исто*, стр. 223: „Nos recherches sont intégrées dans nos cours, et la survie de nos cours, et de nos réputations comme professeurs

наводи списак текстова француских ауторки и протофеминистичких аутора из XVII века које је Универзитет у Чикагу објавио у серији „Другачији гласови” (*Other Voices*): госпође Де Вилдје, Пулена де ла Бара, Мари де Гурне, госпође Де Мотвил, госпођице Де Монпансије, Мадлене де Скидери, госпође Де Ментенон, као и роман *Заида* госпође Де Лафајет.¹³¹⁷ Критичарка потом кроз сопствени пример предочава како се парадигма женских студија мењала у Сједињеним Америчким Државама, то јест како се од почетног изучавања засебних дела појединих ауторки као изолованих целина прешло на анализу ширег културног контекста у коме су учествовали и жене и мушкарци, као и места које су жене заузимале у култури главног тока.¹³¹⁸ Потреба за извесним „пост-ревизионистичким”¹³¹⁹ приступом помолила се после две етапе кроз које је прошла феминистичка дисетјемистичка критика, а то су, према речима Домне Стентон, анализа женомрзачких дискурса у представама жене код мушких аутора и окретање ка проналажењу женске агенсности и поткултуре.¹³²⁰

4.1.2.2. У сенци *Принцезе Де Клев* — рецепција новела *Кнегиња Де Монпансије*, *Грофица Де Танд* и романа *Заида* у периоду 1970–2018

а. Рецепција новеле *Кнегиња Де Монпансије*

Новела *Кнегиња Де Монпансије*, која је, како смо већ указали у III поглављу, по објављивању поздрављена као освежење наспрам овештале поетике дугих херојских романа, али и доживела (као готово укупна романескна продукција епохе) нападе од стране свештених лица због опасности да при сликању „слабости срца” похрањује грешне страсти под велом дидактичко-морализаторског настојања да казни грех а

actifs et novateurs, dépende en partie de notre capacité à répondre aux désirs et aux besoins de nos étudiants. Il nous faut faire du « marketing » pour nos cours sur le XVIIe siècle.”

¹³¹⁷ Исто, стр. 224.

¹³¹⁸ В. Исто, стр. 225–226.

¹³¹⁹ Термин позајмљујемо од Дапне Калаган, Dymphna Callaghan (ed.), *The Impact of Feminism in English Renaissance Studies*, New York: Palgrave Macmillan, 2007, стр. 338. Предочавајући разлике између раних, ексклузивистичких, и потоњих, ревизионистичких приступа феминистичке критике у изучавању енглеске Ренесансе, Калаган скреће пажњу на то да је потребна нова, постревизионистичка фаза која ће задржати критику патријархалних институција прве етапе али и прихватити постојање изузетака од правила опресије жена и окренути се њиховом проучавању.

¹³²⁰ Domna Stanton, нав. чланак, 2005, стр. 201: „La première étape de la critique féministe dix-septémiste fut donc l’analyse des brins de discours misogynes disséminés dans la représentation de la femme chez les écrivains hommes. Ces travaux insistèrent sur la victimisation de la femme dans/par les discours dominants, mais de plus en plus à partir de 1980, sur une recherche de son *agency*, notion difficilement traduite en français, mais que je tenterais de transmettre par un néologisme : l’« agentivité »”.

награди врлину¹³²¹, први пут је штампана одвојено од сабраних дела госпође Де Лафајет (али заједно са новелом *Грофица Де Танд*) 1979. године¹³²². Издање је приредила Мишлин Киенен, а и неколико наредних издања новеле биће приређено од стране научница које се баве проучавањем француске књижевности XVII века у светлу теорија рода¹³²³. Ово је значајно стога што приређивачице, поред историјског оквира и документаристичког истраживања, места новеле у развоју француског романа, културно-интелектуалне климе у којој је госпођа Де Лафајет стварала, у предговорима/поговорима истичу и питање положаја жене у XVII веку. На пример, М. Ред у издању новеле из 2009. године подвлачи како романи и новеле госпође Де Лафајет, бавећи се питањем страсти, показују шта је „дозвољено мушкарцима, а женама забрањено” у име угледа и части¹³²⁴. Лоранс Плазне (Laurence Plazenet) успут скицира прециозно виђење љубави и брака¹³²⁵, а Маржолен Фор (Marjolaine Forest) у посебном тематском делу поговора издања из 2015. пружа корпус посвећен дијакронијском сликању жене и љубави кроз примере балада Карла Орлеанског (Charles d’Orléans) и сонета Лујзе Лабје, као и одломака из Молијерове комедије *Школе за жене*, Превоовог

¹³²¹ В., на пример, одломке из Nicolas de Montfaucon de Villars, *De la délicatesse* [1671] у Camille Esmein-Sarrazin, 2014, стр. 56–57.

¹³²² Madame de Lafayette, *Histoire de la Princesse de Montpensier sous le règne de Charles IXe Roi de France. Histoire de la Comtesse de Tende*, présentation par Micheline Cuénin, Genève : Droz, 1979.

¹³²³ На пример: Madame de Lafayette, *Histoire de la princesse de Montpensier, suivi de Histoire de la comtesse de Tende*, présentation par Laurence Plazenet, Paris : Librairie Générale Française, coll. Le Livre de poche, 2003, Madame de Lafayette, *Histoire de la princesse de Montpensier et autres nouvelles*, présentation par Martine Reid, Paris : Gallimard, coll. Folio, série Femmes de lettres, 2009, 2017, Madame de Lafayette, *La princesse de Montpensier*, texte intégral + dossier par Marjolaine Forest + lecture d’image par Agnès Verlet, Paris : Gallimard, 2015.

¹³²⁴ В. Madame de Lafayette, *Histoire de la princesse de Montpensier et autres nouvelles*, présentation par Martine Reid, Paris : Gallimard, coll. Folio, série Femmes de lettres, 2009, стр. 10–11: „Romans et récits de Mme de Lafayette le rappellent chacun à sa manière, la passion ne place pas les hommes et les femmes à égalité. Elle semble au contraire rappeler tout ce qui est permis aux uns et sévèrement interdit aux autres. Malheur à la femme qui cède à la « galanterie » ! Sa réputation est à jamais flétrie (d’autant que son corps peut porter le fruit d’amours illégitimes) et il ne lui reste qu’à finir rapidement le cours de son existence. S’il arrive à quelques hommes d’être sincèrement amoureux et par conséquent vulnérables (ainsi M. de Clèves ou le comte de Tende), la plupart s’accommodent assez bien de la passion et au besoin la renouvellent ; l’orgueil les mène, et cet honneur dont ils sont si profondément infatués.” Алан Нидерст је у предговору *Сабраним делима* госпође Де Лафајет изнео сличан став, сматрајући да ауторка не осуђује јунакињу, која је жртва околности: „Condamne-t-elle son héroïne? À peine — les circonstances paraissent souvent l’excuser; Mme de Montpensier est plutôt une victime qu’une pécheresse ; elle aimait M. de Guise avant d’avoir rencontré son époux ; elle s’est efforcée de lutter contre son amour; sa faiblesse semble fatale. Dans ce roman pathétique et pessimiste, qui rappelle les « histoires tragiques » de Rosset et d’autres, Mme de Lafayette ne propose aucune solution aux problèmes qu’elle soulève ; elle se contente de narrer d’un ton sec et hâtif une lamentable histoire où se reflètent la misère du cœur humain et la cruauté de la fortune.” Mme de Lafayette, *Romans et nouvelles*, édition d’Alain Niderst, Paris : Dunod, 1997, стр. XVII.

¹³²⁵ Préface in Madame de Lafayette, *Histoire de la princesse de Montpensier, suivi de Histoire de la comtesse de Tende*, présentation par Laurence Plazenet, Paris : Librairie Générale Française, coll. Le Livre de poche, 2003, стр. 24.

(abbé Prévost) романа *Манон Леско* (*Manon Lescaut*), *Консуело* (*Consuelo*) Жорж Санд (George Sand) и романа *Драги* (*Chéri*) из пера Колет (Colette).

Како је новела уврштена у програм за полагање матуре на књижевном смеру гимназије (bac L) 2018. и 2019. године, у последње две године појавило се више школских интерпретација намењених припреми ђака за овај испит, са фокусом на главној предложеној теми: поређењу књижевног текста са филмском адаптацијом Бернара Тавернијеа из 2010. године¹³²⁶. Последично, објављено је и неколико нових издања новеле¹³²⁷; затим, посебан тематски број месечног часописа *L'Avant scène Cinéma* посвећен је анализи филмске адаптације, а садржи и одељак који се бави питањем обраде књижевног предлошка, као и посебан текст посвећен књижевном и филмском сликању лика грофа Де Шабана¹³²⁸. Најзад, анализа филмске адаптације новеле предмет је и два научна чланка¹³²⁹.

Пажњу научне јавности новела претходно задобија захваљујући округлом столу „Госпођа Де Лафајет: *Кнегиња Де Монпансије, Принцеза Де Клев*” одржаном у Марсеју 18. новембра 1989. године¹³³⁰. Излагања су штампана наредне године у посебном тематском додатку часописа *Littératures classiques*. Индикативно је, ипак, да је фокус истраживача и том приликом усмерен готово искључиво на роман *Принцеза Де Клев*: од укупно седам чланака, шест анализира овај роман, не дотичући се новеле; једино се

¹³²⁶ B. Michel Vincent, *Profil d'une œuvre : Mme de Lafayette/B. Tavernier, La Princesse de Montpensier: analyse comparée des deux œuvres (programme de littérature terminale L bac 2018–2019)*, Paris : Hatier, 2017, Lydia Blanc, *La Princesse de Montpensier : Madame de Lafayette, Bertrand Tavernier. Etude comparée du roman et du film*, Paris : Bréal, 2017, Guillaume Bardet, Dominique Caron, *La Princesse de Montpensier, Madame de Lafayette/Bertrand Tavernier. BAC L*, Paris : Ellipses marketing, 2017, Philippe Segura, *La Princesse de Montpensier, Madame de Lafayette / Bertrand Tavernier. BAC L 2018 : 40 questions, 40 réponses, 4 études*, Paris : Ellipses marketing, 2017, Myriam Canolle-Cournarie, Stéphanie D'Espières, *La Princesse de Montpensier, Madame de Lafayette/Bertrand Tavernier. Les Faux-Monnayeurs et Journal des Faux-Monnayeurs, Gide. Sujets et méthode. BAC L 2018*, Paris : Ellipses marketing, 2017, Marie-Henriette Bru, *L'épreuve de littérature Bac 2019. Hernani, Victor Hugo. La princesse de Montpensier, Madame de Lafayette / Bertrand Tavernier*, Paris : Ellipses marketing, 2018, Myriam Canolle-Cournarie, Stéphanie D'Espières, *Hernani, Victor Hugo et La princesse de Montpensier, Madame de Lafayette / Bertrand Tavernier. Sujets et méthode. BAC L 2019*, Paris : Ellipses marketing, 2018.

¹³²⁷ На пример: Madame de Lafayette, *La Princesse de Montpensier. Terminales littéraires*, présentation par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Flammarion, 2017, Madame de Lafayette, *La Princesse de Montpensier*, présentation par Véronique Brémond, Paris : Hachette éducation, coll. Bibliolycée, 2017. Сценарио филма штампан је са новелом у *La Princesse de Montpensier, un film de Bernard Tavernier, suivi de la nouvelle de Madame de Lafayette*, Paris : Flammarion, 2010.

¹³²⁸ *L'Avant-Scène Cinéma*, Numéro 646 : « La princesse de Montpensier de Bertrand Tavernier », octobre 2017, доступан на адреси <<http://www.avantscenecinema.com/numero-646-la-princesse-montpensier-bertrand-tavernier/>>.

¹³²⁹ Céline Gobert, « L'amour à mort, et la mort comme amante », *Ciné-Bulles*, vol. 29, n° 3, 2011, 28–31, Thomas Jefferson Kline, “Situating *La Princesse de Montpensier*: Tavernier's adaptation of Madame de Lafayette”, *Studies in French Cinema*, Vol. 17, Issue 3, 2017, 252–264.

¹³³⁰ Пре овог датума, од 1970. године наовамо регистровани смо само једну референцу: Ruth P. Thomas, “War as Metaphor in *La Princesse de Montpensier*”, *Forum for Modern Language Studies*, 20, Oct. 1984, 323–332.

горенаведени рад Рожеа Дишена¹³³¹ бави питањем ауторства у вези са оба дела. Ипак, у плодним дискусијама између излагања постављена су питања која би могла чинити окосницу даљих истраживања¹³³². Уследили су горепоменути компаратистички радови Карин Шифер и Табите Спањоло, као и чланак Карлин Легет (Carleen Leggett) „Заљубљена жена код Лафајет, Вилдје, Сегреа и Сен-Реала”¹³³³. У овом раду ауторка пореди женске ликове у *Кнегињи Де Монпансије*, *Љубавним недаћама* и *Мемоарима о животу Анријет-Силви де Молијер* (*Les Mémoires de la vie de Henriette-Sylvie de Molière*) госпође Де Вилдје, Сегреовим *Француским новелама* и *Дон Карлосу* (*Don Carlos*) опата Сен-Реала и закључује да су код две списатељице и женски и мушки ликови продубљенији, док Сегре и Сен-Реал показују „ограничења у разумевању женске психе”. Чланак Хендрика Шлипера (Hendrik Schlieper) и Лизлот Стајнбруг (Lieselotte Steinbrugge) „Женски праг” анализира паратекст *Кнегиње Де Монпансије* (алографски предговор, то јест уводно обраћање издавача читаоцу) из родне перспективе¹³³⁴, Елен Шапко испитује симболику „женског” простора¹³³⁵, а Камилј Есмен-Саразен истражује Менажову улогу у корекцијама при настајању новеле¹³³⁶.

6. Рецепција новеле *Грофица Де Танд*

Кратка новела *Грофица Де Танд* углавном није сама по себи предмет широке пажње франкофоних или англоамеричких критичара у другој половини XX и у XXI веку. Критичари, који, како смо истакли у III поглављу, заступљају различита мишљења поводом датирања ове новеле, махом се у радовима о опусу госпође Де Лафајет кратко осврћу на њу и новелу *Кнегиња Де Монпансије* како би истакли формално и стилско мајсторство ауторке у ремек-делу *Принцеза Де Клев*, или, пак, подвукли песимистични поглед на љубав-страст заједнички трима остварењима. Међу критичком литературом

¹³³¹ Roger Duchêne, « Les deux Princesses sont-elles d’un même auteur ? », референца наведена у фусноти 1167.

¹³³² В. Roger Duchêne & Pierre Ronzeaud (dir.), *Mme de La Fayette, La Princesse de Montpensier, La Princesse de Clèves. Journée d’étude organisée par le C.M.R. 17 (Marseille, 18 novembre 1989), Supplément de Littératures Classiques*, 1990, стр. 15–19, 28–32, 49–54, 60–64, 74–78, 85.

¹³³³ Carleen S. Leggett, “The Woman in Love in Lafayette, Villedieu, Segrais, and Saint-Réal”, *JAISA: The Journal of the Association for the Interdisciplinary Study of the Arts*, N° 1, Fall 1995, 83–91.

¹³³⁴ Hendrik Schlieper, Lieselotte Steinbrugge, “The Female Threshold: On Paratext and Gender in Lafayette’s *La Princesse de Montpensier*”, *PFSC*, XXXIX, 76, 2012, 141–158.

¹³³⁵ Ellen Chapco, « La cour et le cabinet : l’espace-femme dans *La princesse de Montpensier*, *La princesse de Clèves* et *La Comtesse de Tende* de madame de la Fayette », нав. чланак.

¹³³⁶ Camille Esmein-Sarrazin, « Ménage lecteur et correcteur de *La Princesse de Montpensier* de Madame de Lafayette », *Littératures classiques*, n° 88, 2015/3, 77–89.

регистрали смо четири чланка фокусирана искључиво или превасходно на *Грофицу Де Танд*¹³³⁷:

У раду „Страх без сажаљења: *Грофица Де Танд*”¹³³⁸ Мишлин Киенен се најпре осврће на историјске личности чије је животе госпођа Де Лафајет транспоновала у доживљаје фикционалних ликова¹³³⁹, затим предочава разлику између лика грофице Де Танд, страсне природе, и принцезе Де Клев која је васпитањем „наоружана” против саме себе, осврће се на питања части и угледа, као и неусаглашеност љубави и брака. Нарочиту пажњу критичарка посвећује поређењу новеле са сличном епизодом у *Хептамерону* како би предочила да је разлика између лежернијег, местимично галског тона Маргерите Наварске и оштре морализаторске прозе госпође Де Лафајет резултат јачајуће улоге религије у нормирању понашања током века и по који раздваја ова два дела. Критичарка особито указује на подстицање читаочевог страха у последњим редовима новеле, приликом грофичиног покајања и окретања вери, што је, подвлачи, необично за романескна остварења друге две трећине XVII века, где се хришћанство не евоцира експлицитно¹³⁴⁰.

У занимљивом нараторолошком читању два пасажа новеле — сцене у којој гроф Де Танд затиче принца од Наваре у одајама своје супруге, и краја новеле, то јест грофове одлуке да сакрије своју срамоту од јавности — Џон Лионс уочава „присуство духа”, то јест „разборитост”, као одлику ликова коју наратор истиче у оба наврата. Најпре, гроф Де Танд по повратку кући прекида разговор принца од Наваре и грофице Де Танд у грофичиним одајама. Том приликом грофица покушава да сакрије узнемиреност пред мужем, а принц од Наваре вешто скрива истински разлог боравка у грофичиним одајама:

¹³³⁷ Чланак Margaret J. MacRae, “*La Comtesse de Tende: A Disastrous Equality*”, *Australian Journal of French Studies*, Vol. 2, 1988, 139–147 изостављамо из приказа будући да до њега нисмо успели доспети.

¹³³⁸ Micheline Cuénin, « La terreur sans la pitié : *La Comtesse de Tende* », *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 77, 3/4, 1977, 478–499.

¹³³⁹ М. Киенен наговештава и могућност да је у овој новели госпођа Де Лафајет заправо исприповедала недаћу госпође Де Лонгвил, која је родила Ла Рошфукоово дете: в. Исто, стр. 496.

¹³⁴⁰ В. стр. 498: „Mais ce qui assigne à *La Comtesse de Tende* une place originale, c'est le rôle actif qui y est dévolu aux croyances religieuses. Le point culminant de la suspension dramatique est atteint au moment où se met en place un raisonnement spirituel déviant que les lecteurs mondains, pénétrés d'augustinisme, pouvaient aussitôt identifier. Or l'on sait que la composante religieuse, pour des raisons de déférence, se trouvait en principe exclue, du moins dans les deux derniers tiers du siècle, de l'invention romanesque.” Исто чуђење испољава Ален Нидерст приликом дискусије на поменутом округлом столу посвећеном делима *Принцеза Де Монпансије* и *Принцеза Де Клев* 18. новембра 1989. у Марсеју: „Il y a quand même un élément troublant : la présence du mot 'christianisme' dans *La Comtesse de Tende*. Vers 1715 ce serait possible, mais en 1660, c'est tout à fait étonnant. On aurait employé une périphrase, parlé de scrupules de religion, pas évoqué aussi nuement le christianisme.” « Discussion », in Roger Duchêne & Pierre Ronzeaud (dir.), *нав. дело*, стр. 17–18. Роже Дишен закључује да је можда крај промењен од стране издавача који је новелу објавио 1718. године (*Исто*).

Никад нико не беше запрепашћен колико је гроф Де Танд био у том тренутку, нити пометен колико његова жена. Принц од Наваре је једини сачувао присебност; не устајући са места, без збуњености каза грофу: „Помозите ми, молим Вас, да задобијем милост за коју на коленима молим, а која ми се ускраћује.”¹³⁴¹

Пошто је принц убедио грофа да му је потребна помоћ њега и његове супруге да разувери своју жену у погледу неверства, повратак са метадијегетичког на дијегетички ниво наратор остварује поновним истицањем принчеве сталожености: „Колико грофица Де Танд беше запрепашћена мужевљевим доласком, ништа мање не беше затечена принчевом присебношћу.”¹³⁴² Затим, Лионс предочава да на крају новеле постоји имплицитна прича коју наратор не приповеда, али је наговештава: у очима јавности, супружници су добили дете које је изгубило живот, као и мајка, а неутешни гроф Де Танд решио је да се не жени поново. Читалац зна истиниту „верзију”: захваљујући грофовој „присебности”, јавна срамота је скривена, а гроф из презира према женама више никада није ступио у брак.¹³⁴³

Ц. Лионс се ограничава на нараторолошку анализу одломака, не извлачећи шире закључке о, на пример, установљеним обрасцима понашања мушкараца и жена: детаљи које је уочио нама су пружили занимљиво полазиште за родно усмерену „надградњу” интерпретације, то јест испитивање теме (о)влада(ва)ња гласом у овој новели, као и у остатку дела госпође Де Лафајет — наиме, у петом поглављу показаћемо да у читавом фикционалном опусу госпође Де Лафајет мушкарци контролишу незгодне ситуације брзим изналажењем изговора и сталоженошћу, за разлику од жена које су пометене и одају се невербалним знацима, попут црвенила.

У чланку „Писмо у *Грофици Де Танд* госпође Де Лафајет” Рут Капасо (Ruth Capasso) стилски анализира три писма различитих регистара: „заводничко”, патетично љубавно писмо принца од Наваре упућено грофици, грофичино „исповедно” покајничко писмо признања прељубе упућено мужу, те најзад грофову „пресуду” супрузи, такође у

¹³⁴¹ „Jamais étonnement ne fut pareil à celui du comte de Tende, et jamais trouble n'égalait celui de sa femme ; le prince de Navarre conserva seul de la présence d'esprit et, sans se troubler ni se lever de la place : Venez, venez, dit-il au comte de Tende, m'aider à obtenir une grâce que je demande à genoux et que l'on me refuse.” Цит. у John D. Lyons, « La présence d'esprit et l'histoire secrète : une lecture de *La Comtesse de Tende* », *XVIIe siècle*, n° 181, 1993, 719–723.

¹³⁴² „La comtesse de Tende ne fut guère moins surprise de la présence d'esprit du prince qu'elle l'avait été de la venue de son mari.” Цит. у Исто.

¹³⁴³ В. Исто, стр. 723.

облику писма.¹³⁴⁴ Критичарка истиче огољену функцију принца од Наваре сведеног на заводника и браколомника који је у остатку текста готово неприсутан; у писмима грофице и грофа уочава доминантно присуство лексичког поља суда јавности како би закључила да је грофичина прељуба виђена као „друштвени злочин” којим се нарушава мужевљев углед, као и да, за разлику од *Принцезе Де Клев*, у којој постоји барем варљива могућност дијалога, ова кратка новела својим сведеним стилем и доминацијом писаних порука у односу на разговор упућује на разорну моћ страсти и потпуно одсуство комуникације и разумевања.

в. Рецепција романа *Заида*

Насупрот ретким, изолованим чланацима који анализирају хиспано-маварску инспирацију или тему љубави и љубоморе у роману *Заида* шездесетих и седамдесетих година XX века¹³⁴⁵, ово дело госпође Де Лафајет, за које смо предочили да је доживело похвале савременика а да у очима многих данашњих критичара представља корак уназад на њеном списатељском путу¹³⁴⁶, задобија већу пажњу критике од осамдесетих година¹³⁴⁷. Уколико обратимо пажњу на главне осе истраживања¹³⁴⁸, наслутићемо да постоји више разлога за то: 1. студија Рожеа Франсијона о целокупном делу госпође Де Лафајет из 1973. године несумњиво је имала улогу полазишне референце за даља, темељнија партикуларна истраживања, 2. увођење канонизованог романа *Принцеза Де Клев* у курсеве женских студија допринело је интересовању и за остатак дела госпође Де Лафајет, нарочито у англоамеричкој херменеутичкој заједници: 16 референци је на енглеском језику, наспрам 6 на француском; аутори чланака на енглеском језику већином су (не и искључиво) стручњаци из поља женских/родних студија и занимају се за сликање љубави, женског гласа и жеље у роману, као и за питање женског

¹³⁴⁴ Ruth Carver Capasso, “The Letter in Lafayette’s *La Comtesse de Tende*”, *Romance Notes*, Vol. 38, n° 1, Fall 1997, 111–118.

¹³⁴⁵ Sister Magdala Gris , “Madame de Lafayette’s Presentation of Love in *Zaide*”, *The French Review*, Vol. 36, n° 4, Feb. 1963, 359–364, Christiane Achour, « Tradition française et influence hispano-mauresque dans *Zaide* de Madame de La Fayette », *Cahiers algériens de littérature compar e*, 2, 1967, 37–65, Thérèse Lassalle-Maraval & Christiane Faliu, « *Zaide* : du poncif mauresque à l’incommunicabilité », *Littératures*, 21, 1974, 149–164, Michael S. Koppisch, нав. чланак, 1979.

¹³⁴⁶ В. III поглавље, стр. 189.

¹³⁴⁷ Исто уочава Џон Кембел у нав. чланак, 2011, стр. 226–227.

¹³⁴⁸ Овом приликом не узимамо у обзир горенаведене компаратистичке радове које се баве поређењем *Заиде* и *Принцезе Де Клев*, већ се фокусирамо на тумачења у којима је *Заида* једини предмет проучавања.

ауторства¹³⁴⁹, док се са француске стране пажња махом усмерава на поетичке и социолошке аспекте текста¹³⁵⁰, 3. развој постколонијалних студија и проучавање питања Другости: слика Истока, теме егзила и стране културе предмет су неколико научних чланака¹³⁵¹, 4. објављивање критичког издања романа у редакцији Камииј Есмен-Саразен 2006.¹³⁵² и обновљеног превода на енглески језик исте године¹³⁵³.

4. 2. Госпођа Де Лафајет у књижевном канону: гласови за и против

Роман *Принцеза Де Клев* уврштен је у XIX веку међу класике француске књижевности захваљујући, између осталих, Сент-Беву¹³⁵⁴ и Иполиту Тену¹³⁵⁵. Први критичар, поред тумачења дела биографском методом, предочава да читав низ аутора наставља традицију коју је овај роман успоставио (Констан, Стендал, Радиге). Пре њих, Ла Арп (La Harpe) у свом *Течају књижевности (Cours de littérature)* из 1799. *Принцезу Де Клев* убраја међу класична дела, уз коментар да „никада борба љубави и дужности

¹³⁴⁹ B. John D. Lyons, “The Dead Centre: Desire and Mediation in Lafayette’s *Zayde*”, *L’Esprit créateur*, 23/2, 1983, 58–69, Dona Kuizenga, “*Zaïde*: Just Another Love Story?”, *Biblio 17*, 40, 1988, 21–28, Kathleen Wine, “Tokens of Recognition in *Zaïde*”, *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, 18, 1991, 49–62; Faith E. Beasley, “The Voices of Shadows: Lafayette’s *Zaïde*”, in Elizabeth C. Goldsmith and Dena Goodman (eds.), *Going Public: Women and Publishing in Early Modern France*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995, 146–60.

¹³⁵⁰ Janine Kreiter, « Fonctions dialogiques des personnages de *Zaïde* », *Romanic Review*, 87, 1996, 21–34, Guiomar Hautcœur, « *Zaïde* de Madame de Lafayette, ou les hésitations du genre romanesque au XVIIe siècle », in Jean Bessière & Daniel-Henri Pageaux (dir.), *Formes et imaginaire du roman : perspectives sur le roman antique, médiéval, classique, moderne et contemporain*, Paris : Champion, 1998, 49–64; Claudette Sarlet, « À propos de *Zaïde* : corps romanesque et corps social », *RLMC*, 39, 1986, 191–211.

¹³⁵¹ Harriet Stone, “Reading the Orient: Lafayette’s *Zaïde*”, *Romanic Review*, 81/2, 1990, 145–160, Hubert Carrier, « Une image de l’Afrique barbaresque dans le roman classique : les Maures dans *Zaïde* », in Anny Wynchank, Philippe-Joseph Salazar (dir.), *Afriques imaginaires, Regards réciproques et discours littéraires, XVIIe-XXe siècles*, Paris : L’Harmattan, 1995, 31–39, Isabelle Trivisani Moreau, « *Zaïde* et l’altérité, histoire méditerranéenne » in Giovanni Dotoli (dir.), *Les Méditerranées du XVIIe siècle*, Tübingen : Narr, 2002, 77–92, Ralph Heyndels, « L’Afrique, nulle part et partout, *Zaïde* », dans Alia Baccar Bournaz (dir.), *Biblio 17*, n° 149 : *L’Afrique au XVIIe siècle, mythes et réalités. Actes du VIIe colloque du C.I.R. du 17e siècle, Tunis, 14–16 mars 2002*, Tübingen : Narr, 2003, 105–112, Juliette Cherbuliez, “*Zayde* and the Domestic Conquest of the Nation”, in *The Place of Exile: Leisure Literature and the Limits of Absolutism*, Lewisburg, PA: Bucknell University Press, 2005, 147–186, Ellen R. Welch, “Strangers among Us: Aliens and Alienation in Lafayette’s *Zayde*”, *histoire espagnole*, *Dalhousie French Studies*, Vol. 96, Fall 2011, 3–14.

¹³⁵² *Нав. дело*, Paris : Flammarion, 2006.

¹³⁵³ Mme de Lafayette, *Zayde: A Spanish Romance*, Chicago: University of Chicago Press, 2006, превео Nicholas D. Paige.

¹³⁵⁴ У *Портретима жена*, госпођа Де Лафајет нашла је место поред госпође Де Севиње, госпође Де Стал и госпође Ролан: в. Charles-Augustin Sainte-Beuve, *Portraits de femmes*, Paris : Raymond Castell, 1998 [1844], стр. 31–72. Сент-Бев се служи биографским приступом у покушају да роман *Принцеза Де Клев* објасни преко одсутног мужа госпође Де Лафајет и њене присне везе са Ла Рошфукоом. В. и изабране одломке у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 169–180.

¹³⁵⁵ Hippolyte Taine, *Essais de critique et d’histoire*, Paris, 1858. Одабране одломке в. у Laugaа, *нав. дело*, стр. 189–190.

није била осликана са више тананости.”¹³⁵⁶ Епоха зенита рада Сент-Бева, а нарочито Иполита Тена, обележена класним тензијама, задојена је у значајној мери идеализованом сликом Француске из XVII века, а дела која су уздигнута на ранг класика служе да подупру ово виђење доба Луја XIV као златног периода француске историје. О томе упечатљиво сведочи закључак Д’Осонвилове књиге о госпођи Де Лафајет из 1891:

Збиља, *Принцеза Де Клев* је јединствено дело, без премца, какво се неће поновити. Изродило се током оних првих двадесет пет година по пунолетству Луја XIV које чине најлепше доба наше историје, доба јединствено у коме је Француска, још опчињена својим младим краљем, чувала своје природне границе не настојећи да их прошири, у коме су Конде и Тирен управљали војском, Босије изазивао сузе дворјана изговарајући посмртну беседу за Госпођу краљеву снаху, Расин наводио сузе на очи Андромахи и представљао Федрину јарост, а Молијер сликао Алцестову љубомору и Селименино каћиперство. *Принцеза Де Клев* појављује се као један од бисера у том ковчежићу драгог камења¹³⁵⁷, али бисер драгоцен, у чијим се ружичастим и љубичастим одсјајима спајају велелепност и нежност; надасве, бисер једног времена и блиставог почетка једне владавине...

За настанак таквог бисера био је потребан један аристократски двор и једна аристократска Француска, као што су двор и Француска Луја XIV. Поздравимо те чари какве више нећемо видети; али како цветни мирис овог дела које нас враћа у то блиставо доба никако не ветри, удахнимо га још једном, дивећи се његовој непролазној свежини.¹³⁵⁸

¹³⁵⁶ „[J]amais l’amour combattu par le devoir n’a été peint avec plus de délicatesse.” Цит. у Camille Esmein-Sarrazin, *нав. дело*, 2014, стр. 193.

¹³⁵⁷ Уп. опсервацију Иполита Тена: „le petit livre de Mme de La Fayette est un écrin d’or où luisent les purs diamants dont se parait l’aristocratie polie”, Taine, *Essais de critique et d’histoire*, 13e édition, 1920, p. 246 (article sur « Madame de La Fayette » In *Journal des Débats* du 23 février 1837), навод према Roger Francillon, *L’Œuvre romanesque de Madame de La Fayette*, Paris : Librairie José Corti, 1973, стр. 127.

¹³⁵⁸ „En réalité la *Princesse de Clèves* est une œuvre unique, qui n’a point de pareille, qui n’en aura jamais. Elle est venue au monde pendant ces vingt-cinq premières années qui ont suivi la majorité de Louis XIV et qui marquent la plus belle époque de notre histoire, temps unique où la France encore éprise de son jeune roi assurait ses frontières naturelles sans aspirer à les dépasser, où Condé et Turenne commandaient ses armées, où Bossuet arrachait des larmes aux courtisans en prononçant l’oraison funèbre de Madame, où Racine faisait couler les pleurs d’Andromaque et traduisait les fureurs de Phèdre, où Molière peignait la jalousie d’Alceste et la coquetterie de Célimène. *La Princesse de Clèves* apparaît comme une perle au milieu de cet écrin de pierres précieuses, mais c’est la perle de grand prix dont les reflets roses et irisés joignent l’éclat à la douceur, ou plutôt c’est la fleur d’un temps et de la nouveauté florissante d’un règne...

Pour la produire, il fallait une cour et une France aristocratiques, comme la cour et la France de Louis XIV. Saluons ces grâces que nous ne verrons plus; mais puisqu’elle n’est point flétrie respirons le parfum de la fleur qui nous fait rêver à ce temps radieux, et admirons sa fraîcheur éternelle.” Le comte d’Haussonville, *нав. дело*, стр. 213–214.

Слично, класне тензије и слављење Златног века могу се читати и у коментару Албера Дежардена (Albert Desjardins) који, поредећи књиге Жорж Санд са *Принцезом Де Клев* како би потцртао деканденцију романа, коментарише како је из те „пристојне и нежне” књиге грађански сталеж потпуно одсутан, за разлику од његовог доба у коме „страствене увреде против друштва” указују на климу побуне¹³⁵⁹. Многи истраживачи, на путу који је утабао Ален Вијала показавши како су Боалоова *Песничка уметност* и *Расправа између старих и модерних* допринели томе да XVIII век заборави читаву продукцију претходног века која је носила *галантни* предзнак без обзира на пол ауторā, предочавају да је XVII век (са акцентом на седмој и осмој деценији) као златна епоха Луја XIV заправо творевина критичара XIX века.¹³⁶⁰ Наиме, професори и угледни историчари књижевности попут Бринтјера (Brunetière) и Лансона (Lanson) стварањем идеализоване слике *француских вредности, духа и генија* класичне епохе допринели су таласу национализације културе у доба превирања, нарочито после Париске комуне.¹³⁶¹

Током XIX века *Принцеза Де Клев* виђена је и као узорно дело за васпитање девојака. У Француској је 1871. године женама одобрено да студирају књижевност, а 1880. законом Камиле Се (Camille Sée) озваничена је могућност петогодишњег средњошколског образовања за девојчице (наспрам 7 година мушке средње школе). Прва јавна гимназија за девојке отворена је 1883. у Монпелјеу, а исте године женама је омогућено да полажу наставнички испит (*agrégation*) како би могле предавати у женским одељењима средње школе¹³⁶²; године 1898. два одломка из романа *Принцеза Де Клев* предложена су на испиту из књижевности¹³⁶³. Такође, претходне, 1897. године

¹³⁵⁹ „on compte la bourgeoisie pour rien” ; „ce livre honnête et doux [s’oppose] à la production contemporaine, où les invectives passionnées contre la société marquent bien que notre âge fut celui de la révolte”, Albert Desjardins, *Revue de l’Est*, 1864, цит. у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 184.

¹³⁶⁰ Alain Viala, « “Qui t’a fait minor ?” Galanterie et classicisme », *Littératures classiques*, n° 31, automne 1997, 115–134, Joan DeJean, *Ancients against Moderns. Culture wars and the making of a fin de siècle*, Chicago: The University of Chicago Press, 1997.

¹³⁶¹ B. Blaise Wilfert et Martine Jey, « “XVIIe siècle classique” et “Siècle d’Élisabeth”. Deux constructions d’un classicisme national par l’université (France – Angleterre, 1890–1914) », *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques* [En ligne], n° 28–29, 2002. Текст је доступан на адреси <<http://journals.openedition.org/ccrh/1052>>.

¹³⁶² B. Jules Duvaux, Arrêté relatif au concours d’agrégation pour l’enseignement secondaire des jeunes filles, 31 janvier 1883, *Publications de l’Institut national de recherche pédagogique*, n° 23, 2000, 502–503.

¹³⁶³ Мартин Же бележи да је реч о одломцима из трећег и четвртог дела (од „Après qu’on eut envoyé la lettre à Madame la Dauphine...” до „Cependant M. de Nemours...” и од „Madame de Clèves demeura dans une affliction si violente” до краја романа). Martine Jey, « Le canon aux agrégations du XIXe siècle », *Revue d’histoire littéraire de la France*, vol. 114, n° 1, 2014, 143–156. Двама одломцима обухваћени су принцезина грижа савести после тренутака проведених насамо са Немуром у реконструкцији писма и признање мужу које је уследило, као и последњи сусрет са Немуром по мужевљевој смрти, повлачење из света и смрт, дакле, најупечатљивији делови у којима се подвлачи принцезино вођење високим моралним начелима дужности и врлине и стрепња од „грешне” страсти.

госпођа Карет (Mme Carette) у серију текстова за девојке, својеврсну колекцију „ мемоара и других списа француских жена из XVII, XVIII и XIX века, са њиховим животописима”, награђену од стране Француске академије, уврстила је и роман госпође Де Лафајет као пример борбе против страсти и поштовања честитих начела.¹³⁶⁴ Приметимо померање у односу на бојазан гласова из XVII века који страхују од могућег лошег утицаја романа, будући да су стварне жене склоније „посрнути” у амбис страсти јер им недостаје снага какву има фикционална јунакиња; слични гласови чуће се и током XVIII века. На пример, у *Расправи о новелама* из 1739. године маркиз Д’Аржан (le marquis d’Argens) упозорава да се напор којим врлина успева надвладати страст не среће често код жена — ако је аутор као господар свог текста заштитио принцезу од прељубе, мали су изгледи да ће „обична” жена одолети удварању, што због слатке ласкавости, што због слабости која јој је као жени својствена¹³⁶⁵. Мармонтел је сличног мишљења: пошто буде истакао да се диви *Принцези Де Клев* као „апологији пола коме је намењено да буде допадљив и да се брани од сопствене заводљивости”, као „највичнијем и најпрефињенијем делу које је дух једне жене могао произвести”, подвући ће како страхује да је роман опасан за девојке управо след те префињености: танка је линија, тврди он, између одбране и посрнућа, и „природа” може начинити „корак више” ка провалији у односу на роман¹³⁶⁶.

¹³⁶⁴ Навод према Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 204. Лисјен Мазно и Гизлен Шелер у поменутом *Речнику славних жена* подвлаче да су „високо постављени морални захтеви” госпође Де Лафајет осигурали њеном делу трајање и „потомство”: „[L]’exigence morale particulièrement élevée de Mme de Lafayette a assuré la postérité de son œuvre et profondément influencé littérature française.” Lucienne Mazonod, Ghislaine Schoeller, *нав. дело*, стр. 476. Уп. и запажање Камил Есмен-Саразен, *нав. дело*, 2014, стр. XXXIII: „Au XIXe siècle, le nom de Mme de Lafayette est bien présent dans les histoires littéraires, mais généralement comme l’auteur d’une seule œuvre, *La Princesse de Clèves*. Des dictionnaires comme celui de Briquet ou des cours de littérature comme ceux de La Harpe et de Dubois-Fontanelle soulignent le caractère vertueux et formateur de ce roman.”

¹³⁶⁵ „Elle conserve cet amour, et le devoir en triomphe par un effort de vertu. Mais ces sortes d’efforts sont mal imités. Une femme qui sera dans le cas de la Princesse, la suivra comme un modèle dans cet amour, et sa vertu succombera dans l’occasion. L’Auteur a garanti son Héroïne d’un adultère effectif, il était maître des événements. Mais une femme telle que nous la supposons, est-elle bien la maîtresse de résister jusqu’au bout, à tout ce que la passion d’un Amant a de plus séducteur et à sa propre fragilité ? Et si elle s’en flatte, ne peut-il point arriver des circonstances, qui feront succomber et disparaître toute sa vertu ?” Marquis d’Argens, *Discours sur les nouvelles*, 1739, 63, цит. у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 140–141.

¹³⁶⁶ „C’est ce malheur involontaire, où tout le tort est du côté de la nature ou de la fortune, et toute la gloire du côté des mœurs ; c’est là, dis-je, ce qui fait l’intérêt de ce roman célèbre, qui a servi de modèle à tant d’autres, et ce roman (*la Princesse de Clèves*) fut composé par une femme, comme pour marquer la limite jusqu’à laquelle l’amour illégitime pouvoit aller dans un cœur bien né, sans l’avilir et sans lui ôter ses droits à l’estime et à la pitié. Rien, sans doute, de plus ingénieux et de plus juste que cette apologie des faiblesses d’un sexe destiné à plaire et à se défendre de ses propres séductions. Rien de plus propre à lui concilier l’indulgence que cette peinture d’un cœur vertueux et tendre, qui, n’ayant pas la force d’étouffer un sentiment répréhensible, a du moins celle de le vaincre ; et, sous ce point de vue, *la Princesse de Clèves* est ce que l’esprit d’une femme pouvoit produire de plus adroit et de plus délicat. Mais, comme rien n’est plus séduisant, rien aussi n’est plus dangereux. Car cette ligne qu’elle a tracée entre une faiblesse innocente encore et une faiblesse qui ne le serait plus, est une limite si peu distincte, et quelquefois si indéfinie, qu’il est bien malaisé d’y atteindre sans la passer. Toute jeune femme sensible, prise d’une passion qui ne lui est pas permise, dira aussi qu’elle est involontaire, s’en accusera doucement, se flattera de ne pas s’y livrer, s’avancera au bord du précipice ; et la nature faisant un pas de plus que le roman,

Стога Мармонтел госпођи Де Лафајет пребацује како полаже исувише вере у честитост и васпитање особа свога пола, које су утолико склоније посрнућу што им се љубав представља као пријатно осећање:

Замерка коју бих упутио госпођи Де Лафајет била би, дакле, та што, водећи се вероватно сопственим примером, она исувише благонаклоно полаже веру у природну доброту и моћ васпитања код особа свога пола, и претпоставља да ће оне које се сматрају сличним њеној јунакињи бити подједнако храбре и постојане као она; пребацујем јој што је већ недовољно оштру стрмину учинила још блажом, најзад, што није довољно предочила страшну страну онога што представља као задивљујуће и пријатно.¹³⁶⁷

Ни у XX веку дело неће бити лишено негодовања — предочили смо како су негативна тумачења лика јунакиње из пера Вижеа, Дубровског итд. нападнута од стране феминистичких критичара и критичарки. Пример нарочито женомрзачког тумачења с почетка века може се наћи у текстовима једног од најгласнијих антифеминиста тога доба, Теодора Жорана (Théodore Joran), аутора многих памфлета уперених ка феминисткињама и феминистима¹³⁶⁸. У епохи у којој је грађански, реформаторски феминизам у пуном јеку у Француској¹³⁶⁹, Жоран као један од гласова из супротног табора, који се представљају као стручњаци за „феминистичку социологију”, изриче оштре увреде на рачун лика принцезе Де Клев, која, у његовом виђењу, признањем подмукло сваљује сву одговорност на мужа како би се могла несметано препустити прељуби. Генерализација истакнута употребом придева „женски” уз именице *препреденост, лукавост, стратегија* указује да је осуда уперена на целокупан женски род:

l'innocence trop rassurée ne s'aperceva du péril qu'après qu'elle y aura succombé.” Marmontel, *Essai sur les Romans*, dans F. Vézinet, *Le XVIIe Siècle jugé par le XVIIIe*, Vuibert, 1924, 180–182, цит. у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 143–144.

¹³⁶⁷ „Le reproche que je ferais à madame de La Fayette serait donc d'avoir trop favorablement présumé, sans doute d'après elle-même, de la bonté du naturel et de la force de l'éducation dans les personnes de son sexe, d'avoir supposé indistinctement le même courage et la même constance dans toutes celles qui se croiraient semblables à son héroïne ; d'avoir rendu plus glissante encore une pente déjà trop douce ; enfin de n'avoir pas fait sentir assez ce qu'on avait à craindre dans ce qu'elle faisait admirer et chérir.” Цит. у *Исто*, стр. 144.

¹³⁶⁸ В. на пример, књигу *Лаж феминизма (Le Mensonge du féminisme)* из 1905. године на адреси <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5548599n/f2.image.mini>>.

¹³⁶⁹ Маите Албистир и Данијел Армогат у *Историји француског феминизма од Средњег века до нашег доба* „расправе око полова”, протофеминистичка и феминистичка струјања у Француској деле у четири етапе: према њима, „елитистички” феминизам може се назрети од VI века до Револуције; од 1789. до 1891. године обликује се феминистички покрет у ужем смислу; епоха од 1871. до 1945. представља доба „грађанског и реформаторског” феминизма, док година објављивања *Другог пола* Симон де Бовоар означава почетак радикалног феминизма. В. Maïté Albistur et Daniel Armogathe, *Histoire du féminisme français du Moyen Âge à nos jours*, Paris : Ed. des femmes, 1977.

Гле, богами! Скинула је терет који јој је сметао пребацивши га на мужевљева рамена! Исповедила се, и њена одговорност ту престаје. Да красне ли женске препредености! Госпођа Де Клев сматра да је сада муж једини чувар брачне части, а да она себи може све дозволити [...] А међутим, познато нам је, из Арнолфовог примера, како је у борби између мушке снаге и женске лукавости мушкарац увек губитник. Та принцезица била је рођена да постане једна од Фаварове *Три султаније*, конкубина у неком турском харему, под присмотром евнуха. Она има душу ропкиње, потчињена је нагонима. А муж нек се брани! То више није њена ствар, то је се више не тиче, њој је савест мирна. Њено апсурдно и лицемерно признање једино се могу објаснити том стратегијом којом жене успевају да избегну сваку одговорност и захтевају оно што г. Марсел Прево назива „повластицама слабости”.¹³⁷⁰

У другој половини XX века, књижевни канон постаје једно од значајнијих поља истраживања и преиспитивања у женским студијама, од њихових почетних фаза — критике маскулиноцентричног канона — до гинеоцентричних настојања успостављања женског „контраканона”. Стога ни разматрање места госпође Де Лафајет у француској и светској књижевности није промакло феминистичкој критици. Нарочито се издвајају радови Џоан Дежан, која је, минуциозно испитавши рецепцију дела госпође Де Лафајет и других француских списатељица из XVII века у XVIII веку установила две последице „канонизовања” наше ауторке, које потврђују и резултати анализе рецепције у XIX веку коју је спровела Фејт Бизли¹³⁷¹: 1. усмеравањем пажње искључиво на значај универзално важеће психолошке анализе, критичка рецепција забашурила је друштвено-политички значајне аспекте дела госпође Де Лафајет¹³⁷², 2. постављањем госпође Де Лафајет за зачетницу модерног француског романа интроспекције, XVIII век избрисао је богату

¹³⁷⁰ „Parbleu ! Elle s’est déchargée sur les épaules maritales du fardeau qui la gênait ! S’étant confessée, sa responsabilité cesse ! Délicieuse rouerie féminine ! Mme de Clèves se persuade maintenant que c’est le mari qui, à lui seul, est le gardien de l’honneur conjugal, et qu’elle peut tout se permettre, elle [...]. Or on sait, par l’exemple d’Arnolphe, que dans une lutte entre la force masculine et la ruse féminine, l’homme est toujours vaincu. Cette petite princesse-là était née pour être l’une des *Trois Sultanes* de Favart, c’est-à-dire la concubine d’un seigneur turc dans un sérail, sous la garde d’un eunuque. Elle a une âme d’esclave, esclave de ses instincts. À l’autre de se défendre ! Ce ne sont plus ses affaires à elle. Cela ne la regarde plus. Elle s’est mis la conscience en repos. Son absurde et hypocrite confidence ne peut s’expliquer que par cette tactique féminine de se dérober à toute responsabilité et de revendiquer ce que M. Marcel Prévost appelle « les privilèges de faiblesse ».” Théodore Joran, *Les Féministes avant le féminisme*, Paris : Gabriel Beauchesne, 1935, 92–93, цит. у Maurice Laugaа, *нав. дело*, стр. 228.

¹³⁷¹ Faith E. Beasley, *Salons, History, and the Creation of Seventeenth-Century France: Mastering Memory*, Aldershot: Ashgate, 2006.

¹³⁷² „The most important consequence of Lafayette’s reception into the canon to replace the female tradition has been the evacuation of the political and social content of her fiction.” Joan DeJean, *Tender Geographies. Women and the Origins of the Novel in France*, New York: Columbia University Press, 1991, стр. 103.

традицију романа које су писале жене, и коју су гинеоцикличарке себи дале у задатак да рехабилитују¹³⁷³. На сличну ситуацију у енглеској књижевности указале су, између осталих, Илејн Шоуволтер и Лилијан Робинсон (Lilian Robinson): према овим двома критичаркама, историја енглеске књижевности жртва је редукционизма који је, направивши у канону места за Џејн Остин, сестре Бронте, Џорџ Елиот и Вирџинију Вулф, искључио „мање значајне списатељке као карике у ланцу који повезује генерације”¹³⁷⁴. У француској књижевности, после почетничких корака на пољу женских студија као што су поменуте монографије К. Ерман¹³⁷⁵ и Б. Дидије¹³⁷⁶ које не иду даље од канонизованих ауторки, илустративан је случај рехабилитације госпође Де Вилдје, који смо већ поменули: у актуелној критичкој литератури број радова усмерених на њено дело готово се може мерити са референцама посвећеним госпођи Де Лафајет. Мадлена Де Скидери, чија су дела била веома популарна код читалачке публике до тридесетих година XVIII века како би потом готово пала у заборав, такође је са успоном женских студија постала предмет повећане пажње истраживач(ица)¹³⁷⁷. Појачана научна пажња поклања се и ауторкама бајки с краја XVII века¹³⁷⁸. Стављајући акценат на књижевне „гласове у сенци”, женске студије ипак нису „одбациле” госпођу Де Лафајет као изузетак који би представљао правило ућутканих женских гласова у канонизованој књижевности, већ су настојале да осветле занемарене аспекте њеног канонизованог романа (понекад, као што смо показали, упадајући у замку анахронистичког читавања при настојању да лик принцезе представе као протофеминистичку самосвесну жену), као и да остатак

¹³⁷³ В. Joan DeJean, “Classical Reeducation: Decanonizing the Feminine”, *Yale French Studies*, n° 75, 1988, 26–39; рад је поново штампан у *Yale French Studies*, n° 97: *50 Years of Yale French Studies: A Commemorative Anthology. Part 2: 1980–1998*, 2000, 55–70.

¹³⁷⁴ Ilejn Souvolter, „Ženska tradicija”, *Ženske studije*, 5/6, 1996, 86–111, интернет издање доступно је на адреси: <<https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-5-6/236-zenska-tradicija>>. Исту тврдњу износи Лилијан Робинсон: „Већ више од једне деценије феминисткиње на академији протестују против очевидног занемаривања женског искуства у књижевном канону, занемаривања које се претвара у искривљену слику и погрешно ишчитавање неколицине признатих ауторки и искључивања свих осталих.” Lilian S. Robinson, „Izdaj naš tekst: feministički izazovi književnom kanonu”, *Genero*, br. 1, 2002, стр. 98.

¹³⁷⁵ В. I поглавље, фуснота 224.

¹³⁷⁶ В. I поглавље, фуснота 171.

¹³⁷⁷ В., на пример, Jane Donawerth, “As Becomes a Rational Woman to Speak”, in Molly Meijer Wertheimer (ed), *Listening to Their Voices: The Rhetorical Activities of Historical Women*, Columbia: University of South Carolina, 1997, Mary Anne Garnett, « Madeleine de Scudéry: *Les Femmes illustres ou les harangues héroïques* (1642) », in Anne R. Larsen, Colette H. Winn (eds), *Writings by Pre-revolutionary French Women*, Volume 2, New York: Garland Publishing, 2000, 243–256. Референтне упутнице новијег датума в. у Camille Esmein-Sarrazin « État présent des études sur Madeleine de Scudéry (2002–2008) », *XVIIe siècle*, vol. 248, n° 3, 2010, 531–546.

¹³⁷⁸ В. Patricia Hannon, *Fabulous Identities: Women’s Fairy Tales in Seventeenth-century France*, Amsterdam: Rodopi, 1998, и нарочито радове Sophie Raynard, *La seconde préciosité : floraison des conteuses de 1690 à 1756*, Gunter Narr Verlag, 2002, « Le défi des conteuses : faire de la femme scandaleuse une héroïne de fiction », *PFSC*, XXXVII, 72, 2010, 57–70.

њеног дела извуку из заборав. Од почетка новог миленијума до актуелног тренутка, поред феминистичких читања у ужем смислу, помаљају се и интерпретације романа *Принцеза Де Клев* из других „грана” студија рода, попут квир читања¹³⁷⁹.

Роман *Принцеза Де Клев* још једном се нашао у жижи јавности, нешто више од 300 година по објављивању, када је 23. фебруара 2006. Никола Саркози, тадашњи министар унутрашњих послова Француске, у оквиру председничке кампање изговорио у Лиону како је неки „садиста” или „малоумник” одлучио да се роман нађе у програму за будуће раднике у јавној управи и поставио питање зашто би роман био значајан једној радници на шалтеру¹³⁸⁰. Сличну изјаву Саркози је поновио у говорима 10. јуна 2006. у Паризу, затим у фебруару 2008. и јануару 2009. године.¹³⁸¹ Уследиле су оштре реакције јавности, на првом месту професора књижевности и књижевних критичара¹³⁸², који су стали у одбрану романа као симбола опште културе, симбола одбране од пропадања универзитета¹³⁸³, или, пак, по политичару Пол-Мари Кутоу (Paul-Marie Couteaux), бастиона француске културе који Саркозију смета јер он настоји да национална обележја утопи у „велико евроатлантско плаветнило”¹³⁸⁴. Саркозијеви политички противници искористили су ову изјаву како би указали на декаденцију опште културе и антиинтелектуализам оличен у фигури председничког кандидата и будућег

¹³⁷⁹ В. François Cusset, *нав. дело*, 2002, Pierre Zoberman, *нав. чланак*, 2007, Jean-Pierre Landry, « Un Zeste d’inceste: Présence et sens de la perversion dans *La Princesse de Clèves* », in Christine Noille & Bernard Roukhomovsky (dir.), *Un autre dix-septième siècle : Mélanges en l’honneur de Jean Serroy*, Paris : Honoré Champion, 2013, 195–206, François-Ronan Dubois, « Pertinences et apories d’une lecture féministe de *La Princesse de Clèves* au regard de la théorie queer », *Romanica Silesiana*, 8/1, 2013, 129–137, Guillaume Peureux, « Expérimentations queer. Pistes pour un nouveau XVIIe siècle », *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XLI, n° 81, 2014, 233–237.

¹³⁸⁰ „L’autre jour, je m’amusais, on s’amuse comme on peut, à regarder le programme du concours d’attaché d’administration. Un sadique, ou un imbécile, choisissez, avait mis dans le programme d’interroger les concurrents sur *La Princesse de Clèves*. Je sais pas si ça vous est souvent arrivé de demander à la guichetière ce qu’elle pensait de *La Princesse de Clèves*, imaginez un peu le spectacle...” Nicolas Sarkozy, « Discours sur le projet politique et les enjeux électoraux de la droite », Discours prononcé à Lyon le 28 février 2006, <<http://discours.viepublique.fr/notices/063002197.html>>.

¹³⁸¹ Информација са странице <<http://siefar.org/la-princesse-de-cleves/>>. Страница посећена 9.7.2017.

¹³⁸² В. на пример, Pierre Assouline, « Qui veut tuer *la Princesse de Clèves* ? », La République des Livres. Publié en ligne le 10 décembre 2006, <<http://passouline.blog.lemonde.fr/2006/12/10/qui-veut-tuer-laprincesse-de-cleves/>>.

¹³⁸³ Професор Пјер Зоберман 17.2.2009. одржао је на Универзитету Париз 13 предавање на тему „*La Princesse de Clèves*, symbole du mouvement de résistance contre la destruction de l’université”.

¹³⁸⁴ „Il y a l’école où l’enseignement de la *Princesse de Clèves* encourt un sarcasme comme celui qu’a instillé l’an dernier M. Sarkozy à Lyon quand il s’est exclamé qu’il était inutile de chercher les problèmes de la France quand on savait que l’on enseignait encore Mme de Lafayette — le patrimoine littéraire, qui est pourtant le vrai corps de cette nation avant tout littéraire qu’est la France, étant sans doute, pour M. Sarkozy, un obstacle à la dissolution définitive de la France dans le Grand Bleu euro-atlantique”. Paul-Marie Couteaux, Discours prononcé à Paris le 31 mars 2007. Текст говора доступан је на адреси <<http://www.pmcouteaux.org/tribunes/discours%20pmc%20palais%20congres%2031%2003%2007.htm>>.

председника¹³⁸⁵. Професори књижевности и други културни посленици организовали су јавна читања романа испред Сорбоне, Пантеона¹³⁸⁶, у Греноблу, Туру, Авињону, Монпелјеу, Поатјеу, Екс-ан-Провансу. Аутор и режисер Кристоф Оноре (Christophe Honoré) snимио је адаптацију романа у савременом контексту под насловом *Дивна особа/ Лена жена (La Belle Personne)*. На сајмовима књига појавио се беџ са натписом „Ја читам *Принцезу Де Клев*”. Године 2008. забележена је троструко већа продаја романа у односу на 2006.¹³⁸⁷ Одржана су и два научна скупа: 5. јуна 2010. на универзитету Сержи-Понтоаз (Cergy-Pontoise) наслов округлог стола био је „Треба ли још увек читати *Принцезу Де Клев*?” („Faut-il encore lire *La Princesse de Clèves* ?”¹³⁸⁸), а од 5. до 7. марта 2014. у Паризу се дискутовало на међународном скупу на тему „*Принцеза Де Клев 2014: анатомија опчињености*” („*La Princesse de Clèves 2014 : anatomie d’une fascination*”¹³⁸⁹), у оквиру ког су организована и читања романа у позоришту, као и разговор са режисером Кристофом Онореом.

У јеку оштрих реакција на Саркозијеву изјаву нису изостале ни напомене колико је дело значајно као сведочанство о месту жена у културном животу Француске у XVII веку, као и због родно оријентисаних тема које начиње, и које су и данас актуелне¹³⁹⁰. Чланови Међународног друштва за проучавање жена старог режима на својој интернет страници објавили су текст „Не дирај ми принцезу”, где су побројали све реакције на Саркозијеву изјаву — новинске и научне чланке, јавна читања, научне скупове и предавања. Пре списка писаних или усмених текстова подршке, аутори странице нагласили су да оштро осуђују сексистичке аспекте говора Николе Саркозија који је „пробудио старе женомрзачке дискурсе”. Нарочито су истакли да не могу остати неми на Саркозијеву изјаву будући да је у питању један од ретких текстова жена аутора који

¹³⁸⁵ Како ова полемика није уско везана за нашу тему, за више појединости у вези са њом упућујемо на François-Ronan Dubois, « *La Princesse de Clèves est une œuvre sans avenir. Les conséquences pour la méthodologie des pratiques littéraires des polémiques de 1678 et des années 2000 autour de La Princesse de Clèves de Marie-Madeleine de Lafayette* », Mémoire de Master, Université Stendhal Grenoble III, 2011, стр. 34–47.

¹³⁸⁶ Видео-запис доступан је на адреси <https://www.youtube.com/watch?v=I__jZ74FxV0>.

¹³⁸⁷ В. В. „*La Princesse de Clèves*, nouveau succès en librairie”, <<https://www.youtube.com/watch?v=DIICMawDrZY>>, 23.03.2009.

¹³⁸⁸ Програм скупа доступан је на адреси <<http://siefar.org/faut-il-encore-lire-la-princesse-de-clèves/>>.

¹³⁸⁹ Програм скупа доступан је на адреси <https://www.fabula.org/actualites/princesse-de-cleves-2014-anatomie-d-une-fascination_61181.php>.

¹³⁹⁰ Justine Boivin, « La Princesse de Clèves répond au Président », *Gala.fr*, le 17 février 2009, <http://www.gala.fr/l_actu/on_ne_parle_que_de_ca/nicolas_sarkozy_hante_par_madame_de_la_fayette_1495>: „*La Princesse de Clèves* marque l’affirmation en littérature de la place des femmes dans la vie culturelle du XVIIe siècle. Le roman décrit avec minutie les étapes le questionnement amoureux et l’introspection féminine : Une femme doit-elle épouser l’homme qu’elle aime ? Avouer qu’elle a un amant à son mari ? Doit-elle compromettre un mariage ?” В. Nathalie Grande, « Une Princesse par temps de crise : actualité de Madame de Lafayette », *Œuvres & Critiques : Ecrivaines du XVIIe siècle*, XXXV/1, 2010, 61–68.

се чита и анализира у гимназијама и универзитетским програмима посвећеним књижевности из периода старог поретка¹³⁹¹. У наредном одељку испитаћемо да ли су новији — феминолошки — интерпретативни приступи славном канонизованом роману узети у разматрање при састављању приручника за ученике и студенте у претходне две деценије.

4.2.2. Има ли места женским студијама у тумачењу школске лектуре? Анализа заступљености родно заснованих приступа тумачењу романа *Принцеза Де Клев* у француским школским приручницима у 2016. години

На трагу постструктуралистичких промишљања теорија моћи, културног капитала и поља борбе Фукоа и Бурдијеа, те деконструкције, студија културе и студија рода, многи истраживачи показали су како „непристрасне и објективне” интерпретације школске лектуре, као и школски уџбеници уопште, нису лишени разноврсних идеолошких импликација.¹³⁹² Једно читање неретко ставља у први план извесне делове текста на уштрб других, који се не уклапају у преетаблирани интерпретативни кадар.¹³⁹³ Мајк Епл (Michael W. Apple), подвлачи да је „наивно школски програм посматрати као неутрално знање”¹³⁹⁴. По његовом мишљењу, уџбеници и школски приручници су „истовремено резултат политичких, економских и културних активности, превирања и компромиса. Објављени су у оквиру политичких и економских принуда тржишта, ресурса

¹³⁹¹ „Au fil de petites phrases assassines à l’encontre du roman de Mme de Lafayette, *La Princesse de Clèves*, le président Nicolas Sarkozy a alimenté une polémique — et réveillé aussi de vieux discours misogynes sur fond de querelle des sexes —, qui, une fois encore, porte atteinte à la place des femmes dans la création et dans les instances de savoir (voir également la lettre adressée à Valérie Pécresse et signée par la SIEFAR sur les propos sexistes du Président de l’AERES).

La SIEFAR ne pouvait rester sourde à ces propos présidentiels qui s’attaquent à l’un des rares textes de femmes étudiés au lycée et dans les programmes universitaires de littérature de l’Ancien Régime.” <<http://siefar.org/la-princesse-de-cleves/>>.

¹³⁹² В., на пример, Michèle Le Doeuff, *Le sexe du savoir*, Paris : Aubier, 1998, Nicole Mosconi, « Comment les pratiques enseignantes fabriquent de l’inégalité entre les sexes », *Les dossiers des sciences de l’éducation*, n° 5, 2001, 97–109, Magdalena Le Prévost, *Genre & pratique enseignante. Les modèles pédagogiques actuels sont-ils égalitaires ?*, Bruxelles : Université des femmes, 2009, Paul Pasteur et al., *Genre et éducation, Former, se former, être formée au féminin*, Presses universitaires de Rouen et du Havre, 2009, Pierre Bruno et Christine Mongenot (dir.), *Le français aujourd’hui*, 2016/2, n° 193 : « Genre et enseignement », као и, нарочито, радове Мајкла Епла цитиране у I поглављу, фуснота 181.

¹³⁹³ Уп. Фукоову опсервацију према којој је прикупљање знања у емпиријским наукама устројено по моделу судског истраживања: „Тај судски образац истраге почива на целом једном систему власти; систем је тај који одређује шта треба да се конституише као знање; како се, од кога и путем кога оно извлачи; на који се начин помера и преноси; у ком се тренутку акумулира и доводи до пресуде или до одлуке.” Mišel Fuko, *Predavanja*, Novi Sad: Svetovi, 1990, стр. 19.

¹³⁹⁴ „[I]t is naive to think of the school curriculum as neutral knowledge.” Michael W. Apple, “Cultural Politics and the Texts”, *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age*, London: Routledge, 2013 [1993], стр. 44.

и моћи”¹³⁹⁵. Епл тврди, са Линдом Кристијан-Смит (Linda Christian-Smith), да ова *селективна традиција*, ове „специфичне представе стварности”¹³⁹⁶ представљају *нечије* знање и културу, дате као *чињенице*, у току наставе окарактерисане као *исправне* и стога морално оправдане. Филип Перну (Philippe Perrenoud) и Жан-Клод Форкен (Jean-Claude Forquin) говоре о три скупа који се укрштају: прописани наставни програм, реални програм који се усваја у учионици, по правилу сходно ставкама прописаног програма, и „скривени” програм који се „између редова” прописаног/реалног преноси као латентна идеолошка позадина¹³⁹⁷. Уџбеници, који се сматрају „канонима истинитости”¹³⁹⁸, пропагирају одређена идеолошка и онтолошка упоришта и, према речима Сузан Кнудсен (Susan Knudsen), представљају, између осталог, „попришта родне битке”¹³⁹⁹.

Отварање ка родно оријентисаним тумачењима романа *Принцеза Де Клев* уочљиво је у зборнику *Пристапи подучавању Принцезе Де Клев госпође Де Лафајет* из 1998. године, који су за потребе наставника (и студената) првог степена студија уредиле Фејт Бизли и Кетрин Ен Џенсен. Ово дело обједињује разноврсне интерпретације, пружајући наставницима и ученицима широку палету алата за разумевање епохе, од схватања појма вероватности¹⁴⁰⁰ и предочавања рецепције и расправе поводом романа у

¹³⁹⁵ „They are at once the results of political, economic, and cultural activities, battles, and compromises. They are conceived, designed, and authored by real people with real interests. They are published within the political and economic constraints of markets, resources, and power.” Michael W. Apple, *Knowledge, Power and Education. The Selected Works of Michael Apple*, London: Routledge, 2012, стр. 170. Епл овде реферише на Allan Luke, *Literacy, Textbooks and Ideology*, Philadelphia: Falmer, 1988, 27–29.

¹³⁹⁶ „particular constructions of reality”, Michael W. Apple & Linda Christian-Smith (eds), *The Politics of the Textbook*, London: Routledge, 1991, стр. 1.

¹³⁹⁷ В. Philippe Perrenoud, « Curriculum : le formel, le réel, le caché », in Jean Houssaye (dir.), *La pédagogie : une encyclopédie pour aujourd’hui*, Paris : ESF, 1993, 61–76. Jean-Claude Forquin, *Sociologie du Curriculum*, Presses universitaires de Rennes, coll. « Paideia », 2008.

¹³⁹⁸ „canons of truthfulness”, Michael W. Apple & Linda Christian-Smith, *нав. дело*, стр. 4.

¹³⁹⁹ „gender battle fields”, Susan V. Knudsen, “Dancing with and without Gender: Reflections on Gender, Textbooks and Textbook Research”, pp. 70–87 in Mike Horsley et al., *Has Past Passed? Textbooks and Educational Media for the 21st Century*, Stockholm: HLS Forlag, 2005, овде стр. 85. Уп. опсервацију Јелене Милинковић у вези са педагошким каноним на домаћем простору: „Промене у педагошком канону би требало да се усмере и на његову једнозначну, монолитну и доминантну светосавску линију и на маскулинистичко-патријархалне параметре на којима избор текстова у курикулумима почива, а што представља класичан редуционизам у књижевности и њену идеологизацију, па тиме и идеологизацију наставних програма.” Jelena Milinković, „Feministička istraživanja i čitanja književnosti”, u Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *нав. дело*, стр. 35. Овом темом се у српској академској заједници нарочито баве Ана Коларић, Јелена Стефановић и Саша Гламочак. Поред њихових радова наведених у фусноги 281 I поглавља, в. и Ана Коларић, „Feministička pedagogija i studije književnosti”, u Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *нав. дело*, 57–75, Jelena Stefanović i Saša Glamočak, „(Ne)stereotipni likovi u nagrađenim romanima za decu”, u Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *нав. дело*, 459–476. Наведени рад Ане Коларић пружа суму најзначајнијих опсервација о критичкој и феминистичкој педагогији у виђењу бел хукс, Паула Фреира, Џенифер Гор, Каролин Шрузбери и др.

¹⁴⁰⁰ Inge C. Wimmer, “Conflicting Emotion: Personal and Cultural Vraisemblance in La Princesse de Clèves”, in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 85–91.

XVII веку¹⁴⁰¹, преко јансенистичке димензије текста¹⁴⁰², до питања дворјанске учтивости¹⁴⁰³. Значајан број поглавља бави се приступом делу из родне перспективе: између осталих, Кетрин Ен Џенсен анализира борбу страсти и врлине кроз призму женске субјективности како би предочила да принцезино повлачење из света не представља чин самокажњавања, већ доноси позитиван исход омогућавајући принцези да испољи своју субјективност, што је, како је већ било речено, постало опште прихваћено место англоамеричке рецепције дела од друге половине XIX века¹⁴⁰⁴. Мишел Лонђино (Michele Longino) анализира однос мајке и ћерке¹⁴⁰⁵; Луис Сајферт (Louis Seifert) се бави темама маскулинитета у роману¹⁴⁰⁶; Ева Пошфај у горепоменутом спацијалном читању прати сужавање принцезиног личног простора како би указала на установљене бинарне опозиције мушко/женско-јавно/приватно у подјармљујућем патријархалном систему и испитала могућности и изазове њихове трансгресије. Најзад, Елизабет Мекартур (Elizabeth MacArthur) дели своје искуство у подучавању романа на курсу женских студија¹⁴⁰⁷. Она подвлачи да са студентима најпре обрађује појам вероватности као категорије коју обликују очекивања интерпретативне заједнице, у XVII веку састављене од образованих мушкараца и жена, како би истакла да је, иако су савременици већином принцезино понашање проценили као неверодостојно, постојала бар једна група интерпретативне заједнице чији су чланови могли да се препознају у

¹⁴⁰¹ Elizabeth C. Goldsmith, "Lafayette's First Readers: The Quarrel of *La Princesse de Clèves*" in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 30–37.

¹⁴⁰² Louis MacKenzie, "Jansenist Resonances in *La Princesse de Clèves*", in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 38–46.

¹⁴⁰³ Marie-Paule Laden, "Virtue and Civility in *La Princesse de Clèves*", in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 54–59.

¹⁴⁰⁴ B. Katharine Ann Jensen, "Making Sense of the Ending: Passion, Virtue, and Female Subjectivity", in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 68–75. Уп. и опаску Фејт Бизли у нав. чланак, 2006, стр: 141: „A particularly striking example can be found in our ways of approaching *La Princesse de Clèves*. In the *Approaches to Teaching* volume that I edited with Kate Jensen [...] most authors considered the princess to be a strong women who is capable of forging a new life for herself and who offers an alternative model for women to her contemporaries. According to this positive interpretation of the princess, she does not flee from love and society, but rather rejects what she views as the inevitable unhappiness associated with marrying a duke who would be incapable of fidelity. She doesn't die immediately and she doesn't join a convent. She isn't weak, nor does she feel guilty. In contrast, it is interesting to remark that in France, one of the passages that is most frequently chosen for anthologies is the end of the novel. Her final conversation with Nemours is offered as an example of the triumph of duty over love. The princess is a model of marital fidelity: she remains faithful to the memory of her husband because she feels guilty of his death. These two divergent interpretations of Lafayette's classic heroine illustrate the extent to which American and French perspectives diverge. When female influence is restored to the seventeenth-century literary scene, new, provocative interpretations are possible.”

¹⁴⁰⁵ Michele Longino, "The Mother-Daughter Subtext in *La Princesse de Clèves*", in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 76–84.

¹⁴⁰⁶ Louis C. Seifert, "Masculinity in *La Princesse de Clèves*", in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 59–67.

¹⁴⁰⁷ Elizabeth J. MacArthur, "Teaching *La Princesse de Clèves* in a Women's Studies Course", in Faith Beasley and Katherine Ann Jensen (eds.), *нав. дело*, 175–182.

јунакињи госпође Де Лафајет — племкиње које су у прециозним салонима разматрале положај жене, нарочито питање брака¹⁴⁰⁸. Критичарка предочава остале теме које роман евоцира, као што су мушка неверност и похрањивање „освајачке” страсти препрекама, а кроз које студенти уочавају родне стереотипе и позивају се да заузму критички став према њима. У вези са принцезиним одбијањем Немура, Е. Мекартур усмерава дискусију у учионици ка неколико могућих објашњења, наводећи студенте да уоче утицај госпође Де Шартр на ћерку, значај дужности и спокоја, представљање Немурових заводничких склоности, принцезину жељу за контролом сопственог живота.¹⁴⁰⁹

Како је роман *Принцеза Де Клев* део француске лектире за средњу школу¹⁴¹⁰, анализом одабраних школских приручника размотрићемо степен присуства родно оријентисаних приступа овом роману. Међу девет најчешће консултованих интерпретација¹⁴¹¹ у библиотекама три париска универзитета, односно најзаступљенијих наслова у париским књижарама у јануару 2016¹⁴¹², као релевантан узорак за истраживање изабрали смо следећа три приручника: *Принцеза Де Клев* Мирјам Дифур-Метр и Жаклин Милит из 2004. године, затим *Страсти. Принцеза Де Клев* Жан-Мишела Делаконтеа из 2012. и *Тумачења госпође Де Лафајет* Жана Роуа и Жила Суифија из 2015. године. Што се тиче критеријума којима смо се водили при одабиру, настојали смо да изаберемо један приручник који су саставиле научнице којима су француска књижевност XVII века и/или студије рода уже поље интересовања (М. Дифур-Метр и Ж. Милит), као и један приручник најскоријег датума са исцрпним библиографским

¹⁴⁰⁸ „members of at least one segment of Lafayette’s public would have recognized themselves, or their aspirations, in her.” Исто, стр. 179.

¹⁴⁰⁹ В. Исто, стр. 180.

¹⁴¹⁰ Роман се у одломцима и/или интегрално обрађује у сва три разреда гимназије, односно са ђацима узраста 15–18 година. В. *Guide de l’enseignant 2004–2005 : lycées généraux [11 séquences pédagogiques]*, Paris : Flammarion, 2004, *Guide de l’enseignant 2007 : lycée*, Paris : Flammarion, 2007, Christophe Desaintghislain et al., *Littérature. Français, classe des lycées, nouveau programme*, Paris : Nathan, 2007, Denis Bertrand et al., *Français. Méthodes & Techniques, classes des lycées, nouveau programme*, Paris : Nathan, 2011. За ранији период и историјат заступљености романа на матурским испитима в. Violaine Houdart-Mérot, *La culture littéraire au lycée depuis 1880*, Rennes : Presses universitaires de Rennes, 1998.

¹⁴¹¹ Реч је о следећим приручницима, хронолошким редом: Pierre Malandain, *Madame de Lafayette, La Princesse de Clèves*, Paris : PUF, 1985, Jean Garapon, *La Princesse de Clèves*, Paris : Hatier, 1994, Henriette Levillain commente *La Princesse de Clèves de Madame de La Fayette*, Paris : Gallimard, 1995, René Pommier, *Études sur la Princesse de Clèves*, Paris : Euredit, 2000, Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *La Princesse de Clèves*, Paris : Hatier, 2004, Florence Chapiro, *Etude sur La Princesse de Clèves*, Paris : Ellipses, 2009, Jean-Michel Delacomptée, *Passions. La Princesse de Clèves*, Paris : Arléa, 2014 [2012], Denise Werlen, *La Princesse de Clèves*, Paris : Bréal, 2014, Jean Rouhou et Gilles Siouffi, *Lectures de Madame de Lafayette*, Rennes : PUR, 2015.

¹⁴¹² Захваљујемо запосленима у библиотекама универзитета Париз 1, Париз 3, Париз 4, и књижарама Gibert Joseph, Gibert Jeune и Fnac на подацима о учесталости позајмљивања, односно куповине приручника који су у средишту наше пажње.

упутницама (Роу и Сиуфи); најзад, трећи приручник (Делаконте), насумично је одабран међу корпусом приручника без референтне библиографије.

Уџбеници које смо анализирали упадљиво се разилазе у три главне тачке: 1. у анализи протагониста, 2. у тумачењу разлога због којих принцеза исповеда свој „злочин” мужу и 3. у разлозима због којих принцеза одбија Немура када њихова веза постане могућа. Пре него зађемо у анализу текстова сваког од уџбеника, осмотримо их на површинском нивоу — избор референци је индикативан: М. Дифур-Метр и Ж. Милит наводе поменута стилистичка и превасходно јансенистичка изучавања Франсоаз Жевре (1997), Мориса Лога (1971), Жана Менара (1996) и Филипа Селијеа (2000), као и три филмске адаптације романа; ауторке у сопственом читању остварују плодну сарадњу између разноврсних тумачења: родног, јансенистичког, спацијалног итд. Делаконтеова монографија не пружа списак референтне библиографије, а његова анализа суштински је заснована на извесном субјективном импресионизму који није лишен учитавања, о чему ће више речи бити у наставку. Роу и Сиуфи, чија је књига амбициознијег захвата јер настоји да представи читаво фикционално дело госпође Де Лафајет, нуде, последично, исцрпну листу од око сто библиографских референци, међу којима су заступљена и читања у родном кључу из пера Џона Кембела, Натали Гранд, Мирјам Дифур-Метр и Мари-Одил Свицер.

У поглављу посвећеном рецепцији романа, Роу и Сиуфи, пошто буду указали на слабо похвалне анализе лика принцезе из пера Битора, Камија, Жида и Дубровског, нагласиће да је „дуго потмула мизогинија спречавала да се препозна права вредност овог романа приписаног жени, и слабо благонаклоног према мушкарцима. То више није случај. У Сједињеним Америчким Државама, ситуација је чак супротна, захваљујући феминистичком покрету и тенденцији да се дела проучавају више због социолошког интереса него књижевне вредности”¹⁴¹³. Ова опаска, поред тога што учвршћује јаз између контекстуалног и иманентног приступа делу, указује на извешан раскорак између англосаксонских и франкофоних херменеутичких средина: док су англоамерички критичари отворенији за тековине студија културе, овакви приступи у француској академској заједници неретко наилазе на отпор. Роу и Сиуфи помињу и документарца *Nous, les princesses de Clèves* као део реакција на изјаве Николе Саркозија

¹⁴¹³ „Pendant longtemps, une sourde misogynie a empêché de reconnaître à sa juste valeur ce roman attribué à une femme, et peu favorable aux hommes. Ce n’est plus le cas. Aux Etats-Unis, c’est même l’inverse, à cause du mouvement féministe et d’une tendance à étudier les œuvres pour leur intérêt sociologique plutôt que pour leur valeur littéraire.” Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 118.

који је роман оценио као превазиђен и бескористан: у филму се може чути да ученици, углавном пореклом из земаља Магреба, сматрају како се тема романа може актуализовати и односити на положај жене у средини из које они долазе¹⁴¹⁴. Делаконте се не бави питањем рецепције, док Мирјам Дифур-Метр и Жаклин Милит указују на два илустративна тренутка: спор око принцезиног признања мужу у XVII веку и полемику око моралног значаја романа у женским разредима и анализе дубоких мотива принцезиног понашања и „истинске психологије” жене у XIX веку¹⁴¹⁵.

4.2.1.1. Анализе главних ликова

М. Дифур-Метр и Ж. Милит тврде да принцеза, понекад идеализована, осваја читаоце својом „свежином душе, искреношћу, својом тежњом за луцидношћу и својом растрзаношћу” између дужности и страсти¹⁴¹⁶. Анализирајући први опис јунакиње у роману, ауторке подвлаче да је мајка субјекат скоро свих глагола у том одељку, док ћерка „изгледа као да само упија упорне лекције мајке [...] као да је одсутна из текста који јој је посвећен”¹⁴¹⁷. Васпитање које мајка пружа принцези „више је припрема да се издвоји од друштва него да му се прилагоди”¹⁴¹⁸. Роу и Сиуфи скрећу пажњу на замку у коју се може упасти (и у коју, додају, неки критичари упадају) мешајући стварност и фикцију¹⁴¹⁹ при анализи књижевног лика. Ипак, двојица аутора понекад упадају у исту замку позивајући се на анализу Клода Вижеа, утицајну шездесетих година прошлог века, према чијем мишљењу су принцезина скромност и достојанственост одраз „беспримерне егоманије”¹⁴²⁰: располућена између поноситости, гласа савести и наклоности према Немуру, она одаје утисак бића „неспособног за давање себе, што је јако важно у љубави”¹⁴²¹, а њеној себичности супротстављена је мужевљева безинтересна љубав,

¹⁴¹⁴ „[Ils] ont trouvé que le problème posé concernait la condition féminine aujourd’hui dans leur milieu.” *Исто*, стр. 199.

¹⁴¹⁵ В. Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 84: „Au XIXe on se demande plutôt quels sont ses mobiles profonds, et l’on propose un remaniement plus conforme à la morale ou à ce qu’on estime être la « psychologie véritable » d’une femme.”

¹⁴¹⁶ *Исто*, стр. 6: „sa fraîcheur d’âme, sa sincérité, ses efforts de lucidité, son déchirement”.

¹⁴¹⁷ „simple réceptacle de la parole insistante de sa mère [...] comme absente d’un texte qui lui est consacré”, *Исто*, стр. 95.

¹⁴¹⁸ „Elle la prépare [...] plutôt à se distinguer de la société qu’à s’y adapter.” *Исто*, стр. 99.

¹⁴¹⁹ В. Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 99: „Ne nous bornons pas aux explications imputables au personnage. Nous ne sommes pas dans la réalité mais dans une fiction conçue en vue de ses effets. Dans la réalité, les gens sont responsables de leurs choix, et les causes précèdent leurs effets ; dans une fiction, les personnages épousent le rôle que leur assigne l’auteur, et les événements procèdent des effets qu’il vise plutôt que des causes qu’il invente pour les produire.”

¹⁴²⁰ „une égo manie sans égale”, цит. у *Исто*, стр. 93.

¹⁴²¹ „incapable du don de soi, si important dans l’amour”, *Исто*, стр. 95.

сматрају ова двојица аутора¹⁴²². Делаконте осликава идеализовани портрет принцезе чија је спољашњост прилично апстрактна, а унутрашњост празна: „она је лепа, свежа, стидљива, нетакнута, она изазива дивљење свих, идеална девица”, „она је оличење неискуства, сушта чедност”¹⁴²³. Он затим критикује јединственост принцезе „која је могла доживети срећу” да се уклопила у обичаје двора, да би истакао како је „висока цена жеље за изузетношћу”¹⁴²⁴.

Разматрајући ликове принца Де Клева и војводе Де Немуре, у поглављу „Клев и Немур између узвишености и обичне људскости” („Clèves et Nemours entre grandeur et humanité ordinaire”), М. Дифур-Метр и Ж. Милит наглашавају њихове позитивне одлике, али подвлаче и да се „морална величина” ликова неретко спушта на ниво осредњости: љубомора унижава великодушног принца Де Клева до степена „обичног човека” наводећи га да шпијунира своју жену и тиме изазове сопствени „силазак у пакао”¹⁴²⁵. Са друге стране, интензитет војводине страсти и патње дотичу читаоце, али у бити његова „несавесност, сујета и прорачунатост односе превагу”¹⁴²⁶. Роу и Сиуфи нуде квантитативну анализу којом указују да портрет мужа заузима безначајно мало простора у односу на портрет војводе, који се протеже на тринаест редова, односно „чак двадесет седам, ако се узме у обзир приповест о његовим љубавним освајањима”¹⁴²⁷. Иако принц представља „љубавну верност и посвећеност” која се базира пре свега на поштовању у складу са вредностима старе аристократије, аутори истичу да он није задобио наклоност савременика госпође Де Лафајет, цитирајући Валенкурову опаску како публика није имала разумевања за његову неупућеност „у краљевство жеље”¹⁴²⁸. Као оличење новог доконог племства које, немајући ратних ни других обавеза, проводи време у љубавним аферама и сплеткарењу, војвода је заводник са „амбициозном жељом да порази отпор и потчини срце, која се понекад подудара са поносом оних које су му мета”¹⁴²⁹. Он се упорно намеће принцези, нарушавајући њен приватни простор, чак наслађујући се њеном патњом¹⁴³⁰. Ипак, аутори тврде да он није само „обични, пролазни Дон Жуан”¹⁴³¹,

¹⁴²² В. Исто, стр. 93.

¹⁴²³ „Elle est belle, elle est fraîche, elle est timide, elle est immaculée, elle suscite l’engouement de tous, une vierge idéale.”, „elle n’est qu’ignorance. Innocence même.” Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, стр. 34, 36.

¹⁴²⁴ „Mais se vouloir extraordinaire se paye toujours au prix fort.” Исто, стр. 86.

¹⁴²⁵ В. Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 17.

¹⁴²⁶ „L’absence des scrupules, la vanité, le calcul l’emportent”, Исто.

¹⁴²⁷ Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 71.

¹⁴²⁸ Исто, стр. 84.

¹⁴²⁹ „L’ambitieux désir de vaincre une résistance et d’asservir un cœur, auquel répond parfois la fierté de celle qui en sont l’objet”, Исто, стр. 81.

¹⁴³⁰ В. Исто, стр. 83.

¹⁴³¹ „un simple Don Juan éphémère”, Исто.

већ да његов лик пролази кроз сложену еволуцију која доприноси драматичној тензији романа — искреност његове љубави према принцези осигурава му саосећање читалаца: „принцезина уздржаност и моралне врлине подстичу значајан развој онога ко настоји да је буде достојан”¹⁴³². Делаконтеова анализа пружа монолитну и редукционистичку перспективу: он мањак изражајности лика принца Де Клева објашњава његовом „урођеном слабошћу”: пошто је принц други син војводе од Невера, он стога „нема никакву шансу да се допадне госпођици Де Шартр, а још мање да надјача противника када је буде оженио”¹⁴³³. Принц дели са војводом Де Немуром „великодушност сродну алтруизму”¹⁴³⁴. Делаконте доказује ове врлине у војводином случају цитирајући његове следеће мисли: „У овом часу више осећам зло које сам јој учинио него оно којим сам сâм себи код ње наудио”¹⁴³⁵, али заборавља да ова војводина спознаја долази у трећем делу романа, у процесу развоја и померања његовог лика од војајерских и садистичких тенденција, које примећују Роу и Сиуфи цитирајући следећу реченицу као доказ: „Он ипак осети знатно задовољство што ју је довео у ту крајност”¹⁴³⁶.

Основно — уједно и најопасније — ограничење Делаконтеове интерпретације лежи у извесном есенцијалистичком схватању различитости мушке и женске „природе”, урођених полних особина: на пример, у поглављу „Жене” Делаконте примећује да сви женски ликови имају једну заједничку црту: све изазивају стрепњу, све су застрашујуће; „можда и јесу жртве”, истиче критичар, „али саме пристају на то”¹⁴³⁷. Код жена је, према Делаконтеу, *libido dominandi* — жеља за моћи и влашћу — израженија него код мушкараца, и јача од љубавне страсти¹⁴³⁸. Критичар чак закључује да је „престолонаследниковица попут двора: нехотична кушатељка, по урођеној склоности”¹⁴³⁹. Са друге стране, Делаконте сматра да мушкарце карактерише јачи *libido*

¹⁴³² „La réticence de la princesse et sa qualité morale favorisent une importante évolution chez celui qui se veut digne d'elle », *Исто*.

¹⁴³³ „Il n'a aucune chance de plaire à Mlle de Chartres, et moins encore, après l'avoir épousée, de l'emporter sur son rival.” Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, стр. 125.

¹⁴³⁴ „une générosité proche de l'altruisme”, *Исто*, стр. 49.

¹⁴³⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 132.

¹⁴³⁶ *Исто*, стр. 115, цитирано на француском у Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 83.

¹⁴³⁷ „toutes sont redoutables”, „proies, peut-être, mais consentantes”, Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, стр. 87, 92.

¹⁴³⁸ В. *Исто*. Делаконте је и у својим ранијим радовима испољавао исту тенденцију читања мушко-женских односа у роману као представе понизних дворјана подређених доминантним женама. Уп. следећу опсервацију о видуама Де Шартру и Немуру: „Son originalité réside en effet dans son indépendance à l'égard de l'autorité féminine, représentée par la sévère Mme de Thémis, et à l'égard de l'autorité publique, représentée par la reine : comme Nemours rejetant la reine Elizabeth, il choisit l'amour contre le pouvoir, mais aussi contre la femme dominatrice.” Jean-Michel Delacomptée, « Jalousie et rapports de parenté dans la *Princesse de Clèves* », *Littérature*, n° 67, 1987, стр. 119.

¹⁴³⁹ „[...] une tentatrice de la même manière que la cour : sans le vouloir, par une pente naturelle.” Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, 2014, стр. 91.

sentiendi: „Апсолут љубавне страсти је на њиховој страни, док код жена преовлађује жеља за моћи”¹⁴⁴⁰. Разматрајући Немурову учтивост и тананост у опхођењу према принцези, Делаконте сматра да су војводине речи приликом молбе принцези да му опрости што је на трен прекршио опхођење пуно поштовања према њој говор „суптилне и увијене прециозности”; оне потичу из „учтивости коју захтева женска надмоћ, она надмоћ која преображава мушкарце из необазривих мачевалаца у префињене дворјане, смекшане нарави, водећи их ка женственом понашању које се испољава кроз њихово опхођење у љубави”¹⁴⁴¹. Без конкретних текстуалних доказа, Делаконте закључује да „супротно предрасудама госпође Де Шартр, мушкарци, а не жене, показују апсолутну љубав у роману”¹⁴⁴². Женске страсти су „засигурно искрене, али их самољубље претиче”¹⁴⁴³, заједно са озлојеђеношћу и осветољубивошћу. Како би својим хипотезама дао привид легитимности, Делаконте примећује да се лик принцезе, којој је најпре приписао претенциозност, разликује од других жена управо због тога што њој недостаје *libido dominandi*, а има јак *libido sentiendi* — „попут мушкараца”; она „не тежи да икога поседује, већ сања о равноправном браку који се заснива на узајамној љубави”¹⁴⁴⁴. Ипак, у тексту не постоје конкретни докази за оваквом принцезином тежњом — можемо је само претпоставити на основу савета госпође Де Шартр, која јој предочава да једино што може усрећити жену јесте „да воли свог мужа и да буде вољена од њега”¹⁴⁴⁵ — но, читав роман стоји између ове уводне мајчинске лекције и принцезине спознаје о пролазности (брачне) љубави.

Сам Немур, према Делаконтеу, представља пример срамежљивости као доказа „истинске љубави”¹⁴⁴⁶. Да би улепшао његов лик, критичар тврди како „војвода истинској љубави подређује испразна ласкања сујети и заводљивост високог положаја”¹⁴⁴⁷ и пореди га са видамом Де Шартром, коме је сличан по свему, „осим по питању брака” (sic): „Он се понаша као видам. Нема ничег чудног у томе: они су

¹⁴⁴⁰ „[L]’absolu de la passion amoureuse est de leur côté alors que chez les femmes domine la passion du pouvoir.” *Исто*, стр. 11.

¹⁴⁴¹ „préciosité aux ambages délicats”, „de la politesse qu’exige la prééminence des dames, cette prééminence qui, transformant les hommes de bretteurs imprudents en courtisans raffinés, les entraîne, avec l’adoucissement des mœurs, vers la féminité d’actes et de manières que dénotent leurs conduites passionnées.” *Исто*, стр. 114.

¹⁴⁴² „contrairement aux préjugés inculqués par Mme de Chartres, ce sont les hommes qui, dans le roman, font preuve d’un amour absolu, pas les femmes.” *Исто*, стр. 148.

¹⁴⁴³ „sans conteste [...] sincères, mais l’amour de soi les plafonne”, *Исто*, стр. 151.

¹⁴⁴⁴ „[Elle] n’aspire à aucune emprise sur personne et, si elle poursuit un rêve, c’est d’un mariage égalitaire, fondé sur un amour au juste partage.” *Исто*, стр. 133.

¹⁴⁴⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 14.

¹⁴⁴⁶ В. Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, стр. 113.

¹⁴⁴⁷ „Elle préfère [...] l’amour authentique aux plaisirs de la vanité et aux séductions du pouvoir.” *Исто*, 137.

пријатељи, слични су”¹⁴⁴⁸. Ауторке и аутори друга два приручника не описују Немурово понашање као срамежљиво: имајући у виду друштвену норму прикладности, М. Дифур-Метр и Ж. Милит сматрају како се војвода ипак наметљиво „упорно удвара” принцези¹⁴⁴⁹. Роу и Сиуфи дају слично опажање: „његова срећа састоји се у наметљивости: он узнемирује и посрамљује принцезу присиљавајући је да невољно открије своју наклоност”¹⁴⁵⁰. Последња два уџбеника објашњавају појам галантности и друштвених правила опхођења у Француској у XVII веку, наглашавајући двоструке родне стандарде: „Док се за мушкарца каже да је ‘галантан’, у значењу пријатан и учтив, и успех код жена му не каља углед, ‘галантна’ жена увек се сумњичи за непромишљеност, чак и раскалашност”¹⁴⁵¹. Стога не чуди, сматрају М. Дифур-Метр и Ж. Милит, што мајка поклања велику пажњу части, угледу и врлини у саветима које даје принцези, упозоравајући је на опасности завођења и развратности. Врлина на којој инсистира госпођа Де Шартр далеко је од оптимизма једног Молијера или Лафонтена — она настоји, подвлаче ауторке, да ћерки усади подозрење у погледу жеље¹⁴⁵². Роу и Сиуфи такође наглашавају да „1670. године врлина подразумева потчињавање ограничавајућим друштвеним правилима, нарочито за жене”¹⁴⁵³; аутори пружају примере сатиричних ставова према женској галантности Биси-Рабитена или Пола Скарона, пре него што ће закључити како је у XVII веку прељуба мање својствена женама него мушкарцима: „такви типови понашања мање су учестали код жена него што ти женомрски тврде”¹⁴⁵⁴. Делаконте има другачије мишљење у погледу галантности: он сматра да су жене подложније љубавним сплеткама; ако на индивидуалном нивоу изгледа да мушкарци мењају жене колико и жене мушкарце, запажа Делаконте, заправо су жене те које, „попут султанија одлучују о судбини страсти” тргујући мушкарцима.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁴⁸ „il agit à la façon du vidame. Rien de surprenant : ils sont amis, ils se ressemblent.” *Исто*.

¹⁴⁴⁹ Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 4.

¹⁴⁵⁰ „[S]on bonheur consiste à s’imposer à son attention, à la troubler, à la faire rougir, à l’obliger ainsi à lui révéler malgré elle son inclination.” Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 83.

¹⁴⁵¹ „D’un homme on peut dire qu’il est galant, c’est-à-dire agréable et policé, et ses succès féminins ne le déshonorent pas, au contraire. Mais une ‘femme galante’ est toujours suspecte de légèreté voire de débauche.” Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 71.

¹⁴⁵² „Le choix de Mme de Chartres d’instruire sa fille est bien éloigné cependant de l’optimisme éclairé de Molière ou de La Fontaine : c’est la défiance à l’égard du désir qu’il s’agit d’inculquer.” *Исто*.

¹⁴⁵³ „[E]n 1670 la vertu, c’est une soumission aux règles morales plutôt restrictive, surtout chez les femmes.” Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 16.

¹⁴⁵⁴ „[D]e tels comportements sont bien moins fréquents chez les femmes que ne le disent ces misogynes.” *Исто*.

¹⁴⁵⁵ B. Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, 2014, стр. 107: „s’il apparaît qu’au niveau individuel les hommes échangent les femmes tout autant qu’elles les échangent, au niveau général ce sont les femmes qui, tranchant en sultanes le sort des passions, font bon marché des hommes, au sens littéral : elles les remettent dans le circuit des échanges — dans le commerce de la galanterie.”

4.2.1.2. Принцезино признање мужу: чин племените храбрости или охоло слабости?

Сцена принцезиног признања мужу, која је, како смо већ предочили, по мишљењу бројних ауторкиних савременика, што критичара, што читалаца, најпроблематичнија, одувек је изазивала расправе; ни ставови аутора трију приручника поводом побуда из којих се принцеза одлучује на такав корак нису подударни. При набрајању принцезиних разноликих мотива „у којима морал нема удела” — страх од понижења услед осуде света да игра посредничку улогу у афери престолонаследниковице и Немуре, страх од губитка мужевљевог поштовања и подршке — Делаконте, који сматра да принцеза не дела из дужности или врлине, закључује да је главни разлог признања „потреба да себи олакша” ослобађајући се „притиска” који осећа због тајне коју чува¹⁴⁵⁶.

Посебно је занимљиво упоредити анализу М. Дифур-Метр и Ж. Милит са тумачењем које пружају Роу и Сиуфи: наиме, поменуте критичарке истичу племенитост ликова принца и принцезе, потцртавајући и принуде брачне и дворјанске дужности, док Роу и Сиуфи инсистирају, на трагу Вижеа, на принцезиној охолости и интересу. М. Дифур-Метр и Ж. Милит упућују на важност историјског контекста: „Признање се мора разматрати у оквирима дворских стега, којима треба додати женину дужност да се повинује мужу”¹⁴⁵⁷. Ауторке помињу како је окидач признања то што муж принцезу „упорно позива да се врати на двор”¹⁴⁵⁸, и истичу њено оклевање: „можда ћу му учинити нажао, као и себи, ако му их признам”¹⁴⁵⁹, сматрајући да признањем она настоји „да ослободи мужа сумњи гледе свог понашања, као и да му искрено открије осећања”¹⁴⁶⁰. Оне примећују и да овај чин, чији херојски карактер без премца принцеза наглашава, овај „знак љубави и поштовања” настаје из „племенитих порива”: „да останем достојна Вас”¹⁴⁶¹. Током сцене признања „два лика се натичу у узвишености. Принц је растрзан између дивљења, свести о племенитости чина и незнања. Он покушава да се усагласи са њом постављајући се на исту висину”¹⁴⁶². На трагу сличних феминистичких закључака

¹⁴⁵⁶ „la tension dont l’opprime le secret de son amour et le besoin de la relâcher”, *Исто*, стр. 155.

¹⁴⁵⁷ „L’aveu doit se comprendre dans le cadre des contraintes de la Cour, auxquelles s’ajoute le devoir d’obéissance de l’épouse.” Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 80.

¹⁴⁵⁸ „sommée par son mari de revenir à la Cour”, *Исто*, стр. 5.

¹⁴⁵⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 108. Цитирано на француском у *Исто*.

¹⁴⁶⁰ „[Elle] vise à détromper son mari d’un soupçon sur sa conduite autant qu’à lui dévoiler avec sincérité ses sentiments.” *Исто*, стр. 78.

¹⁴⁶¹ „cette ‘marque d’amitié et d’estime’ a des motivations nobles : « me conserver digne d’être à vous » Elle en souligne le caractère héroïque, sans exemple.” *Исто*, стр. 77.

¹⁴⁶² „[...] les deux personnages rivalisent dans le sublime. Le prince est déchiré entre admiration, conscience de la noblesse du procédé et désespoir. Il tente de répondre à cette même hauteur.” *Исто*, стр. 78.

какве смо предочили, између осталог, код Цоан Дежан или Ненси Милер, ауторке наглашавају да у сцени признања први пут чујемо принцезу како проговара, мада је нејасно шта подразумевају под појмом слободе који бисмо ми радије, сходно тексту, назвали потрагом за спокојем: „њена слобода почиње овим изнуђеним признањем које ће пратити ништа мање необична изјава љубави Немуру и коначна одлука о повлачењу из света”¹⁴⁶³.

Роу и Сиуфи наглашавају два момента: прво, принчеву изјаву о ставу који би заузео када би сазнао да његова жена воли другог мушкарца („напустио бих улогу љубавника или мужа да бих је саветовао или да бих је жалио”¹⁴⁶⁴), којим је признање додатно мотивисано; друго, принцезину одлуку да призна мужу „грешну љубав” тумаче потребом да јој он „дозволи да се повуче далеко од заводника”¹⁴⁶⁵. Док су ова два посматрања у потпуности текстуално утемељена, главно питање које постављају Роу и Сиуфи — да ли је реч о „признању из кривице” или „демонстрацији величине”¹⁴⁶⁶ — остаје проблематично. Они сматрају да су принцезине намере и разлози у знатној мери себични и да она не одаје своју тајну из племенитости, већ „јер је сопствени интерес на то приморава”, без објашњења из чега се тај интерес састоји¹⁴⁶⁷. Штавише, реченицу коју Мирјам Дифур-Метр и Жаклин Милит цитирају као доказ принцезиног племенитог оклевања („а ако господин Де Клев буде упоран у томе да ме спречи или да сазна разлог за то, можда ћу му нанети бол, а и самој себи, ако му тај разлог саопштим”) Роу и Сиуфи тумаче као пребацивање одговорности за признање, и последично, патњу коју ће оно изазвати, на мужа¹⁴⁶⁸. Аутори сматрају и да коментар „ако можете” у принцезиној молби мужу: „Упутите ме, сажалите ми се, и волите ме још, ако можете”¹⁴⁶⁹ треба схватити не

¹⁴⁶³ „Sa liberté commence à cet aveu contraint, qu’elle fera suivre d’une déclaration d’amour non moins extraordinaire à Nemours, et de la décision finale de la retraite”. *Исто*, стр. 84. Ипак, за разлику од Ц. Дежан или Н. Милер, ауторке не читају завршетак романа као позитивну, профеминистичку „победу”: „Quant à la retraite, elle ne peut être lue, sans forcer le texte, comme une solution empreinte de l’optimisme qui caractérise l’univers héroïque (topos de la retraite heureuse dans un cadre enchanteur).” *Исто*, стр. 88.

¹⁴⁶⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 54, цитирано на француском у Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 121.

¹⁴⁶⁵ „[P]our échapper à cet amour coupable, elle lui en fait l’aveu, afin qu’il l’autorise à se retirer loin du séducteur”, *Исто*, стр. 64.

¹⁴⁶⁶ „aveu de culpabilité”, „démonstration de la supériorité”, *Исто*, стр. 99.

¹⁴⁶⁷ „elle y est contrainte par son intérêt”, *Исто*, стр. 100. Могуће је, ипак — иако није сагласно Вижеовој интерпретацији на коју се ослањају — да именицу *intérêt* критичари овде не користе с негативном конотацијом *рачуна*, већ у значењу за принцезу *важног питања, питања од значаја*.

¹⁴⁶⁸ „La responsabilité de la douleur du mari est rejetée par avance sur son *opiniâtreté*.” *Исто*, стр. 98.

¹⁴⁶⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 112.

само у значењу „ако је то могуће упркос мојој кривици” већ и као изазов: „ако сте дорасли томе, ако можете досегнути моју моралну величину”¹⁴⁷⁰.

4.2.1.3. Принцезина последња одлука и повлачење из света

Принцезина одлука да одбије војводино удварање и да се повуче са двора такође се тумачи на различите начине. М. Дифур-Метр и Ж. Милит не пружају једно дефинитивно објашњење, већ истичу како „постоје бројна тумачења ове загонетне одлуке, и не може се једна једина одабрати као оправданија у односу на друге. Ауторка је оставила отворен терен за дискусију [...]”¹⁴⁷¹. Читаоци су зато у недоумици да ли принцезин „тужан спокој” представља „само успавану страст, или прибежиште скрханог бића, женску победу, избор разума и дужности, мудрачку атараксију или, пак, први корак ка хришћанској равнодушности према овоземаљском и окретању ка милости?”¹⁴⁷². Било како било, критичарке наглашавају да је принцезина одлука израз њене слободне воље: „Заплет је оријентисан ка неконвенционалном и загонетном расплету установљеном као слободна властита одлука да се одустане од жеље”¹⁴⁷³. Иако су принцеза и војвода за време бала помислили како су једно за друго, главна разлика међу њима остаје, јер су они заправо, „суштински нескладни”: Немур је освајач *à la* Дон Жуан, а принцеза тежи апсолуту искренности и посвећености¹⁴⁷⁴. Најзад, принцезино окретање од света, иако самовољно донета одлука, не може се, тврде критичарке, тумачити као срећно повлачење у некакав *locus amoenus*.¹⁴⁷⁵

Делаконте оштро критикује принцезино последње обраћање војводи, оцењујући га као „чудан говор који војводу сатерава у ћорсокак лишшавајући га сваке слободе”;

¹⁴⁷⁰ „Le dernier mot de la tirade sonne comme un défi. « Aimez-moi encore, si vous pouvez » ne signifie pas seulement : s’il est possible de m’aimer malgré ma culpabilité ; mais aussi : si vous en êtes capable, si vous pouvez vous situer à la même hauteur morale que moi.” *Исто*, стр. 110.

¹⁴⁷¹ „[D]e nombreuses interprétations ont été données de cette énigmatique décision, sans qu’on puisse légitimement en choisir une seule au détriment des autres. La romancière a en effet laissé le débat ouvert.” Myriam Dufour-Maître & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 35.

¹⁴⁷² „une passion endormie, le refuge d’un être brisé, une victoire féminine, le choix de la raison et du devoir, l’ataraxie des sages, ou le premier pas du détachement chrétien vers la charité”, *Исто*, стр. 68.

¹⁴⁷³ „L’intrigue est construite de façon à aboutir à ce dénouement non conventionnel et énigmatique que constitue la décision libre et subjective de renoncer au désir.” *Исто*, стр. 35. Уп. стр. 42: „La construction du nœud et des pics d’intensité, l’ordre de la narration, l’organisation symbolique de l’espace sont autant de moyens au service d’une intériorisation croissante du drame. Les obstacles deviennent purement internes, et la décision finale s’impose alors comme le privilège d’une conscience libre, dont les ultimes replis se dérobent à l’interprétation.”

¹⁴⁷⁴ „[...] ils sont en réalité foncièrement mal accordés : Nemours est un Don Juan, un collectionneur, la princesse, un être épris d’absolu.” *Исто*, стр. 108.

¹⁴⁷⁵ *Исто*, стр. 88.

принцеза затвара војводу у некакву „унапред претпостављену заводничку природу”¹⁴⁷⁶. Војвода устаје против начина на који је третиран, „који га унижава, који га своди на прошла завођења” док принцеза признаје да „себе воли више него њега”¹⁴⁷⁷. Упорност са којом се војвода брани од принцезиних пребацивања представља „побуну против свођења на статус објекта који му она приписује, захтев за признањем сопствене — незаменљиве — вредности у свету потчињеном женској надмоћи”¹⁴⁷⁸. Он је преклиње да му верује, користећи „челични аргумент”: у њој се стичу сви квалитети који вољену жену чине достојном обожавања, а супругу достојном поштовања¹⁴⁷⁹, редак спој задовољства и врлине¹⁴⁸⁰. Критичар превиђа да ове речи одају и војводина надања да ће спознати срећу тиме што ће се оженили изузетном женом. Само пар редова раније, он изговара чувене речи: „какву авет од дужности супротстављате ви мојој срећи?”¹⁴⁸¹ — феминистичке критичарке и критичари учили су ово инсистирање на првом лицу једнине: читав пасус обилује заменицама и придевима *ја, мој, моја, мене, мени* које се односе на Немур и његову срећу¹⁴⁸². Коначно, Делаконте сматра да нараторски коментар како су „године прошле” пре него што се Немур одрекао своје љубави и окренуо другој жени, „не показује његову несталност (напротив, он доказује ретку постојаност), већ сведочи о немогућности мушкараца да сруше доминацију жена”¹⁴⁸³. Критичар поглавље завршава необјашњеним закључком да „одрицањем које намеће и које неће преиспитати, принцеза поступа попут жена са двора, ни мање ни више”¹⁴⁸⁴.

¹⁴⁷⁶ „un curieux discours, en forme d’impasse, qui le prive de toute liberté”, „Elle l’emprisonne dans la nature qu’elle lui présuppose.” Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, 2014, стр. 107.

¹⁴⁷⁷ „Il s’insurge contre l’injustice d’un traitement qui le rabaisse à ses succès passés.” „elle reconnaît qu’elle s’aime plus qu’elle ne l’aime.” *Исто*, стр. 109.

¹⁴⁷⁸ „Son obstination traduit une révolte contre la réduction au statut d’objet qu’elle lui inflige, une revendication de sa valeur propre, donc irremplaçable, au sein d’un monde soumis au pouvoir féminin.” *Исто*.

¹⁴⁷⁹ В. *Принцеза Де Клев*, стр. 170–171: „судбина је хтела да заволим особу која је најдостојнија поштовања; видео сам у њој све оно што вољену жену чини божанственом; она ме не мрзи, а у њеном понашању налазим само оно што се може пожелети код једне жене! Јер, напослетку, госпођо, ви сте можда једина особа у које су се те две ствари нашле у таквој мери у каквој се налазе у вама. Сви који се жене онима које воле и које њих воле стрепе женећи се и страхују да им жене не покажу према другима исто понашање какво су имале према њима; али код вас, госпођо, нема се чега бојати, и човек налази само поводе дивљењу.”

¹⁴⁸⁰ Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, 2014, стр. 140: „Tout l’entretien final retentit de la confiance qu’il la conjure de lui accorder. Son plaidoyer repose sur un argument de fer : en l’épousant, il trouverait dans sa personne « tout ce qui peut faire une adorable maîtresse » et dans sa conduite « tout ce qui peut être à désirer une femme ». Se réaliserait alors la synthèse exceptionnelle du plaisir et de la vertu, unique moyen, à la cour, d’établir dans la durée la passion conjugale.”

¹⁴⁸¹ *Принцеза де Клев*, стр. 170.

¹⁴⁸² В. на пример Peggy Trzebiatowski, *нав. чланак*.

¹⁴⁸³ „Qu’en définitive, « des années entières s’était passées » avant qu’il renonce à sa passion sans espoir, ne démontre pas sa futilité (il fait preuve au contraire d’une rare constance), mais témoigne de l’incapacité des hommes à renverser la domination des femmes.” Jean-Michel Delacomptée, *нав. дело*, 2014, стр. 109–110.

¹⁴⁸⁴ „Par le renoncement qu’elle impose et sur lequel elle ne reviendra pas, Mme de Clèves agit à la ressemblance des femmes de la cour, ni plus ni moins.” *Исто*, стр. 110.

Саму књигу закључиће објашњавањем принцезине одлуке на сличан, нејасан начин: „Иако делује да зна зашто одбија брачну понуду, принцеза заправо уопште не зна из којих разлога то чини”¹⁴⁸⁵. Најзад, она се „не повинује захтевима части, већ страху од срамоте”¹⁴⁸⁶.

Жан Роу и Жил Сиуфи се пре свега држе квантитативне анализе, наговештавајући да принцеза помиње своју *дужност* удовице чак осамнаест пута¹⁴⁸⁷. Затим, подвлаче да она тежи спокоју, једном од главних оновремених идеала, посматрано из епикурејске или стоичке перспективе књижевности XVII века¹⁴⁸⁸. На трећем месту, поносита принцеза Де Клев не би могла поднети губитак контроле над собом који би се неминовно десио када би постала „играчка” некога ко би је наводио да се „клацка од радости до бола, од љубави до непријатељства и обратно”¹⁴⁸⁹. Занимљиво је запазити да ова два аутора подвлаче како неки критичари, попут Дубровског и Вижеа, преувеличавају ово објашњење, тврдећи да „њена одлука представља сушти егоизам (Дубровски), „крајњи напор сопственог идолопоклонства (Виже)”¹⁴⁹⁰, а истовремено сопствено читање темеље на хипотези о принцезином наглашеном самољубљу. Као четврто и најважније, Роу и Сиуфи наводе да се принцеза плаши љубоморе коју је већ осетила. Мода писања других романа са срећним завршетком је прошла, подвлаче критичари, и на сцену су ступиле трезвеније и мање идеализоване кратке приповести. На крају, подвлаче мајсторство ауторке која је тумачење циљано оставила читаоцима на вољу.¹⁴⁹¹

4.2.1.4. Закључак

Која су становишта и интерпретативне оријентације понуђени гимназијалцима и студентима у корпусу који смо анализирали? Приручник Мирјам Дифур-Метр и Жаклин Милит упознаје ученике са принцезом, која, пасивна и идеализована на почетку романа, све више узима реч како нарација одмиче. Она успева да гане читаоца својом унутрашњом борбом, растрзана између два великодушна и племенита мушкарца, који

¹⁴⁸⁵ „En dépit des apparences, Mme de Clèves ignore totalement pourquoi elle refuse l’offre de mariage.” *Исто*, стр. 154.

¹⁴⁸⁶ „[Elle] n’obéit pas aux exigences de la gloire, mais à la douleur de la honte.” *Исто*, стр. 160.

¹⁴⁸⁷ Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 107.

¹⁴⁸⁸ В. *Исто*, стр. 108.

¹⁴⁸⁹ „[L]a fière princesse de Clèves souffrait d’être dépossédée d’elle-même, devenue comme le jouet d’un autre qui pouvait la faire basculer de la joie à la douleur, de l’amour à l’hostilité ou inversement.” *Исто*, стр. 109.

¹⁴⁹⁰ „« Sa décision est d’un égoïsme total » (Dobrovsky) ; « le dernier effort de l’idolâtrie de soi » (Vigée)”, цит. у *Исто*.

¹⁴⁹¹ „[...] elle se complaît dans l’ambiguïté. Elle a voulu un dénouement richement énigmatique, porteur de plusieurs solutions susceptibles de nourrir longtemps la réflexion du lecteur.” *Исто*, стр. 110.

посрћу у осредњост из различитих разлога. Притиснута војводиним наметљивим удварањем и мужевљевим инсистирањем да се врати на двор пун љубавних и иних сплетки, принцеза откривањем својих осећања мужу покушава да докаже честитост својих поступака. Завршетак романа — њено признање и повлачење из света — може се тумачити, између осталог, као израз слободне воље и властитог избора, премда без срећног исхода. Ако се пак, ученици окрену Делаконтеовој анализи, увидеће да принцеза, иако другачија од осталих жена, застрашујућих, заводљивих, жељних моћи и доминације, осветољубивих и сујетних, управо поступа као оне, одбијајући војводу коме приписује непроменљиву заводничку природну склоност. Сам Делаконте, пак, попут „фалусног критичара” у дефиницији Мери Елман, женским ликовима приписује негативну „природу”, а мушкарцима позитиван *libido sentiendi* (који у његовом тумачењу збуњујуће осцилира између „сензуалне жеље” и „аутентичне љубави”). Делаконте често упада у бинаристичку замку која резултира некохерентношћу: у једном тренутку подвлачи како су мушкарци, сви приказани у позитивном светлу у његовом читању, пуни поштовања у опхођењу, постали углађени и учтиви јер их је женска превласт натерала да усвоје ове одлике, а онда те исте одлике проказује као смицалице застрашујућег супротног пола. Његов есенцијалистички приступ почива на подразумевању мушке и женске психологије, природно различитих. На двору где жене „стављају мушкарце на тржиште галантних сплетки”, принцеза среће два суптилна мушкарца — свог мужа и војводу; притиснута тајном коју крије, она признаје своја осећања првом, а другог одбија не знајући зашто, највероватније из страха да ће угрозити углед, сматра Делаконте. На крају, заједно са интерпретацијом М. Дифур-Метр и Ж. Милит, опсежна анализа Ж. Роуа и Ж. Сиуфија представља драгоцен знак отварања ка родно заснованим приступима роману комбинованим са „традиционалнијим” тумачењима: са становишта ове двојице критичара, које није догматско, пошто нуде више тачака гледишта, мада неретко потенцирају аспекте који су служили као аргументи тумачима негативно „настројеним” према принцези — принцеза, одгајана у духу строгих и рестриктивних моралних начела, располађена је између некадашњих аристократских вредности — поштовања и захвалности према мужу, коме непрестано доказује своју јединственост и супериорност у односу на друге жене, и новог дворског света којим се крећу заводници попут војводе Де Немуре, вођени задовољством и освајањима која ласкају њиховој сујети. Важно је што аутори не нуде поларизовано виђење ликова, већ разложно подвлаче еволуцију лика војводе. Поред тога, Роу и Сиуфи посвећују читаво поглавље значају романа у савременом свету и доприносу читалаца његовим значењима.

Овом упоредном анализом настојали смо изнети аргументе у корист потребе за разноликим тумачењима а против потенцијално штетног субјективног читавања. Посматрање једног класичног дела, старог преко три века, у светлу новијих интерпретативних теорија доказује вечну интеракцију између текста и социокултурног хоризонта његових рецепијената. Критичари имају одговорност да очувају метаинтерпретативну свест о одјеку и утицају њихових тумачења, то јест о идеолошким становиштима¹⁴⁹² која нуде рецепијентима. У наизменичном херменеутичком ходу између текста и његовог контекста, приде деконтекстуализовано/анахронистички пролазећи кроз хоризонт читалаца удаљених преко три века од епохе у којој је дело настало, важно је не заборавити да текстуално неутемељене генерализације пренете ученицима могу ојачати бинарне опозиције које родно засновани приступи теже да превазиђу. Поступци изолованог сагледавања текстуалних елемената без довођења у везу са целином/другим елементима, „тријаже” делова који подупиру унапред дефинисане закључке тумача, истицања у први план детаља који у тексту нису приказани као суштински релевантни, неке су од стратегија које, поред интерпретативне погрешке, за последицу могу имати фосилизацију есенцијалистичких стереотипних погледа на свет, односно, у конкретном случају романа *Принцеза Де Клев*, на полну „природу” и односе међу половима.

4.3. Рецепција дела госпође Де Лафајет на српско-хрватском језичком подручју

Како уочава Љиљана Глумац-Томовић у монографији о рецепцији књижевности француског класицизма на простору бивше Југославије до 1975. године, „нема деценије, изузев деценије обележене Другим светским ратом, да се није појавио понеки текст о најистакнутијем романописцу XVII века”¹⁴⁹³. Уз понеки изузетак на који ће бити указано у наставку, пажња домаће књижевне критике и читалачке публике, када је реч о делу госпође Де Лафајет, искључиво је усмерена на роман *Принцеза Де Клев*¹⁴⁹⁴. Приметимо

¹⁴⁹² Подсећамо да појам идеологије схватамо у значењу дискурзивних пракси одређеног културног система, то јест одређеног посматрања стварности.

¹⁴⁹³ Љиљана Глумац-Томовић, *Француски класици на српскохрватском језичком подручју*, Београд: Научна књига, 1991, стр. 36.

¹⁴⁹⁴ Овоме је засигурно допринела чињеница да је остатак дела госпође Де Лафајет дуго био занемарен и од стране матичне критике, или вредносно процењен као другоразредна литература. Тај суд се уочава, на пример, и у краткој белешки о ауторки с краја Политикиног издања превода *Принцезе Де Клев* из 2005. године, у којој можемо назрети и депрецијативно виђење прециозне књижевности: „Лафајет Мери-Мадлен (1634–1693), француска књижевница би била само добар епигон прециозне литературе да није 1678. објавила ремек дело, *Принцезу Де Клев (La Princesse de Clèves)*” (стр. 169).

да ни крајем прошлог и почетком нашег века интересовање за најпознатији роман француског класицизма не јењава: између осталог, 2002. године Алфа у Београду издаје роман у оквиру збирке „Библиотека Мегахит”, а 2005. Политика га штампа у 10.000 примерака у оквиру серије „Библиотека Бестселер”. „Мегахит” и „бестселер”, који не престаје да заокупља пажњу матичне критике, роман *Принцеза Де Клев* је у XXI веку на српско-хрватском језичком подручју и предмет три научна чланка и поглавља пет монографија, као и једног дипломског, једног мастер¹⁴⁹⁵ и једног магистарског рада. Први (и једини) превод романа из пера преводиоца Живојина Живојиновића датира из 1953. године, а од тада је роман поново штампан 1961, 1966, 1976, 1979, 1981, 1984, 1988, 1989, 1991, 2002 и 2005. године, најчешће у издању суботичке Минерве и београдске Народне књиге. О занимању за дело госпође Де Лафајет сведочи и већ поменути превод њене новеле *Кнегиња Де Монпансије* из пера Оливере Милићевић 2000. године.¹⁴⁹⁶

4.3.1. Почетак XX века: буђење интересовања

Према Љ. Глумац-Томовић, дело госпође Де Лафајет од српских истраживача француске књижевности први пут помиње Урош Петровић у књизи *Иполит Тен, историчар књижевности XVII века*, објављеној на француском језику у Паризу 1907. године.¹⁴⁹⁷ Критикујућу Тенову тезу о утицају средине на писца и његову жељу да подвргне књижевну критику методи природних наука, Петровић му замера да не познаје разлике између прве и друге половине XVII века, тј. аристократске и грађанске књижевности које им припадају, те да посвећујући највише пажње датумима и спољашњем оквиру, а мање психолошкој анализи, истиче у први план историјске околности на уштрб јединствености генија госпође Де Лафајет.¹⁴⁹⁸ Међутим, госпођа Де Лафајет и њено дело споменути су и раније, у тексту Анђелије Поповић „Знатније књижевнице у страних народа” објављеном у календару *Српкиња* 1896. године, а написаном у Бечу 1895.¹⁴⁹⁹ Трасирајући најзначајнија женска имена у светској

¹⁴⁹⁵ Предмет другог мастер рада, којим се овде нећемо бавити будући да није уско везан за нашу тему, јесте анализа филмских екранизација за које је роман *Принцеза Де Клев* послужио као директан предложак или инспирација: в. Тијана Јовановић, „Les adaptations cinématographiques de *La Princesse de Clèves*”, мастер рад, Београд, Филолошки факултет, 2015.

¹⁴⁹⁶ Госпођа де Лафајет, „Кнегиња Де Монпансије”, превела Оливера Милићевић, *Писмо*, бр. 60–61, 2000, стр. 174–193.

¹⁴⁹⁷ Љиљана Глумац-Томовић, *нав. дело*, стр. 36.

¹⁴⁹⁸ Uroš Petrović, *H. Taine, historien littéraire du XVIIe siècle*, Paris : Bonvalot-Jouve, 1907, стр. 50.

¹⁴⁹⁹ О ауторки текста нису остали забележени подробнији биобиблиографски подаци; в. <<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr-lat/authors/andjelija-popovic>>.

књижевности од Сапфо до Кармен Силве (Carmen Silva), ауторка се у овом кратком прегледу осврће на дела пет значајних француских књижевница, од Маргерите Наварске, преко Мадлене де Скидери, госпође Де Лафајет, госпође Де Севиње, до Жорж Санд. О госпођи Де Лафајет забележила је како је „под утицајем најђенијалнијих људи тога доба, као херцега Ла Рошфукола, Лафонтена, Хиеа и Сегреа, написала [...] своје најбоље романе, од којих ваља поменути ‘Принцеза од Клеве’, ‘Заида’ и ‘Живот Ханријете енглеске’”¹⁵⁰⁰.

Чланак Светислава Петровића „Један француски роман из XVII века: ‘Кнегиња Де Клев’ од г-ђе Де Лафајет” из 1912. представља штампани део предавања које је аутор одржао исте године у Француском књижевном друштву. Петровић том приликом примећује да је назив дела чувен, али да само дело није довољно познато, што је, додаје, штета јер се „губи једна лепа поука и једно велико уживање”¹⁵⁰¹. Он најпре излаже дугачак резиме романа уз репрезентативне цитате делова у сопственом преводу. У другом делу предавања даје оцену дела које описује као „стапање морала и поезије”¹⁵⁰², истичући његове заслуге. *Принцеза Де Клев* је, наглашава аутор, психолошки, морални, историјски роман (списатељици замера, додуше, улепшану слику француског двора) и роман нарави. Он нашироко хвали сликање осећања и стил госпође Де Лафајет и сматра да је фатална, неодољива и необјашњива сила љубави која бије битку са разумом „насликана с тананошћу и прозирношћу које се не могу превазићи”¹⁵⁰³. Упоредујући госпођу Де Лафајет са хирурзима људског срца попут Волтера (Voltaire) или Маривоа (Marivaux), Петровић тврди да је дело актуелно и три века касније захваљујући вичној и верној представи сложеног механизма страсти. У борби те страсти са дужношћу критичар види блискост госпође Де Лафајет са Корнејевим схватањима и подвлачи: „Гђа Де Клев не понавља са нашим модерним јунакињама да она има ‘право на срећу’ и да је њено осећање божански пламен; напротив, она га сматра као уљеза, непријатеља”¹⁵⁰⁴. Принцезино признање мужу Петровић оцењује као „ствар изванредну, херојски јединствену”¹⁵⁰⁵, додајући да, ипак, постоји и један „егоистички” разлог за одбијање Немуре: поред бриге за спокој и морал у аристократском свету уздржавања, достојанства

¹⁵⁰⁰ Анђелија Поповић, „Знатније књижевнице у страних народа”, *Српкиња, илустровани календар за наш женски свет*, ур. Јован Поповић, Велика Кикинда: Штампарија С. Миленковић, 1896, стр. 48.

¹⁵⁰¹ Светислав Петровић, „Један француски роман из XVII века: ‘Кнегиња де Клев’, од г-ђе де Лафајет”, *Српски књижевни гласник*, књ. XXVIII, св. 8, 1912, стр. 584.

¹⁵⁰² Исто, стр. 594.

¹⁵⁰³ Исто, стр. 591.

¹⁵⁰⁴ Исто, стр. 593.

¹⁵⁰⁵ Исто.

и углађености, она је свесна да је љубав, ма колико јака, пролазна. На крају, роман госпође Де Лафајет је, према оцени критичара, дело за пример, јер представља отклон од дугих и замршених прециозних романа својим деликатним, отменим и умереним стилем, јасноћом, сликањем личности своје епохе и једноставном радњом, због чега се за списатељицу „без претеривања може рећи да је она створила роман у Француској”¹⁵⁰⁶.

4.3.2. Међуратни период: спорадични помени

Међуратни период доноси само понеки осврт на значај романа *Принцеза Де Клев* у неколико реченица у оквиру историја француске књижевности (Павле Митровић 1919, Славко Жежић 1928, Љубомир Петровић 1929, Светислав Баница 1931)¹⁵⁰⁷, без нових расветљавања или дубље анализе дела. Занимљиво је, међутим, споменути паралелу Љубомира Петровића: пишући о Ла Рошфукоу, највећем пријатељу госпође Де Лафајет, аутору *Максима* из којих извиру дубоки песимизам и горчина, Петровић подвлачи да су

[...] *Максима* и *Кнегиња Де Клев*, две књиге које треба читати једну за другом, да би се осетила и сва вредност *Максима* и сва чар *Кнегиње Де Клев*. Ла Рошфуко је нашао да, углавном, врлина не постоји, и, ако је каткад и има, она је врло ретка. *Кнегиња Де Клев* приказује тај редак случај, случај скоро невероватан, двоструко невероватан [...] У овом случају и врлина без лицемерства иде до мучења.¹⁵⁰⁸

Из истог периода датира и Милачићев приказ критичког издања *Принцезе Де Клев* из 1934. године, са уводом Албера Каза (Albert Cazes). Аутор оцењује да Казов увод представља „последње резултате биографских и књижевноисторијских истраживања о писцу *Кнегиње Де Клев*”¹⁵⁰⁹ јер на шездесет страна доноси све што је битно о ауторки, епохи и роману, објашњавајући његов успех са стилског и психолошког становишта и указујући на утицај који је дело остварило на потоње ауторе.

У међуратном периоду дело госпође Де Лафајет споменуто је два пута и у јавним говорима и предавањима. Приликом откривања Споменика захвалности Француској на Калемегдану 11. новембра 1930. године, Богдан Поповић одржао је на француском

¹⁵⁰⁶ Исто, стр. 597.

¹⁵⁰⁷ В. Глумац-Томовић, *наведено дело*, стр. 37.

¹⁵⁰⁸ Љубомир Петровић, „Наше срце и Ла Рошфуко”, у *Студије из француске књижевности*, Београд: Савременик СКЗ, 1935, стр. 47–48.

¹⁵⁰⁹ Dušan Milačić, „Madame de Lafayette: ‘La Princesse de Clèves’, Texte établi et présenté par Albert Cazes (Les Belles lettres, Paris, 1934)”, *Srpski književni glasnik*, Београд, br. 3, knjiga XLI, 1934, стр. 230.

језику говор о француском генију кроз векове, поменувши да су међу француским књижевницима „сасвим првога реда”, којима нико „није раван [...] у светској књижевности”¹⁵¹⁰, најзначајнији приповедачи госпођа Де Лафајет, Балзак (Balzac), Флобер (Flaubert), Алфонс Доде (Alphonse Daudet), Мопасан (Maupassant). Овај говор уврштен је у текст „Дуг човечанства Француској”, прештампан у *Књизи о Француској*, збирци текстова и говора најумнијих југословенских имена међуратног периода штампаној у јуну 1940. године.¹⁵¹¹ Такође, Властоје Д. Алексијевић спомиње госпођу Де Лафајет међу значајним француским књижевницама у предавању „Наша жена у књижевном стваралаштву” на новосадском Народном универзитету 5. фебруара 1941, преточеном у есеј и објављеном исте године, а прештампаном у часопису *ПроФемина* из 1994.¹⁵¹²

4.3.3. Од средине до седамдесетих година XX века: златно доба

У послератном периоду особито се истичу радови Душана Милачића. У обимном предговору издању превода романа *Принцеза Де Клев* из 1953. године Милачић износи податке о животу и делу госпође Де Лафајет, о питању атрибуције романа које је дуго времена окупирао критичаре и биографе, о критичкој рецепцији романа у Француској и оцени француских аутора. Критичар затим даје резиме и оцену дела чија је главна тема надметање страсти и дужности и које је двоструко значајно: и као слика друштва свога доба, епохе Луја XIV, под велом двора Анрија II, иако знатно улепшана, како је већ Светислав Петровић приметио, али на чије је наличје ипак указано (амбиција, љубавне интриге, интереси и сплетке) и, далеко значајније, као драгоцен психолошки документ свога века, али и вечних људских истина, анализа „правих истинитих страсти”¹⁵¹³.

Милачић 1956. године у монографији *Есеји из француске књижевности* први есеј посвећује госпођи Де Лафајет, сумирајући већ изнете ставове и дубље разматрајући поређења са Корнејем и Расином. Критичар најпре истиче да је „речено да је *Принцеза Де Клев* у суштини једна Корнејева морална идеја коју је обрадио Расин, то јест, сведена

¹⁵¹⁰ „Говор г. Богдана Поповића”, *Правда*, бр. 307, 12.11.1930, стр. 2. Текст је преузет са странице <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:ppissue:UB_00042_19301112|article:pageDiv2> 5.7.2018.

¹⁵¹¹ Богдан Поповић, „Дуг човечанства Француској”, *Књига о Француској*, Београд: Друштво пријатеља Француске, 1940, стр. 35–46.

¹⁵¹² Vlastoje Aleksijević, „Naša žena u književnom stvaranju”, *ProFemina*, br. 1, 1994/95, стр. 164–181.

¹⁵¹³ Душан Милачић, Предговор у *Принцеза де Клев*, Госпођа де Лафајет, Нови Сад: Братство и јединство, 1953, стр. 26.

готово на епизоде и узгредности”¹⁵¹⁴. Међутим, он нијансира ову тврдњу подвлачећи да, за разлику од немилосрдне, јаке и неумитне воље Корнејевих јунака сигурних у себе, „дух је јасан, али воља више није онако снажна и моћна [...] Принцеза Де Клев зна добро шта треба да чини, али колико је суза и патњи стаје њено жртвовање љубави, њена верност дужности”¹⁵¹⁵. Стога она бежи од Немура и пати када изгуби мајчину подршку и ослонац, насупротив Корнејевим јунацима који се без проблема сусрећу и у кризним ситуацијама.¹⁵¹⁶ Приписујући својим јунацима људске слабости, госпођа Де Лафајет их чини ближим нама и достојнијим дивљења јер су победу извојевали у тешкој борби, истиче Милачић. Још један поступак који чини јунакињу истинитијом, иако умањује величину њене жртве, јесте, као што је већ Светислав Петровић уочио, принцезин страх „да веже свој живот за човека у чију постојаност не верује, који је неће више волети кад буде задовољио своју страст”¹⁵¹⁷. Милачић додаје да на тај начин списатељица истовремено осуђује и „психу дворског племства”¹⁵¹⁸, разузданост дворјана своје епохе. Најзад, аутор наглашава новину коју је госпођа Де Лафајет донела у француску књижевност: уместо младих љубавника који полако откривају осећања, изнета је драма удате жене, деликатним и одмереним стилем „тако да понекад зажалимо што силовите душевне драме, грозничаве унутрашње борбе, узрујаности и немире љубоморе, не слика са више жестине и суровости”¹⁵¹⁹. Уз то, док је муж у позоришту и приповедној књижевности до тада најчешће сликан у виду „неког смешног звекана и дедака”¹⁵²⁰, принц Де Клев се приказује сасвим другачије: племенит, симпатичан, дирљив, што драму чини још већом.

Краћи текст „Роман о љубави која се одриче себе”, предговор издању романа из 1966. године, Слободан Витановић започиње прегледом културно-историјских околности које су условљавале ток развоја француског романа, истичући да је ипак *Принцеза Де Клев* од појаве „би[ла] примљен[а] као нешто ново, изузетно, много више као неочекивана вредност [...], него као круна у развоју једнога жанра”¹⁵²¹. Поред

¹⁵¹⁴ Душан Милачић, *Есеји из француске књижевности*, Београд: Просвета, 1956, стр. 17.

¹⁵¹⁵ *Исто*, стр. 25.

¹⁵¹⁶ Овом ставу исте године супротставља се Слободан Галогажа, истичући да је роман госпође де Лафајет „верна транспозиција у прози Корнејевих драмских јунака и јунакиња, који снагом воље тријумфују над страстима”. В. Slobodan Galogaža, „Tananost psihologije i čar životnosti”, *Beogradске novine*, 20.11.1953, стр. 6.

¹⁵¹⁷ Душан Милачић, *Есеји из француске књижевности, нав. дело*, стр. 20.

¹⁵¹⁸ *Исто*.

¹⁵¹⁹ *Исто*, стр. 23.

¹⁵²⁰ *Исто*, стр. 24.

¹⁵²¹ Слободан Витановић, „Роман о љубави која се одриче себе”, Предговор у: Госпођа де Лафајет, *Принцеза де Клев*, Београд: Нолит, 1966, стр. 7.

основних биографских података, аутор разматра питање зашто је госпођа Де Лафајет своја дела потписивала Сегреовим именом: наиме, достојанство и углед племства нису дозвољавали бављење списатељским позивом, а госпођа Де Лафајет има додатну препреку: „будући грофица и, уз то, жена”¹⁵²². Витановић особито ставља акценат на анализу лика принцезе Де Клев и спорних места која су критичари замерали роману, првенствено „психолошку невероватност принцезиног признања мужу”¹⁵²³, које је готово надљудско. Аутор се позива на у то доба „популарну” горепоменућу психолошку студију Клода Вижеа, који, између осталог, описује подсвесно значење признања као чин замене изгубљене мајке мужем. Другу спорну тачку — коинциденцију Немуровог присуства у летњиковцу у току сцене признања — критичар такође анализира позивајући се на модерна структуралистичка тумачења Жана Русеа о симболици посматрања. У закључку подвлачи да је роман дело изузетног стила и да госпођа Де Лафајет ликове слика „дискретним сенчењем, финим сликањем једва ухватљивих прелива”¹⁵²⁴. У дворском друштву које инсистира на барокном привиду и спољашњости, „идеал изузетних и најузвишенијих био је да успоставе склад између спољног изгледа и суштине бића”.¹⁵²⁵ Принцеза до смрти тежи овом идеалу, свесна да је љубав ирационално осећање које разумом не може бити потпуно побеђено.

У својим потоњим студијама о класицизму, Слободан Витановић ће се само упутно, у монографијама посвећеним историји француске књижевности, освртати на дело госпође Де Лафајет, и то или у облику кратког био-библиографског додатка¹⁵²⁶, или приликом проматрања проблема разума у француском друштву и књижевности XVII века¹⁵²⁷.

Исте 1966. године појављује се приказ из пера Миодрага Рацковића, под насловом „Унутрашњи пејзаж”. Основна намера аутора јесте да оповргне, по његовом мишљењу, погрешно поређење *Принцезе Де Клев* са Корнејевим трагедијама које, у ствари, проистиче из општих начела класицизма и моралних схватања епохе. Парадокс у роману, тврди приказивач, лежи у чињеници да свест и сазнање о фаталној снази љубави почиње слабљењем разума, а катарза долази „у облику поновно успостављене моралне

¹⁵²² Исто, стр. 8.

¹⁵²³ Исто, стр. 9.

¹⁵²⁴ Исто, стр. 12.

¹⁵²⁵ Исто, стр. 8.

¹⁵²⁶ Видети Nikola Banašević, Mihailo Pavlović, Midhat Šamić i Slobodan Vitanović, *Francuska književnost od srednjeg vijeka do 1683*, knjiga I, Beograd: Nolit, 1976, стр. 283.

¹⁵²⁷ В. Поетика Николе Боалоа и француски класицизам, Београд: Српска књижевна задруга, 1971, стр. 101 и *Епохе и правци у француској књижевности, Историја критичких појмова, I deo. Od početaka do просвећености*, Београд: Ћигоја штампа/Slobodan Vitanović, 2006, стр. 203.

равнотеже, без обзира на последице које је поремећај оставио у односу на судбине јунака¹⁵²⁸. Занимљивост у анализи лика принцезе лежи у истицању најпре њеног неискуства младе девојке, удате из рачуна за знатно старијег мужа¹⁵²⁹ („она је потресена осећањима која са неискуства не може да рационализује¹⁵³⁰), потом и њене моралне надмоћи над ликовима мужа и Немура: функција првог је у томе што су његове сумње „објективизирани унутрашње грижње и неспокоји саме принцезе Де Клев”, а други има улогу да „душу принцезе Де Клев окрене испитивању¹⁵³¹. Тумачење Миодрага Рацковића разликује се од мишљења других критичара у констатацији да је самосвест принцезе у неку руку „прикривени облик страсне потребе за господарењем¹⁵³² — слично читавање видели смо у интерпретацији Жан-Мишела Делаконтеа. Када љубав постане могућа по мужевљевој смрти, она је неће прихватити, сматра Рацковић, не из страха да ће се Немурова ватра брзо угасити, на шта се отворено позива, већ из охолости и зббње да јој се не „пребаци да је само чекала на смрт господина Де Клева и да је тиме њена жртва била једна врста лицемерја¹⁵³³. Дозволимо себи на овом месту кратку дигресију: занимљиво је да је овакав закључак, у случају *Принцезе Де Клев* не потпуно утемељен у тексту јер се може наслутити превасходно из разлога због којег Немур и видам Де Шартр погрешно претпостављају да ће принцеза временом променити одлуку, али не и из јунакињиних речи и поступака¹⁵³⁴, применљив на кратку причу *Несрећна*

¹⁵²⁸ Миодраг Рацковић, „Унутрашњи пејзаж”, приказ *Принцеза де Клев*, Госпођа де Лафајет, *Књижевност*, јули–август 1966, стр. 99.

¹⁵²⁹ Приметимо да се у роману нигде ни оквирно не спомиње старост принца Де Клева, осим што је наговештено да за своје године испољава неуобичајену разборитост, што пре води закључку да није осетно старији од госпођице Де Шартр: „[...] био је храбар и штедар, а имао је разборитост каква се ретко налази заједно с младошћу.” (*Принцеза Де Клев*, стр. 9–10), „[...] госпођа Де Шартр јој рече да у г. Де Клева има толико узвишености и добрих особина и да он показује толико разборитости за своје године да ће она, ако осећа да јој наклоност говори да се уда за њега, на то с радошћу пристати.” (*Исто*, стр. 24). Рацковићево запажање, као и податак да су Жан Кокто (Jean Cocteau) и Жан Деланоа (Jean Delannoy) за филмску адаптацију романа из 1961. године улогу принца Де Клева поверили глумцу Жану Мареу (Jean Marais), знатно старијем од главне глумице Марине Влади (Marina Vlady), можда сведоче о степену уврежености стереотипа који неретко представља заплет многих књижевних дела (довољно је помислити на Молијерове комедије) — удају младе девојке из рачуна за много старијег мужа ког не може заволетити, између осталог, и због његових година. Ово је случај са, на пример, новелом *Грофица Де Танд*, у којој гроф Де Танд своју супругу на почетку брака посматра као дете (а она њега, пак, воли, о чему ће више речи бити касније). Удаљавањем од овог типичног заплета, то јест организовањем приче око троје младих људи, роман *Принцеза Де Клев* добија на драматичности.

¹⁵³⁰ Миодраг Рацковић, нав. чланак, стр. 99.

¹⁵³¹ Исто, стр. 101.

¹⁵³² Исто, стр. 100.

¹⁵³³ Исто, стр. 101.

¹⁵³⁴ „Они испиташе чему војвода треба да се нада од судбине; и, ма колико да је љубав изазивала бојазни у њему, он се сложи са г. видамом да је немогућно да госпођа Де Клев остане при одлукама које је донела. Сагласише се ипак да се треба придржавати њених наређења, из бојазни да она, ако би свет опазио његову приврженост према њој, не да изјаве и не обавезе се пред светом на нешто у чему би после истрајала из страха да се не помисли да га је волела још за живота свога мужа.” *Принцеза Де Клев*, стр. 175. Такође, прилог *можда*, који подвлачимо у следећој реакцији принцезе Де Клев, може донекле

врлина коју је *Галантни Меркур* објавио пре него што ће роман изаћи из штампе. Као што смо већ истакли у одељку 3.3.2.3, у њој грофица изјављује маркизу да га више никада неће видети јер би у супротном оправдала гласине о њиховој љубави, које је грофичин покојни муж пустио да круже међу светом. Разлика у мотивацији поступака двеју јунакиња управо наговештава колико је *Принцеза Де Клев* психолошки продубљеније осмишљено штиво.

Рацковић закључује своје тумачење констатацијом да принцеза живи у заблуди да је њена жртва поново успоставила моралну равнотежу и да она цео живот бежи од страсти у ред и разум „који не доносе смирење”¹⁵³⁵.

4.3.4. Почетак XXI века: госпођа Де Лафајет у стручним монографијама и академским радовима

Поновно поређење госпође Де Лафајет са Расином (и делимично Корнејем) доноси поглавље „У канџама страсти и љубоморе” компаратистичке монографије *Читања неизвесности* (2006) Јована Попова. Аутор проучава мотив љубавног троугла кроз три дела госпође Де Лафајет: *Грофицу Де Танд*, *Кнегињу Де Монпансије* и *Принцезу Де Клев* чије су заједничке одлике „недостојна љубав, кајање, трагичан крај, патетично-емфатичан тон и дискретно сугерисана морална поука”¹⁵³⁶. Кључна реч за Расина и госпођу Де Лафајет према Попову јесте страст, недољива сила љубави; они не идеализују своје ликове и, насупротив претходницима, акценат стављају на једну од најјачих страсти — љубомору: „*Принцеза Де Клев* је”, наглашава критичар, „роман о

оправдати Рацковићеву хипотезу: „Знам да сте слободни, да сам и ја слободна, и да ствари стоје тако да свет *можда* не би имао разлога да вам пребаци, а ни мени, исто тако, кад бисмо се везали заувек.” *Исто*, стр. 172. Уз то, у коментару принцезиног одбијања видамових писама могу се наслутити значај доброг гласа и страх од суда јавности на основу искуства са писмом госпође Де Темин: „Али госпођа Де Клев, не желећи да се одрекне начела која је себи наметнула и бојећи се незгода које се могу догодити због писама, поручи видаму да више неће примати његова писма ако јој и даље буде говорио о г. Де Немуру [...]” *Исто*, стр. 177. Следећи принцезин одговор, чији би први део, који подвлачимо, евентуално могао ићи у прилог критичаревој аргументацији, ничим не наговештава значај суда јавности, већ служи да Немуру пружи трачак наде: „*Сачекајте оно што би време могло учинити: г. Де Клев је тек недавно умро*, и тај кобни догађај је сувише близу да би ми погледи били јасни и разговетни.” *Исто*, стр. 174. Курзив Ж. Ј. Надасве, не може се занемарити реченица која следи првој цитираној реплици и коју принцеза више пута понавља истичући страх од љубоморе као кључни разлог за одбијање Немура, следствено чему се Рацковићев закључак испоставља редукционистичким: „Али да ли људи сачувају љубав у тим вечним везама?” *Исто*, стр. 172. Напоменимо још да сматрамо како би у последње цитираној реченици именицу *људи* из Живојиновићевог превода требало заменити именицом *мушкарци*, о чему ће више речи бити у V поглављу рада.

¹⁵³⁵ Миодраг Рацковић, нав. чланак, стр. 101.

¹⁵³⁶ Јован Попов, *Читања неизвесности. Огледи из компаратистике*, Нови Сад: Светови, 2006, стр. 233, као и Јован Попов, нав. дело, 2001, стр. 228.

љубомори више него о љубави¹⁵³⁷. На тај начин роман рефлектује песимистичко-меланхолично поимање љубави у духу класицизма. Супротно првим двома новелама, роман *Принцеза Де Клев*, према мишљењу Попова, представља велики напредак јер смањен број ликова омогућава прецизније психолошко сликање, а главни ликови су, за разлику од претходних дела где читалац осећа презир према неучтивим грофовима, сви пуни врлина и буде саосећање и симпатије (на овај закључак вратићемо се нешто касније).

У својој претходној монографији *Класицистичка поетика романа* (2001), на коју смо се већ позивали, Јован Попов мањи простор посвећује горепоменутој проблематици, а већински се, у складу са темом студије, бави романескним техникама госпође Де Лафајет, попут редукције обима, степенастог грађења сижеа, поједностављења фабуле и смањења елемената ретардације као и броја ликова, те уметања историјског и филозофског дискурса. С тематске стране гледано, критичар подвлачи и како, повиновавши се новом типу „уметничке прозе у којем се интерес приповедања са спољашњег премешта на унутрашњи живот ликова” и поставивши тематски оквир приче о удатој жени, госпођа Де Лафајет поставља темеље „једне богате традиције француског романа, традиције женског искушења и прељубе, којој ће допринос дати безмало сваки значајнији романијер, од Лаклоа, преко Стендала до Флобера”¹⁵³⁸.

Пре него што ће већу пажњу поклонити роману *Принцеза Де Клев*, Попов евоцира новеле *Грофица Де Танд* и *Кнегиња Де Монпансије* како би истакао следеће заслуге госпође Де Лафајет: код ње нема безгрешних ликова, нико од протагониста није идеализован, ликови се неретко воде материјалним интересима, одликује их лицемерје и изгарање у љубомори¹⁵³⁹. Тумачећи ликове јунакиња две новеле, Попов истиче да, иако кнегиња Де Монпансије, за разлику од грофице Де Танд, није физички починила прељубу, то не упућује на њену „моралну чврстину”, већ је последица стицаја околности, што је сасвим текстуално утемељено читање, будући да је кнегињин ноћни сусрет са Гизом прекинут мужевљевим упадом. Но, донекле се поступци јунакиња могу оправдати, подвлачи критичар, чињеницом „да су у брак ступиле туђом вољом и без љубави”¹⁵⁴⁰. Као што смо већ предочили у одељку 3.2.4, Попов настајање *Грофице Де Танд* датира антериорно у односу на *Кнегињу Де Монпансије*, што аргументује новим

¹⁵³⁷ Исто, стр. 240.

¹⁵³⁸ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 175.

¹⁵³⁹ В. Исто, стр. 231–232.

¹⁵⁴⁰ Исто, стр. 233.

типом пристојног човека у потоњој новели, оличеног у грофу Де Шабану, „прв[ом] аутентичн[ом] *honnête homme* у прози госпође Де Лафајет”¹⁵⁴¹. Шабан, чије „кавалерско држање” може бити оцењено, истиче критичар, као „одвећ немужевно”¹⁵⁴² (што нас враћа на терен родних стереотипа), представља једну од степеница у грађењу идеала *honnête homme* и *honnête femme* који ће врхунац досегнути у роману *Принцеза Де Клев*, где ауторка настоји „да од све троје јунака начини пристојне људе”¹⁵⁴³, који „све време буде само дивљење, симпатије и саосећање”.

На овом месту бисмо се ситничаво усудили упутити благу замерку претходно цитираном закључку: сматрамо да чар романа *Принцеза Де Клев*, и његов драматични набој, леже управо у томе што госпођа Де Лафајет своје ликове не слика стереотипно манихејски, те стога афективне реакције читаоца варирају, то јест, не крећу се *све време* путем дивљења, симпатије и саосећања. Попов сам сувисло учава да је Де Клев, супротно грофу Де Танду или кнезу Де Монпансијеу, „муж без замерке, суптилан и пажљив, но ни он, нажалост, није имун на љубомору”¹⁵⁴⁴. Према његовом тумачењу, принц Де Клев ће оштрицу љубоморе усмерити ка себи, а не ка својој супрузи, и стога платити животом. Наше виђење благо се разликује, јер сматрамо да принц Де Клев љубомору и те како усмерава *и* ка својој супрузи, те да су сцене у којима наваљује да му принцеза открије име вољеног мушкарца (нарочито она у којој је ставља на искушење рекавши јој да ће их Немур пратити са двором у Шпанију како би оценио њену реакцију¹⁵⁴⁵), као и потоње оптуживање за неверство, управо сцене у којима се симпатија читаоца према његовом лику смањује. Госпођа Де Лафајет смрт принца додатно мотивише његовим одбијањем да до краја саслуша извештај шпијуна кога је послао у Куломје, што, наравно, поред функције истицања јачине његове љубоморе, указује и на то у коликој мери сумња у женину врлину¹⁵⁴⁶ — најзад, и сам ће супрузи предочити како га је исувише касно разуверила: „Сувише сте ми касно објаснили све то; али ипак ће бити олакшање за мене што ћу моћи понети мисао да сте достојни поштовања које сам

¹⁵⁴¹ Исто, стр. 234.

¹⁵⁴² Исто, стр. 233.

¹⁵⁴³ Исто, стр. 234.

¹⁵⁴⁴ Исто.

¹⁵⁴⁵ В. Принцеза Де Клев, стр. 119.

¹⁵⁴⁶ Уп. Исто, стр. 157: „Никада можда није било већег очајања, и мало је људи тако велике срчаности и тако страсног срца осетило у исти мах *и бол који причињава неверство вољене жене и срамоту коју наноси неверство супруге*”, као и стр. 158: „Зашто сте ме обавестили о страсти коју гајите према г. Де Немуру, *кад ваша врлина није довољно велика да јој се одупре?* Умрећу — додаде он — али знајте да сте ми смрт учинили пријатном и да се *грозим живота сада кад ми је одузео поштовање и нежност које сам гајио према вама. На шта би ми био живот — настави он — да га проведем с особом коју сам толико волео, а која ме је тако свирепо преварила [...]*” Курзив Ж. Ј.

гајио према вама”¹⁵⁴⁷. Свакако, ова проблематика исувише је комплексна да би се објаснила искључиво у родном кључу, јер упућује на шире питање поверења и (не)могућности комуникације, које, као што ћемо у петом поглављу предочити, одликује читав фикционални опус госпође Де Лафајет. Симпатије читаоца принц Де Клев поново задобија дирљивим испољавањем свести, на самртној постељи, о томе да његова несрећа потиче из уговореног брака, те чежњиво преклиње супругу да сачува успомену на његову љубав: „Молим вас, омогућите ми још утеху да верујем да ће вам моја успомена бити драга и да бисте, *да је од вас зависило*, осећали према мени оно што осећате према некоме другом”¹⁵⁴⁸.

Што се тиче војводе Де Немур, Попов подвлачи да њега „кресе многе особине де Навара и де Гиза, пре свега привлачност, отменост и популарност међу женама, али је по врлини раван Шабану”¹⁵⁴⁹. Ми сматрамо, попут Мирјам Дифур-Метр и Жаклин Милит или Жана Роуа и Жила Сиуфија, да се умеће госпође Де Лафајет састоји у томе што читаоцу предочава еволуцију Немур од таштог и несталног заводника, до учтивог заљубљеног мушкарца који настоји да својом врлином одговори на врлину принцезе Де Клев. О овоме сведоче његове упадљиво различите реакције, у тренутку када прислушкује принцезино признање мужу („Он ипак *осети знатно задовољство што ју је довео у ту крајност*. Нашао је да треба да се поноси што је успео да га заволи жена која је тако различита од свих других;”¹⁵⁵⁰), и касније, када због несмотреног препричавања признања видаму Де Шартру постане предмет принцезине осуде („Својом несмотреношћу губим срећу”¹⁵⁵¹ да будем вољен од најпривлачније и највише поштовања достојне жене на свету; али *да сам ту срећу изгубио а да она због тога није пропатила и да јој тиме нисам нанео смртни бол*, то би била утеха за мене. У овом часу *више осећам зло које сам јој учинио него оно којим сам сам себи код ње наудио*”¹⁵⁵²). Немур еволуира од воајеристичког освајача до повученог мушкарца који чежњиво пати на ободима Париза, а фазе његове еволуције прати и варирање афективних реакција читаоца према његовом лику.

¹⁵⁴⁷ Исто, стр. 160.

¹⁵⁴⁸ Исто. Курзив Ж. Ј.

¹⁵⁴⁹ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 234.

¹⁵⁵⁰ *Принцеза де Клев*, стр. 115. Курзив Ж. Ј.

¹⁵⁵¹ Приметимо да је у Живојиновићевом преводу изостављена именица *gloire*, којом сматрамо да ауторка суптилно подупире принцезину бојазан да је Немур види као „трофеј” који ласка његовој сујети — уп. оригинал: „Je perds par mon imprudence le bonheur et *la gloire* d’être aimé de la plus aimable et de la plus estimable personne du monde;” Madame de Lafayette, *La Princesse de Clèves*, *нав. дело*, 2012, стр. 159. Курзив Ж. Ј.

¹⁵⁵² *Принцеза де Клев*, стр. 132. Курзив Ж. Ј.

У вези са ликом принцезе Де Клев, Јован Попов истиче њену еволуцију од „збуњен[е] госпођиц[е] де Шартр, занесен[е] раскошима двора, непућен[е], па и незаинтересован[е] за деликатне ствари мушко-женских односа”¹⁵⁵³, која се води саветима „доминатне мајке”, до величанствене „непоколебљиве племкиње” која се повлачи из света јер увиђа наличје дворске раскоши и стиче зрелост у расуђивању о међуљудским односима, и доминантној динамици односа међу половима.

Када су у питању наративне технике госпође Де Лафајет, Попов подвлачи да се она вешто служи неким елементима барока, као што су уметнуте новеле, али оне „више нису накалемљено страно тело, као у барокно доба, већ имају своју прецизну функцију у контексту приче”¹⁵⁵⁴. Аутор наводи и иновативност приповедачке тачке гледишта, предмет подробнијих тумачења Жерара Женета и Франсоаз Жевре, као и анализу односа госпође Де Лафајет према ондашњим филозофским идејама, при чему се, између осталог, осврће на тумачења Рожеа Франсијона, који сматра да се госпођа Де Лафајет подједнако одмиче од картезијанског оптимизма, прецизног платонизма и корнејевског хероизма, приближавајући се Ла Рошфукоовом песимизму и излазу који, на трагу Паскала, њена јунакиња налази у вери¹⁵⁵⁵. Попов затим предочава Франсијонова поређења романа госпође Де Лафајет са највећим делима барока која су јој претходила (Д’Ирфеова *Астреја* и *Клелија* госпођице Де Скидери) и продукцијом сопствене епохе (новелама Сегреа, Сорела, госпође Де Вилдје и опата Де Сен-Реала, као и Гијраговим епистоларним романом *Португалска писма*) како би предочио да за разлику од галантних конверзација о осећањима из романа прве половине века које су служиле као пауза у приповедању и изгледале вештачки накалемљене на ток приче у којој је психологија ликова лишена динамике и продубљености, код госпође Де Лафајет и њених савременика галантност постаје маска која скрива кобне страсти што раздиру ликове¹⁵⁵⁶. При овом навођењу, Попов личним запажањима обогаћује постојећа тумачења¹⁵⁵⁷, и особито истиче паралелу између *Принцезе Де Клев* и романа *Војвоткиња од Естрамена* (1682) из пера Ди Плезира. Најзад, заслуга госпође Де Лафајет састоји се и у томе што, закључује аутор, брижљивим увођењем ликова и радње она утиче на „мењање овешталог

¹⁵⁵³ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 235.

¹⁵⁵⁴ *Исто*, стр. 236.

¹⁵⁵⁵ *Исто*, стр. 237–238. На ову тему в. и Jesús Camarero Arribas, « Philosophie et littérature au XVIIe siècle : la théorie des passions de Pascal et *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette », *Thélème*, n° 15, 2000, 113–125.

¹⁵⁵⁶ Јован Попов, *нав. дело*, 2001, стр. 238.

¹⁵⁵⁷ Увид у део рецепције дела госпође Де Лафајет кроз истицање најзначајнијих нараторских, стилистичких и друштвено-филозофских читања између 60-их и 90-их година прошлог века Попов пружа на страницама 236–241.

хоризонта очекивања¹⁵⁵⁸ читалаца који су навикнути на *in medias res* почетке барокних романа, што, на пример, један Валенкур није умео да препозна, а о чему сазнајемо од Попова у исцрпном поглављу о расправи око *Принцезе Де Клев*¹⁵⁵⁹.

У раду „Пристојна жена и пристојни човек: два пола једног идеала”, у деловима уврштеном у претходно поменуто монографију, Јован Попов даје до сада на српско-хрватском језичком простору најистанчанију анализу родно заснованих особености у поимању пристојности у XVII веку кроз сагледавање племићких идеала углађености, части и врлине код Корнеја и у делу госпође Де Лафајет. Попов најпре предочава еволуцију значења придева *honnête* између XII и XVII века, затим резимира основне одлике племићке углађености код Кастиљонеа и витеза Де Мереа, како би се у централном делу подробније бавио еволуцијом овог идеала у Корнејевом *Сиду* и у делу госпође Де Лафајет. Ауторова основна хипотеза је да, после новела *Принцеза Де Монпансије* и *Грофица Де Танд* у којима осуђује одступања од примереног понашања јунакиња, госпођа Де Лафајет романом *Принцеза Де Клев* настоји да пружи достојан женски пандан фигури пристојног човека „изједначавањем у врлини”¹⁵⁶⁰ кроз „херојско одбацивање компромиса”¹⁵⁶¹. Критичар становиште госпође Де Лафајет назива „умереним феминизмом” будући да, за разлику од „пра-феминистичке критике брака” једне Мадлене де Скидери, она кроз искреност и самоодрицање своје јунакиње жели да „равноправност жене с мушкарцем потврди на један много префињенији начин: изједначавањем у врлини”¹⁵⁶². За разлику од прециоза које осуђују положај жене као објекта у браку, Попов тврди да је критика госпође Де Лафајет „двосекла”: „једна оштрица упрта је на љубав која долази споља да разори брак, а друга на брачну љубомору погубну по љубав”¹⁵⁶³. Овом последњом, иначе сувислом констатацијом сасвим утемељеном у тексту, генерализацијом без подвучене родне компоненте на трен се чини да критичар занемарује чињеницу да је госпођица Де Шартр удата за мушкарца кога не воли (премда га поштује), као и опаску јунакиње према којој је „љубав” принца Де Клева вероватно постојана јер није узвраћена, а путем које госпођа Де Лафајет проблематизује саму дефиницију љубави алудирајући на мушко „освајање” жена након

¹⁵⁵⁸ Исто, стр. 176.

¹⁵⁵⁹ Исто, стр. 244–254.

¹⁵⁶⁰ Јован Попов, нав. чланак, 2000, стр. 151.

¹⁵⁶¹ Исто, стр. 155.

¹⁵⁶² Исто, стр. 151.

¹⁵⁶³ Исто, 152–153.

ког „љубавна” чар почиње да гасне¹⁵⁶⁴. Но ипак, Попов показује свест о овој проблематици разложним подвлачењем како „трагични исход приче [...] показује да ни госпођа Де Лафајет не верује у супружничку блискост, па ни у брак као институцију”¹⁵⁶⁵. Сматрамо да је дело госпође Де Лафајет занимљиво за проучавање из родне перспективе управо след ове, условно речено, двосмислености, коју Попов проницљиво открива у својој анализи: наиме, иако указује на немогућност постојања љубави у браку, госпођа Де Лафајет својим опусом показује конзервативније схватање у односу на прециозе, јер у њеном делу нема отвореног протофеминистичког одбацивања брака као институције (принцеза Де Клев одбија Немура како би избегла ужасе љубоморе), а прељубе, остварене или тек у наговештају, оштро су кажњене жестоко болном смрћу или чежњивим гашењем јунакиња у „тужном спокојству”¹⁵⁶⁶, чиме ћемо се подробно бавити у петом поглављу рада, са амбицијом да постојећа тумачења дела госпође Де Лафајет обогатимо детаљнијим сагледавањима из родне перспективе, не заобилазећи *Заиду*, роман који је упадљиво запостављен од стране домаће критике.

Чланак Марине Копривице „*Принцеза де Клев* мадам Де Лафајет и неки примјери руског романа” анализира паралеле између принцезе Де Клев, Ане Карењине, Аксиње Астахове, Булгаковљеве Маргарите и Ларе Антипове, женских ликова које плаћају цех доживљаја љубави и устаљених моралних правила и друштвених регула оличених, у случају принцезе Де Клев, у мајци, госпођи Де Шартр. Ауторка сматра да је и на принцезин лик применљив мото Ане Карењине, „моја је освета и ја ћу је извршити”, будући да је њено самокажњавање повлачењем у манастир „као вид тихог самоубиства”¹⁵⁶⁷. Затим подвлачи утицај романа на који је већ указао Милачић: „створила је тип романа о јунакињи, удатој жени, чија љубав изван брака пријети распаду породице, као основне ћелије друштва”¹⁵⁶⁸, и истиче да је роман послужио као модел за ремек дела XIX и XX века попут *Мадам Бовари*. Примећује још да судбине јунакиња повезује трагање за срећом, а да су „трагичним крајем ових женских ликова писци указали на степен моралног закона, као и на то да се покушај изнуђеног стицања

¹⁵⁶⁴ „Г. Де Клев је био можда једини човек на свету који је био кадар да сачува љубав у браку. Моја судбина није хтела да уживам ту срећу; а можда је његова страст и потрајала баш зато што у мени није наишао на љубав.” *Принцеза де Клев*, стр. 172.

¹⁵⁶⁵ Јован Попов, нав. чланак, 2000, стр. 152. Уп. и стр. 154: „Пресудна је једна друга свест — свест о томе да се у браку страст гаси а љубав троши [...]”.

¹⁵⁶⁶ *Принцеза де Клев*, стр. 163.

¹⁵⁶⁷ Марина Копривица, „*Принцеза де Клев* мадам де Лафајет и неки примјери руског романа”, *Славистика*, књига VIII, 2004, стр. 222.

¹⁵⁶⁸ Исто, стр. 221.

среће на личном плану, на крају, по правилу свршава и личним жртвама¹⁵⁶⁹. М. Копривица наглашава да се заслуга госпође Де Лафајет састоји и у томе што напушта стереотипе галантног романа разуђеног сижеа и успореног ритма, с мноштвом препрека у циљу потврђивања трајности љубави. Љубав је код госпође Де Лафајет, тврди ауторка, судбоносна и рушилачка сила, а „посебно је заступљена она духовна веза јунака, која би се могла назвати и љубављу у ишчекивању¹⁵⁷⁰. Остаје недефинисано да ли критичарка у тумачењу „љубави у ишчекивању”, којој путем синтагме *духовна веза* приписује, рекло би се, позитиван предзнак, пренебрегава „освајачку” маскулинистичку димензију сентименталних релација коју принцеза Де Клев подвлачи у обраћању Немуру¹⁵⁷¹. Најзад, критичарка истиче да особита снага сложеног лика принцезе лежи у томе што „са нивоа моралне равни она одбацује могућност борбе за своју љубав, ако је такав чин под велом неистине¹⁵⁷².

Две стране монографије Надежде Чачиновић *Водич кроз свјетску књижевност за интелигентну жену: користан и за интелигентне мушкарце* посвећене су *Принцези Де Клев*. У овој својеврсној антологији госпођа Де Лафајет нашла је место поред Ц. Остин, Ф. С. Фиццералда, Е. Хемингвеја, сестара Бронте, Колет, Д. Лесинг, Г. Флобера, В. Вулф, Ц. Џојса. Ауторка у уводном делу излаже фабулу романа и историјско-друштвени оквир у којем је писан, истичући да је важан у историји романа след „многих новина” и подвлачећи да је „привлачан и разумљив и данас¹⁵⁷³. Затим се осврће на „праве” прециозе којима је припадала госпођа Де Лафајет (за разлику од њихових карикатура из провинције, које је Молијер исмевао), а које су, по речима ауторке, „хтјеле бити цијењене по себи, не само као нечије кћери, супруге или љубавнице¹⁵⁷⁴. Оне су свесне да је љубав замка, да „потврђује женину вриједност, али не траје¹⁵⁷⁵, а ужаси љубоморе су велики. На крају, ауторка чланка подвлачи место које, сматра, није привлачило велику пажњу критике и тумачи га на свој начин: „У тој се књизи појављује

¹⁵⁶⁹ Исто, стр. 225.

¹⁵⁷⁰ Исто, стр. 221.

¹⁵⁷¹ „Г. Де Клев је био можда једини човек на свету који је био кадар да сачува љубав у браку. Моја судбина није хтела да уживам ту срећу; а можда је његова страст и потрајала баш зато што у мени није наишао на љубав. Али ја не бих имала исту могућност да сачувам вашу љубав: верујем чак да су препреке створиле вашу постојаност. Ви сте је нашли у оноликој мери колико вам је требало да би вас подстицала да победите; а моји нехотични поступци или оно што сте случајно сазнали улило вам је довољно наде да се не обесхрабрите.” *Принцеза Де Клев*, стр. 172. Курзив Ж. Ј.

¹⁵⁷² Марина Копривица, нав. чланак, стр. 223.

¹⁵⁷³ Nadežda Čačinović, *Vodič kroz svjetsku književnost za inteligentnu ženu: koristan i za inteligentne muškarce*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2007, стр. 58.

¹⁵⁷⁴ Исто.

¹⁵⁷⁵ Исто.

необична реченица: 'Довољно је да постојимо.' Не треба нам чак ни љубав да бисмо биле оно што јесмо",¹⁵⁷⁶ пре него што ће закључити да *Принцеза Де Клев* није роман са тезом јер, иако показује ризике љубави, истовремено предочава и њену привлачност. На овом месту, хотећи да пружи профеминистичку поенту по којој љубав не дефинише жену, ауторка прави погрешку, будући да поменута реченица није цитат из романа *Принцеза Де Клев*, већ представља стоичко усмерење госпође Де Лафајет, које Сегре евоцира у својим списима, и које смо већ истакли у одељку 3.1.3¹⁵⁷⁷.

Значајну пажњу најпознатијем роману госпође Де Лафајет посвећује и Марјана Ђукић у оквиру монографије *У потрази за романом. Француски роман Средњег, XVI и XVII вијека*, истичући најпре да на простору некадашње Југославије влада слабо интересовање за француски роман XVII века и да неки од највећих романа, попут Д'Ирфеове *Астреје*, нису преведени. Томе можда доприноси чињеница да и сама француска теорија и критика дуго нису поклањале пажњу роману овог периода. Изузетак представља управо роман *Принцеза Де Клев* који је, како примећује ауторка, „из мноштва романа XVII вијека остао у Француској најрепрезентативнији представник епохе. Ваљда зато што је писан у духу класицизма"¹⁵⁷⁸. Она ово дело описује као „романескни бисер" и нарочиту пажњу, као Јован Попов, поклања новинама у сижеу: „Топосом којим се завршава већина романа — вјенчање и брак, ауторка почиње причу"¹⁵⁷⁹. Осим тога, госпођа Де Лафајет одбацује „систем кључа" којим се служио барокни роман и користи се историјском и мемоарском документацијом у сликању стварних личности историје Француске XVI века. Критичарка на трагу Женета и Русеа уочава и да је избор приповедања у трећем лицу, иако мета напада критике, оптимално решење јер јунакиња

[...] није свјесна оног што јој се догађа. Присуство њених солилоквија омогућава сазнање у којој мјери и којим темпом се самој принцези открива права природа оног што је мучи, а наратор се у тим тренуцима одриче свезнања. Догађаји су повремено приказани онако како их принцеза види, па се више може говорити о нараторовом тумачењу принцезиних анализа и повременим стапањем с њеном тачком гледишта.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷⁶ Исто.

¹⁵⁷⁷ В. стр. 155 овог рада.

¹⁵⁷⁸ Марјана Ђукић, *У потрази за романом. Француски роман Средњег, XVI и XVII вијека*, Podgorica: ICIK, 2011, стр. 143.

¹⁵⁷⁹ Исто, стр. 205.

¹⁵⁸⁰ Исто, стр. 209.

Марјана Ђукић такође предочава неке поступке које је госпођа Де Лафајет задржала из барокног романа: увођење општих места и мотива као што су изгубљено писмо, витешки турнири, присуство сакривеног лика и прислушкивање, крађа портрета; затим, уметнуте су четири приче које осветљавају споредне ликове и подсећају на барокне дигресије, међутим, оне су, објашњава ауторка, уведене у текст природније, као део разговора, и све представљају различита виђења трагике љубави чиме у великој мери утичу на принцезин развој и коначну одлуку (што је претходно запазио и Јован Попов). У закључном делу поглавља критичарка указује на следеће:

[...] упркос употреби конвенционалних мотива, ауторка је успјела да публику изненади. [...] премјешта заплет на психолошку раван, у уздржаном миљеу дворске аристократије. Етикеција и непоказивање емоција с једне стране и страстима мучени јунаци с друге стране замјењују корнејевски сукоб дужности и љубави.¹⁵⁸¹

У том психолошком сликању страсти у свим њеним етапама (немир у присуству Немура, стид, кајање, страх, љубомора), љубав представља „слабост која крњи узвишеност и херојство јунака”¹⁵⁸² и од које се страда. У поглављу „Зашто је принцеза Де Клев одбила љубав?”, ауторка излаже опречне ставове критичара који су покренули читаву полемику око романа, особито око сцене признања мужу. Она заступа став по ком је признање логично и у складу са принцезиним ликом и васпитањем у суровом и неискреном аристократском свету. Тај лицемерни свет прикладности, која је само привид, плаши принцезу која свим спољашњим препрекама (брак, морал, прикладност) додаје и признање мужу, спречавајући на тај начин себе да подлегне снази страсти као многе жене. А када околности буду дозволиле брак са Немуром, принцеза ће га одбити више зарад свог спокоја него из обавезе према мајци или мужу, јер, свесна да је љубав у браку кратког даха, изузев у случају њеног покојног мужа који је ту љубав задржао пошто му није била узвраћена, „принцеза Де Клев одустаје од свега, осим да воли. Она се заправо не одриче љубави, већ је спашава”¹⁵⁸³. Ауторка се позива и на Русеова разматрања о проблему комуникације у роману која је увек посредна те примећује да ће принцезино одбијање коначно бити једина „права вербална размјена”¹⁵⁸⁴.

¹⁵⁸¹ Исто, стр. 210.

¹⁵⁸² Исто, стр. 207.

¹⁵⁸³ Исто, стр. 211.

¹⁵⁸⁴ Исто, стр. 208.

На крају, Марјана Ђукић се дотиче и поменуте изјаве бившег француског председника Саркозија (и реакција професора и студената књижевности на њу), према коме је реформе у друштву немогуће извршити док будуће бирократске раднице у школама непотребно изучавају госпођу Де Лафајет, да би закључила: „*Принцеза Де Клев* је и даље у наставним програмима, на испитима и конкурсима, а Николи Саркозију може да захвали на новој популарности коју је доживјела почетком XXI вијека”¹⁵⁸⁵.

Чланак „Класицистичка мисао и савремена осјећајност госпође Де Лафајет или немогућност остваривања љубави”¹⁵⁸⁶ Драгана Богојевића допуњен је, реорганизован и објављен на француском језику 2013. године под насловом „Фаталност љубави у роману *Принцеза Де Клев*” („*La fatalité de l’amour dans le roman La Princesse de Clèves*”). У овом раду аутор развија тезу о концепцији немогуће љубави у XVII веку, обележеном јансенистичком песимистичном визијом овоземаљског живота и заузданом конвенцијама. Аутор најпре набраја позоришне и филмске адаптације романа, а међу књижевне имитаторе убраја Констановог (Constant) *Адолфа*, Балзаков *Љиљан у долу* и Стендалову *Армансу*. Позивајући се на француску критичку литературу о госпођи Де Лафајет из XX и XXI века, где пописује разноврсна тумачења: картезијанско, јансенистичко, паскаловско или фројдовско читање, егзистенцијалистичке, структуралистичке и семиотичке анализе, Богојевић разматра питања од естетских и етичких вредности епохе, преко наративног поступка и сличности са Расиновим трагедијама (особиту пажњу посвећује поетици погледа), до анализа узрока понашања ликова. Успут у једној реченици подвлачи и да су извесни критичари у роману видели „љубавну причу ингениозно вођену руком феминисткиње која се противи браку”¹⁵⁸⁷, без навођења референтних упутница. На трагу Бернара Пенгоа (Bernard Pingaud), Богојевић универзалност и актуелност романа приписује алузивној слици — по његовом виђењу, роман је „чисто интелектуални и имагинарни феномен промишљања љубави”¹⁵⁸⁸,

¹⁵⁸⁵ Исто, стр. 212.

¹⁵⁸⁶ Према подацима које нам је аутор доставио мејлом 14. и 15.4.2014, рад са овим насловом прихваћен је за објављивање у часопису *Filolog* (Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet). На основу увида у архиву издања часописа (в. <<https://filolog.rs.ba/index.php?journal=filolog&page=index>>), закључујемо да до броја 18 из 2018. године, која представља *terminus ad quem* нашег истраживања рецепције на српско-хрватском језичком подручју, рад још није објављен, стога не налази место ни у нашем прегледу читања опуса госпође Де Лафајет.

¹⁵⁸⁷ „[...] une histoire d’amour guidée ingénieusement par une main féministe hostile au mariage”, Dragan Bogojević, „La fatalité de l’amour dans le roman *La Princesse de Clèves*”, у *La langue et la littérature à l’épreuve du temps : actes du IIe colloque international* (8–9 XI 2013), urednici Tijana Ašić i dr., Kragujevac : Filološko-umetnički fakultet, 2013, стр. 127.

¹⁵⁸⁸ „[...] phénomène purement intellectuel et imaginaire qui est de *penser l’amour*”, Исто, стр. 129.

„примитивна слика ирационалног љубавног осећања које тежи да се угаси чим се покрене механизам његовог самопроматрања путем разума”¹⁵⁸⁹.

Чувени роман госпође Де Лафајет предмет је дипломског рада „Анализа ликова и етичких вриједности у роману *Принцеза де Клев* госпође Де Лафајет” Саре Нежић, написаног на француском језику¹⁵⁹⁰ и одбрањеног 2013. на Филозофско-филолошком факултету Универзитета у Загребу. У првом делу рада ауторка се помно бави анализом друштвено-историјског оквира у коме је стварала госпођа Де Лафајет, са акцентом на идејама јансенизма и погледом на свет и положај човека у списима моралиста, да би затим испитала које вредности заступају главни ликови романа и које се вредности налазе у првом плану у високом аристократском друштву коме припадају. Ауторка пописује и испитује дванаест категорија које ставља под заједнички именилац дворјанских вредности: високо порекло, материјално благостање, углед, љубав, брак, дужност, срећу, спокој, прикладност, врлину, искреност и смрт, којима додаје притворност као пожељну црту у друштву привида. Поред интерпретација ставова Паскала, Ла Бријера и Ла Рошфукоа значајних за разумевање епохе, ауторка сопствене анализе поткрепљује превасходно тематским, наратолошким и феноменолошким читањима дела госпође Де Лафајет из пера Жана Русеа и Жоржа Пулеа. Поред њих, ауторка се приликом анализе психологије ликова позива и на интерпретације Алена Нидерста, Жана Менара, Силвера Лотренжеа [Silvère Lotringer] и потковано ишчитава роман у светлу класицистичког виђења страсти, љубави, самољубља, врлине и части. Колико јој оквир рада дозвољава, бави се и анализом доминантних родних улога, наговештавајући разлике у схватању љубави¹⁵⁹¹ и угледа¹⁵⁹² код мушких и женских ликова и закључује, на трагу Нидерста, да „код госпође Де Лафајет појединац није слободан, већ је заробљеник друштвених конвенција”¹⁵⁹³. Други део рада је дидактичког типа. У њему ауторка пружа пример помног читања (*close reading*) једног одломка романа на часу француског као другог страног језика у завршном разреду гимназије са циљем да се ученицима, поред романа госпође Де Лафајет, приближе француски XVI и XVII век. Ауторка у сврхе дидактизације бира, како тврди, „другу најзначајнију сцену

¹⁵⁸⁹ „[...] une image primitive d’un sentiment amoureux irréfléchi qui a tendance à s’éclipser à partir du moment où se déclenche le mécanisme de son autoévaluation par la raison”, *Исто*, стр. 130.

¹⁵⁹⁰ Sara Nežić, „L’Étude des personnages et des valeurs dans le roman *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette”, mémoire de master, Université de Zagreb, Faculté de philosophie et lettres, avril 2013.

¹⁵⁹¹ В. нпр. стр. 19, 21, 53.

¹⁵⁹² Видети Исто, стр. 35–37, 53.

¹⁵⁹³ „L’individu chez Madame de Lafayette n’est pas libre, il est tenu prisonnier des conventions sociales.” Исто, стр. 47.

романа”¹⁵⁹⁴ после принцезиног признања мужу — сцену двоструког шпијунирања које се одвија испред и унутар зидина летњиковца у Куломјеу.

Мастер рад „Завист и љубомора у роману *Принцеза де Клев* госпође де Лафајет” Невене Ристивојевић одбрањен је 2014. на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Након представљања ликова, подељених на историјске и фиктивне, и предочавања сличности и разлика у сликању историјских ликова на основу монографија Вила Дјуранта (William „Will” Durant) о француском XVI и XVII веку, ауторка се у другом делу бави односима међу ликовима и узроцима зависти, а у трећем делу испитује љубомору међу супружницима или љубавницима како би закључила да „осећања зависти и љубоморе које је Госпођа Де Лафајет описала нису ништа изгубила од своје актуелности, у њима се препознаје и савремени читалац јер су она човекови вечити пратиоци”¹⁵⁹⁵. Намера ауторке да анализира манифестацију ових осећања у роману госпође Де Лафајет, и местимична позивања на интерпретације романа из пера Мерседес Боаксаре (Mercédès Voixareu), Русеа и Витановића, донекле су замагљени анахроничним учитавањем дефиниција које пружа савремена популарна психологија — наиме, да би поткрепила аргументацију, ауторка се у највећој мери позива на књиге о емоцијама Зорана Миливојевића, чијим цитатима отвара поглавља. Овим се у потпуности губи из вида социјална димензија брачне институције у различитим епохама, захваљујући којој би се могле уочити и објаснити разлике у седамнаестовековном и савременом схватању брака, љубави, љубоморе и зависти у занимљивом компаративном сагледавању. Још једна од последица таквог приступа јесте и утисак удаљавања од текста како би се закључци саобразили унапред одређеним тврдњама, дефиницијама и категоријама. Тако се, илустрације ради, ауторка позива на савремену популарну психолошку литературу према којој је „[з]а успешан брак неопходно [...] направити прави избор. Важно је изабрати особу са којом ћемо бити у стању да проведемо остатак живота [...] Тешко је, када се погрешно одабере, очекивати да дође до темељног мењања”¹⁵⁹⁶. Ова тврдња је води до закључка који није утемељен у тексту, и којим превиђа ограничену могућност личног „избора” брачног партнера у француском високом друштву XVII века: „Можда је то и главни разлог неуспеха госпође Де Клев. Због своје мајке и своје *доброте*, она *бира* господина де Клева према коме осећа

¹⁵⁹⁴ Исто, стр. 58.

¹⁵⁹⁵ Невена Ристивојевић, „Завист и љубомора у роману *Принцеза де Клев* госпође де Лафајет”, мастер рад, Крагујевац, ФИЛУМ, 2014, стр. 2.

¹⁵⁹⁶ Према Зоран Миливојевић, *Формуле љубави*, Нови Сад: Прометеј, 2008, стр. 63–98, наведено у Исто, стр. 37.

равнодушност. [...] *Искрено, скоро дечије веровање у брак и одговорност коју ова врста повезаности носи, разлог је њене несрећне судбине и трагичног краја њеног брака*”¹⁵⁹⁷.

Питање актуелности романа *Принцеза Де Клев* једна је од оса и магистарског рада Драгане Коњевић „Поетска оригиналност и универзалност романа *Принцеза де Клев* госпође де Лафајет”, одбрањеног 18.12.2014. на Филозофском факултету у Никшићу¹⁵⁹⁸. Ауторка рада сматра да спону између епохе у којој је роман настао и нашег доба сачињавају теме јаза између истине и привида, потребе за маском, питање усаглашености љубави и брака, различити улози у вези са врлином код мушкараца и жена. Као једну од амбиција рада наводи настојање да домаћој читалачкој јавности представи чувени роман, будући да је, подвлачи, „у Црној Гори ово изузетно дјело свјетске књижевности прилично непознато”¹⁵⁹⁹. Себи за циљ задаје да роман осветли синтетишући разматрања седамнаестовековних француских критичара/теоретичара романа и новија читања¹⁶⁰⁰, међу којима издваја нараторолошки приступ Жана Русеа. Поред Русеа и Дубровског, који су најзаступљеније референце, ауторка се ту и тамо служи и биографским приступом, позивајући се на монографију Бернара Пенгоа о госпођи Де Лафајет из 1966. године¹⁶⁰¹. Како је ова монографија старијег датума и понекад пружа неутемељене тврдње, извесни закључци остају на нивоу нагађања, а подаци о ауторству су у неким случајевима непрецизни или непоткрепљени доказима¹⁶⁰². Најуспелија и најзанимљивија запажања ауторка остварује када повезује и надограђује Русеове закључке са теоријским поставкама Лотмана, Бахтина, Женета и Штанцла у вези са варирањем тачке гледишта.

¹⁵⁹⁷ Исто. Курзив Ж. Ј.

¹⁵⁹⁸ Податак према *Билтену Универзитета Црне Горе* бр. 430, доступном на адреси: <https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_7/objava_16970/fajlovi/Bilten%20430.pdf>.

¹⁵⁹⁹ Dragana Konjević, „Poetska originalnost i univerzalnost romana *Princeza de Klev* gospođe de Lafajet”, магистарски рад, Универзитет у Никшићу, Филозофски факултет, 2014, стр. 3.

¹⁶⁰⁰ Ауторка се позива на антологију тумачења *Lectures de Madame de Lafayette* Мориса Лога, који даје увид у рецепцију романа до шездесетих година XX века, стога у њеним предочавањима разноврсних интерпретација изостају потоња читања, између осталог, и она родно оријентисана.

¹⁶⁰¹ Bernard Pingaud, *Mme de La Fayette par elle-même*, Paris : Seuil, 1966.

¹⁶⁰² Илустрације ради, ауторка цитира Пенгоову опсервацију према којој госпођа Де Лафајет никада није спознала љубав, преузимајући закључак да је господин Де Клев оличење ауторкиног мужа, заљубљеног у своју супругу, која према њему гаји само уважавање (в. стр. 39). Затим, Д. Коњевић наводи да је портрет госпође Де Севиње објављен као непотписан (стр. 40), потом да је *Заида* објављена 1671. и да је *и* њу потписао Сегре (не наводи се које је ауторкино дело пре *Заиде* Сегре потписао), а онда истиче да је *Принцеза Де Клев* објављена без потписа аутора „као и друге двије књиге које су јој претходиле” (стр. 41.) Ову конфузију појачавају и погрешке самог Пенгоа у вези са датумом првог објављивања новеле *Грофица Де Танд*, те неоправдано приписивање *Холандских мемоара* и *Шпанске приче*, као и новеле *Тријумф равнодушности*, госпођи Де Лафајет на основу „стил[а] и размишљања преточен[их] у оптужбе и ‘процес’ који се воде против љубави” (стр. 42), а који, пак, како смо показали у II поглављу, представљају опште духовно становиште епохе.

У првом делу рада ауторка даје кратка објашњења друштвено-историјског оквира у коме је роман настао, осврћући се на картезијански рационализам, песимистични поглед на свет јансениста, појмове *honnête homme/honnête femme* и *un je ne sais quoi*, те Расправу између старих и модерних. Ситна мањкавост овог и другог дела рада састоји се у посвећивању веће пажње Расправи између старих и модерних која је постериорна у односу на роман *Принцеза Де Клев*, као и Боалоовој *Песничкој уметности* која предочава правила поезије и позоришта, а лапидарном и магловитом дефинисању кључних појмова пристојног мушкарца и жене на основу секундарне литературе¹⁶⁰³. У другом делу рада ауторка се већински позива на референтну студију Јована Попова о развоју класицистичког романа како би предочила померања од барокне ка класицистичкој естетици и указала на вредносне судове о роману у XVII веку. Пошто пружи кратак преглед живота и стваралаштва госпође Де Лафајет, ауторка се у петом, главном делу рада, бави нараторским особеностима текста, посебну пажњу посвећујући функцији хетеродијегетичког наратора, прелазима са трећег на прво лице, солилоквијима те прелазима из првог у треће лице, невербалним знацима комуникације, функцијом уметнутих приповести. На трагу Русеа, Д. Коњевић, као Јован Попов и Марјана Ђукић, подвлачи да је промена приповедачке ситуације резултат процеса самоспознаје јунакиње (осврће се и на аутокомуникацију код војводе Де Немуре), то јест да *Er*-форма, где захваљујући свезнајућем приповедачу читалац има предност над ликом који још није свестан шта му се дешава, прелази у *Ich*-форму у тренуцима принцезиних спознаја сопствених осећања и света око ње. Роман тока свести овде је тек у настајању, те Д. Коњевић подвлачи да непостојање умножених тачака гледишта резултира усвајањем поруке наметнуте од стране ауторкијалног приповедача као „истине до које доводи читаоца и са којом је он сагласан. Величање класицистичких идеала и особина истинског *honnête homme* и *honnête femme* бива усвојено”¹⁶⁰⁴. Понирањем у свест ликова госпођа Де Лафајет, сматра ауторка, наговештава флорберовске и прустовске бравуре.

¹⁶⁰³ На пример, на странама 16–18 ауторка препричава у пар редова ставове Кастиљонеа и витеза Де Мереа које износе Слободан Витановић и Јован Попов у својим анализама појма пристојности, али при самом дефинисању појмова *honnête homme* и *honnête femme*, уместо да се позове на одлике које је Попов минуциозно пописао у нав. чланак, 2000, стр. 139 или нав. дело, 2001, стр. 55–58, ауторка износи магловита уопштавања без истицања, између осталог, родних особености које најављује као једну од окосница анализе: „Закључујемо да *un honnête homme* подразумемијева и *une honnête femme*. [...] Витешке вјештине, јахање и мачевање, углађеност, учтивост, ученост и умијеће конверзације, све су то особине којима је морао да се одликује *пристојан човек*.” Иста мањкавост уочљива је и у одређивању појма *un je ne sais quoi*, које се своди на естетску дефиницију изведену у облику колажа опсервација Попова и цитата једног одломка из Паскалових *Мисли*. Најзад, основну замерку у вези са мањком урањања у историјски контекст упућујемо на рачун превођења именице *repos* као „одмор” (стр. 15, 82).

¹⁶⁰⁴ Исто, стр 67.

Ауторка се затим бави и симболиком простора, то јест упућује на „занимљиву везу између промјене простора у коме се крећу одређени ликови и динамизације збивања на унутарњем, психолошком плану”¹⁶⁰⁵. Принцезу Де Клев и Немур тако раздваја и „припадање” различитим просторима: док је Немур активан лик који се пробија и прескаче границе како би се приближио принцези, принцеза је одређена затвореним простором „собе или неког другог мјеста за контемплацију, за бијег од изазова и искушења”¹⁶⁰⁶. Нарочиту симболику има прозор као „отвор, могућност за ослобођење”¹⁶⁰⁷ с чије се друге стране налази вољени мушкарац, али принцеза затвара сваку могућност општења са светом повлачењем у све недоступнији простор¹⁶⁰⁸.

Завршни, шести део магистарског рада доноси кратку компаративну анализу *Грофице Де Танд, Кнегиње Де Монпансије и Принцезе Де Клев*, у којој се ауторка у закључцима ослања на већ постојеће резултате истраживања Јована Попова у вези са изградњом идеала искрености и честитости. Када искочи из ових оквира, при настојањима да укаже на паралеле између епохе Луја XIV и данашњице, ауторка се понекад одмакне од текста или редукционистички истакне само један аспект, као у следећој тврдњи: „Колико репутација, то јест врлина може да буде лажна показује примјер већ помињане госпође де Танд. Након што је изневјерила врлину и мужа, помно води рачуна да се ништа не сазна и да сачува углед, одржавајући слику о себи, макар она била и лажна.”¹⁶⁰⁹ Ауторка овде пренебрегава чињеницу да грофица Де Танд „одржавањем слике о себи” директно утиче на мужевљев углед, који ће бити пољуљан уколико се вест о њеној укаљаној части прочује, што је више пута уочљиво и из њеног писма и из нараторских коментара¹⁶¹⁰. Поред тога, окретање вери и смрт лика грофице

¹⁶⁰⁵ Исто, стр. 76.

¹⁶⁰⁶ Исто, стр. 77.

¹⁶⁰⁷ Исто, стр. 82.

¹⁶⁰⁸ Занимљиву анализу симболике прозора и његову дијакхронијску семиотичку еволуцију пружа Андреа Де Лунго у монографији Andrea Del Lungo, *La Fenêtre. Sémiologie et histoire de la représentation littéraire*, Paris : Seuil, 2014. Анализу симболике просторних елемената у роману *Принцеза Де Клев* пружа и Keren M. Smith, “Towers and Mirrors: Aspects of Space in *La Princesse de Clèves*”, *Mosaic*, 33, 2000, 113–131.

¹⁶⁰⁹ Драгана Коњевић, нав. дело, стр. 104.

¹⁶¹⁰ Уп., на пример: „Онај који је узрок моје несреће више није на овом свету, као ни једини човек који је знао за нашу везу; свет никад ништа није наслутио. Била сам решена да самој себи одузмем живот, али га стављам у Божје руке и у Ваше, како бих окајала свој злочин. Нисам желела да се обешчастим у очима света, будући да се мој углед тиче и вас — због Вас самог га сачувајте. Свет ће спазити стање у ком се налазим: сакријте срамоту и решите ме се када желите и како желите.” („Celui qui est la cause de mon malheur n’est plus au monde, aussi bien que le seul homme qui savait notre commerce ; le public ne l’a jamais soupçonné. J’avais résolu de finir ma vie par mes mains, mais je l’offre à Dieu et à vous pour l’expiation de mon crime. Je n’ai pas voulu me déshonorer aux yeux du monde, parce que ma réputation vous regarde, conservez-la pour l’amour de vous. Je vais faire paraître l’état où je suis ; cachez-en la honte et faites-moi périr, quand vous voudrez, et, comme vous le voudrez.” *La Comtesse de Tende*, стр. 82), или: „Пошто се уверио да је његова несрећа свету потпуно непозната, [граф Де Танд] накратко обузда бес; [...] Па ипак помисли, уколико би

Де Танд имају дидактичко-морализаторску функцију, те се стављањем знака једнакости између (лажне) репутације и (лажне) врлине имплицира да покајање — и последично враћање врлини — није искрено, то јест да је једино битно сачувати тајну. Адекватнији пример за овакав закључак био би, према нашем мишљењу, случај госпође Де Темин из *Принцезе Де Клев*, а прича о њој коју муж преноси принцези има управо функцију (поред додатног мотивисања принцезиног признања) да укаже на дволичност, притворност и надасве одсуство моралних преиспитивања „галантне” жене у негативном смислу речи.

На основу свега наведеног, можемо закључити да интересовање за дело госпође Де Лафајет у домаћој књижевној критици, рођено с краја XIX и почетка XX века, не пресахњује. Занимање за ауторку јавило се, с једне стране, са помаљајућим женским гласовима у нашем друштву и књижевности с краја XIX и почетка XX века¹⁶¹¹, као и, са друге стране, захваљујући отварању бројних француских клубова и књижевних друштава у којима су српски (југословенски) угледни интелектуалци, француски ђаци, ширили тековине француске културе¹⁶¹². Опаска Светислава Петровића да „Гђа Де Клев

убио жену а свет приметио да је трудна, лако би се посумњало на истину. Како не бејаше таштијег човека од њега, *донесе одлуку, најпогоднију свом поносу, да ништа не покаже свету*. [...] У овом тренутку жеља да спречим да се прочује моја срамота односи превагу над осветом; касније ћу одлучити о вашој срамној судбини. Понашајте се као да сте одувек били онакви какви је требало да будете” („Après une conviction si grande que celle qui s’était présentée à ses yeux, cette ignorance entière du public pour son malheur, lui fut un adoucissement, [...] Il pensa néanmoins que, s’il faisait mourir sa femme et que l’on s’aperçut qu’elle fût grosse, l’on soupçonnerait aisément la vérité. Comme il était l’homme du monde le plus glorieux, il prit le parti qui convenait le mieux à sa gloire et résolut, de ne rien laisser voir au public. [...] *Le désir d’empêcher l’éclat de ma honte l’emporte présentement sur ma vengeance ; je verrai, dans la suite, ce que j’ordonnerai de votre indigne destinée. Conduisez-vous, comme si vous aviez toujours été ce que vous deviez être.*” *La Comtesse de Tende*, стр. 84–85). Курзив Ж. Ј.

¹⁶¹¹ Опширније на ову тему в. Магдалена Кох, *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*, Београд: Службени гласник, 2012, Ана Столић, *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, II допуњено издање, Београд: Еволута, 2015. Уп. *Библиографија књига женских писаца у Југославији*, Београд–Загреб–Љубљана: Удружење универзитетски образованих жена у Југославији, 1936. / *Bibliographie des livres des femmes auteurs en Yougoslavie rédigée et éditée par l’Association des femmes diplômées des universités en Yougoslavie; L’œuvre littéraire des femmes yougoslaves, rédigé par l’Association yougoslave des femmes diplômées des universités*, Dubrovnik: Édition du Conseil national des Femmes yougoslaves, 1936.

¹⁶¹² Детаљније о српско-француским односима у првој половини XX века и нарочито о утицају француске културе на српске интелектуалце в. Михаило Павловић, *У двоструком огледалу: француско-српске културне и књижевне везе*, Београд: Просвета, 1996, Михаило Павловић, Јелена Новаковић (ур.), *Француско-српски односи 1904–2004*, зборник радова, Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска, 2005 (нарочито радове Љубодрага Димића, Михаила Павловића, Душана Јањића, Милене Поповић-Дреновац и Бора Мајданца), Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Београд: ISI, 2008, Јелена Новаковић (ур.), *Срби о Французима — Французи о Србима/ Les Serbes à propos des Français — les Français à propos des Serbes*, Београд: Филолошки факултет/ Друштво за културну сарадњу Србија–Француска, 2015.

не понавља са нашим модерним јунакињама да она има 'право на срећу'" сведочи о тензијама с почетка прошлог века између конзервативних патријархалних гласова који глорификују принцезино самокажњавање и све бројнијих феминистичких гласова који се, између осталог, путем књижевности, боре за побољшање положаја жене у друштву и превредновање представа о жени.

Особиту пажњу критике роман *Принцеза Де Клев* привлачио је средином прошлог века, у периоду два значајна издања превода Живојина Живојиновића са предговорима Душана Милачића (1953) и Слободана Витановића (1966). Од седамдесетих до краја деведесетих година прошлог века критички одјек је, ипак, готово непостојећи, што се донекле може објаснити и чињеницом да француски језик, књижевност и култура губе престижну позицију коју су заузимали међу југословенском интелектуалном елитом и у образовном систему у првој половини XX века¹⁶¹³. Веће интересовање поново се јавља с почетка XXI века, када стручњаци за француску књижевност класицизма нарочито инсистирају на доприносу госпође Де Лафајет развоју француског романа.

Иако Миодраг Рацковић приказ из 1966. закључује речима да је *Принцеза Де Клев* „дело које захтева далеко већу пажњу”¹⁶¹⁴, затим Љиљана Глумац-Томовић пружа податке о обележавању тристогодишњице рођења Ла Фонтена, Расина, Декарта, Паскала и других код нас, одакле се уочава да госпођа Де Лафајет није имала исти третман, а Весна Цветичанин у монографији *Француска књижевност у Српском књижевном гласнику* цитира свега две одреднице за госпођу Де Лафајет наспрам далеко заступљенијих позоришних писаца класицизма¹⁶¹⁵, са дванаест издања превода романа *Принцеза Де Клев*, преводом новеле *Кнегиња Де Монпансије*, као и тридесет две библиографске одреднице критичког одјека ипак можемо сматрати да су преводна и критичка рецепција задовољавајуће. Критичари се у својим интерпретацијама романа *Принцеза Де Клев* углавном ослањају на матичну француску рецепцију: пажњу књижевне јавности у нас заокупљају иновативност наративних поступака госпође Де Лафајет, психолошка анализа ликова и нијанси осећања, сликање епохе, поређење романа са највећим трагедијама Расина и Корнеја. У скорије време присутно је и

¹⁶¹³ Детаљније на ову тему в. Биљана Стикић, „Настава француског језика у Србији 1918–1941”, докторска дисертација, Нови Сад, Филозофски факултет, 2007, Stanislav Sretenović, „Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku”, *MP* 4, 2009, 536–558, као и наш рад „Српско-француске просветне везе у периоду 1936–1940”, *Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор*, LXXXII, 2016, стр. 119–137.

¹⁶¹⁴ Миодраг Рацковић, „Унутрашњи пејзаж”, стр. 101.

¹⁶¹⁵ В. Vesna Cvetičanin, *Francuska književnost u Srpskom književnom glasniku*, Niš: Filozofski fakultet, 2006, стр. 249, 289.

поређење принцезе Де Клев са другим истакнутим женским ликовима у књижевности, као и занимање за шири корпус дела госпође Де Лафајет, уз дотицање питања положаја жене у француском друштву XVII века и указивање на биографију ауторке, која је, по неким, својеврсна феминисткиња *avant la lettre*. Но, приметно изостају темељнија феминолошка читања њеног дела каква су се, како смо показали, у француским студијама у иностранству појавила неколико деценија уназад. Овај податак, међутим, не чуди, имајући у виду, с једне стране, да број домаћих истраживача окренутих ка изучавању француске књижевности XVII века није велики, као и да је, с друге стране, на нашим просторима теоријски оквир разматрања женског ауторства из феминолошке визуре, као што смо истакли у уводном поглављу, скоријег настанка, те да се конституисање теоријског оквира за проучавање и(ли) „рехабилитацију” српских ауторки намећу као приоритет код оног дела академске заједнице који се бави студијама рода и који је, притом, што се стране књижевности тиче, углавном оријентисан ка англо-америчким литерарним остварењима. Стога сматрамо да је садашњи тренутак двоструко погодан за бављење делом госпође Де Лафајет: с једне стране, како би се направио пресек досадашњих читања, указало на извесна ограничења појединих феминолошких интерпретација, као и на њихове заслуге, и, с друге стране, како би се предочиле још увек слабо расветљене стазе.

Закључак: књижевни текст као поље идеолошких сукоба

На горепредоченим одабраним примерима показали смо како књижевни текст може постати својеврсно бојно поље на коме се преламају копља различитих идеологија, „оружје” у служби неке идеје, покрета, били они позитивног или негативног предзнака (друго је питање, наравно, и према чијем вредносном суду). Уочили смо и како су се основне осе интерпретативних парадигми мењале кроз различите епохе и средине, те како је развој женских студија допринео већем интересовању за целокупно дело госпође Де Лафајет. Најзад, нарочито смо при томе настојали потцртати да подредити дело било којој идеологији — патријархалној, феминистичкој, квир итд. значи затворити га у преетаблирани редуccionистички калуп који га лишава комплексности. Стога, пре него што се упустимо у анализу романа и новела госпође Де Лафајет *stricto sensu* у наредном поглављу, сматрамо да је битно истаћи како се њено дело не може у потпуности објаснити искључиво феминолошким приступом, ништа више него биографским, филозофским, психокритичким итд. Богатство романа као што је *Принцеза Де Клев*, и

занимање за њега које преко три века не јењава, управо произилази из његове комплексности и амбивалентности, те не сматрамо маном „понизни” став херменеутичара који пред слојевитим текстом признаје да одабраном методом осветљава извесне димензије без претензија да у својим рукама држи кључ којим отвара сва врата значења. Уместо замене једног редуccionистичког читања — патријархалног и, као што смо на неким примерима показали, неретко експлицитно женомрзачког, другим — искључиво феминистичким, каквом смо посведочили у извесним тренуцима развоја женских студија, чини нам се исправнијим да укажемо на идеолошку обојеност оба, колико и на њихову легитимност у извесним закључцима, на које ћемо надовезати сопствено тумачење. Уз то, тумачењем школских интерпретација канонизованог романа *Принцеза Де Клев* настојали смо показати полемички потенцијал женских студија. Мишљења смо да потенцијал књижевне феминологије, као и женских и родних студија уопште, лежи управо у њиховој ауторефлексивности: теорија која саму себе увек изнова проматра, негујући извесну херменеутику „подозрења” колико према другим читањима толико и према сопственим методолошким полазиштима и намерама, доказује гипкост која јој обезбеђује легитимитет и дуговечност.

V ПРЕДСТАВЕ ЖЕНА У ДЕЛУ ГОСПОЋЕ ДЕ ЛАФАЈЕТ

— (НЕ)НАГРАЂЕНА ВРЛИНА

*Дорин поступак — враћање у ћутање — на граници је самопораза али је једини могући поступак у одређеном историјском тренутку, једино замисливо непристајање на одређену културну конфигурацију.*¹⁶¹⁶

*Док је до сада књижевност само мушкарцу дозвољавала да се наслађује у љубави и то у њеном чисто физичком облику, а да га не кажњава трагичним ударцима, она је данас врло благонаклона и према жени, и оцењује њене поступке истим етичким мерилом као мушкарчеве.*¹⁶¹⁷

Једну од оса наше интерпретације фикционалног опуса госпође Де Лафајет представља анализа родних стереотипа, то јест друштвених конструката женскости и мушкостности, као и теме уговорених бракова. Пре ових аспеката, испитаћемо да ли у делу госпође Де Лафајет постоје есенцијалистички ставови у смислу истицања „природе” инхерентне женама или мушкарцима. Затим, анализом односа јунакиња и родитељских фигура и мужева, као и поређењем понашања јунакиња и њихових љубавника/вољених мушкараца, испитаћемо степен самосталности и слободе избора, као и могућности и начине испољавања осећања и мисли код жена и мушкараца. Анализираћемо и потенцијалну родну поделу простора како бисмо испитали да ли на половима бинарне опозиције приватно/јавно женама „припада” први елемент, а мушкарцима други. Најзад, размислићемо да ли су код госпође Де Лафајет заступљени еманципаторски садржаји, или су, пак, њена дела чврсто укореењена у патријархалној идеологији. С тим у вези осврнућемо се на тачку/тачке гледишта на идеолошком плану и наративне поступке у третирању родно значајних тема. За потребе тумачења, на неким местима усвојићемо хипотезу о антериорном датирању новеле *Грофица Де Танд* у односу на *Кнегињу Де Монпансије*, коју, како је већ било поменуто, заступају, између осталих, Ален Нидерст, Роже Дишен и Јован Попов. На другим местима поћи ћемо од романа *Принцеза Де Клев* као врхунца ауторкиног стваралаштва, како бисмо предочили извесне сличности и

¹⁶¹⁶ Елен Сиксу, навод према Нада Поповић Перишић, *нав. дело*, стр. 128.

¹⁶¹⁷ Julka Chlapac Đorđević, „Feminizam u modernoj književnosti”, *Studije i eseji o feminizmu II*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Radomira D. Ćukovića, b.g. [1937], стр. 24.

разлике у обради тема, сликању ликова или наративним поступцима заједничким њеном целокупном фикционалном опусу.

5.1. Постоји ли женска и мушка природа? Есенцијалистички ставови у делу госпође Де Лафајет

У другом поглављу рада (одељци 2.1–2.4) предочили смо есенцијалистичка и стереотипна схватања „женских” и „мушких” особина према трактатима из природних наука, књижевним текстовима, списима о углађености и „приручницима” за васпитање девојака у Француској у XVII веку. Истакли смо да се у корпусу женомрзачких текстова тога доба женама приписују слаба воља, еротска незаситост и склоност ка „посрнућу”, несталност и кокетност, лукавост и подмуклост, лицемерје, љубомора, користољубље и охолост, брбљивост и неспособност да сачувају тајну, лакомисленост, тврдичлук. С друге стране, прескриптивни и/или феминофилни текстови, било да садрже отворену религиозну компоненту или не, величају женску врлину и честитост, које подразумевају чедност, скромност, стид, повученост, уздржаност и умереност, учтивост, подозрење и одбрану части/угледа пред ласкавцима. Када је реч о физичким цртама, углађена госпа нужно је лепа и допадљива, што са своје лепоте и старања о држању, што због дражесности која је готово по правилу урођена, или се може донекле и стећи у углађеном друштву. С друге стране, „мушка врлина”, тј. честитост мушкараца, према корпусу анализираних текстова, састоји се од љубазности и правичности; поред тога, истакнуте позитивне мушке одлике јесу храброст и умеће разговора.

5.1.1. *Грофица Де Танд*

Приликом анализе новеле *Грофица Де Танд* нисмо уочили изражено сликање ликова саобразно увреженим схватањима о природама полова у XVII веку. Од спомињања природних, урођених одлика, истакнута је јунакињина *живахност*, то јест склоност јаким осећањима и страстима која, међутим, не произилази толико из њеног пола колико је последица „италијанске крви”¹⁶¹⁸. Управо ће је нарав и окренутост животу, између осталог, одвратити од самоубиства када буде сазнала да носи

¹⁶¹⁸ „La comtesse de Tende, vive, et d’une race italienne, devint jalouse, elle ne se donnait point de repos ; elle n’en laissait point à son mari, il évita sa présence et ne vécut plus avec elle comme l’on vit avec sa femme.” *La Comtesse de Tende*, стр. 65.

љубавниково дете.¹⁶¹⁹ С друге стране, принцеза од Нешатела је у очима витеза од Наваре окарактерисана као „особа склона жестокој привржености”¹⁶²⁰, што одговара есенцијалистичком схватању да су жене подложније јаким страстима од мушкараца, али је истовремено противно ставу по коме су оне по природи несталније. Поред тога, једно појављивање прилога *природно* у новели, у нараторском коментару на реакцију грофа Де Танда када је сазнао да му је супруга затруднела у прељубничкој вези, јавља се са конотацијом *обичаја*; коментар, имајући у виду контекст и грофичин став да је заслужила казну, као да оправдава грофову плаховитост и порив за суровом, смртном осветом: „Он се заустави у некој кући на коју је наишао и ту проведе неколико дана, уцвелељен и пометен како се само може замислити. Најпре помисли *све што човеку природно пада на памет у сличној ситуацији: једино је размишљао како да жени одузме живот*, али му смрт принца од Наваре и Ла Ланда, за ког је лако прозрео да им је био повереник, мало умирише бес”¹⁶²¹.

5.1.2. Кнегиња Де Монпансије

Јунакиња новеле *Кнегиња Де Монпансије*, чија је лепота више пута истакнута и захваљујући којој оставља снажан утисак на све мушкарце у непосредном окружењу, као и међу дворјанима, обдарена је природном дражесношћу која је, у очима грофа Де Шабана, задобила још већу чар откако је кнегиња боравила на двору, месту на коме су сви изложени непрестаним погледима и приморани да прате галантни кодекс држања и опхођења:

Једино је испољио изненађење што толике промене види на њој. У први мах се понада да ће та промена, која га је лишавала сваке наде, уједно моћи да га потпуно ослободи и саме његове љубави; међутим, кнегиња му се учини толико љупком, пошто је њену

¹⁶¹⁹ „Si mille adversités la firent retourner sur elle-même, elle vit qu’elle les avait méritées, et *la nature* et le christianisme la détournèrent d’être homicide d’elle-même et suspendirent l’exécution de ce qu’elle avait résolu.” *Исто*, стр. 80. Курзив Ж. Ј.

¹⁶²⁰ „Il jeta les yeux sur la princesse de Neufchâtel, dont il connaissait l’esprit, comme sur une personne capable d’un attachement violent et propre à faire la fortune d’un homme comme lui. Dans cette vue, il s’attacha à elle sans en être amoureux et attira son inclination [...]” *Исто*, стр. 66.

¹⁶²¹ „Il s’arrêta dans une maison qui se trouva sur son chemin, où il passa plusieurs jours, agité et affligé, comme on peut se l’imaginer. Il pensa d’abord *tout ce qu’il était naturel de penser en cette occasion* ; il ne songea qu’à faire mourir sa femme, mais la mort du prince de Navarre et celle de La Lande qu’il reconnut aisément pour le confident, ralentit un peu sa fureur.” *Исто*, стр. 84. Курзив Ж. Ј.

природну дражесност сада увећало и држање које је стекла бавећи се на двору, да осети како је воли више но икада.¹⁶²²

Од других урођених особина или црта ликова, више пута је истакнута љубомора кнеза Де Монпансијеа, а подвучене су и притворност војводе Д'Анжуа и поноситост војводе Де Гиза:

[Кнез Де Монпансије] беше изненађен угледавши толико савршенство кнегињине лепоте, и, *осећајући своју урођену љубомору*, беше му тешко у души, свестан да сигурно није једини који примећује колико је лепа.¹⁶²³

Мржња коју се осећао према овом другом, распирена *његовом природном љубомором*, толико му учини непријатним призор двојице принчева са његовом женом, за које није знао ни одакле долазе нити шта траже у његовој кући, да није могао прикрити нерасположење што их види.¹⁶²⁴

Љубомора, гнев и бес припојише се мржњи коју је [војвода Д'Анжу] према њему већ осећао, и у његовој души створише једно страшно осећање које се само да замислити, и већ би крвљу обелоданио своје очајање да га није спречила *урођена притворност*¹⁶²⁵, пружајући му снажне разлоге да, при оваквом стању ствари, не предузима ништа против војводе Де Гиза.¹⁶²⁶

Уцвелењост је, међутим, само појачала његову *урођену поноситост* и, пркосећи на неки начин, примаче се госпођи принцези много ближе него што је обично чинио; уз то је, због свега што му је војвода Д'Анжу рекао за кнегињу Де Монпансије, био присиљен да не обраћа пажњу на њу.¹⁶²⁷

¹⁶²² *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 187. За превод француске именице *grâce*, именицу *лепота* из превода Оливере Милићевић заменили смо именицом *дражесност*.

¹⁶²³ *Исто*, стр. 176. Курзив Ж. Ј.

¹⁶²⁴ *Исто*, стр. 179. Курзив Ж. Ј.

¹⁶²⁵ За превод француске именице *dissimulation*, именицу *повученост* из превода Оливере Милићевић заменили смо именицом *притворност*. Курзив Ж. Ј.

¹⁶²⁶ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 183.

¹⁶²⁷ *Исто*, стр. 184. Курзив Ж. Ј. У рукопису новеле, који чини основу готово свих скоријих издања новеле, не постоји истицање војводине природне гордости, за разлику од прве објављене верзије. Уп. рукопис: „Le duc de Guise ne laissa pas d'entrer dans la salle, outré dans le cœur et contre le roi et contre le duc d'Anjou, et par une manière de dépit, il s'approcha beaucoup plus de Madame qu'il n'avait accoutumé, joint que ce que lui avait dit le duc d'Anjou de la princesse de Montpensier l'empêchait de jeter les yeux sur elle.” (*La Princesse de Montpensier*, стр. 44), са првом верзијом, доступном на сајту *Gallica*, стр. 76–77: „Le duc de Guise ne laissa pas d'entrer dans la salle, outré dans le cœur et contre le roi et contre le duc d'Anjou ; *mais la douleur augmenta*

5.1.3. *Заида*

У роману *Заида* неколико родних стереотипа изречених од стране мушких ликова могу се уврстити и у есенцијалистичке ставове, будући да се односе на читав женски род. Један од хомодијегетичких наратора, Консалво, приповедајући пријатељу Алфонсу о недаћама и издаји које је доживео на двору, где се Нуња Бела, коју је заволео, окренула дону Рамиру као будућем престолонаследниковом миљенику, подвући ће како је, сматрајући да је исправно чинио желећи да упозна Нуњу Белу пре него што би је заволео, заправо „стремео немогућем”, јер су жене „потпуно несазнатљиве, ни оне саме себе не познају, и случај одлучује о њиховим осећањима”¹⁶²⁸. Пошто буде доживео тешко искуство издаје од стране вољене жене, Консалво ће усвојити становиште да је свим женама својствена „слабост” несталности и превртљивости:

1. Био сам уверен да у ње нема слабости каквих сам се бојао код жена и стога сам био потпуно срећан, нисам имао ништа више пожелети.¹⁶²⁹
2. [Љ]убав коју је Рамир осећао према њој и принчева наклоност потпуно је окренуше ка њему. Ја јој се учиних мање привлачним, није налазила више ништа од погодности које би јој веза са мном донела, и сада је у њему налазила све што јој се некада допало код мене; најзад, сматрала је како је и разум и промишљеност наводе на ту промену, одобравајући јој да напусти мушкарца који јој никако неће постати муж ради другог који ће то засигурно бити. *Несталности жена није увек потребна потпора толико чврстих разлога.*¹⁶³⁰

sa fierté naturelle et, par une manière de dépit, il s’approcha beaucoup plus de Madame qu’il n’avait accoutumé : joint que ce que lui avait dit le duc d’Anjou de la princesse de Montpensier l’empêchait de jeter les yeux sur elle.”

¹⁶²⁸ „N’aurais je pas raison, lui dis-je, de vouloir connaître Nugna Bella devant que de l’aimer ? Mais je prétendais une chose impossible ; *on ne connaît point les femmes, elles ne se connaissent pas elles-mêmes, et ce sont les occasions qui décident des sentiments de leur cœur.* Nugna Bella a cru m’aimer, elle n’aimait que ma fortune ; elle n’aime peut-être que la même chose en don Ramire.” *Zayde*, стр. 83–84. Курзив Ж. Ј.

¹⁶²⁹ „Nugna Bella m’aimait avec une fidélité exacte et je ne lui voyais que du mépris pour tous ce qui osaient la regarder. J’étais persuadé qu’elle était *exempte des faiblesses que j’avais appréhendées dans les femmes* ; cette pensée rendait mon bonheur si achevé que je n’avais plus rien à souhaiter.” *Исто*, стр. 58. Курзив Ж. Ј.

¹⁶³⁰ „[...] l’amour qu’il avait pour elle et l’amitié que le prince avait pour lui ; l’entraînèrent entièrement de son côté. Je lui parus moins aimable, elle ne vit plus rien d’avantageux dans l’établissement qu’elle pouvait avoir avec moi, elle retrouvait en lui les mêmes choses qui lui avaient plu en moi ; enfin elle s’imagina que la raison et la prudence autorisaient son changement et qu’elle devait quitter un homme qui ne serait point son mari pour un autre qui le serait assurément. *Il ne faut pas toujours de si grandes raisons pour appuyer la légèreté des femmes.*” *Исто*, стр. 73. Курзив Ж. Ј.

И први Консалвов монолог односи се на женску неверност — разочаран издајом вољене жене, за коју је веровао да ју је добро упознао, Консалво покушава да се одупре наклоности коју почиње да осећа према Заиди подсећајући се несрећа до којих доводи женска превртљивост:

Чак се и дивим њеној лепоти, али чим се опорави, посматраћу њене дражи само као средство којим ће наносити издаје и бол. О, колико ће мушкараца начинити јадним! И колико их је можда већ начинила! Какве очи! Какав поглед! Како жалим оне који могу бити дирнути њиме! И како сам срећан, у својој несрећи, што ме искуство *женског неверства* заувек штити од љубави!¹⁶³¹

Други хомодијегетички наратор, Алфонсо, изјављује да свим женама годи да побуђују љубав.¹⁶³² Трећи мушки лик, заводник Аламир, оцењује да код свих жена наилази искључиво на таштину и интерес, а не на искрену жељу за љубављу.¹⁶³³

Када је реч о „природи” у значењу урођених карактерних особина појединих ликова, истакнути су славољубље дон Гарсије¹⁶³⁴ и природна срамежљивост Елсибери¹⁶³⁵. Нуња Бела је, по оцени Консалва, „по природи наклоњенија амбицији него љубави”¹⁶³⁶. При опису амбициозности и превртљивости вољене жене која га је издала, Консалво користи час именицу или придев *nature/naturel*, час именицу *humeur* у значењу карактера.¹⁶³⁷ Ову именицу употребљава и нараторка Фелима како би подвукла разлику

¹⁶³¹ „J’ai même de l’admiration pour sa beauté, mais, sitôt qu’elle sera guérie, je ne regarderai ses charmes que comme une chose dont elle ne se servira que pour faire plus de trahisons et plus de misérables. Qu’elle en fera, grands dieux ! Et qu’elle en a peut-être déjà fait ! Quels yeux ! Quels regards ! Que je plains ceux qui peuvent en être touchés ! Et que je suis heureux, dans mon malheur, que la cruelle expérience que j’ai faite de *l’infidélité des femmes* me garantisse d’en aimer jamais aucune !” *Исто*, стр. 44. Курзив Ж. Ј.

¹⁶³² „Je crus même que Bélasure s’était bien aperçue que don Manrique avait pour elle plus que de l’amitié ; je pensai qu’elle était bien aise d’être aimée, comme le sont d’ordinaire toutes les femmes, et, sans la soupçonner de me faire une infidélité, je fus jaloux de l’amitié qu’elle avait pour un homme qu’elle croyait son amant.” *Исто*, стр. 116. („Поверовах чак како је Белазира учила да дон Манрике осећа више од пријатељства према њој; помислих како јој годи да побуђује љубав, као и свим женама, и, не оптужујући је да ми је неверна, постадох љубоморан на пријатељство које је неговала према мушкарцу за кога је веровала да је заљубљен у њу”).

¹⁶³³ „Je n’ai trouvé que de la vanité et de l’ambition dans toutes les femmes, elles ont aimé le prince et non pas Alamir.” *Исто*, стр. 181.

¹⁶³⁴ „Don Garcie, poussé par son ambition naturelle et se trouvant fortifié par la valeur de Consalve, résolut d’entrer dans leur pays et de reprendre tout ce qu’ils avaient usurpé.” *Исто*, стр. 142.

¹⁶³⁵ „[E]lle le pria aussi de ne rien hasarder pour lui parler, parce que sa timidité naturelle et la manière dont elle était gardée rendraient inutile tout ce qu’il pourrait entreprendre.” *Исто*, стр. 189.

¹⁶³⁶ „Son inclination naturelle la portait sans doute plus à l’ambition qu’à l’amour, mais, comme l’un et l’autre se rapportaient à moi, je trouvais en elle toute l’ardeur et toute l’application que je pouvais souhaiter.” *Исто*, стр. 58.

¹⁶³⁷ Уп. *Исто*, стр. 57: „De l’humeur dont elle était, ma conquête ne lui pouvait être désagréable ; il y avait quelque chose de si brillant dans ma fortune, qu’une personne moins ambitieuse qu’elle en pouvait être éblouie.”

између свог и Заидиног карактера.¹⁶³⁸ С друге стране, међу мушким ликовима, Фелима у приповести о свом и Заидином животном путу истом именицом предочава како је Аламир по природи склон удварању и несталан:

[...] али већ дуго нисам имала моћ да управљам својим срцем. Па ипак, да сам тада познавала Аламирову нарав као што је сада познајем, уверена сам да бих се могла одупрети наклоности која ме је вукла ка њему; но како сам познавала једино пријатне особине његовог духа и допадљиве црте спољашњости, и како ми је изгледао привржен, било је тешко одолети тако жестокој и природној наклоности.¹⁶³⁹

Освајачку несталност ће и сам Аламир, принц од Гарсе, потврдити кајући се на самртној постељи.¹⁶⁴⁰ Штавише, када је реч о мушкој „природној” несталности, истакнуто је да више женских ликова осећа „урођено подозрење” према мушкарцима због ове њихове склоности: међу њима се издвајају Белазира („Подозрење према мушкарцима било јој је урођено; иако ме је ценила много више од свих мушкараца које икада беше угледала, и, самим тим, и више него што сам заслужио, моје речи јој нису уливале поверење”¹⁶⁴¹) и Забелек, верна пратиља Елсибери прерушена у роба, која је, побегавши од родитеља како би се удала из наклоности, доживела неверство од стране вољеног мушкарца већ на самом броду на коме су се обрели при бекству. Због тога ће Забелек саветовати Елсибери да се чува Аламирових ласкања; међутим, видевши како је Аламир обасипа пажњом, Забелек се „изненади схвативши да се преварила у погледу подозрења према мушкарцима; завидела је Елсибери што је нашла једног тако оданог човека”¹⁶⁴². Но ипак, коментар који прати претходни цитат учвршћује ово

¹⁶³⁸ „J’avais deux années plus qu’elle ; il y avait aussi quelque différence dans nos humeurs, la mienne penchait moins à la joie ; il était aisé de le connaître en nous voyant, aussi bien que l’avantage que la beauté de Zaïde avait sur la mienne.” *Исто*, стр. 165.

¹⁶³⁹ „[...] mais il y avait déjà longtemps qu’il n’était plus en mon pouvoir de disposer de mon cœur. Je suis néanmoins persuadée que, si j’eusse eu alors la même connaissance de l’humeur d’Alamir, que celle que j’ai eue depuis, j’aurais pu me défendre de l’inclination qui m’entraînait vers lui, mais comme je ne connaissais que les qualités agréables de son esprit et de sa personne, et qu’il paraissait attaché à moi, il était difficile de résister à cette inclination qui était si violente et si naturelle.” *Исто*, стр. 170. Уп. стр. 180, 185: „La beauté et l’esprit de Naria étaient, à un si haut point qu’ils rendaient sa perte fâcheuse, même à l’humeur inconstante d’Alamir.” „Il la suivit jusques auprès du lieu où se faisait la cérémonie, et il se trouva si proche de Zoromade, que, poussé par un reste de son humeur naturelle, il ne put s’empêcher de se faire connaître à elle et de lui parler comme s’il ne se fût déguisé que pour la voir.”

¹⁶⁴⁰ В. *Исто*, стр. 227–228.

¹⁶⁴¹ „Elle avait une défiance naturelle de tous les hommes ; quoiqu’elle m’estimât beaucoup plus que tous ceux qu’elle avait vus, et par conséquent plus que je ne méritais, elle n’ajoutait pas de foi à mes paroles.” *Исто*, стр. 107. Уп. стр. 108: „Je suis née avec aversion pour le mariage [...]”.

¹⁶⁴² „Zabelec était surprise de s’être trompée en se défiant de la passion des hommes, et elle enviait le bonheur d’Elsibery d’en avoir trouvé un si fidèle.” *Исто*, стр. 197.

маскулинистичко виђење љубави као чари превазилажења препрека и освајања женског срца која се исцрпљује чим је задовољена: нараторка Фелима пролептички предочава како Забелек „није дуго имала разлога да јој [= Елсибери] завиди”, јер Аламирова страст, чим је овај осетио како се Елсибери све јаче везује за њега, почиње да се хлади.¹⁶⁴³

5.1.4. Принцеза Де Клев

Речи *природа*, *природан*, *природно* заступљене су четрнаест пута у роману *Принцеза Де Клев*, најчешће у значењу урођене особине или спонтане побуде, али никада нису употребљене генерално за један од полова: *природа* је углавном синоним за нарав неке особе или се односи на људску природу уопште. Изузетак представљају коментари видама Де Шартра и војводе Де Немуре о Катарини Медичи; оба можемо читати као етничке стереотипе, а у другом се уочава и свест о томе да друштвени положај обликује нарав: „Љубомора је природна код особа њене народности”¹⁶⁴⁴, „Она је Италијанка и краљица, и, према томе, пуна подозрења, љубоморе и гордости”¹⁶⁴⁵. Међу примерима који упућују на опште истине о људској природи издвајамо следећи нараторски коментар: „Жеља за разјашњењем, или, још пре, *природна склоност коју човек има да све што зна исприча оној коју воли*, учинила је да је госпођи Де Мартиг препричао чудноват поступак те особе која је свом мужу признала страст коју осећа према некоме другом”¹⁶⁴⁶. Цитат у изворном тексту не упућује на један од полова, већ је за индиректни објекат глагола *conter* (*испричати*) употребљена неодређена заменица: „L’envie de s’éclaircir, ou plutôt la disposition naturelle que l’on a de conter tout ce que l’on sait à ce que l’on aime, fit qu’il redit à madame de Martigues l’action extraordinaire de cette personne, qui avait avoué à son mari la passion qu’elle avait pour un autre”.¹⁶⁴⁷ Занимљиво је, стога, поставити питање зашто се преводилац одлучио да за индиректни објекат употреби односну заменицу *онај* у женском роду. Сматрамо да је разлог томе непосредни контекст: иако имперсонална и, последично, универзална, ова својеврсна максима коментар је на поступке видама Де Шартра и Немуре који, обзнанивши принцезино

¹⁶⁴³ „Elle n’eut pas longtemps sujet de l’envier. Il était impossible que des choses aussi extraordinaires que celles qu’Alamir avait faites pour Elsibery n’apportassent une nouvelle vivacité à la passion qu’elle avait pour lui. [...] Enfin, il se persuada si bien que le prince de Tharse était plus aimé qu’Alamir ne l’avait été sous le nom de Sélémin que sa passion commença à diminuer sans qu’il prît même de nouvel attachement.” *Исто*.

¹⁶⁴⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 95.

¹⁶⁴⁵ *Исто*, стр. 97.

¹⁶⁴⁶ *Исто*, стр. 140.

¹⁶⁴⁷ *La Princesse de Clèves*, нав. дело, 2012, стр. 154. Курзив Ж. Ј.

признање мужу, убрзавају несрећу породице Де Клев. Тако је на извештан начин побијен стереотип о „брбљивој” женској природи, по коме су жене склоније дељењу и преношењу тајни од мушкараца.¹⁶⁴⁸

Још четири јављања именице или придева из лексичког поља природних одлика занимљива су јер у извесној мери побијају стереотипе о општој женској притворности, еротској незаситости и неразумној склоности и одавању страстима. Наиме, истакнути су урођена искреност госпођице Де Шартр („никада нико није показао тако велику и тако природну искреност”¹⁶⁴⁹) и њен спонтани порив да бежи од Немуре („био је ипак веома ожалостен што је видео њену тако природну намеру да од њега побегне”¹⁶⁵⁰), док, с друге стране, видама Де Шартра води необузdana страст према госпођи Де Темин: „за госпођу Де Темин везивала ме је природна наклоност, коју нисам могао да савладам”¹⁶⁵¹. Од природе осталих женских ликова, подвучено је да је Марија Стјуарт „рођена с толико склоности за све лепе ствари да их је, упркос својој младости, волела и разумела се у њих више него ико.”¹⁶⁵² Са стране мушких ликова, господин Де Клев и војвода Де Немур насликани су са неким традиционално женским „природним одликама” које нису у врху одлика „мужевних” јунака.¹⁶⁵³ Мужу је приписана благост и нежност („Г. Де Клев, који је по природи имао много нежности и попустљивости према својој жени, није их показао у овој прилици, него јој је рекао да никако не жели да она промени понашање”¹⁶⁵⁴), а војводи Де Немуре љупкост и дражесност¹⁶⁵⁵. Уз то, за овог последњег наратор(ка) и јунакиња истичу да је по природи „галантан”, тј. заводник и несталан: „Он је био толико нежан и тако склон удварању да није могао одрећи бар мало пажње онима које су настојале да му се свиде”; „Ништа ме не може спречити да не увидим да сте се ви родили

¹⁶⁴⁸ Дошуа М. Блејлок (Joshua M. Vlaylock) у дисертацији посвећеној теми тајне у француској новели XVII века показао је како се у педагошким књигама епохе и трактатима о животу на двору (међу којима издваја наслове Шаплена и оца Буура) инсистира на томе да се тајне смеју поверавати искључиво особама истога пола, и да се на поверавање/исповедање супружнику гледало негативно. Стога однос међу ликовима грофа Де Шабана и кнегиње Де Монпансије са једне стране, то јест принца Де Клева и принцезе Де Клев са друге одударају од устаљене „родне” норме исповедања која налаже да се женске тајне поверавају пријатељицама. У том смислу је и однос између грофице Де Танд и витеза од Наваре делимично нетипичан, јер се грофица истовремено поставља као повереница принцезе од Нешатела, али и њеног будућег супруга а свог љубавника.

¹⁶⁴⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 26.

¹⁶⁵⁰ *Исто*, стр. 152.

¹⁶⁵¹ *Исто*, стр. 95.

¹⁶⁵² *Исто*, стр. 8.

¹⁶⁵³ Овакво портретисање се, наравно, не може разматрати изопштено од галантног дворјанског контекста и наслеђа куртоазног витешког духа.

¹⁶⁵⁴ *Исто*, стр. 67.

¹⁶⁵⁵ „Он је био опремљен за вечерњи састанак, и, узевши реч са љупкошћу која му је била природна, изјави: [...]”. *Исто*, стр. 123.

са свим склоностима за удварање и са свим особинама које су у стању да вам прибаве успеха”.¹⁶⁵⁶

5.2. Постајање женом у углађеном свету: родни стереотипи у делу госпође Де Лафајет

Анализа предочена у претходном одељку открива да по „нарави”, тј. урођеним склоностима, неки од ликова у фикционалном опусу госпође Де Лафајет одударују од есенцијалистичких ставова уочених у корпусу текстова из II поглавља; прецизније, неки женски ликови не поседују „природне” женске мане, уочљиве, штавише, код извесних мушких ликова: на пример, кнез Де Монпансије и Алфонсо представљају најупечатљивија оличења жестоке и насилне љубоморе; изразита амбиција и притворност одликују дон Рамира и војводу Д’Анжуа; видам Де Шартр и војвода Де Немур не умеју сачувати тајну. Својом искреношћу и постојаношћу лик принцезе Де Клев, као и Фелима, Белазира, Нарија, Елсибери, оповргавају стереотип о женској превртљивости и/или несталности; ове две одлике карактеришу већи број мушких ликова, попут грофа Де Танда, витеза/принца од Наваре, војводе Де Гиза, војводе Де Немура, видама Де Шартра, Аламира. С друге стране, извесни женски ликови поседују неке од предочених стереотипних „женских” негативних особина: на пример, Нуња Бела је користољубива и превртљива, Дијана де Поатје охоло и нестална, Марија Стјуарт настоји да се свима допадне, кнегиња Де Монпансије и грофица Де Танд не успевају одолети страсти. Када је реч о позитивним особинама које би требало да красе савршену дворску даму, већ смо указали на природну дражесност кнегиње Де Монпансије, срамежљивост Елсибери, скромност и верност принцезе Де Клев. Имајући све ово у виду, темељнијој анализи родних стереотипа у опусу госпође Де Лафајет приступићемо тумачећи долеприложене табеле, у којима смо пописали физичке црте женских и мушких ликова, позитивне, негативне (или неутралне) особине, истакнуте као „природне”, тј. урођене или не, затим циљеве и вредности којима се воде и црте, особине или поступке који су приказани као корисни за уздизање на друштвеној лествици.

Пре анализе, сматрамо да треба истаћи једну семантичку црту именице *personne* у класичном француском језику чије непознавање може одвести тумачење и превод у погрешном смеру. На странама 270–271 овога рада било је речи о контекстима у којима

¹⁶⁵⁶ Исто, стр. 10, 172.

се именица *personne* јавља у значењу *особа женског пола*, тј. *жена*¹⁶⁵⁷. У другим контекстима, ова именица може означавати *физичку спољашњост*, тј. *изглед* (у ком случају је синонимна именицама *air* или *mine*), о чему сведоче следећа објашњења и примери из Фиртјеровог речника и *Речника Француске академије*:

Ce Gentilhomme est bien fait de sa personne. Cette Dame est une fort belle personne.¹⁶⁵⁸

On dit qu'un homme est bien fait de sa personne, pour dire, que sa figure extérieure est bien faite ; qu'il aime sa personne, pour dire, qu'il aime ses aises, qu'il a soin de sa santé, qu'il a un grand soin de son corps, de son ajustement.¹⁶⁵⁹

Именица *personne* у овом значењу јавља се више пута у свим фикционалним делима госпође Де Лафајет. Погледајмо најпре два одломка из дела која су преведена на српски језик:

1. Ce prince était fait d'une sorte, qu'il était difficile de n'être pas surprise de le voir quand on ne l'avait jamais vu, surtout ce soir-là, où le soin qu'il avait pris de se parer augmentait encore *l'air brillant qui était dans sa personne*: Тај принц је био такав да није могла не бити изненађена кад га је угледала, пошто га никада дотле не беше видела, а нарочито се морала изненадити те вечери, кад се брижљиво дотерао, што је *његову спољашност чинило још сјајнијом*.¹⁶⁶⁰
2. [...] mais elle le vit toujours surpasser de si loin tous les autres, et se rendre tellement maître de la conversation dans tous les lieux où il était, *par l'air de sa personne* et par l'agrément de son esprit, qu'il fit, en peu de temps, une grande impression dans son cœur: али видела је увек

¹⁶⁵⁷ Поред наведених примера из романа *Принцеза Де Клев*, уп. и *La Princesse de Montpensier*, стр. 28–29: „Les uns disaient au duc de Guise qu'il les avait égarés exprès pour leur faire voir *cette belle personne*, les autres qu'après ce qu'avait fait le hasard, il fallait qu'il en devînt amoureux, et le duc d'Anjou soutenait que c'était lui qui devait être son amant.”, *La Comtesse de Tende*, стр.75–76: „– Je vais vous surprendre, vous m'allez blâmer, mais il faut néanmoins me secourir. Je suis amoureux et aimé de *la plus aimable personne* de la cour, je me dérobai hier au soir de chez la princesse de Navarre et de tous mes gens pour aller à un rendez-vous où cette personne m'attendait.”, *Zayde*, стр. 45, 55, 58: „Consalve commença à s'en étonner lui-même, il s'aperçut qu'il lui était impossible de s'éloigner de *cette belle personne*, il croyait toujours qu'il arriverait quelque changement considérable à son mal pendant qu'il ne serait pas auprès d'elle.”; „— Je ne m'étonne plus, seigneur, dit don Rarnire en s'adressant à don Garcie, que vous n'avez point été amoureux de *toutes les belles personnes* qui sont nourries dans le palais et avec qui vous avez été accoutumé dès l'enfance[.]”, „J'étais aimé de *la plus belle personne* d'Espagne, que j'adorais[.]” Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁵⁸ Antoine Furetière, *нав. дело*, 1690, одредница „Personne”, sine pagina, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1568.image>>.

¹⁶⁵⁹ *Dictionnaire de l'Académie française*, 1694, одредница „Personne”, <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=personne&submit=>>>.

¹⁶⁶⁰ *La Princesse de Clèves*, стр. 38 / *Принцеза Де Клев*, стр. 29. Курзив Ж. Ј.

како тако надалеко превазилази све остале и како *спољашњошћу своје личности* и пријатношћу свога духа тако господари да је он за то кратко време оставио снажан утисак на њено срце.¹⁶⁶¹

Такође, имајући у виду горенаведене примере из речника, при превођењу синтагме *bien fait (de sa personne)*, преводиоци романа *Принцеза Де Клев* и новеле *Кнегиња Де Монпансије* на српски језик одлучују се за синтагме и придеве *лепостаса*¹⁶⁶², *диван*¹⁶⁶³, *лепо грађен*¹⁶⁶⁴, *стасит*¹⁶⁶⁵, *красан*¹⁶⁶⁶, *наочит*¹⁶⁶⁷.

Међутим, на неким другим местима у српском преводу романа *Принцеза Де Клев* и новеле *Кнегиње Де Монпансије* преводиоцима као да је измакла ова нијанса значења именице *personne*, због чега је превод мање прецизан или, пак, што је значајније, понекад указује на извесне особине ликова којих нема у оригиналном тексту, упућујући на духовне одлике уместо спољашњег изгледа. Следећи примери су најупечатљивији у том погледу:

1. La beauté de la princesse de Montpensier effaçait toutes celles qu'on avait admirées jusques alors ; elle attira les yeux de tout le monde *par les charmes de son esprit et de sa personne*: Кнегињина лепота засени све лепотице које дотада беху предмет дивљења. *Чарима свога духа и целе своје личности* она привуче на себе погледе свих.¹⁶⁶⁸

У овом примеру, контекст јунакињиног појављивања на двору недвојбено указује на привлачну спољашњост, којом кнегиња привлачи погледе дворјана и, заједно са духом који испољава, завређује њихово дивљење. У прилог овој аргументацији иде и следећа, слична реченица, која претходи наведеној, смештена у контекст кнегињиног сусрета са војводама Де Гизом и Д'Анжуом: „Ils ne furent pas moins surpris des charmes de son esprit qu'ils l'avaient été de sa beauté, et ne purent s'empêcher de lui faire connaître l'étonnement où ils étaient de tous les deux ;” („Ништа мање нису били изненађени чарима њена духа но што су били задивљени њеном лепотом;”)¹⁶⁶⁹. Са истим значењем, у контексту

¹⁶⁶¹ *La Princesse de Clèves*, стр. 40 / *Принцеза Де Клев*, стр. 30. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁶² В. *Принцеза Де Клев*, стр. 7.

¹⁶⁶³ В. *Исто*, стр. 8.

¹⁶⁶⁴ В. *Исто*, стр. 21.

¹⁶⁶⁵ В. *Исто*, стр. 34.

¹⁶⁶⁶ В. *Исто*, стр. 9, 28.

¹⁶⁶⁷ В. *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 179.

¹⁶⁶⁸ *La Princesse de Montpensier*, стр. 35 / *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 180–181. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁶⁹ *La Princesse de Montpensier*, стр. 31 / *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 178. Курзив Ж. Ј.

диференцијације духа и тела, именица *personne* употребљена је у роману *Принцеза Де Клев* у следећем примеру, који је једна од многих илустрација увреженог става епохе госпође Де Лафајет како се љубав-страст, тј. наклоност рађа на основу физичке привлачности, због чега сматрамо да је преводно решење неадекватно:

2. Elle rendit compte à sa mère de cette conversation, et madame de Chartres lui dit qu'il y avait tant de grandeur et de bonnes qualités dans monsieur de Clèves, et qu'il faisait paraître tant de sagesse pour son âge, que, si elle sentait son inclination portée à l'épouser, elle y consentirait avec joie. Mademoiselle de Chartres répondit qu'elle lui remarquait les mêmes bonnes qualités, qu'elle l'épouserait même avec moins de répugnance qu'un autre, *mais qu'elle n'avait aucune inclination particulière pour sa personne*: Она обавести своју мајку о том разговору, а госпођа Де Шартр јој рече да у г. Де Клева има толико узвишености и добрих особина и да он показује толико разборитости за своје године да ће она, ако осећа да јој наклоност говори да се уда за њега, на то с радошћу пристати. Госпођица Де Шартр одговори да је и она опазила у њега исте добре особине, да би јој чак било мање немило да се уда за њега него за кога другог, *али да нема никакве нарочите наклоности према његовој личности*.¹⁶⁷⁰

За последњу реченицу предлажемо следећи превод: „Госпођица Де Шартр јој отповеди да је и она опазила у њега исте добре особине, и да би се чак с мање одбојности удала за њега него за неког другог, али да не налази да јој је привлачан”.

3. Mais ce prince était un chef-d'œuvre de la nature; ce qu'il avait de moins admirable était d'être l'homme du monde *le mieux fait et le plus beau*. Ce qui le mettait au-dessus des autres était une valeur incomparable, et un agrément dans son esprit, dans son visage et dans ses actions, que l'on n'a jamais vu qu'à lui seul ; il avait un enjouement qui plaisait également aux hommes et aux femmes, une adresse extraordinaire dans tous ses exercices, une manière de s'habiller qui était toujours suivie de tout le monde, sans pouvoir être imitée, et enfin, *un air dans toute sa personne*, qui faisait qu'on ne pouvait regarder que lui dans tous les lieux où il paraissait: Овај принц је био ремек-дело природе; у њему је још понајмање било за дивљење што је био *најискренији и најлепши човек из високог друштва*. Оно што га је стављало изнад осталих била је неупоредива храброст и извесна љупкост духа, лица и покрета, каква никада није

¹⁶⁷⁰ *La Princesse de Clèves*, стр. 32–33 / *Принцеза Де Клев*, стр. 24. Курзив Ж. Ј.

виђена ни у кога другог; показивао је веселост, која се подједнако свиђала и људима и женама, изванредну умешност у свим својим делатностима, начин одевања коме су сви тежили, али му нису могли подражавати и, најзад, *било је нешто у читавој његовој личности што је чинило да човек није могао гледати никога другог осим њега где год би се појавио.*¹⁶⁷¹

У овом примеру, у оригиналном тексту јасно је најпре истакнута Немурова физичка привлачност, а потом су подвучене његове карактерне врлине. У преводу се, пак, Немуру приписује искреност, која, између осталог, стоји у противречности са само неколико редова касније истакнутом несталношћу или тајновитошћу гледе жене коју би, међу многобројним љубавницама, истински волео. Други пут употребљена именица *personne* у датом одломку („*un air dans toute sa personne, qui faisait qu'on ne pouvait regarder que lui dans tous les lieux où il paraissait*”), иако, по нашем мишљењу, више имплицира физичку компоненту опчињујуће чари (уп. примере 3, 6, 8 и 10 на стр. 359–360 овога рада, у којима се именица *personne* појављује уз именице *agrément* или *grâce*), може се превести именицом *личност*, за коју се одлучио преводилац („било је нешто у читавој његовој личности што је чинило да човек није могао гледати никога другог осим њега где год би се појавио”) како би наговестио горепредочени необјашњиви феномен *un je ne sais quoi*¹⁶⁷², чест узрок љубавне страсти.

4. Lorsqu'elle arriva, le vidame alla au-devant d'elle ; il fut surpris de la grande beauté de mademoiselle de Chartres, et il en fut surpris avec raison. La blancheur de son teint et ses cheveux blonds lui donnaient un éclat que l'on n'a jamais vu qu'à elle ; tous ses traits étaient réguliers, *et son visage et sa personne étaient pleins de grâce et de charmes*: Када је стигла, видам је изишао пред њу; био је изненађен великом лепотом госпођице Де Шартр, и оправдано је био изненађен. Белина њене пути и плава коса давале су јој сјај лепоте који никада још није био виђен ни у које друге особе; све црте биле су јој правилне, *а њено лице и цела њена личност били су пуни љупкости и чари.*¹⁶⁷³

Овај одломак, смештен у контекст доласка на двор госпођице Де Шартр, пружа опис јунакињине лепоте и утиска који својом спољашношћу оставља на дворјане, стога сматрамо да је именица *личност* неадекватно изабрано преводно решење у овом случају.

¹⁶⁷¹ *La Princesse de Clèves*, стр. 11–12 / *Принцеза Де Клев*, стр. 9–10. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁷² В. стр. 141, као и фусноту 761.

¹⁶⁷³ *La Princesse de Clèves*, стр. 18 / *Принцеза Де Клев*, стр. 15. Курзив Ж. Ј.

Додајмо да у следећем примеру, у коме се нараторска упадица у виду општеважеће максиме конкретно односи на Марију Стјуарт, и мушки облик множине заменице *celui* указује на то да је именица *personne* употребљена у значењу *особа женског рода*, сматрамо како преводно решење замагљује родни стереотип о „женском” каћиперству, тј. кокетерији „галантних” жена, које су неретко предмет осуде у делу госпође Де Лафајет:

Les personnes galantes sont toujours bien aises qu'un prétexte leur donne lieu de parler à ceux qui les aiment. Sitôt que le vidame eut quitté madame la dauphine, elle ordonna à Châtelart, qui était favori de monsieur d'Anville, et qui savait la passion qu'il avait pour elle, de lui aller dire, de sa part, de se trouver le soir chez la reine: Особама које воле удварања веома је мило кад им какав изговор пружи прилику да разговарају с онима који их воле. Чим је видам напустио госпођу престолонаследниковицу, она нареди Шастелару, који је био љубимац г. Д'Анвила и који је знао за његову љубав према њој, да оде да му каже, с њене стране, да увече буде код краљице.¹⁶⁷⁴

Због свега наведеног предлажемо следећи превод: „Женама које воле удварања/ Кокетним женама веома годи када им какав изговор пружи прилику да разговарају с онима који их воле.”

У осталим фикционалним делима госпође Де Лафајет, која нису преведена на српски језик, ваља обратити пажњу на сличне контексте, нарочито зато што би се употребом именице *личност* уместо именица *жена*, *спољашњост* или *изглед* забашурила родно диференцирана компонента неких нараторских ставова или процена ликова, као и стереотип о лепоти као најзначајнијој женској црти, или замаглио пресудни значај физичке компоненте у рађању љубави-страсти. Погледајмо неколико илустративних примера из романа *Заида*:

Употреба именице *personne* са значењем *жена*:

1. Consalve commença à s'en étonner lui-même, il s'aperçut qu'il lui était impossible de s'éloigner de *cette belle personne*, il croyait toujours qu'il arriverait quelque changement considérable à son mal pendant qu'il ne serait pas auprès d'elle.¹⁶⁷⁵

¹⁶⁷⁴ *La Princesse de Clèves*, стр. 28–29 / *Принцеза Де Клев*, стр. 21. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁷⁵ *Zayde*, стр. 45. Курзив Ж. Ј.

2. — Je ne m'étonne plus, seigneur, dit don Ramire en s'adressant à don Garcie, que vous n'ayez point été amoureux de *toutes les belles personnes* qui sont nourries dans le palais et avec qui vous avez été accoutumé dès l'enfance[.]¹⁶⁷⁶
3. J'étais aimé de *la plus belle personne* d'Espagne, que j'adorais[.]¹⁶⁷⁷

Употреба именице *personne* у значењу *спољашњост*, изглед:

1. Il avait un fils et une fille d'une beauté extraordinaire ; le fils qui s'appelait Consalve, ne voyait rien dans toute l'Espagne qu'on lui pût comparer ; et son esprit et *sa personne* avaient quelque chose de si admirable, qu'il semblait que le ciel l'eût formé d'une manière différente du reste des hommes.¹⁶⁷⁸
2. Cette faveur paraissait beaucoup, quelque soin qu'ils prissent l'un et l'autre de la cacher, et insensiblement tout le monde se tournait du côté de ce nouveau favori et m'abandonnait peu à peu. Nugna Bella n'avait pas une passion si ferme, que ce changement n'en apportât dans son âme. Ma fortune, autant que *ma personne*, avait fait son attachement.¹⁶⁷⁹
3. Comment effacer de son esprit celui qu'elle aime ? Ce ne pourrait être que par l'agrément qu'elle trouverait en *ma personne*, et le malheur veut que mon visage lui conserve le souvenir de son amant.¹⁶⁸⁰
4. Je trouvai *la personne de Bélasire* très charmante, et son esprit beaucoup au-dessus de ce que j'en avais pensé.¹⁶⁸¹
5. Quelque douleur qu'elles eussent de cette séparation, Nugna Bella ne put l'éviter ; elle partit et, sitôt qu'elle a été arrivée en Castille, son père l'a mariée, contre son gré, à un prince allemand que la dévotion a attiré en Espagne. Il a cru voir dans cet étranger un mérite extraordinaire et l'a choisi pour lui donner sa fille ; peut-être a-t-il de la valeur et de la sagesse, mais son humeur et *sa personne* ne sont pas agréables, et Nugna Bella est très malheureuse.¹⁶⁸²
6. Le soir, Alamir continua à nous paraître tel que nous l'avions trouvé d'abord ; j'étais surprise à tous les moments de l'agrément de son esprit et de *sa personne*, et cet étonnement m'occupait si fort, que je devais bien soupçonner dès lors qu'il y avait quelque chose de plus que de la surprise. Il me sembla qu'il me regardait avec beaucoup d'attention et qu'il me donnait de certaines louanges qui me faisaient voir que *ma personne* lui plaisait pour le moins autant que celle de Zaïde.¹⁶⁸³

¹⁶⁷⁶ Исто, стр. 55. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁷⁷ Исто, стр. 58. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁷⁸ Исто, стр. 37. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁷⁹ Исто, стр. 70. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁸⁰ Исто, стр. 92. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁸¹ Исто, стр. 107. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁸² Исто, стр. 140. Курзив Ж. Ж.

¹⁶⁸³ Исто, стр. 167–168. Курзив Ж. Ж.

7. Je suis néanmoins persuadée que, si j'eusse eu alors la même connaissance de l'humeur d'Alamir, que celle que j'ai eue depuis, j'aurais pu me défendre de l'inclination qui m'entraînait vers lui, mais comme je ne connaissais que les qualités agréables de son esprit et de *sa personne*, et qu'il paraissait attaché à moi, il était difficile de résister à cette inclination qui était si violente et si naturelle.¹⁶⁸⁴
8. Cette personne fut aussi surprise de la vue d'Alamir, qu'Alamir l'était de la sienne ; il n'était pas moins propre qu'elle à donner de l'étonnement, par l'agrément de *sa personne* et par la beauté de ses habits, et c'était une chose si extraordinaire de voir un homme en ce lieu, que, si Alamir n'eût fait signe à cette jeune personne de ne rien dire, elle se fût écriée d'une manière qui aurait fait venir à elle ceux qui étaient dans la chambre.¹⁶⁸⁵
9. Il m'a paru extraordinaire d'avoir trouvé un homme qui ressemble à ce portrait et d'avoir senti de l'inclination pour lui. Je suis surprise quand je pense qu'Albumazar m'a défendu de laisser engager mon cœur, il me semble qu'il prévoyait les sentiments que j'ai pour Théodoric, et *sa personne* me plaît d'une telle sorte que, si je suis destinée à un homme qui lui ressemble, ce qui devrait faire mon bonheur va faire le malheur de ma vie.¹⁶⁸⁶
10. [E]lle lui présenta Zaïde, dont la beauté était encore augmentée par le soin de se parer, que lui avait peut être inspiré le désir de paraître aux yeux de Consalve avec tous ses charmes. Les grâces de *sa personne*, l'agrément de son esprit et sa modestie surprirent tout le monde.¹⁶⁸⁷

Неколико примера превода именице *homme* именицом *човек* уместо *мушкарац* такође илуструје замагљивање родне компоненте у роману *Принцеза Де Клев*. Поред следећег примера: „Jamais cour n'a eu tant de belles personnes et d'hommes admirablement bien faits”¹⁶⁸⁸ („Никада двор није имао толико лепих жена и тако дивних људи”¹⁶⁸⁹), за који предлажемо превод: „Никада на двору не беше толико лепих жена и тако наочитих мушкараца”, најупечатљивија два примера односе се на несталност и неверност, које у овом роману нису својствене само мушким ликовима (што доказују ликови госпође Де Турнон или Дијане де Поатје), али јесу истакнуте као опасност на коју би мајке морале упозорити младе девојке. У следећем цитату, смештеном у контекст представљања наличја љубави, по чему се госпођа Де Шартр разликује од других мајки, које својим ћеркама уопште не помињу љубав како би их заштитиле од ње, сматрамо да је именицу

¹⁶⁸⁴ Исто, стр. 171. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁸⁵ Исто, стр. 183. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁸⁶ Исто, стр. 210–211. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁸⁷ Исто, стр. 223. Курзив Ж. Ј.

¹⁶⁸⁸ *La Princesse de Clèves*, стр. 8.

¹⁶⁸⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 8.

hommes из оригиналног текста, уместо именицом *људи*, исправније превести именицом *мушкарци*, јер се реченицом подвлачи опасност љубавних веза по „честиту жену” којој, како ће наратор(ка) истаћи став госпође Де Шартр у наредној реченици, највећу срећу представља то „да воли свог мужа и да буде вољена од њега.”¹⁶⁹⁰:

La plupart des mères s’imaginent qu’il suffit de ne parler jamais de galanterie devant les jeunes personnes pour les en éloigner. Madame de Chartres avait une opinion opposée; elle faisait souvent à sa fille des peintures de l’amour; elle lui montrait ce qu’il a d’agréable pour la persuader plus aisément sur ce qu’elle lui en apprenait de dangereux; *elle lui contait le peu de sincérité des hommes, leurs tromperies et leur infidélité, les malheurs domestiques où plongent les engagements* ; et elle lui faisait voir, d’un autre côté, quelle tranquillité suivait la vie d’une honnête femme, et combien la vertu donnait d’éclat et d’élévation à une personne qui avait de la beauté et de la naissance: Већина мајки замишља да је довољно да пред својим кћерима никада не говоре о љубавним стварима да би их од њих заштитиле. Госпођа Де Шартр била је супротног мишљења; она је својој кћери често описивала љубав; указивала јој је на оно што је у њој пријатно, да би је лакше убедила у оно о чему јој је говорила као о опасном у њој. Причала јој је о *неискрености људи, о њиховим преварама и њиховом неверству, о брачним невољама у које нас доводе љубавне везе*; а с друге стране указивала јој је на то какво спокојство прати живот честите жене и колико сјаја и узвишености даје врлина особи која је лепа и од доброг рода.¹⁶⁹¹

¹⁶⁹⁰ Исто, стр. 14.

¹⁶⁹¹ *La Princesse de Clèves*, стр. 19 / *Принцеза Де Клев*, стр. 14. Курзив Ж. Ј. Преводилац је на овом месту прецизно уочио да се синтагма *les jeunes personnes* односи на младе ћерке, а не на децу оба пола.

КНЕГИЊА ДЕ МОНПАНСИЈЕ							
Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
ЖЕНСКИ ЛИКОВИ							
Кнегиња Де Монпансије	лепа	дражесност	дух, врлина, искреност љупкост, љубазност, скромност	искоришћавање Шабанове оданости		богата наследница из чувене куће	брачна врлина, дужност, углед, љубав
Маркиза Де Ноармутје	лепа		дух	јавно говори о својим љубавним везама			
МУШКИ ЛИКОВИ							
Војвода Де Гиз			дух			амбициозност, славољубље, поноситост	војничка слава уздизање на друштвеној лествици (венчањем са краљевом сестром)
Гроф Де Шабан			мудре и благе нарави, искрен и одан				
Кнез Де Монпансије		љубомора					војничка слава, углед, част
Војвода Д’Анжу	наочит	притворност			галантан — склон удварању		војничка слава

Табела бр. 1: Сликање ликова у новели *Кнегиња Де Монпансије*

ГРОФИЦА ДЕ ТАНД							
ЖЕНСКИ ЛИКОВИ							
Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Грофица Де Танд	лепа, млада, привлачна	живахна, „италијанске расе”, склона јаким страстима	дух, врлина	склона јаким страстима „слаб разум” подређен страсти, несмотреност самољубље, притворност		племенитог порекла, ћерка угледних великаша блиских краљици	врлина, углед, љубав, пријатељство
Принцеза од Нешатела	млада, лепа	склона жестокој привржености	дух			богата удовица: „најузвишенија и најсјајнија прилика на двору”, „најпрестижнија прилика у Француској”	љубав, углед
МУШКИ ЛИКОВИ							
Гроф Де Танд	стасит		разборитост		„више изазива поштовање него допадање” славољубивост, таштина	богат дворски великодостојник	углед и част
Витез (принц) од Наваре	млад, леп		„пун духа и узвишености” прибраност	недовољно богат несмотреност	амбиција, користољубље притворност		друштвени успон путем брака

Табела бр. 2: Сликање ликова у новели *Грофица Де Танд*

**ЗАИДА
ЖЕНСКИ ЛИКОВИ**

Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине и црте	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Заида	лепа, дражесна, правилних црта лица, лепих усана, белог врата, крупних црних очију, раскошно одевена		дух, врлина, скромност, учтивост, нежност			високог рода	углед, дужност, љубав
Фелима	лепа, дражесна		дух, врлина, љупкост		чежњива, меланхолична	високог рода	углед, љубав
Нуња Бела	лепа, допадљива, дражесна, дражесних очију, лепих усана, отменог и префињеног држања	гордост, амбициозност	дух, разборитост, љупкост	неверна, притворна, превртљива и амбициозна; издаје Консалва и окреће се дон Рамиру		високог рода	моћ, положај, љубав
Белазира	лепа	подозрење према мушкарцима, „урођена одбојност према браку”	врлина, љупкост, искреност, племенитост, нежност, стрпљивост			високог рода	љубав, углед, спокој
Ерменезилда	лепа, допадљива, црне косе, бледог лица, плавих очију		елегантна држање, љупкост				љубав, углед

ЗАИДА ЖЕНСКИ ЛИКОВИ							
Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине и црте	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Нарија	лепа		дух, врлина		поносита, осетљива	богатство, високо порекло	љубав
Зоромада	лепа					богатство, високо порекло	љубав
Елсибери	лепа, дражесна, величанствено одевена, допадљива		врлина, љупкост, искреност		неискусна		љубав
Забелек	лепа, допадљива, лепог стаса и финих црта лица		врлина	бежи из родитељског дома са вољеним мушкарцем	подозрење према мушкарцима	високог рода	љубав
Беленија	лепа					високог рода	љубав, васпитање деце
Аласинта	лепа					високог рода	љубав, васпитање деце

Табела бр. 3: сликање женских ликова у роману *Заида*

ЗАИДА

МУШКИ ЛИКОВИ

Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине и црте	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Консалво	изузетно леп, наочит, допадљив „најстаситији мушкарац на свету”		дух, углађеност, великодушност храброст милостив према непријатељима			амбиција честољубље	војничка слава, дужност према краљу/принцу, лични и породични углед, љубав, спокој
Алфонсо			дух, углађеност	пренаглашена љубомора		потиче из једне од најславнијих наварских породица	освајачка љубав, спокој
Дон Гарсија	леп, млад, стасит			подложен страстима, неумерено амбициозан		славољубље	слава, власт, љубав
Дон Рамир			дух	лукав, ласкав, слабијег материјалног стања пријатељство претпоставља славољубљу		амбиција, ласкање принцу ради уздизања на друштвеној лествици	слава на двору, надметање са супарницима у освајачкој љубави
Аламир	стасит, допадљив, дражесног лица, отменог изгледа	склон удварању, несталан	допадљивог духа храброст	несталност		амбиција	војничка слава, освајачка љубав

ЗАИДА МУШКИ ЛИКОВИ							
Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине и црте	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Нуњез Фернандо			дух	таштина, неумерена амбиција, неопрезност		славољубље, раскош, велико имање	војничка слава, углед, власт
Зулема, Осмен	стасит, отмен		храброст			одважност	слава, углед
Дон Манрике	допадљив		врлине, љупкост				

Табела бр. 4: сликање мушких ликова у роману *Заида*

**ПРИНЦЕЗА ДЕ КЛЕВ
ЖЕНСКИ ЛИКОВИ**

Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Госпођица Де Шартр / Принцеза Де Клев	лепа, допадљива: беле пути и плаве косе, правилних црта лица	„њено лице и цела њена спољашњост били су пуни љупкости и чари.”	љупкост, врлина скромност, племенито срце, душевна снага	Мушкарци са двора жале што је „особа до које је тешко допрети”		високог рода, богата наследница	врлина, брак – мужевљева љубав и поштовање, дужност, пристојност и чедност, углед, спокој
Госпођа Де Шартр			дух побожност, врлина		горда	богатство	добар глас/углед, васпитање ћерке сходно начелима пристојности и врлине
Марија Стјуарт	„савршено лепа”	рођена „са толико склоности за лепе ствари”	„способан и рано пробуђен дух”, нежност, благост	горда због лепоте и утицаја својих ујака из породице Гиз	радозналост и потреба да се о свему обавести	настојање да се свима допадне	моћ, љубав
Катарина Медичи	лепа	властољубива		љубомора, притворност, сумњичавост, охолост, сујеверје	воли раскош и уживања, амбициозна		власт, моћ, пријатељство
Дијана де Поатје	лепа		дух	неверна „галантна” жена		високог рода амбициозна	моћ, утицај

ПРИНЦЕЗА ДЕ КЛЕВ ЖЕНСКИ ЛИКОВИ							
Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Краљица Елизабета Енглеска	лепа, допадљива		дух				
Ана Болејн	лепа, допадљива	дражесна, љупка		склона забављању (<i>galante</i>)		амбициозна	моћ — престо
Елизабета Француска	лепа		здивљујућ дух				
Госпођа Де Турнон	лепа		љупка	лицемерје, лукавство, притворност			
Госпођа Де Темин	лепа						
Госпођа Де Мартиг	лепа				знатижеља	миљеница престолонаследниковице	високо друштво, љубав, пријатељство
Госпођа Де Меркер							

Табела бр. 5: сликање женских ликова у роману *Принцеза Де Клев*

ПРИНЦЕЗА ДЕ КЛЕВ

МУШКИ ЛИКОВИ

Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Принц Де Клев	стасит		храбар, штедар, разборит				љубав, брак, углед, слава
Војвода Де Немур	стасит, допадљив најлепши и најпривлачнији мушкарац на двору, „ремек дело природе”	склон удварању, неверан	неупоредива храброст и извесна љупкост духа, лица и покрета веселост, духовитост, љубазност изванредна умешност у свим својим делатностима		галантан, амбициозан	слава због које Елизабета Енглеска тежи да се уда за њега; веселост, пријатност начин одевања коме су сви тежили; „било је нешто у читавој његовој личности што је чинило да човек није могао гледати никога другог осим њега где год би се појавио.”	слава, углед
Видам Де Шартр	леп, стасит, лепог лица		храбар, смео, дарежљив		славољубив	високог рода, потомак старе вандомске куће	слава, освајачка љубав, „подједнако се одликовао и у ратовању и у удварању”
Витез Де Гиз	стасит		дух, вештина, љупкост, „принц вољен од свих, красан, пун духа и учености, а јунаштвом чувен по целој Европи.”	слабог материјалног стања	славољубив	високог рода, ужива краљеву благонаклоност	војничка слава

**ПРИНЦЕЗА ДЕ КЛЕВ
МУШКИ ЛИКОВИ**

Лик	Физичке црте и опис	„Природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Краљ Анри II	наочит, лепог стаса, господствен			у младости недовољно одважан и живахан	галантност расипништво	„он није имао све високе врлине, али је имао многе, а нарочито је волео рат и разумео се у њега”	слава, ратни успеси, љубав
Сансер					млађи син у породици		љубав, углед
Естувил							љубав
Шастелар	лепо грађен		отмен и страстан дух, „вичан свему”: певању и писању стихова	слабијег материјалног стања		из добре породице ужива наклоњеност куће Де Монморанси	
Војвода Д’Орлеан	стасит, леп		врлина, „пун жара и честољубља”	младаљачка плахост	страствен, амбициозан	високог рода	
Принц Конде	ситног раста, непривлачан		дух, узвишена и поносите душа				
Маршал Де Сент-Андре			смелост, врлине, љупкост		расипништво	краљева милост „окружила га је сјајем, који је он одржавао својим врлинама и љупкошћу своје личности, утанчаношћу своје трпезе и свог намештаја и највећом раскоши која је икада виђена код једне приватне личности.”	

ПРИНЦЕЗА ДЕ КЛЕВ МУШКИ ЛИКОВИ							
Лик	Физичке црте и опис	„природне” склоности, урођене особине	Позитивно оцењене црте и особине	Негативно оцењене црте, особине и поступци	Неутралне особине	Истакнуте друштвено корисне или пожељне црте, особине и поступци	Циљеви, вредности и идеали
Војвода Де Невер			истиче се у војним подвизима			живот му је „био славан по ратовању и по високим звањима која је имао”	слава
Лоренски кардинал		наглашена амбиција, живост духа, задивљујућа речитост	брани католичанство				слава
Маршал Де Монморанси						краљев миљеник	моћ

Табела бр. 6: сликање мушких ликова у роману *Принцеза Де Клев*

5.2.1. Описи јунакиња

Будућа грофица Де Танд у првој реченици новеле чија је јунакиња одређена је искључиво својим пореклом, као ћерка маршала Де Строзија и блиске рођаке Катарине Медичи којој наратор(ка) чак не помиње име, већ искључиво указује на њен висок положај обезбеђен пореклом¹⁶⁹². Грофица Де Танд с годинама постаје све лепша, те јој лепота и дух доносе уважавање и дивљење света; стога престаје да према мужу осећа страст и љубомору због његове неверности.¹⁶⁹³ Описујући грофу Де Танду и грофици невољу у којој се нашао јер га жена сумњичи за прељубу, принц од Наваре окарактерисаће грофицу Де Танд као „најдопадљивију жену на двору”.¹⁶⁹⁴ С друге стране, гроф Де Танд, који до грофичиног писма у којем му признаје прељубу није приметио промене у њеном понашању, сматрао је да је његова супруга и допадљива и достојна уважавања след своје врлине.¹⁶⁹⁵ Врлина и углед представљени су као јунакињини врхунски идеали, без којих остаје препустивши се жестини страсти, да би се потом окренула вери како би се покајала, те радосно дочекује смрт.

Госпођица Де Мезијер, будућа кнегиња Де Монпансије, на почетку приповести о њеном животу описана је пре свега као богата наследница, имућна јединица маркиза Де Мезијера и породичним стаблом блиско везана за моћну кућу Анжуа. Ову веома младу и лепу девојку с духовне стране одликују врлина и искреност. Њена лепота и допадљивост садржане су у именици *дражи*, којима пробуђује страст код заштитника, грофа Де Шабана: „тешко му паде да одолева толиким дражима које је свакодневно виђао у својој близини”¹⁶⁹⁶. Гроф се диви се и њеном уму и честитости, и настоји усадити јој врлине сагласне њеном високом пореклу. Уз то, младу кнегињу одликују брига за

¹⁶⁹² Мишлин Киенен бележи да је реч о Леодамији Медичи (Léodamia de Médicis), гувернанти краљевске дече о којој краљица Маргерита Валоа нашироко пише у својим мемоарима, и о којој је, поред поменутих мемоара, госпођа Де Лафајет могла наћи податке код Брантома. В. Micheline Cuénin, « La terreur sans la pitié : *La Comtesse de Tende* », нав. чланак, стр. 479.

¹⁶⁹³ „La beauté de la comtesse augmenta, elle fit paraître beaucoup d’esprit, le monde la regarda avec admiration, elle fut occupée d’elle-même et guérit insensiblement de sa jalousie et de sa passion.” *La Comtesse de Tende*, стр. 66.

¹⁶⁹⁴ „Je suis amoureux et aimé de la plus aimable personne de la cour [...]” *Исто*, стр. 75.

¹⁶⁹⁵ „Иако је није увек волео, гроф де Танд је одвајкада своју жену сматрао допадљивом, али ју је више од тога сматрао женом најдостојнијом уважавања коју је икада видео; стога је био подједнако запрепашћен и разјарен.” („Le comte de Tende avait toujours trouvé sa femme très aimable, quoiqu’il ne l’eût pas également aimée, mais elle lui avait toujours paru la plus estimable femme qu’il eût jamais vue ; ainsi, il n’avait pas moins d’étonnement que de fureur [...]”) *Исто*, стр. 83.

¹⁶⁹⁶ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 175.

углед, искреност и одсуство склоности ка завођењу и љубавним сплеткама, који су позитивно оцењени у очима њеног заштитника.¹⁶⁹⁷

Заида, лепа странкиња коју Консалво среће на почетку истоименог романа, ћерка је угледног принца Зулеме, који предводи војску краља Кордобе и истиче се у многим биткама. Опис њеног изгледа нешто је разрађенији у односу на остале женске ликове у опусу госпође Де Лафајет, чија се лепота углавном наглашава без додатног појашњења у чему се она састоји. Заида је лепа и дражесна, правилних црта лица, лепих усана, белог врата, крупних црних очију, и, најзад, раскошно одевена. На духовном плану истиче се умношћу и врлином, скромношћу, учтивошћу и нежношћу. Спој лепоте, духа и врлине, због којих је завредила Консалвову љубав и уважавање, чини од Заиде савршену дворску даму, каквом је видимо на крају романа:

Због њене лепоте, беше је заволео чим ју је угледао; али њен дух и врлина пробудише у њему обожавање. [...] она му представи Заиду, која се, можда вођена жељом да се пред Консалвом појави у свој својој дражесности, беше дотерала тако да изгледаше још лепша. Сви бејаху одушевљени њеном љупком спољашњошћу, пријатном нарави и скромношћу. Опходише се према њој како доликује опходити се према принцези одличнога рода, пуној врлина и лепоте, и за кратко време она постаде главни предмет опчињености и дивљења на леонском двору.¹⁶⁹⁸

Акцент при осликавању портрета младе госпођице Де Шартр, будуће принцезе Де Клев, најпре је стављен на њену лепоту (белу пут, плаву косу и правилне црте лица), потом на припадност лози Шартр и богатом наследству захваљујући коме је „једна од великих прилика за удају у Француској”¹⁶⁹⁹, те најзад на честиту личност њене мајке пуне врлина. Поред љупкости, госпођицу Де Шартр красе дух, скромност и племенито срце, врлина, брига о угледу и брачној дужности и искреност без премца. Дobar глас честите жене, која завређује мужевљево поштовање и љубав, и која се чува љубавних сплетки и авантура једна је од главних вредности које су јој усађене васпитањем. Иако

¹⁶⁹⁷ Исто, стр. 175–176: „Гроф, коме је искреност лепе кнегиње била добро позната, увиђајући уз то да су њена расположења далеко од слабости успијања, нимало не сумњаше у истинитост њених речи.”

¹⁶⁹⁸ „S’il l’avait aimée par la seule vue de sa beauté, la connaissance de son esprit et de sa vertu lui donnait de l’adoration. [...] elle lui présenta Zaïde, dont la beauté était encore augmentée par le soin de se parer, que lui avait peut être inspiré le désir de paraître aux yeux de Consalve avec tous ses charmes. Les grâces de sa personne, l’agrément de son esprit et sa modestie surprirent tout le monde. Elle fut traitée comme le devait être une princesse de sa naissance, de son mérite et de sa beauté, et elle se vit en peu de jours les délices et l’admiration de la cour de Léon.” *Zayde*, стр. 223.

¹⁶⁹⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 14.

се може тврдити да се ликом и поступцима принцезе Де Клев у извесној мери побијају стереотипи о женском сладострашћу, слабости и притворности, ти исти стереотипи учвршћени су честим наглашавањем принцезине особености, то јест одударања од понашања осталих жена. На пример, госпођа Де Шартр тврди да би радије отишла са света него гледала како јој је ћерка „посрнула” као друге жене¹⁷⁰⁰, због чега јој је усадила строге принципе доличног понашања „тако да је успела да она свима изгледа као особа до које је немогућно доспети”¹⁷⁰¹; принц Де Клев, слично јунаку романа *Заида*, уочава да су све жене „несхватљиве” и захваљује срећи што има искрену и врлу супругу¹⁷⁰²; Марија Стјуарт замера принцези да је једина жена на свету која све преноси свом мужу¹⁷⁰³, а Немуровом самољубљу годи што га је заволела жена различита од других¹⁷⁰⁴. И сама принцеза уочава да „све жене” желе да придобију војводу „из сујете или из наклоности”¹⁷⁰⁵ да би закључила да је погрешила сматрајући како постоји мушкарац који би желео да сакрије оно што ласка његовој слици међу светом : „А ипак сам се према томе човеку, за кога сам веровала да се толико разликује од осталих људи, показала као и друге жене, премда сам тако далеко од тога да личим на њих”¹⁷⁰⁶. Принцеза је прихваћена у дворјанском друштву са своје лепоте и грациозности, али, иако се њеној искрености диве, не успевају у потпуности разумети њену потребу за транспарентношћу. И у последњем разговору са Немуром пре повлачења из света, принцеза ће истакнути како се војводи жели обратити са искреношћу каква се у жена не налази често: „Пошто хоћете да разговарам с вама и да се томе повинујем — одговори госпођа Де Клев седајући — учинићу то са искреношћу коју ћете тешко наћи код особа мога пола”¹⁷⁰⁷. Најзад, наратор(ка) закључује приповест истицањем јединствености јунакиње кроз опаску да је својим животом оставила пример „недостижне врлине”¹⁷⁰⁸.

¹⁷⁰⁰ Исто, стр. 46.

¹⁷⁰¹ Исто, стр. 27.

¹⁷⁰² „— То је истина — одговори он — али жене су несхватљиве, и кад их све видим, осећам се тако срећним што имам вас да не могу довољно да се надивим својој срећи.” Исто, стр. 48.

¹⁷⁰³ „— Ви сте криви што сте му дали писмо — одговори госпођа престолонаследниковица — и једина сте ви жена на свету која све што зна поверава свом мужу.” Исто, стр. 104.

¹⁷⁰⁴ „Нашао је да треба да се поноси што је успео да га заволи жена која је тако различита од свих других;” Исто, стр. 115.

¹⁷⁰⁵ Исто, стр. 198.

¹⁷⁰⁶ Исто, стр. 151.

¹⁷⁰⁷ Исто, стр. 168.

¹⁷⁰⁸ У оригиналном тексту употребљен је придев *inimitable*: „sa vie, qui fut assez courte, laissa des exemples de vertu inimitables.” *La Princesse de Clèves*, стр. 214.

5.2.2. Изглед: лепе жене и наочити мушкарци

Из претходних описа јунакиња фикционалног опуса госпође Де Лафајет и упоредне анализе табела 1–6 уочљиво је да, за разлику од наочитости која је наглашена као важна код појединих мушких ликова, пре свега (али не искључиво) заводника (војвода Д’Анжу, гроф Де Танд, витез од Наваре, Аламир, војвода Де Немур, видам Де Шартр), лепота неизоставно краси све женске ликове, са само два изузетка: госпођом Де Шартр, јединим нешто продубљенијим ликом из категорије мајки, и госпођом Де Меркер, плошним ликом који је искључиво у служби радње као Немурова сестра која живи близу Куломјеа. Нарочито је истакнута лепота као „адут” младих девојака у добу за удају, и/или при ступању на двор; у следећим примерима читава личност госпођице Де Шартр (примери 1, 2, 3), односно Ерменезилде (пример 4), одређена је синегдохом *une beauté*, која је употребљена и у контексту представљања лепих дворјанки као највећег украса двора Анрија II (примери 5 и 6), као и да означи лепе Маварке којима је неколико пута годишње дозвољено да присуствују јавним прославама, где их заводник Аламир и његов пријатељ Селемин пажљиво посматрају (пример 7):

1. Il parut alors *une beauté* à la cour, qui attira les yeux de tout le monde, et l’on doit croire que *c’était une beauté parfaite*, puisqu’elle donna de l’admiration dans un lieu où l’on était si accoutumé à voir de belles personnes: Тада се на двору појави једна лепотица која привуче погледе свију, а ваља веровати да је то била савршена лепотица, будући да је изазвала дивљење тамо где су сви већ били навикли да виде лепе особе.¹⁷⁰⁹
2. —Venez, lui dit-elle, voyez si je ne vous tiens pas ma parole, et si en vous montrant mademoiselle de Chartres, je ne vous fais pas voir *cette beauté* que vous cherchiez; remerciez-moi au moins de lui avoir appris l’admiration que vous aviez déjà pour elle: — Ходите — рече му она — да видите јесам ли одржала дату вам реч и да ли вам, представљајући вам госпођицу Де Шартр, не представљам лепотицу коју сте тражили; захвалите ми бар што сам је обавестила о дивљењу које сте већ осетили према њој.¹⁷¹⁰
3. *Cette nouvelle beauté* fut longtemps le sujet de toutes les conversations. La reine lui donna de grandes louanges, et eut pour elle une considération extraordinaire ; la reine dauphine en fit une de ses favorites, et pria madame de Chartres de la mener souvent chez elle: Та нова лепотица била је дуго предмет свих разговора. Краљица ју је много хвалила и изванредно је

¹⁷⁰⁹ *La Princesse de Clèves*, стр. 18 / *Принцеза Де Клев*, стр. 14. Курзив Ж. Ј.

¹⁷¹⁰ *La Princesse de Clèves*, стр. 22 / *Принцеза Де Клев*, стр. 17. Курзив Ж. Ј.

ценила; краљица престолонаследниковица начинила ју је једном од својих љубимица и замолила је госпођу Де Шартр да јој је често доводи.¹⁷¹¹

4. Mon père qui avait connu les soupçons du roi, voulut lui faire voir par une nouvelle marque d'attachement combien ils étaient injustes ; il se résolut de mettre ma sœur dans le palais quelque dessein qu'il eût pris auparavant de la laisser en Castille. Un sentiment de vanité lui aida à prendre cette résolution, il fut bien aise de faire voir à la cour *une beauté qu'il croyait une des plus achevées de toute l'Espagne*: [...] Таштина му [= Нуњезу Фернанду] је помогла да донесе ову одлуку, и беше му мило што ће двору показати једну од највећих лепотица у читавој Шпанији.¹⁷¹²
5. Tout est arrêté pour son mariage avec monsieur de Savoie ; et il sera ici dans peu de temps. Jamais personne de l'âge de cette princesse n'a eu une joie si entière de se marier. La cour va être plus belle et plus grosse qu'on ne l'a jamais vue, et, malgré votre affliction, il faut que vous veniez nous aider à faire voir aux étrangers que *nous n'avons pas de médiocres beautés*: Све је углављено у погледу њеног венчања са г. од Савоје, и он ће ускоро бити овде. Никада особа њених година није осећала тако потпуну радост пред удајом. Двор ће бити лепши и већи него што је икада био, и, упркос својој жалости, треба да нам помогнете да покажемо странцима како код нас нема осредњих лепотица.¹⁷¹³
6. Il alla ensuite chez madame Marguerite sœur du roi, lui faire les compliments de monsieur de Savoie, et l'assurer qu'il arriverait dans peu de jours. L'on fit de grandes assemblées au Louvre, pour faire voir au duc d'Albe, et au prince d'Orange qui l'avait accompagné, *les beautés de la cour*: Затим је отишао госпођи Маргерити, краљевој сестри, да јој преда поздраве г. од Савоје и да је увери да ће овај стићи за неколико дана. У Лувру су приређени скупови да би се војводи од Албе и принцу од Оранжа приказале лепотице двора.¹⁷¹⁴
7. Alamir et Sélémin attendaient ce temps avec impatience ; il ne se passait jamais sans qu'ils eussent découvert *quelques beautés qui leur étaient inconnues*, et qu'ils n'eussent trouvé le moyen de leur parler et d'avoir quelque intelligence avec elles: Аламир и Селемин нестрпљиво су ишчекивали то доба године; увек би открили неке лепотице које им беху непознате и изнашли начина да им се обрете и остваре неку везу са њима.¹⁷¹⁵

Стога жене нарочиту пажњу посвећују бризи о спољашњем изгледу и дотеривању, јер је један од главних циљева допасти се и својом лепотом и пореклом из одличне куће привући просце/ љубавнике. У новели *Кнегиња Де Монпансије*, свих десет појављивања

¹⁷¹¹ *La Princesse de Clèves*, стр. 23 / *Принцеза Де Клев*, стр. 17. Курзив Ж. Ј.

¹⁷¹² *Zayde*, стр. 60. Курзив Ж. Ј.

¹⁷¹³ *La Princesse de Clèves*, стр. 79 / *Принцеза Де Клев*, стр. 63–64. Курзив Ж. Ј.

¹⁷¹⁴ *La Princesse de Clèves*, стр. 146–147 / *Принцеза Де Клев*, стр. 121. Курзив Ж. Ј.

¹⁷¹⁵ *Zayde*, стр. 175–176. Курзив Ж. Ј.

придева *лена* односе се на јунакињу и појављују у контекстима утиска који она оставља на мушкарце и дворјане. Поред примера са стране 355 овога рада, илустративан је и коментар како се кнегиња лепотом истиче међу дворјанкама на балу толико да се једино она могла „такмичити у лепоти” са краљевом сестром, према којој осећа жестоку љубомору.¹⁷¹⁶ Коментаришући присуство вољене жене на балу, Немур уочава да су жене „потпуно заузете” бригом о накиту и „да се исто толико целог света ради брину да се украсе колико и онога ради кога воле; када су на балу, хоће да се свиде свима који их гледају”¹⁷¹⁷. И истицање зачуђености принца Де Клева при првом сусрету са госпођицом Де Шартр сугерише да девојкама годи утисак који остављају својом спољашњошћу: „Опазио је да је његови погледи збуњују, што није обично код младих особа, које увек налазе задовољства у дејству своје лепоте”¹⁷¹⁸. Слично, Алфонсо примећује да је женама својствено настојање да се допадне и стога зазире од брака са лепом женом, због које би увек имао разлога да буде љубоморан: „Брак ми није био одбојан, али оно што сам већ знао о женама навело ме је на одлуку да се никад не оженим лепотицом; и пошто сам толико пропатио од љубоморе, нисам желео да ризикујем да истовремено осетим љубомору заљубљеног и мужа.”¹⁷¹⁹ Значај лепоте уочљив је и у Консалвовом коментару о Нуњезу Фернанду који, спремајући побуну против краља, сина жели удаљити са двора, док за ћерку не страхује јер је лепота обезбеђује од опасности и доноси јој љубав принца Гарсије:

Али, док је мене заокупљала љубав, мој отац беше обузет амбицијом. Током изгнанства склопио је толико различитих савеза и осмислио толико сплетки да је отворену побуну сматрао изводљивом; но, требало је најпре мене повући са двора; био сам исувише драгоцен и важан талац да би ме оставио у рукама краља против кога је намеравао да зарати. За моју сестру није био забринут: будући жена, својом лепотом беше заштићена од могућих последица.¹⁷²⁰

¹⁷¹⁶ В. Кнегиња Де Монпансије, стр. 183.

¹⁷¹⁷ Принцеза Де Клев, стр. 45.

¹⁷¹⁸ Исто, стр. 15.

¹⁷¹⁹ „Je n’avais pas de répugnance au mariage, mais la connaissance que j’avais des femmes m’avait fait prendre la résolution de n’en épouser jamais de belles, et, après avoir tant souffert par la jalousie, je ne voulais pas me mettre au hasard d’avoir tout ensemble celle d’un amant et celle d’un mari.” *Zayde*, стр. 103.

¹⁷²⁰ „Pendant que je n’étais occupé que de mon amour, mon père ne l’était que de son ambition. Il fit tant de cabales et tant d’intrigues dans son exil, qu’il crut être en état de se révolter ouvertement. Mais il fallait commencer par me retirer de la cour, et je lui étais un otage trop cher et trop considérable pour le laisser entre les mains d’un roi à qui il voulait faire la guerre. Ma sœur ne lui donnait pas tant d’inquiétude ; son sexe et sa beauté la garantissaient de ce qui lui pouvait arriver.” *Исто*, стр. 74–75.

Да љубав-страст почива превасходно на физичкој привлачности потврђује лексичко поље погледа које се константно појављује у пасажима са описом првог сусрета будућих љубавника/заљубљених. Тако наратор(ка) у *Кнегињи Де Монпансије* истиче да се војвода Де Гиз заљубио у младу госпођицу Де Мезијер, код које су се већ уочавале назнаке изузетне лепоте, пошто ју је често виђао: „пошто је, благодарећи честим сусретима, уочио знаке њене велике лепоте, у њу се заљубио и војвода Де Гиз”¹⁷²¹. Гроф Де Шабан такође није могао одолети кнегињиним „дражима које је свакодневно виђао у својој близини”¹⁷²². Најзад, кнегињин муж, по повратку из двогодишњег ратовања, „беше изненађен угледавши толико савршенство кнегињине лепоте”¹⁷²³. Војвода Д’Анжу поверава Гизу да би му чешћи сусрети са кнегињом представљали искушење: „признаде да још никада није видео ишта што би било достојно поређења са младом кнегињом, и да осећа да би могло бити веома опасно по њега ако би био у прилици да је виђа често”.¹⁷²⁴ Готово идентично предочавање „опасности” женске лепоте уочљиво је у коментару једног од хомодијегетичких наратора у роману *Заида* — Консалва — на рађање љубави његовог пријатеља дон Рамира према његовој вољеној жени Нуњи Бели: „[...] били су упућени једно на друго, а лепота Нуње Беле била је од оних чији призор није без опасности”¹⁷²⁵. Други Консалвов пријатељ, дон Гарсија, у дискусији о љубави наглашава како је лепота најважнија одлика вољене жене, пресудна за рађање љубави¹⁷²⁶, а потом се заљубљује у његову сестру Ерменезилду при првом сусрету, „изненадивши се колико је била лепа”.¹⁷²⁷

¹⁷²¹ *Принцеза Де Монпансије*, стр. 174. У оригиналу је употребљен глагол *voir*, в. стр. 20: „Et cependant le duc de Guise, qui la voyait souvent et qui voyait en elle les commencements d’une grande beauté, en devint amoureux et en fut aimé.” Курзив Ж. Ј.

¹⁷²² *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 175. Курзив Ж. Ј.

¹⁷²³ *Исто*, стр. 176.

¹⁷²⁴ стр. 179.

¹⁷²⁵ „[...] ils étaient engagés à se voir souvent, et la beauté de Nugna Bella était de celles dont la vue ordinaire n’est pas sans danger. L’admiration que don Ramire avait pour elle augmentait tous les jours, et elle admirait aussi l’esprit de don Ramire qui, en effet, était agréable.” *Zayde*, стр. 69. Уп. *Исто*, стр. 71: „Don Ramire se repentit de ce qu’il avait dit, Nugna Bella se repentit de ne lui avoir rien répondu, et don Ramire se retira si troublé et si combattu qu’il était hors de lui-même. Après s’être un peu remis, il fit réflexion sur ses sentiments, mais plus il en fit et plus il trouva que son cœur était engagé ; il connut alors le péril où il s’était exposé en voyant si souvent Nugna Bella[.]” („Дон Рамир се покаја због изговорених речи, а Нуња Бела се покаја што му ништа не беше одговорила; он се повуче тако пометен и сломљен да је био ван себе. Када се мало прибрао, стаде размишљати о својим осећањима; али, што је више размишљао, све више је увиђао да му је срце пробуђено; тада схвати у колику опасност су га доводили сусрети са Ђуном Белом.”)

¹⁷²⁶ В. *Исто*, стр. 53.

¹⁷²⁷ *Исто*, стр. 61: „La reine lui présenta Hermenesilde : c’est ainsi que s’appelait ma soeur ; il fut surpris de sa beauté, et il parut de l’admiration dans cette surprise. Il dit qu’on n’avait jamais vu, en une même personne, de l’éclat, de la majesté et de l’agrément, qu’avec des cheveux noirs on n’avait jamais un si beau teint et des yeux si bleus, qu’elle avait de la gravité avec l’air de la première jeunesse ; enfin, plus il la regardait et plus il lui donnait de louanges.” Курзив Ж. Ј.

Док је лепота сама по себи довољна да остави јак утисак на посматрача, руменило од стида тај утисак појачава, изазивајући дивљење и похрањујући страст. Војводе Де Гиз и Д'Анжу су „изненађени” лепотом кнегиње Де Монпансије, која је нарочито „натприродна” када јој при поновном сусрету са Гизом после две године руменило облије лице: „својом начитошћу веома се издвајао од других; али много пре ли њега, она опази војводу Де Гиза; угледавши га, лако поцрвене од збуњености, и стога се принчевима учини божански лепа”¹⁷²⁸. Опис утиска који Заида оставља на Консалва готово је идентичан: „Консалво је био тако изненађен и опчињен изванредном лепотом ове принцезе да се није могао уздржати да не покаже своју задивљеност. Она је примети и поцрвене; од тог немира који је чедност изазвала у њој изгледаше још дражеснија”¹⁷²⁹. Такође, Аламир је дирнут посрамљеношћу Елсибери коју је затекао саму у јавном купатилу: „Она поцрвене, с таквим изразом чедности и скромности који би био кадар дирнути и мање осетљиво срце од Аламировог”¹⁷³⁰. Исти утисак на принца Де Клева оставља скромност и збуњеност госпођице Де Шартр при првом сусрету код италијанског трговца:

Он је био толико изненађен њеном лепотом да није могао сакрити своје изненађење; а госпођица Де Шартр није се могла уздржати да не поцрвени видећи дивљење које је изазвала у њему. Ипак се прибрала, не обративши на понашање тога принца друге пажње до колико јој је учтивост налагала према човеку његовог изгледа. Г. Де Клев ју је с дивљењем посматрао и није могао да схвати ко би могла да буде та лепа особа коју није познавао.¹⁷³¹

5.2.3. Вредности и циљеви: женска и мушка дужност и слава

Анализа последње колоне табела 1–6 показује да се у делу госпође Де Лафајет дужност мушкараца огледа у служењу домовини ратовањем, и славу им, као највишу вредност у њиховим очима и очима друштва, доносе војни подвизи, док слава пристојне жене почива на добром гласу, поштовању брачне заједнице и врлом понашању које

¹⁷²⁸ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 178.

¹⁷²⁹ „Consalve demeura si surpris et si ébloui de l'éclatante beauté de cette princesse, qu'il s'arrêta, et ne put s'empêcher de faire paraître son étonnement. Elle le remarqua, elle en rougit et demeura dans un embarras de modestie qui lui donna de nouveaux charmes.” *Zayde*, стр. 220.

¹⁷³⁰ „Elle rougit avec un air d'innocence et de modestie propre à toucher un coeur moins sensible que celui d'Alamir.” *Исто*, стр. 183.

¹⁷³¹ *Принцеза Де Клев*, стр. 15–16.

завређује мужевљево поштовање и побуђује његову љубав.¹⁷³² Тако се у следећим двома реченицама, у контексту дужности кнеза Де Монпансијеа и кнегиње Де Монпансије¹⁷³³, Оливера Милићевић, осетивши родно конотирану разлику, одлучује да именицу *gloire* преведе именицом *слава* у првој реченици, односно именицом *углед* у другој:

1. Када је мир успостављен, после две године одсуства, овенчан *славом* стеченом приликом опсаде Париза и у бици код Сен-Денија, кнез Де Монпансије вратио се кнегињи, својој жени.¹⁷³⁴
2. Грофом је, после свега, страст толико природно почела да управља да ни о чему више није размишљао до да увећа *углед* и срећу кнегињину, тако да је, не тужећи, престао да води рачуна о користи коју заљубљени људи имају када се њихова вољена не слаже најбоље са својим мужем.¹⁷³⁵

Уз то, *слава* мушкараца, аналогно одважности и победама у ратовању, огледа се и у освајању женских срца и надметању са супарницима.¹⁷³⁶ На пример, Консалво подвлачи да је дон Рамир настојао освојити Нуњу Белу не само из наклоности него и како би задовољио сујету победивши моћног противника: „Његова таштина и љубав толико су били опчињени чињеницом да је уништио тако озбиљног супарника каквим сам му се ја чинио, и да је мој спокој зависио од најситније његове речи; да га није

¹⁷³² Уп., на пример, појављивања именице *réputation* у роману *Зауда* уз мушке (стр. 51, 52, 69, и уз женске ликове (стр. 63, 127).

¹⁷³³ Уп. употребу глагола *devoir* у имперфекту у првој реченици, односно у поимениченом облику у другој: „Le comte, avec une sincérité aussi exacte que s’il n’eût point été amoureux, dit au prince tout ce qu’il connaissait en cette princesse capable de la lui faire aimer, et avertit aussi Mme de Montpensier de toutes les choses qu’elle devait faire pour achever de gagner le cœur et l’estime de son mari. [...] l’on commença de nouveau les préparatifs de la guerre, et le prince de Montpensier fut contraint de quitter sa femme pour se rendre où son devoir l’appelait.” *La Princesse de Montpensier*, стр. 26 („осим тога, саветова он и госпођу Де Монпансије о томе шта би све требало да чини како би до краја задобила љубав и поштовање свога мужа. [...] обновише се припреме за рат, тако да кнез Де Монпансије беше присиљен да напусти своју жену и упути се тамо где га је дужност звала.” *Исто*, стр. 177).

¹⁷³⁴ *Исто*, стр. 176. Уп. оригинални текст: „Après deux années d’absence, la paix étant faite, le prince de Montpensier revint trouver la princesse sa femme tout couvert de *la gloire* qu’il avait acquise au siège de Paris et à la bataille de Saint-Denis.” *La Princesse de Montpensier*, стр. 25. Курзив Ж. Ј.

¹⁷³⁵ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 177. Уп. оригинални текст: „Enfin la passion du comte de Chabannes le portait si naturellement à ne songer qu’à ce qui pouvait augmenter le bonheur et *la gloire* de cette princesse qu’il oubliait sans peine les intérêts qu’ont les amants à empêcher que les personnes qu’ils aiment ne soient avec une si parfaite intelligence avec leurs maris.” Курзив Ж. Ј.

¹⁷³⁶ Паралела ове две окупације мушкараца језгровито и упечатљиво је садржана у опису разочараног одласка витеза Де Гиза у поход: „Г. Де Гиз је по томе био тако убеђен у оно што је видео и тако је био обузет болом да се од тога дана решио да никада више и не помисли на то да га госпођа Де Клев заволи. Али да би се одрекао тога подухвата, који му се чинио тако тежак али и тако пун части, требао му је неки други, чијом би величином могао бити сасвим заокупљен. Увртео је себи у главу да освоји Родос, о чему је већ раније помишљао;” *Принцеза Де Клев*, стр. 79.

мучила љубомора, био би најсрећнији човек на свету.¹⁷³⁷ Алфонсову страст похрањује чињеница да нико пре њега није покорио Белазирино срце: сазнавши да је њено срце нетакнуто, он осећа „жељу да јој се допадне и добије част да дирне то срце које су сви сматрали неосетљивим”¹⁷³⁸ и, задобивши њену љубав, подвлачи: „Био сам уједно и срећан и поносан због тако несвакидашње победе”¹⁷³⁹. У Алфонсовој жалби и прекору Белазири (пример 1), опису Шабанове страсти (пример 2), нараторским коментарима и закључку принца и принцезе Де Клев о природи принчеве љубави и Немурове страсти (примери 3, 4, 5 и 6) и, најзад, у коментару видама Де Шартра у вези са краљичином наклоношћу (пример 7), уочљиво је и да је „цена” жене већа што је виши степен ласкања сујети мушкарца-освајача и што је тежа препрека остварењу љубави:

1. Знам да ме волите више него што сте волели грофа Де Лара, али и то мало љубави према њему нарушава моју срећу, јер више нисам једини мушкарац који Вам се допао; нисам више први који вас је упознао са љубављу, Ваше срце већ је било дирнуто другим осећањима које нисам ја изазвао. Најзад, госпођо, тако губим оно што ме је учинило најсрећнијим на свету, и *не чините ми се више подједнако вредном каквом сам Вас испрва сматрао.*¹⁷⁴⁰
2. Сва исповедања којима га је обасипала говорећи му о нежности и тананости својих осећања према војводи Де Гизу, само су му *потврђивали високу цену кнегињине љубави, и будили су у њему жудњу да је задобије.*¹⁷⁴¹
3. Он ипак осети знатно задовољство што ју је довео у ту крајност. Нашао је да треба да се поноси што је успео да га заволи жена која је тако различита од свих других;¹⁷⁴²
4. Погрешила сам што сам веровала да постоји човек који је кадар сакрити оно што ласка његовом поносу.¹⁷⁴³

¹⁷³⁷ „C’était un tel charme pour sa gloire et pour son amour d’avoir détruit un rival tel que je lui paraissais, et de voir mon repos dépendre de la moindre de ses paroles que, si la jalousie ne l’eût point troublé, il aurait été l’homme du monde le plus heureux.” *Zayde*, стр. 74. Уп. и стр. 54: „enfin ma gloire et mon amour se trouveraient satisfaits d’avoir ôté une maîtresse à un rival.”

¹⁷³⁸ „[J]e fus frappé dans ce moment du désir de lui plaire et d’avoir la gloire de toucher ce cœur que tout le monde croyait insensible.” *Исто*, стр. 108.

¹⁷³⁹ „Je me suis trouvé heureux et glorieux tout ensemble d’avoir pu faire une conquête si extraordinaire.” *Исто*, стр. 114.

¹⁷⁴⁰ „— Je sais bien que vous m’aimez davantage que vous n’avez aimé le comte de Lare, mais, pour peu que vous l’ayez aimé, tout mon bonheur est détruit, je ne suis plus le seul homme qui vous ait plu, je ne suis plus le premier qui vous ait fait connaître l’amour, votre cœur a été touché par d’autres sentiments que ceux que je lui ai donnés. Enfin, madame, ce n’est plus ce qui m’avait rendu le plus heureux homme du monde, et vous ne me paraissez plus du même prix dont je vous ai trouvée d’abord.” *Исто*, стр. 113. Курзив Ж. Ј.

¹⁷⁴¹ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 187. Курзив Ж. Ј.

¹⁷⁴² *Принцеза Де Клев*, стр. 115.

¹⁷⁴³ *Исто*, стр. 130. Сматрамо да би у наведеном примеру, уместо именице *људи*, именица *мушкарци* представљала адекватнији превод.

5. Збогом, госпођо; једнога дана зажалићете за човеком који вас је волео истинском и часном страшћу. Осетићете бол који налазе разумне особе у онаквим везама и увидећете каква је разлика бити вољена овако као што вас ја волим и онако као што вас воле они који, показујући вам љубав, теже само таштини да вас освоје.¹⁷⁴⁴
6. Г. Де Клев је био можда једини човек на свету који је био кадар да сачува љубав у браку. Моја судбина није хтела да уживам ту срећу; а *можда је његова страст и потрајала баш зато што у мени није наишао на љубав*. Али ја не бих имала исту могућност да сачувам вашу љубав: *верујем чак да су препреке створиле вашу постојаност*.¹⁷⁴⁵
7. [М]ојој сујети ласкала је тајна веза с једном краљицом, и то с краљицом чија је личност још изванредно привлачна.¹⁷⁴⁶

Љубав и самољубље/користољубље су неретко повезани не само код мушкараца, већ и код жена. Сазнавши за Гизове ратне подвиге који су му донели славу, кнегиња Де Монпансије осећа се задовољно и поласкано што он „заслужује њена пређашња осећања”¹⁷⁴⁷. Такође, кнегиња је поласкана када из љубави према њој Гиз буде одустао од венчања са Маргеритом Валоа којим би се значајно уздигао на друштеној лествици: „Жртва коју је војвода Де Гиз приносио кнегињи учини да она заборави на сав гнев у коме је била на почетку разговора”¹⁷⁴⁸. Грофица Де Танд је истовремено поласкана чињеницом да би из љубави према њој витез од Наваре могао одустати од брака који би му донео богатство и престиж и скрхана због гриже савести и бриге за свој углед. Ерменезилда осећа и наклоност према принцу Гарсији, али и понос што ће јој венчање с њим донети круну. Нараторка романа *Принцеза Де Клев* подвлачи да су „амбиција и удварање били [...] душа двора и подједнако су заокупљали и мушкарце и жене”¹⁷⁴⁹, као и да међу женама на двору влада завист: „Између свих тих различитих савеза постојало је супарништво и завист: госпође које су их образовале биле су још и љубоморне једна на другу, било због стечене милости, било због љубавника; интереси моћи и положаја били су често помешани са овима другим, мање значајним, али не и мање осетљивим”¹⁷⁵⁰. Такође, колико Немур уласка освајање женских срца, толико су и жене које му се допадају или настоје допасти поласкане његовом пажњом: „Није било даме

¹⁷⁴⁴ Исто, стр. 159.

¹⁷⁴⁵ Исто, стр. 172. Курзив Ж. Ј. И у наведеном примеру, уместо именице *људи*, сматрамо да би за француску именицу *hommes* именица *мушкарци* представљала адекватнији превод.

¹⁷⁴⁶ Исто, стр. 89.

¹⁷⁴⁷ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 176.

¹⁷⁴⁸ Исто, стр. 182.

¹⁷⁴⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 18.

¹⁷⁵⁰ Исто, стр. 19.

на двору чијој сујети не би поласкало кад би га видела привржена себи”¹⁷⁵¹.

С друге стране, треба додати и да се љубављу науштрб друштвене амбиције воде неки мушки ликови у делу госпође Де Лафајет. Значајан допринос заплету новела *Грофица Де Танд* и *Кнегиња Де Монпансије* и романа *Принцеца Де Клев* доноси мотив одустајања мушкараца од повољног брака зарад љубави вољене жене. Водећи се поставкама теорија о интерсекцијалности и географији идентитета, можемо пратити позиционирање субјеката на мапи идентитетских категорија у које, поред рода, спадају класа, материјално стање, друштвени положај, раса, националност, старосна доб и говорити о моментима у којима нека од наведених идентитетских компоненти односи превагу у односу на род. На примерима ликова војводе Де Гиза, витеза од Наваре или војводе Де Немура, у делу госпође Де Лафајет уочљиво је да и мушкарци из амбиције за бољим материјалним стањем или утицајнијим положајем настоје склопити брак или неку врсту породичне повезаности са богатијим, односно моћнијим женама (чије поступке такође некада, више од рода, одређује позиција на којој се налазе), то јест да компонентна материјалног и хијерархијског положаја у тим случајевима јасно има примат у односу на род. У том погледу речит је пример Немурове реакције на Лињеролову сугестију како је време да отпутује у Енглеску, јер је енглеска краљица Елизабета очарана свиме што је чула о њему: „Он [Немур] је ту вест примио са радошћу коју може осетити честољубив млад човек када види да захваљујући само свом добром гласу долази на престо. У души се неосетно већ био привикао на тај високи положај и док га је најпре одбацивао као нешто до чега не би могао доћи, сада су му тешкоће ишчезле из свести и он у томе више није видео препрека.”¹⁷⁵² Немур ће, међутим, одустати од венчања са енглеском краљицом из љубави према принцези Де Клев. Слично, Гиз одустаје од брака са краљевом сестром, будућом Маргеритом Наварском, задовољивши се браком са кнегињом Де Порсијен како би доказао љубав кнегињи Де Монпансије.¹⁷⁵³ Витез од Наваре, који се везује за имућну принцезу од Нешатела као „особу склону жестокој привржености те кадру да донесе богату срећу човеку попут њега”¹⁷⁵⁴, на дан венчања долази у одаје грофице Де Танд, спреман да одустане од

¹⁷⁵¹ Исто, стр. 10. Уп. речи принцезе Де Клев на стр. 173: „Из сујете или из наклоности, све жене желе да вас придобију. Мало их је којима се не свиђате; по свом искуству, верујем да нема те којој се не бисте могли свидети.”

¹⁷⁵² Исто, стр. 28.

¹⁷⁵³ „— Бићете задовољени, госпо, — рече јој. — Одлазим да за вас учиним оно што сва краљевска власт није могла издејствовати од мене. То ће ме стајати иметка; али то је ситница кад је у питању жеља да вас задовољим.” *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 185.

¹⁷⁵⁴ „Il jeta les yeux sur la princesse de Neufchâtel, dont il connaissait l'esprit, comme sur une personne capable d'un attachement violent et propre à faire la fortune d'un homme comme lui.” *La Comtesse de Tende*, стр. 66.

брака¹⁷⁵⁵, али му грофица налаже да то не чини. Пошто је признао грофу и грофици Де Танд да је заљубљен у другу жену, супружници су се удружили да му предоче „понор невоље у који ће упасти” и подсети га на „дужност” према принцези која се удала за њега иако је тиме унизила свој углед. Стога се да закључити да се брачна дужност, више обавезујућа по жене, у зависности од друштвеног положаја, може односити и на мушкарце: грофица Де Танд је из дужности према мужу обавезна да пази на свој добар глас, а принц од Наваре би из дужности према принцези од Нешатела која га је „удостојила” брака морао да се потруди да избегне „понор” у који га води прељуба след које би могао изгубити повластице стечене венчањем са материјално и хијерархијски супериорнијом женом. Поред поменуте тројице ликова, у ову категорију може се сврстати и дон Рамир, сиромашнији и из мање моћне породице у односу на Консалва, принчевог миљеника, кога настоји свргнути са привилегованог положаја.

Сходно поставкама теорија о интерсекцијалности идентитетских чинилаца и локационом феминизму, ваља уочити и да се поменуте три ситуације — могућности склапања повољних бракова која се указује војводи Де Немур, војводи Де Гизу и витезу од Наваре — разликују по друштвеном статусу жена и, последично, по степену независности и слободе испољавања осећања: Елизабета је по доласку на трон слушала о Немуровој слави која ју је освојила и, као слободна краљица, има већу могућност испољити осећања и иницирати брак који би сваком племићу представљао част и донео престиж. За разлику од ње, краљева сестра, Маргерита Валоа, коју кнегиња Де Монпансије осуђује што се усудила прва испољити осећања према Гизу, представљена је као предмет друштвене размене у рукама владара, будући да ће њено венчање са наварским краљем служити да се осигура мир између Француске и Шпаније.¹⁷⁵⁶ Грофица од Нешатела једна је од неколицине удовица у опусу госпође Де Лафајет. Она је оквалификована као једна од „најузвишенијих и најсјајнијих прилика на двору” будући да јој је муж оставио управљање великим поседима и престижно презиме. Према теорији

¹⁷⁵⁵ „Дошао сам да Вас обавестим, госпођо, да одустајем од њега, да би ми тај брак представљао смртно мучење и да желим живети само за Вас. Чекају ме док Вам ово говорим, све је спремно, али ћу све прекинути уколико тиме чиним нешто што Вам је по вољи и што Вам доказује моју страст”. (“Je viens vous dire ; madame, que j’y renonce, que ce mariage me serait un supplice et que je ne veux vivre que pour vous. L’on m’attend à l’heure que je vous parle, tout est prêt, mais je vais tout rompre, si, en le rompant, je fais une chose qui vous soit agréable et qui vous prouve ma passion.” *Исто*, стр. 70).

¹⁷⁵⁶ Уп. обраћање војводе Д’Анжуа краљу: „Убеди га да госпођа принцеза никада неће пристати да се уда за краља Наваре, како су јој предлагали, докле год буде било допуштено војводи Де Гизу да јој се и примакне; додаде и то да је срамно допуштати да један од његових поданика, да би задовољио своје самољубље, представља препреку нечему што би донело мир Француској.” *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 184.

локационог феминизма, идентитетска компонента друштвеног престижа и богатства стекнутог удајом по смрти мужа налази се у првом плану у односу на род, па принцезу превасходно видимо као независну жену која сматра да себи може одредити изабраника. Њен портрет није продубљен, наратор(ка) је описује као младу и лепу, и, по суду витеза од Наваре, особу од духа али подложну страстима, коју он настоји да заведе искључиво из материјалних разлога. Но, веза између богате принцезе и не толико добростојећег витеза није друштвено оправдана јер унижава удовицу на друштвеној лествици, те принцезина решеност да се уда за витеза из љубави наилази на опште негодовање: „[Грофица Де Танд] осети кајање што пријатељици отима срце мушкарца за кога је ова намеравала да се уда једино да би је волео, и то уз негодовање света и науштрб свог угледа.”¹⁷⁵⁷ Због овог негодовања принцеза, вођена страху, после кратког оклевања удаје се за витеза од Наваре, али се одлучује на тајно венчање: „Принцезина страст најзад надјача сва њена оклевања; одлучи се на брак и реши да се венчање одржи тајно и обелодани га тек када буде обављено”.¹⁷⁵⁸ Још једна млада удовица у опусу госпође Де Лафајет, Нариа, по суду Доне Куизенге, „понаша се као мушкарац”: за разлику од младих, неударних девојака, она испољава црте понашања стереотипно приписане мушкарцима, тј. већу слободу у изражавању осећања и појачану агенсност, уочљиву, на пример, у ситуацији када се прерушава у мушкарца како би уходила Аламира и проверила да ли је вара.¹⁷⁵⁹ Иако је најпре намеравала сакрити осећања, она преко једног од својих робова позива Аламира у своје одаје на ободу града и изјављује му наклоност, истина, уз нешто пометености пред призором Аламира који клечи пред њом и с резервом, али свакако отвореније од других женских ликова, првенствено неударних девојака и младих ударних жена:

Не могавши се уздржати, Аламир јој се баци пред ноге; изгледао је тако занесен и изненађен да је појачао стидљиву пометеност која се читавала на лицу ове лепе жене.

¹⁷⁵⁷ „Depuis ce temps, la comtesse fut dans une agitation qui lui ôta le repos, elle sentit le remords d’ôter à son amie le cœur d’un homme qu’elle allait épouser uniquement pour en être aimée, qu’elle épousait avec l’improbation de tout le monde, et aux dépens de son élévation.” *La Comtesse de Tende*, стр. 67–68.

¹⁷⁵⁸ „La passion de la princesse surmonta enfin toutes ses irrésolutions ; elle se détermina à son mariage et se résolut de le faire secrètement et de ne le déclarer que quand il serait fait.” *Исто*, стр. 69.

¹⁷⁵⁹ „In Naria, the widow who attracts his attention for a time, Alamir meets a different sort of woman. She acts ‘like a man.’ She takes the decisive steps in declaring her love, proposes marriage. Later, to verify his infidelity, she disguises herself just as Alamir does repeatedly. Having learned the sad truth, she withdraws. As a widow, Naria has a larger arena of action than other female characters, and she uses it well, in the sense that she too approaches love with directness and assumes a fundamental right of equality in behavior.” Donna Kuizenga. « *Zaide: Just Another Love Story ?* », нав. чланак, стр. 23.

— Не знам — рече она, налажући му да устане — да ли би требало одједном да Вам покажем сву наклоност коју сам осетила према Вама, пошто сам је тако дуго скривала. Мислим да бих је скривала заувек, да се Ви нисте толико постарали да ми ставите до знања Вашу наклоност, али признајем да нисам могла одолети таквој страсти, колико год изгледала безнадежна. Допали сте ми се истог трена када сам Вас угледала, тражила сам прилике да Вас видим а да Ви мене не спазите с више напора него што сте Ви мене тражили; најзад, пожелела сам подробније спознати какву страст осећате према мени и уверити се у њу Вашим речима, као што сте ме ви до сада у њу убедили својим делима.¹⁷⁶⁰

Трећа млада удовица у опусу госпође Де Лафајет, принцеза Де Клев, по мужевљевој смрти слободна је да се преуда за мушкарца ког воли; у њеном случају препреке оцењене као „супротне њеној срећи” истовремено су спољашње и унутрашње природе: наиме, она одбија војводу Де Немура колико из успомене на мужа за чију смрт осећа кривицу, толико из потребе за спокојем који, сматра, неће наћи уз несталног војводу крај кога ће је раздирати љубомора. Да и удовицу може пратити лош глас због преудаје, то јест да може бити предмет пребацивања света због непоштовања успомене на преминулог мужа наговештава пример притворне госпође Де Турнон у истом роману. Наиме, ова удовица, која је по мужевљевој смрти истовремено одржавала везу са Сансером и Естутвиллом, успела је наговорити оца да брак који је желела са овим другим представи као уговорен, како би онда, претварајући се да се повинује очевој вољи, имала изговор да напусти Сансера и изгледа уцвело у очима света: „требало [је] да тај брак, који је произилазио из љубави, изгледа као последица дужности и послушности; да је она приволела свога оца да јој нареди да се уда за њега, како не би било велике промене у њеном понашању које је било у таквој супротности са преудајом”¹⁷⁶¹.

¹⁷⁶⁰ „Alamir ne put s’empêcher de s’aller jeter à ses pieds, avec un air si rempli de transport et d’étonnement, qu’il augmenta le trouble modeste qui paraissait sur le visage de cette belle personne :

— Je ne sais, lui dit-elle en l’obligeant de se relever, si je devais vous montrer tout d’un coup l’inclination que j’ai eue pour vous, après vous l’avoir cachée si longtemps. Je crois que je vous l’aurais cachée toute ma vie, si vous aviez pris moins de soins de me faire voir celle que vous avez eue pour moi, mais j’avoue que je n’ai pu résister à une passion soutenue par si peu d’espérance. Vous m’avez paru aimable dans le premier moment que je vous ai vu, j’ai cherché à vous voir sans que vous me vissiez avec plus de soin que vous ne m’avez cherchée, enfin je voulais mieux connaître la passion que vous avez pour moi, et m’en assurer par vos paroles comme vous m’en avez assurée par vos actions.” *Zayde*, стр. 177.

¹⁷⁶¹ *Принцеза Де Клев*, стр. 58.

5.2.4. Особине, понашање и комуникација: женска и мушка врлина, сукоб пристојности и галантности

Карактер женских и мушких ликова у делу госпође Де Лафајет обликован је у складу са идеалима и циљевима којима се воде, а које смо предочили у претходном одељку. Тако се под мушким врлинама величају пре свега смелост, срчаност и честољубље, док је женска врлина превасходно синоним за чедност, уздржаност и поштовање прикладности. У новели *Кнегиња Де Монпансије*, свих 24 појављивања именице *vertu* везана су за лик јунакиње, чија је чедност предмет похвала њеног заштитника Шабана, који јој се диви и јер не показује „слабости успијања”: „Шабан, са своје стране, задивљено посматраше толику лепоту, ум и врлину младе кнегиње”¹⁷⁶². Лепота, ум и врлина истакнуте су и у васпитним стремљењима госпође Де Шартр да своју ћерку обликује у савршено пристојну жену: „За време тог одсуства старала се о васпитању своје кћери, али није радила само на томе да однегује њен дух и лепоту: мислила је и на то да јој улије врлине и љубав према њима”¹⁷⁶³. Ове одлике красе и Заиду: „Сви су били одушевљени њеном љупком спољашњошћу, пријатном нарави и скромношћу. Опходили су се према њој како доликује опходити се према принцези одличнога рода, пуној врлина и лепоте, и за кратко време постала је главни предмет опчињености и дивљења на леонском двору. [...] Заволео ју је чим је спазио њену лепоту, али свест о њеном духу и врлини будили су у њему обожавање”¹⁷⁶⁴.

У IV поглављу рада показали смо како је најзначајнији француски класицистички роман *Принцеза Де Клев* кроз векове тумачен било као слављење врлине, подозрења према страстима и одбијања притворности, било као прича о трагичној судбини младе жене лишене аутономије, вођене строгим начелима на којима је васпитана, или, пак, као пут овладавања „женским” гласом у опресивном патријархалном друштву. Жан Русе се међу првима детаљније посветио испитивању везе између „завијених речи и прерушених радњи”¹⁷⁶⁵ у роману: овај критичар предочава како невербална комуникација путем погледа и израза лица настоји „надоместити речи”, збуњено и неуспешно, јер су

¹⁷⁶² *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 175.

¹⁷⁶³ *Принцеза Де Клев*, стр. 14.

¹⁷⁶⁴ „[...] elle lui présenta Zaïde, dont la beauté était encore augmentée par le soin de se parer, que lui avait peut être inspiré le désir de paraître aux yeux de Consalve avec tous ses charmes. Les grâces de sa personne, l'agrément de son esprit et sa modestie surpriront tout le monde. Elle fut traitée comme le devait être une princesse de sa naissance, de son mérite et de sa beauté, et elle se vit en peu de jours les délices et l'admiration de la cour de Léon. [...] S'il l'avait aimée par la seule vue de sa beauté, la connaissance de son esprit et de sa vertu lui donnait de l'adoration.” *Zayde*, стр. 223.

¹⁷⁶⁵ Жан Русе, *Облик и значење, нав. дело*, стр. 54.

визуелне замене вербалне комуникације нужно двосмислене.¹⁷⁶⁶ Штавише, роман *Принцеза Де Клев*, тврди Русе, почива на смењивању два вида изражавања која указују на „наизменичност лица и наличја”, „ситуациј[а] у којима се принцеза појављује у друштву, под погледом других, и тренут[ака] усамљености и размишљања када може себе да гледа и да се препозна.”¹⁷⁶⁷ Русе истиче како у друштву, којим владају маске и привид, читалац прати „језик смућеног срца” јунакиње, а у тренуцима њене осаме помаља се „језик мисаоног солилоквија”¹⁷⁶⁸. На трагу Русеа, многи критичари посветиће значајнију пажњу анализи теме комуникације у овом роману: Антоан Адан сматра да је (не)могућност комуникације заправо основна тема дела: по његовом суду, *Принцеза Де Клев* је „роман о две душе које се траже кроз наслаге неизвесности и неспоразума”¹⁷⁶⁹. Беатрис Дидије оцењује роман као „драму непрестаног одгађања комуникације”¹⁷⁷⁰, а Ан Грин као „парадоксално и контрадикторно представљање говора и ћутања”¹⁷⁷¹. Дихотомија вербална/невербална комуникација усложњава се када се узме у обзир да је сам статус изговорене речи амбивалентан на двору, месту притворности *par excellence*. Жанин Ансом Кретер израчунала је да се глаголи *скривати*, *обмањивати*, *претварати се* у роману појављују просечно седам пута по страни.¹⁷⁷² Ликови обмањују једни друге, и ниједна тајна се не чува задуго: на пример, иако је видам Де Шартр најбољи Немуров пријатељ, војвода се не усуђује да му открије своју наклоност према принцези Де Клев; Естувил се поверава Сансеру упркос забрани госпође Де Турнон; госпођа Де Турнон вара двојицу мушкараца са којима одржава везу, а свету се представља као уцвелена удовица; притворност је и оружје којим се госпођа Де Темин свети видуamu Де Шартру, који, пак, лаже краљицу да није заљубљен, иако јој се заклео на искреност како би јој био повереник. Сличне ситуације уочљиве су и у осталим делима госпође Де Лафает: грофица Де Танд игра улогу поверенице своје пријатељице принцезе од Нешатела и пружа јој подршку и савете, а истовремено одржава забрањену везу са њеним мужем;

¹⁷⁶⁶ В. Jean Rousset, *Leurs yeux se rencontrèrent, la scène de première vue dans le roman*, Paris : José Corti, 1981, стр. 107.

¹⁷⁶⁷ *Облик и значење, нав. дело*, стр. 52.

¹⁷⁶⁸ *Исто*, стр. 77.

¹⁷⁶⁹ „*La Princesse de Clèves*, c’est le roman de deux âmes qui se cherchent à travers des épaisseurs d’incertitudes et de malentendus.” Antoine Adam, *Histoire de la littérature française du XVIIe siècle*, Paris : Domat Monchrestien, 1968, tome IV, стр. 187.

¹⁷⁷⁰ Béatrice Didier, *нав. дело*, стр. 88.

¹⁷⁷¹ Anne Green, *нав. дело*, стр. 78.

¹⁷⁷² В. Jeanine Anseaume Kreiter, *Le problème du paraître dans l’œuvre de Madame de Lafayette*, *нав. дело*, стр. 241–243, 255. Џон Кембел, на трагу Ж. А. Кретер, наставља истраживање на ову тему, посвећујући посебну пажњу лексичким пољима глагола и именица *paraître*, *croire*, *cache*, *vérité* : в. John Campbell, « The language of Madame de Lafayette: a study of the literary function of key-words », PhD thesis, University of Glasgow, 1979, нарочито стр. 130–156.

кнегиња Де Монпансије злоупотребљава Шабанову оданост како би одржавала тајну везу са Гизом; Нуња Бела и дон Рамир издају Консалва код дон Гарсије, његовог најближег пријатеља, и покушавају га удаљити са двора, старајући се и да не дозна за везу између дон Гарсије и Ерменезилде.

У истанчаној анализи вербалне и невербалне комуникације у роману *Принцеза Де Клев*, Кристијан Гаро успоставља типологију којом упућује на три врсте општења међу ликовима: с једне стране налазе се ликови међу којима влада „транспарентна комуникација и поверење у другог“: реч је о паровима мајка/ћерка и муж/супруга¹⁷⁷³ (наше схватање делимично се разликује од Гароовог и биће аргументовано у следећем одељку, при анализи односа женских ликова са фигурама ауторитета); на другом полу смештен је притворни дворјански свет у коме су „односи међу ликовима непрозирни“ и несхватљиви за „неупућено око“¹⁷⁷⁴. Најзад, трећу категорију представљају невербални знаци комуникације међу заљубљенима — погледи, црвенило, пометеност, ћутање. Гаро први уочава да у овој категорији постоји родно заснована неравнотежа будући да правила учтивости и пристојности која налажу строгу етикету понашања међу дворјанима нису подједнако строга за мушкарце и жене, то јест да „мушкарац настоји да се изрази док жена може само да се ода“¹⁷⁷⁵. Мушкарцу је допуштено да се отворено удвара и тражи потврду и узвраћање љубави, док је жени наметнута уздржљивост а једино невербалним знацима комуникације, који, међутим, нису лишени двосмислености, она може навестити осећања. Гаро поткрепљује аргумент примером сусрета будућих супружника код златара: принц Де Клев упорно посматра госпођицу Де Шартр, као што ће касније и Немур на балу отворено испољавати знаке дивљења према њој. Ни младој девојци, па чак ни жени, није дозвољена толика слобода, истиче Гаро, наводећи као пример принцезин хитри излазак из златарске радње и њено реаговање црвенилом и нелагодношћу.¹⁷⁷⁶

Већ летимичан поглед на долеприложене табеле 7 и 8 са синтезом контекста појављивања именица *galanterie* (као и придева *galant*) и *bienséance* у фикционалном делу госпође Де Лафајет, потврђују закључке до којих смо у II поглављу дошли анализом

¹⁷⁷³ Christian Garaud, « Le geste et la parole : remarques sur la communication amoureuse dans *La Princesse de Clèves* », *XVII Siècle*, XXX, n° 4, 1978, стр. 259.

¹⁷⁷⁴ Исто, стр. 260. Жан Роу и Жил Сиуфи деле Гароово становиште: „En dehors de Mme de Clèves, de son mari et de sa mère, tous les personnages de ce roman, leurs actions et le décor où ils vivent, n’existent que par le paraître“; „Tous les personnages de ce roman, à l’exception de l’héroïne, de son mari et de sa mère sont champions du déguisement et princes de la mauvaise foi.“ Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 73, 78.

¹⁷⁷⁵ „[L]’homme tente de s’exprimer et que la femme ne peut que se trahir.“ Christian Garaud, *нав. чланак*, стр. 261.

¹⁷⁷⁶ Исто, стр. 263.

дефиниција ових одредница у речницима и њихове употребе у корпусу одабраних текстова из XVII века: именица *galanterie* и придев *galant* у највећем броју случајева у делу госпође Де Лафајет означавају заводничке склоности мушкараца и љубавне везе, а у малом броју случајева учтиво и љубазно понашање; уз женске ликове употребљени су увек са негативним предзнаком, док код мушких ликова не носе нужно негативне конотације. С друге стране, именица *bienséance*, осим укупно четири појављивања уз мушке ликове (у *Принцези Де Клев*: у контексту поштовања времена жалости принца Де Клева, који се не одлучује запросити госпођицу Де Шартр одмах после смрти оца, односно Немуровог поштовања времена жалости принцезе Де Клев после мужевљевог смрти¹⁷⁷⁷; у *Заиди*: у контексту одласка незнанке Заиде из Алфонсовог дома, односно венчања принца дон Гарсије са Ерменезилдом¹⁷⁷⁸), већински је употребљена у значењу нормe пристojности која диктира понашање женских ликова. Најупечатљивији усклик против строгости ове нормe садржан је у Фелиминој жалби због неузвраћене љубави коју осећа према Аламиру: „[...] долазио ми је само да би тражио Заиду, коју је жарко заволео; те га најзад видех како се опходи према њој онако како бих се ја опходила према њему да ми је пристojност дозволила да му откријем своја осећања”¹⁷⁷⁹. Одступање од диктата прикладности, поред губитка доброг гласа и мужевљевог уважавања, може унизити жене у очима мушкараца који су у њих заљубљени и/или које оне воле, те на тај начин строгим опхођењем према њима, поред тога што распирују њихову страст след препрека, завређују и њихово поштовање: тако кнегиња Де Монпансије, постиђена што је пустила Гиза у своје одаје, позива грофа Де Шабана како не би остали насамо¹⁷⁸⁰, а принцеза Де Клев, после реконструисања писма госпође Де Темин са Немуром, осећа срамоту што је остала насамо са њим, страхује да је тиме преварила мужа и „застиде се чак што и у очима човека који је воли може изгледати тако мало достојна поштовања”¹⁷⁸¹.

¹⁷⁷⁷ В. *Принцеза Де Клев*, стр. 23, 161.

¹⁷⁷⁸ В. *Zaïde*, стр. 88, 138.

¹⁷⁷⁹ „[...] il ne me chercha que pour chercher Zaïde, il l’aima avec une passion ardente, et ; enfin, je le vis pour elle comme j’eusse été pour lui, si la bienséance m’eût permis de faire voir mes sentiments.” *Исто*, стр. 171.

¹⁷⁸⁰ В. *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 190.

¹⁷⁸¹ *Принцеза Де Клев*, стр. 107.

	<i>Galanterie/galant,-e</i>	<i>Грофица Де Танд</i>	<i>Кнегиња Де Монпансије</i>	<i>Заида</i>	<i>Принцеза Де Клев</i>	
Мушки ликови	У значењу љубазности, учтивих манира	/	/	/	4	
	У значењу удварања, склоности ка удварању	/	1	/	11	
	У значењу љубавне везе, прељубе	Без негативног предзнака	/	1	4	8
		С негативним предзнаком	/	/	/	/
Женски ликови	У значењу љубазности, учтивих манира	/	/	/	/	
	У значењу кокетности	/	1	/	4	
	У значењу љубавне везе, прељубе	Без негативног предзнака	/	/	/	/
		С негативним предзнаком	1	2	2	6

Табела 7. Заступљеност и значења именице *galanterie* и придева *galant* у делу госпође Де Лафајет

Дело	Мушки ликови	Женски ликови
<i>Грофица Де Танд</i>	/	/
<i>Кнегиња Де Монпансије</i>	/	/
<i>Заида</i>	2	3
<i>Принцеза Де Клев</i>	2	12

Табела 8. Заступљеност именице *bienséance* у делу госпође Де Лафајет

Будући да је добар глас најзначајнија вредност пристојне жене, у контексту понашања женских ликова именица *galanterie* у делу госпође Де Лафајет готово је по правилу везана за лексичко поље *срамоте* или *опасности* (понекад и *слабости*¹⁷⁸²), а удате жене које су се упустиле у везу са вољеним мушкарцима мета су осуде других ликова, било жена, било мушкараца, а неретко и наратора/ке. На пример, гроф Де Шабан покушава кнегињу Де Монпансије одговорити од сусрета са Гизом предочавајући јој

¹⁷⁸² Уп. пример 1 са стране 348 овога рада и пример наведен у фусноти 1697.

„све опасности којима би се изложила приликом тог сусрета”¹⁷⁸³. Госпођа Де Шартр своју ћерку упозорава на „ивицу понора” на којој се налази због наклоности према Немуру и заклиње је да смогне снаге да се одупре „посрнућу” и недаћама које прате прељубу:

[Н]а ивици сте понора; треба великих напора и великих савладавања да бисте се задржали. Помислите на оно што дугујете своме мужу; помислите на оно што дугујете самој себи и помислите да ћете изгубити онај добар глас који сте стекли и који сам вам толико желела. [...] Имајте снаге и храбрости, кћери моја, повуците се са двора, [...] то ће касније бити много пријатније него несреће које доноси љубавна веза.¹⁷⁸⁴

Идентична метафора заступљена је у новели *Грофица Де Танд*: увидевши страст коју витез од Наваре осећа према њој, јунакиња постаје опрхвана грижом савести према својој пријатељици принцези од Нешатела и јадом што је на путу да се упусти у прељубу, „понор” женског угледа:

Од тада грофица подлеже немиру који јој одузе сав покој; осети кајање што пријатељици отима срце мушкарца за кога је ова намеравала да се уда једино да би је волео, и то уз негодовање света и науштрб свог угледа.

Од ове издаје се ужасну. *Помисли на срамоту и све недаће које доноси љубавна веза, уочи у какав се понор залетала и одлучи да га избегне*, али слабо испоштова своје одлуке.¹⁷⁸⁵

Именица *понор* употребљена је и у прекорима грофа и грофице Де Танд упућеним принцу од Наваре, који заборавља какав је престиж стекао венчањем са принцем од Нешатела и ризикује невоље упуштајући се у везу са другом женом; ипак, у том контексту не помиње се очување доброг гласа, већ именица *невоља* упућује на претње да некадашњи витез, а сада принц од Наваре, изгуби богатство и положај стечене

¹⁷⁸³ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 189.

¹⁷⁸⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 46. За још сличних примера в. стр. 19, 27, 38, 46. Уп. и принцезину реакцију непосредно по признању на стр. 114: „Када је принц отишао, када је госпођа Де Клев остала сама и када је погледала шта је учинила, била је толико запрепашћена да је једва могла да замисли да је то све било истина. Нашла је да је сама себи одузела љубав и поштовање свога мужа и да је ископала себи понор из кога никада неће изаћи.”

¹⁷⁸⁵ „Depuis ce temps, la comtesse fut dans une agitation qui lui ôta le repos, elle sentit le remords d’ôter à son amie le cœur d’un homme qu’elle allait épouser uniquement pour en être aimée, qu’elle épousait avec l’improbation de tout le monde, et aux dépens de son élévation. Cette trahison lui fit horreur. La honte et les malheurs d’une galanterie se présentèrent à son esprit, elle vit l’abîme où elle se précipitait et elle résolut de l’éviter. Elle tint mal ses résolutions.” *La Comtesse de Tende*, стр. 67–68. Курзив Ж. Ј.

освајањем богате удовице: „Заједно објаснише принцу понор невоље у који ће упасти и подсетише га на дужност према принцези”.¹⁷⁸⁶ У овој новели галантна жена предмет је осуде грофа Де Танда, који, прекоревајући принца од Наваре, уочава како дотична љубавница није достојна поштовања и стављања на коцку привилегованог положаја који је стекао венчавши се са принцем од Нешатела:

Сигурно није реч о особи достојној поштовања, пошто Вас воли и одржава везу са Вама премда зна да сте везани за тако лепу жену као што је принцеза од Наваре, као што зна да сте је оженили и колико јој дугујете. Та особа сигурно нема ни духа, ни храбрости, ни тананости, и, уистину, не заслужује да због ње тако незахвално и грешно помутите велику срећу попут Ваше.¹⁷⁸⁷

Друга осуда на рачун женске прељубе и необазривости уочљива је у овој новели кроз аукторијалну упадицу којом се антиципирају јунакињине недаће и истиче тренутни степен њеног очајања: „Довољно је промислити о добром гласу који је стекла и очувала, као и о ситуацији у којој се налазила са својим мужем, како би се увидело у каквом се очају наша”¹⁷⁸⁸.

У новели *Кнегиња Де Монпансије*, наратор(ка) коментарише јунакињину непредстављиву узнемиреност у сличној ситуацији, при спознаји да је нехотице своју љубав према Гизу одала његовом супарнику: „остаде ојађена и пометена, како се само замислити може, видевши свој добар глас и тајну свог живота у рукама принца коме је одбијала љубав, и сазнавши од њега да је вољени неизоставно вара; ове силовите спознаје не оставише јој безбрижност духа какву је захтевало место намењено весељу”¹⁷⁸⁹. Пример галантне жене неузорног понашања у овој новели јесте маркиза Де Ноармутје, за коју наратор(ка) подвлачи да је била „особа која веома брижљиво шири

¹⁷⁸⁶ „Il se joignit à sa femme pour faire voir au prince l’abîme des malheurs où il s’allait plonger et ce qu’il devait à cette princesse [...]” *Исто*, стр. 76–77.

¹⁷⁸⁷ „Il faut que ce ne soit pas une personne fort estimable de vous aimer et de conserver avec vous un commerce, vous voyant embarqué avec une personne aussi belle que Mme la princesse de Navarre, vous la voyant épouser et voyant ce que vous lui devez. Il faut que cette personne n’ait ni esprit, ni courage, ni délicatesse et, en vérité, elle ne mérite pas que vous troubliez un aussi grand bonheur que le vôtre, et que vous vous rendiez si ingrat et si coupable.” *La Comtesse de Tende*, стр. 77.

¹⁷⁸⁸ „Il ne faut que faire réflexion à la réputation qu’elle avait acquise et conservée, et à l’état où elle était avec son mari, pour juger de son désespoir.” *Исто*, стр. 79.

¹⁷⁸⁹ „La princesse de Montpensier demeura affligée et troublée, comme on se le peut imaginer. Voir sa réputation et le secret de sa vie entre les mains d’un prince qu’elle avait maltraité et apprendre par lui, sans pouvoir en douter, qu’elle était trompée par son amant, étaient des choses peu capables de lui laisser la liberté d’esprit que demandait un lieu destiné à la joie.” *La Princesse de Montpensier*, стр. 45, превела Ж. Ј.

гласове о својим згодама, онолико брижљиво колико се други труде да је скрију¹⁷⁹⁰. Поред тога, и неудата жена, краљева сестра, предмет је осуде друге жене због отворенијег испољавања осећања према Гизу; наиме, кнегиња Де Монпансије вољеном мушкарцу беседи „о томе колико је госпођа принцеза показала слабости да га заволи прва”¹⁷⁹¹.

У роману *Заида* лик Нуње Беле, амбициозне жене која ће издати Консалва и окренути се дон Рамиру, испољава отворенију вербалну иницијативу у „завођењу” овог другог из интереса, алузивно му предочавајући како се њена љубав према Консалву гаси јер она почиње осећати страст према њему. У наредном примеру, употребом глагола *paraître* са придевом *embarassée* уз лик Нуње Беле (док је уз дон Рамирову реакцију употребљен глагол *être*), наговештава се притворност ове неверне жене, коју наратор Консалво више пута осуђује у приповести о својим недаћама на двору и, у истом примеру, назива *неверницом*:

— Нисам се уопште променила према њему, волим га као и пре, али и када бих га мање волела, било би неправично да се жали. Имамо ли ми уопште утицаја на почетак или крај наших страсти?

Изговорила је ове речи гледајући Рамира с тако уверљивим изразом да од ове извесности да ме више није волела, која му је уливала наду, он опази у потпуности колико је ова неверница била лепа; био је толико дирнут да није више господарио собом, и рече: „Имате право, госпођо, ми не можемо ништа нашим страстима; и ја осећам како ме води страст којој се не могу одупрети; сетите се да сте сагласни са тим да није у нашој моћи да јој се одупремо.” Нуња Бела је лако схватила шта је Рамир хтео рећи, и због тога је изгледала пометено, као што је и он био.¹⁷⁹²

Одступање амбициозне Нуње Беле од идеала срамежљиве, уздржане жене која не испољава отворено осећања уочава се и у контрасту којим Консалво описује своју уздржаност и бојазан да ће се она увредити ако он буде поверио дон Гарсији њихову

¹⁷⁹⁰ Исто, стр. 193.

¹⁷⁹¹ Исто, стр. 182–183.

¹⁷⁹² „Je ne suis point changée, lui dit-elle, je l'aime autant que je l'ai aimé, mais, quand je l'aimerais moins, il serait injuste de s'en plaindre. Avons-nous du pouvoir sur le commencement ni sur la fin de nos passions ? Elle dit ces paroles en le regardant avec un air qui l'assurait si bien qu'elle ne m'aimait plus, que cette certitude, qui donnait de l'espérance à don Ramire, lui ouvrit entièrement les yeux sur la beauté de cette infidèle et il en fut si touché dans ce moment que, n'étant plus maître de lui-même : Vous avez raison, madame, lui dit-il, nous ne pouvons rien sur nos passions ; j'en sens une qui m'entraîne sans que je m'en puisse défendre, mais souvenez-vous au moins que vous tombez d'accord qu'il ne dépend pas de nous d'y résister. Nugna Bella comprit aisément ce qu'il voulait dire, elle en parut embarrassée, et il en fut embarrassé lui-même.” *Zayde*, стр. 71. Курзив Ж. Ј.

љубав и Гарсијино разуверавање да јој његова повереничка улога неће тешко пасти због његове титуле:

Принц је пожелео бити поверених наше страсти. Нисам му ништа крио, али сам страховао да се Нуња Бела не увреди ако бих му признао да је према мени испољила знаке наклоности. Дон Гарсија ме је уверио да се след своје нарави неће увредити; она се најпре постиде и узруја због онога што јој је рекао о мени, али ју је, како је исправно проценио, високо достојанство повереника лако утешило, тако да је пристала да јој он поверава моју страст и примила преко њега прва писма која сам јој написао.¹⁷⁹³

У роману *Принцеза Де Клев* најупадљиви примери галантних жена јесу краљева љубавница Дијана де Поатје и госпођа Де Турнон. Прва, љубавница краља-оца а потом и престолонаследника, као и других моћних мушкараца, попут маршала Де Брисака, мета је осуде грофа Де Теа и госпође Де Шартр, као и заједљивог нараторског коментара да се, иако није више била „ни лепа ни млада”, дотеривала и украшавала попут девојке: „боје и иницијали госпође Де Валантиноа појављивали су се свугде, а *и она сама се појављивала, са свим украсима који су могли красити и госпођицу де Ла Марк, њену унуку, која је тада дорасла за удају*”¹⁷⁹⁴. Друга је нарочито мета осуде принца Де Клева, који је карактерише као жену без разборитости и недостојну уважавања које према њој испољава принцеза Де Клев, и саветује пријатеља Сансера да одустане од брака са њом.¹⁷⁹⁵ Из прекора који Немур упућује видаму Де Шартру због несмотрености у љубавним везама види се да је и за краљицу Катарину Медичи срамота што је прва видаму изјавила наклоност: „Кад вас је добра срећа, више него ваше добро владање, ослободила веза које сте имали, ушли сте у нове и уобразили сте да ћете усред двора моћи волети госпођу Де Мартиг и да то краљица не примети. *А нисте могли бити*

¹⁷⁹³ „Le prince voulut en être le confident. Je n’aurais rien de caché pour lui, mais je craignais que Nugna Bella ne se trouvât offensée que je lui eusse avoué qu’elle me témoignait quelque bonté. Don Garcie m’assura que, de l’humeur dont elle était, elle ne s’en offenserait pas. Il lui parla de moi ; elle fut d’abord honteuse et embarrassée de ce qu’il lui dit mais comme il avait bien jugé, la grandeur du confident la consola de la confidence ; elle s’accoutuma à souffrir qu’il l’entretint de ma passion, et reçut par lui les premières lettres que je lui écrivis.” *Исто*, стр. 57–58.

¹⁷⁹⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 7.

¹⁷⁹⁵ В. *Исто*, стр. 48, 54. Уп. осуду од стране госпође Де Шартр, из које се читају и родни стереотипи, тј. особине које красе савршену жену: „[...] да је та жена имала младост и лепоту спојене са високим родом, да је имала преимућство да никада никога није волела, да је волела краља са строгом верношћу, да га је волела ради саме његове личности, без користољубља у погледу моћи и богатства и да се служила својом моћи само ради ствари пријатних и за самога краља, ваља признати да би се човек само с муком могао уздржати да не похвали краља за велику приврженост коју показује према њој.” *Исто*, стр. 35–36.

довољно пажљиви, пошто је требало да је ослободите срамоте што је она учинила прве кораке”¹⁷⁹⁶.

Док су осуде на рачун „галантних” жена изречене у делима госпође Де Лафајет на разноврсне начине, галантни мушкарци ретко су предмет морализаторских прекора због склоности ка удварању. Примери ликова са заводничким склоностима јесу витез од Наваре, војвода Д’Анжу, Аламир, видам Де Шартр, војвода Де Немур. Међутим, у делу госпође Де Лафајет нису уочљива кајања и преиспитивања код мушких ликова, нити осуде какве су присутне у коментарисању понашања јунакиња (и неких споредних женских ликова) или у њиховим сопственим размишљањима (особито код принцезе Де Клев). Ретке упадице на рачун склоности ка удварању поменутих мушких ликова немају морализаторски тон: на пример, амбиција принца од Наваре да освоји богату принцезу, којој потом претпоставља љубавницу, наилази само на успутно пребацивање од стране грофа Де Танда, који прекорева принца да је незахвалан¹⁷⁹⁷. Мулзиман прекорева Аламира због неверства према Нарији, пребацујући му да је његово понашање „опречно држању истински углађеног човека”. Међутим, Аламир део одговорности за своје заводништво пребацује на жене, сматрајући да ни код једне не налази искрену љубав, већ амбицију да освоје принца од Гарсе; у његовом одговору истовремено се назире свест о подјармљености маварских жена удатих против своје воље и потчињених строгим нормама ограниченог кретања и покривања тела:

Нарија је веровала да ме воли, отповеди Аламир, али је у ствари волела мој положај и високо достојанство до ког би се издигла. У свим женама нашао сам само таштину и интерес, волеле су принца, а не Аламира. Жеља за блиставим освајањем и могућност да се уздигну и напусте досадан живот којим су подјармљене изазвала је у њима оно што ви називате љубављу, једнако као што жеља да будем вољен и савладам препреке побуђује у мени нешто што се њима чини страшћу.¹⁷⁹⁸

¹⁷⁹⁶ *Принцеза Де Клев*, стр. 97.

¹⁷⁹⁷ В. *La Comtesse de Tende*, стр. 77.

¹⁷⁹⁸ „Il alla conter son aventure à Mulziman, qui lui fit quelque honte de son procédé. Vous vous trompez, lui dit-il, si vous êtes persuadé que la manière dont vous en usez avec les femmes ne soit pas contraire aux véritables sentiments d’un honnête homme. Alamir fut touché de ce reproche.

— Je veux me justifier auprès de vous, lui répondit-il, et je vous estime trop pour vouloir vous laisser une si méchante opinion de moi. Croyez-vous que je fusse assez déraisonnable pour ne pas aimer avec fidélité une personne qui m’aimerait véritablement ?

— Mais croyez-vous vous justifier, interrompit Mulziman, en accusant celles que vous avez aimées ! Y en a-t-il quelqu’une qui vous ait trompé ? Et Naria ne vous aimait-elle pas avec une passion sincère et véritable ?

— Naria croyait m’aimer, répliqua Alamir, mais elle aimait mon rang et celui où je pouvais l’élever. Je n’ai trouvé que de la vanité et de ambition dans toutes les femmes, elles ont aimé le prince et non pas Alamir. L’envie de faire une conquête éclatante et le désir de s’élever et de sortir de cette vie ennuyeuse où elles sont assujetties, a fait en

Слично, Немур прекорева видама Де Шартра због несмотрености са којом је одржавао више веза док је уживао краљичину наклоност, а овај му отповеда како он није позван да му држи лекције.¹⁷⁹⁹ Ипак, у овим делима не постоје примери отворених приповедачевих осуда војводиних и видамових згода, мада ваља уочити да је ту и тамо присутна латентна или нешто упадљивија иронија. Док се при представљању видама наратор(ка) задовољава подвлачењем како се „подједнако одликовао у ратовању и удварању”, у опису „ремек-дела природе”, војводе Де Немуре, наратор(ка) помиње његове заводничке склоности и многобројне љубавнице, међу којима неке није могао не наградити својом љубављу будући да су се жарко трудиле да му се допадне: „Он је био толико нежан и тако склон удварању да није могао одрећи бар мало пажње онима које су настојале да му се свиде: и тако је имао више господарица, али је тешко било погодити коју је уистину волео”¹⁸⁰⁰. За војводу Д’Анжуа наратор(ка) новеле *Кнегиња Де Монпансије* подвлачи да је био „наочит и склон удварању”¹⁸⁰¹, те да стога, угледавши лепу кнегињу, „не могаше се уздржати да не пожели за себе такву једну срећу, достојну њега”¹⁸⁰². Анжу се затим због задовољства које доноси удварање, истакнутог литотом, накратко враћа са војне дужности у Париз, „како због своје тешке болести толико и из жеље да поново окуси опуштеност и пријатности Париза, *при чему присуство кнегиње Де Монпансије није био најмањи од разлога који су га привлачили*”¹⁸⁰³. Анализом сваког од фикционалних дела госпође Де Лафајет засебно испитаћемо степен слободе и начине испољавања осећања код мушких и женских ликова.

elles ce que vous appelez de l’amour, comme le plaisir d’être aimé et l’envie de surmonter des difficultés [font] en moi ce qui leur paraît de la passion.” *Zayde*, стр. 180–181.

¹⁷⁹⁹ В. *Принцеза Де Клев*, стр. 97–98.

¹⁸⁰⁰ *Исто*, стр. 10.

¹⁸⁰¹ Придевска синтагма *склон удварању* чини нам се у овом контексту адекватнијим преводним решењем од придева *учтив* за који се одлучила Оливера Милићевић. Уп. придеве у оригиналу и контекст у којем су употребљени: „Enfin elle ne plut que trop à ses hôtes. Le duc d’Anjou, qui était *fort galant et fort bien fait*, ne put voir une fortune si digne de lui sans la souhaiter ardemment. Il fut touché du même mal que M. de Guise et, feignant toujours des affaires extraordinaires, il demeura deux jours sans être obligé d’y demeurer que par les charmes de Mme de Montpensier, le prince son mari ne faisant pas de violence pour l’y retenir.” *La Princesse de Montpensier*, стр. 32. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁰² *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 179.

¹⁸⁰³ *Исто*, стр. 180.

5.2.4.1. *Грофица Де Танд*

Грофица Де Танд зна како јој је муж заљубљен у другу жену и испрва је љубоморна, док се не буде заљубила у витеза од Наваре. Иако витез покушава сакрити да је заљубљен у грофицу, што јер је пријатељ са њеним мужем, што јер је из користољубља наумио да придобије наклоност принцезе од Нешатела, наратор(ка) подвлачи да он у томе не успева: „Није могао да јој потпуно сакрије своја осећања; она примети ову страст, која јој је ласкала самољубљу, и осети жестоку љубав према њему”¹⁸⁰⁴. Такође, када грофица Де Танд буде витезу од Наваре говорила о високом положају на који га судбина уздиже браком са принцем од Нешатела, наратор(ка) ће истакнути како страст између грофице и витеза почиње да се распламсава након витезовог алузивног одговора и заводничког погледа:

Једнога дана, док му је говорила о високом положају који му судбина доноси венчањем са принцем од Нешатела, он јој, посматрајући је погледом у коме се испољавала сва његова страст, рече: А мислите ли, госпођо, да не постоји заиста ниједна судбина коју бих радије изабрао? Грофица Де Танд беше изненађена погледима и речима витеза; погледа га на исти начин на који је он њу гледао, и међу њима настаде тренутак nelaгоде и ћутања речитијег од говора.¹⁸⁰⁵

Грофица, свесна да је њен „слаби разум” постао потпуно потчињен силини страсти, бира прељубу, коју ће брижљиво настојати да сакрије. У даљем току радње затичемо витеза од Наваре како јутро по венчању упућује грофици Де Танд писмо пуно изјава страсти и кајања што се оженио принцем коју не воли.¹⁸⁰⁶ С друге стране, скрхана грижом савести и забринута за углед, грофица шаље писмо чији текст читалац

¹⁸⁰⁴ „Il ne put lui cacher entièrement sa passion, elle s'en aperçut, son amour-propre en fut flatté, et elle se sentit un amour violent pour lui.” *La Comtesse de Tende*, стр. 67.

¹⁸⁰⁵ „Un jour, comme elle lui parlait de la grande fortune d'épouser la princesse de Neufchâtel, il lui dit en la regardant d'un air où sa passion était entièrement déclarée : Et croyez-vous, madame, qu'il n'y ait point de fortune que je préférasse à celle d'épouser cette princesse ? La comtesse de Tende fut frappée des regards et des paroles du chevalier, elle le regarda des mêmes yeux dont il la regardait, et il y eut un trouble et un silence entre eux, plus parlant que les paroles.” *Исто*.

¹⁸⁰⁶ „Госпођо, само о Вама размишља, само Ви ми обузимате дух, и у првим часовима када ми часно припада најпрестижнија прилика у Француској, док се зора тек помаља, ја већ напуштам собу у којој сам провео ноћ како бих Вам саопштио да сам се већ стотину пута покајао што сам Вас послушао и што нисам све напустио како бих живео само за Вас.” („Je ne pense qu'à vous, madame, je ne suis occupé que de vous, et, dans les premiers moments de la possession légitime du plus grand parti de France, à peine le jour commence à paraître que je quitte la chambre où j'ai passé la nuit, pour vous dire que je me suis déjà repenti mille fois de vous avoir obéi et de n'avoir pas tout abandonné pour ne vivre que pour vous.” *Исто*, стр. 72).

не дознаје, већ наратор(ка) само ставља до знања да је реч о одговору у којем грофица пребацује вољеном мушкарцу мањак опрезности: „како би га известила о сумњама његове жене и приморала да се суздржи [слања писама]”¹⁸⁰⁷. Приликом другог сусрета заљубљених у соби грофице Де Танд, грофица ће такође на почетку пребацити принцу од Наваре несмотреност, али ће се потом, подвлачи наратор(ка), под дејством страсти упустити у дуг разговор са њим: „Грофица га је најпре прекорила што тако несмотрено поступа, а потом их страст одведе у тако дуг разговор да се гроф Де Танд у међувремену врати из града”¹⁸⁰⁸.

5.2.4.2. Кнегиња Де Монпансије

Док се војвода Де Гиз жестоко разјарио због венчања госпођице Де Мезијер и свој бес јавно и отворено показао пред њеним будућим мужем, кнезом Де Монпансијеом, будућа кнегиња Де Монпансије, „вођена врлином”¹⁸⁰⁹ и под притиском породице одустаје од љубави према Гизу и у осами га заклиње да се не противи њеном венчању. Гроф Де Шабан издваја се по постојаној одлуци да кнегињи Де Монпансије не изјави љубав, али и он после годину дана подлеже дејству страсти, која је, подвлачи наратор(ка), „од њега учинила оно што чини и са свима осталима; развила се у њему жеља да проговори”¹⁸¹⁰. Перспектива цитиране максиме очито је андроцентрична, будући да у новели сви мушки ликови, нарочито Гиз и Анжу, мање или више отворено изражавају своја осећања, док кнегиња Де Монпансије непосредно по сусрету са Гизом покушава хладним изразом лица да му стави до знања како не гаји осећања према њему, а потом Шабану поверава како је угледавши војводу осетила узрујаност и стид: „Она рече да јој је било нелагодно и да се стидела при помисли на своју негдашњу љубав према њему; каза и то да јој се сада учинио много стаситијим него у оно време, и да је имала утисак да је у њему горела жеља да јој посведочи како је и даље воли; но, у исти мах га увери да ништа не може поколебати њену одлуку да се више никада у тако што не упушта.”¹⁸¹¹ Шабан је у неку руку мушки претходник принцезе Де Клев по настојању да се снагом воље одупре страсти. Принцезина реплика „Признајем — одговори она —

¹⁸⁰⁷ Elle écrivit dès le soir au prince de Navarre pour lui donner avis des soupçons de sa femme et pour l’obliger à se contraindre.” *Исто*, стр. 73.

¹⁸⁰⁸ La comtesse le gronda d’abord de la commettre si légèrement, et ensuite leur passion les conduisit à une conversation si longue, que le comte de Tende revint de la ville.” *Исто*, стр. 74.

¹⁸⁰⁹ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 175.

¹⁸¹⁰ *Исто*, стр. 176.

¹⁸¹¹ *Исто*, стр. 180.

да се можда руководим својим страстима; али ме оне не могу заслепити”¹⁸¹² може се довести у паралелу са нараторским коментаром о Шабановом тајном обожавању кнегиње: „Само, кад већ није био господар свога срца, владао је својим поступцима”¹⁸¹³. Оба цитата истичу антиномију разум/срце и жестоку силу страсти. За разлику од принцезе Де Клев која је удата, Шабан није ожењен, али подједнако осећа срамоту због забрањене љубави којом би издао поверење пријатеља. Међутим, ни он, који у односу на заљубљеног Гиза или заводника Анжуа представља оличење дискретности и безусловне посвећености лишене самољубља и гордости уочљивих и код других заводника из опуса госпође Де Лафајет, иако га је кнегиња одбила и нагласила да ће наставити да га посматра као најбољег пријатеља, не успева да је повремено не подсети како је воли, као и како би га лично погодило када би се некадашња кнегињина љубав према Гизу поново разбукатала: „Сви ови знаци поверења, који су раније грофу били тако драги, постадоше му неподношљиви. Није се, међутим, осмелио да кнегињи скрене пажњу на то, мада би се покатакд усудио да је подсети на оно што се беше дрзнуо да јој једном стави до знања.”¹⁸¹⁴

Док се Гиз пред светом, и самим кнезом Де Монпансијеом, усуђује више пута дошапнути или двосмислено навестити кнегињи да се његова осећања нису променила¹⁸¹⁵, лексичко поље погледа у контексту поновног сусрета кнегиње Де Монпансије и Гиза праћено је код кнегиње телесним знацима узнемирености и стида: „али много пре ли њега, она опази војводу Де Гиза; угледавши га, лако поцрвене од збуњености”¹⁸¹⁶. И када Гиз приђе кнегињи да јој насамом изјави љубав док је краљица у својим одајама, кнегиња реагује изненађено, усплахирено, збуњено, посрамљено — у лексичко поље пометености спадају именице, придеви и глаголи *trouble, agitation, surprise, embarrasser*:

¹⁸¹² *Принцеза Де Клев*, стр. 173.

¹⁸¹³ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 176.

¹⁸¹⁴ *Исто*, стр. 176. Уп. стр. 180: „Признаде кнегињи да веома страхује да ускоро не васкрсну стари утисци, и откри јој смртни бол који би осетио, мислећи и на себе и на њу, уколико би она једнога дана променила своја осећања. Кнегиња де Монпансије, у даљем разговору са њим, избегаваше све време да одговори на речи о његовој љубави, узимајући га искључиво у својству најбољег пријатеља на свету, не удостојивши га обзира према његовој наклоности.”

¹⁸¹⁵ „Војвода Де Гиз није желео да крене док госпођи Де Монпансије не стави до знања да је његов однос према њој остао исти као некада; а како за његову страст нико није знао, он јој у више наврата каза пред свима, тако да га само она разуме, да се његово срце нимало није променило. *Исто*, стр. 179. Уп. стр. 181: „Није било ниједног дана без хиљаду скривених љубавних знакова с војводине стране[.]”

¹⁸¹⁶ *Исто*, стр. 178.

Изненадићу вас, госпођо, и постаћу вам непријатан тиме што ћу вам рећи да још увек гајим жарку љубав која вам је некада била знана, а које се толико увећала при нашем поновном сусрету да ни ваша строгост, ни мржња кнеза Де Монпансијеа, ни супарништво првог краљевског принца, не могу да јој одузму ни делић снаге. Било би поштовања достојније да сам вам је открио делом, а не речима; али, госпођо, моја би је дела обелоданила и другима исто као и вама, а ја хоћу да једино ви знате да имам довољно смелости да вас обожавам.¹⁸¹⁷

У први мах кнегиња беше тако изненађена и збуњена овим речима да и не помишљаше да га прекине; а онда, кад је дошла к себи и таман намерила да му одговори, уђе кнез Де Монпансије. Пометња и немир огледали су се на кнегињином лицу; сусрет са мужем дотуче је у збуњености, тако да је она сама открила много више него што је војвода Де Гиз успео да јој каже.¹⁸¹⁸

Војвода Д'Анжу, окарактерисан као наочит и склон удварању, на тренутак је посрамљен када сазна да је жена изузетне лепоте коју су угледали у барци на реци удата кнегиња Де Монпансије, али, подвлачи наратор(ка), не може одолети кнегињиној лепоти и жељи за љубавном пустоловином, те почиње да јој се удвара: „овај беше постиђен због слободе коју себи беше допустио; но, видећи како је госпођа Де Монпансије прелепа, а како му се и сама пустоловина веома допала, одлучи да иде до краја”¹⁸¹⁹. И Гиз и Анжу отворено изражавају дивљење и упућују комплименте кнегињи, очарани њеним духом и лепотом: „Ништа мање нису били изненађени чарима њена духа но што су били задивљени њеном лепотом; *и не могаху се уздржати да јој не ставе до знања да их је необично изненадила.*”¹⁸²⁰ Кнегиња, пак, на њихова ласкања одговара уздржаном скромношћу, нешто хладнијом у случају Гиза, будући да не жели да му пружи икакву наду да би се љубав поново разбуктала међу њима¹⁸²¹. Анжу ће и у Паризу наставити да се удвара кнегињи: „изузетно се бринуо да јој то [= своја осећања] на сваки начин стави до знања, водећи ипак рачуна да ти знаци не буду претерано уочљиви, из страха да не изазове љубомору у кнеза, њена мужа.”¹⁸²² За разлику од прве објављене верзије новеле, на чијем је преводу радила О. Милићевић, у рукописној верзији, поред именице *soins*

¹⁸¹⁷ Исто, стр. 181.

¹⁸¹⁸ Исто.

¹⁸¹⁹ Исто, стр. 178.

¹⁸²⁰ Исто, стр. 178. Курзив Ж. Ј.

¹⁸²¹ „На њихове похвале она одговори уз највећу могућу скромност; била је, ипак, нешто хладнија према војводи Де Гизу, желећи да сачува достојанствено држање које би му ускратило сваку наду на наклоност какву је некада према њену осећала.” Исто, стр. 178–179.

¹⁸²² Исто, стр. 181.

појављује се и именица *galantries*, стога предлажемо следећу допуну превода: „изузетно се старао да јој [= своја осећања] стави до знања свим могућим знацима пажње и ласкањима, водећи ипак рачуна да ти знаци не буду претерано уочљиви, из страха да не изазове љубомору у кнеза, њена мужа.”¹⁸²³ Наратор(ка) истиче како Анжу непрестано прати кнегињу: код краљице, код принцезе своје сестре Маргерите Валoa; кнегиња се од његових ласкања брани „строгошћу”, коју је показала и при поновном сусрету са Гизом како би му наговестила да не гаји осећања према њему.

5.2.4.3. *Заида*

И у роману *Заида* уочљива је несразмерна слобода испољавања осећања код мушких и женских ликова. Консалво, иако поштује кодекс пристojности и поштовања према лепој незнанки Заиди, ипак јој речитим погледима, покретима и поступцима ставља до знања да је воли, док се Заида „одаје” погледима¹⁸²⁴ и углавном реагује збуњеношћу и црвенилом, које, како смо већ истакли, распирују Консалвову страст: „Од узбуђења које јој ово изненађење изазва постаде некако још лепша, те се Консалво, који је седео крај ње, изненада баци на колена, не могавши више да господари собом, и посведочи јој своју љубав са таквом страшћу да није било потребно разумети његов језик да би се схватило значење његових речи”¹⁸²⁵. Најотворенији Заидин наговештај осећања Консалву у првом делу романа невербалне је природе: у питању је покрет којим са слике коју је он наручио како би јој представио своју љубомору према мушкарцу кога замишља

¹⁸²³ В. *La Princesse de Montpensier*, à Paris, chez Thomas Jolly, M.DC.LXII, стр. 51–52: „Le duc d’Anjou ne changea pas en la revoyant les sentiments qu’il avait conçus pour elle à Champigny. Il prit un soin extrême de le lui faire connaître par toutes sortes de soins, prenant garde toutefois à ne lui en pas rendre des témoignages trop éclatants, de peur de donner de la jalousie au prince son mari.” Уп. *La Princesse de Montpensier*, 2009, стр. 36: „Le duc d’Anjou ne changea pas en la revoyant les sentiments qu’il avait conçus pour elle à Champigny, et prit un soin extrême de le lui faire connaître par toutes sortes de soins et de galantries, se ménageant toutefois à ne lui en donner des témoignages trop éclatants, de peur de donner de la jalousie au prince son mari.”

¹⁸²⁴ „[И]пак, његова љубав расла је из дана у дан; није се могао уздржати да јој не упућује тако речите погледе да је веровао како у Заидиним очима препознаје да их је разумела, и понекад би је затицао у извесној збуњености која му није остављала сумње. Како се она није могла изјаснити речима које би Консалво разумео, једино погледом му је делимично објашњавала шта му је желела рећи; а било је у њеном погледу нечега тако красног и страшног да је Консалво био сав обузет.” („[C]ependant son amour augmentait tous les jours, il ne pouvait s’empêcher de laisser parler ses yeux d’une manière si forte, qu’il croyait voir dans ceux de Zaïde que leur langage était entendu, et il la trouvait quelquefois dans un certain embarras qui ne l’en laissait pas douter. Comme elle ne pouvait se faire entendre par ses paroles, ce n’était quasi que par ses regards qu’elle expliquait à Consalve une partie des choses qu’elle lui voulait dire, mais il y avait je ne sais quoi de si beau et de si passionné dans ses regards, que Consalve en était pénétré.” *Zayde*, стр. 92–93).

¹⁸²⁵ „L’émotion que lui avait causée cette surprise, avait en quelque sorte augmenté sa beauté, et Consalve, qui s’était assis auprès d’elle, ne pouvant plus être maître de lui-même, se jeta tout d’un coup à ses genoux et lui parla de son amour d’une manière si passionnée, qu’il n’était pas nécessaire d’entendre ses paroles pour savoir ce qu’elles voulaient dire.” *Исто*, стр. 93.

као супарника брише тог мушкарца да би показала Консалву како је неосновано љубоморан. Она се усуђује признати осећања Теодорику-Консалву путем писма тек пред одлазак, уверена да га више неће видети. Одломак о Заидиним осећањима при одлуци да Консалву напише писмо и њеној реакцији пошто је Консалво буде затекао у писању сведочи о норми пристojности која честитој девојци налаже уздржавање и скривање осећања (изражен је јаз између подвучене строгости с којом је Заида отела Консалву своју наруквицу и истинске жеље да му је поклони), као и о дужности да се повинује очевом избору мужа:

Време одласка се приближавало; како се није могла решити да напусти Теодорика не ставивши му до знања да га је заволела, она рече Фелими да је одлучила саопштити му осећања писмом које ће му предати тек када се буде укрцавала. „Желим му саопштити”, додаде, „наклоност коју сам осетила према њему тек пошто будем сигурна да га више нећу видети. Утешиће ме што ће он знати да сам мислила само о њему онда када је он сматрао да ме је обузимала успомена на другога. Бескрајно ће ми бити мило што ћу му објаснити све своје поступке и дозволити себи да му саопштим колико сам га заволела, а да тиме нећу погазити своју дужност. Он не зна ко сам, никада ме неће видети, и шта мари што ће знати да је дирнуо срце незнанке коју је избавио из бродолома?” [...] Већ сутрадан Заида поче писати Теодорику оно што му је намеравала саопштити. Он је изненади док је писала и она лако увиде колико га то писмо начини љубоморним. Да је пратила пориве свога срца, објаснила би му истога трена како је писала њему, али је разборитост и назнаке о пореклу и положају овог незнанца примораше да не начини ништа што би он могао схватити као приврженост и да сакрије од њега оно што је желела да сазна када је више не буде могао видети.¹⁸²⁶

Пошто случај буде удесио да се поново сретну и Консалво наговести Заиди како ју је чуо да Фелими поверава осећања према њему у врту у Тортози, Заида ће бити

¹⁸²⁶ „Le temps qu'elle devait partir s'approchait et, ne pouvant se résoudre à le quitter qu'il ne sût au moins qu'elle l'avait aimé ; elle dit à Félimé qu'elle était résolue de lui écrire tous ses sentiments et de ne lui donner ce qu'elle aurait écrit que dans le moment qu'elle s'embarquerait. Je ne veux lui apprendre, ajouta-t-elle, l'inclination que j'ai eue pour lui que dans un temps où je serai assurée de ne le voir jamais. Ce me sera une consolation qu'il sache que je ne pensais qu'à lui lorsqu'il croyait que je n'étais occupée que du souvenir d'un autre. Je trouverai une douceur infinie à lui expliquer toutes mes actions et à m'abandonner à lui dire combien je l'ai aimé. J'aurai cette douceur, sans manquer à mon devoir. Il ne sait qui je suis, il ne me verra jamais, et, qu'importe qu'il sache qu'il a touché le coeur de cette étrangère qu'il a sauvée du naufrage ? [...] Zaïde commença dès le lendemain à écrire ce qu'elle voulait laisser à Théodoric. Il la surprit comme elle écrivait et elle jugea aisément que cette lettre lui donnait de la jalousie. Si elle eût suivi les mouvements de son cœur, elle lui aurait fait entendre, à l'heure même, qu'elle n'écrivait que pour lui, mais sa sagesse et le peu de connaissance qu'elle avait de la qualité et de la fortune de cet inconnu, l'obligeaient à ne rien faire qu'il pût prendre pour des engagements et à lui cacher ce qu'elle souhaitait qu'il sût lorsqu'il ne la verrait plus.” *Исто*, стр. 212–213.

приморана да му призна љубав и, постиђена, замолити га да се повуче: „Пошто сте ме чули”, одговори Заида, „узалуд бих покушавала приписати другачије значење својим речима, али Вас преклињем да ме не питате ништа више и да дозволите да се повучем; признајем да сам толико пометена и посрамљена речима које сте чули без мог знања, и овима које сам управо изговорила без најмање намере, да Вас, уколико имам иоле моћи над Вама, преклињем да се повучете.”¹⁸²⁷ Слично Заиди, Белазира открива Алфонсу да је једини мушкарац кога је икада волела тек пошто буде донела одлуку да се повуче у манастир: „Рећи ћу Вам још ово, *пошто последњи пут разговарамо насамо*, да никада ни према коме нисам осећала наклоност какву сам гајила према Вама и да сте Ви једини били кадри да у мени пробудите страст.”¹⁸²⁸ Кодексу пристојности повинује се и Фелима. Када у разговору насамо са Аламиром буде схватила да му је исувише отворено наговестила осећања, она ће се разболети од срама: „Повукох се не упутивши му поглед; тело ми није могло поднети узнемиреност духа, те се исте ноћи разболех, и моја болест беше дуга.”¹⁸²⁹ С друге стране, по Аламировој смрти, Фелима оптужује Заиду за свирепост и јадикује што му она сама, спутана стидом, није јасније ставила до знања да га воли:

Истина је, госпођо — одговори Фелима — истина је да нисам желела да га Ви усрећите, али нисам желела ни да га лишите живота. Ах! — настави — зашто сам му тако брижљиво скривала страст коју сам гајила према њему! Можда би га та страст дирнула и отргла од фаталне љубави према Вама! Чегам сам се бојала? Зашто нисам желела да зна како га обожавам? Једино ми остаје утеха да је понешто наслутио.¹⁸³⁰

¹⁸²⁷ „— Puisque vous m’avez entendue, répondit Zaïde, il serait inutile de vouloir donner un autre sens à mes paroles, mais je vous supplie de ne m’en demander pas davantage et de souffrir que je vous quitte, car j’avoue que la honte de ce que vous avez entendu sans que je le susse, et la honte de ce que je viens de vous dire sans en avoir eu le dessein, me donnent une telle confusion que, si j’ai quelque pouvoir sur vous, je vous conjure de vous retirer.” *Исто*, стр. 222.

¹⁸²⁸ „Je vous dis encore *dans ce moment, qui sera le dernier que nous aurons de conversation particulière*, que je n’ai jamais eu d’inclination pour personne que pour vous et que vous seul étiez capable de me donner de la passion. *Исто*, стр. 123. Курзив Ж. Ј.

¹⁸²⁹ „Je m’en allai sans jeter les yeux sur lui, mon corps ne put soutenir l’agitation de mon esprit, je tombai malade dès la même nuit, et ma maladie fut très longue.” *Исто*, стр. 202.

¹⁸³⁰ „— Il est vrai, madame, répliqua-t-elle, il est vrai, je ne voulais pas que vous le rendissiez heureux, mais je ne voulais pas que vous lui ôtassiez la vie. Ah ! pourquoi lui ai-je si soigneusement caché la passion que j’avais pour lui ! reprit-elle, peut-être l’aurait-elle touché, peut-être aurait-elle fait quelque diversion de ce fatal amour qu’il a eu pour vous ! Que craignais-je ? Pourquoi ne voulais-je pas qu’il sût que je l’adorais ? La seule consolation qui me reste, c’est qu’il en ait deviné quelque chose. Eh bien ! quand il l’aurait su, il aurait feint de m’aimer et m’aurait trompée ; qu’importe qu’il m’eût trompée comme il avait commencé ?” *Исто*, стр. 229–230.

5.2.4.4. Принцеза Де Клев

Од почетка приповести о ступању младе госпођице Де Шартр на двор могу се пратити отворени знаци дивљења мушкараца које је очарала, и њена збуњеност и пометеност које одаје црвенилом. Поред наведеног примера сусрета са будућим мужем код италијанског трговца, речит је и наредни сусрет између госпођице Де Шартр и принца Де Клева, код краљеве сестре, у чијем је кругу принц отворено хвалио незнанку која ће му постати супруга и која је на њега оставила јак утисак: „Он јој приђе и замоли је да се сети да је он био први који јој се дивио и да је, и не познавајући је, осетио према њој сва осећања поштовања и уважања која јој припадају”¹⁸³¹. Наратор(ка) подвлачи како су се војвода Де Гиз и принц Де Клев утркивали у указивању пажње госпођици Де Шартр: „Принц Де Клев није дао мање отворених знакова својих осећања него што је то учинио витез Де Гиз”¹⁸³². Војвода Де Немур тражи прилике да се насамо обрати принцези, или јој у друштву пружа наговештаје привржености кроз двосмислене реченице, док принцеза „одговара” црвенилом и узрујаношћу.¹⁸³³ Поређење сцена осаме које услеђују после епизода украденог портрета, односно Немуровог пада са коња, открива колико је стигма галантерије тешка по женски углед: док се Немур, који је пред принцезиним очима украо њен портрет, пришао јој и замолио је да се претвара како није видела шта је урадио, у својим одајама препушта радости што се домогао предмета који припада вољеној жени, принцеза Де Клев после његовог пада с коња престрашено размишља „о знацима које је о њему испољила”¹⁸³⁴. Узрујаност принцезе Де Клев пред призором Немура који узима њен портрет такође сведочи о дилемама пристожне жене: „Госпођа Де Клев била је веома збуњена. Разум је захтевао да тражи натраг свој портрет; али тражити га јавно значило би одати целом свету осећања која он гаји према њој, а кад би га тражила насамо, то би, тако рећи, значило принудити га да јој говори о својој љубави.”¹⁸³⁵ Увиђајући нешто касније како не може савладати страст према војводи,

¹⁸³¹ Исто, стр. 17.

¹⁸³² Исто, стр. 21.

¹⁸³³ Уп., на пример, војводине и принцезине реплике у сцени шетње са госпођом Де Меркер у Куломјеу: „— И недавно сам био тамо — рече г. Де Немур посматрајући је — и не знам треба ли да будем задовољан што сте заборавили да сте ме тамо видели. Госпођа Де Меркер, која је посматрала лепоте парка, није уопште обраћала пажњу на оно што је говорио њен брат. Госпођа Де Клев поцрвене и, оборивши очи и не гледајући г. Де Немура, рече: — Не сећам се уопште да сам вас тамо видела, а ако сте и били тамо, могли сте бити само тако да ја то нисам знала.” Исто, стр. 155. За још примера принцезиног црвенила в. стр. 41, 55, 117, 164, 167, 168.

¹⁸³⁴ Исто, стр. 78.

¹⁸³⁵ Исто, стр. 74.

принцеза се труди да се макар не ода пред њим: „мислила је још само да му о томе не да никаква знака. То је био тежак подухват, чије је тешкоће већ знала; знала је да једини начин да у томе успе јесте да избегава његово присуство”¹⁸³⁶. И док Немур активно тражи прилике да се обре насамом са принцезом или је кришом посматра али покушава да јој се приближи, једини тренутак у коме принцезу видимо као делатни субјекат жеље јесте ноћ коју у осами проводи у летњиковцу у Куломјеу пред сликом на којој се налази Немур, везујући врпце на штап из Индије који је узела од његове сестре претварајући се да не зна како припада њему. Ова сцена најупечатљивије илуструје родно издиференцирани кодекс пристojности, страх од лошег гласа и раскорак између принцезиног приватног и друштвеног бића. Слично Заиди која Консалву пише писмо у ком исказује своја осећања тек у тренутку када буде сигурна да га више неће видети, и Белазири која ће Алфонсу отворено изјавити да је једини мушкарац који је у њој побудио страст тек пошто буде решила да га више не види и повуче се у манастир, принцеза Де Клев открива срце пред Немуром тек када, затечена што га је срела код видама Де Шартра, бива сигурна да се срећу последњи пут, и том приликом подвлачи како је свесна да прелази преко обзира које би као жена требало да има у таквом разговору: „Хоћу још да разговарам с вама са истом искреношћу са којом сам почела — настави она — и прећи ћу преко све уздржљивости и обзира које би требало да имам у првом разговору”¹⁸³⁷.

Притворност и прибраност у удварању и прељуби приказана је у делима госпође Де Лафајет као својственија заљубљеним мушкарцима, јер је улог неравноправан будући да од жениног *доброг гласа* зависи углед породице. Приликом једног бала под маскама код краљице, кнегиња Де Монпансије је „сва пометена” јер муж будним оком мотри на њу, док војводе Де Гиз и Д’Анжу, обучени у костиме Мавара (у колективним представама епохе окарактерисаног као ватреног и плаховитог заводника), уживају у игри погледа упућених кнегињи и не устручавају се да јој се обрате.¹⁸³⁸ Грофица Де Танд зна да би, укаљавши свој углед љубавном авантуром истовремено упрљала и име свог мужа. Стога, када гроф Де Танд буде затекао принца од Наваре на коленима пред његовом женом у њеној приватној одаји, наратор(ка) истиче да се грофова изненађеност

¹⁸³⁶ Исто, стр. 66.

¹⁸³⁷ Кнегиња Де Монпансије, стр. 171.

¹⁸³⁸ Кнегиња Де Монпансије, стр. 181. Уп. са сценом у којој Монпансије затиче насамом кнегињу и Гиза у разговору, цитираном на страни 402 овога рада.

и грофичина пометеност не могу описати, док једини принц од Наваре успева да сачува прибраност и хитро смишља објашњење за неугодну ситуацију:

Никад нико не беше запрепашћен колико гроф Де Танд у том тренутку, нити пометен колико његова жена. Витез од Наваре је једини сачувао присебност; не устајући са места, без збуњености каза грофу: „Помозите ми, молим Вас, да задобијем милост за коју на коленима молим, а која ми се ускраћује”. [...]

Принц од Наваре, спокојан и ослобођен збуњености уобичајене при првим тренуцима неприлике, устаде са колена и седе с пуном слободом, док је тама места на којем се налазила грофица Де Танд прикривала њену пометеност. [...]

Грофица Де Танд, испрва изненађена мужевљевим доласком, не бејаше ништа мање изненађена присебношћу принца; и она се сабра, те не остави грофу ни најмању сумњу.¹⁸³⁹

Речи грофа Де Танда јасно откривају да присуство мушкарца у приватној одаји удате жене увек упућује ако не на прељубу, оно бар на повреду норме пристojности: „Не знам, одговори му гроф истим тоном, да ли милост коју на коленима тражите мојој жени у време када тврде да спава и када Вас затичем самог са њом, без кочија пред улазом, спада у оне које бих одобрио.”¹⁸⁴⁰ Кнез Де Монпансије такође је ужаснут призором војвода Де Гиза и Д’Анжуа који прате његову жену у Шампињи, као и призором најоданијег пријатеља, грофа Де Шабана, који се ноћу обрео у соби његове жене. Принц Де Клев, сазнавши да је Немур долазио да посети принцезу Де Клев, која је одбила његову посету, пребацује жени за неверство. У следећој сцени, Немур, раније представљен као доминантан у разговорима при сваком окупљању на двору, доказује како без пометености може принцези изјавити љубав и у наредном тренутку хитро изнаћи двосмилен одговор за Марију Стјуарт и остале присутне:

¹⁸³⁹ „Jamais étonnement ne fut pareil à celui du comte de Tende, et jamais trouble n’égala celui de sa femme ; le prince de Navarre conserva seul de la présence d’esprit et, sans se troubler ni se lever de la place : Venez, venez, dit-il au comte de Tende, m’aider à obtenir une grâce que je demande à genoux et que l’on me refuse. [...] Le prince de Navarre, rassuré et hors de l’embarras du premier moment, se leva, s’assit avec une liberté entière, et la comtesse de Tende, tremblante et éperdue, cacha son trouble par l’obscurité du lieu où elle était. [...] La comtesse de Tende ne fut guère moins surprise de la présence d’esprit du prince qu’elle l’avait été de la venue de son mari ; elle se rassura, et il ne demeura pas le moindre doute au comte.” *La Comtesse de Tende*, стр. 75, 76.

¹⁸⁴⁰ „Je ne sais, lui répondit-il du même ton qu’avait parlé le prince, si une grâce que vous demandez à genoux à ma femme, quand on dit qu’elle dort et que je vous trouve seul avec elle, et sans carrosse à ma porte, sera de celles que je souhaiterais qu’elle vous accorde.” *Исто*, стр. 75.

— Што се мене тиче — рече гласно г. Де Немур — ја сам човек који најмање на свету треба у њу да верује. — Па, окренувши се госпођи Де Клев, крај које је био: — Прорекли су ми — рече јој тихо — да ћу бити срећан захваљујући доброты особе према којој будем осећао најсилнију и највише поштовањем испуњену страст. Можете судити, госпођо, треба ли да верујем у предсказања.

Госпођа престолонаследниковица, која је по оном што је г. Де Немур гласно рекао поверовала да је оно што је тихо рекао неко погрешно пророчанство, упита га шта је рекао госпођи Де Клев. *Да је имао мање присуства духа, био би изненађен тим питањем. Али он узне без оклевања реч.*

— Рекао сам јој, госпођо — одговори он — да су ми прорекли да ћу бити уздигнут у тако високу част да се чак нећу ни усудити да посегнем за њом.¹⁸⁴¹

Такође, супротно јакој пометености принцезе Де Клев која се држи „с главом погнутом на постељи”, и збуњености према којој би јој „смрт била пријатнија”¹⁸⁴² (и следећа нараторска упадица указује на то да принцеза не успева сакрити узнемиреност: „Госпођа Де Клев клече крај постеље, а светлост јој, *срећом по њу*, није падала на лице”¹⁸⁴³) пред Маријом Стјуарт, која јој препричава невероватно признање неке жене мужу, не знајући да је у питању сама принцеза, Немур, суочен са овом вешћу, иако веома пометен, свестан је да се мора брзо прибрати и показује готово непоколебљиву присебност, којом успева разуверити престолонаследниковицу и истовремено код принцезе изазвати сумње да је њен муж одао њену тајну:

Речи госпође престолонаследниковице, за коју је имао разлога да верује да га не мрзи, у присуству госпође Де Клев [...] изазвале су у њему такву збрку необичних мисли да није могао владати својим лицем. Неприлика у коју је видео да је дошла госпођа Де Клев његовом кривицом и помисао да јој је пружио разлога да га праведно омрзне толико су га потресле да није умео одговорити. [...] Међутим, г. Де Немур, повративши се од првог узбуђења и увиђајући важност да се извуче из тако опасног положаја, *загосподари одједном својим мислима и својим лицем* [...], настави [...], осмехнувши се са спокојним изразом који је готово отклонио сумње госпође престолонаследниковице.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴¹ *Принцеза Де Клев*, стр. 69–70. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁴² *Исто*, стр. 123.

¹⁸⁴³ *Исто*, стр. 122.

¹⁸⁴⁴ *Исто*, стр. 124.

5.3. Однос женских ликова и фигура ауторитета

У категорију фигура ауторитета, поред ликова родитеља, родитељских фигура и старијих повереника, уврстили смо и ликове мужава: наша анализа показује да понашање и кретање јунакиња, па и њихова судбина, зависе од (воље) мужава, чијим се понекад саветима, а много чешће наређењима, морају покоравати, као и да се ниједан брак у делима госпође Де Лафајет (осим срећног завршетка — последице случаја — за главне ликове романа *Заида*) не заснива на обостраној љубави, већ да су јунакиње удате против своје воље за мушкарце које су изабрали родитељи или родитељске фигуре водећи се материјалним и друштвеним интересима.

5.3.1. Родитељске фигуре и повереници: чувари традиције и тајни

5.3.1.1. *Грофица Де Танд*

Будућа грофица Де Танд у првој реченици новеле одређена је својим пореклом, као ћерка маршала Де Строзија и блиске рођаке Катарине Медичи, којој наратор(ка) чак не помиње име, већ искључиво указује на њен висок положај обезбеђен пореклом¹⁸⁴⁵. Иако је глагол *épouser* у уводној реченици употребљен у активном облику, што би на трен могло навести на закључак да није реч о уговореном браку, из непосредног наставка приповести закључује се да је веома млада госпођица Де Стрози удата за знатно старијег грофа Де Танда из породичних интереса, на шта упућује и придев *богат*, први атрибут у опису грофа: „Госпођица Де Стрози, кћи маршала Де Строзија и блиске рођаке Катарине Медичи, током прве године намесништва ове краљице удаде се за грофа Де Танда, родом од Савоја, богатог, стаситог дворског великодостојника који је живео у највећој раскоши и више изазивао поштовање него допадање”¹⁸⁴⁶.

¹⁸⁴⁵ Мишлин Киенен бележи да је реч о Леодамији Медичи (Léodamia de Médicis), гувернанти краљевске деце о којој краљица Маргерита Валоа нашироко пише у својим мемоарима, а о којој је, поред поменутих мемоара, госпођа Де Лафајет могла наћи податке код Брантома. В. Micheline Cuénin, « La terreur sans la pitié : *La Comtesse de Tende* », нав. чланак, стр. 479.

¹⁸⁴⁶ „Mademoiselle de Strozzi, fille du maréchal et proche parente de Catherine de Médicis, épousa, la première année de la régence de cette reine, le comte de Tende, de la maison de Savoie, riche, bien fait, le seigneur de la cour qui vivait avec le plus d'éclat, et plus propre à se faire estimer qu'à plaire.” *La Comtesse de Tende*, стр. 65.

5.3.1.2. Кнегиња Де Монпансије

Оригинални рукопис новеле *Кнегиња Де Монпансије* и прво издање разликују се у погледу прецизирања родитељских фигура младе госпођице Де Мезијер: док се из оригиналног рукописа закључује да је пре венчања млада наследница била без родитеља, будући да је подвучено како су „рођаци одлучили да удају *нећаку* за кнеза Де Монпансијеа”¹⁸⁴⁷, на основу издања из 1662. године не може се донети никакав прецизан закључак; наиме, именица *parents* на француском језику може означавати и родитеље и рођаке, а на госпођицу Де Мезијер се не упућује именицама *ћерка* или *нећака*, као у рукопису, већ се користи заменица за треће лице директног објекта *la*; ово је испоштовано и у преводу Оливере Милићевић, која се, будући да преводи прву објављену верзију новеле, одлучује да француску именицу *parents* преведе српском именицом *родитељи*: „Ова се намера толико успешно приводила крају да и сами *родитељи* госпођице Де Мезијер, упркос обећања датих кардиналу Де Лорену, одлучише да *је* дају за младога кнеза”¹⁸⁴⁸. Било како било, реченица јасно указује на то да родитељске фигуре бирају брачног сапутника младој госпођици Де Мезијер, која из родитељског дома у шеснаестој години прелази под заштиту мужа.

Како грађански (верски) рат букти Француском, кнез Де Монпансије младу супругу склања на имање у Шампињију, где је оставља под старатељством грофа Де Шабана, знатно старијег пријатеља, благе и мудре нарави. Он себи даје задатак да усаврши кнегињине моралне врлине: „Шабан, са своје стране, задивљено посматраше толику лепоту, ум и врлину младе кнегиње, те, служећи се пријатељством које је испољавала према њему како би подстакао у њој изузетну врлину, достојну њеног високога рода, за кратко време начини од ње једну од најсавршенијих жена на свету”¹⁸⁴⁹.

¹⁸⁴⁷ „L'on travailla à cette affaire avec tant de succès que les parents, contre les paroles qu'ils avaient données au cardinal de Guise, se résolurent de donner leur *nièce* au prince de Montpensier.” Madame de Lafayette, *Œuvres complètes*, нав. дело, стр. 21–22, и *La Princesse de Montpensier*, нав. дело, 2009, стр. 20. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁴⁸ *Принцеза Де Монпансије*, стр. 174. У првом издању новеле реченица гласи: „L'on travailla à cette affaire avec tant de succès que les parents de Mademoiselle de Mézière, contre les promesses qu'ils avaient faites au cardinal de Guise, se résolurent de la donner en mariage à ce jeune prince”. Madame de Lafayette, *Œuvres complètes*, нав. дело, стр. 1214.

¹⁸⁴⁹ У овом пасусу делимично смо изменили превод Оливере Милићевић, урађен на основу издања Л. С. Аугера, чије се редакције потом прихватио Емил Мањ и објавио комплетан фикционални опус госпође Де Лафајет 1939. године, будући да недоумице у погледу објекта и субјекта зависне намерне реченице доводе до удаљавања од значења. Изворни текст: „Chabannes, de son côté, regardait avec admiration tant de beauté, d'esprit et de vertu qui paraissaient en cette jeune princesse, et, se servant de l'amitié qu'elle lui témoignait, pour lui inspirer des sentiments d'une vertu extraordinaire et digne de la grandeur de sa naissance, il la rendit en peu de temps une des personnes du monde la plus achevée” (*La Princesse de Montpensier*, стр. 22–23) у преводу Оливере Милићевић гласи: „Шабан, са своје стране, са дивљењем посматраше толику лепоту, ум и врлину што су зрачиле из личности младе кнегиње; тако, благодарећи пријатељству које је она испољавала како

Гроф сматра да ће кнегиња срећу и добар глас задобити животом у слози с мужем и саветује је на који начин да придобије његову љубав и поштовање. Кнегиња Де Монпансије према заштитнику развија пријатељство, поштује га и има поверења у њега, те му, између осталог, одаје како је била заљубљена у војводу Де Гиза. Када јој Шабан после годину дана скривања осећања буде признао да је воли, кнегиња ће му хладно и равнодушно предочити све разлоге због којих је помисао на такву љубав немогућа, те наставити да се према њему опходи као према најбољем пријатељу, али и поверенику: најпре ће му поново причати о наклоности према Гизу и радости што је сазнала да је овенчан славом, а затим, када се буде опет сусрела са Гизом, преко њега ће му слати писма и уговорити сусрет. Љубав Шабана преображава од заштитника-васпитача до покорног мушкарца над којим је кнегиња „имала толику моћ”¹⁸⁵⁰. Његову безинтересну и, у сцени ноћног сусрета љубавника, беспримерну оданост и посвећеност, величају и аукторијалне упаднице, то јест вредносни судови приповедача изречени на његов рачун, као и повремено коришћење интересне тачке гледишта, као у следећим примерима:

То беше *смртни ударац* за грофа Де Шабана, кад је видео да његова љубљена од њега захтева да служи свога супарника, и да му то предлаже као да је реч о некој великој пријатности.¹⁸⁵¹

Радост коју је она осетила примивши их беше бескрајна. Није се ни трудила да је пред грофом скрива, и натера га да у дугим гутљајима *истије сав отров који се само замислити може*, читајући му ова писма, и свој нежни умилни одговор.¹⁸⁵²

[О]н одлучи, *захваљујући великодушности којој нема равне*, да свој живот изложи опасности како би спасао *незахвалну* жену коју воли и супарника кога воли она.¹⁸⁵³

Васпитно-заштитничка улога грофа Де Шабана у обликовању карактера младе кнегиње Де Монпансије саобразно нормама пристојне жене огледа се и у његовим горецитираним упозоравањима на недаће које доноси прељуба.¹⁸⁵⁴

би га надахнула осећањем изузетне врлине, достојне племенитости њезина порекла, успео је да за кратко време од ње начини, у својој души, једно од најсавршенијих створења на овом свету.” *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 175.

¹⁸⁵⁰ *Исто*, стр. 188.

¹⁸⁵¹ *Исто*, стр. 187. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁵² *Исто*. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁵³ *Исто*, стр. 190. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁵⁴ В. цитат 1706.

5.3.1.3. *Zaida*

Родитељске фигуре у роману *Zaida* представљају Консалвов и Ерменезилдин отац Нуњез Фернандо, Заидини родитељи Зулема и Аласинта, Фелимини родитељи Осмен и Беленија. Споменути су и родитељи Забелек, који се противе ћеркином избору супружника, због чега се она одлучује да побегне с њим, затим Белазиринов отац, гроф од Геваре, захваљујући чијем положају и богатству Белазира представља идеалну прилику за удају, као и Дијего Порселос, моћан кастиљански гроф, отац Нуње Беле који одлучује о ћеркиној судбини и доноси јој несрећу наложивши јој да се повуче са двора и против своје воље уда за једног немачког великаша¹⁸⁵⁵. И Зулема одлучује о судбини ћерке Заиде, коју најпре жели да уда за Аламира, а потом за принца од Феса.¹⁸⁵⁶ Заида, међутим, иако ће очева реч бити последња и, игром срећног случаја, повољна по њу, у извесним тренуцима показује отпор очевим замислима и уверава Фелиму да ће се Аласинта успротивити Зулеми и наћи начина да га спречи да уда ћерку против њене воље.¹⁸⁵⁷ Мајчинске фигуре, Аласинта и Беленија, поменуте су као позитивни ликови, заљубљене у своје мужеве, због чијег се вишегодишњег одсуства повлаче у изоловани замак на обали мора и у потпуности посвећују одгајању ћерки у раскоши и угледном пристојном окружењу.¹⁸⁵⁸

Поред ових ликова, и лик Консалва може се посматрати као родитељска фигура у односу на млађу сестру Ерменезилду, о чијој судбини одлучују он и неумерено амбициозни отац Нуњез Фернандо. Отац одлучује да младу и лепу Ерменезилду доведе на леонски двор како би краљу доказао да нема намере да организује побуну и преотме власт: „Упознат са краљевим сумњама, мој отац је пожелео да му новим знаком привржености покаже колико су оне неосноване: одлучио је да моју сестру доведе на двор, иако је претходно намеравао да је остави у Кастиљи”¹⁸⁵⁹. Пошто се на двору принц дон Гарсија буде заљубио у његову сестру, Консалво ће категорично осудити могућност

¹⁸⁵⁵ В. *Zayde*, стр. 140.

¹⁸⁵⁶ В. *Исто*, стр. 172, 220, 225.

¹⁸⁵⁷ Уп. *Исто*, стр. 173: „Elle me dit qu’il n’y avait point d’extrémité où elle ne se portât plutôt que de se résoudre à épouser un homme d’une religion si opposée à la sienne, et dont la loi permettait de prendre autant de femmes qu’on en trouvait d’agréable, mais qu’elle ne croyait pas que Zuléma la voulût contraindre, et que, quand il le voudrait, Alasinth trouverait les moyens de l’en empêcher.” В. и Зулемину причу на стр. 234.

¹⁸⁵⁸ В. *Исто* стр. 164–165.

¹⁸⁵⁹ „Mon père qui avait connu les soupçons du roi, voulut lui faire voir par une nouvelle marque d’attachement combien ils étaient injustes ; il se résolut de mettre ma sœur dans le palais quelque dessein qu’il eût pris auparavant de la laisser en Castille.” *Исто*, стр. 60.

такве везе из оданости краљу, како не би и владар и свет помислили да преко сестре жели да се домогне моћи: „Најзад, та ствар је немогућа, и не желим да свет помисли како стављам углед своје сестре на коцку из неосноване наде у висок положај који никада нећемо достићи. Уколико дон Гарсија настави да воли Ерменезилду, мораћу је повући са двора.”¹⁸⁶⁰ Ерменезилда се због братовљевих упозорења „није усуђивала слушати срце”¹⁸⁶¹ и пожалила се Нуњи Бели која, увидевши прилику да се домогне утицајнијег положаја тако што би постала снаха будуће краљице, пристаје да јој буде повереница и пружа јој савете и наводи да сакрива осећања према дон Гарсији пред братом. Пошто Консалво буде напустио двор, Нуњез Фернандо ће искористити дон Гарсијину љубав према Ерменезилди тако што ће га навести да се, уколико жели да добије руку његове ћерке, побуни против оца и свргне га са престола, за шта би му моћни кастиљански гроф обезбедио војску и средства за војевање.¹⁸⁶²

Као заштитничко-повереничка фигура појављује се и лепа и несрећна робиња Забелек, прерушена у мушкарца, која упозорава Елсибери на неискреност и несталност мушкараца и предвиђа да ће патити због заводника Аламира:

Не противим се наклоности коју Елсибери гаји према Вама; след свог суровог искуства знам колико је узалудно противити се таквим осећањима, али је жалим, и слутим да ћете јој задати љуте боли. Пошто никада није била заљубљена, везаће се за вас искреном и истинском приврженошћу коју ниједан мушкарац који је већ волео не заслужује.¹⁸⁶³

5.3.1.4. *Принцеза Де Клев*

Пре него што ће ступити на двор, госпођица Де Шартр, будућа принцеза Де Клев, прима од мајке савете о замкама које љубав скрива иза пријатног привида. Више истраживача уочило је да је одломак у ком наратор(ка) пружа портрет принцезе више

¹⁸⁶⁰ „Enfin c’est une chose qui ne se peut faire, et je ne veux pas laisser croire au public que je hasarde la réputation de ma sœur sur l’espérance mal fondée d’une grandeur où nous ne parviendrons jamais. Si don Garcie continue à aimer Hermenesilde, je la retirerai de la cour.” *Исто*, стр. 63.

¹⁸⁶¹ „Don Garcie parla bientôt à Hermenesilde ; il lui témoigna la passion qu’il avait pour elle avec le plus d’ardeur qu’il lui fut possible et comme il était véritablement amoureux il n’eut pas de peine à lui persuader son amour. Elle était disposée à le recevoir favorablement, mais, après ce que je lui avais dit, elle n’osait suivre les sentiments de son cœur.” *Исто*, стр. 67.

¹⁸⁶² В. *Исто*, стр. 137.

¹⁸⁶³ „Je ne m’oppose point à l’inclination qu’Elsibery a pour vous, je sais ; par une cruelle expérience, combien il est inutile de s’opposer à ces sortes de sentiments, mais je la plains, et je prévois les vives douleurs que vous lui causerez. Elle n’a jamais eu de passion, elle va avoir pour vous un attachement sincère et véritable qu’aucun homme qui a déjà aimé ne peut mériter.” *Исто*, стр. 192. В. и стр. 195.

посвећен њеном етичком обликовању него опису изгледа или понашања¹⁸⁶⁴, што је, уосталом, доследно логици текста чији је главни циљ да ослика психичка превирања неискусне младе жене пошто буде ступила у друштво. На празној табли принцезине свести мајка исписује лекције о врлини тако што јој најпре представља позитивну страну онога на шта је жели упозорити, како би јој лакше утиснула у памћење застрашујућу негативну страну. Харијет Стон закључује како на тај начин мајка ћерки преноси поруку „Поступај онако како ти ја кажем, а не чини оно што ти представљам да други раде”¹⁸⁶⁵. Један од савета који је нарочито истакнут у одељку о васпитању тиче се љубави. Мајка приповеда принцези о „неискрености људи, о њиховим преварама и њиховом неверству.”¹⁸⁶⁶ Први порив који ће се, дакле, усадити у принцезину свест јесте сумња у искреност галантних ласкања и неповерљивост према себи самој не би ли сачувала врлину — како су разборитост и опрез морални императиви на којима се заснива васпитање будуће принцезе Де Клев, наратор(ка) подвлачи да је мајка постигла „да она свима изгледа као особа до које је немогућно доспети.”¹⁸⁶⁷ Уз то, мајка налаже ћерки да буде потпуно искрена пред њом како би јој помогла да се избори против удварања: „Замолила ју је, не као мајка, већ као пријатељица, да јој повери све удворне речи које би јој ма ко говорио и обећала јој је да ће јој помоћи у стварима које младе особе често збуњују”¹⁸⁶⁸. Ћерка се овом савету беспоговорно повинује и преноси мајци да је изазвала наклоност принца Де Клева, који жели да се ожени њоме. Иако је упитала ћерку да ли она осећа наклоност према принцу и добила одговор да „нема никакве нарочите наклоности према његовој личности”¹⁸⁶⁹, госпођа Де Шартр инсистира на узвишености, добрим особинама и разборитости принца и наводи ћерку да се за њега уда из захвалности.

У наставку приповести, принцеза отворено преноси мајци страст коју витез Де Гиз осећа према њој. До тренутка сусрета са војводом Де Немуром, однос мајке и ћерке почива на потпуној искрености и прозирности. Међутим, када примети да се код

¹⁸⁶⁴ В., на пример, Muriel Dufour-Maitre & Jacqueline Milhit, *нав. дело*, стр. 95, Jean Rohou & Gilles Siouffi, *нав. дело*, стр. 88.

¹⁸⁶⁵ Harriet Stone, *нав. чланак*, 1988, стр. 249. Уп. Marianne Hirsch, *нав. чланак*, стр. 75: „Elle lui raconte les intrigues amoureuses qui se passent autour d’elle, non pas pour l’initier aux rites de la vie courtisane, mais comme pour substituer la narration à l’expérience interdite.” Џон Филипс додаје да мајка принцези „жели усадити и учврстити врлину, али јој не објашњава зашто се други не опходе тако” (В. John Philips, “Mme de Chartres’ Role in the *Princesse de Clèves*”, *PFSC*, XXXV, 69, 2008, стр. 688).

¹⁸⁶⁶ *Принцеза Де Клев*, стр. 15. На стр. 360–361 овога рада већ смо указали на то да би именицу *hommes* у овом цитату адекватније било превести именицом *мушкарци*.

¹⁸⁶⁷ *Исто*, стр. 27.

¹⁸⁶⁸ *Исто*, стр. 19.

¹⁸⁶⁹ *Исто*, стр. 24. В. напомену у вези са преводом ове реченице на стр. 356 овога рада.

принцезе родила наклоност према Немуру, госпођа Де Шартр ће најпре покушати да изокола, предочавањем негативног примера госпође Де Валантиноа, предупреди бујање страсти код ћерке. Код принцезе ће се учврстити осећај да је љубавна страст неморална и да је ваља сакрити — наратор(ка) то подвлачи улажењем на трен у принцезину свест и објашњавањем њених поступака — след неискуства, принцеза није још у потпуности свесна промене кроз коју пролази и прикривање детаља у вези са сусретима са Немуром не доживљава као свесно и намерно лагање мајке: „Није нашла у себи исто расположење да каже својој мајци шта мисли о осећањима тога принца, као што јој је говорила о другим својим удварачима. Без предумишљаја да то сакрије од ње, није јој уопште о томе говорила”¹⁸⁷⁰. Такође, значај скривања страсти како би се очувао добар глас принцеза је увидела и из мајчине приче о неименованој жени која је заволела војводу од Орлеана, што смо већ предочили у одељку 4.1.2.1¹⁸⁷¹: било да је реч о госпођи Де Шартр лично, што је, како смо подвукли, хипотеза Тимотија Сканлана и Меријен Хирш, или не, ова тирада представља значајну лекцију о очувању врлине, макар привидне, скривањем или/и лажју. Тако у наставку приповести затичемо принцезу која је срећна што, послушавши мајчин савет да се начини болесном, успева пронаћи етички прихватљив и оправдан разлог да не оде на бал код маршала Де Сент-Андреа а да истовремено тиме учини љубав Немуру.¹⁸⁷²

Мајчина стратегија латентног одвраћања принцезе од Немура огледа се и у тобожњим похвалама које изриче на рачун војводине љубавне несталности, што је у супротности са горенаведеним осудама на рачун мушке неискрености и несталности:

Госпођа Де Шартр није хтела допустити својој кћери да опази да она зна за њена осећања према војводи, из бојазни да ова не посумња у оно што је она желела да јој каже. Једнога дана она стаде говорити о њему, рече о њему штошта доброга, али умеша у то и много затрованих похвала о разборитости коју он показује тиме што је неспособан да се заљуби и што од веза са женама ствара само задовољство себи, а не претвара их у озбиљну приврженост.¹⁸⁷³

¹⁸⁷⁰ Исто.

¹⁸⁷¹ В. стр. 275 овога рада.

¹⁸⁷² Како би сакрила nelaгоду или избегла непријатне сусрете, принцеза ће више пута прибећи истом изговору (в. *Принцеза Де Клев*, стр. 100, 108, 136, 143), а њиме се служи и госпођа Де Темин (в. стр. 81).

¹⁸⁷³ Исто, стр. 42–43.

Код принцезе се рађа бол пред спознајом да осећа према Немуру страст коју се „никада [...] још није била усудила да [...] сама себи призна”¹⁸⁷⁴, затим кривица и грижа савести због грешних осећања која као удата жена осећа према другом мушкарцу, као и срамота што би могла дати повода гласинама да је повереница Немура и престолонаследниковице; због тога одлучује да мајци исприча оно што јој је до тада прећуткивала. Уз то, поред спознаје страсти, у том тренутку код принцезе почиње да се помаља незнано зло — љубомора — при сусрету са Маријом Стјуарт одређена као *јеткост*¹⁸⁷⁵, затим као „другачија збуњеност”, „нек[а] врст[а] неподношљивог бола какав још никада не беше осетила”¹⁸⁷⁶, а названа правим именом нешто касније, када принцеза буде провела бесану ноћ над писмом госпође Де Темин за које верује да је упућено Немуру. Од тренутка спознаје страсти и љубоморе почиње да се развија игра samozаваравања у којој, према речима Жерара Фереирола (Gérard Ferreyrolles), „свест сама од себе скрива потребу за скривањем”¹⁸⁷⁷.

На самртној постељи, госпођа Де Шартр упућује последњи савет ћерки, не дозвољавајући јој да дође до речи и окрећући главу од ње по завршеном саветовању како би, избегавши разнеженост, чвршће утиснула морални императив у њену свест:

Опасност у којој вас остављам и потреба коју имате за мном повећавају ми бол што вас напуштам. Ви имате наклоност према г. Де Немуру; не тражим уопште да ми то признате: нисам више у стању да се користим вашом искреношћу да бих вас упућивала. Већ одавно сам опазила ту наклоност, али испрва вам нисам хтела о њој говорити, из страха да је и ви сами не приметите. Сада је сувише познајете; на ивици сте понора; треба великих напора и великих савладавања да бисте се задржали. Помислите на оно што дугујете своме мужу; помислите на оно што дугујете самој себи и помислите да ћете изгубити онај добар глас који сте стекли и који сам вам толико желела. Имајте снаге и храбрости, кћери моја, повуците се са двора, приволите свог мужа да вас одведе; не плашите се да се одлучите на нешто одвише опорно или одвише тешко, ма колико вам се то испрва чинило ужасно: то ће касније бити много пријатније него несреће које доноси љубавна веза.¹⁸⁷⁸

¹⁸⁷⁴ Исто, стр. 43.

¹⁸⁷⁵ Исто, стр. 44.

¹⁸⁷⁶ Исто, стр. 62.

¹⁸⁷⁷ „[L]a conscience se cache à elle-même sa volonté de cacher.” Gérard Ferreyrolles, « La Princesse et le tabou », *Lectures*, n° 1, 1979, стр. 70.

¹⁸⁷⁸ Принцеза Де Клев, стр. 46.

У последњем обраћању госпође Де Шартр ћерки види се да се њена васпитна метода испоставила неефикасном: мајка, која је принцези непрестано пружала примере друштвених понашања чије би замке требало избећи и објашњавала јој лице и наличје појава, одлучила се за другачији приступ у погледу „опасне” ствари која се принцезе директно тиче; увидевши како јој је план „затрованих похвала” пропао, госпођа Де Шартр у извесној мери пребацује одговорност на ћерку, замерајући јој како се више не може ослонити на њену искреност захваљујући којој би је усмеравала. На тај начин принцезу оставља скрхану не само болом већ и осећајем кривице, као и немоћи и неповерења у сопствену способност да се „брани” од себе саме, због чега ће у ослањању на мужа и удаљавању од двора које јој је мајка предложила видети једини спас.

Родитељи или родитељске фигуре (стричеви, ујаци) оба пола у делу госпође Де Лафајет углавном су плошни, неиздиференцирани ликови који представљају ауторитет и заступају традиционалне, између осталог патријархалне вредности. Они јунакињама намећу „избор” супружника на основу сопствених порива напредовања на друштвеној и материјалној лествици или политичких интереса. Свако дело из фикционалног опуса госпође Де Лафајет представља више или мање имплицитну критику уговорених бракова, јер пружа слику недаћа младих жена удатих из рачуна.¹⁸⁷⁹ Наратор(ка) новеле *Кнегиња Де Монпансије* истиче да је госпођица Де Мезијер „под притиском родитеља”¹⁸⁸⁰ и околине заклела Гиза да се не противи њеном венчању и удала се за кнеза Де Монпансијеа. Госпођица Де Мезијер још два пута је перифразом одређена првенствено својим пореклом и богатством: наратор(ка) најпре истиче да се са венчањем „ове богате наследнице” одуговлачило јер је била веома млада; затим, у реченици којом се наговештава да је јунакиња жртва игре интереса између кућа Бурбона и Гиза, госпођици Де Мезијер се не помиње име, већ се подвлачи да је кућа Бурбона успела да извуче корист и науди Гизовима „удајом *ове девојке знатног иметка* за кнеза Де Монпансијеа”¹⁸⁸¹. У роману *Заида*, Белазира је одређена као ћерка грофа од Геваре и,

¹⁸⁷⁹ Треба, наравно, имати у виду и песимистични поглед на свет који госпођа Де Лафајет дели са јансенистички усмереним духовима своје епохе, тако да у њеном делу нема морално ублажавајућих тонова и експлицитних оправдања љубави према мушкарцима које су јунакиње заводеле пре или после венчања — љубав је изједнашћена са страшћу, погубном у свим видовима, и ни неки други ликови жена, које су се венчале из наклоности, не налазе срећу у браку (нпр. принцеза од Нешатела, Забелек).

¹⁸⁸⁰ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 175.

¹⁸⁸¹ *Исто*, стр. 174. Оригинални текст гласи: „Les choses étaient en cet état lorsque la maison de Bourbon, qui ne pouvait voir qu’avec envie l’élévation de celle de Guise, s’apercevant de l’avantage qu’elle recevrait de ce mariage, se résolut de le lui ôter et de se le procurer à elle-même, en faisant épouser cette héritière au jeune prince

због великог иметка и високог рода, окарактерисана као „веома добра прилика”¹⁸⁸². Такође, Зоромада се, поред лепоте, истиче тиме што јој је отац на високом положају, и мораће се повинovati његовом избору моћног мужа.¹⁸⁸³ Слично, веома млада госпођица Де Шартр, будућа принцеза Де Клев, најпре је одређена лепотом, а потом и пореклом и статусом, због чега ће имати више просаца: „Била је из исте породице из које и видам де Шартр и једна од најбогатијих наследница у Француској. [...] Ова наследница била је тада једна од великих прилика за удају у Француској; и, премда је још била у раној младости, било је предложено више бракова.”¹⁸⁸⁴ Принц Де Клев, опчињен лепотом јунакиње, задовољан је и спознајом да она потиче из добре куће: „Г. Де Клев осети радост видећи да је особа коју је срео племенитог рода, сразмерног својој лепоти.”¹⁸⁸⁵ Госпођа Де Шартр, иако је добила одговор од ћерке, у виду речите литоте, да би се за принца, захваљујући његовим врлинама, удала „са мање одбојности него за некога другог”¹⁸⁸⁶, али да не осећа никакву привлачност према њему, наводи госпођицу Де Шартр да се уда из захвалности и дужности. Принц се није либио да јавно испољи осећања у времену када су се сви просци или прилике које је госпођа Де Шартр оценила повољним за своју ћерку повукли услед страха да се не замера краљу који, под утицајем Дијане де Поатје којој се изјаловила намера да једну од својих кћери уда за видама Де Шартра, изражава неслагање поводом спајања куће Шартрових и породице Монпансије: „[она се] веома постарала да је учини приврженом њеном мужу и да јој објасни шта *дугује* наклоности коју је он показао према њој пре него што ју је упознао и љубави коју је испољио претпоставивши је свима другим приликама у време када се нико више није усуђивао да мисли на њу.”¹⁸⁸⁷ Наратор(ка) наговештава да је Клев чак радостан због ситуације у којој се нашла девојка у коју је заљубљен, јер су његове шансе веће: „Сматрао се срећним што је проси у време када је оно што се догодило уклонило друге

de Montpensier, que l'on appelait quelquefois le prince dauphin”. *La Princesse de Montpensier*, стр. 20. Курзив Ж. Ј.

¹⁸⁸² „Bélasire, fille du comte de Guévarre, était arrivée à la cour, que c'était un parti considérable, et par son bien, et par sa naissance.” *Zayde*, стр. 106.

¹⁸⁸³ В. *Исто*, стр. 176, 185.

¹⁸⁸⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 14.

¹⁸⁸⁵ *Исто*, стр. 17.

¹⁸⁸⁶ Превод Живојина Живојиновића гласи: „Госпођица Де Шартр одговори да је и она опазила у њега исте добре особине, да би јој чак било мање немило да се уда за њега него за кога другог, али да нема никакве нарочите наклоности према његовој личности.” Курзив Ж. Ј. Уп. изворни текст: „Mademoiselle de Chartres répondit qu'elle lui remarquait les mêmes bonnes qualités, qu'elle l'épouserait même avec moins de répugnance qu'un autre, mais qu'elle n'avait aucune inclination particulière pour sa personne.” *La Princesse de Clèves*, нав. дело, стр. 33.

¹⁸⁸⁷ *Принцеза Де Клев*, стр. 26. Курзив Ж. Ј.

просце и када је могао бити готово сигуран да га неће одбити.”¹⁸⁸⁸ У овом роману подвучено је и како су ујаци Марије Стјуарт из породице Гиз знатно „повећали свој утицај и углед њеном удајом”¹⁸⁸⁹, како Дијана де Поатје повољним удајама својим кћери и унуке настоји учврстити моћ и утицај¹⁸⁹⁰, те најзад, како је венчањем Елизабете Француске са шпанским инфантом француски двор настојао установити примирје¹⁸⁹¹.

Важно је, међутим, имајући у виду пресецање рода са другим чиниоцима идентитета, подвући како су и мушки ликови, нарочито млађи синови, неретко приморани да се покоравају вољи очева или родитељских фигура и страхују због првенства које имају најстарији потомци. На пример, млади и амбициозни Гиз оклева да запроси госпођицу Де Мезијер страхујући од лоренског кардинала, стрица који му замењује оца.¹⁸⁹² Стога обоје младих заљубљених брижљиво скривају љубав од чланова породице. Гизеви стричеви кардинал Де Лорен и војвода Д’Омал притискају младог војводу да одустане од љубави према будућој кнегињи Де Монпансије, свесни да не могу стати на пут намерама моћних Бурбона. У роману *Принцеза Де Клев*, наратор(ка) истиче како лоренска војвоткиња настоји уговорити венчање свога сина са Клодом Француском, другом краљевом ћерком¹⁸⁹³, затим како се војвода Д’Омал ради положаја и утицаја оженио једном од кћери Дијане де Поатје, као и да маршал Де Монморанси, незадовољан браком најстаријег сина са ћерком краља и „једне госпође из Пијемонта, која се замонашила чим се породила”¹⁸⁹⁴, настоји да подрије утицај породице Гиз тако што ће се на неки начин повезати са Дијаном де Поатје, те одлучује да г. Д’Авила, свог другог сина, заљубљеног у Марију Стјуарт, упркос његовим противљењима, ожени унуком госпође Де Валантиноа госпођицом Де ла Марк. Принц Де Клев се боји да госпођа Де Шартр неће дати ћерку за средњег сина из куће Клевових¹⁸⁹⁵, затим улази у конфликт са оцем, војводом Де Невером, пошто му саопшти да намерава ожени

¹⁸⁸⁸ Исто, стр. 23–24.

¹⁸⁸⁹ Исто, стр. 10.

¹⁸⁹⁰ В. Исто, стр. 11.

¹⁸⁹¹ В. Исто, стр. 11–12, 63.

¹⁸⁹² „Војвода Де Гиз, који у то време није био толико славољубив као што ће доцније постати, жарко је желео да је узме за жену; ипак, страх од кардинала Де Лорена, стрица који му је био као отац, спречаваше га да се изјасни.” *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 174.

¹⁸⁹³ В. *Принцеза Де Клев*, стр. 27.

¹⁸⁹⁴ Исто, стр. 11.

¹⁸⁹⁵ „Принц Де Клев се страшно заљубио у госпођицу Де Шартр и жарко је желео да се ожени њоме; али бојао се да би понос госпође Де Шартр могло увредити то да да своју кћер за човека који није најстарији син своје куће. Међутим, та је кућа била тако угледна, и конт Д’Е, који је у њој био најстарији, управо се био оженио једном особом тако блиском краљевском дому да су страховања г. Де Клева више изазивала бојажљивост коју ствара љубав него истински разлози.” *Исто*, стр. 18–19.

госпођицу Де Шартр¹⁸⁹⁶; најзад, очевом смрћу бивају отклоњене препреке да принц Де Клев успе у својој замисли¹⁸⁹⁷. И Сансер, приповедајући Клеву о својој љубави према госпођи Де Турнон, подвлачи како је богата удовица „одлучила да се уда за њега, премда је млађи син у породици и далеко од тога да би могао и помислити на тако добру прилику.”¹⁸⁹⁸ Такође, витез Де Гиз, страшно заљубљен у госпођицу Де Шартр, наилази на противљење старијег брата, лоренског кардинала, који гаји презир према видаму Де Шартру, њеном ујаку; уз то, витез страхује да својим иметком није дорастао овој богатој наследници:

Витез Де Гиз је у толикој мери показивао своја осећања и намере према госпођици Де Шартр да они никоме нису били непознати. Ипак је видео само немогућности у свему што је желео; знао је да он никако није прилика која би одговарала госпођици Де Шартр, јер му је имаће било мало да би њиме могао одржавати свој углед, а знао је добро и то да му браћа неће одобрити да се ожени, из страха од опадања угледа које бракови млађе браће доносе великим кућама. Лоренски кардинал ускоро му је и ставио до знања да се није преварио; са изузетном жестином осудио је његову наклоност према госпођици Де Шартр, али му није рекао своје праве разлоге. Кардинал је према видаму гајио мржњу која је тада још била потајна, али је касније избила на видело. Он би радије био пристао да му се брат ороди са било ким другим него с видамом, па је тако отворено изјавио колико му је то далеко и од саме помисли да је то веома увредило госпођу Де Шартр.¹⁸⁹⁹

Гледање на брак као на, између осталог, политичку ствар, заступљено је и у роману *Заида*. Консалво, као син моћног кастиљанског грофа Нуњеза Фернанда, наилази на неодобравање краља, као и свог оца, будући да је и Нуња Бела, коју жели оженити, ћерка једног од моћних грофова, те се јавља сумња да би се њиховим браком учврстило завереништво великаша који желе да свргну краља с власти:

Закупљала ме је намера да се оженом Нуњом Белом. Већ дуго сам је волео, а нисам се усуђивао запросити је. Знао сам да ће се краљ противити том браку пошто је Нуња Бела

¹⁸⁹⁶ „Војвода Де Невер је с болом сазнао за ту наклоност; помислио је ипак да је довољно да разговара са својим сином па да овај измени своје држање, али је био врло изненађен када је код њега наишао на већ готову одлуку да се ожени госпођицом Де Шартр. Осуђивао је ту одлуку; плануо је и толико је мало крио своју јарост да се повод за њу разгласио ускоро по двору и допро и до госпође Де Шартр.” *Исто*, стр. 20.

¹⁸⁹⁷ „Смрт војводе Де Невера, која је тада наишла, донела му је потпуну слободу да се управља по својој наклоности, и чим је време жалости коју је пристојност захтевала прошло, мислио је само на начин како да се ожени госпођицом Де Шартр.” *Исто*, стр. 23–24.

¹⁸⁹⁸ *Исто*, стр. 53.

¹⁸⁹⁹ *Исто*, стр. 19–20.

била ћерка једног од кастиљанских грофова од чије се побуне зазирало као и од мог оца, те политика није дозвољава да се њих двојица уједине таквим браком. Знао сам и да мој отац, иако није био против мог наума, неће одобрити просидбу како не би појачао краљеве сумње. Стога сам био приморан да сачекам повољније околности; у међувремену нисам нимало прикривао приврженост према Нуњи Бели, разговарао сам са њом кад год би ми се указала прилика, а и принц јој се такође често обраћао. Краљ је опазио да су били у дослуху и за искључиво љубавну ствар претпоставио да је државна. Помислио је да његов син подстиче мој наум да се оженим Нуњом Белом како би ујединио двојицу кастиљанских грофова и придобио их за своје интересе [...] најзад, уједињење двеју кастиљанских лоза толико га је уплашило да је изричито изјавио како не жели ни да помислим на Нуњу Белу и забранио принцу да подстиче наше венчање.¹⁹⁰⁰

5.3.2. Мужеви: између саветодаваца и судија

5.3.2.1. Грофица Де Танд

На почетку *Грофице Де Танд*, будући муж госпођице Де Стрози, пореклом из савојске лозе, описан је искључиво с материјалне тачке гледишта („богат, стасит дворски великодостојник који је живео у највећој раскоши”); наратор(ка) не даје никакве елементе његовог физичког портрета, чак подвлачи да је „више изазивао поштовање него допадање”, а затим кратком реченицом истиче да га је супруга страсно заволела: „Па ипак, жена га је одмах страсно заволела”. Поред Заиде, грофица Де Танд је једина јунакиња госпође Де Лафајет која, иако кратко, воли свога мужа. Прилог *ипак* у претходном цитату указује на неуобичајен карактер такве љубави, што, најпре, след истакнуте чињенице да гроф Де Танд није нарочито допадљив, што и јер је реч о уговореном браку у којем је љубав ретка појава — наратор(ка) подвлачи како је грофица

¹⁹⁰⁰ „Ce qui m’occupait alors était le dessein d’épouser Nugna Bella. Il y avait déjà longtemps que je l’aimais sans oser en faire la proposition. Je savais qu’elle serait désapprouvée par le roi, parce que Nugna Bella, étant fille d’un des comtes de Castille, dont on craignait la même révolte que de mon père, la politique ne voulait pas qu’on les laissât unir par mariage. Je savais encore que bien que mon père ne fût point opposé à mon dessein, il ne voudrait pas néanmoins qu’on fit la proposition de mon mariage, de peur d’augmenter les soupçons du roi, de sorte que j’étais contraint d’attendre quelque conjoncture qui me fût plus favorable, mais en l’attendant je ne cachais point l’attachement que j’avais pour Nugna Bella, je lui parlais toutes les fois que j’en avais l’occasion, le prince lui parlait aussi très souvent. Le roi remarqua cette intelligence et prit pour une affaire d’Etat ce qui n’était en effet que de l’amour. Il crut que son fils favorisait mon dessein pour Nugna Bella afin d’unir les deux comtes de Castille et de les attacher à ses intérêts [...] enfin l’union des deux maisons de Castille lui était si redoutable, qu’il déclara hautement qu’il ne voulait point que je pensasse à Nugna Bella et défendit au prince de favoriser notre mariage.” *Zayde*, стр. 32.

знатно млађа од мужа и како је овај, будући да је исувише млада, посматра као дете.¹⁹⁰¹ Но, ова страст може се тумачити и поменутом кнегињином „природном” склоношћу ка жестоцим осећањима, будући да је у наставку текста описана као „живахна” след „италијанске крви”.

Како је исувише млада да би код мужа, који је посматра као дете, изазвала допадање, овај се убрзо заљубљује у другу жену. Ово грофово неверство очигледно није скривано, будући да наратор(ка) одмах истиче како, по природи страствена, грофица постаје веома љубоморна, и, додаје, „неспокојна; како ни мужу није давала мира, овај поче да избегава њено присуство и не живеше више с њом како се живи са супругом”.¹⁹⁰² Подробније појашњење уобичајеног начина живота са супругом није пружено. Још једна каснија опаска наратора/ке, када грофица Де Танд већ увелико буде у љубавној авантури са принцом од Наваре, наговештава како љубав у браку није уобичајена — несрећним обртом, да ли због љубоморе или што је грофица бивала све лепша и уваженија (текст не пружа експлицитно објашњење), гроф се заљубљује у своју супругу: „[Г]роф Де Танд се заљуби у њу као да му није била жена, те је више није остављао и хтео је да поврати права која беше занемарио.”¹⁹⁰³ Тада гроф наилази на грофичин жесток отпор и презир и, увређен, јетко је оставља. Текст не пружа никакву мотивисаност грофове изненадне заљубљености — ауторка је уводи како би наговестила да је страст љубавника наишла на нове препреке и како би додатно оправдала грофову потоњу огорченост према женама. Када на једну ноћ буде свратио у кућу на селу где је грофица одсела како не би била принуђена да на двору скрива своју ојађеност због принчевог одласка у рат, гроф ће предочити својој супрузи да су га неки послови навели на пут, јер, објашњава наратор(ка), „није желео да она помисли како свраћа да би њу видео; осећао је према њој сву огорченост коју изазивају страсти.”¹⁹⁰⁴

Приметивши да муж назире истину о њеној прељуби, грофица Де Танд му упућује писмо у којем ће се најпре постарати да га убеди како свет никада ни у шта није посумњао и како не постоје сведоци који би могли наудити њеном, а самим тим и његовом угледу, да би потом ставила свој живот у његове руке:

¹⁹⁰¹ „Elle était fort jeune, il ne la regarda que comme une enfant, et il fut bientôt amoureux d’une autre.” *La Comtesse de Tende*, стр. 65.

¹⁹⁰² „La comtesse de Tende, vive, et d’une race italienne, devint jalouse, elle ne se donnait point de repos ; elle n’en laissait point à son mari, il évita sa présence et ne vécut plus avec elle comme l’on vit avec sa femme.” *Исто*.

¹⁹⁰³ „[...] le comte de Tende devint aussi amoureux d’elle que si elle n’eût point été sa femme, il ne la quittait plus et voulait reprendre tous ses droits méprisés[.]” *Исто*, стр. 78.

¹⁹⁰⁴ „[I]l avait contre elle tout le dépit que donnent les passions.” *Исто*, стр. 79.

*Ово писмо ће ме коштати живота, али заслужујем смрт и прижељкујем је. Бременита сам. Онај који је узрок моје несреће више није на овом свету, као ни једини човек који је знао за нашу везу; свет никада ништа није наслутио. Била сам решена самој себи одузмети живот, али га стављам у божје и у Ваше руке, како бих окајала свој злочин. Нисам се желела обешчастити у очима света, пошто се мој углед тиче и Вас — због Вас самог га сачувајте. Свет ће спазити стање у ком се налазим; сакријте срамоту и решите ме се када желите и како желите.*¹⁹⁰⁵

Сазнавши из жениног писма да га је преварила и да је трудна, гроф Де Танд ће се накратко утешити што нико не зна ту тајну, јер је добар глас, како смо већ истакли, једна од најважнијих вредности. Међутим, поред увређене части и угледа, повређена сујета због противника који је освојио срце његове жене наводи га на осветољубивост: „[...] процени да је венчање принца од Наваре могло све да превари, будући да је и њега самог заварало. Пошто се уверио да је његова несрећа свету потпуно непозната, накратко обузда бес; али су му околности које му указаше како је и колико био преварен раздирале срце, и мислио је само на освету.”¹⁹⁰⁶ Оценивши да би се лако могла наслутити истина уколико би жени одузео живот а свет приметио да је била трудна, гроф, како би сачувао углед, императивно налаже грофици да се пред светом претвара и понаша како доликује пристојној жени:

Како не бејаше таштијег човека од њега, донесе одлуку, најсагласнију са својом поноситошћу, да ништа не покаже свету. [...] У овом тренутку жеља да спречим да се прочује моја срамота односи превагу над осветом; касније ћу одлучити о вашој срамној судбини. Понашајте се као да сте одувек били онакви какви је требало да budete.¹⁹⁰⁷

¹⁹⁰⁵ „Cette lettre me va coûter la vie, mais je mérite la mort et je la désire. Je suis grosse. Celui qui est la cause de mon malheur n'est plus au monde, aussi bien que le seul homme qui savait notre commerce ; le public ne l'a jamais soupçonné. J'avais résolu de finir ma vie par mes mains, mais je l'offre à Dieu et à vous pour l'expiation de mon crime. Je n'ai pas voulu me déshonorer aux yeux du monde, parce que ma réputation vous regarde, conservez-la pour l'amour de vous. Je vais faire paraître l'état où je suis ; cachez-en la honte et faites-moi périr, quand vous, voudrez, et, comme vous le voudrez.” *Исто*, стр. 82.

¹⁹⁰⁶ „[I] jugea que le mariage du prince de Navarre pouvait avoir trompé tout le monde, puisqu'il avait été trompé lui-même. Après une conviction si grande que celle qui s'était présentée à ses yeux, cette ignorance entière du public pour son malheur, lui fut un adoucissement, mais les circonstances, qui lui faisaient voir à quel point et de quelle manière il avait été trompé lui perçaient le cœur, et il ne respirait que la vengeance.” *Исто*, стр. 84.

¹⁹⁰⁷ „Il pensa néanmoins que, s'il faisait mourir sa femme et que l'on s'aperçut qu'elle fût grosse, l'on soupçonnerait aisément la vérité. Comme il était l'homme du monde le plus glorieux, il prit le parti qui convenait le mieux à sa gloire et résolut, de ne rien laisser voir au public. [...] Le désir d'empêcher l'éclat de ma honte l'emporte présentement sur ma vengeance ; je verrai, dans la suite, ce que j'ordonnerai de votre indigne destinée. Conduisez-vous, comme si vous aviez toujours été ce que vous deviez être.” *Исто*, стр. 84–85.

Свесна да је достојна мужевљевог презира, пре него што ће издахнути, грофица преко исповедника шаље грофу поруку да „затражи опроштај у њено име и покорно [га] замоли да избрише и успомену на њу, јер му не може бити другачија до несносна.”¹⁹⁰⁸

5.3.2.2. Кнегиња Де Монпансије

Госпођица Де Мезијер, заљубљена у војводу Де Гиза а обећана његовом млађем брату, услед сукоба интереса између кућа Бурбона и Гиза, постала је супруга кнеза Де Монпансијеа. Пошто су га војне дужности две године задржале ван дома, кнез Де Монпансије практично не познаје своју супругу која, како подвлачи наратор(ка), осећа тугу због опасности којима се он излаже у рату. По повратку у Шампињи, затечен је њеном лепотом и код грофа Де Шабана се распитује о њеном држању. Из описа природе савета које Шабан пружа кнегињи Де Монпансије уочава се да је задатак добре супруге да завреди колико мужевљевој љубав толико и уважавање: „Са искреношћу толико ваљаном као да уопште није био заљубљен, гроф изнесе кнезу све оне особине кнегињине које би овога навеле да је заволи; осим тога, посаветова он и госпођу Де Монпансије о томе шта би све требало да чини како би до краја задобила *љубав и поштовање* свога мужа.”¹⁹⁰⁹ Исто становиште у облику савета или коментара јавља се и у осталим делима госпође Де Лафајет; наводимо неколико одабраних примера:

1. Наводећи изговоре које јој је предочио дон Рамир, Нуња Бела ју је посаветовала да ми ништа не каже и да се понаша тако да истовремено увећа принчеву љубав и сачува његово поштовање.¹⁹¹⁰
2. Остао је тако дирнут њеном лепотом и скромношћу коју је запазио у њеном понашању да се може рећи да је већ од тог тренутка осетио према њој изузетну љубав и поштовање.¹⁹¹¹
3. Нашла је да је сама себи одузела љубав и поштовање свога мужа и да је ископала себи понор из кога никада неће изаћи.¹⁹¹²

¹⁹⁰⁸ „Elle expira elle-même peu de jours après et reçut la mort avec une joie que personne n’a jamais ressentie ; elle chargea son confesseur d’aller porter à son mari la nouvelle de sa mort, de lui demander pardon de sa part, et de le supplier d’oublier sa mémoire, qui ne lui pouvait être qu’odieuse.” *Исто*, стр. 86.

¹⁹⁰⁹ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 177. Курзив Ж. Ј.

¹⁹¹⁰ „Nugna Bella, sur les mêmes prétextes que lui avait donnés don Ramire, lui conseilla de ne me rien dire et d’avoir une conduite qui pût augmenter l’amour du prince et conserver son estime.” *Zayde*, стр. 67.

¹⁹¹¹ *Принцеза Де Клев*, стр. 15–16.

¹⁹¹² *Исто*, стр. 114.

4. Никада ниједан муж није осећао тако силну љубав према својој жени и није је толико ценио.¹⁹¹³
5. Изгубила сам љубав и поштовање мужа, који је требало да буде моја срећа. Ускоро ће цео свет гледати на мене као на особу која гаји луду и помамну страст.¹⁹¹⁴
6. Умрећу — додаде он — али знајте да сте ми смрт учинили пријатном и да се грозим живота сада кад ми је одузео поштовање и нежност које сам гајио према вама.¹⁹¹⁵
7. Иако је није увек волео, гроф Де Танд је одвајкада своју жену сматрао допадљивом, али ју је више од тога сматрао женом најдостојнијом уважавања коју је икада видео.¹⁹¹⁶

Међутим, као једна од најистакнутијих кнежевих „природних”, урођених одлика јавља се љубомора, из које он супрузи забрањује да се обраћа војводи Де Гизу¹⁹¹⁷, будно мотри на њу на јавним догађајима¹⁹¹⁸, уочава погледе које јој Гиз упућује и наређује јој да се са бала у част венчања краљеве сестре врати на имање у Шампињију¹⁹¹⁹. Упућује јој и прекоре што се, уморивши се док га је пратила у лов, зауставила са својим женама на барци на реци, где су је спасили војводе Де Гиз и Д’Анжу, који ће затим провести неколико дана у Шампињију: кнез је зачуђен и увређен призором двојице мушкараца који прате његову супругу на имање¹⁹²⁰. Најзад, запањен призором грофа Де Шабана у ноћним сатима у кнегињој соби, оптужује супругу за неверство, увреду части и одузимање пријатеља који би га једини могао утешити.¹⁹²¹

¹⁹¹³ Исто, стр. 116.

¹⁹¹⁴ Исто, стр. 130.

¹⁹¹⁵ Исто, стр. 158.

¹⁹¹⁶ „Le comte de Tende avait toujours trouvé sa femme très aimable, quoiqu’il ne l’eût pas également aimée, mais elle lui avait toujours paru la plus estimable femme qu’il eût jamais vue.” *La Comtesse de Tende*, стр. 83.

¹⁹¹⁷ „Увече је кнегиња Де Монпансије у души свога мужа открила највећу тугу која се може замислити. Тако се силно на њу разгневио да јој забрани да икада више општи са војводом Де Гизом.” *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 181.

¹⁹¹⁸ „Обраћајте пажњу само на госпођу принцезу; нимало нећу бити љубоморна, чак вам то наређујем: прате ме, мени више немојте прилазити.” Исто, стр. 183.

¹⁹¹⁹ „Није више био у стању да скрива своју љубав а да кнез Де Монпансије нешто не наслутити; пошто више није био господар своје љубоморе, овај нареди кнегињи, својој жени, да се врати у Шампињи. Ова заповест њој се учини веома суровом; мораде ипак да се покори.” Исто, стр. 186.

¹⁹²⁰ „Сматрао је да је веома лоше што се његова жена уопште нашла на тој лађи. Изгледало му је да је са претераном љубазношћу дочекала војводе, а од свега му је било најмрскије то што је опазио како ју је војвода Де Гиз са пажњом посматрао.” Исто, стр. 180.

¹⁹²¹ В. Исто, стр. 191.

5.3.2.3. *Zaida*

Иако се роман *Zaida* разликује од осталих фикционалних дела госпође Де Лафајет по томе што венчање главне јунакиње, по угледу на већ помало овешталу традицију барокно-прециозних романа, не представља почетак и основу заплета већ закључује приповест, тема брака ипак се провлачи кроз читаво дело. Кроз мисли или судбине неколико ликова могу се читати различита становишта према брачној институцији. Дон Гарсија и Ерменезилда су се венчали из љубави; међутим, до тог брака, како смо већ истакли, не би дошло без пристанка Ерменезилдиног оца Нуњеза Фернанда, који је младом принцу поставио услов да се уроте против леонског краља. Уз то, узгредна Консалвова опаска наговештава како Ерменезилда, поред љубави, има и друге мотиве због којих јој годи брак са младим принцем, што указује на песимистични поглед госпође Де Лафајет на међуљудске односе, па и односе међу половима, у којима самољубље и амбиција/жеља за моћи имају значајног удела: „Ерменезилда, која је беспоговорно уважавала суд Нуње Беле, без тешкоћа се поче опходити сходно њеним саветима, а наклоност према дон Гарсији похрањиваше и нада да ће понети круну.”¹⁹²² Њен лик, споредан и у служби сижеа, непродубљен је, без гласа, понека мисао или реакција могу се назрети искључиво из речи наратора Консалва и дон Гарсије.

Алфонсо, иако тврди да му брак није мрзак, истиче како зазире од венчања са лепом женом, страхујући да ће се љубомори заљубљеног мушкарца због потенцијалних ривала придружити љубомора мужа, то јест зебња од нарушавања угледа брачне заједнице: „Брак ми није био одбојан, али оно што сам већ знао о женама навело ме је на одлуку да се никад не оженим лепотицом; и пошто сам толико пропатио од љубоморе, нисам желео да ризикујем да истовремено осетим љубомору заљубљеног и мужа.”¹⁹²³ Исто — значај угледа брачне заједнице и поштовање супруге — наговештава и Белазирина реакција: „Алфонсо, задајете ми смртне муке показујући ми колико сте изгубили памет; видим да је Ваша бољка неизлечива и да бих, прихвативши да се удам

¹⁹²² „Hermenesilde, qui avait une déférence entière pour les sentiments de Nugna Bella, entra aisément dans la conduite qu'elle lui inspirait, et son inclination pour don Garcie se trouva fortement appuyée par d'aussi grandes espérances que celles d'une couronne.” *Zayde*, стр. 67. Уп. и стр. 69: „Il avait cherché avec soin tous les moyens de lui plaire, il lui avait laissé espérer qu'il la mettrait un jour sur le trône de Léon, enfin il lui avait témoigné tant d'amour qu'elle lui avait entièrement abandonné son cœur.”

¹⁹²³ „Je n'avais pas de répugnance au mariage, mais la connaissance que j'avais des femmes m'avait fait prendre la résolution de n'en épouser jamais de belles, et, après avoir tant souffert par la jalousie, je ne voulais pas me mettre au hasard d'avoir tout ensemble celle d'un amant et celle d'un mari.” *Исто*, стр. 103.

за Вас, пристала да будем најнесрећнија особа на свету. [...] Љубомора заљубљених је неугодна, али љубомора мужава је и неугодна и увредљива.”¹⁹²⁴ И следеће Алфонсове речи, поред наговештаја жестине љубоморе због које ће изгубити вољену жену, откривају како се брак чешће заснива на дужности него на наклоности:

Помишљао бих да ће се браком умањити њена приврженост, да ће ме волети само из дужности, да ће можда заволети неког другог; најзад, толико сам замишљао ужасе љубоморе да сам, ма колико је ценио и волео, решио да напустим подухват ког се бежах латио; више сам волео несрећан живот без Белазире него живот са њом али без њене љубави.¹⁹²⁵

Белазира у извесној мери представља оличење прециозних схватања брака као опресивне институције; она се залаже за брак из љубави која би, по њеном схватању, морала бити толико жестока да заслепи човека како би пристао на иначе мучан корак:

Како ми је указала потпуно поверење сред којег сам имао слободу да разговарам са њом, замолих је да ми саопшти разлоге због којих је тако упорно одбијала све који би настојали да јој се допадне. „Одговорићу Вам искрено”, рече ми. „Имам урођену одбојност према браку, одувек ми се таква врста заједнице чинила окрутном, и одувек сам сматрала да постоји само једна врста страсти која би човека довољно заслепила да пренебрегне све разлоге против такве везе. Ви не желите да се венчате из љубави”, додаде, „а ја не могу да схватим да се неко може венчати без љубави, и то жестоке љубави; не само да никада ни према коме нисам осетила страст, него нисам осетила ни наклоност. Дакле, Алфонсо, нисам се удала зато што никада нисам волела”.¹⁹²⁶

¹⁹²⁴ „Alphonse, vous me donnez un déplaisir mortel de me faire connaître le dérèglement de votre esprit ; je vois bien que c'est un mal incurable et qu'il faudrait qu'en me résolvant à vous épouser, je me résolusse en même temps à être la plus malheureuse personne du monde. [...] Les jalousies des amants ne sont que fâcheuses, mais celles des maris sont fâcheuses et offensantes.” *Исто*, стр. 121.

¹⁹²⁵ „Je me disais que le mariage diminuerait l'attachement qu'elle avait pour moi, qu'elle ne m'aimerait plus que par devoir, qu'elle en aimerait peut-être quelque autre ; enfin je me représentais tellement l'horreur d'en être jaloux que, quelque estime et quelque passion que j'eusse pour elle, je me résolvais quasi d'abandonner l'entreprise que j'avais faite, et je préférerais le malheur de vivre sans Bélasire à celui de vivre avec elle sans en être aimé.” *Исто*, стр. 110.

¹⁹²⁶ „Il me parut que ma conversation ne lui déplaisait pas et que mon esprit lui plaisait ... Comme elle avait même pour moi une confiance qui me donnait une entière liberté de lui parler, je la priai de me dire les raisons qu'elle avait eues de refuser si opiniâtrement ceux qui s'étaient attachés à lui plaire. Je vais vous répondre sincèrement, me dit-elle. Je suis née avec aversion pour le mariage, les liens m'en ont toujours paru très rudes, et j'ai cru qu'il n'y avait qu'une passion qui pût assez aveugler pour faire passer par-dessus toutes les raisons qui s'opposent à cet engagement. Vous ne voulez pas vous marier par amour, ajouta-t-elle, et moi je ne comprends pas qu'on puisse se marier sans amour et sans une amour violente, et, bien loin d'avoir eu de la passion, je n'ai même jamais eu d'inclination pour personne ; ainsi, Alphonse, si je ne me suis point mariée, c'est parce que je n'ai rien aimé.” *Исто*, стр. 108.

Удовица Нарџа која, попут других удовица у делу госпође Де Лафајет, показује већи степен агенсности и нешто отвореније испољава осећања према вољеном мушкарцу, Аламиру, верује да ће се удати за овог принца, док сам Аламир, чија се страст охладила савладавши препреке, узмиче „на саму помисао о тако потпуној везаности”¹⁹²⁷. Несрећна судбина Забелек још једна је илустрација несталности мушкараца у овом роману: побегавши са мужем за ког се удала без родитељске сагласности и због ког је одбила погодну прилику тј. просца ког су јој изабрали, ова млада и наивна Гркиња већ на броду сведочи мужевљевом неверству. Штавише, Забелек подвлачи да је одбијала све удвараче због издаја и неискрености пре него што је упознала мужа, а да се у његовом погледу преварила искључиво зато што се умешније претварао: „У раној младости, след нешто лепоте од које су сада остали само наговештаји, привукох више мушкараца, који се заљубише у мене; но, како у њих не нађох ништа друго до неверства и издаје, гледах их с презиром. Заволех једног међу њима, који беше невернији од осталих, али то боље прикриваше. Због њега раскинух повољан уговорени брак.”¹⁹²⁸

5.3.2.4. Принцеза Де Клев

Више критичара подвукло је да је принц Де Клев „мушки двојник своје таште”, будући да заузима позицију саветодавца своје супруге, која је смрћу мајке остала лишена усмеравања.¹⁹²⁹ Нас на овом месту првенствено занима начин на који принчеве речи делују на принцезу Де Клев, као и нарушавање поверења које је имао гледе њеног понашања.

Пре венчања а пошто је изјавио љубав госпођици Де Шартр, принц Де Клев погрешно тумачи невербалне знаке комуникације код вољене жене јер изразе захвалности сматра показатељима наклоности: „Како је госпођица Де Шартр имала врло племенито и врло добро срце, истински је ценила опхођење принца Де Клева. То призрење дало је њеним одговорима и њеним речима извештан вид нежности који је био

¹⁹²⁷ „Alamir répondit avec tant de serments et tant d'adresse, qu'il persuada Naria d'une fidélité éternelle, mais il fut blessé de la seule pensée d'un engagement si exact, et, comme il n'y avait plus d'obstacles ni de difficultés à la voir, son amour commença à se ralentir[.]” *Исто*, стр. 178.

¹⁹²⁸ „Quelque beauté, dont il ne paraît peut-être plus de marques, m'avait attiré plusieurs amants pendant ma première jeunesse ; je trouvai en eux si peu de fidélité et tant de trahisons, que je ne les regardai qu'avec mépris. Un, plus infidèle que les autres, mais qui savait mieux se déguiser, se fit aimer de moi. Je rompis à cause de lui un mariage très considérable pour ma fortune.” *Исто*, стр. 191.

¹⁹²⁹ В. Catherine Chabert, « La féminité au mépris de la différence des sexes », *La pensée de midi*, n° 24–25, 2008, стр. 139, Harriet Stone, нав. чланак, 1988, стр. 249, Marianne Hirsch, нав. чланак, стр. 78.

довољан да улије наде човеку тако смртно заљубљеном као што је био овај принц, тако да се он понадао да је делимично успео у оном што је желео”.¹⁹³⁰ По венчању, обраћања принца Де Клева супруги махом се могу сврстати у експресивни тип говорних чинова којима се истиче психолошко стање говорника (жалбе, пребацивања), или у директивни тип (савети, вербална притискања, наређења, заклињања)¹⁹³¹. Принцеза је подстакнута или приморана да реагује и вољно или невољно прибегава скривању, лагању или полуистинама; више пута своје поступке и одлуке оправдава друштвеним нормама. Тако, на пример, на принчево пребацивање да није срећан у браку будући да не уочава код ње знаке љубави (нестрпљивост, узбуђење, радост или тугу), принцеза Де Клев отповеда да прикладност управља њеним опхођењем: „— Немате право што се жалите — одговори му она. — Не знам шта можете пожелети преко онога што чиним, и мислим да пристојност не допушта да чиним нешто више”.¹⁹³² За разлику од погрешног тумачења невербалне комуникације код вољене жене пре венчања, принц Де Клев је сада свестан да је њено црвенило израз стида и скромности, а не наклоности: „Истина је — одговори јој он — да ми пружате извесне знаке због којих бих био срећан када би у томе било и нечега више; али уместо да вас пристојност обуздава, она вас једина наводи на оно што чините”.¹⁹³³ Ипак, иако му супруга не узвраћа љубав, принц Де Клев ће, приповедајући о притворности госпође Де Турнон, истаћи колико је срећан што има искрену и честиту супругу.¹⁹³⁴ Истом приликом он индиректно пружа принцези савет (упућен Сансеру) из ког се може читати колико је углед жене значајан јер је жена која је „посрнула” заволевши другог мушкарца у очима принца Де Клева за жаљење, и треба је посаветовати и заштитити како би се вратила на исправан пут: „— Дајем вам — рекох му — савет који бих и сам послушао; јер искреност ме увек толико дирне да мислим, кад би ми љубавница, или чак и жена, признала да јој се неко свиђа, био бих растужен, али не и љут. Напустио бих улогу љубавника или мужа да бих је посаветовао или да бих је жалио”¹⁹³⁵. Ове принчеве речи кореспондирају са захтевима за искреношћу госпође Де Шартр и додатно ће мотивисати принцезино признање, оцењено од стране публике, али и самих ликова у роману, као противно правилу вероватности. Неискусна, принцеза се

¹⁹³⁰ *Принцеза Де Клев*, стр. 24.

¹⁹³¹ О категоризацији говорних чинова по Џону Серлу в. John Searle, *Speech Acts*, Cambridge University Press, 1969.

¹⁹³² *Принцеза Де Клев*, стр. 25.

¹⁹³³ *Исто*.

¹⁹³⁴ „[Ж]ене су несхватљиве, и кад их све видим, осећам се тако срећним што имам вас да не могу довољно да се надивим својој срећи.” *Исто*, стр. 48.

¹⁹³⁵ *Исто*, стр. 54.

нада да ће јој по повратку на двор савети за понашање које је усвојила од мајке и бол због њене смрти бити довољни да угуше пробуђену страст према Немуру.¹⁹³⁶ Међутим, чим буде пристигла на двор и увидела да се страст разумом не може угасити, принцеза размишља о признању, и одјеку мајчиних савета придружују се савети мужа:

Сећала се свега што јој је гђа Де Шартр рекла на умору, као и њеног савета да се реши на све, ма колико то тешко било, само да се не упусти у љубавну пустоловину. Сетила се и онога што јој је г. Де Клев рекао о искренности, говорећи о госпођи Де Турнон: учинило јој се да треба да му призна наклоност коју осећа према г. Де Немуру. Та мисао ју је дуго заокупљала; затим се запрепастила што је дошла на такву помисао, нашла је да је то лудост и поново је пала у недоумицу не знајући на шта да се одлучи.¹⁹³⁷

Пре признања, принцеза у мужевљевој шали да јој је портрет украо неки тајни љубавник чита ужасавајућу истину због које је гризе савест и увиђа „да више не господари својим речима нити својим лицем”¹⁹³⁸. Сваком од четири размишљања о признању претходи принцезино општење са светом. На мужевљево питање зашто не жели бити у његовој соби када у њој има друштва, она се поново позива на прикладност: „Разговарао је с њом о томе, и она му је одговорила како не мисли да пристојност захтева да свако вече буде са најмлађим људима на двору. Преклињала га је да пристане да она живи повученије него обично, јер су врлина и присуство њене мајке допуштале много шта што жена њених година сама не би могла чинити”.¹⁹³⁹ Истог тренутка принцеза се каје што је мужу, достојном поштовања и пуном поверења према њој, пружила „лажан изговор”. Уколико ову ситуацију упоредимо са разлозима „строгости” којима прибегава како би избегла бал код маршала Де Сент-Андреа и истовремено тобож нехотице учинила љубав Немуру, уочићемо да се принцеза променила по мајчиним заклињањима на самртној постељи; иако пати што избегава сусрете с Немуром, њена унутарња превирања испољена кроз солилоквије постају све чешћа и обележена су морализаторским тоном. У једном од солилоквија принцеза себи пребацује како је изгубила мужевљеву љубав, али и уважавање, које заједно представљају основу среће

¹⁹³⁶ „Госпођа Де Клев пристаде на повратак и врати се сутрадан. Осећала се спокојнијом у погледу г. Де Немуре него што је била раније; све оно што јој госпођа Де Шартр беше рекла на умору, као и бол због њене смрти, начинили су прекид у њеним осећањима, по чему је поверовала да су она потпуно ишчезла.” *Исто*, стр. 60.

¹⁹³⁷ *Исто*, стр. 75–76.

¹⁹³⁸ *Исто*, стр. 75.

¹⁹³⁹ *Исто*, стр. 67.

пристојне жене, како ју је мајка учила: „Изгубила сам љубав и поштовање мужа, који је требало да буде моја срећа”.¹⁹⁴⁰

Принц Де Клев од потпуног поверења према супрузи прелази у подозрење похрањено љубомором. Принцезино признање заузима мање простора од питања којима је муж наводи на тај поступак, као и од његових потоњих покушаја да је натера да изговори име вољеног мушкарца. Одбијање принцезе да изговори име мушкарца доприноси напетости и служи као окидач за даљи развој драме између супружника. Кристијан Гаро подвлачи како парадокс положаја у коме се принцеза налази проистиче из тога што она „полаже све наде у моћ речи”¹⁹⁴¹. Она верује да може мужа убедити у своју невиност речима и држањем; принц Де Клев је, према речима Цона Кембела, располућен између „истинског јада и привржености супруге и вероватности њеног неверства”.¹⁹⁴² Једна опаска краљице Катарине Медичи упућена видаму Де Шартру може се применити и на принцезу Де Клев: „Хоћу да верујем у то, јер то желим”¹⁹⁴³. Наиме, принцеза верује Марији Стјуарт која је убеђује да Немур није заљубљен у њу; верује и Немуровим убеђивањима да писмо госпође Де Темин није упућено њему, као што ју је и претходно његов израз лица лако уверио да Марија Стјуарт није предмет његове љубави: „Он јој је показивао колико учествује у њеној жалости и говорио јој је о томе са тако нежним и понизним изразом лица да ју је лако убедио да није у госпођу престолонаследниковицу заљубљен”¹⁹⁴⁴. Максима којом наратор(ка) подвлачи наизглед општеважећу истину да је „у пријатну истину лако убедити”¹⁹⁴⁵ заправо је применљива на принцезу Де Клев, али не и на принца Де Клева. Подстакнут љубомором, он супругу више пута оптужује за неверство и изражава сумњичавост гледе њене врлине и понашања: „— Ах, госпођо — одговори одједном г. Де Клев — не могу да вам верујем. Сећам се ваше збуњености онога дана када се изгубио ваш портрет. Ви сте дали, госпођо, ви сте дали тај портрет, који ми је био тако драг и који ми је с пуним правом припадао. Нисте могли да сакријете своја осећања; ви волите, има их који то знају; а ваша врлина

¹⁹⁴⁰ Исто, стр. 130. Ове речи представљају одјек мајчиних лекција; уп. стр. 14: „Али, указивала јој је и на то колико је тешко сачувати ту врлину, па и то само крајњом неповерљивошћу према самој себи и преданошћу ономе што једино може жени прибавити срећу, а то је да воли свога мужа и да буде вољена од њега.”

¹⁹⁴¹ Christian Garaud, нав. чланак, стр. 266.

¹⁹⁴² „[I]l a à lutter entre la vérité de l'affliction et affection de sa femme, et la vraisemblance de son infidélité”. John Campbell, нав. дело, 1979, стр. 166.

¹⁹⁴³ Принцеза Де Клев, стр. 90.

¹⁹⁴⁴ Исто, стр. 45.

¹⁹⁴⁵ Исто, стр. 102.

штитила вас је досад од осталог”.¹⁹⁴⁶ Иако му принцеза Де Клев говори истину и заклиње га да јој верује („Имајте поверења у моје речи; по доста скупу цену купујем поверење које тражим од вас. Верујте, преклињем вас, да нисам дала свој портрет; истина је да сам видела кад су га узели, али нисам хтела показати да сам то видела, из бојазни да се не изложим томе да ми се каже оно што ми се још нико није усудио рећи”¹⁹⁴⁷), она му не открива све: изоставља детаљ да је Немур од ње практично створио (невољног?) саучесника приближивши јој се и шапнувши јој да га не ода не сачекавши икакву реакцију или одговор с њене стране, детаљ који би поткрепио сумње принца Де Клева да је комуницирала са мушкарцем који је заљубљен у њу.

Принц Де Клев ће затим из љубоморе ићи дотле да слаже принцезу како ће их Немур пратити у Шпанију не би ли на основу њене реакције утврдио да ли је војвода мушкарац чије име није изговорила. Најзад, оптужиће је да се насамо срела са Немуром, иако је истина да је одбила његову посету под изговором да се осећа лоше.¹⁹⁴⁸ Но, такав поступак остварује код принца супротан ефекат од очекиваног, јер похрањује његову знатижељу и љубомору; убеђен да се Немур морао више пута обратити принцези како би оставио „тако велики утисак” на њу, принц Де Клев поново оптужује супругу за лаж и слабост:

Нисте могли да ми кажете целу истину, сакрили сте од мене њен већи део; чак сте се и покајали за оно мало што сте ми признали и нисте имали снаге да наставите. Несрећнији сам него што сам мислио, и најнесрећнији сам човек на свету. Ви сте ми жена, волим вас као љубавницу, а видим да волите другог. Тај други је најпривлачнији човек на двору, и виђа вас сваки дан, зна да га волите. Ах! поверовао сам — узвикну он — да ћете савладати страст коју осећате према њему. Мора бити да сам изгубио памет кад сам поверовао да је то могућно.¹⁹⁴⁹

Поред тога што се принцезина искреност окренула против ње, она је изгубила и поверење у мужа, кога сматра кривим за одавање њене тајне, јер не зна да је Немур прислушкивао њихов разговор и одао тајну видаму Де Шартру, преко кога се раширила

¹⁹⁴⁶ Исто, стр. 113.

¹⁹⁴⁷ Исто, стр. 114.

¹⁹⁴⁸ „Страх да јој не говори о својој љубави, бојазан да му не одговори сувише благонаклоно, неспокојство које је та посета могла изазвати у њеном мужу, бол да му о томе полаже рачуна или да му све то сакрије појавише јој се за тренутак у мислима и толико је збунише да се реши да избегне оно што је можда највише на свету желела.” Исто, стр. 143.

¹⁹⁴⁹ Исто, стр. 145.

међу дворјанима и доспела до Марије Стјуарт.¹⁹⁵⁰ Мужевљев одговор поново садржи оптуживање за лаж и слабост: „Размислите боље, госпођо, коме сте ви говорили о томе. Вероватније је да сте ви одали ту тајну него да сам је ја одао. Ви нисте могли сами да поднесете неприлику у којој сте се нашли, па сте потражили олакшања у томе што сте се поверили некој поверљивој пријатељици, која вас је изневерила.”¹⁹⁵¹ Поновним помињањем вероватности кроз реакцију принца Де Клева госпођа Де Лафајет истиче устаљена друштвена понашања и обичаје, и, у овом конкретном случају, наговештава увреженост стереотипа о женској слабости која је извор поверавања и дељења тајни. У поменутом раду Џона Филипса „Принц Де Клев и гроф Де Шабан — истоветна грешка?”¹⁹⁵² указано је како се и муж у роману и повереник у новели варају у погледу става према супрузи, односно штићеници: насупрот тврдњи да би жалио и тешио супругу или вољену жену уколико би се заљубила у другог мушкарца, принц Де Клев постаје жртва разорне љубоморе и вербално напада или уходи жену пошто му призна да воли другог; гроф Де Шабан, мислећи да може истовремено волети кнегињу Де Монпансије и бити јој васпитач и повереник, такође бива опхрван жестоком страшћу и мукама због којих ће у једном тренутку отићи из Шампињија.¹⁹⁵² Приметимо и како следеће опаске принца Де Клева, којима се, између осталог, потцртава реткост брака из наклоности, кореспондирају са Алфонсовим зебњама цитираним на страни 378 овога рада:

Који је пут пронашао до вашег срца? Ја сам се на неки начин утешио што га нисам дирнуо тиме што сам помислио да је оно неспособно да буде дирнуто. Међутим, неко је други учинио оно што ја нисам могао да учиним. *Осећам у исти мах и љубомору мужа и љубомору љубавника*; али немогућно је осећати љубомору мужа после поступка као што је ваш.¹⁹⁵³

Несрећнији сам него што сам мислио, и најнесрећнији сам човек на свету. *Ви сте ми жена, волим вас као љубавницу*, а видим да волите другог. [...] Зар сте заборавили да вас лудо волим и да сам вам муж? И једно од тог двога може довести човека у крајност: шта ли тек не могу учинити обоје заједно?¹⁹⁵⁴

¹⁹⁵⁰ „Шта сте учинили са изузетним или, боље рећи, лудим поверењем које сам вам указала? Зар нисам заслужила да то сачувате у тајности, па и да нисам то заслужила, зар вас и сам ваш интерес не би на то обавезао? Зар је требало да се из радозналости поверите некоме да бисте сазнали име које не треба да вам кажем?” *Исто*, стр. 127.

¹⁹⁵¹ *Исто*, стр. 128.

¹⁹⁵² John Phillips, нав. чланак, 2003.

¹⁹⁵³ *Принцеза Де Клев*, стр. 112. Курзив Ж. Ј.

¹⁹⁵⁴ *Исто*, стр. 145, 146. Курзив Ж. Ј.

Најзад, принц Де Клев сам појачава сопствене сумње одбијањем да до краја саслуша објашњење племића ког је као шпијуна послао да посматра принцезу у Куломјеу, наслућујући искључиво према његовом изразу лица да је принцеза на селу провела време са Немуром:

Чим га је угледао, он по његовом лицу и ћутању оцени да има да чује само непријатне ствари. Неко време остао је оборене главе, потресен болом, и није могао да проговори; најзад му руком даде знак да оде:

— Идите — рече му — видим шта имате да ми кажете; али немам снаге да то саслушам.

— Немам да вам кажем ништа — одговори племић — по чему би се могао донети неки поуздани суд. Г. Де Немур је додуше две узастопне ноћи улазио у парк крај шуме, а следећег дана био је у Куломјеу са госпођом Де Меркер.

— То је довољно — одговори г. Де Клев, дајући му још једном знак да оде — то је довољно, и није ми потребно јасније објашњење.¹⁹⁵⁵

Тешко се разболевши од љубоморе и убеђености у женино неверство, принц Де Клев на самртној постељи и даље не верује принцези; њене речи, сузе и ојађеност не успевају га разуверити: „— Не реците више — прекиде је г. Де Клев. — Лажне заклетве или признања нанели би ми можда подједнак бол”.¹⁹⁵⁶ Наратор(ка) на овом месту додаје други коментар о лаком уверавању у истину у виду максиме: „Говорила му је тако убедљиво, а у истину је тако лако убедити, чак и када није вероватна, да је г. Де Клев био готово убеђен у њену невиност”¹⁹⁵⁷. Коментар је очигледно ироничан будући да смо показали како кроз читав роман принцеза поклања поверење саговорницама и углавном дозвољава да је истина разувери у погрешним претпоставкама, док принц Де Клев, обузет љубомором, изводи закључке искључиво се водећи начелом вероватности. Ову интерпретацију поткрепљује и употреба прилога *готово* у претходно наведеном цитату, на коју је први скренуо пажњу Кристијан Гаро¹⁹⁵⁸. Прилог *готово* у контексту принчеве сумњичавости стоји у супротности са прилогом *лако* цитираном на страни 432 овога рада („Он јој је показивао колико учествује у њеној жалости и говорио јој је о томе са тако нежним и понизним изразом лица да ју је *лако* убедио да није у госпођу

¹⁹⁵⁵ Принцеза Де Клев, стр. 156.

¹⁹⁵⁶ Исто, стр. 160.

¹⁹⁵⁷ Исто, стр. 160.

¹⁹⁵⁸ Christian Garaud, нав. чланак, стр. 267.

престолонаследниковицу заљубљен”), што указује на раскорак између принцезине жеље за искреношћу и поверења (или, пак, неискусне лаковерности сред заљубљености, уколико се узме у обзир да ће при последњем сусрету са Немуром принцеза истакнути подозрење гледе његове верности у будућности) и сумњи љубоморног принца Де Клева. Слично госпођи Де Шартр, муж на умору принцези пребацује одговорност за своју смрт: „Сувише сте ми касно објаснили све то”.¹⁹⁵⁹

Како би сачували углед брачне заједнице угрожен прељубом или наговештајем прељубе, мужеви прибегавају разноврсним изговорима или налажу женама да се претварају: принц Де Клев приморава жену да се врати у Париз и појављује у Лувру на свим свечаностима као и уобичајено¹⁹⁶⁰; кнез Де Монпансије, бесан јер верује да је кнегињу и Шабана ухватио у прељуби, данима не долази у женину собу иако је тешко болесна, а да свет ништа не би посумњао, претвара се да је болестан.¹⁹⁶¹ Иако огорчен на своју жену, која га је презриво одбила пошто је, заљубивши се у њу, пожелео да „поврати запостављена права”, како би очувао углед пред послугом, гроф Де Танд се по повратку с пута најпре упутио у њену собу.¹⁹⁶² Усклик принца Де Клева који на самртној постељи пребацује жени што му је признала истину („што ме нисте оставили у оном спокојном спелилу у ком уживају толики мужеви”¹⁹⁶³) може се упоредити са максимумом коју наратор(ка) истиче у тренутку када гроф Де Танд назире прави узрок суза и запомагања своје жене. Увидевши да је на помен принца од Наваре грофица „удвостручила сузе” и сетивши се како га је одбијала када је пожелео да јој се приближи, гроф „помисли да најзад увиђа истину, али му остаде ипак оно мало резерве коју нам самољубље оставља у погледу ствари у које би нас исувише коштало да поверујемо”.¹⁹⁶⁴ За разлику од кнеза Де Монпансијеа, који из превелике љубоморе напрасито реагује и

¹⁹⁵⁹ Принцеза Де Клев, стр. 160.

¹⁹⁶⁰ В. цитате на странама 442–443 овога рада.

¹⁹⁶¹ Кнегиња Де Монпансије, стр. 191.

¹⁹⁶² „Гроф по повратку сазнаде да је болесна, и, како је и даље поштовао мере пристojности пред светом и својом послугом, најпре се упути у њену собу”. („Il sut en arrivant qu'elle était malade, et, comme il avait toujours conservé des mesures d'honnêteté aux yeux du public et de son domestique, il vint d'abord dans sa chambre.” *La Comtesse de Tende*, стр. 80.)

¹⁹⁶³ Принцеза Де Клев, стр. 158.

¹⁹⁶⁴ „Il se souvint du procédé qu'elle avait eu avec lui, lorsqu'il avait voulu retourner à elle, et enfin il crut voir la vérité, mais il lui restait néanmoins ce doute que l'amour-propre nous laisse toujours pour les choses qui coûtent trop cher à croire.” *La Comtesse de Tende*, стр. 81. Уп. превод који пружа Јован Попов у нав. дело, 2001, стр. 230: „ипак је у њему остало оне сумње коју нам самољубље увек остави за ствари које нас превише коштају да бисмо у њих поверовали.”

са бесом се окомљује на жену, гроф Де Танд је „прибран”, те одлаже одлуку у вези са судбином своје жене: „Он беше бескрајно очајан и опхрван ужасним мислима, али како је био разборит, заузда напраситост и реши да сутрадан отпутује у зору не видевши поново жену, остављајући времену да потврди његове сумње и усмери га ка одлуци”.¹⁹⁶⁵

5.4. Од јавног ка приватном: родна подела простора

Након тематских и структуралистичких тумачења симболике простора у роману *Принцеза Де Клев* из пера Сержа Дубровског, Жоржа Пулеа и Жана Русеа, који су подвукли да приватне одаје на двору или други затворени простори у које се принцеза повлачи представљају места интроспекције, ужаснуте спознаје одавања забрањених осећања међу светом, те доношења етички исправних одлука¹⁹⁶⁶, Ева Пошвај је у дисертацији „Архитектонски простор и женска жеља у романима госпођа Лафајет, Вилдје и Олноа (1660–1700)” из 1990. године прва увела аналитичку категорију рода у читање просторне семантике у роману госпође Де Лафајет. Поред ослањања на претходна тумачења дихотомије јавно/приватно као одраза јаза између истине и привида, ова критичарка уочава повезаност јунакињиног овладавања властитим гласом са потрагом за сопственим простором.¹⁹⁶⁷ На трагу Е. Пошвај, Елен Шапко, поред романа *Принцеза Де Клев*, у раду „Двор и одаје: женски простор у *Кнегињи Де Монпансије*, *Принцези Де Клев* и *Грофици Де Танд* госпође Де Лафајет” из 2001. године проширује анализу и на две новеле госпође Де Лафајет како би истакла основне одлике „географије несрећне љубави” у њеним делима. Према мишљењу ове критичарке, приватне одаје и куће на селу представљају „места којима се жена у несрећном браку креће у потрази за спокојем”¹⁹⁶⁸. Суперпозиција топоса „женског простора” у три дела открива „усамљено и грозничаво путовање ка спокојству”, и „дилему пристojне жене

¹⁹⁶⁵ „Son désespoir fut extrême, et toutes ses pensées furent violentes, mais comme il était sage, il retint ses premiers mouvements et résolut de partir le lendemain à la pointe du jour sans voir sa femme, remettant au temps à lui donner plus de certitude et à prendre ses résolutions.” *La Comtesse de Tende*, стр. 81.

¹⁹⁶⁶ В. Serge Doubrovsky, нав. чланак, 1959, Jean Rousset, нав. дело, 1962, Georges Poulet, нав. дело, 1964.

¹⁹⁶⁷ Ова дисертација главно је референтно штиво мастер рада Allison J. Rochigneux, « L’expression de l’autonomie et de l’espace dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette : la galanterie et la vertu », mémoire de master, Université de Regina, 2001, као и инспирација чланка Anne Fastrup, « Maîtrise esthétique de la passion féminine. Fonctionnement topique du pavillon dans *La Princesse de Clèves* », *Revue Romane*, Vol. 42, Issue 2, November 2007, 297–314.

¹⁹⁶⁸ „[...] les lieux principaux traversés par la mal mariée en quête de tranquillité”. Ellen Chapco, « La cour et le cabinet : l’espace-femme dans *La princesse de Montpensier*, *La princesse de Clèves* et *La Comtesse de Tende* de madame de la Fayette », нав. чланак, електронска верзија доступна на адреси <<https://books.openedition.org/pulm/1349>>.

која, увиђајући да се против своје воље одала невербалним знацима, после многобројних покушаја да побегне у сопствене одаје како би измакла погледима дворјана с муком долази до закључка да једино безбедно прибежиште представља простор који се не налази на двору — село¹⁹⁶⁹.

Иако скреће пажњу на занимљиве паралеле, рад Елен Шапко доноси и неколико упитних закључака: преваходно анализирајући семантику простора у роману *Принцеза Де Клев*, Е. Шапко неретко уопштава, то јест изведене закључке примењује и на друга два дела, без текстуалне потпоре. На пример, критичарка подвлачи како за грофицу Де Танд кућа на селу представља „место очајничког бекства са двора”, у коју она одлази најпре „како би од дворјана сакрила своју забрањену љубав према принцу од Наваре”, а потом како би на миру оплакивала смрт љубавника.¹⁹⁷⁰ Текст, међутим, не пружа доказе за овакво тумачење: грофица се не појављује међу светом на церемонији која пада истога дана када и венчање вољеног мушкарца јер се препушта туговању и кајању у приватним одајама, а затим одлази у кућу на селу како би избегла напоре да пред светом скрива бол због принчевог одласка у рат. Такође, закључак да јунакиње трију дела — које критичарка подводи под тип „жене у несрећном браку” (*la mal mariée*), то јест „пристојне несрећно удате жене” (*l'honnête femme mal mariée*) — „бивају принуђене признати да прибежиште у женском простору приватних одаја није више довољно да би се сачувао углед, већ да ће бекство ширих размера, ван двора, на село, бити неопходно не само како би се сачувао лични углед, већ и углед брачног пара¹⁹⁷¹ применљив је на принцезу Де Клев, али не и на јунакиње двеју новела. Наиме, како смо већ истакли, грофица Де Танд бежи на село како не би морала скривати бол међу светом, а не да би сачувала углед брачне заједнице, а кнегиња Де Монпансије не одлази својевољно у кућу у Шампињију, већ је најпре муж тамо склања како би је заштитио од рата, а потом јој, разјарен

¹⁹⁶⁹ „L'opposition spatiale entre l'espace de la cour et l'espace du cabinet devient, chez Madame de La Fayette, une métonymie pour le dilemme de l'honnête femme qui, se reconnaissant trahie par les *marques* du gestuel involontaire, et à la suite de nombreuses tentatives de fuir dans son cabinet pour se sauver du regard de la cour, arrive péniblement à la conclusion qu'il n'y a de sûreté que dans la fuite dans un espace autre, celui de la campagne.” Исто.

¹⁹⁷⁰ „Pour l'héroïne de *La Comtesse de Tende*, la campagne, c'est le lieu de la fuite désespérée de la cour. C'est dans une maison de campagne à elle, « une terre qu'elle avait à trente lieues de Paris » (p. 427) qu'elle s'enfuira, premièrement pour cacher du regard de la cour son amour illégitime pour le prince de Navarre ; par la suite, la fuite vers ce lieu champêtre lui permettra de donner libre cours à l'affliction qu'elle éprouve à la mort de son amant.” Исто.

¹⁹⁷¹ „À mesure que le dilemme de l'honnête femme mal mariée prend de l'ampleur, l'accent sur la dynamique cour/cabinet porte davantage sur la dynamique cour/campagne. Celle qui, par étapes progressives pénibles éprouvées dans l'espace clos de son cabinet, se rend compte de la futilité des bonnes résolutions, se trouvera peu à peu obligée d'admettre que la fuite vers l'espace-femme du cabinet ne suffira plus à préserver sa réputation ; un déplacement plus grand, hors de la cour, à la campagne, sera nécessaire non seulement à la préservation de sa réputation personnelle, mais aussi à celle du couple.” Исто.

љубомором пред призором срећног војводе Де Гиза на венчању Маргерите Наварске, наређује да напусти прославу и оде у Шампињи. Најзад, Е. Шапко разложно уочава да „чак и на селу, где мисли да је најзад сама, несрећно удата жена не може избећи упаде вољеног мушкарца у своје приватне одаје”¹⁹⁷², али се поново овај закључак односи преваходно на принцезу Де Клев, а није довољно изнијансиран у случају јунакиња двеју новела. Наиме, глагол *избећи* из претходно наведеног цитата адекватно је одабран за пример јунакиње романа, која све чини како не би „посрнула” пред Немуром, док се исто не може тврдити за јунакиње двеју новела: за разлику од принцезе Де Клев, грофица Де Танд и кнегиња Де Монпансије не представљају *простојне жене par excellence* (и, последично, доживљавају тужан крај као казну за прељубу): иако грофица Де Танд најпре прекорева витеза од Наваре што се осмелио да се ушуња у њену собу, приликом његовог наредног доласка, она наређује женама да затворе сва врата изговарајући се како жели да спава; затим, нараторски коментар да није више била „подозрива ни према његовом, а ни према свом понашању”¹⁹⁷³ и да је затруднела јасно наговештава да грофица није покушавала *избећи* присуство љубавника у својим одајама. Кнегиња Де Монпансије такође, за разлику од принцезе Де Клев која у Куломјеу затвара све прозоре и врата како би Немур у онемогућила приступ, прихвата (иако не без оклевања) ноћни сусрет са Гизом и налаже да се спусти мали мост којим би се војвода домогао њене собе.

Због свега претходно наведеног, у нашој анализи простора разматраћемо појединачно сваки од четири наслова госпође Де Лафајет, како бисмо потом извели синтезу сличности и разлика и утврдили постоји ли „родна подела” простора у њеном делу. Анализу ћемо почети испитивањем значења простора у роману *Принцеза Де Клев*, чија јунакиња представља идеал простојне жене и повлачи се у потпуну изолованост од притворног дворјанског света, како бисмо потом подвукли сличности и разлике у повезаности простора и понашања јунакиња у осталим делима госпође Де Лафајет.

¹⁹⁷² „Même lorsqu’elle se déplace à la campagne, où elle se croit effectivement seule, la mal mariée ne peut pas éviter l’intervention de l’amant dans son cabinet personnel.” Исто.

¹⁹⁷³ „Mme de Tende avait trouvé dans les commencements le prince de Navarre si plein de respect, et elle s’était senti tant de vertu, qu’elle ne s’était défiée ni de lui, ni d’elle-même.” *La Comtesse de Tende*, стр. 79.

5.4.1. Принцеза Де Клев

Од двора ка Куломјеу: између јавног и приватног

Критичарке Барбара Вошински и Елен Шаф (Elen Schaf) приметиле су да је глас госпођице Де Шартр, то јест принцезе Де Клев одсутан из највећег дела романа: на почетку приповести, јунакиња је представљена као „савршен друштвени предмет, намењен искључиво посматрању, без икаквог сопственог живота”¹⁹⁷⁴, „чист украсни предмет сведен на ћутање”¹⁹⁷⁵. Између материнског дома и доласка на двор појављује се кратак, али значајан просторни интермецо: сусрет са будућим мужем код италијанског трговца, где госпођица Де Шартр бира накит који ће јој истаћи лепоту. Управо је ова синегдоха — именица *лепота*, то јест, у преводу Живојина Живојиновића, *лепотица* — употребљена да оквалификује принцезу при уласку у свет дворјана, како смо истакли у примерима 1, 2, 3 на страни 376 овога рада.

После дворских свечаности, принцеза најпре одлази у мајчину собу да је извести о свим збивањима. Међутим, захтев за потпуном транспарентношћу којој ју је мајка подучавала наилази на препреке у опасном свету двора који почива на војерству и привиду.¹⁹⁷⁶ Напетост романа проистиче, између осталог, из конфликта између бића које је скоро опседнуто искреношћу, којом изазива дивљење света („јер никада нико није показао тако велику и тако природну искреност”¹⁹⁷⁷), и друштвених узуса; према речима Мари-Пол Лејден (Marie-Paul Laden): „Повезујући врлину са спокојем и срећом, она [госпођа Де Шартр] затвара своју ћерку у ћорсокак, намећући јој модел понашања који је немогуће следити у свету у коме друштвено и политичко односе превагу над личним”¹⁹⁷⁸. По напуштању мајчинског дома, принцеза се налази заглављена у својеврсном унутрашњем „међупростору”, упињући се да сачува врлину усађену

¹⁹⁷⁴ Barbara Woshinski, *нав. дело*, стр. 108.

¹⁹⁷⁵ Ellen Schaf, *нав. дело*, стр. 32.

¹⁹⁷⁶ Џон Кембел и Жан Гарапон, између осталих, подвлаче значај лексичког поља *погледа* у „клаустрофобичном амбијенту двора” (John Campbell, *нав. дело*, 1979, стр. 197), „у затвореном простору где ничији поступци и кретање нису слободни” (Jean Garapon, *нав. дело*, стр. 52). Уп. и Драгана Коњевић, *нав. дело*, стр. 80: „Принцеза је увијек предмет, објекат Немуровог посматрања, али и посматрања других. Она се усљед тога, али и бјежећи од погледа и изазова, одлучује на финално и коначно измјештање из простора двора у простор манастира. Природа њених простора је затворена, понеки прозор допусти упорном посматрачу да провири у њен свијет, али то су простори за контемплацију, самоћу, скривање (соба, кућа на селу, одаје, замак, манастир).”

¹⁹⁷⁷ *Принцеза Де Клев*, стр. 26.

¹⁹⁷⁸ „Associant la vertu à la tranquillité et au bonheur, elle enferme sa fille dans une impasse puisqu’elle lui impose une conduite impossible à suivre dans le monde où le social et le politique l’emportent sur le personnel.” Marie-Paule Laden, *нав. чланак*, стр. 58.

васпитањем као врховну вредност у новој средини погодној притворности.¹⁹⁷⁹ Овај дворјански простор, према запажању Еве Пошвај, никада није описан у архитектонском смислу, већ је дефинисан људима који њиме пролазе.¹⁹⁸⁰ Непрестано подвргнута погледима, све свеснија сплетки које чине основу општења међу дворјанима, принцеза успева да размишља и преиспитује свет и себе једино у својим приватним одајама. Опасност да приватне појединости доспеју у јавни простор константно је надвијена над двором и достиже врхунац у епизоди изгубљеног писма коју Џоан Дежан, уз сцену признања које ће постати предмет гласина, наводи као речит пример губитка интимности.¹⁹⁸¹ Уз то, стид који мори принцезу пошто се сама са Немуром затворила у собу да по сећању реконструише писмо госпође Де Темин подстиче и убрзава њену одлуку да се повуче са двора јер „није више могла саму себе да препозна“¹⁹⁸². Осећајући се у непрестаној опасности да „посрне попут других жена“¹⁹⁸³, принцеза најпре жели да се повуче у летњу резиденцију у Куломјеу, уз мање-више погодан изговор потребе за ваздухом (недостатак ваздуха може се читати и као симбол гушења потребе за искреношћу бића на двору запрљаном лажима) и променом средине:

Треба да се отргнем из присуства г. Де Немуре; треба да одем на село, ма колико се чудно могло чинити моје путовање. А ако г. Де Клев буде упоран у томе да ме спречи или да сазна разлог за то, можда ћу му нанети бол, а и самој себи, да му тај разлог саопштим. [...] Кад се г. Де Клев вратио, она му рече да хоће да оде на село, да се осећа рђаво и да јој је потребна промена ваздуха.¹⁹⁸⁴

Замак у Куломјеу прво је прибежиште у којем принцеза покушава да нађе мир и заклон од вреве и притворности двора. Опозицију између ова два простора Мари-Одил Свицер представља као супротстављеност „изазова, страсти, сплетки, лицемерја и

¹⁹⁷⁹ Ослањајући се на Делезов концепт територије и линија које измичу, Франсоа-Ронан Дубоа запажа да „простор који запоседа принцеза Де Клев није ни матерински, ни дворјански простор, већ једна нова територија [...] сачињена од (проблематичног) споја прве две“ („le territoire qu’occupe la princesse de Clèves n’est ni le territoire maternel, ni le territoire courtisan, mais un territoire nouveau [...] fait de la conjonction [difficile] de ces deux territoires”). François-Ronan Dubois, нав. чланак, 2011, стр. 65.

¹⁹⁸⁰ Eva Rósfay, нав. чланак, стр. 103–104. Управо из овог разлога уз именицу *простор* најчешће користимо придев *дворјански*, а не *дворски*.

¹⁹⁸¹ Joan DeJean, нав. чланак, 1992, стр. 66.

¹⁹⁸² *Принцеза Де Клев*, стр. 106.

¹⁹⁸³ Парафраза речи које госпођа Де Шартр изговара на самртној постељи: „Кад би вас други разлочи сем врлине и дужности могли обавезали на оно што желим, рекла бих вам да, ако је нешто кадро помутити срећу којој се надам одлазећи са овог света, то би било кад бих видела да сте посрнули као друге жене.” *Исто*, стр. 46.

¹⁹⁸⁴ *Исто*, стр. 108.

покварености” двора и „склоништа од спољног света где би принцеза могла пронаћи спокој и душевни мир за којим трага”¹⁹⁸⁵. Жан-Мишел Делакомте такође истиче да је Куломје простор „ослобођен свих стега друштвеног живота” и да је повезан са „спонтаношћу тела растерећеног одеће и обавезе да се претвара, дакле свега што осигурава кохезију на двору — његових протоколарних законитости, вештачке раслојености по нивоима и степенима разметљивог понашања”¹⁹⁸⁶: госпођа Де Клев, сигурна да је сама, усуђује се да не носи „на глави и врату ништа сем косе која јој је била у нереду прикупљена”¹⁹⁸⁷. Међутим, да ли је овај простор заиста заштићен од присуства непозваница и да ли представља погодно прибежиште принцезе у потрази за спокојем?

Неоствариви спокој

Притиснута мужевљевим наваљивањем да се врати у Париз, принцеза признаје своју грешну страст. Важно је приметити да после признања принц Де Клев више страхује за углед и прикладност него што је забринут за стање своје жене, стога јој наређује да се врати у јавни простор:

Он стиже у Лувр и краљ га одведе у свој кабинет, па му рече да га је изабрао да прати госпођу у Шпанију, да мисли да нико не би боље од њега обавио тај задатак и да нико не би толико служио на част Француској као госпођа Де Клев. Г. Де Клев прими част тога избора као што је требало и виде чак у њему прилику која ће његову жену удаљити са двора а да се не учини да у њеном понашању има неке промене. Ипак је дан одласка био сувише далеко да би то путовање било лек за неприлику у којој се налазио. Он истога часа написа писмо госпођи Де Клев да би јој саопштио шта му је краљ рекао, и јави јој да неизоставно жели да се она врати у Париз. Она се врати, као што јој је наредио, и кад се угледаше, нађоше се обоје у великој жалости.¹⁹⁸⁸

¹⁹⁸⁵ „The two worlds, court and country, are clearly contrasted. The court means temptation, passions, intrigues, hypocrisy, corruption. The country, represented by the residence at Coulommiers, amidst a park and flower gardens, is a haven, protected from the outside world, where the princess could find repos, the peace of mind and heart she seeks.” Marie-Odile Sweetzer, нав. чланак, 1992, стр. 216. Како ће наставак приповести показати, избор кондиционала глагола *моћи* у тумачењу М-О. Свицер („a haven, protected from the outside world, where the princess *could* find repos, the peace of mind and heart she seeks”), сасвим је адекватан и најављује да ова могућност ипак неће бити остварена.

¹⁹⁸⁶ Jean-Michel Delacomptée, нав. чланак, стр. 120.

¹⁹⁸⁷ *Принцеза Де Клев*, стр. 150.

¹⁹⁸⁸ *Исто*, стр. 116–117.

Исто тако, после обзнањивања гласина о признању — још једног доказа неостваривог спокоја у дворјанском свету, у коме се гласине брзо шире — принц Де Клев надасве настоји сачувати привид складног брака тако што наговара жену да редовно посећује Лувр и понаша се уобичајено:

Он оде госпођи Де Клев и рече јој да није реч о томе да расправе између себе ко се огрешо о тајну, већ да покажу да је прича која је испричана измишљена бајка у којој она нема никаква удела; [...] јер, ако касније не буде показала никакву слабост, све ће се његове претпоставке лако срушити и да, нарочито, треба да иде у Лувр и на дворске забаве као и обично.¹⁹⁸⁹

Принцеза је, дакле, читаво време приморана да се повинује наметнутим правилима понашања без веће могућности да искаже своје жеље и страхове: „Госпођа Де Клев се није усудила да не дође, ма колико да је то желела, из бојазни да не наљути свог мужа, који јој је наложио да неизоставно дође.”¹⁹⁹⁰ Она успева да се удаљи са двора једино под изговором болести (којем ју је мајка подучила када је намерила да изостане са бала код маршала Де Сент-Андреа¹⁹⁹¹):

Како је било много света, она се саплете о сукњу и посрну, па се послужи тим изговором да оде оданде где више није имала снаге да остане, и, претварајући се да не може више да стоји, отиде кући.¹⁹⁹²

Госпођа Де Клев, знајући да је и она обавезна да буде тамо, да ће тамо видети г. Де Немура, да неће моћи сакрити од свог мужа збуњеност коју у њој изазивају ти сусрети, а знајући исто тако да већ и сама његова појава оправдава војводу у њеним очима и ништи све њене одлуке, реши се да се начини болесна. Двор је био сувише заузет да би обратио пажњу на њено понашање и да би прозрео да ли је њена болест истинита или лажна.¹⁹⁹³

¹⁹⁸⁹ Исто, стр. 129.

¹⁹⁹⁰ Исто, стр. 121.

¹⁹⁹¹ „Госпођа Де Шартр је неко време побијала мишљење своје кћери, сматрајући да је оно необично; али, видећи да се устврдоглавила, сложила се и рекла јој да треба, дакле, да се начини болесном да би имала изговор што неће ићи, јер разлози који је у томе спречавају не би били усвојени, и да чак треба спречити да се они и не наслуте.” Исто, стр. 41.

¹⁹⁹² Исто, стр. 126.

¹⁹⁹³ Исто, стр. 135–136.

Принцеза избегава и одлазак у Ремс поводом краљевог крунисања позивајући се на исти изговор: „Чим се почело говорити о том путовању, госпођа Де Клев, која је још била код куће претварајући се да је болесна, замоли свога мужа да јој допусти да не прати двор, већ да оде у Куломје на промену ваздуха ради свога здравља”.¹⁹⁹⁴ Међутим, Куломје неће задуго представљати спокојно прибежиште, будући да Немур одлази да посети сестру, госпођу Де Меркер, која живи у близини, и користи ситуацију не би ли се приближио принцези коју, према речима Елен Шаф, „мучи својом неуморном хајком, често надгледајући и заузимајући њен простор и приватност”¹⁹⁹⁵. Он успева и да продре у најприватнији принцезин простор — у летњиковац у којем се она, ослобођена прекомерне одеће, осећа растеређено у осами. Немуров воајеризам је неколико пута истакнут: најпре приликом принцезиног признања мужу које прислушкује, затим, нарочито, када, у сцени као из бајке¹⁹⁹⁶, прескаче бедеме замка и дошуњава се до летњиковца где посматра принцезу како се одаје, по мишљењу Франсоа-Ронана Дибоа, „парамастурбацијском сањарењу”¹⁹⁹⁷. Дибоа подвлачи да ова сцена најилустративније слика јаз између приватних жеља и јавног понашања принцезе: „[О]ва сложена сцена, еротска срж иначе углавном хладног романа, [...] наговештава патњу спутаног постојања и истиче предаторску наметљивост војводе Де Немура”¹⁹⁹⁸. Сцена, у којој преовладава изотопија погледа, описана је из војводине перспективе, и илуструје раскорак између стварности и маште, истине и привида, сликајући принцезу како посматра војводин портрет, „идеалну верзију вољеног” уместо „стварног мушкарца који јој управо нарушава емоционалну и физичку приватност”, подвлачи Харијет Стон¹⁹⁹⁹. Одавши непажњом знак присуства, војвода приморава принцезу да се сместа повуче из интимног у јавни простор у коме су њене слушкиње. Од овог круцијалног тренутка простор око принцезе почиње да се све више сужава, будући да она предузима све могуће мере како би избегла „да се изложи његовом покушају да је још једном види”²⁰⁰⁰:

¹⁹⁹⁴ *Принцеза Де Клев*, стр. 142–143.

¹⁹⁹⁵ E. Schaf, нав. дело, стр. 21.

¹⁹⁹⁶ Сличност замка и догађаја који се око њега одвијају са типичним кадром бајке уочила је Беатрис Дидије у нав. дело, стр. 81–83.

¹⁹⁹⁷ François-Ronan Dubois, нав. чланак, 2013, стр. 132.

¹⁹⁹⁸ „[C]ette scène complexe, cœur érotique d’un roman par ailleurs souvent glacial [...] suggère la souffrance d’une existence contrainte et souligne l’insistance prédatrice du duc de Nemours.” Исто. Дибоа ову сцену подвлачи и као најочитији противаргумент феминистичким тумачењима према којима принцеза слави освајање сопствене аутономије изван мушког и дворјанског света уређеног према Закону Оца — супротно овим читањима, Дибоа сматра да принцеза лишавањем жеље само подупире традиционалну матрицу друштва коме припада.

¹⁹⁹⁹ Harriet Stone, нав. чланак, стр. 53.

²⁰⁰⁰ *Принцеза Де Клев*, стр. 153.

затвара врата и остаје у својој соби, а војвода се повлачи у готово преромантичарски предео испод жалосних врба, где ће јадиковати над својом патњом. Током треће ноћне посете, Немур ће затећи потпуно затворена врата и прозоре као знаке потпуног одбијања. Иако се опсервација Еве Пошвај — „чини се да принцеза постаје *све јача*” — може одржати уколико се прате све израженији поступци принцезе у односу на војводу, који је изгубио читаву „спацијалну моћ” приступа²⁰⁰¹ и који током четврте посете „изгледа болесно и очајно”²⁰⁰², не треба изгубити из вида да је *страх* основно полазиште принцезине „агенности”, то јест способности делања и „снаге”. Управо ће реч *force* касније бити употребљена, по мужевљевој смрти, како би се нагласило не освајање независности и појачана агенност јунакиње, већ пре чињеница да се принцеза повлачењем штити саме себе и искушења које би јој сусрет са Немуром могао донети, одузимајући јој снагу одолевања: „Она помисли да јој само одсутност и удаљеност могу дати нешто *снаге*; налазила је да јој је она потребна, не само зато да остане при решености да се не обавеже него и зато да се одбрани од могућности да се виђа са г. Де Немуром”.²⁰⁰³

Спокој у „сопственом” простору? Коначно повлачење из света

По болести принца Де Клева, приповест као се повинује својеврсној просторној симетрији: као што је бдела над мајчиним креветом и избегавала сусрет са Немуром, принцеза сада, у опасности да сретне војводу јер се двор на извесно време смешта у Блоа, остаје све време поред болесног, одлазећег мужа. Као удовица, повлачи се у мали стан у Паризу и одаје „тужном спокоју”. Пошто је напустила двор, а пре коначног повлачења, принцеза пролази кроз сличан просторни „интермецо” као са почетка приповести, кроз радњу трговца свилом. Затворена врата просторије од које трговац нема кључ скривају Немурово присуство²⁰⁰⁴. У „овом месту размене, које није ни двор ни феудални посед”,

²⁰⁰¹ За схематски приказ слабљења војводине „спацијалне моћи” у Куломјеу в. Eva Rósfay, нав. чланак, стр. 107.

²⁰⁰² „[A]fter his first trip to the pavilion, the duke suffers a progressive loss of spatial power in Coulommiers, for he has less and less access to the pavilion and to Mme de Clèves. The princess, on the contrary, *seems to grow stronger*; she devises increasingly effective defense strategies against the duke’s incursions. By the end of the fourth visit to Coulommiers, M. de Nemours has become a different person. He looks ill and desperate.” Исто, стр. 108. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁰³ *Принцеза Де Клев*, стр. 177.

²⁰⁰⁴ Као што је Немурово пробијање кроз шуму и прескакање бедема у Куломјеу наликовало на слику из бајке, Жан-Пјер Монтије овде примећује да извесна „аура бајке” обавија „затворену просторију од које је принцеза тражила кључ, као да је вођена некаквом вишим предосећањем које ће јој показати да њена судбина зависи од онога што се налази иза врата” („une atmosphère de conte nimbe le mystère de la chambre

њена судбина би се могла променити, примећује Жан-Пјер Монтије: „Код Италијана је још увек била госпођица Де Шартр. Код трговца свилом је удовица, слободна, припада самој себи”²⁰⁰⁵. Затим, као што се војвода пробијао кроз шуму како би шпијунирао принцезу, принцеза сада пролази кроз шумарак (мањи и проходнији од шуме коју је Немур пролазио док је принцеза била удата, шумарак је метафора која наговештава да су спољашње препреке остваривању љубави умногоме отклоњене) ван бедема града и наилази, у најскровитијем кутку, на „неку врсту сенице отворене са свих страна”²⁰⁰⁶ и на војводу, занетог мислима. Он се повлачи не приметивши је, док она остаје са чежњом на месту где се војвода налазио (слично жалосним врбама под којима је Немур чежњиво сањарио и јецао у Куломјеу). У овом врту Монтије види изванредан пример „несвесног текста”:

Врт истовремено представља колико саму љубав, толико и првобитну забрану, спокој коме она тежи и насладу коју се више не усуђује да очекује. Из ових шума и алеја — чије завијутке синтакса умешно прати — помаља се фигура лавиринта, драгоцен књижевна и иконографска тема, обогаћена димензијом метафоре несвесног госпође Де Клев, коју ова шетња одводи у саму дубину њеног бића, где проналази... војводу Де Немура, изложеног као у каквом реликвијару.²⁰⁰⁷

Не можемо се сложити са ставом појединих критичара, попут Елен Шаф или Миао Ли, да од ове сцене почиње да се развија принцезин глас и агенсност и да се она ослобађа Немурове наметљивости: „Њен нови, громки глас је узнемирује, али она схвата да ће одбијањем Немура пронаћи спокој и очувати сопствени глас”²⁰⁰⁸; „Док енергија и снага

close dont elle demande la clé, comme guidée par une intuition supérieure qui lui dirait que son sort dépend de ce qui se trouve derrière cette porte”). Jean-Pierre Montier, « Arrêt sur image dans *La Princesse de Clèves* », *Littérature*, n° 119, 2000, стр. 17.

²⁰⁰⁵ „[C]hez l’italien, elle était encore Mlle de Chartres. Chez l’artisan en soieries, elle est veuve, libre, elle s’appartient.” Исто, стр. 15.

²⁰⁰⁶ *Принцеза Де Клев*, стр. 164. Летњиковац у Куломјеу, у ком војвода затиче и препада принцезу, такође је двоструко отворен, и једна од просторија, у којој се Немур скрива, гледа на двориште са цвећем: в. Исто, стр. 109.

²⁰⁰⁷ „Le jardin représente tant l’amour même que l’interdit originel, le repos auquel elle aspire, ou les délices qu’elle n’ose plus espérer. De ses bois et ses allées — dont la syntaxe suit complaisamment les lacis — surgit irrésistiblement la figure du labyrinthe, thème littéraire et iconographique précieux, mais ici enrichi, en ce qu’il devient la métaphore de l’inconscient de Mme de Clèves, dont la promenade la mène au plus profond d’elle-même ; pour y trouver quoi ? le duc de Nemours, exposé comme dans un reliquaire.” Jean-Pierre Montier, нав. чланак, стр. 18.

²⁰⁰⁸ „Sa nouvelle voix, forte, la rend perplexe, mais elle se rend compte qu’en refusant Nemours elle trouvera du repos et maintiendra sa voix.” Ellen Schaf, нав. дело, стр. 29–30.

воље госпође Де Клев расту, Немур постаје све слабији и губи моћ делања²⁰⁰⁹. Погледајмо најпре тренутак у ком наратор(ка) улази у свест принцезе:

Војвода јој се појави у мислима, достојан љубави више него ма ко на свету. [...] Није више било дужности, није било врлине које би се супротстављале њеним осећањима; све су препреке биле уклоњене, а од свега ранијег остала је само страст г. Де Немуре према њој и њена према њему.²⁰¹⁰

Акумулиране негације у горенаведеним редовима указују на изазов пред отклоњеним препрекама, те би текст морао претрпети насиље читавања и редукације како би се могао извести закључак да принцеза доноси чврсту и непозиву одлуку да одбије Немуре. Иако се принцеза враћа кући „убеђена да треба да избегава виђење с тим човеком²⁰¹¹, наратор(ка) одмах подвлачи да је њено срце „остало привржено г. Де Немуре са жестином која ју је доводила у стање достојно сажаљења и које јој више није остављало нимало спокојства; провела је једну од најтежих ноћи које је икада провела²⁰¹². Затим, принцеза је поново против своје воље понета да наредног јутра, чим се пробуди, погледа кроз прозор, одакле ће угледати Немуре, „уоквиреног прозором, симетрично портрету који он беше присвојио с почетка ове авантуре”, истиче Жан-Пјер Монтије²⁰¹³. К. А. Џенсен закључује да „више од пролазног сексуалног задовољства, принцеза жели трајну добробит за своје ја и живот којим би она могла да управља²⁰¹⁴. Иако се са главном осом претходног закључка слажемо — принцеза недвојбено током читаве приповести покушава успоставити контролу над догађајима — не можемо да не поставимо питање шта подразумева јунакињино *сopствено ја*, ако узмемо у обзир да у њеним мислима непрестано одјекују гласови умируће мајке и мужа, који су заувек утиснути у њеном памћењу и не престају да управљају њеним одлукама и поступцима, супротно ономе што би представљало *њену срећу*, како сазнајемо из следеће ауторијалне упадице са интересном тачком гледишта:

²⁰⁰⁹ „[T]andis que Mme de Clèves grandit en énergie et en volonté, Monsieur de Nemours devient de plus en plus faible et perd de son agentivité.” Miao Li, нав. чланак, стр. 57.

²⁰¹⁰ *Принцеза Де Клев*, стр. 164–165.

²⁰¹¹ *Исто*, стр. 165.

²⁰¹² *Исто*.

²⁰¹³ Jean-Pierre Montier, нав. чланак, стр. 20.

²⁰¹⁴ Katherine Anne Jensen, нав. чланак, 1998, стр. 74–75.

[...] али када су је те мисли сасвим обузеле и кад се сетила и тога да је тог истог човека, за кога је већ помислила да би се могла удати, волела за живота свога мужа и да је он био узрок његове смрти, да јој је њен муж умирући посведочио своју бојазан да би се она могла удати за њега, њена строга врлина била је тако увређена том помисли да је нашла да не би био много мањи злочин кад би се удала за г. Де Немур него што је злочин био то што га је волела за живота свога мужа. *Она се препусти тим размишљањима, тако супротним њеној срећи.*²⁰¹⁵

Иако војвода јесте „приморан” да ћутке слуша дугу принцезину последњу тираду, што би се могло тумачити као његова „смањена моћ делања”²⁰¹⁶, ништа мање не стоји да је принцезина одлука донета особито из страха. Подучена лекцијама и искуством „шта све могу учинити околности и против најмудријих одлука”²⁰¹⁷, она одбија да се изложи приликама које би је довеле у искушење и упиње се непрестаним понављањима и подсећањима на дужност не би ли остала неумољива у својој одлуци, а тек ће близина смрти ублажити јачину страсти: „[У]видела је ипак да г. Де Немур није ишчезао из њеног срца; али је, да би се одбранила од њега, призвала у помоћ све разлоге због којих је веровала да никако не треба да се уда за њега. У њој се разви велика борба. Најзад она надвлада остатке те страсти, која је већ била ослабљена осећањима изазваним болешћу”²⁰¹⁸. Принцеза такође одбија да настави преписку са видамом, присећајући се ужасних последица изгубљеног писма госпође Де Темин на двору.²⁰¹⁹

²⁰¹⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 165. Курзив Ж. Ј.

²⁰¹⁶ У постојећој критичкој литератури нисмо приметили да је ико запазио како тирада принцезе Де Клев не представља неку врсту унапред припремљеног беспоговорног монолога, као и да принцеза, изненађена Немуровим присуством код видама Де Шартра, најпре заузима хладан став и покушава отићи, а тек потом „попушта” и пристаје да разговара са војводом. Уп. стр. 167–168: „— Хоћете ли, госпођо, опростити г. Де Шартру — рече јој он — што ми је пружио прилику да вас видим и да разговарам с вама, а што сте ми увек тако немилосрдно одрицали?

— Не треба да му опростим — одговори она — што је заборавио у каквом се положају налазим и чему излаже мој добар глас.

Изговоривши те речи, она хтеде да оде; а г. Де Немур, задржавајући је, одговори:

— Не плашите се ничега, госпођо, нико не зна да сам овде и не треба да се бојимо никакве непријатности. [...]

Госпођа Де Клев први пут попусти својој наклоности према г. Де Немуру, и, гледајући га очима пуним блакости и чари, каза: [...]

— А чему се надате од предусретљивости за коју ме молите? Покајаћете се можда што сте је измолили, а ја ћу се свакако покајати што сам је указала. Ви заслужујете срећнију судбину од оне коју сте досада имали и од оне коју бисте могли имати убудуће, сем ако је другде не потражите!”

²⁰¹⁷ *Исто*, стр. 179.

²⁰¹⁸ *Исто*, стр. 178.

²⁰¹⁹ „Али госпођа Де Клев, не желећи да се одрекне начела која је себи наметнула и бојећи се незгода које се могу догодити због писама, поручи видаму да више неће примати његова писма ако јој и даље буде говорио о г. Де Немуру, и то му је поручила тако одлучно да га је сам војвода замолио да га више не помиње.” *Исто*, стр. 177.

Шабана обликује узорна пристојна жена са свим друштвеним и породичним врлинама”²⁰²⁴. За разлику од принцезе Де Клев, која се сматра заштићеном од погледа света, нарочито Немуре, међу бедемима у Куломјеу, кнегиња Де Монпансије, окружена својим женама, пратећи мужа у лов, обрела се на отвореном простору — у барци на језеру, где су је спазили војводе Де Гиз и Д’Анжу. Игром случаја — слично сцени из романа *Принцеза Де Клев* у којој је Немур први пут случајно одлутао до летњиковца у Куломјеу — пут је навео војводе из Лоша, где су остали да координирају трупе, до кнегиње на језеру. Супротно принцези Де Клев која бежи од мушкарца према коме гаји наклоност, кнегиња Де Монпансије својевољно позива двојицу војвода у госте у своју кућу у Шампињију, где ће војвода Д’Анжу бити очаран њеном лепотом и држесношћу, а у војводи Де Гизу ће се пробудити некадашња страст.

Како мир не траје дуго, кнез Де Монпансије налаже да се кнегиња врати у Париз да не би била у близини попришта борби, јер хугеноти опседају Поатје. Премештање рата из околине Париза у околину Шампињија кореспондира са приближавањем војводе Де Гиза кнегињи после три године, колико се по њеном венчању нису видели. У Паризу ће кнегиња Де Монпансије имати многобројне прилике да сретне Гиза, што на двору, што код његове сестре која се удала за њеног свекра. У једном од сусрета на двору, Гиз користи прилику када се краљица повукла у радне одаје да, оставши насамо са кнегињом, изјави како се његова љубав према њој није угасила. Како их је кнез Де Монпансије изненадио и забранио супрузи да се обраћа Гизу, она се утучена повлачи у своје одаје. За разлику од развијених сцена унутарњих превирања принцезе Де Клев, у овој новели не постоје разрађени сололиквији којима се понире у свест ликова — етичка премишљања и душевни потреси јунакиње понекад су наговештени кратким нараторским коментарима. После ове сцене сусрета и Гизове изјаве љубави, наратор(ка) не пружа никакав коментар о кнегињином стању духа и мислима у осами; радња се не успорава, већ се хитро прелази на сцену поновног сусрета, који се одвија сутрадан, како би се истакло поновно распламсавање страсти:

Веома утучена, она се повуче у своје одаје, силно обузета догађајима који су се одиграли тога дана. Сутрадан је код краљице поново сусрела војводу Де Гиза; он је не ослови, него се задовољи тиме да изиђе непосредно после ње, како би јој ставио до знања да нема шта

²⁰²⁴ „Au début de *La Princesse de Montpensier*, le château de Champigny, c’est le lieu où, à l’aide du chevalier de Chabannes, se crée l’honnête femme modèle ayant toutes les qualités domestiques et sociales.” Ellen Chapco, нав. чланак.

да тражи онде где ње нема. Није било ниједног дана без хиљаду скривених љубавних знакова с војводине стране, без покушаја да о томе говори са њом, осим када би га неко могао видети. Како је била потпуно сигурна у ту љубав, упркос свим одлукама које беше донела у Шампињију, она поче у дубини душе да осећа делић негдашње страсти.²⁰²⁵

После једног од наредних сусрета, пошто је Гиз буде разуверио у погледу наводне љубави коју осећа према Маргерити Валоа и пошто буду провели „пријатан разговор” током којег се „њихова срца [...] лако нађоше на путу који им не беше непознат”²⁰²⁶, кнегиња осећа стид пред прељубом и слуги недаће којима би била изложена след мужевљеве љубоморе — наратор(ка) овај пут кратко описује јунакињину моралну дилему, али, као и у претходној сцени, радња се одмах убрзава и кратка реченица којом наратор(ка) истиче раскорак између кнегињиних одлука донесених у осами и „слабости” пред Гизом наговештава како се страст храни погледом и господари човековом вољом:

Окончаше овај пријатан разговор после кога се у војводиној души задржа искра радости. Ни кнегиња се није мало обрадовала сазнању да је он истински воли²⁰²⁷. *Али, кад се нађе у својој соби, на шта све није помишљала од стида што је тако лако попустила пред извињењима војводе Де Гиза, мислећи на неприлике у којима ће се наћи упуштајући се у нешто на шта је гледала са згражањем, као и на ужасне невоље које би јој могла приредити мужевљева љубомора! Овакве мисли наведоше је на нове одлуке; међутим, и оне се расприташе већ сутрадан, при првом виђењу са војводом Де Гизом.*²⁰²⁸

Што се премештања из јавног у приватни простор код осталих ликова тиче, у овој новели војвода Д’Анжу користи изговор да се не осећа добро како би се повукао са дворске свечаности да би се у осами својих просторија „предао размишљању о својој несрећи.”²⁰²⁹ И гроф Де Шабан, скрхан болом, у ноћи сусрета двоје љубавника повлачи се у мали ходник „ројећи по глави најцрње мисли које су се икад јавиле у некој

²⁰²⁵ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 181.

²⁰²⁶ *Исто*, стр. 183.

²⁰²⁷ У овој реченици делимично смо изменили превод Оливере Милићевић, којој је промакла литота („Кнегиња се нимало не обрадова сазнању да је он истински воли”); уп. изворни текст: „Ils finirent enfin cette conversation, qui laissa une sensible joie dans l’esprit du duc de Guise. *La princesse n’en eut pas une petite de connaître qu’il l’aimait véritablement, mais, quand elle fut dans son cabinet, quelles réflexions ne fit-elle point sur la honte de s’être laissée fléchir si aisément aux excuses du duc de Guise*” (*La Princesse de Montpensier*, стр. 40). Курзив Ж. Ј.

²⁰²⁸ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 183. Уп. са *La Comtesse de Tende*, стр. 67–68: „La honte et les malheurs d’une galanterie se présentèrent à son esprit, elle vit l’abîme où elle se précipitait et elle résolut de l’éviter. Elle tint mal ses résolutions.”

²⁰²⁹ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 185.

заљубљеној души”²⁰³⁰. Пометеност, препуштање туговању, или доношење морално прихватљивих одлука у осами приватних просторија стоји у опозицији са привидом и претварањем на скуповима на двору који је описан као „место предодређено за весеље”.²⁰³¹ Међутим, Гизова истинска радост на венчању Маргерите Валоа будном оку љубоморног кнеза Де Монпансијеа потврђује слутње и овај разјарено наређује жени да се повуче у приватни простор — кућу у Шампињију. Пре него што ће то учинити, кнегиња изналази начин да се насамо опрости од Гиза, кога ће после неког времена обузети жеља да је види. Наратор(ка) предочава кнегињино премишљање у вези са примањем ноћне посете вољеног мушкарца у приватним одајама, као и непријатност коју осећа оставши насамо са њим, због чега моли Шабана да уђе у њену собу:

У први мах јој дође да позове грофа Де Шабана и забрани му да доведе војводу Де Гиза, али не имаде толико снаге; онда помисли да га не мора звати натраг, већ да је довољно да не наложи да се спусти мали мост. Поверова да ће у тој одлуци истрајати. Кад се приближи договорени час, она више не беше у стању да одоли жељи да види вољеног човека, кога је држала за себи равна, и једној од својих жена наложи шта јој све ваља чинити како би војвода Де Гиз продро до њених соба.²⁰³²

У тренутку када се [Монпансије] приближавао малом ходнику у коме се налазио гроф Де Шабан, кнегиња Де Монпансије, осећајући извесну постиђеност што се наша сама са војводом Де Гизом, стаде усрдно молити грофа да уђе у њену собу.²⁰³³

За разлику од принцезе Де Клев која бежи од Немура како не би „посрнула”, то јест како би сачувала углед за мужевљевог живота, а после његове смрти избегла искушење да сусретима са вољеним преиначи донесену одлуку о повлачењу из света, кнегиња Де Монпансије приказана је у наведеном пасусу као слаба жена која је „посрнула” у прељубу пустивши вољеног мушкарца у сопствене одаје. Овај догађај проузроковаће трагичан расплет, будући да кнез Де Монпансије реагује на шум који је чуо и затиче Шабана у соби кнегиње, која ће доживети јак душевни потрес и бити кажњена смрћу.

²⁰³⁰ Исто, стр. 190.

²⁰³¹ Исто, стр. 185.

²⁰³² Исто, стр. 189. Превод прве реченице из цитата делимично смо изменили.

²⁰³³ Исто, стр. 190.

5.4.3. *Грофица Де Танд*

И у новели *Грофица Де Танд* уочљиво је пробијање „искушења” и „греха” из јавног у приватни простор. То је истовремено и простор чија трансгресија од стране вољеног мушкарца/љубавника носи тешке етичке импликације. Истога дана када се венчање принцезе од Нешатела и витеза од Наваре одржава тајно на двору је приређена и једна јавна свечаност. Грофица Де Танд, чији муж одлази на свечаност, шаље своју свиту а сама се, опхрвана болом, затвара у своје одаје, препуштајући се „свим најсвирепијим осећањима која изазивају кајање, љубав и љубомора”²⁰³⁴. У том тренутку витез од Наваре, „дотеран и дражеснији изнад свега што је икада видела”, уз помоћ свог некадашњег слуге који је сада коњушар код грофице Де Танд, ненајављен улази кроз скривена врата у њене одаје, на шта грофица жестоко реагује узвимама, преплашена за свој добар глас: „Витеже, повика, куда ћете, шта тражите? Да ли сте сишли са ума? Шта се дешава са Вашим венчањем, и мислите ли на мој углед?”²⁰³⁵

Други пут се принц од Наваре, ожењен принцем од Нешатела, ненајављено ушуњава у одаје грофице Де Танд, обузет силном и неутаживом жељом да је види²⁰³⁶, слично Гизу који не може издржати да не види кнегињу Де Монпансије те умољава Шабана да му помогне да уговори сусрет са њом. Коњушар обавештава грофицу Де Танд да се њен вољени мушкарац налази у њеним одајама. За разлику од принцезе Де Клев, која бежи од војводе Де Немуре сваки пут када назре да овај тражи прилику да је види насамо и све више се повлачи у затворен приватни простор који Немуру постаје све недоступнији, грофица Де Танд, попут кнегиње Де Монпансије, пристаје на сусрет са љубавником под изговором да одлази да се одмори и заповеда својим слушкињама да затворе сва врата. Сцени сусрета претходи кратак коментар наратора/ке у виду максиме којом подвлачи да је разум слаб пред страшћу: „Човек се лако препушта ономе што му се допада.”²⁰³⁷

²⁰³⁴ „La comtesse de Tende était prête à expirer de douleur. Le même jour qui fut pris pour le mariage, il y avait une cérémonie publique ; son mari y assista. Elle y envoya toutes ses femmes ; elle fit dire qu'on ne la voyait pas et s'enferma, dans son cabinet, couchée sur un lit de repos et abandonnée à tout ce que les remords, l'amour et la jalousie peuvent faire sentir de plus cruel.” *La Comtesse de Tende*, стр. 69.

²⁰³⁵ „Comme elle était dans cet état, elle entendit ouvrir une porte dérobée de son cabinet et vit paraître le chevalier de Navarre, paré et d'une grâce au-dessus de ce qu'elle ne l'avait jamais vu : Chevalier, où allez-vous ? s'écria-t-elle, que cherchez-vous ? Avez-vous perdu la raison ? Qu'est devenu votre mariage, et songez-vous à ma réputation ?” *Исто*, стр. 69.

²⁰³⁶ „Que je vous aime, madame, que je vous adore, que je ne sais vivre avec Mme de Navarre. Le désir de vous voir s'est saisi de moi ce matin avec une telle violence que je n'ai pu y résister. Je suis venu ici au hasard de tout ce qui pourrait en arriver et sans espérer même de vous entretenir.” *Исто*, стр. 74.

²⁰³⁷ „L'on cède aisément à ce qui plaît.” *Исто*, стр. 74.

Приватне одаје представљају и прибежиште од притворности и друштвене маскарале, простор у коме долазе до изражаја истинска осећања и мисли ликова. Принцеза од Нешатела се на ручку приређеном дан после венчања искрада са грофицом Де Танд у своју собу, како би се пожалила пријатељици да је њен муж некој другој жени писао љубавно писмо.²⁰³⁸ Прибежиште од јавног простора двора где је окружена будним погледима света грофица Де Танд пронаћи ће на поседу удаљеном тридесет миља од Париза. Супротно принцези Де Клев која бежи од Немуре у Куломје, а потом у манастир, престрашена помишљу да би њена врлина могла „посрнути”, или од кнегиње Де Монпансије коју је муж склонио у Шампињи током рата или послао кући током венчања будуће краљице Марго, грофица Де Танд самоиницијативно одлучује да се повуче како не би била константно приморана да на двору скрива своју тугу и забринутост због принчевог одласка у рат: „Грофица Де Танд постаде тужна због његовог одсуства и уплашена због опасности којима ће бити изложен, те одлучи да се не савладава прикривајући бол, већ да проведе лето на имању које је имала на тридесет миља од Париза.”²⁰³⁹ Уз то, док у роману *Принцеза Де Клев* читалац константно прати јунакињина унутарња превирања и дилеме којима је обузета у осами приватних одаја, код грофице Де Танд се спознаја о греху прељубе и нарушавању породичног угледа јавља тек на крају приповести, када, болесна, у самоћи своје собе спознаје да је „стид најсилнија од свих страсти.”

5.4.4. *Заида*

У роману *Заида* иницијална ситуација разликује се од остатка фикционалног опуса госпође Де Лафајет по томе што главни мушки лик, Консалво, напушта двор, решен да се потпуно повуче из света на неко усамљено грчко острво, да би га крај приповести затекла поново на двору, са вољеном женом, будућом супругом Заидом. На почетку приповести, на путу, у Тарагони, Консалво наилази на другог усамљеника, Алфонса, кога су недаће навеле „да потражи какво прибежиште у ком би несметано

²⁰³⁸ „Удала сам се из страсти; пристала сам на неравноправан брак, који нико не одобрава и који ми унижава углед, а мушкарац коме сам све друго претпоставила воли другу жену!” („J’ai épousé un homme par passion ; j’ai fait un mariage inégal, désapprouvé, qui m’abaisse, et celui que j’ai préféré à tout en aime une autre !”) *Исто*, стр. 72.

²⁰³⁹ „La comtesse de Tende commença à sentir les douleurs de son absence et la crainte des périls où il serait exposé, elle résolut de se dérober à la contrainte de cacher son affliction et prit le parti d’aller passer la belle saison dans une terre qu’elle avait à trente lieues de Paris.” *Исто*, стр. 78.

могао жалити за оним што је изгубио”²⁰⁴⁰. Повлачења у осаму ових мушких ликова (као и, на пример, Консалвоовог оца Нуњеза Фернанда, који је уклоњен са двора после тешког пораза у бици против Мавара) другачије су мотивисана у односу на „женско” повлачење из света попут оног коме прибегава принцеза Де Клев, и коме ће, у роману *Заида*, прибећи неколико женских ликова: Белазира, Елсибери и Забелек, као и мајке Заиде и Фелиме, Аласинта и Беленија, које се, после петогодишњег одсуства мужева, са младим ћеркама повлаче у замак крај мора где воде живот „у складу са својом тугом”²⁰⁴¹. Белазира доноси одлуку сличну одлуци јунакиње романа *Принцеза Де Клев* — повлачи се у манастир, разочарана Алфонсовом безумном љубомором (покушавајући да се одвоји од њега и пре коначне одлуке о повлачењу у манастир, Белазира, попут принцезе Де Клев, све време држи прозоре затворене, знајући да Алфонсо проводи ноћи под њима покушавајући да је види²⁰⁴²), и, обешчашћена после убиства дон Манрикеа под њеним прозорима, бежи у једино место у коме би могла сачувати добар глас, што сазнајемо на основу писма које упућује Алфонсу. Поред бриге за углед, Белазира, слично принцези Де Клев, настоји побећи од несавладиве наклоности према вољеном мушкарцу. На основу њеног писма Алфонсу, као и потоње Алфонсове реакције, може се извести закључак да живот у манастиру, који воде строге француске редовнице, не представља прилику за проналажење спокоја који би представљао позитивно схваћен унутрашњи мир и испуњеност, већ је пре виђен као бег у умртвљеност чула и одустајање од живота међу људима који би наговестио могућност среће:

Због нашег растанка свет ми је тако неподношљив, да ми живот у њему више не би више донео никакво задовољство; последњи несрећан случај толико штети мом угледу да не бих више могла часно живети уколико останем. Повући ћу се на место где ме неће прогонити срам од разних осуда света. Ваше осуде узрок су свих мојих јада, али се нисам могла одлучити да одем а да Вам не кажем збогом и не признам Вам да Вас и даље волим, ма како неразумни били. Приврженост коју сам гајила према Вама и сећање на Вашу љубав жртвоваћу Богу посвећујући се служењу њему. Строг живот у који сам се упутила изгледаће ми пријатно — ништа није непријатно спрам бола када се одвајам

²⁰⁴⁰ „Il lui dit qu’il était du royaume de Navarre, qu’il s’appelait Alphonse Ximénès et que ses malheurs l’avaient obligé de chercher une retraite où il pût en liberté regretter ce qu’il avait perdu.” *Zayde*, стр. 41.

²⁰⁴¹ „Lorsque nous commençâmes à sortir de l’enfance, Alasinthe et Bélénie se retirèrent dans un château sur le bord de la mer ; elles y faisaient une vie conforme à leur tristesse ;” *Исто*, стр. 165.

²⁰⁴² *Исто*, стр. 125: „Je cherchais tous les moyens de la voir, elle m’évitait avec tant de soin et faisait une vie si retirée qu’il m’était absolument impossible. Toute ma consolation était d’aller passer la nuit sous ses fenêtres, je n’avais pas même le plaisir de les voir ouvertes. Je crus un jour de les avoir entendu ouvrir dans le temps que je m’en étais allé ;”

од особе која нас воли и коју волимо више од свега. Признаћу Вам још и да ме једино оваква одлука може заштитити од наклоности према Вама: откада смо се растали, сваки пут када бисте дошли овде где сте посејали толико нереда била сам спремна да Вам се обратим и кажем Вам да не могу живети без Вас. Нисам чак сигурна ни да Вам то не бих рекла оне вечери када сте напали дон Манрикеа и показали ми поново сумње које су нам донеле толико несреће. Збогом, Алфонсо, сетите ме се понекад и пожелите ми, зарад мог спокојства, да се ја никада не сетим Вас.

Мојим јадима само је још недостајало сазнање да ме Белазира и даље воли, да би ми се можда вратила да нисам починио последњу лудост, и да је исти несрећни случај којим сам убио свог најдражег пријатеља удесио да изгубим вољену жену и приморао је да изабере да буде несрећна до краја живота.²⁰⁴³

Вери се окрећу и Забелек и Елсибери, која, разочарана Аламировом преваром, прелази у хришћанство и, не обавестивши родитеље, са Забелек одлази у манастир у њеној родној Грчкој, где ће живети „далеко од икаквог додира са мушкарцима”, „у дубоком заборавау земаљских веза”.²⁰⁴⁴

Док потрага за спокојем принцезе Де Клев и Белазире подразумева бежање од страсти, коју схватају као злочин, кршење дужности или увреду успомене на мужа, као и сигуран пут у несрећу, Консалвова потрага за спокојем резултат је разочараности у људе, првенствено у најближе пријатеље, дон Рамира и дон Гарсију, као и у вољену

²⁰⁴³ „*Notre séparation m'avait rendu le monde si insupportable, que je ne pouvais plus y vivre avec plaisir, et l'accident qui vient d'arriver, blesse si fort ma réputation, que je ne puis y demeurer avec honneur. Je vais me retirer dans un lieu où je n'aurai point la honte de voir les divers jugements qu'on fait de moi. Ceux que vous en avez faits, ont causé tous mes malheurs, cependant je n'ai pu me résoudre à partir, sans vous dire adieu, et sans vous avouer que je vous aime encore, quelque déraisonnable que vous soyez. Ce sera tout ce que j'aurai à sacrifier à Dieu, en me donnant à lui, que l'attachement que j'ai pour vous et le souvenir de celui que vous avez eu pour moi. La vie austère que je vais entreprendre, me paraîtra douce ; on ne peut trouver rien de fâcheux, quand on a éprouvé la douleur de s'arracher à ce qui nous aime et à ce qu'on aimait plus que toutes choses. Je veux bien vous avouer encore que le seul parti que je prends me pouvait mettre en sûreté contre l'inclination que j'ai pour vous et que, depuis notre séparation, vous n'êtes jamais venu dans ce lieu, où vous avez fait tant de désordre, que je n'aie été prête à vous parler et à vous dire que je ne pouvais vivre sans vous. Je ne sais même si je ne vous l'aurais point dit le soir que vous attaquétes don Manrique, et que vous me donnâtes de nouvelles marques de ces soupçons qui ont fait tous nos malheurs. Adieu, Alphonse, souvenez-vous quelquefois de moi, et souhaitez, pour mon repos, que je ne me souviene jamais de vous.*

Il ne manquait plus à mon malheur que d'apprendre que Bélasure m'aimait encore, qu'elle se fût peut-être redonnée à moi sans le dernier effet de mon extravagance, et que le même accident qui m'avait fait tuer mon meilleur ami me faisait perdre ma maîtresse et la contraignait de se rendre malheureuse pour tout le reste de sa vie.” *Исто*, стр. 127–128.

²⁰⁴⁴ „*Comme sa mort faisait cesser les raisons qu'elle avait eues de se cacher, elle pria le père d'Elsibery de lui donner la liberté qu'il lui avait offerte tant de fois. Il la lui accorda et elle se résolut de s'en retourner passer le reste de sa vie dans son pays, éloignée du commerce de tous les hommes. Elle avait parlé plusieurs fois à Elsibery de la religion chrétienne, et cette belle personne, touchée de ce qu'elle lui en avait dit et de l'inconstance d'Alamir, dont elle n'espérait point de se consoler, se résolut de se faire chrétienne, de suivre Zabelec et d'aller vivre avec elle dans un profond oubli de tous les attachements de la terre. Elle partit sans en avertir ses parents que par une lettre qu'elle leur laissa.*” *Исто*, стр. 198.

жену, Нуђу Белу, који су га издали: „Тако окрутно искуство несталности судбине и неверности људи навело ме је да заувек напустим општење са светом и проведем остатак живота у каквој пустињи. [...] Нужно ми је, дакле, да се животом у потпуној повучености избавим од подлости мушкараца и опасног утицаја жена.”²⁰⁴⁵ С друге стране, Алфонсова осама последица је његове неразумне љубоморе след које је усмртио пријатеља и обешчистио вољену жену. Консалво среће Алфонса у тренутку када овај већ пет година проводи у изолованости која, међутим, није толико туробна и безнадежна попут повлачења у манастир: Алфонсова кућа смештена је у срцу природе и отворена према свету, будући да је с предње стране омеђена само стаблима нара, а са друге стране поточићем који је одваја од шуме, као и да се налази близу обале мора које пружа могућност одласка и/или авантура. Консалво у њој брзо оздравља од исцрпљености и обојици прија што време проводе заједно у разговору или шетњама крај мора толико да Консалво изјављује како је Алфонсово пријатељство његов првобитни план о повлачењу у „ужасну самоћу” претворило у „пријатну повученост”²⁰⁴⁶. У једној од таквих шетњи Консалво ће набасати на Заиду, која ће га отргнути од, по његовој оцени, „тужног спокојства”²⁰⁴⁷, лишеног страсти. С њом ће проводити време у шетњама, лову и риболову. Заида се, током времена проведеног код Алфонса, одакле убрзо решава да оде јер је, између осталог, „пристојност спречава да остан[е]” на месту где је изложена опасностима помаљајуће страсти према Теодорику-Консалву²⁰⁴⁸, креће отвореним

²⁰⁴⁵ „Une si cruelle expérience de l'inconstance de la fortune et de l'infidélité des hommes, m'inspira le dessein de renoncer pour jamais au commerce du monde et d'aller finir ma vie dans quelque désert.” „Il faut donc par une retraite entière me dérober à la tromperie des hommes et au dangereux pouvoir des femmes.” *Исмо*, стр. 82, 83. Уп. стр. 39–40, 42: „— Pour moi, repartit Consalve, je fuis tous les hommes, et j'ai tant de sujet de les fuir que, si vous le saviez, vous ne trouveriez pas étrange que j'eusse eu tant de peine à accepter l'offre que vous m'avez faite ; vous jugeriez au contraire qu'après les malheurs qu'ils m'ont causés, je dois renoncer pour jamais à toute sorte de société. [...] Alphonse le rassura par son exemple et lui dit que ce lieu était tellement éloigné de tout commerce, que, depuis tant d'années qu'il s'y était retiré, il n'avait jamais vu personne qui l'eût pu reconnaître. [...] Voilà donc Consalve établi dans cette solitude avec la résolution de n'en sortir jamais ; le voilà abandonné à la réflexion de ses malheurs, où il ne trouvait d'autre consolation que de croire qu'il ne pouvait plus lui en arriver, mais la fortune lui fit voir qu'elle trouve jusque dans les déserts ceux qu'elle a résolu de persécuter.” (— Што се мене тиче, одговори Консалво, ја избегавам људе уопште, и толико имам повода за то да се, када бисте само знали, не бисте чудили што оклевам да прихватим Вашу понуду; напротив, проценили бисте да бих, после свих несрећа које су ми људи задали, морао заувек напустити сваки додир са светом. [...] Алфонсо га утеши сопственим примером и рече му да је то место толико удаљено од додира са светом да током свих година колико ту живи повучено никада није срео икога ко би га могао препознати. [...] И тако Консалво поче живети у осами, чврсто решен да из ње никада не изађе; препусти се размишљању о својим јадима; једина му утеха беше помисао да му се више ниједна несрећа не може догодити, али му судбина показа да је кадра и у пустињи пронаћи оне које је решила да прогони.)

²⁰⁴⁶ „La paix fut conclue, je repris mon premier dessein, et votre rencontre fit changer une solitude affreuse où je m'en allais, en une retraite agréable.” *Исмо*, стр. 86–87.

²⁰⁴⁷ „La vue de Zaïde vient m'ôter ce triste repos dont je jouissais et me jette dans de nouveaux malheurs, beaucoup plus cruels que ceux que j'ai déjà éprouvés.” *Исмо*, стр. 87.

²⁰⁴⁸ „Il n'y a point de remède, continua-t-elle, pour éviter tous ces malheurs, que d'abandonner un lieu où je cours tant de périls et où même la bienséance ne nous permet pas de demeurer.” *Исмо*, стр. 211.

просторима (осим када се из пристојности затвара у своју собу пошто јој Консалво отвореније буде наговестио своја осећања²⁰⁴⁹) — обалом мора с високим стенама, поред извора реке у шуми, вртом крај Ебра у Тортози или барком на Ебру, за разлику од затворених места којима се крећу муслиманске жене попут Нарије, Зоромаде или Елсибери, или пак Маварки заробљених у опсади Талавере, и чије неке од ознака — велови, костими, затворени кабинети — одговарају „женским местима” у дефиницији Сандре Гилберт и Сузан Губар²⁰⁵⁰. У Фелиминој приповести о Аламиру уочљива је ограничена слобода кретања младих Маварки, које се могу шетати јавним местима и учествовати у друштвеним разонодама искључиво забрађене и у одређеним празничним данима.²⁰⁵¹ На другим јавним свечаностима, попут венчања, жене и мушкарци су строго раздвојени.²⁰⁵² За разлику од Нарије, која је удовица и може се у извесној мери слободно кретати по вртovima ван бедема града, младе Маварке попут Зоромаде и Елсибери под строгом су присмотром родитеља.²⁰⁵³ Оне живе, по Фелиминој оцени, у „неподношљивим стегама”.²⁰⁵⁴ Границе ових простора симболизују искушење коме три жене — Нарија, Зоромада и Елсибери — подлежу дозволивши заводнику Аламиру да им се приближи. Поред Наријиних одаја или куће преко чијих прозора се може домоћи Елсиберине терасе, он успева да се прерушен пробије и у затвореније „женске” просторе *par excellence* — такво место у овом роману представљају јавна купатила:

²⁰⁴⁹ Уп. стр. 95: „Il alla pour retrouver Zaïde, ne pouvant, malgré son dépit, être plus longtemps séparé d’elle, mais il sut qu’au retour de la promenade elle s’était retirée dans sa chambre et il ne put la voir de tout le reste du jour. Il en eut de la tristesse et de l’inquiétude et il craignit qu’elle ne l’eût privé de sa vue pour le punir de ce qu’il avait osé lui faire entendre.”

²⁰⁵⁰ В. Биљана Дојчиновић-Нешић, нав. дело, 1993, стр. 125.

²⁰⁵¹ *Zayde*, стр. 175: „Les Arabes célèbrent de certaines fêtes en divers temps de l’année ; c’est le seul temps qui donne quelque liberté aux femmes, il leur est permis alors de se promener dans les villes et dans les jardins, elles assistent, mais toujours voilées, à des jeux publics qui se font durant quelques jours.”

²⁰⁵² *Исмо*, стр. 185: „La manière dont les noces se font chez les Arabes, ne lui donnait aucune espérance de l’y voir, parce que les femmes sont entièrement séparées des hommes, et dans les mosquées, et dans les festins.”

²⁰⁵³ Уп. *Исмо*, стр. 176, 182, 189: „Néanmoins il n’abandonnait pas le dessein de se faire aimer de deux ou trois autres belles personnes, et surtout d’une fille appelée Zoromade, très considérable par le rang de son père et par sa beauté. Les difficultés de la voir surpassaient encore, s’il était possible, celles de voir Naria, mais il était persuadé que cette belle fille les aurait surmontées, si elle n’eût pas été en la puissance d’une mère qui la gardait avec un soin extrême. [...] C’était assez pour lui faire oublier Naria ; il ne pensa plus qu’à Zoromade ; qui était gardée avec un soin qui rendait quasi toute son adresse inutile. [...] [E]lle [= Elsibery] le pria aussi de ne rien hasarder pour lui parler, parce que sa timidité naturelle et la manière dont elle était gardée rendraient inutile tout ce qu’il pourrait entreprendre.”

²⁰⁵⁴ „Zoromade eut de la peine à consentir au hasard où Alamir se voulait exposer, mais enfin, emportée par la passion qu’elle avait pour lui et forcée par cette contrainte insupportable où vivent les femmes arabes, elle lui manda que, s’il trouvait le moyen d’entrer dans la maison des bains, il fallait qu’il sût l’appartement où elle avait accoutumé d’aller ; que dans cet appartement il y avait un cabinet où il pourrait se cacher ; qu’elle ne se baignerait point, et que ; pendant que sa mère irait dans les bains, elle pourrait l’entretenir.” *Исмо*, стр. 182.

Купатила су велелепне палате у које жене одлазе три или четири пута седмично ; оне уживају показујући свету своју раскош тако што испред или иза себе воде мноштво робова који им носе све потребне ствари. Улаз у ове просторије мушкарцима је забрањен под претњом смрћу, и не постоји сила која би их спасла ако би се у њима задесили.²⁰⁵⁵

Што се самог двора тиче, он је, као и у другим делима госпође Де Лафајет, место тајни (нпр. везе између дон Гарсије и Ерменезилде, између Консалва и Нуње Беле, а потом Нуње Беле и дон Рамира), дихтомије истине и привида²⁰⁵⁶, устројено строгим друштвеним правилима прикладности иза које се спремају најмање очекиване сплетке: најупечатљивији пример представља пријатељство Консалва са дон Гарсијом и дон Рамиром који му, заправо, без његовог знања „отимају” сестру и вољену жену и праве план како да га уклоне са двора. С родне стране гледано, када при крају приповести буде као део свите Маварки пратила краљицу на леонски двор, Заида ће, попут већине ликова пристојних жена у опусу госпође Де Лафајет, настојати да избегава Консалва повлачењем у приватније просторе, попут краљичиних одаја: „Тражио је прилике да јој се обрати насамо онолико брижљиво колико је она настојала да их избегне. Најзад, затекавши је једне вечери у краљичиним одајама, где беше мало света, стаде је с толиким жаром и уважавањем преклињати да му саопшти осећања према њему да га она не могаше одбити”²⁰⁵⁷. Такође, на почетку приповести приказана је свита чији је део била и Нуња Бела, а из Консалвовог описа сусрета са њом може се приметити и већа слобода коју почасне краљичине госпође уживају у осами приватних краљичиних одаја у односу на уобичајени кодекс понашања и разговора на двору:

Принц оде код краљице; затече је недоступну за све осим за своје најближе дворске госпе. [...] Разговор се најпре неко време водио о уобичајеним стварима, а како су жене биле слободније у односу на друге делове дана, и Нуња Бела је чешће говорила и изненадила ме показујући више духа него што бејаш претпоставио да има.²⁰⁵⁸

²⁰⁵⁵ „Les bains sont des palais magnifiques ; les femmes y vont trois ou quatre fois la semaine ; elles prennent plaisir à faire paraître leur magnificence, en faisant marcher devant et après elles un nombre infini d’esclaves qui portent toutes les choses qui leur sont nécessaires. L’entrée de ces maisons est défendue aux hommes sur peine de la vie, et il n’y a point de puissance qui pût les sauver, s’ils y étaient trouvés.” *Исто*.

²⁰⁵⁶ Уп. Консалвова размишљања о искренности веза на двору у осами дворског врта ван вреве дворјанског света на стр. 78.

²⁰⁵⁷ „Il cherchait avec autant de soin les occasions de lui parler en particulier qu’elle en prenait de les éviter. Enfin, l’ayant trouvée un soir dans le cabinet de la reine, où il y avait peu de monde, il la conjura avec tant d’ardeur et de respect de lui apprendre les dispositions où elle était pour lui qu’elle ne put le refuser.” *Исто*, стр. 223.

²⁰⁵⁸ „Le prince s’en alla chez la reine ; il la trouva retirée pour tout le monde excepté pour les dames qui avaient sa familiarité. [...] La conversation fut générale pendant quelque temps et comme il y avait plus de liberté qu’à

5.5. Судбина женских и мушких ликова

Јунакиње фикционалног опуса госпође Де Лафајет су младе жене које се суочавају са често болним искуствима одрастања и прихватања друштвених норми, у многим аспектима, како смо показали, опресивнијих по жене него по мушкарце. На прагу ступања у свет одраслих њима се намеће супружник према коме не осећају наклоност (осим у случају грофице Де Танд на почетку брака): једино се код Заиде, игром случаја, поклапа идентитет мужа ког јој је отац наменио повинујући се предсказању астролога и Консалва, мушкарца у кога је заљубљена. Роман *Заида* завршава се тамо где две новеле и роман *Принцеза Де Клев* почињу — удајом јунакиње. Наратор(ка) не пружа моралистички/морализаторски коментар јунакињине судбине као последице узорног или непримереног понашања, што чини у остала три дела, већ роман закључује освртом на венчање Заиде и Консалва које је обављено „уз сву маварску галантност и шпанску учтивост”²⁰⁵⁹. Одсуство експлицитнијих контекстуалних назнака не дозвољава нам да закључимо да ли је полисемична реч *galanterie* употребљена са позитивном или негативном конотацијом; једино, на основу познавања стереотипне слике Мавара у књижевности хиспано-маварске инспирације у Француској XVII века, можемо претпоставити да реч мање конотира углађеност, а више асоцира на *ласкавост* и *удварање*, чији типичан пример у роману представља лик Аламира, који умире подлежавши ранима а симболички је кажњен за љубавну несталност, због које испашта на самртној постељи.²⁰⁶⁰ Његов лик, преобраћен жестоком страшћу према Заиди, наговештава војводу Де Немура, чије се заводничке склоности утишавају од страсти према принцези Де Клев:

Срећан сам, госпођо, рече јој принц, што вас Заидина окрутност није навела да ми и Ви одбијете сусрет; Ваш долазак пружа ми једину утеху којој сам се могао надати, јер сам лишен оне којој сам се усудио да стремим. Преклињем Вас, госпођо, да јој саопштите да ме је с правом сматрала недостојним части коју је Зулема намеравао да ми укаже. Мојим срцем горело је толико различитих пламова, толика лажна обожавања су га оскрнавила

d'autres heures, Nugna Bella parla aussi davantage et elle me surprit en me faisant voir beaucoup plus d'esprit que je ne lui en connaissais.” *Исто*, стр. 56.

²⁰⁵⁹ „Peu de jours après, Zuléma embrassa publiquement la religion chrétienne ; on ne songea ensuite qu'aux préparatifs des noces, qui se firent avec toute la galanterie des Maures et toute la politesse d'Espagne.” *Zayde*, стр. 235.

²⁰⁶⁰ Темом слике типичног маварског мушкарца бавила се Камил Есмен-Саразен у предговору издању романа из 2006. године; в. нарочито стр. 19 и 26.

да не би било достојно дирнути Заидино срце; али уколико су моју несталност, која се окончала чим сам њу угледао, могле поправити страст која ме је потпуно изменила и уважавањем најиспуњенија приврженост која је икада постојала, верујем, госпођо, да бих окајао све своје грехе. Уверите је, преклињем Вас, да према њој гајим обожавање какво се указује боговима, и да мање умирем од рана које ми је задао Консалво колико од бола због спознаје да га она воли.²⁰⁶¹

За разлику од јунакиња, неверни мушки ликови у делу госпође Де Лафајет, осим Аламира који подлеже ранама и каје се на самрти, не доживљавају смрт као казну за сопствене преступе, нити веће етичке потресе, сурове казне и трагичне судбине због удварања (удатим) женама: видама Де Шартра, који је због несмотрености у љубавним везама изгубио краљичино поверење, „незгода” са писмом госпође Де Темин кошта користи коју му доноси блиски однос са краљицом, али га не стаје живота, гроф Де Танд доживљава дубоку старост, војвода Де Гиз се окреће маркизи Де Ноармутје коју ће волети до краја живота, Немурова страст се гаси („Најзад, пошто су читаве године прошле, време и удаљеност умањише његов бол и угасише његову страст”²⁰⁶²). Алфонсо живи у, истина, тужној осами јер је својом љубомором и јарошћу упропастио живот вољеној жени, али му положај куће у којој се настанио омогућава да време проводи у шетњама и, покаткад, оствари познанства међу којима се издваја сусрет са Консалвом који ће прерасти у велико пријатељство и угодан привремени суживот. Изузетак представља принц Де Клев, пример углађеног и пристојног човека који ће због љубави према супрузи, љубави која је по искрености и постојаности такође беспримерна у поређењу са осталим ликовима мужева у опусу госпође Де Лафајет, ископнети од љубоморе. Други споредни мушки ликови — витез/принц од Наваре, дон Рамир, витез Де Гиз — гину у боју, или, несрећним случајем, у верском рату, када је реч о грофу Де Шабану. Треба напоменути и да је, шире од родних разматрања која су у фокусу наше анализе, песимистични поглед на свет госпође Де Лафајет, поред тужне судбине њене најврлије јунакиње, принцезе Де Клев, можда најснажније рефлектован управо кроз

²⁰⁶¹ „Je suis bien heureux, madame, lui dit ce prince, que l'exemple de Zaïde ne vous ait pas inspiré la cruauté de me refuser la consolation de vous voir ; c'est la seule que je pouvais espérer, puisque j'ai été privé de celle que j'avais osé prétendre. Je vous supplie ; madame, de lui vouloir dire que c'est avec raison qu'elle m'a jugé indigne de l'honneur que Zuléma m'avait voulu faire. Mon cœur avait brûlé de tant de flammes et s'était profané par tant de fausses adorations, qu'il ne méritait pas de toucher le sien, mais si une inconstance, qui a fini en la voyant, pouvait avoir été réparée par une passion qui m'a rendu entièrement opposé à ce que j'étais et par un attachement le plus respectueux qu'on ait jamais eu, je crois, madame, que, j'aurais expié tous les crimes de ma vie. Assurez-la, je vous conjure, que j'ai eu pour elle l'adoration qu'on a pour les dieux et que je meurs, bien moins des blessures que j'ai reçues de Consalve, que de la douleur de savoir qu'il est aimé d'elle.” *Zayde*, стр. 227–228.

²⁰⁶² *Принцеза Де Клев*, стр. 180.

смрт Шабана, најпозитивнијег мушког лика у целокупном ауторкином опусу, који не бива симболично награђен због своје безусловне оданости и жртвовања за кнегињу, већ несрећним случајем доживљава сурову смрт над којом чак ликује његов некадашњи најближи пријатељ кнез Де Монпансије.

Пре него што ће се физички угасити, јунакиње госпође Де Лафајет доживљавају дубоке унутрашње потресе који су превасходно (али не и искључиво) етичке природе. Физичка болест одраз је њихових унутарњих превирања, о чему сведоче описи онемоћале кнегиње Де Монпансије: „Здравље јој се, ипак, с тешком муком враћало, због рђавог стања у коме се налазио њен дух”²⁰⁶³, Фелиме: „Фелиму одведоше на двор, на коме се она не појави у свој својој дражесности. Недаће које су јој раздирале дух толико су изнуриле њено тело да она више не беше тако лепа [...]”²⁰⁶⁴, или принцезе Де Клев: „Госпођа Де Клев, која је била тако потресена, паде у тешку болест чим је стигла на своје имање”²⁰⁶⁵. Ипак, мотивација несрећних судбина и тужне смрти јунакиња и споредних женских ликова у опусу госпође Де Лафајет је разнолика. Болести су повезане са стигмом забрањене љубави, сензуалношћу и репресијом грешних осећања (Фелима), са грижом савести због неузвраћене љубави мужу и осећаја кривице за његову смрт (принцеза Де Клев) или због каљања његовог и сопственог угледа (грофица Де Танд, кнегиња Де Монпансије): кнегиња Де Монпансије се онесвешћује пред мужевљевим ногама, пада у постељу и добија грозницу „праћену ужасним сновима”²⁰⁶⁶; грофица Де Танд је опхрвана „смртним ужасима” и, одуставши од намере да сама себи одузме живот, умире од срамоте, „најсилније од свих страсти”, тек по порођају, пошто се буде уверила да дете неће дуго поживети, те да стога неће оставити незаконитог наследника своме мужу на срамоту; принцеза Де Клев копни „у болести која није остављала много наде да ће преживети”. Болест се, уз то, може схватити и као жудња, у случају принцезе Де Клев, чежња за апсолутном љубављу која, у свету који је она упознала, не постоји; свесна да неће успети да угуши страст, она бира да је сачува у сублимираном облику, без илузије да ће Немурова осећања потрајати: Немур са портрета у Куломјеу, о коме је она сањала у потаји, и стасити заводник на гласу нису исти мушкарац, и војводина страст се после

²⁰⁶³ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 193.

²⁰⁶⁴ „[L]’on conduisit Félimе à la cour. Elle n’y parut pas avec tous ses charmes. Les maux de son esprit avaient tellement abattu son corps, que sa beauté en était diminuée [...]” *Zayde*, стр. 226.

²⁰⁶⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 178.

²⁰⁶⁶ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 191.

извесног времена гаси²⁰⁶⁷. Међутим, како се смрт буде приближавала, принцеза ће се све више окретати од овоземаљских мисли и копнити у равнодушности. Ипак, наратор(ка) истиче да се у јунакињи приповести готово до последњег дана водила борба против страсти према Немуру, коју и даље посматра као „опасност” да уништи „осећања која треба да сачува”, а која превасходно подразумевају дужност према мужевљевој сени:

Она је била крајње узбуђена кад је сазнала за његов долазак. Поручила му је по једној уваженој особи коју је волела и која је тада била крај ње да га *моли да се не изненади ако се она не изложи опасности да га прими и да тиме уништи осећања која треба да сачува; да жели да он зна, пошто је нашла да јој се дужност и спокојство супротстављају склоности коју је имала да буде његова*, да су јој се друге ствари овога света учиниле тако равнодушне²⁰⁶⁸ да их се заувек одрекла; да мисли још само на ствари загробног живота [...]²⁰⁶⁹

Последња страна романа пружа пример анизохроније и својеврсног антиклимакса: свезнајући/а наратор(ка) пружа свега неколико штурих појединости о животу који је принцеза водила изван света, што у манастиру, што у кући у Пиринејима, „у повучености и занимању светим стварима више него што се чини и у најстрожим манастирима”²⁰⁷⁰, закључујући приповест оценом да је реч о узорној жени чија је честитост без премца: „А њен живот, који је био доста кратак, оставио је примере недостижне врлине”²⁰⁷¹. И поред приповедачке поуке о „примеру недостижне врлине”, принцезин живот у осами који ће се брзо окончати не велича се као самопотврђивање кроз жртвовање, већ је пре представљен као борба преплашеног бића против страсти. Истицањем да је принцеза умрла у цвету младости наратор(ка) пружа и имплицитну критику друштва које је јунакињу довело до тужног краја. Текст сва три дела даје и јасне назнаке да јунакиње не умиру искључиво од срама и кајања због нарушеног угледа у очима мужева (због чега смрт долази као казна) или чувања успомене на мужа, већ и од бола због смрти или неверства вољеног мушкарца, односно чежње што је веза са њим неостварива. Последња тврдња применљива је, како смо претходно показали, на лик

²⁰⁶⁷ Жан Менар оцењује Немуров лик као „Дон Жуана чија је несталност само привремено прекинута, али не и угушена” („Un Don Juan dont l'inconstance est suspendue, plutôt que vaincue”). Jean Mesnard, « Le tragique dans *La Princesse de Clèves* », *XVIIe siècle*, n° 181, octobre-décembre 1993, стр. 616.

²⁰⁶⁸ Уместо *равнодушан*, за превод придева *indifférentes* у овом контексту сматрамо адекватнијим избор придева *безначајан*.

²⁰⁶⁹ *Принцеза Де Клев*, стр. 179.

²⁰⁷⁰ *Исто*, стр. 180.

²⁰⁷¹ *Исто*, стр. 180.

принцезе Де Клев. Прва тврдња односи се на грофицу Де Танд; за разлику од принцезе Де Клев која умире у цвету младости од чежње и располућености између моралних светоназора и љубави према Немуру, грофица Де Танд ће неколико месеци пошто је написала мужу писмо којим му признаје прељубу испаштати грехе у боловима и окренути се хришћанству пре него што умре, сломљена стидом због греха, али и болом због смрти принца од Наваре, који покушава прикрити тако што представља да плаче од физичких болова. Текст јасно открива да је пре сазнања о смрти љубавника држала до живота, који, после трагичне новости о његовој погибији, губи смисао:

*И поред смртних ужаса који су је разједили, след страсти беше непрестано забринута за принца од Наваре. Њена страховања беху исувише утемељена: примила је писма из којих је сазнала да је опсада окончана, али и да је принц од Наваре убијен последњег дана борбе. Она изгуби и свест и разум; више пута су је оба напустила. Та превелика несрећа повремено јој је доносила некакву утеху: није више страховала за свој спокој, свој углед, нити за свој живот; једино јој се смрт чинила пожељном, и очекивала ју је од превеликог бола или се одлучивала да је сама призове. [...] Затече је избезумљену, ван себе, а она не могла задржати сузе које је и даље приписивала боловима што су је раздирали.*²⁰⁷²

Друга тврдња — смрт услед, између осталог, бола због неверства вољеног мушкарца — односи се на кнегињу Де Монпансије. Наратор(ка) истиче како је, после првобитног шока пошто ју је муж затекао насамо у ноћном часу са грофом Де Шабаном, кнегиња ипак успела повратити снагу, чему је допринело и одсуство њеног мужа; последњи коментар, саркастичног тона, који истичемо курзивом, указује и на неугодан положај жене у уговореном браку и терет који носи због угледа породице а због којег је мета мужевљевих прекора: „У међувремену, кад је болест до краја исцрпила госпођу Де Монпансије, поче да попушта. Врати јој се свест; *пошто јој мало лакну због одсутности кнеза, њена мужа, испољи извесну наду на исцељење.*”²⁰⁷³ После кратког здравственог

²⁰⁷² „Sa passion pour le prince de Navarre lui donnait de continuelles craintes, même au travers des mortelles horreurs dont elle était agitée. Ses craintes ne se trouvèrent que trop bien fondées ; elle reçut des lettres de l’armée, elle y apprit la fin du siège, mais elle apprit aussi que le prince de Navarre avait été tué le dernier jour. Elle perdit la connaissance et la raison ; elle fut plusieurs fois privée de l’une et de l’autre. Cet excès de malheur lui paraissait dans des moments une espèce de consolation. Elle ne craignait plus rien pour son repos, pour sa réputation, ni pour sa vie ; la mort seule lui paraissait désirable, elle l’espérait de sa douleur ou était résolue de se la donner. [...] Il la trouva comme une personne hors d’elle-même, comme une personne égarée, et elle ne put retenir ses larmes, qu’elle attribuait toujours aux douleurs qui la tourmentaient.” *La Comtesse de Tende*, стр. 79–80, 80–81. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁷³ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 193.

побољшања, кнегиња се „поново нађе на мукама” и у опасном стању схвативши да дуго нема вести од вољеног мушкарца због ког је изгубила највернијег пријатеља, и најјачи, „смртни ударац” задаје јој управо вест о Гизовој вези са маркизом Де Ноармутје.

Међу споредним ликовима у фикционалном опусу госпође Де Лафајет, жене се повлаче из света пошто су изгубиле веру у љубав, попут Забелек и Елсибери које, како смо већ истакли, преварене од стране мужа, односно вољеног мушкарца, одлазе у Грчку и окрећу се хришћанству, или како би сачувале углед, попут Белазире. У одељку 5.4. показали смо и да се ликови Белазире, Забелек или Елсибери повлаче из света како би сачувале углед или избегле патњу, док мушкарци, попут Консалва или Алфонса, одлазе у осаму због политичких превирања и разочараности у људе или пошто су изгубили срећу сопственом кривицом. Међу преварене и несрећне жене спадају и удовице Нарија и принцеза од Нешатела, које, иако после смрти мужева имају већу слободу избора, љубављу према несталним мушкарцима срљају у несрећу. Неки споредни женски ликови кажњени су због притворности и неверства, попут Нуње Беле, коју отац против њене воље удаје за једног непривлачног немачког принца²⁰⁷⁴, или Дијане де Поатје, која такође одступа од идеала пристojне жене јер краљеву љубав није завредила, према оцени госпође Де Шартр, ни врлином ни верношћу, и која пада у краљичину немилост после несрећне смрти Анрија II. Друге жене, пак, проналазе срећу иако одударају од идеала честите и пристojне жене, попут сасвим епизодне маркизе Де Ноармутје, која је завредила доживотну љубав војводе Де Гиза.²⁰⁷⁵ Она је описана као жена која, поред духа и лепоте, Гизу допушта „много више наде него кнегиња”, дакле, одступа од строгог кодекса пристojности који смо анализирали у понашању женских ликова, и јавно говори о својим љубавним везама онолико колико се друге жене труде да их сакрију.

²⁰⁷⁴ „Nugna Bella me parut touchée d’une grande joie, par l’espérance de vous revoir ; mais son père, que j’avais reconnu pour souverain aussi bien que le vôtre, envoya demander à la reine la permission de la rappeler auprès de lui. Quelque douleur qu’elles eussent de cette séparation, Nugna Bella ne put l’éviter ; elle partit et, sitôt qu’elle a été arrivée en Castille, son père l’a mariée, contre son gré, à un prince allemand que la dévotion a attiré en Espagne. Il a cru voir dans cet étranger un mérite extraordinaire et l’a choisi pour lui donner sa fille ; peut-être a-t-il de la valeur et de la sagesse, mais son humeur et sa personne ne sont pas agréables, et Nugna Bella est très malheureuse.” *Zayde*, стр. 140.

²⁰⁷⁵ До истог закључка дошла је и Ан Грин: „In other words, she is someone whose behaviour is antithetical to that of the Princess. She does not possess the ‘virtues’ of self-restraint, discretion and prudent silence; she delights in displaying her love affairs; and consequently, it is suggested, she inspires in Guise a passion of a kind that he never felt for the Princess. We are told that the Princess would have been the happiest person in the world if only she had behaved in a more prudent and virtuous fashion, and yet the Marquise de Noirmoutier, by being neither prudent nor virtuous [...] lives happily ever after.” Anne Green, *нав. дело*, стр. 49.

5.6. Лица и наличја патријархата: тачке гледишта на идеолошком плану

Како би се одредила доминантна тачка гледишта на идеолошком плану у делу госпође Де Лафајет, потребно је анализирати неколико аспеката: одабир приповедачке перспективе и улогу наратора у оријентисању симпатије читалаца према ликовима, коментаре ликова на особине и поступке других ликова, истицање одређених ликова као носилаца конзервативних или еманципаторских вредности, као и судбину првих наспрам судбине других. Последња три аспекта већ смо анализирали у претходним одељцима: анализа је показала да се међу носиоцима конзервативних вредности издвајају родитељске фигуре (у које спада и заштитник гроф Де Шабан), који јунакињама васпитањем усађују строга начела прикладности и идеал честите жене, као и мужеви, који усмеравају њихове поступке и кажњавају одступање од овог идеала. Такође, поред анализираних осуда на рачун „галантних” жена од стране појединих ликова, ваља издвојити и ређе примере похвала на рачун жена које се повинују идеалима пристојности: илустративан је већ поменути попустљив став госпође Де Шартр према неименованој жени која је волела војводу од Орлеана, али је по његовој и мужевљевој смрти живела тако узорно да заслужује да јој се сачува добар глас, као и следећа Алфонсова опаска, којом Консалву жели сугерисати да га Заида воли, а да поступке које овај тумачи као љубав према другом мушкарцу и хладноћу заправо диктира пристојност честите и, по Алфонсовој оцени, *разборите* жене: „Признајем да нисам нимало изненађен што Вам није оставила своју наруквицу јер, иако сам уверен да Вас воли, сматрам је довољно разборитом да не поклања прамен своје косе потпуном незнапцу.”²⁰⁷⁶ У овом одељку акценат ћемо ставити на испитивање прве ставке, то јест избор нараторске инстанце, коментаре наратора/ки на ситуације у дијегези и понашање ликова, те на опаске сентенциозног карактера²⁰⁷⁷.

У одељку 4.1.2. предочили смо запажање Рожеа Франсијона о амбивалентном карактеру наратора/ки у делу госпође Де Лафајет, који/е представљају „волшебну мешавину психолошке оштроумности и општеприхваћеног морала”, то јест у извесним

²⁰⁷⁶ „[S]i elle vous a ôté son bracelet, je vous avoue que je n'en suis point surpris, et qu'encore que je sois persuadé qu'elle vous aime, je la crois assez sage pour ne vouloir pas donner de ses cheveux à un homme qui lui est entièrement inconnu.” *Zayde*, стр. 99.

²⁰⁷⁷ Највећи број максима које било наратори, било ликови, износе као универзално важеће истине односи се на карактер страсти — љубави, самољубља, љубоморе — њихову јачину и недаће које доносе, рађање наклоности, као и каприце Фортуне, без значајних родно обојених особености, стога ћемо у овом одељку предочити само мали број оних које се специфично односе на један од полова.

тренуцима показују попустљивост према ликовима, док им у другим оштро суде, и изнели неколико примера у корист нешто другачијег става. У нашем виђењу, отворено патријархално обојену осуду на рачун неких женских ликова изричу најчешће ликови (међу којима су неки, у роману *Заида*, и хомодијегетички/е наратори/ке), а понекад и приповедачи: најочигледнији пример је поука којом наратор(ка) закључује причу о кнегињи Де Монпансије („Била је једна од најлепших кнегиња на свету, а свакако би била и најсрећнија да су врлина и разборитост управљали њеним поступцима”²⁰⁷⁸), која потврђује Франсијонов закључак да дело госпође Де Лафајет заговара поштовање брачне институције. Но ипак, иронија или подсмешљив, понекад саркастичан тон, или усвајање интересне тачке гледишта, уочљиви су у кратким нараторским коментарима и упадицама којима се управо указује на, како би Франсијон рекао, „рђаву” природу те институције, то јест на некомпатибилност љубави/страсти и брака, као и на општеприхваћено кршење брачне верности. Франсијон је назрео недоследност у степену морализаторства у нараторским ставовима, али је пропустио да прецизира овај аспект. Погледајмо неколико примера:

У *Грофици Де Танд*:

1. Госпођица Де Стрози, кћи маршала Де Строзија и блиске рођаке Катарине Медичи, током прве године намесништва ове краљице удаде се за грофа Де Танда, родом од Савоја, богатог, стаситог дворског великодостојника који је живео у највећој раскоши и више изазивао поштовање него допадање. *Па ипак, жена га је најпре трасно заволела*; како је била веома млада, он ју је гледао као дете и убрзо се заљуби у другу. Грофица Де Танд, живахна, италијанске крви, постаде љубоморна и неспокојна; *како ни мужу није давала мира*, овај поче да избегава њено присуство и не живеше више с њом како се живи са супругом [...] ²⁰⁷⁹
2. Грофица је постајала све лепша и почела је испољавати пуно духа, те ју је свет гледао са дивљењем; тако она постаде заокупљена собом и *неосетно оздрави* од страсти и љубоморе. ²⁰⁸⁰

²⁰⁷⁸ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 193.

²⁰⁷⁹ „Mademoiselle de Strozzi, fille du maréchal et proche parente de Catherine de Médicis, épousa, la première année de la régence de cette reine, le comte de Tende, de la maison de Savoie, riche, bien fait, le seigneur de la cour qui vivait avec le plus d'éclat, et plus propre à se faire estimer qu'à plaire. Sa femme néanmoins l'aima d'abord avec passion. Elle était fort jeune, il ne la regarda que comme une enfant, et il fut bientôt amoureux d'une autre. La comtesse de Tende, vive, et d'une race italienne, devint jalouse, elle ne se donnait point de repos ; elle n'en laissait point à son mari, il évita sa présence et ne vécut plus avec elle comme l'on vit avec sa femme.” *La Comtesse de Tende*, стр. 65.

²⁰⁸⁰ „La beauté de la comtesse augmenta, elle fit paraître beaucoup d'esprit, le monde la regarda avec admiration, elle fut occupée d'elle-même et guérit insensiblement de sa jalousie et de sa passion.” *Исто*, стр. 66.

3. [Г]роф Де Танд се заљуби у њу као да му није била жена.²⁰⁸¹

У Кнегињи Де Монпансије:

1. Грофом је, после свега, страст толико природно почела да управља да ни о чему више није размишљао до да увећа углед и срећу кнегињину, тако да је, не тужећи, *престао да води рачуна о користи коју заљубљени људи имају када се њихова вољена не слаже најбоље са својим мужем.*²⁰⁸²
2. Увече је кнегиња Де Монпансије у души свога мужа открила највећу тугу која се може замислити. Тако се силно на њу *разгневио* да јој забрани да икада више општи са војводом Де Гизом.²⁰⁸³
3. Кнез Де Монпансије се упуту у Шампињи, *да би својим присуством кнегињу, своју жену, довео до врхунца јада;*²⁰⁸⁴

У Принцези Де Клев:

1. Г. Де Клев није налазио да је госпођица Де Шартр, променивши име, променила и своја осећања. Својство мужа пружало му је највеће предности, али му није дало неко друго место у срцу његове жене. *То је учинило да, премда јој је био муж, није престао бити заљубљен у њу, пошто је увек имао да зажели нешто преко онога што је имао.*²⁰⁸⁵
2. Бол принцезин прелазео је границе разума. Није јој излазило из памети да јој је муж умро, и да је умро због ње, он који је показивао толико нежности према њој. Стално је понављала у мислима све што му је дувала, сматрала је злочином што није осећала љубав према њему, *као да је то нешто што би било у њеној моћи.*²⁰⁸⁶
3. [...] али када су је те мисли сасвим обузеле и кад се сетила и тога да је тог истог човека, за кога је већ помислила да би се могла удати, волела за живота свога мужа и да је он био узрок његове смрти, да јој је њен муж умирући посведочио своју бојазан да би се она могла удати за њега, њена строга врлина била је тако увређена том помисли да је нашла да не би био много мањи злочин кад би се удала за г. Де Немура него што је злочин био то што га је волела за живота свога мужа. Она се препусти тим размишљањима, *тако супротним њеној срећи.*²⁰⁸⁷

²⁰⁸¹ „[L]e comte de Tende devint aussi amoureux d'elle que si elle n'eût point été sa femme, il ne la quittait plus et voulait reprendre tous ses droits méprisés[.]” Исто, стр. 78. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁸² Кнегиња Де Монпансије, стр. 177.

²⁰⁸³ Исто, стр. 181.

²⁰⁸⁴ Исто, стр. 188. Уп. оригинал: „Le prince de Montpensier s'en revint à Champigny pour achever d'accabler la princesse sa femme par sa présence[.]” *La Princesse de Montpensier*, нав. дело, стр. 52. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁸⁵ Принцеза Де Клев, стр. 27. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁸⁶ Исто, стр. 162. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁸⁷ Исто, стр. 165. Курзив Ж. Ј.

Хетерогигетички/е наратори/ке у делима госпође Де Лафајет могу бити окарактерисани као видљиви наратори, јер у извесним тренуцима напуштају прикривеност и упуштају се у коментарисање ситуација и изрицање вредносних судова гледе одређених особина и поступака ликова, као, на пример, у оценама Шабанове великодушности и кнегињине суровости које смо цитирали на страни 412 (доле примери 1 и 2), или коментарима понашања и осећања грофице Де Танд, којима се валоризује нормирано схватање врлине а осуђује недостатак самоконтроле и препуштање грешној страсти (примери 3, 4, 5):

1. Радост коју је она осетила примивши их беше бескрајна. Није се ни трудила да је пред грофом скрива, и натера га да у дугим гутљајима *испије сав отров који се само замислити може*, читајући му ова писма, и свој нежни умилни одговор.²⁰⁸⁸
2. [О]н одлучи, *захваљујући великодушности којој нема равне*, да свој живот изложи опасности како би спасао *незахвалну* жену коју воли и супарника кога воли она.²⁰⁸⁹
3. Госпођа Де Танд је у почетку налазила у принцу од Наваре толико поштовања, а код себе толико врлине да није била подозрева ни према његовом, а ни према свом понашању.²⁰⁹⁰
4. Довољно је промислити о добром гласу који је стекла и очувала, као и о ситуацији у којој се налазила са својим мужем, како би се увидело у каквом се очају нашла.²⁰⁹¹
5. Пригрлила је врлину и покајање са истим жаром са којим се беше препустила страсти.²⁰⁹²

За разлику од двеју новела у којима се хетеродијетички приповедачи са позиције ауторитета повремено упуштају у изрицање вредносних судова, у роману *Заида* наилазимо на различите доживљаје приповедног света, будући да се ауторка одлучила за мултиперспективизам, тј. дијалогско приповедање, ограничавајући улогу хетеродијетичког/е наратора/ке на уводно постављање заплета, интеркаларно смештање између два момента радње посредоване кроз различите хомодијетичке/аутодијетичке приповедне гласове, и опис расплета. Знање

²⁰⁸⁸ *Кнегиња Де Монпансије*, стр. 187. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁸⁹ *Исто*, стр. 190. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁹⁰ „Mme de Tende avait trouvé dans les commencements le prince de Navarre si plein de respect, et elle s'était senti tant de vertu, qu'elle ne s'était défiée ni de lui, ni d'elle-même.” *La Comtesse de Tende*, стр. 79.

²⁰⁹¹ „Il ne faut que faire réflexion à la réputation qu'elle avait acquise et conservée, et à l'état où elle était avec son mari, pour juger de son désespoir.” *Исто*, стр. 79.

²⁰⁹² „[E]lle embrassa la vertu et la pénitence avec la même ardeur qu'elle avait suivi sa passion.” *Исто*, стр. 85.

приповедача Консалва, Алфонса и Фелиме ограничено је на њихово видно поље (понекад се, парадоксално, понашају и као свезнајући наратори). Догађаји су посредовани кроз неколико свести, не видимо присуство хетеродијегетичког наратора који би коментарисао поступке ликова како би их бранио или осуђивао као што је то случај са монолошким приповедањем у *Грофици Де Танд* и *Кнегињи Де Монпансије*, где се судови и знање хетеродијегетичког приповедача усвајају због његове позиције врховног ауторитета. Овакав мултиперспективизам омогућава и женама — Фелими и Забелек — да приповедају о својим (несрећним) судбинама и изрекну осуде на рачун „галантних” мушкараца или се побуне против конзервативних узуса, строге врлине и подјармљујућих ограничења и забрана (о чему сведоче већ цитиране Фелимине опаске о „неподношљивим стегамма у којима живе арапске жене”, и жал што јој пристојност није дозволила да призна љубав Аламиру²⁰⁹³, као и упадица у следећем примеру: „Била сам срећна сред уверености да му моја осећања нису била позната. *Ипак, морам признати да је та срећа задовољавала само мој разум, али није придобила моје срце*”²⁰⁹⁴, готово идентична упадици свезнајућег/е наратора/ке у роману *Принцеза Де Клев*: „Али то убеђење, које је било последица разума и њене врлине, није придобило њено срце”²⁰⁹⁵). На пример, следећи Фелимини описи, коментари и максима указују на неопходност бољег познавања предмета љубави како би се избегла патња, и представљају критику заводничких склоности мушкараца:

1. [...] није био склон ступити у везу коју не би могао прекинути. Једино задовољство које је тражио јесте да буде вољен; пружање љубави није му било познато. Никада није осетио истинску страст, па ипак, умео је тако вешто да се претвара да је све своје љубави убедио како их је сматрао достојним његових осећања. Уистину, док би покушавао да се допадне, жеља би у њему распламсала својеврстан жар који подсећа на страст; али, чим би освојио нечију љубав, пошто више није имао шта ишчекивати а није био довољно заљубљен да би га сама љубав задовољила, лишен препрека и загонетности, једино је настојао да раскине са оном коју беше заволео и освоји љубав неке друге.²⁰⁹⁶

²⁰⁹³ В. цитате у фуснотама 1779, 1830, 2054.

²⁰⁹⁴ „[J]e me trouvais heureuse d’être assurée qu’il ignorait mes sentiments. Mais il faut pourtant avouer que c’était un bonheur qui n’était goûté que de ma raison et à quoi mon cœur ne prenait aucune part.” *Zayde*, стр. 202.

²⁰⁹⁵ *Принцеза Де Клев*, стр. 165.

²⁰⁹⁶ „[...] mais il était bien éloigné, par son inclination, de prendre un engagement qu’il ne pût rompre. Il ne cherchait que le plaisir d’être aimé, celui d’aimer lui était inconnu. Il n’avait jamais eu de véritable passion, mais, sans en ressentir, il savait si bien l’art d’en faire paraître, qu’il avait persuadé son amour à toutes celles qu’il en avait trouvées dignes. Il est vrai aussi que, dans le temps qu’il songeait à plaire, le désir de se faire aimer lui

2. [...] али већ дуго нисам имала моћ да управљам својим срцем. Па ипак, *да сам тада познавала Аламирову нарав као што је сада познајем*, уверена сам да бих се могла одупрети наклоности која ме је вукла ка њему; но како сам познавала једино пријатне особине његовог духа и спољашњости, и како ми је изгледао привржен, било је тешко одолети тако жестокој и спонтаној/природној наклоности.²⁰⁹⁷
3. Ах, какву је извесност Нарија тражила у Аламировим речима! Није још познавала њихову неодољиву а превртљиву опчињујућу драж.²⁰⁹⁸
4. Упустише се у дуг разговор о осећањима једног према другоме. Елсибери је желела сазнати каква је пустоловина довела Аламира у јавно купатило. Он јој признаде истину и исприча све што се десило између њега и Зоромаде. *Младе жене су исувише дирнуте сличним жртвама како би се прибојале последица које би оне имале и по њих саме*. Елсибери је гајила жестоку наклоност према Аламиру и потпуно се препустила сусрету, те одлучише да се поново виде на истом месту.²⁰⁹⁹

Полифонијско приповедање омогућава и сучељавање супротстављених ставова о главним темама госпође Де Лафајет, међу којима се издваја љубавна страст. У разговору с почетка романа, између Консалва, дон Рамира и дон Гарсије, сличном дискусијама у прециозним салонима, учевају се два различита поимања љубави: док Консалво сматра да се истинска љубав може родити између две особе тек пошто се добро упознају, слично Д'Ирфеовим ликовима и многим јунакињама прециозне књижевности, попут Клелије²¹⁰⁰, дон Рамир и дон Гарсија заступају андроцентрично схватање љубави као

donnait une sorte d'ardeur qu'on pouvait prendre pour de la passion, mais sitôt qu'il était aimé, comme il n'avait plus rien à désirer et qu'il n'était pas assez amoureux pour trouver du plaisir dans l'amour seul, séparé des difficultés et les mystères, il ne songeait qu'à rompre avec celle qu'il avait aimée et à se faire aimer d'une autre." *Zayde*, стр. 175.

²⁰⁹⁷ „[...] mais il y avait déjà longtemps qu'il n'était plus en mon pouvoir de disposer de mon cœur. Je suis néanmoins persuadée que, *si j'eusse eu alors la même connaissance de l'humeur d'Alamir, que celle que j'ai eue depuis*, j'aurais pu me défendre de l'inclination qui m'entraînait vers lui, mais comme je ne connaissais que les qualités agréables de son esprit et de sa personne, et qu'il paraissait attaché à moi, il était difficile de résister à cette inclination qui était si violente et si naturelle." *Исто*, стр. 170. Курзив Ж. Ј.

²⁰⁹⁸ „Quelles assurances, grand Dieu cherchait Naria dans les paroles d'Alamir ! Elle n'en connaissait guère le charme trompeur et inévitable." *Исто*, стр. 177.

²⁰⁹⁹ „Ils entrèrent dans une longue conversation sur les sentiments qu'ils avaient l'un pour l'autre. Elsibery voulut être éclaircie de l'aventure qui l'avait conduit dans la maison des bains. Il lui avoua la vérité et lui conta tout ce qui s'était passé entre Zoromade et lui. *Les jeunes personnes sont trop touchées de ces sortes de sacrifices pour en craindre les conséquences pour elles-mêmes*. Elsibery avait une inclination violente pour Alamir, elle s'engagea entièrement dans cette conversation, et ils résolurent de se revoir dans le même lieu." *Исто*, стр. 190. Курзив Ж. Ј.

²¹⁰⁰ Уп. Клелијино становиште које смо цитирали у II поглављу овога рада: „Никада нисам могла схватити — рече Клелија — да је могуће волети некога кога нисмо имали довољно времена упознати; јасно ми је да се изузетна лепота допада од првог тренутка када је угледају, али никако не могу појмити да се може у једном трену и заволети.”

освајачког изазова и дражи новине и откривања коју, уз то, похрањују препреке, тј. отпор лепе жене или постојање супарника²¹⁰¹:

И један и други већ беху осетили жестину љубави и често ми пребациваху како сам неосећајан, замерајући ми што још нисам био привржен ниједној жени. Ја им, са своје стране, пребацивах како никада нису истински волели.

— Ви — говорио бих им — волите љубавне пустоловине које су део обичаја у Шпанији, не волите заиста ваше госпе. Никада ме нећете убедити како сте заљубљени у особу којој једва познајете лице, и коју не бисте ни препознали када бисте је угледали негде ван прозора на ком је обично виђате. [...]

— Ипак претерујете тврдећи како слабо познајемо наше госпе — одговори ми принц; позната нам је њихова лепота, а то је кључно у љубави. [...] а када им се приближимо, опчињени смо задовољством што откривамо све што нам је још увек потпуно непознато. Све њихове речи обавијене су љупкошћу новине, њихово држање нас изненађује, а *изненађеност рађа и појачава љубав; они који познају своје даме пре него што их заволе толико су навикнути на њихову лепоту и дух да им више не придају значаја када им се љубав узврати.*

— [...] *дозволићете ми да заволим једино ону особу коју бих довољно упознао како бих је могао уважавати и уверити се да има све особине које би ме усрећиле када би ме заволела.* Признајем још и да бих волео да нема наклоности према неком другом.

— *А ја бих, прекиде га дон Рамир, нашао више задовољства да загосподарим срцем које се брани јер већ пламти од страсти, него да дирнем неко срце које никада није било дирнуто; то би ми представљало двоструку победу,* и тако бих се много више уверио у истинску наклоност коју нека дама има према мени, уколико би се та наклоност родила док је њено срце у пуном жару привржено другом; најзад, отевши вољену жену супарнику, задовољио бих и таштину и љубав.

— [...] *Не бих био кадар завети жену на чије сам се присуство већ навикао јер ми срце не може бити дирнуто ако није изненађено.* Верујем да се природне наклоности осете од првих тренутака; а оне страсти које тек долазе са временом не могу се

²¹⁰¹ Дон Рамир ће се заљубити у Нуњу Белу, колико след лепоте коју је због завереништва с њом све чешће виђао, толико из изазова да победи тако великог и наочитог супарника какав је Консалво, принчев миљеник. Уп. *Zayde*, стр. 71–72: „Il trouvait quelque excuse à ne s’attacher à elle que lorsqu’elle se détachait de moi ; il trouvait des charmes à entreprendre de se rendre maître d’un cœur que je ne possédais plus si entièrement, qu’il ne put concevoir de l’espérance, mais que je possédais encore assez pour trouver de la gloire à m’en chasser”, као и стр. 74: „C’était un tel charme pour sa gloire et pour son amour d’avoir détruit un rival tel que je lui paraissais, et de voir mon repos dépendre de la moindre de ses paroles que, si la jalousie ne l’eût point troublé, il aurait été l’homme du monde le plus heureux.”

назвати истинским страстима.²¹⁰²

Како ће наставак радње показати, љубав заснована на познавању другог бића, чији је заговорник, поред Консалва, Белазира, није остварива у свету којим управљају користољубље, самољубље и привид. Насупрот негативном искуству са Нуњом Белом, за коју је веровао да ју је добро упознао и проценио њен дух и врлине, Консалво жестоку страст која га буди из „тужног спокоја” осаме доживљава угледавши лепу незнанку Заиду (за коју ни читалац испрва не зна о коме је реч, будући да је сцена приказана из Консалвове перспективе) и, „ошамућен” њеном лепотом, приклања се становишту дон Гарсије (чија љубав према Ерменезилди, рођена на први поглед, потврђује ставове које заступа):

Али знајте да никада нисам веровао да се могу заљубити само у лепоту, или да могу бити ганут због особе која је већ неговала љубав према некоме. А међутим, сада обожавам Заиду, о којој не знам ништа, осим да је лепа и да већ некога воли. Пошто сам се прешао у погледу Нуње Беле, коју сам познавао, шта могу да очекујем од Заиде, коју уопште не познајем?! Ех, дон Гарсија, били сте у праву; страсти су само оне које нас од прве погађају и које нас изненаде; остало су само везе у које својевољно уносимо своје срце. Истинске склоности отму нам срце без наше воље, а љубав коју осећам према Заиди је

²¹⁰² „L’un et l’autre éprouvaient déjà le pouvoir de l’amour, ils me faisaient souvent la guerre de mon insensibilité et me reprochaient, comme un défaut, de n’avoir point encore eu d’attachement. Je leur reprochais à mon tour de n’en avoir point eu de véritables.

— Vous aimez, leur disais-je, ces sortes de galanteries que la coutume a établies en Espagne, mais vous n’aimez point vos maîtresses. Vous ne me persuaderez jamais que vous soyez amoureux d’une personne dont à peine vous connaissez le visage, et que vous ne reconnaîtriez pas, si vous la voyiez en un autre lieu qu’à la fenêtre où vous avez accoutumé de la voir. — Vous exagérez le peu de connaissance que nous avons de nos maîtresses, me repartit le prince, mais nous connaissons leur beauté et, en amour, c’est le principal [...] et, quand nous venons à les voir de plus près, nous sommes charmés du plaisir de découvrir ce que nous ne connaissions point encore. Tout ce qu’elles disent a la grâce de la nouveauté, leur manière nous surprend, la surprise augmente et réveille l’amour, au lieu que ceux qui connaissent leurs maîtresses avant que de les aimer, sont tellement accoutumés à leur beauté et à leur esprit, qu’ils n’y sont plus sensibles quand ils sont aimés. „[...] vous me permettiez de n’aimer qu’une personne que je connaîtrai assez pour l’estimer et pour être assuré de trouver en elle de quoi me rendre heureux, quand j’en serai aimé. J’avoue encore que je voudrais qu’elle ne fût point prévenue en faveur d’un autre amant.” „— Et moi, interrompit don Ramire, je trouverais plus de plaisir à me rendre maître d’un cœur qui serait défendu par une passion, que d’en toucher un qui n’aurait jamais été touché ; ce me serait une double victoire, et je serais aussi bien plus persuadé de la véritable inclination qu’on aurait pour moi, si je l’avais vue naître dans le plus fort de l’attachement qu’on aurait pour un autre ; enfin ma gloire et mon amour se trouveraient satisfaits d’avoir ôté une maîtresse à un rival. [...] „Je serais incapable de devenir amoureux d’une personne avec qui je serais accoutumé et, si je ne suis surpris d’abord, je ne puis être touché. Je crois que les inclinations naturelles se font sentir dans les premiers moments, et les passions, qui ne viennent que par le temps, ne se peuvent appeler de véritables passions.” Исто, стр. 53–54. Курзив Ж. Ј.

планинска бујица која ме носи, не остављајући ми ниједног тренутка мира да јој се одупрем.²¹⁰³

Судбина другог лика који дели Консалвове ставове о нужности познавања вољеног бића — Белазире — која се, према оцени Алфонса, опходи према вољеном мушкарцу „тако различито од других жена, са некаквом племенитошћу и искреношћу које су [га] изненадиле”²¹⁰⁴ и признаје му наклоност коју осећа према њему али се не устручава ни да му укаже на његове мане и сопствена страховања, оповргава идеалистичке прециозне покушаје предефинисања мушко-женских односа: жртва безумне љубоморе вољеног мушкарца, опхрвана стидом због укаљаног угледа и неспокојем, Белазира бира бекство од жестоке страсти и осуде света повлачењем у манастир закључујући како „човек не може бити срећан када некога воли”²¹⁰⁵. Сви ови примери доказују да, за разлику од покушаја прекодирања љубавних односа у пасторалном роману Онореа д’Ирфеа или прециозним остварењима међу којима смо у II поглављу истакли концепцију *нежне љубави* према Мадлени де Скидери, госпођа Де Лафајет љубав и страст поима као синониме и посматра их песимистично. Не постоји родна диференцијација према којој би љубав „припадала” једном, а страст другом полу, већ су ове именице по правилу међусобно заменљиве: у новели *Грофица Де Танд* именица *љубав* јавља се 6, а имена *страст* 17 пута, док је у *Кнегињи Де Монпансије* прва именица употребљена 18, а друга 24 пута, у роману *Заида* 134, односно 110 пута, у *Принцези Де Клев* 49 (+ 186 појављивања глагола *aimer*), односно 111 пута. Сажихућа сила љубави-страсти подједнако погађа мушкарце и жене, а њене физичке и душевне манифестације јесу пометеност, узбуђење, неспокој²¹⁰⁶, љубомора. Пермисивном

²¹⁰³ „Mais considérez que je n’avais jamais cru pouvoir être amoureux par la beauté seule, ni pouvoir être touché d’une personne qui aurait eu quelque attachement. Cependant j’adore Zaïde, dont je ne connais rien, sinon qu’elle est belle et qu’elle est prévenue pour un autre. Puisque j’ai été trompé dans l’opinion que j’avais conçue de Nugna Bella, que je connaissais, que puis-je attendre de Zaïde que je ne connais point ? [...] Ah ! Alphonse, quel mal que la jalousie ! Ah ! don Garcie, vous aviez raison, il n’y a de passions que celles qui nous frappent d’abord et qui nous surprennent ; les autres ne sont que des liaisons où nous portons volontairement notre cœur. Les véritables inclinations nous l’arrachent malgré nous, et l’amour que j’ai pour Zaïde est un torrent qui m’entraîne sans me laisser un moment le pouvoir d’y résister.” *Исто*, стр. 87–88. Превод последње две реченице, из пера Ивана Димића, преузели смо из Жан Русе, *Облик и значење*, стр. 67.

²¹⁰⁴ „Elle eut néanmoins un procédé avec moi tout différent de celui des autres femmes, et j’y trouvai quelque chose de si noble et de si sincère que j’en fus surpris.” *Zayde*, стр. 109.

²¹⁰⁵ „Mais puisque vous m’avez confirmée dans l’opinion que j’avais, qu’on ne peut être heureux en aimant quelqu’un, vous, que j’ai trouvé le seul homme digne d’être aimé, soyez persuadé que je n’aimerai personne et que les impressions que vous avez faites dans mon cœur, sont les seules qu’il avait reçues et les seules qu’il recevra jamais.” *Исто*, стр. 123.

²¹⁰⁶ Уп., на пример: „Њихова страст није јењавала услед опасности и препрека; грофица Де Танд није проналазила спокоја, нити је сан успевао да јој ублажи јаде.” („Leur passion ne se ralentit pas par les périls

конструкцијом која описује Шабаново препуштање страсти, односно пасивном конструкцијом у случају принцезе Де Клев, као и Белазириним прекором сопствене слабости, наглашава се тиранија страсти и њихово господарење човечјим разумом:

1. Страсно се заљуби у кнегињу; и ма колико срамотном сматрао своју слабост, *ништа му није преостало него да јој се препусти* и да кнегињу љуби најсилнијом и најискренијом љубављу што је игда постојала.²¹⁰⁷
2. *Победила ме је и савладала* наклоност, која ме повлачи за собом упркос моје воље.²¹⁰⁸
3. Нисте најнесрећнији човек на свету, рече Белазира, али јесте најбезумнији; *када бих слушала разум*, раскинула бих са Вама и више Вас никад не бих видела у животу.²¹⁰⁹

У роману *Принцеза Де Клев* присутно је поигравање фокализацијом, тј. осцилирање између „виђења отпозади” из свезнајуће тачке гледишта приповедача и суженијег понирања у свест ликова, превасходно јунакиње, употребом слободног индиректног говора и унутрашњих монолога/солилоквија. За нашу тему нарочито је значајно уочити различиту природу мисли принцезе Де Клев и војводе Де Немура у тренуцима осаме. Поред горепредложеног поређења сцена осаме после епизода украденог портрета, односно Немуровог пада са коња²¹¹⁰, када је Немурова радост осликана споља од стране свезнајућег приповедача, а принцезина пометеност изречена кроз унутрашњи монолог јаког афективног набоја, поређење осталих унутрашњих монолога или прибегавања слободном индиректном стилу при опису свести принцезе (укупно 9) и војводиних размишљања (укупно 3) потврђује закључак Рожеа Франсијона да је, за разлику од унутарње борбе и самопрекора јунакиње, у Немуровим монолозима акценат стављен искључиво на фрустрацију због неутажене жеље, а да је морално преиспитивање због завођења удате жене одсутно (у једном од три монолога уочљива је бол због штете коју је нанео вољеној жени својим непромишљеним понашањем, али је тај бол мотивисан не само увредом принцезиног угледа већ и зебњом да ће због тог поступка његова замисао освајања принцезе пропасти).²¹¹¹ Најупадљивији пример ове

et par les obstacles ; la comtesse de Tende n'avait point de repos et le sommeil ne venait plus adoucir ses chagrins.” *La Comtesse de Tende*, стр. 73).

²¹⁰⁷ Кнегиња Де Монпансије, стр. 176. Оригинални текст гласи: „Il devint passionnément amoureux de cette princesse et, quelque honte qu'il trouvât à *se laisser surmonter*, il fallut céder, et l'aimer de la plus violente et sincère passion qui fût jamais.” *La Princesse de Montpensier*, стр. 23.

²¹⁰⁸ *Принцеза Де Клев*, стр. 107–108. Оригинални текст гласи: „*Je suis vaincue et surmontée* par une inclination qui m'entraîne malgré moi.” *La Princesse de Clèves*, стр. 131.

²¹⁰⁹ „Vous n'êtes pas le plus malheureux homme du monde, reprit Bélasire, mais vous êtes le plus déraisonnable, et, si je suivais ma raison, je romprais avec vous et je ne vous verrais de ma vie.” *Zayde*, стр. 119–120.

²¹¹⁰ В. стр. 406 овога рада.

²¹¹¹ Што се употребе слободног индиректног оговора, односно унутрашњих монолога осталих мушких

разлике представља симетрија, тачније контраст следећих мисли принцезе и војводе пошто је овај одао виду принцезино признање мужу; у њима су садржани гореанализирани циљеви, вредности и начела којима се женски, односно мушки ликови управљају: „Изгубила сам љубав и поштовање мужа, који је требало да буде моја срећа. [...] Својом несмотреношћу губим срећу и част да будем вољен од најпривлачније и највише поштовања достојне жене на свету”²¹¹².

ликова у делу госпође Де Лафајет тиче, они су присутни још у Консалвовом приповедању. Укупно девет Консалвових прибегавања монологу за теме имају: женско неверство (стр. 44), ишчуђавање због необјашњиве заинтересованости за Заиду (стр. 46), размишљање о притворности најближих људи на двору и о повлачењу са двора (стр. 82–83), дејство Заидине лепоте (стр. 88–89), јадиковку за вољеном женом коју гледа како бродом одлази (стр. 133), пребацивање вољеној жени што је несрећан због страсти према њој (стр. 141), бол због љубоморе јер је други мушкарац заљубљен у њу (стр. 149, 152), оклевање треба ли поштедети живот супарнику или не (стр. 159–160). Једини опис етичких ломова у свести мушких ликова односи се на краткотрајно оклевање дон Рамира да изјави љубав Нуњи Бели, тј. грижу савести што пријатељу отима вољену жену; опис је кратак и наратор Консалво истиче да је дон Рамир брзо превазишао моралну дилему одлучивши да се препусти страсти: „Дон Рамир се покаја због изговорених речи. [...] Када се мало прибрао, стаде размишљати о својим осећањима. [...] Међутим, када би помислио да из тог срца жели истерати Консалва, коју му је био истински пријатељ, осећао би срамоту против које се тако жустро борио да је веровао како је одагнао своје зле намере. Одлучи да Нуњи Бели ништа више не каже о својој љубави и да избегава прилике да разговара са њом. [...] Дон Рамир се неко време држао одлуке, али зар ју је могао испоштовати?! Виђао је Нуњу Белу свакога дана: како беше лепа и мене више није волела а према њему се добро опходила, било је немогуће одупрети се. Стога се он реши да послуша пориве свог срца и више се није кајао због тога.” („Toutefois, quand il venait à considérer que c’était Consalve qu’il voulait chasser de ce cœur, ce Consalve à qui il devait une amitié si véritable, ces sentiments lui faisaient honte, et il les combattit de sorte qu’il crut les avoir surmontés. Il résolut de ne plus rien dire de son amour à Nugna Bella et d’éviter les occasions de lui parler.”, [...] „Don Ramire suivit pendant quelque temps le dessein qu’il avait pris, mais le moyen de l’exécuter ! Il voyait tous les jours Nugna Bella ; elle était belle, elle ne m’aimait plus, elle le traitait bien ; il était impossible de résister à tant de choses. Il se résolut donc à suivre les mouvements de son cœur, et il n’eut plus de remords sitôt qu’il en eut pris la résolution.” *Zayde*, стр. 72).

²¹¹² *Принцеза Де Клев*, стр. 131.

Табела 9: урањање у свест ликова принцезе и војводе

Принцеза Де Клев	Војвода Де Немур
<p>Она се није могла савладати да се не збуни при виђењу с њим а да ипак не осети и задовољство што га види; али кад он више не би био пред њом и кад би помислила да је драж коју налази у виђењу с њим почетак страсти, мало је требало па да јој се не учини да га мрзи због бола који јој је причињавала та помисао. (стр. 45)</p>	/
<p>Била је толико обузета оним што се управо догодило да је једва могла да сакрије своју расејаност. Кад је остала сама да слободно размишља, увидела је добро да се преварила када је поверовала да осећа још само равнодушност према г. Де Немуру. Није више могла полагати наде у то да га неће волети; мислила је још само да му о томе не да никаква знака. (стр. 66)</p>	/
<p>Пошто се повратила из страха који је осетила, госпођа Де Клев је одмах размислила о знацима које је о њему испољила. (стр. 78)</p>	/
<p>Шта све није помислила о себи! Какве јој све мисли нису дошле о саветима које јој је дала њена мати! Како се кајала што није истрајала у томе да се издвоји из друштва, упркос г. Де Клеву, или што није послушала своју намеру да му призна наклоност коју је осетила према г. Де Немуру! Налазила је да би била боље учинила да ју је открила мужу, чију је доброту познавала и коме би било стало да то сакрије, него што ју је открила човеку који је није достојан, који је вара, жртвује је можда некој другој и који само из осећања охолости и сујете жели да га она заволи. Најзад, сматрала је да су сва зла која су јој се могла догодити мања и да би била боље учинила да се решила на било какво крајње средство него што је допустила да г. Де Немур види да га она воли и што је сазнала да он воли неку другу. Тешила ју је бар помисао да после тога сазнања не треба више да се боји себе и да ће бити потпуно излечена од наклоности коју осећа према војводи. (стр. 83–84)</p>	/
<p>Госпођа Де Клев остаде сама, и чим је више није подржавала радост коју изазива присуство онога кога волимо, било јој је као да се пробудила из неког сна; са запрепашћењем је опазила чудесну промену од стања у коме се налазила претходне ноћи до оног у коме се сада налазила; изишла јој је пред очи јеткост и хладноћа коју је показала према г. Де Немуру док је веровала да је писмо госпође Де Темин било њему упућено; какво је спокојство и каква сласт следила тој јеткости чим је постала убеђена да се писмо не тиче њега! [...] Зар да се упустим у љубавну авантуру? Зар да се огрешим г. Де Клеву? Зар да се огрешим самој себи? И зар да се, најзад, изложим горком кајању и смртним мукама које доноси љубав? Победила ме је и савладала наклоност, која ме повлачи за собом упркос моје воље. Све моје одлуке су узалудне; јуче сам мислила исто што и данас мислим а данас чиним нешто сасвим супротно од онога на шта сам се јуче одлучила. (стр. 107, 108)</p>	/
<p>Када је принц отишао, када је госпођа Де Клев остала сама и када је погледала шта је учинила, била је толико запрепашћена да је једва могла да замисли да је то све било истина. Нашла је да је сама себи одузела љубав и поштовање свога мужа и да је ископала себи понор из кога никада неће изаћи. Питала се зашто је учинила ту опасну ствар, и нашла је да се у то упустила готово нехотице. Јединственост таквог признања, коме није могла наћи примера, показивала јој је сву његову погубност. Али кад је помислила да је тај лек, ма колико опор био, једини који је може заштитити од г. Де Немуре, она нађе да не треба да се каје због тога и да се није сувише изложила опасности. (стр. 114, 115)</p>	/

Принцеза Де Клев	Војвода Де Немур
<p>Затворила се сама у свој кабинет. Од свих зала најгоре јој се учинило то што је имала повода да се пожали на г. Де Немура и што није налазила никаква начина да га оправда. [...]</p> <p>„Погрешила сам што сам веровала да постоји човек који је кадар сакрити оно што ласка његовом поносу. А ипак сам се према томе човеку, за кога сам веровала да се толико разликује од осталих људи, показала као и друге жене, премда сам тако далеко од тога да личим на њих. Изгубила сам љубав и поштовање мужа, који је требало да буде моја срећа. Ускоро ће цео свет гледати на мене као на особу која гаји луду и помамну страст. Ономе према коме је осећам то није непознато; а да избегнем те несреће, ставила сам на коцку своје спокојство, па чак и свој живот.“</p> <p>Бујица суза пратила је ова тужна размишљања; (стр. 130, 131)</p>	<p>„Шта бих имао да јој кажем?“ узвикну он. „Зар да јој опет покажем оно што сам јој већ и сувише показивао? Зар да јој покажем да знам да ме воли, мене који јој се нисам усудио ни рећи да је волим? Да јој почнем отворено говорити о својој страсти да бих јој се приказао као човек кога су наде учиниле дрским? Могу ли и замислити да јој приђем, и зар бих се усудио да је доведем у неприлику својом појавом? Чиме бих се могао оправдати? Немам оправдања, недостојан сам да ме госпођа Де Клев и погледа, а и не надам се да ће ме икада и погледати. Својом сам јој грешком пружио боља средства за одбрану против мене од свих оних која је тражила и која би можда узалуд тражила. Својом несмотреношћу губим срећу да будем вољен од најпривлачније и највише поштовања достојне жене на свету; али да сам ту срећу изгубио а да она због тога није пропатила и да јој тиме нисам нанео смртни бол, то би била утеха за мене. У овом часу више осећам зло које сам јој учинио него оно којим сам себи код ње наудио.“ (стр. 131–132)</p>
<p>Војвода јој се појави у мислима, достојан љубави више него ма ко на свету. Одавно је био заљубљен у њу страшћу пуном поштовања и верности, све је презрео ње ради, поштовао је чак и њен бол, тежио да је види а да она њега не види, напуштао је двор, чији је био украс, да би долазио да сањари тамо где није могао претпоставити да би је могао срести. Најзад, био је човек достојан да буде вољен већ и због саме своје привржености, а она је према њему осећала тако силну наклоност да би га волела и кад је он не би волео: и уз то, био је човек високог достојанства које је одговарало њеном [...] али када су је те мисли сасвим обузеле и кад се сетила и тога да је тог истог човека, за кога је већ помислила да би се могла удати, волела за живота свога мужа и да је он био узрок његове смрти, да јој је њен муж умирући посведочио своју бојазан да би се она могла удати за њега, њена строга врлина била је тако увређена том помисли да је нашла да не би био много мањи злочин кад би се удала за г. Де Немура него што је злочин био то што га је волела за живота свога мужа. (стр. 164–165)</p>	<p>Затим стаде обнављати у сећању све поступке госпође Де Клев откако се у њу заљубио. Какву је отмену и чедну строгост показивала увек према њему, мада га је волела! „Јер, напослетку, она ме воли“, говорио је себи. „Воли ме, не могу сумњати у то; ни највећа обећања ни највеће милости нису тако поуздани знаци као они које сам добио. [...] Покажите ми да ме волите, лепа принцезо“, узвикну он, „покажите ми своја осећања! Пристајем да заувек наставите с том строгошћу којом ме мучите, само да једном од вас сазнам ваша осећања. Погледајте ме бар оним истим погледом којим сам ноћас видео да сте посматрали мој портрет; зар је могућно да сте га гледали са толико нежности а да сте од мене самог тако свирепо побегли? Чега се плашите? Зашто вам је моја љубав тако страшна? Ви ме волите, узалуд то кријете од мене; и сами сте ми то нехотице показали. Ја знам за своју срећу; допустите ми да у њој уживам и престаните да ме чините несрећним. Зар је могућно“, настављао је, „да ме госпођа Де Клев воли, а да будем несрећан? Како је ноћас била лепа! Како сам могао одолети жудњи да јој се бацим пред ноге? Да сам то учинио, можда бих је спречио да побегне од мене, моје би је поштовање умирило. Али можда ме и није препознала: жалостим се више него што треба, уплашило ју је то што је видела некога у тако необично време“. (стр. 152–153)</p>

Принцеза Де Клев	Војвода Де Немур
<p>Госпођа Де Клев није била у стању да нађе спокојства: за њу је било тако ново што је изишла из стеге коју је себи наметнула, што је допустила, први пут у свом животу, да јој неко каже да је заљубљен у њу и да сама каже да воли, да више сама себе није могла да препозна. Била је запрепашћена оним што је учинила; кајала се због тога; радовала се томе: сва њена осећања била су пуна узбуђења и страсти. Још једном је испитала разлоге дужности који су се супротстављали њеној срећи; осетила је бол што је нашла да су тако јаки, а покајала се што их је у толикој мери показала г. Де Немур. [...] Радо би била рекла себи да није имала довољно разлога ни у својим обзирима у погледу прошлости ни у својим страховањима за будућност. Разум и дужност указивали су јој понекад, опет, на нешто сасвим супротно, што ју је брзо доводило до одлуке да се не преуда и да се никада више не види са г. Де Немуром. (стр. 175--176)</p>	<p>„Шта да чекам?“ говорио је себи. „Већ одавно знам да ме воли. Слободна је, нема више обавеза које би ми могла супротставити. Зашто да ме приморава да је виђам тако да она мене не види и да не разговарамо? Је ли могућно да ми је љубав тако потпуно одузела памет и одважност и да ме је учинила толико другачијим него што сам био у другим љубавима свога живота? Требало је да поштујем бол госпође де Клев; али ја га сувише дуго уважавам и дајем јој времена да угуши наклоност коју осећа према мени.“ (стр. 166)</p>

ЗАКЉУЧАК

Наш избор предмета проучавања и приступа, како смо најавили у Уводу, вишеструко је мотивисан: на првом месту, настојали смо осветлити мање истражене аспекте дела госпође Де Лафајет из угла женских студија и испитати остварења која се налазе у сенци канонизованог романа *Принцеза Де Клев*. Затим, предочавањем досадашњих тумачења франкофоних и англофоних критичара/ки, као и анализе дела госпође Де Лафајет на српско-хрватском језичком подручју, поред пресека рецепције, тежили смо да истакнемо извесне сукобе интерпретација и укажемо на ограничења и замке разних читања, међу којима и феминолошких, чиме смо потцртали и еволутивни потенцијал женских студија, односно студија рода. Подвукли смо, на примерима поља значења именица *personne* и *homme*, колико у процесу превођења тексту прети опасност замагљивања извесних родно изнијансираних значења. Најзад, наша амбиција била је и да укажемо на то колико је значајан плуралитет приступа у читању дела које је уврштено у школску лектуру, те какве ефекте родни приступ или одсуство родног приступа могу имати у учионици.

Позиционирајући се између предочених „полова” досадашње рецепције — традиционалних читања дела госпође Де Лафајет као упозоравања на погубност страсти и значај врлине, и ревизионистичких гинокритичких тумачења овладавања аутономним женским гласом — наша анализа открива да текстови госпође Де Лафајет у највећој мери поштују нормиране друштвене идентитете женскости и мушкости француског XVII века (што је вероватно један — али не и једини — разлог њеног уласка у канон), мада нису лишени полемичке стране. Водећи се постулатом женских студија које настоје да разоткрију партикуларне „истине” иза традиционалне псеудоуниверзалности, и, на пољу књижевности, главно тежиште истраживања помере са формалне анализе на културно-идеолошки фон, сматрамо да је важно „канонско” читање борбе између љубави и дужности у делу наше ауторке употпунити читањем неједнаких, родно издиференцираних залога у тој борби. Другим речима, значајно је уочити да, поред тога што госпођа Де Лафајет разматра слабости људске природе опште узев, заплет њених романа и новела, будући да у знатној мери почива на мање или више интензивном одолевању жена ласкањима и удварањима мушкараца, открива како су начела дужности и прикладности строже устројена за жене, а мушка несталност је ретко предмет осуде. Ово нарочито потврђује анализа заступљености именица *la bienséance* и *la galanterie* и контекста у којима се појављују.

Читањем књижевног текста француског Златног века имајући у виду укрштање разноврсних идеологија — женомрзачке, прециозне, хришћанске итд. — у епохи у којој је наша ауторка (са својим сарадницима) стварала, и увидом у остварења неканонизованих, или недавно канонизованих ауторки и аутора XVII века, попут прециозних књижевница или госпође Де Вилдје, открива се полицентрична слика епохе, коју историје књижевности неретко грубо уопштавају, нарочито када је у питању доба владавине Луја XIV и слика на којој је искована идеја о француском националном духу. Књижевно дело не представља само пуки одраз света у коме је настало и његове владајуће идеологије, већ пружа и могућност обрачуна са друштвеним нормама и успостављања другачије устројене реалности. Но, госпођа Де Лафајет, иако сликањем несрећних судбина младих жена удатих против своје воље у извесној мери критички разматра друштвене узусе, не нуди, за разлику од неких прециозних ауторки и аутора, за своје доба прогресивнији модел друштва у којем би положај жене био превреднован: идеал љубави засноване на поштовању и темељном познавању вољене особе код ње је срушен (о чему експлицитно сведоче судбина Белазира, промена становишта према рађању љубави код Консалва и спознаја принцезе Де Клев да са Немуром неће остварити спокојан брак лишен љубоморе) јер је природа људског бића суштински искварена. Према јансенистичком схватању света, коме је госпођа Де Лафајет била блиска, човек је самом себи несазнатљив и рђаве пориве своје природе ретко успева надвладати разумом. Љубав-страст храни се погледом и опире напорима воље, обузима биће и управља њиме, и далеко је од идеализованог заноса барокних и прециозних романа у којима се заљубљени душом спајају у једно; љубав је сведена на телесну жудњу, наговештену терминима *галантерије*, *пустоловине*, *освајања*, које прате именице и придеви као што су *несрећа*, *свиреп*, *жесток*, *смртни*, и углавном се гаси чим је освајање објекта жеље постигнуто. У тој „игри” освајања, мушкарци (вitez од Наваре, војвода Де Гиз, војвода Д’Анжу, гроф Де Шабан, Консалво, Алфонсо, Аламир, дон Рамир, дон Гарсија, принц Де Клев, вitez Де Гиз, војвода Де Немур, видам Де Шартр) имају активну улогу и вербализују своја осећања, док жене, поштујући норме пристојности, избегавају „посрнуће” пред грешном страсти и осећања (наклоност, узнемиреност, пометеност) наговештавају најчешће невербалним знацима, попут црвенила. Стид је једна од „најсилнијих страсти” код већине женских ликова, било да су згрешиле преваривши мужа или вољеног мушкарца (грофица Де Танд, кнегиња Де Монпансије, Нуња Бела) или показале изванредну верност и пристојност (Белазира, Фелима, Заида, принцеза Де Клев), што показује у којој мери је женско тело схваћено као стуб породичне части и основ женског угледа, који почива на чедности и пристојности. „Галантне” жене које одступају од ових начела (поред наведених грофице Де Танд и, донекле, кнегиње Де Монпансије, у ову категорију спадају Дијана де Поатје, госпођа Де Турнон и маркиза Де Ноармутје) предмет су осуде и приповедача и

других ликова, оба пола. Поред љубави, страсти које господаре и мушкарцима и женама у опусу наше ауторке јесу самољубље (и, нарочито, с њим повезана љубомора, најпоузданији знак љубавне страсти који је истовремено јачи од ње саме), амбиција и користољубље, из ког неки мушки ликови настоје завести жене на високом положају и венчањем са њима стећи престиж и богатство (принц од Наваре, војвода Де Гиз, Немур). Ипак, ни женским ликовима не недостаје амбиције у том погледу, што илуструју ликови госпође Де Валантиноа и Нуње Беле, као и страховања Аламира да све жене у њему виде искључиво принца од Тарсе, те, нарочито, свеприсутна завист и одсуство женске солидарности која би упадљивије наговестила протофеминистичке нијансе у анализираним делима. Код госпође Де Лафајет, дакле, није заступљено манихејско сликање полова, у ком би један пол красиле искључиво позитивне одлике, а други негативне.

Црте и особине истакнуте у први план као друштвено пожељне у фикционалном делу госпође Де Лафајет, осим духа, заједничког обама половима, родно су издиференциране. Међу родним стереотипима, на страни жена издвајају се лепота, дражесност и врлина — која подразумева чедност и стид, скромност, уздржаност, брачну дужност и бригу за углед. С друге стране, код мушкараца, који стреме слави нарочито путем ратних подвига, наглашени су одважност и јунаштво а, код знатног броја ликова, ова „освајачка” амбиција у периодима мира или примирја пресликава се на однос према супротном полу, кроз склоност ка удварању схваћеном као покораване женског срца и надметање са супарницима. Овом заводничком склоношћу ласкаваца погођене су не само младе, неискусне девојке и жене (на пример, принцеза Де Клев на почетку брака, Зоромада, Елсибери, Забелек) већ и удовице, које слободније могу изабрати другог мужа/вољеног мушкарца (принцеза од Нешатела, Нарија, принцеза Де Клев по мужевљевој смрти).

Док се род као идентитетска компонента несумњиво налази у првом плану у одређеним аспектима текстуалног света наше ауторке, као што су предочене друштвено пожељне црте и особине, вредности и циљеви, као и неједнака слобода испољавања осећања и строжа начела прикладности за жене, неке друге теме, попут судбине ликова, не могу се тумачити искључиво у родном кључу, јер је трагично осећање и схватање света, заједничко многим духовима епохе у којој су стварали госпођа Де Лафајет и њени сарадници, засновано на идеји да су људи, без обзира на пол, неретко жртве неумољиве Фортуне и пасивне играчке страсти које беспоштедно ниште њихове наизглед непоколебљиве одлуке. У том смислу илустративна је судбина два мушка лика: грофа Де Шабана и принца Де Клева, који доживљавају тужан крај, то јест не бивају награђени за врлине и честито опхођење (које, видели смо, код принца Де Клева понекад, због јачине љубоморе, прелази у својеврсне „нападе” на супругу). Ипак, у погледу судбине ликова, у делу

госпође Де Лафајет постоје и родно обојене нијансе, међу којима се издваја мотив болести: код ретких мушких ликова знак љубоморе (принц Де Клев, Алфонсо), болест је метафора унутрашњих ломова етичке природе код женских ликова, симптом душевног потреса узрокованог кршењем начела и забрана (грофица Де Танд, кнегиња Де Монпансије) или само наговештајем кршења (принцеза Де Клев, Заида, Фелима) и каљања угледа (Белазира). Ступајући у свет ван породичног дома, најчешће свет дворских великодостојника изложен сталним погледима и сплеткама, суочени са судом јавности и васпитањем укореењеним етичким начелима, женски ликови бране добар глас самоконтролом, а повиновање идеалу честите жене читава се не само на сижејном плану — повлачењем из друштва — већ и на формалном плану — кроз упадљив раскорак између дијалога или унутрашњих монолога женских ликова растрзаних моралним дилемама и дијалога и лапидарних монолога мушких ликова у којима су у први план истакнути радосно препуштање љубавном заносу или јадиковке због одбијања/одсуства вољене жене.

Док су грофица Де Танд и кнегиња Де Монпансије од стране мужева „осуђене” на изопштавање из друштва, и смрћу кажњене због одступања од друштвено прихватљивих облика понашања, дивљења вредна смрт принцезе Де Клев и њена или Белазирина одлука о повлачењу у манастир не могу се, без замке редукционизма, тумачити као слављење протофеминистичког одбијања да се учествује у друштву које почива на патријархалним премисама, нарочито уколико се узму у обзир туговања ових ликова и премишљања „тако противна њ[ихов]ој срећи”. Повлачење у осаму није, дакле, приказано као врхунски идеал који се осваја без унутрашњих ломова, о чему сведоче и придеви *тужан/несрећан* које наратор(ка) у роману *Принцеза Де Клев*, односно Алфонсо у роману *Заида*, употребљавају уз именицу *спокој*. Повлачење из света представља својеврсну ревингинизацију и бег од „упрљаности” искушењима која подривају углед честите жене. Идеал честите жене чврсто је усађен у свест васпитањем; код принцезе Де Клев, пратимо његово величање од најранијих мајчиних лекција, преко мужевљевих савета, пребацивања и заклињања којима се стигматизују буђење жеље и страст изван брака, те се принцезином коначном одлуком и потоњом тужном судбином указује и на снагу поунутарњених етичких начела онда када спољне препреке остварењу жеља више не постоје. Трагични крај ове младе жене, коју наратор(ка) велича као „пример недостижне врлине”, може се тумачити као вид тихе побуне због патријархалних притисака, али га треба посматрати и с гледишта социологије књижевности, тј. узети у обзир да новеле и романи госпође Де Лафајет настају у епохи пораста читалачке публике и веће доступности штива малог формата, те да најчешће имају дидактичку функцију, исказану, поред самог сижеа, кроз нараторске упадице и морализаторске коментаре гледе судбине јунакиња.

Носиоци тачке гледишта на идеолошком плану у делу госпође Де Лафајет јесу родитељске фигуре, које одлучују о будућим супрузима својих кћери из статусних и материјалних интереса, заштитничке фигуре (гроф Де Шабан), и мужеви. У њиховој комуникацији са супругама, знатно обележеној наредбодавним и прекорним тоновима, уочљиво је да, будући да им углед зависи од њиховог доброг гласа, полагају право на управљање њиховим кретањем и држањем. Међу родитељским фигурама у опусу госпође Де Лафајет једино је лик госпође Де Шартр нешто разрађенији, иако и он остаје примарно у служби сижеа. Госпођа Де Шартр је упечатљиво оличење „мајке-закона”, чуварке патријархалних начела: она представља васпитну и заштитничку, али и угрожавајућу фигуру. Она подучава ћерку изричитој самоконтроли пред притворношћу дворјана, нарочито мушкараца. Након њене смрти, њен глас и савети интројектовани су у принцезиној свести и усмеравају њене поступке. Мешавина љубави, поштовања и захвалности, са зависношћу, страхом и осећајем кривице пред поунутарњеним погледом мајке довешће принцезу до тражења замене мајчинског штита у фигури мужа. Осећај кривице због губитка мужевљевог поштовања раздире и кнегињу Де Монпансије, као и грофицу Де Танд, која свој живот ставља у грофове руке.

Имајући у виду све наведено, можемо закључити да је дело госпође Де Лафајет, иако обојено дискретним знацима критичког отклона према владајућим патријархалним дискурсима (првенствено кроз сликање несрећа младих жена али и њихових мужева у уговореном браку, кроз местимичне ироничне нараторске упадице и кроз јадиковке женских ликова, попут Фелиме или, нешто дискретније, принцезе Де Клев, над стегама кодекса пристојности), суштински андроцентрично: ауторка преузима владајуће родне представе које смо учили у корпусу дидактичких хришћанских текстова и расправа о углађености/пристојности, као и у Расправи о женама; особине и понашање женских ликова, грађених на родним стереотипима, процењују се са гледишта владајуће идеологије, „вечни женски принцип” је валоризован, иако не нужно „награђен” срећом, а одступање од идеала пристојне жене у највећем броју случајева кажњено. Галантни мушкарци и галантне жене не доживљавају једнаке потресе и судбине — склоности ка удварању мушкараца нису кажњиве колико женска кокетерија. Женска прељуба није знак рађања „нове жене”, која би, прекорачивши уписане друштвене улоге, оличавала побуну против наметања мужа и животних избора, већ строго кажњив грех. Док грофица Де Танд и кнегиња Де Монпансије, као делатни ликови у одређеним композиционим чвориштима новела, бивају кажњене за прекорачење друштвено прописаних норми женске пристојности, јунакиње романа *Заида* и *Принцеза Де Клев* махом представљају трпне ликове: повиновање друштвено детерминисаним родним улогама прве награђено је ступањем на блистав леонски двор и венчањем са Консалвом, из чије је перспективе сагледана кроз читаву приповест, а

„самоостварење” и „агенсност” друге проистичу превасходно из страха и осећања кривице. Стога се, ако преузмемо терминологију коју Илејн Шоуволтер успоставља при категоризацији женског писма у Енглеској, фикционални опус наше ауторке може сврстати у „женствену” етапу развоја књижевности из пера жена у Француској, етапу коју одликује репродуковање социјално нормираних родних идентитета.

БИБЛИОГРАФИЈА

I Корпус дела госпође Де Лафажет:

Lafayette Madame de. *Mémoires précédés de La Princesse de Clèves*. Paris : Ernest Flammarion, 1917.

Lafayette, Madame de. *Histoire de la Princesse de Montpensier sous le règne de Charles IXe Roi de France. Histoire de la Comtesse de Tende*. Présentation par Micheline Cuélin, Genève : Droz, 1979.

Lafayette, Mme de. *Romans et nouvelles*. Édition d'Alain Niderst, Paris : Dunod, 1997.

Lafayette, Madame de. *Histoire de la princesse de Montpensier, suivi de Histoire de la comtesse de Tende*. Présentation par Laurence Plazenet. Paris : Librairie Générale Française, coll. Le Livre de poche, 2003.

Lafayette, Mme de. *Zayde. Histoire espagnole*. Présentation, notes, appendices, table des personnages, chronologie et bibliographie par Camille Esmein-Sarrazin. Paris : Flammarion, 2006.

La Fayette, Marie-Madeleine. *Histoire de madame Henriette d'Angleterre suivie de Mémoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689*, Paris : Mercure de France, 2007.

La Princesse de Montpensier, un film de Bernard Tavernier, suivi de la nouvelle de Madame de Lafayette, Paris : Flammarion, 2009.

Lafayette, Madame de. *Histoire de la princesse de Montpensier et autres nouvelles*. Edition établie et présentée par Martine Reid, Paris : Gallimard, 2009, 2017.

Lafayette, Madame de. *La Princesse de Clèves*, Paris : Hatier, 2012.

Lafayette, Madame de. *Œuvres complètes*. Edition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 2014.

Lafayette, Madame de. *Romans et nouvelles. La Princesse de Montpensier, Zaïde, La Princesse de Clèves et La Comtesse de Tende*. Édition d'Alain Niderst, Paris : Classiques Garnier, 2014.

Lafayette, Madame de. *La princesse de Montpensier*. Texte intégral + dossier par Marjolaine Forest + lecture d'image par Agnès Verlet, Paris : Gallimard, 2015.

Lafayette, Madame de. *La Princesse de Montpensier. Terminales littéraires*. Présentation par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Flammarion, 2017.

Lafayette, Madame de. *La Princesse de Montpensier*. Présentation par Véronique Brémond, Paris : Hachette éducation, coll. Bibliolycée, 2017.

Lafayette, Madame de. *The Princess of Clèves. Contemporary reactions, criticism, ed. and with a revised translation by John D. Lyons*, New York, London: W.W. Norton, 1993.

Lafayette, Mme de. *Zayde: A Spanish Romance*. Chicago: University of Chicago Press, transl. by Nicholas D. Paige, 2006.

Lafajet, gđa de. *Princeza de Klev*, preveo Živojin Živojnović, Subotica: Minerva, 1988.

Лафажет, Госпођа де. „Кнегиња де Монпансије”. Превела Оливера Милићевић, *Писмо*, бр. 60–61, Земун, 2000, стр. 174–193.

Дигитализована оригинална издања романа и новела госпође Де Лафажет:

1. *La Princesse de Montpensier*, à Paris, chez Thomas Iolly, M.DC.LXII, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86000595/f5.image.r=La%20Princesse%20de%20Montpensier>>.
2. *ZAYDE, Histoire Espagnole*, par Monsieur de Segrais, Avec un Traité De l'Origine des Romans, par Monsieur Huet, A Paris Chez Claude Barbin, au Palais, sur le second Perron de la Sainte Chapelle, M.DC.LXX, Avec Privilège du Roi, in-8°, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k10433430/f7.image.r=zayde>>.
3. *La Princesse de Clèves*, à Paris, chez Claude Barbin, M.DC.LXXVIII:

Tome I :

<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610820b/f7.image.r=la%20princesse%20de%20cl%C3%A8ves>>.

Tome II :

<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610821r.r=la%20princesse%20de%20cl%C3%A8ves?rk=42918;4>>.

Tome III :

<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86108225/f7.image.r=la%20princesse%20de%20c1%C3%A8ves>>.

Tome IV :

<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8610823k/f1.image.r=la%20princesse%20de%20c1%C3%A8ves>>

4. « La Comtesse de Tende », *Le Nouveau Mercure*, septembre 1718, à Paris, chez Guillaume Cavelier, Pierre Ribou & Guillaume Cavelier fils, pp. 36–59, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6340774r/f40.image.r=comtesse%20de%20tende>>.

Преписка госпође Де Лафажет:

Lafayette, Madame de. *Correspondance*, I et II, édité d'après les travaux d'André Beaunier, Paris : Gallimard, 1942.

Perrero, Domenico. Madame de Lafayette e *La Princesse de Clèves*. *La Rassegna settimanale*, Vol. 3, n° 65, 30.3.1879, pp. 249–250. Дигитализована верзија часописа доступна је на адреси <<https://franchetti.unisob.na.it/wp-content/uploads/2019/02/Vol3-1879-1-S1-F65.pdf>> [15.3.2017].

Биографије госпође Де Лафажет:

Ashton, Harry. *Mme de La Fayette, sa vie, ses œuvres*. Cambridge: The University Press, 1922.

Duchêne, Roger. *Madame de La Fayette, la romancière aux cent bras*. Paris : Fayard, 1988.

Duchêne, Roger. *Madame de Lafayette*. Paris : Fayard, 2000 [1988].

Haussonville, Le comte de. *Mme de La Fayette*. Paris : Hachette, 1891.

Magne, Emile. *Le cœur et l'esprit de Madame de Lafayette*, Paris : Editions Emile-Paul Frères, 1927.

Pingaud, Bernard. *Mme de La Fayette par elle-même*, Paris : Seuil, 1959.

II Корпус осталих цитираних текстова из XV–XVIII века:

Aubignac, François Hédelin, abbé d'. *Les Conseils d'Ariste à Célimène sur les moyens de conserver sa réputation*. Paris : N. Pepingué, 1666.

Aubignac, François Hédelin, abbé d'. *Amelonde, Histoire de notre temps, où l'on voit qu'une honneste femme est heureuse quand elle suit un conseil sage et vertueux*. Paris: B. Loyson, 1669.

[Bayle, Pierre]. *Pensées diverses écrites à un docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comète qui parut au mois de décembre 1680*. Rotterdam : Reinier Leers, 1683, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k123185f?rk=42918;4>> [12.8.2017].

Boileau-Despreaux, Nicolas. « Satire X : Les Femmes », in *Œuvres poétiques de Boileau-Despreaux, accompagnées d'extraits de ses œuvres*. Édition classique annotée par M. Ch. Gidel, Paris : Garnier frères, 1883, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54070390/f2.image>> [26.6.2017].

[Bouhours Dominique], *Les Entretien d'Ariste et d'Eugene*, à Paris, chez Sébastien Mabre-Cramoisy, 1671, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k122907n/f4.image>> [21.11.2015].

Bouhours, Dominique. *Les Entretien d'Ariste et d'Eugène*. Édition établie et commentée par Bernard Beugnot et Gilles Declecq, Paris : Honoré Champion, 2003.

Brantôme, Pierre de. *Les Dames galantes*. Paris : Garnier Frères, 1967 [1666].

Cervantes Saavedra, Miguel de. *Uzorite novele*. Sa španjolskoga preveo Josip Tabak, Zagreb: Dubravko Deletis.

Civardi, Jean-Marc. *La Querelle du Cid (1637–1638) : Édition critique intégrale*. Paris : Champion, 2004.

Corneille, Pierre. Examen de *la Galerie du Palais*, in *Œuvres de P. Corneille, avec le commentaire de Voltaire sur les pièces de théâtre et des observations critiques sur ce commentaire par le citoyen Palissot*, Paris : P. Didot l'Ainé, 1801, pp. 104–107, <https://books.google.rs/books?id=E5EZAAAAYAAJ&pg=PA3&hl=sr&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false> [13.10.2016].

- Corneille, Pierre. Examen de *la Place royale*, in *Œuvres de P. Corneille, avec le commentaire de Voltaire sur les pièces de théâtre et des observations critiques sur ce commentaire par le citoyen Palissot*, Paris : P. Didot l'Ainé, 1801, pp. 113–115.
- Courtin, Antoine de. *Nouveau traité de la civilité qui se pratique en France, parmi les honnestes gens*, à Paris, chez Hélie Josset, 1671, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1511740w>> [17.1.2018].
- Cureau de La Chambre, Marin. *L'Art de connoistre les hommes. Première partie, où sont contenus les discours préliminaires qui servent d'introduction à celle science*. Paris : Rocolet, 1659, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k65687978/f9.image>> [23.5.2016].
- Descartes, René. *Les Passions de l'âme*. Paris : Henry le Gras, 1649, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8601505n/f3.image>> [17.5.2014].
- Descartes, René. *Les Passions de l'âme*. Paris : Vrin, 1991.
- Desjardin, Marie-Catherine. *Récit en prose et en vers de la farce des Précieuses*. Paris : Claude Barbin, 1660, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6504026w>> [17.6.2016].
- Du Bosc, Jacques. *L'honneste femme*. Paris : Pierre Aubovin, 1639–40 [Paris : Pierre Billaine, 1632], <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1512270m>> [12.3.2017].
- Du Bosc, Jacques. *L'honneste femme, seconde partie*. Paris : Pierre Aubovin, 1639–40 [1634], <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5572643k>> [22.3.2017].
- Du Bosc, Jacques. *L'honneste femme, troisieme et derniere partie*. Paris : Augustin Courbe, 1636, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k8519591>> [28.3.2017].
- Du Bosc, Jacques. *La Femme héroïque ou les héroïnes comparées avec les héros en toutes sortes de vertus. Et plusieurs Réflexions Morales à la fin de chaque comparaison*. Paris : Sommaville, 1645.
- Du Bosc, Jacques. *Les Femmes héroïques, comparées avec les héros*. Paris: T. Quinet, 1659.
- Esprit, Jacques. *Fausseté des vertus humaines*. Paris : Guillaume Desprez, 1678, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k648549/f28.image>> [26.12.2016].

- Faret, [Nicolas]. *Des vertus nécessaires à un prince pour bien gouverner ses sujets*. Paris : Toussaint du Bray, 1623, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109738w>> [18.6.2016].
- Faret, Nicolas. *L'honneste-homme, ou L'art de plaire à la court par le sieur Faret*. Paris : Toussaincts du Bray, 1630, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1097398>> [21.6.2016].
- Ferrand, Jacques, Docteur en la Faculté de Médecine. *De la Maladie d'amour ou Mélancolie Pratique, Discours curieux qui enseigne à connaître l'essence, les causes les signes et les remèdes de ce mal fantastique*. Dédié à Messieurs les Etudiants de la Faculté de Médecine de Paris, Paris : Denis Moreau, 1612; rééd. 1623. <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86268170/f19.image>> [17.5.2016].
- Ferrand, Jacques. *Traité de l'Essence et Guérison de l'Amour ou De la Mélancolie érotique (1610)*. Édition, notes et traduction des citations latines et grecques par Gérard Jacquin et Éric Foulon, Introduction de Gérard Jacquin, Postface de Michel Gardaz, Paris : Anthropos, 2001.
- Fontenelle, Bernard le Bovier de. *De l'origine des fables* [1684], in *Entretiens sur la pluralité des mondes*. Paris: Michel Brunet, 1724, pp. 353–385, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k835221/f359.image>> [12.8.2016].
- Gournay, Marie Le Jars de. *Egalité des hommes et des femmes. A la Reyne*, 1622, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3142288/f15.image>> [18.5.2016].
- Gournay, Marie Le Jars de. *L'Ombre de la demoiselle de Gournay*. A Paris, chez Jean Liber, 1626, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k70563p/f571.image>> [17.5.2016].
- Gournay, Marie de. *Égalité des hommes et des femmes et autres textes*, Paris : Gallimard, collection « Folio Sagesses », 2018.
- Grenaille, François de. *L'Honneste Fille, où dans le premier livre il est traité de l'esprit des filles*, 3 vols., Paris : Jean Paslé, 1639-1642, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9624234j>> [19.7.2017] / François de Grenaille, *L'honnête fille : où dans le premier livre il est traité de l'esprit des filles*, édition critique établie, présentée et annotée avec variantes par Alain Vizier, Paris : Honoré Champion, 2003.

- Grenaille, François de. *L'honneste garçon ou l'Art de bien élever la noblesse à la vertu, aux sciences et à tous les exercices convenables à sa condition*, Paris : T. Quinet, 1642, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9613419z>> [19.7.2017].
- Grenaille, François de. *L'Honneste mariage*, Paris : T. Quinet, 1640, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109755f>> [19.7.2017].
- Grenaille, François de. *L'Honneste Veuve*, Paris : T. Quinet, 1640.
- Grenaille, François de. *Les plaisirs des Dames*, Paris : Gervais Clovsier, 1641, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109758k>> [20.7.2017].
- [Guilleragues]. *Lettres de la religieuse portugaise*, mise en page par Alain Hurtig, Paris, 1996 [1664], <<http://www.alain.les-hurtig.org/pdf/lettres.pdf>> [26.2.2015].
- Joly, Claude. *Avis chrétiens et moraux pour l'institution des Enfants*. Paris : Desprez, 1675.
- Kastiljone, Baltasare. *Knjiga o dvoraninu*. Preveo i uvodni tekst napisao Aleksandar V. Stefanović, Beograd: Albatros Plus, 2012.
- Kornej, Pjer. *Komična iluzija*. Preveo Jovan Popov, Novi Sad: Stylos, 2003.
- L'Escale, chevalier de. *Le Champion des femmes, qui soutient qu'elles sont plus nobles, plus parfaites et en tout plus vertueuses que les hommes, contre un certain misogynes, anonyme auteur et inventeur de l'imperfection et malice des femmes*, à Paris, chez la veuve de M. Guillemot, 1618.
- La Bruyère, Jean de. *Les Caractères*. Paris : Gallimard, 1965 [1688].
- La Chapelle-Bessé. « La manière négligée d'un courtisan » in *Écrire au XVIIe siècle. Une anthologie*, Paris : Presses Pocket, 1992, pp. 310–314.
- La Forge, Jean de. *Cercle des femmes savantes*. Paris : Jean Baptiste Loyson, 1663, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k72594f/f1.image>> [12.1.2018].
- [La Rochefoucauld, François de]. *Réflexions ou sentences et maximes morales, nouvelle édition*. Paris : Claude Barbin, 1666, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k713652/f5.image>> [27.5.2016].
- La Trémouille, Madame la duchesse de. « Le portrait de Madame la duchesse de la Trémouille fait par elle-meme » in *La Galerie des peintures ou Recueil des portraits et éloges en vers et en prose, contenant les portraits du Roy, de la Reyne, des princes, princesses,*

duchesses, marquises, comtesses & autres Seigneurs & Dames les plus illustres en France, la plupart composez par eux-mesmes, Epître liminaire signée : C. de Sercy. Paris : Charles de Sercy, 1663, pp. 75–87, <https://books.google.rs/books?id=dHSiyLUkeAcC&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> [22.11.2017].

Le Moyne, Pierre. *La Galerie des femmes fortes*. Paris : Jean Ribou, 1668 [1647], <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k15185441>> [22.5.2016].

Le Mercure galant, article des morts, juin 1693, pp. 195–196.

Méré, Antoine Gombault, chevalier de. *Œuvres complètes du Chevalier de Méré. Tome I. Les Conversations. Discours de la justesse*, Ed. Charles-H. Boudhours. Paris : Fernard Roches, 1930.

Méré, Antoine Gombault, chevalier de. *Œuvres complètes du Chevalier de Méré. Tome II : Les Discours : des agréments, de l'esprit, de la conversation*, Ed. Charles-H. Boudhours. Paris : Fernard Roches, 1930.

Молијер. *Изабране комедије*. Прва књига, Београд: Просвета, 1950.

Молијер. *Изабране комедије*. Друга књига, Београд: Просвета, 1951.

Motteville, Françoise Bertaut de. *Mémoires de madame de Motteville*. Lausanne : Foucault, 1824 [1689], текст је доступан на адреси <https://books.google.rs/books?id=zLgPAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> [28.10.2015].

Motteville, Madame de. *Chronique de la Fronde (1648–1653)*. Édition présentée et annotée par Jean-Michel Delacomptée, Paris : Mercure de France, coll. « Le Temps retrouvé », 2003.

Nicole, Pierre. *Traité de la comédie* [1667], éd. L. Thirouin, Paris : Honoré Champion, 1998.

Paris, Yves de. *Le Gentilhomme Chrestien*. Paris, chez la veuve Denys Thierry, 1666, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k648382?rk=21459;2>> [17.5.2017].

[Pascal, Blaise]. *Pensées, fragments et lettres de Blaise Pascal : publiés pour la première fois conformément aux manuscrits originaux en grande partie inédits*. Tome 2, par

- M. Prosper Faugère, Paris : Andrieux, 1844.
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5543783x/f66.item>> [18.3.2016].
- Perrault, Charles. *L'Apologie des femmes*. Paris : Coignard, 1694,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k108213g>> [27.5.2016].
- Pizan, Kristina de. *Grad žena*, sa francuskog prevela Suzana Pavlov, Beograd: Feministička 94, 2003
- Poullain de la Barre, François. *De l'égalité des deux sexes, discours physique et moral où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés*. Paris : Jean Dupuis, 1673,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9617928w?rk=107296;4>> [19.6.2016].
- Poullain de la Barre, François. *De l'égalité des deux sexes. De l'éducation des dames. De l'excellence des hommes*, édition, présentation et notes par Marie-Frédérique Pellegrin, Paris, Librairie philosophique J. Vrin (Bibliothèque des textes philosophiques ; Textes cartésiens), 2011.
- Rasin, Žan. *Tragedije*. Beograd: Paideia, 2004.
- Sade, Le marquis de. *Les crimes de l'amour Précédé d'un avant-propos, suivi des Idées sur les romans*. Bruxelles : Gay et Doucé, 1881.
- Saint-Évremond, Charles de Marguetel de Saint-Denis. *Oeuvres mêlées de Saint - Évremond. Fragments d'histoire et de critique historique. Mélange de littérature et de critique. Poésie / revues, annotées et précédées d'une histoire de la vie et des ouvrages de l'auteur par Charles Giraud*. Paris : J. Léon-Techener fils, 1865,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6238169b/f544.item>> [3.4.2018].
- Scudéry, Madeleine de. *Clélie, histoire romaine*, première partie, [1654], éd. Chantal Morlet-Chantalat, Paris : Honoré Champion, 2001.
- [Scudéry, Madeleine de]. *Les Femmes Illustres ou les Harangues héroïques de Monsieur de Scudéry, avec les véritables portraits de ces héroïnes, tirez des médailles antiques*, Paris : Sommaille et Courbé, 1642,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k109257n?rk=21459;2>> [17.5.2018].
- [Scudéry, Madeleine de]. *Les Femmes Illustres ou les Harangues héroïques de Monsieur de Scudéry, avec les véritables portraits de ces héroïnes, tirez des médailles antiques*,

seconde partie, Paris : Quintet & Sercy, 1644
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k123784x?rk=42918;4>> [17.5.2018].

Sommaize, Antoine Baudeau (de). *Le Grand Dictionnaire des Précieuses, Historique, Poétique, Géographique, Cosmographique, Cronologique, & Armoirique : où l'on verra leur Antiquité, Coustumes, Devises, Eloges, Etudes, Guerres, Hérésies, Jeux, Loix, Langage, Mœurs, Mariages, Morale, Noblesse; avec leur politique, prédictions, questions, richesses, réduits & victoires; Comme aussi les Noms de ceux & de celles qui ont jusques icy inventé des mots Prétieux*, Paris : Édition Jean Ribou, 1661.

Sorel, Charles. *Les Loix de la galanterie*. Paris : Ch. de Sercy, 1644, réed. 1658,
<https://books.google.fr/books?id=bzUJAAAAQAAJ&pg=PA1&hl=fr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false> [13.3.2018].

[Sorel, Charles]. *Oeuvres diverses, ou Discours meslez, qui sont, I. Le nouveau Parnasse, ou les muses galantes. II. La loterie celeste, ou l'origine de la blanque & de la lotterie. III. La mascarade d'amour, ou la nouvelle des precieuses preudes. IV. Polyphile, ou l'amant de plusieurs dames ; la defense de ses diverses amours, avec la réponse & la replique. V. Les discours pour & contre l'amitié tendre, hors le mariage. Avec cinquante lettres à des dames sur divers sujets*. Par M. D. S., Paris : Compagnie des libraires, 1663, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k119044s?rk=21459;2>> [17.11.2016].

[Suchon, Gabrielle] G. S. Aristophile. *Traité de la morale et de la politique divisé en trois parties, sçavoir, la liberté, la science et l'autorité, où l'on voit que les personnes du sexe, pour en être privées, ne laissent pas d'avoir une capacité naturelle, qui les en peut rendre participantes, avec un Petit traité de la faiblesse, de la légèreté et de l'inconstance qu'on attribue aux femmes mal à propos*. Lyon : J. Certe, 1693,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62560x>> [18.3.2016].

Suchon, Gabrielle. *Du célibat volontaire, ou La vie sans engagement. Tome 1, par Damoiselle Gabrielle Suchon*. Paris : J. et M. Guignard, 1700,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k624463>> [12.3.2017].

Suchon, Gabrielle. *Du célibat volontaire, ou La vie sans engagement. Tome 2, par Damoiselle Gabrielle Suchon*. Paris : J. et M. Guignard, 1700,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k62559q>> [12.3.2017].

Varet, Alexandre-Louis. *De l'éducation chrestienne des enfans*. Paris : Prome, 1667.

[Villedieu, Marie-Catherine-Hortense de] « Jouissance », 1658
<<https://fr.wikisource.org/wiki/Jouissance>> [23.8.2016].

Villedieu, Marie-Catherine-Hortense de. Avant propos, *Annales galantes*. Partie 1, Tome 1, Paris : Claude Barbin, 1670, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6546464p>> [24.6.2016].

Villedieu, Marie-Catherine-Hortense de. *Œuvres de Madame de Villedieu, Contenant Les Désordres de L'Amour, & le Portrait des Faiblesses humaines; Fables ou Histoires allégoriques; Nouveau Recueil de Pièces galantes; Cléonice, ou le Roman galant*, Tome premier, à Paris, chez David, 1741, <https://books.google.rs/books?id=Ayg6AAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> [17.3.2015].

III Женске студије, студије рода, студије културе:

Albistur, Maïté et Armogathe, Daniel. *Histoire du féminisme français du Moyen Âge à nos jours*. Paris : Ed. des femmes, 1977.

Alsop, Rachel et al. *theorizing gender*. Cambridge: Polity, 2006 [2002].

Apple, Michael W. *Education and Power*. New York: Routledge, 1985.

Apple, Michael W. *A Political Economy of Class and Gender Relation in Education*. New York/London: Routledge, 1988.

Apple, Michael W. & Christian-Smith, Linda (eds). *The Politics of the Textbook*. London: Routledge, 1991.

Apple, Michael W. *Knowledge, Power and Education. The Selected Works of Michael Apple*. London: Routledge, 2012.

Apple, Michael W. *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age*. London: Routledge, 2013 [1993].

Baetens, Jan. « Une défense “culturelle” des études littéraires ». *Fabula-LhT*, n° 8 : « Le Partage des disciplines », mai 2011, <<http://www.fabula.org/lht/8/baetens.html>> [5.4.2018].

- Bahovec, Eva D. „Feminizam i ambivalentnost: Simon de Bovoar”. Sa slovenačkog prevela Jelena Petrović, *Genero, časopis za feminističku teoriju*, elektronsko izdanje br. 1, 2007, <<http://www.zenskestudie.edu.rs/pdf/eva.pdf>> [18.4.2017].
- Бараћ, Станислава. „Феминифилне уређивачке политике: Нова Европа и Мисао”, у Марко Недић и Весна Матовић (ур.), *Нова Европа 1920–1941: зборник радова*, Београд: ИКУМ, 2010, стр. 515–540.
- Barker, Chris. *Cultural Studies*. London: Sage, 2000.
- Batler, Džudit. *Nevolja sa rodom*. Prevela Adriana Zaharijević, Loznica: Karpos, 2010.
- Batler, Džudit & Skot, Džoan. *Feministkinje teoretizuju političko*. Prevela sa engleskog Adriana Zaharijević, Beograd: Centar za ženske studije, 2006.
- Berman, Antoine. « La Retraduction comme espace de la traduction ». *Palimpsestes*, n° 4 : Retraduire, 1990, pp. 1–9.
- Bertrand, David. « L’essor du féminisme en ligne. Symptôme de l’émergence d’une quatrième vague féministe ? ». *Réseaux*, vol. 208–209, n° 2, 2018, pp. 232–257.
- Bertrand, Denis et al. *Français. Méthodes & Techniques, classes des lycées, nouveau programme*. Paris : Nathan, 2011.
- Blagojević, Jelisaveta. „S one strane binarnih opozicija: teorijska razjašnjenja pojma roda”. *Genero*, br. 8–9, 2006, str. 47–63, <<https://www.cceol.com/search/article-detail?id=85414>> [21.7.2017].
- Bovoar, Simon de. *Drugi pol I. Činjenice i mitovi*. Prevela Zorica Milosavljević, Beograd: BIGZ, 1982.
- Bovoar, Simon de. *Drugi pol II. Životno iskustvo*. Prevela i pogovor napisala Mirjana Vukmirović, Beograd: BIGZ, 1982.
- Braidotti, Rosi et al. *The Making of European Women’s Studies*. Utrecht: ATHENA University Utrecht, 2002.
- Brannon, Linda. *Gender: Psychological Perspectives*. London/New York : Routledge, Taylor & Francis Group 2016 [Allyn and Bacon, 2002].
- Burdije, Pjer. *Vladavina muškaraca*. Prevela Mileva Filipović, Podgorica: Cid, 2011.

- Butler, Judith. "Variations of Sex and Gender: Beauvoir, Wittig and Foucault". *Feminism as Critique: On the Politics of Gender*, eds. Seyla Benhabib and Drucilla Cornell, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, pp. 128–142.
- Callaghan, Dymphna (ed.). *The Impact of Feminism in English Renaissance Studies*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- Camus, Marianne & Rétif, Françoise (dir.). *Lecture de femmes. Entre lecture et écriture*. Paris : L'Harmattan, 2003.
- Caron, Mélinda. « Les études sur les femmes et le genre ». *Dix-huitième siècle*, n° 46, 2014/1, pp. 219–234.
- Castro, Ginette. *American Feminism: A Contemporary History*. New York and London: New York University Press, 1990.
- Cavallaro, Dani. *French Feminist Theory – An Introduction*. London/New York: Continuum,, 1987.
- Chabaud-Rychter, Danielle et al. (dir.). *Sous les sciences sociales, le genre. Relectures critiques de Max Weber à Bruno Latour*. Paris : La Découverte, 2010.
- Chamberlain, Lori. "Gender and the Metaphorics of Translation". *The Translation Studies Reader*, éd. Lawrence Venuti, London: Routledge, 1988, pp. 306–321.
- Gayatri Chakravorty Spivak. "Can the subaltern speak?". Cary Nelson and Lawrence Grossberg (eds.). *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana: University of Illinois Press, 1988.
- Chapelan, Mihaela (dir.). *Partages genrés de l'espace*. Craiova : Editura universitara, 2014.
- Chlapec Đorđević, Julka. *Studije i eseji o feminizmu II*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Radomira D. Čukovića, b.g. [1937].
- Cixous, Hélène. « Le sexe ou la tête ? ». *Les Cahiers du GRIF*, n° 13, 1976, pp. 5–15, <http://www.persee.fr/doc/grif_0770-6081_1976_num_13_1_108> [21.1.2016].
- Cixous, Hélène. *Le Rire de la Méduse et autres ironies*. Préface de Frédéric Regard, Paris : Galilée, 2010.
- Clément, Catherine & Cixous, Hélène. *La Jeune née*. Paris : Union Générale d'Éditions, 1975.

- Code, Lorraine. *What Can She Know: Feminist Theory and the Construction of Knowledge*. New York: Cornell University Press, 1991.
- Collin, Françoise et al. *Les femmes, de Platon à Derrida. Anthologie critique*. Paris : Plon, 2000.
- Cornell, Drucilla. „Rod”. Preveo sa engleskog Ranko Mastilović, *Genero*, br. 2–3, 2003, str. 20–31, <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=116454>> [18.8.2017].
- Culler, Jonathan. *Literary Theory: a Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Davis, Angela Y. *Women, Race and Class*. New York: Random House, 1981.
- Delphy, Christine. « Proto-féminisme et anti-féminisme ». *Les Temps modernes*, n° 346, mai 1975, текст је прештампан 1998 у *L'Ennemi principal, 1. Économie politique du patriarcat*. Paris : Syllepse, pp. 207–243.
- Derida, Žak. „Koreografija”. Prevela sa engleskog Branka Arsić, *Ženske studije*, br. 11–12, 2000, str. 141–159, <<https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/178-koreografija>> [23.2.2016].
- Desaintghislain, Christophe et al. *Littérature. Français, classe des lycées, nouveau programme*. Paris : Nathan, 2007.
- Didier, Béatrice. *L'écriture-femme*. Paris : PUF, 1991 [1981], 3ème édition.
- Doane, Janice & Hodges, Devon. *From Klein to Kristeva. Psychoanalytic Feminism and the Search for the "Good Enough" Mother*. The University of Michigan Press, 1995 [1992].
- Dojčinović-Nešić, Biljana. *Ginokritika: Rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava”, 1993.
- Dojčinović, Biljana. *Odabrana bibliografija radova iz feminističke teorije/ženskih studija 1974–1996*. Beograd: Centar za ženske studije, 1996.
- Dojčinović-Nešić, Biljana. „O ženama i književnosti na početku veka”. *Ženske studije*, br. 11–12, 2000, str. 23–33, <<https://zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-11-12/185-o-zenama-i-knjizevnosti-na-pocetku-veka>>.

- Dojčinović, Biljana. „Decentrirani pluralizam metoda: feministička književna kritika u Srbiji”. *ProFemina*, br. 37–40, 2004/2005, str. 110–121.
- Dojčinović, Biljana. „Američka feministička kritika III deo: Rod i književne teorije glavnog toka”. *Genero*, br. 6–7, 2005, str. 33–124.
- Dojčinović, Biljana & Kolarić, Ana (ur.). *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.
- Dojčinović, Biljana & Milinković, Jelena (ur.). *Čitate li Jelenu Dimitrijević?*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.
- Dojčinović, Biljana. „Prihvatanje razlika: feministička kritika u Srbiji u postsocijalističkom periodu”, u Dojčinović, Biljana & Kolarić, Ana (ur.). *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 13–23.
- Dželen, Majra „Arhimed i paradoks feminističke kritike”. *Genero*, br. 1, 2002, str. 73–96.
- Đerić, Gordana. „Razvoj stereotipa – multidisciplinarni pristup (antropološka, socijalno-psihološka, književno-istorijska i imagološka perspektiva)”, 2009, текст је доступан на адреси <www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Djeric_pred.pdf>.
- Đurić, Dubravka, *Poezija teorija rod — Američke moderne i postmoderne pesnikinje*. Beograd: Orion Art, 2009.
- Đurić, Dubravka. *Politika poezije — Tranzicija i pesnički eksperiment*. Beograd: Ažin, 2010.
- Đurić, Dubravka. *Diskursi popularne kulture*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2011.
- Eliacheff, Caroline & Heinich, Nathalie. *Mères-filles : une relation à trois*. Paris : Albin Michel, 2002.
- Eliot, Lise. *Pink Brain, Blue Brain: How Small Differences Grow into Troublesome Gaps and What We Can Do About It*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2009.
- Ellmann, Mary. *Thinking About Women*. New York: Harcourt, Brace & World, 1968.
- Elmaleh, Éliane. « Les Women’s Studies aux États-Unis ». *Transatlantica*, 2003/1, <<http://transatlantica.revues.org/541>> [18.5.2015].

- Епл, Мајкл. *Идеологија и курикулум*. Превео Ђорђе Томић, Земун: Фабрика књига, 2012.
- Fairclough, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003.
- Fetterley, Judith. *The Resisting Reader: A Feminist Approach to American Fiction*. Bloomington & London: Indiana University Press, 1978 [1977].
- Feterli, Džudit. „O političkoj prirodi književnosti”. Prevela sa engleskog Dragana Starčević, *Genero*, br. 1, 2002, str. 46–56.
- Flotow, Luise von. *Translation and Gender: Translating in the Era of Feminism*. Manchester: St Jerome, 1997.
- Forquin, Jean-Claude. *Sociologie du Curriculum*. Rennes : PUR, 2008.
- Fougeyrollas-Schwebel, Dominique (dir.). *Le genre comme catégorie d'analyse. Sociologie, histoire, littérature*. Paris : L'Harmattan, 2003.
- Fraser, Nancy. “The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics”. Fraser, Nancy & Bartky, Sandra Lee (eds.). *Revaluing French Feminism — Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1992, pp. 177–194.
- Fuko, Mišel. *Istorija seksualnosti: Volja za znanjem, knjiga 1*. S francuskog prevela Jelena Stakić, Beograd: Prosveta, 1978.
- Fuko, Mišel. *Istorija seksualnosti: korišćenje ljubavnih uživanja, knjiga 2*. S francuskog prevela Ana Jovanović, Beograd: Prosveta, 1988.
- Fuko, Mišel. *Istorija seksualnosti: staranje o sebi, knjiga 3*. S francuskog preveo Branko Jelić, Beograd: Prosveta, 1988.
- Fuko, Mišel. *Predavanja*. Novi Sad: Svetovi, 1990.
- Fuko, Mišel. *Arheologija znanja*. Preveo Mladen Kozomara, Beograd: Plato, 1998.
- Gardey, Delphine & Löwy, Ilana (dir.). *L'invention du naturel. Les sciences et la fabrication du féminin et du masculin*. Paris : Éditions des archives contemporaines, 2000.

- Gaudin, Colette et al. Introduction. *Yale French Studies*, n° 62: *Feminist Readings: French Texts/American Contexts*, 1981, pp. 2–18, <<http://www.jstor.org/stable/2929891>> [9.5.2016].
- Genin, Christophe. « Les études culturelles : une résistance française ? ». *MEI*, n° 24–25 : « Études culturelles / Cultural Studies », 2006, pp. 43–55.
- Gilbert, M. Sandra & Gubar, Susan. *The Madwoman in the Attic*. New Haven-London: Yale University Press, 2000 [1979].
- Gilis, Marine et al. *Faire des Etudes Féministes et de Genre en France*. Paris : EfiGiES, 2018, брошура je доступна на адреси <https://efigies-ateliers.hypotheses.org/files/2018/09/%C3%A9preuve_sept_2018.pdf> [22.10.2018].
- Gordić Petković, Vladislava. „Rod i književnost”. Milojević, Ivana & Markov, Slobodanka (ur.). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, Mediterran publishing, 2011, str. 397–409.
- Grange, Juliette. « Genre et sexe : nouvelles catégories épistémologiques des sciences humaines », *Cités*, n°44, 2010, pp. 107–121.
- Grosz Elizabeth. “The In(ter)vention of feminist knowledges”. *Crossing Boundaries, Feminism and the Critique of Knowledges*, ed. Caine, Barbara, Sidney/London: Allen&Unwin, 1988, pp. 92–104.
- Guide de l’enseignant 2004–2005 : lycées généraux [11 séquences pédagogiques]*. Paris : Flammarion, 2004.
- Guide de l’enseignant 2007 : lycée*. Paris : Flammarion, 2007.
- Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows : Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: Central European University Press, 2000.
- Heinich, Nathalie. *États de femme. L’identité féminine dans la fiction occidentale*. Paris : Gallimard, 2018 [1996].
- Herrmann, Claudine. *Les voleuses de langue*. Paris : Edition des femmes, 1976.
- Hirata, Helena et al. *Dictionnaire critique du féminisme*. 2e édition augmentée, Paris : PUF, 2004.

- Houdart-Mérot, Violaine. *La culture littéraire au lycée depuis 1880*. Rennes : Presses universitaires de Rennes, 1998.
- Хоксворт, Силија. *Гласови у сенци*. Превела Александра Ђуричић, Београд: Службени гласник, 2018.
- Irigaray, Luce. *Ce sexe qui n'en est pas un*. Paris : Minuit, 1977.
- Irigaray, Luce. *Parler n'est jamais neutre*. Paris : Les Editions de Minuit, 1985.
- Irigaray, Luce. *Je tu nous. Pour une culture de la difference*. Paris : Grasset, 1990.
- Irigaray, Luce (dir.). *Sexes et genres à travers les langues. Éléments de communication sexuée*. Paris : Grasset, 1990.
- Irigaray, Luce. „Тaj пол који није један”. Preveo Aleksandar Zistakis, *Gledišta*, br. 1–2, januar-april 1990, str. 9–15.
- Irigaraj, Lis. „Gest u psihoanalizi”. Preveo sa engleskog Ranko Mastilović, *ProFemina*, br. 3, leto 1995, str. 147–154.
- Irigaraj, Lis. „Spekulum — Svaka teorija subjekta je uvek bila prilagođena 'muškom'”. Prevela Ivana Mardešić, *Ženske studije*, br. 1, leto 1995, str. 59–72, <<http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-1/286-spekulum-svaka-teorija-subjekta-je-uvek-bila-prilagodavana-muskom>> [6.12.2016].
- Irigaraj, Liz. „Moć diskursa i podređenost ženskog”. Preveo sa engleskog Vladimir Stojnić, *AGON, internet časopis posvećen savremenoj poeziji*, br. 6, januar–februar 2010, str. 106–108.
- Иригаре, Лис. *Spekulum другог: жена*. Превела Сања Милутиновић Бојанић, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- Irigare, Lis. *Etika polne razlike*. Prevela Kristina Bojanović, Novi Sad: Akademska knjiga/Podgorica: ARTO, 2018.
- Jey, Martine. « Le canon aux agrégations du XIXe siècle ». *Revue d'histoire littéraire de la France*, vol. 114, n° 1, 2014, pp. 143–156.
- Јовановић, Татјана. *Књиженствени град. Конституисање женског канона у српској прози 1990–2010*. Крагујевац: ФИЛУМ, едиција Црвена линија, 2017.

- Jovović, Tamara. „Afro-američke književnice iz ugla afro-američkog crnog feminizma: Zora Nil Herston, Elis Voker i Toni Morison”. Doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016.
- Knudsen, Susanne V. “Dancing with and without Gender: Reflections on Gender, Textbooks and Textbook Research”. *Has Past Passed? Textbooks and Educational Media for the 21st Century*, eds. Mike Horsley et al., Stockholm: HLS Forlag, 2005, pp. 70–87.
- Kolodni, Anet. „Mapa ponovnog čitanja: Rod i interpretacija književnih tekstova”. S engleskog prevela Biljana Dojčinović-Nešić, *Genero*, br. 1, 2002, str. 58–71.
- Kristeva, Julia. *La révolution du langage poétique*. Paris : Seuil, 1974.
- Kristeva, Julia. *Moći užasa – ogleđ o zazornosti*. Prevela Divina Marion, Zagreb: Naprijed, 1989.
- Kristeva, Julija. „Žensko vreme”. Preveli Ranko Mastilović i Daša Duhaček, *Gledišta*, br. 1–2, 1990, str. 17–38.
- Кристєва, Јулија. *Црно сунце. Депресија и меланхолија*. Превео Младен Шукало, Нови Сад: Светови, 1994.
- Kristeva, Julia. *Le génie féminin, tome I : Hannah Arendt*. Paris : Gallimard, 2003.
- Kristeva, Julia. *Le génie féminin, tome II : Melanie Klein*. Paris : Gallimard, 2003.
- Kristeva, Julia. *Le génie féminin, tome III : Colette*. Paris : Gallimard, 2004.
- Kulesa, Rotraud Von (dir.). *Etudes féminines – gender studies en littérature en France et en Allemagne*. Actes du colloque organisé par le Frankreich-Zentrum de l’université Albert-Ludwing de Fribourg (6–7 décembre 2002), Fribourg, Br., Fankreich-Zentrum, 2004.
- Laqueur, Thomas. *La Fabrique du sexe. Essai sur le corps et le genre en Occident* [Making Sex: Body and Gender from Greeks to Freud]. Paris : Gallimard, 1992.
- Laillou Savona, Jeannette. « Le féminisme et les études littéraires en France et en Amérique du Nord ». *Littérature*, n° 69, 1988, pp. 113–127.
- Leeb, Claudia. “The Im-Possibility of a Feminist Subject”. *Social Philosophy Today*, n° 25, 2009, pp. 47–60.

- Lenser, Suzan S. „Ka feminističkoj naratologiji”. Prevela Biljana-Dojčinović-Nešić, *Genero*, br. 2–3, 2003, str. 81–101.
- Löwy, Ilana. « Intersexe et transsexualités : les technologies de la médecine et la séparation du sexe biologique du sexe social ». *Les cahiers du genre*, n° 34, 2003, pp. 81–104.
- Marini, Marcelle. « La place des femmes dans la production culturelle. Écriture féminine et critique littéraire ». Duby, Georges & Perrot, Michelle. *Histoire des femmes en Occident*, tome 5, *Le XXe siècle*. Sous la dir. de Françoise Thébaud, Paris : Plon, 1992, pp. 275–296.
- Mazenod, Lucienne & Schoeler, Ghislaine. *Dictionnaire des femmes célèbres, de tous les temps et de tous les pays*, Paris : Robert Laffont, 1992.
- Jelena Milinković, „Feministička istraživanja i čitanja književnosti”, u Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *Feministička teorija je za sve. Zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas”*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu/ Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 19–39.
- Mills, Sara. *Gendering the Reader*. New York/ London: Harvester Wheatsheaf, 1994.
- Milojević, Ivana. „Tri talasa feminizma”. Milojević Ivana, Markov Slobodanka (ur.), *Uvod u rodne teorije*. Univerzitet u Novom Sadu: Centar za rodne studije, Mediterran publishing, 2011. str. 27–37.
- Moers, Ellen. *Literary Women: The Great Writers*. Oxford University Press, New York, 1985.
- Moi, Toril. “Feminist, Female, Feminine”. Catherine Belsey & Jan Moore (eds.), *The Feminist Reader: Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*, New York: Basil Blackwell, 1989, str. 117–132.
- Moses, Claire. « La construction du “French Feminism” dans le discours universitaire américain ». *Nouvelles Questions féministes*, Vol. 17, n° 1 : France, AMÉRIQUE : Regards croisés sur le féminisme, 1996, pp. 3–14.
- Mršević, Zorica (ur.). *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP Žarko Albulj, 1999.
- Naudier, Delphine (dir.). « Genre et activité littéraire. Les écrivaines francophones », *Sociétés contemporaines*, n° 78, 2010.

- Nicholson, Linda (ed.). *The Second Wave. A Reader in Feminist Theory*. New York: Routledge, 1997.
- Nikolson, Linda (ur.). *Feministička sporenja: filozofska razmena*. Prevela Jelisaveta Blagojević, Beograd: Beogradski krug, 2007.
- Norberg, Kathryn. "Incorporating Women/Gender into French History Courses, 1429–1789: Did Women of the Old Regime Have a Political History ?". *French Historical Studies*, n° 27, 2004, pp. 243–266.
- Nunès, Eric. « Une pétition pour réclamer plus d'œuvres de femmes au programme de l'agrégation de lettres ». *Le Monde*, 25/7/2017, <https://www.lemonde.fr/campus/article/2017/04/25/1-agregation-de-lettres-en-mal-d-autrices_5117235_4401467.html> [17.8.2017].
- Oakley, Ann. *Sex, Gender and Society. Towards a New Society*. New York: Harper and Row/ London: Maurice Temple Smith Ltd, 1972.
- Ofen, Karen. *Evropski feminizmi 1700–1950*. Preveo Savo Romčević, Beograd: Evoluta, 2015.
- Offen, Karen. « Sur l'origine des mots 'féminisme' et 'féministe' ». *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, tome 34, n° 3, juillet–septembre 1987, pp. 492–496.
- Oster, Corinne « La traduction est-elle une femme comme les autres ? Ou de l'intérêt d'intégrer les études de genre à la traductologie », in Guyonne Leduc (dir.), *Comment faire des études-genres avec de la littérature. Masquereading*, Paris : L'Harmattan, 2014, pp. 263–283.
- Papić, Žarana. *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1989.
- Partisans*, n° 54–55 : *Libération des femmes : Année Zéro*, Paris, Maspéro, juillet–octobre 1970.
- Pavlović, Sanja & Urošević, Miloš (ur.). *Oslobođenje žena: feministički tekstovi 1964–1975*. Beograd: Autonomni ženski centar/Žene u crnom, 2017.
- Pearce, Lynne. *Feminism and the Politics of Reading*. London: Hodder Education, 1997.
- Pellegrin, Nicole (éd.). *Écrits féministes de Christine de Pizan à Simone de Beauvoir*. Paris : Flammarion, 2010.

- Penrod, Lynn K. "Translating Hélène Cixous: French Feminism(s) and Anglo-American Feminist Theory", *TTR : traduction, terminologie, rédaction*, Vol. 6, néo 2, 1993, pp. 39–54.
- Perrenoud, Philippe. « Curriculum : le formel, le réel, le cach e », in Jean Houssaye (dir.), *La pédagogie : une encyclopédie pour aujourd'hui*, Paris : ESF, 1993, pp. 61–76.
- Piccand, Laura et al. «  ditorial : La construction scientifique des sexes ». *Emulations – Revue des jeunes chercheurs en sciences sociales*, néo 15, 2015, pp. 7–15.
- Picq, Françoise. « Les études féministes en France : une institutionnalisation problématique ». *Labrys, estudos feministas/études féministes*, n o7, 2005, revue en ligne, <http://www.anef.org/wp-content/uploads/2014/11/Les-%C3%A9tudes-f%C3%A9ministes-en-france.-Une-institutionnalisation-probl%C3%A9matique_2005_Labrys.pdf> [26.1.2016].
- Plant e, Christine. *La petite s eur de Balzac. Essai sur la femme auteur*. Paris : Seuil, 1989.
- Plant e, Christine. « La place des femmes dans l'histoire littéraire : annexe, ou point de départ d'une relecture critique ? ». *Revue d'histoire littéraire de la France*, vol. 103, 2003/3, pp. 655–668.
- Pollock, Griselda. *Vision and Difference: Femininity, Feminism and Histories of Art*. London/ New York: Routledge, 1988.
- Popovi  Peri i , Nada. *Literatura kao zavodjenje*. Beograd: Prosveta, 1988.
- Raji , Ljubi a. „Feminologija i knji evnost na angloameri kom i skandinavskom podru ju”. *Republika*, br. 11–12, 1983, str. 112–131.
- Regard, Frédéric & Reid, Martine (dir.). *Le Rire de la Méduse. Regards critiques*. Paris : Honoré Champion, 2015.
- Reid, Martine (dir.). *Des femmes en littéraire*. Paris : Belin, 2010.
- Reid, Martine (dir.). *Les femmes dans la critique et l'histoire littéraire*. Paris : Honoré Champion, 2011.
- Rich, Adrienne. *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*. New York/ London: W. W. Norton & Company, 1986.

- Rič, Adrijen. „Kad se mi mrtvi probudimo: pisanje kao re-vizija”. *Savremene američke književnice*, priredila i prevela sa engleskog Aleksandra Izgarjan, Zrenjanin: Agora, 2009.
- Riot-Sarcey, Michèle. *Histoire du féminisme*. Paris : La Découverte, 2008 [2002].
- Robinson, Lilian S. „Izdaj naš tekst: feministički izazovi književnom kanonu”. *Genero*, br. 1, 2002, str. 97–111.
- Rooney, Ellen (ed.). *The Cambridge Companion to Feminist Literary Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Rosić, Tatjana (ur.). *Žena-pisac: kiborg u srpskoj književnosti? Teorije i politike roda*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2008.
- Rosić, Tatjana (ur.). *Teorije i politike roda: rodni identiteti u književnostima i kulturama jugoistočne Evrope*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2008.
- Rosić, Tatjana. *(Anti)utopije tela: reprezentacija maskuliniteta u savremenoj srpskoj prozi*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2014.
- Santaemilia, Jose (ed.). *Gender, Sex and Translation: The Manipulation of Identities*. Manchester: St Jerome, 2005
- Schippers, Birgit. *Julia Kristeva and Feminist Thought*. Edinburgh University Press, 2011.
- Schmitz, Betty. *Integrating Women's Studies into the Curriculum*. New York: The Feminist Press, 1985.
- Scott, Joan. “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *American Historical Review*, Vol. 91, no 5, 1986, pp.1053–1075.
- Searle, John. *Speech Acts*. Cambridge University Press, 1969.
- Sekulić, Nada. „Odnos identiteta, pola i „ženskog pisma“ u francuskom poststrukturalističkom feminizmu”. *Sociologija*, Vol. LII, br. 3, 2010, str. 237–252.
- Showalter, Elaine. “Women and the Literary Curriculum”. *College English*, vol. 32, n° 8, 1971, pp. 855–862.
- Simić, Zorana. „Knjiženstvo: susret ginokritike i digitalne humanistike”. Dojčinović, Biljana & Kolarić, Ana (ur.). *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke*

- prakse u 1990-im i 2000-im*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 315–327.
- Siksu, Elen. „Napisane žene, žene u pismu”. Preveo s nemačkog Dušan Đorđević Mileusnić, *ProFemina*, br. 3, leto 1995, str. 155–167.
- Siksu, Elen. „Smeh Meduze”, prevela s francuskog Sanja Milutinović Bojanić, *ProFemina*, br. 43–45, jesen–zima 2006, str. 66–82.
- Slapšak, Svetlana. „Kradljivice jezika”. *ProFemina*, br. 12, 1997, str. 148–155.
- Solar, Maja. „Natrag ka borbenim pojmovima: klasa, pol, univerzalnost”. *Genero*, br. 16, 2012, str. 83–103, <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=268160>> [13.3.2017].
- Soler, Colette. *Ce que Lacan disait des femmes: Etude de psychanalyse*. Paris : Editions du Champ Lacanien, 2003.
- Stanton, Domna C. « Les études de femmes, de genre et de sexualité aux Etats-Unis » in Hélène Merlin-Kajman (dir.), *La littérature, le XVIIe siècle et nous : dialogue transatlantique*, actes du colloque de Paris III (2–4 juin 2005), Paris : Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2008, pp. 195–206.
- Stefanović, Jelena & Glamočak, Saša. „(Ne)stereotipni likovi u nagrađenim romanima za decu”. Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *Feministička teorija je za sve. Zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas”*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu/ Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 459–476.
- Stenford Fridman, Suzan. „‘Preko’ roda: nova geografija identita i budućnost feminističke kritike”. Prevela Dubravka Đurić, *Genero*, br. 6–7, 2005, str. 103–124.
- Stjuart Mil, Džon. *Potčinjenost žena*. Prevela s engleskog Ivana Milojević, Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Stojanović, Dragana. „Razlika kao mesto *odakle*: teorijsko izvođenje telesnosti i rodnosti iz perspektive feminizama razlike”. *ART + MEDIA*, br. 6, oktobar 2014, str. 25–33.
- Stoller, Robert. *Sex and Gender: on the development of masculinity and femininity*. New Haven and London: Yale University Press, 1968.

Šouvolter, Ilejn. „Ženska tradicija”. *Ženske studije*, br. 5/6, 1996, str. 86–111, <<https://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-5-6/236-zenska-tradicija>> [8.7.2018].

Švajkart, Patrocinio. „Čitati nas same: Prilog feminističkoj teoriji čitanja”. Preveo sa engleskog Vladimir Kapor, *ProFemina*, br. 25–26, proleće–leto 2001, str. 167–176.

Thébaud, Françoise (dir.). *Écrire l'histoire des femmes*. Lyon : ENS Editions, 1998.

Thébaud, Françoise (dir.). *Écrire l'histoire des femmes et du genre*. Lyon : ENS Editions, 2007.

Théry, Irène & Bonnemere, Pascale (dir.). *Ce que le genre fait aux personnes*. Paris : EHESS, 2008.

Wallace, Elisabet Kowaleski. *Encyclopedia of Feminist Literary Theory*. New York: Routledge, 2009 [1996].

Weeks, Kathi. *Constituting Feminist Subjects*, Ithaca: Cornell University Press, 1998.

Yeatman, Anna. „The Place of Women’s Studies in the Contemporary University”. *Feminisms*. Eds. Sandra Kemp & Judith Squires, Oxford: Oxford University Press, 1997, pp. 135–142.

Zaharijević, Adriana. *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond, 2010.

Zaharijević, Adriana. “Kratka istorija sporova: šta je feminizam?”. *Neko je rekao feminizam, Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd: Žene u crnom, Centar za ženske studije/ Ženski fond Rekonstrukcija, 2007, str. 368–402.

IV Француска друштвено-политичка историја, историја књижевности, културе и идеја у XVII веку:

Adam, Antoine. *Histoire de la littérature française du XVIIe siècle*. Paris : Domat Monchrestien, 1968.

Angenot, Marc. *Les champions des femmes : examen du discours sur la supériorité des femmes, 1400–1800*. Montréal : Presses de l’Université du Québec, 1977.

Bagot, Françoise. *Chronologie commentée de la littérature française*. Paris : Nathan, 1993.

Bard, Christine & Pellegrin, Nicole (dir.). *Femmes travesties : un « mauvais » genre*, *Clio*, n° 10, 1999.

- Beasley, Faith E. *Salons, History, and the Creation of Seventeenth-Century France: Mastering Memory*. Aldershot: Ashgate, 2006.
- Beasley, Faith E. "Gender and the Marketing of Seventeenth-Century France". *Cahiers du 17e*, X/1, Fall 2006, pp. 137–145.
- Bénichou, Paul. *Morales du Grand Siècle*. Paris : Gallimard, 1948.
- Berriot-Salvadore, Evelyne. « Les femmes et les pratiques de l'écriture de Christine de Pisan à Marie de Gournay ». *Bulletin de l'Association d'étude sur l'humanisme, la réforme et la renaissance*, n° 16, 1983, pp. 52–69.
- Berriot-Salvadore, Evelyne. « Le discours de la médecine et de la science », in : Davis, Nathalie & Farge, Arlette (dir.). *Histoire des femmes en Occident. XVIe-XVIIIe siècles*, vol. 3, Paris, Plon, 1990, pp. 359–399.
- Bloch, Howard. « La misogynie médiévale et l'invention de l'amour en Occident ». *Les Cahiers du GRIF*, n°47 : Misogynies, 1993, pp. 9–23.
- Bluche, François. *Vie quotidienne au temps de Louis XIV*. Paris : Hachette, 1984.
- Bologne, Jean-Claude. *Histoire de la pudeur*. Paris : Hachette, 1986.
- Boulding, Elise. *The Underside of History, A view of Women through Time*. Boulder (Colorado): Westview Press, 1977.
- Bourque, Bernard J. *All the Abbé's Women: Power and Misogyny in Seventeenth-Century France, through the Writings of Abbé d'Aubignac*. Tübingen: Narr, 2015.
- Calonne, Anne-Sophie. « La "Morale du Monde" et la Figure de l'Honnête Femme. Étude des Conversations Morales de Mademoiselle de Scudéry ». Mémoire de master, Université Stendhal, Grenoble, 2013.
- Cazauran, Nicole. « "Honneste", "Honnestete" et "Honnestement" dans le langage de Marguerite de Navarre. *La Catégorie de l'honneste dans la culture du XVIe siècle*, Institut d'études de la Renaissance et de l'âge classique, Université de Saint-Etienne, 1985 (Actes du colloque international de Sommières II), pp. 149–164.
- Cohen, Michele. *Fashioning Masculinity: National Identity and Language in the Eighteenth Century*. London: Routledge, 2002.
- Colin, Françoise et al. *Les femmes de Platon à Derrida*. Paris : Plon, 2000.

- Corgnet, Cédric. « Une masculinité en crise à la fin du XVIIe siècle ? La critique de l'efféminé chez La Bruyère ». *Genre & Histoire* [En ligne], n° 2, Printemps 2008, <<http://genrehistoire.revues.org/249>> [31.5.2016].
- Courtine, Jean-Jacques & Haroche, Claudine. *Histoire du visage. Exprimer et taire ses émotions (XVIe–début XIXe s.)*. Paris : Payot/Rivages, 1994 [1988].
- Darmon, Pierre. *Mythe de la procréation à l'âge baroque*, Paris : J.-J. Pauvert, 1977.
- Darmon, Pierre. *Mythologie de la femme dans l'ancienne France, XVIe-XVIIIe siècle*, Paris : Seuil, 1983.
- Davis, Nathalie Zemon & Farge, Arlette (dir.). *XVIe-XVIIIe siècles*, vol. 3 in : Duby, George et Perrot, Michelle (dir.), *Histoire des femmes en Occident*, Paris : Perrin, 2002 [Paris : Plon, 1990].
- Day, Shirley Jones. *The Search for Lyonesse: Women's Fiction in France 1670–1703*. New York: Peter Lang, 1999.
- DeJean, Joan. “Classical Reeducation: Decanonizing the Feminine”. *Yale French Studies*, n° 75, 1988, 26–39, репринт у *Yale French Studies*, n° 97: 50 Years of Yale French Studies: A Commemorative Anthology. Part 2: 1980–1998, 2000, pp. 55–70.
- DeJean, Joan. *Ancients against Moderns. Culture wars and the making of a fin de siècle*. Chicago: The University of Chicago Press, 1997.
- Delumeau, Jean. *La peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles). Une cité assiégée*. Paris : Fayard, 1978.
- Demême-Thérouin, Amandine. « Les salons littéraires de l'Ancien Régime : Des espaces critiques atypiques ». *Postures, Actes du colloque « Réfléchir les espaces critiques : consécration, lectures et politique du littéraire »*, n° 24, 2016, En ligne <<http://revuepostures.com/fr/articles/dememetherouin-24>> [9.6.2016].
- Denis, Delphine. « Les inventions de Tendre ». *Intermédialités : histoire et théorie des arts, des lettres et des techniques*, n° 4, 2004, pp. 44–66.
- Denis, Delphine. « Classicisme, préciosité et galanterie », in Darmon, Jean-Charles & Delon, Michel (dir.). *Histoire de la France littéraire. Classicismes : XVIIe-XVIIIe siècle*, Paris : PUF, 2009, pp. 117–130.

- Desjardins, Lucie. *Le Corps parlant. Savoirs et représentation des passions au XVIIe siècle*. Québec/Paris : Les Presses de l'Université Laval/L'Harmattan, 2001.
- Desjardins, Lucie. « Lecture et discours de la morale au féminin au XVIIe siècle », in Brouard-Arends, Isabelle (dir.), *Lectrices d'Ancien Régime*, Presses universitaires de Rennes, 2003, pp. 473–479, <<http://books.openedition.org/pur/35489>> [23.12.2017].
- Devincenzo, Giovanna. « *Le Livre du Courtisan* en France aux XVIe et XVIIe siècles ». *Tradurre*, 2014, pp. 65–75.
- Dickson, Jesse. « Honnêteté et idéologie dans *Le Misanthrope* ». *Cahiers du 17e*, Vol. III, n° 2, 1989, pp. 71–81.
- Doiron, Normand. « Le parfait gentilhomme. L'idéal du moi au début du XVIIe siècle ». *Dix-septième siècle*, n° 277, 2017/4, pp. 611–630.
- Donawerth, Jane. “As Becomes a Rational Woman to Speak”, in Molly Meijer Wertheimer (ed), *Listening to Their Voices: The Rhetorical Activities of Historical Women*, Columbia: University of South Carolina, 1997.
- Dousset, Christine. « Femmes et héritage en France au XVIIe siècle ». *Dix-septième siècle*, n° 244, 2009/3, pp. 477–491.
- Dubois-Nayt, Armel, Dufournaud, Nicole & Paupert, Anne (dir.). *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 3 : Discours sur l'égalité/inégalité des femmes et des hommes, de 1400 à 1600*. Saint-Etienne : Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2013.
- Dubois-Nayt, Armel, Henneau, Marie-Elisabeth & von Kulesa, Rotraud (dir.). *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 4 : Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de la Renaissance aux lendemains de la Révolution française*, Saint-Etienne : Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2016.
- Duby, Georges (dir.). *Histoire de la France. Dynasties et révolutions de 1348 à 1852*, Paris : Larousse, 1987.
- Duby, Georges. « La femme, l'amour et le chevalier », in Duby, Georges (dir.), *Amour et sexualité en Occident*, Paris : Seuil, 1991, pp. 207–217.
- Duchêne, Roger. « Honnêteté et sexualité », in Yves-Marie Bercé et al., *Destins et enjeux du XVIIe siècle*. Paris: PUF, 1985, pp. 119–130.

- Duchêne, Roger. « De la chambre au salon : réalités et représentations », in Roger Marchal (dir.), *Vie des salons et activités littéraires : de Marguerite de Valois à Mme de Staël*, Nancy : Presses Universitaires de Nancy, 2001, pp. 21–28.
- Dufour-Maître, Myriam. « De 'Précieuse, Égyptienne' à 'Mélisse, vieille Précieuse' : naissance d'un personnage, applications mondaines et exténuation d'un type (1628–1724) ». *Littératures classiques*, n° 58, 2005/3, pp. 115–130.
- Dufour-Maître, Myriam. *Les Précieuses : Naissance des femmes de lettres en France au XVIIe siècle*. Paris : Honoré Champion, coll. « Champion classiques », 2008.
- Dufour-Maître, Myriam. « 'Ces Messieurs du Recueils de pièces choisies'. Publication collective et anonymat féminin ». Parmentier, Bérengère (dir.), *Littératures classiques*, n° 80 : *L'anonymat de l'œuvre (XVIe-XVIIIe siècles)*, 2013, pp. 309–322.
- Dulong, Claude. « Femmes auteurs au Grand Siècle ». *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Vol. XXII, n° 43 : La culture des femmes au XVIIe siècle, 1995, pp. 393–402.
- El-Ajrout, Khedija. « La catégorie de l'honnête et l'évaluation morale et esthétique chez J. Yver et J. Tahureau ». *La Catégorie de l'honnête dans la culture du XVIe siècle*, Institut d'études de la Renaissance et de l'âge classique, Université de Saint-Etienne, 1985 (Actes du colloque international de Sommières II), pp. 211–217.
- Esmein-Sarrazin, Camille. « État présent des études sur Madeleine de Scudéry (2002–2008) ». *XVIIe siècle*, vol. 248, n° 3, 2010, pp. 531–546.
- Fitzgerald, Colleen. “To Educate or Instruct? Du Bosc and Fenelon on Women”, in Whitehead, Barbara J. (ed.). *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800*. New York: Garland, 1999, pp. 159–191.
- Flandrin, Jean-Louis. *Le sexe et l'Occident. Evolution des attitudes et des comportements*. Paris : Seuil, 1981.
- Foisil, Madeleine. *Femmes de caractère au XVIIe siècle, 1600-1650*. Paris : Éditions de Fallois, 2004.
- Galli Pellegrini, Rosa. « Un discours masqué: les nouvelles de Madeleine de Scudéry ». *Le Miroir et l'Image. Recherches sur le genre narratif au XVIIe siècle*, Genova 1982, pp. 183–239.

- Garnett, Mary Anne. « Madeleine de Scudéry: *Les Femmes illustres ou les harangues héroïques* (1642) », in Anne R. Larsen, Colette H. Winn (eds), *Writings by Pre-revolutionary French Women*, Volume 2, New York: Garland Publishing, 2000, pp. 243–256.
- Goldwyn, Henriette. « L'éducation Des Femmes au Dix-septième Siècle ». *Cahiers du 17e*, V, 1, 1991, pp. 249–262.
- Grande, Nathalie. « Des auteurs honteux ? Éthique et pratique de l'auctorialité chez les romancières du XVIIe siècle », in *Une histoire de la « fonction-auteur » est-elle possible ?*, Colloque de Fontenay-St-Cloud, Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2001, pp. 125–140.
- Grande, Nathalie. « Claude Barbin, un libraire pour dames ? ». *Revue de la BNF*, n° 39, 2011/3, pp. 22–27, <<https://www.cairn.info/revue-de-la-bibliotheque-nationale-de-france-2011-3-page-22.htm>> [24.3.2016].
- Grégoire, Vincent M. « Le larmolement : l'expression originale d'une sensibilité masculine dans la seconde moitié du dix-septième siècle ». *Seventeenth-Century French Studies*, n° 15, 1993, pp. 181–203.
- Grell, Chantal & Fortanier, Arnaud Ramière de (dir.). *L'éducation des jeunes filles nobles en Europe: XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris : Presses Paris Sorbonne, 2004.
- Greenberg, Mitchell. « Classicisme hard. Vision et différence sexuelle au XVIIe siècle ». *Littératures classiques*, n° 82, 2013/3, pp. 61–77.
- Grosperin, Bernard. *Les petites écoles sous l'Ancien Régime*. Rennes : Université Ouest France, 1984.
- Habib, Claude. *Galanterie française*. Paris : Gallimard, 2006.
- Haase-Dubosc, Danielle & Henneau, Marie-Élisabeth (dir.). *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 2 : Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1600 à 1750*, Saint-Etienne : Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2013.
- Hanley, Sarah. “Engendering the State: Family Formation and State Building in Early Modern France”. *French Historical Studies*, 16/1, 1989, pp. 4–27.
- Hannon, Patricia. *Fabulous Identities: Women's Fairy Tales in Seventeenth-century France*. Amsterdam: Rodopi, 1998.

- Harth, Erica. *Cartesian Women: Versions and Subversions of Rational Discourse in the Old Regime*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.
- Hepp, Noémi. « Le pouvoir féminin ». *XVIIe siècle*, n° 144, 1984, pp. 187–188.
- Hepp, Noémi. « Féminité, culture de l'esprit et vie mondaine au XVIIe siècle », in Roger Marchal (dir.), *Vie des salons et activités littéraires : de Marguerite de Valois à Mme de Staël*, Nancy : Presses Universitaires de Nancy, 2001, pp. 9–18.
- Hodgson, Richard G. « Les “divers degrés de la chaleur du sang” : le corps et les passions chez La Rochefoucauld ». *Le Corps au XVIIe siècle, Papers on French Seventeenth Century Literature*, Paris-Seattle-Tübingen: Biblio 17, 1995, pp. 239–247.
- Houdard, Sophie. « Les fictions du non-mariage : Mme de Villedieu et le personnage de la femme naturelle et publique ». *Littératures classiques*, n° 55, 2004/3, pp. 225–242.
- Janković, Željka. « La femme et l'amour dans la poésie baroque française : entre néopétrarquisme et anti-pétrarquisme ». *Filološki pregled*, 2013/2, Beograd: Filološki fakultet, str. 89–101.
- Jeanneret, Michel. *Eros rebelle. Littérature et dissidence à l'âge classique*. Paris : Seuil, 2003.
- Keller-Rahbé, Edwige. « “Je crois déjà les entendre dire que je viole le respect dû à la sacrée Antiquité” : Mme de Villedieu et la galanterie des anciens, ou le savoir-faire d'une mondaine ». *Littératures classiques*, n° 77, 2012/1, pp. 161–175.
- Kroll, Renate. « La poésie des Précieuses. Un genre nouveau ? ». *Dix-septième siècle*, n° 254, 2012/1, pp. 73–82.
- Kroll, Renate. « Les Précieuses au XVIIe siècle. ‘Amour amitié’, ‘Mars jardinier’ et ‘Un Héros de toutes les saisons’ », in Françoise Rétif (dir.), « *Il faut beaucoup aimer les hommes* ». *Le Masculin dans les œuvres d'écrivaines françaises*, Paris : Classiques Garnier, 2016, pp. 95–114.
- Kroll, Renate. *Femme poète: Madeleine de Scudéry und die 'poésie précieuse'*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2017 [1996].
- Kuizenga, Donna. « “Fine veuve” ou “veuve d'une haute vertu” ? Portraits de la veuve chez Mme de Villedieu ». *Cahiers du Dix-septième*, Vol. 7, n° 1, 1997, pp. 227–239.

- Kulesza, Monika. « Enjeux politiques — enjeux amoureux dans les romans de femmes de la seconde moitié du XVIIe siècle ». *Synergies*, n° 7, 2010, pp. 87–94.
- Lafond, Jean (dir.), *Moralistes du XVIIe siècle. De Pibrac à Dufresny*, Paris : Robert Laffont, 1992, ctp. LV–LXV.
- Lebègue, Raymond. « Sensibilité dans les lettres d’amour au XVIIe siècle ». *Cahiers de l’Association internationale des études françaises*, n° 11, 1959, pp. 77–85.
- Le Guennec, François (dir.). *Savantes femmes & citoyennes de Tendre en Europe (1607–1678)*. Paris : L’Harmattan, 2014.
- Leiner, Wolfgang (dir.). *Onze études sur l’image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*. Paris : Editions Place, 1984 [1978].
- Leiner, Wolfgang (dir.). *Onze nouvelles études sur l’image de la femme dans la littérature française du dix-septième siècle*. Paris : Editions Place, 1984.
- Lévy-Piarroux, Yveline. « “Je” devient (un) autre ». *Espaces Temps. Je et moi, les émois du je. Questions sur l’individualisme*, n° 37, 1988. pp. 30–34, <http://www.persee.fr/doc/espat_0339-3267_1988_num_37_1_3401> [16.10.2015].
- Lochert, Véronique. « Y a-t-il une critique féminine ? Représentations du jugement des spectatrices dans le théâtre français du XVIIe siècle ». *Littératures classiques*, n° 89, 2016/1, pp. 75–86.
- Luez, Philippe. *Port-Royal et le jansénisme : des religieuses face à l’absolutisme*. Paris : Belin, 2017.
- Lutz, Tom. *Crying: the natural and cultural history of tears*. New York : W.W. Norton, 1999.
- Maclean, Ian. *Women Triumphant: Feminism in French Literature 1610–1652*, Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Maclean, Ian. « La querelle des femmes en France et en Angleterre de 1615 à 1632 : conjoncture et structure », in Hostiou, Jeanne-Marie et Viala, Alain (dir.), *Littératures classiques*, Vol. 81 : *Le temps des querelles*, n° 2, 2013, pp. 147–171.
- Magendie, Maurice. *La Politesse mondaine et les théories de l’honnêteté en France au XVIIe siècle, de 1600 à 1660*, 2 vols. Genève : Slatkine Reprints, 1970.

- Merlin-Kajman, Hélène. *L'Absolutisme dans les lettres et la théorie des deux corps : passions et politique*. Paris : Honoré Champion, 2000.
- Merlin-Kajman, Hélène. « La transparence extérieure : les Mémoires de Mme de La Guette », in Marc Hersant et Catherine Ramond (dir.), *La représentation de la vie psychique dans les récits factuels et fictionnels de l'époque classique*, Leiden : Brill/Rodopi, 2015, pp. 85–98.
- Mesnard, Jean. « “Honnête homme” et “Honnête femme” dans la culture du XVIIe siècle ». *Biblio 17*, n° 36, « Présences féminines : littérature et société au XVIIe siècle », éd. par Ian Richmond et Constant Venesoen, Seattle, 1987, pp. 15–46.
- Mouysset, Sylvie. « De mémoire, d'action et d'amour : les relations hommes/femmes dans les écrits du for privé français au XVIIe siècle ». *XVIIe siècle*, n° 244, 2009/3, pp. 393–408
- Muchembled, Robert. *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècles)*. Paris : Flammarion, 1978.
- Niderst, Alain. *Les Français vus par eux-mêmes. Le siècle de Louis XIV : anthologie des mémorialistes du siècle de Louis XIV*. Paris : R. Laffont, 1997.
- Page Bayne, Sheyla. *Tears and Weeping: an aspect of emotional climate reflected in Seventeenth-century French Literature*. Tübingen/Paris : G. Narr/J.-M. Place, 1981.
- Pellegrin, Marie-Frédérique. « La science parfaite. Savants et savantes chez Poulain de la Barre ». *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, n° 138, 2013/3, pp. 377–392.
- Pelous, Jean-Michel. *Amour précieux, amour galant 1654–1675 : essai sur la représentation de l'amour dans la littérature et la société mondaines*. Paris : Klincksieck, 1980.
- Pernot, Michel. *La Fronde : 1648–1653*. Paris : Tallandier, 2012.
- Piéjus, Anne & et Blocker, Deborah (dir.). *Auctorialité, voix et publics du Mercure galant. Lire et interpréter l'écriture de presse à l'époque moderne. XVIIe siècle*, n° 270 2016/1.
- Pillorget, René & Suzanne. « Chronologie » in Alain Niderst (dir.), *Les Français vus par eux-mêmes : Le siècle de Louis XIV. Anthologie des mémorialistes du siècle de Louis XIV*, Paris : R. Laffont, 1997, pp. XX–XXXVI.
- Popov, Jovan. „Pristojna žena i pristojni čovek: dva pola jednog ideala”. *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, PH4, Beograd, 2000, str. 139–156.

- Portemer, Jean. « Réflexions sur les pouvoirs de la femme selon le droit français au XVIIe siècle ». *XVIIe siècle*, n° 144, 1984, pp. 189–202.
- Poulet, Georges. *Études sur le temps humain, Vol. IV : Mesure de l'instant*. Paris : Plon, 1964.
- Raynard, Sophie. *La seconde préciosité: floraison des conteuses de 1690 à 1756*, Gunter Narr Verlag, 2002.
- Raynard, Sophie. « Le défi des conteuses : faire de la femme scandaleuse une héroïne de fiction ». *PFSCCL*, XXXVII, 72, 2010, pp. 57–70.
- Richmond, Ian. *Héroïsme et galanterie. L'abbé de Pure témoin d'une crise*. Sherbrooke : Naaman, 1977.
- Rocheffort, Florence & Viennot, Éliane (dir.). *L'Engagement des hommes pour l'égalité des sexes. (XIVe–XXIe siècle)*. Saint-Etienne : Publications de l'Université de Saint-Étienne, 2013.
- Rohou, Jean. *Le classicisme (1660–1700)*. Rennes : PUR, 2004 [1996].
- Rohou, Jean. « Introduction », in La Rochefoucauld, *Réflexions ou Sentences et Maximes Morales* [1665], Paris : Classiques de Poche, 2007.
- Ružmon, Deni de. *Ljubav i Zapad*. Preveo Milan Komnenić, Beograd: Službeni glasnik i Karpos, 2011.
- Schiesari, Juliana. *The Gendering of Melancholia: Feminism, Psychoanalysis, and the Symbolics of Loss in Renaissance Literature*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.
- Sellier, Philippe. « Se tirer du commun des femmes : la constellation précieuse », in R. Heyndels et B. Woshinsky (éd.), *L'Autre au XVIIe siècle*, Tübingen : Gunter Narr Verlag/PFSCCL, Biblio 17, n° 117, 1999, pp. 313–329.
- Selmeci Castioni, Barbara & Paschoud, Adrien. « *Le Mercure galant* (1672–1710) : un jalon significatif sur la voie de l'encyclopédisme des Lumières ». *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, n° 51, 2016, pp. 143–167.
- Stanton, Domna C. "The Fiction of Préciosité and the Fear of Women". *Yale French Studies*, n° 62: Feminist Readings: French Texts/American Contexts, 1981, pp. 107–134.

- Steinberg, Sylvie. *La confusion des sexes. Le travestissement de la Renaissance à la Révolution*. Paris : Fayard, 2000.
- Steinbrügge, Lieselotte & van Dijk, Suzan (dir.). *Narrations genrées, Ecrivaines dans l'histoire européenne jusqu'au début du XXe siècle*. Louvain : Peeters, 2014.
- Timmermans, Linda. « De la 'virago' à 'l'honnête femme' à la fin du XVIe siècle », in *La Femme au XVIe siècle*. Actes du colloque du Puy-en-Velay, 14–15 septembre 1992, pp. 27–38.
- Timmermans, Linda. *L'accès des femmes à la culture (1598–1715)*. Paris : Honoré Champion, 1993.
- Turnovsky, Geoffrey. "Authorial Modesty and its Readers: Mondanité and Modernity in Seventeenth-Century France". *Modern Language Quarterly*, Vol. 72, n° 4, 2011, pp. 461–492.
- Vergnes, Sophie. *Les Frondeuses. Une révolte au féminin (1643–1661)*. Seyssel : Champ Vallon, 2013.
- Viala, Alain. *Naissance de l'écrivain*. Paris : Éd. de Minuit, 1985.
- Viala, Alain, « D'une politique des formes : La galanterie ». *XVIIe Siècle*, n° 182, janvier-mars 1994, pp. 143–149.
- Viala, Alain. « "Qui t'a fait minor ?" Galanterie et classicisme ». *Littératures classiques*, n° 31, automne 1997, pp. 115–134.
- Viala, Alain. *La France galante. Essai historique sur une catégorie culturelle, de ses origines jusqu'à la Révolution*. Paris : PUF, 2008.
- Viala, Alain. « Le status de l'écrivain à l'âge classique » in Darmon, Jean-Charles & Delon, Michel (dir.). *Histoire de la France littéraire. Classicismes : XVIIe-XVIIIe siècle*, Paris : PUF, 2009, pp. 79–116.
- Viennot, Éliane & Pellegrin, Nicole (dir.). *Revisiter la « Querelle des femmes », vol. 1 : Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1750 aux lendemains de la Révolution*. Saint-Etienne : Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2012.
- Vincent, Monique. *Anthologie des nouvelles du Mercure galant (1672–1710)*. Paris : Classiques Garnier, 1996.

- Vincent, Monique. *Mercuré Galant, Extraordinaire, Affaires du temps. Table analytique contenant l'inventaire de tous les articles publiés 1672–1710*. Paris : Honoré Champion, 1998.
- Vincent, Monique. *Le Mercuré galant: Présentation de la première revue féminine d'information et de culture, 1672–1710*. Paris : Honoré Champion, 2005.
- Vincent, Monique. « *Le Mercuré Galant à l'écoute de ses 'institutions'* », in Roger Marchal (dir.), *Travaux de littérature*, n° 19 : *L'écrivain et ses institutions*, Genève : Librairie Droz, 2006, pp. 187–200.
- Vincent-Buffault, Anne. « Sensibilité et insensibilité : des larmes à l'indifférence », in Emmanuel Bouju, Alexandre Gefen (dir.), *Modérnités*, n° 34 : « L'émotion, puissance de la littérature ? », Presses universitaires de Bordeaux, 2012, pp. 51–72.
- Violato, Gabriella. *La principessa jansenista. Saggi su Madame de La Fayette*. Roma: Bulzoni, 1981.
- Weber, Dominique. « Le “commerce d'amour-propre” selon Pierre Nicole ». *Astérior* [Online], 5, 2007, <<http://journals.openedition.org/asterion/848>> [17.12.2017].
- Wendy, Ayres-Bennett. « Le rôle des femmes dans l'élaboration des idées linguistiques au XVIIe siècle en France ». *Histoire Épistémologie Langage*, tome 16, fascicule 2, 1994, pp. 35–53, <http://www.persee.fr/doc/hel_0750-8069_1994_num_16_2_2392> [25.9.2015].
- Wilfert, Blaise & Jey, Martine. « “XVIIe siècle classique” et “Siècle d'Élisabeth”. Deux constructions d'un classicisme national par l'université (France – Angleterre, 1890–1914) ». *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques* [En ligne], n° 28–29, 2002, <<http://journals.openedition.org/ccrh/1052>> [18.11.2016].
- Winn, Colette H. *Protestations et revendications féminines. Textes oubliés et inédits*. Paris : Honoré Champion, 2002.
- Winn, Colette H. (dir.). *L'Éducation des filles sous l'Ancien Régime : études à La mémoire de Linda Timmermans, PFSCS, XXIV, 46, 1997*.
- Wolfgang, Aurora & Nell, Sharon Diane. “The Theory and Practice of Honnêteté in Jacques Du Bosc's *L'Honnête femme* (1632–36) and *Nouveau recueil de lettres des dames de ce temps* (1635)”, *Cahiers du dix-septième*, Vol. 12, n° 2, 2011, pp. 56–91.

V Литература о прекласицистичком и класицистичком роману и новели, теорије романа:

Coulet, Henri. *Le Roman jusqu'à la Révolution*. Paris : Armand Colin, 1967.

Cuénin, Micheline. « Roman et société sous Louis XIV : Madame de Villedieu (Marie-Catherine Desjardins 1640–1683) ». Thèse de doctorat, Paris, 1979.

Dallas, Dorothy Frances. *Le Roman français de 1660 à 1680*. Genève : Slatkine, 1977 [Paris, 1932].

DeJean, Joan. *Tender Geographies: Women and the Origins of the Novel in France*. New York / Oxford : Columbia University Press, 1991.

Esmein-Sarrazin, Camille. *L'Essor du roman. Discours théorique et constitution d'un genre littéraire au XVIIe siècle*. Paris : Honoré Champion, 2008.

Godenne, René. *La nouvelle française*. Paris : PUF, 1974.

Grande, Nathalie. *Stratégies de romancières. De Clélie à la Princesse de Clèves (1654-1678)*. Paris : Champion, 1999.

Hautcœur, Guiomar. *Parentés franco-espagnoles au XVIIe siècle. Poétique de la nouvelle de Cervantès à Challe*. Paris : Honoré Champion, 2005.

Hipp, Marie-Thérèse. *Mythes et réalités : enquête sur le roman et les mémoires, 1660-1700*. Paris : C. Klincksieck, 1976.

Lever, Maurice. *Romanciers du Grand Siècle*. Paris : Fayard, 1996.

Pavel, Thomas. « Réflexions sur l'histoire du roman ». *Le Débat*, 2002/3, n° 120, pp. 94–108.

Plazenet, Laurence. *L'Ébahissement et la délectation. Réception comparée et poétiques du roman grec en France et en Angleterre aux XVIe et XVIIe siècles*. Paris : Honoré Champion, 1997.

Popov, Jovan. „Teorija romana opata Ijea”, *Godišnjak za poetička i hermeneutička istraživanja*, PH1, Beograd, 1997, str. 64–80.

Popov, Jovan. *Klasicistička poetika romana*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2001.

Uspenski, B. A. *Poetika kompozicije; Semiotika ikone*. Beograd: Nolit, 1979.

Валчић-Булић, Тамара. *Француска ренесанса прича, приповетка и исповест*, Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.

Ženet, Žerar. „Verovatnost i motivacija”, u *Figure*, odabrala i prevela Mirjana Miočinović, Beograd: Vuk Karadžić, 1985, str. 103–123.

VI Рецепција дела госпође Де Лафајет:

a. Рецепција на француском језику у периоду 1950–2018:

Assouline, Pierre. « Qui veut tuer la Princesse de Clèves ? », La République des Livres. Publié en ligne le 10 décembre 2006, <<http://passouline.blog.lemonde.fr/2006/12/10/qui-veut-tuer-laprincesse-de-cleves/>> [17.7.2017].

Balguerie, Valentine. « Démasquer la femme au XVIIème siècle : remise en cause de la personne féminine dans les nouvelles historiques ». Thèse de doctorat, Brown University Providence, Rhode Island, May 2015.

Barbillon, Chrystelle. « La représentation des larmes dans l'œuvre fictionnelle de Mme de Lafayette ». *Littératures classiques*, n° 62, 2007/1, pp. 107–121.

Bardet, Guillaume & Caron, Dominique. *La Princesse de Montpensier, Madame de Lafayette/Bertrand Tavernier*. BAC L. Paris : Ellipses marketing, 2017.

Bazin, Jean de. *Index du vocabulaire de La Princesse de Clèves*. Paris : Nizet, 1967.

Bazin, Jean de. *Index de vocabulaire : La Princesse de Montpensier, La Comtesse de Tende*. Paris : Nizet, 1970;

Bazin, Jean de. *Qui a écrit la Princesse de Clèves ?*. Paris : Nizet, 1970.

Beasley, Faith E. « La voix des ombres : les femmes et la création du/au XVIIe siècle », in Hélène Merlin-Kajman (dir.), *La littérature, le XVIIe siècle et nous : dialogue transatlantique*, actes du colloque de Paris III (2–4 juin 2005), Paris : Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2008, pp. 221–230.

Besbes-bannour, Faïka. « Le pathétique et la femme : l'écriture romanesque féminine du pathos dans les années charnières 1678–1720 ». Thèse de doctorat, Université Paris 3, 2011.

Beugnot, Bernard. « Madame de Lafayette aux Enfers ou l'enfer de Madame de Lafayette », in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère*. La

- femme et le théâtre au pouvoir*, Paris–Seattle–Tübingen, *Biblio 17*, vol. 40, 1988, pp. 29–35.
- Beugnot, Bernard. *Loin du monde et du bruit. Le discours de la retraite au XVIIe siècle*. Paris : Hermann, 2015 [1996].
- Biet, Christian. « Droit et fiction : la représentation du mariage dans *La Princesse de Clèves* », dans Mme de La Fayette, *La Princesse de Montpensier, La Princesse de Clèves*, Paris : Aux Amateurs de Livres, 1989.
- Bibo, Judit. « Métamorphoses du discours romanesque : La Princesse de Clèves ». *Revue d'Études Françaises*, n° 6, 2001, pp. 63–69.
- Blanc, Lydia. *La Princesse de Montpensier : Madame de Lafayette, Bertrand Tavernier. Etude comparée du roman et du film*. Paris : Bréal, 2017.
- Bru, Marie-Henriette. *L'épreuve de littérature Bac 2019. Hernani, Victor Hugo. La princesse de Montpensier, Madame de Lafayette / Bertrand Tavernier*. Paris : Ellipses marketing, 2018.
- Butor, Michel. « Sur *La Princesse de Clèves* ». *Répertoire I*, Paris : Les éditions de Minuit, 1968, pp. 74–78. Текст је прештампан као предговор у Madame de Lafayette. *La Princesse de Clèves*. Paris : Minuit, 1972.
- Camarero Arribas, Jesús. « Philosophie et littérature au XVIIe siècle : la théorie des passions de Pascal et *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette ». *Thélème*, n° 15, 2000, pp. 113–125.
- Campbell, John. “Restoration or Destruction? *La Princesse de Clèves* Seen through Nathaniel Lee’s Adaptation”, in Faith E. Beasley, Kathleen Wine (ed. and introd.), *Intersections*, Tübingen: Narr, 2005, pp. 59–67.
- Campbell, John. « Etat présent. Madame de Lafayette ». *French Studies*, Vol. LXV, no 2, 2011, pp. 225–232.
- Canolle-Cournarie, Myriam & D’Espîès, Stéphanie. *La Princesse de Montpensier, Madame de Lafayette/Bertrand Tavernier. Les Faux-Monnayeurs et Journal des Faux-Monnayeurs, Gide. Sujets et méthode. BAC L 2018*. Paris : Ellipses marketing, 2017.

- Canolle-Cournarie, Myriam & D’Espières, Stéphanie. *Hernani, Victor Hugo et La princesse de Montpensier, Madame de Lafayette / Bertrand Tavernier. Sujets et méthode. BAC L 2019*. Paris : Ellipses marketing, 2018.
- Carrier, Hubert. « Une image de l’Afrique barbaresque dans le roman classique : les Maures dans *Zaïde* », in Anny Wynchank, Philippe-Joseph Salazar (dir.), *Afriques imaginaires, Regards réciproques et discours littéraires, XVIIe-XXe siècles*, Paris : L’Harmattan, 1995, pp. 31–39.
- Cartmill, Constance & Colborne, Rebecca. « Qui a peur de *La Princesse de Clèves*? ou, qu’est-ce que la critique féministe peut nous dire sur le classicisme ? ». *Dalhousie French Studies*, 48, 1999, pp. 19–33.
- Chabert, Catherine. « La féminité au mépris de la différence des sexes ». *La pensée de midi*, n° 24–25, 2008, pp. 136–147.
- Chamard-Bergeron, Julia. « Le Moyen d’être soi : Psychologie morale du roman classique ». Thèse de doctorat, University of Chicago, 2013.
- Chamard-Bergeron, Julia. « ‘Libre d’aimer’ ? Loi du péché et destin romanesque chez Segrais et Mme de Lafayette ». *Dix-septième siècle*, Vol. 281, n° 4, 2018, pp. 737–748.
- Chapco, Ellen. « L’incipit narratif et l’entrée en scène : trois œuvres de Mme de La Fayette ». *Vers un thesaurus infomatisé : la topique des ouvertures narratives avant 1800*. Actes du quatrième colloque international SATUR, Université Paul Valéry - Montpellier 3, 25-27 octobre 1990, Ed. Pierre Rodriguez et Michèle Weil. Montpellier : Centre d’étude du dix-huitième siècle de Montpellier, 1990, pp. 169–176.
- Chapco, Ellen. « La cour et le cabinet : l’espace-femme dans *La princesse de Montpensier*, *La princesse de Clèves* et *La Comtesse de Tende* de madame de la Fayette ». Nathalie Ferrand, Michèles Weil (dir.), *Homo narrativus : Recherches sur la topique romanesque dans les fictions de langue française avant 1800*, Montpellier : Presses universitaires de la Méditerranée, 2001, pp. 245–255.
- Chapiro, Florence. *Étude sur La Princesse de Clèves, Mme de La Fayette*. Paris : Ellipses, 2009.

- Charron, Jean D. « La Princesse de Clèves ou la création d'une non-femme », in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir*, Paris–Seattle–Tübingen, *Biblio 17*, vol. 40, 1988, pp. 47–53.
- Coropceanu, Lilia. *Faber Suae Fortunae : L'Autoformation du sujet chez Mme de Lafayette, Marivaux et Stendhal*. New York: Peter Lang, 2009.
- Cousty, Françoise. *La Princesse de Clèves : une énigme littéraire. Des Amours du duc de La Rochefoucauld et de la duchesse de Longueville à Coulommiers*. Montceaux-lès-Meaux : Fiacre, 2011.
- Cousty, Françoise. *Clèves et Montpensier, deux princesses en quête de leur auteur*. Montceaux-lès-Meaux : Fiacre, 2013.
- Couturier, Stéphanie. *Histoire et fiction dans la Vie de la princesse d'Angleterre et La Princesse de Clèves de Mme de La Fayette*. Paris : Connaissances et Savoirs, 2014.
- Cuénin, Micheline. « La terreur sans la pitié : *La Comtesse de Tende* ». *Revue d'Histoire littéraire de la France*, 77, 3/4, 1977, pp. 478–499.
- Cuénin, Micheline. « La mort dans l'œuvre de Mme de Lafayette ». *PFSCCL*, 10, 1978–1979, pp. 89–119.
- Cuénin, Micheline. « Les Pièges de la critique d'attribution ». *Revue de Synthèse*, janvier–juin 1981, pp. 159–168.
- Cusset, François. *Queer critics. La littérature française déshabillée par ses homo-lecteurs*, Paris : PUF, 2002.
- DeJean, Joan. « L'écriture féminine : sexe, genre et nom d'auteur au XVIIe siècle ». *Littératures Classiques*, n° 28, 1996, pp. 137–146.
- DeJean, Joan. « De Scudéry à Lafayette : la pratique et la politique de la collaboration littéraire dans la France du dix-septième siècle ». *XVIIe siècle*, n° 181, 1993, pp. 673–685.
- Delacomptée, Jean-Michel. « Jalousie et rapports de parenté dans la *Princesse de Clèves* ». *Littérature*, n° 67, 1987, pp. 112–127.
- Delacomptée, Jean-Michel. *La Princesse de Clèves. La mère et le courtisan*, Paris : Presses Universitaires de France, 1990.
- Delacomptée, Jean-Michel. *Passions. La Princesse de Clèves*, Paris : Arléa, 2014 [2012].

- Demoris, René. « Compte rendu : Roger Francillon, *L'Œuvre romanesque de Madame de La Fayette*, Paris : Librairie José Corti, 1973. Un vol. 23 x 14 de 320 p. ; Barbara R. Woshinsky, « *La Princesse de Clèves* », *The Tension of Elegance*. Paris/The Hague: Mouton, 1973. Un vol. 23 x 16 de 125 p. ». *Revue d'histoire littéraire de la France*, année 78, no 2, mars/avril 1978, pp. 305–307.
- Denis, Françoise. « La Princesse de Clèves, Lafayette et Cocteau, deux versions ». *The French Review*, LXXII, 2, 1998–1999, pp. 285–296.
- Didier, Béatrice. « Le silence de la *Princesse de Clèves* ». *L'Écriture-femme*, Paris : Presse Universitaires de France, 1981, pp. 73–92.
- Dobre, Dan. *L'amour chez Stendhal et Madame de La Fayette : essai psychanalytique*. Bucaresti : Editura Universitatii din Bucaresti, 2013.
- Dobrovsky, Serge. « *La Princesse de Clèves* : une interprétation existentielle ». *Table Ronde*, n° 138, 1959, pp. 36–51, текст je прештампан у *Parcours critique* : 1959-1991, Tome II, études réunies par Isabelle Grell, Grenoble : Ellug, 2006 [1959], pp. 99–115.
- Driessche, Emilie Van. « La multiplicité de la rhétorique dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette ». Mémoire de master, Université de Ghent, 2017.
- Dubois, François-Ronan. « De quoi la Princesse de Clèves est-elle le sujet ? Etude au prisme de l'espace de la dynamique entre subjectivité et assujettissement dans *La Princesse de Clèves* de Marie-Madeleine de Lafayette ». Mémoire de master, Université Stendhal, Grenoble III, 2010.
- Dubois, François-Ronan. « *La Princesse de Clèves* est une œuvre sans avenir. Les conséquences pour la méthodologie des pratiques littéraires des polémiques de 1678 et des années 2000 autour de *La Princesse de Clèves* de Marie-Madeleine de Lafayette ». Mémoire de Master, Université Stendhal Grenoble III, 2011.
- Dubois, François-Ronan. « La Princesse de Clèves : le problème de l'originalité dans la construction de l'identité ». *Studii si Cercetari Filologice*, Seria Limbi Romanice, vol. 3, n° 10, pp. 54–69.
- Dubois, François-Ronan. « La construction d'une identité féministe a posteriori : le cas Madame de Lafayette », *Postures*, n° 15, 2012, pp. 25–40.

- Dubois, François-Ronan. « Pertinences et apories d'une lecture féministe de *La Princesse de Clèves* au regard de la théorie queer ». *Romanica Silesiana*, 8/1, 2013, pp. 129–137.
- Dubois, François-Ronan. « Le secret et la constitution de l'individu dans *La Princesse de Clèves* de Marie-Madeleine de Lafayette ». *Résonances*, Vol. 2, n° 14, 2013, pp. 245–265.
- Dubois, François-Ronan. « Jean Régnault de Segrais, Pierre-Daniel Huet et Gilles Ménage dans la correspondance de Marie-Madeleine de Lafayette » in François Le Guennec (dir.). *Savantes femmes & citoyennes de Tendre en Europe (1607–1678)*. Paris : L'Harmattan, 2014, pp. 107–118.
- Dulong, Claude. « Mme de La Fayette et ses placements immobiliers ». *XVIIe siècle*, n° 156, 1987, pp. 241–266.
- Duchêne, Roger. « La Conversion de Mme de La Fayette ». *L'Intelligence du passé : les faits, l'écriture, le sens, Mélanges offerts à Jean Lafond*, 1988, pp. 303–310.
- Duchêne, Roger. « Mme de La Fayette, femme d'influence ». *Biblio 17*, 40, 1989, pp. 9–14.
- Duchêne, Roger & Ronzeaud, Pierre (dir.), *Mme de La Fayette, La Princesse de Montpensier, La Princesse de Clèves*. Journée d'étude organisée par le C.M.R. 17 (Marseille, 18 novembre 1989), *La Princesse de Clèves*. Journée d'étude organisée par le C.M.R. 17 (Marseille, 18 novembre 1989), *Supplément de Littératures Classiques*, 1990.
- Duchêne, Roger. « Les deux Princesses sont-elles d'un même auteur ? ». *Supplément de Littératures Classiques*, 1990, pp. 7–19.
- Duchêne, Roger. « Mme de La Fayette épistolière ». *XVIIe siècle*, 1993, pp. 629–642.
- Dufour-Maître, Myriam & Milhit, Jacqueline. *La Princesse de Clèves*. Paris : Hatier, 2004.
- Esmein-Sarrazin, Camille. « Roman et religion au tournant des années 1660 : Lectures de Mme de Lafayette ». *Littératures Classiques*, n° 79, 2012, pp. 217–235, <<http://www.cairn.info/revue-litteratures-classiques1-2012-3-page-217.htm>> [25.1.2016].
- Esmein-Sarrazin, Camille. « Ménage lecteur et correcteur de *La Princesse de Montpensier* de Madame de Lafayette ». *Littératures classiques*, n° 88, 2015/3, pp. 77–89.

- Fastrup, Anne. « Maîtrise esthétique de la passion féminine. Fonctionnement topique du pavillon dans *La Princesse de Clèves* ». *Revue Romane*, Vol. 42, Issue 2, November 2007, pp. 297–314.
- Ferreyrolles, Gérard. « La Princesse et le tabou ». *Lectures*, n° 1, 1979, pp.61–85.
- Fournier, Nathalie. « Affinités et discordances stylistiques entre *Les Désordres de l'Amour* et *La Princesse de Clèves* : indices et enjeux d'une réécriture ». *Littératures classiques* n° 61, 2007, pp. 259–276.
- Francillon, Roger. *L'Œuvre romanesque de Madame de La Fayette*, Paris : Librairie José Corti, 1973.
- Francillon, Roger. « Madame de Lafayette au carrefour des esthétiques du roman », in Giorgetto Giorgi (dir.) *Perspectives de la recherche sur le genre narratif français du dix-septième siècle*, Genève : Slatkine, 2000, pp. 269–280.
- Freidel, Nathalie. « Madame de Lafayette et Ménage : naissance d'une Muse moderne ». *XVIIe siècle*, n° 280, 2018/3, pp. 487–498.
- Gaillard, Roger. *Approche de « La Princesse de Clèves »*. Dijon : Éditions de l'Alēi, 1983.
- Garagnon Anne-Marie. « Étude de style : *La Princesse de Clèves*, Tome deuxième (Classiques Garnier, édition Magne, p. 293-294) ». *L'Information Grammaticale*, n° 45, 1990, pp. 26–33.
- Garapon, Jean. « *La Princesse de Clèves* et l'esthétique de la tragédie ». Roger Duchêne & Pierre Ronzeaud (dir.), *Mme de Lafayette, La Princesse de Montpensier, La Princesse de Clèves, Littératures classiques*, Supplément de janvier 1990, pp. 21–28.
- Garapon, Jean. *La Princesse de Clèves*. Paris : Hatier, 1994.
- Garaud, Christian. « Le geste et la parole : remarques sur la communication amoureuse dans *La Princesse de Clèves* », *XVIIe Siècle*, XXX, n° 4, 1978, pp. 257–268.
- Genette, Gérard. « Vraisemblance et motivation ». *Communications*, n° 11, 1968, pp. 5–21.
- Genuist, Paul. « Pour une interprétation féministe de *La Princesse de Clèves* ». *PFSCCL*, n° 9, 1978, pp. 135–149.
- Genuist, Paul. « *La Princesse de Clèves* est-elle ouverte au discours féministe? ». *Cahiers de littérature du XVIIe siècle*, n° 8, 1986, pp. 231–247.

- Gevrey, Françoise. « Les registres de la jalousie dans quelques imitations de *La Princesse de Clèves* ». *Cahiers de l'Association Internationale des Etudes Françaises*, 41, 1989, pp. 25–40.
- Gevrey, Françoise. « L'aventure dans *La Princesse de Montpensier* et dans *La Princesse de Clèves* ». *Littératures*, 21, 1989, pp. 39–51.
- Gevrey, Françoise. *L'Esthétique de Madame de Lafayette*. Paris : SEDES, 1997.
- Gobert, Céline. « L'amour à mort, et la mort comme amante ». *Ciné-Bulles*, vol. 29, n° 3, 2011, pp. 28–31.
- Goldsmith, Elizabeth. « Madame de Lafayette et les lieux de l'écriture féminine : Une revue de la critique récente ». *Genre-Sexe-Roman : De Scudéry à Cixous*. Ed. B. Heyman et L. Steinbrugge, Frankfurt: Peter Lang, 1995, pp. 33–46.
- Grande, Nathalie. « Faut-il parler ? Faut-il se taire ? Silence et roman dans *La Princesse de Clèves* et *Les Désordres de l'amour* (de Mme de Villedieu) ». *XVIIe Siècle*, n° 207, 2000, pp. 185–198.
- Grande, Nathalie. « Une Princesse par temps de crise : actualité de Madame de Lafayette », *Œuvres & Critiques : Ecrivaines du XVIIe siècle*, XXXV/1, 2010, pp. 61-68.
- Haase-Dubosc, Danielle. « La Filiation maternelle et la femme-sujet au 17ième siècle : Lecture plurielle de *La Princesse de Clèves* », *Romanic Review*, 74/4, November 1987, pp. 432–460.
- Hansen, Rebecca L. « Le processus échoué d'autodétermination des héroïnes de *La Princesse de Clèves*, *Madame Bovary*, et *L'Assommoir* : une analyse textuelle ». Thesis (B.A.), Drew University, 1999.
- Hautcœur, Guiomar. « *Zaïde* de Madame de Lafayette, ou les hésitations du genre romanesque au XVIIIe siècle », in Jean Bessière & Daniel-Henri Pageaux (dir.), *Formes et imaginaire du roman : perspectives sur le roman antique, médiéval, classique, moderne et contemporain*, Paris : Champion, 1998, pp. 49–64.
- Hepp, Noémi. « Romancière ou dame d'honneur ? Madame de La Fayette devant ses héroïnes ». *XVIIe siècle*, n° 181, 1993, pp. 621–628.

- Heyndels, Ralph. « L’Afrique, nulle part et partout, *Zaïde* », dans Alia Baccar Bournaz (dir.), *Biblio 17*, n° 149 : *L’Afrique au XVIIe siècle, mythes et réalités*. Actes du VIIe colloque du C.I.R. du 17e siècle, Tunis, 14–16 mars 2002, Tübingen : Narr, 2003, pp. 105–112.
- Houppermans, Sjef. *Lectures du désir. De Madame de Lafayette à Régine Detambel et de Jean de La Fontaine à Jean Echenoz*. Amsterdam : Brill / Rodopi, 1997.
- Janković, Željka. « Ambiguïtés interprétatives : La Princesse de Clèves entre le public et le privé, le passif et l’actif », in Stankovic, S. et Nermin, V. (dir.), *Les études françaises aujourd’hui : tradition et modernité*, Niš : Faculté de Philologie, 2016, pp. 353–363.
- Janković, Željka. « La querelle de *La Princesse de Clèves* et les stéréotypes de la ’nature’ des sexes au XVIIe siècle » In Chapelan, M. (dir.), *Le stéréotype est-il bon ? Est-il mauvais ?*, Editura Universitaria Craiova, collection Etudes françaises, 2016, pp. 127–140.
- Janković, Željka. « Une femme exceptionnelle peut-elle dire la vérité ? *La Princesse de Clèves* et le mensonge ». *Revue Chameaux*, n° 10, Université Laval, Québec, 2018, <<https://revuechameaux.org/index.php/numeros/mensonge/une-femme-extraordinaire-peut-elle-dire-la-verite-la-princesse-de-cleves-et-le-mensonge/>>.
- Janković, Željka. « *La Princesse de Clèves* : quelle place pour les interprétations genrées dans le parcours scolaire ? ». *Annals of Dimitrie Cantemir Christian University*, Faculty of Foreign Languages, Bucharest, Vol. XVII, 2016/2, pp. 20–37.
- Jeanneret, Michel. « Cinquante-huit réponses à Nicolas Sarkozy », *Critique*, n° 750, 2009/11, pp. 945–955.
- Joran, Théodore. *Les Féministes avant le Féminisme*. Paris : Gabriel Beauchesne et ses fils, 1935.
- Keller-Rahbé, Edwige. « Romans du XVIIe siècle sur la scène contemporaine : *Les Désordres de l’amour, La Princesse de Clèves* et *les Lettres portugaises* par Louise Doutreligne », in Frank Greiner, Catherine Douzou, *Le Roman mis en scène*, Paris : Classiques Garnier, 2010, pp. 233–246.
- Kozhanova, Tatiana. « Le dénouement de *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette comme la réponse au dilemme pastoral ». *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, XLII, n° 83, 2015, pp. 355–363.

- Kreiter, Jeanine Anseume. *Le problème du paraître dans l'œuvre de Madame de Lafayette*. Paris : Nizet, 1977.
- Kreiter, Janine. « Fonctions dialogiques des personnages de *Zaïde* ». *Romanic Review*, 87, 1996, pp. 21–34.
- Kuhn, Barbara. « Images du pouvoir — pouvoirs de l'image. Tableaux et portraits dans les romans de Madame de Lafayette ». *PFSCS*, XLII, 82, 2015, pp. 199–222.
- Lafond, Jean. « Madame de Lafayette et le repli sur l'être », in *L'Homme et son image. Morales et littérature de Montaigne à Mandeville*, Paris : Honoré Champion, 1996, pp. 281–288.
- Landry, Jean-Pierre. « Un Zeste d'inceste: Présence et sens de la perversion dans *La Princesse de Clèves* », in Christine Noille & Bernard Roukhomovsky (dir.), *Un autre dix-septième siècle : Mélanges en l'honneur de Jean Serroy*, Paris : Honoré Champion, 2013, pp. 195–206.
- Lassalle-Maraval, Thérèse & Faliu, Christiane. « *Zaïde* : du poncif mauresque à l'incommunicabilité ». *Littératures*, 21, 1974, pp. 149–164.
- Lassalle, Thérèse. « Les apories d'un roman exemplaire, ou du rapport entre les apories de la passion et les impasses des stratégies narratives dans *La Princesse de Clèves* ». Nathalie Ferrand & Michèle Weil, *Homo narrativus : Recherches sur la topique romanesque dans les fictions de langue française avant 1800*, Montpellier : Presses universitaires de la Méditerranée, 2001, 257–270.
- Laugaa, Maurice. *Lectures de Madame de Lafayette*. Paris : Armand Colin, 1971.
- Laugaa, Maurice. « Madame de Lafayette, ou l'intelligence du cœur ». *Littératures classiques*, dirigé par Jean Serroy, n° 15, octobre 1991, pp. 195–226.
- Ledwina, Anna. « *Le Ravissement de Lol V. Stein* et *La Princesse de Clèves* : une lecture intertextuelle des stéréotypes ». *Romanica Cracoviensia*, 3, 2017, pp. 167–174.
- Leiner, Wolfgang. « La Princesse et le directeur de conscience. Création romanesque et prédication ». *La Pensée religieuse dans la littérature et la civilisation du XVIIe siècle en France*, éd. Manfred Tietz et Volker Kapp, *Biblio* 17, vol. 13 (Tubingen, 1984), pp. 45–65.

- Leopizzi, Marcella. « L'aveu de la princesse de Clèves entre héroïsme cornélien et faiblesse racinienne ». *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Vol. 44, n° 86, 2017, pp. 97–111.
- Léopold, Sandrine. *L'écriture du regard dans la représentation de la passion amoureuse et du désir. Etude comparative d'œuvres choisies de Madame de Lafayette, Rousseau, Stendhal et Duras*. New York : Peter Lang, 2009.
- Letexier, Gérard. *Deux fondatrices du roman. Madame de Villegleu (1640–1683) et Madame de Lafayette (1634-1693)*, thèse de doctorat, Université Paris 4, 1995.
- Levillain, Henriette. *Henriette Levillain commente La Princesse de Clèves de Madame de La Fayette*. Paris : Gallimard, 1995.
- Li, Miao. « La naissance de l'agentivité romanesque : une lecture féministe de *La Princesse de Clèves* ». *Convergences francophones*, 2014, n° 1, pp. 51–69.
- Löcherbach, Anne. « *La Princesse de Clèves* et le processus de civilisation ». *Pratiques*, n° 151–152, 2011, pp. 101–116.
- Lugan, Ane-Marie. « Le fantôme de la liberté ». *Les Cahiers du GRIF*, n° 26, 1983, pp. 115–120.
- Lungo, Andrea Del. *La Fenêtre. Sémiologie et histoire de la représentation littéraire*. Paris : Seuil, 2014.
- Lyons, John D. « La présence d'esprit et l'histoire secrète : une lecture de *La Comtesse de Tende* ». *XVIIe siècle*, n° 181, 1993, pp. 719–723.
- Malandain, Pierre. *Madame de Lafayette, La Princesse de Clèves*. Paris : PUF, 1985.
- Mathieu, Francis. « Mme de Lafayette et la condition humaine: Lecture pascalienne de *La Princesse de Clèves* ». *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. XII, n° 1, 2008, pp. 61–85.
- Mathieu, Francis. « 'Louanges empoisonnées' : feinte, persuasion et éducation dans *La Princesse de Clèves* ». *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XLII, 83, 2015, pp. 341–353.
- Mayer, Denise. *Une Amitié parisienne au Grand siècle : Mme de Lafayette et Mme de Sévigné 1648–1693*, Paris-Seattle-Tübingen: *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 1990.

- Merlin-Kajman, Hélène. « Madame de La Fayette, l'auteure inavouée ». *Le Débat*, n° 181, 2014/4, pp. 181–192.
- Mesnard, Jean. « Morale et métaphysique dans *La Princesse de Clèves* ». *Littératures classiques*, supplément de janvier 1990, pp. 65–78.
- Mesnard, Jean. « Le tragique dans *La Princesse de Clèves* ». *XVIIe siècle*, n° 181, octobre-décembre 1993, pp. 607–620.
- Miller, Nancy K. « D'une solitude à l'autre : Vers un intertexte féminin ». *The French Review*, vol. 54, n° 6, 1981, pp. 797–803.
- Molinié Georges. « Approches stylistiques de *La Princesse de Clèves* ». *L'Information Grammaticale*, n° 43, 1989, pp. 23–26.
- Montier, Jean-Pierre. « Arrêt sur image dans *La Princesse de Clèves* ». *Littérature*, n° 119, 2000, pp. 3–20.
- Mouligneau, Geneviève. « Des pérégrinations d'un groupe de lettres de Mme de La Fayette ». *Revue d'Histoire littéraire de la France*, mars/avril 1968, pp. 204–220.
- Mouligneau, Geneviève. « 'Nostre amitié ne finira que quand nous finirons', Madame de La Fayette et Ménage ». *XVIIe siècle*, n° 109, 1975, pp. 67–91.
- Mouligneau, Geneviève. *Mme de La Fayette, romancière ?*. Bruxelles : Editions de L'Université de Bruxelles, 1980.
- Mouligneau, Geneviève. *Madame de la Fayette, historienne ?*. Bruxelles : Palais des académies, 1990.
- Niderst, Alain. « Sur la genèse de *La Princesse de Clèves* ». *Revue d'histoire de la France* 6, 1984, pp. 883–890.
- Niderst, Alain. « Racine et Mme de Lafayette, lecteurs du *Traité des passions* », in B. Yon (dir.), *La peinture des passions de la Renaissance à l'âge classique*, Université de Saint-Etienne, 1995, pp. 379–91.
- Niderst, Alain. « *La Chartreuse de Parme* et *La Princesse de Clèves* ». *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XXIV, 47, 1997, pp. 465–473.
- Nomura, Masayo. « La mort dans l'œuvre de Madame de La Fayette », Thèse de doctorat en Littérature française, sous la direction de Jean Serroy, Université Grenoble 3, 1999.

- Peureux, Guillaume. « Expérimentations queer. Pistes pour un nouveau XVIIe siècle ». *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XLI, n° 81, 2014, pp. 233–237.
- Polidori Zechlinski, Beatriz. « Amitié et création littéraire au XVIIème siècle : observations des liens affectifs entre Madame de La Fayette et Gilles Ménage », in François Le Guennec (dir.). *Savantes femmes & citoyennes de Tendre en Europe (1607–1678)*. Paris : L’Harmattan, 2014, pp. 89–105.
- Pommier, René. *Études sur La Princesse de Clèves*, Paris : Eurédit, 2000.
- Pósfay, Eva. « L’espace architectural et le désir féminin dans les romans de Lafayette, Villedieu et Aulnoy (1660–1700) ». PhD thesis, Princeton University, 1990.
- Pósfay, Eva. « L’Architecture du pouvoir féminin dans *La Princesse de Cleves* », *PFSCCL*, vol. 23, n° 45, 1996, pp. 527–538.
- Reguig-Naya, Delphine. *Le Corps des idées : pensées et poétiques du langage dans l’augustinisme de Port Royal. Arnauld, Nicole, Pascal, Mme de La Fayette, Racine*. Paris : Honoré Champion, 2007.
- Rochigneux, Allison J. « L’expression de l’autonomie et de l’espace dans *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette : la galanterie et la vertu ». Mémoire de master, Université de Regina, 2001.
- Rohou, Jean et Siouffi, Gilles. *Lectures de Madame de Lafayette*. Rennes : PUR, 2015.
- Rosner, Anna. « Clôture et ouverture : Le Refus de mariage dans *La Princesse de Clèves* de Mme de Lafayette et *Lavinia* de George Sand », in Bertrand-Jennings, Chantal (ed. and preface), *Masculin/féminin: Le XIXe Siècle à l’épreuve du genre*, Toronto : Centre d’Etudes du XIXe Siècle Joseph Sablé, 1999, (226 pp.), pp. 105–120.
- Roulston, Christine. « La déception du regard dans *La Princesse de Clèves* ». *Dalhousie French Studies*, Vol. 32, Fall 1995, pp. 19–32.
- Rousset, Jean. « *La Princesse de Clèves* », in *Forme et signification : essais sur les structures littéraires de Corneille à Claudel*. Paris : José Corti, 1962, pp. 17–44 [срп. Русе, Жан. *Облик и значење*. Превео Иван Димић, Нови Сад/Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1993].

- Rousset, Jean. « Echanges obliques et 'paroles obscures' dans *la Princesse de Clèves* », *Littérature, Histoire, Linguistique : recueil d'études offert à B. Gagnebin*, Lausanne : L'âge d'homme, 1973, pp. 97–106.
- Roussillon, Marine. « La langue classique, une langue parlée ? Dire *La Princesse de Clèves* au XXIe siècle », in Marie-Gabrielle Lallemand, Pascale Mounier (éd.), *L'oralité dans le roman (XVIe et XVIIe siècles)*, *Elseneur*, n° 32, 2017, <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01664887v1/document>> [19.9.2018].
- Sainte-Beuve, Charles Augustin. *Portraits de femmes : Mmes de Sévigné, de Lafayette, de Staël et Mme Roland*. Paris : Raymond Castell, 1998 [1844].
- Sarlet, Claudette. « À propos de *Zaïde* : corps romanesque et corps social ». *RLMC*, 39, 1986, pp. 191–211.
- Sauder, Régis. *Nous, Princesses de Clèves*. Nord / Ouest Documentaires, 2010.
- Sarkozy, Nicolas. « Déclaration sur le projet politique et les enjeux électoraux de la droite », Réunion des nouveaux adhérents UMP. Paris. 10 juin 2006. Discours.
- Schiffer, Karin. « A la recherche d'une voix féminine : Etude de *La Princesse de Montpensier* et de *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette ». *Paroles Gelees: UCLA French Studies* (PG), vol. 11, 1993, pp. 17–30.
- Segura, Philippe. *La Princesse de Montpensier, Madame de Lafayette / Bertrand Tavernier. BAC L 2018 : 40 questions, 40 réponses, 4 études*. Paris : Ellipses marketing, 2017.
- Sellier, Philippe. *Port-Royal et la littérature : le siècle de saint Augustin : La Rochefoucauld, Mme de Lafayette, Sacy, Racine*. Tome II, Paris : Honoré Champion, 2000, pp. 201–213.
- Sellier, Philippe. « À quoi rêve une narratrice : *La Princesse de Clèves* ». *Essais sur l'imaginaire classique. Pascal. Racine. Précieuses et moralistes*. Fénelon, Paris : Honoré Champion, 2005, pp. 237–246.
- Spagnolo, Tabitha. « Au carrefour du roman et de l'histoire : des points tournants du statut de la femme dans *La Princesse de Montpensier* et *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette », Université de Colombie Britannique, 1997.

- Spencer, Catherine. « Le ‘Dire’ et la vertu : *La Princesse de Clèves* ou l’histoire d’une non-nommée ». *Dix-Septième Siècle*, vol. 164, n° 3, 1989, pp. 275–290.
- Spencer, Catherine J. « Perles et parures : le spectacle du discours dans *La Princesse de Clèves* », *XVIIe Siècle*, 181, 1993, pp. 733–745.
- Sung, Kim. *Les Récits dans La Princesse de Clèves : tentative d’analyse structurale*. Saint-Genouph : Librairie Nizet, 1997.
- Sweetser Marie-Odile. « *La Princesse de Clèves* devant la critique contemporaine ». *Studi Francesi*, n° 52, 1974, pp. 13–29.
- Sweetser Marie-Odile. « Madame de Lafayette romancière: aspects de la société et des mentalités de son temps », In: Cahiers de l’Association internationale des études françaises, n° 46, 1994, pp. 11–29.
- Tremblay, Ugo Gilbert. « Raison et passions au XVIIe siècle : une investigation philosophique de *La Princesse de Clèves* ». *Ithaque*, n° 11, 2012, pp. 1–26.
- Trivisani Moreau, Isabelle. « *Zaïde* et l’altérité, histoire méditerranéenne » in Giovanni Dotoli (dir.), *Les Méditerranées du XVIIe siècle*, Tübingen : Narr, 2002, pp. 77–92.
- Tureková, Andrea. « Les ‘sœurs’ de la Princesse de Clèves au XVIIIe siècle : exemple des héroïnes de Madame de Tencin ». *Romanica Olomucensia*, 25/1, 2013, pp. 73–82.
- Venesoen, Constant. « Humour et ironie dans *La Princesse de Clèves* ». *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. IV, N° 2, 2006, pp. 53–71.
- Vigée, Claude. « *La Princesse de Clèves* et la tradition du refus ». *Critique*, XVI, 1960, pp. 732–754.
- Vincent, Michel. *Profil d’une œuvre : Mme de Lafayette/B. Tavernier, La Princesse de Montpensier: analyse comparée des deux œuvres (programme de littérature terminale L bac 2018–2019)*. Paris : Hatier, 2017.
- Virmaux, Odette. *Les Héroïnes romanesques de Madame de La Fayette*. Paris : Klincksieck, 1981.
- Werlen, Denise. *Madame de La Fayette, La Princesse de Clèves*. Paris: Breal, 2014.
- Wilwerth, Evelyne. *Visages de la littérature féminine*. Bruxelles : Pierre Mardaga, 1986.

Xuan, Mo. « La Philosophie du langage dans les romans de Mme de Lafayette: le plaisir du discours et le triomphe du silence ». Thesis, University of Cincinnati, 1996.

Zoubková, Klára. « La ressemblance des héroïnes de Madame de Lafayette ». Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra francouzského jazyka a literatury, 2015.

б. Рецепција на енглеском језику у периоду 1970–2018:

Achour, Christiane. « Tradition française et influence hispano-mauresque dans *Zaïde* de Madame de La Fayette ». *Cahiers algériens de littérature comparée*, 2, 1967, pp. 37–65.

Ackerman, Simone. « *La Princesse de Clèves* : un théâtre de la vérité oblique », in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir*, Paris–Seattle–Tübingen, *Biblio 17*, vol. 40, 1988, pp. 37–45.

Albanese, Ralph Jr. “Aristocratic Ethos and Ideological Codes in *La Princesse de Clèves*”, in Schoenberg, Thomas J., Trudeau, Lawrence J. (eds.), *Literature Criticism from 1400 to 1800*, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2008, pp. 88–95.

Allentuch, Haniet Ray. “The Will to Refuse in the *Princesse de Clèves*”. *University of Toronto Quarterly*, XLIV, 3, 1975, pp. 185–198.

Beasley, Faith E. *Revising Memory: Women’s Fiction and Memoirs in Seventeenth Century France*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1990.

Beasley, Faith E. “The Voices of Shadows: Lafayette’s *Zaïde*”, in Elizabeth C. Goldsmith and Dena Goodman (eds.), *Going Public: Women and Publishing in Early Modern France*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995, pp. 146–60.

Beasley, Faith E. “Teaching *La Princesse de Clèves* in Translation”, in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette’s The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 127–138.

Beasley, Faith E. & Jensen, Katharine Anne. “Introduction: *La Princesse de Clèves* and the History of the French Novel”. *Approaches to Teaching Lafayette’s The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 1–8.

- Blaylock, Joshua M. "Through a Glass Darkly: Secrecy in the Sixteenth- and Seventeenth-Century French Novella". Thesis, Brown University, 2014.
- Bridge Rezvani, Leanna. "Transcending the Rhetorical Impasse: Madame de Lafayette's *La Princesse de Clèves* and the Seventeenth-Century Querelle des Femmes". *Romance Notes*, vol. XLVI, no 2, 2006, pp. 183–193.
- Bridge Rezvani, Leanna. "Marguerite de Navarre's *Heptaméron*: The Inspiration behind *La Princesse de Clèves*". *Dalhousie French Studies*, Vol. 92, Fall 2010, pp. 3–9.
- Brody, Jules. "*La Princesse de Clèves* and the Myth of Courtly Love". *University of Toronto Quarterly*, 38, 1969, pp. 105–135.
- Callahan, Anne. "Mediation of Desire in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 165–174.
- Campbell, John. "The language of Madame de Lafayette: a study of the literary function of key-words". PhD thesis, University of Glasgow, 1979.
- Campbell, John. "The Cloud of Unknowing: Self-Discovery in *La Princesse de Clèves*". *French Studies*, XLVIII, 4, October 1994, pp. 402–415.
- Campbell, John. *Questions of Interpretation in La Princesse de Clèves*. Amsterdam/ Atlanta: Rodopi, 1996.
- Campbell, John. "Wicked Witch or Fairy Godmother? The Role of Mme de Chartres in *La Princesse de Clèves*". *Australian Journal of French Studies*, Vol. 35, Issue 3, 1998, pp. 295–307.
- Campbell, John. "Round Up the Usual Suspects: the Search for an Ideology in *La Princesse de Clèves*". *French Studies*, 64/4, 2006, pp. 437–452.
- Carver Capasso, Ruth. "The Letter in Lafayette's *La Comtesse de Tende*". *Romance Notes*, Vol. 38, n° 1, Fall 1997, pp. 111–118.
- Chang, Leah. "Blushing and Legibility in *La Princesse de Clèves*". *Romance studies*, Vol. 30, n° 1, January 2012, pp. 14–24.

- Cherbuliez, Juliette. “Zayde and the Domestic Conquest of the Nation”, in *The Place of Exile: Leisure Literature and the Limits of Absolutism*, Lewisburg, PA: Bucknell University Press, 2005, pp. 147–186.
- Cherbuliez, Juliette. “Exile and the Spaces of Intimacy in Lafayette’s *Zayde*”, in Schoenberg, Thomas J., Trudeau, Lawrence J. (eds.), *Literature Criticism from 1400 to 1800*, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2008, pp. 133–138.
- Cusset, François. *The inverted gaze: queering the French literary classics in America*. Vancouver: Arsenal Pulp Press, transl. by David Homel, 2011.
- Collington, Tara et Philip. „Adulteration or Adaptation ? Nathaniel Lee’s *Princess of Cleves* and Its Source”. *Modern Philology*, 100, n° 2002, pp. 196–226.
- Danahy, Michael. “Social, Sexual, and Human Spaces in *La Princesse de Cleves*”. *French Forum*, Vol. 6, n° 3, Sept. 1981, pp. 212–224.
- DeJean, Joan. “*La Princesse de Clèves*: The Poetics of Suppression”. *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 10, 1983, pp. 79–97.
- DeJean, Joan. “Female Voyeurism: Sappho and Lafayette”. *Rivista di Letterature moderne e comparate*, 40/3, July-September 1987, pp. 201–215.
- DeJean, Joan & Miller, Nancy (eds). *The Politics of Tradition: Placing Women in French Literature*, *Yale French Studies*, 75, 1988.
- DeJean, Joan & Miller, Nancy (eds). *Displacements: Women, Tradition, Literatures in French*. Baltimore/London: Johns Hopkins University Press, 1991.
- DeJean, Joan. “Lafayette’s Ellipses: The Privileges of Anonymity”, in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: the Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 39–70.
- DeJean, Joan. “X-Rated: Removing Madame de Clèves from *La Princesse de Clèves*”. *French Review: Journal of the American Association of Teachers of French*, n° 80, Vol. 2, Dec. 2006, pp. 436–441.
- Desan, Philippe. “The Economy of Love in *La Princesse de Clèves*”, in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: the Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 104–124.

- De Pree, Julia K. "Filles Perdues? French Narrative in Search of the Maternal". *Intertexts*, 5/1, Spring 2001, Online, <http://www.intertexts.org/?page_id=108> [23.8.2017].
- Douthwaite, Julia V. "Seeing and Being Seen: Visual Codes and Metaphors in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 109–119.
- Duffy, Helena. "L'(In)fidélité? A Kristevan Reading of Andrzej Żulawski's Cinematic Adaptation of *La Princesse de Clèves*", in Jane Southwood and Bernard Bourque (eds), *French Seventeenth-Century Literature: Influences and Transformations. Essays in Honour of Christopher J. Gossip*, Oxford: Peter Lang, 2009, pp. 91–115.
- Fisch, Gina. "Charrière's Untimely Realism : Aesthetic Representation and Literary Pedagogy in *Lettres de Lausanne* and *La Princesse de Clèves*". *Modern Language Notes*, 119/5, 2004, pp. 1058–1082.
- Gaines, James F. "What's Love Got to do with it? The Issue of Vulnerability in an Anthological Approach", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 139–146.
- Goldsmith, Elizabeth C. "Lafayette's First Readers: The Quarrel of *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 30–37.
- Goodkin, Richard E. "Cartesian Lafayette: Clear and Distinct in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley (ed.), *Teaching Seventeenth- and Eighteenth-Century French Women Writers*. New York: Modern Language Association, 2011, pp. 188–201.
- Gordon, Rae B. "Getting Inside: Digression, Entanglement and the Internal Narratives", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 92–101.
- Green, Anne. *Privileged Anonymity. The Writings of Madame de Lafayette*. Oxford: Legenda, 1996.

- Green, Mary J. "Laure Conan and Madame de Lafayette: Rewriting the Female Plot". *Essays on Canadian Writing*, 43, 1987, pp. 50–64.
- Greene, Mildred S. "Isolation and Integrity: Madame de LaFayette's *Princesse de Clèves* and George Eliot's *Dorothea Brooke*". *Revue de Littérature Comparée*, Tours, Vol. 44, 1970, pp. 145–154.
- Greene, Mildred S. "The Victorian Romanticizing of Sex: Changes in English Translations". *The Papers of the Bibliographical Society of America*, Vol. 70, Issue 4, 1976, pp. 501–511.
- Greene, Mildred S. „‘A Chimera of Her Own Creating’: Love and Fantasy in Madame de Lafayette's *La Princesse de Clèves* and Richardson's *Clarissa*". *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 40/4, 1986, pp. 220–232.
- Gregorio, Laurence A. "Husserl, History, and Historiography: A Phenomenological Approach to *La Princesse de Cleves*", in Charles G. S. Williams (ed). *Actes de Columbus : Racine, Fontenelle: Entretiens sur la pluralité des mondes, histoire et littérature : actes du XXIe colloque de la North American Society for Seventeenth-Century French Literature, Ohio State University, Columbus (6–8 avril 1989)*, Paris : PFSCCL, 1990, pp. 209–216.
- Grisé, Magdala. "Madame de Lafayette's Presentation of Love in *Zaïde*". *The French Review*, Vol. 36, n° 4, Feb. 1963, pp. 359–364.
- Grosman Kupper, Nelly. "A Woman's Choice: Duty and Desire in *La Princesse de Clèves*". *Symposium*, Summer 2011, pp. 95–105.
- Hamilton, Holly C. "Finding their wings: Yan-Zi and the Princesse's journey from object to subject in Ying-Chen's *L'Ingratitude* and Madame de Lafayette's *La Princesse de Clèves*". *Romances Notes*, 48/3, 2008, pp. 385–394.
- Harris, Joseph. "Novel upbringings: education and gender in Choisy and Lafayette". *Romanic Review*, 97/1, 2006, pp. 3–14.
- Henry, Patrick. "*La Princesse de Clèves* and *L'Introduction à la vie dévote*", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 156–180.

- Hirsch, Marianne. "A Mother's Discourse: Incorporation and Repetition in *La Princesse de Clèves*". *Yale French Studies*, 62, 1981, pp. 67–87, <<http://www.jstor.org/stable/2929894>> [9.5.2016].
- Hodgson, Richard G. "Mise en Abyme and the Narrative System of *La Princesse de Clèves*: Mme de Thémisines' Letter to the Vidame de Chartres" in Claude Abraham (dir.), *Actes de Davis : madame de Lafayette et La Bruyère. La femme et le théâtre au pouvoir*, Paris–Seattle–Tübingen : Biblio 17, vol. 40, 1988, pp. 55–61.
- Horowitz, Louise K. "Truly Inimitable? Repetition in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*, New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 120–126.
- Hofer, Bernadette. « Une insubordination clandestine, ou la relation entre l'esprit et le corps chez Surin et Lafayette », *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. 10, n° 2, 2006, pp. 19–48.
- Höfer, Bernadette. *Psychosomatic Disorders in Seventeenth-Century French Literature*. Aldershot: Ashgate, 2009.
- Jefferson Kline, Thomas. "Situating *La Princesse de Montpensier*: Tavernier's adaptation of Madame de Lafayette". *Studies in French Cinema*, Vol. 17, Issue 3, 2017, pp. 252–264.
- Jensen, Katharine Ann. "Making Sense of the Ending: Passion, Virtue, and Female Subjectivity", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 68–75.
- Jensen, Katharine Ann. "Daughters as Maternal Masterpieces: Teaching Mother-Daughter Relations in Lafayette and Vigée Lebrun" in Beasley, Faith E. (ed. and introd.), *Teaching Seventeenth and Eighteenth-Century French Women Writers*. New York: Modern Language Association of America, 2011, pp. 92–100.
- Judovitz, Dalia. "The Aesthetics of Implausibility: *La Princesse de Clèves*". *MLN*, 99, 1984 pp. 1037–56.
- Kamuf, Peggy. "A Mother's Will: *The Princess de Clèves*". *Fictions of Feminine Desire*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1982, pp. 67–96.

- Kelley, Diane Duffrin. "Epiphanies: The Narrative Effect of the Woman's Spying Gaze in Lafayette's *Princesse de Clèves* and Tencin's *Mémoires du Comte de Comminge*". *Women in French Studies*, 14, 2006, pp. 27–36.
- Kelley, Diane. "The Counterfeit Refusal: Models, Copies and Mme de Thémis's Letter in *La Princesse de Clèves*". *Cahiers du 17e*, 2017/18, pp. 45–58.
- Kelly, Dorothy. *Telling Glances: Voyeurism in the French Novel*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1992.
- Kennedy Varney, Theresa. "A Mind of Her Own: *La Princesse de Cleves* and the Making of the Female Hero in Seventeenth-Century Women's Tragedy". *Papers on Seventeenth-Century Literature*, Vol. XLI, N° 81, 2014, pp. 365–378.
- Knoq, Edward C. *Pattern of Person: Studies in Style and Form from Corneille to Laclos*. Lexington, Kentucky: French Forum Publishers, 1983.
- Koppisch, Michael S. "The Dynamics of Jealousy in the Work of Madame de Lafayette". *MLN*, Vol. 94, n° 4, May 1979, pp. 757–773.
- Koppisch, Michael S. "The Princesse de Clèves's Will to Order", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1992, pp. 195–208.
- Kuizenga, Donna. "The Princesse de Cleves: An Inimitable Model?", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1992, pp. 71–83.
- Kuizenga, Dona. "Zaïde: Just Another Love Story?". *Biblio 17*, 40, 1988, pp. 21–28.
- Laden, Marie-Paule. "Virtue and Civility in *La Princesse de Cleves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 54–59.
- Leggett, Carleen S. "Two Women: The Princesse de Cleves and the Marquise de Termes". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 40, 1988, pp. 63–73.
- Leggett, Carleen S. "The Woman in Love in Lafayette, Villedieu, Segrais, and Saint-Réal". *JAISA: The Journal of the Association for the Interdisciplinary Study of the Arts*, n° 1, Fall 1995, pp. 83–91.

- Leggett Carleen S. "Sisters of La Princesse de Cleves: Two Heroines of Segrais and Saint-Real". *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. V, n° 1, 2006, pp. 1–20.
- Leiner, Wolfgang. "The Princess and Her Spiritual Guide: On the Influence of Preaching on Fiction", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: Catholic University of America Press, 1992, pp. 139–155.
- Liu, Catherine. "From Faut pas to Faux pas or on the way to the *Princesse de Clèves*". *Tulsa Studies in Women's Literature*, 17/1, 1998, pp. 123–144.
- Longino, Michèle. "The Mother-Daughter Subtext in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 76–84.
- Lyons, John D. "Narrative Interpretation and Paradox: *La Princesse de Clèves*". *Romanic Review*, 72, 1981, pp. 383–400.
- Lyons, John D. "The Dead Centre: Desire and Mediation in Lafayette's *Zayde*". *L'Esprit créateur*, 23/2, 1983, pp. 58–69.
- Lyons, John D. "Reading *La Princesse de Clèves* with the *Heptaméron*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 158–164.
- Lyons, John. *Exemplum: The Rhetoric of Example in Early Modern France and Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1989.
- Lyons, John D. "From Fortune to Randomness in Seventeenth-Century Literature". *French Studies*, Vol. 65, Issue 2, April 2011, pp. 156–173.
- Lyons, John D. "From Chance Events to Implausible Actions: Lafayette and the Novel". *The Phantom of Chance: From Fortune to Randomness in Seventeenth-Century French Literature*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012, pp. 104–134.
- MacArthur, Elizabeth J. "Teaching *La Princesse de Clèves* in a Women's Studies Course", in Faith E. Beasley and Katharine Anne Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princesse of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 175–182.

- MacKenzie, Louis. "Jansenist Resonances in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 38–46.
- MacRae, Margaret J. "Diane de Poitiers and Mme de Cleves: A Study of Women's Roles, the Victim and the Conqueror". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Vol. 12, n° 23, 1985, pp. 559–573.
- MacRae, Margaret J. "*La Comtesse de Tende: A Disastrous Equality*". *Australian Journal of French Studies*, Vol. 2, 1988, pp. 139–147.
- Matheou, Demetrios. "Flesh, Blood, Passion". *Sight and Sound*, 21/8, pp. 30–31.
- McClure, Ellen. "Cartesian Modernity and the *Princesse de Clèves*". *Seventeenth-Century French Studies*, 29, 2007, pp. 73–80.
- McNeill, Isabelle. "Madame de La Fayette: A Modern Woman of the Seventeenth Century". *Simone de Beauvoir Studies*, n° 10, 1993, pp. 23–28.
- Meding, Twyla. "Out of Pocket: The Purloined Letter and Inconstancy in *L'Astrée* and *La Princesse de Clèves*", in David Wetsel & Frédéric Canovas (dir.), *La Spiritualité; l'épistolaire; le merveilleux au Grand Siècle: actes du 33e congrès annuel de la North American Society for Seventeenth-Century French Literature*, Arizona State University, May 2001, Tome III, Tübingen: Narr, 2003, pp. 117–129.
- Miller, Nancy K. "Men's Reading, Women's Writing: Gender and the Rise of the Novel", in Joan DeJean and Nancy K. Miller (eds), *Yale French Studies n° 75: Displacements: Women, Tradition, Literatures in French*, 1991.
- Miller, Nancy K. "Emphasis Added: Plots and Plausibilities in Women's Fiction". *PMLA*, Vol. 96, n° 1, Jan. 1981, pp. 36–48; перепечатан у Henry, Patrick (ed.). *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 15–38.
- Mortimer, Armine Kotin, "Narrative Closure and the Paradigm of Self-Knowledge in *La Princesse de Clèves*". *Style*, XVII, 1983, pp. 181–195.
- MacRae, Margaret J. "*La Comtesse de Tende: A Disastrous Equality*". *Australian Journal of French Studies*, Vol. 2, 1988, pp. 139–147.

- Moriarty, Michael. "Decision, desire, and Asymmetry in *La Princesse de Clèves*", in Shirley Jones Day (ed.), *Writers and Heroines: Essays on Women in French Literature*, Berne: Peter Lang, 1999, pp. 49–70.
- Moye, Richard H. "Silent Victory: Narrative, Appropriation, and Autonomy in *La Princesse de Clèves*". *Modern Language Notes*, 104, 1989, pp. 845–860.
- O'Keefe, Charles. "The Princess, Dido, Diana: Lunar Glimpses in *La Princesse de Clèves*". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 35/69, 2006, pp. 671–685.
- Paige, Nicholas. "The Storyteller and the Book". *MLQ*, 67/2, June 2006, pp. 141–170.
- Paige, Nicholas. "Lafayette's Impossible Princess: On (Not) Making Literary History". *PMLA*, Vol. 125, n° 4, October 2010, pp. 1061–1077.
- Paige, Nicholas. "The Impossible Princess (Lafayette)", in *Before Fiction: The Ancien Régime of the Novel*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011, pp. 35–61.
- Papadopoulou Brady, Valentini. "La Princesse de Clèves and the refusal of love: heroic denial or pathetic submission?", *Neophilologus*, 84/4, January 2000, pp. 517–530.
- Paulson, Michael G. "The Equality of the Two Sexes in *La Princesse de Cleves*". *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. 2, n° 1, 1988, pp. 57–66.
- Paulson, Michael G. "Gender, Politics and Power in Madame de La Fayette's *La Princesse de Cleves*". *Papers on Seventeenth-Century Literature*, Vol. 15, n° 28, 1988, pp. 57–66.
- Paulson, Michael. G. "A Critical Analysis of De La Fayette's *La Princesse De Clèves* as a Royal Exemplary Novel: Kings, Queens, and Splendor", Lewiston-Queenston-Lampeter: The Edwin Mellen Press, 1991.
- Paulson, Michael G. "The Heroine's Refusal in *Andromaque* and *La Princesse de Clèves*", in *Facets of a Princess: Multiple Readings of Madame de La Fayette's La Princesse de Clèves*, New York: Peter Lang, 1998, pp. 91–111.
- Paulson, Michael G. "The Name of the Game and the Game of the Name in *La Princesse de Cleves*". *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. IV, n° 2, 2006, pp. 73–83.
- Peterson, Nora Martin. "Competing Codes and Involuntary Confessions of the Flesh in *La Princesse de Clèves*". *The Romanic Review*, Vol.103. N° 1–2, pp. 233–235.

- Phillips, John. "Madame de Chartre's role in *La Princesse de Clèves*". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 35/69, 2006, pp. 687–705.
- Phillips, John. "The Princess and the Death of Cleves". *Papers on Seventeenth-Century Literature*, Vol. XLI, n° 81, 2014, pp. 343–364.
- Pósfay, Éva. "Mapping *La Princesse de Clèves*: A Spatial Approach", in Faith E. Beasley and Katharine Anne Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princesse of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 102–108.
- Racevskis, Roland. "Solitary Pleasures: Creative Avoidance of Court and Convent in *La Princesse de Clèves*". *The French Review*, Vol. 70, n° 1, Oct. 1996, pp. 24–34.
- Racevskis, Roland. *Time and Ways of Knowing under Louis XIV: Molière, Sévigné, Lafayette*. Cranbury : Associated University Presses, 2003.
- Raitt, Janet. *Madame de Lafayette and La Princesse de Clèves*. London-Toronto-Welington-Sidney: George Harap & Co. Ltd., 1971.
- Redhead, Ruth Willard. "Madame de Lafayette's Ironic Tone". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, Vol. 9, n° 16, 1982, pp. 75–84.
- Rendal, Steven. "Trapped between Romance and Novel: a Defense of the *Princesse de Clèves*", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 127–138.
- Riggs, Larry W. "Motivation and Interpretation in Several Seventeenth-Century French Literary Works". *Cincinnati Romance Review*, Vol. 38, Fall 2014, pp. 65–77.
- Salem, Mahdia Ben. "Louise Labé, Marguerite de Navarre and Madame de Lafayette: Three Recaptured Feminine Voices and Feminine Spaces". Thesis, University of Tennessee, 1995.
- Scanlan, Timothy M. "Maternal Mask and Literary Craft in *La Princesse de Clèves*". *Revue du Pacifique*, II, 1976, pp. 23–32.
- Scanlan, Timothy. "Silence in la *Princesse de Clèves*". *Nottingham French Studies*, 19/2, October 1980, pp. 1–15.
- Schaf, Ellen. "Finding her voice: the Princess' struggle in Madame de Lafayette's *La Princesse de Clèves*". Master Thesis, Miami University, Oxford (Ohio), 2011.

- Schor, Naomi. "The Portrait of a Gentleman: Representing Men in (French) Women's Writing". *Representation*, 20, Fall 1987, pp. 113–133.
- Scott, James W. "Criticism and *La Comtesse de Tende*". *The Modern Language Review*, Vol. 50, n° 1, Jan. 1955, pp. 15–24.
- Scott, James William. *Madame de Lafayette: A selective critical bibliography*. London: Grant & Cutler Ltd., 1974.
- Seifert, Louis C. "Masculinity in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 59–67.
- Shoemaker, Peter. "Lafayette's Confidence Game: Plausibility and Private Confession in *La Princesse de Clèves* and *Zaïde*", in Schoenberg, Thomas J., Trudeau, Lawrence J. (ed.), *Literature Criticism from 1400 to 1800*, Farmington Hills, MI: Thomson Gale, 2008, pp. 144–151 [*French Forum*, Vol. 27, Issue 1, 2002, pp. 45–58].
- Smith, Keren M. "Towers and Mirrors: Aspects of Space in *La Princesse de Clèves*". *Mosaic*, 33, 2000, pp. 113–131.
- Stanton, Domna. "The Ideal of 'repos' in 17th-Century French Literature". *L'Esprit Createur*, 15, 1975, pp. 79–104.
- Stedman, Allison. "Lafayette Rewrites History, Murat Rewrites Lafayette: the Novel and the Transfiguration of the Social Sphere in Old-Regime France". *Cahiers du Dix-Septième*, Vol. 17, n° 14, 2012, pp. 1–21.
- Steinbrügge, Lieselotte & Schlieper, Hendrik. "The Female Threshold: On Paratext and Gender in Lafayette's *La Princesse de Montpensier*". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XXXIX, 76, 2012, pp. 141–158.
- Stemberger, Martina, "Classical Cinema: Transmediating *La Princesse de Clèves*". *Romance Studies*, 35/4, 2017, pp. 209–225.
- Stone, Harriet. "Exemplary Teaching in *La Princesse de Clèves*". *The French Review*, 62/2, 1988, pp. 248–258.
- Stone, Harriet. "Reading the Orient: Lafayette's *Zaïde*". *Romantic Review*, 81/2, 1990, pp. 145–160.

- Stone, Harriet. "Court Society and Economics of Exchange", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 47–53.
- Stone, Harriet. "Zoom Zoom: Focusing in on *La Princesse de Clèves* and *Lettres d'une Péruvienne*", in Beasley, Faith E. (ed. and introd.), *Teaching Seventeenth and Eighteenth-Century French Women Writers*. New York: Modern Language Association of America, 2011, pp. 258–268.
- Sweetser, Marie-Odile. "In Search of Selfhood: The Itinerary of the Princesse de Clèves", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: the Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 209–224.
- Tiefenbrun, Susan W. *A Structural Stylistic Analysis of La Princesse de Cleves*. The Hague: Mouton, 1976.
- Theobald, Catherine J. Lewis. "The Princess and the Paradox: Irreconcilable Images in *La Princesse de Clèves*". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, XXXVII, 72, 2010, pp. 33–44.
- Todd, Jean-Marie. "The Power of Confession: The Ideology of Love in *La Princesse de Clèves*", in Patrick Henry (ed.), *An Inimitable Example: The Case for the Princesse de Clèves*. Washington D.C.: The Catholic University Press, 1992, pp. 225–234.
- Trzebiatowski, Peggy. "The Hunt is On: the Duc de Nemours, Agression and Rejection". *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 25/49, 1998, pp. 581–593, прештампан у Thomas J. Schoenberg and Lawrence J. Trudeau (eds), *Literature Criticism from 1400 to 1800*, vol. 144, Gale, 2008 <<http://link.galegroup.com/apps/doc/H1420079654/LitRC?u=unipari&sid=LitRC&xid=626f10f3>> [25.2.2018].
- Turnell, Martin. *The Novel in France*. New York: New directions, 1951.
- Turnovsky, Geoffrey. "Literary History Meets the History of Reading: The Case of *La Princesse de Clèves* and Its (Non)readers". *French Historical Studies*, Vol. 41, n° 3, August 2018, pp. 427–447.

- Weinberg, Kurt. "The Lady and the Unicorn, or Monsieur de Nemours à Coulommiers: Enigma, Device, Blazon, and Emblem in *La Princesse de Clèves*". *Euphorion*, 71, 1977, pp. 306–335.
- Welch, Ellen R. "Strangers among Us: Aliens and Alienation in Lafayette's *Zayde, histoire espagnole*". *Dalhousie French Studies*, Vol. 96, Fall 2011, pp. 3–14.
- Wimmer, Inge C. "Conflicting Emotion: Personal and Cultural *Vraisemblance* in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 85–91.
- Wine, Kathleen. "Tokens of Recognition in *Zaïde*". *Papers on French Seventeenth-Century Literature*, 18, 1991, pp. 49–62.
- Wine, Kathleen. "Romance and Novel in *La Princesse de Clèves*", in Faith E. Beasley and Katharine Ann Jensen (eds.), *Approaches to Teaching Lafayette's The Princess of Clèves*. New York: The Modern Language Association of America, 1998, pp. 147–157.
- Wood, Hadley. "Neither Prude nor Coquette: The Heroine's Spiritual Journey in Lafayette's *La Princesse de Clèves*", in Haskett, Kelsey L. & Nelson, Holly Faith (ed. and introd.), *French Women Authors: The Significance of the Spiritual (1400-2000)*. Newark: University of Delaware Press, 2014, pp. 63–87.
- Woshinski, Barbara. *La Princesse de Clèves : The Tension of Elegance*. Paris/The Hague: Mouton, 1973.
- Yoshimura, Valerie Nao. "Permeable Boundaries: Secrecy, Gossip and Community in *La Princesse de Clèves*". *Cahiers du Dix-Septième*. Vol. 8, n° 1, 2003, pp. 68–84.
- Zoberman, Pierre. "A Modest Proposal for Queering the Past: A Queer Princess with a Space of her Own", in: Day J. (ed.), *Queer Sexualities in French and Francophone Literature and Film, French Literature Series*. Amsterdam-New York: Rodopi, Vol. XXXIV, 2007, pp. 35–49.

в. Рецепција на српско-хрватском језичком простору:

- Aleksijević, Vlastoje. „Naša žena u književnom stvaranju”. *ProFemina*, br. 1, 1994/95, str. 164–181.
- Banašević, Nikola i dr. *Francuska književnost od srednjeg vijeka do 1683, knjiga I*. Beograd: Nolit, 1976.
- Баница, Светислав. *Преглед француске књижевности, I део: до краја XVII века*. Нови Сад: Издавачка књижара „Славија”, 1931.
- Bogojević, Dragan. « La fatalité de l’amour dans le roman *La Princesse de Clèves* ». *La langue et la littérature à l’épreuve du temps : actes du IIe colloque international DEAF (8–9 XI 2013)*, Tijana Ašić et al. (dir.), Kragujevac : FILUM, 2013, pp. 125–135.
- Cvetičanin, Vesna. *Francuska književnost u Srpskom književnom glasniku*. Niš: Filozofski fakultet, 2006.
- Čaćinović, Nadežda. *Vodič kroz svjetsku književnost za inteligentnu ženu: koristan i za inteligentne muškarce*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2007.
- Đukić, Marjana. *U potrazi za romanom. Francuski roman Srednjeg, XVI i XVII vijeka*. Podgorica: ICIK, 2011.
- Galogaža, Slobodan. „Tananost psihologije i čar životnosti”, *Beogradske novine*, 20.11.1953, str. 6.
- Glumac-Tomović, Ljiljana. *Francuski klasičari na srpskohrvatskom jezičkom području*. Beograd: Naučna knjiga, 1991.
- Ježić, Slavko. *Francuska književnost do kraja klasičnog doba (842–1715)*. Zagreb: Merkantile, 1928.
- Konjević, Dragana. „Poetska originalnost i univerzalnost romana *Princeza de Klev* gospođe de Lafajet”. Magistarski rad, Univerzitet u Nikšiću, Filozofski fakultet, 2014.
- Копривица, Марина. „*Принцеза де Клев* мадам де Лафајет и неки примјери руског романа”. *Славистика*, Београд, 2004, књига VIII, стр. 221–225.

- Milačić, Dušan. „Madame de Lafayette: 'La Princesse de Clèves', Texte établi et présenté par Albert Cazes (Les Belles lettres, Paris, 1934)”. *Srpski književni glasnik*, 1934, Nova serija, knjiga XLI, br. 3, Prikazi i beleške, str. 230.
- Милачић, Душан. Предговор у Госпођа де Лафајет. *Принцеза де Клев*. Нови Сад: Братство и јединство, 1953, стр. 5–31.
- Милачић, Душан. *Есеји из француске књижевности*. Београд: Просвета, 1956.
- Mitrović, Pavle. *Pregled istorije francuske književnosti*. Sarajevo: J. Studnička i drug, 1919.
- Nežić, Sara. « L'Étude des personnages et des valeurs dans le roman *La Princesse de Clèves* de Madame de Lafayette ». Master rad, Zagreb, Filozofsko-filološki fakultet, 2013.
- Петровић, Љубомир. *Преглед француске књижевности од постања до данас*. Београд: Француско-српска књижара А.М. Поповића, 1929.
- Петровић, Љубомир. „Наше срце и Ла Рошфуко”. *Студије из француске књижевности*, Београд: Савременик СКЗ, 1935, стр. 39–52.
- Петровић, Светислав. „Један француски роман из XVII века: 'Књегиња де Клев', од г-ђе де Лафајет”. *Српски књижевни гласник*, 1912, књ. XXVIII, св. 8, 16. април 1912, стр. 584–597.
- Petrović, Uroš. *H. Taine, historien littéraire du XVIIe siècle*, Paris : Bonvalot-Jouve, 1907.
- Роров, Јован. „Пристојна жена и пристојни човек: два пола једног идеала”. *Годишњак за поетичка и херменеутичка истраживања*, РН4, Београд, 2000, стр. 139–156.
- Роров, Јован. *Класицистичка поетика романа*. Београд: Завод за удџбенике, 2001.
- Попов, Јован. *Читања неизвесности. Огледи из компаратистике*. Нови Сад: Светови, 2006.
- Поповић, Анђелија. „Знатније књижевнице у страних народа”. *Српкиња, илустровани календар за наш женски свет*, ур. Јован Поповић, Велика Кикинда: Штампарија С. Миленковић, 1896, стр. 48–49.
- Поповић, Богдан. „Дуг човечанства Француској”. *Књига о Француској*, Београд: Друштво пријатеља Француске, 1940, стр. 35–46.

„Говор г. Богдана Поповића”, *Правда*, бр. 307, 12.11.1930, стр. 2, <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00042_19301112|article:pageDiv2>, [5.7.2018].

Рацковић, Миодраг. „Унутрашњи пејзаж”. Приказ *Принцеза де Клев*, Госпођа де Лафајет. *Књижевност*, јули–август, 1966, стр. 99–101.

Ристивојевић, Невена. „Завист и љубомора у роману *Принцеза де Клев* госпође де Лафајет”. Мастер рад, Крагујевац, ФИЛУМ, 2014.

Витановић, Слободан. „Роман о љубави која се одриче себе”. Предговор у Госпођа де Лафајет, *Принцеза де Клев*, Београд: Нолит, 1966, стр. 5–12.

Витановић, Слободан. *Поетика Николе Боалоа и француски класицизам*. Београд: Српска књижевна задруга, 1971.

Vitanović, Slobodan. *Epohe i pravci u francuskoj književnosti, Istorija kritičkih pojmova, I deo. Od početaka do prosvećenosti*. Čigoja stampa/Slobodan Vitanović, 2006.

VII Ситографија:

Baillon, Ariane. « Donnez une place aux femmes dans les programmes scolaires », <<https://www.change.org/p/beno%C3%AEt-hamon-donnez-une-place-aux-femmes-dans-les-programmes-scolaires>> [17.9.2018].

Батлер, Џудит. Предавање “Vulnerability/Resistance”, 20.11.2015, <<http://media.rcub.bg.ac.rs/?p=4818>>.

Билтен Универзитета Црне Горе, бр. 430, <https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_7/objava_16970/fajlovi/Bilten%20430.pdf> [22.9.2018].

Boivin, Justine. « La Princesse de Clèves répond au Président ». *Gala.fr*, le 17 février 2009, <http://www.gala.fr/1_actu/on_ne_parle_que_de_ca/nicolas_sarkozy_hante_par_madame_de_la_fayette_1495> [12.8.2017].

Cahen, Françoise. « Pour donner leur place aux femmes dans les programmes de littérature au bac L », <<https://www.change.org/p/najatvb-donnez-leur-place-aux-femmes-dans-les-programmes-de-litt%C3%A9rature-au-bac-l>> [17.9.2018].

Calle-Gruber, Mireille, Didier, Béatrice & Fouque, Antoinette (dir.). *Le Dictionnaire universel des créatrices : version en ligne*. Ed. des Femmes, 2018, на адреси <<https://www.dictionnaire-creatrices.com/>>.

Coteaux, Paul-Marie. Discours prononcé à Paris le 31 mars 2007, <<http://www.pmcouteaux.org/tribunes/discours%20pmc%20palais%20congres%2031%2003%2007.htm>> [18.4.2017].

Dictionnaire de l'Académie française, 1694 :

одредница *Argus*, <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=argus&submit=>>>. [12.7.2016].

одредница *galanterie*, <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=galanterie&submit=>>> [22.2.2017].

одредница *quelque*, <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=quelque&submit=>>> [17.9.2017].

одредница *personne*, <<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=personne&submit=>>> [12.5.2016].

Furetière, Antoine. *Dictionnaire universel contenant généralement tous les mots françois, tant vieux que modernes, & les termes de toutes les sciences et des arts*, Haye/ Rotterdam, chez Arnout et Reinier Lers, 1690, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b.image>> :

одредница *roman*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1831.image>> [15.8.2017].

одредница *effeminé*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f843.image>> [22.5.2016].

одредница *efféminer*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f690.image>> [22.5.2016].

одредница *femme*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f843.image>> [22.5.2016].

одредница *galanterie*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f930.image>> [17.2.2017].

одредница *personne*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1568.image>>
[12.5.2016].

одредница *pudeur*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f1693.image>>
[3.5.2016].

одредница *tendresse*, <<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50614b/f2003.image>>
[23.2.2018].

Gazette des beaux-arts : courrier européen de l'art et de la curiosité, janvier 1905,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k203166v/f130.image>> [1.2.2018].

Joran, Théodore. *Le Mensonge du féminisme*, 1905,
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5548599n/f2.image.mini>> [17.2.2016].

L'Avant-Scène Cinéma, Numéro 646 : « La princesse de Montpensier de Bertrand Tavernier »,
octobre 2017, <<http://www.avantscenecinema.com/numero-646-la-princesse-montpensier-bertrand-tavernier/>> [28.3.2018].

Le Mercure Galant, бројеви часописа у периоду 1678–1714:
<<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb40216887k/date>> [12.3.2018].

Littré, Émile. *Dictionnaire de la langue française (1872–77)* : одредница *personne*
<<http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=personne&submit=>>> [19.6.2017].

Sarkozy, Nicolas. « Discours sur le projet politique et les enjeux électoraux de la droite »,
Discours prononcé à Lyon le 28 février 2006,
<<http://discours.viepublique.fr/notices/063002197.html>> [18.1.2014].

« Mme de Lafayette au programme du bac L, une première pour une femme », *Le Monde*,
20/3/2017, <https://www.lemonde.fr/education/article/2017/03/20/pour-la-premiere-fois-une-femme-de-lettres-mme-de-lafayette-au-programme-du-bac-1_5097644_1473685.html> [22.6.2017]

Страница Министарства образовања Француске:
<https://www.education.gouv.fr/pid285/bulletin_officiel.html?cid_bo=128647>
[21.1.2019].

Јавно читање романа *Принцеза Де Клев* испред Пантеона:
<https://www.youtube.com/watch?v=I_jZ74FxFV0> [8.5.2016].

« *La Princesse de Clèves*, nouveau succès en librairie »,
<<https://www.youtube.com/watch?v=DlICMawDrZY>>, 23.03.2009. Страница
посећена 8.5.2016.

<<https://gallica.bnf.fr/accueil/en/content/accueil-en?mode=desktop>>

<<https://www.desfemmes.fr/catalogues/>>

<<http://www.feministstudies.org/aboutfs/history.html>>

<<http://signsjournal.org/>>

<<http://www.genre.univ-paris8.fr/>>

<<http://legs.cnrs.fr>>

<<http://www.univ-paris8.fr/RING/>>

<<https://catalogue.biu.sorbonne.fr/>>

<<https://www.dbu.univ-paris3.fr/accueil-dbu>>

<<http://siefar.org/>>

<<http://siefar.org/revisiter-la-querelle-des-femmes/bibliographie>>

<<http://siefar.org/la-princesse-de-cleves/>>

<<http://siefar.org/faut-il-encore-lire-la-princesse-de-clves/>>

<https://www.fabula.org/actualites/princesse-de-cleves-2014-anatomie-d-une-fascination_61181.php>

<<https://www.zenskestudie.edu.rs/predavanja/arhive-prethodnih-predavanja?start=15>>

<<https://madamedevilledieu.univ-lyon2.fr/editions-des-oeuvres-de-mme-de-villedieu-567893.kjsp?RH=grac9>>

VIII Секундарна литература:

- Adam, Antoine. *Histoire de la littérature française au XVIIe siècle*, t. IV, Paris, 1954.
- Anonyme. *Instructions chrétiennes et familières pour apprendre aux Pères et Mères à élever leurs enfans*. Paris : Langlois, 1659.
- Argens, marquis d'. *Discours sur les nouvelles*, 1739.
- Bassnett, Susan & Lefevere, André (éds.). *Translation, History and Culture*. London: Pinter, 1990.
- Bibliothèque universelle des romans*, janvier 1776.
- Burke, Peter. *The Fabrication of Louis XIV*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- Caillet, Paul. *Le Tableau du mariage*, 1635.
- [Charnes, abbé de]. *Conversations sur la critique de « La Princesse de Clèves »*, 1679, in Lafayette, Madame de. *Œuvres complètes*. Edition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 2014, pp. 611–706.
- Citton, Yves. *Lire, interpréter, actualiser. Pourquoi les études littéraires ?*. Paris : éditions Amsterdam, 2007.
- Correspondance de Bussy, t. III, 431–432.
- Damon, Maria & Livingston, Ira (eds.) “Introduction”. *Poetry and Cultural Studies — A Reader*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2009.
- Desjardins, Albert. *Revue de l’Est*, 1864.
- Extraordinaire du Mercure Galant*, juillet 1678.
- Féraud, Jean-François. *Dictionnaire critique de la langue française*, 1787–88.
- Godenne, René. « L’association ‘nouvelle-petit roman’ entre 1650 et 1750 », *Etudes sur la nouvelle française*, Geneve/Paris, 1985, pp. 31–42.
- Huet, « Les Origines de la ville de Caen », 1702.
- Huet, Lettre à « mon aïeul », 27 août 1705 ; Lettre au père Martin, le 19 novembre 1705.
- Huet, Pierre-Daniel. *Traité de l’origine des romans* [1670], Stuttgart, 1966.

- Курцијус, Роберт. *Европска књижевност и латински Средњи век*, Београд: Српска књижевна задруга, 1996.
- La Bibliothèque française*, Paris, 1664.
- Le Mercure galant*, octobre 1678.
- Littré, Émile. *Dictionnaire de la langue française*, 1872–77.
- Louis XIV, *Mémoires*, Ed. J. Longnon. [Paris: Tallandier, 1987].
- Marmontel, *Essai sur les Romans*, dans F. Vézinet, *Le XVIIe Siècle jugé par le XVIIIe*, Vuibert, 1924, 180–182.
- Mezeray, *Histoire de France*, 1646.
- Milo, Daniel. « Les Classiques scolaires » in P. Nora, *Les lieux de mémoire : La Nation*, tome 2, Paris : Gallimard, 1984.
- Mme de Sévigné, *Lettres*, t. I, 459.
- Montfaucon de Villars, Nicolas de. *De la délicatesse*, 1671.
- Nicole, Pierre. *Essais de morale*, « De la faiblesse de l'homme », t. I, 1er traité, 1re édition 1671, chap. XI, p. 53.
- Petit, Angélique. *L'Amour Eschapé ou les diverses manières d'aimer ; contenues en 40 histoires, avec le Parlement d'Amour*, Paris, 1669, t. III.
- Паскал, Блез. *Мисли*, т. II, превели Ј. Ибровац-Поповић и М. Ибровац, Београд, 1980.
- Satyre nouvelle sur les promenades du Cours de la Reine, des Thuilleries et de la porte S. Bernard*, anonyme, 1669.
- [Scudéry, Mademoiselle de]. *Le Grand Cyrus*, 1ère partie, 2e livre, 1649.
- [Scudéry, Mademoiselle de]. *Morale du Monde ou Conversations morales*. Paris : Guillain, 1686.
- Segrais, *Nouvelles Françaises, ou Divertissements de la Princesse Aurélie*, 1657.
- Segrais, *Segraisiana ou Mélanges d'histoire et de littérature*, Paris : Compagnie des libraires, 1711, 1722.

Sorel, Charles. *De la Connoissance des Bons Livres ou Examen de plusieurs Auteurs* (1671), Geneve-Paris, 1981.

Taine, Hippolyte. *Essais de critique et d'histoire*, 13e édition, 1920 [1858].

« Traits, notes et remarques » de Cideville, réd. Alain Niderst, in *Revue d'histoire littéraire de la France*, septembre–octobre 1969, pp. 822–831.

Urfé, Honoré d'. *L'Astrée*, I partie, livre 1, 1627.

[Valincour]. *Lettres à Madame la Marquise *** sur le sujet de la Princesse de Clèves*, 1678, in Lafayette, Madame de. *Œuvres complètes*. Edition établie, présentée et annotée par Camille Esmein-Sarrazin, Paris : Gallimard, coll. « Bibliothèque de la Pléiade », 2014, pp. 532–610.

« Vertu malheureuse », *Mercur galant*, janvier 1678, tome 1, pp. 52–93.

IX Секундарне библиографске упутнице:

Ardis, Ann. *New Women, New Novels*. New Brunswick: Rogers University Press, 1990.

Astrid, Henry. *Not my Mother's Sister: Generational Conflict and Third Wave Feminism*. Bloomington: Indiana University Press, 2004.

Badinter, Elisabeth. *XY. De l'identité masculine*. Paris : Odile Jacob, 1992.

Beaulieu, Elisabeth Ann. *Writing African American Women: An Encyclopedia of Literature by and about Women of Color*. New York: Greenwood Press, 2006.

Библиографија књига женских писаца у Југославији, Београд–Загреб–Љубљана: Удружење универзитетски образованих жена у Југославији, 1936. / *Bibliographie des livres des femmes auteurs en Yougoslavie* rédigée et éditée par l'Association des femmes diplômées des universités en Yougoslavie, Dubrovnik: Édition du Conseil national des Femmes yougoslaves, 1936.

Bourin, André. « Aujourd'hui: roman féministe ou roman féminin? ». *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, n° 46, 1994, pp. 129–143.

Hill Collins, Patricia. *Black Feminist Thought*. New York: Routledge, 1991.

- Coward, Rosalind. "‘This Novel Changes Lives’: Are Women’s Novels Feminist Novels?". *Feminist Review*, n° 5, 1980, pp. 54–63.
- Decker Lalande, Roxanne (ed). *A Labor of Love: Critical Reflections on the Writings of Marie-Catherine Desjardins (Mme de Villegle)*. London: Associated University Press, 2000.
- Dorais, Michel. « Pour une approche masculiniste ». *Des hommes et du masculin*, dir. Daniel Welzer-Lang, Jean-Paul Filiod, Lyon : Presses universitaires de Lyon, 1992, 193–203.
- Dorđević Jelena (ur.). *Studije kulture*, Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Fish, Stanley E. *Is there a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge: Harvard University Press, 1980.
- Fontenelle, Bernard Le Bouyer de. *Entretiens sur la pluralité des mondes*. à Paris, chez la veuve C. Blageart, 1686.
- Gates, Henry Louis. *Reading Black, Reading Feminist*. New York: Penguin Books, 1990.
- Gouges, Olympe de. « *Femme, réveille-toi !* » *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne et autres écrits*. éd. Martine Reid, Paris : Gallimard, 2014.
- Gouges, Olympe de. *Lettre au peuple et autres textes*. éd. Martine Reid, Paris : Gallimard, 2018.
- Greene, Gayle. *Changing the Story: Feminist Fiction and the Tradition*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1991.
- Грујић, Марија. *Род и култура фрагментарности: Нечиста крв и Газда Младен Борисава Станковића*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Guy-Sheftall, Beverly. *Words of Fire: An Anthology of African-American Feminist Thought*. New York: The New Press, 1995.
- hooks, bell. *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. London: Pluto Press, 1982.
- Јанковић, Жељка. „Српско-француске просветне везе у периоду 1936–1940”. *Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор*, LXXXII, 2016, стр. 119–137.
- Johnstone, Barbara. *Discourse analysis*. Oxford: Blackwell publishing, 2008.
- Keller-Rahbé Edwige (dir.). *Madame de Villegle romancière : nouvelles perspectives de recherche*. Lyon : Presses universitaires de Lyon, 2004.

- Kise, Fransoa. *FRENCH THEORY. Fuko, Derida, Delez & co i preobražaj intelektualnog života u SAD*. Prevela s francuskog Olja Petronić, Loznica: Karpos, 2015.
- Kolarić, Ana. „Smeh i suze srpskog obrazovanja: rodni i etnički stereotipi u čitankama za osnovnu školu”. *Reč, časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, br. 76, 2008, str. 153–192.
- Kolarić, Ana. „Pedagogija i odgovornost: razmišljanja o nastavi književnosti”. *Reč*, br. 83, 2013, str. 93–107.
- Kolarić, Ana. „Učionica: mesto deliberacije ili (društvene) promene?”. *Reč*, br. 87, 2017, str. 207–219.
- Kolarić, Ana. „Feministička pedagogija i studije književnosti”, u Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević (ur.), *Feministička teorija je za sve. Zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam? Feministička teorija u Srbiji danas”*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu/ Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 57–75.
- Кох, Магдалена. *...када сазремо као култура... Стваралаштво српских списатељица на почетку XX века (канон – жанр – род)*. Београд: Службени гласник, 2012.
- Lauretis, Teresa de. « Théorie queer : sexualités lesbiennes et gaies. Une introduction ». *Théorie queer et cultures populaires. De Foucault à Cronenberg*, Paris: La Dispute, 2007, 95–122.
- Levet, Bérénice. *La Theorie du genre ou le monde rêvé des anges. L'identité sexuelle comme une malédiction*. Paris : Bernard Grasset, 2014.
- Luke, Allan. *Literacy, Textbooks and Ideology*. Philadelphia: Falmer, 1988.
- Maclean, Ian. *Le monde et les hommes selon les médecins de la Renaissance*. Paris : CNRS, 2006.
- Marks, Elaine & Courtivron, Isabelle de (eds.). *New French Feminisms: An Anthology*. Harvester: The University of Massachusetts Press, 1980.
- Mitchell, Angelyn & Taylor, Danielle. *The Cambridge Companion to African American Women's Literature*. New York: Cambridge University Press, 2009.

- Новаковић, Јелена (ур.). *Срби о Французима — Французи о Србима/ Les Serbes à propos des Français — les Français á propos des Serbes*. Београд: Филолошки факултет/ Друштво за културну сарадњу Србија–Француска, 2015.
- Ostriker, Alicia. “The Thieves of Language: Women Poets and Revisionist Mythmaking”. *Signs*, n° 8, 1982, 68–90.
- Павловић, Михаило. *У двоструком огледалу: француско-српске културне и књижевне везе*. Београд: Просвета, 1996.
- Павловић, Михаило, Новаковић, Јелена (ур.). *Француско–српски односи 1904–2004*. Београд: Друштво за културну сарадњу Србија–Француска, 2005.
- Перишић, Игор. *Женски портрети: Прилози за историју српске књижевне теорије и критике (ауторке рођене у периоду 1961–1970)*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2017.
- Pisan, Christine de, Gerson, Jean, Montreuil, Jean de, Col, Gontier et Pierre. *Le Débat sur le Roman de la Rose*. Édition critique, introduction, traductions, notes par Eric Hicks, Paris : Honoré Champion, 1977.
- Raynal, Marie-Aline. *Le talent de Madame de La Fayette*. Genève : Slatkine, 1926.
- Rich, Adrienne. “When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision.” In *Adrienne Rich’s Poetry and Prose: A Norton Critical Edition*, eds. Barbara Charlesworth Gelpi and Albert Gelpi, New York: Norton, 1993.
- Sretenović, Stanislav. *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: ISI, 2008.
- Sretenović, Stanislav. „Francusko-srpski односи u XIX i XX veku”. *MP* 4, 2009, str. 536–558.
- Stefanović, Jelena & Glamočak, Saša. *Rod u čitankama i nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi*. Valjevo: Grupa za emancipaciju žena „Hora”, 2008.
- Стефановић, Јелена. „Родни стереотипи у романима лектуре другог циклуса основне школе”. Докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, 2016.
- Стефановић, Јелена. *Свилена кожа и пилеће срце : родни стереотипи у романима из лектуре за основну школу*. Нови Сад : Покрајински завод за равноправност полова, 2017.

- Стикић, Биљана. „Настава француског језика у Србији 1918–1941”. Докторска дисертација, Нови Сад, Филозофски факултет, 2007.
- Столић, Ана. *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*. II допуњено издање, Београд: Еволута, 2015.
- Svirčev, Žarka. „Ginokritika i metodika nastave književnosti”. *Genero*, br. 13, 2009, str. 153–168, <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=81359>> [13.4.2018].
- Todorović, Dragana. „Kvir teorija i feminizam”. Milojević, Ivana & Markov, Slobodanka (ur.). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Centar za rodne studije, Mediterran publishing, 2011, str. 241–254.
- Washington, Mary Helen. “Teaching *Black-Eyed Susans*: An Approach to the Study of Black Women Writers”. *All the Women are White, All the Men Are Black, But Some of Us Are Brave: Black Women's Studies*, eds. Hull, Scott and Smith, New York: The Feminist Press, 1982, pp. 210–216.
- Wilkinson, Brenda. *Black Stars: African American Women Writers*. New York: John Wiley & Sons, Inc., 2000.

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Жељка Јанковић (1989, Крагујевац) дипломирала је француски језик и књижевност 2011. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду са просечном оценом 10,00 и потом одбранила мастер рад „Аспектуалне и стилске вредности француског наративног имперфекта и његов превод на српски језик”. Студент је докторских академских студија, модул књижевност, на истом факултету, где је од 2014. запослена као асистент за ужу научну област Француска књижевност на Катедри за романистику. Учествовала је на многобројним научним скуповима у земљи и иностранству (Француска, Канада, Румунија), објавила преко 20 радова у домаћим и међународним часописима и зборницима, 30 превода, као и једну двојезичну монографију (*Un casse-tête linguistique et traductologique : l'imparfait narratif français/ Проблематика аспекта и превођења француског наративног имперфекта*, Београд: Задужбина Андрејевић, 2014). Од 2014. године чланица је научноистраживачког пројекта *Књиженство, историја и теорија женске књижевности на српском језику до 1915. године* (бр. 178029). Области њеног научног интересовања крећу се од гинокритике и феминистичке књижевне критике, теорија женског писма, француске књижевности XVII века („Рецепција романа *Принцеза де Клев* госпође де Лафајет на подручју бивше Југославије”, *Књиженство: часопис за студије књижевности, рода и културе*, бр. 5, 2015 (Online); « Ambiguïtés interprétatives : La Princesse de Clèves entre le public et le privé, le passif et l'actif », in Stankovic, S. et Nermin, V. (dir.), *Les études françaises aujourd'hui : tradition et modernité*, Niš : Faculté de Philologie, 2016, 353–363; « La querelle de *La Princesse de Clèves* et les stéréotypes de la 'nature' des sexes au XVIIe siècle », in Chapelan, M. (dir.), *Le stéréotype est-il bon ? Est-il mauvais ?*, Craiova : Editura Universitaria, 2016, 127–140; « *La Princesse de Clèves* : quelle place pour les interprétations genrées dans le parcours scolaire ? », *Annals of Dimitrie Cantemir Christian University, Faculty of Foreign Languages and Literatures*, Vol. XVII, 2016/2, 20–37; « Une femme exceptionnelle peut-elle dire la vérité ? *La Princesse de Clèves* et le mensonge », *Chameaux*, 10, 2018 (Online); « La femme et l'amour dans la poésie baroque française : entre néo-pétrarquisme et anti-pétrarquisme », *Филолошки преглед*, 2013/2, 89–101; „Poezija francuskog baroka: otklon od tradicije i otvaranje novih puteva”, *Casca : časopis za društvene nauke, kulturu i umetnost*, god. 4, br. 1, 2015, [Online]), преко савремене француске књижевности до српско-француских књижевних и културних веза и паралела.

Током школовања примала је неколико значајних стипендија: из фонда „Доситеја” Министарства омладине и спорта, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, француске владе, румунске владе и Универзитетске агенције за франкофонију. Носилац је преко 20 републичких и међународних награда из области филологије у периоду 2001–2015, као и две литерарне и музичке награде.

Поред рада на факултету, Жељка Јанковић је предавала француски језик за све нивое у више образовних установа и међународних компанија. При Удружењу професора француског језика Србије била је организатор Међународног франкофоног позоришног фестивала за средњошколце у периоду 2011–2016. Ангажована је као испитивач за међународне дипломе француског језика DELF при Француском институту у Београду од 2015. године. Ангажована је и као преводилац у државним институцијама српских и француских високих делегација и предавач француског као језика струке у Удружењу научних и стручних преводилаца Србије (2014/15. и 2016/17), као и на мастер програму „Конференцијско, стручно и аудиовизуелно превођење” на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Жељка Јанковић

Број индекса: 12114Д

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Приступ делу госпође Де Лафајет из угла женских студија

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 09. 9. 2019.

Жељка Јанковић

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Жељка Јанковић

Број индекса: 12114Д

Студијски програм: Књижевност

Наслов рада: Приступ делу госпође Де Лафајет из угла женских студија

Ментор: доц. др Милица Винавер-Ковић

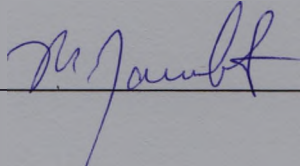
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 20.9.2019.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Приступ делу госпође Де Лафајет из угла женских студија

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 20.9.2019.

